CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

R. P. C.

CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE JESU

S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

EDITIO RECENS

ANTVERPIENSI, OMNIUM CASTIGATISSIMÆ, COLLATA.

TOMUS IX.

PARS II.

COMPLECTENS COMMENTARIA

IN OMNES

DIVI PAULI EPISTOLAS.

MELITÆ;

TYPIS SOCIETATIS BIBLIOGRAPHICÆ.

M.D.CCC.L.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD PHILIPPENSES.

ARGUMENTUM.

PAULUS in Macedoniam a Deo vocatus mirabili illa visione nocturna, quæ describitur Act. 16. 9. ubi dicitur: *Vir macedo quidam erat stans et deprecans eum, et dicens, Transiens in Macedoniam, adjuva nos;* mox eo concessit; primamque ejus urbem, Philippos scilicet (quæ primo Datbus dicta, deinde a Philippo patre Alexandri Magni instaurata, vocata est Philippi, ac paulo post facta est colonia Romanorum) adiit, pluresque Philippensium convertit, ibique Pythonissam sanavit, ideoque virgis cæsus est, et incarceratus.

Philippenses ergo a Paulo ad Christum conversi, ideoque Pauli studiosissimi, mox ut audierunt Paulum Romæ vinctum detineri, ad ejus consolationem miserunt Romam cum muneribus Epaphroditum suum Apostolum (ut sit cap. 2. v. 25.) suumque Episcopum, inquit Theodoretus, Baronius, et alii. Hic Epaphroditus Romæ in morbum incidit et ad mortem ægrotavit; cumque tandem convaluisset, remisit eum Paulus ad suos Philippenses cum hisce litteris, quibus hortatur eos, ut in fide Christi persistent et pergant, nec vinculis suis turbentur, aut animis cadant; et maxime ne cedant et credant Judaizantibus docentibus legalia Moysis servanda esse cum Evangelio, nec Cherintho, Simoni Mago, eorumque asseclis negantibus Christum vere esse crucifixum. Deinde mistim hortatur eos ad virtutes Christiano dignas, et maxime ut Christi humilitatem, charitatem, pacem et concordiam mutuam foveant et æmulentur.

Scripta est Romæ anno Christi 60 qui fuit secundus vinculorum Pauli, quo anno scripsit pariter ad Colossenses, ad Ephesios, ad Philemonem, quibus omnibus præfigit nomen tam suum, quam Timothei, qui litteris Pauli anno præterito accersitus (2 Timot. 4. 21.) ante hiemem Romam venerat. Omnes ergo hæ epistulæ scriptæ sunt e primis vinculis, quæ contigerunt anno Neronis 4. non e secundis, quæ contigerunt anno Neronis 14. nam hic c. 1. 25 dicit se mansurum in carne ad commune Christianorum gaudium et profectum; ubi satis insinuat se liberandum vinculis. Prima ergo vincula intelligit, non secunda: nam e secundis non fuit liberatus, sed Martyr occubuit.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ORAT PRIMO, PRO PHILIPPENSIUM IN FIDE ET VITA CHRISTIANA CONSTANTIA, AD EAMQUE EOS ANIMAT ET INCITAT TUM VERBIS, TUM EXEMPLO SUO, NARRANS SCILICET V. 12. VINCULORUM SUORUM FRUCTUM, ET EVANGELII PER EA PROPAGATIONEM.

DEINDE V. 15. GAUDET QUOD CHRISTUS ANNUNTIETUR, SIVE PER INVIDIAM, SIVE PER CHARITATEM, SIVE PER VITAM, SIVE PER MORTEM SUAM: MIHI ENIM, INQUIT, VIVERE CHRISTUS EST, ET MORI LUCRUM.

DENIQUE LICET CUPIAT DISSOLVI, ET ESSE CUM CHRISTO V. 23. SE TAMEN IN CARNE MANSURUM AD EORUM CONSOLATIONEM SIGNIFICAT: INDEQUE V. 27. EOS ROBORAT AD PERSECUTIONES, UTPOTE QUÆ SUNT CAUSA SALUTIS ET MARTYRII, IDEOQUE MAGNA DONA DEI.

1 PAULUS et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis,
cum episcopis et diaconibus. 2 Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.
3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri. 4. Semper in cunctis orationibus meis
pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, 5. Super communicatione vestra in Evangelio Christi a prima die usque nunc. 6. Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum perficiet usque in diem Christi Jesu: 7. Sicut est mihi justum hoc sentire pro omnibus vobis: eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse. 8. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Jesu Christi. 9. Et hoc oro, ut charitas vestra magis ac magis abundet in scientia et

in omni sensu: 10. Ut probetis potiora, ut sitis sinceri, et sine offensa in diem Christi, 11. repleti fructu justitiæ per Jesum Christum, in gloriam et laudem Dei. 12. Scire autem vos volo, fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii. 13. Ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, et in cæteris omnibus; 14. et plures e fratribus in Domino confidentes vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui. 15. Quidam quidem et propter invidiam et contentionem, quidam autem et propter bonam voluntatem Christum prædicant: 16. quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum. 17. Quidam autem ex contentione Christum annuntiant non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. 18. Quid enim? Dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuntietur, et in hoc gaudeo, sed et gaudebo. 19. Scio enim, quia hoc mihi provenit ad salutem, per vestram orationem et subministrationem Spiritus Jesu Christi, 20. Secundum expectationem et spem meam, quia in nullo confundar: sed in omni fiducia sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam sive per mortem. 21. Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum. 22. Quod si vivere in carne, hic mihi fructus operis est, et quid eligam, ignoro. 23. Coarctor autem e duobus: desiderium habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis melius: 24. Permanere autem in carne, necessarium propter vos. 25. Et hoc confidens scio, quia manebo, et permanebo omnibus vobis, ad profectum vestrum, et gaudium fidei. 26 Ut gratulatio vestra abundet in Christo Jesu in me, per meum adventum iterum ad vos. 27. Tantum digne Evangelio Christi conversamini: ut sive cum venero, et videro vos, sive absens audiam de vobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii: 28. et in nullo terreamini ab adversariis: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, et hoc a Deo 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini: 30. idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.

1. PAULUS ET TIMOTHEUS, SERVI JESU CHRISTI, OMNIBUS SANCTIS (omnibus fidelibus in baptismo sanctificatis) IN CHRISTO JESU, QUI SUNT PHILIPPIS] Nota. Nomen *servi* hic est titulus honoris: sicut enim in aliis epistolis Paulus vocat se Apostolum, ita hic se vocat *servum; servus* ergo *Christi* idem est quod Apostolus Christi.

Ubi adverte. Olim tres erant servorum gradus Primi et vilissimi erant mancipia in nervis et compedibus habita Secundi mediastini, ut sunt famuli civium jam et nobilium. Tertii honorarii et actores, dispensatores, œconomi, vicarii, qui hebr. משרתים *mescaretim*, id est ministri dicuntur, cum primi עבדים *abadim*, id est servi, communiter vocitentur. S. Paulus, et Apostoli tertii ordinis fuerunt servi. Unde 1. Cor. 4. v. 1 vocat eos *dispensatores*, et Psaltes vocat eos *principes*. *Constitues*, inquit, *eos principes super omnem terram*: sicut enim principes regi serviunt, ut regnum ejus regant et propagent, ita Apostoli Christo inserviunt, nimirum ita Christo servire regnare est. Sic Christus honoris causa vocatur *servus* Dei, dum eum Pater ita compellat Isaiæ 49 3 *Servus*, inquit, *meus est tu Israel, quia in te gloriabor*. Nam ad Christum hæc verba dirigi, patet ex antecedentibus et sequentibus. *Israel* ergo hic est Christus, qui vocatur *Israel* quia natus est, inquit Hieron. de semine Israelis et Judæorum Secundo, quia dominatus est Deo (hoc enim significat hebraice Israel) et divinam vindictam in homines latam rescidit. Unde ejus typus fuit Jacob cum angelo Dei victorio luctans et prævalens, qui inde dictus est *Israel*, Genes. 32. 28

Nota Secundo. *Sancti in Christo* sunt Christiani, vocati ad veram mentis et corporis sanctimoniam. Hi dicuntur sancti *in Christo*, id est, per Christum et Christi merita Ita Vatablus Vel potius proprie *in Christo*, quia Christo, Christique corpori, quod est Ecclesia, per baptismum, fidem, gratiam et sanctitatem inserti sunt; sicut rami inseruntur arbori.

Notat Chrysost. id dici contra Judæos, qui se sanctos jactabant in lege et Moyse: sibi enim dictum esse a Domino, Exod 19 v 6 *Vos eritis mihi in regnum sacerdotale, et gens sancta* Contra hos Apostolus, dicit, nos esse sanctos non in Mose, sed in Christo; qui est sanctus sanctorum, ipsaque sanctitas, et radix ac fons omnis sanctitatis, ut, nisi quis Christo inseratur quasi ramus arbori, ab eoque sanctitatem sugat et hauriat, sanctus esse non possit Vice versa, qui Christo pleno inserti sunt, hi sancti sunt, et quo magis Christo inseruntur, illique uniuntur, eo magis sanctificantur.

CUM EPISCOPIS ET DIACONIBUS] Dices: In una civitate Philippensi tantum unus erat episcopus, quomodo ergo scribit Paulus Episcopis in plurali? Respondeo, per *Episcopos* hic Apostolus intelligit presbyteros. Ita Chrysost. Theophyl OEcumen. et alii. Unde Syrus vertit, *cum presbyteris et eorum ministris*. Vult enim Apostolus his duobus nominibus salutare totum clerum Philippensium. Unde Presbyteros nominat *Episcopos*, diaconos vero, subdiaconos, et reliquos inferiores, digniori *diaconorum* nomine complectitur. Episcopum autem non salutat, quia hic erat Epaphroditus harum lator litterarum, ait Theodor.

Ubi Nota. Hæc nomina *Episcopus* et *presbyter* olim communia erant omnibus sacerdotibus tam majoribus, quos jam proprie Episcopos; quam minoribus, quos presbyteros nominamus. Sic Act. 20. 28. Paulus ad

majores natu Ecclesiæ Ephesinæ: *Attendite*, ait, *vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos* (id est presbyteros et pastores) *regere Ecclesiam Dei*; nec enim Ephesi plures, quam unus erant Episcopi proprie dicti. Unde tam hic quam 1. Tim. 3. ab Episcopis transit ad diaconos, nec nominat presbyteros, quia scilicet eos Episcoporum nomine intelligit. Hinc occasionem errandi sumpserunt Aerius et Wicleph dicentes jure divino presbyterum in ordine et potestate, parem esse episcopo: sed respondeo parem esse in sacerdotio (in potestate consecrandi, sacrificandi, solvendi a peccatis) qui septimus et summus est ordo, non autem in potestate ordinandi et consecrandi, nec in potestate jurisdictionis: hisce enim Episcopus præcellit presbyterum. Vide Bellar. l. 1. de Cleric. c. 5.

Dices: Cur ergo olim presbyteri vocabantur *Episcopi*. Respondeo, duas ob causas. Prima est, quam dixi, quia in Ordine summo, qui est sacerdotii, presbyter par est Episcopo. Secunda, quia olim ante schisma (ut ait Hier. in 1. ad Titum) non tam auctoritate et jurisdictione distincta et divisa, quam communi presbyterorum consilio, labore et spiritu regebantur Ecclesiæ. Unde presbyteri dicebantur et erant Episcopi, id est, Inspectores et correctores morum populi cum Episcopo proprie dicto, imo et in Conciliis considebant cum Episcopis, sententiamque rogati dicebant, ut patet Actor. 15. 6. *Convenerunt*, ait, *Apostoli et seniores* (presbyteri) *videre de verbo hoc*. Hæ ergo sunt causæ cur utrique dicti sint presbyteri et Episcopi, postea vero cum cresceret Ecclesia, et numerus fidelium atque ad eum rite gubernandum opus esset debito ordine et subordinatione ministrorum sub uno rectore Episcopo, cumque (si credimus Hieronymo in 1. ad Titum. de quo ibi dicendum est) presbyteri prima illa prædicta Episcoporum communicatione abuterentur, iisque insolenter æquari et præesse vellent, ac facerent schismata: tunc Episcopi suam auctoritatem et præeminentiam tueri cœperunt, omnibusque prælati sunt. Id autem factum est tempore Apostolorum sub ipsa Ecclesiæ initia, cum hic diceret: *Ego sum Cephæ*; hic, *Ego Pauli*, ille, *Ego Apollo*. 1. Cor. 1. 12. Id patet 1. Timoth. 5. *Adversus presbyterum*, inquit, *accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus*. Tempore Pauli ergo Timotheus tamquam Episcopus presbyterorum erat judex, et jurisdictione superior. Sic Tito jubet Apostolus, ut constituat per civitates presbyteros. Sic Ignatius ad Trallianos, et ad Smyrnenses: *Presbyteri*, inquit, *subjecti estote Episcopo*.

Quæres Secundo, cur Paulus hic prius salutet laicos et populum, quam Episcopos et diaconos? Resp. Chrysost. hanc epistolam tantum ad Episcopos et diaconos, id est ad clerum Philippensem, esse scriptam: ipse enim legit συνεπισκόποις, *coepiscopis*, uno verbo, non duobus, scilicet *cum Episcopis*, quod Paulus non scribat omnibus sanctis, id est Christianis absolute, sed tantum sanctis coepiscopis (id est qui secum erant Episcopi et doctores populi) et diaconibus, id est clericis. Verum legendum est divisum hoc modo, σὺν ἐπισκόποις, id est, *cum Episcopis*, sic enim legunt Latina, Syra, et Græca correctiora. Unde Secundo, melius respondet D. Thomas, Apostolum servasse ordinem naturæ quo grex solet præcedere suum pastorem, ut pastor, sequens videre eum et regere ac dirigere possit: hinc in processionibus populus præcedit, clerus et Prælati sequuntur; locus ergo ultimus ibi honoratior est, cum inter sæculares in mensis et conciliis primus honoratior sit. Itaque hic Paulus oves præmittit pastori, id est populum prius salutat, quam clerum.

3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri,] id est, quoties vestri recordor, ait Vatabl. quoties vos memoriæ meæ occurritis, gratias ago Deo. Aliter Maldon. in Notis manuscr. τὸ enim *vestri* accipit active, non passive. Unde sic explicat, Gratias ago Deo, quod vos mei vincti memores sitis.

Nota. De more Apostolus orationes et epistolas actionesque suas inchoat a gratiarum actione, idque nos facere docet.

4 et 5. Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, super communicatione vestra in Evangelio Christi a prima die usque nunc.] Nota. Τὸ *super communicatione vestra*, referri potest ad id quod proxime præcedit: *cum gaudio deprecationem faciens* q. d. Communicatio vestra in Evangelio causa est gaudii mei, quodque cum gaudio deprecer Deum. Secundo et melius, referri potest ad *gratias ago*, inde enim pendet v. 4. et 5. imo Biblia Regia et Lovaniensia v. 4. parenthesi includunt, quasi v. 5. *super communicatione vestra*, etc. referendus sit ad v. 3. *gratias ago*, etc. q. d. Gratias ago Deo cum gaudio, eum deprecans, eo quod vobis dederit communicationem in Evangelio Christi.

Nota Secundo. *Communicatio* hæc Primo, est participatio Evangelii, id est fidei, et doctrinæ Evangelicæ q. d. Gratias ago Deo, quia ab eo participes facti estis Evangelii, quando illi credidistis, in eoque perseveratis. Secundo et melius, *communicatio* hæc in Evangelio, id est, in prædicatione et propagatione Evangelii, est cooperatio et participatio laborum et passionum, quas Paulus et Apostoli pro hac Evangelii propagatione vel sustinebant, vel suscipiebant, in quibus communicabant et participabant Philippenses. q. d. Gratias ago Deo exultans in spiritu, quod communicetis meis laboribus, afflictionibus, vinculis pro Evangelio susceptis, quod mihi collaboretis, mihi compatiamini, me omni ope et opera adjuvetis, dum mittitis Epaphroditum vestrum Episcopum ad me, dum per eum mihi alimoniam et munera defertis, me in carcere vinctum solamini et animatis, itaque me meumque Evangelium omni studio promovetis, idque non uno alterove die, sed assidue et continuo, *a prima die* qua credidistis, *usque nunc*. Ita Chrysos. et Theoph. Et hoc significat Græcum κοινωνία. Unde v. 7. vocat eos συγκοινωνούς, id est, socios, collegas, et quasi ex æquo participes sui gaudii, quod percipiebat ex vinculis suis, et defensione ac confirmatione Evangelii.

Nota hic tertio, fervorem primorum Christianorum Philippensium, quibus non satis erat credere, sed de aliorum salute, et Evangelii propagatione solliciti, Paulum et Apostolos omni ope et opibus in prædicatione adjuvabant. Hac de causa, primi Christiani facultates suas vendebant, et pretia deferebant ad pedes Apostolorum, Actor. 4. 35. Id etiamnum faciunt ferventes Catholici in Anglia, Hollandia, India. Hinc Secundo, per hoc participes fiebant et fiunt omnis laboris (ac consequenter omnis meriti) quem suscipit Apostolus

et prædicator, ac proinde est hic actus virtutis nobilissimus: idem enim objectum spectant cooperantes, idemque agunt, quod agit ipse Apostolus, adeoque ipsimet per Apostolum peregrinantur, evangelizant, convertunt animarum millia. Hinc Tertio: similem enim Apostolis mercedem recipient, quasi ipsimet fuissent Apostoli, et apostolatu perfuncti. Id docet Christus Matth 10. 40 *Qui*, inquit, *recipit vos, me recipit; et qui me recipit, recipit eum qui me misit. Qui recipit Prophetam* (Evangelii doctorem et Prædicatorem) *in nomine Prophetæ* (quia Propheta et prædicator est) *mercedem Prophetæ*, id est prædicatoris, *accipiet:* quia scilicet sicut cooperatur Prophetæ, eumque juvat qua Propheta et prædicator est, ita laboris ejus et meriti particeps est, ac consequenter dignum et justum est, ut particeps sit et præmii, quod Propheta et prædicator consequetur: particeps, inquam, non æquali gradu cum ipso Propheta, sed secundum participationem et mensuram suæ cooperationis, et charitatis, qua eum adjuvat: sic enim jure communi participes et receptatores furum, simili cum furibus pœna plectuntur. Eleganter id explicat S. Greg. homil. 20. in evang *Qui recipit*, ait, *Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet. In quibus verbis notandum est, quia non ait, Mercedem de Propheta, sed Mercedem Prophetæ*, id est Prophetæ præmia accipiet. Et inferius: *Nam cum pauci sint qui spiritualia dona percipiunt, et multi qui rebus temporalibus abundant; per hoc se divites virtutibus pauperum inserunt, quod eisdem sanctis pauperibus de suis divitiis solationtur.* Additque tales per ulmum promissos et significatos esse ab Isaia, cum ait, *Ponam in deserto*, in deserta hactenus Gentilium Ecclesia, *abietem, ulmum et buxum simul. Et quid per ulmum*, inquit, *nisi sæcularium mentes expressæ sunt? quæ dum terrenis adhuc curis inserviunt, nullum virtutum spiritualium fructum ferunt; sed et si proprium fructum ulmus non habet, portare tamen fructum cum vite solet: quia et sæculares viri intra sanctam Ecclesiam quamvis spiritualium virtutum dona non habeant, dum tamen sanctos viros donis spiritualibus plenos suo largitate sustentant, quid aliud quam vitem cum botris portant? etsi ergo fructum ulmus non habet, vitem tamen cum fructibus portans, hæc ipsa suo efficit, quæ bene sustentat aliena.*

6. CONFIDENS HOC IPSUM, QUIA (quod) QUI CŒPIT IN VOBIS OPUS BONUM (scilicet Deus) PERFICIET USQUE IN DIEM CHRISTI JESU] Nota. Pro *confidens*, græce est πεποιθώς, quod Novantes vertunt, *credens*, certissime scilicet vos perseveraturos in bono opere; quasi velit Paulus omnes fideles securos et certos reddere de sua perseverantia. Sed perperam hoc dicitur; nam constat donum perseverantiæ actualis non omnes fideles habere: multi enim a pia vita, imo et a fide deficiunt, fiuntque impii, hæretici, imo athei. Melius ergo vertit Vatabl. et Beza πεποιθώς, id est, *persuasum habens;* sed optime Chrysost Theophyl. Ambros., Syrus et alii vertunt, *confidens*. Vide dicta Rom. 8. v 38 q. d. Confido, quod, sicut cœpistis bonum opus adjuvandi et promovendi prædicationem Evangelii, ita in eodem per Dei gratiam perseverabitis in finem, usque ad mortem et diem judicii; ac proinde confido, quod Deus, qui hoc opus bonum in vobis cœpit, ipse etiam perficiet.

Unde Nota Secundo, cum Chrys. et Theoph. Plane potuisset dicere Apostolus: Confido quod cœptum bonum opus perficietis; sic enim dixit v. 5. *Super communicatione vestra in Evangelio Christi*; et v. 7. eos in vinculis suis, et defensione et confirmatione Evangelii socios suos vocat, et v. 9. *Hoc oro, ut charitas vestra magis ac magis abundet, ut probetis potiora, ut sitis sinceri. et sine offensa, etc.* Sic ergo et eorum arbitrium ac virtutem exstimulans hic dicere potuisset, Confido quod bonum quod cœpistis prosequemini et perficietis: sed ut eos doceat modestiam et humilitatem, maluit dicere, *Confido* quod Deus illud perficiet: quia cum ad perseverantiam utrumque requiratur, scilicet et hic gratia Dei, et cooperatio ac constantia liberi arbitrii, primas in ea tenet gratia Dei Unde uti alibi, ita et gratiæ Dei eam tribuit Paulus. Hinc sicut v. præc. gratias egit Deo, quod opus hoc bonum cœpisset per gratiam suam in Philippensibus, ita hoc v. confidit Deum suam hoc opus in eis perfecturum; intellige, nisi ipsi Philippenses gratiæ Dei desint, nolintque eam sequi, et ipsi cooperari Est ergo metalepsis, *confido quia Deus perficiet*, id est, confido quod vos per Dei gratiam perficietis opus bonum quod cœpistis; ex Deo enim Deique gratia, gratiæ operationem et effectum intelligendam relinquit.

Nota Tertio Cum duplex sit perseverantiæ donum, unum quasi potentiale, quo in accepta gratia et justitia perseverare quis possit: alterum actuale, quo actu perseveret; prius omnibus justis datur, ut docet Conc. Trident. sess 6. Deus enim omnibus justis ea dat auxilia gratiæ, eas mentis et voluntatis excitationes, impulsus et corroborationes, quæ necessariæ sunt ad vitanda peccata omnia mortalia, et ad perseverandum in gratia et bona vita, ut si iis recte utantur justi, sicuti debent, perseveraturi sint et salvandi. Posterius donum perseverantiæ, quod magnum, imo maximum est, non datur omnibus justis, sed iis solum, qui actu perseverant, complectiturque omnem illam gratiarum seriem, qua fit ut homo actu in gratia perseveret, itaque moriatur et salvetur. De quo tria hic docet Apostolus, et ex eo Concil. Trident. sess. 6. cap. 13 Primo, esse donum Dei, non autem esse ex nobis; Secundo, neminem esse certum se illud habere, aut habiturum; Tertio, quemque debere illud a Deo sperare, ita tamen ut timeat ne ex parte sua Deo, et Dei gratiæ desit, itaque hoc donum amittat. *Similiter*, ait Conc. *de perseverantiæ munere, de quo scriptum est, Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit: quod quidem aliunde haberi non potest, nisi ab eo qui potens est eum qui stat statuere, ut perseveranter stet, et eum qui cadit restituere: nemo sibi aliquid certi absoluta certitudine polliceatur, tametsi in Dei auxilio firmissimam spem collocare et reponere omnes debent: Deus enim, nisi ipsi illius gratiæ defuerint, sicut cœpit opus bonum, ita perficiet operans velle et perficere. Verumtamen qui se existimant stare, videant ne cadant, et cum timore ac tremore salutem suam operentur in laboribus et vigiliis, in eleemosynis et orationibus.*

Hinc quarto. S. August. lib. de Bono perseverantiæ docet hoc donum et gratiam perseverantiæ distinctam esse a gratia justificante, et per solam gratiam justificantem non posse hominem in justitia accepta perse-

verare ut tentationes omnesque difficultates vincat et superat: sed insuper agere crebris gratiæ impulsibus et excitationibus, quibus assidue a Deo in sua infirmitate et turpore excitetur, roboretur, protegatur, ut in via virtutis cœpta constanter et fortiter pergat, quæ variæ et multiplices gratiæ sunt, et dicuntur donum perseverantiæ; nec enim hoc donum unus est actus vel habitus, sed multi. Secundo, has gratias plures et majores dari hominibus; orantibus, sollicitis ut bene vivant et perseverent, docet Trident. supra. Et hoc videtur hic velle Chrysost. cum ait nos nostro desiderio et conatu attrahere et allicere ad nos gratiam Dei: loquitur enim non de prima gratia: hæc enim non datur nec allicitur ullo desiderio aut conatu nostro, cum omnem naturæ conatum præveniat, sitque prima et mera gratia: sed loquitur de eadem gratia de qua Apostolus, scilicet de gratia perseverantiæ: hanc enim qui justus est, suo conatu et collaboratione allicit et attrahit, majorem scilicet in dies et majorem. Sic Apostoli, et alii illustres Sancti, qui dicuntur a nonnullis confirmati in gratia, non acceperunt aliquem habitum gratiæ, qui eos confirmaret in gratia; sed quotidie strenue laborantes et orantes accipiebant tam vehementes illuminationes et excitationes, ut difficile esset eis non perseverare, et peccare, saltem mortaliter.

Denique sapiens et pium consilium ad hoc donum assequendum est, ut assidue pro eo oremus, nimirum ut Deus non tantum det gratiam copiosam, qua perseverare possimus, sed qua prævidet nos actu perseveraturos, utque tanquam pastor bonus nos quasi oves suas iis viis, mediis, auxiliis, regat, dirigat, ducat, quibus præscit nos recta progressuros in gratia, ut nullum peccati gravioris lapsum incurramus, sed rectis itineribus pergamus ad cœlestem gloriam et beatitudinem.

Opus bonum] non tam aliquod speciale quam in genere *opus bonum*, id est, vitam Evangelicam, sive Christianam, ut assiduo opere et studio illam prosequamur et propagemus: hoc enim opus est communicatio in Evangelio Christi, supple, tam in nobis quam in aliis promovendo et propagando, ut dixi v. præced.

Usque in diem Christi] Id est usque ad diem judicii tum particularis tum potius universalis; tunc enim proprie erit publica, solemnis et gloriosa dies Christi judicis. Ubi adverte. Solet Paulus hic, I. Thessal. 4. 15. et alibi, ita loqui de die judicii extremi, ac si instaret et vicinus esset, non posteris Philippensium postea nascituris, ut vult Chrysost. sed ipsismet ad quos scribit hic Paulus, ut nimirum singuli, tam ipsi, quam nos illum assidue ante oculos habeamus, et ad illum vitam hanc nostram brevem et momentaneam dirigamus: ille enim dies erit initium æternitatis, cum qua omnis hæc vita nostra comparata, videtur tantum esse punctum vel instans temporis. *Mille anni*, inquit Psal. es, *ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præteriit*. Momentum ergo hic agimus et vivimus (utinam bene et sapienter!) unde pendet æternitas nostra: post hoc momentum inibimus æternitatem: quid ni ergo vicina instat et imminet, quæ post hoc momentum instat et imminet?

7 Sicut est mihi justum sentire (id est confidere, ut præcessit) pro id est, de, omnibus vobis, eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii] Nota. Habere aliquem in corde, est habere eum in mente, in amore et affectu, et consequenter in memoria, id est, amare eum, et ejus sæpe recordari: quæ enim amamus, ea semper recurrunt animo, et memoriæ obversantur. Hinc per metalepsin, ut notat Chrysost. cum suis, hoc loco *habere in corde* significat habere in memoria, et esse memorem. q. d. Ego Paulus vestri, o Philippenses, assiduam habeo memoriam, ac sæpe recordor vos esse gaudii mei socios, tam in vinculis meis, quam in defensione et confirmatione Evangelii: nam illa verba, *Et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii*, non tam pertinent ad id quod præcessit, *Eo quod habeam vos in corde*; quam ad id quod sequitur, *Socios gaudii mei omnes vos esse*, ut magis patebit ex sequentibus.

Nota Secundo. Pro *defensione*, græce est ἀπολογία *apologia*, qua scilicet reus se in judicio contra accusatores defendit, et a crimine objecto purgat. Significat ergo Paulus suas apologias, quibus reus, et publice coram Nerone, et privatim in carcere coram Romanis et Judæis, vel sponte eum invisentibus, vel ad se vocatis Actor. 28. v. 17. causam suam egit, seque et Christi Evangelium defendit, stabilivit et confirmavit.

Nota Tertio. *Confirmationem Evangelii* intelligit illam, qua in carcere vel viva voce, vel per litteras Christianos in fide Evangelii confirmabat: zelus enim Apostoli non patiebatur eum in carcere esse otiosum, sed vel docere, vel scribere, vel orare, vel modos et praxes Evangelii propagandi excogitare cogebat: ac sicut ignis arctatus magis exardescit, ita Paulus hic ligatus et constrictus magis ad evangelizandum exarsit. Secundo, et melius, per *confirmationem Evangelii* intelligit illam, qua per suas jam dictas apologias Paulus Evangelium defendebat et confirmabat: hæc enim confirmatio facta est per defensionem, illique jungi debet, uti jungunt Syrus, Ambros. et Græca, quæ non duos habent articulos, sed unum eumdemque articulum utrique tribuunt, dicendo, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει. Adde, τοῦ *Evangelii*, tam ad *defensione* (hæc enim non habet alium genitivum, vel pronomen) quam ad *confirmatione* pertinere: eamdem ergo defensionem et confirmationem Evangelii intelligit.

Socios gaudii mei omnes vos esse.] Noster Interpres legit χαρᾶς, id est, *gaudii*, et ita legit Ambros. jam Græca habent χάριτος, id est *gratiæ*, et ita legit Syrus et Chrysos. cum suis: sed eodem redit sensus; quia *gratiam* hic vocat beneficium illud, quo ei datum erat pati et vinciri pro Christo, sive ipsa vincula eadem vocat *gaudium* suum. Vide dicta Ephes. 3. 1. Aliter Vatablus, q. d. Vos estis socii gratiæ meæ, quia mecum a Deo electi estis ad vitam æternam, in eaque mihi futuri estis socii; hæc enim est maxima gratia, et causa gaudii, sed prior sensus huic loco est convenientior, ut patet ex præcedentibus et sequentibus.

Nota Secundo. Pro *socios*, græce est συγκοινωνούς id est consortes, et ex æquo participes, de quo dixi vers. 5

Nota Tertio. Pro *esse*, græce est participium ὄντας, id est existentes, quod aliqui putant per hebraismum redundare, unde eo ablato planus est sensus: Confido quod Deus in vobis opus cœptum perficiet, *eo quod habeam, etc. socios gaudii mei omnes vos*. Secundo Ambros. τὸ ὄντας accipit ut causale, quasi det causam

suæ confidentiæ, scilicet quoniam (ut legit Ambros.) omnes gaudii mei participes estis. Tertio planissime, ut fatetur Beza, noster Interpres vertit ὄντας esse, ut per græcismum participium ponatur pro infinitivo. q. q. Confido quod Deus in vobis opus cœptum perficiet eo quod habeam in corde, id est memoria, vos fuisse et esse socios et participes gratiæ et gaudii mei, quod sentio in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii; quia nimirum memor sum quod in iis quasi socii mihi compassi estis, me omni ope et sumptu adjuvistis, adeoque in vinculis et tribulationibus meis pro fide susceptis mecum gavisi, imo me solati estis et recreastis; confido enim quod Deus hunc fervorem vestrum et actus tam heroicos fidei et charitatis vestræ remunerabitur ampliori gratia, ut scilicet in iis perseveretis, imo crescatis, et perficiamini.

8. TESTIS ENIM MIHI EST DEUS.] Deum in testem invocat, juratque Apostolus, non ergo juramentum Judæis quasi imperfectis permissum, Christianis vero illicitum est, ut volunt Anabaptistæ.

QUOMODO CUPIAM OMNES VOS, supple, esse, ait Anselm. IN VISCERIBUS, id est in intimo corde et amore, JESU CHRISTI.] ut intime vos jungam Christo, et quasi in viscera ejus trajiciam, utque Christus vos quasi viscera sua diligat. Secundo, Vatabl. q. d. Testis est mihi Deus, quantum cupiam Christum suam misericordiam (hujus enim symbola sunt viscera) effundere in vos. Tertio et melius, Syrus et Chrysost. *quomodo cupiam*, id est amem, *vos in visceribus*, id est propter amorem viscera*l*em et intimum Christi, quem totis visceribus amo; vel *in visceribus*, id est, ex amore intimo et viscerali, quem Christus quasi ex suis visceribus mihi afflavit. Ita Theophyl. Quarto et optime, *quomodo*, id est quam propense, quam valde et ardenter, *cupiam* græce ἐπιποθῶ (quod respondet Hebr. כמה *cama*) id est amem vos, quanto vos amore complectar. Ita Syrus, *in visceribus Christi*, id est, ea dilectione et affectu, quo Christus in visceribus, id est intime et tenerrime, vos omnesque Christianos amat; *in* ergo, id est, instar (beth pro caph similitudinis) viscerum, hoc est, amoris visceralis Christi: vel *in*, id est, ex visceribus Christi, quasi videlicet ego in Christi misericordiæ et dilectionis visceribus constitutus, et in ea quasi transformatus, vos ex iisdem diligerem, nimirum tam tenero, cordiali, ardenti et viscerali amore, quali Christus nos omnes diligit. Solent enim Hebræi רחמים *rachamim*, hoc est *viscera*, vocare intimos, tenerrimos, ac quasi maternos affectus amoris. Et sic induimus, ac quasi transformamur in viscera Christi, cum ejus misericordiam, compassionem et amorem induimus, in eumque transformamur.

9. ET HOC ORO UT CHARITAS VESTRA MAGIS AC MAGIS ABUNDET.] q. d. Laudo Charitatem vestram, quam hactenus ostendistis, tam in promovendo Evangelio, quam in vinculis meis, rogoque Deum, ut illam foveat, imo adaugeat.

ABUNDET IN, id est cum, OMNI SCIENTIA] rerum scilicet fidei et salutis, ac præsertim justificationis, ut sciatis veram justitiam non a Philosophis, non a Simone Mago, sed a Christo, Christique fide et doctrina, petendam esse, q. d. Oro ut abundetis tam in Charitate quam in scientia, id est, fide et doctrina Christiana.

10. UT PROBETIS POTIORA,] ut scilicet discernatis an potior, melior et verior fides sit Simonis Magi, aliorumque Judaizantium et hæreticorum, an mea: an præstet eum ejusque sectam juvare et promovere, an me meumque Evangelium: nimirum ut hac discretione meum verum Evangelium a falsitate et imposturis Judaizantium et hæreticorum secernatis, complectamini, foveatis et promoveatis vestra charitate.

UT SITIS SINCERI, ne misceatis adulteretisque veram fidem hæresi et judaismo. q. d. Videte, ne charitas vestra sit indiscreta, ut Simonianos aliosque falsos doctores specie pietatis se insinuantes foveatis: quia hæc vera non esset, sed adulterina charitas: sed ut tam in fide quam in charitate, et charitatis officiis sinceri sitis. ET SINE OFFENSA, tum activa, ut scilicet nullum offendatis et scandalizetis; tum passiva, ut videlicet nusquam conscientiæ pedem impingatis, offendatis, ac in aliquod peccatum incidatis: sed inoffensi, ut legit Ambros. id est inoffenso pede pergatis in via et vita Christiana, IN DIEM CHRISTI.] hoc est, usque ad diem judicii. Ita Chrysost. Utrumque significat Græcum ἀπρόσκοποι, nimirum tam inoffensos, quam inoffendentes.

11. REPLETI FRUCTU (græce καρπῶν, id est *fructibus*) JUSTITIÆ PER JESUM CHRISTUM IN GLORIAM ET LAUDEM DEI.] *Fructus justitiæ* vocat opera justitiæ, vel generalis, quæ complectitur omnem virtutem. q. d. Oro ut repleamini bonis operibus cujusvis virtutis, vel justitiæ particularis, id est, eleemosynæ et misericordiæ: hæc enim sæpe dicitur *justitia* in Scripturis, ut dixi 2. Cor. 9. 9. alludit siquidem ad eleemosynas sibi a Philippensibus missas. q. d. Oro ut similibus misericordiæ actibus cumulemini. Ita Chrysost. et Theophyl. Secundo Anselm. per *fructum justitiæ* intelligit mercedem quam in cœlo pro justis operibus erant recepturi. Sed planior est prior sensus, ut per fructum, non mercedem, sed opera justitiæ accipiamus.

Nota τὸ *per Jesum Christum*, pro quo græce est τῶν (scilicet καρπῶν, *fructuum*) διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. q. d. Quos fructus facimus et habemus per Christum, ejusque merita et gratiam, idque in *laudem et gloriam Dei*, ut scilicet inde non nos Apostoli, qui hos fructus externa tantum voce suademus et proponimus, sed Deus internus et vitalis fructuum dator et auctor laudetur et glorificetur.

Moraliter, nota Theophyl. fideles, qui veros virtutum fructus faciunt ad Dei gloriam, eos facere per Christum; alios vero qui se et sua quærunt, umbraticos tantum virtutum fructus facere, non per Christum sed per vanam gloriam.

12. SCIRE VOLO VOS FRATRES, QUIA QUÆ CIRCA ME SUNT, MAGIS AD PROFECTUM VENERUNT EVANGELII.] Timebat Paulus, inquit Chrysost. ne Philippenses et alii Christiani audientes Paulum Romæ vinctum, turbarentur, putarentque magnam infamiæ notam illi et Evangelio inurendam esse, remque Christianam et Evangelii cursum per hoc remoratam passuram et impediendam esse. Hinc Apostolus contrarium hic accidisse narrat: scilicet per sua vincula non impeditum, sed potius promotum esse Evangelium.

13. ITA, inquit, UT VINCULA MEA MANIFESTA FIERENT IN CHRISTO,] id est per Christum et Christi providentiam, ait Theophyl. Secundo et potius, idem cum Anselmo, q. d. Ut manifestum fieret quod propter Christum vinctus sim: non propter debita, aut scelera, sicque per vincula mea Christi nomen ubique clarescit.

IN OMNI PRÆTORIO.] Græce ἐν ὅλῳ, id est *in toto prætorio*, puta in tota aula Neronis. q. d. Tota aula per mea vincula inaudivit aliquid de fide et Evangelio Christi. Nota. Nomen universale sumitur subinde pro collectivo, seu toto quanto, puta *omne* pro *toto*, utrumque enim significat Hebræum כל *col*. Ita Chrysost.

ET IN CÆTERIS OMNIBUS] non prætoriis (unum enim hic tantum nominat prætorium, ut patet ex Græco) sed locis, plateis et vicis urbis Romæ. Chrysost. Theophyl. et alii τὰ *cæteris* ad personas referunt. Unde in Græco non est præpositio *in*. q. d. Non tantum prætorianis, sed et cæteris civibus Romanis manifesta sunt facta vincula mea, quod scilicet iis vinctus sim propter Christi fidem.

14 ET PLURES E FRATRIBUS IN DOMINO CONFIDENTES VINCULIS MEIS, ABUNDANTIUS AUDERENT SINE TIMORE VERBUM DEI LOQUI.] q. d. Plures fratres, id est Christiani, Romæ videntes meam constantiam, libertatem, fructum et gloriam vinculorum meorum, accensi sunt ad æmulationem, ut pari modo intrepido evangelizarent verbum Dei.

Nota Primo, τὸ *in Domino* a Chrysost. et Theophyl. referri ad sequens *confidentes*. q. d. Animos et audaciam sumentes ex spe et confidentia in Domino: quia enim magnum aliquid videtur de se dicere, Ego ipsos animavi confidentesque reddidi; propterea præoccupat dicens, *In Domino*. q. d. Non ego, sed Dominus tam me in vinculis, quam ipsos per vincula mea animavit, et impavidos verbi præcones effecit. Verum planius τὸ *in Domino* referas ad *fratribus*: fratribus enim secundum cognationem carnalem opponit *fratres in Domino*, puta Christo, id est, fratres in fide et religione Christi, in christianismo. Vide can. 37.

Nota Secundo, *confidentes*, græce πεποιθότας, id est, fiduciam, audaciam, animos sumentes. Vatabl. vertit, *freti vinculis meis*.

Nota Tertio, Pro *sine timore* græce est ἀφόβως, id est impavide, intrepide verbum Dei loqui, etc.

15. QUIDAM QUIDEM ET PROPTER INVIDIAM, ET CONTENTIONEM: QUIDAM AUTEM ET PROPTER BONAM VOLUNTATEM CHRISTUM PRÆDICANT.] Nota. Virtuti comes est invidia; et sicut cantharides (vermiculi) rosis, ita invidia virtuti innascitur, adeoque signum est heroicæ virtutis, et heroicorum gestorum, cum quis sentit contra se æmulos concitari. Ita Paulus cum totam Græciam et Asiam suo Evangelio imbuisset, ideoque vinctus esset, celebre sibi nomen, famam et gloriam peperit: unde plures sibi concitavit æmulos, qui gloriæ ipsius invidentes, seque ac suam prædicationem a Paulo obscurari dolentes, illum deprimere, sese extollere, celebresque, famosos et gloriosos Evangelii præcones se facere laborabant. Hi ergo non Dei, sed suam gloriam quærentes, evangelizabant per invidiam et contentionem, id est, impellente eos studio contentionis, qua cum Paulo de fama et gloria contendere, eumque superare et supplantare satagebant. Alii vero sinceri præcones prædicabant Christum *propter bonam voluntatem*, græce δι' εὐδοκίαν, id est, *propter benevolentiam*, rectam et sinceram voluntatem, ut scilicet non suam, sed Christi gloriam propagarent, illique multas animas lucrifacerent et salvarent. Unde hanc bonam voluntatem generalem in particulari per speciem, puta charitatem, explicans subdit:

16. QUIDAM EX CHARITATE, SCIENTES QUONIAM IN DEFENSIONEM EVANGELII POSITUS SUM.] Hi sunt qui Christum prædicant bona et recta voluntate, nimirum qui prædicant ex charitate, tum in Deum et Christum, tum in me, quia scilicet me amant qui sum Christi præco, hos non invidia, non hypocrisis, sed charitas impellit ad evangelizandum : charitas, inquam, non tantum Christi, sed et mei: de hac enim subdit: *Scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum*. S. Chrysostomus cum suis accipit defensionem faciendam a Paulo in die judicii, qua Christo judici evangelicæ prædicationis, et conversionis Gentium sibi creditæ et commissæ rationem reddere debebat. q. d. Sciunt hi sinceri præcones mihi rationem Christo judici esse reddendam hujus prædicationis mihi demandatæ; ut ego tunc facile me possim defendere, et ostendere me explesse sive per me, sive per alios prædicationem Evangelii; hac de causa ipsi me juvant in prædicando et propagando Evangelio. Verum simplicius cum Anselmo et aliis accipiemus *defensionem*, vel ut græce est, ἀπολογίαν, quam Paulus coram Nerone, Romanis et Judæis jamjam facturus erat, ut se suamque causam defenderet. Unde ait, *in defensionem Evangelii positus sum*: nam in die judicii non faciet defensionem Evangelii, sed sui ipsius. q. d. Alii prædicant ex charitate, qua amant me tanquam designatum et constitutum a Deo defensorem et propugnatorem Evangelii; juvant ergo me in prædicando, ut Evangelii causam juvent et promoveant. Unde quia mihi in vinculis palam prædicare non licet, hinc ipsi publice pro me ardentius evangelizant, itaque causam meam pro qua vinctus sum, et defensionem quam facturus sum coram Nerone, adjuvant, omnibusque conantur persuadere causam meam, scilicet Evangelium, justam esse et sanctam.

17. QUIDAM AUTEM EX CONTENTIONE CHRISTUM ANNUNCIANT NON SINCERE, EXISTIMANTES PRESSURAM SE SUSCITARE VINCULIS MEIS.] Græca hæc transponunt, sed eodem sensu. Pro *non sincere* græce est οὐχ ἁγνῶς. Id est, *non pure*, et, ut S. August. lib. 2 contra Petilian. *non caste*; Ambros. vertit, *non simpliciter*: unde videtur legisse οὐχ ἁπλῶς. q. d. Non pura et sincera intentione prædicant Christum, sed ficto, fraudulenter, contentiose et perniciose; nimirum ut sua prædicatione, et Evangelii ac christianismi propagatione magis concitent Neronem contra me, quasi omnia hujus prædicationis auctorem, ut Nero in vinculis magis me premat, affligat, imo interimat; ut nimirum me interempto ipsi soli evangelizent, omnes post se discipulos abducant, itaque ipsi quasi summi doctores et Apostoli glorientur ac triumphent. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. et alii. *Pressuram* ergo intelligit a Nerone inferendam; et Secundo, mœrorem animi, quem luctore Pauli animo volebant invidiosa sua et contentiosa prædicatione: unde hunc a se mœrorem amolitur v. seq. Exclamat hic Chrys. *O crudelitatem! o diabolicam energiam! vinctum videbant, et tamen adhuc invidebant, auctus volebant ejus calamitates, majorique regis iræ obnoxium facere*. Vere dixisset Paulus quod Socrates: Non Nero, non Romani, sed invidia, quæ tot viros præstantissimos, me quoque occidit invidia.

18 QUID ENIM? τί γάρ, id est, enim vero quid? quid igitur? q. d. ipsi putant me premere, affligere et pun-

gere, ergone, vera me premunt, affligunt et pungunt? Resp. minime: nam **DUM OMNI** (quovis) **MODO, SIVE PER OCCASIONEM, SIVE PER VERITATEM, CHRISTUS ANNUNTIETUR; ET IN HOC GAUDEO, SED ET GAUDEBO.**] Græcum προφασει non tantum occasionem, sed et prætextum significat; opponitur enim veritati, id est sinceritati. Unde Tertull. l. 5 contra Marcionem vertit, *causationem*, q. d. Hi contentiosi et invidi prædicant Christum, sed in speciem tantum; quia non quærunt Christi gloriam, sed suam; nec animarum, sed pecuniarum lucra: huic tamen suæ ambitioni, invidiæ et avaritiæ prætexunt prædicationem Christi, causantes se propter Christum laborare: hoc autem reipsa est per occasionem Christum prædicare, ut vertit Noster.

Nota. Apostolus factum eorum et prædicationem, utpote fraudulentam et hypocritam, non laudat, nec de ea gaudet in se (sic enim de peccato et hypocrisi gauderet) sed de ejus effectu, scilicet quod per eam qualem qualem Christus annuntietur et glorificetur: sic fornicator dum pœnitet, dolet de fornicatione sua, sed gaudet de effectu, puta prole insigni inde prognata. Secundo, contemnit Apostolus eorum odium et invidiam in se, quia unius Christi gloriam quærit, de quo gaudet, quocumque tandem modo illa eveniat; quod efficax est remedium ad aliorum superanda odia et invidiam. *Magnum*, inquit Chrysost. *ac philosophicum animum nihil earum rerum, quæ in hac vita tristes occidunt, molestare potest, non inimici ac causationes, non detractiones, non pericula, non insidiæ; nequit enim, quasi in quodam excelsum montis receptus cacumen a quoquam eorum, quibus ab imo subjectæ telluris impetitur, prehendi. Talis erat mens Pauli. Quovis namque cacumine sublimiorem spiritualis philosophiæ locum tenebat, ejus utique quæ vero demum philosophia est. Quæ extrinsecus accidunt, verba dumtaxat sunt et puerorum ludus. Habebat tum beatus ille et regem hostiliter sibi adversantem, et præterea alios quoque inimicos, a quibus præcipue, et omnis calumniis affligebatur. Et quid dicit? Non solum, ait, nullo hinc dolore afficior, neque ob officio decedo, sed et gaudeo et gaudebo. Non ad tempus, inquit, sed semper horum gratia gaudebo: novi enim quod hoc mihi cedet ad salutem, futuram scilicet; adde, quod ista inimicitia et quæ adversum me est æmulatio, prædicationem Evangelii juvet etiam et promoveat.*

Quæres, quales fuerint hi prædicatores hypocritæ, Catholicine an hæretici? Hæreticos fuisse censent Chrysost. et Theophyl. supra, puta Simonianos, quos describit iisdem pene notis et verbis S. Ignatius epist. ad Trallianos: *Fugite*, ait, *Simonis hæresim habentes Menandrum, Basilidem, et eorum sectatores Nicolaitas, Theodotum, Cleobolum: sunt enim vaniloqui, seductores*, non *Christiani, sed Christempori, Christilucriones, quique ex Christi nomine quæstum faciunt, fraude circumvenientes illius nomen, et adulterantes verbum Evangelii.* Et epistola ad eosdem Philippenses pene tota agit contra eosdem, eo quod docerent Christum non vere et reipsa, sed tantum opinione et specie tenus natum et crucifixum: quos etiam redarguit Paulus inferius c. 3. Verum de tali specie et simulatione Christi non loquitur hic Apostolus, sed de ipsorummet prædicatorum simulatione et prætextu: hunc enim vocat προφασιν, ut dixi. Secundo, quod Apostolus non intelligat Simonianos, aliosque hæreticos, ex eo convincitur, quod dicat se gaudere, quod per eos annuntietur Christus: non gaudebat autem de prædicatione Simonis. Simon enim hæresea docebat et prædicabat de Christo, adeoque Christum verum mediatorem et Dei filium e medio tollebat. Unde de ejus prædicatione maxime dolebat Paulus. Sic nunquam licet gaudere de prædicatione et propagatione hæresis etiam inter Paganos, licet enim Christum annuntient, simul tamen de eo, vel de ejus Ecclesia et Sacramentis multas hæreses annuntiant, quæ perniciosiores sunt ipso paganismo: ita ut longe præstet nihil veritatis et doctrinæ ab eis accipere, quam eam tantis erroribus et hæresibus inquinatam haurire. Dico ergo cum Anselmo probabilius esse hos contentiosos prædicatores fuisse Christianos, oriundos ex Judæis, ut videtur, sed ambitiosos, mercenarios et improbos, utpote qui Pauli æmuli ex Evangelio non aliud quam suam gloriam et lucrum quærebant. Tales fuerunt et illi, contra quos agit Paulus 2. Cor. 11. En quid etiam inter Christianos faciat cæca ambitio et invidia: prorumpit ad pressuras Pauli etiam vincti, eique insidias et mortem machinatur per suum ipsius Evangelium, ipsoque facto dicit: Pereat Paulus, pereat prædicatio, pereat fides, pereat respublica, pereat Ecclesia, ac simul cum ea pereamus et nos ipsi, dummodo ad breve tempus, ad momentum simus in honore et gloria. Vere S. Chrysostomus homilia 41, in Matth. *Invidia*, ait, *pestiferum malum, hominem, in diaboli conditionem, atque in dæmonem immanissimum convertit: invidia prima hominis* (Abel) *cædes apparuit: invidia fraterna charitas contempta est; invidia sanguine hominis terra primo maculata; invidia denique factum est, ut hiatu suo, terra Dathan, Core et Abiron, universumque illorum populum vivos absorpserit.*

Nota hic invidiæ conditionem. Nam invidia similis est ophthalmiæ, quæ rebus valde splendidis et lucentibus afficitur et læditur: sic enim invidia aliorum bonis, virtute et gloria acerbatur et tabescit. Unde Aristoteles rogatus quid esset invidia? respondit: Est antagonista fortunatorum. Ex adverso Aetius, vir nobilis et sapiens, cum coram Friderico rege dissererent Physici, quid præcipue conferret oculorum perspicuitati? aliique fœniculi esum, alii vitri usum, alii aliud afferrent: At ego, inquit, invidiam aio: hæc enim est quæ facit, ut quis al enis in rebus cernat acutum, refert Pontanus. Plura de invidia dixi Gen. 37. 4.

19 **SCIO ENIM QUIA HOC** (eorum odium et invidia, qua mihi mœrorem, et Neronis iram conciliare student) **MIHI PROVENIET AD SALUTEM**,] vel præsentem, ait Chrysost. ut a morte et Neronis ira liberer, vel potius spiritalem et æternam: hanc enim Apostolum spectare, non autem præsentem et corporalem, patet ex sequ. cum ait: *Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.* Vitam ergo hanc, uti et mortem contemnebat Apostolus, tantumque spectabat spiritalem et futuram, ut in ea Christus magnificaretur. q. d. Ipsi satagunt me affligere et mœrore conficere: sed ego gaudeo; scio enim, et in Dei bonitate ac providentia confisus, certo mihi persuadeo omnes eorum machinationes mihi cessuras in bonum, scilicet in majus patientiæ meritum, decus et aliorum exemplum, ac consequenter in salutem tum meam,

tum aliorum multorum; ad hanc enim omnia hæc convertet Deus, qui diligentibus, et sperantibus in se omnia cooperantur in bonum, idque fiet.

20. PER VESTRAM ORATIONEM ET SUBMINISTRATIONEM (Syrus, *donationem*) SPIRITUS JESU CHRISTI, si videlicet vos oretis (quod tacite peto) pro me, et vestra oratione mihi impetretis Spiritum Christi, ut scilicet is mihi a Deo copiosus donetur et subministretur. SECUNDUM EXPECTATIONEM ET SPEM MEAM.] q. d. Quem Spiritum subministrari mihi magna spe et desiderio, quasi exerto in cœlum capite et ore, anhelus a Deo expecto; hoc enim est Græcum ἀποκαραδοκία, ut dixi Rom 8. 19.

QUIA IN NULLO CONFUNDAR.] Aliqui referunt hoc ad immediate præcedentia q. d. Spero quod in nullo confundar; sed melius referes ad superiora, *Scio, quia hoc mihi proveniet ad salutem.* q. d. Scio hæc odia mihi cessura ad salutem et gloriam, quia quidquid ex iis de me eveniat, non confundar, non pudefiam: quia nullius veræ culpæ, aut peccati mihi conscius sum.

SED IN OMNI FIDUCIA, SICUT SEMPER, (ita) ET NUNC MAGNIFICABITUR CHRISTUS IN CORPORE MEO, SIVE PER VITAM, SIVE PER MORTEM.] Pro *fiducia*, græce est παρρησία, id est libertate, constantia. q. d. Quidquid de me fiat, sive occidar, sive vivam, subito mea ubique libertate et constantia, ut per illam magnificetur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem: si enim occidar, et constanter moriar pro Christo, magnificabo Christum meum martyrio: sin vivam, constanter Christum prædicabo, itaque eumdem magnificabo. Nota. Pro magnificabo dicit Apostolus passive *magnificabitur*, ob modestiam, ne sibi suisque viribus hanc magnificationem ascribere videatur.

21 MIHI ENIM VIVERE CHRISTUS EST, ET MORI LUCRUM.] *Vivere*, id est, vita mea est Christus, vita, in quam, id est, vitæ meæ causa Christus est, eaque triplex. Primo, est causa efficiens vitæ meæ spiritalis, eamque conservans Secundo, est ejusdem vitæ causa objectiva et exemplaris. Ita Anselm. Tertio, et magis apposite ad mentem Apostoli hic, Christus est vitæ meæ causa finalis; quia Christi amor et honor me movet ad omnia opera, labores et passiones fortiter suscipienda; illud enim in homine radicaliter est vita quod est principium motus et actionum vitalium in eo *Christus*, ait Theoph. *mihi spiritus et lumen et vita est, tum naturalis, tum supernaturalis, tum beata* Egregie vero Chrys *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum.* q d *Etiam moriendo non moriar, eo quod vitam habeo in meipso. Tum vero demum me occiderint, si per metum et terrorem animo meo fidem potuerint excutere; donec vero Christus in me fuerit, etiamsi mors ingruerit, vivam. Et in hac quoque vita non meam est istud vivere, sed Christi. Si vero neque in hac vita, quid in futura? Quod vero nunc in carne, inquit, vivo, in fide vivo. Illud et alibi dicit: Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Talem oportet esse Christianum.* Et inferius: *Nihil molestiæ inferent, qui me occident. eo quod ad vitam meam me dimittent et promovebunt; et ab ista non admodum commoda liberabunt Quid igitur, Paule? num hic existens Christi non es? et hic plane illius sum: quod si vero contingat in carne vivere, id mihi fructus est operis, et quid eligam ignoro, ne quis dicat, Quod si mors tibi vita est, qua te ratione Christus hic reliquit? fructus est operis, inquit.*

ET MORI LUCRUM.] Primo simpliciter, q. d. Mors est lucrum beatitudinis; mortem ergo non timeo, quia si occidar et moriar; lucrabor vitam æternam, et in cœlum evolabo, præsensque sistar ac fruar Christo. Ita Chrys., Ansel Ambr. D. Thomas, Theoph OEcumen. sic fere et Vatabl. Contra, inquit, optandi mihi vitam longiorem est, ut pluribus Christum annuntiem; vita autem æterna, quam lucrum existimo, incitat me ad mortem optandam. E. Erasmus: Si vivo, Christi causa vivo; si morior, meo commodo et lucro morior: quasi sibi, si suum commodum spectet, utilius sit mori; sin Christi commodum spectet, utilius sit vivere. Unde et S Ambr l. de Bono mortis c. 2 *Apostolus, ait, prius ad vitæ necessitatem refert. posterius ad mortis utilitatem. vivere servo Dei Christus est. mori lucrum: quasi servus enim non refugit vitæ obsequium, et quasi sapiens lucrum mortis amplectitur* q. d. Apostolus: Ego ut servus Christi, non refugio laboriosa vitæ obsequia: et, ut sapiens, lucrum mortis amplector.

Verum hoc sensu vox *enim* dat causam non proxime præcedentium, sed illius quod dixit v 19 *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem;* quia scilicet, si hæc invidorum odia mihi mortem per Neronem conciliant, mortem hanc æstimabo lucrum salutis et beatitatis æternæ. Jam autem videtur potius vox *enim* dare causam proxime præcedentium, cur scilicet magnificandus sit Christus in se, sive per vitam, sive per mortem; *Mihi enim*, ait, *Christus vivere est, et mori lucrum:* ubi *vivere* respicit quam dixerat vitam, et *mori* mortem. Unde melius sic exponemus: *mori*, id est, mortis meæ lucrum est scilicet Christus, idem qui est et vita mea. Christus, inquam, id est, conjunctio et fruitio Christi Unde verba hæc, ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, id est, *mihi vivere Christus est, et mori lucrum*, videntur ab Apostolo elegantiæ causa transposita, eaque suppleri, ut propositionem κατὰ sic ordinari debere: Χριστὸς ἐμοὶ κατὰ τὸ ζῆν, καὶ κατὰ τὸ ἀποθανεῖν ἐστι κέρδος, id est, *Christus mihi est in vita et in morte lucrum*, ut Christus sit subjectum, lucrum sit prædicatum. vita et mors sint circumstantiæ et conditio temporis; quæ afficit et denominat prædicatum, vel potius conjunctionem prædicati cum subjecto. q. d. *In omni fiducia* (id est, constantia, libertate) *magnificabitur*, id est, magnificabo *Christum in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem*, ut nimirum constanter pro Christo vivam et prædicem, vel martyrium subeam et moriar; cujus constantiæ causam subdit, dicens: Mihi enim Christus et in vita et in morte lucrum est; ideo enim vivere non recuso, nec mori timeo, quod tam in morte quam in vita Christo serviam, Christo uniar, Christum lucrer, itaque Christus tam in morte, quam in vita mea magnificetur et glorificetur. Christus enim est amor meus, et omnia; præter eum nihil amo, nihil timeo. Unde si Christum inveniam et lucrer, perinde mihi est, sive vivam, sive moriar. Sic Rom 14. 8. dixit: *Sive vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur; sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

Ad hoc mortis et Christi lucrum anhelabat S Ignatius. *Rogo vos*, inquit ep ad Romanos, *ne erga me*

intempestive benevoli sitis: sinite me bestiarum esca esse, per quas Deum assequi licet: triticum Dei sum ego. et bestiarum dentibus molar, ut purus Dei panis reperiar: potius allicite bestias, ut mihi sepulchrum fiant, nihilque relinquant de corpore meo, ne, dum obdormiero, cuiquam onerosus inveniar. Tunc vero verus Christi Jesu discipulus ero, quando nec meum corpus quidem mundus videbit. Et paulo inferius: *Nunc disco in eo vinctus nihil mundanum concupiscere, aut vanum. A Syria Romam usque cum bestiis depugno, per terram, per mare, nocte dieque colligatus decem leopardis, hoc est, decem militibus qui me custodiunt, qui etiam beneficiis affecti, deteriores evadunt. Utinam fruar bestiis illis, quæ mihi præparatæ sunt! quas velim mihi veloces reperiri, quas etiam alliciam, ut compendio me devorent, non ut quosquam territæ non attigerunt, quæ nisi voluerint, ultro ego vim inferam. Ignis, crux, bestiarum coitiones, dissectiones, distractiones, ossium dissipationes, concisiones membrorum, totius corporis contritio, et tormentum diaboli in me veniant, tantum ut Jesum adipiscar.*

Moraliter, S. Chrys. hic in morali hom. 3. docet Christianos non debere lugere fideles mortuos, eo quod mortui sint, quia mors eis lucrum est vitæ melioris; sed lugendos esse et adjuvandos, si in aliquibus peccatis mortui sint. *Defleamus, ait, istos, juvemus eos pro viribus, procuremus eis aliquid auxilii. Quomodo, quave ratione? Precantes adhortemur et alios ut pro illis orent, pauperibusque indesinenter pro illis eleemosynas demus.* Et infra: *Non frustra ab Apostolis sancitum est, ut in celebratione venerandorum mysteriorum memoria fiat eorum qui hinc discesserunt. Noverunt illis multum hinc emolumentum fieri, multum utilitatis; stante siquidem universo populo manus in cœlos extendente, cœtu item sacerdotali, venerandoque posito sacrificio, quomodo Deum non placaremus pro iis orantes?* Notent hæc Novantes, discantque Chrysostomi tempore, quando pura et illibata, vel ipsis fatentibus, erat Ecclesia, solitas fieri preces, suffragia et sacrificia pro defunctis, utique in Purgatorio existentibus: nam pro damnatis in inferno, ubi redemptio nulla est, orare non licet; ergo credebat tunc Ecclesia Purgatorium esse, animasque in eo detentas a viventibus adjuvari posse. Rursum utebatur tunc sacrificio: quo, dic quæso, alio, quam Eucharistico Missæ? Denique in eo pro defunctis orabat, idque ex traditione et sanctione Apostolorum, ut ait Chrys. Est ergo Missæ sacrificium propitiatorium, non tantum pro vivis, sed etiam pro defunctis.

22. QUOD SI VIVERE IN CARNE, HIC (græce τοῦτο, id est hoc: sed utrumque patitur syntaxis tam Latina quam Græca, et idem est sensus) MIHI FRUCTUS OPERIS EST] Syrus vertit, *si in hac vita fructus mihi est in operibus meis;* Vatablus, *si vivendo fructum aliquem facere possum.* q. d. Si me adhuc vivere operæ pretium est, fructuosum et utile multis. Ita Anselmus.

ET QUID ELIGAM IGNORO] Conjunctio *et* hic parit difficultatem et obscuritatem, non enim apparet quid hic copulet, quidve faciat. Primo, Beza pro *quod si,* Græcum εἰ δὲ vertens, *si vero,* vel, *utrum vero,* sic connectit: Utrum vero vivere in carne, hoc mihi sit operæ pretium, et quid eligam ignoro. q. d. Ignoro an operæ pretium sit me adhuc vivere, et consequenter ignoro quid eligere debeam, mortemne an vitam. Verum non poterat ignorare Apostolus, an operæ pretium esset, ut adhuc viveret; utpote qui videbat tot gentes a se converti, omnesque Asiæ Ecclesias a se uno pendere, seque unum spectare: imo ipse paulo post idem asserit dicens: *Permanere autem in carne necessarium propter vos.* Adde Græci εἰ δὲ accipiunt non ut dubium, sed ut assertivum. Ita Chrysost. Theoph. OEcumen. imo OEcumen. accipit ut causale q. d. Quoniam operæ pretium est me vivere, hinc ignoro quid eligam, an vitam an mortem. Secundo, Erasmus intelligit verbum *contingat,* facitque duas propositiones, quas connectit copula *et,* hoc modo: Quod si vivere in carne me contingat, hoc erit operæ pretium, et proinde quid eligam, an vivere, an mori, ignoro: sed hic ex se et sine fundamento supplet verbum *contingat.* Tertio, obscurius idem Erasmus, et ex eo alii docent copulam *et,* hic habere occultam vim excludendi id, quod diversum est, sed eam non satis explicat.

Dico ergo per ellipsin supplendum esse ex vers. præced. *mori lucrum,* q. d. Si vivere in carne est operæ pretium, et alia ex parte mori mihi lucrum est, quid ex hisce duobus eligam ignoro: hoc enim innuit vox *eligam:* electio enim est inter duo: cum ergo hic unum tantum, scilicet vivere, ponat Apostolus, alterum ex v. præced. supplendum relinquit, sic enim solent loqui homines dubii, involuti et perplexi, ut unum voce exprimant, alterum quod mente retinent intelligendum relinquant: ita enim loquuntur, quasi menti et phantasiis suis, quibus pleni sunt loquantur. Sic Ruben Gen. 37. v. 30. loquitur: *Puer* (Joseph) *non comparet, et ego quo ibo?* q. d. Puer non comparet, et illum a me, utpote fratrum seniore, pater requiret, quo ergo ibo? si enim ad patrem iero non habeo quod respondeam; et si intelligat, ut timendum est, crimen in Joseph admissum, illud mihi imputabit: sin alio iero, magis me suspectum patri de hoc crimine reddam. Affectus enim vehemens verba incidit, multa subticet, imo occludit et sæpe verba non verbis, sed conceptioni, dolori et affectibus quos in mente gerit, connectit.

QUID ELIGAM] *Magnum,* inquit Chrysost. *hic mysterium aperuit, nempe potestatem habere se abeundi (per mortem) quando enim optio datur et electio, potestatem habemus eligendorum. Quid eligam inquit, ignoro: in tua ergo potestate est: utique si voluero Deum orare gratiam. Ignoro. Quid dicis Paule? Cum hinc abiens in cœlum migraturus sis, et cum Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? Acerbam hic vitam ducis in fame, siti, frigore, nuditate, curis, persecutionibus, angustiis, et acerbam hanc adhuc vitam desideras? Quis mercator navem habens multis rerum copiis plenam, cum liceat jam ad portum appellere tutoque quiescere, adhuc tamen in mari navigare mallet? Quis athleta cupiet amplius certamen, cum jam liceat coronari? Quis miles cum jam liceat cum celebritate et tropæis a bello liberari ac cum rege in ipsis quiescere et refocillari regiis, sustineat adhuc in bello sudare et in aciem collocari? Quomodo ergo cupis adhuc in hac vita consistere, quam adeo amaram vivis?* Et inferius: *Futura metuis, innumeris malis ab-*

noxius es, et apud Christum tamen esse non vis? Non, ait, atque id propter ipsum Christum, ut quos illi lucrifeci servos, expeditiores constituam et solidiores, et ut agricolationem illam quam plantavi, frugiferam reddam. Non audisti me, non quod mihi est utile, sed quæ sunt proximorum, quærentem? Non audisti quomodo anathema a Christo fieri concupierim, quo ad ipsum multi concederent? Ac denique hoc epiphonemate concludit; *Quis loquetur potentias tuas, Domine, quod Paulum orbi exhibuisti? Laudarunt te simul omnes angeli, cum astra creares et solem: verumtamen non ita, quemadmodum cum Paulum nobis orbe toto conspicuum faceres. Propterea cœlo splendidior facta est terra: nam clarior iste solari lumine illustriorem emisit splendorem, clariores extendit radios.* En quanti fecerit Paulus animarum lucrum et salutem proximorum, ut eam suæ beatitudini prætulerit, et propter eam suam cum Christo conversationem differri optarit; licet enim hoc suum votum et electionem diserte non exprimat Apostolus, satis tamen insinuat cum ait v. 25. *Et hoc confidens scio quia manebo*, etc.

23. COARCTOR AUTEM E DUOBUS; DESIDERIUM HABENS DISSOLVI, ET ESSE CUM CHRISTO, MULTO MAGIS MELIUS: PERMANERE AUTEM IN CARNE, NECESSARIUM PROPTER VOS.] S. Aug. l. 3. de Doctrina Christiana c. 2. duobus modis hunc locum distingui et legi posse docet. Priore sic: *coarctor e duobus, desiderium habens*, q. d. Coarctor duarum rerum, scilicet vitæ et mortis, desiderio. Unde græce pro *coarctor*, est συνέχομαι, id est, contineor vel undique teneor, scilicet ex una parte vitæ, ex altera mortis desiderio. Secundo modo et genuine, cum Romanis et Lovaniensibus ita distinguendum et legendum est, ut post, *coarctor e duobus*, ponatur interpunctio, sive duo puncta; deinde sequatur, *desiderium habens dissolvi*, etc. Sensus est *coarctor e duobus*, id est, a duabus rebus premor et arctor, dum res utrimque me quasi medium premunt et arctant. Ita Syrus. Vel, ut τὸ ἐκ τῶν δύο, id est, *e duobus*, sumatur pro ἀμφοτέρωθεν, id est, *utrimque*, q. d. Utrimque premor et arctor, hinc desiderio dissolutionis, ut sim cum Christo, inde necessitate permanendi in carne propter vos, hoc enim plane verba significant.

DISSOLVI.] Id est mori, mors enim est dissolutio animæ et corporis.

Nota. Non dicit, Cupio resolvi, scilicet in elementa quibus consto; resolvi enim tantum significat interire et interitum; hoc autem non est optabile, nec Apostolus optat interire, sed mori; ita tamen ut permaneat et transeat ad meliorem vitam et statum: unde non ait, Cupio resolvi, sed, *cupio dissolvi*, scilicet vinculo, quo anima in hac vita corpori colligatur, quasi lutæ suæ domui aut vesti. Unde S. Greg. Nazian. orare solebat: *Domine, solve hanc tunicam ita mihi gravem et ponderosam* (corpus hoc mortale et ærumnosum) *et da mihi leviorem.* Imo anima colligatur corpori quasi carceri et compedibus, aut potius quasi cadaveri, ut aiebat Hortensius (ut dixi Rom. 5. 12.) Sicut ergo illi qui vivi a Mezentio cadaveribus erant colligati, ita ut os ori, oculus oculo, manus manui cadaveris astringeretur, ut ejus fœtore cruciarentur et exanimarentur, optabant hoc vinculo solvi, et cadavere liberari; ita Paulus optabat suo corpore liberari et solvi, ut Christo jungeretur: corpus enim quod corrumpitur aggravat animam: ut non possit cœlestia cogitare, sed deprimatur ad corporis necessitates et concupiscentias, morbos pariter et ærumnas: anima enim omnes corporis fœtores, phlegmata, excrementa, sordes, æque ac bestiales cupiditates sentire ac pati debet perinde ac si cadaveri foret colligata; tolle enim animam, quid est corpus aliud quam cadaver? imo præsente anima corpus fœtet, sordet, tabescit, putrescit, ac si cadaver esset. Quis non optet hoc ergo lavere, his ea vinculis solvi ac liberari? Vere S. Gregorius 4. Moral. c. 41. *Dissolvi*, inquit, *Paulus non quæreret, nisi se vinctum videret. Hæc vero vincula quia certissime rumpenda in resurrectione conspexerat, jam quasi rupta Propheta gaudebat, cum diceret: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis.* Et S. August. *Qui desiderat*, inquit, *dissolvi, et esse cum Christo, non patienter moritur, sed patienter vivit, et delectabiliter moritur.*

Nota. Pro *dissolvi* græce est ἀναλῦσαι, quod est vocis mediæ, unde tam active quam passive sumi potest ut significet non solum *dissolvi*, ut vertit Noster, Vatablus et alii: sed etiam dissolvere vel solvere, estque verbum nautarum e portu solventium et proficiscentium: sicut enim καταλύειν est aurigarum, cum dissolvunt funes equorum et curruum, ut se componant in diversorium ad quod divertunt: ita ἀναλύειν dicuntur, qui movent sarcinas, mutantque diversorium, puta, nautæ cum solvunt rudentes, et peregrini ac milites cum solvunt tabernaculorum funes ut castra moveant. Unde Chrysost. ἀναλῦσαι vertit μεθίστασθαι, id est *migrare*; S. Hieron. contra Ruffinum vertit, *reverti*; Tertul. lib. de Patientia c. 9. vertit, *recipi* (sed videtur Tertull. pro ἀναλῦσαι, legisse ἀναλήψεσθαι) q. d. Paulus: Exul hic sum, et ex hoc exilio cupio migrare, navigare, proficisci, reverti ad portum patriæ cœlestis. Verum melius cum Nostro vertas *dissolvi*, quam *dissolvere*; sequitur enim, *Et esse cum Christo*, q. d. Jam alligatus sum corpori; ai hoc vinculo solvar, ero cum Christo, illique astringar. Quod si voluisset Apostolus active dicere, Cupio solvere, potius subjunxisset, Et proficisci ad Christum, quam *esse cum Christo*.

ESSE CUM CHRISTO MULTO MAGIS MELIUS.] Id est, esse cum Christo, optimum est. Hebræi enim superlativum, reique vehementiam et excessum significant per geminationem, vel conduplicationem. Sic Jerem. c. 24. 3. vidit ficus bonas bonas valde, et malas malas valde, id est, ficus optimas et pessimas.

Nota ex hoc loco contra Græcos et Calvinum, animas omnino puras statim ubi corpore excesserint, non dormire, sed esse cum Christo in cœlo ac æterna vita; ideo enim cupit Apostolus dissolvi et mori, ut sit cum Christo. Quod si post mortem debuisset expectare diem judicii, ut tum demum Christo frueretur, frustra desiderasset dissolvi potius quam vivere, quia tam post dissolutionem et mortem fuisset absens a Christo quam si in vita remansisset. Ita Chrys. Theophyl. Œcum.

Moraliter, plerique Sancti dissolutionem hanc desiderarunt, illudque desiderium nobis commendarunt. Laudare solebat S. August. teste Possidonio c. 27. in Vita S. Augustini, illam sententiam S. Ambrosii morituri, qua suis flentibus, ac rogantibus ut a Deo longiorem posceret vitam, respondit: *Non sic vixi ut*

pudeat me inter vos vivere: sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus. Cujusdam quoque, inquit Possidonius, *coepiscopi, et familiarissimi sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissimum referebat* (Augustinus) *dictum: ad quem cum visitandum jam morti appropinquantem venisset, et ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atque a se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessarium vivere posse: illum, ne putaretur hujus vitæ teneri cupiditate, respondisse ei: Si nunquam bene; si aliquando, quare non modo? Illud etiam cujusdam ægrotantis dictum afferebat* (August.) *Episcopi, de quo sanctus in epistola sua, quam de mortalitate scripsit, Martyr Cyprianus ita retulit, dicens: Cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur; astitit deprecanti, et jam pene morienti, juvenis honore et majestate venerabilis, statura celsus, et clarus aspectu; quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recedens. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit, et dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?*

Climachus gradu 6. *Probatus,* ait, *ille est, qui mortem singulis diebus expectat; sed ille sanctus, qui eam horis singulis desiderat.*

Ita S. Paulus, ait S. Hieron. in ejus Vita, primus Eremita S. Antonio se invisenti, *En,* ait, *quem tanto labore quæsivisti, putridis senectute membris operit inculta canities. En vides hominem mox pulverem futurum. Sed quia dormitionis meæ tempus instat, et quod semper cupiebam dissolvi et esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona justitiæ; tu missus es a Domino qui humo corpusculum meum tegas, imo terram terræ reddas.*

Porro tres sunt causæ quæ sanctum Paulum et alios Sanctos incitarunt ad desiderium hoc ut cuperent dissolvi, quas persequitur S. Ambrosius l. de Bono mortis, et Cyprianus l. de Mortal. Tria enim sunt vincula quæ nos illigant et premunt. Primum est ærumnarum corporis; secundum, concupiscentiæ et peccatorum; tertium, terræ rerumque terrenarum. Hæc omnia mors dissolvit, facitque nos impassibiles, impeccabiles, cœlestes et divinos. *Triplex,* inquit S. Bernardus in transitu S. Malachiæ, *in morte congratulatio est: homines ab omni labore, peccato et periculo liberari.* Prima ergo causa, quæ facit nos optare hanc dissolutionem, sunt morbi et ærumnæ hujus corporis et vitæ: eæ enim tantæ sunt, ut merito disputet S. August. l. 13 Civit. 10. an hæc vita potius mors dicenda sit, quam vita. Idem in illud Psalm. 78. *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum,* ait: *Compedes sunt infirmitates, et corporis corruptibilitas, quæ animam aggravant. Ab his compedibus concupiscebat dissolvi Apostolus, et esse cum Christo: donec ergo corruptibile hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem, velut compedibus caro infirma impedit promptum spiritum.* Et S. Gregor. hom. 37. in Evang. *Temporalis,* ait, *vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicenda quam vita: ipse enim quotidianus defectus corruptionis, quid est aliud, quam quædam proli-xitas mortis.* Sane vita hæc non aliud esse videtur quam vitalis quædam, longa, et lenta mors. E contrario vero quid est aliud justorum mors quam finis laborum, principium quietis, fuga tristitiæ, et adventus lætitiæ, meta tempestatis, et initium tranquillitatis; consummatio exilii, et reditus in patriam, in quam tot ærumnis superatis, tot laboribus exantlatis, tot afflictionibus emensis, vehementer anhelamus?

Secunda hujus desiderii causa est, tum concupiscentia, cum qua perennem et multiplicem ac difficilem luctam gerunt omnes Sancti; tum pericula peccandi mortaliter, ac necessitas peccandi venialiter. Hac ex causa gemit Apostolus se venumdatum sub peccato Rom. 7. idemque, *Infelix,* ait, *ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Qui penetrat ponderatque peccati gravitatem, quantum malum, quantorumque malorum causa sit, Deum offendere; hic suspirat ad mortem, quasi ad peccati et malorum omnium terminum, ut fiat impeccabilis.

Dices. Charitas inclinat ad majus semper et majus sui incrementum, et ad accumulandum majora semper merita et præmia: hæc autem non per brevem, sed per longam vitam acquiruntur. Respondeo, Ita est; sed tamen si in una lance ponas spem hujus augmenti meritorum et charitatis, in altera vero ponas periculum peccandi, hæc illi longe præponderabit. Periculum enim peccandi, præsertim mortaliter, cui in hac vita semper obnoxii sunt sancti, ac consequenter per culpam damnationis æternæ, tantum est malum, ut nulla augmenti charitatis vel gloriæ æternæ spe compensari ex æquo possit. Idem suo modo et proportione censent Sancti de peccatis venialibus.

Audi, ut alios taceam, cujusdam nuper sancti Martyris nostri Anglicani hac de re ardens et ignitum votum. *Si vere amas Deum,* ait, *certe nihil tibi adeo grave esse potest, atque summam illius majestatem etiam in minimis offendere, nec quidquam tantopere expetes, atque remedium aliquod, quo securus esse possis, te nunquam amplius Deum offensurum, quod cum in hac vita haberi non possit, continue clamabis cum Psalmista: Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est! et, Cupio dissolvi; et, Quis mihi det pennas? Magnum quidem est pro amore Dei laborare, dolores et tormenta tolerâre; magnum animas lucrari; magnum in Religione cum continua sui victoria vivere: si tamen hæc fieri non possint, quin Deum meum offendam, mallem his omnibus omissis cito mori, quam cum quotidiana Dei in quantumvis exiguis offensione, hæc omnia præstare. Melius siquidem, teste S. Augustino, foret totum mundum ruere, quam vel veniale contra Deum peccatum admittere. Si tamen Deus hujus miseriæ conscius velit vitam procrastinare, et me in hujus calamitatis valle exercere; veniant labor, carceres, tormenta, crux, craticula, leones, veniant tandem quæcunque venire possunt, imo ex animo precor te, bone Jesu, ut veniant, et per vulnera tua et Sanctorum tuorum, suppliciter peto, ut ab hac hora, in qua hoc scribo, incipiant, et ad vitæ meæ terminum perdurent. Permitte me pro te torqueri, dissecari, flagellari, cædi ac dilaniari; nihil recuso, omnia amplector, omnia sustineo: non quod ego pulvis id valeam, sed quod omnia possim in te: et sine te nihil. Fove in me hoc desiderium, et propitius lar-*

gire desiderii effectum. Hæc ille cycnæa voce martyrii jam candidatus.

Tertia hujus desiderii, eaque potissima causa est, ut ad beatam illam æternamque vitam transeamus, simusque cum Christo, et Angelis, et Sanctis. Unde solam hanc sui desiderii causam exprimit hic Apostolus. Pulchre S. Gregor. homil. 15. in Ezech. explicans illa verba, *Et mensus est thalamum uno calamo in longum*, etc. Sic ait: *Thalami in sancta Ecclesia sunt illorum corda, in quibus animæ per amorem sponso invisibili conjunguntur, ut ejus desiderio mens ardeat, nulla jam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, et amoris amplexu in cœlestis sponsi visione requiescere. Mens itaque, quæ jam talis est, nullam præsentis sæculi consolationem recipit, sed ad illum, quem diligit, medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris.* Deinde hujus desiderii et vulneris medicinam eamdem quam Apostolus hic, subjicit, ita dicens: *Menti autem sponsum suum fortiter amanti una solet esse consolatio, si per hoc, quod ipsa a Dei visione differtur, aliorum animæ ad cœlestem sponsum amoris facibus inardescant. De qua dicitur in Canticis: Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo. Flores sunt animæ, bonum jam inchoantes, et cœleste desiderium redolentes. Mala autem de floribus sunt perfectæ jam mentes, quæ ad fructum perveniunt boni operis. Quæ ergo amore languet, fulciri quærit floribus, stipari malis, ut requiescat in bono opere proximi, quæ adhuc videre non valet vultum Dei.*

Ita S. Joann. senex, optansque Christo frui, in fine Apocal. ait, *Veni Domine Jesu.*

Hoc argumento scripsit S. Cyprian. (quem secutus est S. Ambr. l. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, ad consolationem Christianorum in communi lue et peste, quæ sua ætate tota Africa per quindecim annos grassabatur; in quo multis rationibus docet Christianis non esse timendam, sed appetendam mortem. Atque in fine, tertiam hanc de qua jam egimus, causam ita perurget: *Considerandum*, ait, *est, fratres dilectissimi, et identidem cogitandum, renuntiasse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo, qui nos hinc ereptos, et laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit, et regno cœlesti. Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos, et copiosa turba desiderat, jam de sua immortalitate secura, et adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis, et nobis in commune lætitia est!*

Deinde beatæ illius vitæ, et cœlestium civium gaudia ita prosequitur: *Qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum æternitate vivendi! quam summa et perpetua felicitas! Illic Apostolorum gloriosus chorus; illic Prophetarum exultantium numerus; illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus; illic triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis et corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, et ad cœlestes thalamos terreno patrimonio transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his cito esse, ut cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum erga se majora fuerint desideria.* Hucusque Cyprianus. Hæc paulo fusius produxi, quia hic est finis ad quem tota nostra vita tendimus, ideoque assidue cupimus et nos cum Paulo dissolvi, et esse cum Christo.

Refert Ruffinus in Vitis Patr. l. 2. c. 9. Abbatem Mutium miræ sanctitatis solem stitisse, ut ad discipulum moriturum longe absentem posset pervenire. *Cumque invenisset eum jam defunctum, oratione facta osculatus est eum, et ait: Quid magis desiderii habes frater, abire et esse cum Christo, an permanere in carne? Tunc ille recuperato spiritu paululum resedit, et ait ad eum: Quid me revocas Pater? Melius est mihi redire, et esse cum Christo: permanere autem in carne mihi necessarium non est. Cui dixit: Dormi ergo in pace, fili, et ora pro me. At ille continuo reclinans se in lectulo obdormivit.* Similiter S. Gregor. l. 4. Dialog. c. 2. refert Marcellum a morte suscitatum a S. Fortunato Episcopo Tudertino ingemuisse, ac dixisse: *O quid fecisti, o quid fecisti?* Sic et S. Salvium Episc. resuscitatum ingemuisse fuse narrat Greg. Turonens. l. 7. Hist. Francor.

Legimus in Vita S. Nicolai Tolentinatis, quod ipse sex totis ante obitum mensibus, paulo ante nocturnas preces, singulis noctibus suavissimum angelorum concentum audiverit; qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præberet. Quocirca hoc Apostoli dictum crebro iterabat, *Cupio dissolvi, et esse cum Christo*, cumque resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu fundere cœpit voces lætitiæ et animi gestientis; cujus insolitati gaudii Fratres qui aderant causam perquirentes, audiverunt ab eo, *Dominus meus Jesus Christus sanctissimæ matri suæ, et Augustino Patri nostro innixus, dicit mihi: Euge serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui*, in quibus verbis expiravit. Quis non talem mortem, imo transitum in paradisum cupiat, et votis omnibus optet? si talem mortem optas, vitam similem imitare et ambi.

24. **Permanere autem in carne necessarium** (græce ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium) **propter vos.**

25. **Et hoc** (scil. est necessarium esse vobis, ut maneam in carne) **confidens**, græce, πεποιθώς, id est, *persuasus*, **scio, quia**, id est, quod, **manebo**] q. d. Persuadens mihi vitam meam vobis esse necessariam, scio quod Deus me vobis adhuc concedet, faciètque in vita permanere. Hinc patet epistolam hanc scriptam e primis vinculis, non e secundis: nam e primis fuit liberatus, in secundis a Nerone occisus est Paulus.

Manebo, et permanebo omnibus vobis] Græce μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, *manebo et compermanebo* omnibus vobis, q. d. Nolite timere et lugere orbitatem vestram, quasi me patre vestro sitis orbandi; *ego manebo*, et cum vobis permanebo; quasi pater vobis filiis meis superstes adero præsens vos visam, absens per litteras et nuntios vos solabor et confirmabo, ut in fide et gratia proficiatis, deque fidei incremento tam vestro, quam alieno gaudeatis.

Hisce verbis dubium suum, An optabilius sit vivere an mori, resolvit Apostolus, satisque indicat præstare vivere, ad institutionem et salutem proximorum, quam mori, et esse cum Christo. Unde S. Aug. in illud Ps. 54 *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* citens hunc Pauli locum, Paulumque columbæ gementi, et in cœlum suspiranti comparans, *Columba*, ait, *dilecta, religata affectu, non cupiditate, volare non poterat propter faciendum officium*.

Imo salutem proximi præferendam esse martyrio, docet S. Chrysost. hom. 79. in Matth. Hinc et S. Aug. epist. 81. ad Eudoxium Abbatem scribit, ut Ecclesiæ et proximorum saluti operam suam, si ea necessaria sit, non neget, nec se ab ea per professionem monasticam eximat. affertque rationem hanc: *Quin*, ait, *si parturienti Ecclesiæ subministrare noluerint qui possunt, quomodo filii nascentur?* Multo magis Episcopum apud subditos suos sæviente persecutione manere, omniaque adversa, quin et mortem ipsam, si opus sit, hac de causa pati debere, docet idem Augus. epist. 180 ad Honoratum.

26. UT GRATULATIO (græce καύχημα, id est *gloriatio*) VESTRA (qua gloriamini et gratulamini vobis, quod per me sitis ad Christum conversi) ABUNDET IN CHRISTO JESU (id est, in Christi doctrina, lege, gratia, Ecclesia, q. d. in christianismo) IN ME (de me vinculis liberato, vobisque reddito) PER MEUM ADVENTUM ITERUM AD VOS.

27. TANTUM DIGNE EVANGELIO CHRISTI CONVERSAMINI] *Conversamini* est imperativus q. d. Tantum exigo a vobis, ut ita conversemini, sicut decet, ac dignum est Christianos, qui Evangelium et Christi legem sectantur, conversari.

UT AUDIAM DE VOBIS, QUIA (quod) STATIS IN UNO SPIRITU, id est, perseveratis in pari religionis et mutuæ charitatis studio ac fervore, UNANIMES, græce μιᾷ ψυχῇ *in una anima*, quasi vobis omnibus una tantum esset anima charitatis) COLLABORANTES,] græce συναθλοῦντες, id est *concertantes*, hoc est, ut Ambros. pariter et concorditer decertantes.

FIDEI EVANGELII.] q. d. Fides Evangelii lucta est, vos, quasi athletæ fidem luctantem et laborantem, communi religionis et charitatis spiritu ac zelo adjuvate, ut cum ea, et pro ea generose decertetis contra Paganos, et quosvis fidei hostes.

28. ET IN NULLO TERREAMINI (græce μὴ πτυρόμενοι, id est, ut Erasmus, non *turbati*, non tumultuantes; Ambros non *pavescentes*) AB ADVERSARIIS (Gentilibus; qui Christianos persequuntur:) QUÆ ILLIS EST CAUSA PERDITIONIS, VOBIS AUTEM SALUTIS, ET HOC A DEO q. d. Persecutio hæc Gentium ipsosmet perdet, et ducet in gehennam, vos autem ducet ad salutem et gloriam sil eam hac via dirigente vos ac ducente Deo

Nota. Pro *causa* græce est, ἔνδειξις id est indicium, argumentum, ostensio, et, ut Ambr. legit ostentatio. Unde Beza hic carpens Nostram versionem, *Vetus*, ait, *interpres* ἔνδειξις *maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, cum nusquam afflictio fidelium salutis illorum dicatur causa, sed testimonium* Verum respondeant ipsi Erasmus et Vatabul ἐνδεῖξαι id est ostendere, sæpe sumi pro facere. Sic ait Paulus 2 Tim. 4 14 *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est fecit, exhibuit Sic Psaltes o st, *Ostende*, id est, præsta, exhibe, nobis *Domine misericordiam tuam*. Sic Eccles. 2. 24 *Nonne melius est comedere, et bibere, et ostendere* (dare et tribuere) *animæ suæ bono de laboribus suis*? Pari hic modo ἔνδειξιν non tam indicium, quam causam significare patet: quia persecutio Gentilium illis ipsis perditionis fuit causa, non indicium· nec enim illi hoc indicio credebant se perdendos et damnandos imo putabant se bene facere, et gratiam mercedemque a Jove diisque aliis accepturos Quod vero afflictio non tantum testimonium, sed et causa salutis fidelium sit et dicatur in Scripturis, patet 2 Cor. 4 17. *Quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis*. Si gloriæ pondus operatur, illius ergo causa est Rom. 5. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit:* quia scilicet certo sperantes ad salutem et gloriam perducit. Unde inferius ait: *Spe salvi facti sumus*. Mediate ergo (mediante scilicet spe) tribulatio et patientia causæ sunt salutis. Apoc 2. v. 10 *Habebitis tribulationem diebus decem: esto fidelis* (in tribulatione constans) *usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ*. Constantia ergo in tribulatione parit et meretur coronam vitæ æternæ: sicut victoria in stadio et agone parit et meretur bravium; est ergo constantia hæc et victoria causa meritoria coronæ et bravii.

29. QUIA VOBIS DONATUM EST PRO CHRISTO, NON SOLUM UT IN EUM CREDATIS, SED UT ETIAM PRO ILLO PATIAMINI] Difficultatem movet τὸ *pro Christo:* non enim cohæret sequenti, *Ut in eum credatis:* nec enim credimus in Christum pro Christo. S. Anselmus sic explicat, *pro Christo*, id est, propter Christum, et Christi merita datum est vobis ut credatis in eum Secundo, Photius apud OEcum ὑπὲρ Χριστοῦ, inquit capitur pro ἀπὸ Χριστοῦ, id est a Christo donatum est vobis ut in eum credatis: sed ὑπὲρ nusquam ponitur pro ἀπὸ Tertio, deterius vertit Beza, *in Christo*, id est, in Christi negotio religione: nec enim ὑπὲρ significat in.

Dico ergo esse hyperbaton: cum enim vellet Apostolus tantum dicere, Vobis donatum est pro Christo pati, subiit mentem ejus, quod etiam donatum esset eis in Christum credere, illudque inseruit, ac mox ad id quod primo intenderat redit, subdens, *Sed etiam ut pro illo patiamini:* tales enim raptus et hyperbata vidimus Ephes 3 1. et alias sæpe. Unde Syrus omittens τὸ *pro Christo*, clare sic vertit, *et hoc a Deo ipso datum est, ut non solum in credendo credatis Meschicho* (Christo) *sed etiam ut pro illo patiamini*.

Hinc Primo. S. August. et Concil Arausican can. 5 contra Faustum et Massilienses probat et definit. fidem, et initium fidei, sive ipsum velle credere, esse donum Dei, indeque incipere initium salutis in adulto. Adde, hoc ipsum velle credere non tantum esse donum Dei, sed etiam nobis obtingere ex meritis Christi Quod non bene hic negat quidam Interpres, docens fidem, et reliquas dispositiones, per quas Christi, meritum applicatur nobis, non dari ex meritis Christi, sed ex misericordia et gratia Dei, quæ Christi meritum prævenit. Verum hoc Apostolo repugnat, qui omnia dona et gratias quibus ad salutem dirigimur, tribuit meritis Christi· ipse enim tamquam mediator Dei, hominum redemptor et salvator, omnia reconciliationis, redemptionis et salutis nostræ media et au-

xilia nobis promeruit, procuravit et impetravit, ut ostendi Ephes. 1. 3.

Notant hic Secundo, Chrysost. et Theoph. pati pro Christo vocari ab Apostolo donum Dei, duobus de causis. Primo, ut non pudeat eos passionis, sed in ea sint constantes, acceptentque quasi magnum Dei donum. Secundo, ne in eo extollantur, cum illud non habeant a se, sed a Deo Sicut ergo fidissimis servis in bello probatis, dantur a regibus honorificæ cruces pro mercede laborum, ita dantur et magnis Sanctis a Deo.

Notant Tertio, iidem hoc donum patiendi pro Christo majus esse, quam suscitare mortuos, et signa miranda patrare *Hic enim*, inquiunt, *debitor sum* (Deo qui gratiam suscitandi dedit) *illic autem debitorem habeo Christum O rem admirandam! Et donat mihi, et super hoc, ipse debet mihi*, q. d In hac ergo vestra passione gaudere et exultare debetis, o Philippenses. Vide dicta ex eodem Chrys Ephes 3 1

Nota Quarto, pati pro Christo esse singulare Dei donum, non tantum ea enus, quatenus Deus objicit homini occasionem sicuti fidei, ita et martyrii, similiumque afflictionum pro fide et Christo tolerandarum (uti explicat hic commentarius Hieron ascriptus, qui potius est Pelagii, vel Pelagiani alicujus. ut ex hoc loco et similibus patet;) sed etiam hoc ipsum pati pro Christo est donum Dei; quia Deus patienti affectum, desiderium et fortitudinem patiendi pro Christo aspirat, ut contra Pelagium passim docet Augustinus.

30. Idem certamen (græce ἀγῶνα, eumdem *agonem*) habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me] Græce ἀκούετε id est *auditis*, q d In hoc fidei agone mecum quasi athletæ decertatis, o Philippenses, idem vobis est agon qui et mihi, eadem palæstra, idem certamen pro Evangelio: quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, bonorum rapinas, aliaque multa patimini, qualia nunc audistis me Romæ pati, et olim vidistis me Philippis patientem, cum apud vos virgis cæsus sum, et incarceratus, Actor. 16. 22

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videntur Philippenses, uti et Corinthii, laborasse ambitione et schismate.

Hinc Primo, ardenter eos incitat ad humilitatem, et charitatem fraternam, tum exemplo Christi Domini, qui se amore nostri humiliavit usque ad mortem crucis, ideoque exaltatus est, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, tum ex metu et reverentia Dei, qui operatur in nobis velle et perficere, ipsamque salutem, vers. 12.

Secundo, hortatur, ut inter Gentiles quasi luminaria virtutibus prælucèant, v. 15. ad idque v. 17. optans martyrium dat se exemplum.

Tertio, v. 19. et seq. ait se ad eos missurum Timotheum et Epaphroditum ad eorum consolationem et profectum.

1 Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua
viscera miserationis: 2. implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem ha-
bentes, unanimes, idipsum sentientes, 3. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam:
sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes, 4. non quæ sua sunt singuli considerantes,
sed ea quæ aliorum. 5. Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu: 6. qui cum in forma
Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: 7. sed semetipsum exinanivit formam
servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo. 8. Humiliavit se-
metipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. 9. Propter quod et Deus exal-
tavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen: 10. ut in nomine Jesu omne genu
flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum: 11. et omnis lingua confiteatur, quia Dominus
Jesus Christus in gloria est Dei Patris. 12. Itaque charissimi mei (sicut semper obedistis) non
ut in præsentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu et tremore vestram
salutem operamini. 13. Deus est enim, qui operatur in vobis et velle, et perficere pro bona volun-
tate. 14. Omnia autem facite sine murmurationibus et hæsitationibus: 15. ut sitis sine querela,
et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ et perversæ: inter quos lucetis
sicut luminaria in mundo: 16. verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non
in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. 17. Sed et si immolor supra sacrificium, et ob-
sequium fidei vestræ, gaudeo, et congratulor omnibus vobis. 18. Idipsum autem et vos gaudete,
et congratulamini mihi. 19. Spero autem in Domino Jesu, Timotheum me cito mittere ad vos:
ut et ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. 20. Neminem enim habeo tam unanimem,
qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. 21. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ

sunt Jesu Christi. 22. Experimentem autem ejus cognoscite, quia sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio. 23. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt. 24. Confido autem in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito. 25. Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem et cooperatorem; et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos: 26. quoniam quidem omnes vos desiderabat: et mœstus erat propterea quod audieratis illum infirmatum. 27. Nam et infirmatus est usque ad mortem: sed Deus misertus est ejus: non solum autem ejus, verum etiam et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. 28. Festinantius ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, et ego sine tristitia sim. 29. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, et ejusmodi cum honore habetote. 30. Quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

1. Si qua ergo consolatio in Christo.] *In Christo* id est Christiana, sive quæ sperari et expectari potest ab iis qui sunt in Christo, puta a Christianis, qui unum sunt in fide et charitate Christi. q. d. Si Christiano more, si ex Christi lege, imitatione, compassione, spiritu, me Apostolum vestrum vinctum consolari cupitis, o Philippenses. Ita Theoph

Si qui quod solatium charitatis,] si charitatem consolando me vultis ostendere, si charitas vestra aliquod mihi solatium cupit afferre.

Si qua societas spiritus,] si quis sit Spiritus S. hominibus Christianis communis: si declarare vultis vos eumdem mecum habere spiritum. si qua vobis in Ecclesia mecum est societas et communio spiritus Christi.

Si qua viscera miserationis] Græce εἴτινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, *si quo viscera et miserationes.* Ubi Nota Primo, εἴτινα, id est, *si qua*, legit Noster, Vatabl. Beza, et alii: Chrysostom. tamen cum suis legit εἴτις, id est *si quis*: et tunc est antiptosis, si quis, id est, si qua: ad rem enim, non ad verba attendit Apostolus. Vide can. 38. Nisi dicas cum Erasmo abstractum poni pro concreto: si quis est viscera et miserationes, id est, si quis est visceralis et misericors, ut εὔσπλαγχνα, hoc est, viscera, vocet ipsum hominem viscerali misericordia præditum.

Hinc Nota. Secundo. *Viscera* vocat viscerales affectus, puta tenerrimum, intimum, et ex intis quasi visceribus miserationem ut compassionem: hoc enim est Hebræum רחמים *rachamim*. q. d. Si qua erga miserus et afflictus, ac præsertim erga me Apostolum vestrum vinctum, tenera ac viscerali commiseratione tangimini.

2 Implete gaudium meum. *Gaudium*, quo me credendo, et collaborando Evangelio cœpistis afficere c. 1 v 7. complete et cumulate, satagendo scilicet, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes.] En quale pathos Apostoli, quot verbis, quanta energia, quanto affectu Christianus Philippenses ad concordiam et charitatem fraternam incitat !

Ut idem sapiatis] Syrus, *ut sit vobis una voluntas:* sed sapere, tam intellectus est quam voluntatis vult ergo eos tam intellectu, quam voluntate, tam in fide et dogmatibus, quam in amore et affectu esse concordes, ut idem credant, idem ament.

Eamdem charitatem habentes] *Eamdem*, id est mutuam. ut singuli sese invicem una eademque, id est mutua, charitate complectantur. quasi una eademque charitatis anima viverent. Secundo Theophyl. et OEcumen. *eamdem*, id est æqualem et parem, ut tantum quisque alium amet, quantum amatur ab illo, ut quisque alteri in amore respondeat: magnes enim amoris est amor, lynx et illex efficacissimus amoris est amor. Hoc est, inquit Seneca, philtrum sine veneficiis carmina cogens mihi hostes ad redamandum: *si vis amari, ama* Nimirum:

Ut præstem Pyladen, aliquis mihi præstet Orestem
Hoc non fit verbis, Marce, ut ameris, ama.

Unanimes, concordes, itaque conjuncti, ac si in omnibus una eademque esset anima. quæ tot diversa corpora regeret, faceretque tot homines idipsum sentientes,] vel sapientes, ut paulo ante vertit noster Interpres: nimirum, ut idem omnes sapiant, sentiant, credant, ament, idem velint, idem nolint. Syrus totum hunc versum ita vertit, *implete gaudium meum ut sit vobis una voluntas, et una charitas, et una animo, et una sententia.*

Vide quam impense Apostolus Christianis commendet concordiam Est enim ea omni muro firmius et inexpugnabilius munimentum. Hinc cum Lacedæmonii periclitarentur, Isæus sophista illud Homeri carmen recitavit:

Scutum hæsit scuto, galeæ galea, atque viro vir.

Et adjecit : *Sic state Lacedæmonii: et muris cincti simus* Unde et Agesilaus Lacedæmoniorum rex rogatus, quam ob causam Sparta mœnibus non cingeretur? ostendit cives armatos et unanimes: *Hi*, inquiens, *sunt Spartanæ civitatis mœnia.* Lycurgus rogatus ab iisdem, quo pacto hostium impetum repellere possent? *Si pauperes*, ait, *manseritis, et contentiones mutuas deponatis* Duo enim sunt quæ rempubl evertunt, scilicet immodicæ divitiæ, et concordiæ neglectus. Scilurus habens octoginta filios, cum esset moriturus, fasciculum jaculorum singulis porrexit, jussitque rumpere. Id cum singuli recusassent. eo quod videretur impossibile, ipse singula jacula exemit, atque ita facile confregit omnia, filios admonens his verbis: Si concordes eritis, validi invictique manebitis; contra si dissidiis et seditione distrahemini, imbecilles eritis, et expugnatu faciles. Testis Plutarchus in Apopht regum. Scipio expugnata Numantia rogavit Tyresium principem, quæ de causa ea prius invicta, jam capta et eversa esset? respondit Tyresius: *Concordia victoriam, discordia exitium præbuit.* Micipsa apud Sallustium jamjam moriturus, filios suos paterno monuit affectu, ut concordes essent, sis aureum hoc memoriale relinquens: *Concordia res parvæ crescunt, discordia autem maxima dilabuntur.*

3 Nihil (supple, facientes) per contentionem (Am-

bros. legit, *irritationem*, qua scilicet alios ad contentiones et lites provocetis) NEQUE PER INANEM GLORIAM (Græce κενοδοξίαν) SED IN HUMILITATE SUPERIORES SIBI INVICEM ARBITRANTES.] id est, ut Vatablus, sed per humilitatem quisque alium se superiorem et præstantiorem arbitretur et existimet. Notat S. Gregorius 34 Moral. 17. vel, ut alii codices distinguunt, c. 16 *to invicem: ne dum*, inquit, *se alter alteri humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, bene utramque partem admonuit, dicens: Superiores sibi invicem arbitrantes, ut in cogitationibus cordis et ego mihi illum præferam, et vicissim ille me sibi; ut, cum utroque parte cor inferius premitur, nullus ex impenso honore sublevetur.*

Dices; Quomodo vere et sine mendacio ac falsitate æstimare potest quis alium se superiorem, quem longe videt in donis et gratiis se esse inferiorem?

Respondet Primo S. Thomas 2 2 q. 161. a 3. humilem non debere, nec posse judicare suam virtutem aut donum majus, quod a Deo accepit. (v. g. apostolatum) esse minus eo, quod revera minus alter accepit (v. g. dono linguarum) nec in eo debere se æstimare inferiorem esse alio: sed in eo quod considerans ea quæ habet a seipso, in proximo vero considerans ea quæ habet a Deo, merito hac ratione illum sibi præfert: quia dona, quæ proximus habet a Deo, majora sunt iis quæ quisque habet a seipso. Hoc enim est ingenium humilitatis, intueri seipsum, et ea quæ habet a se, suos nimirum defectus et vitia; in aliis vero considerare eorum bona et dona, quæ habent a Deo: sicut e contrario superbiæ proprium est intueri sua bona et aliorum mala. Hanc humilitatis indolem clare quinque regulis explicat noster Salmeron tom. 4. p. 3 tract. 7. pagina 440.

Secundo, experientia constat, Deum ita sua dona distribuisse, ut neminem præterierit, sed cuique etiam plebeio dotem aliquam contulerit, in qua alios præcelleret. Sic videmus in naturalibus, hos ingenio, illos judicio, alios praxi excellere: hos in eloquentia, illos in philosophia, alios in jurisprudentia; hos in fabrili, illos in pictoria, alios in pistoria, imo in una et eadem arte v. g. sculptoria. Hunc in isto sculpturæ genere, alium in alio præstare adeoque si quis solerter singula dispiciat, neminem tam vilem inveniet, qui non a natura habeat indolem, habilitatem et dexteritatem aliquam, qua in hac illave arte eminere possit, si illi sese addicat, in eaque se exerceat. Idem est in virtutibus, rebusque supernaturalibus. Sic videmus alios Sanctos in castitate, alios in humilitate, alios in patientia, etc. excelluisse et excellere; imo in eadem patientia et charitate hunc in hoc genere patientiæ et charitatis alios antecellere, illum in illo, alium in alio, ac ita deinceps, millenæ enim et millenæ sunt species ac varietates cujusque artis et virtutis.

Solerter hoc notavit Aloysius Lipomanus in Exodi c. 36. vers. 1. *Rarus est*, inquit, *qui non insigni aliquo gratia præter alios donatus inveniatur, qua maxime et Ecclesiam juvare possit, et ministrare Christo. Hujus rei figura et exemplo mulieres quoque a Mose vocatæ sunt ad fabricam tabernaculi, ut nerent pilos caprarum, ex quibus fierent saga sive cortinæ ad operiendum tabernaculum.*

Idem diserte docet S. Gregor. hom. 10. in Ezech. probatque Primo, exemplo Petri et Pauli: Petrus enim innocentia, Paulus sapientia præcellebat. Miratur ait Paulus in Petro et Apostolis omnibus innocentiam, cum ait, *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei.* Vicissim Petrus miratur in Paulo sapientiam, cum ait: *Sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis.*

Secundo, idem docet exemplo regionum, quarum quæque aliam alicujus rei fertilitate excellit. *Hoc itaque*, inquit, *omnipotens Deus agit in cordibus hominum, quod facit in regionibus terrarum. Poterat namque uni cuilibet regioni fructus omnes tribuere: sed si una quælibet regio alterius regionis fructu non indigeret, communionem cum altera non habuisset. Unde fit ut huic vini, alteri vero olei abundantiam tribuat: hanc multitudine pecudum, illam vero ubertate fructuum abundare: ut, cum illa defert quod ista non habet, et ista reddit quod illa non detulit; per communionem gratiæ sibi invicem etiam diviso terræ conjunctæ sint. Sicut ergo regiones terrarum, ita sunt mentes Sanctorum, quæ dum vicissim sibi conferunt quod acceperunt, quasi fructus suos regiones regionibus impendunt, ut in una omnes charitate jungantur.*

Tertio, docet electos ea considerare in quibus ab aliis superantur, ut se humilient; reprobos vero considerare ea in quibus ipsi alios superant, ut se per superbiam eleven, ut pereant. *Sed inter hæc*, ait, *sciendum est, quia sicut electi quique hoc semper in aliis attendunt, quod a Deo melius acceperunt quam ipsi, ut eas sibi in cogitatione præferant, seque illis in humilitate substernant; ita reproborum mens numquam considerat quid alter boni amplius quam ipse, sed quid boni ipse amplius quam alter habeat: neque enim pensat quæ bona spiritus alter acceperit, et ipsi desint; sed quæ bona ipsi, et quæ mala alteri adsint. Quod ergo divina bonitas in augmentum disposuit humilitatis, hoc mentes reprobæ vertunt in augmentum elationis: et ex diversitate munerum a bono deficiunt, unde crescere in humilitatis bono debuerunt.* Si ergo illud in quoque consideremus, in quo excellit et eminet, vere et merito illum nobis superiorem arbitrabimur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, in quoque fratrum et sociorum illam, in qua eminebat, virtutem contemplabatur, in eaque superari se videns, eamdem æmulari satagebat.

Tertio, ut recte D. Thomas supra ad 2. *Vere*, ait, *judicamus et æstimamus posse esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior sit, etiamsi bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum.* Idem pulchre docet S. August. de Sancta virgin. c. 34 tom. 6. *Virgo*, ait, *ne se conjugatæ præferat, cogitet occulta dona Dei, quæ nonnisi interrogatione tentationis etiam semetipsum cuique declarant: unde enim præter alia scit virgo, ne forte ob mentis infirmitatem nondum sit matura martyrio, conjugata vero sit? Unde inquam scit, ne forte ipsa nondum sit Thecla, jam sit illa Crispina?* Et capia sina c. 47. *Aliud est enim*, ait, *pro veritate ac proposito sancto non consentire suadenti atque blandienti, aliud non cedere etiam torquenti et ferienti. Latent ista in facultatibus et viribus animorum, tentatione panduntur, experientia propalantur. Ut*

ergo quisque non infletur ex eo quod videt se posse, cogitet forte alios posse aliquid, quod ipse non potest: ita servabitur, non fallaci, sed veraci humilitate: honore mutuo prævenientes, et alterutrum existimantes superiores sibi. Et rursum c. 51. *Si Deus est custos virginitatis et Deus est charitas, charitas ergo custos est: locus autem hujus custodis est humilitas. Facilius sequuntur Agnum, licet non quocumque ierit, certe quocumque potuerint conjugati humiles, quam superbientes virgines.*

Denique adverte, tam ad charitatem et concordiam quæ proprie hic spectat Apostolus, quam ad omnem virtutem insigne esse hoc medium et fundamentum, si nulli te præponas, sed potius omnibus in animo tuo te postponas. Et Secundo si exterius ita te geras, ut idipsum opere demonstres, et in praxim rediges. Ita S. P. N. Ignatius fundator Societatis nostræ nobis inter prima pauca et selecta documenta, hæc commendavit:

Nulli vel minimo quavis ratione repugnes:
Cedere te potius, quam superare juvet.

4. NON QUÆ SUA SUNT SINGULI CONSIDERANTES, SED QUÆ ALIORUM.] Possent hæc verba referri ad proxime præcedentia de humilitate, ut quisque olium se superiorem arbitretur, quasi hic modum et medium eam acquirendi præscribat, nimirum ut quisque consideret non sua, sed aliorum bona et dona: ita enim facile arbitrabitur alium excellere, et esse se superiorem. Secundum et magis genuine, accipias hæc, ut si novum hic præceptum vel documentum de modo charitatem et unionem fraternam acquirendi et fovendi q. d. Ut charitatem mutuam, ad quam vos hortor, foveatis, satag te ut quisque non sua, sed aliorum commoda spectet (hoc enim est σκοπεῖτε) quærat, consectetur: sagittarius enim, qui scopum considerat et spectat, non illud spectat, ut oculos pascat, sed ut eum sagitta contingat, consequatur et configat. Hoc ergo significat hic considerare; sive spectare per metaleptin scilicet ut spectando commoda non nostra, sed proximorum, eo quærere et procurare satagamus. Nota ex can. 36. negationem hic significare comparationem; non enim negat, quin quisque suum etiam commodum quærere possit; hoc enim exigit charitas ordinata, ut quisque magis se suaque commoda maxime spiritualia diligat, quam aliena: sed significat, non ita avare quærenda esse commoda nostra, ut negligamus aliena. Unde Græca et Syrus habent, ne *sua quisque spectetis*, ἀλλὰ καὶ, sed etiam quæ aliorum; imo significat consilii et charitatis esse, in rebus temporalibus, aliorum potius, quam suum commodum spectare: amicitia enim et charitas licet non præcipiat, permittit tamen et sæpe suadet, ut in bonis fortunæ, et subinde vitæ, proximum nobis anteferamus.

5. HOC SENTITE IN VOBIS, QUOD ET IN CHRISTO JESU.] Probat ab exemplo Christi tamquam a causa (hanc enim significat conjunctio causalis *enim*) exemplari, Christianis studendum esse humilitati et charitati, ut quisque non quærat sua, sed aliorum commoda: quia nimirum Christus harum virtutum illustre nobis dedit exemplum, atque earumdem exemplar proposuit quod Christiani omnes imitarentur, quando ipsemet Deus existens se humiliavit usque ad mortem, mortem autem crucis, ut nostræ saluti consuleret. Sicut enim Moses Exodi 25. v. ult. jussus est a Deo tabernaculum fabricare, juxta ideam sibi a Deo in Sina monte ostensam, *Inspice*, inquit, *et fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est:* similiter allegorice Christiani ideam Christi in monte Calvariæ crucifixi perpetuo sibi proponere debent, ut secundum eam tabernaculum animæ suæ virtutibus construant, et Deo in templum consecrent et adornent.

Dicit ergo: *Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu*, supple, sentitis, id est, fuisse intelligitis, ait Anselmus. Sed *sentire* hic non significat intelligere; ad affectum enim pertinet, non ad intellectum: melius ergo sic *Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu*, supple, sensum fuit. Unde Græcum φρονεῖτε tum active, ut significet, Hoc sentite; tum potius et aptius passive vertas, ut significet, Hoc sentiatur in vobis, quod et in Christo Jesu sensum fuit: q. d. Ille sensus, ille affectus humilitatis, misericordiæ, pacis, charitatis sit et sentiatur in vobis, quem in Christo fuisse comperimus. Unde Syrus clare vertit, *hoc sentite in vobis quod Jesus Christus*, supple, in se sensit. Notant Chrysostom. Theophyl. nos maxime excitari a Paulo ad humilitatem ex hoc capite, quod per eam fiamus similes Christo, similes Deo. Deus se humiliat; et tu qui homuncio es, te exaltas? Fugis humilitatem quasi indecoram et vilem? Erras. Honorale est a Deo humilitas, insigne Dei est humilitas: illa ergo te honorabit et decorabit, quia faciet te conformem Deo tuo. Contra, superbia, vilem te et abjectum, utpote difformem Deo, conformem vero Lucifero, efficiet. Rursum, humilitas exaltavit Christum Deum tuum, deditque illi nomen, quod est super omne nomen; multo ergo magis humilitas potens est et prompta te homuncionem decorare et exaltare.

Audi S. Leonem serm. 2. de Resurrect. *Hoc*, ait, *sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, cujus humilitas nulli desperanda divitum, nulli est erubescenda nobilium. Non enim in tantum provehi potest quælibet felicitas humana fastigium, ut æstimet sibi pudendum, quod manens in forma Dei Deus non est arbitratus indignum.* Et mox: *Vestram in illo redemptæ naturam: quoniam sicut ille paupertate divitias non amisit, gloriam humilitate non minuit, æternitatem morte non perdidit: ita et vos eisdem gradibus, eisdem vestigiis, ut cœlestia apprehendatis, terreno despicite.*

Præclare S. Greg. l. 34. Moral. c. 21. et seqq. in illud Job 41. *Ipse* (Leviathan, id est diabolus) *est rex super universos filios superbiæ. Audiant*, ait, *omnes: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Audiant omnes: Immundus est apud Deum qui exaltat cor suum. Audiant omnes: Quid superbis terra et cinis? Audiant omnes Dominum dicentem. Discite a me quia mitis sum, et humilis corde. Ad hoc namque unigenitus Dei Filius formam infirmitatis nostræ suscepit: ad hoc invisibilis, non solum visibilis sed etiam despectus apparuit: ad hoc contumeliarum ludibria, irrisionum opprobria, passionumque tormenta toleravit, ut superbum non esse hominem doceret humilis Deus. Quanta ergo humilitatis virtus est, propter quam solam veraciter edocendam, is, qui sine æstimatione magnus est, usque ad passionem factus est parvus! Quia enim perditioni nostræ originem superbia præbuit diaboli; instrumentum redemptionis nostræ inventa est humilitas Dei.* Deinde per insignas antitheses describit

et opponit humilitatem Christi superbiæ Luciferi, ita dicens: *Hostis quippe noster magnus inter omnia conditus, videri super omnia voluit elatus: Redemptor autem noster magnus manens super omnia fieri inter omnia dignatus est parvus. Auctor mortis dicit, In cælum conscendam; auctor vitæ ait, Repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Ille dicit, Super astra cæli exaltabo solium meum; iste humano generi a paradisi sedibus expulso, dicit, Ecce venio cito, et habitabo in medio tui. Ille dicit, Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis; iste dicit, Ego sum vermis, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio plebis. Ille dicit, Ascendam super altitudinem nubium, et ero similis Altissimo; iste cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens.* Et infra hæc ipsa prosequens concludit tandem, signum prædestinationis esse humilitatem, signum vero reprobationis esse superbiam. *Ille*, ait, *nihil aliud mentes sibi subditas docet, quam celsitudinis culmen appetere, cuncta æqualis mentis tumore transcendere, societatem omnium hominum alta elatione transire, ac sese contra potentiam conditoris erigere; iste ad sputa, ad palmas, ad colaphos, ad spineam coronam, ad crucem, atque ad mortem veniens, membra sua admonet dicens: Si quis mihi ministrat, me sequatur. Quia igitur Redemptor noster corda regit humilium, et Leviathan iste rex dicitur superborum, aperte cognoscimus, quod evidentissimum reproborum signum est superbia; et contra, humilitas electorum. Cum ergo quam quisque habeat cognoscitur, sub quo rege militat invenitur. Unusquisque enim quasi quemdam titulum portat operis, quo facile ostendat, sub cujus serviat potestate rectoris.* Hucusque S. Greg. præclare sensum tam Christi quam Luciferi describens.

6. Qui cum in forma Dei esset.] Commentarius Ambrosio ascriptus Græcum μορφὴ non *formam* vertit, sed externam speciem, figuram, specimen. *Formam*, ait, *Dei quid est nisi exemplum quod Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat?* q. d. Licet Christus homo subinde specimen dederit, et quasi scintillas vibrarit divinitatis, dum scilicet miracula fecit; tamen in terris non se gessit ut æqualem Deo Patri, sed se humiliavit, etc. Ratio Ambrosii est, Quia, inquit, Apostolus loquitur de Christo Jesu, id est, de Christo homine, scilicet post incarnationem, non ante. Hoc avide arripit Erasmus, additque hinc contra Arianos pro Filii divinitate non posse validum confici argumentum; nam et alii Sancti fecerunt miracula, itaque ediderunt specimen aliquod divinitatis, nec tamen fuerunt dii. Ita Erasmus hic et alibi ova posuit arrianismi, quæ novi nuper Arriani excluserunt.

Verum dico μορφὴ hic et alibi passim non significare specimen, exemplum, argumentum, sed *formam*, quæ dat esse rei; forma ergo Dei est natura Dei, divinitas, et Deus ipse. Ita Chrysost. Theophyl. OEcum. Hilarius, August. et passim Patres contra Arianos, ut fatetur Erasmus. Imo ita et explicant Calvinus, Beza et Vatabl. Et patet. Primo, quia, ut Chrys. formam Dei opponit Apostolus formæ servi; atqui forma servi est natura hominis: ergo forma Dei est natura Dei. Secundo, quia subdit Paulus: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*, quia scilicet revera erat æqualis Deo, ac consequenter erat ipse Deus. Tertio, quia hoc est argumentum Apostoli: Christus cum esset Deus, ac proinde in æquali gloria cum Patre, ita tamen se demisit, ut naturam servi, id est hominis, assumeret, fieretque servus Deo Patri obediens usque ad ignominiosissimam mortem crucis: quis ergo tam arrogans erit homo, ut alteri homini, qui natura sibi par est, se anteponat? Adde, ut recte argumentatur Ambrosius eodem hoc loco contra Erasmum, si forma est specimen illud specimen aut verum est, aut tantum apparens, et falsum. si apparens tantum, ergo Christus fuit impostor (quod absit) cum hoc specimen dedit, et miracula fecit propria virtute ad probandum se esse verum Deum Deique Filium: si verum, ergo ex eo vere probari et constare poterat divinitas Christi, Christumque vere esse Deum, secus est de Sanctis, qui nec propria virtute fecerunt miracula, nec ea fecerunt hoc fine ut se probarent esse deos. Verum, ut dixi, μορφὴ hic non speciem et formam accidentalem, uti vult comment. Ambrosii, sed essentialem significat.

Ad argumentum Ambrosii Respondeo, in Christo Jesu duas esse naturas, unam divinam et æternam, quæ fuit ante incarnationem, de qua hic Apostolus: alteram humanam et temporariam, quam accepit in incarnatione, de qua agit v. seq. Itaque pronomen *qui* refert personam Christi, id est, personam Verbi, quæ fuit ante incarnationem in forma, id est in natura Dei: nam non loqui Apostolum de Christo homine, patet, quia subdit: *Sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens*, q. d. Christus cum ante incarnationem esset Deus, Deoque æqualis, seipsum tamen postea exinanivit, quando per incarnationem formam servi accepit.

Ubi Nota, τὸ cum esse causale, q. d. Quia in forma Dei erat Christus, ideo consequenter Patri æqualis fuit: forma enim, id est natura Dei, non est sicut forma, id est natura, hominis: quæ licet una sit specie, numero tamen est multiplex, et in aliis aliisque hominibus alia est et alia: nam natura Dei, sive divinitas, una prorsus est et individua ac simplicissima, ut nullos gradus, nullam divisionem, nullam multiplicationem admittat: sed ubicumque et in quibuscumque personis est, una et eadem prorsus est, tam specie, quam numero, ita ut personæ, quibus illa communicatur, omnino sint tum natura, tum æternitate, tum dignitate, tum perfectione æquales. Hinc Chrys. Theoph. et alii docent hoc loco doceri totum mysterium incarnationis Verbi; unam scilicet Verbi personam constare duabus naturis, divina et humana, quam assumpsit, et consequenter ex hoc loco refelli omnes hæreticos, qui alterutram Christo ademerunt. Hic, ait Chrysost. et Theoph. cadit Arrius, qui Filium minorem Patre asseruit; cadit Photinus qui filium non formam, sed energiam Patris esse docuit; cadit Sabellius, qui Filium non æqualem Patri, sed eamdem cum Patre personam esse censuit; cadit Nestorius qui duas personas in Christo posuit, ut alius esset Christus homo, alius Christus Deus; cadit denique Apollinaris, qui mentem et animam rationalem, ac consequenter humanitatem, Christo ademit.

Dices: Cur clare non dixit Apostolus, Qui cum esset Deus?

Respondeo. Id dixit, et amplius dixit: per formam

enim significat gloriam et majestatem Dei, eamque opponit formæ, id est infirmitati et vilitati humanæ. Unde alibi in terminis Filium vocat Deum, ut patet Rom. 9. 5. 1. Timoth. 3. 16. Coloss. 2. 9. et alibi.

NON RAPINAM ARBITRATUS EST ESSE SE ÆQUALEM DEO.] Primo, *rapinam non est arbitratus*, id est, non fecit: (ut justa can. 36. verbum mentale ponitur pro reali, dicere scilicet, vel arbitrari, pro facere) quia non usurpavit alienum, sed quod suum erat, cum sentiret, diceret et gereret se quasi æqualem Patri. Secundo, potest per hypallagen sic accipi: *rapinam non est arbitratus*, id est, arbitrando non rapuit æqualitatem Dei quia arbitrando sibi tribuit id; quod revera erat. Tertio et simplicissime sic. q. d. *Non rapinam arbitratus est* (subaudi se facere, cum sentiret et diceret) *esse se æqualem Deo*, ut cum dixit, *Ego et Pater unum sumus*. Joan. 10. 30. quia quod sentiebat, et dicebat, sibique attribuebat, idipsum reipsa erat: unde quod erat naturæ, non putavit esse rapinæ: ac consequenter sicut putavit se non rapere, ita revera non rapuit æqualitatem Dei. Ita Aug. tr. 47. in Joan.

Nota. *Rapina* hæc est arrogantia, vel arrogantiæ effectus: rapere enim alterius gloriam est eam sibi arrogare. Ita Aug. supra.

Secundo, ut Chrys. et Vatabl. per metalepsin *rapere* significat rem aliquam, perinde ac si rapta esset, studiose et contentiose retinere. q. d. Christus non rapuit, non ambivit, ut Lucifer Isaiæ 14. 13. æqualitatem Dei, nec ut raptores solent, raptum (dum male sibi conscii metuunt ne illud amittant) studiose servavit, et ambitiose defendit: sed potius sponte, quasi legitimus dominus, deposuit, id est celavit, seque exinanivit, etc. Hoc enim exigit particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait, *Sed semetipsum exinanivit*; alioqui non tam adversativa erit quam explicativa, capieturque improprie *sed* pro *verumtamen*.

Pulchre S. Bern. hom. 4. super *Missus est*, docet Luciferum cogitasse rapinam deitatis, non Christum. *Altissimus enim Deus Pater*, ait, *quamvis omnipotens sit, non potuit tamen vel æqualem sibi condere creaturam, vel inæqualem gignere filium. Fecit itaque angelum magnum, sed non quantus ipse, et ideo nec altissimum; solum autem Unigenitum, quem non fecit, sed genuit, omnipotens omnipotentem, altissimus altissimum, æternus coæternum, ipsum sibi per omnia comparari, nec rapinam æstimat, nec injuriam. Recte ergo hic erit magnus, qui filius Altissimi vocabitur.*

ESSE SE ÆQUALEM DEO.] τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, *esse æqualia*, id est æqualiter, *Deo*: nomen enim capitur pro adverbio, inquit Erasmus: quod Noster clare vertit, *esse se æqualem Deo*.

Nota. *Deo*, supple Patri: est enim hic nomen personæ; illæ enim æquales sunt. Aliter ergo paulo ante accipitur, ubi dixit, *Cum in forma Dei esset*: ibi enim Deus absolute essentiam tribus personis communem significat.

SED SEMETIPSUM EXINANIVIT,] ἐκένωσε, evacuavit, et, ut Tertull. legit *exhausit*, vel inanivit, id est inanem et vacuum effecit, ut qui erat plenus majestate, gloria, robore, adeoque plenitudo totius entis; ea se evacuarit, et ex omni quasi ad nihilum se redegerit, factusque sit ex domino servus, ex Deo homo, ex creatore creatura. Sicut enim nomen creatoris Est, *Ego sum qui sum*, sive τὸ ens, et oceanus ipsius esse; ita creaturæ nomen est, *Non sum*: ex se ipsa enim creatura nihil est: nam omne esse quod habet, a Deo habet, illudque assidue a Deo accipit, adeoque si Deus in illam desinat influere suum esse, et subtrahat manum suam, statim creatura in nihilum, unde venit, recidat, et evanescet: perinde ut sole abeunte, vel radios retrahente lux omnis in hoc aere evanescit.

Notat Theophyl. Christum in hac sui humiliatione non deposuisse, sed servasse suam altitudinem et majestatem, formam scilicet et naturam Dei; ita tamen, ut eam humanitate assumpta velaverit et occultaverit. Secundo, exinanivit se, non imperio aut alia vi cogente, sed sponte sua. Ita Theophyl.

Hanc Verbi exinanitionem graphice describit S. Cyrill. l. de Fide ad Reginas: *Verbum*, ait, *humani generis amore incitatum, cum suapte natura exinanitionis non esset capax, servili forma suscepta semetipsum exinanivit, dejecitque: qui carnis commercium ignorabat, tui causa carne induitur* (*Verbum enim caro factum est*:) *qui ob naturam corporis expertem sub tactum non veniebat, palpabilis efficitur; qui principium nesciebat, secundum corpus initium sortitur; qui absolute perfectus erat incrementa sumit; qui converti non potest, ad meliora progressus facit; qui dives, in diversorio gignitur; qui cœlum nubibus tegit, fasciis involvitur qui rex erat, in præsepi deponitur: quem hesterno die pro nostra salute, immaculato puerperio Maria virgo mater effudit, Maria, inquam, genitrix vitæ, mater pulchritudinis, magnificentiæ, lucisque parens.* Exinanitum est ergo Verbum per assumptionem humilitatis, id est humanitatis, in qua tamen retinet plenitudinem divinitatis, ut ait Cyrill. et Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Ephesino tom. 2. c. 7. *Rex regum*, ait, *Dominus dominantium, servili forma induitur; omnium judex mundi hujus dynastis vectigalis efficitur; qui complexu suo ambit omnia, locum in diversorio nullum invenit, sed in brutorum animantium præsepi reclinatur, demum mortem perpetitur. Vita degustat mortem; judex in prætorium abducitur; omnium viventium Dominus, judicis sententiæ subjicitur: omnium cœlestium virtutum rex, carnificum manus experiri non gravatur. Hoc humilitatis exemplum, hunc abjectionis modum nos expendere Apostolus monet.* Et S. Cyprian. tractatu de Eleemos. *Hominis filius esse voluit, ut nos filios Dei faceret; humiliavit se, ut populum qui prius jacebat, erigeret: vulneratus est, ut vulnere nostro sanaret: servivit, ut ad libertatem servientes extraheret: mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet.*

Hujus humiliationis Christi typus fuit Eliseus, qui se corpori pueri mortui coaptans, eum suscitavit, 4. Reg. 4. De quo audi S. August. serm. 11. de Verbis Apostoli: *Venit ipse grandis ad parvulum, salvator ad salvandum, vivus ad mortuum. Et quid fecit? juvenilia membra contraxit, tamquam semetipsum exinaniens, ut formam servi susciperet: parvum se parvo coaptavit, ut efficeret corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Sicut ergo ab Eliseo suscitatus est mortuus; sic a Christo justificatus est impius.* Audi S. Bern. ser. 2. super *Missus est*: *in Christo*, ait, *agnoscitur longitudo brevis*,

latitudo angusta, altitudo subdita, profunditas plana, lux non lucens, Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens: Videns, si attendas, potentiam regi, sapientiam instrui, virtutem sustentari, Deum denique lactentem, sed angelos reficientem; vagientem, sed miseros consolantem. Videas, si attendas, tristari lætitiam, pavere fiduciam, salutem pati, vitam mori, fortitudinem infirmari: sed est hæc tristitia lætificans, pavor confortans, mors vivificans. Hinc infert idem Bern s. 1 de Nat *Quid ungit indignum, quid detestandum amplius, quid gravius puniendum, quam ut videns Deum cœli parvulum factum, ultra apponat homo magnificare se super terram? Intolerabilis impudentia est, ut, ibi se exinanivit majestas, vermiculus infletur et intumescat Hoc ergo est propter quod exinanivit se formam servi accipiens, qui in forma Dei. Patri æqualis erat: sed exinanivit majestate et potentia, non bonitate et misericordia Quid enim ait Apostolus? Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei.*

Formam servi accipiens] Id est, naturam servorum, puta humanam, accipiens factus est homo, factus est servus.

Nota Primo, Christum ratione personæ suæ divinæ esse Filium Dei, sed ratione humanæ naturæ quam assumpsit, esse servum Dei.

Nota Secundo. Hæc servitus omnibus creaturis communis, adeoque creaturæ, qua talis est, propria, in duobus consistit, Primo. quod creatura tota sit subjecta dominio Dei, utpote quæ totum suum esse a Deo, perinde ut radius a sole, accepit, et continuo accipit. Secundo, quando creatura rationalis est, obligatur in omnibus Deo quasi Domino parere, eum revereri et colere: quæ duo Christo, ut homo est, competunt, ut cum aliis docet Franc. Suarez 3 p disp. 44. sect. 1. Sic ergo in Christo natura serva, id est humana, evecta est ad hypostasin filii, et per eam instar filii jus habet ad hæreditatem paternam Itaque Christus homo et servus est, et filius; servus secundum humanam naturam in se nude spectatam. filius, quatenus eadem natura humana in hypostasi filii subsistit: vere enim hic homo est filius Dei.

Nota Tertio Christus *non* est servus servitute legali, vel pœnali, quæ scilicet extrinseca et superaddita est naturæ, qua quis fit servus, vel ob culpam ut bello justo capti, vel ob emptionem, vel quia nascitur ex mancipio. puta matre serva: partus enim. vel fœtus sequitur ventrem. Et hoc sensu Adrianus Papa in Con Franc. et alii Patres, imo S Joan. in Ev 8 33 negant Christum esse servum: non autem negant Christum ratione naturæ creatæ quam assumpsit, esse servum.

Dices: Ad Hebræos 3 v. 5 et 6 Apostolus Mosem quasi servum opponit Christo quasi filio

Resp. Merito: quia Moses merus est servus Christus vero ita est servus, ut tamen sit et filius Dei naturalis, ut dixi.

Hinc patet quarto, falsam esse interpretationem Marcionis, qui docebat Christum accepisse formam servi, quando linteo præcinctus lavit pedes discipulorum; hoc enim est officium servorum; et commentarii Ambrosio ascripti, quem sequitur Erasmus: *Christus, ait, accepit formam servi, id est speciem hominis nocentis, cujus personam pro nobis gessit, dum flagellatus, damnatus, crucifixus est: servi enim ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe. qui primus merito servi nomen accepit.* Sed hoc recte refutat S Chrys. Aliud enim. inquit, est opus servi facere, aliud formam servi accipere: forma enim, ut dixi, naturam significat, non similitudinem, non officium. Unde se explicans Apostolus subdit: *Et habitu inventus, non* ut peccator, non ut latro damnatus ad crucem. sed *ut homo.*

In similitudinem hominum factus] Id est, similis hominibus factus. Similitudinem accipe, non accidentalem, non apparentem et phantasticam, uti voluerunt Manichæi; sed substantialem, qua omnes homines dicuntur esse similes specie, seu natura humana Ita D. Thom. 3 p q. 5 a. 1 ad 2 Sic dicitur Gen 5 3 Adam ad imaginem et similitudinem suam genuisse filium, quia, scilicet genuit Seth sibi in natura humana consimilem. Sic Coloss 1 15. Filius dicitur imago Patris Et 1 Cor 15. 49. dicimur gestare imaginem hominis terreni, qui quoad naturam sumus Adæ terreno similes, cum eoque idem specie corpus gestamus.

Et habitu inventus ut homo.] Pro *habitu* græce est σχήματι, id est *schemate*, figura, et specie externa, q. d Sicut Christus assumpsit internam formam, et naturam hominis: ita quoque externam hominis speciem et figuram habuit; talique schemate fuit, et corporis forma, quali nos sumus. Ita Chrys. Theophyl.

Secundo, Ambros per *schema* accipit externam conversationem.

Tertio. S August 1 83. quæst q 73. tom 4. *schema* intelligit habitum prædicamentalem, quo quis dicitur hoc illove habitu indutus et vestitus: Verbum enim naturam humanam quasi habitum et vestem assumpsit et induit *Hoc ergo nomine habitus,* ait Augustinus, *satis significavit Apostolus, quemadmodum dixerit. In similitudinem hominum factus: quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cum indutus est hominem, quem sibi uniens quodammodo atque conformans, immortalitati æternitatique sociaret.* Et infra: *Quo nomine (habitus) oportet intelligi non mutatum esse Verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste mutantur, quamquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulaverit: sed quantum verba humana rebus ineffabilibus coaptari possunt, ne mutatus intelligatur, Deus humanæ fragilitatis assumptor, electum est, ut græce σχῆμα, et latine diceretur Habitus illa susceptio* Ita S. Aug. quibus pulchre docet, quod in incarnatione Verbum non ita factum sit caro, ut fuerit transformatum in carnem, id est hominem, uti volebant Eutychiani: sicuti dum aer fit aqua, mutatur et convertitur in aquam; sed quod ita factum sit caro, sicut homo fit vestitus, et sicut ferrum fit ignitum; et sicut aurum fit statua; vel imago aurea: quia manens Verbum quod erat, ad se humanitatem assumpsit, eamque quasi vestem substantialem induit. Dico substantialem, nam in hoc est dissimilitudo incarnationis, et vestitionis: quod unio incarnationis sit substantialis, vestitionis vero sit accidentalis. Hic sensus aptus est, et apposite respondet Græco; primus tamen magis generalis et genuinus est: vult enim dicere Apostolus, Verbum æternum et invisibile ita assumpsisse formam et naturam hominis, ut illam hominibus spectandam objecerit, et per speciem ac figuram corporis humani a se assumpti hominum oculis visibilis apparere viderique voluerit, itaque ab hominibus visus et inventus sit ut homo.

UT HOMO.] Id est, sicut quivis alius et communis homo, cum tamen Christus esset singularis homo, adeoque Deus homo, ait Chrysost Secundo, simpliciter, *ut homo*, id est, verus homo. Notandum enim adverbia similitudinis, ut, sicut, quasi, sæpe non similitudinem sed veritatem Hebræis significare. Sic Joan. 1. 14. dicitur, *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre*, id est, vidimus Christi gloriam tantam, quantam decebat eum habere, qui vere Patris erat unigenitus. Ita Theophyl. Et hoc sensu ruit argumentum Marcionis: Christus, inquit, tantum habitu inventus est ut homo, ergo vere non fuit homo: contrarium enim inferendum erat, videlicet: Ergo vere fuit homo, ut patet ex dictis.

8. HUMILIAVIT SEMETIPSUM FACTUS OBEDIENS USQUE AD MORTEM, MORTEM AUTEM CRUCIS,] q. d. Humiliavit se per obedientiam, sive dum obedivit Patri usque ad mortem crucis.

Nota Primo, Christus humiliavit se, et obedivit non qua Deus est et Verbum, ut volebant Ariani: sic enim Patri non est subditus, cum ait illi par; sed quatenus formam servi accepit, seu quatenus est homo.

Nota Secundo Christus, qua homo et servus est Dei, vere et proprie Deo fuit obediens; cum autem vera et propria obedientia non sit, nisi ubi intervenit præceptum Superioris, quod est quasi formale objectum obedientiæ, ut D. Thomas et Scholastici docent 2. 2. qu. 104 sequitur Christum a Patre tum alia præcepto (hoc enim innuit vox *usque*) tum præsertim moriendi in cruce præceptum accepisse, cui humiliter se subdidit Christus, illudque acceptavit: *factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*. Nimirum tam grava et durum præceptum accipere voluit Christus, ut perfectum nobis daret tam nobilis virtutis, obedientiæ scilicet, exemplum; ne quis queri possit sibi a suis Superioribus dura nimis præcipi, sed sciat et soletur se quisque cogitans Christum longe durius a Patre subeundæ crucis mandatum accepisse.

Moraliter de fuga superbiæ, et amore humilitatis vide hic Chrysost. in morali homiliæ 7.

Nota Tertio. Christus quatuor habuit quasi formas et stemmata, quæ Ezechiel c. 1 repræsentat per quadriformes Cherubim. Cherubim enim quatuor habebant facies, scilicet hominis, aquilæ, vituli et leonis. Facies hominis repræsentat humanam Christi naturam, facies aquilæ repræsentat divinam Christi naturam, facies vituli repræsentat Christi sacerdotium, et sacrificium, facies leonis repræsentat Christi potestatem regiam, quam adeptus est resurgendo ex mortuis, et ascendendo in cœlum. Hasce quatuor formas et quasi stemmata Christi clare hypotyposi hic signat Apostolus. Primo, formam divinam, cum ait. *Qui cum in forma Dei esset:* Secundo. humanam, cum subdit, *Habitu inventus ut homo*: Tertio, pontificiam, cum addit, *Humiliavit se usque ad mortem*: Quarto, regiam cum concludit dicens, *Propter quod et Deus exaltavit illum*. Easdem notat Apost. Hebr. 1. 3 ut ibi dicam.

Hinc pie et christiane S. August. epist 56 *Si quæras*, ait, *quæ via sit ad obtinendam veritatem, quidque primum sit in religione et disciplina Christi? respondebo. Primum est Humilitas. Quid secundum? Humilitas. Quid tertium? Humilitas, et quoties interrogabis, toties hoc dicam. Sicut enim Demostheni in eloquentia primas, secundas, tertias, etc. dedit pronuntiationi: ita easdem ego dabo humilitati in schola Christi*.

Et S. Leo ep. ad Diosc. *Tota*, ait, *Christianæ sapientiæ disciplina, non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, neque in appetitu laudis et gloriæ, sed in vera et voluntaria humilitate consistit quam Dominus Jesus ob utero matris usque ad supplicium crucis, omni fortitudine elegit et docuit*.

9. PROPTER QUOD ET DEUS EXALTAVIT ILLUM, ET DONAVIT ILLI NOMEN, QUOD EST SUPRA OMNE NOMEN.] Nota Primo, τὸ *propter quod* non consequentiam, vel eventum, ut vult Calvinus, sed meritum et mercedem significare: hoc enim significat proprie *propter*; ut cum dico, Propter laborem diurnum Petrus accepit decem asses; significo Petrum labore diurno meruisse et accepisse mercedem decem assium. Illud etiam significat vocula *et*, quæ hic non habet vim copulandi, ut patet (nihil enim copulandum præcessit) sed ἀντιμισθίαν, id est, redditionem et retributionem mercedis significat, ut sit idem quod *vicissim*, q. d. Quia Christus ita se humiliavit hinc vicissim Deus quasi compensans, et reddens illi justum et congruum tantæ humilitatis præmium, exaltavit illum.

Hinc Secundo patet, Christum non tantum nobis gratiam et gloriam, sed et sibi quædam meruisse, quod licet neget Calvinus, clare tamen hic asserit Apostolus dicens: *Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen*. q. d. Christus propter tantam sui humiliationem usque ad mortem crucis meruit exaltari, ut nomen, non nostrum, sed Christi ipsius exaltaretur, et celebraretur in cœlo, in terra, in inferno. Idem patet Apoc. c. 5 12 *Dignus est agnus, qui occisus est accipere* (ab omnibus hominibus, ut scilicet omnes homines agnoscant, et laudent ejus) *virtutem, et divinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem*.

Nota Tertio. Christus duo sibi meruit. Primum est gloria, non animæ, quia illam habuit a primo suæ conceptionis instanti, sed corporis Ita Chrys Ambr. Anselm. Beda, Basil. l. 4. contra Eunomium. Aug. l 2. contra Maxim. c. 5 et alii. Id significat Apostolus per vocem *exaltavit*, græce ὑπερύψωσε, id est ut Ambros. *superexaltavit*, ad vitam scilicet, et gloriam immortalem super omnes angelos et cœlos, statuens Christum ad dexteram Dei. Hinc exaltatio hæc sex excellentias complectitur, quas sibi meruit Christus Prima, ut recte S Athanas. ser. 2. contra Arrianos, est resurrectio: quia enim Christus obediens fuit ad mortem, hinc meruit ut primus a morte resurgeret, utque mortis victor eam in se et in nobis aboleret. Secundo, meruit sibi dotes corporis gloriosi, ut, quia corpus suum ita in passione dilaniandum dedit, hinc pro mercede acciperet, in resurrectione corpus gloriosissimum, plane scilicet immortale, impassibile, fulgidissimum, agillimum et subtilissimum. Tertio, meruit evehi super omnes Sanctos et angelos. Quarto, meruit sessionem ad dexteram Dei Patris. Quinto, meruit potestatem judiciariam, ut fieret judex vivorum et mortuorum Sexto, meruit regnum cœli et terræ, ut quasi rex et Dominus mundi imperet angelis, hominibus, omnibusque creaturis Ubi Nota, Licet hæc exaltatio, et sex jam dictæ excellentiæ, quas exaltatio illa complectitur, Christo debitæ essent ratione unionis hypo-

statiæ; tamen alio quoque titulo, videlicet ob merita sua humilitatis et obedientiæ, Christo datæ fuerunt.

Secundum, quod sibi meruit Christus, est nomen super omne nomen: de quo jam dicam:

ET DONAVIT ILLI NOMEN, QUOD EST SUPER OMNE NOMEN.) Primo, nomen Dei, et Filii Dei dedit Pater Christo: hoc enim nomen solum proprie est nomen super omne nomen creaturarum quarumlibet, ad quod, ut sequitur, omnes genu flectunt, ut illud adorent. Ubi Nota. *Nomen* metonymice capitur pro re nomine significata: nomen ergo Dei, est ipse Deus, et divinitas, cujus majestas, potentia et gloria ab omnibus, et super omnia nominatur et celebratur. Hinc Apoc. 5. 12. dicitur *Agnus*, qui occisus est, *accipere divinitatem*, non quasi eam acceperit primum post mortem et resurrectionem. constat enim eam habuisse a primo instanti incarnationis suæ; sed quod eam acceperit in notitia et fama apud homines in toto mundo, ut nimirum omnibus innotesceret, omnesque crederent Christum esse verum Deum Deique Filium, eumque ut talem colerent et celebrarent: sic enim sæpe in Scriptura res dicitur fieri cum innotescit, ut verbum reale pro mentali vel verbali sumatur, juxta can 36 Ita S Ambros. Theodor. Anselm. D Thom. q. d. inquit Theodor. Humiliando se adeo Christus se suumque quod habebat nomen (Deus) non perdidit, ut etiam illud idem nomen acceperit qua homo, acquisiveritque humanitati suæ. Idem ergo vobis, o Christiani. eveniet, nec vos humiliando honorem vestrum perdetis aut minuetis, sed augebitis et accumulabitis.

Vere pulchreque S Bernard. ser. 34. in Cantica, *Humilitas*, ait, *in honore, honor est ipsius honoris, et dignitas dignitatis: omnis dignitas ipso dignitatis nomine indigna est, si humilia dedignatur. Si egregius es, esto tamen de grege: si omnibus præes. non dedigneris subesse.* Et ser. 2. in capite jejunii: *Quid tu inflaris*, ait. o homo, *quid extolleris sine causa? quid altum sapis, et oculi tui omne sublime vident? sublimis quidem Dominus. sed non ita proponitur tibi Laudabilis magnitudo illius non etiam imitabilis; humiliare, et apprehendisti.* Et rursum serm. 2. de Ascensione: *Sola est humilitas, quæ exaltat, sola quæ ducit ad vitam. Hæc via, non est alia præter ipsam. Qui aliter vadit, cadit potius, quam ascendit. O perversitas! o abusio filiorum Adam! quia cum ascendere difficillimum sit, descendere autem facillimum, ipsi et leviter ascendunt, et descendunt difficilius, parati ad honores, ad celsitudines graduum Ecclesiasticorum, ipsis etiam angelicis humeris formidandas. Ad sequendum autem te, Domine Jesu, vix inveniuntur. qui vel trahi patiantur, qui duci velint per vias mandatorum tuorum.*

Secundo, *nomen*, id est famam, et nominis celebritatem, ut Christus tamquam Messias toto orbe sit notissimus, nominatissimus et famosissimus.

Tertio, et proxime, nomen hoc est illud, quod explicat, cum subdit mox: *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur.* Nomen ergo Jesu, id est, titulum salvatoris et redemptoris, per humilitatem et obedientiam usque ad mortem meruit et accepit Christus. quia per mortem crucis, factus est salvator et redemptor mundi; licet enim nomen Jesu in circumcisione sit illi impositum; non tamen tunc actu proprie et perfecto fuit salvator, sed tantum destinatione et inchoatione: tunc enim destinatum et declaratum fuit illum fore mundi salvatorem. quando nimirum pretium sanguinis sui pro salute nostra in cruce persolveret; ideoque nomen Jesu non a præsenti, sed a futura salute Christo in circumcisione inditum est; sic enim nomina multis sunt imposita, quæ portenderent rem futuram. In cruce ergo consummavit Christus salutem et redemptionem nostram, ac consequenter in cruce factus est actu perfecto salvator et redemptor, indeque nomen et titulum Jesu accepit, ut omnes eum nominent, celebrent, invocent tamquam Jesum, id est, salvatorem et redemptorem suum, ac consequenter tamquam verum Deum Deique Filium, ac Messiam patribus promissum. Hæc enim omnia includit nomen salvatoris et redemptoris, hoc est nomen Jesu. Igitur Jesu nomen non tantum nomen, sed et rem nomine significatam, vel connotatam hoc loco significat.

10. UT IN NOMINE JESU OMNE GENU FLECTATUR, COELESTIUM, TERRESTRIUM, ET INFERNORUM.) Nota Primo, Alludit Paulus ad Isaiæ 45. 1. ubi cum Isaias cœpisset vaticinari de Cyro et Judæorum e Babylone liberatione, quasi de antitypo Christi, qui futurus erat liberator omnium gentium e potestate diaboli et inferni, *Hæc dicit*, ait, *Dominus Christo meo Cyro*, etc. mox v. 8. more prophetico ad antitypum Christum. quem intendebat, avolat, *Rorate*, ait, *cœli desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet salvatorem, et justitia oriatur simul.* q. d. Ego Isaias oro te. o Domine, ut e cœlis mittas Spiritum Sanctum, qui veniens in uterum Virginis eam fœcundet, utque e terra hac nostra in B. Virgine accipiat materiam; ex qua formet Christi corpus, ut sic generetur Christus. justus, inquam, ille per antonomasiam, qui omnes justificet.

Et rursum hunc salvatorem describens v. 14. *Tantum*, ait, *in te est Deus* (in tua, o Christe, humanitate sola quasi in templo habitat hypostatice divinitas, ait Chrysost. Theodor. Procopius.) *non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator.* Appellatur salvator, id est Jesus, propter assumpti corporis absconditum et arcanum sacramentum, ait Hier. Unde Septuag. vertunt, *Tu enim es Deus, et nesciebamus:* sed per mortem et crucem resurgens, qui absconditus erat, innotuit, totoque orbe nominatur, celebratur et adoratur. Unde subdit Isaias v. 23 *In memetipso juravi. egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur, quia mihi curvabitur omne genu* (quod hic ait, *Omne genu flectetur*) *et jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt justitiæ, et imperium: ad eum* (Christum) *venient, et confundentur omnes qui repugnant ei: In Domino* (per fidem Christi) *justificabitur, et laudabitur omne semen Israel.* q. d Illud quod ego Deus semel protuli verbum justum, non erit irritum, sed reipsa complebitur, ut scilicet omnes Gentes me Christum Deum, Dominum et salvatorem agnoscant, mihi genu curvent. me adorent, per me jurent. non per idola. et Domino confidentes, dicant: Meæ sunt justitiæ Evangelii, et meum est imperium Christi: non ad solos Judæos. sed ad nos Gentes quoque pertinet regnum, id est Ecclesia, et salus Christi Ita Hier ibi.

IN NOMINE JESU.) Nota Primo. nomen Jesus non esse Syrum a radica נוש nsu. id est sanare, nec Græcum, ἀπὸ τοῦ ἰᾶσθαι, id est, a curando et sanando dictum

quasi Ἰησοῦς sive Jesus, idem sit, quod ἰατρόν, id est medicus, ut velle videtur Epiphan. hæresi 26. *Jesus*, inquit, *Hebræa lingua curator appellatur, aut medicus, et salvator*. Sic et ob eam nomen Jesu deducit Basilius in Asceticis, et Cyrillus catachesi 10. sub finem. Verum hæc non est propria etymi ratio, sed tantum accommoda adaptatio. Sicut Nazianz. orat. 2. de pascha, et Tertull. lib. contra Judæos c. 10. Hebr. enim pascha a Græco πάσχειν, id est a patiendo, deducit, alludendo scilicet et accommodando verbum Græcum nomini Hebræo. Multo minus nomen Jesus est nomen tetragrammaton יהוה inserta litera ש ut voluit Osiander: nam tetragrammaton per ה in fine, Jesus per ע in fine scribitur, nec יהשוה *Jeheschu*, (illud enim hebraice nullam habet radicem) sed ישוע *Jeschua*, Jesus dicitur.

Vera ergo etymologia nominis Jesu est a rad. ישע *iascho*, id est salvavit, inde enim dicitur ישוע *ieschua* hebraice, græce Ἰησοῦς, latine *Jesus*, id est salvator, et ipsa salus: alludit enim nomen Jesus suis punctis et sua terminatione ad abstractum, ישועה *ieschua*, id est salus, quasi dicas, Ipsa salus, et salvator per essentiam. Hanc esse etymologiam patet Matth. 1. 21 *Vocabis*, inquit angelus ad Joseph, *nomen ejus Jesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum*. De nomine Jesu vide plura apud Angelum Caninium in Nom. novi test. et apud Galat. l. 3. c. 20.

Nota secundo, nomen Jesu esse nomen super omne nomen: *non enim est aliud nomen sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri*. Et ratio est, quia nomen Jesu est nomen proprium Verbi incarnati: sicut enim nomen unius est Cornelius, alterius Petrus, tertii Paulus: ita Verbi incarnati sive hujus hominis qui est Filius Dei, nomen proprium est Jesus, ut docet S. August. tract. 3 in ep. 1. Joan. tom. 7. Significat ergo nomen Jesu totam incarnationis et redemptionis Christi œconomiam, in qua præ cæteris operibus a Deo creatis aut factis relucent et concurrunt Dei sapientia, potentia, bonitas, majestas, omniaque Dei attributa.

Non bene, inquiebat ille, conveniunt, nec in una sede morantur
Majestas et amor;

hæc tamen in incarnatione, et in Jesu sororiantur, optimeque quasi sororea conveniunt: quid enim est Jesus, nisi summa majestas, et summus amor? a quo salus, gratia, gloria, bona omnia et in animo et in corpore, tum in hac vita, tum in futura illa et beata per omnem æternitatem nobis obveniunt.

Hinc sequitur Tertio, nomen Jesu esse majus, sanctius, venerabilius, quam sit nomen Dei tetragrammaton Judæis arcanum et ineffabile, quod vulgo dicitur *Jehova*, et absolute, quam sit nomen Dei, ut erudite probat Abulensis quæst. 7 in 20 cap. Exodi. Et ratio fundamentalis est, quia Deus significat Deum, qua dominus et creator est, Jesus vero significat Deum, qua salvator et redemptor est. sicut ergo majus fuit beneficium et opus redemptionis quam creationis: ita majus est nomen Jesu, sive redemptoris, quam sit nomen Dei, sive creatoris. Unde canit Ecclesia in benedictione cerei paschalis ex S. Gregorio in Pastorali: *Nihil nasci profuit, nisi redimi profuisset* q. d. Omnia quæ propter nos fecit Deus, sive creatio, sive nativitas, sive quidvis aliud, frustra fuissent, nec nobis profuissent, nisi fuisset subsecuta redemptio.

Adde, nomen Dei redemptoris includere nomen Dei creatoris; non contra: redemptio enim præsupponit creationem, non contra. Quod ut clarius videas, accipe has antitheses. Jehova significat eum, qui est, reque idem est cum eo nomine, quo se nominat Deus Exodi 3. dicens, *Ego sum, qui sum:* Jesus significat eum, qui creator est, et perditos salvat, vivificat, justificat, ac beatos facit. Jehova fons est et principium entis: Jesus fons est et principium gratiæ, gloriæ, et salutis. Jehova fuit contritor et debellator Pharaonis et Ægypti: Jesus contritor est diaboli et inferni. Jehova Judæorum et veteris testamenti: Jesus Christianorum et novi testamenti est legislator. Jehova Hebræos per mare rubrum duxit in Chanaan: Jesus per sanguinem suum, quo baptizamur et abluimur, deducit nos in cœlum. Hinc nomen Jesu in nomine Jehova repræsentabatur, et Jehova erat quasi ænigma Jesu, ac vicissim nomen Jesu est declaratio nominis Jehova, imo si litteras species, nomen Jehosua, id est Josue (quod idem est cum nomine Jesu) includit litteras omnes nominis Jehova, aliasque proprias superaddit, ut ostendi Num. 13. 17. Unde infert Abulensis paulo ante quæst. 7. citatam: *Majus*, ait, *peccatum est accipere nomen Jesus in vanum, quam istud nomen Deus*. Additque novam rationem: *Quia Ecclesiæ communis et laudabilis consuetudo magis honorat istud nomen, Jesus, quam nomen, Deus. Unde audito nomine, Jesus devoti fideles aut caput inclinant, aut genua flectunt; quod non faciunt audito nomine, Deus: qui ergo contra hoc offendit, dehonorando nomen Jesu, magis peccat, quam si dehonoret nomen, Deus*. Ita Abulensis.

Unde S. August. l. 3 Confess. c. 4. sibi etiam hæretico hoc nomen semper in veneratione et deliciis fuisse testatur, cum ait: *Hoc nomen salvatoris mei Filii tui in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum pie biberat, et alte retinebat: et quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum et expolitum, et veridicum, non me totum rapiebat*.

Hinc sequitur Quarto, nomen Jesu cum sit proprium et adæquatum Verbi incarnati, omnia alia Christi nomina (quæ plurima et præstantissima ei tribuit Sacra Scriptura) complecti et transcendere, ut sit nomen super omne nomen. Quod pulchre docet S. Bernar. serm. 15. in Cantica. *Omnia*, inquit, *nomina Dei aut pietatis gratiam, aut potentiam majestatis sonant. Nomen potentiæ est Emmanuel, nomen pietatis est Jesus. Rursum Propheta inquit, Vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Primum, tertium, quartum majestatem sonant, reliqua pietatem. Quod horum ergo effunditur? Profecto majestatis ac potentiæ nomen in id, quod est pietatis et gratiæ, quodammodo transfunditur, ipsumque effunditur abunde per Jesum Christum salvatorem nostrum. Nomen (verbi causa) quod Deus est, nonne in id, quod est Nobiscum Deus, hoc est, in Emmanuel, liquescit et defluit? sic Admirabilis in id, quod est Consiliarius; sic Deus et Fortis in ea, quæ sunt Pater futuri sæculi, et Princeps pacis*. Et infra; *O nomen benedictum! o oleum usquequaque effusum! Quousque? De cælo in Judæam, et inde in omnem terram excurrit, et de toto orbe clamat Ecclesia: Oleum effusum nomen tuum. Effusum plane, quod non solum cælum terrasque perfudit, sed aspersit et inferos, adeo ut*

in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur et dicat, Oleum effusum nomen tuum.

Moraliter ibidem S. Bernardus docte et pie ostendit nomen Jesu præstantissimum vocari et esse oleum, quod aquæ, vino, aliisque liquoribus supernatat, ob triplicem analogiam: *Oleum*, inquit, *lucet, pascit, ungit: fovet ignem, nutrit carnem, lenit dolorem; lux, cibus, medicina. Vide idem nunc et de sponsi nomine. Lucet prædicatum, pascit cogitatum, invocatum lenit et ungit. Et percurramus singula. Unde putas in toto orbe tanta et tam subita fidei lux, nisi de prædicato Jesu? Nonne in hujus nominis luce Deus nos vocavit in admirabile lumen suum, quibus illuminatis, et in lumine isto videntibus lumen, dicat merito Paulus, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino?*

Nec tantum lux est nomen Jesu, sed est et cibus. An non toties confortaris, quoties recordaris? Quid æque mentem cogitantis impinguat? quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat mores bonos atque honestos, castas fovet affectiones? Aridus est omnis animæ cibus, si non oleo isto perfunditur. Insipidus est, si non hoc sale conditur. Si scribas, non sapit mihi, nisi ibi legero Jesum. Si disputes, aut conferas, non sapit mihi, nisi sonuerit ibi Jesus mel in ore, in aure melos, in corde jubilus.

Sed est et medicina. Tristatur aliquis vestrum? veniat in cor Jesus, et inde saliat in os: et ecce ad exortum nominis lumen, nubilum omne diffugit, redit serenum. Labitur quis in crimen, currit insuper ad laqueum mortis desperando? nonne si invocet nomen vitæ, confestim respirabit ad vitam? Cui aliquando stetit ante faciem salutaris nominis, duritia (ut assolet) cordis, ignaviæ torpor, rancor animi, languor acediæ? Et paulo inferius subdit: *Nihil ita iræ impetum cohibet, superbiæ tumorem sedat, sanat livoris vulnus, restringit luxuriæ fluxum extinguit libidinis flammam, sitim temperat avaritiæ, ac totius indecoris fugat pruriginem. Siquidem cum nomino Jesum, hominem mihi propono mitem, et humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem, et omni denique honestate ac sanctitate conspicuum, eumdemque ipsum Deum omnipotentem, qui suo me et exemplo sanet, et roboret adjutorio. Hæc omnia simul mihi sonant, cum insonuerit Jesus. Semper tibi in sinu sit semper in manu, quo tui omnes in Jesum et sensus diriguntur, et actus. Denique et invitaris: Pone, inquit, me signaculum in corde tuo, signaculum in brachio tuo.*

Ut in nomine Jesu omne genu flectatur.] Id est, ut omnes genua curvando, Jesu nomen, id est Jesum, adorent. Hinc patet eadem adoratione, qua adoratur Verbum, sive Filius Dei, adorandum etiam esse hunc hominem, qui dicitur Jesus Christus: Jesus enim significat hunc hominem, qui simul est et Deus et homo: nam cum adoramus Verbum incarnatum, coadoramus pariter humanitatem, et omnia quæ verbo inexistunt. Ita Theodor. Ambros et alii.

Porro dupliciter coli potest nomen Jesu, æque ac imago quælibet. Est enim ipsum quasi imago (ut docet Aristot. lib. Perihermen. c. 1) et repræsentatio rei nominatæ, sive personæ quæ nomine hoc significatur. Prior modus est, si mens feratur non in nomen, sed in Christum nomine repræsentatum, et tunc proprie et primario colitur Christus, æque ac honor imaginis ut imaginis, fertur in prototypum. Posterior, si ipsum nomen veneramur in se, ob respectum tamen quam habet ad rem nominatam. Sic enim aliquis ei honos debetur. Potest enim res quæ ad religiosum alicujus cultum refertur, aliquo etiam modo ipsamet coli, propter id ad quod refertur, vel quod repræsentat. Sic enim osculamur ipsas imagines Christi et Sanctorum, eo quod sint ipsorum imagines. Ita S. Thomas opusc. 60. c. 6. Serarius in c. 2. Josue qu. 16. Francisc. Suarez 3 p. quæst. 25 art. 3 sect. 6. ubi hanc adorationem vocat respectivam et venerationem, hoc est venerationem, quam huic nomini, æque ac imagini exhibemus per capitis inclinationem, osculum aliudve externum venerationis signum: licet Gabr. Vasquez l. 2. de Adoratione. disp 8 cap. 3 censeat, imagines, et nomen Jesus, non nisi cum exemplari, vel re nominata, adorari; hoc est tantum coadorari, non autem separatim adorari id est coli. Ratio ejus est: quia imagines in se sunt res inanimatæ: ergo adorationes incapaces. Hoc verum est de adoratione proprie dicta, non de cultu venerationis paulo ante descripto, ut a Pontificibus ac Conciliis sancito. Nam, ut ait Catharin. in cap. 4. epist. ad Roman. *Extat justissimum Pontificis decretum, quo mandatur, ut ad hoc nomen Jesus omnes inclinarent caput.* Et Concil. Moguntinum § 2. *Codicas*, ait, *oculis per lustrans, cum ad venerabile et tremendum nomen Jesu devenerit, caput aperit, inclinatur, et suspirans in cœlum oculos attollit.* Navarr. lib de Orat. c 4. n. 5 *Concil.* sub *Lugdun. c. Decet, de Immunit. Eccl. l. 6. antea statuit, ut, cum sublime illud nomen Jesus pronuntiatur, omnes illud veneremur, saltem capita inclinando.* Vide et pia Gregorii verba hac de re apud Serarium in c. 2. Josue qu. 15. quibus statuit ut ad nomen Jesu *omnes flectant genua cordis sui, quod vel capitis inclinatione testentur.*

Nota. Antequam Jesus nasceretur, nomen Jesu prædixerunt et exultantes vaticinati sunt Patriarchæ, Prophetæ et Sibyllæ. Jacob. Gen. 49. 18. *Salutare* (Salvatorem) *tuum expectabo Domine.* Habacuc 3. 18 *Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Jesu meo,* Isaiæ 45. 8 *Rorate cœli desuper, aperiatur terra et germinet salvatorem.* Et passim S. ptuag. Hebræum nomen מושיע mosciu, quo sæpe vocatur Messias, sive Christus, vertunt σωτὴρ id est *salvator.* Idem prophetarunt Sibyllæ, ut docet acrostichis illa versuum Sibyllæ Erythrææ, quorum primæ litteræ hæc verba reddunt: Ιησοῦς Χριστὸς υἱὸς Θεοῦ σωτὴρ σταυρὸς *Jesus Christus filius Dei salvator crux,* qui versus extant in fine Sibyllinorum oraculorum t. 2 Bibl. SS. Patr. et illos citat Cicero 2 de Divin. indeque probat poema Sibyllæ non esse furentis, sed attenti animi, artisque et cogitationis: item Constant. Imp. Apud Euseb. in fine vitæ ejus, et fuse Aug. 18. de Civit. 23.

Cœlestium.] Id est, eorum qui in cœlis sunt, puta angelorum et hominum beatorum.

Terrestrium.] Græce ἐπιγείων, id est, ut Syrus, eorum qui in terra sunt, puta hominum qui in terris agunt.

Et infernorum.] Græce καταχθονίων, id est *subterraneorum,* qui ut Syrus vertit: sub terra degunt, puta eorum qui expiantur in Purgatorio, et eorum qui damnati sunt in inferno, sive homines sint, sive dæ-

mones, ait Anselmus: hi enim licet inviti genu flectunt id est, agnoscunt, tremunt et reverentur nomen Jesu, id est Jesum Deum, salvatorem et redemptorem bonorum, impiorum vero et suum dominum, judicem ac vindicem. Hinc S. Justin. Apolog. 1. pro Christianis ante finem narrat Christianos suo tempore solere energumenos curare, eosque a dæmonibus liberare invocatione nominis Jesu.

11 ET OMNIS LINGUA (cœlestium, terrestrium et infernorum, ut præcessit) CONFITEATUR QUIA (quod) DOMINUS JESUS CHRISTUS IN GLORIA EST DEI PATRIS.] Scilicet, quod Jesus qua Deus, in eadem gloria, essentia, majestate et potentia divinitatis sit cum Deo Patre: qua homo vero, quod evectus sit ad dexteram Dei Patris super omnes homines et angelos, proximeque et maxime participet Dei Patris gloriam, ut vere in eadem cum Deo Patre gloria esse dici possit, longe verius quam alii Sancti, qui suo quoque modo in beatitudine et gloria sunt Dei patris.

Nota Græca habent εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός, *in gloriam Dei Patris*, quod Chrysost. cum suis sic explicat, q. d. Ut omnis lingua confiteatur, quod Christus Jesus est Dominus, idque in gloriam Dei Patris; sed planius noster Interpres εἰς pro ἐν accepit. *in gloriam*, id est *in gloria*: sic enim sæpe loquitur sanctus Paulus, ut sæpius jam vidimus.

12 ITAQUE CHARISSIMI MEI, NON UT IN PRÆSENTIA MEI TANTUM, SED MULTO MAGIS NUNC IN ABSENTIA MEA, CUM METU ET TREMORE VESTRAM SALUTEM OPERAMINI.] Vocula *ut*, emphasim habet, et exponenda est per tamquam. q. d. Non tantum bene operamini dum præsens sum, *ut*, id est, tamquam in præsentia mea, id est, tamquam me præsentem, et præsentiam meam reveremini, uti solent discipuli præsente magistro diligenter studere. Alioqui Græca, Syrus et Latina nonnulla voculam *ut* omittunt, et tunc planior est sensus, q. d. Hortor vos, ut bene operemini (*operamini* enim hic non est indicativi, sed imperativi modi) non tantum cum præsens, sed etiam cum absens sum.

Nota Secundo. Vox *itaque* connectit hæc cum præcedentibus, q. d. Hortatus sum vos vers. 2. et 3. ad fugam discordiæ et contentionis, ad humilitatem, obedientiam, concordiam, atque ad hæc vos versu 5. et seqq. excitavi exemplo Christi, qui humiliavit se, et obedivit usque ad mortem crucis, et per hoc exaltatus est super omnia: nunc infero et concludo, hortorque ut exemplo Christi vos humilietis, ut pariter cum eo exaltemini, ac consequenter, ut Dei meisque præceptis de concordia et humilitate obediatis; nec in superbia et contentione, sed in humilitate, id est cum metu et tremore, vestram salutem operemini, quantumvis vobis sapientes, sancti aut perfecti videamini. *Deus*, inquit S. August. serm. 2. de Verbis Apostoli, *est qui operatur in vobis, ideo cum timore et tremore vallem facite, imbrem suscipite: depressa implentur, alta siccantur, gratia pluvia est. Quid ergo miraris, si Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? ideo cum timore et tremore*, id est *cum humilitate*: *noli altum sapere, sed time. Time, ut implearis, noli altum sapere, ne sicceris.*

CUM METU ET TREMORE VESTRAM SALUTEM OPERAMINI.] Alludit ad Psal. 2. vers. 11. *Servite Domino in timore. et exultate ei cum tremore.* Hinc patet Primo. in homine esse liberum arbitrium etiam in rebus gratiæ et salutis; Secundo, neminem esse certum de sua gratia et perseverantia.

Negant hoc Lutherani et Calvinistæ, docentque eum qui veram habet fidem, credere debere se esse in gratia, seque esse electum et prædestinatum a Deo, certoque salvandum: sed hoc Apostoli loco convincuntur: ubi enim est certitudo, eaque fidei, ibi non est opus metu et tremore: sicut non metuimus ne Christus non sit natus aut passus, quia de his habemus certitudinem fidei: atqui Apostolus requirit metum et tremorem in procuranda salute nostra: ergo de ea non habemus certitudinem.

Respondent aliqui inter quos est Vatablus (sed ab hæreticis hoc loco, et aliis corruptus) per metalepsin *metum* et *tremorem* hic accipi pro diligentia: qui enim timent, solent esse diligentes. Contra: Hoc valde remotum et improprium est: proprie enim metus timorem significat. Utque se proprie metum accipere, eumque non qualem qualem, sed magnum et vehementem requirere, declaret Apostolus, addit et auget, dicens, *Et tremore*. Tremor enim, inquit Chrysost. est augmentum timoris. Ita Patres passim, præsertim S. August. contra Pelag. et Concilium Trident. sess. 6.

Secundo, diligentiam non significat verbo *metus* et *tremoris*, sed *operamini*, ut mox dicam.

Tertio, etsi daremus *metum* hic significare diligentiam, hæc diligentia evertit Novantium certitudinem gratiæ: ut quid enim tam studiose fideles omnes excitat Paulus ad diligentiam bonorum operum, ad prosequendam viam salutis? nisi quia de salute certi non sunt, sed ab ea aberrare et excidere possunt: frustra enim et ridicule diceretur iis qui de sua salute certi sunt, v. g. in Purgatorio existentibus, Satagite, diligentes estote, ut per bona opera salutem assequamini.

Nota. Justæ timoris hujus causæ multæ nobis sunt.

Prima est, incertitudo gratiæ. Nescimus enim an simus in gratia Dei, an peccata præterita nobis condonata sint, an vera et seria contritione et pœnitentia ea expiaverimus. Unde recte monet Sapiens, *De propitiato peccato noli esse sine metu.*

Secunda, quia non videmus fundum cordis nostri; et nescimus an in eo vitium aliquod secretum lateat quo displiceamus Deo; an opera nostra bona, occulta, quadam intentione perversa, non vitientur et depraventur.

Tertia, quia alia sunt judicia Dei, alia hominum, et judicia Dei abyssus multa, ut propter occultam hominis superbiam, negligentiam, aliudve peccatum, licet veniale tantum, gratiam suam sensim Deus subtrahat, sinatque hominem sibi, quo fit ut periculis et tentationibus expositus ruat in peccata.

Rursum tot diebus, mensibus, annis, quibus homo etiam probus vivit, tam multa homine etiam non advertente, et quasi nolente, opera illius intercurrunt, quibus vel per cupiditatem occultam, vel infirmitatem vel per imprudentiam animam inquinat: ut merito dixerit S. August. de S. Monica matre sua lib. 9. Confess. cap. 31. *Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam.* Quod Augustini dictum citans S. Gregorius 29. Moral. 9. *Væ miseris nobis*, inquit, *qui de electione nostra nullam adhuc Dei vocem cognovimus, et jam in otio torpemus. Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota pietate judicantur; quia districte discussa, inde ante oculos judicis, unde se maxime placere suspicatur*

obruitur Hinc illud Psal. 142. *Non intres in judicium cum servo tuo* Et Job. 7. *Etiamsi habuero quippiam justum, non respondebo ei, sed judicem meum deprecabor.* et D. Hier. in Jeremiæ cap. 30 *Omnis,* inquit, *mundus indiget misericordia Dei. Nullus securus ad judicem pergat* Ita timuit S Hilarion teste S. Hieronymo: moriens enim sibi ingeminabat, *Egredere, quid times? egredere anima mea quid dubitas? septuaginta prope annis servisti Christo, et mortem times? in hæc verba exhalavit spiritum* Similia de eis habet Climachus in gradu timoris.

Quarta, quia in homine est peccandi necessitas ut non possit evadere, quin aliquando peccet, saltem venialiter; et fragilitas ac inconstentia tanta, quantam singuli experimur, ut levi tentationis flatu dejiciamur, ut una dies vel nox interposita omnia hominis proposita ac desideria mutet, ut singulis sæpe horis nova capiamus consilia, nova quæramus oblectamenta

Quinta, quia habemus hostes validissimos, qui in nostram perniciem conjurent, dæmones scilicet, carnem et mundum *Artifex tegularius*, ait Chrysost. *etsi valde peritus sit, cum timore tamen et tremore stat* (in tecto) *metuens ne ab ædificio decidat; et tu credidisti, multa bona patrasti, in sublime ascendisti, caute teipsum continebis, et cum timore stabis, oculumque vigilantem habebis, ne inde decidas: sunt enim multæ nequitiæ spirituales, quæ te dejicere conantur*

Sexta, quam hic potissime spectat Apostolus, est incertitudo nostræ perseverantiæ, ac consequenter prædestinationis et electionis ad salutem et gloriam. Etsi enim quis justus sit et fervens, facile tamen obrepit ei torpor aliquis et negligentia, ut sibi cuique blandiens et indulgens sensim tepescat, deficiat et cadat. Timebat id Paulus: *Castigo*, inquit, *corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar* Quis ergo quantumvis sanctus non metuet? Cecidit sapientissimus et sanctissimus Lucifer, cecidit Adam, cecidit Saul, cecidit David, cecidit Salomon, cecidit Petrus Apostolorum princeps, cecidit Origenes, cecidit Tertullianus, ceciderunt tot hæresiarchæ, ceciderunt tot Anachoretæ sanctissimi, quis ergo lapsum non timeat? quis certum et securum se putet? unde, precor, sibi certitudinem perseverantiæ et salutis polliceri audeat?

Hinc S Leo serm. 8. de Epiphania, *Hæc*, inquit, *Sanctis causa est tremendi ac metuendi, ne ipsis operibus pietatis elati, deserantur ope gratiæ, remaneant in infirmitate naturæ.* Ne ergo id in te fiat, diligentissime divinis utere auxiliis. Si in casu Deus porrigit manum, protinus tuam porrige: si in naufragio tabulam suggerit, statim arripe: si ostium pulset, illico aperi; si vocat, cum Paulo sine mora responde, *Domine quid me vis facere?* si te respicit, mox cum Petro egredere, et fleto amare: si ad statum perfectiorem et ad apostolatum te impellit, dicito cum Isaia, *Ecce ego, mitte me.*

Nota Secundo Hic timor aptissimum est medium ad perseverantiam et salutem, nosque non anxios et scrupulosos facit, sed potius confirmat, et certiores reddit de nostra salute. Cujus ratio est, quia sicut spes, ita et timor medium est a Deo ordinatum, et via recta ad salutem. Id docet S Bern. ser. 15. in Ps. *Qui habitat: Timor*, ait, *maxima spei est materia: quia timor est donum Dei dirigens nos ad salutem, et ex perceptione præcedentium donorum, firma est expectatio futurorum, et quia beneplacitum est Domino super timentes eum, et utique vita in voluntate ejus, at in beneplacito ejus salus æterna.* Ideo patet e contrario; nam quotquot fere lapsi sunt, lapsi sunt ex nimia præfidentia et securitate, atque ex occulta quadam superbia, quæ suæ virtuti et sanctitati nimis innixi et confisi sunt *Vidimus*, inquit auctor Soliloquiorum c. 29 tom 9. operum S Augustini, *vidimus*, inquam, *multos Domine ex Patribus nostris* (tales fuerunt Origenes, Tertull. et Lucifer Calaritanus) *quod utique sine magno tremore non recolo, sine multo timore non confiteor: ascendisse primitus quodammodo usque ad cælos, et inter sidera nidum suum collocasse, postmodum autem cecidisse usque ad abyssos, et animas eorum in malis obstupuisse Vidimus stellas de cælo cecidisse ab impetu ferientis caudæ draconis, et eos, qui jacebant in pulvere terræ, a facie sublevantis manus tuæ Domine mirabiliter ascendisse. Vidimus vivos morientes, et mortuos a morte surgentes, et eos, qui inter filios Dei ambulabant in medio lapidum ignitorum, quasi lutum ad nihilum defluxisse. Vidimus lucem obtenebrasse, et de tenebris lucem processisse: quia publicani et meretrices præcedunt incolas in regno cælorum, filii autem regni ejiciuntur in tenebras exteriores.*

Denique aptam rationem et medium ad consequendum hunc timorem præscribit hic Chrys. *Quomodo*, ait, *comparabitur iste timor? si cogitaverimus Deum ubique præsentem esse, audire omnia, omnia videre, etiam quæ in corde sunt, et in profundo animi. Dic mihi: si tibi semper proxime principem stantem esset, non cum timore adstares? Quando comedis, cogita præsentem esse Deum; adest enim. Quando dormiturus es, quando irasceris, quando rapis, quando delicioris, et quidquid tandem feceris, cogita adesse Deum; et numquam in risum incides, numquam ad iram accenderis. Si cogitationem istam semper habueris, semper in timore eris ac tremore, tamquam si prope regem adstes.*

Operamini] Gr. non est simplex verbum ἐργάζεσθε, sed compositum significantius κατεργάζεσθε, q. d aiunt Chrys. et Theoph. Cum multa diligentia et sollicitudine pergite vestram salutem operari: operamini enim hic, non actum inchoatum (jam enim cœperant bene operari Philippenses, ut dixi c. 1. v. 6) sed continuatum significat, juxta can 32

13 Deus est qui operatur in vobis et velle, et perficere pro bona voluntate] Primo, Lutherus et Calvinus, negantes liberum arbitrium sic exponunt, q d Deus immittit vel indit servo arbitrio ipsum velle, id est, actum volendi id quod bonum est, sicuti igni indit calorem. Sed ut alia taceam, hic sensus repugnat præcedentibus: si enim Deus voluntati indit velle, sicut igni indit calorem; ergo frustra Philippenses hortatus est Paulus, ut cum metu et tremore salutem suam operarentur. Si enim totum est Dei (ut recte infert Chrys.) ergo frustra nos hortaris, frustra metum et tremorem injicis frustra præcipis dicens, *obedite:* quia Deus totum facit; Deus ergo rogandus est, ut obedientiam, omneque bonum mihi inserat; non autem ego excitandus, ut ad bonum conitar, illud-

que sponte capessam: quia id facere non possum, sed a Deo id mihi indi debet. Sicut enim frustra diceres igni, aut bruto. Esto diligens, satage ut calorem, ut cibum tibi compares: ita frustra dices homini. Satage, ut bene vivas; si homo non est ad ea liber, sed ad ea agi debet quasi brutum.

Secundo, aliqui Catholici sic exponunt: *Deus operatur velle*, id est, physice prædeterminat voluntatem ad actum volendi, ita tamen ut prædeterminando faciat hominem libere velle: sicut enim prædeterminat actum, ita et ejus modum, ut scilicet libere fiat, ut libere velit. Putant hanc prædeterminationem significari voce *operatur*, et, ut significantius habet Græcus, ἐνεργῶν, qui inoperatur per internam suam vim, energiam et efficaciam.

Verum difficile est, has prædeterminationes Dei conciliare cum libertate arbitrii nostri. Si enim liberum arbitrium est prædeterminatum, quomodo manet liberum? quod enim liberum est, est indeterminatum et indifferens ad utrumlibet, ut se determinare et flectere possit in alterutram partem, quam libere amplecti et eligere voluerit. Nam hoc est, quod ait Sapiens Eccli. 15. 14 *Deus*, inquit, *ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui*, et vers. 17. *Apposui tibi aquam et ignem; ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita et mors, bonum et malum; quod placuerit ei, dabitur illi.* Et Moyses Deut. 30 vers. 15. *Considera quod proposuerim in conspectu tuo vitam, et bonum; et e contrario mortem, et malum.* Et vers. 19 *Elige ergo vitam*, etc. Pluribus idipsum demonstrant Bellarminus, Suarez, Molina, Valentia, et alii tractatu de Gratia. Unde et modo nonnulli Doctores sapientiores, qui prædeterminationes hasce posuerunt, eas emolliunt, easque non physicas, sed morales interpretantur, ut in re non sint aliud, quam efficacia gratiæ, quæ certe futura est efficax, quia habitura est suum effectum, seu quia ita mulcebit et alliciet hominis voluntatem, ut illa libere gratiæ consentiat, eique cooperetur. Apostolus ergo per τὸ *operatur*, non intelligit hanc prædeterminationem physicam: quia ipse paulo ante jussit Philippenses suam salutem operari cum metu et tremore, ipsos ergo vult esse sollicitos, pavidos, diligentes in bonis operibus: non ergo Deus illos prædeterminabat ad sollicitudinem, pavorem, diligentiam. Si enim prævenit Deus meam sollicitudinem, eamque prædeterminat, ut quid ego laborem, ut quid sim sollicitus? Deo id curæ est, Deus id certissime et efficacissime præstabit, mea sollicitudo nihil hic juvat; nec enim possum esse sollicitus, nisi Deus me ad hanc sollicitudinem prædeterminet; et si prædeterminet, non est, quod sim sollicitus: quia hæc prædeterminatio certissime me faciet sollicitum: cur ergo o Paule, nos hortaris ad sollicitudinem, cum hæc non in nostra, sed in Dei solius sit potestate et manu?

Tertio S. Chrysost. Theoph. et Theodor. sic exponunt: *Deus operatur in nobis velle* quia voluntatis promptitudinem ad bene operandum, quam invenit in nobis, juvat, auget et promovet: facit enim ut bene operando promptiores simus et fortiores ad eadem bona opera iteranda et augenda: nam sicut otium invitat et trahit ad otium, ita opus invitat et trahit ad opus; et vicissim, uti ex opere, ait Chrysost. nascitur opus, ita ex otio trahitur otium. Dedisti eleemosynam? magis excitaris ad dandum: non dedisti? pigresces magis. Modestiam tenuisti uno die? habes invitamentum ad alterum. Segniter egisti? auxisti segnitiem. Ita S. Dominicus Loricatus sensim exercendo et agendo suas austeritates et pœnitentias, tandem pene incredibiles fecit, ut lorica ferrea ad carnem præcinctus incederet, disciplinas faceret quotidie ad multas horas, abstinentias, orationes, psalmodias brachiis extensis ad stuporem. Cumque alii mirarentur, qui id fieri posset, respondit: *Somnum somnus adescat, et vigilias vigiliæ pariunt; nam corpus humanum in quo paulatim prius enutritur, in hoc per incrementa postmodum roboratur.* Ea enim est vis et illecebra consuetudinis, educationis, et exercitationis ut sicut qui dormit, qui bibit, plus semper dormire et bibere cupit: ita qui se dat abstinentiæ et pœnitentiæ, plus deinde abstinere, seque affligere cupiat et gaudeat. Experiatur quisque et ita esse sentiat. Ita se exercuerunt olim SS. Eremitæ et Cœnobitæ, qui inde Ascetæ, id est Exercitantes, sunt dicti. Idem fit in aliis virtutibus.

Hic sensus sane intellectus, non est alienus a scopo Apostoli: loquitur enim fidelibus jam justificatis, quos vult cum metu et tremore pergere in operibus justitiæ, eo quod Deus operatur in illis velle et perficere: velle ergo intelligit illud, non quo velint primum credere sed quo velint pergere in cœpta fide et justitia. q. d. Satagite vestram salutem, o fideles, operari: quia sic Deum advocabitis, ut is, sicut cœpit, ita pergat in vobis operari velle, faciatque voluntatem vestram in dies paratiorem et promptiorem ad volendum et perficiendum bona opera, quibus salutem assequamini.

Quarto et optime S. August. *Deus* generaliter *operatur* in nobis quodvis bonum *velle*, quo ad salutem dirigimur, sive justi simus, sive peccatores ad justitiam tendentes et aspirantes: quia voluntatem tam pœnitendi, quam amandi, et quodvis bonum operandi sua gratia prævenit et præparat: movet et incitat, ut libere velit pœnitere, amare, et quodvis bonum operari. q. d. Deus non tantum operatur perficere, græce τὸ ἐνεργεῖν, id est operari et agere, sed etiam ipsum velle: quia non tantum operatur ipsum opus et actum externum, sed etiam internam voluntatis electionem et consensum quo voluntas eligit et vult facere actum externum et opus bonum.

Nota Primo. Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet debeamus cum metu et tremore salutem nostram operari; causa hæc est, quia Deus operatur in nobis velle et perficere. q. d. Licet o Christiani Philippenses, liberum habeatis arbitrium, et in vestra potestate, sit bene operari et salvari; hortor tamen vos, ut cum humilitate et tremore diligenter serviatis Deo et bona opera, eaque quæ salutis sunt operemini. Quia si quid boni habetis aut facitis, id non a vobis habetis sed a Deo, qui superbis, præfidentibus, et præ præfidentia negligentibus ac torpentibus resistit, et gratiam suam subtrahit: humilibus autem orantibus, pavidis et sollicitis dat, auget et continuat gratiam, et si providi et diligentes sitis in operibus salutis, Deus, sicut cœpit, ita perget in vobis operari velle et perficere bonum: sin præsumptuosi sitis, securi et segnes Deus se subtrahet, nec perget in vobis operari velle et perficere bonum, itaque a salute vestra corruetis. Deus ergo in vobis operatur tam primum, quam se-

secundum, tertium et quodvis aliud sequens bonum velle (id est, bonam volitionem) et perficere; sed ita, ut velit vos suæ operationi humiliter, strenue et sollicite cooperari. Si enim cooperari negligatis, aut ea in re sitis præsumptuosi, Deus quoque vos negliget, et gratiam suam subducet, nec ulterius in vobis operabitur secundum, tertium aut quartum bonum velle et perficere: quo fiet, ut a bona voluntate et opere excidatis, non perseveretis, nec salutem assequamini. Ita S. Aug. tum alibi sæpe, tum serm. 2 de Verbis Apostoli: *Imple*, inquit, *vallem, suscipe imbrem, gratia pluvia est: non in montes, sed in valles, id est humiles descendit.* Idem August. de gratia et libero arbitrio c. 9. *Quando*, inquit, *jubetur ut operentur, liberum eorum convenitur arbitrium, sed ideo cum timore et tremore ne sibi tribuendo quod bene operantur, de bonis tanquam suis extollantur. Tanquam ergo Apostolus interrogaretur, et diceretur ei: Quare dixisti, Cum timore et tremore? horum verborum rationem reddit, dicens, Deus est enim qui operatur in vobis: si enim timetis et tremitis, non extollimini tanquam de vestris operibus bonis; quia Deus est, qui operatur in vobis.*

Nota Secundo. Deus operatur velle per gratiam prævenientem et excitantem, qua intellectum illuminat, immittendo illi bonas cogitationes et lumina, quibus apprehendat, ponderet et æstimet tum enormitatem pœnasque peccatorum, tum honestatem ac præmia virtutum, tum Dei judicium, tum æternitatem, aliaque quæ salutis sunt.

Secundo, excitat voluntatem et affectum, pios motus, affectiones, et impulsus timoris, spei, pœnitentiæ, dilectionis, aliosque similes illi indendo, quibus suadet et persuadet, suadendoque et persuadendo operatur et facit, ut voluntas libera velit timere, sperare, pœnitere, diligere, non se sola, nec per puras naturæ vires, sed per eamdem Dei gratiam, quæ sicut voluntatem prævenit et excitavit, ut vellet, ita dum vult illam adjuvat, illique cooperatur ut velit; et hoc significat Græcum ἐνεργῶν q. d. Inoperatur scilicet intima vi sua penetrans, illuminans et movens intima intellectus et voluntatis nostræ, illisque cooperans. Et hoc est quod ait S. August. de gratia et lib. arbitrio c. 16. *Deus*, ait, *est qui operatur in nobis velle et operari: certum est nos facere cum facimus, sed ille facit ut faciamus, præbendo vires efficacissimas voluntati, qui dixit: Faciam ut in justificationibus meis ambuletis.*

Ubi adverte. Aliter Deus operatur velle, aliter operatus est cœlum, terram, germina, aliaque omnia, quæ creavit, aut fecit. Rursum aliter operatur Deus in animis et voluntate opus liberum, aliter in re inanimata aut bruta operatur opus inanime, naturale aut animale; hoc enim operatur hac ratione, nimirum causas secundas inanimas aut brutas determinando, et determinatione sua necessitatem illis imponendo ad suas actiones: opus vero liberum operatur in voluntate, illi suadendo, illam mulcendo, alliciendo, blandiendo, molliendo, terrendo, roborando interius; sicuti exterius principes et magistratus operantur in suis subditis velle obedientiæ, ut velint parere suis legibus. Operantur, inquam, non physice determinando eos ad hoc velle, sed moraliter per minas et blanditias, per pœnas et præmia eos inducendo, suadendo et provocando, ut libere velint legibus obedire: hoc enim est imperium politicum, quo principes liberaliter imperant suis, quasi civibus: non despoticum, quo serviliter et coacte suis, quasi mancipiis dominentur. Tale proportionaliter est imperium et operatio Dei, qua in liberis creaturis, angelo et homine operatur, easque regit non despotice, sed politice, libere et regaliter; aliter enim libertati vim inferret, si in ea, non moraliter suadendo, sed physice determinando, operaretur velle. Unde Syrus, Vatabl. et Erasmus clare vertunt, *Deus est, qui agit in vobis, et ut velitis, et ut efficiatis;* vel, ut Syrus, *ut perficiatis id quod vultis.*

Nota Tertio. Hinc cum S. Augustino docet Ecclesia, omne bonæ voluntatis, fidei et salutis initium esse a gratia præveniente. Negavit hoc Gentilis ille, cujus hæc, non Christiana, sed athea est vox de Deo; *Det vires, det opes, animum æquum mihi ipse parabo.* Negavit idipsum et Pelagius: nam distinguens hæc tria in homine, scilicet posse, velle, agere, docebat posse, id est potentiam volendi sive voluntatem et libertatem esse a Deo: sed velle et agere esse nobis, nec ad hæc opus esse gratia Dei. Unde Pelagius hunc Pauli locum per metonymiam, qua effectus ponitur pro causa, sic exponebat. Deus operatur velle, id est posse, inquit, quia dat mihi potentiam ut possim velle. Sed hoc plane est extra scopum et mentem Apostoli, vult enim nos cum timore operari bona, ex eo, quod Deus operatur velle: non ergo loquitur de potentiali, sed de actuali velle: nam volendi potentiam omnes homines a Deo acceperunt, nec solliciti esse debent, aut cum metu operari, timentes ne si segniter operentur eam amittant, aut ea priventur; hic enim ridiculus et frivolus est timor: sed velle actuali privari possunt, multique segnes eo privantur, quia Deus eis gratiam subtrahit, quæ requiritur ad hoc velle: ergo de velle actuali, non potentia loquitur Apostolus. Audi S. August. de Gratia Christi c. 3. *Pelagius*, ait, *tria constituit atque distinguit, quibus divina mandata dicit impleri, possibilitatem, voluntatem, et actionem: possibilitatem scilicet, qua potest homo esse justus; voluntatem, qua vult esse justus; actionem qua justus est. Horum trium primum, id est, possibilitatem datam confitetur ab auctore naturæ, nec esse in nostra potestate, sed eam nos habere etiamsi nolimus: duo vero reliqua, id est voluntatem et actionem, nostra esse asserit, atque ita nobis tribuit; ut nonnisi a nobis esse contendat; tanquam hæc duo tam sint valentia ad declinandum a malo, et faciendum bonum, ut divino adjutorio non indigeant: illud vero, quod nobis ex Deo est, hoc sit invalidum, id est possibilitas, ut semper gratiæ adjuvetur auxilio.* Deinde c. 5. hoc refellens: *Contra*, inquit, *Apostolus cum timore, ait, et tremore vestram ipsorum operamini salutem. Et ut scirent quia non tantum in eo quod operari possint; (hoc enim et in natura, et in doctrina jam acceperant) sed etiam in eo quod operantur, divinitus adjuventur: non ait, Deus est enim qui operatur in vobis posse: tanquam ipsi jam velle et operari per seipsos habeant, nec in his duobus adjutorio indigeant: sed ait, Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et perficere; vel sicut in aliis, et maxime Græcis codicibus legitur, et velle et operari.* Rursum cap. 10. subjungens responsionem Pelagii dicentis: *Deus,*

inquit, *operatur in nobis velle quod bonum est, velle quod sanctum est, dum nos terrenis cupiditatibus deditos mutorum more animalium tantummodo præsentia diligentes, futuræ gloriæ magnitudine, et præmiorum pollicitatione succendit, dum revelatione sapientiæ in desiderium Dei stupentem suscitat voluntatem, dum nobis, quod tu alibi negare non metuis, suadet omne quod bonum est. Quid manifestius, nihil aliud eum dicere gratiam, qua Deus in nobis operatur velle quod bonum est, quam legem atque doctrinam? In lege namque, et doctrina sanctarum Scripturarum futuræ gloriæ atque præmiorum promittitur magnitudo. Ad doctrinam pertinet etiam quod sapientia revelatur, ad doctrinam pertinet, cum suadetur omne quod bonum est.* Mox hæc refutans: *Sed nos, ait, eam gratiam volumus. Istam aliquando fateatur, qua futuræ gloriæ magnitudo non solum promittitur, verum etiam creditur et speratur, nec solum revelatur sapientia, verum etiam et amatur: nec suadetur solum omne quod bonum est, verum et persuadetur.*

Ubi Nota. Pelagium præter naturam et naturalis voluntatis vires, tantum admisisse doctrinam et legem eamque solam verbis illis in speciem tam amplis et speciosis (ita enim interpretatur Augustin. loco citat.) intellexisse vocareque gratiam, quia docet operari bonum; itaque dicebat Pelagius Deum operari velle, quia dat legem et sacras Scripturas, quæ erudiunt et hortantur nos ut bonum velimus et faciamus; internam autem gratiam, quæ non tantum intellectum illuminaret, sed et voluntatem impelleret, afficeret, roboraret, negavit Pelagius. Hanc si concessisset, nullam ei litem se moturum fuisse fatetur August. Non ergo prædeterminationem gratiæ ursit Augustinus, aut de ea cum Pelagio contendit. Qua de re alibi plura.

Porro responsio hæc Pelagii, Deum operari velle per legem, non per gratiam, refutatur eadem ratione qua refutavi priorem ejus responsionem. Deum operari velle, quia dat potentiam volendi, sive voluntatem ipsam.

Et velle, et perficere.] Græce, ut dixi, pro *perficere* est ἐνεργεῖν, quod Noster paulo ante vertit *operari*. q. d. Deus facit, ut velitis, et ut opere perficiatis id quod vultis, ita Syrus. Nota Deus operatur in nobis perficere continuando eamdem gratiam, qua operatus est velle, et sæpe dando quoque occasiones externas perficiendi, qua in re mirabilis est Dei providentia erga suos qui se ejus directioni totos credunt et committunt, ut plurimas et aptissimas opportunitates bene agendi, et rei bene gerendæ eis suggerat, et quasi in manum det.

Tertio, cum actus externus est difficilis, ut martyrium, operatur tunc perficere, nova gratia hominem roborando, et animando. Pulchre S. Bernard. lib. de Gratia et libero arbitrio sub fin. docet, quomodo Deus hæc tria scilicet *cogitare, velle, perficere*, operetur in nobis: *Primum*, inquit, *scilicet cogitare, sine nobis; secundum, scilicet velle, nobiscum; tertium, scilicet perficere, per nos facit. Siquidem immittendo bonam cogitationem, nos prævenit; immutando etiam malam voluntatem, sibi per consensum jungit, ministrando et consensui facultatem foris per apertum opus nostrum internus opifex innotescit.* Deinde cum docuisset in solo velle proprie situm esse meritum, cum perficere et cogitare sæpe non sit in nostra potestate, subdit: *Cavendum ergo ne cum hæc invisibiliter intra nos ac nobiscum agitari sentimus, aut nostræ voluntati attribuamus, quæ infirma est; aut Dei necessitati, quæ nulla est: sed soli gratiæ, qua plenus est. Ipsa liberum excitat arbitrium, cum seminat appetitum; sanat, cum immutat affectum; roborat, ut perducat ad actum; servat, ne sentiat defectum. Sic autem ista cum libero arbitrio operatur, ut tantum illud in primo præveniat, in cæteris comitetur. Ad hoc utique præveniens, ut jam sibi deinceps cooperetur. Ita tamen quod a sola gratia cœptum est; ab utroque perficitur, ut mixtim, non sigillatim; simul, non vicissim per singulos profectus operentur. Non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere individuo peragunt.*

Pro bona voluntate,] non hominis, ut Chrys. sed Dei: est enim græce εὐδοκία id est beneplacitum, et, ut Budæus vertit, ultronea propensaque affectio. q. d. Deus non propter merita vestra, sed pro sua gratuita immensaque in nos benevolentia et beneplacito operatur in nobis velle et perficere, ut scilicet hanc Dei gratiam et benevolentiam agnoscamus, illam imploremus, illique gratias, ut par est, agamus. Aliter Chrysost. et Theophyl. *Pro bona voluntate sua*, scilicet implenda. q. d. Deus operatur in nobis velle et operari hoc fine, ut ejus bona voluntas in nobis, et per nos expleatur, scilicet ut faciat nos implere bonam et sanctam suam voluntatem, ut sancte vivamus sicut ipse nos vult vivere; hoc enim Deo gratum et in votis est. Sed prior sensus magis respondet Græco εὐδοκία, et scopo ac menti Apostoli.

14. Omnia autem facite sine murmurationibus et hæsitationibus.] Græci codices jam variant: Aliqui, ut Regii, legunt χωρὶς ὀργῆς, id est *sine ira*; alii cum nostro et Syro legunt χωρὶς γογγυσμῶν, id est, *sine murmurationibus*. Hæcque vera est lectio, quam etiam sequuntur Vatabl. Erasm. Beza. redit enim ad vers. 3. ubi jussit ut nihil agant per contentionem, nec per inanem gloriam; ex his enim oriuntur murmurationes et hæsitationes, græce διαλογισμῶν, hoc est, *disceptationes*; Syrus, *dissidia*: qui enim hæsitat curiose inquirens, cur hoc ita fiat, cur talis sic faciat, et non sic: hic argutatur, disceptat, murmurat, reprehendit, et serit dissidia.

15. Ut sitis sine querela, ἄμεμπτοι, de quibus jure nemo queri possit, et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ.] *Simplices*, id est sinceri, candidi; hoc enim est Græcum ἀκέραιοι de quo dixi Rom. 16. 9. Opponit simplicitatem, sive candorem murmurationibus et hæsitationibus: qui enim simplices et candidi sunt, non sunt curiosi in pervestigando quid hic vel ille faciat, non disceptant, non murmurant; sed omnia in meliorem partem interpretantur, et quemque suo officio et judicio relinquunt, seque suis tantum rebus immiscent. Itaque secum et cum omnibus quietem et pacem habent.

Filii Dei.] Non spectat *ad simplices*, qui græce masculine dicuntur ἀκέραιοι. filii vero neutre vocantur τέκνα. Novus ergo est et maxime honorificus hic titulus, quo Philippenses, omnesque boni Christiani vocantur *filii Dei*: quod nos ad omnem virtutem et sanctitatem extimulare debet, ne simus degeneres, sed

Patris nostri cœlestis puritatem, candorem, charitatem et perfectionem in omnibus imitari, et moribus exprimere satagamus.

IN MEDIO NATIONIS PRAVÆ ET PERVERSÆ.] Græce σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, id est, tortuosæ et distortæ. Ita S. August. in Psalm. 146. Vatabl. Erasm. et Syrus. *Pravum* ergo hic, proprie non improbum, sed distortum significat, quod proprie opponitur recto et rectitudini. Notat ergo Gentilium vitam et mores, a rectitudine virtutis, rectæque rationis, legis et prudentiæ dictamine declinantes, et per tortuosa ac contraria sæpe vitia implexos et distortos: omne enim vitium obliquum est et tortuosum, mentemque diversis et contrariis sæpe cupiditatibus implicat et distorquet. Maxime autem opponit hic Paulus pravos simplicibus de quibus jam dixit ut *pravus* respondeat Hebræo עקש *ickes*, id est, perversus, fallax, versutus, tortuosus, qui simulat et dissimulat, quique specie recti et veritatis fallit et decipit.

INTER QUOS LUCETIS SICUT LUMINARIA IN MUNDO.] Græce φαίνεσθε, tam est imperativus, quam indicativus. Unde verti potest cum Cypriano epist. ad Rogatianum, cum Ambrosio, Syro et Vatablo, *lucete*, et conspicui estote: φαίνεσθε enim non significat quavis modo lucere, sed in conspicuo esse, ut ab omnibus spectari possit quasi fax in edito posita.

Secundo, luminaria hæc sunt sol, luna, stellæ, ait Chrysost. Ambros. Anselm. *Commonet*, inquit Ambrosius, *ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes* (incredulos, infideles) *tam clari appareant vita, conversatione, moribus, quemadmodum sol et luna inter stellas splendore sublimes sunt.* Et Chrysost. *Monet*, inquit, *ut in nocte hujus sæculi quasi stellæ resplendeant et refulgeant.* Et Anselm. *Vult*, inquit, *ut Christiani sint quasi stellæ, qui in cœlo fixæ non currunt terrena, sed tota intendunt, ut suos cursus et motus peragant, lucemque spargunt mundo.* Sic de Julio Cæsare canit Horatius:

> Micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Tritum est quoque illud Platonis et Aristotelis, *nec Hesperus, nec Lucifer ita admirabilis est, ut justus.* Sic mulier illa Ecclesiam significans, Apocal. 12 dicitur amicta sole, et luna sub pedibus ejus, et in capite ejus corona stellarum duodecim. Sic et Daniel. cap. 12. 3 dicitur: *Qui ad justitiam erudiunt multos* (fulgebunt) *quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

Secundo, simplicius per *luminaria* hæc accipiuntur faces, quales, v. g. in portu ex alta turri, vel pharo suspenduntur, ut navigantibus noctu ad portum contendentibus prælluceant, iterque ac portum eminus demonstrent: ad hoc enim erecta fuit turris illa Pharos in Ægypto, de qua Statius:

> Lumina noctivagæ tollit Pharus æmula lunæ.

q. d. Apostolus, vos o Christiani, estis quasi terrestres quædam lunæ et stellæ, puta faces in excelso positæ, ut Gentibus in hoc mundi mari navigantibus, et naufragantibus portum salutis, iterque in cœlum vestro exemplo, et sancta conversatione prælluceatis et demonstretis.

16. VERBUM VITÆ (doctrinam Evangelii vitalem ac salutarem) CONTINENTES AD GLORIAM MEAM IN DIE CHRISTI, QUIA NON IN VACUUM CUCURRI, NEQUE IN VACUUM LABORAVI.] Pro *continentes*, græce est ἐπέχοντες. Quod Theodor. vertit, *ostendentes*; melius Vatabl. *sustinentes*, id est, in vertice tenentes, et, ut alii, prætendentes aliis, scilicet ut in portum salutis, hoc Evangelicæ Christianæque vitæ vestræ lumine præfulgente, invehantur. Unde et Syrus vertit: *ut sitis illis loco salutis.* Noster simplicius et generalius vertit, *continentes*, id est habentes, conservantes et studiose retinentes, ne a quoquam vobis eripiatur, ut omnibus illud ostendere, præferre et prælucere possitis.

AD GLORIAM MEAM.] εἰς καύχημα ἐμοί, id est *ad gloriationem mihi*, ut scilicet de vobis in Evangelica vita tam constantibus, tam præfulgentibus gloriari possim, quod tales mea prædicatione evaseritis, *in die Christi*, id est in die judicii, quæ erit dies Christi judicis, declarans summam ejus potestatem, dominium et imperium: *quia*, id est quod, *non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi*, utpote quod vos cum aliis multis ad Christum et sanctitatem Christianam adduxerim.

17. SED ET SI IMMOLOR (ita enim legendum: unde male Vatabl. et aliqui alii legunt, *æmulor*) SUPRA SACRIFICIUM ET OBSEQUIUM FIDEI VESTRÆ, GAUDEO ET CONGRATULOR OMNIBUS VOBIS.] Pro *immolor*, græce est σπένδομαι, id est libor. Natum est ex Leviticis et sacrificiis Gentilium, sacrificia duas habuisse partes, scilicet victimam, puta bovem, vitulum, arietem: et libamen, puta vinum, aut oleum: sacrificium enim erat quasi convivium Dei, in quo victima erat instar cibi, libamen instar potus Dei. Non ergo hic duas victimas ponit, unam se suamve mortem, alteram Philippensium fidem, ut vult Erasmus: sed unam victimam, scilicet Philippensium fidem suo sanguine quasi libamine condiendam q. d. Si contingat me mori, et occidi a Nerone, eo quod vos aliosque ad Christi fidem converterim, non tristabor; sed sponte me offeram, et gaudebo de martyrio meo, quasi de sacrificio Deo oblato, in quo vos sitis victimæ, sanguis meus sit libamen, ut sic integram sacrificium Deo offeram et sanciam. Ita Chrysost. Theoph. Anselmus.

Ubi Nota. Per *sacrificium* intelligit victimam; victimam autem vocat fidem Philippensium, sive ipsos Gentiles Philippenses ad fidem Christi jam a se conversos.

Secunda, pro *obsequium*, græca est λειτουργία, id est liturgia, sive sacrum Missæ sacrificium. Jam sicut ipsos Philippenses vocat hostiam, sive victimam, ita suam prædicationem, per quam ad fidem conversi sunt, vocat hic et Rom. 15. v. 16. *Liturgiam*, sive sacrum ministerium: quia per hanc prædicationem, quasi per sacrum ministerium, conversi, Deo jus et Christo oblati et consecrati sunt. q. d. Ego fidem vestram, vosque ipsos, quos ad fidem adduxi quasi victimam per meam prædicationem, quasi liturgiam et sacrificium Deo obtuli: et offero, illudque libens confirmabo et sanciam meo sanguine, morte, ac martyrio, adeoque non renuam, non fugiam, non dolebo; ut si Deus id permittat et disponat, ingenti me beneficio ab eo affectum putaturus sim, exultaturus, et dicturus cum S. Ignatio discipulo nostro: *Frumentum Christi sum dentibus bestiarum molar, ut panis Christi mundus inveniar.*

Tertio, pro *gaudeo et congratulor*, græce est Χαίρω καὶ συγχαίρω, id est, *gaudeo et congaudeo*, omnibus vobis. q. d. Magni gaudii materia vobis erit, val-

deque vobis gaudendum erit, si me immolatum pro fide Christi et vestra,martyrioque affectum audiveritis; talis enim mors mea, læta, honorifica et utilis vobis accidet, et in hoc gaudio ego vobis congaudeo, libensque et avide tantam gaudii materiam jam amplector, et amplectar: nihil enim aliud quam martyrium desidero, quia scio illud et mihi et vobis magnæ consolationi, honori et lætitiæ fore. Ita Chrys. Theodor. Theoph.

18. IDIPSUM AUTEM ET VOS GAUDETE, ET CONGRATULAMINI MIHI.; Græce Χαίρετε καὶ συγχαίρετε possunt verti per indicativum: *ob idipsum autem gaudetis, et congaudetis mihi*. Ita Vatabl. et Erasmus; sed melius vertit Noster per imperativum; Præmunit enim Paulus Philippenses, quos sciebat sua morte et nece contristandos, eosque solatur et exhilarat exhortando eos ad gaudium, ut, si Paulum occidi contingat, non contristentur, sed potius gaudeant de tam nobili Apostoli et doctoris sui martyrio

19 SPERO IN DOMINO JESU, TIMOTHEUM ME CITO MITTERE (missurum) AD VOS, UT ET EGO BONO ANIMO SIM,) *bono*, id est jucundo, læto, hilari, alacri; græce εὐψυχῶ, id est, ut in alacritate animi confirmer et animer. Græci enim εὐψυχίαν vocant animi tum lætitiam, tum inde consequentem generositatem, præstantiam, magnanimitatem: et contra κακοψυχίαν vocant animi dejectionem, pusillanimitatem, quæ comes est tristitiæ, timoris et anxietatis

COGNITIS QUÆ CIRCA VOS SUNT,] γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, ubi cognovero de rebus vestris, de statu vestro, scilicet omnia bene se habere, vosque in fide et pietate Christiana proficere, alacri tum, generoso et erecto ero animo: quamdiu enim hoc ignoro, tenet me metus et anxietas, ne fides at Ecclesia vestra aliquid mali aut damni passa sit

20. NEMINEM ENIM HABEO TAM UNANIMEM, QUI SINCERA AFFECTIONE PRO VOBIS SOLLICITUS SIT.] Pro *unanimem*, græce est ἰσόψυχον, id est æqualis animi, pari animo præditum. Quod Primo, nonnulli accipiunt, ut comparatio fiat, non Timothei cum Paulo, sed aliorum eum Timotheo. q d Neminem habeo. qui Timotheo animo et affectione in vos æquari aut comparari possit.

, Secundo et melius, Noster, Syrus, Erasmus et Vatablus, putant Timotheum hic comparari Paulo, quod pari animo, animique sinceritate et zelo in evangelizando, cum Paulo sit præditus, paremque cum eo Philippensium curam et sollicitudinem gerat; hoc enim et ἰσοψυχία, sive paritas animi. in qua, si perfecta sit per omnia. et in rebus omnibus. Pythagorici amicitiæ perfectionem collocabant: nam talibus solemus credere et committere negotia nostra. quos scimus ejusdem nobiscum esse animi (qualis hic Paulo erat Timotheus) hi enim ad mentem nostram rem conficient, perindeque facient, ac si nosipsi faceremus. Prudentis ergo est eos, quos in munere aliquo socios et adjutores cupit, tales deligere vel facere, qui sint ejusdem secum sententiæ et mentis.

SINCERA AFFECTIONE; γνησίως germane, vere, cordate, et realiter.

21. OMNES QUÆ SUA SUNT QUÆRUNT, NON QUÆ SUNT JESU CHRISTI.] *Omnes*: non absolute et simpliciter: nec enim Paulus et Apostoli quærebant quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi. *Omnes* ergo, id est plerique omnes, passim omnes, plurimi. Nota. Est hoc tritum et commune proverbium, reque ipsa et experientia constat esse verissimum, quod omnes, id est plurimi, quærant quæ sua sunt, non quæ Jesu Christi: Apostolus tamen illud suis adaptat, intelligitque omnes illos, qui tunc secum erant, quosquo tunc habebat socios: de his enim tantum loqui Apostolum patet ex vers. præced. q. d. Omnes quos jam habeo ad manum, præter Timotheum quærunt sua, supple lucra, commoda. suamque quietem, ut sint in tuto. ait Theoph quia. ut OEcum. nemo sustinet tam longa via mitti ad vos, nemo quærit labores et pericula: sed omnes otium, quietem, securitatem, commodamque vitam amant et sectantur Qui tales sunt, non quærunt ea quæ Christi sunt id est Christi gloriam, fidei propagationem, animarum salutem: hos enim instructos esse decet ad quemvis laborem: et calamitatem perferendam, ait Chrysostomus.

22. EXPERIMENTUM EJUS COGNOSCITIS. Ita legit Syrus et nonnulli Latini: Græcum enim γινώσκετε tam est indicativi modi, quam imperativi: sed Romani legunt aptius in imperativo *cognoscite*. q d. Accipite documentum sinceritatis et virtutis Timothei, ex eo quod SICUT PATRI FILIUS. MECUM SERVIVIT IN EVANGELIO.] Syrus et Erasm vertunt, *tamquam filius cum patre suo, sic servit et operatur mecum in Evangelio*. Vorum Græca ad verbum habent, ut habent Latina nostra jam recitata. Duo enim hic in Timothei commendationem dicit Apostolus. Primum, quod sibi quasi patri servierit. Secundum. quod secum strenue servierit Evangelio, in eoque sibi subservierit (modestiæ enim causa dicit Paulus *mecum* pro *mihi*) satagens ubique illud propagare

23 HUNC IGITUR SPERO ME MITTERE (missurum) AD VOS MOX UT VIDERO QUÆ CIRCA ME SUNT,] quo scilicet vergent me in vinculis, an iis eripiendus, an in iis mansurus ac occidendus sim. Mystice, S Bern *Quidquid*, ait, *ad corpus spectat sive bonum, sive malum, foris est, nec potest pertingere ad eum qui intus est. Unde Apostolus in squalore corporis jacens et vinculis, et quantum ad corpus tribulatione coronatus: Mittam. inquit, Timotheum ad vos. ut sciatis quæ circa me sunt. Quæ circa me sunt. inquit, id est in exteriori homine, in exteriori tunico carnis: quæ ad me, qui intus sum, non pertingunt.* Ita ipse tract. de Natura amoris c 13

25. NECESSARIUM EXISTIMAVI EPAPHRODITUM FRATREM; ET COOPERATOREM, ET COMMILITONEM MEUM. VESTRUM AUTEM APOSTOLUM, ET MINISTRUM NECESSITATIS MEÆ. MITTERE, AD VOS.] Nota. Epaphroditum miserant Philippenses ad Paulum in vinculis, ut ei solatio esset et obsequio. Hunc Primo, vocat *fratrem*, id est Christianum; Secundo, *cooperatorem*, scilicet in Evangelio, et Evangelii prædicatione ac propagatione; Tertio, *commilitonem*, in expeditione scilicet et bello Christi, quo Apostoli certamen inivare difficillimum et periculosissimum cum philosophis. regibus, omnibusque Gentibus ad Christi regnum propagandum. illique orbem universum subjugandum: Quarto, Philippensium *Apostolum*, id est legatum et nuntium ad Paulum, ait Theoph. Secundo. *Apostolum*, inquit Chrysost. id est doctorem: quia eos in fide post Pauli discessum instruxeret: Tertio. *Apostolum*. id est Episcopum, inquit Theod. et Baronius. Quinto. vocat eum *ministrum necessitatis suæ*: quia Paulo vincto necessaria vitæ

alimenta a Philippensibus submisso deferebat, et obsequio præstabat.

26. QUONIAM QUIDEM OMNES VOS DESIDERABAT. supple videre et revisere, ET MŒSTUS ERAT] Græce ἀδημονῶν, anxius erat, et anxie sollicitus. Ambrosius vertit, *impatienter sollicitus erat:* ἀδημονεῖν enim significat gravissime angi ut eum quis conquiescere non potest, sed dolore et angore pene exanimetur

PROPTEREA QUOD AUDIERATIS ILLUM INFIRMATUM.] q. d. Epaphroditus, sciens vos intellecta sua infirmitate, anxios esse et mœstos, dolebat vicissim et angebatur, vos de se anxios et sollicitos esse, atque vos hac anxietate liberaret, desiderabat jam sanatus. vos statim revisere seque valentem vobis exhibere, et recreare in Domino Præclare S. Aug in Sententiis n. 174 *Beatus,* ait, *qui diligit Deum, et amicum in Deo, et inimicum propter Deum Solus enim nullum charum amittit, cui omnes in illo chari sunt, qui numquam ante dimittit te nisi dimittatur.*

27. SED DEUS MISERTUS EST EJUS.] Hoc est, sua misericordia eum liberavit e morte, ac ei sanitatem restituit

28. FESTINANTIUS ERGO MISI ILLUM: græce σπουδαιοτέρως. id est studiosius, ut vertit Syrus, Vatablus Erasmus. Secundo melius et planius, Noster et Chrysostom. cum suis vertunt. *festinantius* Hoc enim hic erat studium Pauli, nimirum ut cito ac festinanter Epaphraditum remitteret ad illos mœrore levandos, UT VISO, inquit, EO ITERUM GAUDEATIS, ET EGO SINE TRISTITIA SIM.] q. d Tristitiam ex vestra sollicitudine et tristitia concepi. Vestram tristitiam absterget præsentia Epaphroditi, ac consequenter et meam absterget.

Nota Pro *sine tristitia sim,* græce est ἀλυπότερος ὦ id est. ut Vatabl. ut *magis dolore vacem,* ut minus doleam et trister; Syrus vertit ut mihi levior sit animi ægritudo. Hinc colligit Chrys. Apostoli animum numquam omnino dolore vacasse, hocque ob ingentem ejus charitatem et zelum; ubi enim amor, ibi est et dolor. *Quis,* ait 2 Cor 11. 29. *infirmatur,* et *ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?*

29. EXCIPITE ITAQUE ILLUM CUM OMNI GAUDIO IN DOMINO] Id est, ut Græca et Syrus transponunt, excipite illum in Domino cum omni gaudio. hoc est excipite illum ut fratrem, imo patrem vestrum in Christo, Christique fide et religione, cum tanto gaudio, quanto frater fratrem, imo filius patrem ab exilio, immo e morte reducem excipit.

EJUSMODI CUM HONORE HABETOTE.] ἐν τιμίους ἔχετε In pretio habete, pretiosos ducite.

30. PROPTER OPUS CHRISTI USQUE AD MORTEM ACCESSIT.] *Opus Christi.* vocat visitationem Pauli incarcerati propter Christum. Ubi Nota. Opera misericordiæ vocantur *opera Christi,* quia propter Christum miseris exhibentur, et Christus ea sibi facta reputat, Matth 25. 39. et 40. *In carcere,* ait, *eram, et venistis ad me: amen dico vobis, quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*

Secundo, *accessit ad mortem,* id est, Neronis iræ et mortis periculis se exposuit. dum juvit et visitavit in carcere me. cui Nero tam infensus est; ita Chrys Vel simplicius: ut mihi serviret, se suamque salutem neglexit, et sui oblitus, labore tanti itineris, et jugi fatigatione. ut me resque meas curaret, vigiliis et abstinentia fere se confecit, et in morbum pene lætalem incidit, ut patet v. 26 et 27.

TRADENS ANIMAM SUAM, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, id est perperam, aut male consulens animæ (vitæ) suæ. Vatabl. vertit, *non habita ratione vitæ:* Syrus *nihil fecit seipsum.* q. d Neglexit se, non habuit curam valetudinis suæ, sed illam tradidit et exposuit pro me, UT IMPLERET ID QUOD EX VOBIS DEERAT ERGA MEUM OBSEQUIUM] Græce ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας id est, *ut plene adimpleret vestrum defectum ministerii circa,* vel potius erga. me. q. d. Ego spiritualia vobis communicavi, vestrum erat temporalia mihi rependere, præsertim in vinculis constituto : et quidem misistis nonnulla ad me ; sed quod hisce deerat. ac præsertim ministerium ad me, resque meas curandas, cum vos absentes sitis, præsens Epaphroditus pro vobis mihi supplevit et adimplevit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO HOC CAP. AGGREDITUR POTISSIMUM EPISTOLÆ ARGUMENTUM, SCILICET UT REFUTET JUDAIZANTES, ET SIMONIANOS HÆRETICOS, DOCEATQUE CONTRA EOS VERAM JUSTITIAM ET SALUTEM NON A LEGE MOSIS, SED A CHRISTO INCARNATO ET CRUCIFIXO PETENDAM ET EXPECTANDAM ESSE. IDEM DOCUIT EPISTOLA AD ROMANOS ET AD GALATAS.

INDE SECUNDO, V. 7. AIT SE LEGALIA, ET RELIQUA OMNIA, PROPTER CHRISTUM, ARBITRARI UT DAMNA, IMO UT STERCORA.

TERTIO, VERS. 12 DOCET SE ESSE NON PERFECTUM, SED TENDERE AD PERFECTIONEM CHRISTIANISMI.

QUARTO, V. 18. INSECTATUR INIMICOS CRUCIS CHRISTI, QUORUM DEUS VENTER EST; NOSTRA AUTEM, AIT, CONVERSATIO IN CŒLIS EST, ETC.

1 De cætero fratres mei gaudete in Domino. Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum,
vobis autem necessarium. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte roncisionem.
3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu,
et non in carne fiduciam habentes. 4. Quamquam ego habeam confidentiam et in carne. Si quis
alios videtur confidere in carne, ego magis. 5. Circumcisus octavo die, ex genere Israel, de tribu
Benjamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, 6. Secundum æmulationem persequens
Ecclesiam Dei, secundum justitiam, quæ in lege est, conversatus sine querela. 7. Sed quæ mihi
fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. 8. Verumtamen existimo omnia
detrimentum esse, propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei: propter quem omnia de-
trimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, 9. et inveniar in illo, non ha-
bens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi Jesu: quæ ex Deo est
justitia in fide, 10. ad cognoscendum illum, et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passio-
num illius: configuratus morti ejus: 11. si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mor-
tuis. 12. Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim: sequor autem, si quomodo comprehen-
dam, in quo et comprehensus sum a Christo Jesu 13. Fratres, ego me non arbitror comprehen-
disse. Unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens ad ea vero, quæ sunt priora extendens
meipsum, 14. Ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu.
15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus, et si quid aliter sapitis; et hoc vobis Deus
revelabit: 16. Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus
regula. 17. Imitatores mei estote fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis for-
mam nostram 18. Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis (nunc autem et flens dico) ini-
micos crucis Christi: 19. Quorum finis interitus: quorum deus venter est, et gloria in confusione
ipsorum qui terrena sapiunt. 20. Nostra autem conversatio in cœlis est: unde etiam Salvatorem
expectamus Dominum nostrum Jesum Christum, 21. Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, con-
figuratum corpori claritatis suæ secundum operationem, qua etiam possit subjicere sibi omnia.

1. DE CÆTERO (τὸ λοιπὸν, id est, quod superest; Syrus vertit, *proinde*) FRATRES MEI GAUDETE IN DOMINO] q. d. Solliciti et mœsti eratis de vinculis meis, ac de morbo Epaphroditi doctoris vestri, nunc et hunc sanum recipitis, et mea vincula mihi gaudio, Evangelio honori et multis saluti fuisse, vos cap 1. certiores feci; proinde superest, ut abstersa omni tristitia gaudeatis, sed *in Domino*, Christo qui vobis hanc omnem consolationem et gratiam impertit, quique fidem, religionem et Ecclesiam suam Christianam, tum Romæ, tum apud vos ita propagat et exaltat.

EADEM VOBIS SCRIBERE MIHI NON PIGRUM,] id est, ut Vatabl. *non piget*, et Syrus, *non est mihi tædiosum*, aut *molestum* toties eadem vobis scribere et inculcare; charitas enim, qua vos complector, omne hoc tædium absorbet, omnem segnitiem excutit, facitque ut diligens et assiduus sim in vobis docendis et commonefaciendis.

VOBIS AUTEM NECESSARIUM] Græce ὑμῖν δὲ ἀσφαλὲς, id est, *vobis autem tutum*. q. d Quod toties eadem scribo, facio ut vos corroborem, faciamque tutiores, cautiores et vigilantiores, ne in errorem aliquem aut

peccatum prolabemini. Noster cum Ambr. pro ἀσφαλὲς videtur legisse ἀναγκαῖς positum pro ἀναγκαῖον, hoc est *necessarium*.

2. VIDETE CANES.] q. d. Observate, et ut Syrus, *cavete*, impudentes et improbos Judaizantes et hæreticos, qui nos allatrant et mordent, quasi canes. Nota catachresin: *videre*, idem hic est, quod cavere. Sic ad Coloss. 2. 8. *Videte*, id est, videndo cavete, *ne quis vos decipiat per philosophiam*. Nota Secundo, hic genium hæreticorum cynicum, sive caninum, quem hoc sæculo expertus B. Thomas Morus Angliæ Cancell. *Hæretici*, inquit, *primom suam hypocrisin jam sustulerunt, sed impudentiam substituerunt; ut qui ante religionem simulabant, nunc in impietate glorientur*. Hinc manavit illa phrasis qua vulgo hæreticos comparamus canibus dicentes: **Hy is soo gens als eenen hondt.**

VIDETE MALOS OPERARIOS.] cavete et fugite pseudo apostolos, qui christianismum miscent, et corrumpunt judaismo, inquit Chrys.

VIDETE (cavete) CONCISIONEM.] Nota Primo. *Concisionem* vocat circumcisionem, ut patebit v. seq. idque ut eam elevet, et Christianis parvipendendam doceat, q. d. Circumcisio olim tam pretiosa, nunc post Christum tantum est concisio: *nihil enim aliud*, inquit Chrys. *jam faciunt* (Judæi se circumcidentes) *quam quod carnem concidunt; cum enim legitimum non sit quod faciunt, nihil aliud est, quam carnis sectio et concisio*. Addit Chrys. concidi dici illa, quæ temere et inaniter, ac præter artem inciduntur; circumcidi vero ea quæ resectis superfluis expoliuntur. Rursum, per *concisionem*, seu circumcisionem, intelligit circumcisos, et circumcidentes, scilicet Judæos pseudo apostolos. Ita Chrys. Syrus, Theod. abstractum enim ponitur pro concreto, juxta can. 21.

Secundo, *concisionem* vocat ipsam hæresim Simonis, Basilidis, Cherinthi, *qui*, ut ait S. Ignatius ep. ad eosdem Philippenses, *partum Virginis circumcidunt et mutilant, dividentes scilicet Jesum a Christo* (hominem a Deo) et dicentes B. Virginem esse matrem Jesu, non Christi, Christumque non esse passum vere, sed per imaginem, vel opinione, et apparenter tantum, aut non esse passum Christum, sed solum Jesum de quo v. 18.

Tertio, ut Chrys. *concisionem* vocat schisma et scissuram religionis et Ecclesiæ, quam faciebant hi pseudodoctores: alludit enim ad canes, quos jam nominavit hoc v. 2. q. d. Hi falsi doctores quasi canes rabidi Ecclesiam conscindunt et lacerant, ab eaque et a Christo excisi sunt, ait Anselm. aliosque exscindunt.

Quarto, alludit ad eorumdem *concisionem*, id est, perditionem et mortem æternam, quam sibi concisione et circumcisione jam illicita accersunt. Græcum enim κατατομὴ et concisionem et occisionem significat.

3. NOS SUMUS CIRCUMCISIO, QUI SPIRITU SERVIMUS DEO, ET GLORIAMUR IN CHRISTO JESU, ET NON IN CARNE FIDUCIAM HABENTES.] q. d. Recte dixi cavendam circumcisionem carnalem, et Judaizantes circumcisos, qui pariter vos volunt circumcidere: quia hæc carnalis circumcisio non est vera circumcisio, sed carnis tantum concisio uti eam vocavi versu præcedent. vera enim circumcisio est apud nos Christianos, qui sumus *circumcisio*, id est circumcisi (juxta can. 21.) spiritu, qui carnalia desideria pariter et Judaicas cæremonias circumcidentes et resecantes, spiritu servimus Deo, quæ sola vera est, et Deo placens circumcisio. Ita Theod. et alii. Sic Rom. 2. 28. dixit: *Non enim qui in manifesto, Judæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio: sed qui in abscondito, Judæus est: et circumcisio cordis in spiritu, non littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*

SPIRITU SERVIMUS DEO.] Triplex est hic lectio, ut indicat S. Aug. l. 1. de Trinitate c. 6.

Prima, *Qui spiritu Deo servimus*.

Secunda, *Qui spiritui Dei servimus*. Hanc mordicus tenet Ambr. l. 2. de Spiritu Sancto c. 6. ut probet Spiritum S. esse Deum, et latria colendum.

Tertia et vera ac germana, *Qui spiritu servimus Deo*: opponit enim τὸ *spiritu servire Deo*, illi quod sequitur, *in carne confidere et servire Deo*. Τὸ ergo *spiritu*, non personam quæ colitur, cuique servitur sed modum quo colitur significat. Unde Chrysostom. τὸ πνεύματι, id est *spiritu*, interpretatur πνευματικῶς, hoc est *spiritualiter*; et Theoph. πνευματικῶς καὶ διὰ νοὸς hoc est *spiritualiter et mente*. Unde et Syrus vertit, *Qui colimus Deum spiritu*. Ita etiam Vatab. Erasm. et alii passim. q. d. Nos Christiani vero sumus circumcisi, qui spirituali fide, spe et charitate Deo religiose servimus (græce enim est λατρεύοντες, q. d. Latria Deum colentes) *et gloriamur in Christo Jesu*, quasi Messia, salvatore et redemptore nostro, non in Mose jam obliterato et abolito, *et non in carne fiduciam habentes*, id est habemus, juxta can. 29.

Nota. *Carnem* vocat res externas et carneas, puta carnis circumcisionem, nobilitatem, legis scientiam, pharisaismum: ita enim se explicat v. 5. Ita Chrys. Theoph. Anselm.

4. QUANQUAM EGO HABEAM (habere possim, δυνητικῶς in modo potentiali) CONFIDENTIAM IN CARNE. SI QUIS ALIUS VIDETUR CONFIDERE IN CARNE, EGO MAGIS.] *Confidentiam* vocat præfidentiam et ex ea consequentem gloriationem, et *confidere* vocat præfidere et gloriari: est enim catachresis vel metalepsis. Unde v. præc. opposuit *in Christo gloriari*, illi quod est, *in carne fiduciam habere*, id est gloriari.

Secundo, quid intelligat per carnem explicat vers. seq. q. d. Si vellem, ego perinde ac Judæi, gloriari possum in carnali circumcisione, nobilitate, scientia, etc. non est ergo quod putent Judæi me ex zelo et invidia hisce detrahere, quasi iis inferior sim; sed sciant me id facere studio veritatis, fidei et salutis, ut a carne omnes traducam ad spiritum, doceamque tam Judæos quam Gentiles adorare Deum in spiritu et veritate.

5. CIRCUMCISUS OCTAVO DIE.] Græce, περιτομῇ ὀκταήμερος, id est *circumcisio octavi diei*. *Circumcisio*, hoc est, circumcisus, ut alibi *præputium* vocat præputiatos, scilicet Gentiles (juxta can. 21.) Nota. Non tantum dicit se circumcisum, sed addit id factum octavo die, ut significet se esse Judæum, non advenam et proselytum (hi enim adulti convertebantur ad judaismum, et circumcidebantur) sed naturalem; mox enim ut natus est ex parentibus Judæis, secundum legem, octavo die circumcisus est, itaque factus est Judæus et ipse. Rursum, ait, ne dicas me natum ex

Judæis sed proselytis. addo me natum *ex genere Israel*, hoc est, ex prosapia Jacobi Patriarchæ, qui alio nomine dictus est Israel. q. d Stirpe et prosapia sum Israelita. Tertio, ne excipias me natum ex decem tribubus quæ schisma fecerunt a Judæis. addo me natum *ex tribu Benjamin*, quæ fortissima fuit, primumque regem Saulem dedit toti Israeli, quæque in schismate fidelis et constans adhæsit tribui Judæ Deique templo, et regno. Ita S. Aug. ser.15. de Verb. Apost. Denique ut hujus gentis et stirpis meæ nobilitatem et antiquitatem verbo explicem, addo quod sim *Hebræus ex Hebræis* oriundus, videlicet ex primis illis laudatissimis at antiquissimis Hebræis Abraham, Isaac, Jacob. Vide dicta 2. Cor. 11. v. 22.

SECUNDUM LEGEM (id est legis sectam) fui PHARISÆUS. Aut ut Maldonat. in Notis manuscr. q. d. *Quod autem ad legem attinet*. Subaudi, ejus adeo fui observans, ut Pharisæus etiam essem: erant enim Pharisæi inter omnes Judæos legis observantissimi. SECUNDUM ÆMULATIONEM, PERSEQUENS ECCLESIAM DEI, SECUNDUM JUSTITIAM, QUÆ IN LEGE EST, CONVERSATUS SINE QUERELA.) Nota. Vers. præc. laudavit se apud Judaizantes ex genere et gente, quod esset Judæus: hic vero laudat se a proprie studio, et factis in Judaismo. Primo. ergo laudat se hic, quod secta fuerit Pharisæus, quorum secta habebatur nobilissima. Secundo, ne frigidum et tepidum in ea fuisse putes. ait se ejus fuisse zelotem. et ex ejus æmulatione et zelo persecutum esse Ecclesiam Christi. *Non eram*, ait, *piger Judæus: quidquid erat quod legi meæ adversarium videbatur, impatienter ferebam, acriter insequebar. Hæc apud Judæos nobilitas, sed apud Christum quæritur humilitas. Ideo ibi iste Saulus, hic Paulus*, ait S. Aug. s. 15. de Verbis Ap. Tertio, ne vitam se ctæ et zelo dissentaneam culpes. Addit, *Secundum justitiam, quæ in lege est*, id est secundum justitiam legis, se conversatum esse sine querela, hoc est, omne jus ac præceptum, quod lex præscribebat, servasse, ita ut in nullo quasi præcepti alicujus transgressor culpari aut reprehendi posset, nemoque de eo queri, sed omnes eum prædicarent in legis observatione virum justum et religiosum esse.

PHARISÆUS.) Nota. Tres, præcipuæ erant sectæ Judæorum, tempore Christi et Pauli: Pharisæorum scilicet, Essenorum et Sadducæorum; nam aliæ minus celebres plures fuerunt, scilicet Dositheorum (quamquam hi non tam Judæi erant, quam Samaritani schismatici) Hemerobaptistarum, Herodianorum, Nazaræorum. et aliorum.

Primo. Esseni vitam sanctiorem profitebantur, sed a cæteris schismate erant divisi. Unde nec sacrificabant in templo, quod dicerent se sanctioribus uti cæremoniis.

Secundo, Sadducæi dicebant non esse resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum, quæ omnia confitebantur et docebant Pharisæi, Act. 23. 8.

Tertio, Dosithæi ab animatis abstinebant, adeoque superstitiose sabbatum colebant, ut, quo quisque ipsorum habitu, loco, situ die sabbati inventus esset, eodem permaneret usque ad vesperam. Cujus rei de navarcho suo lepidum narrat exemplum Synesius oculatus testis ad Evontium.

Quarto. Hemerobaptistæ ita dicti sunt, quod quotidie baptizarentur, rati nimirum hominem non posse pure vivere, nisi singulis diebus in aqua mergeretur, itaque mergendo ablueretur et sanctificaretur.

Quinto, Nazaræi rejiciebant Pentateuchum, et sacrificia Judæorum, abstinebantque ab animatis, velut immundis.

Sexto, Herodiani dicebant Herodem Ascalonitam esse Christum, eo quod sub ipso, ac per ipsum alienigenam, puta Idumæum, designatum et declaratum regem Judæorum, defecisset sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, quod erat signum et indicium adventus Messiæ, juxta prophetiam Jacobi Gen. 49.

Septimo, Pharisæi scientia legis, et vita ac moribus omnes antecellebant. Unde Act. 26. 5. inquit Paulus, *Secundum certissimam* (græce ἀκριβεστάτης, id est exactissimam; Syrus vertit, præcipuam disciplinam) *sectam nostræ religionis vixi Pharisæus*. Hinc Scribæ ac Pharisæi tempore Christi erant summi legis doctores, qui Christo se opposuerunt. Fuit ergo hæc secta, docens animæ immortalitatem, et præmia bonorum, pœnasque malorum post hanc vitam, aliis doctior, purior, verior; non ita tamen quin et suos habuerit errores: nam, ut Josephus, qui et ipse fuit Pharisæus, docet l. 18. Antiq. c. 2. et l. 2. belli c. 7. Pharisæi omnia tribuebant fato, et μετεμψύχωσιν, id est, transmigrationem animarum, si bonæ fuissent, in alia et alia corpora ex Pythagoræ doctrina asserebant. Unde orta est illa opinio illorum, qua hi putabant Christum esse Eliam, alii Jeremiam, alii Joannem Baptistam, aut alium quempiam ex Prophetis, Matth. 16. 14. quia scilicet putabant Eliæ, Jeremiæ, Joannis Baptistæ, aut alterius Prophetæ animam transmigrasse in Christum.

Ab hac legis scientia et interpretatione dicti sunt Pharisæi a radice פרש *paras*, id est explanare, explicare, docere; vel potius, ut Epiphan. l. 1. Panar. c. 16. et alii, ob eadem radice *paras*, quatenus significat dividere et separare: quia Pharisæi doctrina, religione et moribus ab aliis Judæis erant separati, omnibusque eminebant. Sicut ergo doctissimi Gentium dicti sunt Philosophi, ita doctissimi Judæorum dicti sunt Pharisæi. q. d. Expositi et separati ob eminentem scientiam et sanctitatem. Vita enim Pharisæorum maxime in tirocinio rigida erat, et in speciem sancta, multosque annos colebant continentiam et virginitatem, deliciis abstinentes, frugaliter viventes, vigiliis et orationibus incumbentes, jejunantes sabbato, secunda et quinta feria; ita ut inter Judæos essent Pharisæi, quod inter Christianos sunt Religiosi: vestem etiam habebant propriam professionis suæ, habentem fimbrias hyacinthinas (quæ eos perpetuo admonebant legis observandæ, vitæque cœlestis, juxta præceptum Domini Deut. 22. v. 12.) præ aliis Judæis longiores, atque in oris earum spinas ligabant, ait Hier. in Matth. 23. ut earum punctionibus pedes cruciatos ostentarent in signum austeritatis vitæ, arctæque memoriæ et custodiæ legis.

Adhæc legem in membranis scriptam ligabant in fronte, aut capiti circumponebant in modum coronæ: ita nimirum declarabant professionem pharisaismi, ut nemo eos, quasi sanctificatos contingeret, ait Epiphan. lib. 1. c. 15.

Rursum dediti erant multis et quotidianis purificationibus. Ex his omnibus tanta eorum erat auctoritas apud populum, ait Jos. l. 13. c. 18. ut etiamsi regi

obloquerentur aut pontifici, vulgus tamen eis fidem haberet, et, ut idem ait l. 13. c. 8. juxta eorum responsa fierent quæ ad cultum divinum, et precationes solemnes pertinebant. De hac ergo secta æque ut alii gloriari poterat Apostolus. Imo Act. 23. 6 gloriatur Christianus et Apostolus jam factus, se etiamnum esse Pharisæum, scilicet, quoad professionem immortalitatis animæ, aliorumque dogmatum et morum eum Christiana vita congruentium.

7. SED QUÆ MIHI FUERUNT LUCRA, HÆC ARBITRATUS SUM PROPTER CHRISTUM DETRIMENTA] q. d. Has carnis excellentias, quas jam recensui, quasque olim cum Judæus essem tanti in pretio habui, cellegi, seposui, velut mercator sua lucra, rarasque merces solet in pretio habere, congregare seponere; videlicet quod sim circumcisus, quod sim ex genere Israel, quod de tribu Benjamin, quod Pharisæus, quod legis zelotes, quod justitiam in dies ex legis observatione aucupans; has, inquam, omnes carnis, id est carnalis judaismi, prærogativas, postquam Christi Evangelii veritatem et dignitatem agnovi, jam præ Christo et propter Christum habe, ut nullius pretii, imo ut damna, puta impedimenta veritatis et salutis a Christo percipiendæ. Ita Ansel. et alii.

8. VERUMTAMEN EXISTIMO OMNIA DETRIMENTUM ESSE PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM JESU CHRISTI DOMINI MEI, ET ARBITROR UT STERCORA, UT CHRISTUM LUCRIFACIAM] Nota, To omnia respicere præcedentia. omnes scilicet carnis, id est judaismi, excellentias, quas v. 7 recensui. Secundo, et dignius ac convenientius animo Paulino, non tantum omnia bona judaismi, sed omnia omnino, id est res omnes, puta eloquentiam, opes, delicias, gloriam, favores, et quidvis aliud, quod mundus hic amat et miratur, pro Christo et propter Christum existimo esse detrimenta et damna, immo stercora, eo enim assurgit animus excelsus Pauli, et hoc significat Græcum ἀλλὰ μενοῦνγε, id est quinimo (pro quo Noster verumtamen) quod corrigentis est, vel potius amplificantis q. d. Parum dixi, cum dixi omnia judaismi lucra, et Judæorum legalia, me arbitrari propter Christum detrimenta. Amplius dico: omnia bona mundi, terrena omnia propter Christum contemno, pro damno duco, imo aspernor et abominor quasi stercora me inquinantia. Ita Chrys. et Theoph.

PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM JESU CHRISTI.] διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est, *per eminentiam cognitionis*, vel scientiæ Jesu Christi. q. d. Quia video, sentio et experior tam præclaram, eminentem et sublimem esse fidem et doctrinam Evangelii (hanc enim vocat *scientiam;)* hinc omnem scientiam, quam a Gamaliele, lege, Pharisæis hausi, imo alia omnia et res quasvis nihili duco.

Duplicem hic tangit causam, cur omnia etiam justitiam legis, adeoque ipsam circumcisionem et legem veterem (inquit S. Chrys. Theoph. et OEcum.) licet alias in se bonam, Paulus arbitretur sibi esse damna, imo σκύβαλα, quod Noster vertit, *stercora*. Prior est excellentia Evangelii et christianismi. quæ tanta est, ut reliqua omnia, etiam lex vetus, illi comparata nihil videantur esse, nisi nugæ et sordes, adeo ut, si alterutrum eligere debeas, puta judaismum vel christianismum, damnum ingens facias, si judaismum eligas præ christianismo: sicut si rustico invenienti adamantem ingentem, gemmarius tantumdem offerret plumbi, stultus esset rusticus, et ingentem jacturam faceret, si pro adamante eligeret et acciperet plumbum, inquit Chrysost. Posterior causa est: quia reliqua præsertim circumcisio, et legalia, olim licet bona, jam tamen post Christum impedimenta sunt christianismi, et consequenter gratiæ et salutis: Judæus enim si velit Christianus fieri, necesse est, ut legalibus valedicat; illa enim abolita sunt, imo jam opposita sunt christianismo: si ergo Judæus legalibus suis adhæreat, ingens sibi damnum facit, quia privat se maximo bono, puta christianismo; imo hoc ipso, quo Judæus est et manet, hostis est Christi et christianismi. Utramque hanc causam afferunt Chrys. Theoph. et OEcumen.

DOMINI MEI] Nota delicias amoris Pauli in Christum, Christus, inquit, Dominus est omnium nostrum, sed meus proprie, qui me contumacem et rebellem, ad se immensa charitate vocavit, imo compulit, qui me non tantum servum, sed et Apostolum suum fecit, qui me Gentium doctorem tanta gratia, tot miraculis, tanto fructu et efficacia constituit; meus est, qui se pro me speciatim tradidit, qui sua omnia mihi communicavit, ut merito dicam, *Dominus meus et Deus meus, amor meus, et omnia*. præ te enim scientiam, pharisaismum, famam, gloriam, nobilitatem, opes, delicias nihili duco, damna et stercora æstimo: quia tu mihi es vera gloria, vera nobilitas, scientia, deliciæ, honor, vita, salus et omnia.

PROPTER QUEM OMNIA DETRIMENTUM FECI.] id est, ut Vatablus, Syrus er alii, propter quem omnia pro damnis duxi, pro quo omnia mihi damnosa visa sunt. Secundo et potius, propter quem omnium jacturam feci: hoc enim est Græcum τὰ πάντα ἐζημιώθην, quia nimirum omnibus me spoliavi omnia reliqui et contempsi, omnia æstimens ut damna, imo ut stercora.

ET ARBITROR UT STERCORA,] Græce σκύβαλα. Quod Primo, excrementa et stercore duriora significat, q. d. Legalia jam quasi si stercore observatores sui contaminant et conspurcant, ait Anselmus, sic et deliciæ omnesque res mundi. Secundo, σκύβαλα Chrys. Theod. Theoph. vertunt rejectamenta frumenti, sive paleas, q. d. Talis est lex postquam Christum quasi frumentum excussa nobis exhibuit, scilicet inanis, supervacue, rejicienda. Talia sunt pariter omnia bona terrena. Tertio, proprie σκύβαλα dicuntur illa, quæ ex intestinis boum ovium aut pecorum canibus projiciuntur ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι, quod canibus per contemptum objiciantur, et abjiciantur. Alludit ad judaizantes, quos vers. 2. *canes* vocavit q. d. Canes sunt, vorent sua σκύβαλα, sua canina rejectamenta, fruantur scilicet suis cæremoniis legalibus et Judaicis. Simul tamen omnia alia terræ bona, ut dixi, vocat σκύβαλα, quæ brutis et voracibus canibus in deliciis esse debeant, non hominibus, non Christianis qui Christi et Christianismi delicia fruuntur. Iis ergo omnis pulchritudo, honor, divitiæ et deliciæ stercora sunt. Quare S. Hieronymus instituens Paulinum monachum, ait: *Sit vilis et vespertinus cibus, olera et legumina: qui Christum desiderat, et illo pane vescitur, non quærit magnopere de quam pretiosis cibis stercus conficiat.*

UT CHRISTUM (Christi gratiam, justitiam, amicitiam, virtutes, ac dona, ac tandem gloriam) LUCRIFACIAM] Vide, quomodo omnia terrena damna sint, Christus solus sit lucrum, docente Chrysost. in morali hom. 10 et 11. ubi inter cætera dicit: *Propterea pe-*

cuniæ χρήματα dictæ sunt, non ut spectandæ proponuntur tamquam apud aurifices, sed ut bonum quid in illis operemur: χρῆμα enim dicitur, παρὰ τὸ χρῆσθαι, ab utendo quod pecuniæ inventæ sint, ut iis utamur ad mutua commercia et opem mutuam. Et inferius, quomodo omnia in Christi et virtutis obsequium convertendæ sint, sicque non damna, sed lucra fiant, ita docet: *Oculum tibi fecit; oculum illi utendum exhibe, non diabolo. Quomodo vero illi exhibebis? Si creaturis ejus visis, ipsum glorificaveris, visumque a mulierum conspectu abduxeris. Fecit tibi manus; illas ipsi possideto, non diabolo: non ad rapinam et avaritiam, sed ad ipsius mandata et beneficia, et ad continuas preces, et ad succurrendum deficientibus eas porrigens et extendens. Fecit tibi aures; illas ipsi exhibeto, non lascivis concentibus, obscœnis fabulis; sed omnis meditatio tua sit in lege Excelsi. Os tibi fecit; istud nihil agat eorum, quæ illi non probantur, sed psalmodias, hymnos et spirituales odas concinito. Fecit tibi pedes, non ut ad malitiam curras, sed ad ea quæ bona sunt. Fecit tibi ventrem, non ut eum cibis rumpas, sed ut philosopheris. Dedit indumenta, ut tegamur, non ad ostentationem; non ut illa quidem multum habeant auri, Christus vero nudus pereat. Catam, pecunias et fruges dedit, non ut solus habeas, sed ut aliis, præsertim egenis impertias.*

9. Et inveniar in illo non habens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi Jesu.] *Inveniar*, id est existam, et sim in Christo, hoc est fide, gratia et Ecclesia Christi. Sic dicitur de malis angelis Apoc. 12. 8. *Neque locus inventus est eorum amplius in cœlo*, id est, dejecti sunt de cœlo, ut amplius in cœlo non essent, nec ibi inveniri possent. Est catachresis.

Non habens meam justitiam.] *Meam*, hoc est, meis naturæ viribus, meis laboribus partam, ait D. Chrys.

Quæ ex lege est.] Id est legalem, quæ ex legis observatione acquiritur absque spiritu fidei et gratiæ Christi.

Sed quæ ex fide est Christi.] Hoc est, sed sim habens justitiam, quæ per fidem Christi gratis acquiritur.

Quæ ex Deo est justitia.] Hoc est quæ divina est justitia a Deo manans, ut Deus nos faciat et habeat justos, coramque eo vere justi simus, non autem humana, quæ ex lege est: hæc enim coram hominibus tantum politice nos facit justos, ut justos nos prædicent homines, cum vident nos legis observationi studere. Vide Augustinum serm. 5. de Verbis Apostoli t. 10. ubi hunc locum tractat.

10. Ad cognoscendum illum, et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passionum illius.] Tria optat Paulus cognoscere, non tam speculative, quam practice. Primo, *illum* scilicet Christum Christique gratiam, justitiam, redemptionem, sive Christum esse Messiam redemptorem, qui nos justificat et salvat.

Secundo, *virtutem resurrectionis ejus*, græce δύναμιν, id est potentiam, non qua Christus resurrexit, sed qua per resurrectionem suam quasi mortis jam domitor et triumphator nos resurgere faciet. Hanc optat cognoscere, tum per fidem, tum potius per experientiam, ut nimirum Christi potentia a mortuis excitetur et cum Christo in gloria inter Sanctos resurgat.

Tertio, *societatem passionum*, græce παθημάτων, id est passionum afflictionum, *ejus*, ut scilicet agnoscat et gustet quam suave, sanctum, meritorium, excellens sit pati et affligi cum Christo, et propter Christum, eumque socium habere tam in pœna, quam in causa, ut, sicut Christus pro veritate, fide, justitia, Ecclesia et animarum salute tanta passus est, ita et nos pro iisdem patiamur.

Configuratus morti ejus.] συμμορφούμενος est participium præsens, q. d. Dum conformis fio Christo morienti, per mortificationem tum propriam, tum illatam ab iis qui me persequuntur. Ita Ansel. q. d. Non do me deliciis; non ago vitam inertem et delicatam, sed labores et passiones Christi in me suscipio et exprimo, illis me assimilo et configuro, in iis gaudeo et exulto, optoque cognoscere et sentire, quantæ consolationis, dignitatis, gratiæ et meriti sit, habere societatem cum Christo in passione, ut per passionem merear cum ipso resurgere ad gloriam.

11. Si quomodo occurram (Christo ac Sanctis resurgentibus) ad resurrectionem (ut resurgam in communi omnium resurrectione) quæ est ex mortuis.] Resurrectionem bonorum græce vocat ἐξανάστασιν, quasi exsuscitationem a morte ad gloriam; aliorum vero ἀνάστασιν, id est suscitationem et resurrectionem simpliciter. Nota hic Primo, contra fidem specialem Novantium, incertitudinem gratiæ et perseverantiæ; hanc enim significat conjunctio *si*, quæ dubitantis est; si enim Paulus de ea dubitat, quis non dubitet? nam dubitare de beata resurrectione non poterat, nisi quia dubitabat an in gratia esset moriturus, nec ne. Unde idem Paulus 1. Cor. 10. 12. ait Chrys. dicit, *Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Secundo, hinc patet resurrectionem et beatitudinem non obtingere ex sola fide, sed ex bonis operibus, laboribus, passionibus. Ita Chrysost. Tertio, hinc verosimilius videtur, Paulo non fuisse revelatam suam electionem et salutem; et sane illa ex nullo Pauli loco evinci potest. Rationes vero quas aliqui afferunt ad eam astruendam, debiles sunt, et tantum morales quædam congruentiæ: immo ipse Apostolus 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, ait, *corpus meum ne, etc. reprobus efficiar.*

12. Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim.] Pro *acceperim*, græce est ἔλαβον, id est, ut Syrus et Vatab. apprehenderim, aut potius prehenderim, cujus compositum mox Apostol. subdit; εἰ καὶ καταλάβω, si *comprehendam*. q. d. Hæc quæ dixi de rerum omnium contemptu, quo propter Christum omnia arbitror ut stercora, de justitia quæ ex Deo est in fide Christi, de cognitione virtutis, resurrectionis, et societatis passionis Christi, et maxime quod dixi, *Configuratus morti ejus*; non ea mente dixi, quasi putem me jam apprehendisse hunc contemptum, hanc Christianæ justitiæ apicem, hanc perfectam resurrectionis ac passionis Christi cognitionem; neque assertive dixi, me configuratum esse morti Christi, sed conditionaliter et inchoative, me scilicet optare et sperare jam dictam resurrectionis et passionis Christi cognitionem per configurationem mortis ejus, sive quando conformis ero et configuratus Christo morienti, quam configurationem licet jam inchoarim, multum tamen adhuc ab ejus perfectione absum, multum mihi adhuc laborandum est, ut imaginem Christi crucifixi in me perficiam, et perfecte exprimam ac depingam. Ita Œcumen. et alii.

Nota Apostolum hæc dicere studio humilitatis. Addunt Ambr. et Chrys. enim non tam propter se hæc dicere, quam propter Philippenses qui nimium sibi tribuabant, quasi jam perfectionem christianismi adepti essent. q. d. O Philippenses discipuli mei, nolite altum sapere, nolite putare vos apprehendisse culmen tum cognitionis et doctrinæ, tum justitiæ et vitæ Christianæ: ecce ego, qui vester sum et magister et Apostolus, qui tot jam annos perfectioni huic tam impensa studui, confiteor et assero me necdum hanc perfectionem apprehendisse, me adhuc illam currendo persequi, et dubitare an cum omni meo cursu et conatu tandem comprehensurus sim. Videte ergo, quam vos jam recenter conversi, et vix discipuli, ab illa absitis.

Nota. Est hæc incipientium tentatio et persuasio, ut, cum cœperunt Deo se vivere, mox se perfectas esse putent, partim quia vident se alios mundo et peccatis servientes longo post se intervallo reliquisse, partim quia vitia sua necdum perspecta habent, uti nec apicem virtutum.

Sequor si quomodo comprehendam in quo et comprehensus sum a Christo Jesu.] Pro *sequor*, græce est διώκω, id est persequor, cujus vim explicant Chrys. et Theoph. *Adhuc, ait, mihi vita certaminum plena est, adhuc procul a meta sum, adhuc absum a braviis, adhuc curro ac persequor: imo non dixit Curro, sed Persequor, qui persequitur. scitis quanta contentione persequatur; neminem aspicit, quosvis impedientes magno impetu abjicit; mentem, et oculum, et robur, et animum, et corpus in unum contrahit, ad aliud nihil, nisi ad eulum bravium intendens.*

Sequor ergo hic idem est quod persequor, ut cum fugientia sequimur, quæ capere maxime cupimus. Ita Virgilius ait eclogo 2.

Torva leæne lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytisum sequitur lasciva capella.
Te Coridon, o Alexi; trahit sua quemque voluptas.

Ubi enim Theocritus, quem in Eclogis sequi solet Virgilius dixerat, διώκει, id est *persequitur*, Virgilius dixit *sequitur*.

Ita Abbas ille in Vitis Patr. l. 5. c. 7. de patientia n. 35. rogatus quomodo Religiosus non debeat scandalizari, cum videt aliquos retro ad sæculum reverti, sed progredi ad perfectionem Religionis, respondit: *Intueri debet canes, qui venantur lepores; et eicut unus ex eis videns leporem insequitur, cæteri autem tantummodo canem videntes currentem, aliquamdiu cum ipso currunt, postea vero lassantes post se revertuntur: solus autem ille, qui vidit leporem, sequitur donec comprehendat, neque exemplo revertentium, nec præcipitiis, nec silvis, nec vepribus retardatur, sed spinis pungitur. et non quiescit donec comprehendat: ita et monachus, vel qui Dominum Jesum quærit, crucei indesinenter intendit. quæ accurrunt scandala omnia prætereunt, donec ad crucifixum perveniat.*

Comprehendam.] apprehendam perfectionem cognitionis et vitæ Christi jam dictam. Loquitur erga de comprehensione hujus vitæ, non futuræ in cœlis ne quis hinc inferat beatos in cœlis, comprehendere sua visione divinam essentiam quæ licet visibilis sit, est tamen incomprehensibilis.

In quo et comprehensus sum.] Primo. D. Thomas sic explicat, q. d. Sicut a Christi præscientia et cognitione perfecte comprehensus sum, ita satago, ut vicissim ipsum Christum comprehendam, nimirum ut Christum cognoscam perfecte, sicut ipse Christus me perfecte cognovit, et sua cognitione comprehendit.

Secundo, OEcum. *in quo* id est ad quod, a Deo apprehensus, id est, vocatus et electus sum, ut scilicet ad perfectionem christianismi curram, eamque comprehendam. Unde Vatabl. et Erasm. sic explicant: si quomodo assequar id, ad quod me Christus delegit, et in hoc stadio certare jussit. Hic sensus aptus est, sed non explicat satis vim vocis *comprehensus* vel *apprehensus*.

Unde Tertio, simplicius et planius Chrys. Ambr. et Vatabl. q. d. In æstu persecutionis cum pergerem Damascum, ut Christianos caperem et vincirem, a Christo in via apprehensus sum, cum Christus mihi manum injecit, me prostravit, excitate percussit corpus animumque meum sibi subegit, compulitque me dicere, *Domine, quid me vis facere?* et hæc omnia hoc fine fecit Christus, ut vicissim satagerem comprehendere tam ipsum, quam perfectionem christianismi. Unde Notat Secundo, Chrys. vocem *comprehensus* significare aversionem et fugam Pauli, quod scilicet Deus eum a se aversum et fugientem apprehenderit et ad se retraxerit.

Nota Tertio, enallagem præpositionis, *in quo*, id est ed quod, a Christo comprehensus sum, ad hoc scilicet, ut vicissim studeam eum comprehendere. Alter tamen Chrys. Græcum ἐφ' ᾧ, quod Noster vertit, *in quo*, accipit causaliter pro quandoquidem: Christus scilicat me ita sua dilectione prævenit, ut me aversum, fugientem, imo hostem apprehenderet, et ad se traheret; hinc ut dilectioni ejus sim gratus, et respondeam, omni meo conatu et studio curro et persequor, ut ipsum ipsiusque viam, virtutes et perfectionem comprehendam.

Notent hoc Pauli exemplum pœnitentes et conversi, et cogitent et ponderent hoc Dei beneficium, quo eos peccatis et sordibus deditos, a se aversos, seque fugientes insecutus est, apprehendit, et ad se retraxit, et in viam gratiæ ac salutis reduxit, atque cum Paulo et Magdalena, et sponsa in Canticis errante, sponsum ita se diligentem agnoscant, eum per vicos et plateas requirant, insectentur, dicantque: *Quæsivi quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam*, etc. ut tantum eum jam diligant, quantum antea oderunt; tantum persequantur, quantum fugerunt; tantum illi serviant, quantum offenderunt; tantum ejus honorem et gloriam propagent, quantum suis peccatis et scandalis eam obscurarunt. Deinque dehonorarunt: itaque fieri videmus in magnis peccatoribus, cum tacti a Deo serio convertuntur. *Curramus*, inquiebant illi apud Climachum gradu 5. *curramus fratres, curramus; cursu enim opus est et vehementi eorum, quoniam cœtu nostro decoro atque optimo excidimus; curramus, neque huic carni nostræ sordidæ atque nequam parcamus, sed occidamus illam, sicut prior occidit nos.* Hæcque signum est veræ conversionis et pœnitentiæ. Unde S. Greg. *Plerumque*, ait, *gratior est Deo amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.*

13. Ego me non arbitror comprehendisse.] Hinc Chrys. hom. 3. de incomprehensibili Dei natura, arguit Eunomium temerarii erroris, quod diceret se

Deum in hac vita comprehendisse. Nam, ut recte ait S. Aug. in Sententiis n. 102. *In hac vita quæ tota tentatio est, etiam in sublimissimis Sanctis non apprehenditur illa perfectio, cui non supersit ascensio.* Et n. 103. *Dum præsentis vitæ cursus agitur, etiamsi valde proficiat cujus exterior homo corrumpitur, interior renovatur; necesse est tamen ut, dum conditioni subjacet mortis, labores toleret vetustatis.*

Nota. Est hic continua metaphora sumpta a stadiodromis, qui cursu certant in stadio, ut recte Syrus. Cursor est Paulus et quivis Christianus, stadium est vita Christiana, meta est ejus perfectio, bravium est cœlestis corona, quam dabit agonotheta Christus. Simili metaphora usus est Apostolus 1. Cor. 9. *Omnis, ait, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*, etc.

Unum autem,] *supple* est necessarium, inquit Anselmus. Secundo et genuine, *unum* hoc, supple studeo et ago, uni huic totus intendo. Ita Chrys. Theoph. et alii. Unum hoc est quod explicat dum subdit:

Quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens meipsum.] *Ea quæ retro sunt* vocat temporalia bona et lucra, inquit D. Thomas, quæ Paulus reliquerat in mundo (erat enim dives et nobilis) quorum hic se ait oblivisci. Secundo, Aug. in Ps. 89. *quæ retro sunt*, id est præterita mea peccata: aut, ut Vatablus, judaismum, et vitam quam egi in judaismo, obliviscor. Tertio et optime, *quæ retro sunt*, id est, præterita mea bona opera, labores, passiones pro Christo obliviscor, quia eorum memoria tum pigros, tum superbos facit. Ita Chrys. Ambr. Theod. Theoph. Anselm. q. d. Sicut stadiodromi dum currunt in stadio, non respectant quantum spatii trans miserint, sed quantum supersit ad metam, eoque tota conatu et impetu ac cursu recta feruntur: ita et ego præteriti cursus mei obliviscor, totus in metam feror, et non respecto quid egeram, sed quid supersit agendum.

Hoc Apostoli præceptum inculcat S. Hier. Celantiæ ad perfectionem aspiranti. *Beati, ait, qui non sibi de præterita justitia blandientes secundum Apostolum per dies singulos in virtute renovantur: justitia enim non proderit ei, a quo die justus esse desierit. Totum spatium vitæ tuæ sit, ut peragere possis justitiam, ne de præterita justitia confidens remissior efficiaris: sed, sicut ait Apostolus, Posteriora obliviscens, ad ea autem quæ sunt anteriora me extendens, ad destinatum persequor bravium superne vocationis. Idcirco age, ut ordines reliquum tempus vitæ tuæ, sic ut possis canere cum Propheta: Perambulabam in innocentia cordis mei: quia inchoasse non sufficit, sed perfecisse justitia est.*

Idem ad Eustochium, *Audi filia*, inquit, *et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet rex speciem tuam. Deus ad animam loquitur humanam, ut secundum exemplum Abrahæ exiens de terra sua et de cognatione sua, relinquat Chaldæos, dæmones, et habitet in regione viventium. Verum non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliviscaris populi tui, et domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Ne respexeris, inquit, retro, nec steteris in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne forte comprehendaris. Non expedit apprehenso aratro, respicere post tergum, nec de agro reverti domum, nec post Christi tunicam ad tollendum aliud vestimentum tecto descendere. Hæc tibi dixi, ut intelligeres exeunti, de Sodoma timendum esse Lot uxoris exemplum.*

Denique S. Aug. 1. de Cantico novo c. 4. tom. 9. *Via*, ait, *isto nostra ambulantes quærit: tria sunt genera hominum quæ odit, remanentem, retro redeuntem et aberrantem. Qui non proficit, remansit in via; qui forte a meliore proposito declinat ad id, quod deterius reliquerat, reversus est retro; qui fidem deserit, a via erravit. Quis est, qui non proficit? qui se putaverit esse sapientem, qui dixerit, Sufficit mihi quod sum; qui non attenderit eum qui dicit, Quæ retro sunt oblitus, in ea quæ ante sunt extendens meipsum, sequor ad palmam supernæ vocationis. Currentem se dixit, sequentem se dixit; non remansit, non retraspexit. Qui sunt retro redeuntes? qui ex continentia revertuntur in immunditiam, qui ex sancta et singulari bono proposito in malum corrumpuntur. Hos increpat Apostolus dicens: Melius illis erat non cognoscere viam justitiæ, quam cognoscentes retrorsum converti. O malum retrospicere! Uxor enim Lot, quæ liberata est a Sodomis, contra præceptum retrospexit, et in statuam salis conversa est.*

Ad ea quæ sunt priora.] *Priora* græce ἔμπροσθεν, id est, ut Syrus et Vatablus, a fronte: hæc enim opponit iis quæ retro a tergo sunt.

Extendens.] Græce ἐπεκτεινόμενος quod magnam habet emphasim: significat enim manus totumque corpus protendere ad scopum, ut eum apprehendas antequam pedibus eum attigeris. Quod faciunt stadiodromi, qui cum extremo nisu conantur, maxime dum metæ et victoriæ vicini sunt, ut antagonistam æquis pene passibus currentem prævertant, caput totumque corpus et vires exerunt, ac præcipites ad scopum ruunt, ad eumque summis manibus eum præhensuri se extendunt. Ita Chrys. et Theoph.

Hæc extensio in cursore Christiano, ut docet S. Aug. tract. 4. in ep. 1. S. Joan. tom. 9. fit per desiderium: hoc enim animus ejus dilatat, et conatum impetumque adauget. *Tota vita*, ait, *boni Christiani sanctum est desiderium proficiendi: hic sinus noster est, hic saccus, et quia angustus est, extendendo facis capaciorem. Sic Deus differendo extendit desiderium, desiderando extendit animum, extendendo facit capaciorem; desideremus ergo fratres, quia implendi sumus.*

Secundo, hæc extensio fit per conatum virtutum, ut illas studeas acquirere quæ tibi desunt. Ita S. Basilius hom. 11. Hexameron in illa verba Gen. 1. *Crescite et multiplicamini. Anima*, ait, *Crescit, dum quotidiana propagatione se ad perfectionem promovet. Nobis dictum est, Crescite, ratione mira interioris hominis, quo se promovente, recta ad Deum contendimus. Istiusmodi erat Paulus; qui dum adniteretur, atque virili se extenderet in anteriora, eorum quæ erant a tergo, obliviscebatur. Ipsa hæc extensio in hoc sita est, ut ad ampliora jam quæsitis quotidiana propagatione nos extendamus, nimirum, ut eo quidem, quod assecutus jam es, c me-*

morio sublato, id demum persequere pro virili quod ex perfectæ pietatis cumulo tibi agnoscis deesse. Talis et Isaac erat, de quo celebre illud elogium proditum memoriæ est, quia promovens gradum in sublime attollebatur, donec magnus effectus est. Vide quæ sequuntur.

Tertio, si mentem semper ad anteriora, quæ a fronte sunt, intendamus. Sic Ezechiel de quatuor Cherubinis ait c. 1. *Non revertebantur cum incederent, sed unumquodque ante faciem suam gradiebatur* Quæ verba explicans S. Greg. hom. 3. in Ezech *Sancti*, ait, *cum incedunt minime revertuntur, quia sic a terrenis actibus ad spiritualia pertranseunt, ut ad ea quæ relinquerunt, alterius nullatenus reflectantur. Quosi enim per quamdam viam sis incedere est, mente ire semper ad meliora. Quod contra de reprobis dicitur, quia reversi sunt corde in Ægyptum; ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia: quia et illa pergentes invenimus, et ista recedentes quasi post dorsum relinquimus.*

Deinde impedimenta hujus ambulationis a fronte ut scilicet anteriora semper prospiciat, tradit idem, dicens: *Sunt quidam, qui magna deliberant et multa ex his quæ possident, egenis distribuere pertractant; jamque hæc operari inchoant, et mox paupertatis timor eorum animum concutit, atque timentes ne egeant, ergo egentes tenaces fiunt, seque ab eo, quem cœperant, bona operatione suspendunt. Hi nimirum incedentes reversi sunt, quia ante faciem suam ambulare noluerunt; contra quos recte per Salomonem dicitur: Propter frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æstate, et non dabitur ei: qui enim nunc propter pacorem mentis atque torporem, bene operari negligit, cum sol justitiæ in judicio velut in æstate claruerit, mendicabit vitam, sed non accipiet, quia propter illam bona operari contempsit. Alius despectis carnis desideriis cuncta relinquere, et seipsum restringere castitatis freno deliberat: sed cum cecidisse alios etiam post continentiam conspicit, hoc ipsum facere, quod deliberat, pertimescit, atque ut retro per cogitationem redeat, qui ad anteriora respiciens jam mentis gressibus ad ulta ibat.*

14. Ad destinatum persequor, κατὰ σκοπὸν διώκω, id est, versus scopum totus feror.

Nota. Scopus signum est præfixum sagittariis, ut ad illud sagittas suas colliment, illudque configant: Apostolus vero non de sagittariis, sed de cursoribus, sive stadiodromis agit, qui non ad scopum, sed ad metam currendo certant; per scopum ergo hic metam intelligit. Unde Syrus vertit, *decurro ad metam*. Meta hæc est perfectio Christiana toties jam dicta. Aliter hæc vertunt Patres, Aug. in Ps. 38 vertit, *secundum intentionem feror:* σκοπὸς enim significat considerare et intendere, unde Episcopus dicitur, qui subditis intendit et invigilat. Secundo, Cypr. vel quisquis auctor libri de vita clericorum, vertit *ad regulam feror*. Tertio, Tert. l. de Resurrec. carnis vertit, *secundum scopum persequor ad palmam* (ad bravium).

Nota hic media mentantia ad cursum in vita Christiana, ut in ea metam id est perfectionem, assequaris, quæ hic suggerit Apostolus.

Primum est, ut scias, et persuadeas tibi te non esse perfectum, dicasque cum S. Paulo hic; *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse:* qui enim se putat perfectum, quasi de meta securus, consistit, nec progredi aut perficere se laborat: qui vero longius se a meta abesse videt, incitatur ut ad eam contendat. Hine quantumcumque profeceris, cogita te necdum esse perfectum sed magis in dies debere proficere. *Justorum*, inquit sapiens Prov. 4. 18 *semita quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad perfectum diem.* Et cant. 4. 9 de Ecclesia (ac consequenter de fidelibus, qui in Ecclesia quasi membra in corpore vivant et proficiunt) dicitur: *Quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens* (in incipientibus) *pulchra ut luna* (in proficientibus) *electa ut sol?* (in perfectis) Numquam vero cursor Christianus animo cadat, aut fiat pusillanimis si labatur aut non tantum proficiat, quantum optaret: imo hoc signum accipiat, quod tendat ad perfectionem, si hoc ipsum in se notet et advertat, ideoque sibi displiceat; nam, ut ait S. August. serm. 50 de Tempore, *Ipsa est perfectio hominis invenisse se non esse perfectum.* Et serm. 15 de Verbis Apostol. *Ergo, sit, proficite fratres, discutite vos semper sine dolo, sine adulatione, sine palpatione; semper tibi displiceat quod es, si vis pervenire ad id quod non es: nam ubi tibi placuisti, ibi remansisti. Si autem dixeris sufficit, et peristi.*

Secundum medium ad perfectionem est strenua generositas, et studium ad progrediendum in virtutibus; si videlicet te exerceas strenue, et aligas ad heroica virtutum opera: plus enim proficies uno heroico actu, quam viginti communibus et ordinariis. Porro heroica hæc opera sunt. Primo, heroica sui victoria, atque heroica suarum passionum et appetituum refrænatio. Secundo, difficultates et obices qui virtuti se objicere solent, heroice superare et transcendere. Tertio, ad ardua et excelsa conari, malirique res magnas, quibus Dei gloria tum in nobis, tum in aliis quam maxime promoveatur. Ita S. Bernard epist. 254 ad Garinum: *Indefessum*, ait, *proficiendi studium, et jugis conatus ad perfectionem perfectio reputatur. Quod si studere perfectioni est esse perfectum, profecto nolle proficere deficere est. Ubi ergo sunt, qui dicere solent; Sufficit nobis, nolumus esse meliores quam patres nostri? O monache, non vis proficere? non. Vis ergo deficere? nequaquam. Quid ergo? Sic mihi, inquis, vivere volo, et manere quo perveni, nec pejor fieri patior, nec melior cupio.* Et mox hoc refellit dicens. Primo, *hoc ergo vis quod esse non potest quid enim stat in hoc sæculo? Et certe de homine specialiter scriptum est: Fugit velut umbra, et numquam in eodem statu permanet.* Secundo, *exultavit Dominus noster ut gigas ad currendam viam. Porro currentem non apprehendit, qui et ipse pariter non currit. Unde Paulus aiebat, Sic currite, ut comprehendatis.* Tertio, *quod si Domino currente tu gradum sistis non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumque tibi est quod ait David, Ecce qui elongant se Domine a te, peribunt. Itaque si proficere, currere est; ubi proficere, ibi et currere desinis; ubi vero non currere, ibi et deficere incipis. Hinc plane colligitur, quia nolle proficere nonnisi deficere est.*

Deinde idipsum Quarto, confirmat exemplo angelorum in scala Jacob, dicens: *Vidit scalam Jacob, et in scala angelos, ubi nullus residens, nullus sub-*

sistens oportuit, sed vel ascendere, vel descendere videbantur universi: quatenus palam daretur intelligi, inter profectum et defectum in hoc mortalis vitæ statu nihil medium inveniri. Quarto, *sed quomodo ipsum corpus nostrum continue aut crescere constat aut decrescere, sic necesse sit spiritum aut proficere semper aut deficere.*

Maxime vero ad perfectionem incitat fervor et insatiabile desiderium proficiendi et tendendi ad perfectionem: ad quod insignes stimulos nobis adhibet vetustus quidam auctor, ita scribens: Primo, *considerare pudet quantus sit fervor in sæculo, quo cuncti singula quæque studia hominum quotidie ad perfectionem nitantur. Divitiarum amor insatiabilis est, expleri nescit honorum cupido, celerem habituræ res finem sine fine quæruntur. Nos celestes divitias pigro quodam dissimulatione negligimus, spirituales divitias aut ne attingimus quidem, aut si leviter degustaverimus, continuo nos putamus esse satiatos.* Secundo, *aliter nos divina sapientia ad suas invitat epulas, dicens: Qui edunt me, adhuc esurient; et qui bibunt me, adhuc sitient. Nullus unquam talibus expletur epulis, nec aliquando patitur de satietate fastidium. Tanto unusquisque capacior, tanto avidior erit, quanto inde plus hauserit. Vult esurire nos hic semper et sitire justitiam, ut in futuro justitiæ retributione satiemur. Considerando vis ipso verborum est, et ita nobis desideranda est justitia, ut in fame vel siti cibus desideratur ac potus.* Et sub finem epistulæ: Tertio, *nihil in hoc proposito, alia deterius est, quod non solummodo non acquirit nova, sed etiam parata consumit.* Quarto *sanctæ vitæ ratio processu gaudet et crescit, cessatione torpescit et deficit. Quotidianis ac recentibus virtutum incrementis, mens instauranda est, et vivendi nobis hoc iter non de transactu, sed de reliquo metiendum.* Quinto, *si Beatus Paulus, vas electionis, qui ita Christum indutus erat, ut diceret, Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus; adhuc tamen se extendit, adhuc crescit et proficit: quid nos facere debemus, quibus optandum est, ut in fine nostro, Pauli principio comparemur? Ergo tu obliviscere omne præteritum, et quotidie inchoare te puta, ne pro præsenti die, quo debes servire Deo, præteritum imputes.* Sexto, *optime quæsita custodies, si semper inquiras. Damnum parata sentient, si parare cessaveris.*

Unde Nota hic vocem διώκω, id est persequor. Perinde enim ut cursor anum cursum intentissime prosequitur, ipsumque terminum persequitur, ita et nos perfectionem persequi oportet. Senior ille in Vitis Patrum rogatus, quid perfectionis studioso agendum esset? respondit, eum imitari debere canes venaticos. Sicut enim illi leporem velocissime totoque conatu persequuntur non respectant, quæ in via sunt aut offeruntur non attendunt, sed omnibus oculis, sensibus et viribus etiam per saxa, sentes et vepres in leporem feruntur, nec quiescunt donec eum ceperint; ita et virtutis studiosum circa virtutem facere debere. Atque ita fecit S. Marcianus anachoreta, ut narrat Theodor. in Philotheo. Cum enim in venatorem incidisset, rogatusque esset quid rerum in eremo solus et otiosus ageret, vice versa quæsivit. Quid vero tu agis? Cui ille, Ego cervos et lepores venor, ut vides. Tum Marcianus. *Et ego*, ait, *Deum meum hic venor, nec ab hac pulchra venatione cessabo, donec eum apprehendero.*

Tertium medium ad perfectionem est, semper ob oculos habere *bravium supernæ vocationis Dei*, id est palmam, et, ut Syrus vertit, victoriosum præmium, superne in cœlis dandum, ad quod nos vocat Deus: Deus enim, qui agonotheta in superno cœlorum throno residens, nos cursores strenuos post mortem in cœlum ad se vocabit, ut ibi superna et cœlesti palma coram omnibus Sanctis et angelis nos donet, et corona gloriæ quasi victores et triumphatores, coronet: sed quemque pro meritis, ut qui magis alacer et strenuus in hoc cursu fuerit, majorem; qui minus, minorem coronam accipiet. E cœlo ergo Deus et angeli has nobis coronas ostentant ac pollicentur, ut its nos ad cursum incitent. Plura media eaque practica et efficacia suggerit P. Alphonsus Rodrig. part. 1 de perfect. tract. 1. et 2

Porro praxis hujus cursus ad perfectionem commoda et efficax est, si quisque Primo, coram Deo sincere et penitissime se ipsum examinet, scruteturque fundum animæ suæ, ut intime se suasque inclinationes omnes, tam malas, quam bonas pervideat, ac clare cognoscat quid eum maxime a progressu in virtutibus impediat et remoretur, quæ sit origo et radix omnium suorum vitiorum et imperfectionum. Est enim in homine quodlibet unum alterumve vitium capitale et radicale, a quo cætera ejus vitia quasi rami suppullulant et uniuntur, quo eradicato, cætera omnia pariter eradicantur.

Secundo, ut cognito et perspecto hoc vitio suo radicali, serio et efficaciter proponat illud extirpare totoque die intentos et defixos habeat oculos in illud, perinde ac in hostem capitalem, cum quo quotidie duellum ineundum est. Deinde arma ad illud debellandum undique conquirat: nec desistat, donec per assiduam in illud reflexionem, sui custodiam, mortificationem, orationem, Dei amorem, illud superet et evincat.

Tertio, huc multum juvabit examen sui particulare: si mane resolute proponas, illud ipsum toto die heroice supprimere: per diem assidue in illud idem intendas, illudque jugiter cohibeas: si quando labi te contingat, mox indoleas, et alacrior fortiorque resurgas: vespere memor eris quoties, quomodo et qua occasione per diem in illud cecideris, omnesque lapsus per pœnitentiam perque novum et fortius propositum cavendi, vel superandi occasiones illius, ac per alia remedia cuique propria, emendare satagas. Idem, examen peragas qualibet hebdomade, ut die Dominico lustres et videas, quid elapsa septimana profeceris, vel defeceris, illudque sequenti compensare, vel adaugere ac tribus quotidie gradibus in contraria virtute vel humilitatis, vel temperantiæ, vel continentiæ, aliave simili proficere, altiusque conscendere serio constituas. Simile examen initio cujusque mensis obeas, similque initio cujusque anni. Nihil est quod hac constantia, jugique et pervigili labore evinci et eradicari non possit. Quocirca S. Chrysost. et Cassianus docent hominem uno anno fieri posse perfectum. Si enim milites resoluti et certi aut vincere, aut mori, quasvis acies et arces perfringunt; quid non perfringet in se, suaque voluntate generosus et resolutus miles Christi?

Quarto, si te in continuo Dei amore exerceas, omniaque opera etiam indifferentia, uti sunt studere,

edere ludere, dormire, ambulare, laborare, ex amore Dei, in tuo cujusque operis exordio et conceptu, inchoare et perficere studeas. Rursum, si adversa omnia et ea quæ Deo per amorem offeras, omniaque generose et hilariter Dei amore sustineas. Denique si vitia, ac præsertim radicale tuum, quoties eruperit, Dei amore mortifices et resecces. Nam ut ait Petrus Ravennas, *Teneræ militiæ est, solo amore de omnibus vitiis reportare victoriam.*

Age ergo, o athleta Christi, in hoc stadio contentis viribus decurre, certa bonum certamen, apprehende vitam æternam. Quam durum tibi jam est currere et fatigari, tam jucundum tibi erit in meta dicere cum S. Paulo: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, in reliquo reposita est mihi corona justitiæ.* Vita brevis est, stadium breve, corona æterna est. Forsan hodie cursum tuum inordet, vitam tuam abrumpet Deus: tunc currere amplius non poteris: tunc quod in cursu tuo hoc temporis momento neglexeris, sero reparare voles; quia hanc negligentiam per omnem æternitatem sarcire et restaurare non valebis, quod nunc negligis, in æternum negligis, quod nunc perdis, in æternum perdis. Et quid est quam longa est æternitas? Et quid perdis? singulis momentis perdis coronas amplissimas, non aureas, non gemmeas, sed cœlestes, sed angelicas, ut qui poteras tuo cursu pervenire ad Cherubinos et Seraphinos, ob teporem tuum, torporem et tarditatem hæreas et in æternum hæreas inter infimos, in imo angelorum ordine.

Ita Abbas Pambo moriturus dixit: *Non pœnitet me sermonis alicujus, quem locutus sum usque in hanc horam. Et sic vado ad Dominum, quasi qui nec initium fecerim serviendi Deo.* Ut habetur in Vitis Patr. l. 5. tom. 1. n. 16. Et Abbas Silvanus rogatus ab Abbate Mose, *Potest homo per omnem diem initium facere conversationis?* respondit: *Si est homo operarius, potest per diem et per horam inchoare initium conversationis suæ.* Ibidem tit. 11. n. 29. alius rogatus quid quotidie cogitaret et meditaretur in cella, dixit, *Dico mihi, Hodie renatus es, hodie cœpisti servire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti: sic esto quotidie peregrinus, et crastino liberandus; hoc mihi quotidie consulo.* Ibidem l. 7. c. 44. n. 2. Alius rogatus quis esset ei stimulus ad virtutem? quid quotidie meditaretur? respondit: *Ego per singulos dies statui verbo meo audiri a Domino, putans mihi dici, Laborate propter me, et ego quiescere faciam vos. Adhuc modicum decertate, et videbitis salutare meum, et gloriam meam. Si diligitis me, si filii mei estis, ad Patrem rogantes revertimini. Si fratres mei estis, erubescite pro me, sicut propter vos multa perpassus sum. Si oves meæ estis, Dominicam passionem sequimini.*

Mane ergo cum surgis, cogita cum S. Antonio: Hodie cœpi currere, hodie cœpi Deo servire, hodie forsan et finiam. Sic vivam ego quasi hodie moriturus; sic curram, quasi hodie cursum consummaturus. Itaque curram velociter, quia currendi tempus breve est, et grandis mihi restat via in cœlum.

In Christo Jesu,] per Christum Jesum, per Christi merita. Ita Chrysost. Hoc referri potest Primo, ad *bravium supernæ vocationis*, q. d. Deus hoc bravium nobis proposuit, et ad illud nos vocat per merita Christi, Christus hoc apud Patrem promeruit, ut illud nobis bravium offerret ac proponeret quasi cursus nostri præmium. Secundo, hoc referri potest ad *persequor*, q. d. Ego curro, ego persequor hoc bravium non meis, sed gratiæ viribus, quam mihi Christus promeruit.

15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.] Dices, v. 12. et 13. negavit se esse perfectum, quomodo ergo hic se inter perfectos numerat? Respondent aliqui cum S. Aug. Apostolum v. 12. negasse se esse perfectum perfectione patriæ, hic vero asserere se esse perfectum perfectione viæ, seu tali qualis in hac vita haberi potest. Sed ex dictis patet Apostolum etiam v. 12. loqui de perfectione non patriæ, sed viæ.

Secundo, Ambros. respondet Apostolum dicere se perfectum respectu imperfectiorum: sicut viros Religiosos vocamus perfectos respectu vulgi, quia plura pietatis ac virtutum officia præstant, quam vulgus.

Tertio et genuine: *perfecti*, id est perfectionis studiosi, sive, ut Anselm. perfecti viatores: vox enim *perfecti* sumitur in actu non completo, sed inchoato juxta can. 32. q. d. Cum ego Paulus, qui vobis videor perfectus, sentiam me needum comprehendisse, sed obliviscens ea quæ retro sunt, ad priora me extendam ac metam et bravium persequar; ergo a pari, imo multo magis, quicumque inter vos ad perfectionem vitæ Christianæ mecum adspirant et connituntur, hoc mecum sentiant, se scilicet nondum perfectionem attigisse; sed ad eam directo et continuo cursu debere currere, ut jam dixi, pronomen enim *hoc* demonstrat id quod dictum est præced. v. 13. et 14. Ita Anselmus.

Ubi Nota, perfectionem hujus vitæ consistere, non tam in eo quod quis plane sit perfectus, nihil habens vitii aut concupiscentiæ, hoc enim impossibile est; sed in continua tendentia et cursu ad perfectionem. Hæc enim perfectio viatorum est, ut continuo et celeriter in via sua progrediantur ad terminum: nos autem in hac vita viatores sumus, et vita nostra via est, tum ad perfectionem, tum ad cœlum. Quo ergo magis per virtutes progredimur ad perfectionem et ad cœlum, eo magis perfecti sumus viatores. Ita S. August. lib. de Perfect. justitiæ c. 9. *Perfectus*, inquit (viator) *est, qui ad perfectionem irreprehensibiliter currit carens criminibus damnabilibus, atque ipsa etiam peccata venialia non negligens mundare eleemosynis.*

Et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit.] Ita Roman. Græca et Syrus, non *revelavit*, uti multi cum Ambros. et August. epist. 48. Legunt. Vatabl. sic exponit, *quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus*, scilicet justitiam esse non ex lege, sed ex fide Christi, *et si quid aliter sapitis*, q. d. Si contrarium sentiatis, puta justitiam obtingere homini ex observatione legis Mosi, *hoc quoque vobis Deus revelabit*, q. d. inquit Erasmus, Si quis adhuc aliquid legi Mosis tribuit, ut ex ea putet se justificari, non ob id scindatur concordia Christiana, sed feratur excusetur que, quod in fide novellus sit, et recens a Judaismo conversus: ubi vero doctior fuerit, Deus ei hanc mentem aspirabit ut contemnat ea, quæ needum contemnere potest. Secundo, Theodor. sic explicat, q. d. Si quid perfectius sapitis quam jam dixi, hoc habetis a Deo. Tertio, Hilar. l. 11. de trinit. et favet Chrysost. hic, sic exponit, q. d. Ii, qui needum plenam mysteriorum fidei et veritatis cognitionem assecuti sunt, expectanda est revelatio Dei, qui plenam

veri cognitionem largiatur, et si quid prius erratum fuerit, corriget.

Quarto et genuine, q. d. Si de perfectione *aliter sapitis*, quam ego, quia nimirum sentitis et putatis vos metam, scilicet perfectionem, apprehendisse, aut illi esse proximos, *et hoc* quoque sicut cætera, *vobis* ignorantibus et errantibus, *Deus* suo tempore *revelabit*, scilicet errorem esse, vosque errare in isto sensu vestro. Ita Theodor. et Anselm.

Nota Deus hoc revelat, dum homini seipsum et sua vitia sensim patefacit, dum ardua virtutum opera, in quibus hominis perfecti imbecillitas laborat et succumbit, objicit; dum aliorum perfectorum exempla, qui longe nos superant, ob oculos ponit; dum per doctores et concionatores, Christianæ perfectione eminentiam et sublimitatem describit.

16. VERUMTAMEN (supple, rogo, vel hortor) AD QUOD PERVENIMUS UT IDEM SAPIAMUS, ET IN EADEM PERMANEAMUS REGULA.] q. d. Verum enim vero ut redeam ad ea, quæ tum initio capitis de cavendis Judaizantibus, tum paulo ante de cursu ad perfectionem dixi, rogo omnes ut regulam doctrinæ, pariter et vitæ Christi, ad quam in baptismo pervenerunt, retineant, in eaque permaneant: nimirum ut idem sapiant, sintque concordes in christianismo, in Christi fide æque ac moribus nec admittant Judaizantes, qui discordiam seminant, et schisma faciunt, volentes judaismum miscere christianismo.

Ubi Nota Primo Vox *Verumtamen* significat apostolum redire et resumere principale argumentum hujus capitis, imo totius epistolæ, quod est sancire regulam fidei et christianismi, ne scilicet judaismum admittant. Id patet ex versibus seqq. ubi agit contra Judaizantes negantes crucem Christi.

Secundo, *regulam* sive amussim, et, ut græce est, canonem, vocat legem et fidem Christi, quæ recta est instar amussis, cui nihil addere, nec demere, quam nec inflectere, nec ad judaismum, aliove torquere licet. Ita Theophyl. Fides enim est quasi linea et regula rectissima, quam si vel modicum inflectas, aberras a vero, et falsitatem incurris; veritas enim consistit in puncto, in indivisibili: talis est norma credendi et vivendi, quam nobis præscribit fides et lex Christi. Nam Apostolum non de credendi tantum, sed et vivendi norma loqui, patet ex versu seq. ubi ait: *Imitatores mei estote, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram*. Ita. OEcum. et Ambros.

Hinc Tertio, pro *permaneamus*, græce est στοιχεῖν, id est, incedamus quasi milites in acie, ordine et gradu nostro. De quo dixi ad Galat. 4 25 et ad eosdem c. 6. v. 16.

Quarto, Græca sic habent, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est verumtamen in eo, ad quod pervenimus, eadem incidere (id est incedamus) regula; idem sapere (id est sapiamus) infinitivi enim ponuntur pro imperativo more Hebræo. Deinde intelligitur in secundo membro, *etc.* q. d. Et idem sapiamus; hoc enim exigit oratio bimembris, et in ea copulam sæpe subticent Hebræi.

17. IMITATORES MEI ESTOTE FRATRES, ET OBSERVATE EOS QUI ITA AMBULANT, SICUT HABETIS FORMAM NOSTRAM.] Græce, συμμιμηταί, id est, coimitatores mei estote. q. d. Cum aliis, qui me imitantur, pariter et vos, o Philippenses, me imitamini Sapienter Nazianz. epist. ad Nicobulum, *Prudentis*, inquit, *et cordati viri est magna mensura vitam suam metiri, atque ad excellentium virorum sese imitationem componere. Præstat enim secundas inter homines magnos et locupletes ferre, quam primas inter pauperes et objectos: sicuti majoris utique gloriæ est paululum infra aquilam, quam supra humiles alaudas volitare*

Secundo, pro *formam nostram*, græce est τύπον ἡμᾶς id est, typum et exemplar nos; quod clare Vatabl. vertit, Quemadmodum nos habetis pro exemplari. O quam efficax est Pastoris, Episcopi et Principis verbum et jussio, cum ipse id quod jubet primus aggreditur, seque aliis agendi et vivendi formam exhibet! Quam pulchrum est et decorum, cum Prælatus et Princeps non imperiose mandat dicens, Popule aut serve ito, laborato, facito quod jubeo; sed excitando potius et exhortando dicit, Eamus, faciamus, laboremus, meamque vitæ formam ac normam sequimini. Ita Julius Cæsar in castris, militibus suis in labore, vigiliis ac difficultatibus quibusque præibat, ut nemo detrectare auderet quod ducem præeuntem facere vidisset. Ita Alphonsus Aragonum rex, cum exercitus ejus summe laboraret cibi inopia eique offerretur raphanus cum pane, recusavit dicens, *Non decet imperatorem jejuno exercitu mandere*. Testis est Panormit. lib. de Gestis Alphonsi.

In Vitis Pat. in sententiis Patrum sent. 106 frater requisivit senem dicens: Fratres alii mecum cohabitant, et volunt ipsi ut ego illis præcipiam, quomodo jubes ut faciam? respondit, *Fac tu quod præcipis, ut non tantum illis præcepto, sed et formulam præbeas.*

Hinc S. Dionys. Areopagita dixit, sacerdotes esse debere instar crystalli pellucidi et radiantis, in quod incidentes solis radii, in cætera quæ vicina sunt, refunduntur.

Scribit Sulpitius S. Martinum commoratum fuisse cum S. Hilario Episc. Pictav. ejusque eruditione et pietate multum, profecisse atque ordinatum ab eo exorcistam ad sacerdotium se disponere cœpisse. S. Hilarius ergo fuit forma vitæ S. Martino; ejusque sanctitatis dux et auctor.

S. Hilarion videndi S. Antonii studio in solitudinem contendit: apud quem duobus mensibus commoratus, omnem ejus vitæ rationem didicit; unde domum reversus facultates suas pauperibus elargitus, in eremum rediit, miramque illam vitam quam describit S. Hier. egit faciens se speculum et portentum orbis.

Narrat Maffeius in Vita S. P. Ignatii l. 2. c. 13. adolescentem quemdam Lutheranum, qui disputando converti non poterat, traditum Ignatio, atque ab eo in domum acceptum fuisse conversum. Qui rogatus, quomodo ita mentem ante inexpugnabilem mutasset? respondit, se Ignatii et Sociorum non tam argumentis (licet et iis valerent plurimum) quam spectatæ sanctitati virtutique cessisse; quod ita apud se prope necessario statuisset, a tam incorruptis moribus, a tanta pace et concordia, a tam bonis operibus rectam in Deum fidem abesse nullo modo posse.

18. MULTI ENIM AMBULANT.] Subaudi aliter quam ego: quia ego prædico et sequor Christi crucem, et austeram vitam; illi et verbo et facto Christi crucem negent, vivunt in otio: deliciis, fastu ac Judaicis cæremoniis, tamquam inimici crucis Christi.

Quos sæpe dicebam vobis, subaudi, esse (nunc autem et flens dico) inimicos crucis Christi; Notat Simonem Magum ejusque asseclas, qui negabant Christum vere esse crucifixum; Christum enim se in cruce subtraxisse, et solam ejus imaginem passam dicebant. Sic Cerinthus Jesum a Christo dividens Jesum passum esse ac resurrexisse dicebat, Christum autem nequaquam, sed impassibilem perseverasse, ipsumque tempore passionis a Jesu recessisse. Testis est Irenæus lib. 1 cap. 25 et Epiph. hæresi 28. Addebat Basilides Jesum se transformasse in Simonem Cyrenæum, eumque pro Jesu se subducente esse crucifixum. Testis est Epiphan. hæresi 24. Hos hæreticos Paulus hic, et post quadraginta annos S. Ignatius suggillat scribens ad eosdem Philippenses: monens que ut hos ipsos caveant, qui negarent crucem Christi. *Princeps enim, ait, hujus mundi gaudet cum quis crucem negarit; cognoscit enim crucis confessionem suum ipsius esse exitium: id enim trophæum est contra ejus potestatem, quod videns exhorrescit, et audiens timet.* Et infra: *Idcirco et in quibusdam, ut crucem negent, facit, ut passionem erubescant; mortem, opinionem vocent; nativitatem et ortum ex Virgine circumcidant,* dividentes nimirum Jesum a Christo, et B. Virginem vocantes matrem Jesu, non autem Christi. Et hoc est, quod dixit Paulus v. 2. *Videte concisionem,* id est, eos cavete, qui sic Jesum a Christo concidunt ac dividunt.

Hæc hæresis non tantum per Judæam, sed per Græciam et Asiam proserpsit. Unde ad Corinthios et ad Philippenses aliosque scribens Paulus, toties extollit crucem Christi, nec se aliud scire, quam Jesum Christum crucifixum profitetur. Hinc ut hanc hæresim aboleret, et crucem exaltaret Ecclesia, a sui initio lignum crucem in titulum erexit, quasi in trophæum, ut ait S. Ignatius, erectum contra diaboli potentiam, quod ubi viderit, horret. Imo hic erat titulus Ecclesiæ, et hoc ipso domus aliqua erigebatur in Ecclesiam, si in ea erigeretur titulus crucis, ut docet Baronius et Jacobus Gretserus lib. 2. de Cruce c. 7.

Hinc rursum signum crucis fidelibus formare solemne fuit, ad benedicendum ad fugandos dæmones, imo ad quævis opera inchoanda, et Deo offerenda. Unde Tertull. quasi de re antiqua loquens lib. de Corona militis c. 3. et 4. *Ad omnem, ait, progressum atque promotum, ad omnem aditum atque exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.* (Nota: non ait, Signamus, sed, Terimus; adeo se crebro signabant, ut frontem terere viderentur.) *Harum et aliarum disciplinarum si legem expostules, scripturarum nullam invenies. Traditio* (notent hoc Novantes, qui nihil admittunt, nisi quod sacra Script. expressum est) *tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix.* Sic et Cyrill. hier. cat. 13. *Non pudeat, ait, nos crucifixum confiteri, sed in fronte confidenter crucis signaculum digitis imprimatur, et in aliis omnibus crux fiat, in panibus comedendis, et in poculis bibendis, et in ingressu, et in egressu, ante somnum, recumbendo et surgendo, eundo et quiescendo. Magna est hæc custodia, quæ propter pauperes gratis datur, sine labore propter infirmos, cum a Deo sit hæc gratia et timor dæmonum: triumphavit enim de illo hoc signo. Ostenta illi audacter: quando enim viderit crucem, recordatur crucifixi; metuit enim eum qui contrivit caput draconis.* Sic et Hier. ad Eustochium ep. 22. *Ad omnem, ait, actum, ad omnem incessum, manus pingat crucem.* Imo in singulis domibus, adeoque cubiculis Christianorum pingendas esse cruces, docet S. Nilus scribens ad Olympiodorum Proconsulem.

Nota Secundo. Hi hæretici uti crucis Christi, ita et continentiæ, severitatis, austeritatis vitæ, quam Christianos docet crux Christi, hostes erant, agebantque ac prædicabant vitam in otio et deliciis, mollem, lascivam et Epicuream; quemadmodum et nunc nostræ hæreses libertatem omnem carni indulgent. Et hac quoque ratione Apostolus eos vocet inimicos crucis Christi, quia, ut mox sequitur, eorum Deus venter est, et nonnisi terrena sapiunt. Unde et quosvis alios, etiam Catholicos, ventri et veneri deditos hisce verbis perstringit Apostolus.

19. Quorum finis interitus,] Græce ἀπώλεια, id est *perditio,* q. d. Qui in fine perdentur et interibunt: finis eorum lasciviæ et gulæ, erit mors æterna; voluptates eorum desinent et finientur, gehennali incendio et interitu.

Quorum Deus venter est,] qui ventri per omnia indulgent, qui ventri omnino addicti sunt, qui soli ventri toti student. Illud enim cuique Deus quod maxime colit, cuique totus servit, et se suaque omnia impendit. Et proprie tales sunt, qui in omnia sua studia, cogitationes et spes ad gulam et ventrem, quasi ad summum ac ultimum bonum referunt: rursum ii, qui ventrem Deo præponunt, parati pro gula Dei legem et amicitiam violare, tunc enim gula est peccatum mortale, alias fere gula tantum est veniale peccatum, ut dixi Galat. 5. v. 21. Pulchre S. Chrys. *Tanta mala, ait, non facit mare fines suos transgressum, quanta venter, si corpus nostrum cum animo superaverit, omnem orbem illuit mare, et venter totum corpus. Pone illi terminum naturæ sufficientiam, quemadmodum Deus mari posuit arenam: et si æstuaverit et ferocierit, increpa illum virtute, quam in te habes: vide quomodo Deus increpaverit, ut ipsum imiteris.*

Videtur alludere Paulus ad Dagon deum Philistinorum 1. Reg. 5. Dagon enim est deus venter; quia ventris causa colebatur: videtur enim Dagon deus fuisse piscium, fœturæ et frumenti; a quo nimirum petebant copiam piscium, prolium (inter multiplicationis piscium) et frumenti. Nam Dagon hebraice dicitur a דג dag vel דגה daga, id est, a pisce. Unde tradunt Hebræi, Dagon fuisse idolum hominis mixti cum pisce, ita nimirum ut ab umbilico et infra, piscis, supra vero hominis figuram habuerit, quales Sirenes finguntur. Philistini enim piscationi dabant operam, inde que vivebant: erant enim accolæ maris Mediterranei. Lilius Gyraldus libro de Diis Gentium syntagm. 2. pag. 103 putat Dagon fuisse Jovem aratrium, quem colebant Phœnices, tanquam frumenti et aratri inventorem, quasi Dagon vocetur a דגן dagan, id est frumentum. Rursum Dagon deus venter est: quia, cum arca fœderis capta a Philistæis collocata esset juxta Dagon, Dagon concidit coram ea capite et manibus avulsis a corpore, ut tantum truncus seu venter exstaret reliquus, quem postea coluerunt: et huc alludit Paulus dum ait, *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt.* Unde et cultores Dagon par-

cussi sunt pudendis mariscis, morbis ani, ita ut ipse computresceret, indeque intestina defluerent et prominerent, ut recte annotavit Abulensis: sicuti hoc sæculo, miro sed justo Dei judicio, cultores ventris et veneris feriuntur nova ac veteribus incognita, eaque pudenda ac infami lue, sive morbo Gallico. Huc etiam apposite alludit nomen Dagon, quod hebraice tam piscem iniquitatis, quam piscem doloris et tristitiæ, uti vertit S. Hier. in Nominibus Hebraicis, significat.

Nota. Deus venter est vorago omnium bonorum. Hinc Diogenes Cynicus gulosum ventrem vocabat vitæ charybdin, eo quod omnia devoraret, nec satiaretur unquam: imo charybdis tantum sorbet ea quæ mari vehuntur, et revomit tandem quod absorbuit; ad lurconum ventribus nec aer, nec terra, nec flumina, nec maria sufficiunt: quin et domos et agros totos absorbent, nec revomunt. Refert Laertius lib. 6.

Et gloria in confusione ipsorum,] id est, gloriantur hi Judaizantes de circumcisione, de qua confundi deberent; fit enim in membro verecundo, cujus nos maxime pudet. Ita S. August. serm. 14. de Verbis Apostoli. Secundo et melius, S. Chrysost. Theophyl. OEcumen. q. d. De peccatis turpibus, de quibus confundi deberent, et quorum eos pudere oporteret, etiam gloriantur, eaque jactant. Apposite Pythagoras cum quemdam audiret dicentem, malle se inter mulieres quam inter Philosophos versari, subjecit, *Sues*, ait, *malunt in cœno, quam in lympidis aquis versari*.

Qui terrena sapiunt,] quorum cor terræ affixum nonnisi terrestres habet affectus, nonnisi terrestria bona amat, desiderat, curat, cogitat, prosequitur.

20. Nostra autem conversatio in cœlis est.] In Græco legitur πολίτευμα, id est, vitæ ratio, institutum, inquit Budæus, q. d. Christianæ vitæ institutum est, in cœlis agere; christianismus est professio vitæ cœlestis.

Nota Secundo, πολίτευμα significat quoque *conversationem*. Nota *Conversationem in cœlis* opponit conversationi in terra, rebusque terrestribus, sive iis qui terrena sapiunt, q. d. Terreni et mundani sapiunt, amant, curant terrena: nos Christiani sapimus, amamus, curamus cœlestia, terreni quasi talpæ in terra versantur, terram fodicant, terræ inhiant, terræ opibus delectantur: nos Christiani cœlestibus pascimur, ad cœlum tendimus, cœlestibus inhiamus, in cœlis est cor nostrum et bona omnia; in cœlis ergo sumus, non in terra, quia anima magis est ubi amat, quam ubi animat. *Sicut domus*, ait S. Gregor. lib. 8. Moral. c. 31. *exterioris conversationis est ædificium, quod inhabitat corpus: ita domus nostræ cogitationis, est res quælibet, quam per dilectionem inhabitat animus. Unde Paulus qui in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen a terra extraneus dicebat, Nostra conversatio in cœlis est.*

Itaque *nostra conversatio in cœlis est*; Primo, quia mentem et cogitationem habemus in cœlis, sursum habemus corda, sæpe de Sanctis, angelis, Deo, vita beata, rebusque cœlestibus cogitamus et loquimur, imo cum Sanctis loquimur. Qua in re excelluit apud nos olim B. Maria Oigniacensis, quæ ita Sanctis et angelis familiaris fuit, ut de ea ita scribat gravis auctor Jac. de Vitriaco Cardinalis c. 8. Vitæ ejus: *Cum*, ait, *Sancti alicujus festus immineret dies, Sanctus ille ferias ei suas nuntiabat, et in ipsis feriis visitabat eam, multos secum beatos cives adducens, sicque spiritus ejus cum Sancto totum illum jucundum ducebat diem. Ex familiari autem et crebro Sanctorum colloquio id obtinuit, ut, quemadmodum homines vicinos suos alios ab aliis internoscunt, ita ipsa angelos et sanctos homines alios ab aliis posset distinguere.*

Secundo, *nostra conversatio in cœlis est* per vitam cœlestem, quia in terris vitam agimus puram et sanctam, qualem angeli agunt in cœlis. Hinc Ecclesiæ, quæ Sanctorum et fidelium est congregatio, a Deo datus est calceus ianthinus, sive cœlestis, Ezech. 16. v. 10. *Calceavi*, ait, *te ianthino*, scilicet calceo hyacinthini ut vertunt Septuag. id est violacei et cœlestis coloris, ut hoc symbolo significaret Deus, Sanctorum, qui in Ecclesia sunt, conversationem esse in cœlis. Rursus per hyacinthum, qui vestis est regum, ut patet Eccli. 40. 4. significabat Deus animum regium et excelsum Sanctorum Ecclesiæ, qui nimirum in cœlis fixus hæc omnia terrena pessumdat et proterit. Unde et luna sub pedibus Ecclesiæ ponitur. Apocal. 12. 1.

Tertio, *nostra conversatio in cœlis est* per spem: quia tendimus ad cœlum, ut speramus brevi ad Christum, qui nobis viam præmunivit in cœlum, pervenire; eo ergo præmittimus spem nostram, affectum et opera, quo speramus post hanc vitam re ipsa tam anima, quam corpore nos ascensuros. Empedocles rogatus cur viveret? respondit: *Ut cœlum aspiciam: tolle cœlum, et nullus ero.* Longe verius Christianus rogatus, Cur vivis? respondebit. Ut cœlum non tantum aspiciam, sed et consequar. Quare merito S. Bernard. ad eos qui terrenis inhiant, *Non pudet*, ait, *te corpore cœlum suspicere, et mente in terra repere: caput sursum, et cor habere deorsum?*

Nota Tertio, πολίτευμα significat insuper, inquit Budæus, regimen politicum reip. vel civitatis. q. d. Nostrum regimen, nostra resp. nostra civitas in cœlis est; nos gerimus ut municipes cœlorum; regnum cœlorum est civitas nostra, cujus municipali jure Sancti omnes reguntur. Quod regimen est spirituale et cœleste, non carnale et terrestre: quia non in carnalibus, externis et terrestribus, sed in spiritualibus, internis et cœlestibus legibus et institutis positum est. Unde Tertull. l. de Corona militis legit; *noster municipatus in cœlis est*. q. d. Peregrini sumus mundi, sed municipes et cives cœli. Sic *conversatio* hic (ut vertit Noster) accipi potest civica, seu qualis est civium; hoc enim est πολίτευμα. Unde sic verti potest hic locus: conversamur ut cives cœlorum, qui scilicet legibus, consuetudine, politia, jure ac bonis civitatis et regni cœlestis reguntur et vivunt. Ita Ephes. 2. 19. dixit: *Jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Et Hebr. 12. 22. *Accessistis*, ait, *ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis*, etc. De voce πολίτευμα, vel πολίτεια (hæc enim duo sæpe pro eodem sumuntur, teste Budæo) plura dixi Ephes. 2. 12.

Hinc moral. S. Greg. explicans illud Jobi c. 39. *Numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, et in arduis ponet nidum suum?* S. Paulum et Sanctos comparat aquilæ l. 31. Mor. c. 19. *Videamus*, ait, *aquilam nidum sibi in arduis construentem, qui ait, Nostra conversatio in cœlis est: et rursum Qui conresusci-*

tavit et consedere fecit nos in cælestibus In arduis habet nidum, quia profecto in supernis figit consilium. Non vult mentem in ima dejicere, non vult per abjectionem conversationis humanæ in infimis habitare. Tunc Paulus fortasse in carcere tenebatur. cum se consedere Christo in cælestibus testaretur; sed ibi erat, ubi ardentem jam mentem fixerat, non illic, ubi illum necessario pigra adhuc caro retinebat. Deinde hanc mentis in cœlo positæ altitudinem signum esse divinæ prædestinationis, ita docet: *Hoc namque esse speciale specimen electorum solet, quod sic sciunt præsentis vitæ iter carpere, ut per spei certitudinem noverint jam se ad alta pervenisse. quatenus cuncta quæ præterfluunt, sub se esse videant, atque omne quod in hoc mundo eminet, amore æternitatis calcent. Hoc enim est quod sequenti se animæ Dominus per Prophetam dicit, Sustollam te super altitudines terræ, nam quasi quædam inferiora terræ sunt, damna, contumeliæ, egestas, abjectio, quæ ipsi quoque amatores sæculi. dum per latæ viæ planitiem ambulant, vitando calcare non cessant. Altitudines autem terræ sunt, lucra rerum, blandimenta subditorum. divitiarum abundantia, honor et sublimitas dignitatum. quæ quisquis per ima adhuc desideria incedit, eo ipso alta æstimat, quo magna putat At si semel cor in cælestibus figitur, mox quam abjecta sint cernitur, quæ alta videbantur: nam sicut qui in montem conscendit, eo paulisper cætera subjacentia despicit, quo ad altiora gressum amplius tendit: ita qui in summis intentionem figere nititur, dum annisu ipso nullam præsentis vitæ gloriam esse deprehendit. super terræ altitudines elevatur; et quod prius in imis desideriis positus, super se credidit, post ascendendo proficiens sibi subesse cognoscit.*

UNDE (ἐξ οὗ, ex quo, scilicet cœlo) ETIAM SALVATOREM EXPECTAMUS DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM] ut veniens ad judicium nos fideles, nos amicos ad cœlestia anhelantes. cœlo adjudicet. et in cœlos secum triumphantes ducat, tuncque nobis plenam salutem ab omni corporis et mentis ærumna afferet, donabitque nos gloria, tum corporis, tum animæ, eritque plenus et perfectus salvator.

Nota *Salvare* proprie est rem amissam aut perditam recuperare. Unde Græcum σώζειν deducitur ἀπὸ τοῦ σῶς, σῆ, σῶν, ut dicere σώζω σε idem sit, quod te tibi reddo atque restituo Sic Christus dicitur σωτήρ, id est Salvator, quia nos nobis, puta primævæ nostræ integritati, spei, saluti et felicitati, restituit. Apud Græcos ἀλεξίκακοι vocabantur, qui mala. morbos et monstra propulsabant ab hominibus, uti Hercules et Æsculapius. Apud Romanos dicebantur Patres patriæ, qui rempub. ab imminente hoste, vel periculo liberabant. Talis est Christus.

Præclare et pie Manuale S Aug. *c.* 24 *O anima mea, ait, insignita Dei imagine, redempta Christi sanguine, desponsata fide, dotata spiritu, ornata virtutibus, deputata cum angelis, dilige illum a quo tantum dilecta es. Intende illi qui intendit tibi, quære quærentem te, ama amatorem tuum Esto sollicita cum sollicito, cum vacante vacans, cum mundo munda, cum sancta sancta* Et paulo inferius: *Elige illum in amicum præ omnibus amicis tuis, quia cum omnia tibi subtracta fuerint, solus ille tibi fidem servabit: in die sepulturæ tuæ, et cum omnes amici tui recedent a te, ille te non derelinquet; sed tuebitur a leonibus infernalibus rugientibus præparatis ad escam: et conducet per ignotam regionem, atque perducet ad plateas supernæ Sion, et ibi collocabit te cum angelis suis ante faciem majestatis suæ: ubi audies illud melos angelicum, Sanctus, sanctus, sanctus, etc. Ibi est canticum lætitiæ, vox exultationis et salutis, gratiarum actio, vox laudis atque Hallelaia perpetuum Ibi est cumulus felicitatis, supereminens gloria, superabundans lætitia, et omnia bona* Ac tandem concludit: *O anima mea, suspira ardenter, et desidera vehementer, ut possis pervenire ad illam supernam civitatem, de qua tam gloriosa dicta sunt: in qua sicut lætantium omnium habitatio est Amare potes ascendere: amanti nihil est difficile, nihil impossibile Anima quæ amat, ascendit frequenter, et currit familiariter per plateas cælestis Jerusalem. visitando illos Patriarchas et Prophetas, salutando Apostolos, admirando exercitus Martyrum et Confessorum, choros Virginum speculando, et omnium Sanctorum.* Ecce, sic S. Augustini conversatio erat in cœlis, ex pectans inde Salvatorem.

21. QUI REFORMABIT CORPUS HUMILITATIS NOSTRÆ CONFIGURATUM CORPORI CLARITATIS SUÆ] Pro *reformabit*, græce est. μετασχηματίσει, transfigurabit, transformabit, hoc est, in aliam figuram, non essentialem, sed accidentalem commutabit, ut scilicet ex corruptibili faciat corpus incorruptibile, ex passibili impassibile, ex terrestri cœleste. Secundo, *corpus humilitatis*, hebraismo vocat corpus humile, id est vile, abjectum et miserum. Aliter S Bern. ser. 47 in Cantica, *Vocat, ait, corpus humilitatis, quia soli humiles hac gloria reformabuntur:* sed hoc non est litterale, nec genuinum. Tertio, *corpus claritatis* vocat corpus Christi clarum et gloriosum. Quarto, pro *configuratum corpori*, gr. est εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, etc. id est, ut fiat conforme corpori claritatis Christi. Syrus vertit, *ut fiat in similitudinem corporis gloriæ suæ.* Hinc patet falsitas et stoliditas illius sententiæ hæreticorum, qui docebant in resurrectione corpus nostrum transformandum in globum, ut sit instar corporis solaris, eo quod scriptum sit, *Fulgebunt justi sicut sol:* nec enim talis, scilicet rotunda, est figura corporis humani, nec talis est corporis Christi gloriosi. Unde hanc hæresin Origeni ascribit, eamque damnat Justinianus Imper. in sua constit. quam recitat Baron. tom. 7 anno Christi 538 pag. 289. 293

Nota Apostolus configurationem vel conformationem hanc ponit in claritate, id est in gloria. q. d. Corpus hoc nostrum, quod æque ac corpus Christi hic atteritur, famet, friget. æstuat, infirmatur, verberatur, flagellatur, laniatur; fiet per has passiones in resurrectione gloriosum. et simile corpori glorioso Christi. Unde exclamat Chrys. *Papæ, ait, illine qui ad dexteram Patris sedet, conforme fiet hoc corpus? illi, qui adoratur ab angelis? illi, cui adstant incorporales illæ virtutes? illi, qui est super omnem principatum. potestatem et virtutes, illi conforme fiet? Si ergo totus orbis lacrymis sumptis eos defleret, qui ab ista spe deciderunt, num digne collacrymaretur; quod, cum promissio nobis sit facta, corpus nostrum futurum ita glorioso Christi corpori con-*

forme. illi cum dæmonibus habeant? Et S. Bernard. serm. 2 de verbis Isaiæ, citans hunc Apostoli locum, *Quid adhuc, ait, murmuras caro misera, quid adhuc recalcitras, et adversus spiritum concupiscis? si te humiliat, si te castigat, si redigat in servitutem, id profecto in tuo genere non minus tuo inter est quam ipsius. Quid eis invides, qui de operibus vermium, et murium pellibus ingloriam plane gloriam mendicare non erubescunt, cultu indigno viris, interdicto et mulieribus, semetipsos dehonestantes potius quam ornantes? Reforment ipsi, aut magis certe deforment corpora sua: te, si fueris corpus humilitatis, reformabit idem artifex qui formavit. Illam (si non desipis) præstolare manum, ut quod fecit, ipsa reficiat.*

Secundum operationem, qua etiam possit subjicere sibi omnia.] Causam dat hujus transformationis, potentiam scilicet, ac potentem Christi operationem, qua potens est subjicere sibi omnia: si omnia, ergo et corruptionem et mortem, q. d. Christus dominatur morti et vitæ, omnibusque quæ in cœlo et in terra sunt; ergo facile ipsi est ut suo jussu faciat corpora nostra corrupta resurgere ad immortalitatem et gloriam. Ita Chrys.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad concordiam, gaudium, orationem, modestiam, pacem, honestatem, omnemque sanctimoniam.

Secundo, v. 10. Laudat eorum erga se curam et sollicitudinem, ac munera sibi missa, docetque scire se abundare, et penuriam pati.

Ac denique, v. 19. vicissim eis asne precatur, eosque salutat.

1 Itaque fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea: sic state in Domino, charissimi: 2. Evodiam rogo, et Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino. 3. Etiam rogo et te germane compar, adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio cum Clemente, et cæteris adjutoribus meis quorum nomina sunt in libro vitæ. 4. Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus prope est. 6. Nihil solliciti sitis: sed in omni oratione, et obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum. 7. Et pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, et intelligentias vestras in Christo Jesu 8. De cætero fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. 9. Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, hæc agite: et Deus pacis erit vobiscum. 10. Gavisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut et sentiebatis: occupati autem eratis. 11. Non quasi, propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. 12. Scio et humiliari, scio et abundare; (ubique et in omnibus institutus sum) et satiari, et esurire; et abundare, et penuriam pati. 13. Omnia possum in eo, qui me confortat. 14. Verumtamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ. 15. Scitis autem et vos Philippenses, quod in principio Evangelii, quando profectus sum a Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli: 16. quia et Thessalonicam semel et bis in usum mihi misistis. 17. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. 18. Habeo autem omnia, et abundo, repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo. 19. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum divitias suas in gloria in Christo Jesu. 20. Deo autem et Patri nostro gloria in sæcula sæculorum: Amen. 21. Salutate omnem sanctum in Christo Jesu. 22. Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. 23. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

1 Itaque fratres mei charissimi et desideratissimi] ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι. id est, ut Vatabl. *dilecti et desiderati*; vel, ut Erasm. *amabiles et desiderabiles.*

Gaudium meum et corona mea.] Vocat Philippenses *gaudium* suum et *coronam* metonymice, quia scilicet sunt causa et objectum sui gaudii et coronæ: gaudebat enim Paulus videns eos a se conversos in fide et virtute persistere ac crescere, et ex labore, quem in illis convertendis et perficiendis impenderat, ac etiamnum impendebat, spe sibi a Deo accipere coronam gloriæ.

Ita sancti Episcopi populum suum vocabant coronam suam, eo quod populus instar coronæ vallat

Episcopum, ab eoque pendaret: uti S. Cornelius Pontifex et Martyr, ut habetur in Actis martyrii ejusdem, a Præfecto Volusiano interrogatus, cur contra præcepta imperatoria et contra remp. litteras acciperet a S. Cypriano, respondit: *Ego de corona Domini litteras accepi, non contra rempub.* Coronam Domini vocans fidelem Christi plebem, se et Episcopos circumdantem. Ita S. Amandus moriens et ad cœlum conscendens apparuit B. Aldegondi absenti et oranti, augusta specie, cinctus corona albatorum: eumque illa percunctaretur, quis ille esset reverendus, in quem albati omnes respicerent, ab angelo audivit. Hic est amabilis Deo Amandus, qui a sæculo migrat ad cœlum stipatus sanctis animabus, quas verbo et exemplo ad omnem virtutem instituit, ac proinde ab eis quasi pater colitur, et cum eis ad gaudia Domini jam gloriosus ascendit. Testis est Auctor Vitæ S. Gisleni c. 12. et auctor Vitæ S. Aldegondis c. 17. Si enim in hac vita parens corona filiorum cingitur, et, ut ait Sapiens Proverb. 17. 6. *Corona senum* (sunt) *filii filiorum*: si inquam pater familias, si princeps suorum corona stipatur, et, ut S. Job de se ait c. 29. 25. *sedet quasi rex circumstante exercitu*: quidni parentes spirituales, qui filios in æternum victuros cœlo genuerunt, eorum corona vallentur et ornentur? Hinc Apostolus Thessalonicenses epist. 1. c. 2. v. 19. vocat suam *coronam gloriæ*: qua de re ibi dicam.

Sic state in Domino, charissimi, ' state, et constantes persistite in Domini Jesu Christi fide, spe, gratia, justitia, eo modo, quo in iis standum esse docui r. pr. et eo modo quo vos cœpisse stare gratulatus sum c. 1. 6. ut scilicet hæreticos fugiatis, nec admittatis circumcisionem et judaismum, sed a solo Christo Christique lege pendeatis, cum eoque vestra conversatio sit in cœlis, eumdem salvatorem reducem e cœlis exspectantes, ut vos sibi in resurrectione configuret. *State* ergo, id est perseverate. Nam, ut ait S. Bernardus epist. 129. ad Genuenses, *Sine perseverantia nec obsequium mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo* Vir justus est quasi cubus, qui ad omnem fortunæ motum rectus firmusque consistit, ait Simonides. Sint ergo in Domino, qui vere cum Psalta dicere potest: *Mihi autem adhærere* (græce προσκολλᾶσθαι, id est *agglutinari*) *Deo bonum est*, Psal. 72. 28. At quo vinculo, quo glutino agglutinabimur Deo? Resp. S. Benard. de tripl. cohærent. *Tria sunt vincula quibus ei astringimur, et primum accipite funes, secundum clavos ligneos vel ferreos, tertium gluten. Primum astringit fortiter et dure, secundum fortius et durius, tertium suaviter et secure. Fune quodammodo alligatus est Redemptori, si quis forte dum vehementiori tentatione turbatur, proponit sibi honestatis intuitum, memoriam promissionis, et hoc interim se fune retinet, ne propositum penitus abrumpatur. durum profecto vinculum et molestum, sed et periculosum nimis, et quod diu tenere non possit: siquidem putrescunt funes, et pudoris vinculum aut obliviscimur, aut abrumpimus cito. Est autem qui clavis configitur Domino majestatis, quem timor Dei ligat, qui non expavescit ad vultus hominum, sed ad memoriam gehennalium tormentorum: et hic quidem peccare non metuit, sed ardere. Durius tamen et fortius prima imprimitur: quia cum ille vacillet in proposito, iste propositum non omittit. Tertius vero glutine ei conglutinatur, id est caritate, qui tam suaviter quam secure ligatus, adhærens Deo unus spiritus est cum eo.*

2 Evodiam rogo, et Syntychen deprecor (pro *deprecor* græce idem est verbum quod paulo ante, scilicet παρακαλῶ, id est rogo) idipsum sapere in Domino. Duæ hæ fœminæ inquiunt Theodor. Theophyl. Anselm. primariæ erant inter Christianos Philippis, quæ rem Christianam promovere satagebant. Unde de illis subdit *Adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio.* Hortatur ergo eas Apostolus, ut ad rem Christianam promovendam idem sapiant in Domino, id est, ut concordes sint ea concordia, cujus vinculum sit Dominus. Ita Theodor. Theophyl. Ansel. Nihil enim ita turbat et impedit cursum Evangelii et pietatis, atque diversitas sententiarum et animorum in illis qui præsunt aut rem dirigunt.

Etiam rogo et te germane compar. Græce σύζυγε γνήσιε, quod Stapulensis, Zuinglius et Erasmus vertunt, *germana conjux*: quasi Paulus hic uxorem suam compellet; illa enim græce dicitur σύζυγος, id est, ejusdem jugi (puta conjugii) sive conjux. Sed hanc sententiam refellunt Chrys. Theodor. Theophyl. OEcum. imo Calvinus et Beza. Primo, quia, si uxorem suam intellexisset hic Paulus, potius dixisset fœminine γνησία σύζυγε, id est, germana conjux: jam autem masculine dicit γνήσιε σύζυγε, licet enim hoc Attici usurpent subinde fœminine, communiter tamen sumitur masculine; nec Apostolus tam elegans est, ut utatur atticismis. Ita Theophyl.

Secundo, quia uxor Pauli potius habitasset Tharsi vel Hierosolymæ, quam Philippis, ait Theophyl.

Tertio, quia 1. Cor. 7. 7. Paulus se annumerat innuptis. Ad argumentum respondeo, σύζυγος significare quemvis socium, qui idem nobiscum agit, q. d. conjugalem, qui idem jugum trahit. Sic Christus apud Nonnum vocat se σύζυγον Patris. Sic 2. Cor. 6. 14. cum Apostolus fidelibus præcipit, dicens, *Nolite jugum ducere cum infidelibus*; vetat, non tantum conjugia cum infidelibus, sed etiam ne fideles quamvis alium arctiorem cum infidelibus societatem aut familiaritatem ineant: σύζυγον ergo hic vocat socium et collegam suum; insignem scilicet aliquem doctorem, qui secum idem traxerat jugum Evangelicæ prædicationis, sicut cap. 2. 25. Epaphroditum vocavit suum συστρατιώτην, id est *commilitonem*, et Clementem aliosque hoc v. vocat συνεργούς, id est, *cooperatores* suos. Ita Theod. Haymo, Anselm. Unde Vatab. putat Paulum hoc nomine designare Epaphroditum: verum quia Epaphroditus non Philippis erat, sed Romæ apud Paulum, hasque Pauli litteras detulit ad Philippenses, verius est Paulum aliquem alium designare, quem hoc titulo et nomine σύζυγον satis agnoscebant Philippenses. Chrysost. tamen putat σύζυγον hic intelligi maritum, vel certe fratrem Evodiæ aut Syntyches. OEcum. Lyran. et auctor commentarii in hanc epistolam, qui extat apud Hieronym. et hos secutus Dion. Car. hos putant τὸ *Germane* esse nomen proprium viri, quo hic σύζυγος sit appellatus. Nihil ergo hic est, quod suadeat, Paulum fuisse conjugatum. Mirum est Catharinum hic asserere, in Revelationibus S. Brigittæ haberi quod Paulus fuerit maritus, additque juxta aliquos Paul. conjugem Phœben fuisse appellatam, de qua

Nam prorsus contrarium habetur l. 2. Revelat. ejus c. 7 et l. 8. c. 4.

ADJUVA ILLAS (Evodiam et Syntychen) QUÆ MECUM LABORAVERUNT IN EVANGELIO] Græce συνήθλησάν μοι. id est, quæ mecum athletice decertarunt pro Evang.

CUM CLEMENTE.] Hic est Clemens Romanus discipulus SS. Petri et Pauli, qui Petro post Linum et Cletum in pontificatu successit.

QUORUM NOMINA SUNT (scripta) IN LIBRO VITÆ] Nota. *Liber* hebraice vocatur catalogus, *vitæ*, id est viventium, sive eorum qui conscripti sunt ad vitam æternam: hic autem catalogus exstat in mente, præscientia et prædestinatione Dei; hæc ergo anthropopathos dicitur liber, sive catalogus Dei, in quo Deus omnium justorum, qui in justitia perseverant et in gratia moriuntur, nomina quasi descripsit, ut eos vita et corona æterna donet, ait Theoph. Sic enim apud homines qui ad aliquod munus aut dignitatem eliguntur, conscribuntur in libro, uti milites et senatores, qui inde dicti sunt Patres conscripti, ut ait D. Thom. Unde hebraice ספר חיים *sepher chaiim*, tam librum viventium, quam librum vitæ, significat. Pari modo eadem mens, præscientia et reprobatio Dei, dici potest liber mortis, in quo Deus omnes, qui in peccato moriuntur describit, ut æterna eos morte puniat. Ita Theoph. licet D. Thomas non admittat librum mortis, sed tantum vitæ, eo quod hujus nominis nunquam meminerit Scriptura: *et* quia Deus, cujus natura est bonitas, per se ordinat et conscribit suos ad vitam: ad mortem vero non per se, sed quasi coactus malitia et peccatis impios destinat et transcribit.

Nota. Primus qui meminit libri vitæ, est Moses Exodi 32. 32. *Aut*, ait, *dimitte eis hanc noxam* (adorationis vituli,) *aut si non facis dele me de libro tuo, quem scripsisti*. Deinde David Ps. 68. 29. *Deleantur de libro viventium*. In nova vero testamento, illius meminit Christus Lucæ 10. 20. Paulus hic, et S. Joannes Apocal. 20. 15.

Nota Secundo, duplici modo homines describi *in libro vitæ*. Primo, absolute et complete: ita scribuntur omnes et soli illi, qui in gratia moriuntur, ideoque electi sunt ad vitam æternam. Secundo, inchoate tantum; ita scribuntur in libro vitæ justi omnes, qui adhuc in vita luctantur cum mundo, carne et dæmone, ut, si in justitia perseverent, complete scribantur in libro vitæ, eliganturque et perveniant ad vitam æternam; si non perseverent, deleantur de libro viventium, ut ait David Ps. 68. 29. Hoc secundo modo dixit Paulus Clementem, et alios suos adjutores adhuc viventes scriptos esse in libro vitæ, nec enim vult eos omnino certos reddere de sua perseverantia, salute et electione ad gloriam, eamque Philippensibus omnibus revelare, nec rursum vult dicere, se accepisse a Deo revelationem de hac ipsorum salute et gloria, sed tantum ipsos quoad præsentem gratiæ statum inchoate scriptos esse in libro vitæ. Vide dicta Ephes. 1. 5 et cap. 13.

Alio sensu Eccli. 24. v. 32. *liber vitæ* vocatur ipsa Scriptura sacra, sive liber legis et Prophetarum: sic enim ibi dicitur, *Hæc omnia liber vitæ, et testamentum Altissimi, et agnitio veritatis. Legem mandavit Moyses in præceptis justitiarum, et hæreditatem domui Jacob, et Israel promissiones*. Cujus loci hic est sensus: Hæc omnia quæ jam dixi de sapientiæ dignitate, militate et fructu subaudi, continet et præstat liber vitæ, id est liber legis et Prophetarum, quem si serves, pertinges ad vitam æternam; qui liber est etiam testamentum Dei continens extremam et summam ejus voluntatem, et pactum cum hominibus adeo que est ipsa agnitio veritatis: liber inquam legis, quam mandavit Moses, dando præcepta justitiæ, quæ essent quasi hæreditas perpetua Israeli, eique promitterent hæreditatem fertilem Judææ in hac vita, et regni cœlestis in futuro. Dicitur ergo Scriptura sacra *liber vitæ*, quia continet tam promissiones vitæ præsentis et æternæ, quam præcepta ad vitam hanc consequendam opportuna et necessaria.

4. GAUDETE IN DOMINO SEMPER: ITERUM DICO, GAUDETE.] *In Domino*, in afflictionibus propter fidem et Dominum toleratis, ait Chrysost. et Theophyl. sed hoc arctius est. Secundo, e gu genuine et adæquate: *Gaudete in Domino*, id est, in Domini fide, gratia, religione, spe, præmio, quod vobis promisit, q. d. Gaudete, non quia divites estis, nobiles, sapientes; sed quia estis Christiani, quia Dominum habetis Christum, qui vos a morte redemit, sua gratia cumulavit, ad cœlestem gloriam vocavit; gaudete, inquam, semper, tam tempore adversitatis, quam prosperitatis; tam persecutionis, quam pacis *iterum dico* et repeto, *gaudete in Domino*, id est, in obsequio, protectione et promissis tanti Domini, qui Rex est regum, et Dominus dominantium. *Gaudete*, ait Anselmus, non *in sæculo*, *sed in Domino*: *sicut enim nemo potest duobus dominis servire; sic nemo potest et in Domino et in sæculo gaudere: contraria enim sunt hæc duo gaudia: num sæculi gaudium est impunita nequitia. Luxurientur homines, fornicentur in spectaculis, augentur in ebriositate, ingurgitentur turpitudine et ista mala non impediat fames, non alicujus rei timor, non aliquis morbus, non aliquo adversitas; sed sint omnia redundantia in pace carnis, in securitate mentis, et videte sæculi gaudium. Et ideo non in sæculo gaudete, sed in Domino, id est, non in iniquitate, sed in veritate, non in flore vanitatis, sed in spe æternitatis.*

Et S. Bernardus serm. 4. in vigil. Nativit. *Gaudete, ait, in Domino semper, iterum dico gaudete. Gaudete de exhibitione, iterum gaudete de promissione, quoniam et res pleno gaudio, et spes plena gaudio est. Gaudete, quia jam percepistis dona sinistræ: gaudete, quia jam expectatis præmia dextræ. Lævo, inquit, ejus sub capite meo, et dextera ipsius amplexabitur me. Lævo quidem levat, dextera suscipit. Lævo medetur et justificat, dextera amplectitur et beatificat. In lævo ejus merita, in dextero vero præmia continentur. In dextera inquam, deliciæ, in læva sunt medicinæ.*

Quærit S. Basilius interrog. 193 in Regul. brev. *Cujusmodi est gaudium, quod est in Domino? et quid est, quod facientes gaudere debeamus?* ac respondet: *In his quæ secundum mandatum Domini fiunt gaudere, est in Domino gaudere. Quocirca quandocumque mandata Dei exequimur, aut propter nomen Domini aliquid patimur, gaudere et gratulari inter nos debemus.*

Hoc gaudium homini Christiano utile, imo necessarium est, ut jucunde vivat, et alacriter in virtutibus pergat, ut opera heroica faciat, ut tristitias et dif-

fidentias, quas vel natura, vel dæmon suggerit, et tentationes omnes superet. *Uno*, ait S. Antonius apud Athanasium, *uno, inquam, est ratio vincendi inimicum, lætitia spiritualis, et animæ Dominum semper cogitantis jugis recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumos expellens, persequetur adversarios potius quam timebit.*

Et sane Christianus non unam, sed multas habet gaudii materias et causas, nimirum tot, quot tum communia, tum particularia a Deo accepit beneficia: vel se accepturum sperat et expectet; ac præsertim si cogitet vitam æternam sibi in cœlo a Deo præparatam, quomodo non omnem tristitiam excutiat? *Delectaberis*, ait Isaias c. 58. 14 *super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui.* Ita magnus ille Apollo apud Palladium in Lausiaca c. 52. suos illos in eremo fratres, licet solitarie et austere admodum viventes, excitabat ad perennem lætitiam spiritus, ut de eis dicat Palladius: *Licebat eos videre exultantes in solitudine, adeo ut nullam ejusmodi exultationem in terra videre liceat, nec lætitiam corpoream: neque enim erat inter eos aliquis mæstus aut tristis:* Addit deinde modum et rationem, qua eis Apollo hanc lætitiam ingerebat. *Si quis, ait, videbatur præ se ferre tristitiam, statim pater Apollo ex eo rogabat causam, et quæ erant in occulto uniuscujusque cordis renuntiabat. Dicebat autem: Non oportet nos esse tristes propter salutem, cum futuri simus hæredes regni cœlorum: tristes erant Gentiles, flebant Judæi, lugebunt peccatores: justi autem lætabuntur, et qui terrena quidem animo agitant, lætantur in rebus terrenis; nos autem qui tanta spe digni sumus habiti, quemadmodum non lætamur perpetuo? cum nobis Apostolus suadeat, ut semper lætemur, et oremus sine intermissione.* Hactenus Apollo.

Et hoc est, quod ait Apostolus, *Gaudete in Domino.* Quærit S. Basil. hom. 4. ex 29 variis, quæ est de gratiarum actione quomodo Christianus inter tot miserias, infortunia et adversitates hujus vitæ semper possit gaudere: ac respondet: *Anima*, ait, *quæ semel se modis omnibus desiderio astrinxit sui conditoris, jamque insuevit oblectare se tantæ illius pulchritudinis contemplatione, prorsus non sinet vehemens illud gaudium, animique sui jucundissimum diffusionem intercipi, aut immutari per multiplicem et succedaneam carnalium affectionum mutationem: qui eo potius, quæ aliis mœrorem afferunt, in cumulum sibi vertet et accessionem lætitiæ. Cujusmodi erat Apostolus, dum sibi probe admodum complaceret in infirmitatibus, in tribulationibus, in persecutionibus, in necessitatibus, egestatem suam in gloriam et exultationem permutans.*

Et Chrys. hom. 18 ad Pop. eidem quæstioni ita respondet, ut doceat nautas, mercatores, et quoslibet homines ex omni suo labore gaudium quærere, nec tamen invenire; Paulum vero gaudii fontem et thesaurum nobis aperire. *Non enim*, inquit, *simpliciter dixit: Gaudete semper, sed addit continuæ voluptatis causam subdens: Gaudete in domino semper. In Domino gaudens ex accidente nullo hac voluptate excidere potest: alia nempe cuncta, in quibus gaudemus, mutabilia sunt, nec tantam nobis afferunt voluptatem, ut ex aliis nascentem tristitiam expellant et obumbrent: Dei vero timor hæc habet utroque; stabilis enim est et immotus, atque tantum emittit lætitiam, ut nullus nos aliorum malorum sensus capiat. Deum enim sicut oportet timens, et in ipso confidens, voluptatis radicem lucratus est, et omnem habet lætitiæ fontem. Et sicut in immensum mare decidens scintilla brevi facile extinguitur; sic quantacumque Deum timenti illidantur, veluti in vastum lætitiæ pelagus incidentia extinguuntur atque perduntur. Et revera hoc est maxime mirabile, quod, cum adsint quæ contristare solent, permanet ipse gaudens.* Et infra, quod Sancti semper gaudeant in quantavis afflictione, ita per singula discurrens, demonstrat dicens; *Sic enim aliquis nihil in se damnandum habens, sed bona fretus conscientia, et ad futura anhelans, et expectans illam beatam spem, quid hunc, quæso poterit in tristitiam inducere? nam Primo, omnibus rebus intolerabilior mors esse videtur: sed hujus expectatio non tantum ipsum non contristat sed et delectat; novit enim quod mortis præsentia, malorum est liberatio, et cursus ad coronas. Secundo, sed filiorum acerba mors. Verum et hoc generose fert dicetque Job verba: Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum. Tertio, quod si filiorum mors non potest contristare, multo minus et pecuniarum jacturæ, et accusationes, et calumniæ, tam magnum et generosum animum tangere possunt, neque corporis dolores, Quoniam Apostoli flagellabantur et gaudebant conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati. A Christo in contumeliis gaudere instituti sunt; Gaudete, ait, et exultate cum dixerint omne malum mentientes adversum vos, quoniam merces vestra multa est in cœlis. Quarto, sed in morbum incidit. Verum audivit alium admonentem et dicentem, Quoniam sicut in igne probatur aurum, sic homines acceptabiles in fornace humiliationis. Cum igitur neque mors, neque pecuniarum jactura, neque corporis ægritudo, neque ignominia, neque convitium, neque quippiam ejusmodi ipsum contristare possit: verum etiam magis delectet, quam unquam tristitiæ materiam habebit?*

5 MODESTIA VESTRA NOTA SIT OMNIBUS HOMINIBUS.] q. d. ait Anselmus, in Domino, ut dixi, sit gaudium vestræ mentis: sed homines videant modestiam vestræ conversationis, ut vestro exemplo discant modeste agere. Paulo aliter hæc connectit S. Bern. ser. in illud Apostoli: *Non est regnum Dei esca et potus.* Ait enim, *Duplex est gaudium quod habes in Spiritu Sancto*, scilicet Primo, *de memoria futurorum bonorum;* Secundo, *de malorum præsentium tolerantia. Nil quippe in his carnale sapit, nil sæculare, nil mundum, sed spiritus veritatis et cœlestis sapientiæ est, cujus in utroque suavitas prælibatur. Gaudete in Domino semper, ait Apostolus, iterum dico, gaudete. Et duplicis hujus gaudii materiam secutus adjunxit: Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus enim prope est. Quid modestia, nisi mansuetudo et patientia est? Gaudeamus ergo de his quæ expectamus; quoniam Dominus prope est. Gaudeamus iterum de his quæ sustinemus, ut modestia nostra omnibus nota sit. Nimirum tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit.*

Præclare Cicero, et ex eo S. Aug. lib. de Beata vita: *Modestia*, inquit, *utique dicta est a modo, et a temperie temperantia. Ubi autem modus est atque temperies, nec plus est quidquam, nec minus.* Et inferius: *Modus ergo animi sapientia est.* Et mox: *Si autem quæritis quid sit sapientia? Nihil est aliud quam modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum est coarctetur.* Et Paulo superius: *Tullius in populari oratione ait: Ut volet quisque accipiat; ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam judico. Prorsus doctissime ac decentissime.* Eleganter vir sapiens rogatus: *Quid est rosa?* ait, *est purpura veris. Quid est modestia?* ait, *est purpura virtutum.* Nulla enim purpura Cardinalem aut regem ita decorat, uti modestia exornat virtute præditum. Modestia ergo virtutes cæteras quasi purpura exterius vestit et quasi virgines reges regio habitu illustrat. Unde Euripides in Medea, modestiam vocat *donum pulcherrimum deorum.* Nam, ut ait Hugo Victor *habitus mentis in corporis statu cognoscitur. Itaque vox quædam animi est corporis motus.* Hinc S. August. in Regula ita sancit: *In omnibus motibus vestris nil fiat, quod cujuspiam offendat aspectum, sed quod vestram deceat, sanctitatem.*

Nota. Pro *modestia*, græce est, τὸ ἐπιεικές, quod Primo, significat æquitatem; Secundo, humanitatem, Tertio, moderationem animi, qua etiam adversa, persecutiones, injurias et hostes ipsos moderate ferimus et toleramus. Sic accipiunt Chrysostom. Theodor. Theophyl. quasi velit Paulus, ut Philippenses contra Gentiles, aliosque se persequentes et affligentes non excandescant, non indignentur, sed per animi moderationem omnia quantumvis dura patienter ferant, et erga hostes suos mansueti sint, benigni et placidi. Hic sensus valde appositus est huic loco, personis et tempori.

Quarto, τὸ ἐπιεικές, significat *modestiam*, ut vertit Noster, quæ virtus est ponens modum actionibus externis, nimirum quæ moderatur verba, incessum, habitum, *omnemque* gestum et motum, tum in mensa tum in plateis, tum in templo, tum in scholis, tum quolibet alio loco. Vide dicta Galat. 5. 23.

Vult ergo Apostolus ut Christiani modestiam omnibus exhibeant, qua internam animi moderationem testentur, quaque alios alliciant ad christianismum et suam modestiam imitandam.

Ita nimirum S. Bernardus sua specie et morum compositione, omnes ad Dei amorem et vitæ puritatem invitabat: Nam, ut ait auctor Vitæ ejus l. 3. c. 1. *Apparebat in carne ejus gratia quædam spiritalis: in vultu claritas præfulgebat non terrena, sed cœlestis: in oculis angelica quædam puritas et columbina simplicitas radiabat: tanta erat interioris ejus hominis pulchritudo, ut evidentibus quibusdam indiciis foras erumperet, et de cumulo internæ puritatis et gratiæ, copiose perfusus homo quoque exterior videretur.*

Hac modestia excelluit quoque S. Malachias Episcopus Hiberniæ, qui nullum membrum sine ratione movebat, ait S. Bernardus in ejus Vita. Et S. Lucianus presbyter et Martyr, qui solo suo aspectu modesto, hilari et pio, multos ad Christum convertit. Tanta enim erat in eo vultus serenitas, suavitas, lux, ut radios vibrare videretur: tanta morum sanctitas et decor, ut angelus videretur, non homo; nemoque eum intueri posset, quin fidei et Christi amore incenderetur: adeo ut Galerius Maximianus impor. acerrimus Christianorum hostis, non auderet eum coram intueri. Audi auctorem Vitæ, et ex eo Baron. anno Domini 311. *Cum de Luciano a multis audiret Maximianus, tantam in ejus facie insidere reverentiam, ut, si eum solum vidisset veniret in periculum ne fieret Christianus; postquam jussit ut ille adduceretur, timens ne sibi tale quid accideret, velo interjecto separat sermonis congressionem, et verbo procul ad eum emittebat, intermedio utens sermonis ministro.* Quocirca merito Auctor Comm. l. 2. in Job apud Orig. (Origenes enim esse nequit, utpote qui Lucianum multis annis antecesserit) agens de glorioso Luciani vita et martyrio. *Ita*, ait, *consummatus est beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide* (lucidus et modestia, æque ac vultu) *lucidus etiam tolerantiæ consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis prælucens.* Porro causam et fontem tantæ modestiæ in Luciano indicat auctor vitæ, dum initio ejus primam ætatem ita describit: *Plurimum vitæ suæ tempus impendebat precibus et lacrymis. A scurrilitate et risu tantum aberat, quantum judicabat ea esse vere ridicula. Contra autem eos qui lugebant studebat imitari, et existimabat esse dignos beatitudinibus. Silentium autem amplexus, et assidue deditus meditationi, videbatur semper cogitabundus, et tristitia plenus iis qui ad eum accedebant, etiamsi spiritu in se perpetuo exultaret et lætaretur. Si quando autem verbum ei ex ore visum esset emittere, divinæ Scripturæ erat id quod loquebatur. Tantus enim earum divinus amor ipsum ceperat, ut vix somnum vellet capere propter continuam earum meditationem:* unde et Bibliorum editionem Græcam ex Hebraico textu confecit; quæ Luciana est dicta. Hæc prima ejus pietatis rudimenta animum a terrenis avulserunt, et rebus divinis imbuerunt, ut Deo plenus divinum quasi vultum, moresque divinos indueret.

Pulchre quoque S. Ephrem hujus modestiæ et temperantiæ, ut ipse vocat, actus particulares quaquaversum describit, l. de Virtutibus et vitiis, c. de temperantia et continentia, dum ait: *Temperans modestiæ fræno linguam temperat a convitiis, et execrationibus abstinet, non delectatur stultiloquio, neque in alterum calumniando et obtrectando non commovet: secreto celat, et silentio aliena contegit. Temperans in auditu dicitur, qui aures rebus inanibus et maledicis non accommodat. In oculis, qui non passim quæ oblectare possunt, aut quæ nefas est videre, respicit. Animo temperans est, qui sic eum regit, ut non efferatur iracundia, nec cito exacerbetur. In gloria modestia cernitur, quando quis ita mentem moderatur, ut nec honoribus, nec dignitatibus, nec laudibus aucupandis vincatur. In cogitationibus, cum quis timore Dei blandas arridentesque cogitationes reprimit. In cibis, quando nec delicatioribus quis delectatur, nec extra præfinitum edendi tempus cibum appetit, horamque anticipat nec dapum varietatem et pulchritudinem avide requirit. In potu, quando non immodice, non solum*

vino, sed nec aquæ quidem potu fruitur. Hæc ille. Brevius S. Bern. ep. 113. *Disciplina*, ait, *mentem et corpus componit, cervicem submittit, ponit supercilia, componit vultum, ligat oculos, cachinnos cohibet, moderatur linguam, gulam frænat, iram sedat, format incessum* Et alius Doctor: *Sales*, ait, *sint sine dente, joci sine vilitate, vox sine clamore, incessus sine tumultu: pauca loquere, plus cogita, pudore te arma, vultu terram aspice, cœlum animo.*

Dominus prope est.] Aliqui vocem *enim* addunt; sed nec Syrus, nec Græca, nec Latina correcta illud habent, et sine eo sensus est planior: vult enim Apostolus dare stimulum generalem tam ad modestiam et gaudium quod præcessit, quam ad quietem animi, orationem, aliasque virtutes, quas subjungit.

Stimulus hic est, si cogitemus quod Dominus prope sit: jam sensus est, *Dominus prope est*, id est, Christus judex appropinquat, ut conspiciat, succurrat et adjuvet nostram patientiam et modestiam. Ita Ansel Secundo et genuine, *Dominus prope est*, id est, Christus judex appropinquat, ut veniat ad judicium: ut coronet nostram patientiam et modestiam, ut gaudium nostrum compleat, utque hostium nos persequentium injurias vindicet et puniat.

6. Nihil ergo solliciti sitis.] q. d. Non ergo vos angat sollicitudo bonorum temporalium aut malorum, sive bonis spoliemini, sive exilio mulctemini, sive morbis aliisve infortuniis affligamini: quia pro his omnibus Dominus propediem adveniens, æterna vobis bona conferet. Ita Chrys. Theodor. Theophyl.

Nota Potest hic locus intelligi de judicio particulari, q. d. Prope est finis vitæ nostræ, utpote brevissimæ; brevi enim moriemur: et consequenter prope est judicium particulare, et prope est Dominus, qui in illo præses et judex nos judicabit.

Secundo et melius, accipias de judicio universali: de illo enim ita solet Apostolus loqui quasi instaret et vicinum esset, ut illud semper præ oculis habeant Christiani, ad illudque se comparent. Unde diem judicii universalis solet Apostolus vocare diem Domini, prope est ergo Dominus: quia prope est finis mundi, et dies judicii universalis, quod Dominus exercebit coram toto mundo, prope, inquam, est respectu longissimæ præscientiæ, et æternitatis Dei, in qua mille anni sunt tamquam dies hesterna quæ prætransiit q. d. Ergo modestiam, patientiam aliasque virtutes colite, ut in die judicii læti sitis et securi, utque a Christo judice publicam laudem et gloriæ coronam accipiatis. Ita Chrys. et Theophylact.

Qua de re pulchre idem Chrys., hom. 33 in Joan. *Instat*, ait, *jam tempus reddendæ rationis. Ideo Paulus ait: Dominus prope est, nihil solliciti sitis, Dominus prope est, non longe a fine absumus, sed jam mundus properat; hoc bella, hoc afflictiones, hoc terræ motus, hoc extincta charitas significat. Quemadmodum enim corpus jam adventante morte innumeris malis afficitur, et domus prope casum in ruinas fatiscit; ita orbis terrarum ad finem properans tantis undique malis conteritur: nam si Pauli temporibus Dominus prope erat, nunc profecto propior est Si ante trecentos annos finem temporum Paulus esse dixit; quid nunc dicendum est?* Addit deinde diem judicii uti vicinum, ita et subitum ac improvisum adfore, dicens: *Cohibeamus igitur affectus nostros; exerceamur in Dei timore: etenim nobis licentia perditis, nihil tale expectantibus ex improviso Dei adventus aderit. Quod his verbis Christus significat: Sicut factum est in diebus Noe, sic erit, etc. ut Paulus: Cum dixerint, Pax, securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus: sicut dolor in utero habentis. Sæpe gravidæ mulieres inter ludendum et bibendum, dum balneis, dum spectaculis oblectantur, repentinis torquentur doloribus: hac et nos in hac vita conditione versamur. Simus ergo semper parati.*

In omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione, petitiones vestræ innotescant apud Deum.] Nota, τῷ *omni* non posse referri ad *orationem*: nam in Græco est discordantia generis; παντί enim, id est, *omni*, est masculini generis προσευχῇ vero, id est *oratione*, est fœminini. Unde OEcum. et Græci ἐν παντί subaudiunt πράγματι, id est *in omni*, subaudi re et negotio, de quo solliciti estis. Syrus ἐν παντί, subaudit χρόνῳ, id est in omni tempore, hoc est semper. *Oratione*, id est per orationem, et instantem ac ferventem obsecrationem junctam cum gratiarum actione (hæc enim oratio et obsecratio Deo grata est, Deique gratiam et opem provocat, quæ ab animo grato proficiscitur, et gratiarum actione conditur) petitiones vestras notas facite, et exponite Deo, ut ejus opem flagitetis et impetretis.

7. Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum.] Primo, *Pax Dei*, inquit Chrys. et Theoph. est reconciliatio quam fecit Deus cum hominibus, quando olim eis iratus jam per Christum factus est placatus. Unde Christus dicitur *pax nostra*: id est causa pacis, Eph. 2. 14. Hanc pacem Prophetæ et angeli Christo nato occinuerunt canentes: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*

Secundo, *Pax*, inquit Anselmus, qua in seipso pacatus et quietissimus est Deus, cujus natura est pax, ait Ambrosius, custodiat corda vestra, eisque pacem suam communicet; Deus enim increata est pax, cujus participatione pacificantur angeli et homines.

Tertio, alii intelligunt pacem cum hominibus, et injuriarum oblivionem, de qua vide Chrys. in morali hom. 14.

Quarto et optime, Ambrosius: *Pax*, inquit, quam habet anima sancta cum Deo, est tranquillitas conscientiæ, *quæ exuperat omnem sensum*; græce νοῦν, id est intellectum, q. d. Intelligi non potest, qualis, et quanta hæc sit pax.

Custodiat.] Græce φρουρήσει, id est *custodiet*, quasi Paulus promittat eis hanc custodiam, ejusque fiducia eos animet. Verum aptius Noster vertit, *custodiat*: Hebræi enim sæpe futurum sumunt pro optativo, quo carent, illudque exigit copula *et*, nimirum ut nectat eadem tempora et modos Cum ergo modus optandi præcesserit, videlicet, *nota sit, sitis, innotescant*; sequitur et hic eodem modo per optativum esse vertendum: omnia enim et præcedentia et sequentia sunt optantis. Jam *custodiat*, id est, instar custodiæ militaris contra omnes hostes tueatur: φρουρήσει enim significat custodiam quæ obsessis civitatibus adhiberi solet.

Corda vestra, id est, voluntates vestras, ne a fide, justitia, virtute, ulla tentatione, ulla persecutione, divelli vos sinatis; et intelligentias vestras, id est, intellectus vestros, ne in errorem aliquem contra fidem, aut in judicium aliquod practicum erroneum, et

bonis moribus adversum abducamini: IN CHRISTO JESU,] id est, per Christum, ait OEcum. Secundo et melius, *in Christo*, ut scilicet in *Christo*, id est, in Christi fide et gratia maneatis et crescatis, itaque arctius Christo conjungamini.

Nota. Paulus hic suggerit Christianis, ut omnibus hostibus suis pacem opponant quasi scutum impenetrabile, quia revera hæc pax elidit omnes suggestiones dæmonis, carnis et mundi: imo omnes tyrannorum minas et tormenta superat. Unde S. Tiburtius Martyr, cum Torquati tyranni et carnificis tormenta omnia contempsisset, causam hujus contemptus et magnanimitatis subjunxit, dicens, *Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia*: nimirum

Hic murus aheneus esto.
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

vide ea quæ dixi 1. Timoth. 1. 5. Hinc est quod omni studio diabolus hanc nobis pacem eripere conatur, sollicitando nos ad peccata; vel certe eam turbare, immittendo scrupulos, diffidentias, mœrores, tentationes.

Nota Secundo. Hæc pax Primo, serenitatem menti inducit; Secundo lætitiam: *securo enim mens est quasi juge convivium;* Tertio, confidentiam, et ex ea magnanimitatem: qui enim scit se pacem habere cum Deo, se esse in Dei gratia, imo Dei amicum et filium, sa Deum habere patrem, patrem inquam amantissimum, qui summam filiorum suorum ot curam et providentiam gerat, omniaque eis faciat cooperari in bonum, ad majus gratiæ et gloriæ meritum: qui, inquam, hæc serio cogitat et perpendit, hic Deo totus confidit, illi se suaque omnia committit, nec dubitat quin Deus se et suos actiones diriget et prosperabit, seque contra hostes et tyrannos quantumvis ferocissimos tutabitur. Hic ergo certus de Dei patris sui tutela et directiona paterna in ea conquiescit et securus indormit, dicitque;

Etiamsi fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinæ,

oamo me lædet, nisi prius Deum læserit viceritque.

Nota Tertio. Pax hæc et confidentia facit nos dæmonibus omnibusque hostibus, non solum inexpugnabiles, sed et terribiles ac formidabiles. *Quis enim*, ait Ambr. *non metuat eum, quem scit Dei esse amicum, qui Deum habet protectorem, imo vindicem, pro quo Deus pugnat, ut eum triumphare faciat?* 2. Corinth. 2. 14.

8. DE CÆTERO FRATRES, QUÆCUMQUE SUNT VERA,] id est, sincera et aliena ab hypocrisi: vel generalius, ut hoc primo epitheto cætera omnia sequentia complectatur, quæ deinde speciatim explicat. *Quæcumque sunt vera*, veritate vitæ, id est, conformia Christianæ legi, professioni ac perfectioni. Unde Theoph. *Vera*, inquit, id est virtutibus prædita: omne enim vitium est mendacium, inquit Chrys.

QUÆCUMQUE PUDICA,] σεμνὰ, id est gravia, severa, honesta, verecunda. Ita Syrus, Theoph. Erasm. q. d. Quæ talia sunt ut sancta quadam gravitate vos exornent: hæc enim et pudica sunt. Impudica namque levitatem et leves gestus amant, sanctimoniamque fugiunt. S. Ambr. vertit, *magnifica*.

QUÆCUMQUE SANCTA.] Legit noster Interpres ἁγνὰ jam legunt ἁγνὰ, id est casta, nisi dicas sanctitatem hic, uti et alibi, significare castitatem, uti 1. Cor. 7. v. 34, de virgine dicitur, *Ut sit sancta*, id est pura et casta, *corpore et spiritu*. Opponit, inquit Chrys. castitatem Paulus iis, quorum Deus venter est; de quibus c. præc.

QUÆCUMQUE AMABILIA,] προσφιλῆ, id est quæcumque ad amicitiam, concordiam et benevolentiam alendam, aut promovendam sunt accommoda: vult enim ut Christiani omnibus etiam Ethnicis se faciant amabiles, ut eos sibi concilient, itaque ad Christum et virtutem pelliciant: hac enim amabilitate quasi esca capiuntur homines. Sic Christus et Apostoli satagebant afficere, ut ab omnibus amarentur, exhibendo se omnibus benevolos, comes, affabiles: hinc Paulus omnibus omnia factus est.

QUÆCUMQUE BONÆ FAMÆ,] quæ vobis et Christo ac christianismo nomen et famam conciliant. Ambr. vertit, *quæcumque laudabilia*; perperam Erasmus vertit *quæcumque ominata*, vel *boni sunt ominis*: licet enim hoc quoque significet Græcum εὔφημα, illa tamen significatio huic loco non convenit. Quæ enim connexio vel affinitas est inter ea quæ sunt pudica, justa, sancta: et ea quæ sunt boni ominis? εὔφημα ergo hic significat ea quæ bonæ sunt famæ, ut fatetur Beza; φήμη enim famam significat.

SI QUA LAUS DISCIPLINÆ, HÆC COGITATE,] In Græco non est *disciplinæ*, sed tantum εἴ τις ἔπαινος, id est, *si qua laus*, videlicet bonæ vitæ et disciplinæ, q. d. quidquid est laudabilis disciplinæ, quidquid est quod vos in sancta disciplina contineat et exerceat quodque disciplinam Christianam Ethnicis commendet; *hæc* id est jam dicta, *cogitate*, ut ea faciatis et exequamini.

Nota. Non laudem, sed laudabilia sectari jubet Apostolus. *Laudabilia fac*, ait Chrysost. *sed non laudis respectu*.

9. QUÆ ET DIDICISTIS, ET ACCEPISTIS, ET AUDISTIS, ET VIDISTIS IN ME, HÆC AGITE: ET DEUS PACIS ERIT VOBISCUM,] Hinc patet, Paulum multa in particulari de habitu, vestitu, mensa, colloquio, gestibus, moribus, omnique modestia in templo, in plateis, in conviviis, præsertim cum Ethnicis, observanda Philippensibus præscripsisse, eaque verbo et exemplo (quomodo nimirum omnibus in rebus se gerere deberent) docuisse, quæ litteris non sunt consignata: ea tamen vult ab eis servari; ergo non sola Scriptura est norma credendorum et agendorum, uti volunt Novantes.

Nota *Deum pacis*, vocat auctorem et amatorem pacis. q. d. Deus, qui pacem amat vobis aderit, et pacem vobiscum fovebit, facietque vos mutua pace frui: imo vobis pacem et gratiam Gentilium conciliabit.

10. TANDEM ALIQUANDO (post longiorem moram et torporem) REFLORUISTIS PRO ME SENTIRE.] Græce ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, *reviruistis pro me sentire*. Ubi nota. Est metaphora a plantis, quæ hieme exarescunt, vere revirescunt. q. d. Sic vos Philippenses, in algore quodam charitatis fuistis erga me, et quasi aridi: nunc novo vere et spiritu quasi afflante reviruistis, revixistis ac revignistis. Ita Chrysost. et Theophyl.

Secundo, φρονεῖν, in est sentire, capitur pro φροντίζειν, id est curare, curam et sollicitudinem gerere. Sic capitur Colossens. 3. 2. et alibi q. d. Intepueratis et obtorpueratis nonnihil erga me, neiqua curam, o Philippenses; sed jam pristinum affectum, curam, sollicitudinem pro me alendo et fovendo resumpsistis. Ita Chrysost. et Theoph.

SICUT ET SENTIEBATIS,] ἐφ' ᾧ in quo sentiebatis, q. d. Qua in re solebatis sentire, id est, sollicitiusse pro

me, videlicet in elimonia et necessariis vitæ mihi procurandis.

Occupati autem eratis.] Quia tacite exprobravit eis torporem, eorumque negligentiam culpavit, hic increpationem mitigat et excusat, dicens, *Occupati eratis*, græce ἠκαιρεῖσθε, id est, non habuistis opportunitatem, mihi scilicet subveniendi, non habebatis ad manum quæ mitteretis. Nam, ut Chrys. ait, erat vobis res angusta domi, non habebatis quo mihi succurreretis, impotentia et penuria vos occupabat, vobisque manus claudebat et ligabat. Adde etiam Græcum εὐκαιρέω non tantum significat opportunitatem habeo, sed et locuples ac dives sum, uti ex Suida et Athenæo docet Henricus Stephan. Ita ejus contrarium ἀκαιρέω significat non tantum destituor opportunitate, sed etiam opibus, pauper sum. Ita quoque explicat. S. Chrysost. et Theophylact. Unde Noster apte vertit (quidquid occlamet Beza) *occupati eratis*, vestra scilicet paupertate, vobis ipsis alendis, vestrisque curandis. q. d. Non tam negligentiæ vestræ tribuo, quod hactenus nihil ad me miseritis, quam vestræ inopiæ. Alii interpretantur: Non habebatis opportunitatem, id est, fidum nuntium, per quem mitteretis.

11. Non quasi propter penuriam dico] Id est, ut clarius vertit Syrus, non quod penuriam passus sim aut patiar, id dico, scilicet quod gaudeam in vestra pro me sollicitudine et eleemosyna.

Ego enim didici (exercitio, usu et assuetudine) in quibus sum (iis quæ habeo, quæ mihi ad manum sunt) sufficiens esse.) Græce αὐτάρκης εἶναι, id est, mihi sufficiens et contentus esse.

Nota. Dei proprium esse, sibi sufficere, indeque hebraice vocatur *Saddai*, q. d. שדי *scedai*, id est, cui est omnis sufficientia, vel qui omnem habet sufficientiam. Hine nonnulli ab hoc Hebræo nomine די *dai*, id est sufficientia, nomen Deus, et Θεός ac Ζεύς, deducendum putant, ut hæc omnia idem sint, quod Hebræum *soddai*, et Græcum αὐτάρκης. Deus enim est, qui in seipso perfectus, sufficiens, beatus, nullo indiget, et quo cætera omnia indigent: et hoc est quod ait Psaltes Ps. 15. 2. *Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*. Ubi Adverte, talem in Deo sufficientiam esse, quæ sit abundantiæ, qua non solum sibi, sed et omnibus creaturis sufficiat, et abunde suggerat quod cuique convenit: et hoc significat Hebræum *soddai*, hoc est, qui omnem sufficientiam et abundantiam ita habet, ut eam aliis tribuat et communicet quasi cornucopiæ. q. d. Sufficientissimus, abundantissimus, copiosissimus de cujus plenitudine, ut ait Joan. c. 1. omnes accepimus. Hine S. Paulus vim vocis *saddai* explicans 1. Tim. 6. 17. *Divitibus*, inquit, *præcipe, etc. non sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia ad fruendum*, id est, qui est *Saddai*. Sic et R. Saadias: *Ideo*, ait, *Deus dictus est Saddai, quod ipse abundet, omnesque omnium creaturarum defectus expleat*. Hac de causa Græci Hebræum *Saddai*; nunc αὐτάρκης, nunc παντοκράτωρ Latini vero passim Omnipotens, vertunt, *Aquila*, inquit Hier. ad Marcellam, *vertit*, ἀλκιμον, *quod nos robustum et sufficientem ad omnia perpetranda accipere possumus*. Eamdem vim vocis *Saddai*, explicat Paulus Act. 17. 24. *Deus*, ait, *qui fecit mundum et omnia, etc. nec manibus humanis colitur indigens aliquo cum ipse det omnibus vitam, et inspirationem, et omnia*, etc. *in ipso enim vivimus, movemur, et sumus*.

Dicitur ergo Deus *Saddai* non tantum hoc nomine quod sit omnipotens, et omnia possit, sed etiam quod sit efficax et efficaciter omnia in omnibus operetur et faciat, ipsiusque cura, providentia, sapientia, bonitate cuncte existant, vivant, moveantur; quodque omnes homines, adeoque universæ creaturæ de ejus inexhausta plenitudine existentiam, vitam, operationes, bonaque omnia, tamquam ab æterno thesauro, et fonte perenni, accipiant. Unde Plato distinguens hæc tria ἔνδειαν, αὐτάρκειαν et ὑπερχύσιν, id est, inopiam, sufficientiam et redundantiam, sive effusionem; solam ὑπερχύσιν, hoc est bonitatis abundantiam et effusionem, Deo tribuit. *Sicut*, inquit, *crater aliquis vino plenissimus superfluit, sic et Dei bonitas in se plenissimo redundat et superfluit in homines, aliasque creaturas*. Platonem hactenus tantum reprehendit Nazianz. orat. de Filio, quod effusionem quamdam naturalem, non voluntariam et liberam, hoc exemplo innuere videatur: nam alias effusionem hanc in Deo admittit Nazianzenus orat. 2. de paschate.

Hinc eximium et divinum bonum, adeoque divinæ virtutis, perfectionis et felicitatis primaria participatio est, si quis sit αὐτάρκης, id est sibi sufficiens, sua sorte et re contentus, adeo ut nihil appetens nullo indigeat, sed potius pro sua sorte se suaque aliis communicet, et liberaliter effundat. Talem se hic Paulus omnibus imitandum proponit; hancque virtutem eum docuit, tum continua peregrinatio, tum carcer. Id se re ipsa et pari experientia didicisse solebat asserere Reverendus Vendevillius nuper Episcopus Tornacensis, vir Apostolici animi; qui cum consiliarium adhuc ageret, captus ab hæreticis, et versus Hollandiam ductus cum in carcere tenui et aspero victu victitare cogeretur, duroque tractaretur, sanus tamen, vegetus ac valens vixit. Ac tandem carcere liberatus, cum ad nos rediret, rogatus, qui ac in carcere habuisset respondit se experientia didicisse, quod nunquam credidisset nisi expertus, naturam tam paucis esse contentam, imo valere et vigere: Didici, inquit, in carcere mihi esse sufficiens, et paucis vilibusque esse contentus, qui teneriori ac molliori vitæ assuetus, putabam, mihi impossibile ita vivere: itaque carcer insignis mihi fuit schola et beneficium, pro quo ingentes Deo gratias ago. De hac sufficientia plura dixi 1. Tim. 6. 6. et 2. Cor. 9. 8.

12. Scio et humiliari, scio et abundare; et satiari, et esurire; et abundare, et penuriam pati.] Vatabl. et Eras vertunt, *novi humilis esse, novi et excellere*, id est, scio quo debeam esse animo cum me Deus deprimit, ac rursum, cum me cæteris excellere facit: excellentia enim proprie opponitur humilitati, non abundantia. Et Græc. περισσεύειν non tantum abundare, sed et præcellere significat. Verum melius vertit Noster, *scio et humiliari, scio et abundare*: non enim loquitur Apostolus de humilitate mentis, sed paupertatis. Hebræi enim דך *dac* tam tenuem et inopem, quam humilem, vilem et abjectum vocant; et עני *oni* tam pauperem et inopem, quam humilem, mitem et mansuetum vocant; qui enim inops est, quasi vilis contemnitur, idemque superbis divitibus humiliter et mansuete loquitur. *Humiliori* ergo hic significat esse inopem et indigum; unde ei opponitur, non superbire, sed *abundare*: agit enim Apostolus de rerum penuria et copia. Rursum

humiliari, id est jejunare: nam Hebræi ענות נפש *anot nephes*, id est humiliare, vel affligere animam, vocant jejunare. Unde mox explicans subdit, *et satiari, et esurire, et abundare, et penuriam pati*, q. d. Scio ferre penuriam, scio ferre et abundantiam, scio quomodo me in penuria geram, scio quomodo et in abundantia: in illa scilicet non tristari, non dejici, paucis esse contentus scio; in hac non dissolvi, non deliciari, sed quæ supersunt in pauperes conferre. Ita Chrysost. et Theoph.

UBIQUE ET IN OMNIBUS INSTITUTUS SUM.] Græce μεμύημαι, id est, mysteriis initiatus sum, sacris imbutus sum. Significat ergo Primo, in Christianis omnem tam copiam quam inopiam, totamque vitam esse velut perenne sacrificium Deo consecratum, cujus ritus et modum Christus nos docuit, docetque suos mystas sanctos, arcane scilicet et interius, illius mysterium, quod alios omnes latet.

Secundo, mysterium hoc est scire, quomodo tam paupertatem quam opulentiam ferre, quomodo tam in epulis et conviviis, quam in penuria, fame et siti te gerere debeas, nimirum ut utrobique modum teneas, animique quietem ac patientiam conserves: nec enim minor, imo major est virtus, si ad splendidam et opiparam mensam assidens tot illecebris et deliciis non capiaris, metas temperantiæ non excedas, sed in solito continentia et frugalitate te contineas, quam si a rustico invitatus ad prandium atro pane et lurida sis contentus, nec plura requiras. *Magna et rara virtus est*, ait Bernard. *inter epulas esurire, inter vestes algere, inter honores humiliari. Scivit Annibal esurire et penuriam pati, nescivit satiari et abundare: nam deliciæ Capuanæ Annibalem invictum enervarunt, et Romanis jam imbellem vincendum objecerunt.*

Tertio, sicut mysteria prius a mystis discebantur, tum audiendo, tum experiendo, deinde ab iisdem satis jam doctis et instructis exercebantur: ita Paulus significat se quasi mystam hoc Christianæ continentiæ mysterium tam in rerum copia, quam penuria, prius edoctum esse a Christo, jam vero illud ipsum exercere, et in praxim redigere.

ABUNDARE ET PENURIAM PATI.] περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, id est abundare, et deficere; habere quod supersit, et pati quod desit. q. d. Scio, quomodo me geram cum abundo bonis, et cum iis destituor, scio quomodo utar eo quod superest, et eo quod deest. Pulchre hunc locum explicans S. Greg. hom. 16. in Ezech. *Nonquidnam*, inquit, *fratres, ars est aliqua, humiliari, et abundare, satiari et esurire; abundare, et penuriam pati; ut pro magna se ista scire tantus prædicator insinuet? Ars omnino, et mira disciplinæ scientia, quæ toto nobis cordis est adnisu discenda. Quem enim penuria sua non frangit, a gratiarum actione non retrahit, in rerum temporalium desiderium non accendit; scit humiliari: hoc enim loco Apostolus humiliari, dicit penuriam perpeti: nam statim e contrario subjungit, Scio et abundare. Qui enim acceptis rebus non extollitur, qui eas ad usum inanis gloriæ non intorquet, qui solus non possidet quod accepit, sed hoc cum indigentibus misericorditer dividit, scit abundare. Qui acceptis alimentis non ad ingurgitationem ventris utitur, sed ad reparationem virtutis, nec plus carni tribuit, quam necessitas petit, scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate virtutis agit aliquid, unde animum peccati laqueum incurrat, scit esurire. Quem ergo nec abundantia in superbiam elevat, nec in necessitate cupiditas irritat, novit abundare, novit penuriam pati. Qui cum statim subdidit, Omnia possum; ne elationis esse verba crederemus, adjunxit. In eo qui me confortat, et quæ sequuntur.*

Moraliter S. Chrys. hom. 79. in Joan. tom. 3, docet, hoc præcipue angelos a nobis differre, quod non tam multis indigeant ut nos, ac propterea quanto paucioribus indiguerimus, tanto magis illis appropinquabimus, ipsique Deo: quanto vero pluribus abundamus tanto magis ad hanc vitam caducam deflectimus, et tanto magis dissimiles angelis sumus. Vera namque libertas est, nulla re prorsus indigere; quam libertatem solus Deus obtinet, Proxima huic libertas est, minimis indigere, quam habent angeli. Hanc vero nos et possumus et debemus imitari, ne patiamur qui Christiani sumus, vinci nos ab Ethnicis, qui paucis contenti, læti et hilares vixerunt, uti Crates, Socrates, Diogenes et alii. Socrates enim sæpe cum eorum quæ publice vendebantur multitudinem aspiceret, aiebat: *Quam multis ipse non egeo!* In facilitate victus gloriabatur dicens: *Qui suavissime comederet, eum minime obsonio egere; eumque diis maxime propinquum esse, qui minimis egeat*, Testis est Laertius in Socrate.

Ita Cicero 5 Tuscul. refert Anacharsim Scytham philosophum ad suos scripsisse: *Mihi amictus, tegmen Scythicum; calceamentum, solearum callum; cubile, terra, pulmentum, fames*, etc. Audi et Senecam l. 19. epist. 111. *Non est*, inquit, *quod te nimis laudes, si contempseris aureos lectos: quæ est enim virtus supervacanea contemnere, præsertim hominem philosophum? Tunc te admirare, cum contempseris necessaria: tunc te admirabor, cum contempseris etiam sordidum panem.* Nimirum, *magnum vectigal* (non tantum census, sed et virtutis) *est parsimonia*. Sicut enim expeditissima ratio augendi census est, detrahere sumptibus; ut Æschinem docuit Socrates: ita expeditissima ratio, augendæ continentiæ et virtutis est, detrahere deliciis et voluptatibus. Audi quid fecerit Cato senior: *Neque*, inquit, *mihi ædificatio, neque vestimentum, ullum in manu pretiosum, neque pretiosus servus, neque ancilla. Si quid est quo utar, utar: si non est, ego sum, quo cuique per me uti atque frui licet.* Audi Poetam:

Quis dives? qui nil cupit: et quis pauper? avarus.

13 OMNIA POSSUM IN EO QUI ME CONFORTAT.] Pro *possum*, græce est ἰσχύω, id est potens, fortis, validus sum. Secundo, pro *confortat*; græce est ἐνδυναμοῦντι, id est, qui me intus corroborat validum ac robustum facit, suggerendo scilicet animæ, menti, voluntati vires gratiæ suæ.

Quantæ, inquit S. Bernard. serm. 85. in Cant. *fiduciæ vox. Omnia possum in eo qui me confortat! Nihil omnipotentiam Verbi clariorem reddit, quam quod omnipotentes facit omnes, qui in se sperant. Denique omnia possibilia sunt credenti. An non omnipotens, cui omnia possibilia sunt? Ita animus si non præsumat de se, sed si confortetur a Verbo, poterit utique dominari sui, ut non dominetur ei omnis iniquitas: ita inquam Verbo innixum, et in-*

dutum virtute ex alto, nulla vi, nullo fraus, nulla jam illecebra poterit vel stantem dejicere, vel subjicere dominantem.

14. VERUMTAMEN BENE FECISTIS COMMUNICANTES TRIBULATIONI MEÆ.] Id est, quod mihi res vestras et facultates communicastis in tribulatione mea, eum vinctus essem, bene fecistis: sic enim vincula mea et tribulationem sublevastis, et partem quasi tribulationis meæ ab humeris meis in vestros humeros derivastis et recepistis, ac consequenter sicut participes vos facere, et communicare voluistis meæ tribulationi et vinculis, sic et præmii, quod ex tribulatione hac apud Deum expecto, participes eritis, in eoque mecum communicabitis.

15. NULLA MIHI ECCLESIA COMMUNICAVIT IN RATIONE DATI ET ACCEPTI, NISI VOS SOLI] *In ratione*, id est in computu et compensatione dati et accepti, cumpensando scilicet spiritalia a me accepta datis mihi temporalibus donis, vel potius stipendiis. Ita Chrysost. et Theophyl.

Alludit ad tabulas computorum, et libros et rationarias mercatorum, qui una libri parte vel tabula conscribunt sua data et exposita, altera accepta quæ pro expositis receperunt; ut significet esse quamdam commutationem quasi mercium inter prædicatores et auditores, nimirum prædicatores tradere Evangelium, veritatem et bona spiritualia, auditores vero eis rependere alimenta, et bona temporalia. Rursum significat quemque hominem talem librum rationum habere respectu Dei, ut patebit v. 17. q. d. A vobis solis, o Philippenses, recepi quod referam in codicem datorum et acceptorum, quod Rabbini dicunt מתן ומשא *mottan umasso:* sive, ut clarius, Adamus, q. d. Habeo duas tabulas ratiantarias, quarum una continet ea quæ accepi; altera vero continet ea quæ dedi (prædicationem scilicet, labores, impensas, et bona evangelii:) quas dum inspicio, video me multa dedisse et impendisse Ecclesiis Macedoniæ, nihil vero ab eis accepisse, nisi a vobis solis, qui estis Philippis. Hoc dicit Apostolus, ut amoliatur a se avaritiæ, divitiarumque suspicionem, ne putent eum passim ab omnibus corrogare hæc stipendia itaque se ditare, ac opibus inhiare.

16. QUIA ET THESSALONICAM (græce in Thessalonica, scilicet existenti mihi) SEMEL ET BIS (semel et iterum) IN USUM (τῃ χρειᾳ, ad egestatem, scilicet, levandam; vel, ut Syrus, id quo indigebam) MIHI MISISTIS.

17. NON QUIA QUÆRO DATUM (Syrus, non *quia munus requiro*) SED REQUIRO FRUCTUM ABUNDANTEM IN RATIONE VESTRA] Ita Romana. licet Græca habeant, *in rationem vestram*. Nota *Ratio* hic, uti et v. 15. computum significat. Persistit enim in metaphora librorum computuum, quos conficiunt mercatores ut ratio receptorum et expensorum constet.

Dicit ergo quemque Christianum sibi talem rationem cum Deo ineundam librum conficere non ex charta, sed re ipsa, ipsisque factis (quæ tum in nostra, tum potius in Dei memoria conservantur) in quo quasi una parte scribat ea quæ a Deo accepit, altera quæ in Dei honorem et obsequium expendit, puta actus virtutum, præsertim eleemosynæ, q. d. Dum tacite vos incito ad subveniendam egestati meæ, o Philippenses, non mea, sed vestra lucra requiro, ut vos vobismet, magna eleemosynarum opera ac merita ac cumulatis, quæ in codice rationum vestrarum cum Deo ineundarum scribera posuistis; tanquam propter Deum expensa, quæque Deo ipsi in ratione vestra quasi credita vestra computetis, ut ipse vobis hæc rependat et solvat æterna mercede.

Ita Cosmas Mediceus, qui fuit Magnorum Ducum Hetruriæ primus, multa expendebat in pauperes; cumque quidam ex familiaribus eum nimia liberalem appellaret, respondit, *se in libro initorum cum Deo rationum dati et accepti, numquam potuisse eo pervenire, ut quæ deberet Deo, solveret: nam quo pluro dabat, eo pluro recipiebat, semperque inveniebat se debitorem, Deum vero creditorem.* Didicerat hoc ex S. Nazianz. qui orat. de amare pauperum ait, *Numquam Dei liberalitatem et beneficentiam vinces, quamvis omnium tuorum facultatum jacturam feceris, quamvis te etiam facultatibus adjeceris. Nam hoc quoque ipsum accipere, est Deum aliquid nobis donare:* Additque Nazianz. duas insignes similitudines unam umbræ, quæ nunquam potest corpus progredi, cum simul ea ad progressum corporis progrediatur, alteram capitis, ultra quod cætera membra numquam possunt exerescere, cum quantumvis illa augeantur, semper caput item attollatur atque superstet.

18 HABEO AUTEM OMNIA] Græce, ἀπέχω, id est, recepi ea quæ ad me misistis quasi censum, et stipendium debitum prædicationi meæ apud vos Ita Theo.

ET ABUNDO.] Vestra eleemosyna plane levavit inopiam meam, ut jam necessariis vitæ abundem. Ita enim se explicat dum subdit:

REPLETUS SUM.] expletus sum. S Cyprianus explicans orationem Dominicam legit, *satur sum*. q. d. Omnis mea penuria, omnis fames, omnis egestas, omne desiderium meum expletum est.

ACCEPTIS (postquam accepi) AB EPAPHRODITO QUÆ MISISTIS, ODOREM SUAVITATIS, HOSTIAM ACCEPTAM, PLACENTEM DEO] Nota Eleemosynam vocat *hostiam*, et sacrificium, non proprium, sed metaphoricum, ut patet Secundo, hanc *hostiam*, per appositionem vocat *odorem suavitatis;* alludit enim ad vetera sacrificia, quæ ad Deum per ignem et fumum ascendebant, ideo quia Deus ea quasi sibi oblata dicebatur odorari, tamquam illa odorem suavem spargerent, et afflarent naribus Dei Unde et thuriis impanebatur, tum ad suffitum et suavem odorem excitandum, tum ut per thus (quo omnium gentium ritu Deus colitur) significaretur illa Deo offerri et dicari, q. d. Eleemosyna vestra quasi thus, vel thymiama suavissimi odoris, sive potius quasi hostia et victima, quæ cum thure per ignem et fumum ad Deum suavissimo odore ascendit, mihi pergrata et jucunda fuit, nec solum mihi, sed et ipsi Deo. Sic Heb. 13 16 dicitur: *Beneficentiæ et communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*

19. DEUS IMPLEAT OMNE DESIDERIUM] Græca hic variant: alia legunt χαρᾶς, id est *gaudium*, et sic videri potest legisse Noster, ut metonymico per gaudium intellexerit *desiderium:* non enim aliter impletur gaudium nostrum quam dum impletur desiderium nostrum: alia legunt χάριν, id est *gratiam;* alia et plura χρείαν. id est *necessitatem* Unde Syrus, Vatabl. et alii vertunt. *Deus autem meus impleat omnem indigentiam vestram secundum opulentiam suam* q. d. Vos vobis subvexistis ea, quæ mihi misistis, et ex tenuitate ac paupertate vestra meam penuriam explestis; ego vicissim Deum rogo, ut suppleat vestram inopiam, imo omne desiderium vestrum. Hoc·

enim mercetor eleemosyna, et congruum est, ut si propter Deum in pauperes liberales simus, Deus vicissim in nos multo liberalior sit, ut dixi 2. Corinth. 9. 6

SECUNDUM DIVITIAS SUAS.] q. d. Facile est Deo vobis rependere, vos ditare, vestra bona explere; est enim ditissimus. Ita Chrys.

IN GLORIA.] Id est, cum gloria. Ita Vatabl. Vel simplici hebraismo, *in gloria*, id est gloriose. q. d. Deus faciat vos gloriosos tum celebritate et gloria æterna apud Deum, tum præsenti apud homines, ut illi vestram videntes paupertatem ac munificentiam, et ex altera parte, Dei in vos providentiam et liberalitatem ita ut nihil vobis desit, glorificent ac celebrent tam vestram virtutem, quam Dei Christianorum bonitatem ac magnificentiam

IN CHRISTO JESU.] Id est, per Christum Jesum. Secundo, et sublimius, ex mente Pauli. q. d. Secundum divitias gloriæ, quas ostendit in Christo, et Christi Ecclesia, quæque decent Christum Dei unigenitum, ejusque discipulos et filios, puta Christianos

21 SALUTATE OMNEM SANCTUM IN CHRISTO,] id est, Christianum, qui baptismo sanctificatus est per Christum, et professione ac vocatione Christiana sanctus est, uti dixi jam superius.

Deo et Patri nostro sit gloria in sæcula sæculorum. O utinam tam beata sors in nos cadat, ut hoc in perpetuum dicamus: Quid sunt, quam immensa sunt, quam ÆTERNA sunt *sæcula sæculorum*! Quid sunt, quam jucunda sunt, quam gloriosa sunt in cœlis *sancta sanctorum*.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD COLOSSENSES.

ARGUMENTUM.

Nota Primo. Putarunt aliqui cum Suida, Zonara, Glyca, Eustathio, Colossenses esse Rhodios ita dictos a Colosso solis, qui erat Rhodi. Sed hos falli certum est: Colossæ enim civitas est Phrygiæ, vicina Hierapoli et Laodiceæ: uti docet Plinius l. 5. c. 32. Herod lib. 7. Strabo l. 12. quæ sub Nerone cum Laodicea et Hierapoli terræmotu concidit, ut narrat Orosius Unde et Apostolus hic c. 4. 16. jubet et Colossenses legant epistolam Laodicensium, quasi vicinorum, et contra. Colossæ, ait Theophyl. civitas est Phrygiæ, quæ nunc vocatur *Chonæ*, ubi celebris fuit apparitio et memoria S. Michaelis, uti dicam c. 2. 18.

Nota secundo. Nec Colossis, nec Laodiceæ prædicaverat Paulus: id enim satis insinuat cap. 2. 1. Sicut ergo scribit ad Romanos eum eos needum vidisset; ita scribit et ad Colossenses necdum a se visos, ait Chrysost. et Theoph. Colossensium itaque doctor fuit Epaphras, hic enim eos fidem Christi docuit, ut patet cap. 1. 7. cui Romæ cum Paulo in vinculis posito, ut ait c. 4. 13. successit Archippus, de quo c. 4. 17. dicit: *Dicite Archippo. Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.*

Nota Tertio, pro materia et argumento Hac epistola Paulus insectatur Simonem Magum, ejusque asseclas hæreticos, qui uti Ephesi, ita Colossis, et alibi sua virulenta dogmata spargebant, ac nominatim docebant, non Christum, sed angelos nostræ salutis esse mediatores, et reconciliatores apud Deum, inquit Chrysost. et Ambros. absurdum, putantes credere, quod Filius Dei in extremis temporibus apparuerit in carne cum in veteri testamento Deus per angelos apparere, omniaque sua per eosdem facere, et exequi apud homines soleret. Huic dogmati addebant multas observationes Judaicas et gentilitias, dies eorum observantes et tempora et cibos: quæ omnia cum indigerent correctione, ait Theoph. moverunt Apostolum ut hanc scriberet epistolam, qua Primo, hunc errorem de angelis, illasque observationes redarguit. Deinde cuilibet hominum generi dat vitæ ac morum documenta; ac demum salutationibus claudit epistolam.

Nota Quarto Hæc epistola valde affinis est quoad materiam, epistolæ ad Ephesios; imo easdem pene ad verbum cum illa subinde habet sententias: non quod eodem tempore et impetu sit scripta. Nam ad Ephesios anno priore, cum needum Romam venisset Timotheus scripta est: hæc vero posterius, ut jam dicam. Sed quod eadem materia easdem pene sententias posceret; ac forte quod relegens epistolam suam ad Ephesios datam, Apostolus eam in mente haberet, et ex ea hanc ad Colossenses dictarit: æque ergo hæc ut illa, sublimis est et grandiloqua.

Nota Quinto. Scripta est Romæ e vinculis. ut patet c. 4. 18. anno 2. vinculorum. qui fuit a Christo nato 60. Nam Timotheus (quem anno priore ad se Romam vocaverat, ut dixi proœmio epistolæ ad Philippenses) jam Romam advenerat Unde et Paulus Timotheum initio epistolæ quasi secum Colossenses salutantem sibi adjungit. Missa est per Tychicum et Onesimum, ut habent Græca, Syra. et Latina Complutensia in fine epist. et colligitur cap. 4. v. 7. et 9

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, gratulatur Colossensibus de eorum fide, charitate et vita Christiana, oratque ut in ea crescant et roborentur, utque in patientia, lætitia, et gratiarum actione serviant Deo, qui eos transtulit in regnum (puta Ecclesiam) Filii sui.

Hinc Secundo, v. 14. docet non angelos, sed Christum Dei Filium, esse tam opificem et creatorem rerum omnium, etiam angelorum, quam redemptorem hominum, caputque Ecclesiæ, utpote qui omnia quæ in terris et quæ in coelis sunt, pacificarit.

Deinde v. 21. docet hanc Christi redemptionem ad Gentes quoque pertinere, seque hujus mysterii et Evangelii legatum et ministrum esse, atque pro Christo Christique Ecclesia multa se pati gloriatur.

1 Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater, 2. eis, qui sunt Colossis, sanctis, et fidelibus fratribus in Christo Jesu. 3. Gratia, vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias agimus Deo, et Patri Domini nostri Jesu Christi, semper pro vobis orantes: 4. audientes fidem vestram in Christo Jesu, et dilectionem, quam habetis in sanctos omnes, 5. propter spem, quæ reposita est vobis in cœlis: quam audistis in verbo veritatis Evangelii: 6. quod pervenit ad vos, sicut et in universo mundo est, et fructificat, et crescit, sicut in vobis, ex ea die, qua audistis, et cognovistis gratiam Dei in veritate. 7. Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conservo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Jesu, 8. qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in spiritu; 9. ideo et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes, et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intellectu spiritali: 10. ut ambuletis digne Deo per omnia placentes: in omni opere bono fructificantes, et crescentes in scientia Dei: 11. in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis ejus, in omni patientia et longanimitate cum gaudio, 12. gratias agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine: 13. qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum filii dilectionis suæ: 14. in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum: 15. qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ: 16. quoniam in ipso condita sunt universa in cœlis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: 17. et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. 18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primatum tenens. 19. Quia in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare: 20. et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt. 21. Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici sensu in operibus malis: 22. nunc autem reconciliavit in corpore carnis ejus per mortem, exhibere vos sanctos, et immaculatos, et irreprehensibiles coram ipso: 23. si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles, et immobiles a spe Evangelii, quod audistis, quod prædicatum est in universa creatura, quæ sub cœlo est, cujus factus sum ego Paulus minister. 24. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia: 25. cujus factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vos, ut impleam verbum Dei: 26. mysterium, quod absconditum fuit a sæculis, et generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis ejus, 27. quibus voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus, quod est Christus, in vobis spes gloriæ, 28. quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, et docentes omnem hominem, in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Jesu. 29. In quo et laboro, certando, secundum operationem ejus, quam operatur in me in virtute.

1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI,] non angelorum, inquit ex Chrysostomo Theophylact. Ipso exordio hæresim Simonis elidit, dicens Apostolos non ab angelis, sed a Christo esse missos, ut per Christum, non per angelos homines Deo reconcilient, idque non ex se, sed per voluntatem Dei.

Ubi Nota. Passim Apostolus se a Deo et Christo missum significat, ut Simonem Magum, aliosque falsos doctores, qui non mittuntur a Deo, sed sua sponte docendi munus assumunt, perstringat et excludat.

2. SANCTIS ET FIDELIBUS FRATRIBUS IN CHRISTO.] Nota hic tria epitheta, et quasi insignia Christianorum: Nam Primo, vocantur *sancti*. Nec enim sanctitatem tam doctrinæ quam vitæ alicubi in mundo est reperire, quam apud Christianos. Et rursum christianismus non est aliud quam professio sanctitatis. Ad hoc enim venit Christus, et christianismum instituit, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi in sanctitate et justitia omnibus diebus vitæ nostræ, ut canit Zacharias. Hoc nomen *sancti*, monet Christianos ut assidue studeant sanctitati et perfectioni.

Secundo, vocantur *fideles*, quasi filii Abrahæ, qui pater est fidelium et credentium, ac proinde benedictionis Abrahæ promissæ, id est amicitiæ Dei, justitiæ et salutis hæredes.

Tertio, vocantur *fratres* non in Adamo, aut aliquo terreno parente, sed *in Christo*, qui nos genuit per suam mortem et baptismum; ut significet Christianos omnes sepultis omnibus odiis, dissidiis et varietate tam nationum quam complexionum et officiorum, invicem amare debere quasi fratres.

GRATIA VOBIS ET PAX A DEO.] Supple, donetur et multiplicetur.

3. GRATIAS AGIMUS DEO, ET PATRI DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.] *Et* significat, *id est*, q. d. Gratias agimus Deo, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi: ut significet Deum non aliter nobis esse causam salutis, quam hoc ipso, quo est pater Christi, per quem redempti et adoptati sumus; et hoc nomine maxime a nobis amandum, venerandum et invocandum esse Deum, quod nobis dederit Christum redemptorem.

SEMPER PRO VOBIS ORANTES.] Ta *pro nobis*, potest referri ad *gratias agimus* Unde Erasmus vertit, *gratias agimus pro vobis* cum *oramus*. Secundo, et melius, Græci referunt ad *orantes*. Unde et Syrus vertit, *gratias agimus Deo, et oramus pro vobis*. Duplici ergo titulo amorem suum in Colossenses ostendit hic Paulus. Priore, quod pro eis gratias agat Deo, Secundo, quod pro eis semper oret, quodque eos quos non viderat, semper in mente et memoria habeat, ait Chrys. Nota *semper*, id est, frequenter et assidue orantes. Vide dicta Ephes. 6. 18.

4. AUDIENTES (ἀκούσαντες. id est, postquam audivimus narrante Epaphra, inquit Chrys.) FIDEM VESTRAM, QUÆ EST non in angelis, sed IN CHRISTO JESU (q. d. Fidem vestram qua creditis Christo) ET DILECTIONEM QUAM HABETIS IN SANCTOS (Christianos) OMNES.] tam incolas quam peregrinos et advenas aliarum gentium. Significat Christianos debere alios omnes diligere pari affectu, sive suæ sint gentis, sive alterius, hoc nomine quod Christiani sunt. In Christo enim Jesu non est Barbarus et Scytha, Judæus et Græcus, Hispanus et Gallus; sed omnes unum sunt. Galat. 3. 28.

5. PROPTER SPEM (id est bona sperata, ut alio nymnio, juxta can. 30.) QUÆ REPOSITA EST VOBIS IN CŒLIS: QUAM AUDISTIS IN VERBO (per verbum) VERITATIS EVANGELII.] q. d. Quoto audistis per prædicationem Evangelii: quæ prædicatio est verbum et sermo veritatis, id est verissimus, ut in eo ne vel unum punctum erroris aut falsitatis sit reperire. Unde posset esse appositio in *verbo veritatis Evangelii*. q. d. In verbo veritatis quæ est ipsum Evangelium, ut ipsum veritatem vocet Evangelium.

Notat Simonianos, Judæos, Philosophos, omnesque Gentilium sectas et scholas: quæ omnes multos docent hæreses et errores, ut nusquam puram putam inveniri sit veritatem, nisi in Christi schola et Evangelio.

6. SICUT ET IN UNIVERSO MUNDO EST.] Id est, in præcipuis totius mundi partibus et provinciis est hoc verbum, sive prædicatio Evangelii.

COGNOVISTIS GRATIAM DEI IN VERITATE.] Vatabl. *per veritatem*. Secundo et melius *in veritate*, id est, vere vel verissime cognovistis gratiam redemptionis, justitiæ et salutis, quam nobis Deus exhibuit per Christum. Sic enim Hebræi adverbia explicant per præpositionem *in* cum nomine ablativi casus, ut, *sentite de Domino in bonitate*, Sap. 1. 1. id est bene, recte et vere sentite de Deo, ejusque providentia, justitia, clementia, cæterisque attributis; non male et impie cum Epicureis et Atheis. Sic Hebræi dicunt באמת *baemet*, id est in veritate. id est vere.

7. SICUT DIDICISTIS AB EPAPHRA CONSERVO NOSTRO.] Vocat Epaphram *conservum* suum, quia secum serviebat Christo in prædicando et propagando Evangelio. Unde explicans subdit, QUI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI.] Sic enim Apostolus initio epistolæ ad Philippenses et ad Titum se et Timotheum vocat *servos Jesu Christi*. Secundo, Epaphras missus videtur a Colossensibus ad Paulum, ut ei in vinculis serviret. Hinc vocat eum servum Ecclesiæ Colossensium: suum vero non servum, sed *conservum*, modestiæ et humilitatis studio; quia uterque serviebat Christo et Ecclesiæ.

QUI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI JESU.] q. d. Epaphras minister est Christi pro vobis, scilicet docendis, ut nimirum vos in Christi fide, doctrina ac moribus promoveat. Secundo. pro vobis Colossensibus, inquit Theophyl. Epaphras in rebus ad Christum pertinentibus ministravit; cum videlicet ad Paulum abiit, eumque consolatus est in vinculis, eumque indicavit ei res Colossensium, atque in carcere servivit.

8. QUI ETIAM MANIFESTAVIT NOBIS DILECTIONEM VESTRAM (quam habetis erga me et omnes Christianos, ut dixit v. 4.) IN SPIRITU,] id est spiritalem, quæ sola vera, firma ac solida est dilectio; ut fuse ostendit hic Chrysost.

Secundo, *dilectionem in spiritu*, id est a Spiritu Sancto, qui in vobis est, non autem a carne manantem. Ita Anselmus. Ut sit enallage Hebræa, qua *bet*, id est *in*, sæpe ponitur pro מן *min*, id est *a, ex, de*. Unde Vatablus sic explicat, *dilectionem in spiritu*, id est, ad quam nos non caro, sed spiritus Dei incitat.

Tertio, *in spiritu*, id est ex intimis animi penetralibus, ipsoque intimo mentis spiritu profectam.

9. IDEO ET NOS EX QUA DIE AUDIVIMUS (vestram fidem

et dilectionem, ut dixit v. præced. et v. 4) NON CESSAMUS PRO VOBIS ORANTES ET POSTULANTES (id est orare et postulare, est græcismus) UT IMPLEAMINI AGNITIONE VOLUNTATIS EJUS,] qua Deus voluit et decrevit nos sibi reconciliare, justificare et salvare per Christum, non per angelos. *Neque omnino imperfectos* (ait ex Chrysost. Theoph.) *neque omnino perfectos per hæc significat. Non enim dixit, Ut accipiatis; verum, Ut impleamini. Habetis enim, sed nondum totam. Et quod reconciliati sitis, agnovistis quidem: quod vero per filium Dei, hoc deest vobis, nec satis nostis: quare oro hoc impleri in vobis. Voluntas enim et Dei beneplacitum est, quod Filium suum pro nobis dederit, non angelos. Agnitionem igitur, cognitionis additionem intellige.*

IN OMNI SAPIENTIA ET INTELLECTU SPIRITALI.] Deceperunt, inquit Chrysost. vos philosophi, et Simoniani sua sapientia humana et carnali; ego huic oppono et opto vobis sapientiam et prudentiam spiritalem.

10. UT AMBULETIS DIGNE DEO PER OMNIA PLACENTES] Græce εις πασαν αρεσκειαν, q. d. In omnem placentiam, et, ut Ambrosius, ad omne placitum. Unde patet το *Deo*, vel, ut græce est, *Domino*, tam pertinere ad το *ambuletis digne*, quam ad το *per omnia placentes*. In Græco enim est una sententia (non duæ) in qua verba posteriora determinant priora: περιπατησαι υμας αξιως του κυριου εις πασαν αρεσκειαν, id est, ut ambuletis digne Deo in omnem placentiam. Significat enim Paulus, digne Deo ambulare, non esse aliud quam Deo per omnia placere: ita ut illi ambulent digne Deo, qui quasi fideles et morigeri Servi Dei quasi summi sui Domini placitum et voluntatem in omnibus explent. Quomodo vero Dei placitum et voluntatem expleamus, ac consequenter, quomodo digne Deo ambulemus, explicat Apostolus dum subdit: *In omni opere bono fructificantes*, et cætera quæ subjicit, quæque sibi placita a nobis exigit Deus.

11. IN OMNI VIRTUTE CONFORTATI.] Pro *virtute* græce est δυναμει, id est potentia, robore, fortitudine. Unde Vatabl. vertit, *omni robore corroborati*.

SECUNDUM POTENTIAM CLARITATIS (græce δοξης, id est gloriæ) EJUS] Id est secundum potentiam claram et gloriosam Dei, qua vos, o Colossenses, communiri est opus, cum insurgunt hæreses et persecutiones.

Nota. Pro *potentiam* græce est κρατος, quod non tantum potentiam roboris, sed et imperii, sive potens, validum et prædominans imperium significat. Secundo, potentia gloriæ significat potentiam maximam et robustissimam, quæ apud omnes celebris est et gloriosa. q. d. Ubique Dei gloria dominatur, ubique Dei potentia imperat. Nihil ergo formidate, roborabit vos ac potentes faciet Dominus ille potentissimus omnibus imperans, cui servitis. Ita Theophyl.

12. IN OMNI PATIENTIA ET LONGANIMITATE, CUM GAUDIO, GRATIAS AGENTES DEO PATRI.] Hic declarat, virtutem et robur, qua eos jam optavit per Dei potentiam corroborari, situm esse in patientia et longanimitate: ut in omnibus adversis patientes sint, gaudeant, gratiasque agant Deo. Id clarius significant Græca, εις πασαν υπομονην και μακροθυμιαν. Unde clare hunc locum ita vertit Vatablus, *omni robore corroborati juxta potentiam gloriæ illius ad omnem tolerantiam ac patientiam, cum gaudio gratias agentes Patri.*

Hinc patet veram fortitudinem et robur Christianorum præcipue situm esse in patientia, in eaque maxime se ostendere Dei divinæque gratiæ potentiam. Longe enim difficilius est dura et fortia pati, quam fortia agere. Unde Prov. 16. 32. dicitur, *Melior est patiens viro forti, et qui dominatur animo suo, expugnatore urbium.* Idque patet in Martyribus, in quorum patientia omnium confessione summa fuit fortitudo. Hinc S. Ambros. l. 1. Offic. c. 41. et Chrys. hom. 85. in Matth. multis ostendunt fortitudinem magis in tolerando quam in vincendo consistere; *Fortia agere Romanum est*, ajebat Scævola, sed *fortia pati Christianum est.*

Notat ex Chrysostomo Theophyl. patientiam respicere tyrannos, et hostes Ecclesiæ; longanimitatem fratres sive Christianos. *Est enim*, inquit, *aliquis longanimis erga eos quos ulcisci possit: patitur autem et sustinet eos, quos non potest ulcisci, propterea et de Domino non dicitur*, υπομονη *seu patientia, sed longanimitas, ut qui possit quidem quos velit excindere, toleret tamen*

CUM GAUDIO GRATIAS AGENTES DEO PATRI] Hæc est perfectio, hic apex patientiæ et longanimitatis, si non tantum patiaris, sed et cum gaudio feras quævis dura et adversa: imo gratias agas Deo. Materiam vero et causam qua se quisque Christianus ad gaudium et gratiarum actionem excitet, subjicit dicens:

QUI DIGNOS NOS FECIT IN PARTEM SORTIS SANCTORUM IN LUMINE] *Qui*, scilicet Deus, nos sine nostro merito, imo indignos, et male de se meritos, sola sua gratia, præ multis quos neglexit, quasi sortito retulit *in partem*, id est participationem, *sortis*, id est hæreditatis, *sanctorum*, quæ sita est *in lumine* Evangelii, quod Christus nobis e cœlo attulit.

Nota *Sors*, significat statum et conditionem, quæ cuique sorte vel fortuito obtingit, sic vulgo dicitur, Hæc est *sors* mea, hæc conditio, hæc fortuna mea. Sic ait Psaltes Psal. 30. 16. *In manibus tuis sortes meæ* q. d. Casus, eventus, vicissitudo et status rerum mearum, uti divitiæ et paupertas, servitus et principatus, pax et bellum, ait Theod. quæ mihi vicissim et fortuito accidunt, non a fortuna, sed certa tua providentia et gubernatione, o Domine, reguntur, mihique obveniunt. Unde hebraice est *in manibus tuis*, עתתי *ittotai*, id est *tempora mea*, id est, vicissitudo temporum, puta tempora et dies jam prosperitatis, mox adversitatis; jam vitæ, jam mortis, in Dei sunt potestate et providentia. Sic Sapient. 2. 9. dicunt impii, *Hæc est sors nostra*, et contra de piis c. 5. 6. dicitur, *Inter sanctos sors illorum est.* Ita hic accipi potest *sors*, q. d. *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum*, id est, qui nos dignatus est sorte, conditione et statu sanctorum, ut in album sanctorum nos referret.

Secundo et significantius, *sors*, idem est quod hæreditas. Olim enim, uti et jam sæpe, hæreditates inter hæredes sorte dividebantur. Inde *sors* dicitur portio hæreditaria, quæ cuique sorte obtingit. Sic dicitur Psal. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*, id est per funiculum quo terram dimetiebatur, et cuique tribui suam partem distribuebat. Sic Michææ 2. v. 5. dicitur, *Mittens funiculum sortis.* Multo magis hæreditas sanctorum vocatur *sors:* quia nulli hominum ad eam jus habeant, cum tamen

inter homines qui hæredes sunt, jus habeant ad hæreditatem, cujus sunt hæredes Unde Ephes. 1. 11. dixit Apostolus nos sorte vocatos ad fidem et gratiam Christi Hæreditas ergo hæc Sanctorum dicitur *sors:* quia hominibus sine merito, gratis, et quasi sortito obtingit. *Non video* (ait S. Aug. in illud Psal 30. *In manibus tuis sortes meæ*) *ullum meritum, quo de universa impietate generis humani me potissimum elegisti ad salutem: ad tunicam Domini sorte per ceni.* Sicut ergo gratis Deus Pater per Christum nos sibi adoptavit in filios, ita et in hæredes suos, cohæredes autem Christi

Nota Secundo. Hæc sors et hæreditas Sanctorum sita est, ut sequitur, *in lumine* Licet enim aliqui per τὸ *in lumine* putent significari modum et rationem qua ad hanc hæreditatem venimus, scilicet per lumen fidei: tamen planius et magis genuine τὸ *in lumine* significat situm et conditionem hujus hæreditatis, scilicet eam positam esse in lumine Evangelii, quod Christus nobis e cœlo attulit. Hanc enim sortem luminis Evangelici opponit sorti et potestati tenebrarum, e qua nos eripuit Christus, ut ait v seq. Et hoc lumen Evangelii maximum est Dei donum et bonum. Unde paulo superius v. 9 dixit: *Non cessamus pro vobis orantes et postulantes, ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia, et intellectu.* Et v. 10. *Et ambuletis digne Deo,* etc. *crescentes in scientia Dei.* Hinc et S Joannes cap 1. hanc lucem inculcat, eaque quasi maxime insigni emblemate Christum exornat. *In ipso,* ait, *vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet.* Et, *erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Quod ergo hic Paulus dicit, Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, idem est enim eo, quod ait Petrus 1 epist. 2 9 *Qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum*

Per *lumen* ergo accipit cognitionem Dei, Christi justitiæ, gratiæ, virtutum et salutis, quam accepimus per Christi Evangelium et fidem: quæ cognitio quasi radix et mater gratiam, justitiam. omniaque cætera dona et bona spiritalia, quæ Christus attulit, quæque in Christi Ecclesia participamus, complectitur

Nota Tertio Hoc lumen, et hanc cognitionem inchoate accipimus in hac vita, sed perfectionem ejus accipiemus in beatitudine cœlesti, cujus conscripti sumus hæredes, illamque hæreditatem cœlestem in hac vita per spem et gratiam quasi per quemdam prægustum delibamus et inchoamus. Sensus ergo hujus loci completus hic est. Deus fecit nos dignos per baptismum et christianismum, ut jam hic viventes in Ecclesia habeamus partem et participationem sortis et hæreditatis sanctorum, quæ radicaliter sita est in lumine fidei et cognitionis Dei, utque per fidem et gratiam hic inchoemus et participemus sortem et hæreditatem Sanctorum. id est Beatorum. quæ sita est in lumine, id est, visione Dei et gloria cœlesti, quam re ipsa participabimus post hanc vitam; cum re ipsa in sortem et album Sanctorum ac Beatorum referemur. Ita Chry. Theoph. Anselm. Denique S Dionysius per *lumen* accipit baptismum, q. d. In lumine, id est, in baptismo: hic enim græce vocatur φῶς et φωτισμὸς, id est lux et illuminatio, quia eo baptizati per fidem illuminantur. Ita ipse de Eccles Hierarch. cap. de baptismo.

13. Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ.] Nota *Tenebras* vocat tum ignorantiam, infidelitatem, aliaque peccata; tum infernum, qui inde consequitur; tum diabolum, qui his omnibus præsidet. Ita Chrys. et Theophyl. Opponit enim regnum Christi quasi regnum lucis, regno et potestati tenebrarum, id est, diaboli. Sic enim diabolus vocatur *princeps tenebrarum,* Ephes 6. 12. Luc. 22 53. q. d. In gentilismo dominabantur vobis tenebræ, scilicet ignorantia, idolatria, omniaque scelera, ipseque princeps tenebrarum diabolus Sed Deus ab hoc dominio et tyrannide tenebrarum vos eripuit, et transtulit in regnum Christi lucidissimum, ut jam non regnet in vobis dæmon, peccatum, aut tenebræ; sed Christus unicus Dei filius, qui est vera lux mundi, quique per Evangelium suum lætissimum lucis regnum mundo invexit, facitque nos regni sui socios, imo reges.

Unde moraliter S Chrysost. *Quid dicis,* inquit, *homo? Ad regnum vocatus, ad regnum filii Dei, et oscitabundus es totus, ac desidum more scalpis ac torpes? Si namque singulis diebus vel in mille mortes insiliendum fuisset; an non omnia ferre oportebat? Atqui principatus gratia nihil non faceres, cum vero consors futurus sis regni Unigeniti Dei, non objicies te vel mille gladiis? non insilies in ignem? At tu luges etiam quod abiturus hinc es. et præsentibus libenter immoraris plus æquo corporis curam agens. Quidnam hoc est? et mortem etiam horrendam quid esse putas. Horum vere causa sunt deliciæ et vitæ remissio. Aliaqui qui vitam vivit acerbam avolare quoque vellet, et ab hac liberari.* Deinde apposita similitudine pullorum idipsum declarat dicens: *Nunc vero idem patimur quod evenit et avium pullis pigrescentibus, semperque in nido manere cupientibus. Illi quanto diutius hæserint. tanto redduntur imbecilliores. Nidus enim quidam est præsens hæc vita ex festucis et luto compactus. Et si magnificas mihi ostenderis ædes, etiam ipsas regias auro multo et lapidibus pretiosis splendidas; nihil tamen illas ab hirundinum nimis differre putabo Ingruente namque hieme cadent omnia sponte sua.*

Filii dilectionis suæ.] Non quasi Filius per voluntatem. amorem et dilectionem æque atque per intellectum et intellectionem procedat a Patre. sitque idem cum Spiritu Sancto; ut voluit Sabellius: sed hebraismus *Filii dilectionis,* id est, Filii sui dilecti. Ita Syrus, Chrys. Theoph id est veri, proprii, et unici Filii sui uniceque dilecti, ait Theodor Sic Proverb 5. v 19. loquens Sapiens de uxore, quam quis in adolescentia duxit: *Sit tibi chara,* ait, *quasi* אילת אהבים ויעלת חן *oielet ahabim veiaalat chen,* id est, cerva amorum et hinnulus gratiæ. Quod noster clare vertit, *cerva charissima, et gratissimus.* vel. *gratiosissimus hinnulus* Nota. Hæc iisdem pene verbis dicit ad Ephes. 1 v. 6. ubi ait. *In qua gratificavit* (pro quo hic habet *transtulit in regnum,* ut scilicet Christus regnet in nobis per gratiam) nos *in dilecto filio* suo, *in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum.*

14 Redemptionem et remissionem peccatorum] *Et* significat. *id est.* Redemptio enim nostra a servi-

tute peccati re ip e non est aliud quam remissio peccatorum, ut dixi ad Ephes. 1. 7.

15 QUI (Filius) EST IMAGO DEI (Patris) INVISIBILIS.] Nam Filius est Verbum Patris, Patri omnino simile et æquale, adeoque, ejusdem plane cum Patre essentiæ Vide dicta de imagine 2. Cor 4 4.

PRIMOGENITUS OMNIS CREATURÆ.] Ergo, inquiunt Arriani, Christus est creatura, omnisque creatura Christi soror est. Primogenitus enim inter fratres et sorores dicitur, qui ante omnes fratres et sorores genitus est, sive, qui primus est frater. Sed respondent Theod. et Ambros. non dici hic Christum πρωτοκτιστον, id est primo creatum, sed, πρωτοτοκον, id est *primogenitum*: generatio ergo Filio convenit, creatio vero creaturis: quantum ergo generatio divina excellit creationem, tantum Filius excellit creaturas. Secundo, Christus v. seq. dicitur opifex omnis creaturæ; ergo non est creaturarum frater. Primo ergo S. Anselmus, commenterius Hieronymo ascriptus, et Concilium Sardicense accipiunt hæc verba de Christo ut homo est: nimirum quod Christus ut homo est, omnis creaturæ sit primogenitus, non tempore, sed honore: quia Christus ut homo, finis est, quem Deus primo intendit, et propter quem omnia creavit Hæc explicatio probatur Primo, quia Christus ut Deus, non est primogenitus, sed unigenitus: ergo primogenitus esse nequit, nisi qua homo est Secundo quia Christus ut homo caput est Ecclesiæ: atqui Paulus agit hic de Christo, prout caput est Ecclesiæ, ut patet v. 18. Ergo Christum vocat *primogenitum* non qua Deus, sed qua homo est.

Verum hæc melius et magis genuine accipies de Christo ut Deus est. Hoc enim versu Christi dignitatem ex ejus divinitate describit. Unde ait, *Ipse est ante nos, et in ipso*, id est per ipsum, *omnia* (ergo etiam angeli) *constant*, id est consistunt et conservantur, sicut ab eodem creata sunt. Primogenitus ergo hic, sicut et Matth 1. v. 25 idem est quod unigenitus. Dicitur vero Christus primogenitus, quia primo, puta ante omnem creaturam, est genitus. Vult ergo dicere Paulus, Christi generationem priorem esse omni creaturarum creatione, nec Christum angelis esse juniorem, ut docebant Simoniani, q. d Christus ut tempore, ita et dignitate, causalitate, rerumque omnium productione excellit omnes ennæas potestates, βυθος, æones, angelos Simonianorum, Valentini et aliorum Novatorum: ac consequenter non angeli, sed Christus unus est redemptor ac mediator noster. Ita Theophyl. Ambros Theodor. Et patet ex sequentibus subdit enim, *Quoniam in ipso condita sunt universa in cœlis et in terra* Vide Epiphan in hæresi Basilidis, Simonis et Menandri.

16 IN IPSO CONDITA SUNT UNIVERSA.] *In ipso*, id est per ipsum Unde per repetitionem idipsum explicans et confirmans subdit, *Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt*

VISIBILIA, ET INVISIBILIA.] Docebant Platonici, et ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus, et alii Simonis asseclæ, Deum creasse angelos: angelos vero creasse homines et mundum. Contra hos docet Apostolus tam invisibilia quam visibilia, id est tam angelos quam homines, a Filio esse creatos.

DOMINATIONES] Id est dominantes.

PRINCIPATUS] Id est principes, vel principatum gerentes.

POTESTATES] Id est potentes et potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis Sunt enim hæc nomine angelorum. Vide dicta Ephes. 1. v. 21.

OMNIA PER IPSUM, ET IN IPSO CREATA SUNT.] Pro *in ipso* græce est εις αυτον, id est in ipsum, puta ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. Ita Vatabl Verum sæpe εις capitur pro εν id est *in ipsum*, pro *in ipso*. et ita accipiunt hic græci. Unde Secundo, Anselmus, *per ipsum*, inquit, quasi causam efficientem cum Patre creata sunt omnia. Filio enim, quia a Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat præpositio *per*. *In ipso*, scilicet quasi in Verbo, idea et sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu melius diceretur, per ipsum, scilicet tamquam Verbum et Sapientiam, creata esse omnia. Unde Tertio et optime, το *in ipso* significat immensitatem Filii scilicet Filium esse ubique per essentiam, præsentiam et potentiam, adeo ut extra se nihil errare vel agere possit, sed omnia quæ erret et agit, in eipso erret et agat Hæc enim est perfectio immensitatis divinæ, ut cum sit ubique, omnia occupet et repleat; nihil foris vel eminus, sed omnia intra se, et intra ambitum essentiæ suæ aget et faciat. Deus ergo intime rebus omnibus a se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conservantur et gubernantur, sicut corpus et vita corporis pendet a præsentia animæ Unde Plato dixit Deum esse animam mundi Et Sapiens Sap. 1.7. *Spiritus*, ait, *Domini replevit orbem terrarum, et hoc* (hic scilicet Spiritus, ut legit August Nam τo *hoc* respicit Græcum πνευμα quod est neutrum) *quod continet omnia, scientiam habet vocis*. q. d. Cavete a murmure et detractione, quia Spiritus Sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet et conservat omnes creaturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus Sancti, non foris Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum et sermonum scientiam et cognitionem habet. Hinc omnia dicuntur esse et consistere in Spiritu Sancto, sicut omnia dicuntur esse et consistere in Patre et Filio. Et hoc est quod cecinit poeta:

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet

Sicut enim anima est in corpore; ita vicissim corpus est in anima, et longe magis Non enim anima a corpore s d corpus ab anima intime pendet, consistit, conservatur et vivificatur Pari modo et Deus est in mundo, et vicissim multo magis mundus ipse est in Deo, quia a Deo Deique præsentia intime pendet, et in suo esse conservatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum et complexum Filii, intra sphæram essentiæ et præsentiæ Filii, creata sunt omnia, ideoque ut sequitur, in eo omnia constant, id est conservantur et consistunt: adeo ut, si Filius et Deus suam essentiam et præsentiam ab universo subduceret, totum universum evanesceret, sicut radii evanescunt, cum sol se subducit: et vi a corporis evanescit cum a corpore anima se subducit. Ita Chrys. et Theoph.

Id ipsum declarat S. August lib 7 Confess cap. 5. pulchra similitudine, qua Deum comparat mari; utpote qui totum mundum in se æque ut mare spongiam contineat. *Intueor*, inquit, *te Domine omni ex parte mundi hanc massam ambientem et penetrantem, sed usquequoque infinitum: tamquam si mare esset ubique, et undique per immensa spatia infinitum solum mare et haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen, plena esset undique spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenam putabam* Pari modo ab aliis Deus dictus est adamas quidam maximus et pulcherrimus, totum mundum in se continens et complectens.

Nota Ne, cum dixit *per ipsum*, quispiam cum Ario intelligeret per Christum quasi ministrum omnia esse creata, addidit Apostolus, *in ipso*: ut significet Filium consortem imperii, immensitatis, potentiæ et essentiæ paternæ.

17 Et ipse est ante omnes] Thronos, Dominationes, potestates, etc. Posset Secundo, Græcum προ παντων, verti, *ipse est ante omnia*. Respicit enim τα παντα, id est *omnia*, quæ v. præced. dixi in Christo esse creata et condita: sed maxime intendit Apostolus opponere et anteponere Christum angelis, quos Christo præponebant Simoniani.

18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ] Hactenus egit de Christo ut Deo, ejusque divinitatem ostendit: jam agit de Christo ut homo est, et Christi hominis dignitatem ostendit Christus enim qua homo est, non qua Deus, est propria caput Ecclesiæ. Vide dicta Ephes 1 22.

Qui est principium] Primo, Christus: qua Deus, omnium rerum est principium, ait Ansel. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo qua Deus, sed qua homo est caput Ecclesiæ, ut dixi.

Secundo ergo; melius Chrys. Theod. Theoph Ambr. Vatab. Christus est *principium*, id est fons, dux et auctor resurrectionis et resurgentium ex mortuis, ut τo *ex principium* æque ac τo *primogenitus* pertineat ad τo *ex mortuis*. Imo Vatab. et Erasm. sic vertunt, *qui est principium primogenitorum ex mortuis* q. d. Primum principium, fons et auctor resurrectionis ex mortuis est Christus

Tertio et optime, Christus, qua homo est caputque Ecclesiæ, est *principium*: Primo, situ: quia super omnes cœlos elevatus quasi primus et summus consistit. Secundo, dignitate. Unde Cyrillus, *principium*, ait, id est princeps et præcipuus. Græcum enim αρχη tam principatum quam principium significat, et sic *principium* pro principatu capitur Psal. 109, 3. *Tecum* (o Christe) *principium* (hebr. נדבות *nedebot*, id est principatus *in die virtutis tuæ* Tertio, Christus est *principium* tempore et causalitate Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiam, fecit et formavit, in eaque et in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus omnium virtutum et bonorum operum principium est et causa Ita Ansel

Quæras An eodem sensu Christus se vocet *principium* Joan. c. 8. v 25 cum interrogantibus eum Judæis. *Tu quis es?* respondit, *Principium qui* (vel, ut legunt nonnulli cum Græcis *quod*) *et loquor vobis*. Respondet S Aug in citatum locum Joannis, Beda, Rupert. et Ambr. lib. 3 de Fide c. 4. Christum se vocare principium, q. d Ego sum primus et novissimus: vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verum sic *principium* esset nominativi casus, et græce legendum esset αρχη. Jam autem constat *principium* apud Joan esse accusativi casus: ita enim habent constanter Græca et Græci, scilicet, την αρχην quomodo Septuag. vertere solent Hebræum בראשית *berescit* id est in principio: intelligitur enim præpositio κατα, quasi dicat, Secundum principium, a principio Secundo ergo, verius et planius, principium apud S Joannem idem est quod a principio, et subauditur verbum, *sum* q. d. Ego sum a principio, sum ab æterno ante Abraham, ut ait ibidem v. 58. sum æternus, Deus verus de Deo vero. *qui et loquor vobis* q d. Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit οστις, id est qui: jam Græca legunt οτι, id est quod, q d Sum a principio, quod ipsum loquor et assero vobis Tertio, Nonnus et Maldon. hæc verba trajiciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod a principio vobis loquor, et jampridem prædico, me scilicet esse Messiam, quem si velletis audire, jampridem ex verbis et factis meis me illum ipsum esse cognoscere potuissetis. Sed hæc est trajectio insolita Adde, hunc sensum, et hanc responsionem nihil habere eximii, sed esse humilem et repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hic *principium*.

Primogenitus ex mortuis.] Id est primo resurgens ex mortuis ad vitam immortalem. Ubi Nota Primo. Resurrectio est et dicitur tam hic quam alibi regeneratio: quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. Ita Chrysost et Theodoret. Secundo, licet aliqui ab Elia et Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum: tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem numquam amplius moriturus: illi vero resurrexerunt ad vitam mortalem rursum morituri, uti de facto rursum mortui sunt Vide dicta 1 Corinth. 15. 20.

Ut sit in omnibus ipse primatum tenens.] q. d. Ut tam in rerum genesi, quam in παλιγγενεσια et regeneratione, id est tam in prima rerum creatione quam in resurrectione Christus primas teneat (hoc enim significat Græcum πρωτευων) quia sicuti Christus qua Deus est, ante omnes et omnia. omniaque in Christo creata sunt et constant, ut dixit v. 16 ita Christus, qua homo, est primogenitus ex mortuis, dux et princeps resurrectionis

Secundo, hæc aliter interpretatur Anselmus: Christus, inquit, primus est resurgentium, ut in omnibus Sanctis tam prioribus quam sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ et sanctitatis. Sed prior sensus uti magis est genuinus, ita magis est illustris et amplius

19. Quia in ipso (Christo) complacuit (Patri) omnem plenitudinem inhabitare.] Ita legunt passim Latina, Græca, Syra, omnesque interpretes Tollenda ergo est vox *divinitatis*, quam quidam hic addunt. Sensus est q. d. Voluntas et beneplacitum Dei Patris fuit, ut in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius divinitatis; inhabitaret, in-

quam, non tantum per vim et operationem, sed etiam per seipsam, suamque essentiam Ita Theophyl. et Anselm.

Secunda, aliter Theodor. *Plenitudo*, ait, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis sui corpus implet et perficit; uti dixit Ephes. 1. 23. Hæc in Christo inhabitat, id est Christo conjuncta est, sub Christi tegmine et protectione quasi tabernacula tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel navi omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verum quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter quomodo vocavit Ecclesiam Ephes. 1. 23. sed *omnem plenitudinem*, nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, uti explicuit ad Ephes. 1. hinc simplicius et planius accipiemus plenitudinem priore sensu jam dato. Hæc enim est causa, cur Christus in *omnibus* primatum teneat, uti præcessit.

20. ET PER EUM RECONCILIARE OMNIA IN IPSUM.] *Omnia*, id est omnes homines omnium temporum, nationum et locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, ut damnati homines et dæmones Deo reconcilientur et salventur.

Nota. Pro *in ipsum*, græce est εις αυτον, quod Vatab. vertit, *erga se:* planius alii εις αυτον, id est, inquiunt, εαυτω id est sibi, ut sit hebraismus: Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. Ita Theoph.

PACIFICANS PER SANGUINEM CRUCIS EJUS, SIVE QUÆ IN TERRIS, SIVE QUÆ IN COELIS SUNT.] Latina syntaxi melius diceretur *pacificando:* nam *pacificans* latine non cohæret congrue cum *complacuit*; cum quo tamen cohærere debet, et in Græco cohæret. q. d. Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quam ea quæ in cœlis sunt, id est, tam homines quam angelos, quod alia phrasi dixit Ephes. 1. 10. Ita scribens *proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cælis, et quæ in terra sunt*.

21. ET VOS CUM ESSETIS ALIQUANDO ALIENATI, ET INIMICI SENSU IN OPERIBUS MALIS.] Pro *sensu* græce est διανοια, id est mente et voluntate, id est, per mentem et voluntatem: licet Ambros. et Hier. in epist. ad Joan. Episcopum Hierosol. διανοια, in dativo vertant, menti sive cogitationi, consiliis et sensui; hæcque referant non ad hominem peccantem, sed ad Deum, in quem peccatur: sic enim habet Ambros. *Et vos quondam alienatos et inimicos consiliorum ejus in operibus iniquis*, etc. Hier. vero sic, *cum essetis alienati et inimici sensus ejus*. Verum melius et planius Noster, Syrus et Græci vertunt in ablativo, mente, vel cogitatione ac sensu: q. d. Cum abalienati essetis a Deo non fato, ait Theoph. non necessitate, non solo originali labe: sed etiam propria voluntate et malitia aversi a Deo, et adversus Deum hostili essetis animo, quod testificabimini operibus malis exterius blasphemando, inebriando, fornicando, etc. Aliter Syrus το εν τοις εργοις id est, *in operibus*, vertit, *propter opera*, sic enim habet, *Inimici eratis mentibus vestris* מטל עבדיכון *metul abadachum*, id est, *propter opera vestra mala* Sed prior sensus planior et ordinatior est

22. NUNC AUTEM RECONCILIAVIT IN CORPORE CARNIS EJUS PER MORTEM.] *Ejus*: id est suæ. Est hebraismus, de quo dixi v. 20. Nota τὸ *in corpore carnis* ejus habet epitasim, q. d. Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum; aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico et assero Christum *in corpore carnis suæ*, id est, in corpore suo carneo, id est vero et proprio, esse passum et mortuum pro nobis.

EXHIBERE (ut exhiberet) VOS SANCTOS ET IMMACULATOS,] αμωμους. Id est, in quibus nec Momus ipse inveniat, quod carpat et reprehendat, ut dixi Ephes. 1, v. 4. Tertull. sæpius vertit, *invituperabiles*.

ET IRREPREHENSIBILES, ανεγκλητους, id est, ut Erasmus vertit, *incriminabiles*, sive inculpatos, CORAM IPSO.] scilicet Deo Patre. Vatabl. et Syrus vertunt, *in conspectu suo, coram se* Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum quod absolutum.

23. SI TAMEN PERMANSERITIS IN FIDE FUNDATI, ET STABILES ET IMMOBILES A SPE EVANGELII.] Exigit constantiam tam in fide quam in spe Christiana, Secundo, vocat *spem Evangelii* spem quam adfert et docet Christus per suum Evangelium: scilicet ut speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia et cœlestia nos consecuturos. Potest etiam *spes* hic metonymice accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Evangelium

QUOD PRÆDICATUM EST IN UNIVERSA CREATURA QUÆ SUB COELO EST.] Id est, in omnibus gentibus quæ sub cœlo sunt: est synecdoche: nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, puta homini. Magnificentius autem et ardentius est dicere, *in omni creatura* quam *inter omnes homines*.

Subtilius ex S. Gregorio Anselm. *omnis creatura*, inquit, dicitur homo: quia homo cum omni creatura in aliqua participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam et vegetationem cum animalibus sensum et motum, cum angelis rationem et intellectum. Sed prior sensus magis planus et genuinus est. Sic enim Christus Marci 16. 15 jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cœlo creata est.

Nota Est hic hyperbole: necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, puta Danis, Norwegis, Japonibus, Sinis, Moscovitis, Tartaris prædicatum fuit Evangelium.

Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, pene omnibus; vel omnibus non in specie, sed in genere: quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus quam Occidentalibus; tam Septemtrionalibus, quam Meridionalibus: omnes enim gentes vel Orientales vel Occidentales, vel Septemtrionales, vel Meridionales sunt quasi dicat Paulus, Evangelium non sola Judæa se conclusit: sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, a Meridie ad Septemtrionem plurimas gentes pervasit. Videte ergo, o Colossenses, ne fidem mutetis, quæ a toto orbe jam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni et Novatoribus, qui aliam fidem, imo perfidiam inducunt.

24. QUI NUNC GAUDEO IN PASSIONIBUS PRO VOBIS,] q. d. Adeo certa est spes Evangelii, quam jam dixi, ut gaudeam pro ea, proque Evangelio inter vos divulgando (ut hujus spei participes vos faciam) quidvis pati:

ET ADIMPLEO EA QUÆ DESUNT PASSIONUM CHRISTI,

IN CARNE MEA, PRO CORPORE EJUS, QUOD EST ECCLESIA.] *Et* hic causale est: tale enim est Hebræum *vau*, valetque idem quod *quia*. q. d. Gaudeo in passionibus meis, quia iis odimpleo ea quæ desunt passionibus Christi. Rursum Vatablus *passiones Christi* interpretatur passiones, quas propter Christum Paulus subibat. q. d. Multa jam passus sum propter Christum, multa adhuc mihi desunt et supersunt ferenda. Paratus sum autem reliquas eas afflictiones propter Christum pati in carne mea pro Ecclesia. Dicit autem *adimpleo*, ut notat commentarius Hieronymo ascriptus, ut significet se paratum esse usque ad sanguinem et mortem hæc pati, sicut Christus ad mortem passus est pro Evangelio.

Verum hæ *passiones* non sunt passiones Christi, sed Pauli propter Christum; at si hoc voluisset Paulus, clare dixisset, Adimpleo ea quæ desunt passionibus meis quas patior propter Christum.

Proprie ergo *passiones Christi* vocat eas, quæ passus est Christus. Ita Ambros. Chrys. Theoph. OEcumen. Anselm. et alii passim, ac consequenter τὸ *in carne mea*, non referendum est ad *ea quæ desunt*, sed ad *adimpleo*, q. d. Patiendo in carne mea, adimpleo ea quæ desunt passionibus, quas passus est Christus in carne sua.

Dices, Si deest aliquid passioni Christi: ergo passio et redemptio Christi non fuit plene, sed imminuta et insufficiens.

Respondeo negando consequens. Passio enim Christi in se fuit plena et sufficiens, illique quoad valorem et pretii sufficientiam nihil defuit. Christus enim sua passione comparavit pretium sufficiens toti mundo redimendo, imo mille mundis redimendis. eidem tamen passioni aliquid defuit, et deest, in nobis, nimirum communicatio et participatio passionis ac meritorum Christi: ut scilicet Christus non tantum in se, sed etiam in suis membris, id est Apostolis aliisque fidelibus, si mile patiatur, hacque passione perfungatur ut perficiatur corpus ejus, quod est Ecclesia. Æterno enim suo decreto statuit Deus, ut Christus non tantum in se, sed etiam in suo corpore et membris, puta in Ecclesia et fidelibus, pateretur, et passione eorumdem consummaretur ac perficeretur; dum nimirum fideles quique patiendo participes fiunt et similes Christi patientis et crucifixi.

Unde Nota Primo, cum Ambrosio, Chrysost. Theophyl. et aliis. Sicut mystice unum est corpus, una anima et vita, ita et una est passio Christi et Ecclesiæ, sive Christi et Apostolorum, Martyrum, omniumque fidelium, sicut eadem est passio capitis et corporis, sive capitis et membrorum. Christus enim est caput, membra sunt Apostoli, aliique fideles. Unde Christus Paulo Ecclesiam persequenti non ait, Quid Ecclesiam, sed, Quid me persequeris? vide dicta 1. Corinth. 12. vers. 27. Christus enim uti gratiam suam et patientiam, ita et passiones suas Apostolis, aliisque fidelibus communicat: ac rursum sicut uno membro patiente patiuntur et compatiuntur cætera membra, et maxime caput; ita dum fideles patiuntur, Christus in iis patitur et compatitur.

Hinc Secundo, pro eo *quæ desunt* græce est ὑστερήματα. Quod mala fide, et perperam Beza cum commentario inscripto (sed falso) S. Ambrosio vertit, *reliquias:* proprie enim ὑστέρημα Paulo et Græcis idem est, quod defectus, inopia, penuria; præsertim cum jungitur cum verbo ἀναπληρῶ, id est adimpleo, suppleo: nec enim quis supplet id quod reliquum est et abundat, sed tantum id quod deest, ut patet 2. Cor. 8. 14. *Vestra*, ait, *abundantia illorum inopiam* (græce ὑστέρημα) *suppleat*. Et Philip. 2. v. 30. *Ut impleret*, ait, *id quod ex vobis deerat* (græce τὸ ὑστέρημα) *erga meum obsequium*. Et 1. Thessal. 3. v. 10. *Compleamus*, ait, *ea quæ desunt* (græce ὑστερήματα) *fidei vestræ*. Unde Chrysost. ὑστερήματα vertit, ἐλλείμματα. id est, ea quæ desunt; et Syrus vertit, חסירותא *chasiruta*, id est defectum; ita et alii passim. Hoc etiam significat verbum *adimpleo*; et clarius Græcum ἀνταναπληρῶ, quod, inquit Erasmus, compositum est ex tribus, scilicet ex ἀντὶ, quod significat vicem, cum quis alterius loco aliquid facit. q. d. Paulus: Ut vicem Christo pro me passo reddam, id quod pro Christi Ecclesia patiendum restat, ego adimplebo et patiar in carne mea. Secundo, componitur ex ἀνὰ. quod apud Latinos valet *re*; et πληρῶ, id est impleo. q. d. Reimpleo, sive rursum et frequenter impleo vice Christi, quod in illius passionibus est diminutum et deficiens. Unde pro *adimpleo* Syrus, Vatablus, Erasmus vertunt, *suppleo:* q. d. Paulus, Christus quidem in se satis abunde passus est, ut nos redimeret, nobisque compararet commune lytrum, quo a peccato redimamur, si illud nobis applicetur: verum ut hoc lytrum et hæc Christi passio hominibus præsertim infidelibus applicetur, multa adhuc desunt: nimirum oportet nos Apostolos peregrinari per totum mundum, docere omnes Gentes, monere, hortari, arguere, ut eas convertamus; idaoque multa nobis dura et acerba patienda sunt; uti jam ego vinculo hæc patior in carne, ut ea quæ desunt passionibus Christi in Gentium conversione procuranda, ego adimpleam, multaque patiar pro corpore Christi, quod est Ecclesia, ut nimirum inter Gentes Ecclesia propagetur, crescat et perficiatur, passionisque ac redemptionis Christi plane fiat particeps. Quemadmodum, inquit Theoph. si duce exercitus abeunte subimperator (id est, ducis vicarius) pro phalange dimicans in illius locum constitutus vulnera ipsius recipiat: ita Christo in cœlos abeunte Apostoli in acie depugnantes pro eo vulnera recipiunt. Ita Chrys. quoque. Ambr. Theod. OEcumen. Ansel. D. Thomas, et Aug. in Ps. 61. et satis patet ex seq. subdit enim Apostolus, *Cujus factus sum ego minister*, etc. *ut impleam verbum Dei*, at v. 27. *Quibus*, ait, *voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus*. Gentibus ergo per multos labores et passiones prædicando verbum Dei, adimplebat ea quæ deerant passioni Christi pro Ecclesia.

Eleganter hunc Pauli locum pertractat S. Aug. in Ps. 86. *Ut adimpleam*, ait, *quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. Quid adimpleam? Quæ desunt. Cui desunt? Pressurarum Christi. Et ubi desunt? In carne mea. Numquid aliquid pressurarum deerat in illo homine, quod factum est Verbum Dei, natum ex Maria Virgine? Passus enim est quidquid pati deberet: et videtur quod omnio; in cruce enim positus accepit acetum in ultimo, et ait: Perfectum est; et inclinato capite emisit spiritum. Quid est, Perfectum est? Jam de mensura passionum nihil deest: quia omnia quæ de me scripta sunt completa sunt. Ergo impletæ erant omnes passiones, sed in*

capite: restabant adhuc Christi passiones in corpore: vos autem estis corpus Christi et membra. In iis ergo membris cum esset Apostolus, dixit: Adimpleo quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. Nam, ut idem ait in Ps. 61. sub initium, omnes passiones Christi et Christianorum ad unam communionem Christi et Ecclesiæ pertinent rempub.

Ubi Nota. Sicut multa desunt passionibus Christi, ut Gentes ad Christi fidem convertantur et passionis Christi fiant participes; quæ adimplent Apostoli, dum multa patiuntur in prædicatione Evangelii pro Ecclesia Christi propaganda, quod Primo et proprie hic intendit Apostolus; ita multa desunt passionibus Christi, ut fidelibus jam conversis plenius in dies et plenius passiones et satisfactiones illæ Christi applicentur. Sicut ergo quisque fidelis per opera satisfactoria quæ subit, applicat sibi satisfactionem Christi, ut satisfaciat pro pœna temporali peccatis suis debita: ita potest passionem et satisfactionem hanc suam Christi satisfactione nixam et mixtam, cum ea amplius non indigat, utpote omni culpa et pœna sibi jam condonata, aliis applicare: hoc enim requirit communio sanctorum et bonorum operum, quæ est in Ecclesia. Et hoc sensu Paulus quoque adimplebat ea quæ deerant passionum Christi pro Ecclesia: quia passiones et satisfactiones sibi redundantes Paulus applicabat Ecclesiæ, ut per eas fidelibus, qui erant in Ecclesia, applicaretur satisfactio Christi, itaque satisfacerent pro peccatis suis, id est, pro pœna temporali, quæ culpa condonata eis luenda restabat. Hunc secundum sensum innuit quoque hisce verbis Paulus, vel certe illud ipsum ex priore sensu genuino jam dato argumentatione a pari facile est deducere et concludere: nam tam passiones hæ secundæ quam primæ desunt passionibus Christi, et tam hæ secundæ quam primæ adimplentur per passiones et satisfactiones Apostolorum, aliorumque Sanctorum, et tam per has secundas quam per primas applicantur nobis passiones Christi. Denique tam hæ secundæ quam primæ suscipiuntur pro Ecclesia Christi, immo magis secundæ quam primæ: nam secundæ pro fidelibus, primæ pro infidelibus convertendis suscipiuntur.

Hinc sequitur Tertio. non male Bellarminum, Salmeronem, Franc. Suarez et alios Doctores Catholicos, cum tractant de Indulgentiis (quidquid occinat hic Beza) hæc generalia Apostoli verba extendere ad thesaurum Ecclesiæ, ex quo ipsa dare solet Indulgentias: hunc enim thesaurum voluit Deus constare meritis et satisfactionibus non tantum Christi, sed et Apostolorum, omniumque Christi Sanctorum: uti definivit Clemens VI. extravagante *Unigenitus.* Idque fecit Deus duabus de causis; Prima, ut hac ratione Christum et Sanctos Christi honoraret, dum eos adsciscit in consortium satisfactionis Christi, qua Christus pro aliis satisfecit: sicut rex honorat suos duces, dum eos provinciis præficit, et in regni gubernandi consortium admittit; et Deus quoque qui est prima omnium causa, honorat suas creaturas, et causas secunda, dum eas in agendo socias sibi adjungit.

Secunda. ut esset perfecta communicatio bonorum inter membra Ecclesiæ, id est inter nos, et Sanctos, sicut est inter cives ejusdem reipublicæ, et inter fratres ejusdem familiæ. Sic enim Sancti propria adimplent pro Ecclesia ea quæ desunt, scilicet huic thesauro jam dicto, et consequenter adimplent ea quæ desunt passionibus Christi: quia sine his passiones Christi non complerent hunc thesaurum, prout a Deo institutus est, nimirum ut non tantum e Christi, sed et aliorum Sanctorum passionibus et satisfactionibus confletur.

Et favet Græcum ἀνταναπληρῶ. quod significat vicissim vel contra ex altera parte impleo. q. d. Thesaurus hic una sui parte, scilicet Christi meritis, completus est; sed vicissim altera sui parte, scilicet meritis Sanctorum, incompletus quotidie impletur per passiones meas, puta Pauli aliorumque Sanctorum.

25. Cujus (scilicet Ecclesiæ, græce enim est ἧς fœmininum) FACTUS SUM EGO MINISTER SECUNDUM DISPENSATIONEM DEI QUÆ DATA EST MIHI IN VOS.] Pro *dispensationem* græce est οἰκονομίαν, q. d. In Domo Dei, quæ est Ecclesia, sum œconomus, ut dispensem toti familiæ, id est singulis fidelibus, bona et dona Dei Domini mei.

UT IMPLEAM VERBUM DEI.] Vatablus, *ut impletum esse declarem sermonem. id est promissionem Dei de vocatione Gentium.* Sic enim Hebræi sæpe verbum activum reale sumunt pro mentali aut verbali, juxta can 36.

Secundo, planius, *ut impleam,* id est, plene prædicem verbum Dei. et compleam prædicationem Evangelii, quam cœpit Christus. Sic Roman. 15. 19 dicit Paulus se ab Jerusalem usque ad Illyricum replevisse (id est, plene prædicasse) Evangelium Christi.

Nota hic dignitatem præconum et doctorum Evangelii, utpote quos Christus vocat in partem sui officii et ministerii, ut prædicationem Evangelii, quam ipse cœpit. illi compleant, opusque redemptionis humanæ, ad quod Christus a Patre in mundum missus est, absolvant et perficiant.

26. MYSTERIUM.] Est appositio, ut patet ex Græco: verbum enim Dei vocat *mysterium quod absconditum fuit a sæculis, nunc autem manifestatum est sanctis,* scilicet Apostolis et Christianis.

27 QUIBUS VOLUIT DEUS NOTAS FACERE DIVITIAS GLORIÆ, id est divitem, locupletem, et bonis spiritualibus abundantem gloriam. SACRAMENTI (mysterii, ut paulo ante dixit) HUJUS IN GENTIBUS (hujus enim mysterii verbi Dei. et Evangelii magis participes factæ sunt Gentes, quam Judæi) QUOD, scilicet sacramentum vel mysterium. EST CHRISTUS objective scilicet: q. d. Quod circa Christum versatur, cujus objectum est Christus: totum enim mysterium Evangelii est de Christo, et redemptione Christi, qui IN VOBIS EST SPES GLORIÆ.] Rursus Christus hic dicitur *spes gloriæ* objective. q. d. Christus est id vel is, per quem futuram gloriam vitæ æternæ speratis et expectatis. Ita Ambros. Anselmus, Theodoret.

Alii sic exponunt: Christus est spes gloriæ. id est, spes gloriosa: quia videlicet per Christum magnifica et gloriosa bona speratis vos adepturos.

28. QUEM NOS ANNUNTIAMUS CORRIPIENTES OMNEM HOMINEM.] Græcum νουθετοῦντες, tam admonentes quam increpantes, vel corripientes et castigantes significat. Ita Theophyl,

29. IN QUO (ad quod) ET LABORO CERTANDO.] Græce ἀγωνιζόμενος, id est decertans quasi in agone, multa

vigilantia, fortitudine contentione, difficultate et periculo tamquam athleta Christi. Ita Theophyl

SECUNDUM OPERATIONEM, græce, ἐνέργειαν, id est, vim et efficaciam, EJUS, QUAM OPERATUR IN ME (Christus) IN VIRTUTE, id est potenter, valide ac efficaciter: hoc enim est Hebræum בכחה baccoach: q. d. Decerto in hoc agone Evangelii strenue et viriliter, non humanis viribus confisus: sed vi et efficacia spiritus Christi, qui in me potentissime operatur, patrando scilicet miracula tot et tanta: dando tantam efficaciam verbis meis, ut omnium corda penetrent et convertant; suggerendo animos, vires ac zelum ut ignea charitate et ignea lingua prædicem, omnibusque ignem hunc divini amoris afflem et aspirem.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

OPTAT ET HORTATUR COLOSSENSES, UT RADICENTUR ET FIRMENTUR IN FIDE ET CHARITATE CHRISTI.

SECUNDO, V. 8. JUDAIZANTIUM ET PSEUDOPHILOSOPHORUM SOMNIIS OPPONIT CHRISTUM, IN QUO OMNIS PLENITUDO DIVINITATIS INHABITAT. PER CHRISTUM ENIM NOS CIRCUMCISOS ESSE DOCET, NON CARNE, SED SPIRITU, CUM EI CONSEPULTI IN BAPTISMO MORTUI SIMUS DELICTIS.

HINC TERTIO, VERS. 14. DOCET CHRISTUM DELEVISSE CHIROGRAPHUM PECCATI, ILLUDQUE AFFIXISSE CRUCI, IBIQUE TRIUMPHASSE DE PECCATIS ET DÆMONIBUS; AC CONSEQUENTER JUDAICAS ABSTINENTIAS ET CÆREMONIAS QUASI UMBRAS INUTILES ABROGASSE.

DENIQUE V. 18. NON FICTAM ANGELORUM IN SUPERSTITIOSA HUMILITATE ET ABSTINENTIA, SED VERAM CHRISTI UNIUS MEDIATORIS RELIGIONEM SECTANDAM ESSE DECERNIT.

1 VOLO enim vos scire qualem sollicitudinem habeam pro vobis, et pro iis qui sunt Laodiciæ, et quicumque non viderunt faciem meam in carne: 2. ut consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, et in omnes divitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei Patris et Christi Jesu: 3. in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, et scientiæ absconditi. 4. Hoc autem dico, ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. 5. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum: gaudens, et videns ordinem vestrum, et firmamentum ejus, quæ in Christo est, fidei vestræ. 6. Sicut ergo accepistis Jesum Christum Dominum, in ipso ambulate, 7. radicati, et superædificati in ipso, et confirmati fide, sicut et didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. 8. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: 9. quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter: 10. et estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus, et potestatis: 11. in quo et circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi: 12. consepulti ei in baptismo, in quo et resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis. 13. Et vos cum mortui essetis, in delictis, et præputio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta: 14. delens quod adversus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: 15. et expolians principatus et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso. 16. Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum: 17 quæ sunt umbra futurorum: corpus autem Christi. 18. Nemo vos seducat, volens in humilitate, et religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, 19. et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus et conjunctiones subministratum, et constructum crescit in augmentum Dei. 20. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi: quid adhuc tamquam viventes in mundo decernitis? 21. Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis: 22. quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta et doctrinas hominum: 23 quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione, et humilitate, et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

1 VOLO ENIM VOS SCIRE QUALEM SOLLICITUDINEM HABEAM PRO VOBIS.] Vox *enim* dat causam cur cap. præced. vers. ult. dixerit se pro fidelibus laborare ἀγωνιζόμενον, id est in agone certando unde hic rursum pro *sollicitudinem*, græce est ἀγῶνα. q. d. Ideo memini, et inculco meum agonem, laborem, ac difficile certamen, quod pro vobis, aliisque fidelibus suscepi: *ut consolentur* et firmentur corda vestra in fide et gratia Christi.

PRO VOBIS ET PRO IIS QUI SUNT LAODICIÆ, ET QUICUMQUE (*quotquot* alii) NON VIDERUNT FACIEM MEAM IN CARNE.] Hinc satis apparet Paulum non fuisse, nec prædicasse Colossis aut Laodiciæ. Ita Chrys. et Theoph. Negat id Theodoret. et ex eo Baronius, sicque hæc verba explicant. q. d. Paulus, Non solum vestrum, o Coloss. sed et eorum, qui me non viderunt, maximam curam gero. Verum aliud videtur velle Apostolus. Quorsum enim hic meminisset eorum, qui non viderant faciem suam in carne, nisi quia eam non viderant Colossenses et Laodicenses? et hoc significat Græcum ὅσοι, quod Syrus vertit *cæteri*, sive quicumque alii, qui æque ut vos non viderunt faciem meam. Sicut enim si dicam, Petrus, Paulus, et cæteri Apostoli fuerunt cœlibes; tacite dico non tantum Petrum et Paulum fuisse cœlibes, sed etiam fuisse Apostolos: hoc enim involvit vox *cæteri*: ita pari modo cum hic dicit Paulus se sollicitum esse pro Colossensibus et Laodicensibus, et cæteris qui non viderunt faciem suam, tacite significat Colossenses et Laodicenses non vidisse faciem suam. Adde, in Actis Apostolorum nullam Colossentium, æque ut Corinthiorum, Ephesiorum, Atheniensium et aliorum, quibus Paulus prædicavit, fieri mentionem. Nec enim locus ille Actor. 19. 10. quem citat Baronius urget. Sic enim habet; *Segregavit*, (Paulus Ephesi commorans) *discipulos quotidie disputans in schola tyranni cujusdam, hoc autem factum est per biennium; ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Judæi atque Gentiles.* Nec enim hinc infertur, si omnes in Asia a Paulo audiverunt verbum Dei, ergo illud audiverunt et Colossenses et Laodicenses, qui in Asia habitant, nam non dixit Lucas Paulum ivisse Colossas aut Laodiciam, immo contrarium dicit, Paulum mansisse Ephesi, ibique disputasse per biennium in schola tyranni: ita ut Asiani omnes, qui vel habitabant, vel veniebant Ephesum tamquam ad Asiæ metropolim, possent Paulum ibi disputantem audire: adeo ut Pauli Ephesi disputantis et prædicantis rumor totam Asiam pervaserit.

2 UT CONSOLENTUR.] Id est, consolationem accipiant: Græcum enim παρακληθῶσιν, est passivum.

CORDA IPSORUM, INSTRUCTI IN CHARITATE.] Id est, cum fuerint instructi; vel, ut alii ex Græco vertunt, compacti in charitate. Græce enim est magis congrua syntaxis: αὐτῶν συμβιβασθέντων, id est, ipsorum instructorum vel compactorum in charitate. Ita Theophyl.

ET IN OMNES DIVITIAS PLENITUDINIS INTELLECTUS, IN AGNITIONEM MYSTERII DEI PATRIS ET CHRISTI JESU.] Nota Primo. Per *divitias* Paulus significat non opes auri et argenti, sed quamlibet copiam et abundantiam vel gratiæ, vel sapientiæ et intellectus, de qua hic loquitur.

Secundo, pro *plenitudinis intellectus*, græce est πληροφορίας (de qua voce dixi Roman. 14. 5.) τῆς συνέσεως id est, plenæ persuasionis intelligentiæ, id est plenæ et certo persuasæ intelligentiæ quæ omne dubium excludat, ait Theophyl. q. d. Ideo laboro, certo et sollicitus sum pro vobis, ut vos instruamini tum charitate, tum divitiis, id est abundantia plenæ persuasionis, hoc est plane persuasæ intelligentiæ mysteriorum fidei: ut scilicet in omnibus mysteriis fidei, quæ pertinent ad agnitionem Dei Patris et Christi Jesu, instructi, et plene persuasi, planeque intelligentes sitis, nihilque de iis ambigatis; ut certo vobis persuasum sit, nos non per angelos, ut vobis persuadent Simoniani vel alii Novantes; sed per Christum redemptos et reconciliatos esse Deo Patri.

3. IN QUO (scilicet Christo) SUNT OMNES THESAURI SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ ABSCONDITI.] Notat Chrysost. hoc dici contra Gnosticos a scientia se nominantes et venditantes. *Gnostici* enim græce idem est, quod *scientes*. q. d. In Christo est omnis vera sapientia, et ab illo petenda, non a Simone, non a Gnosticis, non etiam ab angelis, quos ipsi jactant. Cum dicit Apostolus *thesauri*, ait ex Chrysostomo Theophylact. copiam sapientiæ in Christo ostendit, cum dicit *omnes*, ostendit eum nihil latere: cum dicit *absconditi*, indicat quod solus ipse eos noverit, ab eoque scientia et sapientia omnis petenda sit: nam Christus est ipsa sapientia, et per sese cognitio.

Nota. Pro *absconditi* græce est ἀπόκρυφοι, quod non est participium, sed nomen, idemque est quod occulti et arcani: *absconditi* ergo hic idem significat et capitur nominaliter.

4 HOC DICO UT NEMO VOS DECIPIAT IN SUBLIMITATE SERMONUM.] Pro *decipiat*, græce est παραλογίζηται, id est, ut Vatablus, falsis rationibus et ratiocinationibus imponat vobis. Syllogismo enim vero et bono opponitur apud Aristotelem paralogismus, qui ex apparentibus, sed falsis, falsum concludit; aut ex veris falsum, per vitiosam consequentiam elicit et deducit.

Secundo, pro *sublimitate sermonum*, est græce πιθανολογία, id est, in persuasorio sermone in specioso fuco rationis humanæ, in artificiosa et sophistica oratione, quæ in speciem probabilis ad persuadendum et fallendum sit comparata et composita. Ita Theophyl. Noster vertit, *in sublimitate sermonis*, quia Simoniani, quos hic sugillat Apostolus, sublimia jactabant de cœlo, de matre angelorum, de angelis, rebusque et motibus cœlestibus: quibus simplices in admirationem rapiebant et seducebant.

Talis est pythanologia, et fucata oratio nostrorum Novantium, ut per dulces sermones seducant corda innocentium: si enim ipsorum rationes a viro cordato ad rationem ac formam syllogisticam redigantur, statim apparent non esse aliud quam paralogismi. v. g. cum sic argumentantur: Solus Deus est adorandus, ergo non sunt adorandæ, id est colendæ, imagines et Sancti; paralogizant. Peccant enim amphibolia vocis, *adorandus*: in antecedente enim intelligitur adoratio proprie dicta, quæ est latriæ; in consequente vero adoratio improprie, et amplissime sumpta, scilicet quivis pius cultus et honor. Sic, Unus, inquiunt, est mediator Christus, ergo Sancti non sunt mediatores, nec invocandi. Sed paralogizant: in antecedente enim intelligitur mediator per se, sive redemptor; in consequente

vero mediator idem est qued Intercessor, sive advocatus. Ita in reliquis omnibus.

Aggreditur hic Apostolus potissimum epistolæ argumentum, scilicet elidere dogmata falsa hæreticorum et Judaizantium, et contra ea corroborare Colossenses in vera fide Christi.

5. ET SI CORPORE ABSENS SUM, SED SPIRITU VOBISCUM SUM: GAUDENS ET VIDENS ORDINEM VESTRUM, ET FIRMAMENTUM FIDEI VESTRÆ.] q. d Licet absens sim corpore, spirituali tamen oculo et cura vobiscum sum, quia spiritu et mente vos sæpe contemplor, vestrumque ordinem (de quo multa inaudivi) cum gaudio intueor.

Secundo, Ambr. et Ansel magis proprie hæc accipiunt de spiritu prophetico, quasi per eum Paulus cognoverit absentiæ, quæ fiebant Colossis, eoque viderit, eodem modo quo Eliseus corpore absens, sed spiritu præsens, vidit Giezi accipientem munera a Naaman: si enim Eliseo id datum est, cur non Paulo? Major enim gratia fuit in Apostolis et Prophetis novi testamenti, quam in veteribus Prophetis. et similem spiritum constat fuisse in S Petro: enim absens cognovit fraudem Ananiæ et Sapphiræ, Act. 5. 3. q. d. Nihil vestrum me latet, o Colossenses, quia vobis adsum spiritu, eminus quasi cominus intueor omnia vestra, et quidquid facitis inspicio, ut revereamini in oculis meis neque intuitu male agere, aut male sentire vel loqui de Evangelio, nec Novantibus Simonianis auscultetis, aut inconstantiam et dubitationem ullam in fide ostendatis. Hic sensus et sententia non est improbabilis, si spiritum accipias non permanentem (hunc enim fuisse in Apostolis non est verisimile) sed transeuntem, quo subinde, cum opus esset, Paulus raptus fuerit ut suarum Ecclesiarum statum et ordinem absens intueretur. Sed prior sensus uti simplicior, ita certior est.

GAUDENS ET VIDENS ORDINEM VESTRUM] Per *ordinem* Ambros accipit dispositionem conversationis. Melius Chrys. Theoph. OEcum τάξιν, id est ordinem, interpretantur εὐταξίαν, id est, bonum ordinem, quo bene et ordinate omnia fiunt juxta ordinem a Paulo aut Episcopo præscriptum *Sicut enim*, ait Theoph. *in acie militari bona ordinis collocatio phalangem firmam efficit: sic et in Ecclesia, quando bonus ordo charitatis fuerit omnia constituentis.*

Quantum sit hujus ordinis bonum et commodum, patet in omni republica, nulla enim respublica sine ordine consistere potest; sed ut consistat, necesse est cives magistratui subordinari et obedire. et quemque civem suum servare gradum et ordinem, quod si hic ordo turbetur. turbatur respubl.

Secundo, idem patet in hierarchia cœlestium spirituum et angelorum, in qua summus est ordo, qui rempublicam angelorum consociat, stabilit, conservat. et mira pulchritudine exornat

Tertio, patet in ordinato motu et situ cœlorum, stellarum, elementorum, omniumque creaturarum, ac totius universi; si enim hic ordo turbetur, turbetur totum universum: nam ordo universi totius est vinculum et salus. *Ordinis perturbatio*, ait Naz orat. de moderat. in disp. servanda, *in aere fulmina. in terra succensiones, in mari exundationes. in urbibus et familiis bella: in corporibus morbos, in animis peccata quasi novas res moliendo introduxit, etc. Omnia*, ait Sapiens Sap 11. 21. *in mensura, et numero, et pondere disposuisti* (o Domine creator omnium.) De qua sententia Sapientis, vide S Aug. lib. 4. de Genesi ad litt. c. 3 4 5. tom. 4. et S. Thom. 1. p. q. 5. a. 5. ubi ex S. Aug. docet omnem rem, sive omne bonum habere Primo, mensuram, quæ omni rei certum modum ex determinatione principiorum suorum efficientium et materialium præstet. Secundo, habere numerum, qui cuique rei speciem præbeat. Tertio, habere pondus, id est, ordinem et inclinationem ad certum et finem suum; quod pondus rem ipsam ad suam quietem et stabilitatem trahit. Hoc significare volens Plato in Timæo dicit mundum factum esse per cubum ternarii, id est. per 27. tria enim in se ducta, id est ter tria, faciunt novem, rursum ter 9 faciunt 27. qui est et vocatur cubus ternarii. Per hunc ergo cubum, puta per viginti septem, mundum esse factum censuit Plato, quia in hoc cubo, puta 27. omnis harmonia et consonantia (numerorum) consistit.

Quia ergo tanta boni ordinis sunt commoda, hinc toties Apostolus ordinem inculcat, eumque in omnibus servari vult. Hinc et S Ignatius proximus Apostolis, eorumque spiritu et zelo imbutus. in suis epistolis toties, et tam impense hunc ordinem commendat et præcipit, ut epist. ad Trallianos, *Qui*, ait, *intra altare est, mundus est, ideo et obedit Episcopo et Presbyteris: qui vero extra est, id est, qui sine Episcopo, et Presbyteris, et Diaconis. aliquid agit, talis polluta est conscientia, et est infideli deterior.* Et ad Smyrnenses: *Omnia*, ait, *in vobis decenti ordine perficiantur in Christo. Laici Diaconis subditi sint, Diaconi Presbyteris, Presbyteri Episcopo, Episcopus Christo, sicut ipse Patri* Eadem singulis pene epistolis repetit et inculcat S. Ignatius.

6. SICUT ERGO ACCEPISTIS JESUM CHRISTUM DOMINUM. q. d. Sicut ab Epaphra et Archippo accepistis fidem et doctrinam Jesu Christi, præsertim illam, qua edocti estis Jesum Christum esse dominum ac redemptorem nostrum, non autem angelos, ita IN IPSO AMBULATE.] Christus enim est via quæ ducit ad Patrem, non angeli, ait Chrys. *In ipso* ergo, id est, in ipsius fide et institutione, *ambulate*. Christus enim sumitur pro adjunctis, puta pro fide. doctrina et vita Christi, juxta can 37. Vult Paulus antiquam, et a Christo et ab Apostolis traditam fidem nos sequi, nec audire Novantes.

7. RADICATI, ET SUPERÆDIFICATI IN IPSO.] Pendent hæc a præcedentibus, *in ipso ambulate*, q. d Sic ambulate in fide et institutione Christi, ut in ea firmas et fixas habeatis radices, illique superædificemini. Græcum enim ἐποικοδομούμενοι, non est præteriti, sed præsentis temporis: unde non tam *superædificati*, significat, quam, *ut superædificemini*, vel ut collapsi nonnihil restituamini. Ita Theoph

Nota hic triplicem metaphoram, et comparationem. Primo enim Christum, et Christi fidem comparat viæ, in qua sit ambulandum; Secundo, radici, cui inseri et inhærere nos oportet; Tertio, fundamento, cui superædificari debemus. Simili modo Ephes 2. 20. dixit: *Superædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Jesu Christo.* Et c. 3. 17. *Christum*, ait, *habitare per fidem in cordibus vestris. in charitate radicati et fundati.*

ABUNDANTES IN ILLO (in Christo scilicet, id est Christi fide, gratia, charitate, aliisque virtutibus) IN, id est cum, GRATIARUM ACTIONE,] pro tantis Dei beneficiis, quæ per Christum vobis præstitit. Ita Anselm.

8. VIDETE NE QUIS VOS DECIPIAT PER PHILOSOPHIAM.] Redit ad v. 4. ubi principale argumentum et caussam epistolæ tractare cœpit scilicet ut dehortetur Colossenses primo ab hæresi Philosophorum, deinde inferius a secta Judaizantium. *Apostolus*, inquit Tertull lib. de Præscr. cap. 7. et l. de Anima cap. 3 *fuerat Athenis, ibique expertus linguatam civitatem, cum omnes illic sapientiæ atque facundiæ caupones degustasset, inde concepit præmunitorium istud edictum.*

Nota. Pro *decipiat*, græce est συλαγωγῶν, id est *deprædetur* Ita Syrus, Theophyl. Ambros Unde Hilarius l 12 de Trinit. legit, *spoliet*. Simonianos ergo, et ab eis propagatos Gnosticos aliosque hæreticos, vocat prædones Paulus, uti et Christus Joann. 10 8 Et merito Si enim prædo est, qui bona fortunæ aufert et prædatur; multo magis prædo est, qui fidem veram, gratiam, virtutes omnes, imo Christum et Deum ipsum nobis aufert et prædatur; quique non corpus, sed animam ipsam interimit, illamque prædoni diabolo, ca æternæ morti devorandam tradit. Est ergo hæc deprædatio immane sacrilegium; sicut enim sacrilegi, qui templo deprædantur, Græcis ἱερόσυλοι, dicuntur, ita et a Paulo hic eodem nomine vocantur illi, qui animas ad imaginem Dei factas, Deoque consecratas per hæresim deprædantur, easque diabolo vendunt et mancipant

PER PHILOSOPHIAM, ET INANEM FALLACIAM.] *Et* significat, *id est* Sic *et*, pro *id est*, capitur Galat. 6. 16. et alibi, uti ibi dixi q d. Non omnem philosophiam damno (uti perperam intellexit Lutherus) sed eam quæ est inanis fallacia et superstitio gentilitatis. Unde hanc philosophiam 1 Timoth. c. ult v. 20 vocat *falsi nominis scientiam*; uti erant illæ angelorum seu deorum quorumdam mediorum et mediatorum speculationes, quibus referti sunt Platonicorum libri. Ita Chrys. et Aug. l. 8. de Civit. Dei, c. 9. et 16 Quamquam Clemens l. 1. Strom. hic tantum damnari putet philosophiam Epicuri, quæ tollit providentiam, et in deorum numerum refert voluptatem.

Secundo, Paulus hic perstringit Apollonium Thyaneum, et alios Philosophos, qui hoc tempore æque ut Apostoli orbem circuibant, ut populum a Christo ad se et sua dogmata traducerent, ut dixi 1. Corin. 1. 20.

Tertio, taxat Simonem Magum cum suis, qui primus fuit hæresiarcha, et omnium Novatorum parens

Hinc patet Simonem aliosque tunc Novatores sua dogmata ex figmentis Platonis, et aliorum Philosophorum quasi centonem consarcinasse Unde Tert. l. de Anima c. 3. Philosophos appellat patriarchas hæreticorum. Idem l. de Præscript. c. 7. *Hæreses*, ait, *a philosophia subornantur: Inde Æones et formæ nescio quæ, et Trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur Et ut carnis restitutio negatur, de una omnium Philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur. Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit: eædem materiæ apud hæreticos volutantur, iidem retractatus implicantur.*

Magis particulatim et fuse Irenæus l. 2. contra hæreses c. 19 recenset quæ dogmata a quo Philosopho mutuati sint Valentiniani et Gnostici *Thales quidem Milesius*, ait. *universorum generationem et initium aquam dixit* (idem autem est dicere aquam, et bythum. id est profundum, quod inter suos Æones statuunt Valentiniani.) *Homerus autem Poeta Oceanum deorum genesin et matrem Thetin dogmatizavit, quæ quidem hi in bythum et Sigen transtulerunt: Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subjecit. seminaliter habens in semetipso omnium genesim, ex quo immensos mundos constare ait; hoc autem in bythum et Æonas transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus e cælo in terram seminibus, indeque Æonem quem Sensum vocavere, acceperunt. Sic ex Democriti, et Epicuri vacuo, et atomis ejusdem, suum sumpserunt Pleroma* Et inferius: *Hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles. et Plato primi ante hos dixerunt* Deinde quod Deum necessitatis servum facerent, id eos ex fato Stoicorum accepisse docet. Et post pauca subdit: *Quod autem Salvatorem ex omnibus factum Æonibus esse dicunt; omnibus in eum deponentibus velut florem suum, ex Hesiodi Pandora acceperunt. Ipsum autem escuriorum, et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent a nemine in totum se posse coinquinari propter generositatem, licet quodque manducent vel operentur, a Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti Minutiloquium autem et subtilitatem circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur: Quod autem velint in numeros transferre universum hoc, a Pythagoricis acceperunt.*

SECUNDUM TRADITIONEM HOMINUM, SECUNDUM ELEMENTA MUNDI, ET NON SECUNDUM CHRISTUM] q. d. Philosophia hæc sive inanis fallacia, quam hic damno, non est a Deo (qui est veracissimus, ipsaque veritas) revelata aut inspirata, sed ab hominibus vanis et errantibus conficta et tradita; ideoque vana, errans, mendax et fallax est.

Talia sunt axiomata et principia veterum Philosophorum, quæ fidei nostræ repugnant, v g Ex nihilo nihil fit: A privatione ad habitum non fit regressus: Accidentis esse est inesse: Mundus est æternus: Quæ sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se: Omnis substantia maxime rationalis, per se subsistit. Hæc enim, uno excepto, in naturalibus vera sunt, non autem in supernaturalibus; alioqui enim ex primo tolleretur (uti nonnulli sustulerunt) rerum creatio: ex secundo tollerentur miracula Christi, quibus cæcos, surdos claudos visui, auditui et gressui restituit; ex tertio tolleretur veritas corporis Christi in Eucharistia: quartum negat mundi originem: ex quinto eliderelur mysterium SS. Trinitatis, ex sexto enervaretur mysterium incarnationis et unionis hypostaticæ. Quamquam proprie Apostolus non de his, sed de aliis Simonianorum principiis ac traditionibus loquatur, uti mox dicam

Secundo, hæc philosophia, quam damno, est *secundum elementa mundi*, id est, secundum rudimenta vanæ philosophiæ, circa mundi productionem et gubernationem, verbi gratia Platonis et Platonicorum, qui docuerunt angelos mundum condidisse, et esse hominum mediatores apud Deum, rursum cœlos et astra esse animata, aliaque similia. quos secutus Simon Magus finxit se Deum quemdam esse ac primo genuisse Selenem uxorem suam, eamque quasi primam mentis suæ conceptionem vocavit Ennœam, asserens hanc esse matrem omnium, fecisseque angelos, angelos deinde fecisse et produxisse cœlos et mundum: aliaque his similia figmenta; de quibus v. 18 et 20 Ita Irenæus l. 1. c. 20. et 23. Chrys. Theoph. et alii hic.

Hinc patet, Apostolum Galat. 4. v. 3. et 9. aliter quam hic, et alio sensu vocare *elementa mundi*: ibi enim *elementa mundi* vocat dies, menses et annos, qui sunt quasi principia, quibus creatus est, consistit et gubernatur mundus, quos proinde festos habebant, et colebant Judæi, ut ibi dixi: hic vero *elementa mundi* vocat principia mundanæ sapientiæ et philosophiæ.

Tertio, hæc philosophia et inanis fallacia, quam damno, *non est secundum Christum* id est, non est a Christo docta et tradita, nec eam Christum docet, Christique redemptionem, gratiam et fidem; sed a Christo vos abducit ad angelos, cœlos, stellas, de quibus, ut dixi, somnia et commenta sua tradit. Hinc patet, non veram, sed falsam philosophiam ab Apostolo damnari: nec enim verum vero contrariari potest; adeoque vera philosophia Christianæ pietati subservit et ancillatur.

9 QUIA IN IPSO (Christo) INHABITAT OMNIS PLENITUDO DIVINITATIS CORPORALITER.] Nota *Quia*, dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit cavendam esse philosophiam, et Philosophos qui homines abducunt a Christo: sequendam vero esse philosophiam et sapientiam, quam attulit a cœlo, et in terris docuit Christus. q. d. Nolo vos sequi Philosophos homines errantes et mendaces, quia volo vos sequi Christum, qui est prima veritas: nam in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.

Nota Secundo Pro *inhabitat*, græce est κατοικεῖ, quod non temporalem, ut παροικεῖ, sed perpetuam inhabitationem significat. Κατοικεῖν enim et παροικεῖν distinguuntur græce, æque ac latine *habitare* et *commorari*. Sic Petrus epist 1. c. 1, v. 17. vitam præsentem vocat παροικίαν, id est *incolatum*. Nam ut ait Cicero, *commorandi diversorium, non habitandi natura nobis hic dedit*. E contrario Ps. 86 7. cum dicitur: *Sicut lætantium omnium habitatio est in te*, pro *habitatio*, græce est κατοικία, id est, perpetua mansio.

Nota Tertio *Plenitudo divinitatis* idem est quod plena et tota divinitas, quæ in Christo homine inhabitavit. Ita Ambr. Theodor. D. Thomas, Chrysost. cum suis. Inde consequenter colligendum relinquit Apostolus, in Christo inhabitasse omnem plenitudinem sapientiæ ac veritatis: hanc enim adfert et includit in se divinitas; ac consequenter Christum doctorem sapientissimum sequendum esse, non autem Philosophos. Unde S Augustin. epist. 57 ad Dardanum. et ex eo Glossa hic *plenitudinem divinitatis* interpretantur plenam Dei cognitionem, quæ est in Christo Christique Evangelio, non autem in Mose, et in umbris legis Mosaicæ. Quam expositionem ita genuinam censet Erasmus, ut priorem jam datam excludat et refutet; sed perperam: constat enim *plenitudinem divinitatis* proprie significare plenam divinitatem, non autem cognitionem Dei, licet, ut dixi, illam secum adferat divinitas.

Nota Quarto In Christo inhabitat *plenitudo divinitatis*, *corporaliter*, id est, non umbratice, sicut habitavit in propitiatorio, tabernaculo, et Sacramentis legis veteris: non etiam phantastice, uti voluerunt Manichæi: non denique per accidens tantum, scilicet per motum et operationem, uti docuit Nestorius; sed *corporaliter*, id est revera, realiter et substantialiter. Hic sensus petitur ex v. 17. ibi enim corpus opponit umbræ. Ita Prosper sent 393 et Aug epist. 57. ad Dardanum. Simili sensu v. 17. veritatem et soliditatem rerum Christianarum. per umbras legis repræsentatam, vocat *corpus Christi*.

Secundo, *corporaliter*, quia in Christo divina natura non tantum unita est animæ, sed et corpori Christi; ita ut ex Verbo divino et humana natura corporea, una inaffabilis substantia corporea quasi composita sit, quæ est et dicitur Christus, sive Deus-homo, Sic anima potest dici in homine vel in corpore humano inhabitare corporaliter Ita S Aug. supra, Theod. Theoph D Thom 3. p. q. 2 a 9. ad 2. Hinc ergo ruit argumentum Nestorii dicentis: si Deus inhabitat in Christo, ergo in Christo sunt duæ hypostases, scilicet una Dei inhabitantis, altera corporis quod inhabitatur; hoc enim non sequitur Nam in Christo se res habet uti in homine, in quo licet anima inhabitet corpus, non duas tamen, sed unam eamdemque cum illo habet hypostasin: tantum enim τὸ *inhabitat* significat deitatem non misceri, nec confundi cum corpore quod inhabitat, sed integram et immixtam permanere.

Tertio. D Thomas loco jam citato *corporaliter*, inquit, hoc est, tribus modis secundum trinas corporis dimensiones. Sicut enim corpus tres habet dimensiones, scilicet longitudinem, latitudinem, et crassitiem; ita tribus modis quasi dimensionibus tota divinitas est in Christo. scilicet Primo modo per essentiam, per præsentiam et potentiam, sicuti est in aliis hominibus et creaturis. Secundo modo per gratiam gratum facientem, sicut est in aliis Sanctis omnibus. Sic Deus et divinitas, inquit Remigius, inhabitavit in Salomone per sapientiam, in Daniele per castitatem, in Mose per mansuetudinem, in Christo per omnem virtutem et innocentiam. Tertio modo, et propriissimo inhabitavit divinitas in Christo per unionem hypostaticam, sive personalem: idque soli Christo proprium est Verum duæ priores expositiones literales sunt et genuinæ, hæc tertia potius videtur esse metaphorica quædam accommodatio

10. ET ESTIS IN ILLO (Christo) REPLETI, QUI EST CAPUT OMNIS PRINCIPATUS ET POTESTATIS.] Id est, Christus vos sua plenitudine divinitatis inhabitat, eo modo quo jam paulo ante dixi ex Remigio, scilicet ut vos repleat fide, spe, charitate, omnibusque suis virtutibus et gratiis. Ita Ambr. et Theod *Christus*, inquam, qui est caput omnis principatus et potestatis, aliorumque quorumvis angelorum q d Non ergo angelis, quos inducit Simon, sed Christo, uti cœpistis, inhærete. Christus est caput tam vestrum quam angelorum, Christo ergo capiti quasi membra indivulse vos conjungite, nec a Christo ulla ratione sinatis vos divelli,

ut constanter et assidue dicatis, Christus caput meum, spes mea, amor meus, et omnia. Quomodo Christus sit caput angelorum, jam dixi Ephes 1. v. 10 et 22.

11. IN QUO ET CIRCUMCISI ESTIS CIRCUMCISIONE NON MANUFACTA IN EXPOLIATIONE CORPORIS CARNIS, SED IN CIRCUMCISIONE CHRISTI, CONSEPULTI EI IN BAPTISMO.] Ita legunt Romana Biblia, et Theodor. Græca tamen, Syrus, Theoph. et alii expungunt voculam *sed*. Juxta Romana et Theodoretum ponitur antithesis inter circumcisionem carnis datam per Mosem, et circumcisionem animæ institutam a Christo: hanc enim antithesin significat conjunctio adversativa *sed*, et sensus est: Vos, o Christiani Colossenses, circumcisi estis circumcisione non Judaica, quæ fit manibus, quæque consistit in expoliatione corporis carnei, qua nimirum de corpore carneo præscinditur præputium; sed circumcisi estis in circumcisione, id est circumcisione (est enim Hebræum *bet* contactus) Christi, quæ non corpus, sed animam a peccatis circumcidit. Si quæratis, ubi et quando ita a Christo circumcisi sitis? Respondeo, In baptismo, nimirum hoc ipso quo Christo in baptismo estis consepulti: in baptismo enim non tantum circumciduntur, sed sepeliuntur, et aquis piacularibus obruuntur et absorbentur peccata omnia. Eamdem sepulturæ metaphoram tribuit baptismo Apostolus Rom. 6. 4. ut ibi dixi.

Nota *Corpus carnis* vocat corpus carneum: sunt enim ut ait S. Aug. l. 4. de Trinit. multa corpora carnis expertia: uti cœli, clementa, saxa, etc. Nisi dicas esse hypallagen, et metathesin, qua *corpus carnis* dicatur pro caro corporis; ut sic legas hæc et ordines, *in expoliatione carnis corporis:* et sensus sit, in expoliatione et præcisione carneæ partis. scilicet præputii de corpore. Sic Hebræi vocant *desertum populorum*, non desertum inter populos, sed potius desertum a populis; et resurrectionem mortuorum, id est ex mortuis. Ponit ergo Apostolus antithesin inter circumcisionem Mosis, et Christi; quod illa carnem tantum præscinderet, quæ peccati est instrumentum, scilicet vilem pelliculam præputii: Christi vero circumcisio rescindat ipsa peccata ab anima.

Secundo, si cum Græcis jam et Syro legas sine *sed*, nulla erit antithesis, et hæc omnia spectabunt ad circumcisionem Christi, Unde Græca addunt vocem *peccatorum*: sic enim habent, *εν τη απεκδυσει του σωματος αμαρτιων της σαρκος*. id est. in *exutione corporis peccatorum carnis*. Ubi Nota *Corpus peccatorum carnis* vocatur corpus peccatis carnalibus obnoxium. Jam secundum Græca et Syrum hic sensus erit: Circumcisi estis per Christum circumcisione non manu facta, in expoliatione corporis peccatorum carnis; quia videlicet corpus vestrum per baptismum Christi circumcisum est a peccatis carnalibus, iisque expoliatum, ut non sit amplius corpus peccati: nam per baptismum exuistis corpus peccati, et induistis corpus gratiæ et justitiæ: et sic in re idem est circumcidere quod exuere vel expoliare corpus peccati Ita Theoph. et Græci. Verum prior lectio per antithesim plenior est et verior.

Aggreditur enim hic Apostolus Judaizantes perstringere. et Colossenses avocare a circumcisione et Judaismo, sicut v. 8. eos avocavit a philosophis, eorumque dogmatibus ad Christum.

12. IN QUO (scilicet Christo) ET RESURREXISTIS (in novam vitam, novos mores. novum spiritum, quem accepistis in baptismo) PER FIDEM OPERATIONIS (græce *ενεργειας*. id est efficaciæ, vel efficacis operationis) DEI, QUI SUSCITAVIT ILLUM (Christum) A MORTUIS.] q. d. Resurrexistis in baptismo in novam vitam per fidem, qua credidistis Dei potentiam, et divinæ gratiæ efficaciam, qua per Christum in credentibus hanc spiritualem resurrectionem operatur, sicut eadem potentia in Christo corporalem resurrectionem est operatus, dum eum a morte suscitavit.

Hunc esse sensum patet ex Ephes. 1. 19. quo hic alludit Apostolus (est enim hæc epistola simillima, et quasi compendium epistolæ ad Ephesios) ubi sic dicit: *Ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus* (id est, ad quanta bona vocati sitis, quantam gratiam hic et gloriam in resurrectione sperare debeatis) *et quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis, et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus* in nos. *qui credimus* (quod ait hic, *per fidem*) *secundum operationem* (græce est *ενεργειας*. eadem scilicet vox, quæ hic) *potentiæ virtutis ejus. quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis*. q. d. Eadem energia et potentia Deus suscitat nos credentes a morte peccati ad vitam gratiæ, qua Christum a morte suscitavit ad vitam immortalem et gloriosam; quod hic per compendium dicit. *per fidem operationis Dei. qui suscitavit illum a mortuis;* relinquens illa supplenda quæ supplevit ad Ephesios scribens. scilicet illa quæ jam citavi. Ita Ambrosius et D. Thomas.

Secundo. Adamus valde probabiliter *fidem operationis* interpretatur fidem non otiosam, neque desidem, sed agentem. et operatoriam bonorum operum, quæ hominem facit actuosum et sedulum in bonis operibus

Tertio, alii *fidem operationis Dei* interpretantur fidem, quam Deus operatur in nobis. Sed primus sensus stylo Pauli et epistolæ ad Ephesios maxime congruit

13. ET VOS, CUM MORTUI ESSETIS (privati vita gratiæ) IN DELICTIS ET PRÆPUTIO (per delicta et præputium) CARNIS VESTRÆ, CONVIVIFICAVIT CUM ILLO (ut, sicut Christus virtute Dei resurrexit a mortuis ad vitam gloriosam, ita vos eadem virtute et potentia a morte peccati a Deo suscitati sitis ad vitam gratiæ et spiritus) DONANS (condonans. et gratis remittens, hoc enim est Græcum *χαρισαμενος*. VOBIS OMNIA DELICTA.] Nota. *Præputium carnis* vocat libidines, et peccata carnalia. quæ committuntur per præputium. ut sit metonymia, et synecdoche, qua ex specie peccatorum notissima. reliqua intelliguntur: ita aliqui. Sed hic sensus arctior est, restringit enim præputium ad libidinem, cum Apostolus per præputium quodvis peccatum significet.

Unde Secundo, alii per *præputium carnis* intelligunt gentilismum, et gentilismi mores ac conversationem in carnis concupiscentiis explendis. Sic enim alibi passim more Judæorum gentilismum et Gentes vocat *præputium*, eo quod illud more Judæorum non circumciderent. Hic sensus aptus est, sed Apostoli mentem et fundum non exhaurit.

Hinc dico Tertio, Apostolus per *præputium carnis* intelligit incircumcisionem carnis, qua scilicet quis da-

siderla et concupiscentias carnis non resecat, non circumcidit, sed eas pronus sequitur, eisque obedit et indulget.

Ubi Nota. Judæi per circumcisionem censebant se fieri mundos, sanctos ac populum Dei. Hinc Gentes incircumcisas habebant pro immundis, pollutis et sceleratis. Inde proverbialiter *præputium* vel *incircumcisum* vocabant id, quod quavis in re immundum est. Sic sæpe Prophetæ carpunt Judæos, quod incircumcisum habeant cor, incircumcisas aures, linguam, oculos, etc. id est, quod cor, aures, linguam, oculos immundis vitiis et concupiscentiis habeant obstructos et obduratos.

Illustre etiam hujus rei et significationis extat exemplum Levit, 19. 23. ubi sic dicitur: *Quando ingressi fueritis terram, et plantaveritis in ea ligna pomifera, auferetis præputia eorum: poma quæ germinant, immunda* (hebraice ערלים *arelim*, id est, præputiata et incircumcisa) *erunt vobis, nec edetis ex eis: quarto autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino* (id est, offeratur Domino, ut cedat in laudem Domini: unde hebraice est, Sanctitas laudum erit Domino) *quinto autem anno comedetis fructus, congregantes poma quæ proferunt.*

Ubi Nota, fructus qui tribus primis annis ex arbore nascuntur, vocari *præputia*; quia hac lege Mosi censebantur immundi, et Judæis vetiti. Sicut enim puer immundus erat donec per circumcisionem auferretur ei præputium, et abjiceretur, ita et arbores censebantur immundæ, ut fructu earum vesci Judæis non liceret, donec fructus trium primorum annorum circumcisi, id est avulsi et abjecti essent: ita ut fructus quarti anni Deo offerrentur, ac deinde fructibus, quinti anni demum vesci liceret. Voluit Deus hac cæremonia et circumcisione arborum a Judæis coli, perinde ac circumcisione puerorum: congrue tamen, et apposite ad naturam rerum: nam fructus primi arborum magis aquosi, magis insalubres et indigestibiles sunt posterioribus, ut ibidem recte annotavit Abulensis. Sicut ergo ibi Scriptura immunditiem pomorum, vocat præputium pomorum, ita hic immunditiem carnis et peccatorum carnalium, vocat *præputium carnis.*

Ubi rursum Adverte. Per *carnem* intelligit concupiscentiam quamlibet, etiam in voluntate, ratione et mente residentem, qualis est concupiscentia honorum, vanæ scientiæ, curiositatis, hæresis, invidia, ambitio, etc. ut dixi Galat. 5. 19.

14. DELENS QUOD ADVERSUM NOS ERAT CHIROGRAPHUM DECRETI, QUOD ERAT CONTRARIUM NOBIS.] Quæres, quodnam sit hoc *chirographum decreti?*

Primo. Theodoretus respondet esse corpus nostrum in quo infixa, et quasi inscripta erant debita, id est, peccata carnis, quæ Christus in cruce delevit.

Secundo, alii apud Theodoretum respondent esse decalogum nos accusantem in decretis (sic enim habent Græce, non *decreti*) quæ continet et præcipit. Unde Vatabl. *chirographum*, inquit, vocat legem sive decalogum, quod digito Dei scriptus esset, vel quod testificetur contra nos, et nos condemnet, sicut chirographum condemnat debitorem coram judice. Hinc et Sixtus Senensis lib. 2. pag. 89. putat *chirographum decreti* esse verba illa Israelitarum Exodi 24. *Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus.* Hæc enim communis eorum acclamatio veluti ex syngrapha eos reddidit debitores totius legis servandæ. Et Maldon. in Notis manusc. *decreta*, inquit, vel, ut græce est, *dogmata*, vocat legem Evangelicam, quæ veluti scheda est solutæ per Christum pro peccatis pœnæ: *chirographum* autem vocat legem veterem, quæ testabatur omnes gentes mortis reos esse: concluserat enim omnia sub peccato. Alludit ad duas syngraphas, quibus debitores et creditores uti solent, alteram debitæ pecuniæ, alteram solutæ: ac docet, sicut syngrapha debiti per syngrapham solutionis aboletur ac laceratur; ita per legem Evangelicam legem Mosaicam abolitam fuisse, vide Ephes. 2. 15.

Tertio. Anselmus censet *chirographum* hoc esse memoriam nostram, et dæmonum accusantium nos de peccatis.

Quarto, melius Chrysost. et Theophyl. censent esse pactum Dei cum Adamo, et legem hanc Adamo a Deo datam: *In quocumque die comederis ex eo* (fructu arboris scientiæ boni et mali) *morte morieris*: hoc enim quasi chirographo debito mortis obnoxii tenebamur.

Quinto, D. Thomas putat esse memoriam Dei reservantis peccata, in qua peccatum Judæ, ait Jerem. c. 17. 1. scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. *Et dicitur Decreti*, inquit D. Thomas, *eo quod peccatum non tantum manet in memoria, sed etiam in decreto Dei, quo decrevit illud punire: cum vero Deus illud remittit, non remittit sic, ut faciat quod non peccaveris; sed sic ut peccatum admissum deleat, quasi de suo memoria, et decreto, in quo illud reservabat ad vindicandum et puniendum, simulque facit ut peccatum non maneat in dæmonis memoria ad accusandum, nec in peccatis conscientia ad eum contristandum:* hucusque D. Thomas.

Sexto Ambros. hoc *chirographum* vult esse peccatum et debitum Adæ ad nos propagine transcriptum.

Septimo, et optime, *chirographum decreti* est obligatio ad pœnam æternam juxta decretum Dei, et sententiam damnationis in Adamum et posteros ejus peccantes latam. Græce enim est ἐν δόγμασιν, id est, in decretis Dei: huic enim obligationi ad pœnam æternam sponte peccando quasi manu nostra subscripsimus, nosque diabolo quasi vindici hac obligatione obligavimus. Alludit ad syngraphas creditorum et debitorum per quas metonymice accipit ipsum debitum, quod solent syngraphæ continere. Chirographum ergo hoc non est, aliud quam obligatio, reatus et debitum pœnæ æternæ ita certum et liquidum, ac si chirographo et manu nostra consignatum extaret. *Quisque*, ait Orig. hom. 13. in Genes. *dum peccat, peccati sui litteras scribit.* Ita Augustinus in Psal. 68. D. Thom. Gagnæus et alii. Unde Syrus vertit, *delevit in mandatis sibi* (id est a se, vel suis) *chirographum obligationum nostrarum, quod erat contrarium nobis.*

Ubi Nota, Syrum, Ambrosium, Adamum, et alios nonnullos cum Græcis legere non, *decreti*, sed *decretis*, sive mandatis, sicque exponere, q. d. Paulus, Christum per decreta et præcepta Evangelica delevisse chirographum, id est, legem Mosi, quæ nos coram Deo reos efficiebat, ut idem sit cum eo quod dixit Paulus Ephes. 2. 15. *Legem mandatorum* (Mosi) *decretis*

(præceptis Evangelicis) *evacuans*. q. d Christus per fidem et legem fidei abrogavit legem Mosi.

Verum Romana Biblia, et alia Latina passim legunt *decreti*, non *decretis*, illudque melius cohæret; si enim legas *decretis* et intelligas decreta, sive præcepta Evangelii, quæ sustulerunt chirographum, id est legem Mosi; oratio Apostoli hiulca erit et incisa: τοῖς enim *decretis* interjicitur, et divellit chirographum a suo sequenti epitheto, *quod erat contrarium nobis*. Sensus ergo septimo loco datus aptimus est, optime que tam Græcam, quam Latinam lectionem explicat. Cui adds, Græcum dativum δόγμασι, id est, *decretis* commode per genitivum *decretorum* exponi posse. Sic enim Hebræi sæpe dativo pro genitivo utuntur, ut מזמור לדוד *mitsmor ledauid*, id est, psalmus ipsi Davidi, hoc est Psalmus Davidis. Sic 2. Cor. 12. 7. ait Paulus. ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, id est, *datus est mihi stimulus carni*, hoc est carnis. Sic Cato in libris de Re rustica dicit Ornamenta bobus, pro ornamenta boum, et instrumenta rusticis, pro instrumenta rusticorum: ita hic *chirographum decretis*, est chirographum decretorum, puta obligatio ad mortem et pœnam æternam, sive sententia damnationis in peccatores lata a Deo per sua decreta et præcepta.

Et ipsum (chirographum sive obligationem jam dictam) tulit de medio (id est, sustulit) affigens illud cruci] q. d. Confixit hoc chirographum, et crucifixit, id est, cassavit illud et abolevit sua cruce ac morte Christus moriens in cruce. Ita Theodor Alludit ad syngraphas, quæ soluto debito cum ad nihil amplius valent, lacerantur, aut pertunduntur, et stylo uncove affiguntur. Ita narrat Spartianus in Adriano, Adrianum ad colligendam populi gratiam, infinitam (erant viginti septem milliones aureorum) pecuniam quæ fisco debebatur, remisisse privatis debitoribus, eorumque syngraphas in foro Trajani combussisse Longe plura remissa sunt et aboli a per Christum.

15. Et expolians principatus, et potestates (id est, spolians dæmones sua potestate, dominio et tyrannide in homines sibi hoc peccati chirographo obligatos et subditos) traduxit confidenter palam triumphans illos in semetipso.] Nota Verbum *traduxit*; quod sic explicat Anselmus, Christus, inquit, animas Sanctorum ex inferis traduxit ad cœlum; sed græce est ἐδειγμάτισεν, id est traduxit et circumduxit in triumpho, uti solent triumphatores hostes et prædam in triumpho circumducere, ostentare, et omnibus spectanda exhibere. Sic Christus quasi triumphator suos hostes, scilicet dæmones, sua potestate, quam habuerant in homines, jam dejectos, et a se victos in triumphum duxit, Deoque ac angelis ostentavit, ut vertit Ambros. Pie S. Bernard epist. 190. ad Innocent. Pontif. citans hunc locum Apostoli: *Utinam*, inquit, *ego inveniar in his spoliis quibus spoliatæ sunt contrariæ potestates, traductus et ipse in possessionem Domini. Si me insecutus Laban arguerit quod recesserim clam ob eo, audiet me clam accessisse ad eum, et ob hoc clam me recessisse.* Per Laban accipit diabolum unde subdit: *Subjecit me illi causa secretior peccati subduxit me illi ratio occultioris justitiæ.* Addit Theodor. Ostendit, inquit, Christus sua victoria et triumpho hominibus, quam imbecilles sint dæmones, quamque facile sua ope eos vincere possint. Unde Aug. epis. 59. Græcam vocem ἐδειγμάτισεν, vertit, exemplavit, id est, publicum exemplum omnibus spectandum et cavendum statuit, ut omnes hoc exemplo discant non resistere Christo, Christo se subdere, et obedire: Syrus vero vertit, ואבהת אנון *vabhet enun*, id est, *et confudit eos*. Sic Numer 25. 4 Dominus dicit ad Mosem, *Tolle cunctos principes, et suspende eos contra solem in patibulis* Ubi pro *suspende* Septuag. vertunt παραδειγμάτισον, id est, in exemplum propone principes; nimirum ut iis, qui fornicationis et idololatriæ Beelphegor participes, vel duces fuerunt, suspensis, cæteri omnes timeant et caveant.

Secundo, pro *confidenter palam*, græce tantum est, ἐν παρρησίᾳ, id est libere, confidenter, audacter et palam. Unde Ambros. vertit. *in auctoritate* Maldonat. censet τὸ *palam*, additum ab aliquo sciolo versionem corrigere volente, quia non est in Græco: verum omnes codices habent τὸ *palam* Dico ergo τὸ *palam* includi in τῷ *triumphans*: triumphus enim fit palam et publice Imo Beza τὸ ἐν παρρησίᾳ vertit, *ita luce palam*: nam ἐν παρρησίᾳ significat libere, intrepide, palam, publice, neminem veritus

Tertio, *triumphans illos*, id est, triumphum agens de illis; vel illos, scilicet dæmones, in triumphum ducens.

In semetipso.] Id est, per semetipsum, per suam virtutem et victoriam, non ab angelis, sa l a se et suis viribus partam.

Nota. Pro *in semetipso*, græce est, ἐν αὐτῷ. Quod cum spiritu aspero, idem est quod ἐν ἑαυτῷ, id est, in *semetipso*, ut vertit Noster. Syrus, et alii: cum spiritu vero leni, significat *in ipso*, et tunc referri potest ad σταυρῷ, id est *cruci*, quod præcessit, σταυρὸς enim, id est crux, græce est masculini generis q.d In ipsa cruce triumphavit Christus de suis hostibus, adeo ut crux fuerit triumphalis currus Christi. Ita Theophyl Unde Origenes homil. 8. in Josue docet in cruce Christi diabolum esse crucifixum, ita nimirum ut in cruce Christi duo fuerint affixi, puta Christus visibiliter, sponte sua, et ad tempus; diabolus autem invisibiliter, invitus et in æternum ejus opprobrium. Idque probat ex hoc loco Apostoli, ubi Paulus utitur metaphora triumphi, indicare volens, crucem esse currum triumphalem, in cujus summa parte sedet Christus triumphans, et in parte ima trahitur diabolus alligatus, et ostentatur quasi in pompa Id enim significat Græcum ἐδειγμάτισεν et θριαμβεύσας, Origenes enim explicans illud Josue 8. 29. ubi Josue dicitur suspendisse regem Hai in l gno (pro quo Origines legit in gemino ligno) allegorice ita de Christi cruce philosophatur: *Domini nostri Jesu Christi crux gemina fuit, hoc est, gemina ratione et duplici constat. Quia visibiliter quidem Filius Dei in carne crucifixus est, invisibiliter vero in ea cruce diabolus cum principatibus suis et potestatibus affixus est cruci. Non tibi hoc videbitur verum, si tibi horum testem produxero Apostolum Paulum? Quod erat contrarium nobis, tulit illud de medio affigens cruci suæ, exuens principatus et potestates traduxit libere, triumphans eos in ligno crucis. Ergo duplex Dominicæ crucis est ratio, una illa, qua dicit Petrus quod Christus crucifixus nobis reliquit exemplum; et hæc secunda, qua crux illa trophæum diaboli fuit, in quo et crucifixus est, et triumpho-*

tus. Deinde id ipsum probat et declarat per aliam Pauli sententiam ita dicens: *Ideoque et Paulus dicebat, Mihi autem absit gloriari nisi in Cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Vides quia et hic Paulus duplicem crucis prodidit rationem. Duo enim sibi contraria dicit esse crucifixa, se sanctum, et peccatorem mundum ad illam formam sine dubio quam diximus Christi et diaboli. Nos enim mundo crucifigimur tunc, cum veniens princeps hujus mundi in nobis non invenit quidquam; et nobis mundus crucifigitur, cum peccati concupiscentias non recipimus.* Objicit deinde sibi Origenes, si diabolus crucifixus est, quo modo videmus eum tot fidelibus prævalere? ac respondet: *Intelligendum,* inquit, *est quod diabolus victus est quidem, et crucifixus, sed iis qui cum Christo crucifixi sunt; omnibus autem credentibus, et universis pariter populis tunc erit crucifixus, cum complebitur illud, quod dicit Apostolus; Quod sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur.*

16. NEMO ERGO VOS JUDICET,] id est reprehendat, vel damnet: sic enim per metalepsin κρίνομαι ponitur pro κατακρίνομαι, id est judicare, pro judicando condemnare.

IN CIBO, AUT IN POTU.] Id est, in delectu et abstinentia ciborum et potuum Judæis præscripta Levit. 11

17. AUT IN PARTE DIEI FESTI, AUT NEOMENIÆ AUT SABBATORUM: QUÆ SUNT UMBRA FUTURORUM. CORPUS AUTEM CHRISTI.] Nota cum S. August. epist. 59 conjunctionem illativam *ergo*, significare hæc inferri ex præcedentibus. Dixit enim v. 6 et seq. in uno Christo debere esse fidem et conversationem nostram, in quo ut ait v. 11. *circumcisi sumus circumcisione non manufacta, in baptismo.* Inde jam infert non esse audiendos Judaizantes, qui ciborum delectum, et dies festos e lege vetere præscriptos, ac consequenter cæteras veteris legis ceremonias (has enim omnes per synecdochen ex una alterave ciborum et festorum specie intelligit) Christianis observandas esse docebant.

De Judaicis enim jejuniis et festis, non de Christianis (quo Novantes hæc torquent) agi, patet Primo, ex verbo *neomeniæ et sabbatorum*; hæc enim sunt festa Judaica, non Christiana: Secundo, ex eo quod subdit, *Quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi,* q. d. loquor de veteribus festis, quæ fuerunt umbra festorum Christi. Tertio, id patet ex scopo totius epistolæ, qui est agere contra Simonianos et Judaizantes. Quarto, ita explicant Patres passim, Chrys. Theophyl. OEcumen. Theodor. Ambros. Anselm. et Augustinus epist. 59. ad Paulinum.

Nota. Non dicit Apostolus, In die festo, sed *in parte diei festi*, vel quod Judaizantes non tantum diem festum, sed et singulas ejus partes observari vellent; vel potius *in parte*, id est, ut Syrus vertit, in partitionibus festorum; quia, ut explicat Chrysost. Judaizantes docebant, quædam festa Judaica esse servanda, alia negligebant, sive ex libito, et phantasia sua, q. d. Apostolus extenuans festa Judaizantium: Frustra et sine ratione festa Judæorum abolita partiuntur, ut alia colant, alia *non* colant, sive, ut Theodor. et Chrysost. quod qui Colossis et alibi erant, longe Hierosolymis et templo abessent, ac consequenter pascha et nonnulla alia festa celebrare non possent. Hac enim de causa Judæi etiamnum non celebrant pascha, nec pentecosten, per sacrificium agni, aliaque quæ lex illis diebus immolari præcipit, eo quod lex eadem jubeat illa non alibi, quam Hierosolymis in templo, quo jam carent, immolari.

Posset Tertio, simplicius accipi τὸ in *parte diei festi.* q. d. Nemo vos judicet in hac parte, in hoc puncto, in hac materia, sive in eo quod attinet et spectat ad diem festum: sic enim vulgo loquimur. Hac parte, id est, in hoc facto aut puncto, nemo potest me culpare. Et sic loquitur sæpe Paulus, ut 2. Cor 3. 10 *Quod claruit in hoc parte.* Et c. 9 3. *Ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte.* Et c. 11. 21 *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte,* id est, in hoc puncto, in hac materia

Tropologicam explicationem dat Origenes hom 23 in Numeros, scilicet Paulum dicere *in parte diei festi,* quia in hac vita tantum pars festi, in cœlo vero, ubi plenum est gaudium, totum festum agitur. *In hac vita,* ait, *interpellimur etiamsi nolimus, ab onere carnis, pulsamur concupiscentiis ejus, curisque et sollicitudinibus tenebrarum: veniet quod perfectum est, et perfectæ festivitati cedet festivitas quæ ex parte est.*

Nota Secundo, *Dies festos* vocat Apostolus ipsas solemnitates annuas, puta paschæ, pentecostes, tabernaculorum, et sic distinguuntur a neomenia et sabbato, quæ erant festa communia, quolibet mense et septimana recurrentia, et ordinaria.

QUÆ SUNT UMBRA FUTURORUM, CORPUS AUTEM CHRISTI] q. d. Umbra est similitudo corporis, ita veteres illæ observantiæ ciborum et festorum, similitudo erant et typus futurorum per Christum. Opponit enim umbram corpori, legem Evangelio, Mosem Christo. Rursum in voce *corpus*; est catachresis. *corpus* enim hic idem est quod veritas et soliditas illius umbræ veteris, quæ est Christi, et per Christum allata in mundum. q. d. Rem ipsam veram et solidam per vetera festa adumbratam tenemus in Christo: cessent ergo ipsæ Judaicæ umbræ festorum, jam præsente veritate. Simili sensu dixit v. 9. quod in Christo inhabitet plenitudo divinitatis *corporaliter.*

Notat OEcumen. aliquos hæc aliter interpungere, nimirum ut illa verba, *corpus autem Christi*, referent ad sequentia, *Nemo vos seducat* Ita legit et intelligit August. epist. 59 q. d. Nemo vos, o fideles, qui estis corpus Christi, seducat. Sed prior lectio verior et communior est.

18 NEMO VOS SEDUCAT] Est hic nova periodus, ait Chrysost. sicut enim initio capitis generatim v. 8. insectatus est philosophos; v. vero 11 Judaizantes: ita hic speciatim v 16 insectatus est Judaizantium festa et abstinentias; hoc vero v. 18 insectatur philosophantium errorem et superstitionem in colendis angelis.

Nota. Pro *seducat*, græce est καταβραβευέτω, Quod Primo, Syrus vertit, *nemo vos reos efficiat, aut condemnandos curet*; et Photius καταβραβευέτω exponit κατακρινέτω, id est *condemnet*. Sic enim Demosthenes καταβραβεύειν dicit actorem, qui reum peragit, eumque ad condemnationem postulat et perurget. Secundo, Valla et Stapulensis vertunt, *nemo proposito præmio vos ad certamen evocet*, nemo bravium vobis ostentet. Tertio, OEcumen καταβραβεύειν, inquit, dicitur quoties penes alium est victoria, penes alium præmium

Unde S. Hieron. ad Algasiam q. 10. vertit, Nemo adversus vos bravium accipiat. Cum enim quis in certamine positus iniquitate agonothetæ, vel insidiis magistrorum, bravium et debitam sibi palmam amittit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Quarto, Ambr. vertit, *nemo vos devincat*. Quinto, Aug. ep. 59. *nemo vos convincat*.

Verum Nota Sicut βραβεύω, significat bravium do, præmium certaminis et victoriæ tribuo, inde enim *Brabeuta* dictus est is, qui in agone concertantium erat judex, ut victori bravium decerneret: ita καταβραβεύειν, significat bravio debito aliquem privare et fraudare, in rapiendo bravio aliquem circumvenire, et, ut Noster vertit, seducere (præpositio enim κατα contrarium et oppositum verbi βραβεύω importat) nec solum agonothetæ, sed et antagonistis convenit, uti apud Virgilium Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit, quod Euryalus obtineat: quo modo Pharisæi dicuntur nec cœlum ingredi, nec alios ingredi sinere. q. d. Paulus, Nemo bravio vestro sese opponat, nemo bravium ac præmium vestrum intercipiat, vel avertat, nemo corona vobis præparata indignos vos reddat, inquit Vatab. et, ut Chrys. cum suis, nemo præmio vestro vos defraudet. q. d. Vocati estis ad bravium cœlestis gloriæ, eo procurrendum est et eo procurrere cœpistis per fidem et religionem Christi; videte ne ab hoc cursu et bravio Novatores vos avertant per fidem et superstitionem angelorum, quam inducunt.

Denique mihi diu de hoc loco cogitanti novus occurrit sensus, et hactenus quidem inauditus, sed qui forte lectori magis naturalis et genuinus esse videbitur, ut καταβραβευέτω idem sit, quod contra vos dominetur, vobis insultet, vos imperiose regat: βραβεύειν enim, teste Budæo, proprie significat regere, dominari, imperare: κατα vero idem est quod contra, ut καταβραβεύειν, idem sit quod Galli dicunt *braver* (quod a Græco βραβεύειν deductum videtur) *contre quelq'un*: quomodo juvenes petulantes dicuntur *braver la garde* ou *contre la garde*, cum urbis custodibus et vigilibus armati insultant, imperant, dominantur. Tales enim hos Novatores inducentes religionem angelorum fuisse sat indicat Apostolus, cum subdit eos volentes id facere, jactare visiones suas, et esse inflatos sensu carnis suæ, hoc enim proprie est *braver* et *faire la brave*: superbia enim mater est hæresis, et hæretici inflati Catholicis βραβεύειν id est insultare et dominari volunt. Adde, sicut de Judaizantibus dixit v. 16. *Nemo vos judicet*, id est, quasi judex vobis præsideat, vos judicet et damnet; ita de hæreticis Angelicis hic dixit: Nemo vos καταβραβευέτω, id est, nemo quasi brabeuta vos regat, vos judicet, vobis imperiose dominetur; ut pene idem sit judicare, et quasi judicem præsidere, quod καταβραβεύειν, tam enim hæretici, quam Judaizantes de re Christiana Christo et articulis fidei censere, judicare, et quasi judices præsidere volebant. Hic enim est genius hæreticorum criticus, ut omnium velint esse censores, judices, et quasi domini. Hoc videtur velle S. Hier. loco citato, ubi docet καταβραβεύειν vocem esse Cilicibus propriam. Erat enim Paulus Cilix, itaque hic eam vertit, *Nemo vos superet*. q. d. Hi Novatores sunt superbi, tumidi, et ut dicunt Galli, *font le brave*, voluntque sua sapientia omnes ducere, omnibusque prævalere et dominari; denique volunt esse brabeutæ, et quasi brabeutæ agoni Christianorum præsidere, aisque novas leges et religiones præscribere. Agite ergo, o Colossenses, fastum eorum explodite, nolite pati, ut contra vos insolescant, ne eos vobis, imo Christo ipsi et Ecclesiæ, βραβεύειν dominari et imperare sinatis. Sic accipitur βραβεύειν cap. seq. v. 15. ut ibi dicam. Nec obstat quod κατα cum significat contra, poscat genitivum, hic vero habeat accusativum ὑμᾶς: ait enim μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω, nam illic accusativus ὑμᾶς non respondet præpositioni κατα, sed verbo βραβεύειν, quod tam accusativum quam dativum regit. Sic enim Plutarchus dicit βραβεύειν ἅμιλλαν id est, regere certamen, et βραβεύειν δίκαν, id est, moderari judicium, judicio præsidere.

Ab hoc sensu non dissentit noster Interpres, qui vertit, *nemo vos seducat*: ubi *seducere* non tam decipere, quam seorsum ducere significat. q. d. Nemo vos a Christo et Ecclesia seorsim post se abducat, nemo vos sibi subdat, ut novus quasi doctor et hierarcha ad suam sectam et cultum angelorum vos pertrahat, itaque vobis discipulis et catechumenis suis dominetur, quasi brabeuta. Sic enim omnes hæresiarchæ seduxerunt eos, quos sua blandiloquentia, hypocrisi et ostentatione ab Ecclesia post se pellexerunt, et discipulos abduxerunt.

VOLENS] Θέλων, id est studio, data opera, sive de industria, inquit Erasmus; ut intelligerent Colossenses hos Novatores malitiose insidiari sibi.

Secundo, S. August. epist. 59. τὸ *volens* refert ad τὸ *in humilitate*, q. d. Volens videri humilis affectator humilitatis; sic enim Epiphan. in hæresi Dositheorum ἐθελόσοφον vocat affectatorem inanis sapientiæ; sic Græci vocant ἐθελοδούλους, famulos, qui obsequia dominorum affectant. Imo Africani, inquit August. Græcam vocem Latinæ miscentes θελο divitem vocant eum, qui divitias affectat; θελο sapientem eum qui sapientiam affectat. Huc accedens Ambros. significat, inquit, Paulus hos (Novatores) studio per humilitatem dejicere voluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia.

Tertio, alii θέλων, volunt idem esse quod εὐδοκῶν id est, sibi placens in religione angelorum.

Quarto et optime, *volens*, id est voluntarius, volens dominari per se, et sua sponte id agens et imperans. Ubi Nota *volens* Primo, refertur ad καταβραβευέτω, q. d. Hi Novatores sunt imperiosi, sua voluntate volunt βραβεύειν et dominari vobis; nolite id pati. Secundo, τὸ *volens* referri potest ad *ambulans*, q. d. Volens ambulare, vel volenter ambulans in hac falsa religione angelorum: ut sit græcismus et hebraismus, et sic *volens* idem est quod hæreticus, id est eligens, qui sponte, volenter et electione sua, nova aut cudit, aut sectatur dogmata fidei veræ et receptæ adversa. Unde quod hic disjunctis vocibus dicit θέλων, id est *volens in humilitate et religione angelorum*, etc. idem v. ult. iisdem vocibus, sed in unam conflatis, dicit, et vocat ἐθελοθρησκείαν id est voluntariam, et sponte excogitatam religionem.

IN HUMILITATE. Græcum ταπεινοφροσύνῃ significat demissionem et humilitatem animi, ut vertit Ambros. consequenter tamen significat externam verborum, morum et gestuum modestiam et humilitatem. Unde putat August. epist. 59 notari hic simulatam modestiam pseudoapostolorum: sed verius videtur τὸ *humilitate* eodem pertinere, quo τὸ *religione*, scilicet referendum esse ad genitivum *angelorum*, qui utrique subservit.

Videntur enim hi Novantes actus humilitatis, æque ac religionis, tum internæ, tum externæ, suis præscripsisse, quibus colendi essent angeli secundum hanc novam ipsorum sectam et religionem angelorum.

ET RELIGIONE ANGELORUM.] Pro *religione* græce est *θρησκεια*, quæ est vox deducta a Thracibus, apud quos Orpheus religionem et cultum deorum invenit et præscripsit, qua postea usi sunt plerique Græcorum: *ουδε Θρακων* ait Nazians. *οργια ταυτα παρ' ων και τα θρησκευειν, ως λογος*, id est, *neque Thracum hæc sunt sacra, a quibus et verbum θρησκευειν*, id est religiose colere, *desumptum est, ut fertur.*

Quæritur hic Primo, quænam sit hæc humilitas et religio angelorum?

Respondet Melanchthon esse vitam Eremiticam, vel cælibatum, qui præ se fert imitationem angelorum.

Putat ergo Melanchthon Eremitas et cælibes hic notari et damnari superstitionis. Secundo, Calvinus et Beza proprie putant hic damnari invocationem Sanctorum et angelorum, favetque Theod. *Qui legem*, ait, *defendebant, eos etiam ad angelos colendos inducebant, dicentes fuisse legem per eos datam. Mansit autem hoc vitium in Phrygia et Pisidia. Quocirca Synodus quoque quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum usque diem licet videre apud illos, et eorum finitimos oratoria S. Michaelis. Illi ergo hoc consulebant, utique humilitate utentes, dicentes universorum Deum nec cerni, nec comprehendi, nec ad eum posse perveniri: et oportere per angelos divinam sibi benevolentiam conciliare. Hoc autem dixit, in humilitate et cultu angelorum.*

Verum dico, tantum hic damnari fictam humilitatem, ac superstitiosum idololatricumque angelorum cultum. Ita omnes Patres, et passim interpretes Catholici, Baronius, Bellarminus, Turrianus, Vasquez, inferius citandi, ipse etiam Theod. nam ipse se refert ad Concil. Laodicenum, quod can. 35 expresse tantum damnat idololatriam angelorum: *Non oportet*, ait, *Christianos derelicta Ecclesia abire, et ad angelos* (Barthol. tamen Carranza in sua Summa Conciliorum, non *angelos*, legit, sed *angulos*, cujus lectionis Surius quoque in sua editione Conciliorum meminit, notans eam ad marginem: videtur enim Concilium occultam idololatriam vetare, quæ fiebat in angulis, ubi erant idola reposita, Dei Ecclesia derelicta; nec enim angeli proprie sunt idola. Theod. tamen et alii plures non *angulos*, sed *angelos* in hoc Concilii canone legunt, itaque habet ipse Conciliorum textus: possunt enim generatim angeli dici idola, eo modo quo cultus Solis, Lunæ, et cujusvis rei quæ non est Deus, vocatur idololatria, sive idolorum cultus.) *Non oportet*, inquam, *relicta Ecclesia ad angelos abominandæ idololatriæ congregationes facere. Quicumque autem inventus fuerit occultæ huic idololatriæ vacans, anathema sit: quoniam relinquens Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, accessit ad idola.* Vides ergo non quemvis cultum, sed tantum adorationem et idololatriam angelorum a Concilio Laodiceno, ac consequenter a Theodoreto æque ac Paulo, hic damnari. Idem deducitur ex præcedenti canone 34, et can. 51. ejusdem Concilii Laodiceni, ubi recipit et decernit cultum verorum Martyrum, damnatque cultum falsorum Martyrum hæreticorum; si enim licet colere homines Martyres, idque decernit hoc Concil. multo magis licebit colere angelos, qui naturæ nobilitate et conditione longe homines superant. Cum ergo can. 35. damnat cultum angelorum, non cultum duliæ, sed latriæ damnat. Unde Paulus hic v. ult. religionem hanc angelorum vocat *superstitionem*. Idem patet ex toto cap. et præsertim ex v. seq. ubi ait, *Non tenens caput*, scilicet Christum. Damnat ergo Paulus talem tantum angelorum cultum, qui Christum, Christique cultum excludat, quique homines a Christo ad homines abducat, et pro Christo angelos substituat; uti expresse docet Concil. Laodicenum, Chrysost. Theophyl. et OEcumen. passim toto capite. Denique Theodor. ab hoc Novatium errore et societate plane se liberat in c. 4. Danielis et Divin. decret. l. 5 de angelis, ubi constanter affirmat angelos esse venerandos quasi æternæ salutis administros, qui apud Deum pro nobis intercedant, nostramque causam agant.

Sed quis ille fuit angelorum cultus, quem Paulus hic insectatur? Varii varia hic afferunt. Alii putant damnari hic a Paulo idololatriam Gentilium, qui genios suos colebant, unde et eorum gratia natalitios dies celebrabant; patet ex Censorino l. de Die natali, et Macrobio in Saturnalibus. Aut certe damnari hic idololatriam magorum, qui in magicis non tantum dæmones sed et angelos se invocare profitebantur, teste Tert. Apologet. 23. ita Anselm. et Turrianus: uti modo sagæ suis etiam confessariis inexpertis subinde imponunt, dum eis suas angelorum (hoc est, dæmonum) visiones, et melodias fictitie enarrant. Favet huic interpretationi, quod Apostolus sæpe agat contra Simonis hæreses tunc exorientes: Simon autem hic fuit magus; coluit ergo angelos, id est dæmones.

Potest Secundo. cum Hieron. ad Algasiam q. 10. Clemente 6. Strom. et Ambr. accipi de idololatria Judæorum, qui solem, lunam, omnemque cœli militiam hoc est astra et angelos, adorabant, forte putantes (quod Pythagorici censuerunt, quodque Pharisæos censuisse tradit Epiphan l. 1 c. 16.) astra esse animata. Unde et Ambros. hic per religionem angelorum, cultum stellarum accipit. Sed quia incertum est an tempore Christi Judæi fuerint idololatræ saltem publici; imo tunc Judæos non fuisse idololatras docet R. Samuel Marochianus l. de Adventu Messiæ, et alii permulti: rursum, quia passim hisce epistolis, et hoc præsertim cap. Paulus insectatur hæreticos.

Hinc Tertio, alii per religionem angelorum intelligunt Judaismum et religionem Judaicam, quæ humilis fuit et abjecta in carnalibus victimis, cæremoniis, et lustrationibus corporalibus. Ut sit hendyadis: *Nemo vos seducat in humilitate et religione angelorum*, id est, in religione humili angelorum, puta in judaismo, qui datus est Mosi per angelos in Sina, Gal. 3. 19. quasi Apostolus velit Colossenses a Judaicis cæremoniis avertere et deducere ad Christum. De judaismo enim præcessit: *Nemo*, ait, *vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum.* Et sequitur v. 21. *Ne*, ait, *tetigeritis neque gustaveritis.* Verum cum sæpe hic et alibi ju-

daismum insectatur Apostolus, nusquam tamen eum vocat religionem angelorum. Et quorsum tam obscure judaismum significaret, cum verbis præcedentibus jam citatis, clare eum cavendum monuerit et expresserit? Idem multis aliis quæ paulo post efferam refutari potest. Aliam ergo hic sectam a judaismo, de quo v. præced. insectatur Apostolus.

Quapropter Quarto, verisimilius videtur eum arguere hæreticos semijudæos, inquit Theodoretus, et semiplatonicos, idque colligi videtur ex v. 8, 16. et 20. Sicut enim Plato, teste August. l. 8. de Civit. c. 12 et seqq. deos quosdam ponebat medios: ita Simon, Menander, Saturninus, Cherinthus, Basilides, Sethiani, Cajani, angelos ponebant quasi minores deos, qui homines mundumque fabricassent, et per Prophetas locuti essent. Imo Cherinthus angelos aiebat Christo, utpote puro homine, esse nobiliores tum, quod sunt puri spiritus, tum quod censebant eos esse mundi opifices, adeoque Deum Hebræorum, qui eis legem dederat in Sina angelum fuisse asserebat. Unde contra hos Apostolus toties hic et Ephes. c. 1. et Hebr. 1. super angelos extollit Christum, facitque Christum opificem omnium. Hac de causa quoque Apoc. 22. 9. noluit angelus adorari a Joanne. Testes horum sunt Clemens l. 6. Const. c. 10. Epiphan. in hæresi Simonis, Menandri, Cherinthi, et aliorum jam dictorum, Irenæus l. 1. c. 20. et seqq.

Dices: Iidem hæretici Simoniani docebant angelos male sua potestate esse usos, maleque orbem rexisse, ideoque a Deo redactos esse in ordinem; neque adorationis eorum meminerunt. Respondeo, quod male mundum rexerint, et redacti sint in ordinem, aliqui ex Simonianis dixerunt, non omnes: verum qualescumque ipsi angelos finxerint (errantes enim et mendaces facile sibi contradicunt) finxerunt pariter eos esse quasi minores deos, opifices et gubernatores hominum et mundi; imo aliquos ex eis puta Principatus et Potestates, esse animarum purgatores, salvatores et mediatores ad Patrem, loco Christi, eoque excluso.

Ita Epiphan. in hæresi Simonis docet Simonem Magum docuisse animas purgari per nomina certa Principatuum et Potestatum in singulis cœlis habitantium, per quæ sacrificia et jejunia iis, et per eos, Deo oblata. Sic enim loquitur Epiphan. *Idem* (Simon) *ait, nomina quædam supponit Principatuum et spirituum, cœlosque diversos tradit, et unoquoque firmamento, ac in cœlo virtutes quasdam exponit, et nomina barbarica his indit, non posse vero aliter servari aliquem, nisi hunc mysticum ductum didicerit, et olia sacrificia patri universorum per eos Principatus et Potestates obtulerit.* Hæcque illi est animarum purgatio, quam Apostolus uni Christo attribuit.

Idem Epiphan. in hæresi Cajanorum expresse invocationis angelorum meminit, quam Cajani utebantur in rebus turpibus. Hæc sententia probabilis est, verum paulo generalior est. Est enim communis omnibus gentibus quas Simonis et Cherinthi hæresis pervasit, non propria Colossensibus, de quibus tamen specialim proprii aliquid hic videtur dicere Apostolus. Adde, Cherinthum, qui præ reliquis angelos Christo præponebat, adeo angelum Judæorum, quorum legem ipse colebat, non adorasse, ut potius teste Epiphan. eum malum esse diceret, et detestaretur.

Quare mihi sæpe accuratius hunc locum expendenti hæc veriora sunt visa, quæ ex ipso Apostolo colligi possunt. Primo, hanc hæresim et religionem angelorum ortam esse a Philosophis; id enim Paulus initio præmuniens et sternens viam ad hanc hæresim confutandam v. 4. significat, dicens: *Nemo vos decipiat in sublimitate sermonum;* et v. 8. *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam.* Philosophi hi Platonici fuisse videntur, qui deos medios animarum purgatores confinxerunt, uti jam dixi ex Aug.

Secundo, certum est hunc errorem in eo situm fuisse, quod dicerent angelos digniores esse Christo, et præ Christo excellantiori et peculiari ritu colendos esse, tamquam ipsi servatores essent et mediatores hominum, non autem Christus: hoc enim est quod hic ait, *Non tenens caput,* Christum scilicet. Et hac de causa dignitatem et præeminentiam Christi super angelos tam studiose c. 1. et alibi inculcat Apostolus, eaque est communis sententia Chrys. Theod. Theoph. OEcumen. et aliorum.

Tertio, origo et occasio hujus erroris videtur fuisse hæresis Cherinthi, qui in Christo Deum dividebat ab homine, dicebatque Jesum fuisse purum hominem, sed in eum descendisse Christum Dei Filium, ac in passione rursum ab eo in cœlum recessisse. Inde enim inferebat Jesum indoneum et indignum esse mediatoris Dei et hominum officio: cumque ipse Deus et Dei Filius mediator esse non possit, necessario eum equi, angelis, qui inter Deum et homines natura sunt medii, hoc mediatoris officium uti debitum, ita et tributum esse a Deo.

Quarto, ex hoc dogmate Cherinthi et Platonicorum, nonnulli similes novorum dogmatum studiosi Colossis et Laodiceæ, quæ Colossis adjacet, videntur commenti novam sectam et religionem angelorum, ut docet hic Theod. nimirum ut exclusso Christo docerent angelos habendos et colendos quasi mediatores hominum, modosque eos invocandi, ac per jejunia et abstinentias superstitiosas sibi conciliandi præscriberent.

Id probatur Primo, quia nusquam alibi Apostolus, aut quis alius facit mentionem hujus religionis angelorum, nisi in epistula hac ad Colossenses: ergo verisimile est peculiarem hanc ibi fuisse sectam. Imo in ep. ad Ephesios quam sub idem tempus scripsit, et in ep. ad Hebræos, ubi studiose super angelos Christum extollit, hujus religionis et superstitionis angelorum non meminit; cum tamen ibi, et alibi sæpe Cherinthum insectetur, uti jam dixi. Fuit ergo hæc propria hæresis a Cherinthi hæresi diversa, licet ex ejus principiis deducta.

Secundo, quia Laodiceæ, quæ Colossis vicina est, hæc hæresis viguit, uti docet Concilium Laodicenum can. 35. jam citato; si lectionem Theodoreti et plurium aliorum sequamur, vocaturque idololatria, quæ non palam, sed occulte fieret. Fuit ergo peculiaris hic cultus et superstitio angelorum, quam Theod. quoque in Phrygia et Pisidia, id est juxta Colossas et Laodiceam, viguisse testatur.

Probatur Tertio, quia hanc religionem describens hic Apostolus dicit eam sitam in humilitate, id est, in humili gestu se prosternendi et adorandi angelos; subdit deinde eam jactare falsas angelorum visiones.

Rursum non tenere caput, id est, Christum excludere, ut angelos suum statuant caput. Tertio vocat ἐθελοθρησκείαν, id est confictam religionem et superstitionem. Quarto, ejus præcepta explicat, dicens: *Ne teti geritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis.* Reliqua eorum dogmata ac ritus, cum neque Paulus neque quisquam alius recenseat, nos divinare non possumus. Quinto, videntur hi fuisse hæretici iidem cum iis, qui ab Epiphanio, Augustino et aliis passim vocantur Angelici: hos enim omnes qui de iis scribunt, ponunt distinctos a Simonianis, Cherinthianis, aliisque hæreticis: et horum antiquissima hæresis non videtur fuisse alia, quam hæc superstitiosa religio et cultus angelorum; indeque nomen sumpsisse videntur, ut vocarentur Angelici. Ita sanctus August. hæresi 39. *Angelici, ait, in angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur.* Et Gabr. Prateolus in Catalogo hæresum: Angelici, inquit, dicti sunt ex eo quod angelos adorarent. Punit ipse eos sub annum Christi 199. forte quod excisi aut retusi hic a Paulo, sub annum illum postea revigueriut, et rursum majori augmento succreverint. Idem testatur Alphonsus a Castro l. de Hæres. verbo *Idololatria*; quamquam Epiphan. dicat ignorari, an Angelici sint dicti ab angelorum cultu, an ab Angelina urbe, an quod angelicam puritatem præsumerent.

Denique Adverte hic, Colossis superstitionem hanc postea in sincerissimum angelorum cultum esse versam. Patet ex celebri illo Michaelis templo, quod erat Chonis (ita postea dictæ sunt Colossæ, ut patet ex Theoph. et OEcum. hic atque ex Niceta Choniota l. 6. Annalium initio) cujus festum ex celebri miraculo ejusdem Archangeli consignant Græca Menologia 6 Sept. vide notationes Baronii ad Rom. Martyrologium, die 8 Maii. Oratoria vero S. Michaelis, quæ tempore Theodoreti (ut ipse narrat) Colossis visebantur, incertum est qualia fuerint, et quorum; an hæreticorum, quos sugillat hic Paulus: an Catholicorum, superstitionem hæreticorum reformantium.

Quæ non vidit ambulans] Id est, ut clarius vertit Hier. ad Algas. q. 10 et Vatabl. *in iis quæ non vidit fastuosus incedens.* Hoc enim est ἐμβατεύων, quod dicitur a tragicis cothurnis, qui ἐμβάται dicuntur; quod in his sublimes et fastuosi incedant, qui regem aut Deum agunt in tragœdia, ait Erasm.

Secundo. S. August. epist. 59. vertit, *ea quæ non vidit inculcans* Tertio. Ambros. legit *ea quæ vidit extollens*, ablata negatione *non*. Quarto, verti posset ex Budæo et Hesychio; *in iis quæ non vidit pedem ponens*, eaque occupans et possidens: ἐμβατεῦσαι enim per θ aliquando, inquit Hesychius, idem est quod occupare puta locum, domum, hæreditatem; sed hic non per θ sed per τ scribitur. Primus ergo sensus maxime Græco convenit. Hisce verbis insinuat Paulus hosce Novantes fictas angelorum visiones et revelationes jactasse. Ita Tertull. lib. 5. contra Marcion. cap. 19. Sic fecisse Cherinthum testatur Theodor. lib. 2. Hæret. fabul. cap. Sic de Juda Galilæo tradit S. Anastasius Antiochenus lib. de Variis quæstionibus Scripturæ quem ὁδηγὸν inscripsit, ejus dogma fuisse profiteri phantasias, sive visiones angelorum, prætextu religionis. Sic Numa Pompilius jactabat se a dea Egeria edoceri, et Mahometes suis persuasit se suam legem et Alcoranum a Spiritu Sancto accepisse per columbam, quam cicuraverat et assuefecerat ad aurem suam advolare, ut videretur ei in aurem loqui, et mysteria suæ sectæ suggerere.

Frustra inflatus sensu carnis suæ] Id est, frustra superbiens sensu et mente (græce enim est νοὸς) sua carnali, quasi cognitionem, imo visiones habeat rerum sublimium, puta angelorum, rerumque cœlestium. Vocat scientiam horum errorum carnalem quia humano carnalium hominum spiritu adinventa et tradita erat.

19. Et non tenens caput (scilicet Christum, sed pro Christo angelos substituens. Ita Theodor. Ansel. et alii, ex quo (capite Christo) totum corpus (Ecclesiæ per nexus et conjunctiones subministratum) id est, subministrationem accipiens spiritus, motus et sensus vitalis a capite) et constructum, crescit in augmentum Dei] q. d. Sicut spiritus vitalis, qui ad vitam, sensum et motum est necessarius, a capite in totum corpus per nervos, juncturas et articulos diffunditur, itaque singulis membris facultatem sentiendi et movendi impertit: sic spiritus gratiæ a Christo quasi capite in membra illi counexa, puta in fideles Christianos, per juncturas mutuæ unionis et charitatis derivatur: aliisque spiritualem vitam et motum suppeditat; itaque totum Ecclesiæ corpus crescit in augmentum Dei, id est, ut Syrus, crescit augmentu Dei, puta incremento fidei et spiritus Dei. Ita ex Chrysost. Theoph. Similis, imo idem est hic locus cum illo Ephes. 4. 16. de quo plura ibidem dixi.

Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi: quid adhuc tanquam viventes in mundo decernitis?] Nota Primo, *mortui estis ab elementis*, id est, mortui estis elementis.

Secundo, *elementa mundi* vocat vel legem Mosis (quæ quasi rudimenta docebat fidei et vitæ sanctæ, cujus perfectionem docet Christus, ut dixi Galat. 4. 3. et 9.) vel potius principia et dogmata Philosophorum carnalium et mundanorum de cœlis, angelis, eorumque cultu, et ritibus ac observantiis carnalibus et mundanis, ut quæ Plato et Simon atque Angelici docuerunt de purgationibus animarum per angelos, quæ nihil habent consentaneum cum Scriptura, fide, Christo: hæc enim *elementa mundi* vers. 8. vocat *Philosophiam et inanem fallaciam*, ut ubi dixi rursum vocat ea vers. 22 *præcepta et doctrinas hominum.* Ergo de dogmatibus hisce Philosophorum loquitur, non de præceptis legis Mosi: hæc enim non hominum, sed Dei fuerunt præcepta.

Tertio, *viventes in mundo*, id est, in elementis (hoc enim brevitatis studio ex proxime dictis repetendum relinquit) mundi, vocat Philosophos, eorumque asseclas, qui secundum elementa jam dicta vivunt, angelosque colunt.

Quarto pro *decernitis* græce est δογματίζεσθε, quod vel active verti potest *dogmatizatis*, docetis, decernitis; vel passive cum Chrysost. *dogmatizamini*, docemini, decretis tenemini horum elementorum mundi. q. d. Cum per Christum mortui sitis et renuntiaveritis omni sectæ et philosophiæ mundanæ Christo contrariæ, quæ non secundum Deum, sed secundum elementa mundi, id est, secundum principia naturalia et mundana, vivere docet; cur iterum ea repetitis; quasi rursum secundum hæc mundi elementa vivere velitis?

Parperam ergo Beza δογματίζεσθε, vertit, *ritibus oneramini:* aliud enim est dogma, aliud ritus.

21 Decernitis (dicentes scilicet id quod sequitur) Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis.) Supple, hoc cadaver, hanc menstruatam: ne polluamini, juxta legem Mosi *neque gustaveritis*, scilicet carnem suillam, aliosque cibos lege veteri vetitos et immundos. q. d. Lex illa vetus jam abolita est; quid ergo ejus cæremonias observandas esse creditis et decernitis? Ita Chrysost. Theophyl. et Ambrosius.

Secundo, et germanius. q. d. ex hæresi et religione angelorum decernitis, his illisve cibis aut creaturis esse abstinendum? dicentes, v. g. Ne tetigeritis uxorem, et gustaveritis vinum aut carnem, quia hæc a malis angelis creata sunt, et bonis angelis displicent, de quo plura 1. Timoth. 4. 2. Hæc enim, ut dixi v. præced. non tam ad Judaizantes, quam ad Philosophos et religionem angelorum de qua proxime præcessit, pertinent; ut docet S. August. et Hieron. supra, et Tertull. 5. contra Marcion. 19. *Taxat*, inquit, eos *qui ex visionibus angelicis, quasi de angelica superstitione docebant certis cibis abstinendum esse.* Et Clemens lib. 3. Stromat. *Colentibus*, inquit, *angelos et dæmones, curæ est vino, esu carnis, et venere abstinere.*

22 Quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta et doctrinas hominum.) q. d. Quæ observantiæ superstitiosi cultus angelorum jam dictæ interitum afferunt et damnationem æternam iis qui ea observant, in iisque et in suis angelis, quos ita colunt sperant, non autem in Christo. Ita S. Ambros. et S. Augustin.

Secundo, S. Hieron. et Chrysost. cum suis: referunt hæc ad Judaica observantias, de quibus dixit v. 16. *Nemo vos judicet in cibo, aut in potu.* q. d. Frustra anxiamini circa Judæorum ac judaismi cibum ac potum, quæ intereunt, corrumpuntur, et in secessum emittuntur. Sed prior sensus genuinus est, ut patet ex dictis. Hinc patet quæ hic vocet et damnet præcepta et doctrinas hominum; nimirum vana, futilia, erronea, hæretica fanaticorum aut errantium hominum commenta et somnia, ut dixi v. 8.

23. Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione, et humilitate.) Pro *superstitione* græce est ἐθελοθρησκεία, quod Turrian. lib. 5. pro epist. Pontif. cap. 7. contrarie vertit, scilicet religionem et verum Dei cultum. q. d. Paulus: Abstinentia a cibis jam dicta licet impietas sit et insipientia, si ob somnia hominum et fabulas angelorum superstitiose fiat; est tamen sapientia, si ad ἐθελοθρησκείαν, id est veram religionem et Dei cultum referatur, videlicet ad humiliandam animam in jejunio, et ad corpus castigandum, spiritnique subdendum. Verum ἐθελοθρησκεία, non veram religionem, sed falsam et superstitiosam significat. Componitur enim ex θέλω, id est volo, et θρησκεία, id est religio. q. d. Voluntaria, et ex cerebro conficta religio. Unde Hieron. ad Hedibiam, falsam religionem interpretatur; Ambros. superstitionem: sic et Chrysost. Theophyl. Theodor.

Nota Secundo. Pro *rationem* græce est λόγον, quod Vatabl. vertit, *speciem*; Chrysost. *sermonem*. Noster *rationem*. q. d. Paulus; Falsa hæc religio, sive superstitio angelorum, qua abstinentiis et observantiis a se confictis, ut jam dixi, colunt angelos quasi mediatores, excluso Christo, videtur afferre rationes et sermones sapientes, et quasi a Deo, vel angelis profectas, quas in speciem pietatis obtendunt suæ superstitioni: dicunt enim se id facere ad humilitatem, modestiam, corporis afflictionem et subjectionem. Et hoc est quod ait, *In humilitate*, scilicet ficta et superstitiosa: τὸ enim ἐθέλω, hic repetendum est, ut, sicut dixit ἐθελοθρησκείαν, sic pariter ἐθελοταπεινοφροσύνην, id est, tam humilitatem quam religionem voluntariam, et ex proprio cerebro et voluntate confictam intelligat.

Et non ad parcendum corpori: Græce, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, id est, imparcentia corporis. q. d. Hi Novantes speciem sapientiæ et pietatis prætexunt sua simulata humilitate et abstinentia, ac vitæ austeritate, qua corpori non parcunt, sed illud immoderate et superstitiose affligunt: non in honore ad saturitatem carnis.) Id est, negato corpori honore, vel subsidio necessario ad famem exsaturandam. Honor enim Hebræis non tantum verbalis, aut cæremonialis, sed et realis est; qui non est aliud, quam necessariarum rerum vel opus subministratio. Dicit hæc Paulus reprehendendo Novantium superstitionem et stultitiam ex commiseratione, quod nimirum ob fabulas et somnia sua, quasi angelos culturi, superstitiose et sine fructu, imo cum damno corporis et animæ, se jejuniis et pœnitentiis conficerent.

Hæc ergo est angelorum, quæ hic ab Apostolo damnatur, ἐθελοθρησκεία, id est voluntaria religio, ex sola propria, vel Simonis, vel Cherinthi, vel Angelicorum voluntate et phantasia adinventa, præter, imo contra Christum et legem Dei: ideoque, teste Paulo, erat doctrina hominum, ac consequenter falsa et mera superstitio.

Omnis enim vero religio, omnisque verus Dei cultus voluntate Dei sive præcipientis, sive consulentis, sive approbantis, vel per se, vel per suam Ecclesiam, suosque in terris vicarios, institui debet. Hæc ergo angelorum religio, humilitas et abstinentia erat superstitiosa; Primo, quia a Cherintho et Angelicis conficta erat contra legem Dei; Secundo, quia angelos adorabant quasi minores deos, opifices et gubernatores mundi; Tertio, quia eos colebant quasi mediatores, et purgatores animarum, loco Christi, Christoque excluso: Quarto, quia fingebant se angelos vidisse, qui præciperent hunc cultum, humilitatem et abstinentiam immodicam. Sic Dæmon hodie multis in specie angeli illudit, ut corpus nimiis pœnitentiis et jejuniis conficiant; imo aliquibus, ut se occidant. Hunc esse sensum et mentem Apostoli patet ex dictis, et ex scopo illius: tota epistola non Monachos Christianos, sed hæreticos Judaizantes et pseudophilosophos insectatur. Ita Hieron. supra, August. epist. 59. Theodor. Chrys. et alii passim, et novissime Gabr. Vasquez lib. 3. de Adoratione cap. 6. Hinc clare patet præcepta et consilia Evangelica, eaque quæ ex eis deducuntur, puta constitutiones monasticas et Pontificias, voluntarias abstinentias et pœnitentias, non esse ἐθελοθρησκείαν, et superstitionem, ut vult Kemnitius, Marloratus et Beza; sed esse θεοθρησκείαν, verumque Dei cultum; quia tenent caput, puta Christum, et consentanea sunt divinæ voluntati, qua Deus per Christum in Scriptura præcipit, vel consulit sui abnegationem, mortificationem, contemptum, paupertatem, abstinentiam, eaque pro-

hat Ecclesia (quæ Scripturæ et voluntatis Dei est interpres) quasi instituta secundum Evangelium, valdeque apta ad fovendam et augendam animi humilitatem, religionem, charitatem et pietatem.

Denique perperam Calvinus cultum reliquiarum Sanctorum vult esse ἐθελοθρησκείαν; tum quia de eo non loquitur hic Apostolus, tum quia rationi, Scripturæ et voluntati Dei consentaneum est, ut honoremus Sanctos, eorumque corpora quasi templa S. Sancti: vult enim Deus ita Sanctos quasi amicos et filios suos a nobis honorari, non ergo hic cultus potest vocari voluntaria et contra legem Dei conficta religio; sed potius pura et grata Deo religio: qui enim Sanctos eorumque reliquias honorat, honorat Deum qui omnis sanctitatis eorum est auctor; sicut qui filios et principes regis honorat, regem ipsum honorat

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HORTATUR AD STUDIUM ET DESIDERIUM RERUM COELESTIUM; INDE AD MORTIFICATIONEM VITIORUM, V. 5. ET V. 10. AD RENOVATIONEM MENTIS PER MISERICORDIAM, HUMILITATEM, PATIENTIAM.

TERTIO, V. 14. PRÆ OMNIBUS COMMENDAT CHARITATEM, PACEM, CANTICA SPIRITUALIA, UTQUE OMNIA FACIANT AD GLORIAM CHRISTI.

DENIQUE V. 18. INCULCAT HIS SINCERAM OBEDIENTIAM, QUAM UXORES MARITIS, FILII PARENTIBUS, SERVI DOMINIS NON AD OCULUM, SED EX ANIMO PRÆSTARE DEBENT.

1 IGITUR, si consurrexistis cum Christo: quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextra
Dei sedens: 2. quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. 3. Mortui enim estis, et vita
vestra est abscondita cum Christo in Deo. 4. Cum Christus apparuerit, vita vestra, tunc et
vos apparebitis cum ipso in gloria. 5. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram;
fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est simulacrorum
servitus: 6. propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis: 7. In quibus et vos ambulastis
aliquando, cum viveretis in illis. 8. Nunc autem deponite et vos omnia; iram, indignationem, malitiam,
blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. 9. Nolite mentiri invicem, expoliantes vos
veterem hominem cum actibus suis, 10. et induentes novum eum, qui renovatur in agnitionem
secundum imaginem ejus, qui creavit illum. 11. Ubi non est Gentilis, et Judæus, circumcisio, et
præputium, Barbarus, et Scytha, servus, et liber : sed omnia, et in omnibus Christus. 12. Induite
vos ergo sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam,
patientiam : 13. supportantes invicem, et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem
habet querelam: sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. 14. Super omnia autem hæc,
charitatem habete, quod est vinculum perfectionis: 15. et pax Christi exultet in cordibus vestris,
in qua et vocati estis in uno corpore: et grati estote. 16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter,
in omni sapientia, docentes, et commonentes vosmetipsos, psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus,
in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. 17. Omne, quodcumque facitis in verbo
aut in opere, omnia in nomine Domini Jesu Christi, gratias agentes Deo et Patri per ipsum.
18. Mulieres subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino. 19. Viri diligite uxores vestras, et nolite
amari esse ad illas. 20. Filii obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in Domino.
21. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant 22. Servi
obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed
in simplicitate cordis, timentes Deum. 23. Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino,
et non hominibus: 24. scientes quod a Domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo
servite. 25. Qui enim injuriam facit, recipiet id, quod inique gessit: et non est personarum
acceptio apud Deum.

1. IGITUR, SI CONSURREXISTIS CUM CHRISTO : QUÆ SURSUM SUNT QUÆRITE, UBI CHRISTUS EST IN DEXTERA DEI SEDENS.] Est hic altera epistolæ pars ethica, qua a dogmatibus transit ad mores, incitatque Christianus ad vitam Christo dignam, a vitiis puram, sanctam et cœlestem transigendam

Nota To *igitur* est illativum ex dictis cap præced. ibi enim docuit nos in baptismo cum Christo resurre-

xisse; inde hic infert: *ergo nobis agendo est vita cœlestis*

Secundo, vox *si*, non est dubitantis, sed potius asserentis, valetque idem quod *quandoquidem*.

Tertio, baptismus est typus *mortis*, sepulturæ et resurrectionis Christi, ut ex Apostolo docui Rom. 6. 3 ipsa enim demersio hominis in aquam significat Christi demersionem in mortem et sepulcrum; ipsa vero emersio hominis jam baptizati ex aqua, significat Christi emersionem ex morte et sepulcro, id est resurrectionem. q. d. Quandoquidem, o Christiani Colossenses, cum Christo capite vestro resurgente a mortuis, vos in baptismo, qui typus est mortis, sepulcri et resurrectionis Christi, ex infidelitate, superstitione, peccatis et vitiis emersistis ad vitam novam, Christianam et beatam inchoandam: *quærite* mente et studio, omnique cura, sollicitudine et conatu, *non bona terrena*, quæ deorsum, sed ea *quæ sursum sunt*, id est æterna bona, scilicet gloriam cœlestem (in qua Christus est, vobisque locum parat) quasi finem; et mores, virtutes ac vitam cœlestem, quasi medium congruum, et a Deo ordinatum ad illum finem assequendum; eaque *sapite* per sapientiam, scientiam, affectum, gustum, desiderium, cogitationem et meditationem rerum spiritualium, cœlestium et divinarum, hoc enim est Græcum φρονεῖτε. Christiani ergo sapiant cœlestia, desipiant terrena; perinde ut homini desipiunt pilulæ, et pharmaca amara; unde ut ea non sentiat nec sapiat, illico et integra si potest transglutit: ita plane fideli insipidæ sunt omnes terræ deliciæ et pompæ; quia sapor cœlestium tantus est, ut reliqua omnia videantur insulsa et amara: cibis tamen cæterisque utendum, sed quasi pharmacis, juxta illud S. August. lib. 10. Confess. 31. *Hoc me docuisti, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam.*

Unde S Bern. serm. 6. de Ascensione. *Si consurrexistis*, ait, *cum Christo quæ sursum sunt quærite*, etc *Ac si manifestius dicat: Si consurrexistis et conscendite; si convivitis, et convegnate Sequamur, fratres, sequamur Agnum quocumque ierit: sequamur patientem, sequamur resurgentem, sequamur multo libentius ascendentem. Crucifigatur vetus homo noster simul cum illo, ut destruatur corpus peccati*, etc. Idem serm. 1. in Paschate, *Quicumque*, ait, *post lamenta pœnitentiæ non ad carnales redit consolationes, sed in fiduciam divinæ miserationis excedit, ingreditur novam quamdam devotionem, et gaudium in Spiritu Sancto, nec tam compungitur præteritorum recordatione peccatorum, quam delectatur memoria, et inflammatur æternorum desiderio præmiorum; is plane est qui cum Christo resurgit, qui pascha celebrat, qui festinat in Galilæam. Vos ergo charissimi. si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite*, etc. *ut a sæculari lætitia, et consolatione mundi per compunctionem, et tristitiam quæ secundum Deum est, ad devotionem sanctam, et spiritualem vos transire gaudeatis exultationem: ipso præstante qui transivit ex hoc mundo ad Patrem, et nos quoque trahere post se, et in Galilæam vocare dignatur, ut semetipsum nobis ostendat, qui est super omnia Deus benedictus in sæculo. Amen.*

Ita quoque Plato in Cratylo; Homo, inquit, dicitur ἄνθρωπος, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id est, quod sursum aspiciens contemplari et attente considerare debeat ea quæ vidit: vel quasi ἄνω ῥέπων, id est, sursum vergens; quod ad superna tendere debeat. Ita Lactantius lib. 2 Divin. instit. cap. 1.

Adverte hic. Signum et effectus resurrectionis spiritualis (scilicet nos a peccatis resurrexisse cum Christo resurgente a mortuis) clarus et evidens est, quem hic dat Apostolus; scilicet si cœlestia quæramus et sapiamus. Sicut enim infideles, athei et peccatores quasi talpæ terræ et terrenis inhiant, et ad cœlestia sunt cæci: ita e contrario fideles, et sancti, qui fidem et spem habent beatæ æternitatis, oculos, animum et mentem ad cœlum attollunt, in cœlo defigunt, terram et terrena quasi parva, vilia et caduca calcant et contemnunt, dicuntque cum S. Hieron. illud Socraticum, ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, in cœlum conscendo, solum hoc solemque despicio.

Atque hoc est, quod Paulus quasi tuba Evangelii identidem nobis inclamat, quodque concionatores, quos quasi æternitatis satores, inquit S Hilarius, posuit in mundo Deus, suis frequenter inclamare debent: O Christiani sursum corda, quæ sursum sunt quærite, vestra conversatio sit in cœlis; sursum desiderium, sursum intentio, sursum clamor, sursum expectatio vestra; ad cœlum, ad cœlum, ad vitam æternam vocamini. Quid hic humi repitis? quid terræ quasi talpæ inhiatis? quid quæritis domos, proles, familias stabilire? omnia hæc auferet, et brevi aufere mors et temporum rerumque vicissitudo. Non habetis hic civitatem permanentem, sed futuram inquiritis. Estis hic hospites et peregrini: estis tantum viatores. Nolite hospitio inhærere: pergite ad metam, ad patriam cœlestem: hæc requies et meta laborum. Conscripti estis a Deo ab omni æternitate cives cœli, domestici et hæredes Dei. Quin eo pergitis? quin eo toto nisu et conatu procurritis? Expectant vos Sancti de sua felicitate securi, de vestra solliciti; expectat vos Christus, locum et thronum vobis parat. Quid tardatis? Punctum hoc deserite, quod inter mortales stolidos, inter formicas, ferro et igni dividitur; pergite ad palatia illa Sanctorum vastissima, opulentissima, augustissima O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus!

Audi S Aug l de Conflictu vitiorum *Amor præsentis sæculi dicit*, etc. *O quam delectabilis terra in nemorum floribus, in fructuum suavitatibus, in pratorum rivulorumque amœnitatibus, in segetum culmis luxuriantibus, in vinearum foliis, et botryonibus plenis palmitibus; in equorum et curruum cursibus, in cervorum et capreorum saltibus, in accipitrum volatibus, in pavonum, columbarum, turturumque pennis et collis lucentibus, in domorum pictis muris et laquearibus, in organorum omniumque musicorum tinnulis cantantibus, in mulierum venustis aspectibus, atque extrinsecus pretiosis adhibitis vestibus, auro et gemmis et distinctis monilibus*, etc. *Amor cœlestis patriæ respondet: Si te ista delectant quæ sub cœlo sunt, cur non magis ea delectant quæ super cœlos sunt? Si carcer ita pulcher est, patria, civitas et domus qualis est? Si talia sunt quæ hic incolunt peregrini, qualia sunt quæ ibi possident filii?* Et paulo post: *Ubi nulla necessitas turbat, nulla adversitas angustat, nulla molestia inquietat, sed perennis lætitia regnat. Si*

quæris quid ibi sit, ubi tanta et talis beatitudo persistit? Aliter dici non potest, nisi quod quidquid boni est, ibi est: at quidquid mali est, ibi nusquam est.

Moralius pluribus hanc sententiam egregie pertractant S. Bern. toto ser. 6. de Ascensione: ubi ex hoc loco S. Pauli docet duplicem esse ascensionem, qua anima cum Christo sursum ascendere debeat. Primo, ut intellectu quærat; Secundo, ut voluntate et affectu sapiat cœlestia: hanc enim esse pacem mentis, si voluntas intellectui consentiat: nam si dissentiat, distorquet et cruciat animam sicut cruciatur corpus, si membra a sese divellantur. Deinde in particulari quænam sint cœlestia, quæ quærere et sapere oportet, sic enarrat: *Quæcumque vera sunt, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque amabilia. Nimirum advertere potes in omnibus fere religiosis congregationibus viros repletos consolatione, jucundos semper et hilares, ferventes spiritu, crebro suspicientes in cœlum, sollicitos observatores conscientiæ*, etc.

Ac mox idem docet ex contrario, ostendens quid sit sapere ea, quæ deorsum sunt, ita inquiens: *Contra sane invenire est homines pusillanimes et remissos, quorum brevis et rara compunctio, animalis cogitatio, tepida conversatio, quorum obedientia sine devotione*, etc. *Non tibi horum vita inferno appropinquare videtur?* Ac tandem unde ista hominum et animarum diversitas oriatur, explicat subdens: *Præoccupatum nempe sæcularibus desideriis animum delectatio sancta declinat, nec misceri poterunt vera vanis, æterna caducis, spiritualia corporalibus, summa imis, ut pariter sapias quæ sursum sunt, et quæ super terram. Felices illi qui soli jam Deo vivunt, soli vacant, intelligendo, diligendo, fruendo.*

UBI CHRISTUS EST IN DEXTERA DEI SEDENS.] Quæres, quomodo hic et alibi in Scriptura et symbolo dicitur Christus sedere ad dexteram Dei? Suppono *sedere* hic non sumi proprie; nam hæc esset exilis Christi dignitas; imo potius in cœlo videtur stare Christus, quam sedere; stare enim visus est a S. Stephano, Actor. 7. v. 55. et hic situs magis naturalis est homini, decetque valentem et beatum; sessio vero competit homini ob fatigationem. Ita Maldonatus, Suarez et alii.

Omissa ergo Anthropomorphitarum hæresi, qui Deum corporeum esse dicebant, et Christum corporaliter ad ejus dextram sedere; Primo, respondet S. Aug. de Fide et Symbolo c. 7. et Chrys. hom. 1. in Symbolum, sedere ad dextram Dei idem esse quod habitare in gloria cœlesti, quomodo omnes Beati sedent a dextris Dei, sed hoc non sufficit: hic enim præ aliis Sanctis proprium aliquid Christo tribuitur.

Secundo ergo, Athanasius et alii passim contra Arianos, putant per *sedere* hic significari æqualem majestatem Filii cum Patre, scilicet divinam, quam quieta et pacifice cum Patre possideat, et simul cum eo regnet quasi summus rex et dominus omnium: simili modo Dei majestas alibi describitur, cum dicitur sedere super Cherubim. Hoc verum est, sed non adæquatum, nec maxime intentum in Scriptura. Patet enim tam Scripturam, quam Symbolum Apostolicum hanc sessionem tribuere Christo homini, postquam resurrexit et ascendit in cœlum.

Tertio ergo, Christus ut homo sedet ad dextram Dei metaphorice; Primo, per communicationem idiomatum, qua propter unionem hypostaticam omnia attributa, omnis honor et prædicatio, quæ tribuitur Verbo, tribuitur et Christo homini: sedet ergo Christus homo a dextris Dei, id est, præest omnibus quasi summus rex ac judex, qui tanta dignitate præcellit, ut in eodem solio cum Deo sit, et eadem cum eo adoratione colatur. Ita Patres passim. Itaque ad dextram Dei sedit homo Christus in primo instanti incarnationis suæ: sed post ascensionem peculiariter, quia tunc hæc dignitas et divinitas Christi celebrari et inclarescere cœpit. Secundo, et propriissime ipsa humanitas Christi sedet a dextris Dei per se: hæc enim hic et alibi dicitur assumpta et constituta a dextris Dei, quia scilicet humanitas Christi post mortem, victoriam et ascensionem in cœlum victrix triumphat, et pacifice dominatur in summa Patris gloria. Significat ergo hæc sessio humanæ naturæ Christi, Primo, illius excellentiam super omnem excellentiam creatam; Secundo, summam ac singularem ejus Beatitudinem et gloriam, tum intensive, tum extensive, tum in modo illam obtinendi, tamquam connaturalem Christo, et ex vi unionis hypostaticæ, ac consequenter ex vi propriæ dignitatis et majestatis illi debitam. Unde Tertio, sequitur similem ac summum dominium et potestas, tam ad operandum quam ad imperandum omnibus creaturis, ac judicandum de omnibus hominibus.

Ubi Nota *Dextera*; Hebræis symbolum est, Primo, virtutis et potentiæ; Secundo, firmitatis et constantiæ. Unde dextera accipimus et apprehendimus res nobis propositas et oblatas. Tertio, veritatis et fidei: huic enim dextera quasi consecrata est. Unde et veteres per dexteram tamquam fidei sedem et virtutis ministram jurabant. Quare sagaciores Hebræi dexteram putant hebraice dici ימין *iamin*, a rad. אמן *aman*, id est firmare, stabilire, fidelem esse. Unde Isaiæ 30. 21. *jamin*, loco *iod* recipit *aleph* tamquam suam primitivam. Pari ergo modo sedere Christum ad dexteram Patris, est Christum esse socium et participem, Primo, virtutis et omnipotentiæ paternæ; Secundo, firmitatis, stabilitatis et æternitatis ejusdem; Tertio, veritatis, æquitatis et fidei ejusdem.

Dices, Hæc habuit Christus ante ascensionem, scilicet, in incarnatione.

Respondeo, Non habuit gloriam corporis, reliqua vero habuit in actu primo, non tamen in actu secundo, nisi post ascensionem, quando per ingressum in cœlum, quasi in proprium locum suæ regiæ curiæ, a Deo destinatum ad triumphum, ad gloriam ad regendum et imperandum victor ascendit.

Dices Secundo, Si Christus est ad dexteram Patris, ergo Pater est Filio ad sinistram, ergo Filius honoratior est Patre.

Respondet Ant. Nebrissensis in Quinquagena, c. 33. Baronius et Goropius Becanus, quos sequitur Ribera ad Hebr. 1. olim honoratiorem locum fuisse sinistrum non dextrum, eo quod dexter sinistrum quasi defensor et armiger tutaretur, indeque sinistrum ab Ovidio et aliis interiorem, quasi honoratiorem dici, cum ait, *Ibat et interior*, id est ad sinistram. Verum hoc dubium est imo antiquitatis periti negant, et refellit Adr. Turnebus, l. 4. Advers. 24. et in Scriptura clarum est passim dexteram honoratiorem esse.

Secundo; acutius alii, ut Maldon. concedunt Filium

majorem præ se ferre dignitatem, quam Pater, licet revera ei sit æqualis, quia scilicet non Pater, sed Filius visibiliter judicium exercebit.

Tertio, plenius alii respondent, medium locum honoratissimum esse Patris, et dextram Filii non opponi loco medio Patris, sed sinistro: ad sinistram enim est Spiritus Sanctus, qui a Filio procedit, quod intellige de ordine non dignitatis, sed processionis qui solus est in divinis: aut potius ad sinistram sunt Sancti alii minores.

Quarto, optime et simplicissime, hæc sessio Filii ita concipitur, ut nulla sit hic talis oppositio, sed Pater in summo et nobilissimo suo throno considere dicatur, ob primam et summam ejus majestatem; Filius vero a dextris ejus esse, ut qua Deus illi majestate esse par significetur; qua homo proximam post Deum gloriam et excellentiam adeptus; et esse a dextris Dei, id est, in potissimis bonis honoris, gratiæ et gloriæ (horum enim symbolum est dextera) quæ Deus illi communicavit super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro, ut ait hic Apostolus, quasi illa omnia transcendat altissime sedens a dextris Dei. Nec enim alia phrasi melius id significari potuit quam hac; nec aliter imaginantur homines, si hanc Christi excellentiam, aut æqualitatem Patris et Filii imaginentur. Solet enim Scriptura loqui humano more, et ad nostros descendere conceptus. Ita Franc. Suarez 3 p. disp. 51. sect. 3. Sic 3. Reg. 2. 19. dicitur mater Salomonis venisse ad eum sedentem in throno regio, et sedisse ad dextram ejus, id est, proxime apud regem filium, ut rex quasi locum et honorem regni cum ea communicaret: nec enim dextra opponitur hic sinistræ, quia solus sedebat rex cum matre; unde neminem habebat ad sinistram sedentem. Sic Ps. 44. v. 10. dicitur de Ecclesia, quæ est regina et sponsa Christi, *Adstitit regina, a dextris tuis*, scilicet ut regis Christi thalami et regni sit consors, non taliter qualiter, sed a dextris, id est, proxime et honoratissime. Ex quibus locis patet thronum regium, id est, locum honoratissimum esse regis, sed matri aut sponsæ regis, sedem a dextris regis collocari, tanquam is locus sit honoratissimus, non absolute, sed post locum et thronum regis. Sic rursum dicitur Eccli. 12. v. 12. *Non statuas illum* (inimicum) *penes te, nec sedeat ad dexteram tuam, ne forte conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam*; ut scilicet te tua cathedra, loco et gradu deturbet, et a dextra tua insiliat in cathedram tuam; cathedra ergo honoratior erat dextera. Ita et hic se res habet.

3. Mortui enim estis.] q. d. Per baptismum, morum conversionem et vitæ mutationem, mortui estis mundo, carni, peccatis, vitæ et conversationi mundanæ et carnali; imo mortui estis vobis ipsis, quia non estis id, quod eratis ante. Hoc enim mors quædam est, v. g. mortuus est Petrus ebrius, quia resurrexit sobrius; mortua enim est in Petro ebrietas, et resurrexit sobrietas, inquit Anselmus. Rursum Christianus debet esse quasi homo mortuus, qui (ut ait quidam Sanctorum) nulli detrahit, nemini violentus existit, neminem calumniatur, neminem opprimit, non invidet bonis, non insultat malis, non luxuriæ carnis servit, non odiorum flamma inardescit, non potentibus aut divitibus hujus sæculi, ut multi nostris temporibus faciunt, adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non turbæ maximæ sibi adstantis plausum quærit, non auro argentoque, aut veste pretiosa circumdatus distenditur, non salutationibus potentium delectatur, non se injuriis fatigat: non eum superbia inflat, non ambitio hujus sæculi necat, non vana gloria turpiter jactat, non hujus vitæ falsæ divitiæ extollunt, non rabies insani furoris exagitat, non pulcherrima species fœminarum avidum reddit, non contentiones hujus mundi perturbant, talis prorsus debet esse Christianus, si velit esse perfectus, et cum Christo mundo mortuus.

Talium, inquit S. Aug. l. de Continentia c. 13. t. 4. talium, inquam, *mortuorum vox est: Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Quorum ergo vita abscondita est in Deo, admonentur et exhortantur, ut membra sua mortificent quæ sunt super terram, per continentiam, scilicet, concupiscentiæ motibus non consentiendo; ut licet ipsa nostra cogitatio eorum quadam suggestione, et quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, ne oblectetur, avertatur.* Et S. Greg. l. 8. Mor. c. 19. *Sunt*, ait, *nonnulli justorum, qui ad comprehendendum culmen perfectionis accincti dum altiora interius appetunt, exterius cuncta derelinquunt: qui rebus se habitis nudant, gloria honoris expoliant qui internorum desiderio per assiduitatem se amici mæroris afficiunt, habere de exterioribus consolationem nolunt, qui internis gaudiis dum mente appropiant, vitam in se funditus corporeæ delectationis necant. Talibus namque per Paulum dicitur: Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Horum vocem Psalmista expresserat, cum dicebat: Concupiscit et deficit anima mea in atria Domini. Concupiscunt enim, sed non deficiunt, qui jam quidem cœlestia appetunt, sed adhuc tamen a terrenorum delectationibus minime lassantur. Concupiscit vero, et in atria Dei deficit, qui cum æterna desiderat, in amore temporalium non perdurat.*

Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.] q. d. Mundus non videt vestram divinam vitam gratiæ, quam habetis, et gloriæ, quam expectatis: sicut non videt vitam gloriosam, ad quam resurrexit, quaque vivit jam Christus in Deo, id est, apud Deum.

Dicitur ergo *vita* Sanctorum *abscondita*. Primo, quia mundus novum hoc pie, sancte ac interne vivendi genus ignorat, aversatur, et mortem æstimat.

Secundo, quia tegitur sua humilitate (Sancti enim latere cupiunt, et latebras amant, uti amavit S. Alexius) mortificatione et corporis ærumnis. Recte monuit Epicurus, λάθε βιώσας, id est, latenter vive. Et Ovidius:

Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit et intra
Fortunam debet quisque manere suam.

Tertio, quia gratia et virtutes, quæ sunt quasi animæ hujus novæ vitæ spiritualis, intus in mente sunt absconditæ.

Quarto, quia Sancti a mundi cupiditatibus et mundana conversatione se abstrahunt et abscondunt. Ita Ansel. Præclare S. Aug. in Sententiis n. 201. *Boni*, ait, *latent, quia bonum ipsorum in occulto est, nec visibile est, nec corporale quod diligunt; et tam merita eorum sunt in abscondito constituta, quam præmia.*

Quinto, quia in Dei amore et contemplatione interna se abscondunt. Nam, ut ait S. Gregor. l. 5. Moral. c. 3. *Qui mortificare se appetit, valde ad inventam*

requiem contemplationis hilarescit, ut extinctus mundo lateat, et a cunctis exteriorum rerum perturbationibus intra sinum se intimi amoris abscondat.

Sexto, et maxime, quia vita gloriæ, quam Sancti expectant, jam est abscondita, q. d. Vita vestra est quasi hiems, in qua sol, id est Christus, occultatur; vos estis quasi arbores exterius aridæ, sine fronde, id est, sine decore, specie et pulchritudine; sed interius habetis radicem vivam, scilicet charitatem in Deo, quasi in terra vitali defixam et viventem. Veniet æstas, scilicet Christi revelatio et gloria, cum revirescetis resurgendo, ac vitales dabitis frondes et fructus, scilicet dotes beatitudinis, tam in anima, quam in corpore. Ita Anselmus. Eleganter S. August. serm. 112. de Tempor. *Hiemis tempore*, inquit, *etiam viridis arbor aridæ similis est. Venit æstas, et viva radix folia producit, et impletur fructibus. Sic hiems nostra Christi occultatio est: æstas nostra Christi revelatio; Mortui enim estis, inquit Apostolus, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Certe mortui, sed mortui specie, vivi radice. Attende autem venturum tempus æstatis quomodo sequatur, et dicat: Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Eia ergo dulcissime Deus, hoc mihi tecum pactum erit: plane moriar mihi ipsi, ut tu solus in me vivas: totus intra me silebo, ut tu loquaris in me: totus quiescam ut tu solus opereris in me.*

Ita S. Elzearius Comes Arriani, cum in Monte Pessulano hæreret, ejus uxor Delphina, sed virgo (vivebant enim cœlibes) misit ad eum litteras per famulum cupiens scire cur illic moram faceret. Cui ille sic respondit: *Sanus sum corpore, et saspes. Quod si me videre cupis, quære me in vulnere lateris Christi. Illic enim habito, et ibi poteris me invenire, frustra alibi quæsitura.* Ita habet ejus Vita cap. 30. Itaque sicut terra cooperit venas auri, mare uniones, terra radices succumque arborum; ita humilium et sanctorum virtus tum ab ipsismet, tum a Deo in hoc mundo tegitur et absconditur.

Ita abscondita fuit vita S. Pauli primi eremitæ, S. Hilarionis, S. Antonii, S. Macarii, et tot centenorum millium Anachoretarum et Monachorum, quos Theod. Palladius, Sophronius, Ruffinus, et alii commemorant, qui mundi illecebras fugientes, ut Christo fruerentur, dicebant, *Elongavi fugiens, et mansi in solitudine.*

Ita abscondita fuit vita S. Magdalenæ in Bauma per 30. annos. S. Mariæ Ægyptiacæ quæ per 45. annos in eremo nullum mortalium vidit, nec ab ullo visa est. S. Pelagiæ pœnitentis; SS. Cæciliæ, Agnetis, Luciæ, et tot millenarum virginum, quæ vel domi in cubiculis, vel in monasteriis et claustris mundo incognitæ, uni sponso Christo vivere et placere studuerunt, et etiamnum student.

Ita abscondita fuit vita S. Hieronymi latentis in Bethlehem ad Christi præsepe. S. Joannis Calybitæ, S. Simeonis Sali, S. Francisci, S. Bernardi, et hodie tot Religiosorum sanctorum æque ac doctorum, qui lucem hominum fugientes abdunt sese, ut in die æternitatis cum Christo appareant in gloria.

Ita abscondita fuit vita SS. Petri, Pauli et Apostolorum omnium, qui videbantur esse orbis peripsemata et catharmata.

Ita abscondita fuit hic Romæ vita primorum Christianorum et Martyrum, qui per trecentos annos latuerunt in cryptis et speluncis, de quibus plura Hebr. 11. v. 38.

4. CUM CHRISTUS APPARUERIT VITA VESTRA; TUNC ET VOS APPAREBITIS CUM IPSO IN GLORIA.] Nota. Christus dicitur *vita vestra* metonymice, quia est causa vitæ nostræ, tam gratiæ, quam gloriæ; causa, inquam, tum efficiens, tum exemplaris, tum objectiva.

Secundo, notat Theophyl. præsentem vitam naturalem, magis esse mortem quam vitam; quia consistit in corruptione, fluxu et refluxu.

Tertio, notat, vitam gratiæ et spiritus in hoc sæculo latere, sed in fine mundi, cum Christus toti mundo gloriosus judex apparebit, tunc pariter vitam hanc nostram toti mundo manifestandam esse. *Delitescit*, inquit ex Chrysostomo Theophyl. *margarita tantisper, dum in conchyli fuerit, simul ac vero illud perfractum fuerit, tum in gloria relucet: sic et nos in hoc corpore quasi latentes vivere debemus ab omni gloriæ cupiditate alieni; cum autem hoc corruptibile corpus dissolutum fuerit, tum gloria nostra resplendebit.*

5. MORTIFICATE ERGO MEMBRA VESTRA, QUÆ SUNT SUPER TERRAM.] Dices, v. 3. dixit, *Mortui estis*; quomodo ergo hic dicit, *Mortificate*? Respondet Vatabl. *Mortui estis*, id est, mori cœpistis peccatis: hic vero dicit, *Mortificate*, id est, pergite ea mortificare: ut ibi actus inchoatus, hic continuatus significetur, juxta can. 32

Secundo et melius, Chrysost. et Theophyl. respondent duplicem esse mortem et mortificationem; priorem, qua præterita peccata delentur et mortificantur. Hæc facta est in baptismo: de hac dixit Apostolus, *Mortui estis*. Posteriorem, qua motus concupiscentiæ mortificantur. Hi enim motus quotidie post baptismum renascentes, assidue justificato sunt mortificandi. Unde dicit Apostolus *Mortificate*, q. d. Mortui estis peccatis iis renuntiastis, iis vos mori professi estis in baptismo, restat ergo, ut concupiscentiæ motus in dies repullulantes mortificetis, ne illi in pristina peccata per consensum vos pertrahant.

Moraliter S. Gregor. explicans illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat et vivificat*, sic ait: *In his verbis etiam ordo notandus est: prius quippe mortificare dicitur, deinde vivificare; quia nisi sæculo moriamur, Deo per amorem vivere non valemus. Unde is qui se mortificatum et vivificatum meminerat, loquebatur dicens: Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo, Vivebat, sed non mundi vita, qui dicebat: Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus. Mortificatum ergo et vivificatum esse, est præsentia nulla concupiscere, et æterna desiderare.*

Modum et stimulum insignem mortificationis hujus Religiosis suggerit Abbas Moyses in Vitis Patr. l. 7. cap. 26. Rogatus enim a fratre quodam: *Quomodo potest se homo mortificare?* respondit: *Nisi quis arbitratus fuerit, se habere jam triennium in sepulcro, ad hunc sermonem pervenire non potest.*

Abbas Pimenius; *Ille, ait, monachus potest tamquam mortuus huic sæculo esse, qui duas res horruerit, id est carnis suæ requiem, et vanam gloriam.* Ibidem.

8. Antonius monet discipulum suum, dicens: *Horre ventrem tuum, et necessitatem hujus sæculi, et concupiscentiam malam, et honorem tamquam absens, de hoc sæculo; et requiem possidebis.* Ibidem

Porro vitia hæc non uno ictu, sed sensim rescenda sunt longe constantis. Id pulchro apologo docet Abbas ille in Vitis Patr. l. 5. c. 7. de patientia, n. 40. *Homo quidam, ait, habuit possessionem, et de negligentia ejus in sentes redacta est, et repleta est tribulis et spinis. Visum est autem ei postea, ut excoleret eam; et dixit filio suo: Vade, et purga agrum possessionis illius. Et venit filius ejus ut purgaret: qui cum respexisset, vidit multitudinem tribulorum et spinarum increvisse ei; et deficiens animo, dixit ad seipsum: Quando ego habeo hæc omnia eradicare et purgare? Et projiciens se in terram cœpit dormire, hoc autem fecit multis diebus. Post hæc venit pater ejus videre quid fecerat, et invenit eum nihil operatum; et dixit ei: Quare usque modo nihil fecisti? Et dixit juvenis ille patri suo: Mox ut veniebam operari, pater, cum vidissem multitudinem hanc tribulorum et spinarum, revocabar ob assumptione laboris et præ tribulatione projiciebam me in terram, et dormiebam. Tunc dixit ei pater suus: Fili, ad mensuram latitudinis, quam jacens in terra occupas, per singulos dies operare et ita paulatim proficiet opus tuum, et tu pusillanimus non efficieris. Quod cum audisset juvenis, fecit sic, et in parvo tempore purgata est et exculta possessio. Et tu ita frater, paulatim operare, et non deficies, et Deus per gratiam suam restituet te iterum priori ordini tuo. Hoc audito frater ille abiit et cum omni patientia sedens faciebat sicut edoctus fuerat a sene: et sic invenit requiem, et promovebatur per Dominum Christum.*

MEMBRA VESTRA, QUÆ SUNT SUPER TERRAM, FORNICATIONEM] q. d. Mortificate membra vestra, mortificanda, scilicet, fornicationem, libidinem, concupiscentiam, quæ residet in membris vestris.

Secundo, et magis genuine ad phrasim Apostoli, *membra* terrestria hic vocat affectus pravos, et motus concupiscentiæ: hi enim sunt quasi membra veteris hominis, terrestris Adæ, et totius corporis concupiscentiæ: omnia enim peccata, quasi unum sunt corpus, et unum regnum concupiscentiæ, de quo dixi Rom. 7. 22. ita Chrysos. Ambros. Anselm. Unde membra hujus veteris hominis explicans subdit: *Fornicationem, libidinem*, scilicet præposteram, ait Vatabl. græce enim est πάθος, id est, libido succuba: unde *pathici* dicuntur scorta mascula: quamquam Theophyl. per πάθος, id est passionem, omne turpium mixtionum genus intelligat. Quomodo avaritiam vocat Apostolus *idolorum servitutem*, dixi Ephes. 5. v. 5.

6. PROPTER QUÆ VENIT (venire solet) IRA DEI SUPER FILIOS INCREDULITATIS,] ἀπειθείας, id est, inobedientiæ, q. d. Super filios inobedientes, incredulos, rebelles Deo et Evangelio.

7. IN QUIBUS (id est, inter quos, inquit Syrus et Vatablus: vel potius *in quibus*, scilicet libidinibus et peccatis jam enumeratis) ET VOS AMBULASTIS.

8. NUNC AUTEM DEPONITE ET VOS OMNIA,] subaudi, sicut et nos deposuimus. Aut, sicut illi increduli non deposuerunt. Aut, planius, sicut et vos in omnibus illis ambulastis.

9. et 10. EXPOLIANTES VOS VETEREM HOMINEM CUM ACTIBUS SUIS, ET INDUENTES NOVUM.] Pro *expoliantes* græce est præteritum, ἀπεκδυσάμενοι, id est, postquam exuistis veterem hominem; sic pro *induentes*, græce est ἐνδυσάμενοι, id est, postquam, induistis novum. Sed verius videtur Apostolum hic præteritum, more Hebræo, capere pro præsenti, rursum præsens capere pro imperativo. Unde Syrus vertit, *exuite veterem hominem, et induite novum;* hoc enim intendit et urget Apostolus, uti et Ephes. 4. v. 23. cui hic locus plane respondet.

Nota *Vetus homo* est homo vitiatus, quatenus scilicet est infectus concupiscentia Adæ; hujus motus sunt actus concupiscentiæ, puta motus iræ, gulæ, superbiæ etc. *Novus homo* est idem homo, quatenus spiritu et gratia Christi renovatus est.

Pulchre veterem hominem describit Bernardus serm. 30. inter parvos, ubi sic ait: *Duo homines sunt, vetus et novus, Adam vetus, et Christus novus; ille terrenus, iste cœlestis; illius imago vetustas, istius imago novitas. Est autem triplex vetustas, et e contrario triplex novitas: est enim vetustas in corde, in ore, in corpore. In quibus tribus modis peccamus cogitatione, locutione et opere. In corde sunt carnalia desideria et secularia, id est, amor carnis et amor sæculi. Similiter in ore est gemina vetustas, arrogantia et derogatio. Item gemina in corpore flagitia et facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, et hæc omnia renovanda sunt in nobis. Renovetur ergo cor a carnalibus desideriis et sæcularibus, ut exclusis illis introducatur amor Dei, et amor patriæ cœlestis. Recedant ab ore arrogantia et derogatio: et succedant pro iis vera peccatorum confessio, et bona de proximis æstimatio; pro flagitiis et facinoribus, quæ vetustas est corporis, assumatur continentia et innocentia, ut scilicet contrariis virtutibus contraria vitia depellantur.* Vide etiam dicta Roman. 12. v. 2. et Ephes. 5. 4.

10. QUI (novus homo jam dictus) RENOVATUR (de die in diem magis et magis semper renovandus est) IN AGNITIONEM.] Addunt aliqui, *Dei*; sed male: nec enim vocem *Dei* habent Græca, Syrus, aut Latina correctiora. Refertur ergo τὸ *in agnitionem*, ad genitivum qui sequitur, *Ejus qui creavit illum*, id est Dei. Renovatio ergo hæc in eo consistit, ut deponentes vitia, et studentes virtutibus, in dies clarius Deum Deique voluntatem cognoscamus, non speculative, sed practice; quæ practica cognitio sita est in studio adimplendi sanctam Dei voluntatem. Unde explicans subdit, *Secundum imaginem ejus qui creavit illum. In hoc*, inquit S. Joannes epist. 1. cap. 2. v. 3. et 4. *scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observemus; qui dicit se nosse eum, et mandata ejus non custodit, mendax est, et in hoc veritas non est.*

SECUNDUM IMAGINEM EJUS QUI CREAVIT ILLUM.] Nota hic et Genes. 2. ubi dicitur, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, quo hic alludit Apostolus, *imaginem* sumi pro exemplari. q. d. Renovemur mente et spiritu, ut fiamus similes exemplari, id est, Deo creatori nostro, et, ut Theoph. Christo redemptori et recreatori nostro. Sicut enim Deus in Genesi creavit hominem ad imaginem suam, ita Christus hominem lapsum et perditum sua morte in baptismo reformavit, et quasi denuo creavit ad imaginem Dei, et suam.

Patet tamen imago proprie sumi, ut sit hebraismus q. d. *Secundum imaginem*, id est, ut simus imagines exemplaris nostri Dei.

Nota Secundo. *Imago* hæc in homine tum naturalis est, sita in intellectu, voluntate et memoria; hanc renovari vult Apostolus, ut hisce potentiis nihil velimus, nihil memoremur, nihil cogitemus, nisi quod est ad honorem et obsequium Dei; tum supernaturalis est, quæ sita est in gratia, fide, spe et charitate, sapientia et puritate divina, quam in dies magis innovari et augeri vult Apostolus. Vide dicta Ephes. 4. 22. et seq.

11. UBI NON EST GENTILIS ET JUDÆUS, CIRCUMCISIO ET PRÆPUTIUM (id est circumcisus et præputiatus, juxta canon. 21.) BARBARUS ET SCYTHA, SERVUS ET LIBER. q. d. In hac renovatione Christiana non refert an Judæus sis, an Gentilis, an Barbarus, an servus, etc. quia in omnibus ita renovatis, qui novum hominem, Christum scilicet, induerunt; ipse CHRISTUS est OMNIA.] id est, omnis sanctitas, justitia, religio et omne bonum, quia Christus eis communicat suam sanctitatem, justitiam, religionem et omne bonum; ut in eis nihil sit nisi Christiana sanctitas, virtus et perfectio, ac proinde omnes, sive Scythæ, sive Judæi, sive Barbari sint, in Christo et novo hoc homine Christiano unum sunt.

Secundo. *Christus nobis est omnia;* quia nobis est salvator, dominus, ductor, motor, Deus, caput, pontifex, victima, pater, sponsus, auriga, operator, et omnia.

Unde Tertio. *Christus* est *omnia*, id est, operatur omnia in omnibus, ut sit metonymia.

Nota. Barbaro opponit Scytham, sicut Judæo Gentilem, non quod Scythæ non sint Barbari, sed quod maxime sint Barbari, ita ut alii Barbari illis comparati non videantur esse Barbari, sed illis esse oppositi; sicut Judæis oppositæ sunt Gentes. q. d. Omnes nationes etiamsi naturaliter a se invicem aversæ, in Christo unum sunt; ergo in christianismo naturale hoc gentis adversæ odium deponere debent, neque aversari eos qui sunt alterius gentis aut conditionis, sed omnes quasi fratres in Christo amplecti. Unde sequitur:

12. INDUITE VOS ERGO SICUT ELECTI DEI, SANCTI, ET DILECTI, sicut decet Sanctos, dilectos et electos a Deo ad gratiam et gloriam, VISCERA MISERICORDIÆ.] Græce est οἰκτιρμῶν, id est miserationum, puta visceralem misericordiam et commiserationem.

BENIGNITATEM,] comitatem, ut sitis comes, blandi, non rustici et austeri.

MODESTIAM.] Græce πραότητα, id est mansuetudinem, lenitatem.

PATIENTIAM.] Græce μακροθυμίαν, id est longanimitatem.

Recte Cassian. collat. 12. c. 6. *Quantum*, inquit, *quis in lenitate ac patientia cordis, tantum in cordis puritate proficiet. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Non enim æstus corporis declinabit, nisi qui animi motus ante compresserit.*

Rursum, ut quidam alius Sanctorum ait: *Iracundi animus semper molestia angitur, et corpus morbo vexatur. Benigni et corpus et anima et mens perpetua fruuntur sanitate: gaudet in contumelia, Deum laudat in calamitate, iratos mitigat, sub humilitatis jugo triumphat.*

14. CHARITATEM HABETE, QUOD EST VINCULUM PERFECTIONIS,] id est, vinculum perfectum, inquit Vatab. quod scilicet perfecte tam virtutes, quam homines unit et connectit. Sic enim Hebræi loquuntur, *viri misericordiæ*, id est misericordes; *calix benedictionis*, id est, benedictus: *filii obedientiæ*, id est obedientes.

Secundo et melius, *vinculum perfectionis*, vel integritatis (utrumque enim significat Græcum τελειότητος) id est vinculum connectens, integrans, perficiens benignitatem, misericordiam, humilitatem, patientiam jam dictas, aliasque omnes virtutes; vel simplicissime charitas est vinculum *perfectionis*, id est virtutum jam dictarum, aliarumque omnium, in quibus perfectio et integritas Christiana consistit. q. d. Omnes jam dictæ aliæque veræ et Christianæ virtutes, ac mandata in charitate, quasi centro, colligantur et uniuntur; et nisi ea adsit, statim dissolvuntur. Sicut ergo anima unit omnia membra totumque corpus integre et perficit, ut, si anima tollatur a corpore membra omnia dissolvantur, totumque corpus dilabatur, corruat ac pereat; et sicut domus connectitur et consistit per suas colligationes et vincula, iisque sublatis dissolvitur et corruit: ita charitas, inquit Theophyl. unit omnes virtutes, complatque totum corpus perfectionis Christianæ, quod in aggregatione virtutum Christianarum consistit; ut si charitatem tollas, virtutes diffluant, et tota perfectio corpusque virtutum pereat: ita Chrysost. Theod. Theoph. Oecum. Anselm.

Nota. Loquitur Apostolus maxime de charitate in proximum: hæc enim est vinculum patientiæ, misericordiæ, benignitatis. Charitas tamen in proximum nititur charitate in Deum, quasi causa et objecto formali, propter Deum enim diligimus proximum.

Unde Secundo, ratio et causa cur charitas sit vinculum et unitum tum virtutum, tum animorum, est illa quam dat S. August. tract. 103. in Joan. *Charitas*, inquit, *est tunica inconsutilis Christi quæ ad unum*, scilicet *Deum, pervenit, et in unum omnes colligit.* Vide S. Thom. 2. 2. q. 184. art. 1. in corpore.

Hinc Tertio, patet nullam virtutem sine charitate esse perfectam, imo sine charitate quamlibet virtutem perire sensim et emori, nulla enim virtus sola per se consistere potest, sed aliarum opus habet auxilio; v. g. modestia opus habet patientia, ut in injuriis ferendis et contumeliis modeste se gerat; patientia opus habet humilitate, nisi enim sit humilis, non feret superbe sibi insultantes; et ita consequenter. Cum ergo omnium virtutum vinculum sit charitas, sequitur nec eas simul, nec quamlibet seorsim posse diu consistere sine charitate.

15. PAX CHRISTI EXULTET IN CORDIBUS VESTRIS, IN QUA ET VOCATI ESTIS IN UNO CORPORE.] q. d. inquit Ansel. *Gaudete et tripudiate* ob pacem animi. Verum Nota. Pro *exultet*, græce est βραβευέτω, quod Erasm. et Vatabl. vertunt, bravium et palmam ferat pax, ut quæcumque opinionum, rerum, factorum diversitas vel adversitas accidat, pax conservetur; primum studium sit pacis, primæ ubique paci deferantur; ut potius tua sententia decedas, imo potius bona tua perdas, quam pacem; ideoque pax victrix instar triumphantis exultet in cordibus vestris, et is putat se vicisse in quavis lite, aut disputatione, qui cæterarum rerum dispendio pacem conservarit. Hoc est quod Illustris Cardinalis Bellarminus sapienter dixit, sapientius prætulit, *Uncia charitatis ac pacis melior est*

libra victoriæ. Digna Cardinali vox, dignior actio. Imo S. Aug. serm. 12. de verbis Apostoli, *Nolo*, ait, *habere eum quo litigem. Multo est mihi optabilius inimicum non habere, quam vincere*.

Secundo, melius, *pax Christi* βραβευέτω, id est, quasi brabeuta imperet et regat animi vestri motus, at, ut Syrus vertit, *pax Mescicho gubernet corda vestra*: Græcum enim βραβεύειν, significat præsidere, regere, moderari, et tamquam præsidem in certamine victori dare palmam et bravium. Alludit enim ad agones et certamina, in quibus brabeuta quasi judex, arbiter et moderator præsidebat, et victori palmam ac bravium dabat: qualis brabeuta Daretis et Entelli cæstibus certantium, erat Æneas apud Virgilium Æneidos 5.

> Tum pater Æneas procedere longius iras,
> Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
> Sed finem imposuit pugnæ.

Ita pax quasi brabeuta omni pugnæ et liti finem imponit, v. g. ait Theoph. cum injuria sumus affecti, geminæ in nobis cogitationes certant, altera ad vindictam, ad patientiam altera nos inclinans: accedat tunc pax quasi brabeuta, et patientiæ quasi victrici palmam quasi victrici palmam tribuat. Hinc olim brabeutæ virgam, vel sceptrum quasi præsides et judices gerebant, ut colligitur ex Plutarcho, in Antonio; imo Grammatici Græcum βραβευτής, vel βραβεύς, a ῥάβδος, id est, virga, quam gestabant, per metathesin deducunt. Unde βραβευτὴν et ῥαβδοῦχον pro eodem poni a Platone in Protagora, testis est Budæus, quasi dicat, Paulus: In animis vestris brabeuta et agonotheta omnia regens et moderans sedeat non ira, non superbia, non cupido, non alia passio; sed pax, quæ quasi regina omnes affectus animæ in officio contineat, et passionum bella reprimat, ut et nobiscum, et cum proximis perpetua pace et concordia fruamur, ac unanimes Christo serviamus. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. OEcumen.

Hinc sequitur hanc pacem bello parari, imo continuum cum cupiditatibus et passionibus bellum includere. Meneclides olim invidens Epaminondæ gloriæ, suadit populo, ut pacem haberent bello potiorem. Cui Epaminondas: Fallis, inquit, cives tuos, qui otio nomine eos ad servitutem vocas. Pax enim bello paratur; nec eam tueri licet, nisi cives, sint ad bellum instructi. Idem dicat sibi quisque Christianus, audiatque vocem S. August. ser. 57. de verbis Domini: *Pax*, ait, *est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, amoris vinculum, consortium charitatis. Hæc est quæ simultates tollit, bella compescit, comprimit iras, superbos calcat, humiles amat, discordes sedat, inimicos concordat, cunctis est placida: non quærit alienum, nihil deputat suum, docet amare quæ odisse non novit, nescit extolli, nescit inflari. Hanc ergo qui accepit, teneat; qui perdidit, repetat; qui amisit, exquirat; quoniam qui in eadem non fuerit inventus, abdicatur a Patre, exhæredatur a Filio, nihilominus a Spiritu Sancto alienus efficitur*.

Nota. *Pax* hæc dicitur esse *Christi*, quia Christus pacem hanc e cœlo in terram detulit; unde angeli Christo nato cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax*, etc. eamque sanxit et præcepit dicens, *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*; voluitque ut Evangelium et christianismus esset lex, schola et professio pacis ac charitatis. Unde sequitur, *In qua* (id est, ad quam) *vocati estis in uno corpore*, id est, in unum corpus, puta in unam Ecclesiam. Præclare S. Aug. sent. 369. *Pax Christi*, ait, *finem temporis non habet, et ipsa est omnis intentionis actionisque perfectio. Propter hanc Sacramentis ejus imbuimur; propter hanc mirabilibus ejus operibus et sermonibus erudimur: propter hanc Spiritus Sancti pignus accepimus: propter hanc in eum credimus et speramus, et amore ipsius quantum donat accendimur: propter hanc denique omnem tribulationem fortiter toleramus, ut in eo feliciter sine tribulatione regnemus. Vera enim pax unitatem facit; quoniam qui adhæret Deo, unus spiritus est*.

Gentiles hanc pacem adamarunt, et exquisierunt. Dicebat ille:

> Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Pomponius Atticus in funere matris quam extulit nonagenariam ipse natus annos sexaginta septem, gloriatus est, quod numquam cum matre in gratiam rediisset, eo quod numquam eam offenderat; quod numquam cum sorore, sibi pene coæva, fuisset in simultate. Hanc vocem se ab ipso audisse scripsit Corn. Nepos. Verum qui cum omnibus, etiam externis et inimicis, pacem perennem conservet, non naturæ, sed gratiæ; non Gentilium, sed Christi pacem et spiritum habeat oportet.

Et grati estote.] Græce εὐχάριστοι, id est gratiosi, amabiles estote, ut ex Hieronymo vertit Vatabl. et Erasm. qui enim tales sunt, solent proximis esse benigni, misericordes, compatientes, pacem secum et cum aliis non tantum colere, sed et conciliare: omnia enim hæc spectant ad concordiam et charitatem cum proximis fovendam; εὐχάριστος ergo hic idem est quod εὔχαρις.

Secundo, Theoph. Græcum εὐχάριστοι, vertit, *grati estote*; et, ut Syrus vertit, *gratias agite* Christo pro beneficiis ab eo acceptis; agnoscite gratiam vobis per Christum factam, ut ut illi gratias referatis, tales vos Christi amore proximis exhibete, qualem se Christus vobis exhibuit; hæc enim gratitudo, ipsæque Charites exigunt. Hinc trium Charitum, quas finxerunt Græci, duæ aspiciebant invicem, tertia averso erat vultu; ut doceraentur qui beneficia accipiunt, se ea æterna memoria intueri debere; qui vero largiuntur, numquam ea amplius in memoriam revocare. Verum prior sensus magis aptus et genuinus est.

16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter (græce πλουσίως, id est opulenter, copiose) in omni sapientia, docentes et commonentes vosmetipsos.] q. d. Doctrina et Evangelium Christi plene et copiose imbuat et impleat mentem vestram, in eaque quasi resideat et habitet, ut Christiana sapientia pleni eam eructetis, ex eaque invicem doceatis, moneatis, exhortemini. Sic S. Cæcilia Evangelium Christi semper gerebat in pectore, et non diebus, neque noctibus vacabat a colloquiis divinis et oratione; indeque Evangelium hoc ita eructavit, ut sponsum Valerianum et Tiburtium ejus fratrem converterit. Utinam Christiani tam studiosi essent Evangelii et doctrinæ Christianæ, quantum exigit eorum professio et dignitas Evangelii ac christianismi.

In gratia cantantes, in cordibus vestris Deo.] *In gratia*, id est cum gratiarum actione. Idem enim est cum eo quod dixit Ephes. 5. v. 19. *Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus*. Vult enim Christianos tantorum

beneficiorum, quæ per Christum in christianismô ce ceperunt, memores, semper lætos et exultantes vivere Deoque laudes et hymnos in gratiarum actionem canere. Ita Anselm. Verum quia v. seq. hanc gratiarum actionem inculcat Paulus.

Hinc Secundo, melius Theoph. *In gratia*, inquit, id est, cum gratia et venustate ut videlicet tam pie, suaviter, reverenter canatis, ut voluptatem non carnalem, sed spiritualem, tam vobis et proximis, quem Deo ipsi afferatis. Unde vult hunc cantum fieri in cordibus et mentibus, ut inde in suavissimum ac piissimam vocem erumpat, qua alios doceamus et exhorteour.

Tertio, non male Chrysost. *in gratia*, inquit, id est ex gratia et afflatu Spiritus Sancti

Nota, Paulus hic et Ephes 5. v. 19. Christianis impense commendat psalmodiam et hymnodiam. *Est enim psalmus*, ait S Basilius procemio in Psalm *animarum tranquillitas, pacis arbiter, optimarum disciplinarum ac documentorum promptuarium: psalmus turbas et fluctus cogitationum compescit, iracundiam mollit, dæmones fugat, angelos advocat: psalmus in terroribus nocturnis securitas, in diurnis loboribus requies est: psalmus elementum est incipientibus, incrementum proficientibus, confirmatio perfectis: psalmus est vox Ecclesiæ, angelorum opus, cœlestis reipubl spirituale odoramentum.* Et S. Aug. Ps. initio: *Psalterium*, ait, *est communis quidem divinæ doctrinæ thesaurus, at universis animæ passionibus. quæ humanas animos varie angunt, subvenit: psalmus signifer est pacis, spirituale thymiama, exercitium cœlestinm: luxum reprimit, sobrietatem suggerit, lacrymas movet.*

17 OMNE QUODCUMQUE FACITIS IN VERBO, AUT IN OPERE, OMNIA IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI (supple, facite) GRATIAS AGENTES DEO, ET PATRI PER IPSUM] q. d. Non propter Simonem, non propter Mosem, non propter angelos Novantium, sed propter Christum, ejusque gloriam facite omnia quæcumque facitis: at sic est hoc præceptum, sed negativum. Ita Theodor. et Theoph

Secundo potest hoc esse præceptum quoque affirmativum, si cum Ambros et D. Thoma sic exponas. q. d. Omnia opera vestra talia sint, quæ cedere possint in gloriam Christi, Christusque vestræ vitæ et actionum sit ultimus finis. Et hoc proprie videtur hic velle Apostolus, scilicet ut non angelos, sed Christum statuamus nobis finem actionum omnium in genere, ut Christus in iis omnibus laudetur. Quocirca Meidon. apposite *in gratia*, græce ἐν Χάριτι, hoc est, inquit *in lætitia*. Sic enim Χάρις pro Χαρὰ id est lætitia, capitur 2 Thessal. 2 15. ad Philem. v. 7 et 2 Corinth. 1. 15

Tertio, est consilium, si singula opera actu aut virtute ad Christi gloriam referri velis. Hoc enim est consilium, non præceptum; nam actus moraliter bonos facere possumus sine actuali, imo virtuali relatione ad Christum.

Et sane consulenda est hæc praxis, ut assuescemus crebro iteratis actionibus opera nostra, præsertim in eorum exordio, referre ad gloriam Christi: ita fiet ut ex consuetudine habitum induamus quo vel actu vel virtute omnia illa referamus ad gloriam Christi; hinc consequetur, ut omnia opera nostra, etiam indifferentia, virtutis et meriti rationem induant. Qua in re multi simplices opifices, agricolæ, aliique permulti deficiunt, faciuntque ingentes labores, sed sine merito, quia laborant tantum ex motivo et fine naturali, ut scilicet sibi suisque de necessariis vitæ provideant: qui si docerentur eodem insuper referre ad Dei laudem et obsequium, nullo lucro terreno frauda rentur; sed præter illud, ingens meritorum ac benedictionis divinæ lucrum apud Deum acquirerent. Ut ad hoc se ac suos excitaret, Deique et piæ intentionis in Deum memoriam renovaret S. P. N. Ignatius, hoc elogium perpetuo habebat in ora, *Ad majorem Dei gloriam*: Simili modo Apostolus 1. Corinth. 10. 31. dixit: *Omnia in gloriam Dei facite*, ut ibi dixi.

18. MULIERES SUBDITÆ ESTOTE VIRIS, SICUT OPORTET, IN DOMINO,] id est, sicut oportet, secundum Christi Domini legem, voluntatem, Evangelium. q. d. Mulieres subditæ sint viris, sicut decet subdi eas, quæ Christo conjunctæ profitentur se sequi Christi modestiam, humilitatem, obedientiam. quam didicerunt in christianismo. Ita Anselmus. Vide dicta Ephes. 6. 1.

Ecquid mirum si Christianis matronis hoc præcipiat Paulus, cum idipsum Aristoteles Gentilibus præscribat lib. 1 OEconom. c. 1. et 2. *Existimare*, inquit, *debet mulier bene composita, mores viri esse legem vitæ suæ, impositam sibi a Deo per conjunctionem matrimonii Qui hæc ergo negligit. Deos ipsos videtur negligere, quibus præsentibus sacra fecit, et matrimonium iniit* E. Cato apud Livium lib 34 *Majores*, inquit. *nostri nullam ne privatam quidem rem agere fœminas, sine auctore voluerunt; sed in manu esse virorum.* Quare idem Cato graviter accusans insolentiam et fastum mulierum Romanarum apud Livium dec. 4. lib. 4. hoc quasi monstrum proponit: *Omnes*, inquit, *homines uxoribus dominantur, nos omnibus hominibus, nobis autem uxores.* Longe melius et sanctius vir ille prudens consilium dedit matronæ: *Si vis*, inquit, *imperare viro, pareas: bona enim mulier parendo viro, imperat.* Ita Livia Augusti Cæsaris uxor interrogata: *quibus rationibus Augustum sibi subjecisset?* respondit: *Multa modestia:* quod ea quæ placerent Augusto, faceret libenter: quodque se scire dissimularet, quibus ille amoribus domi frueretur. Testis est Dion in Tiberio.

20 HOC ENIM PLACITUM EST IN DOMINO] Ambros. legit. *Domino*; sed Romana et Græca legunt, *in Domino*, id est, apud Dominum, et, ut Syrus, *coram Domino*.

PATRES, NOLITE AD INDIGNATIONEM PROVOCARE FILIOS VESTROS UT NON PUSILLO ANIMO FIANT.] Græce, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν, id est, ne despondeant animum, scilicet si videant parentes in se assidue tam duros, asperos, litigiosos: inde enim solent filii perdere animum, segnescere in suis operibus, cum vident sua parentibus non placere, segniter parentibus obedire, imo in pietate, Dei timore et cultu languescere, ac tandem desperare, fugere, omneque jugum tam Dei, quam parentum excutere.

22 SERVI OBEDITE PER OMNIA DOMINIS CARNALIBUS (temporalibus, etiam Ethnicis) NON AD OCULUM SERVIENTES, QUASI HOMINIBUS PLACENTES, SED IN SIMPLICITATE CORDIS, TIMENTES DEUM] q. d. Servi obedite dominis, non ficte ad oculum, ut eorum gratiam captetis, sed simplici et candido animo, ac studio placendi Deo, qui præcipit hanc obedientiam servis, quique voluit vos esse servos et servire. non autem dominos et imperare; timeant ergo servi Deum; at non dominorum, sed Dei

timore dominis suis obediant. Vide dicta Ephes. cap. 6 vers 5.

23 QUODCUNQUE FACITIS, EX ANIMO OPERAMINI, SICUT DOMINO, ET NON HOMINIBUS; q. d. Nolite, o servi, dominis vestris obedire ad oculum, sed ex animo, tamquam si ipsi Domino Deo serviratis, sicut revera servitis; quia Dei, qui vos servos fecit, voluntas est ut heris vestris ex animo obediatis. Si ergo heris ita obediatis, ipsimet Deo obedietis, qui *retributionem æternæ hæreditatis* in cœlo servis ita obedientibus uti promisit, ita revera præstabit pro hoc eorum obsequio. Agite ergo servi, estote philodespoti, id est amantes herorum nec herum ut hominem, sed in hero herique jussu Deum, et Dei jussum intuemini et accipite.

24. RETRIBUTIONEM] Græce est ἀνταπόδοσις, quæ vox significat mercedem, quæ pro merito operum datur. Cum ergo Paulus Deo eam tribuat, certum est servos eam apud Deum mereri sua obedientia. Nota hoc pro meritis bonorum operum, contra Novantes.

DOMINO CHRISTO SERVITE,] Græcum δουλεύετε, tam est indicativi, quam imperativi modi. Unde verti potest cum Vatablo, *nam Christo Domino servitis*. q. d. Ac proinde ille Dominus utpote fidelissimus et liberalissimus, vestrum servitium compensabit abundantissime in futura hæreditate cœlesti.

25. QUI ENIM INJURIAM FACIT, RECIPIET ID QUOD INIQUE GESSIT: ET NON EST PERSONARUM ACCEPTIO APUD DEUM.] Probat quod servi justi et obsequentes suis heris accipient retributionem hæreditatis jam dictæ, argumento a contrario; nam qui injusti sunt, sive domini sint, sive servi, accipient a Deo retributionem damnationis. Taxat tacite, et reprimit fastum ac dominatum dominorum, qui injuste ac tyrannice tractant suos servos, q. d. Sciant hi se a Deo judicandos et pro injuria servis suis irrogata puniendos: vicissim solentur se servi injuste ab heris vexati, quod eorum injurias ulciscetur Deus, eorumque patientiam et obedientiam remunerabitur.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT HORTARI PRIMO, DOMINOS AD ÆQUITATEM, ET BENIGNITATEM IN SERVOS.

SECUNDO, OMNES CHRISTIANOS AD ORATIONIS FREQUENTIAM, SAPIENTIAM CHRISTIANAM, ET GRATIAM AC PRUDENTIAM IN LOQUENDO.

DEINDE, V. 10. PLURES ET PARTICULATIM SUOS SALUTAT.

1 Domini, quod justum est et equum, servis præstate: scientes quod et vos Dominum habetis in cœlo. 2. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione: 3. orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum) 4. ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. 5. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. 7. Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, et fidelis minister, et conservus in Domino: 8. quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa vos sunt, et consoletur corda vestra, 9. cum Onesimo charissimo, et fideli fratre, qui ex vobis est. Omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis. 10. Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite illum: 11. et Jesus, qui dicitur Justus: qui sunt ex circumcisione: hi soli sunt adjutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, servus Christi Jesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis, et pro iis qui sunt Laodiciæ, et qui Hierapoli. 14. Salutat vos Lucas medicus charissimus, et Demas. 15. Salutate fratres, qui sunt Laodiciæ, et Nympham, et quæ in domo ejus est, ecclesiam. 16. Et cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur: et eam quæ Laodicensium est, vos legatis. 17. Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

1 DOMINI, QUOD JUSTUM EST ET ÆQUUM, SERVIS PRÆSTATE] pro *æquum*, græce est ἰσότητα, id est æqualitatem, ut scilicet æqualiter servos tractent; non unum dure, alterum delicate habeant; non unum ament et colant, alterum aversentur et contemnant: sed pares pari affectu et benevolentia prosequantur. Idem inter filios servare debent parentes, idem in monasteriis, collegiis, republica præstare debent Superiores, ne unum filium, subditum, civem præ alio ament, colant, attollant, hæc enim est inæqualitas et acceptio perso-

narum, quæ pacem turbat, invidiam aliorum concitat, et Superiores in odium illorum qui negliguntur, vel postponuntur, adducit. Sic enim Joseph a patre Jacob plus cæteris adamatus, et polymita vestitus, invidiam fratrum, omniaque mala et tantum non mortem incurrit.

2 Orationi instate.] Gr. τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, id est, ut Syrus, *in oratione perseverate*. Toties Apostolus in suis epistolis orationis studium et frequentiam Christianis etiam laicis inculcat, quia oratio est fistula cœlestis, per quam omnis ros, id est gratia cœlestis, in nos descendit, ut quidam Sanctorum tam vere, quam apposite dixit.

Vigilantes in ea in gratiarum actione.] Insignem piamque formulam gratias agendi viri cujusdam sancti (forte ipsiusmet S. Chrysostomi) recenset hic hom. 10 Chrys. Ea talis est: *Gratias agimus tibi pro omnibus beneficiis tuis, a primo die usque in hunc præsentem indignis nobis impensis, sive notis nobis sint, sive incognita; tam pro occultis, quam pro manifestis, quæ vel opere nobis vel sermone facta sunt, et quæ voluntariis, et quæ invitis sunt præstita; pro omnibus quæ immeritis nobis exhibita sunt; pro afflictionibus, pro quiete, pro gehenna, pro supplicio, pro regno cœlorum. Obsecramus ut animas nostras custodias sanctas, mundam habentes conscientiam, finem benignitate tua dignum. Qui nos ita dilexisti, ut Unigenitum tuum pro nobis dederis, dignare nos hac dilectione dignos reddere. Da sapientiam in verbo tuo, et in timore tuo unigenite Christe, inspira nobis fortitudinem tuam. Qui Unigenitum pro nobis dedisti, et Spiritum Sanctum tuum emisisti in remissionem peccatorum, sive sponte, quid, sive inviti deliquerimus, condona, nec repelas. Recordare omnium qui nomen tuum invocant in veritate. Recordare omnium qui nobis vel bene, vel male volunt: omnes enim homines sumus.* Subdit Chrys. *His dictis addebat orationem fidelium, atque ita cessabat, tamquam coronide quadam et colligatione, post orationem pro omnibus factam imposita. Multis enim nos Deus etiam invitos beneficiis afficit, multis etiam et pluribus ignaros. Quando enim contraria precamur, ipse vero diversa facit, manifestum est quod et insciis benefaciat.*

3 Orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis,] id est, ut det mihi aditum et opportunitatem evangelizandi, amoveatque ejus impedimenta.

Aliter S. Ansel. Theoph. et Salmeron, ut Deus, inquiunt, aperiat ostium sermonis, id est, os nostrum, per quod quasi ostium sermo ex homine egreditur. q. d. Ut Deus det nobis os apertum et liberum, id est, det nobis libertatem, fiduciam et audaciam prædicandi. Unde quasi explicans subdit: *Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui.* Alioqui juxta priorem sensum dicendum est, esse hic novam petitionem, et supplendam esse conjunctionem *et*, q. d. Orate, ut Deus aperiat ostium Evangelio, et ut manifestem illud, sicut oportet, etiam in vinculis constitutus et coarctatus. Meminit Paulus identidem vinculorum suorum, et in iis gloriatur, ut idem nos facere doceat. Præclare S. Cypr. ep. 72. ad Nemesium de vinculis Martyrum: *O pedes*, ait, *feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! o pedes ad præsens in sæculo ligati, ut sint semper in cœlis apud Deum liberi!* Mire vero S. Chrys. hic hom. 10 hæc vincula extollit, atque inter cætera ait, Paulum, utpote in cœlis animo et mente versantem, non potuisse vinculis constringi, sed in iis quasi liberum et solutum prædicasse et cucurrisse ad cœlum. *Injice*, ait, *radiis Solis aut Soli ipsi vincula, siste cursum ejus, si potes: si non potes, nec Paulum, qui quasi sol in cœlo conversatur, lucisque et doctrinæ suæ radios in terra dispergit, vincire, aut cursum ejus inhibere poteris.*

5 In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.] Id est, sapienter et prudenter agite cum Ethnicis, ut illos ad fidem Christi pelliciatis. Ita Ambr.

Tempus redimentes.] Græce, καιρὸν, id est, occasionem bene agendi cum aliis, et rei Christianæ bene gerendæ ac promovendæ, prudenter ac studiose captate; Te enim *redimentes tempus*, pendet ex eo quod præcedit: *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.* Ita Ambr. et Theoph. Vide dicta Ephes. 5. 16.

Aliter Ansel. *Tempus*, ait, *redimimus, quando ante actam vitam, quam lasciviendo perdidimus*, flendo reparamus. Sed prior sensus est ex sententia et mente Apostoli.

Alii sic explicant, q. d. Cum infidelibus sapienter, id est caute, conversamini, ita ut redimendæ vexationis et evitandæ persecutionis causa, quo tempus habeatis liberum ad serviendum Deo patiamini, si opus sit, etiam dispendium aliquod rerum temporalium. Aut aliter, q. d. Sapienter agite cum infidelibus, ne ex veteri amicitia cum eis tempus teratis otio, fabulis, ludis, conviviis, etc. uti ante solebatis: sed dextere ab iis vos subducite, ut tempus pretiosum redimatis, illudque in oratione, studio, charitate, propagatione fidei, operibus misericordiæ, aliisque virtutibus impendatis. Hi duo sensus satis appositi sunt. Est enim generalis hæc sententia Apostoli, similis illi Ephes. 5. v. 16. epistola enim ad Colossenses similis est illi ad Ephesios, ejusque quasi compendium.

6. Sermo vester semper in gratia (id est, cum gratia, hoc est, approbatione et ædificatione proximorum) sale (id est prudentia) sit conditus.] Secundo, Anselmus, *in gratia*, id est, in dulcedine charitatis. Tertio et adequate, *in gratia*, id est, cum gratia, ut scilicet sit gratiosus sermo vester, et gratiam ac favorem audientium conciliet; ita tamen, ut sit sale conditus, q. d. Sicut cibus dulcis gratus est, si tamen sit sale conditus, nam alioqui sicut præsalsus, sic et insulsus cibus displicet: ita sermo vester suavis sit, jucundus et gratus, non præsalsus et austerus; hic enim alios, maxime Gentiles, a vobis averteret. At neque sit insulsus et dissolutus: sed sale modestiæ, gravitatis et discretionis condiatur: ut sal opponatur σαπρῷ, id est putri et scurrili, ut dixi Ephes. 4. v. 29. q. d. ait Chrysost. Sermo vester jucundus sit sed simul stringat, obturet, pungat et acuat.

Talis debet esse sermo præconum Evangelii, et eorum qui animas student Christo lucrifacere.

Huic gratiæ mire studuerunt Gentiles. Ita Xenophon in sermone fuit suavissimus, indeque vocatus est *Musa Attica*. Ita Plato miram habuit sermonis gratiam. Quare cum adhuc infans in cunis dormiret, apes mellis copiam labellis ejus instillare visæ sunt: quod præsagi portendere dixerunt, ex ore Platonis melle dul-

ciorem fluxuram esse orationem. Sciunt omnes quanta in Cicerone dicendi scribendique fuerit gratia. Xenocrates tristior et tetricus, jussus est a Platone *Gratiis sacra facere*, ut comitatis elegantiam sibi conciliaret. Nam *tetricus vultus et sermo non urbibus, sed silvis convenit*, ait Plato. Protogenes pictor toto septennio in pingenda Jalysi imagine consumpto, tandem summam manum imposuit. Eam cum Apelles cerneret, primum substitit mutus et stupefactus; deinde inspiciens, ait: *Opus quidem magnum, artifexque excellens, verum operi gratia deest; quæ si adesset, assecutus esset auctor immortalem gloriam.* Adjecit, *sibi cum Protogene omnia paria esse, aut illi meliora, sed uno se præstare, quod manum ille de tabula nesciret tollere.* Nimis enim morosi dum nimis omnia gratiosa exhibere cupiunt, gratiam perdunt. Ita Ælian. l. 12. c. 41. et Plin. l. 35. c. 10.

Moral. fusius id explicat Anselm. *Sicut*, ait, *cibus cui sal immiscetur, fit sapidus, et caro bene salita non putrescit, nec fœtet: ita sit et sermo vester, ut quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium, non sit insipidus per insipientiam; nec putidus per admonitionem carnalis delectationis: nec corruptus per admixtionem falsitatis; sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, et integritate veritatis incorruptus, atque odorem cœlestis et incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum divini salis habeat sermo vester.*

9. Cum Onesimo, etc; 11. qui ex vobis est,] Id est, qui est ex vestra gente et urbe, scilicet est Colossensis, quales et vos estis. Id patebit ex epistola ad Philemonem. Hi soli, scilicet ex domesticis meis, quimo comitari et adjuvare solent, sunt adjutores mei in regno Dei,] id est, in prædicatione Evangelii, quod est via ad regnum Dei cœleste: qui enim prædicat Evangelium, prædicat regnum cœleste, et viam ad hoc regnum. Hinc S. Joannes et Christus et Apostoli hoc thema suæ prædicationis proposuerunt: *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum.*

Hinc ergo ruit argumentum Bezæ: Si, ait, hi (scilicet Aristarchus, Marcus et Jesus) soli erant Romæ cum Paulo; ergo Petrus Romæ non erat, nec Romæ sedit Pontifex viginti quinque annos. Respondeo, Hi: *soli* erant Romæ cum Paulo quasi socii et domestici ejus; Petrus vero Romæ erat, sed seorsim evangelizabat. Adde, Petrum ita sedisse, id est, papatum constituisse Romæ, ut tamen quasi Pastor Ecclesiæ per vices sæpe discurreret per alias regiones, ibique fundaret Ecclesias, uti faciebant alii Apostoli.

12 Semper sollicitus pro vobis.] Græce ἀγωνιζόμενος, id est certans et agonizans pro vobis est Epaphras vester nuper Episcopus.

Ut stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei,] id est in omni eo, in quo vult Deus nos esse perfectos et plenos, scilicet in sapientia et vita Christiana. Voluntas enim ponitur pro volito, id est, objectum pro potentia, juxta can. 30

15 Salutate fratres etc. et Nympham.] *Nympha* vir fuit, non mulier. Patet ex eo quod sequitur, et quæ in domo ejus (græce αὐτοῦ, id est, ejus masculine, viri scilicet, non fœminæ) est ecclesiam.] Id est domesticam ejus ecclesiam et familiam fidelem. Ita Theoph. licet Theod. putet Nympham hunc consecrasse domum suam in Ecclesiam.

16. Eam quæ Laodicensium est, vos legatis.] Putat Philastrius l. de Hæresibus cap. 90. Paulum scripsisse ad Laodicenses, velleque hic, ut ea epistola Colossis legatur. Sixtus Senensis lib. 2. in Paulo, hanc epistolam ad Laodicenses recenset, eamque probat Faber Stapulensis. Ea sic habet: *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, fratribus, qui estis Laodiceæ Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meam, quod permanentes estis et perseverantes in operibus bonis, promissionem expectantes in die judicii. Neque disturbent vos quorumdam vaniloquia insinuantium veritatem, ut vos avertant a veritate Evangelii, quod a me prædicatur. Et nunc faciet Deus, ut qui sunt ex me, ad perfectum veritatis Evangelii sint deservientes, et benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis vitæ æternæ. Et nunc palam sunt vincula mea, quæ patior in Christo, in quibus lætor et gaudeo. Et hoc est mihi ad salutem perpetuam, quod factum est in orationibus vestris administrante S. Sancto, sive per vitam, sive per mortem. Et mihi vivere vita in Christo, et mori gaudium; et ipse in vobis faciet misericordiam suam, ut eamdem dilectionem habeatis, et sitis unanimes. Ergo, dilectissimi, ut audistis præsentiam Domini, ita sentite et facite in timore; et erit vobis vita in æternum (est enim Deus qui operatur in vobis) et facite sine peccato, quæcumque facitis, et quod optimum est: dilectissimi, gaudete in Domino Jesu Christo: et cavete omnes sordes in omni lucro. Omnes petitiones vestræ sint palam apud Deum. Estote firmi in sensu Christi; et quæ integra, vera, et pudica et casta et justa et amabilia sunt facite; et quæ audistis et accepistis, in corde retinete; et erit vobis pax. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus, et eam, quæ est Colossensium, vobis.* Sed supposititiam esse hanc epistolam patet, tum ex stylo, tum ex brevitate, tum quod frigidior sit, tum quod eadem contineat, quæ epistola ad Colossenses, ex eaque aliisque Pauli epistolis consarcinata sit, cum tamen eam quasi novi aliquid continentem Colossis legi jubeat hic Apostolus; tum denique quod veteribus incognita fuerit. Imo S. Hier. in Catalogo Scriptorum Eccles. in Paulo: *Legunt*, ait, *quidam epistolam ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur.* Rursum Marcion. putabat epistolam ad Laodicenses esse epistolam ad Ephesios: Theoph. vero esse epistolam 1. ad Timotheum, quæ scripta est Laodiceæ.

Sed respondeo et dico, Apostolum hic vocare epist. Laodicensium, non suam, quam ad Laodicenses scripserit, sed eam quam Laodicenses ad Paulum, vel certe ad ipsos Colossenses, ut vult Theod. scripserint; in qua quædam inerant, quæ ad rem Colossensium pertinerent, ac proinde ab eis eam legi voluit Apostolus. Patet ex Græco textu, qui sic habet, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, *et eam, quæ ex Laodicea*, scilicet ad me scripta est, vos legite. Ita Chrysost. et Theod. qui sic ait: *Non dixit Apostolus, Eam quæ ad Laodicenses; sed, Eam quæ ex Laodicea est legite: illi enim de aliquibus rebus ad eum scripserant. Verisimile est autem eos vel eo accusasse, quæ fiebant Colossis, vel*

eodem morbo cum eis laborasse; et ideo dixit hanc quoque epistolam esse legendam. Maldon. tamen in Notis manuscr. Sic Explicat: τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, inquit, quæ a Laodicensibus ad vos mittetur, a me ad eos scripta: in qua credibile est Paulum Laodicenses monuisse, ut eam ad Colossenses mitterent, sicut hic Colossenses monet, ut hanc ad Laodicenses mittant.

17. DICITE ARCHIPPO, VIDE MINISTERIUM, QUOD ACCEPISTI IN DOMINO (id est, in Domini Ecclesia, a Domino, per Dominum, juxta can. 25.) UT ILLUD IMPLEAS.] Ministerium hoc fuit pastoratus, vel episcopatus Colossensium, in quo Archippus hic videtur successisse Epaphræ, qui jam captivus Romæ tenebatur in vinculis, ut patet ex epistola ad Philemonem, v. 23. Vult ergo Archippum hoc suum ministerium implere, id est, plene et perfecte fungi suo episcopatu aut pastoratu, tamquam qui a Domino ministerium acceperit. q. d. Vide Archippe, sis diligens in hac tua cura, Domini officium agis, Dominus tibi credidit has oves, eas a te repetet. Ita Theophyl.

18. SALUTATIO MEA MANU PAULI.] Salutationem vobis propria mea manu ego Paulus subscribo. Hinc patet Paulum hucusque dictasse hanc epistolam, et scripsisse aliena manu; hæc vero, et quæ sequuntur deinceps ad finem usque, sua scripsisse manu. Ita Anselmus.

MEMORES ESTOTE VINCULORUM MEORUM,] tum ut pro me vincto oretis, tum ut meis vinculis in fide et constantia roboremini. Hæc enim memoria et exemplum quod vinctus sim et condemnatus, ait Theophyl. magnam vobis afferet consolationem in omnibus tribulationibus. Imitatur Paulum S. Ignatius, qui epistolam suam ad Philippenses ita concludit : *Mementote vinculorum meorum, ut consummer in Domino.*

Moraliter S. Chrysost. *Deliciarum,* inquit, *concupiscentia preheuderis? recordare carceris Pauli: discipulus es illius et commilito. Quam rationem habet, commilitonem quidem tuum in vinculis esse, te vero in deliciis? In afflictionibus est? putas te derelictum esse? audi sermones Pauli, et vide quomodo in afflictione esse, non sit derelictionis indicium, Velles sericis indui? memor esto vincularum Pauli, et videbuntur tibi serica indumenta quibusvis fœtulentis panniculis abjectiora esse. Velles aureis indumentis amiciri? recordare vinculorum Pauli, et ostendent tibi nihil illa cœno protrita melius habere. Vis ornari capillis, formosaque videri? considera squalorem Pauli in carcere, et accenderis circa illum pulchritudinem, hancque extremam deformitatem esse putabis, atque amare ingemisces desideria illorum vinculorum correpta. Vis odoramenta et fucum, et quidquid ejusmodi est, tibi ipsi accommodare? cogita illius lacrymas. Triennium noctes et dies a lacrymis non cessabat. Hac ornatu genas tuas adorna. Lacrymæ istæ eas splendidiares faciant. Non dico ut pro aliis illacrymes; vellem quidem et istud: at sublimius est, sed pro peccatis tuis hoc facere adhortor.*

Ministerium tuum imple, ÆTERNITATEM cogita.

COMMENTARIUS
IN I. EPISTOLAM
AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

Thessalonica metropolis Macecedoniæ urbs fuit nobilissima, quæ prius Halis dicta, deinde a Philippo Amyntha filio, vocata est Thessalonica, vel quia in ea Thessalos vicerat, ut nomen sonat; vel, ut Strabo ait, a Thessalonica uxore; nunc Salonica dicitur, estque Judæorum statio et emporium. In hac ergo urbe Paulus prædicaverat Evangelium, brevique tempore multos Gentilium, et præsertim nobilium matronarum converterat, ut patet Act. 17. 1 et seq. Hinc statim Judæi Paulo et Evangelio invidentes, contra eum concitarunt seditionem; fugit ergo Paulus Athenas. Indeque Timotheum misit Thessalonicam; ut opus a se cœptum perficeret, et fideles in fide confirmaret, ut patet hic c. 3. v. 2. Rediit deinde Timotheus ad Paulum eique a se gesta, et Thessalonicensium in fide constantiam enarravit. Unde Paulus hanc ad eos scribit epistolam, qua constantiæ eorum congratulatur, eosque in fide confirmat: ut pro ea tuenda secum fortiter Judæorum et Gentilium persecutiones ferant.

Deinde cap. 4. hortatur eos, ut fugiant fornicationem, otium, desidiam: ac de resurrectione et Christi ad judicium adventu eos instruit. Denique cap. 5. monet, ut ad diem judicii sancte vivendo se comparent, vacentque charitatis operibus, orationi ac pietati.

Scriptam esse Athenis habent Græca et Syra in fine epistolæ. Idem docent Theodor. OEcumen. hic et Athanasius in Synopsi: sed verius est scriptam esse Corinthi anno Christi 52 ut docet Baron. nam Timotheus jam Thessalonica ad Paulum redierat, ut ipse ait cap. 3 v. 6 Timotheus autem ad Paulum rediit, non Athenis, ubi vix hæsisse videtur, sed Corinthi agentem, ut patet Actor. 18 5. Unde sequitur hanc primam esse omnium epistolarum quas scripsit Paulus, uti constanter asserunt Chrysost. et Theodor.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Gratias agendo Deo, refricat Thessalonicensibus fervidam ipsorum conversionem ad Christum per efficaciam suæ prædicationis.

Deinde, v. 6. laudat et corroborat eorum in fide constantiam.

1 Paulus et Silvanus et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre et Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis et pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, 3. memores operis fidei vestræ, et laboris, et charitatis, et sustinentiæ spei Domini nostri Jesu Christi, ante Deum et Patrem nostrum: 4. scientes fratres, dilecti a Deo, electionem vestram: 5. quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed et in virtute, et in Spiritu Sancto, et in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. 6. Et vos imitatores nostri facti estis, et Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus Sancti: 7. ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, et in Achaja. 8. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia, et in Achaja, sed et in omni loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta est, ita ut non sit nobis necesse quidquam loqui. 9. Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos: et quomodo conversi estis ad Deum a simulacris, servire Deo vivo, et vero, 10. et expectare Filium ejus de cœlis (quem suscitavit ex mortuis) Jesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

1 Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, et Domino Jesu Christo.] id est in fide et religione Dei Patris, et Jesu Christi, supple congregatæ, scribunt et salutem dicunt. Ubi recte advertit Theoph. præpositionem *in* hic Filio tribui æque ac Patri, ut significetur æqualitas Filii cum Patre. Eodem modo, quo hic præpositionem *in*, etiam præpositionem *a*, tum Filio, quam Patri

tribuit epist. 2. c. 1. v. 2. *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo*

Nota Secundo. *Silvanus* est Silas: ex Hebræo enim nomine Silas, Græci et Latini formarunt nomen sibi notius Silvanus; hoc enim Latinum et Romanum est nomen. Perperam ergo Dorotheus in Synopsi Silvanum a Sila distinguit, quasi Silas Corinthiorum, Silvanus Thessalonicensium fuerit Episcopus.

Audi Manichæum resuscitantem hunc Silvanum audi phantasticum. Constantinus quidam Manichæorum heresim suscitare volens in Armenia, sub Constante Imp. nepote Heraclii, anno Christi 653 jactavit se esse Silvanum, qui tamquam fidus discipulus a Paulo missus est in Macedoniam, ostendensque discipulis suis Apostoli codicem, quem a Diacono acceperat: *Vos Macedones*, aiebat, *estis: ego Silvanus, ad vos a Paulo missus*. Quare justo Dei judicio a Justo quodam, quem manichæismo imbuerat mercedem congruam recepit. Palatini enim jussis obsequens Justus, sumpto in manus saxo. Silvanum quasi alterum Goliath vi magna percussit et occidit, uti ex Theophane fuse narrat Baronius anno Christi 653. Ubi et addit asseclam Constantini Simeonem pari modo se appellasse Titum (cum Cetus animas devorans potius vocandus esset) qui proinde a Justiniano juniore Imp. cum aliis Manichæis flammis exustus est anno Christi 683.

Nota Tertio, Pauli modestiam, qui Timotheum et Silam discipulos suos sibi æquat et adnumerat in scribenda hac epistola.

Nota Quarto Non se vocat hic Apostolum, quia pauco tempore Thessalonicæ evangelizaverat, ita ut apostolatus ejus ibi per experientiam vix esset cognitus: necdum enim ullas ibi fundaverat Ecclesias, quod proprium erat Apostolorum munus.

3 MEMORES OPERIS FIDEI VESTRÆ, ET LABORIS, ET CHARITATIS, ET SUSTINENTIÆ SPEI DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI ANTE DEUM ET PATREM NOSTRUM.] Nota Primo. To *operis*, vel, ut Syrus, *operum fidei*, significat fidem non nudam et otiosam, sed operatricem, ipsque opera fidei ab Apostolo commendare. Ita Chrysost. Anselmus et alii

Nota Secundo Pro *laboris et charitatis*, Græca et Syrus legunt *laboris charitatis*: sicut enim fidei tribuit opus, ita charitati tribuit laborem, et spei sustinentiam Ubi adverte, Apostolum per hæc tria, unum et idem significare, nimirum Thessalonicenses propter fidem, spem et charitatem in Christum multa a Judæis et Gentilibus passos esse, adeo ut a Judæis Jason pro Paulo elabente protractus fuerit ad tribunal, Act. 17. 6. Persecutiones ergo pro fide pati constanter, est opus fidei. Idem est *labor charitatis*; id est labor et molestia, quam sustinuerunt propter amorem Christi dilecti sui Idem est *sustinentia* et patientia *spei*, ut mox dicam. Possunt tamen hæc tria commode secerni, ut *opus fidei*, sit labor pro fide susceptus; multum enim eis laborandum erat ut infirmi in fide Christiani tempore persecutionis in fide corroborarentur. *Labor charitatis* esse potest labor, quem suscipiebant, ut eos, qui ob fidem erant spoliati bonis, aut in exilium missi, solarentur et sustentarent *Sustinentia spei* esse potest omnium ærumnarum in persecutione, tolerantia ob spem gloriæ cœlestis. Ita Chrysost.

Nota Tertio. *Sustinentiam spei* vocat constantiam spei, quam constanter in adversis sustinuerunt, id est sustentarunt et retinuerunt; unde Erasmus vertit, *quod permansistis in spe*; Ambros. legit, *expectationis spei*, id est spei expectantis, de qua mox dicam.

Secundo et aptius, *sustinentia spei*, id est patientiæ, et, ut Syrus, tolerantiæ, quam in persecutionibus habetis ex spe, vel propter spem præmii cœlestis. Ita Chrys. Theoph Anselm Unde posset cum Vatabl. per hypallagen *sustinentia spei* accipi pro spe sustinentiæ, id est spe sustinente, tolerante, patiente; sicque clare hic locus verti potest. Memores operatricis et efficacis fidei vestræ, et laboriosæ charitatis, et tolerantis spei. Ubi adverte tria apta epitheta, et quasi proprietates trium virtutum Theologicarum, fidei, spei, charitatis: fides enim debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens Unde recte notavit Chrysost. et alibi, ab Apostolo nec fidem sine operibus, nec charitatem sine labore, nec spem sine patientia hic commendari.

Nota Quarto. Addit Apostolus, *Domini nostri Jesu Christi*, qui genitivi a genitivis *fidei, spei, et charitatis*, qui præcesserunt, reguntur. Vocat ergo fidem, spem, charitatem Jesu Christi, sive quia hæ virtutes dantur a Christo, et per Christi merita: sive potius, quia feruntur in Christum qua Deus est et homo, quasi in objectum suum, et labor earum suscipitur propter Christum, et Christi amore, spe et desiderio. Unde v. ultimo id explicans ait, *Expectare filium ejus de cœlis*, q. d. Hac spe sustinetis persecutiones, ærumnas et labores pro fide, quia creditis et amatis Christum, eumque expectatis judicem, ut vos præmiet et glorificet. Hac enim spe vir justus ad omnem fortunæ motum immotus firmusque quasi cubus, imo quasi rupes consistit in sua fide et probitate. Ita Anselmus. Unde et Ambros. ut dixi, legit hic, *memores, etc expectationis spei Domini nostri Jesu Christi*, id est, spei expectantis Dominum nostrum Jesum Christum.

Nota Quinto. Quod subdit Apostolus, *Ante Deum et Patrem nostrum*, vel refertur ad *memores*, vel potius ad *fidei; spei et charitatis*. q. d. Memor sum vestræ patientiæ et laboris, quem sustinatis pro fide, spe et charitate Christi, non ficte et simulate, onta *Deum*, id est sine fuco, vere sincere, coram Deo. Est hic ingens stimulus ad fortiter agendum et patiendum si cogitemus nos ante Deum, in Dei oculis, et pro Deo ipso laborare, pati, certare *Magna*, ait Boetius, *nobis injecta est necessitas bene agendi, quod in conspectu Judicis cuncta cernentis omnia agimus*. Hinc Deus Gen 17. 1. hoc medium et excitamentum ad omnem perfectionem Abrahamo suggessit, dicens, *Ambula coram me, et esto perfectus*. q. d. Cogita præsentiam meam, me facta tua omnia coram intueri, ita studebis et annitaris, ut opera tua quam optima et perfectissime facias.

4. SCIENTES, FRATRES DILECTI A DEO ELECTIONEM VESTRAM] q. d. Scio, non fide, non certa demonstratione, aut physica evidentia, sed ex signis et conjecturis: quia scilicet vestræ fidei, constantiæ, patientiæ, charitatis opera video. inde scio, id est probabiliter colligo, *vestram electionem*, id est, vos esse electos ad gratiam et amicitiam Dei, et, si in ea perseveretis ad gloriam et fruitionem ejusdem. Ita Theoph Vide can 13. Nam Apostolum proprie et immediate lo-

qui de electione ad gratiam, non autem ad gloriam patet ex sequentibus; sequitur enim:

5. QUIA EVANGELIUM NOSTRUM NON FUIT AD VOS IN SERMONE TANTUM, SED ET IN VIRTUTE,] id est, potentia et efficacia miraculorum confirmatum fuit.

ET SPIRITU SANCTO.] Syrus vertit, *in spiritu sanctitatis*: sanctitas enim doctrinæ et vitæ prædicantium valde eorumdem doctrinam credibilem facit et persuadet. Secundo, *in Spiritu Sancto*, id est, in largitione Spiritu Sancti et donorum ejus, quæ Apostoli in primitiva Ecclesia, in baptismo, etiam visibiliter largiebantur, faciendo, ut credentes linguis peregrinis loquerentur, prophetarent, dæmones et morbos depellerent, etc. ut patet Actor. 10. v. 44. et alibi. Ita Theodor. Anselm. et alii.

ET IN PLENITUDINE MULTA.] D. Thomas bifariam accipit: Primo, *in plenitudine*, supple, donorum Spiritus Sancti, ne se minus donorum accepisse putarent Gentiles, quam acceperant Judæi. Secundo, *in plenitudine*, supple illustrationis. q.d. Nihil vobis defuit plenæ instructionis earum rerum, quæ ad fidem pertinent. Verum hæc non conveniunt cum Græco πληροφορία, quæ vox significat plenam certitudinem et certam persuasionem, ut dixi Rom. 14. 5. Unde Ambr. legit, *non in phantasia, sed in veritate plenitudinis*, id est plena, pleneque probata et certa veritate. q. d. Nihil defuit in Evangelio meo apud vos ad plenam illi fidem faciendam. Quod Theoph. refert ad toleratas pro Evangelio afflictiones, eo quod non sit probabile quemquam pro vana doctrina tantum velle pati malorum, quantum Paulus et Apostoli patiebantur pro Evangelio. Sed hoc arctius est: Apostolus enim *plenitudinem multam* vocat omnia argumenta, quibus plenam Evangelio suo fidem faciebat, puta miracula, linguas, prophetias, sanctitatem, patientiam, aliaque quælibet: nemo enim prudenter potest credere, nisi hæc, vel his similia signa fieri, vel facta esse pro Evangelio sciat, quæ plane persuadent viro prudenti rem ad quam confirmandam adhibentur, esse credendam.

6. ET VOS IMITATORES NOSTRI FACTI ESTIS ET DOMINI.] Pathetice S. Bern. serm. 4. in c. jejunii: *Quidni*, ait, *caput suum membra sequantur? si bona suscepimus ab hoc capite, mala autem quare non sustineamus? An respuere tristitia volumus, et communicare jucundis? si ita est, indignos nos capitis hujus participatione probamus*: omne enim *quod ille patitur, pro nobis est. Felix membrum quod huic adhæserit per omnia capiti, et sequetur illud quocumque ierit*. Et mox: *Mihi omnino adhærere tibi bonum est, o caput gloriosum et benedictum in sæcula, in quod et angeli prospicere concupiscunt. Sequar te quocumque ieris: si transieris per ignem non avellar a te. Tu dolores meos portas, et pro me doles. Tu prius transis per angustum passionis foramen, ut latum præbeas sequentibus membris ingressum* (metaphora e corpore et a capite sumpta: quo enim caput perruperit, facile est subingredi corpus.

EXCIPIENTES VERBUM IN TRIBULATIONE MULTA, CUM GAUDIO SPIRITUS SANCTI.] Nihil magis admirabile, quia nihil magis naturæ contrarium est, quam in tribulatione gaudere. Solent enim afflicti plorare, murmurare, queri, desperare: sed Spiritus Sanctus, qui natura superior est, et per tribulationes bona cœlestia et divina repromittit, efficit, ut homo hæc bona sibi proponens in tribulatione, quo magis affligitur, eo magis gaudeat. *Hoc vero eorum est*, ait sanctus Chrysost. *qui jam humanam naturam transcenderunt, corpusque habent quasi nullis passionibus obnoxium. Sic et Christus, quamvis multas afflictiones pertulerit, gavisus tamen est. Ad hoc enim sponte sua venit, et nostri gratia seipsum exinanivit, conspuendus, alapis percutiendus et crucifigendus: atque ita gavisus est ista patiens, ut Patri dixerit: Clarifica me*, Joan. 17. 1. *afflictio in corporalibus, gaudium in spiritualibus*. Causam subdit: *Non enim natura afflictionum hoc habet, ut gaudium pariant, sed istud ex ea afflictione est quæ propter Christum toleratur, et ex spiritu irrorante, et per continuam tentationum in requiem ac recreationem constituente. Cum gaudio, inquit, non simpliciter, sed multo; hoc enim est Spiritus Sanctus*.

7 ITA UT FACTI SITIS FORMA (græce τύπος, id est, exemplaria, typi, et, ut Syrus atque Ambr. in exemplum) OMNIBUS CREDENTIBUS IN MACEDONIA, ET IN ACHAIA.

8. A VOBIS ENIM (a vestra fide, patientia, constantia, zelo, ait Theodor.) DIFFAMATUS (divulgatus) EST SERMO DOMINI.] Græce ἐξήχηται, id est, resonuit quasi echo, et exsonuit quasi tuba, ait Theoph. Vatablus vertit, *a vobis ebuccinatus est sermo Domini*: Syrus, *a vobis manavit fama sermonis Domini*, id est, prædicationis Evangelicæ: ut scilicet omnes hanc novam fidem Christianam admirentur et ament propter vestram Christianam, piam et sanctam vitam, quam sciunt vos ex fide hausisse et imbibisse.

IN OMNI LOCO,] fidelium scilicet, vel ubi fidei et fidelium est notitia: commode enim τὸ *omni* ad præsentem materiam limitandum et accipiendum est.

FIDES VESTRA (rumor et fama fidei, et sanctitatis vestræ) QUÆ EST AD DEUM (in Deum, erga Deum) PROFECTA EST,] hoc est, damnavit: loquitur enim, inquit Theoph. de fide eorum, quasi de re animata, quæ egressa et profecta, omnia loca perambularit. Sic enim vulgus et poetæ famam pingunt quasi juvenem alatum, qui omnia celerrime pervolat. Hinc Virgilius:

> Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
> Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.

ITA UT NON SIT NOBIS NECESSE QUIDQUAM LOQUI.] q. d. inquit Theoph. Adeo vehemens et efficax est fidei vestræ fama, ut neque expectent nos homines quidquam de vobis dicere; sed narrare incipientes, præveniant ipsi nos, vestra nobis bona annuntiantes et deprædicantes.

9. IPSI ENIM DE NOBIS ANNUNTIANT, QUALEM INTROITUM HABUERIMUS AD VOS,] id est, quam mirabilis efficaxque fuerit meus ad vos introitus; nimirum ut mediis licet inter hostes et persecutiones constitutus, intrepide tamen evangelizarim, plurimosque ex vobis a simulacris ad Deum verum converterim, ut sequitur. Hunc introitum suum fusius describit Paulus c. seq. v. 1. et seq.

Rursum Theophyl. *Ipsi*, ait, *homines annuntiant, quod noster ad vos adventus refertus fuerit innumeris mortibus, vos tamen non estis offensi in nobis. Quin etiam vos in pericula propter nos incidentes, non aversi estis a nobis, sed sic nobis adhærebatis, ceu innumeris bonis a nobis aucti essetis. Secundus autem ille occessus ejus erat. Etenim profectus in Berrhœam persecutionem passus est: ac in-*

de veniens, sic est receptus, ut et animas suas, a deoque vitam pro eo impenderent. Hactenus Theophyl.

QUOMODO CONVERSI ESTIS AD DEUM A SIMULACRIS, SERVIRE (UT SERVIRETIS) DEO VIVO ET VERO.] Monet eos ut recordentur a quibus ad quem transierint, ut dignam sua conversatione, christianismo et Deo vivo et vero, vitam agant. *Simulacris*, id est, diis falsis et inanimis, puta aureis et saxeis, opponit Deum vivum et verum. q. d. Vivit vigetque Deus, sentitque honorem et servitium sibi a vobis impensum, ac consequenter uti suos hostes ulciscetur, ita vos servos suos copiose præmiabit et remunerabitur.

10. ET EXPECTARE (ut expectetis) FILIUM EJUS DE COELIS, qui in judicio vos hisce persecutionibus liberabit, et gloriæ corona donabit. Ipse enim per suam gratiam ERIPUIT NOS a peccati miseria quam incurreramus, ac consequenter AB IRA VENTURA,] id est, a damnatione æternæ nobis ob peccata infligenda ab irato Deo.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

APOSTOLUS UT THESSALONICENSES INCITET AD CONSTANTIAM IN CHRISTI FIDE ET PERSECUTIONIBUS, OSTENDIT EIS SINCERITATEM, SANCTITATEM, ET ZELUM PRÆDICATIONIS SUÆ OCTO ARGUMENTIS, SCILICET PRIMO, EX ILLIUS FRUCTU, v. 1.

SECUNDO, EX PERSECUTIONUM, QUÆ ACTOR. 16. ET 17. NARRANTUR, TOLERANTIA, v. 2.

TERTIO, EX DOCTRINA SANA ET PURA, QUAM DOCUIT, v. 3.

QUARTO, EX SANCTA INTENTIONE, QUA NON QUÆRENS FAVORES ET OPES, NEC GLORIAM HOMINUM, SED DEI TANTUM, PRÆDICAVIT, v. 4. ET SEQ.

QUINTO, EX EO QUOD EOS TAM TENERE EDUCARIT IN FIDE, QUAM TENERE MATER AMAT ET EDUCAT SUOS FILIOS, QUODQUE PRO EIS VITAM SUAM TRADERE VOLUERIT, v. 7. ET 8.

SEXTO, QUOD NE EOS GRAVARET, SIBI VICTUM PARARIT NOCTE ET DIE LABORANDO, v. 9.

SEPTIMO, QUOD SANCTE ET IRREPREHENSIBILITER INTER EOS VIXERIT, v. 10.

OCTAVO, EX TESTIMONIO THESSALONICENSIUM, QUI EVANGELIUM PAULI ACCEPERUNT, UT VERBUM, NON HOMINUM, SED DEI, IDEOQUE DIRA AB IMPIIS ET INVITIS JUDÆIS PASSI SUNT, v. 13. ET SEQ.

DENIQUE, UT EOS AD SE ET FIDEM CHRISTI MAGIS ALLICIAT, DECLARAT SUBINDE MATERNUM IN EOS AFFECTUM, IDEOQUE EOS VOCAT SUAM SPEM, GAUDIUM, CORONAM ET GLORIAM, v. 19. ITAQUE APOSTOLUS HOC CAPITE IN SEIPSO VIVAM VERI PRÆDICATORIS, ET PASTORIS ECCLESIÆ EFFIGIEM ET IDEAM EXHIBET, QUAM SIBI JUGITER NOSTRI PASTORES OB OCULOS PONANT, IMITANDO OCTO EJUS DOTES ET VIRTUTES JAM RECENSITAS.

1 NAM ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: 2. sed ante passi,
et contumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad
vos Evangelium Dei in multa sollicitudine. 3. Exhortatio enim nostra non de errore, neque
de immunditia, neque in dolo, 4. sed sicut probati sumus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium:
ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. 5. Neque enim aliquando
fuimus in sermone adulationis, sicut scitis: neque in occasione avaritiæ: Deus testis est:
6. nec quærentes ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis. 7. Cum possemus vobis
oneri esse ut Christi Apostoli: sed facti sumus parvuli in medio vestrum, tamquam si nutrix foveat
filios suos. 8. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium
Dei, sed etiam animas nostras: quoniam charissimi nobis facti estis. 9. Memores enim estis fratres
laboris nostri, et fatigationis: nocte ac die operantes, ne quem vestrum gravaremus, prædicavimus
in vobis Evangelium Dei. 10. Vos testes estis, et Deus, quam sancte, et juste, et sine querela,
vobis, qui credidistis, fuimus: 11. sicut scitis, qualiter unumquemque vestrum (sicut pater filios
suos) 12. deprecantes vos, et consolantes, testificati sumus, ut ambularetis digne Deo, qui vocavit
vos in suum regnum et gloriam. 13. Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione: quoniam
cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed
(sicut est vere) verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. 14. Vos enim imitatores facti
estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu: quia eadem passi estis et vos a
contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis: 15. qui et Dominum occiderunt Jesum, et Prophetas,

et nos persecuti sunt, et Deo non placent, et omnibus hominibus adversantur: 16. prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant, ut impleant peccata sua semper: pervenit enim ira Dei super illos usque in finem. 17. Nos autem fratres desolati a vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio: 18. quoniam voluimus venire ad vos: ego quidem Paulus, et semel, et iterum, sed impedivit nos Satanas. 19. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum estis in adventu ejus? 20. vos enim estis gloria nostra et gaudium.

1. SCITIS, FRATRES, INTROITUM NOSTRUM AD VOS, QUIA NON INANIS FUIT.] Pro *inanis* græce est κενὴ, id est vacua, q. d. Adventus et prædicatio mea apud vos non fuit otiosa et evanida; non caruit sua molestia aut persecutione, aut digna materia aut sinceritate, aut sanctitate, aut fructu; idque toto reliquo demonstrat ut dixi in argumento. Quod enim eam non solum fructu non vacuam fuisse, sed etiam persecutionibus aliisque jam dictis eamdem non caruisse docere velit, patet ex particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait:

2. SED ANTE PASSI (græce προπαθόντες, id est, malis afflicti) ET CONTUMELIIS AFFECTI IN PHILIPPIS, FIDUCIAM tamen HABUIMUS (græce ἐπαῤῥησιασάμεθα, id est libertate, audacia usi sumus, audaces et intrepidi fuimus) LOQUI AD VOS (ad loquendum, et prædicandum vobis) EVANGELIUM DEI IN MULTA SOLLICITUDINE.] Græce ἐν πολλῷ ἀγῶνι, id est in multo agone, luctu, certamine, et consequenter *in multa sollicitudine*, ut vertit Noster, qualis esse solet eorum qui in agone decertant. Forte etiam Noster pro ἀγῶνι, legit ἀγωνίᾳ. Agonia enim est extrema sollicitudo, qualis est eorum qui cum morte confligunt: sed prius est verius; nam Coloss. 2. 1. Græcum ἀγῶνα æque ut hic, noster Interpres vertit, *sollicitudinem*.

Hic ergo est Agon prædicationis Evangelii, in quo cum dæmone, Judæis, Gentibus, Philosophis, tyrannis, magistratibus, ærumnis, persecutionibus, omnique adversitate, Paulo et Apostolis certandum fuit. Unde hujus agonis sæpius meminit, ut sciant præcones Pauli asseclæ in agone gravi et difficili sibi esse certandum. Sic 1. Cor. 9. 26. *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aerem verberans: sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo; ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar*. Hujus agonis certamina et duella annumerat 2. Cor. 11. v. 23. *In laboribus*, ait, *plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum*, et quod sequitur. Et 2. Cor. 4. 8. *In omnibus*, inquit, *tribulationem patimur, sed non angustiamur*, etc. *Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris*. Coronam vero agonis hujus describit 2. Timoth. 4. 7. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illo die justus judex*.

3. EXHORTATIO ENIM NOSTRA NON DE ERRORE FUIT.] Græce ἐκ πλάνης, id est, ex errore, non tam decepti, quam decipientis hoc est, ex impostura. q. d. Non fui impostor, non ex studio vobis imponendi prædicavi. Id patet ex meis periculis capitis, quæ apud vos prædicans subivi: impostores enim non solent se in pericula conjicere, sed sua lucra et delicias aucupant. Verum Noster melius vertit, *de errore*. q. d. Non prædicavi falsa dogmata, uti faciunt Philosophi et Gentium doctores, ac sacerdotes, sumit enim ἐκ pro περὶ, id est, *ex* pro *de*: nam Hebræum *min* utrumque significat. Id patet ex sequenti.

NEQUE DE IMMUNDITIA.] Ubi rursum græce ἐξ ἀκαθαρσίας, id est, ex immunditia. Quod licet proprio capi possit. q. d. Non prædicavi ex animo immunditiarum et libidinum avido, ut ad eas auditores pellicerem; longe tamen melius vertas, *de immunditia*. q. d. Non docui immunda, sive carmina magica, ut magi vestri, ait Theoph. sive potius opera, licere videlicet fornicari, deliciari, inebriari, qualia docent Pagani et hæretici Simoniani: sed omnis prædicatio mea fuit de veritate, de castitate, continentia, virginitate. Hoc magnum est argumentum religionem Christianam esse veram, sanctam, a Deo profectam, nimirum quod tantam doceat puritatem, quod suadeat cœlibatum, quod tot millia virginum educaverit. Videant Novantes hic an ea religio vera sit, quæ sic virginitatem aversatur, doceatque tam impura et sacrilega monachorum, sacerdotum et virginum Deo dicatarum connubia, licita et sancta esse: cum vel ipsi Gentiles Romani Vestalium suarum virginum nuptias morte punierint easque vivas in terram defoderint.

NEQUE IN DOLO.] Id est, cum dolo. q. d. Prædicatio mea non fuit dolosa, non conjuncta cum hypocrisi, quasi captarem me et mea lucra, et interim meæ avaritiæ prætexuerim Christum, ejusque Evangelium: dolum enim hunc occultam avaritiam interpretatur v. 5. Aliter Chrysostom. *Non in dolo*, inquit, id est, non in novitate, vel seditione, qualem instituit Theodas ille rebellium princeps, Actor. 5. 36.

4. SICUT PROBATI SUMUS A DEO.] *Probati*, id est electi; Deus enim Paulum probavit, id est elegit, et eligendo dignum et probatum fecit Apostolum, et Evangelii præconem. Actor. 9. 15. *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et regibus et filiis Israel*. Aliter Maldonat. in notis manuscr. *Probati*, inquit, hoc est, non approbati, sed, examinati, explorati, *sumus a Deo*; *qui probat*, id est examinat, *corda nostra*.

NON QUASI HOMINIBUS PLACENTES, hoc est, placare cupientes, et satagentes (*placentes* enim conatum, et actum inchoatum significat, juxta can. 32.) SED DEO, QUI PROBAT, id est expendit et explorat, CORDA NOSTRA,] id est intentionem, desideria et fundum cordis nostri.

5. NEQUE ALIQUANDO FUIMUS IN SERMONE ADULATIONIS.] Syrus, *numquam usi sumus sermone adulatorio*, id est, nemini sumus adulati: sic enim Græcum γενέσθαι id est esse, ut respondeat Hebræo היה *haiu*,

more Hebræorum ample et varie sumit Apostolus, c. 1. v. 6. et hic v. 7. 10. et alibi.

Adulationem non tulerunt Gentiles in suis, quis Christianus eam ferat in Christiano, maxime Apostolo? Phytagoras asserebat potius gaudendum esse redarguentibus, quam assentantibus, quos etiam hostibus deteriores judicabat. Diogenes dictitabat, melius esse incidere in κορακας quam κολακας, id est, in corvos quam in parasitos: hi enim viventis animum corrumpunt, illi solum mortui corpus. Antisthenes adulatores comparabat meretricibus: sicut enim hæ bona omnia, præter mentem et prudentiam, suis amatoribus imprecantur; ita hi eadem optant iis quibuscum agunt. Crates aiebat eos qui inter adulatores viverent, desertos esse, non aliter quam vituli inter lupos. Bion interrogatus, *quod esset animal omnium maxime noxium? Si de feris*, ait, *percuncteris, tyrannus: si de mitibus adulator*, testis Laertius lib. 4. c. 6. Diogenes rursum blandam orationem ad gratiam compositam, vocabat melleum laqueum, quod blande amplectens hominem jugulet. Idem Aristippum philosophum vocabat regium canem, quod Dionysio Siciliæ tyranno adularetur; est enim canis animal ad assentationem promptissimum. Themistius philosophus cum videret Joviani Imper. aulam assentatoribus refertam, ex moribus deprehendi ait, purpuram eos magis quam Deum colere: testis Nicephorus lib. 10. cap. 42. Plato cum Diogenem offendisset olera lavantem, dixit illi ad aurem: *Si Dionysio morem gessisses, profecto non lavares olera.* Diogenes vicissim Platoni in aurem ait, *Si tu lavares olera, Dionysio non inservisses.* Phocion Antipatro amico petenti quid iniquum: *Non potes*, inquit, o *Antipater, Phocione simul amico et adulatore uti.* Amicus enim non ad quidvis obsequitur, adulator autem in omnibus obsecundat. Constantinus Imper. tantus erat spadonum et adulatorum hostis, ut eos tineas et sorices palatii appellaret: testis Niceph. l. 8. c. 54. Sigismundus imp. adulatori alapam dedit, dicentique, Cur me cædis Imperator? respondit: *Cur me mordes adulator?* testis Æneas Sylvius lib. 2. de Gestis Alphonsi. Denique Alphonsus Aragonum rex adulatores suæ curiæ aiebat esse similes avibus circumvolantibus triremem, attentisque si quis bolus ex triremi excideret, ut illum excipiant, et mox avolent. Refert Panormit. lib. 1. de Gestis Alphonsi.

NEQUE IN OCCASIONE AVARITIÆ.] Id est, occasionem avaritiæ, sive avare congregandi opes, et ditandi me, non captavi, non sum aucupatus ex Evangelio. Ita Syrus, Vatab. Anselm.

Potest Secundo, Græcum προφάσει vertit, Prætextu. q. d. Avaritiæ meæ non prætexui Evangelium, quasi illud propter se non quærerem, sed occulte illud dirigerem ad avaritiam meam, ut ex Evangelio illam explerem, meque locupletarem. Ita Vatablus.

DEUS TESTIS EST.] En jurat Apostolus, et Deum in testem vocat. Discant hic Anabaptistæ juramentum in se esse bonum, esseque actum virtutis, quæ dicitur religio, qua Deum honoramus, uti sacrificia ei offerendo, sic et per eum jurando, ac dicta nostra confirmando; hoc enim ipso testamur et profitemur, Deum esse primam, summam et infallibilem veritatem, qui magnus et honor et laus Dei est: ac proinde non tantum in veteri, sed in novo quoque testamento licitum est jurare, uti hic jurat Apostolus.

Secundo Nota, quam gravi attestatione amoliatur a se suspicionem adulationis et avaritiæ: nihil enim veritatis præconi ita necessarium est atque sinceritas, et rectæ intentionis opinio ac fama, ut auditores sibi persuadeant non sua, sed se, suamque salutem ab eo quæri.

7. CUM POSSEMUS VOBIS ONERI ESSE UT CHRISTI APOSTOLI: SED FACTI SUMUS PARVULI.] Pro *sed*, latinius et clarius diceretur *tamen*, vel certe omissa vocula *cum*, retineri posset vocula *sed*. q. d. Poteram vobis oneri esse, sed malui esse parvulus.

Nota. Pro *oneri esse*, græce est ἐν βάρει εἶναι, quod Primo, verti potest, in pondere et auctoritate esse, et hoc melius respondet ei, quod præcessit, *Non quærentes ab hominibus gloriam.* Unde Ambros. legit, non oneri, sed *honori* esse; huic enim statim opponit, subdens, *Sed facti sumus parvuli*. Secundo, verti potest, Graves esse in accipiendo sumptu et alimonia a Thessalonicensibus: de onere enim alimoniæ loqui Apostolum patet ex v. 9. et ex eo, quod tam avaritiam, de qua præcessit, quam fastum hoc versu a se amoliri nititur Apostolus. Utrumque significat nostrum *oneri esse*: scilicet graviter, et ex auctoritate exigere tam honorem, ait Chrys. et Syrus, quam sumptum, ait Theoph. utrumque enim jure naturæ et divino præstare debent catechumeni et discipuli suis magistris, Apostolis et præconibus a quibus docentur et instruuntur. Hebræum enim כבד *cabad*, tam onerare, quam honorare significat. Unde illud Decalogi Exodi 20. *Honora Patrem et Matrem* (ubi pro *honora* in Hebræo est כבד *cabbed*) verti potest, Onera patrem et matrem debito scilicet honore et alimonia, ac muneribus: est enim honor onus quoddam, quod honorantes honoratis præstare debent.

SED FACTI SUMUS PARVULI.] In Græco duplex est lectio, et utrumque tangit Theoph. Quædam exemplaria legunt νήπιοι, id est *parvuli*, quædam ἤπιοι, hoc est blandi, comes: sed eodem redit utraque lectio. q. q. Non fui severus magister et exactor tam honoris, quam sumptus mihi pro mea prædicatione a vobis debiti, sed factus sum vobiscum quasi parvulus, comis, blandus: imo quasi nutrix aut mater, quæ cum infante suo balbutit et colludit, eumque alit ac fovet: sic enim et ego quasi nutrix blandissima et amantissima balbutiens de deitate et humanitate Christi, et blanda cœli præmia quasi lac vobis ingerens et promittens, vobiscum quodammodo collusi, ac vobis me meaque omnia impendi, adeo ut cuperem cum Evangelio animam meam vobis tradere, ut sequitur. Ita Chrys. Anselm. Theophyl.

Nota Primo Apostolum, Episcopum, Doctorem maxime decet et ornat comitas, affabilitas et suavitas morum. Apostoli enim est neminem suo fastu et supercilio gravare, sed lenitate omnes delinire, sibique devincire: sic enim quorumque volet, flectet eos, vitamque cum suis aget tum utilissimam, tum suavissimam. Vide de suavitate amicitiæ disserentem hic Chrysost. hom. 2. ante finem. Quin et Gentiles idipsum docuerunt. Antalcidas, inquit Plutarch. in Lacon. apophteg. rogatus, quo pacto quis maxime placere possit hominibus? Si, inquit, loquatur illis jucundissime, præstet autem utilissima. Reprehendendi sunt, qui cum re sint fideles, tamen officium orationis asperitate corrumpunt: his pejores sunt, qui sermone be-

nigni, re lædunt; pessimi vero, qui cum verbis molesti sunt, tum factis noxii.

8. ITA DESIDERANTES VOS.] Græce ιμειρομενοι, id est, cum affectu desiderantes, vel, ut Vatablus affectu propensi in vos. Theophyl. legit ομειρομενοι υμων, id est, obligati vobis vobisque agglutinati; compositum enim est ομειρομαι ab ομου, hoc est simul, et ειρω, id est complico, connecto.

CUPIDE VOLEBAMUS TRADERE VOBIS NON SOLUM EVANGELIUM DEI, SED ETIAM ANIMAS NOSTRAS,] ut nimirum animam, id est vitam, pro vobis per martyrium profunderem. Verum quia dicit *tradere vobis*, non autem, Pro vobis, et quia amorem nutricis hic se æmulari dicit; planius et efficacius sic accipiemus, q. d. Ita vos quasi fœtus meos, ego quasi mater et nutrix amo et depereo, ut non solum lac et ubera mea, sed et animam meam, si possem, vobis tradere cuperem: amor enim summus totum se in amatum transfert, et hæc est summa amicitia, qua se totum amicus amico communicat. Hinc Christus, ut summum nobis amorem ostenderet, animam suam ac seipsum totum nobis in Eucharistia communicavit, ac in dies communicat: sed hoc nec Paulus, nec alius homo facere potest re ipsa, sed voto tantum et desiderio. Sic S. Job domesticis suis se tam amabilem et charum fuisse dicit, ut cuperent sua carne vesci ac frui. *Si non dixerunt*, ait c. 31. 31. *viri tabernaculi mei: Quis det, de carnibus ejus, ut saturemur?* quæ phrasis et hyperbole tantum ingentem in eis Jobi amorem et desiderium significat; nec enim re ipsa, et efficaciter ejus vesci carnibus voluissent.

9. NOCTE AC DIE OPERANTES.] Græca addunt γαρ *nocte enim et die operantes*, et sic sensus est clarior: est enim hic nova sententia.

10. QUAM SANCTE.] Græce ως οσιως, id est, quam sancte, pie, timorate, quanta religione, reverentia ac cultu Dei, q. d. Memor semper me Dei negotium in ejus oculis agere.

JUSTE,] ut nemini injuriam fecerim, sed cuique, quod suum est, tribuerim.

ET SINE QUERELA,] αμεμπτως, id est inculpate, ita ut nemo de me queri potuerit.

VOBIS, QUI CREDIDISTIS, FUIMUS] id est, vobiscum versati sumus, vobiscum nos gessimus: ample enim et varie sumit Græcum γινεσθαι, ad instar היה haia Hebræorum, ut dixi v. 5.

11. UNUMQUEMQUE VESTRUM, refer ad *deprecantes et consolantes*, TESTIFICATI SUMUS, id est, obtestati sumus et rogavimus, sicut *pater* solet *filios* charissimos rogare et obtestari, ut digne suis majoribus vivant. Notat S. Chrysost. το *unumquemque vestrum*, atque stupens exclamat: *Papæ! in tanta multitudine neminem omittit: non parvum, non magnum, non divitem, non pauperem.* Imitentur Paulum Parochi et rectores animarum, ut singulas, cum opus est, visitent, doceant, hortentur, consolentur. Sic enim pastor oves singulas inspicit, pascit, dirigit.

12. TESTIFICATI SUMUS (id est, obtestati sumus. Ita Theophyl.) UT AMBULARETIS DIGNE DEO, QUI VOCAVIT VOS IN SUUM REGNUM ET GLORIAM.] Magnum eis stimulum addit ad patientiam persecutionem, et omnem virtutem, dicens: *Digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum.* Si enim ad regnum nos vocat Deus, et regnum cœleste, illudque divinum et æternum, quis pro hoc regno non ferat bonorum jacturam, exilia, verbera, mortem denique ipsam? ita Chrysost. et Theophyl. Qui bene ponderat et æstimat quid sit Deus, quid sit homo, quæ hominis erga Deum obligatio, quam purus ac sanctus sit Deus, quamque pure et sancte a nobis Christianis coli velit; hic sciet, quid sit digne ambulare Deo.

Secundo, alium stimulum addit subdens:

13. CUM ACCEPISSETIS A NOBIS VERBUM AUDITUS DEI.] *Auditus*, scilicet vestri, quo vos a me verba Dei audistis: vel potius, *verbum auditus Dei*, est verbum auditum a Deo, seu, quod ego et Apostoli a Deo audivimus et accepimus. Sic Isaias c. 53. v. 1. ait, *Domine, quis credidit auditui nostro?* hoc est, sermoni nostro, quem a te, Domine, audivimus.

ACCEPISTIS ILLUD, NON UT VERBUM HOMINUM, SED (SICUT EST VERE) VERBUM DEI.] Hinc patet, quod objectum formale fidei, sit revelatio non hominis, vel angeli, sed Dei; sive, esse dictum, auditum et revelatum a Deo, ut si quæras a fideli: Cur credis Deum esse trinum in personis, et unum in substantia? ipse, si præcise et formaliter respondeat, dicet: Id credo, non quia hoc Ecclesia docet, non quia Apostoli, non quia Patres hoc docuerunt; sed quia hoc dixit et revelavit de se Deus. Sicut enim verbum legati fidem habet apud eos ad quos legatus mittitur, non quia legati verbum est, sed quia verbum est regis qui legatum misit ad hoc verbum proloquendum, ut non tam legatus, quam rex per legatum loquatur: sic et verbum Pauli et Apostolorum fidem habet, non quia Pauli, sed quia Dei verbum est, qui Paulum misit, ac per Paulum loquitur. Atque hinc oritur certitudo fidei, quæ nos de articulis quos fide credimus, ita certos reddit, ut id omne negare malimus, quod sensus nobis dictat, quod scientia nobis demonstrat, quod omnes homines et angeli dicunt, quam id negare quod dictat fides: nititur enim fides Deo revelante, quæ prima et infallibilis est veritas cui omnis alia veritas cedere debet.

QUI (DEUS) OPERATUR IN VOBIS, QUI CREDIDISTIS.] Græce τοις πιστευουσιν, id est, *qui creditis. Operatur*, supple fidem, ut credatis, et credere pergatis verbis meis, eaque exequi satagatis. Ita Anselm.

14. ECCLESIARUM DEI, QUÆ SUNT IN JUDÆA IN CHRISTO JESU,] id est quæ in fide et religione Christi Jesu sunt perseverantes, juxta can. 37.

QUIA EADEM PASSI ESTIS ET VOS A CONTRIBULIBUS VESTRIS, SICUT ET IPSI A JUDÆIS.] Græcum, συμφυλετων, magis significat eos, qui ejusdem sunt gentis, quam tribus; intelligit enim Judæos, ut patet ex v. seq. Thessalonicæ indigenas, qui uti persecutionem in Paulum concitarunt Act. 17. 5. Ita deinde eamdem derivarunt in Christianos a Paulo conversos, ut illi bonis mulctarentur, et proscriberentur: hoc enim in Judæa Christiani passi sunt a Judæis, ut patet Hebr. 10. 34. *Rapinam*, ait, *bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.*

15. QUI (scilicet Judæi) ET DOMINUM OCCIDERUNT JESUM ET DEO NON PLACENT, id est, maxime displicent, per miosin) ET OMNIBUS HOMINIBUS (id est, omnium hominum saluti) ADVERSANTUR, quia scilicet Christo Salvatori, illius Evangelio, nobisque ejus præconibus pertinacissime resistunt, et ardentissime persequuntur. PROHIBENTES NOS GENTIBUS LOQUI UT SALVÆ FIANT,] ut sequitur. Ita Chrys. Theodor. Anselm.

UT IMPLEANT PECCATA SUA SEMPER.] Nota, το *ut*

non finem, sed consecutionem significare hic, uti et alibi sæpe. q. d. Hi Judæi continuo peccata peccatis tam parentum, quam suis, maxime illis, quibus Christum occiderunt, accumulant quasi hæreditaria improbitate, quoad impleant mensuram, quam designavit Deus, ut ea impleta, omnia eorum peccata simul et plene puniat eversione totius gentis per Titum et Romanos.

Nota Secundo. Hac phrasi, *implere peccata sua*, semper significatur hæreditaria impietas, quasi natura tota sit corrupta et depravata.

Tertio, hinc patet, Deum urbibus, regnis, et a pari proportione impiis privatis, certum statuisse peccatorum cumulum, ad quem pœnam vel vindictam differt, donec impleatur, ut illo impleto, omnia simul et perfecte vindicet et castiget. Idem patet Gen. 15. v. 16. ubi Deus terram Chanaan Abrahæ promissam, ei dare distulit per quadringentos annos: *Necdum enim*, ait, *completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque ad præsens tempus*. q. d. Post quadringentos annos complebuntur Amorrhæorum iniquitates, tumque eos excindam, et te, id est posteros tuos Hebræos, in terram eorum inducam. Sic Matth. 23. v. 32. et 35. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum*, ut, sicut illi Prophetas occiderunt, ita vos me et Apostolos occidatis, *ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare.* Ubi adverte, patres cum filiis unum censeri civili æstimatione. Unde parentum merita vel demerita in filios redundant, ita tamen ut filii parentum peccata imitantes non gravius puniantur, quam propria peccata demerentur; dicuntur nihilominus filii parentum peccata luere, quia parentes improbos imitantur, itaque cumulum peccatorum a Deo vindictæ designatum adaugent et implent, ut illius ira in eos tum deseviat; quæ non desævisset, nisi parentum peccata ad hunc cumulum, et ad hanc mensuram conficiendam præcessissent.

PRÆVENIT.] Duplex hic est lectio: alii legunt, *prævenit*; alii et melius, *pervenit*. Ita Romana, Syrus, Vatabl. et alii.

IRA, id est ultio: græce ἡ ὀργὴ. q. d. ait Theophyl. Ira illa, et ultio insignis et inevitabilis, quam eis prædixit et comminatus est Christus, IN FINEM,] id est, ad extremum (hoc enim est Hebræum לנצח *lanetsach*, quo alludit Paulus:) q. d. Extrema, perpetua et implacabilis ira Dei pervenit in Judæos, quia scilicet a Deo destinati sunt, et jam vicini exitio præsenti per Titum (vigesimo enim anno ab hac scripta epistola Judæam evertit Titus) et æterno gehennæ per Christum. Ita Ansel. D. Thomas, et alii. Ubi adverte. Hæc ira et ultio Dei in Judæos duplex est; prior culpæ, eorum scilicet in peccatis excæcatio, obduratio, reprobatio: posterior pœnæ, excidium videlicet præsens, et æternum, ut dixi, gehennæ incendium.

Potest Secundo, Græcum ἔφθασε verti, *occupavit*, *prævenit*, ut legit Ambr. et sic vertit Noster, et alii c. 4. v. 15. q. d. Decretum Dei de ulciscendo peccato Judæorum, jam occupavit eos, ejusque executio brevi præveniet eos inopinatos, nihil scilicet tale expectantes, ut, cum ex toto orbe tempore paschatis Hierosolymam Judæi confluant, tunc subito a Tito in ea concludantur, obsideantur, ac penitus deleantur; uti contigisse narrat Josephus. Græcum enim φθάνειν significat aliquid subitum et inexpectatum, quod metum et spem cogitationemque hominis prævenit ac prævertit.

17. NOS AUTEM, FRATRES, DESOLATI A VOBIS.] Græce ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν, id est, disjuncti a vobis, et quasi patres vel matres filiis suis orbati, et orphani facti. Ita Theodor.

AD TEMPUS HORÆ,] id est breve, horarium. Sic Horatius,

Horæ momento cita mors venit, aut victoria læta.

Queritur hic Paulus, quod per Judæorum persecutionem tam cito a Thessalonicensibus avulsus fuerit, et quasi fœtibus necdum satis provectis et adultis orbatus, Actor. 17. 10.

SED IMPEDIVIT NOS SATANAS.] Quærit S. Basil. in Regul. brevior. interr. 275. Quæ et quomodo Pauli et Sanctorum bona opera impedire possit Satanas? ac respondet: *Recte*, ait, *facta, quæ in sola animi voluntate posita sunt, hæc nullo modo impedire Satanas potest. Quæ vero ejusmodi, ad quæ consequenda necessaria est etiam opera corporis, in his plerumque etiam Deus nasci impedimenta permittit, vel probandi, vel detegendi causa illius qui impeditur: ut vel, si a recto proposito destiterit, convictus, qualis sit detegatur: ut hi qui supra petram fuerunt seminati, qui ad modicum tempus susceperunt quidem verbum cum gaudio, exorta autem tribulatione, statim recesserunt: vel, si in recto perseveraverit, clarius appareat studium ipsius in recte factis; ut ipsius Apostoli, qui cum sæpe Romam petere decrevisset, et prohibitus esset, ut ipse fassus est, tamen eateuns in ea voluntate permanere non destitit, quoad etiam effecit quod statuerat.*

19. QUÆ EST ENIM NOSTRA SPES, AUT GAUDIUM, AUT CORONA GLORIÆ? NONNE VOS ANTE DOMINUM (id est, in conspectu Domini, coram Domino) NOSTRUM JESUM CHRISTUM ESTIS IN ADVENTU EJUS?] q. d. Vos estis spes mea, gaudium meum, et corona mea, non formalis, sed objectiva, sive materialis, quia estis materia et objectum spei, gaudii et coronæ meæ: spero enim, et gaudeo me in adventu Christi ad judicium ab eo recepturum coronam gloriæ pro labore vobis ad Christum convertendis impenso.

Nota Primo, Cum ait Paulus, *Corona gloriæ*, respicit ad Hebræum תפארת *tipheret*, id est decus, ornatus, splendor, gloria, magnificentia. Noster Interpres subinde dignitatem, subinde jactantiam, subinde pulchritudinem, sed crebrius gloriam vertit, ut Psal. 88. 18. *Gloria* (hebraice *tipheret*) *virtutis eorum tu es*; hoc est, robur et decus eorum tu es Domine. Et Isaia. 62. 3. *Eris corona* (hebraice *tipheret*) *gloriæ in manu Domini.* Sic Paulus Thessalonicenses hic vocat suum *tipheret*, id est, suum decus, coronam et gloriam.

Nota Secundo contra Novantes. Si Paulus hic Thessalonicenses sine ulla Dei aut Christi injuria vocat suam spem, suum gaudium, imo suam coronam gloriæ, cur non possimus vocare et invocare beatam Virginem, quæ mater Dei est, et cœli regina, spem nostram, matrem misericordiæ, vitam et dulcedinem nostram? Quid hic injurium est Christo? imo quid non honorificum Christo? nonne gloria matris est filii gloria? nonne mater intercedendo pro nobis apud filium, per filium consolationem, misericordiam, vitam et salutem nobis

largiter? Advocatum in curia vocare possum apud causæ, aut veniæ obtinendæ; cur non possim ita vocare matrem Dei, quæ mihi advocata est in curia cœlesti, et veniam ac gratiam mihi impetrare potest? Pie et vere S. Bern. ser. de Nativ. B. Mariæ. *Exaudietur, ait, mater pro sua reverentia; exaudiet utique matrem filius, et exaudiet filium pater. Filioli, hæc peccatorum scala, hæc mea maxima fiducia est, hæc tota ratio spei meæ.*

Exclamat hic ex Chrysostomo Theophyl. Nonne hæc sunt matrum verba, omnino misericordiæ et charitatis visceribus inflammatarum, parvulos pueros suos alloquentium? Non satis erat coronam dicere, ut dilectionis suæ fervorem indicaret; sed apposuit *gloriæ*, sive gloriationis; hoc enim est Græcum καυχήσεως.

Ubi Nota, coronam hic dupliciter accipi posse.] Primo, pro ipso præmio beatitudinis, de quo gloriabatur Apostolus. Secundo, pro ipsis Thessalonicensibus a Paulo conversis, qui Paulum in die judicii stipaturi sunt instar coronæ, de qua gloriabitur coram Deo, angelis et hominibus. De hac corona pulchre S. Greg. hom. 17. in Evang. *Pensemus, ait, quod lucrum Deo fecimus nos, qui accepto talento, ab eo ad negotium missi sumus. Etenim dicit: Negotiamini dum venio. Quale ei animarum lucrum de nostra negotiatione monstrabimus? Quot ejus conspectui animarum manipulos de prædicationis nostræ segete illaturi sumus? Ponamus ante oculos nostros illum tantæ districtionis diem, quo judex veniet, et rationem cum servis suis, quibus talenta credidit, ponet.* Deinde coronam fidelium singulos Apostolos cingentem describens subdit: *Ecce in majestate terribili, inter Angelorum atque Archangelorum choros videbitur. Illi Petrus cum Judæa conversa, quam post se traxit, apparebit. Ibi Paulus conversum, ut ita dixerim, mundum ducens. Ibi Andreas post se Achaiam, ibi Joannes Asiam, Thomas Indiam in conspectum sui judicis regis conversam ducet. Ibi omnes Dominici gregis arietes cum animarum lucris apparebunt, qui sanctis suis prædicationibus Deo post se subditum gregem trahunt. Cum igitur tot pastores cum gregibus suis ante æterni pastoris oculos venerint, nos miseri quid dicturi sumus, qui ad Dominum nostrum post negotium vacui redimus, qui pastorum nomen habuimus, et oves, quas ex nutrimento nostro debeamus ostendere, non habemus?* De hac corona plura dixi Philip. 4. 1.

20 Vos enim estis gloria nostra et gaudium.] Similem Christi sententiam ex Evangelio secundum Hebræos citat S. Hieron. in c. 5. ad Ephes. nimirum hanc: *Nunquam læti sitis, nisi cum fratrem videritis in charitate.* Vere S. Chrysostomus: *Nunquam, inquit, vel mater, vel pater, etiamsi in unum conspiraverint, amoremque suum utrinque commiscuerint, talem potuerunt ostendere amorem, qui Paulo ex æquo respondeat: Gaudium, inquit, et corona. Magis, inquit, in vobis gaudeo, quam in corona.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet se ad Thessalonicenses misisse Timotheum, ut eos in fide confirmaret.

Deinde v. 6. redeunte ad se Timotheo, ex eoque cognita illorum constantia, mire gavisum esse.

Mox v. 9. pro eadem Deo gratias agit, oratque Deum ut eos revisere, et in fide perficere sibi concedat.

Denique v. 12. ad hoc, Dei in eos benedictionem invocat, ut adaugeat eorum charitatem et sanctitatem.

1 Propter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis: 2. et misi-
mus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei in Evangelio Christi, ad confirmandos
vos, et exhortandos pro fide vestra: 3. ut nemo moveatur in tribulationibus istis: ipsi enim
scitis quod in hoc positi sumus. 4. Nam et cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros
nos tribulationes, sicut et factum est, et scitis. 5. Propterea et ego amplius non sustinens, misi
ad cognoscendam fidem vestram: ne forte tentaverit vos is qui tentat, et inanis fiat labor noster.
6. Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis, et annuntiante nobis fidem et charitatem vestram,
et quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque
vos: 7. ideo consolati sumus fratres in vobis in omni necessitate, et tribulatione nostra per fidem
vestram, 8. quoniam nunc vivimus, si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem
possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio, quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum,
10. nocte ac die abundantius orantes, ut videamus faciem vestram, et compleamus ea quæ desunt
fidei vestræ? 11. Ipse autem Deus et Pater noster et Dominus noster Jesus Christus, dirigat viam
nostram ad vos. 12. Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat charitatem vestram in

invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vobis: 13. ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum et patrem nostrum, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus. Amen

1. PROPTER QUOD NON SUSTINENTES.] Græce μηκέτι στέγοντες, id est, non amplius ferentes, suppla, desiderium cognoscendi res vestras, et vobiscum agendi. misimus hac de causa Timotheum, quasi internuntium ad vos.

PLACUIT NOBIS REMANERE ATHENIS, SOLIS.] Dices, Actor. 17. v. 15. dicitur Paulus ex Berœa et Thessalonica evocasse Silam et Timotheum ad se Athenas; ergo non remansit solus Athenis. Respondeo, Evocavit eos, sed statim remisit Thessalonicam; quod licet Actor. 17. non dicatur, hinc tamen colligitur, et ex eo quod Actor. 18. 5 Silas et Timotheus dicuntur rediisse ad Paulum non jam Athenis, sed Corinthi agentem: si redierunt, ergo jam post congressum mutuum, de quo Actor. 17 15 rursum discesserant ab eo.

2. MINISTRUM DEI.) Græca et Syra addunt, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, et cooperatorem nostrum.

AD CONFIRMANDOS VOS, ET EXHORTANDOS PRO FIDE VESTRA,] id est, pro stabilitate et incremento fidei vestræ procurando. Ita Theophyl.

Secundo simplicius, Græci et Syrus: περὶ capitur pro ὑπέρ. hoc est super, quod respondet Hebræo על. q. d. Ut confirmem et exhortor vos super fide vestra, vel circa fidem vestram, vel in fide vestra: hæc enim omnia significat Hebræum al.

3. UT NEMO MOVEATUR IN TRIBULATIONIBUS ISTIS (persecutionibus Judæorum et Gentium;) IPSI ENIM SCITIS, QUOD IN HOC POSITI SUMUS.] Syrus vertit, ad hoc destinati sumus, ad sustinendas videlicet persecutiones et tribulationes. S. Chrysost. Non dixit simpliciter, inquit, Tentamur; sed in hoc positi sumus pro eo quod est, ad hoc facti sumus, hoc est opus nostrum, hæc nostra vita, et tu requiem quæris? Dicat ergo cum S. Sebastiano quilibet Christianus illud, quod Jeremias de se in typo Christi, et cujusque Christiani dicit et canit Thren 3.12 Posuit me (Deus) quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias pharetræ suæ, id est, sagittas suas, puta tribulationes.

Dicat quivis patiens cum S. Job c. 16. 13 Posuit (Deus) me sibi quasi in signum, id est, in scopum, in quem sua omnia tela conjiciant inimici. Audiant hoc omnes Christiani, ait Theophyl se nimirum ad hoc positos et vocatos esse, puta ad crucem, cum Christo et pro Christo fortiter sustinendam. Sic fimus, inquit Chrysost. milites Christi, si patientiæ armis induamur. Sic fimus Martyres Christi, si diabolum vincamus: si enim pararis et sustinas, fugiet a dolos. Prædixit id Apostolus generali sententia Timoth. 3. 12. Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. Imo Christus ipse, Joan. 16. 33. In mundo, ait pressuram habebitis. sed confidite, ego vici mundum.

Hanc rationem, ait Seneca lib de Constantia sapientis, sequitur Deus in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt in quibus, certior est spes, et quam in militibus duces, qui optimos milites ad durissima mittunt. Sic ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormentum in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone. Ut severi parentes filios durius educant, ita Deus suos, id que ut inde, imo doloribus et damnis, colligant robur. Dicunt hi ergo: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur quantum humana natura pati possit (imo quantum et gratia et amor Dei possit.) Ecce par Deo dignum vir fortis cum mala fortuna compositus; ecce spectaculum Deo dignum. Hæc, et plura sparsim Seneca loco citato.

5. PROPTEREA ET EGO AMPLIUS NON SUSTINENS. desiderium scilicet agnoscendi fidem et res vestras: de quo v. 1 MISI (Timoth.) AD COGNOSCENDAM FIDEM VESTRAM.

NE FORTE TENTAVERIT VOS (et tentando vicerit, ac de fide aut constantia dejecerit) IS QUI TENTAT.] Græcum ὁ πειράζων, est participium, quod more Hebræo ponitur pro nomine πειραστής. id est, ille tentator, qui Christum et Sanctos omnes tentavit, et tentat, cujusque ars tentare est; puta Satanas, de quo Matth. 4 3

8. QUONIAM NUNC VIVIMUS, SI VOS STATIS IN DOMINO.] q d. Licet ad mortem usque affligamur, dum tamen audimus vestram constantiam, et fidem, quam habetis in Domino, quasi reviviscimus, et a mortuis excitamur.

Exclamat hic Anselmus: O quam mollia viscera gestabat Apostolus, quando circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, ut diceret, Nunc vivimus, si vos statis in Domino! Metuebat nimis, ne sui discipuli in prædicatore suo tot persecutionum probra cernentes, fidem in Deo despicerent, contra quam imminentes passionum contumelia prævalerent. Et ideirco minus dolebat in tormentis, sed magis filiis de tormentorum suorum tentatione metuebat: parvi pendebat in se plagas corporis, dum formidaret in filiis plagas cordis. Et Paulo inferius: Securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, et tamen velut si in casu illorum mercedem sui laboris perderet, in statu ipsorum dixit se vivere: nolebat enim vivere illis cadentibus, sed illis stantibus in Domino, ut fructus ejus esset illis integer, et merces ejus apud Deum plena gaudiorum.

9. QUAM GRATIARUM ACTIONEM POSSUMUS DEO RETRIBUERE PRO VOBIS (de vobis) IN OMNI GAUDIO (super omni gaudio) QUO GAUDEMUS PROPTER VOS (in fide inter adversa constantes) ANTE DEUM NOSTRUM.] coram Deo nostro. hoc enim est Græcum ἔμπροσθεν.

10. NOCTE AC DIE ABUNDANTIUS (ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, q. d. Super ex abundanti, id est, ut Ambrosius, abundantissime, eximie, mirifice, supra modum Ita Vatablus) ORANTES.] id est oramus. Hebræi enim participium usurpant pro indicativo.

UT VIDEAMUS FACIEM VESTRAM, ET COMPLEAMUS EA QUÆ DESUNT FIDEI VESTRÆ.] Græce est, καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ἡμῶν, q d. Ut perficiam artus, membra et compagines, quæ adhuc desunt fidei vestræ ut ita corpus fidei vestræ integretur, et omnibus suis partibus quasi membris perficiatur. Græcum enim καταρτίσαι, dicitur de corpore quod suis artubus et membris integratur, completur et perficitur Eodem sensu dixit Paulus se implere τὰ ὑστερήματα id est, ea quæ desunt passionibus Christi, Coloss c. 1 24. q. d. Opto vos videre, ut imperfectam evangelizationem meam et instructionem vestram, quam ob Judæorum

persecutionem abrumpere coactus sum, absolvam et perficiam.

12. Vos autem Dominus multiplicet,] ut numerus fidelium, quem relinquere coactus sum, multiplicetur et numero augeatur.

Et abundare faciat charitatem vestram in invicem, et in omnes.] Ita Romana, sed Græca habent, καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας id est, et abundantes, sive exuberantes, faciat mutua inter vos charitate, et in omnes, sed mutato licet casu, eo dem tamen redit sensus.

Quemadmodum et nos in vobis,] supple, charitate jam dicta abundavimus. Ita Anselm.

13. Ad confirmanda corda vestra.] Potest ad Paulum referri, q. d. Charitate abundavi in vos, ut confirmarem corda vestra in sanctitate. Secundo et melius, referas ad Deum, q. d. Deus abundare faciat charitatem in vobis ad hoc, ut confirmet corda vestra, sine querela (græce ἀμέμπτους id est irreprehensibilia) in sanctitate, ut scilicet ita in sanctitate confirmata sint, ut nemo de eis, eorumque impuritate aut vitio queri possit, idque ante Deum id est coram Deo, ita ut Deus nihil in cordibus vestris culpare possit, sed tota esse sancta judicet. In adventu Domini nostri Jesu Christi,] supple, ut sint et inveniantur corda vestra sancta et sine querela in adventu Christi, quo cum omnibus Sanctis veniet ad judicium. Apostolus enim spiritu plenus conglomerat hic multa, quæ affectus suggerebat, nec de verbis est sollicitus, sed verba nonnulla subticet et subaudit, juxta c. 38.

Vere S. Chrysostom. hic homil. 4. *Paulus*, inquit, *cum videret dilectorum quorumdam lacrymas, ita perfringebatur et conterebatur adamas ille, ut diceret: Quid facitis flentes et conterentes cor meum? Nam omnibus resisto, una dempta dilectione: illa me vincit et superat.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari ad vitam Christianam, puram et sanctam, atque ad fugam fornicationis.

Secundo, v. 9, refricat eis studium charitatis fraternæ, et v. 11, fugam otii, et laborem manuum.

Tertio, v. 12, agit de fide et spe resurrectionis: scilicet ne contristentur in sua vel suorum morte, asseverat, quod fideles pie mortui brevi resurgent, ita ut non tam mortui quam dormire videantur; quodque Christo cum tuba Archangeli venienti ad judicium omnes simul occurrent in aera, ut semper cum eo sint et regnent in cœlo.

1 De cætero ergo, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Jesu, ut, quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oporteat vos ambulare, et placere Deo, sic et ambuletis, ut abundetis magis. 2. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Jesum. 3. Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut abstineatis vos a fornicatione, 4. ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore: 5. non in passione desiderii, sicut et Gentes, quæ ignorant Deum: 6 et ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum: quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, et testificati sumus. 7. Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. 8. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum: qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis. 9. De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos a Deo didicistis ut diligatis invicem. 10. Etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia. Rogamus autem vos fratres, ut abundetis magis: 11. et operam detis ut quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis et operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis: et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt: et nullius aliquid desideretis. 12. Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent. 13. Si enim credimus quod Jesus mortuus est, et resurrexit: ita et Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. 14. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. 15. Quoniam ipse Dominus in jussu et in voce Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo: et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. 16. Deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus. 17. Itaque consolamini invicem in verbis istis.

1. Ambulare et placere Deo] Ita de Henoch dicitur Genes. 5. v. 22. *Ambulavit Henoch cum Deo*, q. d. Henoch ita sancte et pie vixit, quasi Deum semper præsentem præ oculis haberet, et revereretur; ideoque in omni opere cautissimus, modestissimus, religiosissimus semper incedebat, eratque Deo, Deique voluntati per omnia consentiens, perinde ac homo cum homine amico, vel domino, suo ubique et indivulse inambulans, illi per omnia consentit, illi in omnibus se conformat. Unde tulit et rapuit eum ad se Dominus, tamquam altiorem terra, Deo angelisque dignum, imo familiarem. Hinc Abrahæ mandat Deus Gen. 17. 1. dicens: *Ego Deus omnipotens, ambula coram me, et esto perfectus*. Magna ars et sapientia est nosse ambulare cum Deo.

Sic et ambuletis, ut abundetis magis] q. d. Rogo vos ut sic conversemini, ut in dies proficiatis in via incepta, scilicet ut conemini quotidie vosipsos superare, progredi et excellere in via et virtutibus Christianis. Ita Anselm. Græca non habent το *sic et ambuletis*, sed tantum ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, ut abundetis magis, supple, in hac ambulatione et placentia (ut ita loquar) Dei. Chrys. et Theophyl. sic explicant: *Ut abundetis magis, id est*, inquiunt, *ut aliquid supra mandatum cupiatis facere, ut imperata superetis, quemadmodum enim terra non ea solum semina, quæ accepit, reddit et profert, sic animus non debet in acceptis consistere, sed et etiam transcendere.*

Nota Christiani est non stare, sed ambulare et proficere semper in virtute et vita Christiana, ut sibi quotidie dicat illud Psal. 76. 11. *Dixi, Nunc cœpi*, et illud Psal. 83. 8. *Ibunt de virtute in virtutem*: heb. מחיל אל חיל *mechail el chail*, id est, ut Hier. vertit, *ibunt de fortitudine in fortitudinem*, quia scilicet, fient in dies gratia Dei fortiores ut ascendant in Sion, id est, in cœlum, ubi palam videant Deum deorum. Pulchre S. Bernard. ad Dragonem epist. 34. *Nemo*, inquit, *perfectus est qui perfectior esse non appetit; et in eo quoque perfectiorem se probat, quod ad majorem tendit perfectionem.*

2. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Jesum] Id est, per auctoritatem et mandatum Domini Jesu, ego Paulus quasi legatus Jesu præcepta vobis dedi. q. d. Præcepta, quæ præcepi, non mea sunt, sed Christi. Christus est legislator, ego Christi sum præco: multa enim fidei, virtutum et Sacramentorum mandata in particulari vobis ut Christianis, aliis proponenda et promulganda tradidit mihi Christus reliqua mihi sancienda demandavit, jussitque ut eas leges Christianis præscriberem, quas eis, pro rerum exigentia, convenire putarem. Sic vulgo dicit aula vel parlamentum se facere legem vel edictum *par le Roi*, id est, per regem, quia regis vice, nomine et auctoritate legem vel edictum fert et sancit.

3. Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione,] Nota Primo. Dei voluntas hic intelligitur non illa, quæ dicitur beneplaciti, qua Deus creat et facit quidquid illi lubet et placet, sed illa quæ dicitur signi, quæ scilicet significat Deus quid velit et jubeat nos facere, scilicet ut studeamus sanctitati.

Secundo, integra *sanctitas*, inquit S. Dionysius tam in Deo, quam in nobis et angelis, *est ob omni inquinatione libera, incontaminatissima et perfectissima puritas*. Et sic sanctitas opponitur cuivis peccato, estque virtutum omnium completio. Hic vero, et 1. Cor. 7. 34. sola castitas dicitur sanctitas: opponitur enim hic et v. 7. fornicationi et immunditiæ Unde et subdit, *Ut sciat unusquisque vas suum possidere in sanctificatione*, id est, in puritate et castitate, ut mox dicam. Ratio hujus nomenclaturæ est hæc, quod, sicut libido est bestialis, pudenda et maxima impuritas, sic e contrario castitas, summa est et maxima puritas, quæ hominem angelicum facit; imo eum efficit templum Spiritus Sancti, ut insinuat Apostolus v. 8. Hinc et poeta Æneid. 11.

Tuque o sanctissima conjux,
Felix morte tua:

Sanctissima, id est castissima: et Æneid. 12.

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam;

Sancta, id est pura et casta.

Præclare S. Cyprianus tract. de Orat. Dominica, explicans illud, *Fiat voluntas tua. Voluntas*, ait, *Dei est, quam Christus et fecit et docuit: Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, et factam posse tolerare; cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati ejus inseparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere: quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur, in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere.*

4. Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore.] Quæritur, quodnam hoc vas? S. August. lib. 1. de Nuptiis et concupisc. c. 8. et l. 4. contr. Julian. c. 10. et l. 5. c. 9. per *vas*, uxorem accipit. q. d. Quisque honeste et caste uxore sua utatur. Sic Proverb. 5. v. 15. dicitur, *Bibe aquam de cisterna tua*. Ubi Septuag. vertunt, *fili bibe aquam de vasis tuis*, cujus loci sensus hic est: voluptatem conjugii castam, puram et fœcundam hauri de uxore tua, quæ tibi sit instar cisternæ, et vasis puri carentis luto fornicationis, zelotypiæ, morositatis, etc. Ita Beda, Jansen. et alii in dictum locum. Sic S. Petrus epist. 1. c. 3. 7. monet maritos ut uxoribus quasi infirmiori vasculo condoleant et condescendant. Pari modo videtur hic jubere Apostolus viris, non tantum ut aliena uxore abstineant, sed etiam ut sua quasi vase sancto, caste et moderate utantur. *Præcipitur*, ait Hier. (aut potius Rabanus) in c. 1. Thren. *viris, ut certa concubitus norint tempora. Nam, ut ait Ecclesiastes, tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus. Caveat ergo uxor, ne victa libidine alliciat virum; et maritus vim ne faciat uxori, patiens omni tempori subjectum sibi esse debere conjugis voluptatem. Unde et Paulus ait, Ut noverit unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctitate.* Nam, ut pulchre ait Xistus philosophus: *Adulter est uxoris amator ardentior.*

Verum quia apud Thessalonicenses, multi, præsert

tim juniores, erant adhuc cœlibes, et sine uxore. Apostolus autem cuique hoc vas tribuit; generalius et melius cum Chrys Theod. Theoph Ambros. OEcumen. Anselm per *vas* accipiemus corpus, quod generatim phrasi Hebræa dicitur *vas*, id est, instrumentum hominis; sicut enim faber sua regula vel trulla quasi instrumento utitur ad omnem fabricam: ita anima utitur corpore quasi instrumento, et organo ad omnes suas actiones, adeo ut nec intelligere quidem possit sine sensibus, et phantasmatibus corporeis. Sic Plato dixit corpus esse vas animæ. Sic dicitur Paulus *vas electionis*, id est, instrumentum a Deo electum ad conversionem Gentium. Sic Genes. 49 Simeon et Levi dicuntur *vasa*, id est instrumenta, *iniquitatis*, hoc est, iniquæ cædis et vastationis Sichimorum. Vel Secundo, corpus dicitur vas animæ specialim et proprie, quia sicut vas recipit et continet vinum ita corpus recipit at continet animam. Et sicut vas sordidum et putidum vinum ipsum afficit et corrumpit, ita corporis sordes, pollutiones et libidines inquinant animam. Hinc est illud Apostoli, 1. Cor. 6. v. 18. *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat*: quia illud polluit sordidat, contaminat. Sic David 1. Reg 21 petens a pontifice sibi et suis dari in necessitate famis panes propositionis; cum ille peteret, *Si mundi sunt pueri, maxime a mulieribus?* respondit, *Continuimus nos ab heri et nudius tertius; et fuerunt vasa puerorum sancta*, id est, corpora impollnta *Porro via hæc polluta est* q. d. Usus hic laicus et pollutus est, ut scilicet ego et mei socii, qui sumus laici, vescamur panibus propositionis, quibus solis sacerdotibus vesci licet: *sed sanctificabitur in vasis*. id est, non polluetur panis hic, sed sancte recipietur in sanctis et pueris corporibus nostris. In hac necessitate famis, qua etiam lairis liret vesci panibus sanctis. Ita Abulens. ibi.

Vult ergo Apostolus hic, ut *quisque vas*, id est, corpus, *suum possideat* quasi dominus (non autem quasi servus serviat cupiditatibus corporis) *in sanctificatione et honore*, id est sancta. hac ast, caste et honeste, *non passione desiderii*, id est, non in affectu libidinis, ut scilicet mens non serviat desideriis carnis sed caro serviat rectis voluntat bus mentis, ait Ansel Ita Philosophus ille dixit adulescenti cuidam voluptuario: Non pudet te, cum sis ingenuus, facere mancipium corporis tui? Anacharsis quoque statuis inscribebatur; Linguæ, ventri, pudendis temperandum; quod maximarum malorum causa sit lingua effrænis, et luxu nihil turpius, et libido pecudem ex homine reddat, testis Laertius l. 1. cap 9 Aliter Chry os. et Theoph. per passiones desiderii, accipiunt delicias, opes, etiam, socordiam, et quidquid concupiscentiam inflammat: his enim amputatis tuta est castitas tam mentis, quam corporis

6. Et ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum.] Nota. Non agit Apostolus de fraude, avaritia et injustitia opum, sed de injustitia et fraude thori, id est de adulterio: agit enim de libidine et immunditia, Adulterium ergo vocat supergressionem et circumventionem. Supergressionem, id est, prævaricationem et oppressionem, qua quis proximi thorum invadit superscandendo (hoc enim est Græcum ὑπερβαίνειν) et adulterando; idem circum ventionem vocat, qua quis fraudulenter usurpat uxorem alterius, quæ græce hic dicitur πλεονεξία, id est nimia cupido habendi non opes, sed pellices, qui enim sua uxore contentus non est, sed alias appetit et invadit, is πλεονεκτεῖ Ita Chrysost. Theodor. et Hieron. in c. 4. Ephes. v. 19 ibi enim πλεονεξίαν, sive, ut Noster vertit, *avaritiam*, pro illicita et immodica venereorum cupiditate usurpat Apostolus, ut ibi dixi Cum argo ait hic, *in negotio*; intellige fornicationie Sic πρᾶγμα Græcis vocatur fornicatio; æque ac Latinis, ut cum dicunt, rem habere cum meretrice: sic eadem ab Italis vocatur *negotium*, honesta aposiopesi. Sic S. Clemens lib 3 Constit Apost. c 2. *Adolescentiores*, ait, *viduæ in gradum vidualem ne cooptentur*, *ne excusando non posse continere fervorem adolescentiæ, aliquando iterum nubentes, in negotio* (id est libidine et copula, uti ibidem explicat Turrianus) *sint*. Unde explicans subdit: *Subveniendum est illis, ne excusando se derelinqui, iterum nubentes negotio turpi implicentur*.

7. Non enim vocavit nos Deus in (ad) immunditiam sed in (ad) sanctificationem,] id est castimoniam. Christianismus enim est professio castitatis, et detestatio libidinis, ita ut Gentes libidinibus addictæ eis renuntiare debeant, et castitatem amplecti, cum baptismum et christianismum suscipiunt; ideoque in baptismo dat eis Deus Spiritum Sanctum, uti subdit Apostolus.

9. De charitate autem fraternitatis,] id est fraterna. Est hebraismus: Hebræi enim omnes suæ gentis vorant *fratres*. Hinc pari modu Christiani quilibet alios Christianos compellare et complecti debent ut fratres; tum aliis nominibus, tum hoc præsertim, quod eumdem habent patrem, scilicet Christum, et eamdem matrem, scilicet Ecclesiam. Hæc fuit olim, et esse debet φιλαδελφία Christianorum. Zeno, rogatus quis esset amicus? respondit, *Alter ego*. Alexander ad matrem Darii, quæ ex errore Hephæstionem honoraverat pro Alexandro, dixit, *Nihil est, o mater, quod turberis: nam et hic Alexander est*, Quid dirat Christianus?

Ipsi enim vos a Deo didicistis.] Græce pulchrius id dicitur una voce, θεοδίδακτοί ἐστε q. d Adeodocti estis, sicut dicimus Adeodatus est: Deus enim per legem Christi, et per internam Christi gratiam et instinctum vos ducuit, ut diligatis invicem.

10. Etenim illud (diligera, et signa dilectionis exhibere) facitis in (ergo) omnes fratres.

11. Et operam detis, ut quieti sitis. Pro *operam detis*, græce est φιλοτιμεῖσθε, id est studiose et ambitiose conemini, inquit Erasmus; et, ut Ambrosius, *enitemini*; et, ut Syrus, *sedulam operam navetis*: Theophyl vere vertit, *ut munificis sitis*: disjungit enim hoc a sequentibus, sed alii passim illud iis conjungunt, et patet esse conjungendum.

Ut vestrum negotium agatis] πράσσειν τὰ ἴδια, ut agatis res proprias.

Notat etiam et curiositatem aliquorum Thessalonicensium: hæc enim duo connexa sunt; indeque oritur inquietudo, vana et varia desideria, appetentia rei et felicitatis alienæ, aliaque mala, quæ domos et respublicas perturbant. Euclides olim rogatus a quodam, quales essent dii, quoque re potissimum gauderent? *Cætera quidem ignoro*, ait, *at curiosos illis odio esse, certo scio*. Cum quidam exquireret an mundus

e-et animatus? et rursus, an glubosus? *Vos*, inquit Demonax, *de mundo solliciti estis, et vestram ipsorum immunditiam non curatis.* Ægyptius bajulus gestans quid velis opertum, quidam sciscitanti quid portaret? *Ideo*, ait, *obvelatum est, ne scires: tu vero cur curiose vestigas quod occultatum est?* Socrates curiose de astris scrutanti, *Quæ supra nos*, ait, *nihil ad nos*. Rursum curiosis illud Homericum objectare solebat:

Ædibus in vestris, quæ prava aut recta geruntur.

Xenocrates nihil referre dicebat, utrum pedes an oculos inferas in ædes alienas.

Crates Thebanus vulgo dictus est θυρεπανοίκτης, id est, ostiorum apertor: quod in omnes domos irrumperet, et si quid displiceret, reprehenderet cynica libertate

Thaletem in cœlum ad astra suspicientem et lapsum in barathrum, ancilla conspicata, merito id illi accidisse dicebat: qui cum quæ ante pedes essent ignoraret, cœlum contemplaretur ut cognosceret.

Zeno adolescentem curiosius quid rogantem, adduxit ad speculum, utque se contemplaretur admonuit: moxque rogavit, an videretur tali vultui convenire, quæstiones ejusmodi proponere?

Denique curiosi sibi talpæ, aliis sunt lynces,

Et præcedenti spectatur mantica tergo

Putet ergo curiosus sibi dici a Christo, id quod ipsi dixit Petro curioso de Joanne perquirenti, *Quid ad te? tu me sequere.*

Et ut honeste (εὐσχημόνως, id est decore) ambuletis ad eos qui foris sunt.] Hoc est, decore vos geratis cum Gentibus, ne scilicet otiosi et inertes indecore apud Gentiles mendicetis ad Ecclesiæ opprobrium, cum viderint vos sanos et valentes otiari et mendicare; sed potius ut decore victum vobis comparetis honesto labore et opificio, Ita Theoph. omnia enim hæc spectant ad fugam otii et desidiæ, ad studium laboris et operationis. Unde sequitur:

Et nullius aliquid desideretis] q. d. Ne inopia quæ ex otio sequi solet, cogamini aliena desiderare. *Piger* enim, inquit sapiens, *semper in desiderio*. Græce est, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε id est, ut nullius indigeatis: otium enim parit indigentiam et penuriam, penuria fures facit aut mendicos.

12. Nolumus vos ignorare fratres de dormientibus.] illud scilicet mysterium resurrectionis, quod mox explicabo v. 15

Nota cum S. Aug. ser. 32 de Verbis Apostoli tom. 10. Scriptura eos qui mortui sunt, vocat *dormientes* ob spem resurrectionis, qua celerrime evigilabunt ex somno mortis, et ex lecto, id est, sepulchro suo. Ita Daniel c. 12. 2. ישני *iescenim*, id est *qui dormiunt*, vocat mortuos Hinc pia fuit, et etiamnum est, Christianorum consuetudo, ut, cum aliquis mortuus esset, non dicerent, Iste mortuus est sed, Obdormivit in Domino; idque ad omirorum consolationem, et ut mutuo se exeitarent ad contemptum vitæ præsentis, et spem resurrectionis. Ita Christus de Lazaro mortuo loquitur, dicens: *Lazarus amicus noster dormit; sed vado, ut a somno excitem eum*, Joann 11 11. Secundo, quia magna est affinitas somni et mortis: somnus enim est mors quædam brevior, mors vero somnus longior. Hinc Poeta:

Stulte, quid est somnus, gelidæ nisi mortis imago?

Hinc etiam vocatur consanguineus lethi sopor.

Ut non contristemini, sicut et cæteri, qui spem non habent.] Notat S. Augustinus serm. 32 de Verbis Apostoli, non prohibere Apostolum omnem tristitiam in morte defunctorum amicorum: hæc enim naturalis est; sed eam tantum quam habent Gentiles et impii, *qui*, ut ipse ait, *spem non habent. Contristamur, ergo nos*, ait Aug *in nostrorum mortibus necessitate omittendi, sed cum spe recipiendi; inde tristamur, hinc consolamur, inde infirmitas afficit, hinc fides reficit; inde dolet humana conditio, hinc sanat divina promissio*

Rursum ex hac spe resurrectionis et gloriæ cœlestis, infert S. Aug piam esse traditionem Ecclesiæ, ut pro defunctis sacrificemus, oremus et eleemosynas demus *Hoc enim*, ait, *a Patribus traditum universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiæ celebrantur, quis eis dubitet suffragari pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur?* Notent hæc Novantes, discantque ex Augustino Missam esse sacrificium, in eoque pro defunctis orari solere, ut scilicet pœnis Purgatorii liberentur, idque ex traditione totius Ecclesiæ.

13 Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita (supple, pariter credere debemus, quod) Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.] aut certe per hypallagen sic verba ordinanda sunt: *si* (id est sicut) *Jesus mortuus est et resurrexit, ut credimus. ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Notat Theophyl. τὸ *per Jesum* bifariam posse accipi. Primo, ut referatur ad *adducet cum eo* q d Per gratiam Jesu Christi resurgemus Secundo et melius, ut referatur ad *eos qui dormierunt*, atque periphrasis fidelium defunctorum: fideles enim, qui Christum in seipsis habentes moriuntur, dormiunt per Jesum, id est, in Jesu, puta in Jesu fide, charitate ac spe resurrectionis Sic διὰ accipiunt pro ἐν v. 16. et Rom. 14. 11. Apocal. 14 13. *Adducet* hos Deus, scilicet e sepulchris evocatos, ad vitam novam et gloriosam, atque ad beatam immortalitatem ut dicitur. 1. Cor. 15 v 53 Probat hic Paulus nos resurrecturos exemplo Christi; idque duplici titulo et argumento q d Christus resurrexit; ergo et nos resurgemus: tum quia Christus fuit homo nobis similis, mortuusque est uti et nos morimur; tum quia Christus ut caput nostrum virtutem resurgendi in nos quasi membra sua influit: ut sicut in illo ejusque fide et spe viximus et mortui sumus, ita et in eodem resurgamus.

14 Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini,] id est, per verbum, revelationem et doctrinam Domini. q. d. Non quod a meipso, sed quod a Christo didici, loquor et doceo, mysterium scilicet resurrectionis, quod sequitur

Quia (quod) nos qui vivimus, qui residui sumus in adventu Domini.] Græce εἰς τὴν παρουσίαν, id est, *in adventum*, et ita legunt Romana Biblia q d Nos qui relinquimur superstites usque in adventum Domini. ut in illo adventu viventes reperiamini, Ubi Nota Paulus ita de se loquitur, atque si victurus esset usque

ad adventum Domini, hoc est, usque ad diem judicii; non quod ita futurum putaret, sed ut illius diei terribilis et incertæ memoriam nobis et timorem perpetuum incuteret, ut semper suspensi illum diem exspectemus, et ad eum nos comparemus. Est ergo hic enallage personæ: *Nos qui vivimus*, id est quicumque vivent, sive ex nobis, sive ex posteris nostris, quorum ego personam hic induo et subeo, ut de iis in mea persona loquor. Ita S. Aug. l. 20 de Civit. c. 20.

Non prævenIemus (in resurrectione, de qua dixit v. præced.) eos qui dormierunt.] Græce κοιμηθέντας, id est, somno (scilicet mortis) *sopitos*; August. 20. Civit. 20. legit, *qui ante dormierunt*. Unde in Græco videtur legisse non κοιμηθέντας, sed προκοιμηθέντας. q. d. Nos qui adhuc vivimus, et quicumque vivent in die judicii, non prius resurgemus, aut gloria donabimur, quam ii resurgant ad gloriam, qui ante nos jam pridem mortui computruerunt. q. d. Videte ergo, quam facile et subito Deus dormientes, quos dixi, putidos licet et in cinerem versos, suscitabit: ne ergo fratres et amicos mortuos multum lugeatis, ac de iis contristemini, ut dixi v. 12. Unde notat Theoph. tacite hic dicere Apostolum idem quod dixit in epist. 1. ad Cor. 15. scilicet quod in momento et in ictu oculi resurgemus. *Quia enim*, inquit Theophyl. *difficile videbatur, eos qui computruerunt, resurgere, hinc ait Paulus quod viventes haudquaquam antevertent illos* (quia scilicet in momento resurgent omnes) *ne quemadmodum Deo facile est, viventes et integros adducere ad Christum, sic et illos corruptos*. Prius ergo mortui non longius distant a resurrectione quam posterius defuncti, aut ii qui vivunt, utrique enim simul resurgent.

Aliter hæc accipit S. Methodius apud Theoph. Nos, inquit, qui residui sumus, id est animæ immortales non prævenient corpora in resurrectione: sed corpus simul cum anima resurget ad vitam immortalem. Sed hoc non est ad mentem Apostoli: sic enim dicere debuisset, *Non præveniemus ea*, scilicet corpora: jam autem dicit, *eos*, scilicet homines dormientes.

16. Quoniam ipse Dominus (Christus Judex) in jussu et in voce Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo.] Theoph. distinguit jussum a voce: Jussio, inquit, Dei faciet reddere terram corpora, eaque suscitabit, et in immortalitatem transformabit; vox vero Archangeli aliis angelis administrantibus, efficiet, ut suscitati omnes per diversa loca dispersi in unum colligantur. Sed hoc non satis solide dicitur: vox enim Archangeli non tantum colliget, sed et suscitabit mortuos, ut dixi 1. Corinth. 15. 52 et hic insinuat Apostolus, cum subdit, *et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi.*

Secundo, melius idem Theophyl. cum Chrysost. accipiunt hæc per epexegesin, vel hendyadin: *in jussu et in voce*, id est, in jussu qui sit vox, vel in jussu vocis Archangeli. Rursum *in jussu*, id est, cum jussu; *in voce*, id est, cum voce: sæpe enim Hebræi *bet*, id est *in*, usurpant pro עם *im*, id est *cum*.

Nota. Pro *in jussu*, græce est ἐν κελεύσματι, id est, in, cum, celeusmate: celeusma autem est conclamatio nautarum invicem se adhortantium, ut uno velut concentu et conatu simul omnes remos attollant et remigare incipiant. Videtur ergo tale fore commune celeusma aliorum angelorum, qui tubam suam inflante Archangelo, simul et ipsi suis vocibus vel tubis in singulis orbis partibus pariter conclamabunt, ut ubique simul omnes resurgant. Ita Chrys. Theodoret. Theoph. Anselm.

In voce Archangeli, et in tuba Dei.] Est epexegesis, vel hendyadis, ut dixi: q. d. In voce Archangeli, quæ sit tuba Dei, vel in voce tubæ, aut tubali Dei: vox ergo Archangeli eadem erit cum tuba Dei. Dicitur *Dei* hebraismo, id est maxima, et maxime sonora, ut per totum mundum audiatur. Sic dicuntur montes et cedri Dei, id est maximi et altissimi: omnia enim quæ Dei sunt, maxima sunt. Secundo, dicitur *Dei*, quia Deum judicem præibit, uti tuba solet regem vel Imperatorem præire. Tertio, dicitur *vox Dei*, quia magnifica erit et horribilis instar tonitrui, talisque qualis decet majestatem divinam, ut ei quasi proportionetur. Unde hujus tubæ typus fuit tuba illa angeli proclamantis Judæis decalogum in Sina, Exodi 20. v. 18. Ita ex Chrys. Theoph.

Hinc Nota Primo, quod tuba hæc non erit spirituale imperium Christi, ut voluerunt nonnulli ex S. Greg. sed erit sensibilis clangor et vox tubalis formata ab angelo in aeris collisione, vel potius per realem tubam, ut vult Anselmus in Elucidario, et alii: nam Christus, Paulus et Patres semper vocant tubam, tubaque aptissimum est instrumentum a lam angelo, ut maxime sonoram, ex aeris ad latera tubæ impulsu et collisione, vocem edat. Ex qua materia sit hæc tuba futura, an ex argento, an ex ære, ut opinatur Franc. Suarez, an ex nube et meteoris, an ex alia materia magis sonora, quam homines ignorant, sed norunt angeli, incertum est.

Nota Secundo. Ad hunc finem canet hæc tuba. Primo, ut omnes homines excitet a mortuis, eosque citet ad judicium, ut satis patet Joan. 5. 28. Secundo, ut electos vocet ad solemnitatem et lætitiam beatæ æternitatis instar tubæ, quæ Hebræos vocabat ad festa, Num. 10. v. 8. et 10. Ita Anselm. Tertio, ut terreat reprobos, et vocet electos ad bellum, ut reprobos deturbent in gehennam. Ita Anselmus: erit enim quasi classicum militare.

Nota Tertio, 1. Corinth. 15. v. 52. vocatur hæc tuba *novissima*: quia post tubas septem angelorum, quibus ante diem judicii plagas maximas toti orbi inducent, de quibus Apoc. c. 8. et 9. hæc sequetur ultima, clamabitque ac intonabit, *Surgite mortui, venite ad judicium*, ut indicant Chrys. et Theoph. docetque D. Soto in 4. dist. 43. q. 1. a. 4.

Nota Quarto. Hæc tuba Archangeli, Joan. 5. 28. vocatur *vox Filii Dei*, quia licet ministerio angelorum, jussu tamen Filii Dei formabitur, ab eoque vim suscitandi mortuos accipiet. *Venit*, ait, *hora, in quo omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus* (Filii Dei) *et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui vero mala egerunt, resurrectionem judicii* (damnationis æternæ.)

Petes: Quomodo mortui possunt hanc vocem audire? Respondeo. *audient*, id est, sentient vim hujus vocis: vel *audient*, id est, illi obedient resurgendo, perinde ac si audirent vocem Filii Dei, qui vocat ea quæ non sunt quasi ea quæ sunt: ut sit catachresis. Erit enim hæc tuba, ut multi Patres et Doctores docent, instrumentum saltem morale resurrectionis, per quod Christus operabitur resurrectionem: sicut verba

consecrationis sunt instrumentum transubstantiatio nis. Unde S. Joannes addit, *Et qui audierint* (hanc vocem) *vivent*. Dico morale; non enim necesse videtur aut eogruum satis, huic tubæ tribuere vim physicam suscitandi mortuos.

Adde Secundo, audient mortui hanc vocem postquam resurrexerint: resurrectio enim fiet in instanti, cum tuba ranet, *Surgite*. Ita ut hac voce protracta et sonante resurgentes, illam adhuc audire possint, vel certe illud, quod tuba subjunget, *Venite ad judicium*. Ita Franc. Suarez 3 p. q. 55 a. 1. Erit enim hæc tuba quasi præco citans omnes ad judicium. Unde canit Ecclesia, *Tuba mirum spargens sonum per sepulcra regionum, coget omnes ante thronum*.

Moraliter S. Chrysost hic homil 8 pag. 1370. *Quando igitur illa facta fuerint, tunc et vox audietur Archangeli angelis reliquis imperantis et clamantis: audientur tunc tubæ, imo tubarum sonitus. Qualis igitur tremor, qualis timor eos, qui in terra tunc erunt, qui judicem expectabunt, obtinebit! uno namque rapietur, et uno relinquetur; et unus accipietur, et unus relinquetur. Quis erit tum animus illis, qui istos quidem sublatos videbunt, se vero relictos? An non quovis gehenna terribilius eos ita dejectos ac consternatos reddere poterunt? Fingamus itaque sermone jam illud adesse: si enim mors repentina, aut civitatum motus, et reliquæ minæ animos nostros ita concutiunt: quando viderimus terram diruptam, et his omnibus refertam, quando audierimus tubam, quando vocem illam Archangeli quavis tuba clariorem perceperimus, quando cœlum hoc undique sursum avectum et contractum, quando ipsum adventantem Deum regem omnium viderimus, quis tum nobis animus erit?* Et inferius: *Ego multos qui post deductionem ad mortem revocati fuerunt ad regiam benevolentiam et clementiam, dicentes audivi, se neque homines velut homines vidisse, quod animo fuissent summopere cum abducerentur perturbato, perculso et stupefacto. Si ergo corporalis mors usque adeo nos perterrefacit, quando æterna illa advenerit, quid patiemur?*

Hinc et S. Hieron. fertur hoc documentum observasse, ut aliis tradidisse: *Sive bibas, sive comedas, sive vigiles, sive dormias, hæc tibi tuba insonet: Surgite mortui, venite ad judicium*. Quamquam in operibus Hieron. hæc sententia jam non reperiatur; ejus tamen quid simile invenitur in Regula monachorum tom. 4. operum S. Hieronymi quæ collecta ex S. Hieronymo, ac conscripta a Superiore Ordinis Hieronymiani, quam probavit Martinus V. Pontifex, ut habetur initio Regulæ.

Idem Hieron ad Heliodorum: *Veniet*, inquit, *illa dies, qua corruptivum hoc et mortale incorruptionem induet et immortalitatem. Tunc ad tubæ vocem pavebit terra cum populis: et tu gaudebis. Judicaturo Domino lugubre mundus immugiet: tribus ad tribus ferient pectora. Potentissimi quondam reges nudo pectore palpitabunt. Exhibebitur tunc cum prole sua Venus; tunc ignitus Jupiter adducetur: et cum suis stultis Plato discipulis: Aristoteli argumenta non proderunt. Tunc rusticanus et pauper exultabis et ridebis, dicesque: Ecce crucifixus Deus meus, ecce judex, qui involutus pannis in præsepio vagiit; hic est ille operarii et quæstuariæ filius; hic, qui in matris gestatus sinu, hominem Deus fugit in Ægyptum: hic est vestitus coccino, hic qui sentibus coronatus. Cerne manus, Judæe, quas fixeras; cerne latus, Romane, quod foderas: videte corpus, an idem sit quod dicebatis clam nocte tulisse discipulos.*

Archangeli.] Non Christi, ut Ambros. sed, ut D. Thomas Michaelis, qui jussu et vice Christi, præses est Ecclesiæ, ut olim fuit Synagogæ, Daniel. 12 1. vel certe Gabrielis, qui præest, ut multi volunt, secundo ordini, qui est Archangelorum: ut, sicut Gabriel primum Christi adventum prænuntiavit Beatissimæ Virgini, ita et secundum prænuntiet mundo Archangelo ergo hac sua tuba insonante quasi superioris sui imperio excitl angeli aderunt. tuba enim hæc eis P. nuo inclamabit, inquit Chrysost *Paratos facite omnes, adest judex*. Et hoc est quod ait Christus Matth 24 *Mittet* (filius hominis non solum A changelum, sed) *angelos suos cum tuba et voce magna* Unde Secundo videtur, quod Archangelo tuba sua clangente, alii angeli voce magna lenta et producta conclamabunt, *Surgite mortui*: simulque ad congregandos hominum cineres quisque suis locis discurrent celerrime. Tertio, hos cineres deinde componet, organizabit, animabit Deus, ut momento resurgant eo modo, quo dixi 1. Cor. 15 52. Resurget autem quisque, ubi suna erit corpus vel cineres. Inde angel. eos rapient in vallem Josaphat juxta Hierosolymam, ubi fiet judicium, ut dicitur Joel. 3 2 *Congregabo*, ait, *omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et disceptabo cum eis ibi*. Et hoc significavit Christus Matth 24. 31. cum ait, *Et congregabunt* (angeli) *electos ejus a quatuor ventis, a summis cœlorum, usque ad terminos eorum*.

15. et 16 Et mortui qui in Christo (in Christi fide ou gratia, sive Christi fideles et amici) sunt, resurgent primi: deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera.] Quæritur hic an aliqui prius, aliqui posterius sint resurrecturi? hoc enim hic videtur dicere Apostolus Respondet Primo Sedulius, significari hic ordinem non temporis, sed dignitatis: qui enim in Christi fide et gratia mortui sunt, resurgent primi non tempore, sed dignitate Secundo, Chrysost. et Theophyl. Resurgent, inquiunt, ante impios justi, ut sint primi in resurrectione non tantum dignitate, sed et tempore, utpote, qui rapiendi sint in aera, ut Christo Judici venienti occurrant honoris causa. Posterius vero resurgent impii, ut qui neque rapiendi sint in aera, neque Christo occursuri Sed hoc videtur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim non ponit hic ordinem inter justos et impios, sed inter mortuos in Christo, et viventes adhuc secum Unde Tertio, Theodoretus magis ad litteram sic explicat, q. d. Ita cito resurgent illi qui jam pridem et olim multa ante sæcula mortui sunt, ut præveniant eos qui tum superstites et vivi invenientur; hi enim prius mori debebunt antequam resurgant: his ergo morientibus, priores, jam olim scilicet: mortui, resurgent: ac consequenter hosce prævenient in resurrectione. Quarto, alii putant hic non significari ordinem et consequentiam, sed tantum comitantiam, ut deinde idem sit quod præterea. Verum Quinto, sic locus hic genuine exponendus est: *Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi*

græce πρωτον, id est primum, nimirum antequam rapiantur obviam Christo in aera: *deinde nos qui vivimus, simul cum illis* (qui ex mortuis resurrexerunt) *rapiemur obviam Christo*. Ponitur enim hic ordo non resurgentium, nec resurrectionis, ad resurrectionem, sed ordo resurrectionis ad raptum et occursum Christi, videlicet quod primi illi qui mortui erant resurgent, deinde quod iidem cum aliis tum viventibus simul rapientur in occursum Christi. Ita Anselm. D. Thom. et alii

Nota: Non meminit hic Apostolus resurrectionis impiorum et reproborum, sed tantum mortuorum in Christo, id est, in fide et gratia Christi: fideles enim, pios et bonos tantum consolari vult hac spe resurrectionis.

Nos qui vivimus,] Id est, qui tunc vivemus, puta qui ex nobis, vel e posteris nostris justi tunc vivent: at forte ego ipse: quia incertum est quando erit judicii dies, et quisque ad eum paratus esse debet omni hora: veniet enim sicut fur in nocte, ut dicet cap. seq. Unde prudenter timere et persuadere sibi quisque potest forte instare hunc diem, ait Anselm. Ita passim Apostolus eorum qui tum vivent personam assumit, et in se transformat, ut notavi v. 14.

Rapiemur] tum ab angelis, tum a virtute Christi per dotem agilitatis, quam cuique Sancto jam beato indidit, non enim resurgent Sancti prius ad vitam, deinde posterius ad gloriam, sed simul cum resurrectione accipient gloriam corporis, resurgent enim in corpore non mortali et passibili, sed immortali, impassibili et glorioso.

Quæres, an ii, qui vivi invenientur in die judicii non morientur, seu vivi rapientur obviam Christo, ita ut sine morte fiant immortales et gloriosi? Asserit hoc Justinus q. 109 et Aug. l. 2 de Peccat. merit. c. 31. Cajetanus et alii: hi enim putant eos qui in fine mundi vivi reperientur, excipiendos esse a communi lege mortis, et hos esse vivos illos, de quibus dicitur in Symbolo, quod Christus judicaturus est vivos et mortuos. Sed debili fundamento nititur hæc exceptio a lege mortis plane universali. Unde postea re melius discussa retractans suam sententiam S. Aug. 20 de Civit. c. 20. docet omnes omnino homines morituros et resurrecturos. Idem docet Ambros. D. Thomas, et alii jam passim. Qui ergo in die judicii vivi reperientur, illi morientur in aere et raptu, ait S. August. et Ans. vel potius, ut D. Thomas et OEcumen. in terra qui locus est morientium, antequam rapiantur: resurgent enim omnes canente tuba ut ait Paulus 1. Corinth. 15 v. 52.

Dices: qui sunt ergo vivi illi quos Christus in Symbolo dicitur judicaturus? Respondeo. Sunt ii, qui vivi et superstites in die judicii reperientur: hi enim brevissimo et paucissimo tempore morientur (ut commune debitum naturæ et peccati originalis, cui omnes obstringimur, persolvant:) nam statim a morte resurgent. Unde censentur non tam mortui quam vivi: quemadmodum Christus Lazarum, quia mox resuscitandus erat, non mortuum esse, sed vivere et dormire dixit, Joan. 11. v. 11. Atque hæc est causa cur Apostolus nec eorum mortis, nec resurrectionis meminerit, sed vivos nominarit, et inter vivos retulerit, quasi semper vivi maneant qui ita moriuntur ut vix mori videantur; ita ut eorum mors non videatur esse mors, sed transitus ad vitam meliorem et æternam.

Dicitur ergo Christus judex vivorum et mortuorum id est, omnium hominum tam eorum qui vixerunt et mortui sunt, quam eorum qui vivent Christo adveniente ad judicium: alioqui enim in ipso judicio nulli erunt mortui, sed omnes vivi, solosque vivos proprie judicabit Christus. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus 1. Corinth. 15. v. 51. diserte asserit, *Omnes resurgemus*, vel, ut alii legunt, *dormiemus, sed non omnes immutabimur*: et v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur*: et v. 36. *Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur*. Idem patet ex eo quod hic v. 14. dixit: *Nos qui vivimus, non præveniemus*, resurgendo, *eos qui dormierunt*; quia scilicet simul cum illis resurgemus, et deinde simul cum illis rapiemur obviam Christo: si resurgemus cum illis, ergo prius moriemur. Tacite ergo significat eos morituros; dicit tamen *Nos qui vivimus*, ut, si dormientes, id est mortuos, vocet, ipsos contristet, vivos que eorum reficiet, quod tetigit v. 12 dicens: *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent.*

Obviam Christo in aera.] Græce, εις απαντησιν του κυριου εις αερα, id est, in occursum Christi in aera. Unde videtur, quod, sicut cives regi venienti honoris causa foras prodeuntes occurrunt: ita et Sancti Christo venienti ad judicium in aera prodeuntes occurrent. Ita Chrysostom. Theodor. Theophylact. Erit ergo hic occursus Sanctorum ante judicium universale, cum scilicet Christus judex ad illud e cœlo descendet. Et hoc est quod dicitur Matthæi 25. *Ecce sponsus venit, exite obviam ei.* Hoc enim exigit Christi dignitas, hoc Sanctorum reverentia et in Christum amor, hoc denique gloria, tam Christi quam Sanctorum expostulat: nam Sancti, uti jam dixi, ante judicium erunt beati, et resurgent in corpore glorioso: itaque cum ingenti gloria tam sua, quam Christi, Christo glorioso occurrent; postea tamen in judicio sententiam (eamdem quam privatim in morte et judicio particulari acceperunt) publicam æternæ felicitatis accipient, ut ita coram omnibus eorum sanctitas et gloria laudetur et honoretur. Hinc

Nota Secundo. Rapientur Sancti in occursum Christi in aere, ut ibi in nube splendidissima quasi throno considenti ad judicium peragendum, Sancti omnes in nubibus splendidis, quasi thronis assistant, ac quasi assideant, ut docet Franc. Suarez 3 p. disp. 57 sect. 2. tom. 2. in fin. Ita tamen ut quisque suo ordine et gradu pro meritis considеat. Unde in splendidioribus, et Christo vicinioribus thronis considebunt Apostoli et Apostolici viri, qui proprie cum Christo judicabunt, ut dicitur Matth. 19. 28.

Hinc patet Tertio, quomodo vallis Josaphat in qua fiet judicium, cum campis et locis vicinis (quæ longissime protendi, et adeo, sit opus sit, complanari possunt) capere poterit omnes homines, qui unquam fuerunt, sunt, aut erunt: nam reprobi in valle hac consistent in terra constituti a sinistris judicis circumcirca; Sancti vero a dextris consistent non in terra, sed altius et judici vicinius in aere, ita tamen ut, sicut in amphitheatris varii erant spectantium ordines per contignationem et tabulata alii aliis altiores: ita et Sanctorum varii sint ordines, aliique pro meritis supra

alios quasi in tabulato aereo altius considéant; sic tamen ut infimi longe a probis a terra (quam in vita calcarunt ac contempserunt) emineant, et Christo appropinquent. *Et sic semper*, videlicet tam in judicio quam in cœlo, ad quod mox ascendent, *cum Domino* (Christo) *erunt*, ut hic dicitur.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quod dies Domini veniet ex improviso sicut fur in noctu. Hinc hortatur ut semper sobrii et vigiles ad eum se comparent per vitæ integritatem, et bona opera, charitatis præsertim erga suos præpositos, misericordiæ, patientiæ.

Deinde v. 16 hortatur eos ut semper gaudeant, orent, et gratias Deo agant, utque spiritum non extinguant, et prophetiam probent.

Denique v. 23. omnimodam sanctitatem eis apprecatur, omnesque salutat.

De temporibus autem, et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis. 2. Ipsi enim
1 diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. 3. Cum enim dixerint
Pax, et securitas: tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti,
et non effugient. 4. Vos autem fratres non estis in tenebris, ut vos dies illa tamquam fur comprehendat. 5. Omnes enim vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum. 6. Igitur non dormiamus sicut et cæteri, sed vigilemus, et sobrii simus. 7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. 8. Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei, et charitatis, et galeam spem salutis. 9. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum, 10. qui mortuus est pro nobis: ut, sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. 11. Propter quod consolamini invicem: et ædificate alterutrum, sicut et facitis. 12. Rogamus autem vos fratres, ut noveritis eos, qui laborant inter vos, et præsunt vobis in Domino, et monent vos, 13. ut habeatis illos abundantius in charitate propter opus illorum: pacem habete cum eis. 14. Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. 15. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. 16. Semper gaudete. 17. Sine intermissione orate. 18. In omnibus gratias agite: hæc est enim voluntas Dei in Christo Jesu in omnibus vobis. 19. Spiritum nolite extinguere 20. Prophetias nolite spernere. 21. Omnia autem probate: quod bonum est tenete. 22. Ab omni specie mala abstinete vos. 23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur. 24. Fidelis est, qui vocavit vos: qui etiam faciet. 25. Fratres orate pro nobis. 26. Salutate fratres omnes in osculo sancto. 27 Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Amen.

1. De temporibus, et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis,] quo scilicet tempore et momento Christus venturus sit ad judicium.

2 Ipsi enim diligenter (ἀκριβῶς, id est exacte, plane, certo) scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet] q. d. Dies judicii subitaneus et improvisus, nullo sciente aut sperante, clanculum surrepet, et obruet homines incautos et securos; sicut fur noctu cum dormiunt omnes, domum invadit et expilat.

Dices; Ex Daniele cap. 12. 12. colligitur post mortem Antichristi superfore 45 dies ad judicium, qui dabuntur iis qui lapsi sunt sub Antichristo, ut pœnitentiam agant; ergo sciri poterit dies judicii. Respondeo, certum est ex Daniele, superfore (quod tamen pauci tunc scient, vel advertent) hos 45. dies; sed incertum est an non plures supererunt: imo verisimilius est plures dies, imo menses, et annos superfuturos usque ad diem judicii: id enim satis significat Ezech. cap. 39. v. 9. ubi docet, quod cæso Antichristo, ejusque exercitu, Gog, scilicet et Magog, tanta erunt spolia, hastæ et arma, ut Judæi ex omnibus urbibus confluant ad ea diripiendum, ot septem annis sat habeant ad ea comburenda, nec alia lignatione, aliisque sylvis egeant. *Succendent*, inquit Ezechiel, *ea igni septem annis, et non portabunt ligna de regionibus, neque succident de saltibus, quoniam arma succendent igni*, etc. Septem ergo anni post mortem Antichristi dabuntur lapsis ad pœnitentiam, in quibus post summam Antichristi persecutionem videtur futura summa pax Ecclesiæ. Ita Hector Pintus in Ezech. 39.

et Franc. Ribera in Apoc. c. 20 Idque insinuat Daniel loco citato: cum enim dixisset *Et a tempore cum ablatum fuerit juge sacrificium* (Missæ, scilicet per Antichristum) *et posita fuerit abominatio* (id est idolum Antichristi, qui volet coli ut Deus) *in desolationem* (id est, ut omnia bona perdat et desolet) *dies mille ducenti nonaginta*, id est, tres anni cum dimidio, ut dixit cap. 7. vers. 25. q. d. Ab initio persecutionis Antichristi, usque ad ejus finem et mortem, erunt tres anni cum dimidio Deinde subdit: *Beatus, qui expectat, et pervenit usque ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est, beatus qui pervenit ad dies 45. post mortem Antichristi: tunc enim plena erit quies, pax, libertas Ecclesiæ, nun dubium quin aliquanto tempore duratura.

Putavit Elias Levita et Judæi in sexto millenario annorum mundum esse finiendum, tumque fore diem judicii: unde hoc circumferunt elogium, *Sex millia mundus*, supple, habebit annorum; ut, sicut sex diebus mundus est conditus, ita sex annorum millibus consummetur. Addunt id significare sex *aleph*, quæ in Hebræo textu Genes. 1. 1. ubi dicitur, *In principio creavit Deus cœlum et terram*, reperiuntur; quasi *aleph*, sex millia annorum, quibus cœlum et terra consistent, significent: *aleph* enim Hebræis significat mille, sed hæc cabalistica sunt et Judaica.

Alii putaruut tot annos fore post Christum ad diem judicii, quot Christum præcesserunt ab origine mundi, hocque significat Habacuc c. 3. 2. cum ait, *Domine opus tuum* (incarnationis et redemptionis Christi) *in medio annorum vivifica illud*. Sed alius est sensus Habacuc, ut ibi dixi.

Tertio, Cardin. Cusanus opinatus est corpus Christi mysticum, id est Ecclesiam Christianam tot jubileos annorum habituram, quot Christus ipse annos complevit, scilicet annos 1700. Christus enim vixit 34. annos, quos si multiplices per 50. qui est numerus jubilei, invenies 1700. jam dictos. Sed hæc frivola videntur, et tales congruentias plurimas quisque comminisci posset, quæ nullum in re habent fundamentum, nisi congruentiam, vel convenientiam aliquam arithmeticam.

Hæc omnia elidit Christus dicens Marci 13 32. *De die autem illa* (judicii) *vel hora, nemo scit, neque angeli in cœlo*. Et Paulus hic docet non esse scribendum de temporibus et momentis judicii, quia dies Domini veniet sicut fur in nocte.

Sicut fur in nocte, ita veniet,] scilicet inopinato et inexpectatus, ut jam dixi. Addunt aliqui: sicut fur nocte venit, ita Christum nocte venturum ad judicium: idque significari Matth. 25 cum dicitur, *Media nocte clamor factus est: Ecce sponsus venit, exite obviam ei*. Ita Chrysost. et Euthym. Imo S Hieron. ibi dicit, hanc esse Apostolicam traditionem, ut ea de causa in paschate populum ante mediam noctem (erant hæ veterum Christianorum vigiliæ, quarum nomen udhuc retinemus in jejuniis et profestis) dimittere non liceat; eo quod Christus, sicut olim tempore mediæ noctis in Ægyptum ad cædem primogenitorum et liberationem Hebræorum venit, ita et eodem tempore ad judicium venturus crederetur.

Verum hæc non ita certa sunt, ut alique probabilius putant, non actu, sed mane Christum: qui lux est, quique veniet ut in lucem omnia proferat, venturum ad judicium Unde quod dicitur Matth. 25. *Media nocte clamor factus est*, etc. parabolice dict: est enim parabola, ut patet, nilque aliud significare videtur quam sponsum, id est Christum, media nocte, hoc est inexpectate, venturum, ut explicant Hilar. Greg et alii.

Causas plures cur Deus voluerit diem judicii, maxime particularis, esse incertum nobis, adfert hic Chrysost. et ex eo Theoph *Prima*, ait, *est, quia si novisset homo diem suum ultimum, nihil non scelerum conaretur patrare aliis diebus, deinde fine vitæ appropinquante baptizaretur. Deinde plerique si novisseut in crastinum v g. sese morituros, innumeris malis hostes affligere meditarentur, tamquam jam de seipsis desperantes, hostiumque se explera sanguine cupientes: quod nunc non fit, mortis eos terrore remorante, vitæque cupiditate. Præterea vitæ suæ amantiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertum haberent. Ad hæc justi non tantum mercedis haberent periculis objecti: quia compertum haberent se nunc haud morituros, sed post tot, v g. annos. Nunc vero, cum incertum sit evadantne pericula, an secus. nec vel sic tamen mortem evadere laborant, perspicua eorum virtus est, Quemadmodum enim tres pueri ea de causa majorem admirationem merentur, quod, cum non satis novissent, an ex igne essent evasuri, nec ne, neque sic tamen statuam adoraverunt, propterea obitus noster erit tamquam fur in nocte*. Ita et S. Aug. l. de Disciplina Christiana: *Latet*, ait, *ultimus dies, ut observentur omnes dies. Sero parantur remedia, cum mortis imminet periculum* Idem l. 2 de Doct. Chris *Timor*, ait, *de futura morte mentem necessario concutit, et quasi clavus carnis motus omnes superbiæ, ligno crucis affigit. Non potest male mori, qui bene vixerit: at vix bene moritur, qui male vixit*. Ita et S Hier. ad Heliod. *Nihil*, ait, *æque tibi proficiat ad temperantiam omnium rerum, quam cogitatio brevis ævi, et hujus incerti: quidquid facias, respice mortem*.

3. Cum enim dixerint, Pax et securitas] Id est, tuta sunt omnia, nihil est periculi, nullus metus; hoc enim significat Græcum ἀσφάλεια

Tunc repentinus eis superveniat interitus.] Græce, ἐφίσταται ὄλεθρος, id est instat vel imminet exitium: ἐφίσταται enim, id est instat. non futuri sed præsentis est temporis, quod efficacius subitum casum et mali incursum significat: sicut dolor in utero habenti,] id est parturienti; hanc enim repente nascimdolor partus corripit: ita dolor et angor judicis et judicii, ipseque interitus, hoc est, mors et præsens et æterna, tam corporis quam animæ subito corripiet et percellet homines, ut effugere non possint: hoc enim significat Græcum μὴ ἐκφύγωσιν, quod Noster vertit, *non effugient*.

Moral. S. Ans. *Mulier*, ait, *prægnans quod in utero diu portavit cum pondere, tandem ejicit cum dolore: quia et reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum, et gravavit eam. in conspectu judicis cum gravi tormenta cunctis manifestabunt. Mulier cum voluptate pondus illud concipit, sed, ut dictum est, cum dolore ejicit: quia et reprobi culpam cum voluptate libenter commiserant, sed ante districtum judicem hanc inviti multa cum*

amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat, subitis doloribus incipit urgeri, ut pariat: quia et reprobi dum non prævident, incipiunt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni judicis ad publicum proferant. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnantis, et non effugient. Mulier namque evadit, sed illi non effugient.

Dices: Lucæ 21. 26. dicitur, sub diem judicii fore *pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore et expectatione quæ supervenient universo orbi:* quomodo ergo hic ait Apostolus, quod tum dicent homines, *Pax et securitas?* Respondeo, arescent homines præ timore, cum videbunt solem, lunam, aquas, omniaque elementa conturbari, aliaque signa horribilia fieri, quæ proxime præcedent judicium: antequam vero hæc fiant, dicent, *Pax et securitas*, tuncque hæc signa, ipseque judicii dies hæc signa proxime sequens eos securos ex improviso obruet. Unde Lucas subdit v. 34 *Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et curis hujus vitæ: et superveniat in vos repentina dies illa: tamquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ.* Idem, scilicet ante hæc signa dicturos homines, *Pax et securitas*, clarius docet Matth. c. 24. 37. *Sicut, ait, in diebus Noe, ita erit et adventus filii hominis: sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, et non cognoverunt donec venit diluvium, et tulit omnes: ita erit et adventus filii hominis:* quia, ut dixi, sub adventu suo et die judicii Christus signa prævia quæ omnes percellent, intelligit et comprehendit, ante quæ comedent, bibent, nubent homines dicentque, *Pax et securitas.*

4. Vos autem fratres non estis in tenebris. id est, in peccatis ignorantiæ, infidelitatis, cupiditatum, ebrietatum, fornicationum et aliorum quæ fiunt in tenebris: ut vos dies illa tamquam fur comprehendat.] q. d. Sicut fur hominem dormientem inopinato aggreditur: ita dies Domini dormientes in tenebris et somno peccatorum inopinato aggredietur; bonos vero et justos non aggredietur ut fur, sed ut hospes amicus diu prævisus et expectatus iis vigilantibus adveniet.

5 Omnes vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.] *Filii lucis*, id est Christi, ait Anselm. qui Joan. 8. 12. ait, *Ego sum lux mundi*. E contrario filii noctis sunt filii diaboli, de quo Job 3 6 (in sensu mystico) *Noctem illam tenebrosus turbo possideat.*

Secunda et planius, q. d Post noctem gentilismi, in quo nati et enutriti quasi filii tenebrarum in infidelitate vixistis, illuxit jam lux Evangelii vobis, et dies christianismi, in quo baptismo renati, quasi filii lucis Evangelicæ facti estis lucidi fide, charitate, vitæ sanctitate et Christianæ, expectantes et parantes vos ad diem Domini. Unde vobis ille improvisus quasi fur non superveniet: sed iis qui sunt filii noctis, id est, qui in tenebris infidelitatis, ignorantiæ Dei et peccatorum versantur Ita Chrysost. et Anselm. De hac luce vide dicta ad Ephesios 5 v 8.

Hinc constat, eos qui vere Christiani sunt, non horrere, sed optare adventum, æque ac regnum Christi. *Perversum omnino est*, inquit S. August. Psalm. 147 *quem diligis timere ne veniat, et orare quotidie, Adveniat regnum tuum: quod quidem nihil aliud esse videtur, quam orare ut adveniat regnum ejus, et tamen timere ne exaudiaris. Unde autem iste timor? quia judex venturus est: numquid iniquus? malevolus? nihil horum prorsus. Quis enim est venturus judicare, nisi qui venit judicari pro te?*

6. Igitur non dormiamus,] somno peccatorum, desidiæ, ignorantiæ Dei et salutis: quia jam nox infidelitatis nostræ pertransiit, et sumus in die fidei et gratiæ Christi. De hoc somno vide dicta ad Rom. 13. 11.

Sed vigilemus, perinde, ut qui furem et prædonem expectat: veniet enim dies Domini quasi fur; excubiæ ergo nobis agendæ sunt, ut vigiles et paratos nos inveniat.

Et sobrii simus,] abstinentes a nimio cibo, voluptatibus et cupiditatibus, in iisque temperantes et moderati: hæc enim temperantia et moderatio, vigiliarum augmentum est et robur, inquit Theoph faciteque hominem in vigilia sua attentum. q. d. Sobrie viventes agamus quæ bona sunt vigilanter et attente.

Vita ergo mortalium vigilia est. Hinc Christus sedulo nos monet Matth 24. 42. *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus venturus sit.* In quæ verba S. Hilarius: *Ut ignorantiam, ait, illius diei omnibus solicite non sine utilis silentii ratione esse sciremus, vigilare nos Dominus propter adventum furis admonuit, et orationum assiduitate detentos, omnibus præceptorum suorum operibus inhærere. Furem enim esse ostendit Zabulum* (id est diabolum: æolice enim ζα, idem est quod δια) *ad detrahendo ex nobis spolia pervigilem, et corporum nostrorum domibus insidiantem, ut eo incuriosis nobis, et somno deditis, consiliorum suorum atque illecebrarum jaculis perfodiat. Paratus igitur esse nos convenit: quin diei ignoratio intentam sollicitudinem suspensæ expectationis exagitat.*

Pulchre etiam S Chrysost. hom 22. ad Pop. *Opus, ait, est vigilantia, dilecti: nam et miles dormit, non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, sed stans aliquando perugit noctem: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur: et pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat, et Æstu urebar et gelu, et somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne ulla ovis a fera voraretur. Si vero tanta de irrationali pecude cura, quales esse decet de rationali anima sollicitudinem gerentes? Propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut facilius evigilaret, unde scalam vidit ad cælos usque pertingentem Nos esse vult Dominus paratos, propterea que posuit incertum exitum nostrum, ut continue vigilemus et pugnemus.*

Idem Chrysost hic tom. 9. post medium ostendit Christiano vigilandum esse exemplo excubitorum. *Obsecro, ait, omnia faciamus, ne umquam obdormiamus Non videtis custodes, quomodo seipsos sæpe vel parum somno permittentes, omnem magnæ custodiæ fructum amittant? per modicum enim illum somnum, totum perdunt, dum furari volenti copiam et potestatem faciunt. Quemadmodum enim nos fures non ita videmus, ut ipsi nos vident: ita et diabolus omnibus imminet, invidet et dentibus frendet.* Deinde ad eamdem vigiliam nos excitat exemplo fu-

nambulonum. *Componamus nosipsos undique, et quemadmodum super funem extensum ambulantibus non licet vel parum negligentes esse: nam parum illud magnum illis malum generaret; mox enim submersi deciderent ac perirent: ita neque nobis pigrescere licet. Viam enim incedimus angustam, et utrinque præcipitiis obnoxiam, pedumque simul duorum non capacem. Vides quo nobis opus sit diligentia?* Denique eodem nos extimulat exemplo eorum qui ambulant per cacumina et præcipitia: *Non vides illos qui tam periculoso illo itinere conficiunt, quomodo non solum pedes, sed et oculos communiunt? Quando enim putaverunt utrimque attendendum, et si pes firmus steterit, oculi tamen ex subjecto profunditate vertiginem passi fuerint, toti dilabuntur; sed oportet, ut et sibi ipsis et incessui simul attendant. Quapropter dicit: Neque ad dexteram neque ad sinistram. Multo est Malitiæ profunditas, magna sunt præcipitia, densæ subjectæ tenebræ: angustiam ob servemus, cum timore et tremore ambulemus.* Remotas vero hujus cautæ ambulationis explicat et submovet, dicens: *Nemo talem viam ingrediens risu diffunditur, aut ebrietate gravatur, sed sobrius et jejunus hujusmodi viam ambulat. Nemo talem viam ingrediens, superfluum quidquam secum defert: mavult enim expeditus esse, quo commode illam percurrere queat. Nemo pedes suos obligat, sed liberos esse sinit. Nos vero innumeris curis nosipsos quasi quibusdam vinculis constringentes et mille temporalium rerum onera deferentes mora stultarum hiantes et dissoluti, quomodo angustum hanc viam ambulaturos nos speramus? Non simpliciter illam angustam esse dixit, sed cum admiratione: Quam, inquit, angusta est via, etc. hoc est, vehementer angusta est.*

7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt.] *Dormientes*, ait ex Chrysost. Theophylact. vocat eos, qui in malitia dormiunt, quique ad virtutem nullis præditi sunt viribus, sed indulgent et indormiunt voluptatibus carnalibus et terrenis, quæ non sunt aliud quam somnia vigilantium, ait Chrysost.

Et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.] Quos dormientes vocavit, jam vocat *ebrios*, scilicet non eos solum qui vino et gulæ; sed quoscumque, qui cupiditatibus animi et perturbationibus indulgent, quæ æque ac vinum mentem homini eripiunt, eumque inebriant. Ita Theoph. *Ebrietas animi*, inquit Chrysost. *sunt divitiæ et pecuniarum concupiscentia, et corporum amor: et quidquid tale dixeris, ebrietas animi est.* q. d. Paulus: hi infideles et impii in peccatis suis dormientes et ebrii in nocte paganismi et peccatorum versantur: vos autem Christiani versamini in die gratiæ et christianismi, ergo non dormire, et inebriari pristinis voluptatibus et vitiis, sed vigilare, sobrii, prudentes scilicet, attenti ac modesti in omnibus actionibus, recreationibus et operibus vestris esse debetis. Et hoc est quod subdit:

8 Nos qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei et charitatis, et galeam spem salutis.] non satis est vigilare, inquit Theoph. ac sobrium esse, verum opus etiam armari: ut enim quis vigilans sit et sobrius, non habeat autem arma facile eum latrones et prædones conficient. Lorica ergo, qua pectus et totum corpus obarmemus, sit fides et charitas, id est, fides et bona vita, inquit Theophylact. sive fides te bona opera charitatis; galea vero nostra sit spes salutis. Vide de his armis et panoplia hominis Christiani dicta Ephes. 6. 17. et præcedentibus.

9 Quoniam non posuit nos Deus in iram, id est, non creavit, non destinavit nos Deus ad damnationem ut iram suam et vindictam in nos ostenderet: sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Jesum Christum.] q. d. Sed creavit nos Deus, destinavit, redemit, segregavit ab infidelibus, et nos vocavit ad Christum, ut per eum acquiramus salutem bene operando, ac vivendo secundum legem Christi.

10. Qui mortuus est pro nobis, ut, sive vigilemus (id est vivamus) sive dormiamus (id est moriamur) simul cum illo vivamus.] nimirum hic in gratia, post mortem vero in gloria. Aliter ergo accipit hic dormire et vigilare, quam v. 6. et 7. ludit enim in hisce vocibus Apostolus. Ita Theoph. et Anselmus.

11 Ædificate alterutrum.] Græce εις τον ενα, id est, unus unum, alius alium. Est metaphora: sicut enim qui murum ædificat eumque sensim erigit et attollit, is domum ædificat: ita qui sua sobrietate et humilitate proximum erigit et excitat, is eum ad similia ædificare dicitur, ut fiat nimirum domus et templum sanctum et perfectum Domino. Ne dicas, inquit Theoph. Non sum doctor, non sum præceptor, alios docere et ædificare non teneor. Falleris: doctores non sufficiunt ad singulorum et omnium admonitionem; sed vult Deus quemque alium instruere et ædificare, saltem exemplo suo et bona vita.

12. et 13 Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis (id est noteris, et rationem eorum habeatis: est metalepsis, eos qui laborant in prædicando Evangelio, et re Christiana procuranda et promovenda) inter vos, et præsunt vobis in Domino (id est, in domini Christi familia, hoc est Ecclesia) ut habeatis illos abundantius in charitate.] ut eos abundantius ametis et foveatis, quasi filii parentes vestros spirituales. Ita Theophyl. Græce est ηγεισθαι αυτους υπερ εκ περισσου εν αγαπη, id est, ut Vatabl. ut habeatis illos in summo pretio per charitatem, ministrando scilicet eis necessaria ad vitam; Ambros. vertit. Ut illis habeatis summum honorem in charitate.

Pacem habete cum eis.] Notent hoc qui suis Pastoribus et Prælatis lites movent, aut odia contra eos fovent.

14. Corripite inquietos.) Græce pro *corripite*, est νουθετουντες, id est officii admonete, et quasi mentem quam amiserunt, eis reddite et reponite. Secundo pro *inquietos*, græce est ατακτους, inordinatos, quo nomine Livius vocat milites qui suam stationem non servant. Sic Paulus hoc nomine notat hic eos, qui Ecclesiasticam non servant disciplinam et ordinem, quem cuique statuit et definivit Deus, ait Theoph. tales enim intractabiles sunt, et parere nolunt, turbantque omnem pacem.

Suscipite infirmos.] αντεχεσθε των ασθενων id est, suscipite et fulcite infirmos. Syrus vertit, *excipite onus eorum qui infirmi sunt;* Ambros. *opitulamini infirmis:* αντεχεσθαι, enim est proprie, nitentem et conantem, sed non sufficientem, nec sat virium habentem adjuvare.

Patientes estote ad omnes.] μακροθυμειτε, id est, ut Syrus, longanimes estote erga unumquemque.

15. Videte, ne quis malum pro malo alicui red-

DAT: SED SEMPER QUOD BONUM EST SECTAMINI IN INVICEM, ET IN OMNES.] Id est, benefacite invicem et omnibus: opponit enim reddere malum illi, quod est, *Sectamini bonum*. *Non solis est*, inquit Theophyl. *non reddere mala pro malis, verum est etiam operæ pretium bonis compensare malefactorem: hoc enim indicat cum ait: Sectamini quod bonum est, hoc est, impense studete benefacere, et in invicem, hoc est, erga fideles; et in omnes, hoc est etiam erga infideles*.

16. SEMPER GAUDETE.] *Etiamsi*, inquit Theoph. *in tentationes incideritis*. *Observa autem, quod posteaquam dixisset non esse malum mala pensandum, tunc præceperit lætandum esse: nam qui institutus est, ut de nemine se ulciscatur, sed beneficiis potius prosequatur eum qui contristaverit se, unde nam ambo, mæroris stimulum accipit?*

17. et 18. SINE INTERMISSIONE ORATE: IN OMNIBUS GRATIAS AGITE.] *Iter monstrat*, ait Theophyl. *quo fiat, ut semper gaudeamus, orationem nimirum quæ non cesset, atque gratiarum actionem: qui enim assuevit cum Deo versari, eique gratias agere in omnibus rebus, tamquam utiliter contingentibus, planum est quod perpetuum sit gaudium habiturus*.

Nota. Christianus assidue orare debet. Nam, ut ait S. Ephrem. tract. de oratione; *Oratio est temperantiæ custodia, iracundiæ frænum, animi elati repressio, odii medicina, recta legum jurisque constitutio, regni potentia, trophæum atque vexillum belli, tutela pacis, virginitatis sigillum, fides nuptiarum, viatorum præsidium, dormientium custos, agricolarum fertilitas, navigantium salus, reorum patrono, merentium consolatio, lætantium jucunditas, lugentium solamen, morientium sepultura*. Deinde hæc ipsa exemplis confirmans subdit: *Oratio Jonæ Prophetæ balenam pro domo concessit, et Ezechiam ex portis mortis ad vitam reduxit, ipsisque tribus pueris in Babylone flammam ignis in flatum roris convertit*. Indeque concludit; *Nulla est alia in tota vita humana pretiosior oratione possessio*. Quomodo semper orare oporteat dixi Ephes. 6. 18.

Audi et Abbatem Lucium in Vitis Patr. cum enim quidam fratres ad eum advenissent, requisivit eos senex, dicens: Quid soletis manibus vestris operari? At illi dixerunt: Nos nihil manibus nostris operamur, sed secundum quod dicit Apostolus sine cessatione oramus. Quibus senex dixit: Non manducatis? At illi professi sunt: Etiam. dixitque eis, Quando ergo comeditis quis pro vobis orat? at illi conticuerunt, et iterum requisivit eos, dicens: Numquid dormitis? cumque illi se dormire dixissent, dixit eis: Quando ergo dormitis, quis orat pro vobis? et non invenerunt quid responderent ei. Tunc dixit eis: *Indulgete ergo mihi, quoniam non facitis sicut dicitis. Ego autem dicam vobis, quemadmodum manibus meis operans sine cessatione oro. Sedeo enim de mane usque ad horam constitutam, et pauca palmarum folia infundo, et facio exinde funiculos, et interim oro, dicens: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Cumque percomplevero opera manuum mearum, et fecero aliqua vasa, aut paucos funiculos et emero ex eis nummos decem, ex ipsis nummis duos do pauperibus, et reliquos comedo. Quando ergo comedo aut dormio, tunc illi pro peccatis meis sine cessatione implent orationem meam*. Ita in Vitis Patrum l. 3. pag. 531. n. 212.

18. IN OMNIBUS GRATIAS AGITE.] Nota. In omnibus gratiæ agendæ sunt Deo, puta tam in morbo, quam in sanitate, tam in inopia, quam in copia; tam in desolatione, quam in consolatione; tam in tentatione, quam in pace; tam in humiliatione, quam in exaltatione; tam in adversitate, quam in prosperitate; quia non minus, imo sæpe majus, donum et beneficium Dei est morbus, inopia, desolatio, tentatio, humilitas, adversitas, quam sanitas, copia, consolatio, pax, exaltatio, prosperitas. Atque hæc est, uti jucundissima, ita et sanctissima via, qua per ærumnas hujus vitæ, læti et quasi ludibundi imus in cœlum; si nimirum in quavis re cum Psalte canamus, *Benedicam Dominum in omni tempore*. Et cum Paulo, *In omnibus gratias agamus Deo*. Hinc S. August. in Psalm. 132. laudat morem veterum Religiosorum, qui frequenter habebant in ore hoc verbum *Deo gratias*, eoque cum invicem fierent obvii, se mutuo salutabant, uti etiamnum multi faciunt. Carpebant hoc Circumcelliones, sed defendit S. Augustinus. *Qui dicit*, ait, *Deo gratias, gratias agit Deo. Vide si non debet frater Deo gratias agere, quando videt fratrem suum. Nam cum non est locus gratulationis, quando se invicem vident qui habitant in Christo?* Idem S. August. epist. 77. *Quid melius*, inquit, *et animo geramus, et ore promamus, et calamo exprimamus, quam, Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te tam fideli pectore ditavit*. Vide insignem homiliam S. Basilii, quam de gratiarum actione scripsit, ubi inter cætera sic ait: *Accumbens mensæ, ora: esitans panem, largitori gratiam rependito. Tunicam indueris? gratias agito benigno datori. Amiciris pallio? fac in te augescat interior erga Deum charitas, qui indumenta gratuito largitus est hiemi æstatique accommoda, quibus et vita conservetur, et obveletur turpitudo. Tibine dies expletus abiit? illi referto gratiam, qui solem nobis nil tale commeritis indulsit in diurnæ operationis ministerium: ignem vero contulit illustrandæ nocti, utque subserviat cæteris vitæ commoditatibus. Si in cœlum suspexeris, cum in eximiam siderum pulchritudinem oculorum aciem defixeris pressius, procide Deo, et cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Quin et noctem dispertitor in somnum et orationem, imo somni ipsi pietatis exercendæ meditationes quædam sint*. Et inferius: *Nullo tuo merito plecteris? gaudium tibi inferat futurorum spes. Justo es supplicio addictus? gratias age quod hic potius luas pœnas quam in futuro*. Et S. Bernardus serm. 13. in Cant. ubi inter cætera ait: *Ad locum unde exeunt revertantur flumina gratiarum, et iterum fluant. Remittatur ad suum principium cœleste profluvium, quo uberius terræ refundatur. Qualiter, inquis? Qualiter dicit Apostolus: In omnibus gratias agentes. Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti et Dei sapientiæ, deputa Christo*.

HÆC EST ENIM VOLUNTAS DEI IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) IN OMNIBUS VOBIS.] Græce εἰς ὑμᾶς, *erga vos*. q. d. Hoc est quod vult Deus, per Christum, id est per Christi legem, doctrinam et gratiam, non

præstare, scilicet ut semper gaudeamus, sine intermissione oremus, in omnibus gratias agamus, etc. Unde Theoph. τα *in Christo Jesu*, hoc est, inquit, per Jesu Christi cooperationem: *Etenim Christus nobis ad gratiarum actionem adjutor est, qui et illud nos facere docuit in Evangelio.* Nota *Voluntas* signi hic intelligitur. Unde recte θέλημα (quod Noster vertit, *voluntas*) volitum vertas, vel res volita a Deo, Deoque placita et accepta. Hinc Vatablus sic explicat, q. d. Hæc faciendo placebitis Deo per Christum, sine quo nihil placere potest.

Tertio, alii sic explicant, quasi Apostolus hic tacitæ occurrat objectioni. Dicet enim quis: Quomodo semper gaudebo et gratias agam, qui tot premor ærumnis? Respondet Apostolus hanc esse Dei voluntatem, id est, benevolentiam, ut cum Christo, per Christum, id est per Christi gratiam hæc omnia patiamur: Deus enim non ex odio, sed ex amore et benevolentia, sicut Christo filio suo crucem imposuit, ita Christiano cuique crucem immittit et imponit. Sed hic sensus remotior est, et multa Apostolo addit et supplet.

19 SPIRITUM NOLITE EXTINGUERE.] Aliqui per *spiritum* intelligunt rationem, sive portionem superiorem in anima; hæc enim dicitur *spiritus* v. 23. Sed aliter ibi, aliter hic vocem *spiritus*, sumit Apostolus. Dicit ergo, *Spiritum*, id est dona, gratias, lumina, afflatus, impulsus, et ut sequitur, prophetias Spiritus Sancti, qui est quasi lampas præfulgens in nocte hujus sæculi, *nolite* desidia, terrenis curis, desideriis carnalibus, aut etiam incredulitate, quasi injecta aqua vel pulvere, *extinguere*; qui enim hæc extinguit, quantum in se est, Spiritum Sanctum in corde suo extinguit: sed potius concludite januas, id est sensus, ne ingrediatur spiritus malitiæ, qui extinguat hanc lampadem. Ita Chrysost. Theod. Theophyl. Anselm.

Nota. Apostolus vetat non tantum ne in nobis, sed etiam ne aliis hæc dona Spiritus extinguamus, maxime prophetias, unde quasi explicans subdit:

20 PROPHETIAS NOLITE SPERNERE.] Erant enim tunc inter Christianos multi Prophetæ, qui in fidelium cœtu et synaxi prophetabant, sive proprie, sive improprie, scilicet sacram Scripturam interpretando, docendo, exhortando, ut dixi 1. Cor. 14. 29 horum spiritum retundi et comprimi vetat hic Apostolus: imo jubet eorum prophetias excipi, audiri et probari. Idem patet 1 Cor. 14. 29 Hinc non abs re, nec præter mentem Apostoli, *Spiritum*, inquit Ambrosius, *extinguit, qui incipientem loqui spiritualia contradictione sua sopit.* Sic parentes spiritum in filiis aut filiabus extinguunt, cum desideria castitatis, religionis aut vitæ perfectioris suffocant per vitam licentiosam, qua cogunt eos studere ornatui corporis, tripudiis, conviviis aliisque mundi vanitatibus. Quod quam Deo displiceat, docet exemplum Prætextatæ apud Hieron. ep. ad Lætam. *Prætextata*, ait, *nobilissima quondam fœmina, jubente viro Hymetio, qui patruus Eustochii virginis fuit, habitum ejus cultumque mutavit, et neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens et virginis propositum et matris desiderium, et ecce tibi eadem nocte cernit in somnis venisse ad se angelum terribili voce minitantem pœnas, et hæc verba frangentem: Tune ausa es viri imperium præferre Christo? tu caput virginis Dei tuis sacrilegis attrectare manibus, quæ jam nunc arescent, ut sentias excruciata quid feceris: et finito mense quinto ad inferna duceris; sin autem perseveraveris in scelere, et marito simul orbaberis et filiis. Omnia per ordinem expleta sunt, et seram miseræ pœnitentiam velox signavit interitus. Sic ulciscitur Christus violatores templi sui, sic gemmas et pretiosissima ornamenta defendit.* Idem quotidianis discimus exemplis, tales scilicet parentes multis infortuniis præsertim circa illos ipsas prolies in quibus spiritum extinxerunt graviter a Deo puniri.

Narrat S. Ambros. in fin. l. 1. de Virgin. nobilem virginem cum a parentibus urgeretur ad nuptias, confugisse ad altare eisque dixisse: *Quid agitis? sponsum offertis? meliorem reperi: quoslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, potentiam prædicate; habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cœlo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, sed invidetis.* Cumque staret ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis, unus abruptius: *Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur? tum illa majori religione, moderatione, pietate respondit: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre. Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Paulo enim post mortuus est. Ita cæteri eodem quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant. Parentes cavete offensionis exemplum.* Hucusque Ambros.

Vere S. Hieron. ad Paulam de obitu Blæsillæ, *Grandis*, inquit, *in suos pietas, impietas in Deum est:* et ad Furiam, *Pater*, inquit, *impleat nomen suum; lætetur filiam genuisse Christo, non sæculo:* et Nazianz. in Præceptis ad virgines:

Quin tua si potius transfixit pectora Christus,
Atque ea divino pater immortalis amore
Implevit, Christo ne sit grave sistere nympham
Aut puerum.

Moraliter S. Chrysost. docet hic spiritum extingui quovis peccato, sicut enim fax extinguitur vel vento exsufflante, vel defectu ceræ et fomitis; ita spiritus quasi lampas extinguitur vel vento tentationis, vel pulvere curarum terrenarum, vel deficiente oleo misericordiæ et bonorum operum. *Spiritus*, ait, *æque ac lucerna extinguitur, si aut olei parum habueris aut foramen non obturaveris, vel ostium non occluseris. Quod vero est hoc foramen? Quemadmodum in lychno habet, ita et in nobis: foramina sunt oculi et aures. Ne sinas istis occurrere validum malitiæ flatum, alioqui lychnum extinguet, sed obturo foramina timore Dei. Janua os est. Claude, ita scilicet occlude, ut et lucem exhibeat et externum impulsum repellat.* Mox exemplo familiari et quotidiano idipsum declarat, dicens: *Conviciatus est quisquam? vituperavit? tu claude os tuum; si enim illud aperueris, concitabis magis ventum hunc. Nunc vides in ædibus, quando e regione ac directe duæ januæ oppositæ sunt, et flatus vehemens irruerit: si alteram clauseris, nihil valent efficere flatus, sed plurimum de illius robore præcidatur? Ita et hic duæ sunt januæ, os tuum et os illius qui te vituperat et probro afficit. Si tuum occluseris, et spirationem non dederis, omnem istum flatum extingues; si vero aperueris, effrenis reddetur. Ne extinguamus igitur spiritum. Fit autem sæpenumero, ut etiam nullo*

externo impulsu incumbente extinguetur fax, quando videlicet oleum deficit; quando misericordiam non facimus, extinguitur spiritus; etenim ex misericordia Dei venit ad te spiritus.

Deinde pergit Chrysost. docere, quod, sicut latrones in tenebris grassantes prius extinguunt lucernam, deinde latrocinantur et prædantur impune: ita dæmones prius hunc spiritum quasi lampadem extinguunt, ut anima viam in cœlum nec videre, nec inire possit; ac deinde eam deprædentur et grassentur impune Chrysostomo consentit Hieron. epist 150 ad Hedib q 12. additque hoc loco esse miosin q. d. *Spiritum nolite extinguere*, id est, spiritum fovete. et, ut ait Apost. Roman. 12. 11. *spiritu ferventes estote. In quo enim*, inquit S Hieron. *fervor spiritus multiplicata iniquitate, et charitatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur.*

21. Omnia autem probate, quod bonum est tenete.] S. August. l. 1. de Natura et grat. cap. 9. et alibi sic legit, *omnia legite, quæ bona sunt tenete*: sed paraphrastice, nam ad verbum Græca, Latina et Syrus habent, *omnia probate*: subaudi, quæ dubia et incerta sunt, ideoque probatione indigent et examine, quales erant prophetiæ de quibus v. præced. dixit, *prophetias nolite spernere*; has enim singuli privati Spiritu Sancto afflati in cœtu Ecclesiæ olim publice loquebantur. Unde eas dijudicari vult Apostolus tam hic quam 1. Corinth. 14 24 an veræ sint, an conformes sacræ Scripturæ et doctrinæ Ecclesiæ, an prophetiæ sint, ac instinctus spiritus humani: maxime quia, ut notant Chrysost. Theodor. Theophylact. iis aliqui pseudoprophetæ clam se immiscebant, ut patet epist. seq. cap. 2 ubi redarguit eos qui prophetabant instare diem judicii.

Nihil ergo hic habet Kemnitius et Novantes pro suo examine Concilii Trident et aliorum Ecclesiæ vel Pontificis decretorum Male etiam hinc inferunt. hæreticorum libros cuilibet esse legendos et examinandos: hi enim ab Ecclesia jam improbati et damnati sunt de certa hæresi et pernicie: nam, ut recte Chrysost. et Theophyl. pseudoprophetas. quos constat tales esse, ne audiri quidem vult Dominus, Deuter 13. 3. et alibi.

22 Ab omni specie mala abstinete vos.] Alii legunt, *ab omni specie mali*. Utroque enim modo verti possunt Græca: quamquam prior lectio est germanior, eamque cum D Hier. sequuntur interpretes. Sed idem utriusque lectionis est sensus.

23. Ipse Deus (auctor) pacis sanctificet vos per omnia.] Græce ὁλοτελεῖς, id est totus, ut toti sitis sancti et perfecti in omnibus, nimirum in spiritu, anima et corpore, ut sequitur.

Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu (in adventum) Domini nostri Jesu Christi servetur] *Integer* non est idem hic, quod incorruptus; græce enim est ὁλόκληρον q. d. Totum, perfectum omnibus suis partibus et dotibus integrum et absolutum, cui tota sua sors (hoc enim est κλῆρος sive totum quod sorte accepit, inest et adest, q. d Totam gratiam et integritatem, quam sorte accepistis in baptismo, conservate usque ad diem judicii, ut talem et tam integrum spiritum, animam et corpus Christo judici reddatis et exhibeatis, quales ab eo in Baptismo accepistis.

Nota cum S. August. tract. de Symbolo: totus homo tres habet partes, spiritum, animam et corpus, itaque homo est imago trium personarum SS. Trinitatis. Primo, Ergo Nyssenus apud Theophyl per *spiritum* accipit partem hominis rationalem, per *animam* partem sensitivam, per *corpus* vegetativam.

Secundo et melius, spiritus est pars rationalis, sive ratio et potentia animæ superior, quæ mens dicitur, maxime si fide et spiritu Dei sit imbuta; anima est portio inferior nobis cum bestiis communis, ex qua homo animalis dicitur, et animales operationes exercet, uti sunt videre, audire, edere generare; corpus vero est domicilium utriusque, scilicet tam spiritus quam animæ. q. d. ait Anselm. Sit Spiritus vester integer, id est, nulla hæresi, errore, diffidentia, malitia, invidia, nulloque peccati consensu vulneretur, ita ut aliquo fidei, spei, charitatis, alteriusve virtutis articulo et quasi membro mutiletur; sed plena articulorum omnium et dogmatum, fide, integra spe et charitate, cæterarumque virtutum partibus et numeris omnibus integer sit et perfectus: sit et anima integra, id est, delectationibus carnis et sensuum non sancietur, ita ut mutiletur integritas et perfectio, quæ debet esse in auditu visu, aliisque sensibus animæ externis et internis: sed ii per omnia sint integri, quantum patitur humanæ conditionis infirmitas: nec enim ad integritatem Adami et Christi, in hac vita accedere possumus. Denique corpus vestrum sit integrum, id est, nullius peccati executione et perpetratione lædatur, sed inviolatum, illæsum integrum æque ut spiritus et anima consistat: sic ut corpus animæ, anima spiritui, spiritus Deo plane subsit et obediat, Deusque suam sanctitatem spiritui, et per spiritum, animæ et corpori communicet, ut in die jud cii Christo exhibeatis corpus et animam et spiritum integre et perfecte sancta, qualia accepistis in baptismo, de iisque dicere possitis, *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.*

Unde Nota Secundo. Integritas hæc opponitur manco et mutilo: sunt enim manci et mutili in fide qui credunt Symbolum Apostolorum, sed negant alias traditiones, negant invocationem Sanctorum, et Christi præsentiam in Eucharistia, etc Sic in charitate manci sunt, qui amicos, diligunt, non inimicos Sic in anima manci sunt, qui tactum e turpibus custodiunt, sed non aures, non oculos; et ita de aliis. Huic opponit Apostolus integritatem. quam Christianus tam in fide, ut omnia credenda credat, quam spe, ut omnia speranda speret, et charitate, ut omnia amanda amet, aliisque virtutibus habere debet. Ita Hieron. ad Hedib. q. 12.

24 Fidelis est Deus, qui vocavit vos, qui etiam faciet.] id est, efficiet, et perficiet. ut integritatem jam dictam, ad quam vos vocavit, conservetis et ad æternam salutem perveniatis. si videlicet ejus gratiæ non desitis, illique cooperemini. Ita Theophyl. et Anselm.

26. In osculo sancto] De hoc osculo dixi 2 Corinth. 13. 12.

Adventum Christi expecta, Æternitatem cogita.

COMMENTARIUS

IN II. EPISTOLAM

AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

Primo, hortatur Thessalonicenses ad constantiam in fide Christi, utque pro ea fortiter ferant persecutiones Gentilium et Judæorum, spe præmii cœlestis.

Deinde docet necdum instare diem judicii: quidam enim falsi et fraudulenti doctores persuaserant eis instare diem hunc, et ad hoc verba quædam fingebant tamquam a Paulo dicta, et epistolas quasdam tamquam ab illo scriptas quibus hoc asserebat. Hos ergo impostores hic redarguit, metumque instantis judicii eis adimit, docetque quod prius oporteat venire Antichristum; cujus qualitates, vitam et mores hic describit.

Tertio, monet traditiones sive verbo, sive scripto acceptas, esse servandas.

Quarto, docet ut fugiant et coerceant homines otiosos, curiosos et inquietos. Denique signum eis dat, quo dignoscant genuinas suas epistolas a commentitiis, quas proferebant impostores jam dicti. Græca et Latina Regia in fine habent hanc epistolam scriptam esse Athenis; Syrus vero Laodiceæ: OEcumen. autem et Athanasius in Synopsi, Romæ. Verisimilius videtur hanc secundam scriptam esse paulo post primam, cum adhuc Apostolus Corinthi degeret, anno Christi 53. Unde Timotheus et Silvanus tam huic secundæ, quam illi primæ inscribuntur: quasi qui cum Paulo salutent eos, mittantque eis hanc epistolam.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRATIAS AGENDO, ET LAUDANDO THESSALONICENSIUM IN PERSECUTIONIBUS PRO FIDE TOLERATIS CONSTANTIAM, HORTATUR UT IN EADEM PERGANT.

UNDE V. 6. PROPONIT EIS TAM POENAS HORRENDAS PERSECUTORUM, QUAM PRÆMIUM ADMIRANDUM GLORIÆ, QUOD IPSI OMNESQUE SANCTI ACCEPTURI SUNT IN DIE JUDICII.

DENIQUE, V. 11. ORAT DEUM, UT OPUS HOC FIDEI IN EIS COMPLEAT.

1 PAULUS, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 3. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita ut dignum est, quoniam supercrescit fides vestra, et abundat charitas uniuscujusque vestrum in invicem: 4. ita ut et nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra, et fide, in omnibus persecutionibus vestris, et tribulationibus, quas sustinetis, 5. in exemplum justi judicii Dei, ut digni habeamini in regno Dei, pro quo et patimini. 6. Si tamen justum est apud Deum, retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant: 7. et vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cœlo cum angelis virtutis ejus, 8. in flamma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi. 9. Qui pœnas dabunt in interitu æternas a facie Domini, et a gloria virtutis ejus: 10. Cum venerit glorificari in sanctis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. 11. In quo etiam oramus semper pro vobis: ut dignetur vos vocatione sua Deus noster, et impleat omnem voluntatem bonitatis, et opus fidei in virtute, 12. ut clarificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo secundum gratiam Dei nostri, et Domini Jesu Christi.

1 Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro.] Supple, congregatæ et adunatæ. Vide Epist. 1. a 1. v. 1.

3. Supercrescit,] ὑπεραυξάνει, id est, valdo et supra modum augescit fides vestra.

4. et 5. Quas sustinetis in exemplum justi judicii Dei.] Pro *exemplum*, græco est ἔνδειγμα, id est documentum, et, ut Syrus, *demonstrationem et declarationem*. q. d. Sustinetis persecutiones et tribulationes hac spe et consolatione, hoc fine et fructu, ut aliquando (puta in die judicii) ostendatur et demonstretur justitia et justum judicium Dei, quo vos ob patientiam dignos habebit, id est dignos judicabit regno Dei, et corona gloriæ coronabit; vestros vero persecutores, qui hic in vestra afflictione gaudent, condemnabit. Ita Theoph. et patet ex seqq. Unde Tertull. in Scorpiaco c. 13. ita legit, *In pressuris, quibus sustinetis ostentamen justi judicii Dei.*

Nota. Græce non est *in exemplum*, sed tantum ἔνδειγμα, id est documentum, exemplum. Intelligitur ergo præpositio *in*, vel *ad*; quamquam sine præpositione *in*, nominativo casu posset referri ad ipsos patientes. q. d. Vos qui tanta patimini, estis documentum, et ostenditis rectum esse judicium Dei, cum ob tantas tribulationes retribuit vobis regnum æternum: hoc enim justo Dei judicio tantum patientibus debetur.

6. Si tamen justum est apud Deum retribuere.] *Si* est asseverantis, non dubitantis. Unde Ambr. et quidam alii legunt *siquidem*: sic etiam vertit Syrus et Vatablus: sic et Græci εἴπερ, exponunt ἐπειδήπερ, id est, quandoquidem.

Justum est.] Notabile, Deum ex justitia tam impiis ob scelera, æternas pœnas; quam bonis et patientibus, ob suam patientiam, æternam requiem et gloriam retribuere. Hoc enim asserit hic Paulus. Ergo patientia hæc meretur hanc gloriam, sicut scelera pœnam: ergo est meritum bonorum operum.

7. In revelatione Domini Jesu de coelo,] cum Christus apparebit judex in die judicii.

Cum angelis virtutis ejus.] Græce δυνάμεως, id est potentiæ. Hi enim angeli Christum judicem venientem præibunt, ejusque potentiam et majestatem suo numero maximo, suis tubis, fulguribus, tonitribus, et terræ motibus ostendent. Syrus vertit, *cum virtute*, id est exercitu, *angelorum*: hinc enim hebraice dicitur Deus sabaoth, græce δυνάμεων, latine *exercituum*: quo nomine primo omnium compellasse Deum legitur Anna mater Samuelis, 1. Reg. 1. 11. q. d. Agite o Christiani, animose ferte persecutiones; veniet dies, in qua Christus, pro quo patimini, judex aderit, qui potentissimas secum ducet acies angelorum ad judicium et vindictam impiorum: ut nimirum vos, et vestras injurias ulciscantur, eosque, qui vos persequuntur, igni tradant, et in tartara deturbent.

8. In flamma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum.] Græca ἐν πυρὶ φλογός, id est, in igne, sive incendio flammæ, id est flammante, et flammas ejaculante.

Secundo. Τὸ *dantis* non potest referri ad *ignis*, sed ad *Domini Jesu*. Græcum enim διδόντος, masculinum est; unde non potest referri ad φλογός, fœmininum, sed ad πυρὸς, quod est masculinum. q. d. Dominus Jesus per flammam ignis dabit vindictam impiis.

Nota. Intelligit ignem conflagrationis mundi: licet enim nonnulli cum Francisco Suarez putent hoc igni non morituros Sanctos, qui tum vivi reperiontur, eo quod illa nimis dura et indigna Sanctis videtur esse mors; impios tamen hoc igne morituros, satis hic et alibi significat Scriptura. Hic ergo ignis reprobos morte punietur, eosque convolvet et rapiet in gehennam et ignem æternum.

Moraliter S. Chrysost. *Si videris*, ait, *in præsenti vita jucundum quid ac magnificum, cogita regnum Dei, nihil esse putabis; si terribile quid videris, cogita gehennam, et illud etiam deridebis: si quando te ceperit concupiscentia corporalis, cogita gehennæ ignem: si enim legum secularium metus nos a malis cohibet, multo magis recordatio futurorum, supplicium immortale, pœna sempiterna.*

9. Qui pœnas dabunt in interitu æternas.] Græco ὄλεθρον αἰώνιον, id est, interitum et mortem æternam luent, quasi pœnam suis sceleribus meritam et debitam, ad quam pœnam damnabuntur et relegabuntur.

Audi de hac pœna S. Cyprianum tractatu de Ascens. Domini: *Quando illud edictum* (sententia judicis Christi) *sequentur tomento, illius ultimæ tubæ clangor quam horribilis erit! continuus erit et superfluus illorum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt: immortales miseri vivent, incendio et inconsumptibiles flammæ nudum corpus ollambent. Ardebit purpuratus dives, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, et inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur; et omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur ultra Deus: nullum ibi refrigerium, nullum remedium.*

A facie Domini.] Id est, a præsentia, vel ab ore et sententia, Christi judicis.

Notat vox *facies* facilitatem vindictæ. *Nulla enim* (inquit Theophyl.) *erit difficultas; verum satis erit tantummodo visum esse, adeoque apparuisse Deum, et omnes inobedientes atque increduli in pœna erunt: tantummodo enim facies ipsius, et adventu, vel præsentia aliis quidem lumen erit, aliis vero supplicium: non enim simpliciter, sed cum gloria virtutis et roboris aderit; neque gloria ejus robore carebit, neque robur erit inglorium, hoc est, tamquam rex patens conspicietur.*

Secundo, Τὸ *a facie* significat impios terribili Christi facie et gloria ita reverberatum iri, ut eam intueri non sustineant; sed ab ea quasi fulmine prostrati et aversi corruant in gehennam.

Tertio, vox *facies* significat os, ac sententiam ore ac facie Christi prolatam, quasi fulmen ab ore Christi egrediens, ac impios puniens et afflans: et hoc est quod ait Daniel c. 7. 10. *Fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie ejus.* Ubi *fluvius igneus* significat, ait Hier. sententiam judicis efficacissimam et crierrimam; quæ instar ignitæ et rapidissimi fluminis improbos in tartarum abripiet et immerget.

Et a gloria virtutis, græce ἰσχύος, id est roboris et potentiæ, ejus,] id est a majestate (hanc enim vocat *gloriam*) gloriosa, terribili et potentissima Christi judicis.

10. Cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.] Pro *ad mirabilis fieri*, græce est θαυμασθῆναι, quod Ambr. vertit, *mirificari*; Syrus, *miracula sua ostendere* in fideli

bus: sed propria significat fieri admirandum, sive dignum quem alii admirentur.

Nota Admiratio, ut ex Aristotele docet D. Thom. est stupor procedens ex re quapiam, quæ phantasiam et opinionem hominum superat. v. g. Cum homines vident aliquod prodigium, miraculum, aut aliquid inopinatum, illud admirantur. Hinc rudes et insipientes, quibus parum est vel sapientiæ, vel animi, multa admirantur, quæ sapientes et magnanimi non admirantur. Regum enim esse aiebat Cyrus, nihil admirari; suosque principes ita instruebat, ut discerent nihil admirari; hoc enim signum et effectum esse animi excelsi, heroici et sapientis dictitabat, qui debet esse in principe.

Christus ergo in die judicii reddetur omnibus admirandus in Sanctis suis. Primo quia tunc omnibus patefaciet miram gratiam et robur, quod hic contulit suis fidelibus et justis, ut pro fide persecutiones, expilationes, exilia et martyria fortiter tolerarent. Tunc enim omnibus patescet et celebrabitur mira fortitudo, quam contulit S. Laurentio, ut in craticula assatus, irridens Decium gratias ageret Deo, diceretque: igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. Tunc omnibus apparebit admirandus spiritus S. Stephani, quo Judæis obstinatis insultavit, ac lapides pro gemmis excepit. Tunc conspicient et admirabuntur omnes invictum amorem virginitatis a Christo datum tenellis virgunculis, Agneti, Cæciliæ, Catharinæ, quo omnem carnis et sæculi amorem, tormenta omnia, tyrannos omnes fortissime superarunt, ut in morte et martyriis canerent: Regnum mundi, et omnem ornatum sæculi contempsi, propter amorem Domini mei Jesu Christi quem amavi, in quem credidi, quem dilexi. Tunc mirus Apostolorum zelus, Eremitarum rigor, mira Magdalenæ et aliorum pœnitentia, mirus Doctorum labor, adeoque in quolibet Sancto mira quædam et propria virtus elucebit, qua Christus in quolibet Sancto apparebit admirabilis.

Secundo, et magis genuine ad mentem Apostoli, Christus in die judicii suis Sanctis maxime iis qui pro fide sua passi sunt, tantam conferet gloriam, quæ omnium hominum et angelorum opinionem, ingenium et captum superabit, omnibusque naturaliter erit admirabilis; *oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum*, 1. Cor. 2. 9. Et sicut in singulis Sanctis propria quædam et admirabilis gratia ac virtus eluxit in hac vita, ut dixi: ita in singulis nova quædam et admirabilis gloria elucebit; adeo ut justi ipsi tum suam, tum aliorum omnium gloriam sint admiraturi. Ipsi quoque reprobi Sanctos, quos hic despexerunt, tanta gloria et bonis cumulatos obstupescent; unde Sapient. 5. 2. *Videntes*, inquit, *turbabuntur timore horribili, et mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes intra se, pœnitentiam agentes. Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, et in similitudinem improperii. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine honore: ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos sors illorum est.* Ita Chrys. Theophyl. Anselmus.

Alludit hic Paulus ad Psal. 67. 36. *Mirabilis Deus in Sanctis suis*, et Psalm. 4. v. 4. *Mirificavit Dominus sanctum suum*, Davidem scilicet a se in regem consecratum et sanctificatum. Addunt Hebr. לו *lo*, id est sibi, q. d. In suum decus, laudem, gloriam, et Psal. 15. 3. *Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates meas in eis*: quia, ut explicat Theodor. miram eis virtutem et fortitudinem indidit, et magna per eos edidit miracula. v. g. ut Apostoli pauci et rudes totum orbem converterent, ut Martyres omnia tormenta superarent, virgines in mediis flammis constantes starent et illæsæ. Et Ps. 88. 8. *Deus qui glorificabitur in consilio sanctorum magnus et terribilis super omnes qui in circuitu ejus sunt*, et v. 6. *Confitebuntur cœli mirabilia tua Domine, etenim veritatem tuam in Ecclesia sanctorum.* In quem locum pulchre et pie S. Aug. per cœlos mystice intelligens homines cœlestes: *In omni*, ait, *misericordia perditorum, in justificatione impiorum quid laudas nisi mirabilia Dei? laudas quia resurrexerunt mortui: plus lauda quia redempti sunt perditi. Quæ gratia? Quæ misericordia Dei? Vides hominem heri voraginem ebriositatis, hodie ornamentum sobrietatis: vides hominem heri cœnum luxuriæ, hodie decus temperantiæ: vides hominem heri blasphematorem hodie laudatorem Dei: vides hominem heri servum creaturæ, hodie servum Creatoris. Homines non respiciunt ad merita sua, fiunt cœli: Confiteantur cœli mirabilia tua Domine.* Hæc omnia clarissime et maxime patebunt in omnibus Sanctis simul, in die judicii, cum non tantum eorum gratia et virtutes, sed et gloria, dotesque beatitudinis tam admirabiles et multiplices toti mundo clarescent. Hinc nomen Christi est פלא *pale*, id est admirabilis, Isaiæ 9. 6.

In omnibus qui crediderunt,] fide scilicet charitate formata, sive fide quæ per dilectionem operatur, id est qui crediderunt, et juxta id quod crediderunt bene vixerunt, bonaque opera peregerunt. Id patet: nam toto hoc c. non nudam fidem Thessalonicensium, sed patientiam in tot persecutionibus commendat, et ut in ea constanter perseverent cohortatur. Vide canon. 2. et 3.

Quia creditum est testimonium nostrum, id est prædicatio Evangelica, per quam testimonium perhibitum est a me, credita est super vos (a vobis) in die illo,] de die illo. q. d. Quia credidistis prædicationi meæ, qua testimonium perhibui de die illo, scilicet tunc Deum fidelibus suis sanctis tantam, et tam ineffabilem et admirandam daturum gloriam; ideoque in fide hac constantes tantas pro ea tribulationes passi estis; hanc ob causam Deus dabit vobis requiem gloriosam in cœlo, ut dixit v. 7. eo enim redit: vel potius Apostolus hic subaudiendum relinquit ex præcedentibus, Ts *in vobis*. Hoc enim omittit, quia tacite continetur *in hominibus*. Sic ergo facile et plane est explanda hæc sententia, *Cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt*, ac consequenter *in vobis, quia creditum est testimonium nostrum*, etc. id est, quia credidistis meæ prædicationi et testimonio de die illo, judicii scilicet.

11. In quo etiam oramus.] Græce εἰς ὃ, id est, ad quod, sive in quam rem oramus; ut scilicet fidem testimonio et prædicationi nostræ habere pergatis, pro eaque fortiter adversa feratis; ut in die judicii per Christum fiatis gloriosi et admirabiles. Unde explicans subdit:

Ut dignetur vos vocatione sua Deus noster.] *Vo-*

catione, id est beatitudine, ad quam vocati estis, quæque est finis vocationis vestræ, ait Anselmus. Secundo, simplicius, *vocatione*, id est conservatione, et augmento vocationis: vocatio enim hic sumitur in actu, non inchoato; hanc enim jampridem habuerant Thessalonicenses ante baptismum; sed continuato et perfecto. Vide canon. 32. q. d. Oro ut Deus suam vocationem, et gratiam vocantem, qua vos ad Christi fidem, salutem et christianismum vocavit, conservet, adaugeat, perficiat, et per patientiam, ac bona opera magis magisque confirmet; atque ad perfectiorem virtutem vel statum vos vocet et evehat, ipsumque apicem christianæ perfectionis vobis largiatur et tribuat. Ita Chrysost. Theophyl. et D. Thomas, et patet ex seq. Sequitur enim *Impleat omnem voluntatem bonitatis, et opus fidei in virtute*. Perfectio enim Christiana consistit in voluntate Dei plene adimplenda.

Nota. Qui ad perfectionem virtutem, vel statum aspirant, aut se aliosque aspirare et promovere desiderant, hi multum pro hac re orare debent. Hæc enim perfectio, v. g. status virginitatis, aut Religionis, non tam meritis (quia omnia merita superat et transcendit) quam humili et ferventi oratione impetratur. Et hoc significat Apostolus, dum ait, *Semper oramus pro vobis, ut dignetur vos vocatione sua Deus noster.*

Impleat omnem voluntatem bonitatis.] Id est oro ut Deus faciat vos plane velle omne bonum. Ita Anselmus et Vatablus. Secundo, genuine: *voluntatem bonitatis*, id est benignam et bonam voluntatem suam in vobis impleat Deus. Græce enim est εὐδοκία, quæ passim in Scriptura, uti et hic, Deo tribuitur, non homini. significatque Dei in homines benevolentiam, propensam voluntatem, et beneplacitum. Suffecisset dicere Apostolo εὐδοκίαν. id est propensam et bonam voluntatem: sed quia bonitatem Dei per Christum exhibitam capere et deprædicare numquam satis potest Apostolus, hinc addit ἀγαθωσύνης. q. d. Bonitatis vel benevolentiæ suæ bonam voluntatem, id est benevolentissimam et optimam suam voluntatem in vobis impleat Deus: hæc est autem benevolentissima Dei voluntas, ut faciamus omne bonum, inquit Theophyl. ut boni, puri, sancti simus, sicut Deus bonus, purus, sanctus est; utque in his quotidie crescamus, magisque Dei bonitatem, puritatem, sanctitatem participemus et imitemur.

Et (supple, impleat Deus in vobis) opus fidei in virtute.] *Opus*, id est opera bona (per enallagen numeri) quæ fides Christi facienda suadet et dictat, ac præsertim constantem in adversis fidei professionem. ut nimirum opera nostra sint fidei nostræ conformia. et tam christiana sit vita nostra, quam est fides nostra. Unde Theoph. ex Chrysost. per *opus fidei*, accipit patientiam in persecutionibus pro fide toleratis: qui enim non habet patientiam, non habet opus fidei. Secundo, simplicius et clarius (quod tamen in re eodem redit, idemque est cum priori sensu) *opus fidei* vocat eo sensu, quo opus structuræ vocamus ipsam fabricam structuræ, opus agricolæ vocamus agriculturam, opus sutoris vocamus calceum, opus ingenii vocamus librum ingeniose compositum. opus textoris vocamus telam ab eo contextam Sicut ergo quælibet in re dicimus, Hoc opus mihi absolvendum est: ita Paulus hic optat, ut Deus impleat in Thessalonicensibus opus et quasi fabricam fidei; ut illa omnibus suis partibus et numeris compleatur et perficiatur: hanc enim fabricam vel telam orsi sunt in baptismo, illam texere pertexerunt per bona opera, et patientiam. Optat Paulus, ut pergant, et Deo auctore hoc opus absolvant, atque hanc telam melius et plenius operando ac patiendo, pertexant.

Ubi Nota, fidem tantum esse inchoationem hujus operis Christi, et Dei; ac requiri bona opera, ut opus hoc promoveant et perficiant; perinde ut in domo non sufficit jecisse fundamenta, nisi parietes et tectum superædifices: fides enim in perfectione christiana se habet ut fundamentum, cæteræ virtutes et bona opera, ut parietes et tectum.

Notent hoc Novantes, ut, cum alibi legunt apud Paulum fidem justificare et salvare, sciant ex hoc loco Paulum sub fide opera fidei complecti, ut dixi cap. 3. et 4.

In virtute.] ἐν δυνάμει, id est in potentia, id est fortiter ac potenter (hoc enim est Hebræum בכח *bechoach*) ut nimirum Deo potenter ac fortiter in vobis operante ac implente opus et fabricam fidei vestræ, illam ipsam potentibus ac heroicis patientiæ, aliarumque virtutum operibus compleatis et absolvatis. Te enim *in virtute*, tam ad Deum, qui in virtute et robore, id est roborans et confortans, inquit Theoph. implet hoc opus fidei vestræ, quam ad opus fidei, referendum est.

Nota secundo, Deum implere opus fidei nostræ, non quasi ipse solus plane actum fidei in nobis operetur, eumque nobis indat, sicut vinum inditur vasi, ita ut nos in hoc opere nihil libere agamus aut cooperemur, ut vult Beza: sed sicuti præceptor dicitur complere studium et scientiam discipuli, cum eum docet et instruit, ita ut discipulus præceptori auscultare, dicta ejus perpendere, penetrare, sibique imprimere debeat: sic et Deus quasi magister complet opus fidei nostræ, dum suaviter prævenit, suadet, et allicit, tum intellectum nostrum illuminando, tum affectum demulcendo; sed ita, ut illi per gratiam suam illuminanti et mulcenti libere auscultare, consentire et cooperari debeamus, uti docet Concil. Tridentinum sess. 6. ex S. Augustino.

12. Ut glorificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo.] *Si enim videant vos nullam non tentationem tolerantes*, ait Theoph. *ex dilectione, quam erga Deum geritis, qui quæso istuc non est gloria ejus? quoniam adeo bonus est, ut pro ipso moriantur etiam servi; et quia adeo potens, ut vos ad patientiam corroboret. Quin etiam et vos in ipso, quia usque adeo fideles inventi estis ut omnia patiamini: gloria enim servi est; quod fidelis domino inveniatur Maxime vero afflictia propter Christum gloria est: nam reddit splendidiores numquam non morti quidem traditos, potiores tamen ac superiores morte demonstratos*

Secundum gratiam Dei nostri, et Domini Jesu Christi.] q. d. Hoc ipsum quod opera fidei editis, quibus clarificatur Deus in vobis, et vos in Deo, totum hoc est opus et effectus gratiæ Christi, totum fit per gratiam Christi, non vestris viribus

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet non instare diem judicii, quodque ante eum fiet generalis apostasia, et veniet Antichristus; cujus Secundo, v. 3. fastum, impietatem, miracula, seductionem et exitium describit usque ad v. 12.

Tertio, v. 12. congratulatur Thessalonicensibus, quod sint primitiæ fidelium et salvandorum.

Quarto, v. 14. eos in fide confirmat, jubetque ut teneant traditiones, non tantum scripto, sed et verbo acceptas: ac tandem Dei gratiam eis apprecatur.

1 Rogamus autem vos fratres per adventum Domini nostri Jesu Christi, et nostræ congrega-
tionis in ipsum: 2. ut non cito moveamini a vestro sensu, neque terreamini, neque per
spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tamquam per nos missam, quasi in-
stet dies Domini. 3. Ne quis vos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit discessio primum et re-
velatus fuerit homo peccati, filius perditionis, 4. qui adversatur, et extollitur supra omne, quod
dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tamquam sit Deus. 5. Non
retinetis, quod, cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis? 6. Et nunc quid detineat scitis,
ut reveletur in suo tempore. 7. Nam mysterium jam operatur iniquitatis: tantum ut qui tenet nunc
teneat donec de medio fiat. 8. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet
spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui eum: 9. cujus est adventus secundum ope-
rationem satanæ in omni virtute, et signis, et prodigiis mendacibus, 10. et in omni seductione
iniquitatis iis qui pereunt: eo quod charitatem veritatis non receperunt ut salvi fierent. Ideo mit-
tet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, 11. ut judicentur omnes, qui non cre-
diderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. 12. Nos autem debemus gratias agere Deo semper
pro vobis, fratres dilecti a Deo, quod elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione spi-
ritus, et in fide veritatis: 13. in qua et vocavit vos per Evangelium nostrum in acquisitionem glo-
riæ Domini nostri Jesu Christi. 14. Itaque fratres state: et tenete traditiones, quas didicistis, sive
per sermonem, sive per epistolam nostram. 15. Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et
Deus et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia,
16. exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere, et sermone bono.

1. Rogamus vos fratres per adventum Domini nostri Jesu Christi, et (repete per adventum) nostræ congregationis in ipsum. cum scilicet Christo veniente ad nos, ut judicet mundum, nos vicissim veniemus, et congregabimur ad eum, illique occurremus Ita Chrysost. et Theoph. Unde clarius cum Vatablo verti posset ex Græco, *et per nostri aggregationem in ipsum*, Christum scilicet. Est obsecratio et obtestatio per adventum Christi judicis, id est. per Christum venturum ad judicium (est enim hypallage) perque ipsorum Thessalonicensium salutem, et aggregationem ad Christum. ut, quantum reverentur Christum, quantumque amant suam salutem, tantum aversentur pseudodoctores, iisque docentibus instare diem judicii non credant.

2 Ut non cito moveamini a vestro sensu,] id est sententia, quam hactenus habuistis, quamque a me edocti estis de die judicii, de Antichristo, aliisque signis quæ illam diem præcurrent. Patet hic sensus ex seq. v 4. et 5

Neque terreamini, neque per spiritum,] id est, fictam revelationem, quasi Spiritus Sanctus Prophetæ alicui revelarit instare diem judicii, has enim revelationes et prophetias jactabant hi pseudodoctores. Unde tales prophetias probari et examinari jussit, epistolæ 1. cap. 5. v. 20. et 21.

Neque per sermonem.] supple, nostrum. vel a nobis dictum: hoc enim intelligendum esse arguunt sequentia in Græco

Neque per epistolam tamquam per nos missam.] ὡς δι' ἡμῶν, id est, tamquam a nobis profectum, tam sermonem, quam epistolam.

Quasi instet dies Domini.] Nimirum hi pseudoprophetæ fingebant verba quædam quasi ab Apostolo dicta et epistolas quasdam, quasi ab eo scriptas. quibus suum dogma, vel somnium potius, scilicet quod instaret dies judicii, populo persuaderent. Quin et S. Gregor. S. Leo, aliique Patres putarunt suo ævo instare diem judicii, eo quod ex annis Geneseos juxta Septuag. censerent sextum et ultimum mundi millenarium suo sæculo explendum, de quo plura dicam Apoc. 20. Sic et S. Vincentius Fererius prædicabat se missum a

Deo ut annuntiaret hominibus instare diem judicii. Mirum est quod scribit Procopius et Leonardus Aretinus lib. 1. de Bello Gothorum sub Justiniano Imp. sparsum fuisse Sibyllinum oraculum, *mundum cum sua prole periturum*: cum ecce dux quidam, Mundus nomine, Italiam a Gothis liberaturus, cum iis infeliciter pugnans, et cum prole cæsus, oraculum declaravit, et mundum impendentis judicii metu liberavit.

3. QUONIAM NISI VENERIT DISCESSIO PRIMUM,] supple, non veniet dies Domini. Pro *discessio*, græco est ἡ ἀποστασία, syriace מרודא *morduta*: quod respondet Hebræo מרד *mered*, id est defectio et rebellio qua quis deficit a suo principe, illique rebellat, scilicet illa insignis, plena et generalis (hoc enim innuit articulus ἡ et generale nomen apostasiæ, quod nulla hic gentis aut loci nominatione restringitur aut determinatur) qua scilicet pleræque et passim omnes gentes discedent et deficient tum a Romano imperio, ut explicant Ambros. Primasius et Sedulius, de quo plura v. 6. tum consequenter a Romano Pontifice et Ecclesia, ut Anselm. tum denique a fide et Christo. Unde Chrys. Theod. Theoph. OEcumen. et August. l. 20. Civit. 19. discessionem hanc interpretantur Antichristum, per metonymiam: quia ipse causa erit universalis apostasiæ, ut plerique omnes discedant a Christo. Sed proprie magis ipsam discessionem accipimus universalem gentium defectionem a Romano Imperio. Ponit hic duo signa prævia judicio Apostolus, primum, hanc universalem defectionem, secundum, ipsum Antichristum, qui hanc defectionem statim subsequetur, ut magis patebit ex seqq. Adde, non recte, et valde improprie, ipsam apostasiam et defectionem vocari Antichristum. Unde August. pro *apostasia*, videtur legisse *apostata*: vertit enim, nisi *venerit refuga primum*, id est Antichristus, qui erit refuga et apostata a Domino Deo. Sed græca, et latina, et Syrus constanter habent *apostasia*, non *apostata*, unde, ut dixi, non Antichristus, sed generalis apostasia significatur.

ET REVELATUS FUERIT HOMO PECCATI, FILIUS PERDITIONIS.] Id est Antichristus, qui erit homo sceleratissimus, ut totus non videatur esse aliud, quam peccati organum, mancipium et complementum: adeo ut tota peccati universitas in eo habitatura sit, inquit B. Irenæus.

Secundo, Antichristus dicitur, *filius perditionis*, id est perditissimus, et perdi ac perire dignissimus, ut ex ipsa quasi perditione natus videatur; ad hoc, ut se et alios perdat, et in perditionem præcipitet. Dupliciter ergo hic *perditio* accipi potest; Primo, pro scelere et sceleratissimo, et tunc vox *filius* idem est quod addictus, pronus, mancipatus. Sicut enim dicitur filius inobedientiæ, superbiæ luxuriæ, qui se totum addixit et mancipavit inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ: ita dicitur *filius perditionis*, qui ita scelerate et perdite vivit, ut sceleri se devovisse videatur. Secundo, *perditio*, hic accipi potest pro damnatione et gehenna in qua morte æterna perduntur et pereunt damnati, et tunc vox *filius* exponenda est per *dignus*. Sicut enim dicitur *filius mortis* et *gehennæ*, qui morte et gehenna est dignus: ita dicitur *filius perditionis*, qui perditione est dignus, ut in æternum damnetur et pereat. Vide dicta Ephes. 2. 3. Sic sumitur *perditio* Proverb. 15. 11. *Infernus, et perditio coram Domino; quanto magis corda filiorum hominum?* q. d. Deus non tantum novit mortem, et statum mortuorum (hunc enim norunt etiam angeli et dæmones) sed novit quoque ipsa ima inferni, et qui, quantumque sint damnandi, aut damnati; quot loca inferni sint repleta, quot adhuc restent replenda, et a quibus, quantum, qualique modo: quanto magis novit secretas hominum cogitationes et intentiones? sic et c. 27. v. 20. *Infernus, et perditio numquam implentur: similiter et oculi hominum insatiabiles.*

Nota S. August. l. 20. de Civit. 19. hunc hominem peccati, id est Antichristum, intelligit, non certam personam, sed totam multitudinem impiorum Christo contrariam. Quod avide arripit Beza et Novatores omnes: Antichristus, inquiunt, est totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus, quod est et erit usque ad finem mundi, cujus caput est Papa: qui adoratur et circumgestatur, ut Deus.

Sed dico, et assero, licet Antichristus ex etymo significet Christo contrarium; et sic teste S. Joan. epist. 1 cap. 2 vers. 18 et 22 omnes hæretici sunt Antichristi: tamen certum est et de fide Antichristum fore unum hominem, et certam personam, cujus nomen adhuc est ignotum, quique Antichristus antonomastice dicetur, quia Christo erit inimicissimus. Patet hoc, quia ille idem hic vocatur homo peccati, filius perditionis, ostendens se tamquam sit Deus, ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet, etc. Ubi in Græca semper additur articulus ὁ qui designat certam personam, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος, ὁ ἄνομος, qui clarius certum hominem demonstrare et describere potuisset Apostolus? id clarius patebit v. 11. Estque sensus et consensus totius Ecclesiæ, et Patrum omnium, quos citat Sanderus lib. de Antichristo, Bellarminus lib. 3. de Pontifice, et alii.

Ad S. Augustinum Resp. Primo, eum nihil habere commune cum hæreticis; non enim ipse Pontificem Romanum vocat Antichristum, nec populum aut Ecclesiam illi adhærentem; sed totam impiorum puta Turcarum, Saracenorum, Paganorum, hæreticorum, et malorum Christianorum, multitudinem. Hujus autem non est caput Romanus Pontifex: quid enim juris habet ipse in Turcas, Saracenos, Paganos? Imo hujus multitudinis nullum in terris est caput, nullus homo, nullus rex, pontifex aut monarcha, qui illi præsit, ut patet.

Non ergo S. August. per Antichristum Romanum Pontificem, aut alium hominem, qui impiorum multitudini præsit; sed solum ipsam impiorum multitudinem et congeriem intellexit. Adde, S. August. non loqui asseveranter, sed dubitando, et ex aliorum sententia, ut patet intuenti: et tantum explicare quomodo Antichristus dicatur sessurus in templo Dei, de quo mox dicam; alioquin eodem cap. inferius bis dicit August. Antichristum fore particularem hominem, et non nisi in fine mundi venturum. Hæcque, ut dixi, communis est aliorum Patrum sententia, cui nemo præponet unum Augustinum (etsi concederemus diversæ eum fuisse sententiæ, quod tamen non concedimus) eum nec Augustinus illi se præponere, vel opponere voluisset. Sic alibi sæpe, uti patet in explicatione Psalmorum, S. Augustinus, omisso (non tamen negato, sed potius præsupposito) sensu litterali S. Scripturæ transit

ad mysticum vel symbolicum, tamquam magis subtilem, reconditum et pium. Hic enim est genius S. Augustini, ut novis, ingeniosis et piis sensibus se pascat.

4 QUI ADVERSATUR, ET EXTOLLITUR SUPRA OMNE QUOD DICITUR DEUS, AUT QUOD COLITUR.] Explicat nomen Antichristi, quod scilicet Christo, et Deo omnique numini sit se oppositurus. Ridicule ergo Wolfgangus Musculus, Antichristus (inquit) idem est, quod Vicarius Christi, qualem se jactat Papa Romanus, ipse ergo est Antichristus.

Primum enim, huc repugnat Græco ἀντὶ, quod in compositione non vicarium, sed oppositum, aut contrapositum et æqualem significat. Sic ἀντίθεος, apud Homerum et alios dicitur, non qui Dei vicarium se dicit; sed qui Deo adversatur, vel qui Deo est æqualis, et quasi contrapositus. Sic ἀντίπαλος significat antagonistam, et æmulum in lucta. Sic ἀντιστράτηγος non significat vicarium ducis, sed ducis oppositum, aut eum qui est loco ducis, non ut duci subjectus, sed ut illi æqualis et contrapositus.

Adde, si Antichristus idem est quod Vicarius Christi: ergo Petrus et Paulus omnesque Apostoli fuerunt Antichristi: ipsi enim fuerunt Vicarii Christi *Pro Christo* (inquiunt 2 Cor. 5. 20.) *legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos*. Legatus enim vice regis legatione fungitur, estque regis vicarius. Et c. 2. 10. dicit Paulus se incestuosum absolvere ab excommunicatione *in persona Christi*; non tantum ergo vicem sed et personam Christi gerebat Paulus.

Secundo, Antichristum significare, non vicarium, ut vult Musculus, sed contrarium Christo, patet 1. Joan. 2. v. 22. *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus? hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium*. Rursum idem hic clare docet Apostolus: *Qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus*. Vel, ut Græca jam habent, ὑπὲρ πάντα λεγόμενον θεὸν, id est, supra omnem qui dicitur Deus. Noster videtur legisse, ὑπὲρ πᾶν τὸ λεγόμενον θεὸν, idque melius respondet sequenti ἢ σέβασμα. Unde patet, Antichristum non solum Christo, sed omni Deo fore contrarium. Vel ex hoc solo videant viri cordati Novantium calumniam et imposturam; dum Pontificem Romanum contendunt facere antichristum, ut enim alia taceam, hæc demonstratio calumniam hanc evertit. Antichristus negabit Christum eritque Christo et Deo contrarius, imo volet ipse haberi et coli quasi Deus et Christus; atqui Pontifex Romanus non vult coli ut Christus nec Christum negat, imo credit in Christum, Christum colit et adorat: ergo non est Antichristus.

Hinc patet Secundo, Antichristi superbiam fore tantam, non tantum ut adversetur Christo et Deo; sed etiam ut se extollat ac præponat Christo omnique Deo, dicatque se majorem esse, magisque colendum et adorandum esse Christo, ac quovis Deo. Unde pro eo quod Noster vertit, *quod colitur*, græce est σέβασμα, quod Magdeburgici vertunt, *cultum*; Syrus, *religionem*; melius et clarius Erasmus, Vatablus, imo et Beza vertunt, *numen*, quod majestate sua venerandum est, coliturque et adoratur. Volet enim Antichristus non tantum coli super omnem cultum et religionem sed etiam super omne numen, imo ipse solus volet, haberi pro numine, et Deo. Hoc enim subjicit Paulus: *ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus*; vel, ut clare habent Græca, ὅτι ἐστὶ θεός, id est, *ostendens quod ipse sit Deus*. Unde patet nomen Dei hic proprie accipi. Perperam ergo Novantes sic explicant, Papa, inquiunt, extollitur super omnes Deos, id est reges et principes, qui Psalm. 81. 6. vocantur Dii, cum dicitur, *Ego dixi, dii estis*. Perperam inquam: nam quales Deos ibi intelligat Psaltes, mox explicat, dum subdit: *Et filii excelsi omnes*. Hic vero de Antichristo dicitur, quod adversabitur et extollet se super omnes Deos et numina, ita ut in templo Dei sedeat, velitque coli ut numen, ostentans se quasi ipse solus sit Deus. Dii ergo et Deus non reges hic, sed ipsum numen significant, uti docent omnes Patres, et fatentur Erasmus, Vatablus et Beza. Idem de Antichristo docet Daniel c. 11. v. 36. et 37. *Elevabitur*, ait, *et magnificabitur adversus omnem Deum et adversus Deum deorum loquetur magnifica, et Deum patrum suorum non reputabit*, nec *quemquam Deorum curabit, quia adversus universa consurget*.

Hinc sequitur, quod Antichristus omni divino cultu et omnis religionis actibus quasi numen coli volet, ac consequenter volet sibi fieri sacrificia, templa, vota; volet per suum nomen jurari; volet adorari, non tantum dulia, sed etiam latria; volet invocari ut dator et auctor omnium frugum, opum et bonorum, imo ut auctor omnis gratiæ et gloriæ. Quis Pontificum hucusque ita se extulit, ut ita coli vellet? qui reges et principes tam stolidi fuerunt, ut hos illi honores detulerint?

Dices, Pontifex Romanus sella aurea circumgestatur triplici tiara insignis in supplicationibus, quasi numen quoddam, cui reges et principes pedes exosculantur. Respondeo. Hic omnis honor non est numinis nec latriæ sed longe inferior quem multi etiam reges et principes apud varias gentes usurparunt. Sic enim Abraham adoravit filios Heth curvans se in terram. Genes. 23. 7. Sic Saraceni, Asiani, Japones, Sinæ, dum quem honorare volunt, in terram se prosternunt, et fronte humum feriunt. Denique hunc honorem et reverentiam Ecclesiæ in suo capite Pontifice a regibus esse deferendum prædixit Isaias c. 49. 23. *Et erunt*, inquit, *reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent*. An non amplius est lingere pulverem pedum, quam pedes exosculari? hic honor ergo Pontifici debetur tamquam Hierarchæ, et summo sacrorum Antistiti, ac Christi vicario; ac consequenter hoc honore non tam Pontificem, quam Christum in Pontifice veneramur. Propter Christum enim, et respectu Christi, cujus vicem gerit Pontifex, hunc honorem Pontifici deferimus. Unde patet hunc honorem non esse contrarium honori Christi; nihilque de Christi honore demere; imo potius Christi honorem augere et amplificare. Sicut enim qui legatum honorat, regem qui eum misit honorat; rexque putat se honorari, si legatus suus honoretur; et vice versa se despici, si legatus despiciatur: ita et Christus se honorari aut contemni putat, cum ejus vicarii Apostoli, et Pontifices honorantur aut contemnuntur. *Qui vos audit*, inquit, *me audit; qui vos spernit, me spernit*.

Hinc sequitur Secundo, Antichristum atheum fore et eum pleno potietur imperio, non tantum Christum idola et deos Gentium, sed et Deum verum, ejusque

cultum, quantum in se est, a mundo ablaturum. Ipse enim solus volet coli ut Deus; id enim clare significant hic verba Pauli.

Dices, Quomodo ergo Daniel c. 11. v. 38. dixit de Antichristo, per typum Antiochi Epiphanis, quod colet Deum *Maozim?* Respond. Quia Antichristus licet publice solus coli volet ut Deus, privatim tamen colet suum dæmonem, quem nuncupabit Deum *Maozim*, id est fortitudinum et munitionum; quia ejus ope, fortitudine et potentia omnia sibi subjiciet Antichristus.

Moraliter S. Bernardus citans hæc Apostoli verba serm. 4 in Vigilia Nativit. *Omnis*, inquit, *superbus extollitur supra Deum. Vult enim Deus fieri voluntatem suam, et superbus vult fieri suam. Deus quidem in his tantum quæ ratio approbat, suam vult fieri voluntatem, superbus vero et cum ratione et contra rationem.*

Ita ut in templo Dei sedeat.] Græce εις τον ναον του Θεου, id est, *in templum Dei sedeat*, id est, in Ecclesiam, ait S. Aug. q. d. Paulus: Antichristus, id est, impiorum multitudo ostentabit se, ac si ipsa cum suis esset populus et Ecclesia. Unde quidam codices pro ναον, id est templum, habent, λαον, id est populum: sed repugnant sequentia et præcedentia: sequitur enim, *Ostendens se tamquam sit Deus*. Sedebit Ergo Antichristus in templo, non ut ostendat se esse Dei Ecclesiam; sed ut adoretur tamquam Deus. Hoc etiam significat vox *sedere*: nec enim recte dicitur impiorum multitudinem sedere in Ecclesiam, id est, Ecclesiæ nomen, titulum et jus occupare et sibi arrogare: sed recte dicitur de idolo, aut rege superbissimo, qualis erit Antichristus, quod in templo Dei sedeat, ut adoretur tamquam Deus. Hoc etiam significant præcedentia, nimirum quod adversabitur, et efferat se super omne numen, ut ipse solus habeatur et colatur pro numine. Dico ergo, Græcum εις sæpe capi pro εν, in templum id est, in templo, et ita vertit hic Syrus, Chrysost. et alii passim. Antichristus ergo sedebit in templo, id est, in templis Christianorum; vel simplicius, in templo Hierosolymitano, quod solum proprie tempore S. Pauli erat et dicebatur templum Dei. Hoc templum ergo tempore Antichristi taliter qualiter reædificabitur Antichristo, ut sit ejus quasi thronus. Antichristus enim Judæus Judæorum erit rex, regiamque suam habebit non Romæ (hæc enim ante Antichristum a decem regibus evertetur, ut inferius ostendam) sed Hierosolymis, ibique Elias et Enoch contra Antichristum decertantes et concionantes ab eo occidentur, ut patet Apoc. 11. 8. ubi dicitur: *Et occidet eos* (duos testes Dei, Eliam scilicet et Henoch) *et corpora eorum jacebunt in plateis civitatis magnæ quæ vocatur spiritualiter Sodoma, et Ægyptus, ubi et Dominus eorum crucifixus est*, Christus scilicet: atqui Christus Hierosolymis crucifixus est; ergo hæc magna civitas, in qua occidentur ab Antichristo Elias et Henoch, erit Hierosolyma, non Roma, aut alia aliqua civitas. Antichristus enim persuadebit Judæis se esse Messiam in lege promissum, ut patet Joan. 5. 43. ideoque ait Cyrillus catechesi 15. templum eis ædificabit, ut Davidis filius, id est Messias habeatur, et quasi alter Salomon, qui primus templum ædificavit.

In hoc ergo suo templo sedebit Antichristus non quasi Papa vel Episcopus, ut volunt Novantes, sed quasi Messias, et quasi Messias a Judæis adorabitur, ut Deus. Hoc enim ait hic Paulus, *Ostendens*, ait, *se tamquam sit Deus*: et, ut clarius habent Græca οτι εστι Θεος, id est, quod sit Deus. *Non enim* (ait, Chrys.) *ad idololatriam adducet ille: sed* αντιθεος *quispiam erit, quosvis deos pessumdans, jubebitque seipsum pro Deo coli ac venerari, et in templo Dei collocari, non Hierosolymitano tantum, sed et in Ecclesiis, Ostendens, inquit, se ipsum esse Deum: non dixit, seipsum esse Deum, sed ostentare tentans. Magnifico siquidem faciet opera, et signa patrabit admiranda.* Idem docet Ambros. Theophyl. OEcum. Ansel. et passim omnes alii Patres, quos citat Bellarmin. l. 3. de Pontifice c. 13. et Franc. Suarez 3. p. q. 59. art. 6.

5. Non retinetis,] memoria, Græce ad. ου μνημονευετε, id est, non meministis? Ita Ambr. et alii.

6. Et nunc quid detineat scilicet adventum Antichristi, et diei Judicii, scitis,] scilicet mysterium iniquitatis, ut sequitur, quod jam operatur, donec de medio fiat: puta quod Nero et similes adhuc dominentur quodque necdum venerit discessio et defectio generalis a Romano Imperio, quia necdum impleta sunt Romanorum peccata. Ita Chrys. Ambr. Theoph. OEcum. et Aug. supra Hier. qu. 11. ad Algasiam, Cyrill. catech. 15. Lactantius l. 7. c. 15. Qui omnes non tantum inclinationem Romani Imperii, aut dominii sedisve commutationem ut hæretici volunt. Sed plenam ejus desolationem, et contra illud omnium gentium rebellionem, dicunt certo præiturum adventum et regnum Antichristi; et hoc est quod v. seq. ait Paulus, *donec de medio fiat*, id est, omnino auferatur Romanum Imperium.

Adde, ipsam civitatem Romanam tunc omnino desolandam esse et concremandam, ut patet Apoc. c. 17. 16. de quo plura v. sequ.

Ex hoc loco et ex Daniel. c. 7. v. 22. 25. et 26. et Danielis c. 12. v. 11. et 12. omnes orthodoxi docent Antichristum tantum venturum in fine mundi.

Ut reveletur,] ille (unde Græco addunt αυτον) homo peccati, Antichristus scilicet.

7. Nam mysterium jam operatur iniquitatis.] Primo, Cajetanus *mysterium*, inquit, id est, occulta mensura iniquitatum Romanorum jam operatur, sensimque perficitur et impletur; qua impleta tolletur Romanum Imperium.

Secundo, alii nonnulli sic explicant; *mysterium*, id est occultum, secretum, et symbolum iniquitatis jam operatur, puta ipse Nero jam regnans; in quo latet magnum arcanum, scilicet quod ipse erit Antichristus. Putant enim Neronem necdum esse mortuum, vel certe in fine mundi resuscitandum, ut ipse sit Antichristus, ita Victor. in cap. 17. Apoc. et multi veterum, teste Hieronymo in c. 11. Danielis. Unde S. Aug. l. 20. Civit. c. 19. *Nonnulli*, ait, *illum* (Neronem) *resurrecturum et futurum Antichristum suspicantur. Alii vero nec eum occisum putant, sed subtractum potius cum putaretur occisus, et vivum occultari in vigore ejus ætatis, in qua fuit, cum crederetur extinctus; donec suo tempore reveletur et restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium præsumptio.*

Juvit hanc opinantium suspicionem, quod etiam

inter Gentiles fama sparsa fuit Neronem non esse occisum, sed e morte subductum. Ita Suetonius in Nerona c. 57. *Non defuerunt, ait, qui per longum tempus, vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent, ac modo imagines prætextas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adolescente me, extitisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse jactaret, tam favorabile nomen ejus apud Parthos fuit, ut vehementer adjutus, et vix redditus sit.* Hæc Sueton. Sed eadem dilucidius Tacitus his verbis: *Sub idem tempus, Achaia atque Asia falso exterrita, velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eumque pluribus vivere fingentibus, eredentibusque.*

Hinc partim ex hac Gentilium fama, partim ex hoc loco Pauli nonnulli opinati sunt Neronem rediturum, ut sit Antichristus vel ejus socius et collega Antich. Ita inter alios Severus Sulpicius l. 2. hist. *Unde, ait, creditur, etsi se gladio ipse* (Nero) *transfixerit, curato vulnere ejus esse servatus, secundum illud quod de eo scriptum est* (dic quæso; ubi?) *Ut plaga ejus curata est, subductus est; sub sæculi finem mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat.* Et quod mireris, hanc sententiam Severus imponit S. Martino: *Cum, ait, ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis Neronem et Antichristum prius esse venturos; Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum, persecutionem hactenus exercendam, ut idola Gentium coli cogat. Ab Antichristo vero Orientale imperium esse capiendum qui quidem sedem, et caput regni Hierosolymam esset habiturus ab illo urbem et templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potius Christum esse confirmans, omnesque secundum legem circumcidi jubent; et ipsum denique Neronem ob Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem, cunctosque gentes esse redigendas.*

Quod si verum est hæc S. Martinum dixisse, non quasi Propheta hæc dixit, sed quasi recensens et enarrans es, quæ nonnulli opinati essent partim ex rumore Gentilium, partim ex hoc loco S. Pauli, ut dixi. Cæterum hi dialogi titulo Postumiani et Galli (sic enim inscribuntur, eo quod hi sint interlocutores) in Conc. Romano sub Gelasio, decreto de libris apocryphis, relati sunt inter apocrypha. Verum hæc opinio temeraris est, caretque fundamento: certum enim est ex Suetonio, Tacito et aliis, Neronem esse occisum et mortuum; resurrecturum vero eum nec Paulus, nec alius quispiam Propheta prædixit. Adde, per *mysterium iniquitatis*, non intelligi Antichristum, sed præcursores Antichristi; patet ex v. seq. ubi subdit Paulus; *Et tunc* (scilicet post hoc mysterium adimpletum) *revelabitur ille iniquus* (Antichristus scilicet) *quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui.* Denique cum hæc scriberet Paulus, necdum regnabat Nero: hæc enim epistola, ut dixi initio, scripta est anno Christi 53 quo adhuc regnabat Claudius: Nero enim Claudio successit anno Christi 57. Potest tamen accipi hic locus de Nerone, non ut actu regnante, sed ut proxime regnaturo, uti jam dicam.

Dico ergo, *mysterium* hic idem est, quod figura et typus Antichristi, ejusque summæ iniquitatis: tota enim iniquitas, et omnium peccatorum colluvies videbitur esse collecta in Antichristo, et regno Antichristi.

Unde Syrus vertit, *mysterium iniqui illius* (scilicet Antichristi) *jam sedulo agere incipit.* Sic Apoc. 17. 7. sacramentum, sive uti græce est, mysterium, mulieris vocatur arcana significatio et repræsentatio mulieris, seu id quod typice significat illa mulier quam vidit S. Joannes, quæ significabat Romam et Romanum Imperium. Sic Apocal. 1. 20. sacramentum septem stellarum vocatur ipsa significatio arcana septem stellarum. Sic Daniel. 2. 18. et 36. sacramentum somnii Nabuchodonosoris vocatur ipsa somnii significatio

Per mysterium autem hoc, intelligit Paulus Simonem Magum, ejusque asseclas præcursores Antichristi; ut idem hic dicat Paulus, quod Joannes epist. 1. c. 2. v. 18. *Nunc Antichristi multi sunt.* Vel potius intelligit ipsum Neronem cum suis, et sua sceleratorum colluvie, aliosque Imperatores Romanos, qui Neronem vel præcesserunt, vel secuti sunt; qui magno fastu et tyrannice imperarunt, atque Christum Christianosque persecuti sunt; quales fuit Cajus Caligula, Adrianus, Decius, Heliogabalus, Diocletianus, et alii per trecentos annos. De hisce enim subdit, *Tantum ut qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat.* Fuit enim Nero æque ac Antiochus Epiphanes insignis typus et figura Antichristi, quia fuit monarcha superbissimus, luxuriosissimus, potentissimus, sceleratissimus, fuvit Simonem, aliosque magos: fuit hostis Christi et Christianorum, qui primam in eos persecutionem solemnem excitavit voluitque coli ut Deus, et maximus fuit tyrannus, qualis erit Antichristus. q. d. Nero, et similes tyranni jam eodem spiritu aguntur et operantur, quo agetur Antichristus ipse, totius iniquitatis caput et princeps; ac proinde ejus *mysterium*, id est figura et typus, et præcursores sunt. Ita Chrys. Ambr. Aug. Hier. supra. Vult ergo dicere Paulus: Hoc mysterium est, quod detinet et remoratur adventum Antichristi, quia scilicet necesse est, ut Nero et similes, quasi typi et figuræ præcurrant ipsum Antichristum, ipsumque quasi parturiant, ait Ansel.

Sicut enim Moses, Joannes Baptista et Prophetæ præcesserunt Christum, illique viam præpararunt; ita par est ut Nero et tyranni præcedant Antichristum, illique sensim viam parent suis scaleribus, ut veniens Antichristus omnem suam iniquitatem parturire et effundere possit.

Hinc Secundo, cum Theodoreto et August. supra, atque Anselmo sic accipi potest hic locus: *mysterium iniquitatis*, id est, iniquitas arcana et mystica, id est, pietatis et legitimi dominii et imperii titulo et nomine palliata, occulte jam in impiis hypocritis et hæreticis, ac præsertim in impiissimo Nerone operatur; quæ sensim proserpit et crescit, donec per Antichristum in publicam iniquitatem prosiliat. Hoc enim est Græce ἐνεργεῖται, id est vim suam exerit. Sicut ergo carbo ignis inter ligna occulte vim suam exerit, et vicina adurit, sensimque proserpit, donec in flammam et incendium manifestum erumpat: sic iniquitas a dæmone

accensa, occulte in impiis vim suam exerit, serpitque donec in publicam omnium scelerum flumnum sub Antichristo erumpat.

Tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat.] Id est, ut August ait supra qui tenet fidem Christi, teneat eam donec iniquitas mystica, id est occulta, in magnum populum crescat: itaque cum Antichristo de medio fiat, id est exeat de medio Ecclesiæ, eique palam bellum indicat. Verum hic sensus divellit verba, quæ Paulus conjungit. Τὸ enim *de medio fiat*, conjungit Paulus cum eo quod præcedit proxime, *Qui tenet, teneat*. Utrumque ergo eodem referendum est. S. Aug. autem τὸ *qui tenet, teneat*, refert ad pios fideles et ad fidem Christi; τὸ vero *de medio fiat*, refert ad Antichristum et cœtum impiorum.

Notandum ergo, hæc verba pendere a v. præc. et explicare quid sit quod detineat adventum Antichristi, scilicet ut Nero et Romani Imperatores teneant Imperium, donec illud evertatur, et e medio tollatur. Ita Chrys Theoph. et passim Patres, ut dixi; imo Erasm. et Beza. Unde Syrus hic vertit, *solum* (scilicet hoc est quod detinet adventum Antichristi) *ut qui nunc detinet* (orbis imperium) *tollatur de medio, et tunc revelabitur ille iniquus Antichristus;* Græca sic habent, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, id est, tantum qui detinet nunc, donec de medio fiat. Ubi necessario vel deest, vel subauditur (ut fatetur Erasm. et Beza) κατεχέτω, id est, detineat, ut vertit Noster.

Unde Nota Secundo, cum Chrys et Theophyl. Loquitur Paulus hic valde tecte et obscure de Nerone, et Romano imperio, non ex metu; sed prudenter, ne sine causa eum contra se et Christianos concitet. Si enim clare dixisset Neronem esse mysterium iniquitatis, et figuram Antichristi, ac Romanum Imperium fore dissolvendum; tam Nero, quam Romani in eum quasi impostorem insurrexissent, ac vivum eum defodissent, aliosque fideles cum eo, tamquam qui super tanti Imperii demolitione prophetarent et lætarentur, inquit Theoph.

Nota Tertio. Alludit Paulus ad Danielis (quasi omnium temporum chronologi certissimi, notissimi at celeberrimi) caput septimum: ubi Daniel præcipua mundi imperia et monarchias sibi succedentes ordine recenset. Primo fuit Assyriorum et Babyloniorum, quæ Danieli repræsentata fuit per leonem; Secunda Persarum, significata per ursum; Tertia Græcorum, significata per pardum; Quarta et ultima Romanorum, significata per bestiam decem cornuum Post quæ, ut ait Daniel, undecimum parvulum cornu (id est Antichristus) consurget, et crescet, facietque bellum adversus Sanctos et prævalebit, donec veniat antiquus dierum, ut judicium et regnum tradat sanctis suis.

Et sermones (inquit Daniel) *contra Excelsum loquetur* (Antichristus) *et sanctos Altissimi conteret: et putabit quod possit mutare leges, et tradantur in manu ejus usque ad tempus, et tempora, et dimidium temporis; et judicium sedebit, ut auferatur potentia, et conteratur, et dispereat usque in finem; regnum autem, et potestas, et magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum detur populo sanctorum Altissimi cujus regnum sempiternum est, et omnes reges servient ei, et obedient.*

Daniel ergo docet primo regnasse Babylonios; hos deinde subactos esse a Persis, et Persas a Græcis, et Græcos a Romanis, Romanis successurum Antichristi regnum ad breve tempus, quod a Christi judicis et Sanctorum glorioso et æterno regno subvertetur. Eo itaque alludit hic Paulus q. d. Omnes alii monarchæ et tyranni, puta Babylonii, Persæ, Græci jam transierunt; superaunt Nero et Romani, qui tenent nunc imperium, donec illud auferatur, et tunc veniet Antichristus; et mox Christus judex, qui Antichristum interficiet spiritu oris sui, suumque cum Sanctis regnum æternum inducet et stabiliet. Ita Chrysost. et Theoph. et alii.

Simili modo arcano et prophetico hæc eadem describit S Joannes Apoc. 17 9 *Reges*, inquit, *septem sunt. Quinque ceciderunt, unus est, et alius nondum venit: et cum venerit, oportet illum breve tempus manere* Deinde subdit, decem reges se illi subdituros, *Hi*, inquit, *cum Agno* (Christo) *pugnabunt, et Agnus vincet illos: quoniam Dominus Dominorum est, et Rex regum, et qui cum illo sunt, vocati electi, et fideles.*

Ubi, ut docet Ambros. Beda, Richard. Ribera et alii, per septem reges significat conjurationem tyrannorum, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti sunt, persequuntur, et persequentur. Unde ait quinque transisse, sextum adhuc esse, septimum regnaturum ad modicum tempus.

Primus rex fuit Cain cum gigantibus, aliisque tyrannis, qui primo mundi ætate, id est, ab Adam usque ad diluvium, pios et Ecclesiam persecuti sunt.

Secundus rex fuit Nemrod, et Meropes illi architecti turris Babel, qui a Noe usque ad Abraham (hæc enim est secunda mundi ætas) fideles vexarunt.

Tertius rex, qui tertia mundi ætate, quæ ab Abraham ad Mosem excurrit, pios oppressit, fuit Pharao et similes in Ægypto et Sodomis.

Quartus fuit Jeroboam, aliique impii reges Israel et Juda, qui quarta mundi ætate, a Mose scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, vitulos aureos et idola invexerunt.

Quintus fuit Nabuchodonosor cum Antiocho Epiphane, aliisque usque ad Christum: hæc enim est quinta mundi ætas.

Sextus fuit Nero, aliique Imperatores Romani, qui sunt, fuerunt vel erunt a Christo usque ad Antichristum.

Septimus erit Antichristus, qui modicum, scilicet tres annos cum dimidio, regnabit, et a Christo judice profligabitur.

Ex dictis deducitur Primo, certum esse Romanum imperium esse ultimum, et duraturum usque ad finem mundi: tunc vero in aliud imperium (Antichristi scilicet) sed breve commutabitur Patet hoc ex loco citato Daniel. 7. v. 21 22. 25 26. 27. et Apoc 17. v. 9 et 10. et ex Paulo hic, estque communis Patrum, teste Hieron. in c 7. Daniel, traditio, et, ut videtur, Apostolica.

Secundo, iidem certo docent Romanum Imperium destruendum, vel ab ipso Antichristo, vel paulo ante eum

Tertio, Roma sub finem mundi ad pristinam Imperii dignitatem, æque ac scelera, et a christianismo

ad ethnicismum redibit, Pontificemque suum expellet, et fideles ei adhærentes persequetur, uti fecit tempore Neronis, Decii, et aliorum Imperatorum Gentilium. Unde in Apoc 17. 18. et seq. Roma sub finem mundi futura, vocatur *Babylon meretrix magna, sedens super septem montes, ebria sanguine Sanctorum, et Martyrum Jesu, quæ vino iræ fornicationis suæ potavit omnes gentes*, id est, supplicia suæ idololatriæ (hæc enim a Prophetis vocatur fornicatio) aliorumque scelerum consequentium, derivavit in omnes gentes, hoc ipso quo eas ad suam idololatriam, aliaque scelera imitanda compulit

Quarto, consentiunt Patres et interpretes, docentque ex Apoc. 17. v. 12 et 16 collato cum Daniel. c. 7. v. 8. et 24. ante Antichristum stante Roma, et Romano Imperio, decem fore reges totius orbis dominos, qui Romam capient, everten, comburent, Apocal. 17. 16. et toto c. 18 Hique Romanum Imperium divident, inquit S Hier. et alii. Porro Antichristus ex hisce decem regibus successive tres invadet et profligabit, ut ait Daniel: scilicet regem Æthiopiæ, regem Libyæ, et regem Ægypti, ut tradit Hieron. Theod Cyrillus et Irenæus. Qua clade cæteri septem reges territi, ipsi se subdent, unusque omnium rex et monarcha erit Antichristus. An autem hi decem reges eversuri sint Romam ante Antichristum, an vero sub Antichristo, dubium est, quod pertractavi Apoc 17. 16.

Objicit Secundo Beza, Romanum Imperium jam desiit, ergo venit Antichristus. Probatur antecedens, quia Romæ jam non imperat Romanus imperator, sed Pontifex Romam occupavit: ipse ergo videtur Romanum imperium destruxisse, ac consequenter esse Antichristus.

Resp. aliud esse Romam, aliud Romanum Imperium: Romanum enim Imperium et Romanus Imperator sine Roma consistere possunt. Quamdiu enim unus Roman. Imperator alteri in eadem potestate et dignitate succedit, uti hactenus factum vidimus, sive Romæ imperet, sive non, sive plures obtineat provincias, sive pauciores, est et dicitur Rom. Imperator, et obtinere Romanum Imperium. Id patet primo, quia Roma capta ab Hunnis et Gothis, puta ab Attila, et postea a Genserico, non desiit Romanum Imperium, nec Romanus Imperator; uti nec desiit Romanus Pontifex esse S Leo. Mansit enim tunc Honorius Rom. Imperator, licet Ravennæ degeret. Rursum Valens, Arcadius, Theodosius, et cæteri usque ad Justinianum fuerunt Romani Imperatores, et tamen Roma caruerunt.

Secundo, id patet e communi omnium sensu: omnes enim Rudolphum Imper. modernum vocant Romanum Imp. Ipsi quoque Lutherani suos Electores vocant Electores Imperatoris, vel Regis Romanorum : Romæ denique coronam accipit et inauguratur Imperator.

Tertio, Romanum Imperium destruetur et dividetur sub finem mundi a decem regibus qui erunt hostes Imperii, et Imperatoris Romani: et postea veniet Antichristus, ut jam ostendi: atqui Pontifex non est hostis, sed amicus et conservator Romani Imperii, et Imperatoris, Romamque et alia loca occupat, non invasione, sed donatione et consensu Imperatorum et Principum: idque tot sæculis ante finem mundi. Rursum Pontifex non est rex, multo minus idem cum decem regibus. Denique Pontifex Romanum Imperium non destruxit, nec divisit in decem reges: ergo destructio Romani imperii, quæ præire debet adventum Antichristi, de qua loquitur Apocal. Daniel, et Paulus, non est facta per pontificem; ac multo minus Pontifex est Antichristus.

Denique adverte hic. Hoc signum discissionis et eversionis Romani Imperii sensim impletur, cum sensim inclinatur et deficit Romanum Imperium, simulque Evangelium apud Japones, Indos, Sinas, totoque orbe sensim propagatur; quod secundum est signum adventus Antichristi et Judicii, datum a Christo discipulis hac de re interrogantibus Matth. c. 24. 3. *Prædicabitur*, ait v. 14. *hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus : et tunc veniet consummatio.*

8. ET TUNC REVELABITUR ILLE INIQUUS (Antichristus, qui antonomastice dicitur ὁ ἄνομος. id est, ille iniquus et impius) QUEM DOMINUS JESUS INTERFICIET SPIRITU ORIS SUI, ET DESTRUET ILLUSTRATIONE ADVENTUS SUI.] Nota. *Spiritus oris*, non significat prædicationem verbi Dei. quia hæc non interficiat Antichristum, imo in fine mundi Antichristus illam tollet, cum Eliam et Henoch occidet: unde explicans subdit Apostolus, *et destruet illustratione adventus sui*. Tunc ergo Christus spiritu oris sui interficiet Antichristum, cum destruet illum illustratione adventus sui ad judicium; Christus autem tum non veniet ad prædicandum, sed ad judicandum: ergo spiritus oris Christi non est prædicatio, sed potius sententia et judicium condemnationis.

Dico ergo, Christus interficiet Antichristum spiritu oris sui, id est, jussu suo, verbo suo, sua sententia, quasi afflatu mortifero efflabit et interimet eum. Alludit Paulus vel potius citat Isaiæ 11. 4. *Percutiet* (Christus) *terram* (peccatores terræ) *virga oris sui, et spiritu labiorum interficiet impium.* Ubi pro *virgo* hebr. est שבט *scebet*, id est sceptrum. *Sceptrum oris* vocat prædominans, potentissimum et efficacissimum imperium, jussum ac sententiam, qua Christus interficiet Antichristum, et omnes impios. *Perinde enim* (sicut inquit ex Chrys. Theoph.) *ut ignis, etiam ante adventum suum, cum adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit, absumitque; hunc ad modum Christus, vel solo imperio, sive afflatu Spiritus Sancti, plene delebit et obscurabit ipsum Antichristum, soloque adventu suo abolebit, hoc est, omnino vacuum et inefficacem reddet: ubi enim visus tantum fuerit, sistet deceptionem.*

Nota Secundo, pro *destruet*. græce est καταργήσει, id est inefficacem, imbellem, enervem, evanidum reddet, omnem vigorem et vires illi adimat, ut spiritu et vita deficiente et evanescente moriatur et intereat.

Nota Tertio. Pro *illustratione*, græce est ἐπιφανείᾳ, id est, ut Syrus, *revelatione*, vel *apparitione*; vel, ut Aug. l. 20. de Civit. cap 19. *illuminatione præsentiæ suæ*; vel, ut Vatabl. *claritate adventus sui*. Significat ergo, per lucem, claritatem et splendorem, qui quasi prænuntius præibit Christum venientem ad judicium, signumque erit Christi adventantis, Antichristum destruendum esse et dissipandum, perinde ut sole adventante dissipantur et evanescunt nubes et tenebræ; ita ut solo timore, inquit Anselmus, Christi adventantis, morietur pestifer ille.

Adverte hic. Ante diem judicii occidetur Antichristus. Nam post ejus mortem minimum dabuntur hominibus quadragintaquinque dies pœnitentiæ, ut patet Daniel. 12. 12. tantum ergo hic significat Paulus, cum prævia signa præibunt judicium et Christum judicem, quodam inusitato fulgore de cœlo quasi fulmine, a Christo siderandum et afflandum esse Antichristum.

Dices, Apoc. 19. v. 20. dicitur bestia, id est Antichristus, cum suo præcursore et pseudopropheta, vivus mittendus in infernum; quomodo ergo hic dicitur interficiendus?

Respondeo. Pro *interficiet*, græco est ἀναλώσει, id est absumet, consumet, perdet; ita ut in terra inter homines viventes esse desinat, et præcipitetur in mortem æternam inferni. Christus ergo vel per se, ut docet Lactantius l. 7. c. 19. vel potius, ut alii, per Michaelem Archangelum administrum, suæ sententiæ executorem, et præcursorem suum ad judicium deturbabit Antichristum, eumque dehiscens terra absorbebit, vivumque rapient dæmones in tartara, sive vivus eo perveniat, sive non, sed in itinere occidatur; utrumque enim probabile est; uti de Core Dathan et Abiron (de quibus dicitur Num. 16. 33. *descenderunt vivi et infernum operti humo*,) nonnulli censent eos vivos permansisse et pervenisse in infernum; alii censent eos vivos cœpisse descendere, sed in ipso descensu esse mortuos, antequam ad infernum pertingerent ut *descenderunt vivi*, actum inchoatum descensus, non consummatum significet. Utrique probabiliter; sed posteriores probabilius. Plane enim in omnes homines generalis lata est sententia mortis *Statutum est*, inquit Apostolus Hebr. 9. 27. *hominibus semel mori, post* hoc *autem judicium*. Idque significat hic Paulus, cum ait, *interficiet* eum, vel, ut græce est, ἀναλώσει, id est, absumet eum. In ipso ergo descensu ad inferos, occidetur Antichristus dicitur tamen vivus mittendus in infernum, quia vivus eo demitti et descendere incipiet; sed in via, antequam pertingat ad infernum, suffocabitur et occidetur, ut jam de Core dixi. Addunt S. Hier. et Theod. in c. 11. Danielis, et D. Thomas hic, id fore in monte Oliveti: eo enim Christus veniet ad judicium, judicabitque in valle Josaphat, ut dicitur Joelis 3. 2. quæ est vicina monti Oliveti: ut, sicuti ex monte Oliveti Christus in cœlum ascendit, ita ex eodem Antichristus deturbetur et descendat in tartara.

9 CUJUS EST ADVENTUS SECUNDUM OPERATIONEM SATANÆ IN OMNI VIRTUTE (δυνάμει, id est potentia) ET SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS.] q. d. In cujus adventu, vel per quem advenientem, satanas operabitur et exeret omnem suam potentiam, omnia sua signa et prodigia mendacia.

Nota Græcum παρουσία et adventum et præsentiam significat; potestque tam de præsentia et adventu in mundum, quam in regnum accipi, ut scilicet significet tam ortum, nativitatem et educationem Antichristi, quam ejus vitam et regimen fore secundum operationem satanæ: magis tamen hoc secundum significat hic Apostolus scilicet quod Antichristus habebit assistentiam satanæ et satanam in se et per se operantem, inquit Theophyl. Unde subdit *In signis et prodigiis*, scilicet quæ faciet Antichristus ut homines seducat.

Hinc nota Secundo Aliqui putarunt Antichristum fore diabolum incarnatum, ut opponatur Christo Deo incarnato; ut sicut Verbum per humanitatem assumptam operatum est, et vim suam exeruit: ita Satanas per carnem assumptam operetur, et vim suam exerat, ita videtur loqui Theodoret. Verum quia fieri non potest, ut diabolus aut alia creatura carnem aliamve creaturam hypostatice assumat, sicut Deus assumpsit carnem humanam, ut docent Theologi; hinc Secundo Hippolytus Martyr lib. de Consummat. sæculi, censet Antichristum fore dæmonem, non incarnatum, sed in carne apparentem, et de falso virgine falsam et phantasticam carnem assumentem.

Tertio; alii apud Rabanum tractatu de Antichristo, putant Antichristum non fore dæmonem, sed hominem qui tamen ex Virgine opera dæmonis concipietur, uti Christus conceptus est ex Virgine de Spiritu Sancto. Verum non potest dæmon Virginem fœcundare, nisi ut succubus aliunde semen humanum exceperit, quod deinde virginis utero infundet, ac proinde non manebit virgo, quæ ab eo impregnata fuerit, sed more cæterarum puerperarum claustris virginitatis resignetis concipiet et pariet.

Quarto, probabilius Franc. Suarez et multi alii volunt verbis hisce Paulum significare, quod Antichristus omnem operationem diaboli in se suscipiet a puero, quodque diabolus primo, in utero matris Antichristi humores sic attemperabit, ut Antichristi temperamentum et complexio fiat propensissima ad omnia vitia. Et hoc videtur velle S. Hieron. cum in cap. 16. Isaiæ dæmonem vocet patrem Antichristi.

Secundo, ab infantia Antichristum replebit dæmon malitia sua, non quasi Antichristus a dæmone possidendus sit corporaliter, tamquam arreptitius: sic enim non esset liber, nec peccaret; sed quia semper, et in omnibus eum a puero reget et gubernabit dæmon, inquit Damasc. lib. 4. de Fide cap. 27.

Tertio, in virili ætate dæmon per Antichristum operabitur non tantum omne scelus et nequitiam, sed etiam omnia signa et portenta mendacia, omnem blandiloquentiam, sapientiam, minas, terrores, et tormenta, omnemque vim suam exeret, ad decipiendos, et alliciendos a Christo ad se homines omnes; et hoc maxime vult Paulus, cum ait, *Cujus est adventus secundum operationem Satanæ*.

IN SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS] Nota. Nec Antichristus, nec dæmon, nec angeli possunt facere verum miraculum: sed solus Deus. Miraculum enim est quod fit super omnem naturæ vim, quodque omnium naturalium causarum et creaturarum vires excedit et transcendit: Antichristus ergo faciet miracula non vera, sed falsa et mendacia.

Nota Secundo: Miracula Antichristi dicuntur mendacia quadrupliciter, scilicet, ratione et respectu omnium causarum Primo, respectu causæ finalis: quia eo fine faciet ea Antichristus, ut homines in mendacium et errorem inducat; nimirum ut per hæc miracula probet se esse Messiam et Deum, sicuti fecit Christus. Ita Ambr. et Chrys.

Secundo, ratione causæ efficientis, quia earum architectus erit pater mendacii, puta diabolus.

Tertio, ratione causæ materialis, ut Theodor. de-

cet: multa enim ex his miraculis erunt præstigiæ, quibus fascinabit oculos, ut videatur facere id quod revera non faciet. Erit enim Antichristus, inquit Cyrillus catech 15. magia instructissimus.

Quarto, respectu causæ formalis, quia quæ ex hisce non erunt præstigiæ, naturaliter fient per applicationem occultam causarum naturalium. Unde mira quidem erunt, non tamen miracula, quæ omnes naturæ vires superent.

Nota Tertio. Apoc 13. tria miracula Antichristi describuntur. Primum v. 3. et 11. quod unum e regibus sibi subjectis, vel potius seipsum plaga mortifera (in bello, vel aliunde acceptu) saucium sanabit. Ubi adverte plagam hanc revera non fore mortiferam, sed vel talis hominibus videbitur tantum, non autem erit re ipsa: vel si revera erit incurabilis, id tantum erit respectu artis et opis humanæ, dæmoni enim totum corpus nostrum pernoscenti et pervadenti, naturaliter curabilis erit, ac proinde nec vim creati agentis transcendet curatio, nec miraculum erit.

Secundo, ibidem v. 13. quod faciat ignem de cœlo descendere: sed et hoc naturaliter facere potest dæmon, uti scimus eum ciere fulmina, tonitrua et tempestates, concitando vapores at nubes

Tertio, ibidem v. 15 quod propheta et præcursor Antichristi faciet statuam ejus loqui: sed sic dæmon per idola locutus est, et per pythones etiamnum loquitur naturaliter.

Addit Sibylla lib 3. Oraculorum alia miracula, scilicet, quod Antichristus sistet mare, montes, solem, lunam, et mortuos ad vitam suscitabit: verum, inquit, non erunt vera signa, sed decipiet: pleraque enim ejus mira præstigiæ erunt, quibus illudet oculis hominum, uti jam per suos circulatores et præstigiatores hominum oculis illudit dæmon.

Similia de Antichristo tradit Methodius Episcopus et Martyr in suis Revelationibus, quæ referuntur tomo 2 Bibliot. SS. Patrum. *Faciet*, ait, *multa signa et prodigia sophistica. cæci respicient, claudi ambulabunt, surdi audient, dæmoniaci curabuntur, convertet solem in tenebras, et lunam in sanguinem appareuter.* Volet enim ipse haberi Christus, ac proinde faciet ea quæ de Christo prædixerunt Prophetæ, quæque Christum fecisse narrant Evangelistæ Et Hyppolytus Martyr orat. de consumm. mundi *Leprosos*, inquit, *mundabit, paralyticos excitabit. expellet dæmones, longinqua non aliter quam præsentia denuntiabit, mortuos suscitabit, transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem e cœlo. convertet diem in tenebras, et noctem in diem, solem circumaget quo libuerit. Et ut semel dicam; omnia terræ marisque elementa, vi oblatæ apparitionis, coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit.* Et S. Ephrem tractatu de Consummat. Mundi et Antichristo: *Transferet*, inquit, *montes et insulas fallaciter. et currere quidem videbitur mons coram cunctis spectantibus, licet omnino a suis fundamentis non sit motus: super abyssum incedet. et in ea, ut super terram ambulare se simulabit. Magna tribulatio erit in diebus illis, quando seipsum ut Deum ostentabit formidabilibus portentis, per aero volitans, cunctique dæmones in forma angelorum cum timore coram tyranno in aere sublimes volitare conspicientur.*

10. Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt,] ut omni arte et modo seducat homines ad iniquitatem, ut pereant et damnentur.

Nota. Hisce artificiis utetur Antichristus ad illiciendum homines. Primo, magna comitate et gratia se insinuandi, captandique hominum gratiam. Secundo, sanctimonia simulata. Tertio, sapientia sua et eloquentia incredibili; callebit enim omnes artes et Scripturas ait Anselmus Quarto, promittendo et largiendo suis ingentes opes. Quinto, reluctantibus inferendo terrores et tormenta exquisita. Sexto faciendo signa et prodigia rudibus admiranda. Denique a dæmone suo omnem fallendi artem discet.

Nota. *Tu iis*, vel, ut græce est. in iis, *qui pereunt* significat has artes efficaces fore in hominibus levibus, impiis, ideoque reprobis; qui morte æterna peribunt, adeoque illos per illas artes seductum iri, et consequenter perituros et damnandos Notat maxime Judæos, ut mox dicam. Alii enim cordati et constantes has artes at imposturas facile pervidebunt; nec iis sinent se seduci, sed usque ad mortem Antichristo resistent, ideoque martyrii lauream obtinebunt.

Eo quod charitatem veritatis non acceperunt, ut salvi fierent] *Charitas veritatis*, Primo, juxta Anselmum, est charitas vera. sive charitas et spiritus Christi verax. vereque amabilis. Secundo, ut Chrysost. Theophyl. OEcumen *charitas veritatis* est Christus, qui utrumque est, scilicet tam charitas, quam veritas, et propter utramque venit in mundum; scilicet, ut verissima charitate se nobis traderet, atque suam charitatem et veritatem nos amplecti et æmulari doceret. Unde S. Cyprianus epist. 55. ad Cornelium legit, *eo quod dilectum veritatis non habuerunt.* Tertio, *charitas veritatis* est amor, vel ut Ambrosius, *dilectio veritatis*. q. d. Quia non habuerunt amorem veritatis, quia noluerunt amare veritatem; ideo mittet illis Deus operationem erroris per Antichristum. Ita Vatabius. Hic sensus facilior est et planior; magisque connexus versui sequenti: opponit enim amorem veritatis errori sive amori et amplexui erroris

Tacito nomine notat Judæos. Hinc enim docent Patres, Antichristum venturum maxime hac de causa, ut Judæos decipiat, idque in pœnam incredulitatis suæ, qua noluerunt recipere Christum, qui tot vera miracula, tam veram fidem et doctrinam, tam puros mores et vitam Judæis exhibuit Idem significat Christus Joannis c. 5. v. 43. *Ego veni* ait. *in nomine Patris mei, et non accipitis me: si alius* (Antichristus) *venerit in nomine suo, illum accipietis.* Unde sequitur

Ideo (quia scilicet noluerunt recipere veritatem et amorem veritatis) mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio] Pro *operationem erroris*, græce est ἐνέργειαν πλάνης, id est, ut Syrus, efficaciam seductionis vel imposturæ, scilicet illa miracula, aliaque artificia fallendi, quibus, ut dixi, Judæos a Christo aversos potenter et efficaciter ad se pelliciet Antichristus.

Nota. Dicitur Deus mittere hæc opera et imposturas Antichristi, quia ex proposito ea Judæis aliisque hominibus immitti permittet, inquit S. Aug l. 20. de Civit Dei c. 19. laxando scilicet habenas tum diabolo,

tum ipsi Antichristo: non enim opus est, ut positive eos mittat Deus ad decipiendum homines, cum ipsi per se ad hoc promptissimi sint futuri, nec aliud sint desideraturi, quam ut Deus hanc deceptionem perficere eis permittat. Simili modo dicitur 2. Reg. 24. Deus commovisse (id est, a diabolo et suis adulatoribus commoveri permisisse) Davidem ad numerandum populum, quod fuit peccatum superbiæ in Davide. Eodem modo et sensu dicitur Deus miscere spiritum vertiginis, dare spiritum mendacii, compunctionis, soporis, etc. ut dixi cap. 17. et 23.

Hinc patet Deum, cum mittit spiritum erroris eum excæcat, eum indurat, adeoque eum peccato præcedentia punit peccatis sequentibus, non tantum se habere negative; sic enim non irrogaret pœnam: nec enim judex censetur punire reum, si negative permittat eum furari et male agere; sed habere etiam se positive ac positivo actu, et speciali providentia et decreto decernere, permittere peccatum posterius hoc fine, ut puniat prius, ut dixi cap. 16.

Moraliter S. Aug. l. 5. contra Julianum c. 3. docet homines ob præcedentia peccata, præcipue ob veritatis oblatæ repudium, hac pœna gravissima a Deo puniri (eo modo et sensu quo jam explicui) ut credant mendaciis et erroribus in suam perniciem. *An non est peccatum,* ait, *et pœna peccati, ubi legitur: Dominus miscuit illis spiritum erroris, et seduxerunt Ægyptum in omnibus viis suis, sicut seducitur ebrius? Non est peccatum et pœna peccati, ubi Deo dicit Propheta: Quid errare fecisti nos, Domine, a via tua, obdurasti cor nostrum, ut non timeremus te? Non est peccatum et pœna peccati, ubi rursus Deo dicitur: Ecce tu iratus es, et nos peccavimus, propterea erravimus, et facti sumus immundi omnes? Non est peccatum et pœna peccati, ubi legitur de gentibus, quos debellavit Josue, quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum contra Israel, et exterminarentur? Non est peccatum et pœna peccati, quod non audivit Roboam rex plebem bene monentem, quoniam sicut Scriptura loquitur: Erat conversio a Domino, ut statueret verbum suum, quod de illo locutus est in manu Prophetæ? Non est peccatum et pœna peccati in eo quod scriptum est, Amasium regem Juda noluisse audire Joas regem Israel bene monentem ne procederet ad bellandum?* Et inferius citans hunc Pauli locum sic ait: *Unde est illud, quod ad Thessalonicenses scribit Apostolus: Pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio. Ut seduceretur Achab et in prælio periret, vidit Michæas Dominum sedentem in throno, et exercitus cœli circa eo. Et dixit Dominus: Quis seducet Achab, et ascendet, et cadet in Ramoth Galaad? Et dixit spiritus quidam: Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum: In quo? Et dixit, Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus. Et dixit: Seduces, et prævalebis; exi, et fac sic.*

Vox *ut* referri potest ad *mittet*; et tunc non causam finalem, sed tantum consequentiam significat. q. d. Permittet Deus Antichristum operari et seducere homines, unde consequetur ut illi qui Christum sequi noluerunt, credant mendaci Antichristo. Nec enim Deus hac fine mittet Antichristum, ut intendat per eum seducere homines, et impellere in mendacium: sed potius hoc fine, ut cognoscant homines per opera Antichristi, quanta sit efficacia dæmonis, quantaque sit infirmitas hominis: ut contra eum se muniant, humiliterque Dei gratiam invocent: ut ita e contrario pateat quanta sit efficacia gratiæ Christi in iis qui Antichristo resistent, quæ omnem naturæ infirmitatem, et dæmonis efficaciam generose et constanter superabit. Ex hac tamen missione, vel potius permissione Antichristi, id consequetur, ut multi in malum et errores propensi ab eo seducantur, credantque ejus mendaciis et fallaciis.

Secundo et melius, vox *ut* referri potest ad id, quod proxime præcedit, scilicet ad *operationem erroris*: et tunc proprie sumitur, significatque causam finalem. q. d. Hæc operatio erroris, et seductio Antichristi ab eo fiet hoc fine, ut homines credant ejus mendacio: sive hæc opera Antichristi impellent homines, faciuntque eos credere mendacio.

11. UT JUDICENTUR OMNES, QUI NON CREDIDERUNT VERITATI, SED CONSENSERUNT INIQUITATI.] q. d. Ut justo Dei judicio arguantur et condemnentur Judæi et similes, qui Christo et veritati Evangelicæ per Christum allatæ credere noluerunt; sed mendacem Antichristum receperunt, ejusque hæresim et sceleratos mores secuti et æmulati sunt.

Nota *Ut* significat hic causam finalem missionis Antichristi: refertur enim ad id, quod dixit v. præced. *Ideo mittet illis Deus operationem erroris.*

Pro quo Nota Secundo. Duplex est causa cur Deus permittet tanta et tam potenter operari Antichristum. Prior et primaria ea est, quam jam dixi, ut pateat in Sanctis, qui illi resistent, gratiæ Christi efficacia. Altera et secundaria, et quasi consequens causa est, quam solam hic adfert Apostolus, scilicet ut hac ratione Deus puniat incredulitatem Judæorum, qui Christum sequi noluerunt: puniat, inquam. Primo, permissione tantæ tentationis Antichristi, ac lapsus ac consensus Judæorum, ut credant mendacio.

Secundo, ut posito jam eorum lapsu, quodque jam crediderunt mendacio, puniat eos in die judicii, coarguendo eorum malignitatem, quod Christi vera miracula, veram doctrinam, veram et sanctam vitam amplecti noluerint, sed vice versa Antichristi falsa miracula, doctrinam, et vitam impiam amplexi sint: ac consequenter puniat eos, æternæ damnationi illos adjudicando.

Nota Tertio. Tam hic quam v. 10. veritatem Christi opposuit Apostolus non mendacio, sed iniquitati Antichristi; quia ex veritate justitiam et sanctitatem Christi, quasi ex fonte rivulos promanantes subintelligit. Rursum sub iniquitate mendacia, et errores Antichristi, quasi sub toto partem complectitur; erit enim Antichristus omnis iniquitatis architectus; ideoque omnes iniqui, impii, scelerati eum recipient, illi consentient, illo rege gaudebunt.

Hic locus est partim controversus, partim didacticus de Antichristo; de quo multi fuse et præclare scripserunt, quæ quia non vacat multis perlegere, ego ea hic paucis complectar, et quæcumque ex S. Scriptura vel Patribus de Antichristo certa sunt, aut valde probabilia, in medium afferam.

Quæritur ergo Primo, An Antichristus venerit, an vero sit adhuc venturus? Hæretici docent eum venisse. Papam enim Romanum, qui antea erat Pastor et Episcopus Romanus, factum esse Antichristum, cum cœpit contra legem Christi inducere Missas, imagines, Purgatorium, indulgentias, cultum Sanctorum; cumque cœpit dominari aliis episcopis, sibique arrogavit jus et titulum Pastoris ac Principis totius Ecclesiæ. Id factum aiunt sub annum Domini 600. Unde David Chytræus Gregorium Magnum (quem omnes tam græci quam Latini ut Sanctum coluerunt) vocat primum Antichristum. Illyricus vero, Lutherus, et plures Novantium, Gregorium vocant ultimum Roman. Pontificem, Gregorio enim successit Sabinianus: sed hic statim eodem anno defunctus est. Sabiniano successit Bonifacius III. qui anno Domini 606. a Phoca Imp. OEcumenici nomen accepit, ut scilicet vocaretur Universalis totius orbis Episcopus et Pontifex. Hunc ergo volunt esse primum Antichristum.

Verum falluntur et fallunt. Nam, ut alia taceam, Concilium OEcumenicum Chalcedone habitum, actione prima, secunda et tertia, passim S. Leonem, qui longe ante S. Gregorium fuit Romanus Pontifex, vocat Pontificem universalis Ecclesiæ. Quid est hoc aliud, quam esse OEcumenicum? ideoque Pontifices Romani semper vel per se, vel per legatos suos Conciliis OEcumenicis præfuerunt, tanquam capita et principes totius Ecclesiæ, quam repræsentat Concil. OEcumen.

Rursum si a Bonifacio III. Pontifices Romani omnes fuerunt Antichristi; ergo jam per mille annos Ecclesiam suam deseruit Christus; ergo per mille annos Ecclesia Christi periit, quæ tamen in Scriptura prædicatur esse regnum Christi æternum; ergo per mille annos omnes Catholici et Christianissimi Reges, Principes, Dynastæ, Episcopi, Doctores, totusque orbis Christianus adoravit Antichristum; ergo per mille annos tota Ecclesia (quæ tamen ab Apostolo dicitur esse columna et firmamentum veritatis) in gravissimis fuit erroribus, imo in idololatria, fuitque synagoga Satanæ; ergo in Ecclesia non Christi, sed Antichristi et diaboli natus, baptizatus, educatus est Lutherus, Calvinus, aliique Novantes; si verum est, quod ipsi aiunt, sub annum sexcentesimum cœpisse Missas, imagines, invocationem Sanctorum, orationes pro defunctis. Sed absit. Hæc enim fuisse in Ecclesia ante annum sexcentesimum, imo a temporibus Apostolorum, docent S. Ignatius, Dionysius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Hieron. Chrysost. et alii omnes, quos in singulis materiis per singulas annorum a Christo nato centurias proferunt et citant Catholici omnes, qui de controversiis scripserunt.

Respondeo ergo et dico, Antichristum necdum venisse, sed esse venturum, ac consequenter nec Papam Romanum, nec quem alium qui vivat aut vixerit, esse Antichristum. Id breviter novem rationibus demonstro.

Primo, quia unus erit singularis homo, qui dicetur Antichristus, ut ostendi ex v. 3. atqui Papa non est nomen hominis singularis, sed nomen officii communis, in quo unus alteri succedit: nomen enim Papæ tam commune est multis, quam nomen regis, Imperatoris, Episcopi: ergo Papa non est Antichristus.

Secundo, Antichristus non veniet, nisi postquam omnino eversum fuerit Romanum Imperium a decem regibus, ut patet hic v. 3. et Daniel. 7. v. 24. juncto cum Apocal. 17. v. 11. et 16. atqui necdum omnino eversum est Romanum Imperium, nec hactenus visi sunt decem reges illud evertentes: ergo necdum venit Antichristus.

Tertio, Antichristus erit ex diametro contrarius Jesu Christo, ejusque nomen, fidem et cultum tollet, voletque ipsemet haberi Christus et Messias, ut patet hic ver. 14. et 1. Joan. 2. 22. et Joan. 5. 43. atqui nec Papa, nec quis alius similis hactenus Christi fidem et cultum sustulit, voluitque haberi Christus: ergo nec Papa, nec aliquis illi similis hactenus fuit, qui esse possit Antichristus.

Quarto, Antichristus abrogabit in Ecclesia juge sacrificium (quod non potest esse aliud quam Missæ) omnemque Dei cultum et cæremonias, imo omnem religionem, ut patet Daniel. 12. 11. et hic v. 4. atqui hactenus perdurat Missæ sacrificium, Dei cultus, et cæremoniæ in Ecclesia Romana: ergo hactenus in Ecclesia Romana non est visus Antichristus.

Quinto, Antichristus Deo vero omnique numini adversabitur, voletque ipse solus haberi et coli in templo ut Deus et numen: atqui nec Papa, nec quis alius hactenus omne numen sustulit, voluitque ipse in templo coli ut numen: ergo nec Papa, nec quis alius hactenus fuit Antichristus.

Sexto, Antichristus, ut docet Daniel ibidem, tantum regnabit dies mille ducentos nonaginta: atqui Papa per plures dies, imo annos regnavit: ergo Papa non est Antichristus. Respondent Novantes, Danielem diem pro anno accipere: sed contra hoc facit, quod S. Joannes Apocal. 11. ver. 2. et 3. dies redigat ad menses, numeretque menses persecutionis Antichristi quadraginta duos, quibus calcabit Ecclesiam et civitatem sanctam. Rursum Daniel c. 7. 25. docet Antichristum regnaturum *per tempus*, id est annum (sic enim Daniel c. 4. 29. dicit Nabuchodonosorem cum bestiis vixisse per septem tempora, id est septem annos, uti omnes exponunt) *et tempora*, id est duos annos, *et dimidium temporis*, id est anni.

Ubi Nota. Pro *tempora*, in Chaldæo (qua lingua hæc scripsit Daniel) esse עדנין *iddonin*, ut Rabbini puncta subjecerunt, quod est pluralis numeri, et significat tempora: sed videtur legendum aliis punctis in duali עדנין *iddanain*, id est, duo tempora: quamquam Chaldæi rarius duali, et plerumque plurali etiam pro duali utantur, ut notat Guido Fabricius in Grammatica Syrochaldaica. Sive ergo legas *iddunin*, sive *iddanain*, utrumlibet hic duale est, et, ut omnes vertunt, significat duo tempora, id est duos annos. Voluit enim Daniel numerare et consignare certa et definita tempora, id est, annos monarchiæ et persecutionis Antich. dicitque eos fore tres cum dimidio, qui efficiunt menses 42. quos numerat S. Joannes in Apoc. et dies 1290. quos numerat Daniel c. 12. Ita docent passim Patres. Atqui Pontifex non tres annos cum dimidio, sed plusquam mille annis in Ecclesia regnavit et præsedit: ergo Pontifex non est Antichristus.

Septimo, Antichristi imperium erit ultimum mundi, eritque sub finem mundi, paulo ante judicium, ut patet Dan. 7. v. 21. 22. 25. 26. atqui Papa jam diu ante finem mundi diemque judicii, scilicet mille annis regnavit: ergo Papa non est Antichristus.

Octavo, Antichristus occidet Eliam et Henoch, ut patet Apoc. 11. 7. estque communis sententia Patrum: atqui Papa non occidit Eliam et Henoch, nec Elias et Henoch, bisce mille annis visi sunt: ergo Papa non est Antichristus.

Nono, Antichristus non regnabit Romæ (illa enim ante antichristum evertetur et concremabitur a decem regibus, ut ostendi v. 7.) sed Hierosolymis, ut patet Apocal. 11. 8 Papa autem non regnat Hierosolymis, sed Romæ: ergo Papa non est Antichristus.

Hinc patet, ridiculum esse dicere venisse Antichristum Sed nimirum livor mentem excæcat, et durum est telum necessitas. Novantes vident suas et alias alio rum quavis ætate hæreses a Pontifice Rom. damnari, et damnatas esse Quid agant ut judicem hunc declinent? necesse est ut faciant Antichristum: si enim eum Christi esse, eum Christo, pro Christo, Christique vicarium faterentur, diceremus eis, Cur ergo ejus sententiæ, imo Christi sententiæ non acquiescitis? Tolerabilius foret, et in speciem probabilius quippiam dicerent, si Papam non Antichristum, sed Antichristi prodromum et præcursorem clamitarent, tunc enim Scripturæ, quam se sequi clamitant, de Antichristo loquenti vim tantam non inferrent; licet Pontifici atrocem calumniam et injuriam irrogarent. Verum odium et indignatio eos ultra metam abripit, perinde ut rixosæ mulieres, quæ ubi rixari cœperint, ex animi impotentia quidquid cholera suggerit, adeoque plaustra convitiorum evomunt. Viri cordati qui rem non passione, sed rationis trutina metiuntur, satis perspiciunt has calumnias ex odio in Pontificem profectas, quæ in ipsosmet qui eas jaciunt, longe verius quadrent. Hæreticos enim esse Antichristos, id est, Antichristi symmystas et socios, eodemque cum Antichristo spiritu agi docet S. Joannes ep. 1 c. 2. v. 22. *Quis est*, inquit, *mendax. nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus?* (uti negavit Cerinthus hæreticus) *hic est Antichristus. qui negat Patrem et Filium*. et v. 18. *Nunc*, inquit, *Antichristi multi facti sunt. Ex nobis prodierunt: sed non erant ex nobis. nam, si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum*.

An non Lutherus, Calvinus. Menno exiverunt ex nobis? ex nostra Ecclesia Catholica Romana? atque ut se excusent, clamitant illam factam esse meretricem Babylonis, scortum Antichristi et diaboli Verum hoc ipso faciunt se Antichristi et meretricis hujus filios, spurios, diabolicos. Ipsi enim, ut dixi, in hac Ecclesia nati et baptizati, et educati sunt.

Quæritur Secundo, Quis et qualis erit Antichristus? Respondeo Omnes docent fore Judæum, multique addunt fore ex tribu Dan; idque probant ex Genes. 49. 16. ubi dicitur; *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita* Quod licet ad litteram de Samsone instar colubri astute et fortiter Philistinos impugnante intelligatur, mystice tamen de Antichristo accipi potest, ideoque inquiunt, Apocal. 7. inter duodecim tribus, in quarum qualibet duodecim millia signati numerantur, omittitur tribus Dan, eo quod ex tribu Dan orietur Antichristus. Unde omnes Danitæ Antichristum ut contribulem sequentur, nemoque ex eis salvabitur:

Secundo. Antichristus humili loco, at ex vilibus Judæis nascetur. Inde enim a Daniel c. 7. vocatur cornu parvulum, quod sensim crescet. quodque non hæreditate, sed fraude regnum obtinebit, Daniel 11. v. 20. et 21. Addit S. Hier. nasciturum Antichristum in Babylone; alii in orbe Dan, quæ postea dicta est Cæsarea Philippi. Insuper Damascenus tradit eum ex fornicatione procreandum. Auctor tractatus de Antichristo, qui extat tomo 9 operum S. Augustini (videtur esse Rabanus) docet Antichristum educandum in Corozain et Bethsaida, ac proinde Christum hisce urbibus væ intentasse. Sed hæc omnia vel frivola, vel incerta sunt.

Tertio, nomen Antichristi adhuc ignotum est: illud tamen constat, quod litteræ nominis ejus arithmetice conficient numerum 666, ut patet apoc. 13. 18. Hinc aliqui putarunt Mahometem esse Antichristum; quia hic impostor cœpit sub hunc annorum Domini numerum. Sed errant: non enim cœpit Mahomet regnare anno Domini 666 sed 623. Neque Joannes de numero annorum, sed nominis Antichristi loquitur.

Quarto Antichristus primo Judæos sibi conciliabit, Judaizando et promittendo eis bona temporalia. quæ ipsi a suo Messia avide expectant: dando eis thesauros, quos dæmon ei subministrabit: erit enim opulentissimus; ejus enim thesauros extollit Daniel cap. 11. 43. Anselmus in Elucidario, per thesauros hos intelligit omnem pecuniam, quæ in mari, vel in terræ visceribus occulta delitescit: hanc enim per dæmonem Antichristo prodendam esse. Hinc ergo Antichristus a Judæis recipietur et habebitur quasi Messias promissus, et tot sæculis ab iis avidissime expectatus, Joan. 5 43.

Quinto. habebit suum præcursorem. uti Christus habuit Joannem Baptistam Is erit insignis impostor, ut videatur miracula facere, cogetque imaginem Antichristi ab omnibus adorari, Apocal. 13. 15

Sexto, per Judæos sensim crescet, Antichristus, fietque rex: addit Franc. Suarez, Ribera, aliique multi, quod incipiet regnare in Babylone: Id enim videtur significare Zacharias cap. 5. v. ult. ubi dicit Zacharias mulierem amphoræ insidentem habentem os clausum talento, vel massa plumbi, a duabus mulieribus deferri in terram Sennaar. id est, in Babylonem *Ut ædificetur*, inquit, *ei domus in terra Sennaar, et stabiliatur, et ponatur ibi super basem suam*

Quam visionem miram ut intelligas, Nota Primo, Amphora hæc, sive. ut hebraice est, איפה *epha*. id est mensura. significat mensuram peccatorum Judæorum, quæ sensim crevit, et tandem omnino impleta est tempore Christi, quando plane a Deo et Christo rejecti fuerunt Judæi.

Secundo. oculus. inquit Zacharias, id est aspectus, omnium Judæorum est ad hanc amphoram undique, ut scilicet eam peccatis suis impleant.

Tertio mulier quæ primo umbilico tenus sedebat in amphora, est impietas (ait Zacharias) Judæorum necdum completa ante Christum; sed postea mulier hæc omnino projecta est, et demersa ad caput usque in amphoram, quando per necem Christi et Apostolorum omnino consummata est Judæorum impietas et mensura.

Quarto, talentum sive massa plumbi missa in os ejus sive amphoræ, ut vult Ribera: sive potius mulieris, ut vult Hieron. et Vatablus, qua omnino clausa et oppilata fuit significat gravitatem supplicii, et diuturnitatem: quod scilicet durabit usque ad finem mundi.

Quinto, duæ mulieres significant Judæorum obcæcationem et obstinationem, quæ spiritu diabolico agitatæ suis alis quasi milvi rapacissimis et fortissimis, per aerem hanc amphoram portant in terram Sennaar, id est, in Babylonem: quia Judæorum cæcitas, pœna et desolatio durabit, donec in Babylone quasi stabili et firmo loco ac regno suo Antichristum regnantem adorent.

Septimo, Antichristus regnum suum propagabit tum armis, tum dolis et fraudibus, omnique arte, ac prosperabitur, facietque quæcumque volet, inquit Daniel; ita ut e decem regibus, inter quos tunc divisum erit Romæ undique imperium, tres profliget, mox cæteri septem territi sponte ei se subdituri sint, Apoc. 13. 7. sicque Antichristus fiet monarcha non tantum Romani imperii, ut loquitur Chrysost. aut provinciarum Asiæ, Africæ, et Europæ, in quibus fides et Ecclesia diutius viguit, sed ut videtur, etiam Indiarum et totius orbis, inquit Hieron. in cap. 11. Daniels, et August lib. 20. de Civit. cap. 11. Partim enim per se, partim per suos duces et ministros orbem lustrabit, et subiget.

Octavo, sedem monarchiæ suæ figet Antichristus Hierosolymis, ibique in templo a se instaurato sedebit et adorabitur ut Deus; idque per annos tres cum dimidio, ibique Eliam et Enoch contra Antichristum docentes et prædicantes, aliosque Christianos occidet, Apoc. 11. 8. Corpora Eliæ et Henoch Hierosolymæ in plateis jacebunt insepulta per tres dies cum dimidio; post quos reviviscent et resurgent Elias et Henoch: mox audietur vox de cœlo dicens, *Ascendite huc*: et statim Elias et Henoch tota urbe spectante ascendent in cœlum, ut patet Apoc. 11. 12. Post 30. dies Antichristus cum suo præcursore vivus detrudatur et rapietur in tartara, ut dicitur Apocal. 19. 20. Quod enim Antichristus non amplius quam triginta dies regnabit post mortem Eliæ et Henoch, colligitur ex Apoc. 11. 3. ubi dicuntur Elias et Henoch prædicaturi per dies mille ducentos sexaginta: Antichristus autem regnabit per dies mille ducentos nonaginta, ut dicitur Daniel. 12. 11. ergo triginta tantum diebus superabit vitam et prædicationem Eliæ et Henoch. Quam brevis erit gloria Antichristi et impiorum præ æternitate pœnarum! Quam brevis afflictio Eliæ et Henoch, et Sanctorum, præ æternitate præmiorum!

Quæritur Tertio, Qui et quales erunt mores Antichristi?

Respondeo Primo, erit hypocrita, et initio simulabit se valde humanum, benignum, pium, legis Mosi zelatorem, ut Judæos alliciat et decipiat; alioqui enim eum Judæi non admitterent. Totus erit politicus, omnesque politicorum artes, dolos et praxes callebit. Hoc est enim quod dixit Apostolus vers. 9. Antichristi adventum fore secundum operationem Satanæ; in omni seductione iniquitatis, iis qui pereunt.

Secundo, erit gloriæ cupidissimus, omniaque sua referet ad suam gloriam, honorem, imperium, eritque superbus quasi alter Lucifer, et adepto imperio volet coli ut Deus, uti audivimus v. 4.

Tertio, impudens erit, ait Daniel, atheus insuper et blasphemus in Deum et Sanctos, ut patet Apocal. 13. 6.

Quarto, erit tyrannus crudelissimus, maxime in Christianos, ut patet Apoc. 13. 10. *Hic*, inquit, *est patientia, et fides Sanctorum.*

Quinto, totus erit in libidinibus et concupiscentiis fœminarum, uti ait Daniel cap. 11. 37. Unde Judæi inter alia terrena bona etiam uxorum multitudinem ab hoc suo Messia expectant.

Sexto, erit magus et magicis artibus a puero imbuetur, habebitque dæmonem Maozim nomine, ut inquit Daniel cap. 11. 38. ita familiarem, ut vix alicui bonæ inspirationi, custodiæ angelicæ, aut divinæ gratiæ daturus sit locum; imo vix ullum opus moraliter bonum sit effecturus. Hoc enim significat hic v. 3. Apostolus, cum eum vocat hominem peccati, filium perditionis, et v. 9. cum ejus adventum dicit fore secundum operationem Satanæ. Adeo ergo sceleratus erit Antichristus, ut in eo, inquit Irenæus lib. 5. cap. 29. futura sit recapitulatio universæ iniquitatis et omnis doli, in eumque confluat et concludatur omnis virtus apostatica.

Quæritur Quarto, Qualis erit doctrina Antichristi?

Respondeo Primo, docebit Jesum non fuisse Messiam, nec Filium Dei, nec hominum salvatorem; et consequenter totam ejus religionem et Sacramenta esse vanam superstitionem: ideo enim dicetur Antichristus 1. Joan. 2. 22.

Secundo, se esse Messiam Judæis persuadebit; unde initio docebit circumcisionem et legem Mosis servandam esse, ut ita Judæos ad se trahat, Joan. 5. 43.

Tertio, factus monarcha legem Mosis, quin et naturæ legem abjiciet, et Deum verum, a quo data est, negabit. *Putabit* (ait Daniel c. 7. 25.) *quod possit mutare leges et tempora*, seque solum esse Deum prædicabit, ut patet hic vers. 4. se consequenter nullam pœnam aut præmium in alia vita a Deo vero sperandum esse docebit; negabit ergo infernum, cœlum et animæ immortalitatem; hæc enim negant athei.

Hinc Quarto fiet, ut gulæ, libidini et sceleribus omnibus, quæ suæ gloriæ et imperio non obstabunt, amplissimam det licentiam.

Quinto, sibi dicari templa, ac fieri sacrificia imperabit; volet enim coli ut Deus.

Sexto, characterem suum, quasi suæ sectæ signum volet ab omnibus suis in fronte aut manu gestari, Apoc. 13. 16.

Quæres, Quis erit hic character Antichristi?

Respondent Hippolytus lib. de Consummat. sæculi, Pererius et multi alii fore hoc: *Nego crucem*, *Nego baptismum*, *Nego Jesum*: sed Ansbertus, quem sequitur Ribera in cap. 13. Apoc. a Deo revelatum sibi dicit fore Græcam litteram *X chi*, cui insertum est *Pro*, hoc modo.

Quæ sunt litteræ initiales nominis Christi; quod fuit insigne Constantini Magni in labaro: volet enim Antichristus haberi Christus. Denique minis, blanditiis, fictis miraculis hæc omnia persuadebit, ut dixi v. 9. et 10. ubi etiam docui quæ et qualia miracula faciet Antichristus.

Quæritur Quinto, Quanta tunc erit Ecclesiæ persecutio?

Respondeo. Extrema, et qualis non fuit ab origine mundi, Matthæi 24. 21. unde Joan. Apocal. 20. ait tunc solvendum Satanam, qui incipiet furere, quia sciet sibi tempus esse breve.

Secundo, Gog et Magog, qui erunt exercitus Antichristi innumerabiles quasi arenæ maris, venient in

prælium contra Sanctos. Apoc. c. 20. vers. 7 et Ezech. 38. de quibus dicam quæstione sequenti.

Tertio, hæc persecutio tum temporalis erit in corpora, tum potius spiritalis in animas. Satagel enim omnibus viribus suis Antichristus, ut avertat omnes a Dei cultu et fide, nempe coget omnes negare, Jesum esse Christum et Dei filium, deserere Missas et omnes ritus Christianos (Daniel. cap. 12. 11) negare Deum, et colere Antichristum, vel in se præsentem, vel absentem in sua imagine, quæ in templis adoranda proponetur. Apoc. 13 15.

Quarto, in protestationem non tantum imperii sui, sed et hujus sui cultus, religionis et fidei, coget omnes deferre suum characterem, quem dixi; ita ut nemo quidquam emere aut vendere possit, nisi qui eum gestat. Unde Apoc. 14 vers. 16. 19. et 20. omnes enim gestantes quasi idololatræ damnantur.

Quinto, major pars fidelium cadet et cedet Antichristo. Apoc. 17. 8. *Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*, Matth. 24. 24 eritque quasi generalis apostasia et defectio, ut dixit hic Paulus v. 3.

Sexto, non tamen Ecclesia, fides et religio deficiet sub Antichristo. ut vult Sotus in 4. dist. 46. q. 1. a. 1. hoc enim dici non potest; sed manebit in paucis, qui in locis abditis sacrificia sacra celebrabunt, et propter hos, ait Christus *breviabuntur dies*, persecutio ista Antichristi.

Unde Septimo, tunc erunt illustrissimi Martyres, Apocal. 13 10, quia non contra homines, sed contra dæmonem omnes suas vires exerentem pugnabunt, ait Hippolytus Martyr.

Denique post tres annos cum medio Antichristus vivus absorbebitur in infernum, tuncque simul ignis de cœlo descendet, et comburet Gog et Magog, omnesque Antichristi et ministros et milites, cessabitque persecutio, et dabuntur loquela, ut pœniteant, ad minimum 45 dies Deinde Christus veniet ad judicium, omnesque resurgent. Daniel. 12. 12.

Quæritur Sexto. Qui erunt ministri, milites, exercitus Antichristi?

Respondeo, Erunt Gog et Magog, ut patet Apocal. 20 7.

Sed quæres, qui sint Gog et Magog? Judæi fabulantur esse gentes Scythicas innumerabiles, quæ latent intra montes Caspios, et venient cum Antichristo contra Messiam, sed ab eo cædentur in Palæstina.

Secundo, Lactantius lib 7. cap. 24. putat prælium Gog et Magog futurum mille annis post resurrectionem et mortem Antichristi. Idem censuit Tertull. Papias, Justinus, et alii Chiliastæ.

Tertio, Eusebius 7. Damonstr. 3 docet Gog esse Rom Imperatorem, Magog Romanum Imperium.

Quarto, alii volunt Gog et Magog esse prælia angelorum et diaboli

Quinto. Theodor. asserit Gog et Magog esse Alexandrum Magnum et reges Syriæ ac Ægypti. Alexandri successores, qui Judæos afflixerunt, at tandem a Judæis superati sunt. Sed hoc falsum est: licet enim contra eos illustres victorias habuerint Judæi, tamen nunquam eos plane superarunt, quin semper ab eis vexati sint.

Sexto, Theodorus Bibliander, quem sequitur Chytræus in cap. 20. Apoc. Gog et Magog volunt esse Gregorium VII. Godefridum Bullonium et Christianos principes, qui terram sanctam recuperarunt. Sed hoc est impium: Gog enim pugnabit contra castra Sanctorum, et sanctam civitatem, id est, veram Dei Ecclesiam. Cum ergo Bullonius ejusque socii in bello sacro pugnaverint contra Turcas et Saracenos, sequitur ex sententia Biblisndri Turcas et Saracenos esse castra Sanctorum et sanctam civitatem.

Septimo, Magdeburgenses opinantur Gog et Magog esse Turcas et Saracenos: sed errant. Gog enim et Magog tantum erunt in fine mundi cum Antichristo, ut patet Apocal. 20. v. 7. et 11.

Octavo, S. Ambros. l. 2. de Fide c. ult. putat Gog esse Gothos, qui Romanorum provincias vastarunt. Alii putant Gog esse Getas, Magog Massagetas.

Nono, S Hier. sentit Gog esse hæresiarchas, Magog esse filios qui eis credunt.

Decimo, S. Aug. l. 20 Civit. Dei c. 1. 1 Gog, inquit hebraice idem est quod tectum, sive domus; Magog idem est quod de tecto, sive ille qui de domo procedit. Gog ergo sunt gentes, in quibus velut in domo et abysso diabolus est inclusus. Magog est diabolus, qui de illis gentibus quodammodo se effert et procedit. Vel Gog sunt gentes, in quibus nunc includitur et tegitur diabolus; et cædem gentes erunt Magog, id est, de tecto, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt Ita Aug. Verum Gog non fore diabolum patet ex Apoc. 20. ubi S. Joan. dicit quod diabolus suscitabit Gog, non ergo Gog est diabolus

Pro responsione, Nota ex Augustino, Areta, Primasio, Ruperto, Anselmo, et aliis passim. Gog et Magog futuros tempore Antichristi, unde Ezechiel ait eos fore tempore novissimo. Et patet Apoc 20. v 7. et 11.

Dico ergo prælium Gog esse prælium Antichristi contra Ecclesiam, estque novissimam persecutionem. Ita S. Aug. et alii.

Secundo. Gog videtur esse ipse Antichristus, vel certe primarius ejus rex et belli dux: Magog erit exercitus ejus, quia Ezechiel semper Gog vocat principem. Magog vero vocat terram vel gentem.

Tertio, Gog dicitur a Magog, quia princeps erit gentis Magog.

Quarto, exercitus Antichristi dicitur Magog, quia constabit Scythis, Turcis, Tartaris; vel quia barbarus erit et crudelis instar Scytharum; nam Magog esse Scythas, colligitur ex Genes. 10. ubi filius Japhet vocatur Magog, a quo inhabitatam ei nominatum Scythiam docet Josephus lib. 1. Antiq. 11 et Hieron. in Quæst. Hebraicis in Genesi Unde et socii Gog, quos hic nominat Ezechiel, scilicet Gomer, Togorma, Mosoch, Tubal, filii sunt vel nepotes Japhet, a quibus aliæ gentes nomen sunt sortitæ; ut Tubal sunt Hispani, Togorma Phryges, Mosoch Cappadoces.

Hinc rursum Ezechiel cap. 38. vers. 15 dicit Gog et Magog venturum ex Aquilone: in Aquilone autem habitant Scythæ et Tartari, et hi fuerunt milites Tamberlanis, qui quasi alter Antichristus innumerabili suo exercitu omnia vastavit.

Dices, Apocal 20. 7. dicitur quod Satanas seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog et Magog; ergo Gog et Magog sunt gentes ex quavis mundi plaga. Ita sanctus Augustinus.

Respondeo Sensus S. Joannis est, Satanas seducet omnes gentes, quin etiam Gog et Magog. Videntur enim Gog et Magog fore reges et gentes maxime feræ et fortissimæ, ex septem illis regibus, qui, ut dixi, sponte se subdent Antichristo.

Quinto, exercitus Antichristi erit maximus, instar arenæ maris, Apoc. 20. Putant aliqui huc pertinere illud Apoc. 9. 16. ubi dicitur: *Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia*; græce δυο μυριαδες μυριαδων id est, duæ myriades myriadum: myrias continet decem millia; duæ ergo myriades myriadum sunt ducenta millena millia, sive ducenti milliones: ducentos ergo milliones equitum haberet Antichristus, quantus ergo foret peditatus illius? Verum hic locus non spectat ad Antichristum, sed ad tempora prævia Antichristo. Pro quo nota. Vidit S Joannes Apocal. 5. 5. librum signatum septem sigillis, et tota Apocalypsi non aliud facit, quam hunc librum cum suis sigillis explicare. Unde duæ sunt partes Apocalypsis: priore usque ad cap. 12. explicantur et reserantur septem sigilla hujus libri: posteriore autem a c. 12. ad finem Apocalypsis reserantur et explicantur ea, quæ scripta erant in libro.

Nota Secundo Septem sigilla continent septem persecutiones Ecclesiæ, quæ illa patietur ante et usque ad Antichristum. Unde liber legi non poterat, nisi reseratis septem sigillis; quia tempora Antichristi videri nequeunt, nisi præeant aliæ persecutiones septem sigillis obsignatæ. Liber vero ipse continet ipsam persecutionem Antichristi, et ea quæ fient tempore Antichristi: jam hi ducenti milliones equitum Apocal. 9. 16. non pertinent ad librum, ac consequenter nec ad Antichristum, sed ad prævia tempora; pertinent enim ad septimum sigillum, in quo septem angeli septem tubis septem plagas in orbem evocant, et sextus angelus suo tuba evocavit hos ducentos milliones equitum, qui tertiam hominum partem occiderunt. Id recte demonstrat Franc Ribera sub finem 10 cap Apoc.

Sexto, exercitus Gog et Magog venient ad Antichristum in Jerusalem, ut in ea totaque Judæa fideles et Christianos deleant: confluent enim undequaque Christiani et Gentiles Hierosolymam, ut audiant Eliam et Henoch, in ea concionantes, et hoc significat S Joannes Apocal 20 8. cum ait, *Et ascenderunt* (Gog et Magog) *super latitudinem terræ, et circuierunt castra sanctorum et civitatem dilectam* (Hierosolyma scilicet) *Castra sanctorum* vocat receptacula et latibula sanctorum Christianorum: non enim verisimile est oppressos Christianos habituros militaria castra sub Antichristo potentissimo, quibus collatis signis cum Antichristo totoque ejus exercitu confligant. Unde subdit sanctus Joannes, quod juxta Hierosolymam de cœlo pugnabit contra Antichristianos hos Christus, omnesque disperdet in loco, qui inde hebraice dicetur Armageddon (Apocal 16. 16.) quasi dicas, anathema excidii, id est, plenum excidium, sic enim ait Apoc. 20 vers. 9. *Et descendit ignis a Deo de cœlo, et devoravit eos* (Gog et Magog) Idem docet Ezechiel cap. 38. 22 cum ait: *Et judicabo* (puniam) *eum* (Gog) *peste, et sanguine, et imbre vehementi, et lapidibus immensis; ignem et sulphur pluam super eum, et super exercitum ejus, et super populos multos, qui sunt cum eo.* Addit Ezechiel tanta fore cæsorum spolia, ut foco sufficere possint toti Israel ad 7 annos: tunc simul cum eis Antichristus rapietur ad tartara, Apoc. cap. 20. 11 Denique Dan. cap 12. cum numerasset dies regni ejus 1290. addit, *Beatus qui pervenit ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est ad 45. diem a cæde Antichristi, Gog et Magog, non quod tunc sit futurus dies judicii: sed quod tunc plene Ecclesia et orbis liberabitur ab omnibus Antichristi asseclis, ut pœnitere possint qui sub Antichristo lapsi sunt, tuncque Ecclesia restaurabitur et reflorescet. Dabitur ergo plusculum temporis et spatii, ac consequenter non statim post hos 45. dies sequetur dies judicii, imo Ezechiel videtur dicere fore adhuc septem annos ante finem mundi cap. 39. vers. 14 15. Unde Sibylla lib. 3. orac. docet post mortem Antichristi fœminam viduam regnaturam, quæ aurum, argentum, æs et ferrum in mare projiciet, tumque secuturum finem mundi et diem judicii

12. NOS AUTEM DEBEMUS GRATIAS AGERE Deo SEMPER PRO VOBIS, FRATRES DILECTI A DEO, QUOD ELEGERIT VOS DEUS PRIMITIAS IN SALUTEM, IN SANCTIFICATIONE SPIRITUS, ET IN FIDE VERITATIS.] Quia horribilia, inquiunt Chrysost et Theoph. de Antichristo iisque qui illi credent, dixerat, nunc mitigat suosque consolatur. q. d. Hæc aliis quidem terribilia sunt, scilicet iis qui pereunt; nos autem non terrore concuti, sed lætitia exultare, gratiasque Deo agere debemus; nos, inquam, et multo magis vos, eo *quod vos elegerit Deus primitias in salutem*, id est, ad salutem. q. d Elegit vos Deus, ut sitis primitiæ salvandorum. Hoc enim opponit iis qui pereunt

Nota. Noster Interpres in Græco videtur legisse απαρχας. id est primitias: jam legitur, απ αρχης, id est, a principio; quod Theophyl. refert ad prædestinationem, q. d. A principio, ab æterno elegit nos Deus ad salutem. Recte autem Thessalonicenses vocantur *primitiæ*, quia Paulus eis inter primos prædicavit Evangelium, eosque convertit ad fidem et salutem.

Secundo, loquitur Paulus de electione non efficaci, completa et immediata ad salutem, id est, gloriam cœlestem, sed de mediata et inchoata, qua eliguntur, id est, destinantur ad salutem omnes Christiani per fidem et baptismum; ut si gratiam, quam in baptismo acceperunt, conservent, et in via Christiana pergant, uti cœperunt, certo et efficaciter salutem et gloriam sint adepturi. Unde Paulus explicat quomodo eos Deus elegerit in salutem, dum subdit. *In sanctificatione spiritus, et in fide veritatis*, id est, ut Syrus, Chrys. Theophyl. Vatablus, et alii, per sanctificationem spiritus, et fidem veritatis. q d. Deus elegit et direxit nos ad salutem, posuitque nos in via salutis, hoc ipso quo in baptismo infudit nobis veram fidem Christi et gratiam sanctificantem, quæ spiritum et mentem nostram sanctificavit.

13. IN QUA (ad quam, scilicet fidem et sanctificationem, græce εις ο, id est, *ad quod*, Syrus *ad quæ*, ut referat se ad omnia, quæ dixit Paulus vers præc.) ET VOCAVIT VOS PER EVANGELIUM NOSTRUM IN ACQUISITIONEM GLORIÆ DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.] Ut scilicet acquiratis gloriam cœlestem quam habet Dominus noster Jesus Christus; vel potius, ut per fidem, gratiam et salutem major gloria Christo illorum auctori acquiratur. Ita Chrysos. Theoph. Anselm. Unde Syrus

vertit, *ut decori sitis Domino nostro Jesu Christo*: græce enim est εις περιποιησιν. Quo alludit ad Exod. 19. 5. ubi Dominus ad Hebræos dicit, *eritis mihi in peculium*, id est, in peculiarem hæreditatem. q. d. Licet meus sit universus orbis et omnes gentes; vos tamen o Hebræi, a me dilecti, et electi eritis pars mea et portio præ omnibus electa et dilecta (hoc enim significat Hebr. סגלה *segullo*) esto sitis pusillus grex, eritis tamen totum pecus meum, id est, omnis substantia mea, totæ opes meæ. Olim enim omnis substantia veterum erat in pecore. Unde hoc peculium explicans Deuter. 32. 9. *Pars*, ait, *Domini populus ejus Jacob* (Hebræi posteri Jacob, sive Jacobæi) *funiculus hæreditatis ejus*, id est, erunt ipsi Deo portio hæreditaria, quasi ad funiculum divisa et admensa. Sept. Exodi 19. pro *eritis mihi in peculium*, vertunt, εσεσθε μοι λαος περιουσιος, eritis mihi populus peculiaris, et, ut Theod. vertit, εξαιρετος, id est electus quem scilicet Deus sibi ut proprium et peculiarem acquisivit et emit: dum eum per tot labores ex Ægypto in Sina et Chanaan eduxit. Sept. seq. S. Petrus ep. 1. c. 2. 9. *Vos* ait, (o Christiani) *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis*; græce λαος εις περιποιησιν, id est, populus in acquisitionem, quem scilicet Christus suo sanguine acquisivit et emit: sic hic Paulus ait Christianos esse acquisitionem, id est, populum acquisitum Christo et gloriæ Christi. De quo rursum dicam 2. Timoth. 2. 19.

14. Itaque fratres state (in fide et vita Christiana, quam accepistis, firmi) et tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram.] Nota hic locum pro traditionibus Apostolicis, scilicet, tam ea esse servanda quæ verbo et viva voce tradiderunt Apostoli, quam quæ scripta in sacris Litteris reliquerunt. Ut enim concedamus Bezæ (quod tamen gratis ab eo dicitur) Apostolum loqui de traditionibus dogmatum, non rituum; hinc certe sequitur non omnia, quæ credenda sunt, esse scripta, sed quædam viva voce esse tradita.

Secundo, si dogmatibus traditis, ergo a pari et ritibus traditis est insistendum: ut expresse docet Paulus 1. Corinth. 11. 23. de ritibus Eucharistiæ.

Nec satisfacit effugium Hunni dicentis, cum hæc scriberet Paulus, necdum conscriptas fuisse alias epistolas, ac consequenter verbum Dei plene nondum fuisse conscriptum, sed voce quædam fuisse tradita, eaque tunc fuisse servanda; jam vero cum omnes epistolæ sint scriptæ, habeamusque plenum verbum Dei scriptum, quod nos plane de omnibus erudit et informat, traditionibus non esse opus.

In primis enim quæram ego ab Hunnio, ubi scriptum est nos habere plenum verbum Dei, quod ita plene de omnibus credendis et agendis erudiat, ut traditionibus non sit opus? certe hoc nusquam scriptum est; ergo traditum Hunnio; ergo hanc saltem suam traditionem admittet Hunnius, ac consequenter fatebitur non omnia esse scripta.

Secundo, Apostolus, imo Spiritus Sanctus, non solis Thessalonicensibus, sed omnibus gentibus et seculis hæc loquitur et scribit, ut scilicet absolute singuli fideles *teneant traditiones, quas didicerunt sive per sermonem, sive per epistolam*. *Nihil*, ait Tert. 5. contra Marcion. *de titulis* (epistolarum) *interest, cum ad omnes Paulus scripserit, dum ad quosdam*. Sicut enim jus civile et patrium non tantum constat scriptis legibus, sed etiam consuetudinibus traditis: ita et jus divinum, sive lex divina et Christiana, constat verbo Dei, tam traditione quam scriptura accepto. Nam si regis jussui parendum est, sive is constet scripto, sive præconis edicto, aliove nuntio, cur non et Christi Dei ac Domini nostri? Rursum, numquid non, postquam scriptæ fuerunt omnes epistolæ, Thessalonicenses adhuc parere tenebantur huic sententiæ Apostoli: *Tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram?* numquid non servare tenebantur, quidquid Paulus et Apostoli tam verbo quam scripto tradiderunt? Si patris et matris, cur non et Pauli Apostolorumque verbo credendum et obsecundandum est?

Tertio: quod verbum Dei non plane de omnibus particularibus credendis et agendis nos informet, patet ex definitionibus primorum quatuor Conciliorum et Pontificum primis 400. annis, quas admittunt ipsi Novantes, hæ enim multa definiunt, quæ in sacra Scriptura non sunt definita: ad nova enim dubia suborientia definienda, per doctrinam a Patribus traditam, coacta sunt hæc Concilia.

Quarto, ita docent omnes Patres. *Traditio* (inquit Chrysost. et ex eo Theophyl.) *est nihil quæras amplius*. cæteros vide apud Bellarminum.

Ita Lacedæmones, Athenienses, Romani, Persæ, Chaldæi, omnesque gentes ad rectam reipubl. administrationem usi sunt jure partim scripto, partim non scripto, id est, legibus partim scriptis, partim traditione acceptis, quas Plato lib. 6. de legibus vocat αγραφα νομιμα quæ parem, imo eamdem cum scriptis habent dignitatem et auctoritatem. Imo Ecclesia Dei ipsos bis mille annos, puta ab Adamo ad Mosem, stetit directaque fuit verbo Dei non scripto, sed a patribus per manus posteris tradito, ut merito, dicat Tertull. lib. de Testimonio animæ: *Certa prior est anima quam littera, et prior sermo quam liber, et prior sensus quam stylus*.

15. Deus et Pater noster (Θεος και πατηρ ημων, id est, is qui est Deus et pater noster: unam enim eamdemque personam Dei Patris, non duas significat) qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam (in spe et prægustu æternæ gloriæ et lætitiæ) et spem bonam in gratia.] id est, per suam gratiam, qua gratis et liberaliter fidelibus piis et justis promisit hanc consolationem et vitam æternam. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Aliter S. Thom. *in gratia*, inquit, id est, per gratiam per quam habemus spem vitæ æternæ: per gratiam enim quasi per semen speramus nos messuros fructum vitæ æternæ.

16. Exhortetur corda vestra (Græcum παρακαλεσαι tam verti potest, consolatur quam exhortetur) et confirmet in omni opere et sermone bono.] Græca præponunt sermonem operi: per sermonem enim intelligitur doctrina et disciplina per prædicationem et sermonem accepta. Jam in discendo disciplina prior est opere, prius enim discendum est quid facere oporteat, quam illud complere possimus, licet in docendo e contrario opus debeat præire sermonem. Hinc *cœpit Jesus* (primo) *facere, et* (deinde) *docere*.

Præclara S. August. in Sentent. n. 255. *Ad vitan-*

dum, ait, tentationem vanæ gloriæ melior est di scentis quam docentis status Tutius enim auditur veritas quam prædicatur. Quoniam cum doctrina recipitur, humilitas custoditur: cum autem disputatio placet, vix est ut disserentem non pulset quantulacumque jactantia.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRECES THESSALONICENSIUM CONTRA EVANGELII HOSTES IMPLORAT, IPSEQUE VICISSIM V. 3. EIS A DEO CONSTANTIAM IN FIDE, PATIENTIA ET CHARITATE PROMITTIT ET EFFLAGITAT.

DEINDE V. 6. EVITARI ET COERCERI VULT OTIOSOS ET INQUIETOS, COGIQUE EOS AD LABORANDUM.

DENIQUE V. 16. PACEM, SALUTEM ET GRATIAM EIS APPRECATUR.

1 De cætero fratres orate pro nobis, ut sermo Dei currat, et clarificetur, sicut et apud vos:
2. et ut liberemur ab importunis, et malis hominibus: non enim omnium est fides. 3. Fi-
delis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo. 4. Confidimus autem de
vobis, in Domino, quoniam quæ præcipimus, et facitis, et facietis. 5. Dominus autem dirigat corda
vestra in charitate Dei, et patientia Christi. 6. Denuntiamus autem vobis fratres in nomine Domini
nostri Jesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate, et non secundum tra-
ditionem, quam acceperunt a nobis. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quo-
niam non inquieti fuimus inter vos: 8. neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in la-
bore, et in fatigatione, nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus. 9. Non quasi non
habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 10. Nam
et cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quoniam si quis non vult operari, nec man-
ducet. 11. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose
agentes. 12. Iis autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus, et obsecramus in Domino Jesu Christo,
ut cum silentio operantes, suum panem manducent. 13. Vos autem fratres nolite deficere benefa-
cientes. 14. Quod si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate, et ne commiscea-
mini cum illo, ut confundatur: 15. et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem.
16. Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omni-
bus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola. Ita scribo. 18. Gra-
tia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

1 ORATE PRO NOBIS.] Notat S. Chrys. Pauli arma fuisse suas et suorum preces, quibus omnes hostes devicit Hæc nobis imitanda sunt *Hisce armis*. ait, *Ezechias vincebat Assyrium. Moyses Amalecitas, Samuel Ascalonytas, Israel triginta duos reges.*

2. UT LIBEREMUR AB IMPORTUNIS ET MALIS HOMINIBUS: NON ENIM OMNIUM EST FIDES. } Pro *importunis*, græce est ἀτόποις, quod Vatablus vertit *absurdis*: Syrus *insolentibus*: Erasmus, *prodigiosis*, Ambrosius, *iniquis*, ad verbum ἄτοπος proprie significat eum qui nulli loco convenit. importunum, qui neminem sinit esse in pace, quique omnia turbat: quales tunc erant Judaizantes et similes, qui ubique concitabant plebem contra Paulum et Apostolos, et quales modo sunt hæretici.

NON ENIM OMNIUM EST FIDES] Novantes sic explicant: Apostolus, inquiunt, hic dat caussam cur infideles isti a se vocentur et re ipsa sint importuni et mali. Causa hæc est, quod a Deo non sint electi et efficaciter vocati ad fidem, ac consequenter ad modestiam et bonitatem Christianam: non enim omnium est fides, sed eorum tantum quos Deus elegit et vocavit ad fidem. Hinc inferunt, ergo fides non est homini libera, ac consequenter Secundo. hæretici non sunt cogendi ad fidem, quia fides non est in eorum, sed in gratiæ Dei manu et potestate. Rursum Tertio. ergo non possunt credere illi, qui carent gratia efficaci, scilicet quæ efficaciter in eis operetur credere, imo determinet eos ad credendum.

Verum nihil horum hic intendit Apostolus: tantum enim dat causam cur aliqui sint importuni, et mali: quia scilicet non omnium est fides, non omnes habent fidem, non omnes credunt; sed et multi audita etiam prædicatione fidei nolunt credere, voluntque persistere in sua infidelitate, ac consequenter in pristina sua malitia, ac vitæ improbitate, quam mutare et corrigere non possunt, nisi fidem et gratiam Christi amplectantur Quod ergo nolunt fidem Christi amplecti. Causa est cur permaneant mali et importuni; sic vulgo dicimus, Non omnium est modestia, temperantia, castitas, quia multi nolunt suis concupiscentiis resi-

stere, sibique vim inferre, sed volunt eas sequi, ac lascivire, inebriare se et fornicari.

Sic recte jam apud Indos dicitur, Non omnium imo paucorum est fides, quia multi Indorum idolis, polygamiæ, aliisque voluptatibus et vitiis addicti nolunt fidem et legem Christi amplecti ne, ne idola, uxorum turbam, aliasque voluptates relinquere cogantur. Fides enim et lex Christiana res excelsa, ardua et heroica est, ad quam nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generose superet, et heroice seipsum vincat, ut mores Christianos assumat. Et hoc significat hæc sententia, *Non omnium est fides*, scilicet quod fides non est hominum animalium et carnalium; sed eorum tantum, qui quasi heroes ad rem tam arduam conniluntur, et gratiæ Dei cooperantur, vitamque spiritualem, imo angelicam sectari contendunt.

Adde Apostolum non loqui hic de hæreticis, qui semel fidem Christi susceperunt, et postea ab ea apostatarunt, sed de infidelibus, Judaizantibus et Paganis qui nunquam Christi fidem susceperant, sed illam impedire et evertere omnibus modis nitebantur; qualis fuit Alexander ærarius, ut fatetur ipse Paulus 2. Timoth. 4. 14. Ita Chrysost. Theophyl. et alii.

Dices. Fides est donum Dei: ergo non est in nostra sed in Dei potestate.

Respondeo negando consequentiam; fides enim non est donum Dei, sicut prophetia, donum linguarum, miraculorum, etc. sunt dona Dei. Hæc enim a solo Deo homini donantur: sed fides est donum Dei eodem modo quo prudentia, fortitudo, temperantia, cæteræque virtutes, imo omnia bona opera dicuntur esse dona Dei; quia scilicet Deus sua gratia ad actum fidei aliarumque virtutum nos excitat et juvat; ita tamen ut nobis liberum relinquat huic gratiæ assentiri, vel dissentire; illam amplecti, aut repuere; cum illa operari et credere, aut illam negligere, et nolle credere. Ita Theodor. et alii. Vide dicta 1. Corinth. 7. 7. ubi explicui quomodo quisque proprium donum castitatis habeat a Deo.

3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo.] Hæc connectenda sunt cum v. 12. capitis præcedentis, et ultimo ejusdem: ibi enim dixit quod Deus elegerit eos primitias in salutem, id est primitias fidelium et salvandorum, oravitque ut Deus eos in omni bono confirmet: hic vero dicit Deum ita facturum, ut, quia fidelis est et verax, opus fidei et salutis, quod in eis orsus est, confirmet, perficiat et absolvat. Ita Chrysost. et Theophyl. Quamquam non est necesse in hisce epistolis, utpote more epistolico (quo scilicet varia familiariter sine connexione ad Amicos perscribuntur) scriptis, ubique connexionem quærere.

Custodiet a malo,] a Satana, ut ipse vobis non prævaleat, inquit Chrysost. et Theophyl. Ille enim græce dicitur ὁ πονηρος, id est malus, antonomastice, quamquam το πονηρου in neutro genere hic accipi potest, ut significet quodlibet malum.

4. Confidimus de vobis in Domino, quoniam quæ præcipimus, et facitis, et facietis.] Quia dixerat fidelem esse Deum, ut perficiat in eis opus fidei quod cœperat; ne jam existimantes, inquit Theophyl. totum esse Dei, ipsi torpeant et segnes fiant, ecce hic cooperationem ab eis postulat. q. d. Deus quidem fidelis est, et omnia faciet, quæ sua sunt, si vos vicissim gratiæ Dei non desitis, sed cum ea operemini; ne vero hanc cooperationem suam sibi superbe arrogent, addit, *In Domino*, id est, in Domini gratia, ut indicet omnia a Domino Deique gratia pendere.

Denique non contentus dicere, *facitis*, addit. *Et facietis*; ut significet continuo et ad extremum usque spiritum id faciendum esse. Ita Chrys. et Theoph.

5. Dominus dirigat corda vestra in charitate Dei, et patientia Christi.] Græce εις αγαπην του Θεου, και εις την υπομονην του Χριςου. id est, in charitate, sive dilectione Dei, et patientia Christi vos Deus dirigat.

Nota *dirigat*, id est, recto charitatis et patientiæ tramite incedere vos faciat, ut ab earumdem semita non aberretis, neque declinetis ad dextram, vel sinistram; hæc enim est recta ad perfectionem, ad salutem, et ad cœlum via, si recta charitatis et patientiæ semita gradiamur. Optat ergo Paulus eos dirigi in charitatem et patientiam, quasi in rectam semitam ad salutem: multa enim sunt, quæ ab hac recta semita nos conantur abducere, inquit Chrys. et ex eo Theophyl. scilicet opes, gloria vana, affectiones, tentationes, pericula: sed Deus his impedimentis vel amotis vel superatis, facit nos rectam insistere viam, eamque assidue prosequi.

Nota. Quivis Christianus, qui salutis suæ curam habet, assidue Deum orare debet, ut se in omnibus ita protegat, excitet, dirigat, sicut novit saluti suæ expedire; ut per eas vias se deducat, quæ peccati non habent scandalum, quibus prævidet Deus hominem non lapsurum in peccatum sed inoffenso pede per actus charitatis et patientiæ, recta iturum ad cœlum. Hoc debet esse perpetuum nostrum votum et assidua deprecatio, cum in eo salutis nostræ cardo versetur, ut scilicet Deus nobis eam viam, eum statum, eam auxiliorum mensuram conferat, cum qua novit nos certissime salvandos, rursum cum qua novit nos opus quod molimur, felici et ad exitum perducturos. Felices, qui ita a Deo diriguntur, ut possint dicere; *Dominus regit me, et nihil mihi deerit: ipse deducit velut ovem Joseph* (me) de tali dicitur Psal. 1. *Et omnia quæcumque faciet prosperabuntur.*

Et patientia Christi.] Primo ut Christi patientiam imitemini, ait Anselm. Secundo et melius *in patientia*, id est, ad perseverantiam et patientem expectationem Christi, ejusque gloriæ eterno et: Græcum enim υπομονη significat perseverantiam et tolerantiam rei alicujus molestæ sub spe et expectatione liberationis aut præmii. Unde Syrus vertit, *Dominus noster dirigat corda vestra in dilectione Dei, et* לםסברנותה *lamsabberunute*, id est *expectatione Meschicho* sive Christi: ut scilicet secundum ejus adventum ad judicium, et ad coronandam vestram spem, charitatem et patientiam, longanimiter expectetis nec, si eum differat desperetis sed firmiter credatis, quod ea quæ promisit, certo completurus sit. Ita Chrysost. et Theoph. qui addunt: Charitati, inquiunt. Dei adjunxit Apostolus patientiam: quia hæc est charitas Dei, et hoc est diligere Deum si propter ipsum patienti sis animo in adversis et persecutionibus, non cieas turbas, non conturberis sed patienter expectes liberationem et coronam gloriæ a Christo judice.

6 Denuntiamus (παραγγέλλομεν, id est præcipimus, inquit Syrus, Chrys. Theoph. Vatablus) autem vobis

FRATRES IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI,] id est, per nomen Domini Jesu Christi, id *est*, per ipsum Jesum Christum: *nomen* enim ponitur metonymice pro re nomine significata. Sic sæpe in Scripturis dicitur sperandum esse vel invocandum nomen Domini, id est, sperandum in Domino, invocandum esse Dominum. Præcipit ergo per Christum, id est, Christi nomine, vice, potestate et auctoritate, qua fungebatur quasi legatus, vicarius et Apostolus Christi.

UT SUBTRAHATIS VOS AB OMNI FRATRE (Christiano) AMBULANTE (conversante) INORDINATE.] Græce ἀτάκτως, id est incomposite, inordinate, turbulente, quod fit dum quis v. g. contemptis legibus publicis, et ordine communi, vivere vult suo arbitratu, et phantasia incomposita et inordinata; ἀταξίαν hic vocat ordinis et disciplinæ turbationem consequentem ex otio ac consequenter otium ipsum. Sicut enim in castris milites, ii qui solvunt disciplinam militarem, vocantur ἄτακτοι: ita a Paulo hic Christiani illi, qui solvunt disciplinam Ecclesiasticam et Christianam, a se quasi duce et Apostolo præscriptam, vocantur ἄτακτοι. Et sicut in castris hanc disciplinæ turbationem inducit otium: milites enim otiosi incipiunt segnescere, luxu diffluere, murmurare, inclamare pecuniam, ordinemque omnem turbare, ac tandem rebellare; ita in Ecclesia Thessalonicensium, et alia quavis, otium multorum pariebat eorumdem curiositatem, curiositas inquietudinem, inquietudo solvebat disciplinam: qui enim otiosi sunt sibi, erga alios sunt curiosi omnibusque se immiscere volunt, et sic turbant ordinem et omnia.

ET NON SECUNDUM TRADITIONEM, QUAM ACCEPERUNT A NOBIS.] Nota rursum traditionis nomen: Græce est παράδοσιν, quod Syrus vertit, *præcepta*; Vatablus, *institutionem*: traditio ergo est institutio tradita voce, vel, ut inquit Chrys. et Theoph. opere, unde sequitur;

7. IPSI ENIM SCITIS QUEMADMODUM OPORTEAT IMITARI NOS.] q. d. Ego vobis typus et norma vivendi fui, formam vitæ mea vita vobis præscripsi et tradidi: sequimini ergo institutionem hanc meam, quam non tam per verba, quam per opera vobis tradidi. Ita Chrys. et Theoph.

QUONIAM NON INQUIETI FUIMUS INTER VOS.] Græce est idem verbum quod Noster v. præc. vertit, *inordinate*, scilicet ἠτακτήσαμεν, id est inordinati, incompositi, turbulenti fuimus: Ambros. vertit, *non intemperanter* (id est turbulenter) *viximus apud vos*: Noster non verbum verbo, sed sensum reddit, dum vertit, *inquieti fuimus*: nam per hanc ataxiam et inordinationem Apostolus intelligit otium, et ex eo consequentem inquietudinem, omnisque disciplinæ et ordinis turbationem. q. d. Non fuimus apud vos otiosi; ac consequenter nec inquieti, nec turbulenti. *Inordinationem* (inquit Chrysost. et Theophyl.) *vocat Paulus otium: Deus enim posuit hominem ad laborem, artusque ejus ad hoc effinxit: quacirca qui otiosus est, ab ordine suo deficit et creatione.*

8. NOCTE ET DIE OPERANTES, NE QUEM VESTRUM GRAVAREMUS.] Mechanicam ergo artem exercuit Paulus, puta scenofactoriam, una cum prædicatione Evangelii, ut patet Actor. 18. vs. 3. Unde Origenes hom. 17. in Numeros. Paulus, ait, a faciendis tabernaculis terrenis ad cœlestia construenda translatus est. Nimirum consuebat tabernacula ex pellibus, quibus milites utebantur in castris.

Quæres, qua ratione Paulus cum esset nobilis, et sacris Litteris eruditus, mechanicam didicit?

Respondeo, id fecisse ex instituto veterum Rabbinorum; sic enim R. Semahaia, et R. Gamaliel iis, qui sacras Litteras discerent, præscripserunt, ut opificium quoque aliquod manuale addiscerent, tum ut eo victum sibi pararent, tum corporis exercendi, et animi a studiis relaxandi causa, addebantque, eos qui illud negligerent, proclíviores ad peccata futuros. Sic R. Johanna sutoriam, R. Juda pistoriam didicit. Sic Carolus Magnus, teste Eginharda, et aliis, in ejus Vita, filios suos mechanicam aliquam, et filias suas lanificium vel linificium discere voluit. Idem hodie nonnulli nobiles factitant, idque tum otii et peccatorum vitandorum causa, tum ut, si opus et necessitas ingruat, labore hoc manuum et arte sua victum sibi conquirant. Idem ergo fecit Paulus, et alii Apostoli, aliosque ad idem hortati sunt: hæc enim eorum sunt verba apud Clementem l. 1. Constit. c. 67. *Qui in Ecclesia juvenes estis, curate in omnibus rebus necessariis sedulo ministrare; cum omni sanctitate operi vestro vacate ut omni tempore et vobis, et egentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Evangelii, successivas horas non negligimus: alii enim ex nobis piscatores sunt, alii scenarum artifices, alii agricolæ, ne unquam otiosi simus.* Et de fratribus Domini refert. Euseb. l. 3. Hist. c. 15. ex Hegesippo, coram Domitiano fuisse vocatos, tanquam ex Davidica et regio sanguine prognatos, quos extinguere omnino constituerat. Qui cum manus ostenderent partim obritas callis, partim laceras mechanico labore, ab omni suspicione rerum novarum sine ulla molestia dimissi sunt.

Idem Christianos sacerdotes et monachos factitasse non obligationis, sed humilitatis et devotionis spontaneæ causa, tradit Epiphanius hæres. 80. *Laborant*, ait, *propriis manibus ad impertiendum etiam indigentibus; quemadmodum et in singulis monasteriis tum in Ægyptiorum regione, tum in aliis omnibus, sic laborant ad justitiam* (ut scilicet justo lucro, labore suo parto alant se et alios) *velut apes, in manibus quidem habentes ceram opificii, in ore vero guttas mellis, cum propria hymnifera voce universorum Dominum juxta proprium sensum laudant.*

Appositum æque ac jucundum exemplum habetur in Vitis Patr. l. 5. tit. 10. n. 27. et apud Ruffin. l. 3. n. 56. de Joan. Brevi, sive Nano. *Hic*, ait, *dixit aliquando fratri suo. Vellem esse securus sicut angeli nihil operantes, sed sine intermissione servientes Deo: et spolians se quo vestitus erat, abiit in eremum. Et facta ibi hebdomada una, reversus est ad fratrem suum, pulsans ostium. Et frater, Quis, ait, es tu? Et ille: Ego sum Joannes. Tum frater: Joannes angelus factus est, et ultro inter homines non est: Ille autem pulsabat, dicens, Ego sum. Et non aperuit ei, sed permisit eum affligi. Postea vero aperiens dixit ei: Si homo es, opus habes operari, ut vivas; si autem angelus es, quid quæris intrare in cellam? Et ille pœnitentiam agens, dixit: Ignosce mihi frater, quia peccavi.* Hinc et Theodosius Anachoreta apud Theodor. in Philotheo c. 10. Absurdum, inquit, est, ut sæculares se affligant laboribus pro se, pro principibus, pro pauperibus: *Nos autem*

sedeamus compressis quidem manibus, alienis autem fruamur laboribus.

Scripsit hac de re S. August. librum de opere monachorum, quo acriter perstringit otiosos ac desides monachos, qui manibus laborare nolebant. Insulse hæc Novantes torquent in Ordines Mendicantes, quasi hi otiosi panem manducent, cum constet eos psalmodiæ, orationibus, confessionibus, concionibus, aliisque piis exercitiis insistere, et proximo se impendere, ut recte docet S. Thom 2. 2 q 187. a.4 5 S. Bonavent. l. de Paupertate Christi, ante medium p. 4

9. NON QUASI NON HABUERIMUS (græce ἔχωμεν, id est habeamus) POTESTATEM (gravandi vos scilicet sumptu, et a vobis quasi catechumenis meis alimonia petendi) SED UT NOSMETIPSOS FORMAM DAREMUS (græce δῶμεν, id est demus) VOBIS AD IMITANDUM NOS.] Tacite excusat alios Apostolos, qui suo jure utentes in evangelizando a suis accipiebant alimenta; et simul suam abstinentiam ac charitatem exaggerat; quod hoc suo jure cesserit cum tanto suo incommodo ad eorum solatium et exemplum.

10. HOC DENUNTIABAMUS (παρηγγέλλομεν, id est præcipiebamus) VOBIS, QUONIAM SI QUIS NON VULT OPERARI, NEC MANDUCET.] Quia, scriptum est Genes 3. 19. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo* Qui ergo non laborat pro pane, par est ut non vescatur pane, ac consequenter dignus est qui fame moriatur: qui enim est otiosus, inutile habet esse, ac proinde meretur non esse. Otium enim, ut ait Seneca, est vivi hominis *sepultura* Qui ergo vivens sponte seipsum, ac vigorem et vires suas per otium sepelit, dignus est qui re ipsa moriatur et sepeliatur. Quocirca sapienter S Ephrem in illud; *Attende tibi*, cap 5. *Ne molestus*, ait, *sit tibi labor, Disce operans, ut non discas mendicans* Idem tract. de Consummat. sæculi: *Ne fugias laborem, ut non perdas coronam.*

Nota hic locum moralem, quam malum, quamque Christiano et cuivis homini vitandum sit otium, idque multis de causis, quas hic insinuat Apostolus Prima petitur ex ipsa hominis conditione; homo enim natus est ad laborem, avis ad volatum. inquit Sapiens.

Secunda ex aliarum creaturarum exemplis; vide solem et cœlos, quomodo numquam quiescunt, sed perpetua gyratione circumvolvuntur, et maxima spatia percurrunt. Vide ignem et elementa, quomodo numquam otiosa, sed semper agunt Vide equos, boves, asinos, quomodo currunt, onera bajulant. Vide ad formicam, o piger, et vide quam sit sedula et laboriosa.

Tertia ex rei convenientia, atque ex lege et voluntate Dei. Deus enim non frustra nobis manus et vires dedit, sed voluit iis nos uti et operari *Deus*, inquit S. Basil. in Regulis fusior. Reg 27. *qui nobis vires idoneas ad laborandum suppeditavit. is in die judicii parem quoque a nobis in laborando industriam reposcet.* Hinc Themistocles dicere solebat, *otium et desidiam esse vivi hominis sepulturam*; cumque ipse moreretur, annum agens centesimum septimum, indoluit, dictitans, se tunc mori cum inciperet sapere et sapienter operari. Hinc et laudatur mulier illa fortis et strenua, Prover. 31 quod panem otiosa non comederit: *Quæsivit*, inquit, *lanam et linum, et operata est consilio* (id est opera et industria) *manuum suarum: facta est quasi navis institoris, de longe portans panem suum, et de nocte surrexit, deditque prædam* (Hebræum טרף tereph significat quemlibet cibum, metaphora sumpta a leonibus quorum omnis cibus prædando acquiritur) *domesticis suis, et cibaria ancillis suis: accinxit fortitudine lumbos suos. et roboravit brachium suum: manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum.* Hinc præmium laboris sui quoque retulit, nam *de fructu* (id est labore, lucro) *manuum suarum plantavit vineam. Non timebit domui suæ a frigoribus nivis: omnes enim domestici ejus vestiti sunt duplicibus Stragulatam vestem fecit sibi: byssus et purpura indumentum ejus. nobilis in portis vir ejus, sindonem fecit. et vendidit. et cingulum tradidit* (vendidit) *Chananæo* (mercatori) *fortitudo et decor indumentum ejus, et ridebit in die novissimo.*

Quarta ex merito et præmio: præsens enim tempus laboris est, futurum tempus erit præmii. *Dies iste*, inquit auctor Imperfecti homil. 39 *dies est operationis; dies autem ille qui sequitur* (æternitatis beatæ) *feriarum est.*

Quinta ex effectibus otii. *Multam malitiam docuit otiositas*, inquit Ecclesiasticus c. 33. 29. Ezech. 16. 49. *Hæc*, ait, *fuit iniquitas Sodomæ. superbia. saturitas panis, et otium ipsius, et filiarum ejus, et manum egeno et pauperi non porrigebant.* Nam. ut ait Ovidius :

> Otia *si* tollas, periere Cupidinis arcus

Et rursum :

> Quæritur. Ægistus quare sit factus adulter?
> In promptu causa est, desidiosus erat.

et alius: *Otium corpus. mentem necat socordia. exercitatio vera utrumque pulcherrimum facit* Otio, ait S. Aug. l. 1 de Civit. *perit Roma, deleta Carthagine.* Hinc et Cleomenes rogatus cur Lacedæmonii Argivos hostes suos non delerent, respondit: *Cos*, inquit, *sunt juventutis nostræ.*

Rationem dat Chrys hom. 7. in 2. ad Cor. *Sicut*, ait. *terra non occupata semente aut consitione, quamlibet herbam producet : sic et anima quoties non habet quod agat rerum necessariarum. cum omnino cupiat aliquid agere, pravis actionibus semel tradit. Et quemadmodum oculus non desinit cernere, atque ob hoc cernit mala. si quando bona non sint objecta: sic et cogitatio quoties se abducit a necessariis. circa inutilia jam versatur: nam undequaque perspicuum est. quod occupatio ac sollicitudo valet primum incursum repellere.* Hinc S Antun. a Deo audivit; *Antoni. quæris Deo placere? ora et dum orare non poteris. manibus labora. et semper aliquid facito. Quamdiu David exercuit se in militia, non insultavit illi luxuria; sed postquam otiosus in domo remansit. laboravit adulterio. et homicidium commisit. Samson dum cum Philisthæis pugnavit, non potuit capi ab hostibus. sed postquam dormivit in sinu fœminæ, et otiose cum ea remansit, mox capitur, et cæcatur ab hostibus. Salomon dum occupatus esset in ædificatione templi, non sensit luxuriam; sed mox recedens ab opere persensit insultum luxuriæ, et adoravit vitulum aureum.*

Denique Chrys. hom. 35. in Acta Apostolorum : *Quis, ait, utilior est, is qui in deliciis, vel qui exercetur? Quæ navis, ea quæ navigat. vel ea quæ*

in littore manet? Quæ aqua, eane quæ fluit, vel quæ stat? Quod ferrum, an quod movetur, vel quo nemo utitur? nonne illud quidem splendet, ac argento simile est: hoc autem rubigine consumitur, et ubique inutile est? Tale quiddam fit etiam in otiosa animo. Rubigo enim quædam apprehendit illam, et consumit splendorem, ac alia omnia. Deinde pergit Chrysost. graphice otiosi hominis inertiam et turpitudinem depingere.

11. AUDIVIMUS (ακουομεν, id est audimus) ENIM INTER VOS QUOSDAM AMBULARE INQUIETE (græce ατακτως, id est inordinate, incomposite, de quo dixi v. 6. NIHIL OPERANTES, SED CURIOSE AGENTES.] Cum enim, ait ex Chrysostomo Theoph. mens nostra mobilis sit (et quasi molendinum, quod semper volvitur, et molit vel farinam, vel seipsum) necesse est, si frugiferum opus non aggrediatur, ut infrugiferum et inutile attentet, atque alienam vitam otiose scrutetur, hincque ad obtrectationem aliasque nugas deferatur.

Hinc vere dixit Cato, *Nihil agendo male agere discimus*; atque e contrario, semper agendo bene agere discimus. Ita narrant Poetæ, Dianam virginitatem perpetuam servasse, eo quod nunquam otiosa fuerit, quodque in montibus versata et occupata semper fuerit.

In Græco pulchra est paronomasia: μη εργαζομενους αλλα περιεργαζομενους id est, non agentes, sed satagentes. Sic Tullius refert Domitium Afrum dixisse de Suxa Manlio. eum non agere, sed satagere; eo quod agendo tumultuaretur: agit enim qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra molitur, ait Erasmus. Est etiam antithesis, εργαζεται enim, qui operatur frugifera; περιεργαζεται, qui infrugifera, supervacua, inutilia, parerga, et nihil ad rem pertinentia, agit et operatur. Quales sunt otiosi et curiosi, qui vacant et avent singulorum facta audire, narrare, judicare, carpere: qui cum nihil agant, satagunt tamen, movent et incitant quosque ut faciant, turbent et mutent ea, quæ suæ phantasiæ inquietæ et turbulentæ facienda et mutanda videntur. Observat S. Hier. in c. 3 Galat. 4. Apostolum sæpe suis litteris propria gentis ad quam scribit, tam vitia quam virtutes denotare, additque ad sua usque tempora iisdem gentes illas obnoxias fuisse. *Sic*, ait Hier. *notat Apostolus Romanæ plebis fidem, facilitatem, superbiam; Corinthi mulieres intecto capite, viros comam nutrientes, indifferenter vescentes in templis, inflatos scientia sæculari: Macedones in charitate laudat, in hospitalitate ac susceptione fratrum; sed reprehendit ut otiosos, alienum cibum expectantes* Et hæc non magis docentis officio, quam gentis virtute aut vitio admonebat.

Rursum Nota Docet hic Apostolus homines, otiosos esse curiosos, garrulos, dicaces; non agere, sed satagere; negotiosos vero, ut subdit, In silentio panem suum manducare, eosque multa agere, sed pauca eaque cordata loqui. Illos hirundinibus, hos cycnis comparat Nazianz. epist. ad Celeusium. Cum enim a Celeusio argueretur Nazianz. nimii silentii, quasi natura taciturnior, hoc apologo festive respondit. *Cycnos*, ait, *olim cavillabantur hirundines, quod nec cum hominibus versari, nec publice. sed circa prata et flumina tantum sibi ipsis canere vellent: contra, Nostræ, inquiebant, sunt urbes, garrituque nostro mortales delinimus Ac cycni eorum garrulitate offensi, vix quidem eas dignas duxerunt quos alloquerentur. Ut autem eo adducti sunt: At, o præclaræ, inquiunt, in solitudinem non nemo concesserit, ut musicam nostram audiat: cum zephyro pennas nostras inflandas permisimus etsi non multum, jucundum tamen quiddam et concinnum modulamur. Vos vero et in ædes admissos fastidiunt homines. et canentes aversantur, quippe quæ ovium sitis loquacissimæ, et ne ex risu quidem linguam silere valeatis. Proinde si meam*, ait Nazianz. *quoque taciturnitatem facundia tua præstantiorem compereris, silentio nostro obtrectare desines.*

12. IIS QUI HUJUSMODI SUNT, DENUNTIAMUS (παραγγελλομεν, id est præcipimus) ET OBSECRAMUS IN DOMINO JESU CHRISTO.] Id est, per Dominum Jesum Christum. Nota. Pro *obsecramus*, græce παρακαλουμεν, quod Primo, significat hortamur: Secundo, obsecramus vel obtestamur. Idque huic loco aptius convenit: præcepto enim miscet Apostolus preces, ut mitigent præcepti severitatem; nave vel præcipientis auctoritas, vel obsecrantis bonitas contemnatur, addit, *in Domino Jesu Christo*

UT CUM SILENTIO, (μετα ησυχιας, id est, cum quiete Ita Syrus et Vatabl.) OPERANTES SUUM PANEM (τον εαυτων αρτον, id est, suum ipsorum panem, non alienum, MANDUCENT] Non enim, inquit Theophyl oportet eos defigere oculos in alienas manus, sed suum panem, id est sua manu et labore partum, comedere.

Fuse hunc locum tractat Cassian. l. 10. qui est de Acedia, c. 7. et sequ. ubi c. 23 ait, *operantem monachum dæmone uno pulsari, otiosum vero ab innumeris spiritibus devastari*. Et c. 25. ex Abbate Mose ait, *Experimento probatum est, acediæ impugnationem non declinando fugiendam* (sic enim acrius nos invadet) *sed resistendo superandam esse*. Secus est in tentatione luxuriæ: hæc enim fuga occasionum et illecebrarum superanda est.

13 VOS AUTEM NOLITE DEFICERE BENEFACIENTES.] Otiosos et inquietos hactenus allocutus est et instruxit Apostolus; jam ad ipsum corpus Ecclesiæ Thessalonicensis sermonem convertit q. d. De vobis, o Thessalonicenses Christiani, meliora confido et scio, scilicet vos paucis exceptis nativam indolem et pronitatem ad otium per Christi fidem et gratiam commutasse, jamque non esse otiosos et inquietos, sed operari et benefacere. Hortor ergo ut ita pergatis, nec deficiatis (μη εκκακησητε, id est, non segnescatis, non delassemini) benefaciendo, omnibusque charitatem exhibendo etiam pigris illis et otiosis; a quibus licet v. seq. et v. 6. jubeam ut vos subtrahatis, ad eorum confusionem et emendationem: tamen nolo ut eos fame interire, aut gravi inopia premi sinatis. Ita Theophyl.

14. SI QUIS NON OBEDIT VERBO NOSTRO PER EPISTOLAM, monitis scilicet et præceptis meis, quæ hac epistola præscribo S. Chrysostomus pro ημων, id est nostro, legit υμων, id est vestro. q. d. Si quis non obedit vobis dicentibus et monentibus ea quæ præscribo, HUNC NOTATE (σημειουσθε id est signate, uti signantur boves cornupetæ, inquit Erasmus) ET NE COMMISCEAMINI.] Id est, ut Syrus, nolite conversari et commercium habere cum illo, ut confundatur; ut scilicet videns se ab omnibus vitari et negligi, pudefiat, pœniteat et corrigatur.

15. CORRIPITE UT FRATREM.] Græce νουθετειτε, id

est admonete, et quasi mentem, quam amisit, reddite ac reponite: Ambros. legit, *monete consiliis*.

16 IPSE AUTEM DOMINUS PACIS (Deus fons, auctor et amator pacis) DET VOBIS PACEM SEMPITERNAM (διὰ παντός, id est semper, perpetuo) IN OMNI LOCO.] In Græco duplex est lectio, prior ἐν παντὶ τρόπῳ, id est, in omni modo, hoc est, omnimodam, in omni negotio, puta in omnibus sententiis, dictis et factis pacem; ut explicat Theophyl. Posterior, ἐν παντὶ τόπῳ, id est, *in omni loco*. et sic legit Noster, Ambros. Chrysost. et alii, estque aptior: optat enim ut eis Deus det pacem semper et ubique, id est, in omni tempore et loco.

17. SALUTATIO MEA MANU PAULI] q. d. Salutationem hanc, qua vos saluto ego Paulus, mea manu subscribo Salutatio autem est oratio quæ sequitur, scilicet: *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.* Docet Apostolus salutationes nostras debere esse non nuda amicitiæ symbola, sed orationes cum lucro spirituali conjunctas. Ita Chrysost. et Theophyl.

QUOD EST SIGNUM (meum) IN OMNI EPISTOLA, ITA SCRIBO. Uti nos epistolis Vale subscribimus, ita Apostolus subscribit: 18. GRATIA DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI CUM OMNIBUS VOBIS. AMEN.] Hoc enim hactenus omnibus ejus epistolis subscriptum invenitur. Hac ergo sententia quasi signo dignosci vult suas epistolas ab epistolis supposititiis pseudoapostolorum. Ita Theodor Nam relativum *quod* respicit vocem *salutatio*; hæc enim est signum, quod hic ponit. Salutatio autem hæc ut dixi, est quæ sequitur, *Gratia Domini nostri*, etc. Secundo, salutatio hæc videtur esse tota manus Pauli id est, totum quod sua manu subscripsit hic Paulus. q. d. Ne aliquis suas litteras mihi supponat, uti aliquos fecisse dixi cap. 2. vers. 2. En ego mea manu subscribo, ut tum ex sententia mea jam dicta, tum ex scriptura, meam esse epistolam, non adulterinam agnoscatis. Forte fuit hic etiam aliquis character subscriptus a Paulo, ut hoc vocet signum suum: sicut jam multi signum manus, ut vocant, per certos gyros, quos non facile sit imitari, sub litteris suis delineant, ut iis ad quos scribunt constet epistolam esse genuinam, non supposititiam

Da nobis Domine non deficere benefaciendo, da pacem sempiternam, da teipsum: quia tu es ÆTERNITAS pacis, gaudiorum et bonorum omnium. Amen.

COMMENTARIUS

IN I. EPISTOLAM

AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

Paulus Epheso a fabris Dianæ pulsus ivit in Macedoniam et Græciam, Actor. 20. v. 1. relicto tamen Ephesi Timotheo, ut patet hic c 1 3 ut scilicet semina prædicationis Evangelicæ a se jacta foveret et excoleret. Unde Timotheus ob egregias animi dotes adhuc adolescens a Paulo creatus fuit primus Ephesi (inquit Eusebius lib. 3 hist 4) Episcopus, imo Archiepiscopus: jubet enim illi Apostolus, ut per alias urbes Episcopos constituat et ordinet; quod est Archiepiscopi. Erat enim Timotheus, licet patre Græco et Gentili natus, a matre tamen Judæa et Christiana, (cui Eunice nomen erat) in Christi fide educatus, ideoque probæ indolis, et a puero in sacris Litteris eruditus, zelosus pro fide, pro qua et Martyr Ephesi occubuit. Fuit et virgo per omnem vitam: unde S. Ignatius epist. ad Philadelphenses, Timotheum inter virgines virosque sanctissimos annumerat. *Utinam*, inquit, *fruar vestra sanctitate, sicut Eliæ, sicut Jesu Nave, sicut Melchisedech, Elisei, Jeremiæ, Joannis Baptistæ, dilecti illius, discipuli, sicut Timothei Titi, Evodii, Clementis, qui in castitate de vita exierunt.* Hac ergo de causa creavit eum Paulus primum Ephesi Episcopum; cumque Ephesus fuerit metropolis omnium Asiæ Minoris Ecclesiarum, sequitur earumdem Primatem fuisse Timotheum.

Atque hac de causa Apocal 2. Christus præ aliis primum alloquitur angelum (id est Episcopum) Ephesi, quem hunc eumdem fuisse Timotheum, licet aliqui cum Ribera ibidem negent; verisimilius tamen asserunt Lyranus (qui ait hanc esse communem sententiam) Aureolus, Pererius Viegas, ibidem, Magallianus hic, Baronius, et alii Idque patet ex eo quod Timotheus hoc tempore primus fuerit creatus Episcopus sederitque ac vixerit post scriptam Apocalypsin, uti passim docent veteres, ac satis convincit S. Dionys. qui post S Joan. scripsit. et plerosque suos libros huic Timotheo inscripsit. Imo Baron. putat Timotheum sedisse Ephesi, et vixisse post S. Joannem, ad annum Christi 109 tuncque martyrio perfunctum successorem habuisse Onesimum, cujus, quasi jam inchoantis Episcopatum Ephesinum meminit S. Ignatius scribens hoc eodem anno Christi 109 ad Ephesios, ubi et meminit hujus Timothei, eumque vocat fidelissimum. Sic ergo angelum, id est Episcopum, Ephesi, Timotheum scilicet hunc, laudat Christus Apoc. 2. 2. *Scio opera tua, et laborem, et patientiam tuam, et quia non potes sustinere malos: et tentasti eos, qui se dicunt Apostolos, et non sunt; et invenisti eos mendaces: et patientiam habes, et sustinuisti propter nomen meum, et non defecisti; sed habeo adversum te pauca, quia charitatem tuam primam reliquisti.* Nimirum etiam Sancti sensim tum in se, tum in Ecclesia sua nævos contrahunt quibus primæ conversationis fervor intepescit, præsertim tot annis, in tantis laboribus et difficultatibus: jam enim cum hæc scriberet Joannes: facile Timotheus 40 annos Ephesi præfuerat Episcopus; hæc enim epistola Pauli ad Timotheum Ephesi Episcopum scripta est anno Christi 57 Joannes vero Apocalypsin, ac consequenter illa c. 2. ad angelum Ephesi, id est, ad Timotheum, scribit anno Christi 98 sub finem imperii Domitiani, illo enim tempore scriptam esse Apocalypsin docet Irenæus l. 5 et ex eo Baron. Sed hunc teporem. monitus verbis Apocalypseos, correxit Timotheus. Unde fervoris sui, et fervidæ prædicationis ac reprehensionis cultorum Dianæ, præmium tulit martyrium, ut habent Menologia 24 Januarii.

Hunc ergo juvenem Episcopum, imo Archiepiscopum, a se creatum hac epistola Paulus instruit et monet

Primo, muneris Episcopalis, ut rejectis genealogiis et fabulis Judaicis, doceat ea quæ fidem et charitatem excitent.

Secundo, cap. 2. jubet orari pro principibus licet Ethnicis, ut sub eis vitam tranquillam et quietam agant. Deinde eodem capite docet quid viros doceat, quid mulieres, præsertim in Ecclesia.

Tertio, cap. 3 recenset virtutes requisitas in Episcopo, docetque quales, quam eximios et exploratos debeat eligere et ordinare Ecclesiæ ministros, puta Episcopos, Pastores, Diaconos.

Quarto, cap 4 superstitiosum Encratitarum et Marcionitarum ciborum delectum, et conjugii vituperium aliasque fabulas vitari jubet. Deinde monet, ut juventuti suæ, sanctitate morum studio et doctrina. auctoritatem conciliet, aliisque sit exemplo

Quinto, cap. 5. præscribit quomodo monendi sint senes, juvenes, anus, juvenculæ, agitque de viduis senioribus Ecclesiæ, et presbyteris qui Ecclesiæ præsunt alendis. ac juniores viduas caute tractandas esse admonet.

Sexto, cap. 6 docet quid servi dominis debeant. Deinde quod veræ divitiæ sitæ sint, non in auro et argento, sed in pietate et virtutibus: quodque divites in divitiarum vanitate confidere minime debeant. Denique repetit et inculcat, ut nova dogmata vitet, servetque fidem, et doctrinam sibi quasi depositum traditam et commissam.

Sæpius hac epistola pungit et perstringit suborientes tunc hæreses Simonis. Unde hæc epistola ex parte scripta est contra Simonianos, uti et epistola ad Ephesios, quorum Episcopus erat Timotheus.

Scriptam vult hanc epistolam Baron. cum Atha-

nasio in synopsi, et Theodoreto præfat. in Epistolas S. Pauli, e Macedonia post primam ad Corinthios, an. Christi 57. qui fuit Neronis primus, idque ex eo quod c. 1, 3 dicit Paulus: *Rogavi te ut remaneres Ephesi cum irem in Macedoniam*. Sed hæc verba non urgent, nec significant hanc epistolam esse in Macedonia scriptam. Unde Græca et Syra in fine Epistolæ habent eam scriptam esse Laodiceæ, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ, estque hæc communior sententia etiam Theodoreti in fine hujus epistolæ, ubi sententiam suam priorem jam dictam mutat. Scripsit in hanc epistolam, et duas sequentes recenter Lud. Soto Major, et Magalianus noster fuse et floride, æque ac nuper Joannes Hessels Lovaniensis Doctor.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, MONET PAULUS TIMOTHEUM, UT AFFERENTES NOVA DOGMATA, GENEALOGIAS ET FABULAS ARGUAT, UTPOTE QUÆ LITES GENERENT, NON AUTEM ÆDIFICATIONEM IN FIDE ET CHARITATE, QUÆ FINIS EST LEGIS.

SECUNDO, V. 8. DOCET LEGEM MOSIS BONAM ESSE, SED DATAM ESSE INJUSTIS, NON JUSTIS; PUTA JUDÆIS, NON CHRISTIANIS.

TERTIO, V. 12. GRATIAS AGIT NON LEGI, SED DEO, QUOD PER CHRISTUM, QUI VENIT PECCATORES (QUORUM, INQUIT, PRIMUS EGO SUM) SALVOS FACERE, EX PERSECUTORE FACTUS SIT CHRISTIANUS ET APOSTOLUS.

QUARTO, V. 18. COMMENDAT TIMOTHEO MILITIAM IN FIDE ET BONA CONSCIENTIA. MALAM ENIM CONSCIENTIAM ASSERIT ESSE CAUSAM NAUFRAGII IN FIDE ET HÆRESEOS.

1 PAULUS Apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Jesu
spei nostræ: 2. Timotheo dilecto filio in fide. Gratia, misericordia, et pax a Deo Patre, et
Christo Jesu Domino nostro. 3. Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam,
ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent, 4. neque intenderent fabulis, et genealogiis interminatis:
quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est in fide. 5. Finis autem præcepti
est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. 6. A quibus quidam
aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, 7. volentes esse legis doctores non intelligentes neque
quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitime
utatur: 9. sciens hoc, quia lex justo non est posita, sed injustis, et non subditis, impiis et peccatoribus,
sceleratis, et contaminatis, parricidis, et matricidis, homicidis. 10. Fornicariis, masculorum
concubitoribus, plagiariis, mendacibus, et perjuris, et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur,
11. quæ est secundum Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi. 12. Gratias ago
ei, qui me confortavit, Christo Jesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio:
13. qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus: sed misericordiam Dei consecutus
sum, quia ignorans feci in incredulitate. 14. Superabundavit autem gratia Domini nostri
cum fide, et dilectione, quæ est in Christo Jesu. 15. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus:
quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum.
16. Sed ideo misericordiam consecutus sum: ut in me primo ostenderet Christus Jesus omnem
patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam. 17. Regi autem sæculorum
immortali, invisibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen. 18. Hoc præceptum
commendo tibi fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis
bonam militiam, 19. habens fidem, et bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem
naufragaverunt: 20. ex quibus est Hymenæus, et Alexander: quos tradidi Satanæ, ut discant non
blasphemare.

1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI SECUNDUM IMPERIUM DEI SALVATORIS NOSTRI, ET CHRISTI JESU SPEI NOSTRÆ. Nota. Pro *secundum imperium*, græce est κατ' ἐπιταγὴν, id est, ut Vatablus et Erasmus, secundum delegationem, injunctionem, demandationem (alludit ad Hebræum מלאכות *malachut*, de quo Aggæi 1. 13.) ἐπιτάσσειν enim significat injungere et demandare quippiam q. d. Apostolatum mihi ipsi non a rogavi, non arripui, sed Christus illum mihi demandavit; mandato Dei Apostolatum accepi. Plus, inquit Chrys.

est esse Apostolum ex delegatione ac mandato, quam ex vocatione: quomodo ad Romanos et alibi dicit se vocatum Apostolum: sicut plus est esse Legatum a latere, quam Nuntium Pontificis

Quæres, Ubi Deus Pater demandavit apostolatum Paulo? Respondet Theophyl. cum opera SS. Trinitatis sint indivisa, quod Filius jussit aut Spiritus Sanctus, hoc jussisse et Patrem: atqui Spiritus Sanctus Actor. 13. 2. *Segregate*, inquit, *mihi Saulum et Barnabam in opus* (apostolatus inter Gentes) *ad quod assumpsi eos*. Rursum Christus ad Paulum Actor. 22. sic ait: *In nationes longe mittam te*, et Actor. 23. *Te oportet et Romæ testificari*. Ergo ibi Deus Pater cum Filio et Spiritu Sancto, Paulo apostolatum demandavit.

Secundo, Deus Pater vocatur hic *salvator*, quia nos per Christum vocat ad salutem, eamque procurat et promovet.

Tertio, Christus vocatur *spes nostra*, id est, causa spei nostræ tum objectiva et materialis; speramus enim Christi visione et fruitione beari, tum effectiva et meritoria; speramus enim non per Mosen legisque cæremonias, sed per Christum ejusque gratiam tentationum victoriam, periculorum ac malorum omnium aut tolerantiam, aut liberationem; ac denique æternam salutem et beatitatem. Et hoc proprie intendit hic Apostolus. Ita Chrys. Theophyl. Anselm tum finalis, quia finis spei nostræ et patientiæ ac omnis virtutis est Christus

Adverte, Christum per se et immediate esse spem nostram, quia ab eo bona jam dicta speramus; Sancti vero et B. Virgo, dicuntur spes nostra mediate, scilicet per Christum: quia speramus per eorum preces apud Christum impetrare bona, quæ petimus: si enim Apostolus Thessalonicenses ep. 1 c. 2. v. 19. sine Christi injuria, ut ibi dixi, vocat non tantum suam spem, sed et coronam gloriæ, cur non possumus iis vocare Sanctos et matrem Dei?

2. Timotheo dilecto filio in fide] Pro *dilecto*, græce est γνησίῳ, id est *germano*, ut vertit Ambros. et Græci, hoc est, ut Syrus, *ingenuo*, *vero*, non adulterino, non degeneri, qui patrem suum spiritualem, Paulum scilicet, in fide et moribus per omnia refert: quod est verorum filiorum Noster tamen ex germano dilectum intelligit per metalepsin: germani enim et ingenui filii præ aliis omnibus diliguntur: sic ad Titum 1. 4. ubi Apostolus vocat Titum dilectum filium, Chrysost. germanum filium interpretatur.

Nota Secundo Τὸ in *fide*, tam potest referri ad γνησίῳ, id est germano, cum Œcum quam ad *filio*, cum Ambros. et Chrysost. q. d. Timotheus mihi est filius, quem per prædicationem meam converti, et secundum fidem genui, in qua fide ipse mihi sincerus, verus et germanus est filius, æmulusque paternæ doctrinæ et virtutis

Gratia, misericordia, et pax a Deo Patre] *Nusquam*, inquit ex Chrysostomo Theophyl *in aliis epistolis posuit Apostolus* (in salutatione) *misericordiam* (sed tantum pacem et gratiam) *nisi in hoc tantum: idque facit ex magno paternoque affectu majora filio exoptans, tanquam metuens ei, atque ejus nomine tremens, cui et de stomachi ratione præcipiebat, simul quod majore misericordia præceptores indigeant*

Secundam causam addit Rupertus in 2. Apoc Paulum scilicet misericordiam optare Timotheo, eo quod is in objurgando, et crimina castigando, esset æquo severior: solent enim juvenes Prælati inexperti et acres fervore naturæ abripi, ut statim in momento omnia velint severe reformare, et ad disciplinam rigidam revocare; et hac re multos offendunt, præsertim seniores, qui in junioribus tam rigidam et severam auctoritatem non ferunt, *Quia*, inquit Rupertus in 1. Apoc. *Paulus in Timotheo Episcopos omnes informabat, cujus officii summum et necessarium decus est misericordia, et ille* (Timotheus) *ut fertur, zeli erat ferventioris: idcirco recte et opportune viscera misericordiæ illi, ut haberet, præoptat. Hinc quoque subdit: Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem. Hinc rursum commendat ei misericordiæ opera, et hospitalitatem, quod ut Episcopi observent, qui constituti sunt animarum præsides, multo maxime tum illis, quam subditis necessarium est.*

Atque hanc volunt esse angeli Ephesi, hoc est Timothei, culpam venialem, quam carpit Christus Apoc. 2 quod scilicet primum charitatis fervorem reliquerit: cum enim, ut notat Hugo Cardinalis, acrior esset, videretque se ob improborum corruptos mores parum concionando proficere, et Judaizantes sibi valde obsistere, decrevit a concionando (quod potissimum est Episcopi munus) cessare: ita nimirum juvenilis acrimonia et fervor retusus, abit in teporem, atque hoc prævidens Paulus, eum hic adhortatur, dicens: *Prædica verbum, insta oportune, importune*, etc. *Sicut enim*, ait Chrys. homil. de Lazaro et divite, *aquarum venæ, etsi nullus veniat aquatum, manant tamen; et fontes, quamvis hauriat nemo, scatebras emittunt: ita Episcopus et concionator verbum Dei prædicare debet, etiamsi pauci illud audiant et convertantur*. Sic Jeremias cum obstrepentibus sibi Judæis vellet a concionando cessare, jubetur a Deo pergere

3. Ne aliter doceret.] Græce, μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod tam significat aliter docere, ut vertit Noster et Syrus, quam aliis uti doctoribus (nam ex ἕτερος id est alius, et διδάσκαλος, id est magister, doctor, componit ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod alio doctore uti) ac consequenter tam ad doctores, quam ad discipulos pertinet, ut scilicet illi non adeant, nec audiant novos doctores docentes alia, a tradita et recepta fide Unde Vatablus utrumque sensum complexus vertit, *ne diversam sequantur doctrinam*; magis tamen videtur Apostolus ad doctores respexisse: insectatur enim hæreticos et Novantes, ut patet ex sequentibus jubetque eos novos quæstiones et dogmata curiosa et fabulosa afferentes, graviter reprimi et retundi ab Episcopo Timotheo Et ita seipsum explicat Paulus c. 6 3. dum ait: *Si quis aliter docet*. (græce ἑτεροδιδασκαλεῖ) *et non acquiescit sanis sermonibus*, etc. Videtur ergo hic Apostolus ex διδάσκαλος formasse verbum διδασκαλεῖν, hoc est, a nomine doctoris formasse verbum docendi, vide can. 39. Et hoc est quod aliis verbis dixit Galat. 1. 8. *Si quis evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.*

4 Neque intenderent fabulis et genealogiis interminatis (græce ἀπεράντοις, quæ finem non habent:) quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem Dei, quæ est in fide.] Quæritur hic, quas et quorum fabulas ac genealogias, Judæorumne an Gen-

tilinm. hic perstringat Apostolus? Chrys. Theophyl. et OEcum. referunt hæc ad fabulas et theogonias Hesiodi et Gentilium, quarum studiosus fuit Tiberius Cæsar, de quo Sueton c. 7. in ejus Vita: *Maxima*, ait, *curavit notitiam historiæ fabularis, usque ad ineptias et derisum: nam et Grammaticos hujusmodi fere quæstionibus experiebatur: Quæ mater Hecubæ? Quod Achilli nomen inter virgines fuisset? Quid Sirenes cantare sint solitæ*, etc. De his audi et Senec. ep. 89. *Quatuor millia librorum Didymus Grammaticus scripsit: miser erat si tam multa supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quæritur: in his de Æneæ matre vera; in his libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit; in his an Sappho publica fuerit; et alia quæ erant dediscenda si scires. Metire ætatem tuam, tam multa non capit.*

Verum melius iidem Chrysost. Theoph. OEcumen. Theod. Ambros. et alii censent Paulum loqui de fabulis et genealogiis Judaicis, quales nunc extant in Talmud. et apud Cabalistas; adeoque Judæorum Rabbini post Christum totam sacram Scripturam fabulis se confictis contaminarunt, quas ipsi δευτερώσεις, id est traditiones patrum nuncupant: de Judæis enim agi patet ex v. 7. ubi vocat eos *legis doctores*, et v. 8. ubi legem (utique Mosis) opponit hisce fabulis. Unde S. Ignatius ep. ad Magnesianos: *Ne intendatis*, ait, *fabulis aut genealogiis interminatis, et Judaicis inflationibus*: quia scilicet in his inflantur et superbiunt Judæi. Talis fabula est, ait ex S. August. Beda hic, quod docent Deum Adamo duas creasse mulieres, ex quibus taxant genealogias interminatas. Tale est quod fabulantur de bove et ceto initio mundi creatis, qui alantur pro Judæis in tempus Messiæ, ut eum epulentur: et bovem hunc tantum esse, ut mille quatidie montes depascatur. Quod tempore Messiæ Judæa proferet Judæis panes coctas, et vestes sericas cuique Judæo accommodatas. Quod Deus quotidie lacrymam emittat, eo quod gentem suam (puta Judæos) vastari et exscindi permiserit, taliaque infinita, partim anilia, partim blasphema, quorum nonnulla collegit Sixtus Senensis.

Pari modo *genealogias interminatas*, id est longissimas, et quasi infinitas, vocat series generationum, avorum, proavorum, quas pertexere solent Judæi, imo ad Abraham usque contentiose deducere, ut suum genus et nobilitatem ostentent.

Nota, ante Christum studiose in Genes., in libris Paralipomenon, Esdræ, Josue, et aliis genealogias Judæorum pertexi; idque utiliter, ut nimirum quisque sciret suam tribum, ac terræ portionem suæ tribui assignatam, utque constaret quinam essent ex tribu Levi, ac consequenter futuri Levitæ et sacerdotes, Deoque ministraturi. Tertio et maxime, ut constaret Christum Messiam esse ex tribu Juda, juxta Jacobi vaticinium, Gen. 40. 10. natum, ut patet Matth. 1. Luc. 3. Hisce de causis tanta fuit Judæis cura genealogiarum, ut Joseph l. 1. contra Apion. testetur sacerdotes suas genealogias par duo annorum millia pertexere. Et Euseb. l. 1. hist. c. 17. docet Herodem libros genealogiarum Judaicarum combussisse, sed studiose e multis fuisse restitutos. Post Christum vero, Judæis et Judaismo eversis, inutilis et futilis est hæc genealogiarum scrutatio et cognitio; unde eam hic carpit Apostolus.

Potest Secundo, e pari hic locus aptari fabulis Simonis et Simonianorum et genealogiis Valentini, de quibus hunc locum Pauli explicat Tertullian. l. contra Valent. c. 3. *Si quis, ait, ex alia conscientia fidei venerit, si statim invenerit tot nomina, tot conjugia, tot genimina, tot situs, tot eventus, tot felicitates et infelicitates dispersæ atque cancisæ divinationis; dubitabitne has esse fabulas et genealogias quas Paulus Apostolus damnare prævenit?*

Idem l. de Præscript. c. 33. sic ait: *Sed et cum genealogias interminatas nominat (Paulus) Valentinus agnoscitur, apud quem æon ille nescio qui novi et non unius nominis generat e sua charitate sensum et veritatem, et hi æque procreant duos, sermonem et vitam: dehinc et isti generant hominem, et Ecclesiam, de qua prima ogdoadæ æonum exinde decem alii, et duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta æonum.*

Quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem Dei, quæ est in fide.] Id est, quæ scilicet fabulæ et genealogiæ magis altercationes et rixas pariunt, quam profectum in cognitione et cultu Dei, qui consistit in fide et pietate.

Nota. Pro *ædificationem* in Græco Noster, Syrus, Vatabl et alii legunt οἰκοδομίαν: Chrysost. tamen Theophyl. et alii legunt οἰκονομίαν, id est, dispensationem et ordinationem Dei, quæ est e fide, ut scilicet per fidem Christi omnes instruantur ad gratiam, pietatem et salutem. Sed prior lectio est planior et aptior, ideoque verior.

Tales fabulæ sunt, quales nonnulli confinxerunt de gestis et vitis Sanctorum, quales continet liber de Infantia Salvatoris. Hasce fingere ingens est temeritas et crimen: quia, ut Tertull. ait sub finem Apologetici, *Invidia diaboli fit, ut fabulæ salutari doctrinæ admisceantur; ut sic fidei veritas et religio obscuretur et enervetur*. Tales vero fabulæ non sunt quæstiones subtiles quas movent Scholastici, quia fabulæ non sunt, sed fidem et veritatem illustrant ac confirmant; caveant tamen nonnulli, ne nimis quæstiones hasce multiplicent; et multas novas nimis subtiles ac curiosas, parumque utiles adinveniant, moveant et tractent: sæpe enim oportet ad sobrietatem et ad ædificationem.

5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.] Probat Apostolus ἑτεροδιδασκάλους, id est, alias Novantium doctrinas, fabulas et genealogias, non esse consentaneas legi et Evangelio. Probat autem sic: Finis legis est parere et nutrire fidem, spem et charitatem: atqui hæ fabulæ non pariunt ædificationem in fide, ac consequenter nec charitatem, sed quæstiones et lites: ergo hæ fabulæ non sunt secundum legem et Evangelium.

Multi per *præceptum*, cum Ambrosio intelligunt legem Mosis, q. d. *Finis*, id est, perfectio et consummatio omnium præceptorum, quæ continet lex Mosis, est charitas. Vel, ut S. Augus. in Enchirid. c. penult. *finis*, id est scopus, præceptorum Mosis est, ut homines inducant ad charitatem: sicut finis medicinæ est, ut hominem sanet.

Secundo Chrysost. et Theophyl. intelligunt præceptum Pauli datum hic Timotheo v. 5. ut scilicet denuntiaret nonnullis, ne aliter docerent quam Paulus docuerat: pro præcepto enim græca est παραγγελία, ea-

dem scilicet, qua usus est v. 3. cum ait, *Ut denuntiares*, græce ἵνα παραγγείλῃς q. d. ait Theoph. *Si denunties et præcipias eis, ut non doceant aliter, hac denuntiatione et præcepto tuo perficies charitatem; quod si charitatem inserueris, universum dogma pravum abibit; antea enim cum non esset dilectio, invidia erat: ex hac sequebatur dominatus cupiditas, ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeque hæreses suboriebantur: nunc autem non sic.* Verum in vocem generalem præcepti nimis arctant et restringunt ad unum hoc Pauli præceptum.

Unde Tertio, cum Vatablo et aliis, per παραγγελίαν intelligit Apostolus Evangelicam legem, ejusque denuntiationem et prædicationem: hoc enim est παραγγελία, eamdem intelligit v. 3 cum ait, *Ut denuntiares*, græce ἵνα παραγγείλῃς, *quibusdam ne aliter docerent*, sub hoc enim intelligit a contrario, ut denuntiet et prædicet tam ipse, quam alii omnes doctores eadem secum, seu ea, quæ ipse Paulus docuerat: hoc enim est potissimum Episcopi munus, prædicare scilicet Evangelium, ut docet Conc. Trident. sess. 5. c. 2. q. d. Finis Evangelii et legis Evangelicæ, ac consequenter finis prædicationis Evangelii, adeoque finis legis Mosis (hæc enim ordinatur et dirigit homines ad Christi legem et Evangelium) est, ducere homines ad charitatem, ut scilicet legem Evangelicam exercendo et practicando, acquiramus, vel, si acquisita sit, augeamus in nobis charitatem sinceram, quæ manat ex corde puro (Syrus, sincero) et conscientia bona, et fide non ficta, græce ἀνυπόκριτον, id est, non simulata; vel quæ est sine hypocrisi. q. d. Finis legis est fides et bona conscientia (sive spes, quam parit bona conscientia) et charitas, non autem fabulæ et genealogiæ interminatæ, quæ non fidem et charitatem, sed lites et rixas pariunt.

Nota hic Primo, tria epitheta et tres causas trium virtutum Theologicarum: charitas enim dicitur manare *de corde puro*, id est esse pura, et vicissim quod puritas gignat charitatem: spes debet esse sibi bene conscia, et vicissim bona conscientia spem parit: fides debet esse sincera, et vicissim sincerus amor veritatis parit fidem. Rursum ex his omnibus consurgit charitas, quasi finis legis Evangelicæ, culmen et apex perfectionis: fides enim sincera parit bonam conscientiam et spem, hæc pariunt cor purum, atque hæc omnia pariunt denique charitatem. Unde hic tres sunt circumstantiæ et conditiones, ac quasi radices charitatis: Primo, ut sit ex *corde puro*. Secundo, ut sit ex *bona conscientia*; Tertio, ut sit ex *fide non ficta*, sed sincera.

Nota Secundo Charitatem hic opponit amori mundano et carnali; quo etiam prædo prædonem socium amat, inquit Theophyl. sed non ex corde puro: quia tantum eo fine diligit eum, ut se in prædando adjuvet: charitas vero est de corde puro. *Cor purum*, inquit S. August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 5. et seqq. *est vacuum cupiditate et amore sui, ut nihil aliud diligatur, quam quod diligendum est*; scilicet Deus in se, et proximus omniaque cætera propter Deum.

Nota Tertio. *Bona conscientia* idem est cum corde puro. Unde S. Ambrosius *bonam conscientiam* interpretatur bonam vitam: hæc enim materialiter est bona conscientia, vel, si omnino præcise et formaliter loqui velimus, bona conscientia resultat ex corde puro: sicut enim scientia oritur ex re scita quasi ex objecto suo; ita bona conscientia oritur ex corde puro quasi ex objecto suo: conscientia enim non est aliud quam scientia et testimonium animæ; quo animo bene sibi conscio est, sibique attestatur se pure et sancte juxta Dei legem vivere.

S. August. tamen in Psal. 31 *per bonam conscientiam* intelligit spem, quam efficit bona conscientia, quemadmodum desperationem generat mala conscientia. Unde S. Hilarion apud S. Hieron. *Moriturus sibi ipsi dicebat; Egredere anima mea, quid times? septuaginta prope annis Christo servivisti, et mori times?* Sic et Paulus 2 Timoth. 4 7. ait: *Bonum certamen certavi*, etc. *in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*, etc. q. d. hic Paulus: Finis Evangelii est fides, spes, charitas, sive charitas quæ ex fide et spe consurgit. *Homo*, inquit S. August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 39. *Fide, spe, et charitate subnixus, eaque inconcusse retinens, non indiget Scripturis, nisi ad alios instruendos; atque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt.* Idem serm. de laudibus charitatis: *Ille tenet et quod latet, et quod patet in divinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus.*

Nota Quarto Fortitudo charitatis consurgit ex bona conscientia: hæc enim nihil metuit, per hanc Martyres coram tyrannis libere fidem professi sunt, et tormenta quævis fortiter sustinuerunt. Bias interrogatus quidnam in vita metu vacaret, respondit: Bona conscientia. Tiburtius ad tyrannum: *Omnis*, inquit, *nobis vilis est pœna, ubi secura comes est conscientia.* Tertullianus l. ad Scapulam Carthaginis Præsidem in Christianos sævientem, c. 1 *Cum omni*, inquit, *sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes, magisque damnati, quam absoluti gaudemus.* Idem Apolog. c. 50. *Licet*, inquit, *nunc nos sarmentitios et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis devincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus.* Et Justinus apolog. 1. *Quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem profitemur, haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad ubertatem.*

Moraliter hæc tria charitatis epitheta apte Prælatis accommodat S. Bern. ser. de tribus ordinibus Ecclesiæ ad Patres in Capitulo: *Necessaria*, ait, *est, et omnino necessaria navis ista Prælatis, tribus compacta lateribus, ut sit charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. Puritatem quidem cordis in eo Prælatus habeat, ut prodesse desideret, non præesse, ut proprium commodum et honorem sæculi, et aliud quippiam suum in prælatione non quærat, præter solum beneplacitum Dei et animarum salutem: sed cum intentione pura, irreprehensibilis quoque necessaria est conversatio, ut forma factus gregis incipiat facere et docere, ne docens audiat a fratre. Medice cura teipsum. Talis enim occasio plurimo damnatio Prælati, plurima subditorum perditio est: oportet enim irreprehensibilem esse eum qui præest, quoniam ea quæ arguit in discipulis, oportet summopere vitare magistrum. Et fide non ficta, quia qualis est in conversatione, talis sic necesse est etiam in occulta cogitatione, ne videatur foris humilis, et intus sit elatus.* Ubi S. Bernardus bonam conscientiam interpretatur conversationem ir-

reprehensibilem: hæc enim ex illa manat, illique necessario conjuncta est, ut dixi.

6. A QUIBUS QUIDAM ABERRANTES CONVERSI SUNT IN VANILOQUIUM.] Pro *aberrantes*, græce est ἀστοχήσαντες, quæ vox sumpta est a jaculatoribus, diciturque de iis, qui carentes arte jaculandi et collimandi in scopum, ab eo aberrant, et in aerem, aliove sua tela conjiciunt. Sic hic Evangelicæ legis et veritatis scopus est sincera fides, spes et charitas jam dicta: e qua qui aberrarunt doctores, a scopo aberrarunt, et in vaniloquium conversi sunt (græce ἐξετράπησαν, id est, converterunt se, et sponte defluxerunt) et pro vera Christi Theologia, matæologiam sectati sunt et induxerunt. Ita Chrysost. Theophyl. OEcum.

Pulchre Aristot. 2. Ethicor. c. 6. docet virtutem (ac consequenter et veritatem) in medio consistere, esseque quasi centrum in circulo. Hinc *peccare*, ait, *multis modis contingit, recte vero agere unico*. Et c. 9. *Difficile est*, ait, *in unoquoque medium capere, quemadmodum etiam difficile est in circulo medium invenire, vel centrum*, sic difficile est operenti medium, in quo virtus consistit, attingere, et ab eo non excidere, vel deflectere in extrema: sicuti difficile est sagittario sagitta sua scopum configere eum multis modis ab eo deflectere, unico vero tantum eum tangere possit.

7 VOLENTES ESSE LEGIS DOCTORES, NON INTELLIGENTES NEQUE QUÆ LOQUUNTUR, NEQUE DE QUIBUS AFFIRMANT.] Hinc patet de quibus loquatur Apostolus, et quæ fuerit causa erroris eorum: videlicet quod de Judæis ad Christum conversis loquatur, qui ambitiosi erant, cupiebantque haberi legis Mosis periti et doctores: hinc suas deuteroses et fabulas, falsaque dogmata asserebant, ac præsertim hoc, quod lex Mosis servanda esset cum Evangelio, quodque ex operibus legis justificaremur. Unde subdit, *Non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant*, q. d. Neque principia, neque conclusiones doctrinæ suæ intelligunt, neque legem et Scripturam Mosis, neque ejus explicationem capiunt: quia non intelligunt finem et scopum legis esse Christum, ejusque fidem, spem et charitatem.

Hinc vere S. August. l. 8 de Genes. ad litteram c. 25. *Mater*, inquit, *omnium hæreticorum est superbia, et cupiditas gloriæ, et studium scientiæ. Unde de Scribis et Pharisæis Matthæi* 23. *dictum est a Christo Domino: Dilatant phylacteria sua, et magnificant fimbrias*.

8 SCIMUS AUTEM QUIA BONA EST LEX, SI QUIS EA LEGITIME UTATUR.] Est occupatio. quia enim v. præced. carpsit vanos legis doctores, videri poterat Judæis legem carpsisse: hoc enim passim Judæi objectabant Paulo, quod esset legis Mosis hostis et demolitor. Hanc invidiosam calumniam amolitur hic e se Apostolus. q. d. Dum legis doctores sed vanos carpsi, non carpo legem: scio enim et profiteor legem esse bonam, si tamen lege *legitime* (ἐαν νομιμως), id est, si lege secundum ipsam legem et legis mentem) utaris: legis autem mens et finis est, homines ad Christum ducere. Qui ergo lege utitur legitime, id est, quemadmodum lex ipsa jubet, hic Christum præfert legi. inquit Chrysost. et Theophyl. et non a lege, sed a Christo justitiam expectat: imo, ut sequitur, scit legem non esse positam Christianis qui justi et sancti sunt, sed injustis et sceleratis.

Secundo, qui docet et simul facit ea quæ lex jubet, hic legitime lege utitur; qui vero docet et non facit, utitur lege illegitime, inquit Theophyl. Præsertim vero lege utitur legitime, qui ita legi studet, eamque facit et explet, ut semper finem legis habeat præ oculis, ut scilicet per legem inflammet in se et in aliis charitatem ex corde puro, ut dixi v. 5.

9. SCIENS HOC, QUIA LEX JUSTO NON EST POSITA.] Hoc est unum, quod inter cætera requirit Apostolus ad hoc, ut quis legitime lege utatur, ut videlicet sciat eam justis non esse positam, sed injustis; eoque abuti lege, qui per eam terrent justum, et ad justum legis minas et severitatem pertinere volunt. Qua sententia Apostolus torquet Judæorum objectionem in ipsosmet Judæos: *Vos*, inquit, mihi objicitis me legem abolere et carpere, ego id inficior: sed dico legem bonam esse, modo tamen ea quis bene utatur: ad quod inter alia requiritur, ut sciat legem non positam esse justis, sed injustis. Vos autem, o Judæi, vultis legem Mosis positam esse justis, scilicet Christianis fidelibus sanctificatis et justificatis per Christum in baptismo, eosque terretis minis legis, elegantes illud Deut 27 26. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis hujus, nec eos opere perficit*; ergo vos, o Judæi, lege non utimini legitime; nec lex vobis bona est, quia propter eam facitis vos ex leges Christi et justitiæ Hinc toties Apostolus in epistola ad Romanos et ad Galatas, dicit se et Christianos solutos esse e lege, et Christum nos redemisse de maledicto legis, et si spiritu ducamur, nos non esse sub lege. Judæi enim nonnisi legem prædicabant, et per legem excludebant Evangelium. Hisce recte opponit Apostolus dicens, legem non positam esse justis, sed injustis. q. d. Lex non est posite Christianis, justis et sanctis; sed Judæis, qui quasi servi duri et rebelles, metu pœnarum legis, ad legem servandam cogendi erant: Christianis vero pro lege datum est Evangelium, Spiritusque gratiæ et amoris, ut sue sponte faciant id quod lex Dei jubet.

Nota Primo. Loquitur maxime Apostolus de decalogo legis: hic enim positus est homicidis, fornicariis perjuris, de quibus sequitur.

Nota Secundo. *Lex justo non est posita*, id est, lata non est ad justos coercendos: justi enim sponte sua se conformant legi, amore justitiæ et obedientiæ, non timore pœnæ, quam lex transgressoribus minatur: sed lata est, ut minis suis et pœnis coerceat impios. Patet hic sensus ex sequentibus, q. d. Sicuti pædagogo non est opus juveni qui jam satis instructus est, nec minis et flagellis opus est servo qui sponte facit imperata: ita lege minaci et pœnas intentante non opus est justo, qui sponte sua facit bonum et honestum, quod lex imperet.

Hinc Tertio, mala inferunt Libertini, justos non obligari lege etiam decalogi: in lege enim sunt tria, obligare videlicet, dirigere, et coercere sive punire. Duo priore lex exercet in omnes etiam justos: tertium solum in injustos.

Unde Pulchre moraliter S Chrys. *Justus*, ait, *non est sub lege, sed supra legem* Et Aug. in Psalm. 1. *Justus*, ait, *non est sub lege. quia in lege Domini est voluntas ejus: qui enim in lege est, secundum legem agit, qui sub lege est, secundum legem agitur, ille ergo liber est, iste servus*. Vide eumdem de Spiritu et litters cap. 10.

LEX JUSTO NON EST POSITA, SED INJUSTIS, ET NON SUBDITIS, IMPIIS ET PECCATORIBUS, SCELERATIS ET CONTAMINATIS, PARRICIDIS, ET MATRICIDIS, HOMICIDIS, FORNICARIIS, MASCULORUM CONCUBITORIBUS, PLAGIARIIS, MENDACIBUS ET PERJURIS, ET SI QUID ALIUD SANÆ DOCTRINÆ ADVERSATUR, QUÆ EST SECUNDUM EVANGELIUM GLORIÆ BEATI DEI, QUOD CREDITUM EST MIHI.] Nota primo, Pro *injustis*, græce est, ἀνόμοις id est, ex legibus. Pro *non subditis*, græce est ἀνυποτάκτοις, id est *inobsequentibus*, ut vertit S. Ambros. qui scilicet subdi et obsequi nolunt, sed inobedientes, refractarii et rebelles sunt, ut vertit Syrus, de quibus dicitur Jeremiæ 2. v. 20. *A sæculo confregisti jugum meum, rupisti vincula mea* (præcepta quibus lege mea te alligavi:) *et dixisti, non serviam*.

Nota secundo. Pro *sceleratis*, græce est, ἀνοσίοις quod Vatabl. et Erasmus vertunt, *irreverentibus*, qui scilicet nec Deum, nec homines reverentur, ὅσιος enim deductum ab ἅζομαι, id est, veneror, colo, revereor.

Rursum pro *contaminatis*, græce est βεβήλοις, id est, profanis et arcendis a sacris. Arcendi autem sunt contaminati aliquo piaculo, præsertim tali, quo sacra violarunt et profanarunt. Sic Esau Hebr. 12. 16. vocatur *profanus*, eo quod propter escam vendidit primogenita: jus enim primogenituræ ob annexam illo tempore sacerdotii dignitatem, sacrum erat.

Nota Tertio. *Plagiarii* hic vocantur, non, ut Lyranus et Hugo, qui plagas et verbera aliis infligunt; sed qui aliena mancipia rapiunt et sibi vendicant, aut qui homines liberos in servitutem abripiunt, eosque pro mancipiis vendunt aut emunt; hoc enim significat Græcum ἀνδραποδισταῖς ἀνδράποδον enim est mancipium, inde ἀνδραποδιστὴς dicitur, id est plagiarius. quemadmodum enim, inquit Erasmus, qui sacra furantur, sacrilegi: qui de publico, aut de principis fisco, peculatores: qui autem jumenta aliena abripiunt, abigei: ita qui liberos aut servos alienos abducunt et furantur, plagiarii a Jureconsultis vocantur, et furtum ipsum, plagium nuncupatur, quod pœna mortis plecti jubet Dominus Deuter. 24. 7.

Nota Quarto. Apostolus *sanam doctrinam* dicit esse eam, quæ est secundum Evangelium; quia scilicet Evangelium non est aliud quam sanæ norma doctrinæ; adeoque doctrina Evangelica est ipsa sana doctrina, ut, quidquid contrarium aut conforme est sanæ doctrinæ, contrarium aut conforme sit Evangelio; et omne peccatum quod adversatur sanæ doctrinæ adversetur quoque Evangelio. Rursum hisce verbis: ait Theod. ostendit Apostolus, quod ea quæ observatu sunt necessaria ex lege Mosis, conveniant cum Evangelio, eoque præscribantur, uti præcepta decalogi: cætera vero legis Mosis cæremonialia et judicialia præcepta supervacanea jam esse. Atque hoc ipso tacite elidit dogma Judaizantium, volentium legalia miscere cum Evangelio. Contra quos hic docet Apostolus Evangelium sufficere, utpote quod contineat *omnem* sanam de fide et moribus doctrinam, adeoque sit ipsa sana doctrina.

Nota Quinto. Vocat *Evangelium gloriæ*, id est gloriosum. Sic enim 2. Cor. 3. opponit Evangelium legi Mosis, quod illud præ hac fuerit gloriosum, quia lex fuit quasi umbra, Evangelium est quasi lux, splendor et claritas. Secundo *Evangelium gloriæ*, id est, quo glorificatur Deus beatus et beatificator, ait Vatabl. Sic 2. Corinth. 4. 4. vocat *Evangelium gloriæ Christi*: quia in Evangelio glorificatur Christus, Christi redemptio, gratia, resurrectio et divinitas. Tertio, vocat *Evangelium gloriæ*, quod promittit et ducit nos ad æternam gloriam. Ita Chrysost. et Teophyl. Quarto, vocat *Evangelium gloriæ*, eo quod propter Evangelium pati pro Christo non sit ignominiosum aut stultum, sed gloriosum; et idcirco addit μακαρίου, quod in his malis sit vera beatitudo. Ita Chrysost. et Theophyl. Quinto, *Evangelium gloriæ*, id est gratiæ, q. d. Evangelium annuntiat et affert nobis gratiam Dei gloriosam. Sic dicitur Rom. 3. 23. *Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei*, id est, gratia Dei gloriosa. Per metonymiam hic sensus cohæret cum primo, estque simplicissimus et planissimus: dicitur enim *Evangelium gloriæ Dei*, quia in eo Deus suam gloriam et magnificentiam, tum in multiformi gratia hujus vitæ, tum in cœlesti gloria in cœlis ostendit et manifestat.

Nota Sexto. Apte hic Deum vocat *beatum*, ut notet fontem gloriæ Evangelii jam dicti: ex immensa enim Dei bonitate et felicitate provenit, quod dignatus sit hominem perditum reparare, et per hoc gloriæ Evangelium, se suamque gloriam ac beatitatem homini communicare. Sicut enim in inope et invido indigentia et miseria causa est invidiæ, ita felicitas in beato causa est misericordiæ; bonum enim in seipso redundans in alios se effundit. Hinc Deus hebraice dicitur שדי *saddai*, id est sufficiens, abundans, et bonorum omnium cornucopia, ut dixi Philipp. 4. 11.

12 GRATIAS AGO EI (Deo) QUI ME CONFORTAVIT, CHRISTO JESU DOMINO NOSTRO.] Ita Romana, Græca et Græci, ac Syrus. Delenda ergo præpositio *in*, cum qua quidam sic legunt, *in Christo Jesu*. Sensus est: Gratias ago Deo meo, qui me confortat ad Christi gloriam: qui scilicet vires et animos mihi suppeditat, ut Christum potenter et intrepide annuntiem. Dixerat Apostolus v. 11. sibi a Deo creditum esse Evangelium, hinc Deo jam gratias agit.

Potest Secundo, τὸ *Christo* exponi, per Christum, ut Christi gratiam confortat me Deus. *Quia*, ait Theophyl. *dixerat: Quod mihi creditum est, ne videatur ideo gloriari, ad Deum istud refert. Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit, ut valeam recipere tale onus; adversus enim quotidianas mortes consistere non erat humanæ potentiæ. Hæc revero est humilitas et animus minime alta spirans, vel superbiens. Nostra vero humilitas non est* ταπεινοφροσύνη, *id est, humilium rerum affectus, sed est* ταπεινορρημοσύνη *id est, in verbis tantum consistens et lingua humilitas.*

QUIA FIDELEM ME EXISTIMAVIT, PONENS ME IN MINISTERIO.] apostolatus, et prædicationis Evangelii. Refer hæc verba ad *gratias ago*, q. d. Gratias ago Deo hoc nomine, quod fidelem me existimaverit, id est, fidelem me existimando, crediderit Evangelium, ut dixi v. præced. Et posuerit me in ejus ministerio, est ergo metalepsis talis, quali vulgo dicimus: Dominus meus fidelem, vel sufficientem me existimavit et judicavit ad œconomiam suæ domus, id est, credidit mihi œconomiam suæ domus.

Hinc patet, *fidelem* hic non significare credentem, aut Christianum, ut vult Ambrosius et alii, sed qui fidus est, et qui bona fide credita sibi negotia administrat.

Secundo, Hesselius et alii exponunt: *fidelem me*

existimavit, id est fecit. Sic Philip. 2 dicitur Christus rapinam non esse arbitratus, id est non fecisse rapinam juxta quosdam: verba enim Hebræorum mentalia subinde pro realibus sumuntur, et contra, ut dixi can. 36. Verum hic sensus videtur esse durior ac præter mentem Apostoli: esto a parte rei verum sit Deum prius fecisse Paulum fidelem, quam eum esse fidelem existimaret. Sed hoc non intendit hic Apostolus, tantum enim pro apostolatu, et credito sibi Evangelio, gratias agit Deo.

Tertio, Theophyl proprie accipiendo verbum *existimavit*, sic explicat, dicens, quod Paulus præ Juda rejecto electus sit ad apostolatum et prædicationem Evangelii, ex eo eventisse, quod Deus meliorem et fideliorem Pauli indolem præviderat et præcognoverat, talemque fore judicaverat, et quod Paulus pro hoc Dei judicio Deo gratias agat, sicut œconomi gratias agunt dominis, quod se fideles et industrios judicent, aptosque ad œconomiam hoc ipso, quo illam illis credunt et committunt Post hanc prævisionem, judicium et electionem Dei, inquit Theophyl Deus Paulo robur addidit, ut opus sibi creditum fideliter expleret et perficeret ut scilicet intrepide et efficaciter evangelizaret. Sed hic sensus aliquid pelagianismi sapit: nam ut docet August. de Prædest Sanct. c 2. 3 20. Deus Paulum et quemcumque alium non elegit ad gratiam, ac consequenter nec ad apostolatum (videtur enim Deus cum Paulum vocavit ad fidem et gratiam, hoc ipso simul destinasse eum et vocasse ad apostolatum, ut colligitur Act. 9. 15.) quia dignus et fidelis erat; sed potius vocando et eligendo eum dignum et fidelem fecit. Fateor tamen putuisse Deum secundario ad naturales Pauli dotes respicere, atque ob eas potius illum, quam alios eis carentes ad Apostolatum eligere v. g. ob id quod Paulus in lege peritus erat, quod acris ingenii, ferventis naturæ, quod generosæ esset indolis: id enim indicare videtur August. 22. contra Faustum c 70 Ad similes agendi regendique dotes respexisse Christum in S. Petro, dum eum toti præfecit Ecclesiæ, docet S. Thomas 2. 2. quæst. 185. art. 3. ad 1. et in corp. ad eas in quolibet Episcopo deligando respiciendum esse asseverat Similia habet qu. 63. art 1. et 2 ubi et causam assignat Verum prima et potissima causa, cur Paulum præ aliis elegerit, non tantum ad gratiam, sed etiam ad apostolatum fuit liberalis Dei voluntas et specialis misericordia in Paulum, non in alios. Unde illi apostolatum suum acceptum refert, et gratias agit hic Paulus.

13 QUI PRIUS BLASPHEMUS FUI, ET PERSECUTOR, ET CONTUMELIOSUS.] Pro *contumeliosus*, græce est ὑβριστής, quod, ut vertit Vatabl *violentum* significat, qui vim infert, aliumque opprimit: S. August hom 25. inter. 50 vertit, *injuriosum*; nimirum hoc est, quod ait Lucas Actorum cap 9. *Saulus adhuc spirans minarum et cædis*. Paulus enim hic per gradationem peccatum suum exaggerat Gradus primus est, quod Christum blasphemaverit et verbis maledixerit Secundus, quod factis et re ipsa persecutus sit. Tertius, quod vim attulerit et percusserit Christi fideles, conatusque sit Christianum nomen abolere

SED MISERICORDIAM DEI CONSECUTUS SUM, QUIA IGNORANS FECI IN INCREDULITATE.] Græce ἀλλ' ἠλεήθην. Id est sed et misericordiam, etc. q. d Non solum veniam consecutus sum, sed etiam misericordiam, ut fierem Apostolus, quia per ignorantiam ex incredulitate ortam peccavi; nesciebam enim me Messiam persequi: zelo legis agebar, ac pro lege Mosis, quasi pro Dei lege pugnabam.

Dices Apostolus se dicit misericordiam consecutum quia ex ignorantia peccavit; ergo hoc ipsum quod peccaverit ex ignorantia causa (hanc enim significat conjunctio causalis *quia*) fuit, cur Deus misertus sit Pauli, eumque vocarit ad fidem et gratiam: ergo primæ vocationis et primæ gratiæ, ac consequenter ipsius prædestinationis, potest ex parte hominis dari initium, imo et causa: quod tamen damnat Concilium Arausican. cap 5 6. et 7.

Pro responsione Nota cum Lud. Molina, 1 p q. 23 art. 4 disp. 1. membr. 12 licet prædestinationis et consequenter primæ vocationis et gratiæ, nulla detur ratio, dispositio, meritum ex parte hominis, cum homini obveniat ex mera Dei voluntate et misericordia; tamen subinde Deus in æterna sua prædestinatione ad circumstantias et usum liberi arbitrii prævisum attendit: verbi gratia, hic in Paulo, ad qualitatem ignorantiæ, quæ malum usum liberi arbitrii excusabat, respexit tanquam ad conditionem, non propter quam etiam tanquam causam congruentem Paulum vel prædestinaret, vel tam magnifice, et ad tam magna vocaret et eveharet (sic enim initium gratiæ et salutis esset ex bono usu liberi arbitrii, quod damnat Concilium Arausic et Ecclesia) sed attendit et respexit Deus ad hanc Pauli ignorantiam tanquam ad conditionem sine qua non statuisset illum ita prædestinare, et tam magnifice vocare, puta si Paulus peccasset ex malitia.

Ad argumentum ergo Respondeo negando primam consequentiam, ac consequenter cæteras quæ inde deducuntur. Ad consequentiæ probationem Respondeo, conjunctionem *quia*, causam significare non directam et propriam, sed indirectam, ac tantum amoventem impedimenta: ignorantia enim purgavit et amovit certam et destinatam malitiam, quæ est impedimentum divinæ vocationis et gratiæ: Paulus enim peccans ex ignorantia: non quidem dignior, minus tamen indignus fuit venia, minusque impedivit Dei vocationem, quam si peccasset ex malitia, uti fecerunt Scribæ aliique Judæi, inquit Theophyl.

Addunt aliqui cum Gabr. Vasquez. hanc impedimenti amotionem proficisci ex gratia Christi, sive gratiam Christi præservasse Paulum ne peccaret ex malitia, itaque impediret Dei vocationem: putant enim omne qualecumque, etiamsi negativum tantum, vocationis initium, manare ex gratia Christi; sed nihil est, quod cogat eousque extendere gratiam Christi: Concilia enim et Patres, cum negant initium fidei et salutis esse ex nobis, loquuntur de initio proprie dicto, quod positive et proprie ordiatur et inchoat viam ad justitiam et salutem, ad eamque hominem disponit et ducit: alioqui enim pari modo fateri cogemur, omnia opera moraliter bona, quæ faciunt infideles antequam fidem Christi suscipiant, esse ex gratia Christi, ac consequenter esse opera gratiæ non naturæ; cum tamen Apostolus ad Roman 2. et ex eo Doctores omnes doceant. Gentes naturaliter, id est, solis naturæ viribus multa facere bona, quæ lex præscribit, uti sunt honorare parentes, justitiam colere, vitare homicidium, furtum, etc.

Moraliter hinc deduces, sanum consilium dandum

peccatoribus etiam obstinatis, scilicet, ut si omnino peccata vitare nolint, aut ægre possint, saltem majora caveant et minus peccent: eo enim amplius et facilius a Deo illuminabuntur, quo minorem ponunt obicem. Id exemplis pluribus ex Vitis Patrum petitis, est facile confirmare.

14. Superabundavit gratia Domini nostri, cum fide et dilectione, quæ est in Christo Jesu] Pro *superabundavit*, græce est, ὑπερεπλεόνασε, id est, supermultiplicata est, supercrevit, exuberavit, superabundavit. Ubi adverte Primo, τὸ ὑπὲρ, id est, *super*, significare comparationem et præcellentiam gratiæ præ incredulitate, blasphemiis et persecutione Pauli. q. d. Magnus ego fui Christi et Ecclesiæ persecutor et hostis, magnus peccator et blasphemus: sed longe major fuit Dei gratia, quæ me ex lupo ovem, ex Saulo Paulum, ex persecutore prædicatorem, ex blasphemo Apostolum effecit.

Addunt alii: *superabundavit*, id est, pluribus aliis beneficiis post commissum mihi Evangelium me prosecutus est Dominus, dum scilicet mihi dedit donum linguarum prophetiæ, curationum, aliasque gratias. Verum non tam has gratias, quam gratiam justificationis et reconciliationis cum Deo spectasse hic Paulum, patet ex versu sequenti et præcedenti. Totus enim abripitur in Dei clementiam, qua se tantum peccatorem in gratiam recepit. Prior ergo sensus est genuinus.

Nota Secundo. Significat Paulus effectus gratiæ, cum addit, *cum fide et dilectione*, ubi fidem priori suæ incredulitati, dilectionem persecutioni et crudelitati suæ opponit. Unde Vatablus vertit, *donavit mihi affatim Deus gratiam suam, et fidem in Christum, et dilectionem erga sanctos*, Christianos scilicet, quos ante pertinaci et internecino odio prosequebar et persequebar. Hinc et Syrus vertit, *multiplicata est in me gratia Domini nostri, et fides et dilectio, quæ est Jeschua Meschicho*.

Aliter τὸ μετὰ id est, *cum fide et dilectione* exponit Chrysostomus, quasi vocula *cum* significet rationem medii, sive instrumenti, ut sit sensus: Hanc gratiam et hæc dona consecutus sum per fidem et dilectionem. Prior sensus planior est et simplicior.

Nota Tertio. Verbum *superabundavit*, non tantum ad gratiam, sed etiam ad fidem et dilectionem referendum est. q. d. Cum gratia abunde in me effusa, superabundarunt pariter in me effecta gratiæ, videlicet fides et dilectio; fuit enim Paulo aspirata robustissime fides et ardentissima dilectio, qua quasi ignis totum orbem pervagatus omnes inflammavit et accendit.

Nota Quarto. Vocat *fidem et dilectionem, quæ est in Christo*. q. d. Quam habeo per Christi gratiam et merita. Ita Chrysost. Theoph. OEcumen, Primas. Secundo, Vatabl. *in Christo*, id est erga Christum et Christianos. Tertio, et magis genuine ad mentem et phrasim Apostoli, fides et dilectio in Christo, est fides et dilectio Christiana, sive quæ propria est Christianorum, Christi filiorum, quæ divina, super naturalis, cœlestis et spiritualis est dilectio: hanc enim opponit dilectioni naturali infidelium, quam vel naturæ, vel sanguinis, vel beneficiorum, vel studiorum et officiorum communio parit, ac producit.

15. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus: quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum] Dixerat Apostolus in se superabundasse gratiam Dei, jam apto ordine subjungit eamdem gratiam patere, et paratam esse omnibus peccatoribus, ut ita consoletur fideles, quibus similis gratia obtigit, et infideles excitet ad eamdem gratiam capessendam. Unde generalem proponit sententiam, quasi axioma et basim suæ prædicationis et Evangelii, quam Judaicis fabulis, de justitia legis operibus acquirenda opponit dicens, *Fidelis sermo et omni acceptione dignus, quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere*. q. d. Christus solus est justificator et salvator, non Moses, non lex, non opera legis aut naturæ. q. d. Judæi jactant suam ἀποδοχὴν, id est traditionem et Cabalam, sed nugosam et fabulosam: ego veram et certam ἀποδοχὴν, id est traditionem et Cabalam a Christo ipso acceptam vobis trado, scilicet quod Christus solus sit qui peccatores expiet et salvet. Si quis ergo cupit Cabalam, hanc ut indubitatam accipiat. Cabala enim vetus fuit patrum traditio, qua olim a patribus sacra mysteria, maxime quæ de regno Christi erant, ore ad os per successionem tradebantur, quæ alius ab alio accipiebat. Unde Cabala hebraice idem est quod acceptio, id est accepta doctrina et traditio: a radica קבל *kibbel*, id est accepit, hausit, excepit. Cabala ergo vetus certa et indubitata fuit, quam Esdras rediens e Babylone, et alii patres tradiderunt: sed Cabala Judæorum recentiorum fictitia est, et Pharisaica.

Nota Primo. Pro *fidelis*, græce est πιστὸς. Nonnulli teste Hieron. ad Marcellam legerunt χρηστὸς, id est, *humanus*. Ita legit Ambros. et interpretatur sic: *humanus*, id est jucundus, gratus: et hoc consentit cum eo quod sequitur, *Et omni acceptione dignus*. S. Augustin. legit quoque *humanus* sed aliter explicat. ait enim hunc sermonem sic esse humanum et divinum, sicut Christus est Deus et homo. maluisse vero Apostolum vocare humanum, quam divinum, quia agebat de adventu Christi in carnem. *Si*, inquit, *ille homo dicitur humanus, qui in domo suscipit hominem, quam humanus est Deus, qui in seipso suscipit hominem?* Secutus est Augustinus significationem Latinæ vocis, humanus: nam Græcum χρηστὸς nihil tale significat. Verum communiter Syrus, Græca, Latini et Græci legunt πιστὸς, id est fidelis, hoc est, fidus, certus, indubitatus verax, fide dignus, non fabulosus, non matæologus, ut ille Judæorum v. 4. et 7. Sic Apocal. 21. 5. Dicit S. Joannes, *Et dixit qui sedebat in throno*, etc. *Hæc verba fidelissima sunt*, id est, certissima et verissima. E contrario Jerem. 15. 18. *aquæ infideles* vocantur, id est instabiles et fallaces, quæ e fonte suo videntur perenniter fluxuræ, et tamen in æstate deficiunt, cum maxime iis indigent homines. Sic Act. 13. 34. dicitur, *dabo sancta David* (id est sanctas et munificas promissiones Dei Davidi factas: unde noster Interpres Isaiæ 55. 3. vertit, *misericordias David*, hoc est Davidi promissas) *fidelia*, id est, firma et stabilia; respondet enim τὸ πιστὰ; Hebræo נאמן *neeman*, vel potius נאם *neum*. Sic enim Prophetæ, ubi certum oraculum depromunt, ut a se dicendis fidem et attentionem concilient, præmittere aut subdere solent, *Neum adonai*, hoc est, dicit Dominus, vel potius dictum Domini. *Neum* enim non est verbum præteritum: Sic enim dicendum esset *naam*, sed participium est; aut potius nomen. Rursum, *neum* non significat simplex aut quodlibet dictum, sed certum et indubitatum, certeque fide

credendum, ut idem sit, quod oraculum. Hinc Apostolus apte Hebræum *neum* vertit, πιστὸς ὁ λόγος hoc est, fidus et certus sermo. Unde sicut Prophetæ, sic et Paulus hæc verba, cum dicturus est rem certam et indubitatam, solet præmittere vel subjicere, uti ad Titum 3 v. 7. et 8. velut asseveratione confirmans id quod dixit aut dicturus est. Unde apte Forerius et alii illud Isaiæ I. 24. *Propter hoc ait Dominus Deus exercituum* (ubi pro *ait*, hebraice est *neum*) vertunt, *id circo fidelis sermo Jehova sabaoth.*

Nota Secundo, *omni acceptione dignus*, id est, omni studio et gratiarum actione acceptandus, dignus quem omnibus modis acceptemus et amplectamur. Græcum ἀποδοχῆ significat non tantum acceptionem, sive acceptationem, sed etiam approbationem. Unde verti hic potest, *fidelis sermo, et omni approbatione dignus.* Adverte hic, hoc epithetum apte respondet priori: ex eo enim quod sermo sit certus, verax adeoque sit oraculum, sequitur eum omni modo esse acceptandum et amplectendum. Alludit Apostolus ad verba Hebræa נאם *neum*, et האמין *heemin*, quæ uti litteras habent easdem, sed transpositas (ex *naam* enim fit *aman*, si litteram n transponas: *aman* autem est radix verbi *heemin*) ita significatione sibi invicem respondent: nam sicut verbum *neum* significat certe et indubitate loqui, veritatem ipsam dicere certo et infallibiliter, id quod est solius Dei loquentis, item Prophetarum et Apostolorum certo verbum Dei proloquentium, quique a Deo immediate vocati testimonium habent, quod errare non possint; adeoque sicuti *neum* proprie significat ipsum Dei verbum, et primæ veritatis oraculum, ita rursum verbum *heemin* significat fidem certo adhibere illi verbo Dei quasi oraculo, illique credere et acquiescere firmitate quadam et certitudine divina ac supernaturali, quæ omnem opinionis, scientiæ, auctoritatis et sensationis humanæ certitudinem longe superat. Hæc ergo duo verba Hebræa *neum* et *heemin* correlativa sunt et sibi mutuo respondent: et sicuti *neum* est verum certo et infallibiliter dicentis, ita *Heemin* est certo credentis et fide indubitata (quæ inde dicitur אמונה *emuna*) apprehendentis et amplectentis τὸ *neum*, id est oraculum. Eodem modo respondent hic sibi invicem hæc duo: *Fidelis sermo et omni acceptione dignus.* q. d. est neum, cui oportet *heemin*, id est credere: vel est *neum*, dignum *col emuna*, hoc est, oraculum fidum, dignum omni fide et fidei amplexu. Ex eo enim quod sermo sit fidus et infallibilis, sequitur eum omni acceptione esse amplectendum, tum omnis fidei, tum consequenter omnis spei, invocationis, dilectionis, et gratiarum actionis, ut scil. eet ejus participes fimus, et participes facti, gratias pro tanto dono quas par est, Deo agamus.

Nota Tertio. *Fidelis sermo et omni acceptione dignus*, est eis, qui sequitur, scilicet, *quod Jesus Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* Ubi Primo, contra Judæos significat legem, et legis cæremonias inefficaces esse ad salutem; illam enim attulit Christus, imo propter eam afferendam, ad nos descendit e cœlo. Secundo, significat finem Incarnationis et totius œconomiæ Christi in carne fuisse, ut peccatum aboleret, et peccatores salvaret. *Non veni*, inquit Matth. 9. *vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam: et non est opus valentibus medico, sed male habentibus.* Tolle morbos, tolle vulnera, nec opus erit medico: tolle similiter peccata, non erit opus Christo. Hinc Tertio, discimus enormitatem peccati: (*Magnus*, inquit August. serm. 9. de Verbis Apostoli, *de cœlo venit medicus, quia magnus per totum orbem terræ jacebat ægrotus*) ac consequenter omni ope enitendum esse, ut e peccato, quod tantum est malum, emergamus, ne Christus nobis frustra venisse videatur. *Cum audis*, ait August. supra, *Christum venisse in hunc mundum ut peccatores salvos faceret, noli dormire in dulci strato peccati, sed audi Paulum dicentem: Surge qui dormis, et illuminabit te Christus.* Quarto, discimus immensam Christi clementiam et charitatem, qua peccatores etiam se persequentes (qualis erat Paulus) insequitur, convertit et salvat. Audi S. August. loco citato: *Homines desperate ægrotabant, et ipsa ægritudine qua mentes perdiderant, etiam medicum cædebant, quin et occidebant. Ille autem etiam cum occideretur, medicus erat; vapulabat, et curabat; patiebatur phreneticum nec deserebat ægrotum, tenebatur, alligabatur, percutiebatur, irridebatur, suspendebatur, et medicus erat. Agnoscis phreneticos, agnosce et medicum: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Illi perdita mente sæviebant, et medici sanguinem sæviendo fundebant: ille autem etiam de ipso sanguine suo ægrotis medicamenta faciebat.*

Quorum primus ego sum.] Fabulati sunt quidam hæretici, teste Sancto Thoma hic, animam Adæ primi hominis et peccatoris, in Paulum fuisse transfusam, ideoque Paulum fuisse peccatorem: sed hoc est Pythagoricum delirium. Primum ergo se dicit, non tempore, sed culparum magnitudine, quia princeps fuerat persecutorum Christi, ait Anselm. ergo *primus*, id est maximus et pessimus. Ita August. serm. 9. de Verbis Apostoli, *Nemo enim*, inquit, *acrior Paulo inter persecutores, nemo ergo prior inter peccatores.* Idem in Psalm. 70 *Quid ergo*, inquit, *est primus? antecedens omnes non tempore, sed magnitudine.* Vide quam se humiliet Paulus. Primus, inquit, sum, id est ut Theophyl. et OEcum. explicant, in immensum peccavi, et ad omne malitiæ genus perveni, hinc indigni omni Dei misericordia, et universa ejus clementia, non parte aliqua, quemadmodum ii qui ex parte tantum peccarunt. *Humilitas ista*, ait Ambros. non *ad diminutionem ejus proficit, sed ad gloriam; et hæc accusatio ejus est, laus vero Salvatoris.*

Quæres, Quomodo vere potuit sentire et dicere Apostolus se peccatorum esse primum, id est maximum cum sciret Judam, Caipham, Herodem, aliosque plurimos gravius longe peccasse?

Respondet D. Thomas et insinuat Ambros., non velle dicere Apostolum, se esse omnium omnino peccatorum primum: sed respectu tantum Judæorum illorum qui a Pilato Christum crucifigi postularunt ac postea a Petro et Apostolis conversi et pœnitentes gratiam et salutem adepti sunt. Sed hi restringunt nimis verba Apostoli; cum Apostolus ea non restringat, sed generaliter loquatur de omnibus peccatoribus, quos, ut præmisit, Christus venit salvos facere: atqui Christus non solos illos Judæos, sed et omnes omnino homines et peccatores venit salvos facere; ergo omnium omnino peccatorum se primum esse dicit Apostolus.

Respondeo ergo Apostolum bene illustratum Spiritu Sancto agnovisse gravitatem suorum peccatorum,

et in eam ex vera humilitate omnes mentis oculos intendisse; aliorum vero peccata non ita considerasse et inspexisse, quin de quolibet præsumeret meliora, vel quod plures haberet causas ipsum excusantes, et peccati gravitatem minuentes: sicut qui gravi dentium, capitis, vel oculorum dolore laborat, dicit nullum dolorem hoc esse majorem, sed suum omnium esse maximum; quia scilicet suum sentit per experientiam; aliorum vero dolores tantum considerat per speculationem, itaque suus sibi dolor videtur, et revera in suo sensu maximus est: ita Pauli peccatum ipsi in suo sensu videbatur esse maximum.

Sic et S. Franciscus solebat dicere se peccatorum esse maximum: et rogatus quomodo id vere dicere posset, respondit: Si Deus maximo latroni illam gratiam fecisset, quam mihi: is multo melius ea usus fuisset, sanctiorque quam ego evasisset. q. d. Si seclusa gratia me considero, video in me tantam infirmitatem et proclivitatem ad malum, quantam in nullo alio video, ac proinde puto me maximum futurum fuisse, ac forte peccatorem, ni Deus infirmitatem meam sua gratia roborasset, ac in dies roboraret.

Dices: Ignorantia Paulum excusabat.

Respondeo, Non excusabat, sed minuebat tantum peccatum; erat enim vincibilis, ac consequenter culpabilis: poterat enim et debebat Apostolus ex Scripturis, quarum peritus erat, ex tot Christi miraculis, ex tanta sanctitate vitæ et doctrinæ tot Christianorum, et sacerdotum Christo credentium, agnoscere Christum esse Messiam mundi redemptorem. Peccatum autem Pauli in se maximum erat, persequi scilicet Christum Deum et hominem; considerabat ergo suam obstinationem Paulus, qua pro judaismo pugnans, Christum Deum et hominem, ejusque Ecclesiam impugnaverat adeo pertinaciter, ut, si potuisset, voluisset eam funditus evertere et interimere, et ad hanc rem, cæteris se ducem præbuerat; atque hoc peccatum suum ita ei grave videbatur, ut aliorum peccata, in quæ leviter tantum et generatim intendebat, viderentur ei esse leviora. Considerabat enim peccatum suum in se, ignorantiam vero suam aliasque circumstantias minuentes peccatum non considerabat. Vide dicta Philipp. 2. 3. Sic Salomon Prov. 30. 2. *Stultissimus*, inquit, *sum virorum*, id est, mihi esse videor: dum scilicet me, ac mea quæ ex meipso habeo, seclusa Dei illuminatione specto, dum sapientiæ meæ parvitatem intime perpendo ac penetro, eamque tum cum mea ignorantia, tum cum divina sapientia comparo; videor mihi esse ignorantissimus, adeoque esse abyssus ignorantiæ et stultitiæ, quodque cæteri, quorum ita mihi perspecta non est ignorantia, longe sint me sapientiores, præsertim in sapientia practica, atque in cognitione sui et Dei. Unde putant Hebræi Salomonem suæ idololatriæ et peccatorum conscium pœnitentem hæc dixisse; licet eos refellat Lyranus, qui cum Abulensi sentit Salomonem impœnitentem mansisse, ac esse damnatum: de quo alias. Summa, hisce verbis docere nos vult Salomon, sapientiam veram maxime sitam esse in cognitione sui, suæque miseriæ et insipientiæ, atque humili de seipso sensu et æstimatione. Sic Socrates rogatus quid sciret, respondit: *Hoc unum scio, quod nihil scio*. Imo alius idem rogatus, idem respondit, addiditque se ne hoc quidem (quod scilicet nihil sciret) scire.

Quæres Secundo, quomodo Paulus dicat: *Quorum primus ego sum*; sciebat enim sibi jam condonatum esse hoc peccatum.

Respondeo, *sum*, id est, fui. Secundo et simplicius Paulus hic se consideret quasi in puris naturalibus constitutum seclusa gratia: sic enim peccator erat, fuissetque in peccato permansurus, et nullo modo emendandus; imo longe adhuc gravius peccaturus: humilis enim est, considerare et despicere se ob ea quæ habet a se: nam ea quæ habet a Deo non sua sunt, sed Dei, Deoque eorum laus et gloria debetur. Sic S. Aug. 2. Confess. 7. *Domine*, ait, *gratiæ tuæ deputo, quæcumque non feci mala*: Et infra: *Omnia mihi dimissa esse fateor, et quæ mea sponte feci mala, et quæ te duce non feci*. Diserte vere in prologo de vita Christiana: *Ut ego*, ait, *peccator primus et ultimus, insipientiorque cæteris, et imperitior universis, te ut sanctitatis et justitiæ viam pergas, crebrioribus audeam litteris admonere, non meæ propriæ justitiæ fiducia, non sapientiæ peritia, non scientiæ gloria, sed sola quam secundum Deum animo ac mente concepi, charitatis tuæ causa compellit*. Sic Socrates a quodam Physiologo notatus ex naturali complexione, quod esset incontinens et fur; cum astantes, qui Socratis probitatem noverant, Physiologi judicium riderent, respondit Socrates, Non est mentitus: sum enim natura talis, sed me contineo.

Moraliter, quisque consideret se et sua peccata, non aliena, dicatque: Primus peccatorum ego sum; agnoscat et deprædicet Dei in se clementiam; humiliet se, ita tamen, ut anxie se non discruciet. Unde S. Bern. serm. 3. in festo SS. Apostolorum Petri et Pauli: *In Paulo*, ait, *dicente, Fidelis sermo et omni acceptione dignus, quoniam Dominus Jesus venit peccatores salvos facere, quorum primus ego sum; hoc consolationis et fiduciæ accipite, fratres, ut ad Dominum jam conversos non nimis cruciet præteritorum conscientia peccatorum, sed tantum humiliet vos, sicut et ipsum. Ego sum*, inquit, *minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Misericordiam etiam consecutus est Petrus, qui non ignorans, sed apertus habens oculos peccavit*. Et infra: *Quid enim? peccasti in sæculo? numquid amplius Paulo? Quod si in ipsa Religione, numquid plus Petro? Attamen illi in toto corde pœnitentiam agentes, non modo salutem, sed et sanctitatem consecuti sunt. Et tu ergo fac similiter, quoniam propter te, Scriptura eos vocat viros misericordiæ, atque propter multam misericordiam, quam consequi meruerunt*.

16. UT IN ME PRIMO OSTENDERET CHRISTUS JESUS OMNEM PATIENTIAM AD INFORMATIONEM EORUM, QUI CREDITURI SUNT ILLI, IN VITAM ÆTERNAM.] Nota τὸ *prima*, nomen est, non adverbium, græce enim est πρώτῳ, id est primo et præcipuo, scilicet peccatore. Pulchre Theod. *Quemadmodum*, ait, *medicus cum in una domo multi simul ægrotant, et omnes de salute desperant, si unum pessime affectum acceperit, et datis ei medicamentis ad perfectissimam sanitatem deduxerit, facit, ut alii omnes bono sint animo, ac fiduciam concipiant: ita Dominus Christus animarum medicus, cum factus esset homo pro salute peccatorum, me qui eram iniquissimus et omnium sceleratissimus, non solum a prioribus, liberavit ma-*

culis; sed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me ostendens suam patientiam et clementiam, ut nemo eorum, qui maxima scelera perpetraverit, ad me respiciens, de salute desperet.

Nota Secundo. Pro *omnem patientiam*, græce est, πασαν μακροθυμιαν, id est, omnem longanimitatem, omnem, id est, totam et perfectam: ponitur enim nomen collectivum universale, pro toto quanto: perfecta enim et illustris fuit Dei longanimitas, qua furentem contra se Paulum tam diu sustinuit, quem unico ictu oculi perdere poterat et fulmine affl.re. Ambrosius pro hoc una verbo, duo posuit, *magnanimitatem et patientiam*. Magnanimi enim est esse longanimem, patientem et mansuetum: sicut e contrario pusilli est animi, injuriis commoveri, turbari, velleque se vindicare.

Hinc pulchre S Gregorius 31. Moral. cap 10. explicans illa verba Jobi: *Numquid volet rhinoceros servire tibi?* eaque mystice applicans S Paulo: *Rhinoceros*, inquit, *qui et monoceros, tantæ est fortitudinis et feritatis, ut nulla venantium arte capiatur. Sed ut Physici* (inter quos est Isidorus l 12. Etymol. cap. 2 et Pierius in hieroglyphico Rhinocerotis qui eum Halicornum vocat) *asserunt virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille omni ferocitate deposita caput deponit, sicque soporatus velut inermis capitur. Pari enim modo, cara illa virginea Christi Paulum spirantem minarum et cædis domare, placare, capere, totumque sibi deinceps vincire potuit, dum ei totum sinum misericordiæ suæ expandit.*

Nota Tertio Pro *ad informationem* Ambros. legit, *ad exemplum*; græce enim est υποτυπωσις, quæ significat vivum exemplar et imaginem, quæ res plene expressa subjicitur oculis q. d. M. ertus est mei Deus, ut in me quasi in primo et maximo peccatore, daret vivum exemplar et hypotyposin divinæ suæ clementiæ et longanimitatis; ut in me manifestissime cerne ent homines, Deum omnes peccatores velle salvos fieri, eosque ad se vocare, et tantum non cogere ac facillime eis offensas, quamvis gravissimas, condonare. Eqva meo exemplo informavit et excitavit omnes, qui futuris sæculis Christo credituri sunt, ad obtinendam vitam æternam; ut per pœnitentiam audeat quisque eorum sperare veniam a Christo, ad eumque pro ea supplex confugiat. Mire enim homines excitant exemple Sanctorum. *Sagittaveras*, inquit Aug. l. 9 Confess. cap. 2. *tu Domine cor meum charitate tua, et gestabam verba tua transfixa visceribus, et exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, et de mortuis vivos feceras, congesto in sinum cogitationis nostræ urebant et consumebant teporem*

Moraliter Chrysost. hom. 2 in Psal 50. *Si impius es*, inquit, *cogita publicanum; si immundus es, attende meretricem; si homicida es, perspice latronem; si iniquus es, cogita blasphemum, considera Paulum prius persecutorem, postea annuntiatorem. Nolo mihi dicas: Blasphemus sum Nolo dicas: Persecutor sum, immundus sum. Habes omnium ostensiones, in quem volueris portum confugito: vis in novum? vis in veterem? In veteri David, in novo Paulus.* Et infra: *Quid est peccatum ad Domini misericordiam? Tela aranea, quæ vento flante nusquam comparet.*

Et ex S Aug. serm. 9. de Verbis Apostoli Anselm. hic: *Si Saulus sanatus est, ego quare despera? Si a tanto medico tam desperatus æger sanatus est, ego vulneribus meis illas manus non optab? ad illas manus non festinabo? Ut hoc dicerent homines, ideo factus est Saulus ex persecutore Apostolus: quia cum venit medicus volens sibi famam comparare, infirmum quærit aliquem desperatum, et ipsum sanat; et, si pauperrimum invaniat, non ibi quærit mercedem, sed commendat artem: ita et Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, ut omnes deinceps noscent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se.*

17 REGI SÆCULORUM IMMORTALI, INVISIBILI, SOLI DEO, HONOR ET GLORIA IN SÆCULA SÆCULORUM AMEN.] Apostolus hic more suo post commemoratum remissionis peccatorum, et redemptionis Christi beneficium, assurgit a Christo homine, et erumpit in laudem et doxologiam Dei Patris, ut vult Ambros. vel potius, ut Theodor. et Anselm totius Sanctissimæ Trinitatis, quæ per Christum hoc donum remissionis hominibus contulit, ac omnibus sæculis confert et conferet.

Nota. *Rex sæculorum*, est proprium Dei attributum, significans quod Deus est primum et æternum ens, ac consequenter rex, auctor, ordinator, distributor, moderator et dominus omnium sæculorum, hoc est, et æternitatis suæ, et ævi, sive æviternæ vitæ angelorum, et temporum nostrorum, hæc enim omnia manant a Dei æternitate Unde pulchre et divine S. Dion de Divin. nominib. c. 5 7. et 10. hunc locum explicans, *Ex* eo, ait, *quia est* (Deus æternus Rex sæculorum) *sæculum est, essentia, et ens, et tempus, et generatio, et quod generatur, et quod quomodocumque subsistit.* Omne enim esse temporaneum manat ab esse æterno, et perpetuo, quod est in Deo Rege sæculorum *Et idcirco*, ait Dionysius, *Deus dicitur Rex sæculorum, utpote in quo et circa quem totum esse et ens subsistenique versetur*. Unde, pro *sæculorum*, græce est αιωνων αιων, autem significat Primo, æternitatem Dei; Secundo, ævum angelorum; Tertio, ævum, et durationem hominum. Æternitas enim, quæ duratio est nec finem nec principium habens, soli Deo competit: æviternitas vero quæ principium habet, et eatenus convenit cum tempore nostro: sed caret fine, et eatenus participat aliquid æternitatis divinæ, angelis tribuitur et animæ rationali. Hinc, ut ait Aristot. l. 1. de cœlo c. 9. dicitur αιων απο του αει ειναι, id est, ex eo quod semper sit. Forte voluit Apostolus perstringere fictos æones Valentini, et his opponere Deum verum dominum æonum omnium.

Nota Secundo. Pro *immortali*, græce est, αφθαρτω hoc est, *incorruptibili*, ut habet Syrus, et August. lib 2. de actis cum Felice Manichæo cap 7. Porro *immortali*, vel incorruptibili idem est, quod immutabili. q. d. in Deum non cadit corruptio, nec mors, nec interitus ac consequenter nec mutatio ulla: nam omnis mutatio, ait Anselmus, more quædam est rei, quæ mutatur et desinit esse quod fuit. Sed potius Deus est immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ac consequenter æternus: incorruptio enim et immortalitas est ratio, et quasi causa æternitatis.

Nota Tertio. Addit *invisibili*, quia naturaliter nec corporis, nec mentis oculis, nec ullis naturæ viribus

Deus videri potest: sed ut quis videat Deum, super naturali lumine gloriæ opus habet. uti patet in Beatis.

Nota Quarto. Dicit *soli Deo*, id est, qui solus est Deus: Deus enim unus est, ac consequenter hic solus est Deus S. Ambr. qui hoc ad Patrem refert, docet Patrem vocari solum Deum, non quod Filius et Spiritus Sanctus non sint Deus, sed quia Pater est fons et principium deitatis, puta Filii et Spiritus Sancti. Adde, ut docet D Thomas et Theologi, voces exclusivas additas nominibus essentialibus Dei et attributorum ejus, cum attribuuntur uni personæ, non excludere alias personas divinas, sed tantum alias res, quæ divinam essentiam non habent, sed aliam ab ea diversam et creatam. Verum ut dixi cum Theod. melius hæc non soli Patri, sed toti SS. Trinitati tribuas. Græca addunt. μόνῳ σοφῷ Θεῷ. id est soli sapienti Deo: et ita legunt Chrys. Theoph OEcum et alii Græci præter Theod. Dicitur Deus solus sapiens per se et per suam essentiam, quique sapientiam suam in omnes et angelos et homines, quasi fons derivat: omnem enim suam sapientiam homines et angeli non habent ex se, sed a Deo, sic solus Deus dicitur bonus. supple per essentiam. Lucæ 18 19.

Nota Quinto, *soli Deo sit honor et gloria*, scilicet divina et latriæ, quæ Deo vero debetur, q. d Non angelis, non idolis. *non* diis gentium. sed soli Deo vero tribuatur honor et gloria divinitatis, ut omnes angeli et homines, et maxime ego Paulus, ob tantam Dei in peccatores, et in me primum et maximum peccatorem clementiam, quæ me hostem Christi et gratiæ sæculo nasci fecit, rebellem ad se traxit, et pene coegit peccata dimisit. justificavit, imo Apostolum fecit, semper eum celebrent, adorent, glorificent tum mente et voce, tum etiam sancta conversatione et vita. Qua de re vide hic Chrysost. in morali hom 4.

Pie S Bern. serm 83. in Cant docet hunc Dei honorem debere melle amoris condiri, ab eoque oriri ut Deo perplaceat. *Exigit*, ait. *Deus timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari Quid in his præstat. quid eminet ! nempe amor. Absque hoc et timor pœnam habet, et honor non habet gratiam. Servilis enim timor, quamdiu ab amore non manumittitur. Et qui de amore non venit honor; non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor et gloria. Sed horum neutrum acceptabit Deus; si melle amoris condita non fuerint Is per se sufficit, per se placet, et propter se. Ipse meritum. ipse præmium sibi est amor, præter se non requirit causam, non fructum fructus ejus, usus ejus Amo quia amo, amo ut amem Magna res amor. si tamen ad suum recurrat principium, si suæ origini redditus. si refusus suo fonti semper ex eo sumat jugiter unde fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque affectibus. in quo potest creatura. etsi non ex æquo: respondere auctori. vel de simili mutuam rependere vicem.*

18 HOC PRÆCEPTUM COMMENDO TIBI, FILI TIMOTHEE, SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE PROPHETIAS. UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] Chrysost Ambros Theoph *hoc præceptum* referunt ad sequentia. q. d Præcipio tibi, o Timothee, ut scilicet secundum præcedentes de te prophetias milites bonam militiam Verum, pro *ut*, græce non est εἰς, sed ἵνα, quod magis causam finalem, quam objectum significat: quamquam Apostolus has et similes particulas sæpe confundit, et pro iisdem sumit.

Secundo, alii referunt ad proxima præcedentia. q. d. Præcipio tibi ut prædices Christum venisse, ut peccatores salvos faceret.

Tertio, alii referunt ad omnia præcedentia. q. d. *Hoc præceptum*, id est, hanc doctrinam, quam ab initio capitis hucusque tibi tradidi, tibi commendo.

Quarto et optime, Theodoret. censet Apostolum, post digressionem, qua de vocatione sua et gratia Dei gratias egit, redire ad ea quæ initio capitis Timotheo commendavit, ut scilicet denuntiaret quibusdam ne aliter docerent. Ubi pro *denuntiares* græce est idem verbum, παραγγέλλειν a quo hoc loco præceptum vocat παραγγελίαν. Hoc enim est primum Episcopi munus, resistere videlicet pseudoapostoli, et sanam fidem tueri ac prædicare Unde hæc verba pene eadem sunt cum illis, quæ initio capitis post denuntiationem jam dictam subjungit: ibi enim ait, *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.* Pro quo hic iisdem pene verbis dicit: *Præceptum tibi commendo, ut milites bonam militiam, habens fidem et bonam conscientiam.*

SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE (id est, ut Syrus, super te, de te; græca enim est ἐπὶ σέ, quod respondet Hebr. עליך *alecha*) PROPHETIAS.] Vatabl. per *prophetias* intelligit doctrinam, sive munus docendi Timotheo creditum q d. Vide, o Timothee, ut in hoc munere quod a Deo accepisti, te fortiter et strenue geras instar militis.

Secundo. alii per *prophetias* accipiunt varia charismata Spiritus Sancti, quæ in Timotheo erant, inter quæ erat etiam proprii nominis prophetia. q. d Paulus, Præcipio tibi, ut ita milites, sicut dona Spiritus Sancti tibi concessa requirunt

Tertio et melius. Chrysost Theoph Theod OEcumen. et alii proprie per *prophetias* accipiunt revelationes q. d. Hoc præceptum jam explicatum tibi, *o* Timothee, commendo, ut, sicut Dei revelatione et spiritu prophetiæ admonitus te Episcopum Ephesi ordinavi, ita juxta eamdem prophetiam nunc milites, illique respondeas, ostendasque veram fuisse de te prophetiam.

Unde notant Chrysost. et Theoph. in primitiva Ecclesia Episcopos et Apostolos seligi et ordinari solitos per prophetiam, revelationem et designationem Dei. Sic Act. 13 2. dixit Spiritus Sanctus, *Segregate mihi Saulum et Barnabam* Sic Eusebius l 6. histor. cap 25. refert in electione Fabiani Pontificis columbam e cœlo in eum delapsam. Sic S. Greg columnæ igneæ sibi incubantis indicio deprehensus et designatus est Pontifex. Sic magnus ille Athanasius divinitus declaratus fuit B Alexandro Episcopo Alexandrino morienti, quod sibi in episcopatu esset successurus. Unde eum Athanasius timens, et fugiens episcopatum, Alexandria secessisset, Alexander in morte identidem inclamans Athanasium tandem in has voces erupit: *Athanasi*, inquit, *putas te posse effugere. non tamen effugies.* Testis est Apollinaris apud Sozomenum l 2. c. 16. Sic S Nicolaus, Ambrosius, Alexander Carbonarius divino indicio vocati et ordinati sunt Episcopi. Idem de Timotheo hic asserit Paulus.

Addit Quarto, Magallianus per *prophetias* posse accipi prædictiones, conjecturas et bona omnia. quibus

Christiani omnes optima quæque de Timotheo, cum ordinaretur Episcopus, ex vitæ ejus anteactæ sanctitate ominabantur, prædicentes, non dubitare se, quin fideliter, constanter et egregie munere episcopali perfungeretur. Sic S. Ambrosius pueri, deinde populi totius, voce acclamatus Episcopus, per prophetiam Episcopus factus est; vox enim populi vox Dei.

Ut militas in illis bonam militiam] *In illis*, id est per illas prophetias, hoc est, per Spiritum donatorem prophetiæ. Secundo et melius OEcumenius et alii, *in illis*, id est, secundum illas, ut scilicet illis prophetiis de te factis respondeas

Nota Christianum esse militem Christi quasi ducis et capitanei sui, quia tota vita sub vexillo crucis pugnare debet cum vitiis et concupiscentiis ac dæmonibus, Roman 7. 23 Galat 5 17 Job 7 1. et Christus Matth 11. 12. *Regnum*, inquit, *cælorum vim patitur, et violenti rapiunt illud.*

Pulchre bellum hoc describit S August 22. de Civit. cap. 23 Hujus militiæ arma et panopliam describit Apostolus ad Ephes 6 13 ejusque stipendium est vita æterna, Rom 6 23.

Seneca epist. 37. ad Lucilium, cum hortatur ad virtutem, sumptis a re militari verbis: *Promisisti*, ait, *virum bonum* (ἀνδραγαθόν, id est virum fortem et bellicosum) *sacramento ligatus es* Hoc enim duri promittebant milites, dum auctorabantur. Quod si sponsionis obliti ignave se gererent, non viri, sed fœminæ per probrum appellabantur, uti Bunduica Britannorum regina apud Dionem l. 62. Neronem effœminatum vocat Neronidem. Idem sibi dicat Christianus. In baptismo auctoratus es miles Christi, virum te fore spopondisti, virum ergo te præbe, quasi miles viriliter contra carnem et mundum decerta

Verum Episcopi, Pastores et Doctores. ut docet hic Apostolus: peculiariter sunt et dicuntur milites Christi Pro quo Nota. Militia per catachresin Hebræis omnem famulatum significat. Hinc angeli, cœli sidera, omnesque creaturæ vocantur Dei milites, indeque dicitur Deus sabaot, id est exercituum; estque sabaot unum ex decem nominibus Dei, teste Hieronymo ad Marcell. Magis proprie tamen Levitæ et sacerdotes dicebantur milites Dei. Unde Numer. 4 30. Levitæ dicuntur exire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æque ac milites in castris suo ordine et stationibus excubabant, Deoque quasi duci suo deserviebant. Hinc mulieres in tabernaculo commorantes, ejusque ministerio addictæ, vocantur templi milites, Exodi 38. 8. ubi dicitur: *Fecit et labrum æneum cum basi suo de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi:* ubi pro *quæ excubabant* hebr est צבאת אשר צבאו *tsobeot ascer tsabeu*. id est, *mulierum militantium*, quæ militabant in ostio tabernaculi. Eodem modo vocantur 1. Reg 2 v. 22 Ad hos ergo Levitas et sacerdotes templi milites alludens Paulus, Timotheum aliosque Episcopos et Pastores vocat milites Ecclesiæ: hi enim non tantum ut veteres Levitæ in templo excubant et Deo deserviunt; sed etiam quasi duces ad bellum cum hæreticis, vitiis et dæmonibus ineundum, alios fideles incitant, antecedunt et defendunt. ideoque maximum hostium impetum sustinent. Atque in primitiva Ecclesia id maxime verum et clarum erat, quando Judæi, Gentiles, Imperatores et hæretici in Ecclesiam omnibus viribus et armis insurgebant, ut eam opprimerent; quam ut defenderent Apostoli, aliique præcones, ad mortem et martyrium usque contra eos decertarunt. Sic postea immortalis Athanasius pene solus contra orbem fere universum Arrianum per 46 annos heroice depugnavit et triumphavit.

Unde moraliter Chrysost. *Milita*, inquit, *bonam militiam: est enim et militia mala, de qua alio loco ait; sicut enim exhibuistis membra vestra arma peccato. Illi sub tyranno militant, nos æterno Regi militamus Cur autem eam rem militiam vocat? Indicat profecto bellum esse excitatum vehemens et atrox, cum cæteris, tum maxime ei, qui doctoris fungitur munere. In quo nobis armis opus est validis; sobrietate scilicet, temperantia, precibus, perpetuisque vigiliis. Ut in eis milites habens fidem et bonam conscientiam: magistrum quippe prius oportet docere seipsum: quemadmodum enim dux nisi antea miles optimus fuerit, ne dux quidem esse aliquando poterit; ita et doctor.*

Egregie vero S. Basilius præf in ascetica. informans spiritualem militem Christi, sic ait: *Ubi ergo Christus Rex? in cœlo Huc tuus tibi. o Christi miles, dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris est. Miles non domos ædificat, non comparat agros, mercibus et lucro non studet Alimenta miles habet a rege, in plateis tabernaculum sibi ponit, cibum sola necessitas metitur, potio aqua, somni quantum natura requirit, itinera frequentia, itemque vigiliæ. aeris ad frigora caloresque tolerandos patientia, periculosorum cum adversariis certaminum crebra susceptio et in his sæpe mors, gloriosa tamen, et quæ regiis honoribus et muneribus decoretur.* Quæ omnia applicans Christi militi, ita concludit: *Age igitur Christi miles, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio Propositum tibi vitæ genus sit domo, urbe ac possessione rerum omnium carere Solutus esto, atque ab omnibus vitæ hujus curis liber. Non te illiget conjugis cupiditas, non filiorum sollicitudo: imitare sponsum cœlestem, insurgentes adversum te crebro invisibiles hostes in fugam dato, atque eos ex animo primum expellas tuo, neque omnino illis quidquam apud te sit loci, dele consilia adversus Christi fidem defectionem molientia*, etc.

19 Habens fidem et bonam conscientiam.] Hæc sunt arma militiæ Christianæ, imo Ecclesiæ q d. Militabis, o Timothee, bonam militiam, si fidem rectam circa vera et orthodoxa dogmata et bonam conscientiam, id est, sanctam vitam et mores sequaris et conserves. ut fidem rectam alios docere, et bonæ vitæ exemplo subditis prælucere possis, hæc enim duo præcipua sunt Episcopi et Pastoris munia. Nec enim in fide vacillantis est alios confirmare, nec ignorantis docere, nec incompositi componere, nec inordinati ordinare.

Quam (bonam conscientiam) quidam repellentes (græce ἀπωσάμενοι, id est, postquam repulerunt: unde Vatablus vertit, *qua repulsa*) circa fidem naufragaverunt,] id est, fidei naufragium et jacturam fecerunt factique sunt apostatæ, schismatici, hæretici

Nota ex Chrysostomo Pulchre metaphora fidem navi comparat, in qua anchora, quæ navim hanc roborat, ut in tribulatione perseveret, est bona conscientia; et ex ea manans spes vitæ æternæ; sicut enim na-

vis in procelloso mari spem portus præbet hominibus, et ducit ad portum, ita fides ducit ad vitam æternam: et sicut homo extra navim in mari, sine spe salutis est, ita et homo sine fide: quamdiu vero manet in navi id est fide, licet peccet, restitui potest, spem habet salutis. Hinc Ecclesia, quæ est fidei magistra, et fidelium congregatio, comparatur arcæ Noe: extra quam nemo salvus est a diluvio et naviculis Evangelicis, in quibus Christus prædicabat regnum Dei, tempestates sedabat, et pisces capi faciebat.

20. Ex quibus (de quorum numero) est Hymenæus et Alexander.] Hic est ille, de quo 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ejus: quem et tu devita, valde enim restitit verbis nostris.* Suspicatur Baron. et alii hunc eumdem esse Alexandrum, qui primo fidelis, causam pro Paulo egit, sed deficiens factus est apostata et hostis Pauli, omniumque Christianorum.

Quos tradidi Satanæ.] Id est, quos excommunicavi. Ita Chrysost. Theophyl. OEcumen. Atque hinc videtur fluxisse illa phrasis, qua excommunicati dicuntur possideri a diabolo, ut habetur cap. *Audi*, etc. *Omnis*, 11. q. 3. Rursum *traditi satanæ*, significat, eos satanæ quasi carnifici cruciandos esse traditos. Ita docet Chrysost. OEcumen. et alii, ac inprimis Theodoret. *Eos autem*, inquit, *tradet diabolo, non ut bonorum magistro, sed ut serva carnifici: et ideo non dixit, ut eos doceret, sed, ut doceantur non blasphemare. Ab Ecclesiastico enim corpore separati, et divina gratia nudati, ab adversario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos et difficiles affectiones, et alias calamitates: hæc enim consuevit inferre hominibus, quoniam est et inimicus et ultor, ut dicit Propheta Psalm. 8. Consentaneum autem erat illas castigatos mutare sententiam* etc. Et Chrysost. de excommunicato loquens: *Dejiciebatur*, inquit, *a communi fidelium cœtu, abscindebatur a grege, fiebat nudus, atque ita destitutus luporum patebat et prodebatur occursibus; sicut enim dudum nubes Hebræorum castra tegebat, ita et Ecclesiam protegebat Spiritus Sancti gratia.*

Ut discant non blasphemare.] Ambrosius, *ut emendentur et resipiscant a sua blasphemia et hæresi*: excommunicatio enim non ad perditionem sed ad emendationem peccatoris ferri debet, ut notat Chrys. nimirum παθήματα sunt μαθήματα, et vexatio dat intellectum. Hinc patet omnem hæresin esse blasphemiam in Deum, qui est prima veritas: omnis enim hæresis et hæreticus, ut sua dogmata fidei contraria statuat, dicit ac docet fidem veram, ac consequenter Deum veræ fidei auctorem, esse falsum et mendacem. Qualis fuerit horum blasphemia et hæresis, non explicat Paulus.

Moraliter hic Nota, fontem hæreseos esse malam conscientiam ac vitam. Numquam enim hæresis est primum peccatum, sed oritur vel ex ambitione, vel ex avaritia, vel ex libidine; ac consequenter, ut viri sapientes censuerunt, contra hæreticos non tam argumentis agendum est, quam puritate vitæ, ut nimirum inducantur ad vitæ puritatem, morum honestatem, castitatem, humilitatem et opum contemptum. Sublata enim radice hæreseos, tolletur et ipsa hæresis. Rursum hinc sequitur vitam malam tendere et desinere in hæresin. Mores ergo vitæ corruptæ sunt scopuli, ad quos fides quasi navis alliditur subinde ac frangitur. Cujus ratio est Primo, naturalis antipathia et contrarietas quæ est inter fidem et malam vitam: hanc enim fides semper carpit et redarguit. Secundo, naturalis lapsus et ruina. Qui enim ex uno vitio in aliud, et aliud tandem profundissime in hæresim ruit et prolabitur. Sunt enim hæ fossæ vitiorum sibi invicem subordinatæ, ut gradatim ex una in aliam et aliam ac tandem in barathrum, id est in hæresin, descendas et corruas. Tertio, est punitio divina: Deus enim perditum vitam castigat per subtractionem sui luminis, veritatis et fidei: perditosque homines tradit in reprobum sensum, ut docet Apostolus Rom. 1. v. 21. et 24. Quarto, quia ut docet Chrysost. mox citandus, hi corrupti homines, ut libere suis vitiis et voluptatibus indulgeant, negant futura bona et mala, aliaque dogmata fidei, quæ Dei metum et peccati horrorem eis injicere possent.

Ac Primum ambitionem et superbiam esse fontem hæresis, patet ex eo quod hæretici omnia rationibus humanis metiri et concludere volunt, id est, videre rem volunt, non credere. Sic ambitio primum hæresiarcham Simonem Magum hæreticum fecit: voluit enim Spiritum Sanctum emere pecunia, ut eum posset quibus vellet elargiri; sicque coli tamquam donator Spiritus Sancti.

Tertullianum quid Montanistam effecit, nisi quod, ut notat Baronius, Pamelius, et alii, mortuo Agrippino Episcopo, ambiens episcopatum Carthaginensem, eo exciderit?

Sic Aerius, inquit August. lib. de Hæresibus, quod episcopatu frustratus esset, cœpit asserere sacerdotes esse pares Episcopis.

Si hoc sæculo Lutherus, Ochinus, Dudecius, et alii, primas cathedras, vel purpuram, aut pallium ambientes, et repulsam passi, apostatarunt, et inter Novantes primatum quæsierunt.

Secundo, quod libido et carnis vitium fons sit hæreseos, docet hic Chrysost. *Male viventes*, inquit, *ne futurorum metu et expectatione crucientur, persuadere sibi omni studio curant, falsa esse omnia, quæ nostra religio continet, nempe de peccatis, resurrectione, judicio futuro, et similibus.*

Sic Nicolaus Diaconus cum ad exemplum Apostolorum a propria uxore continuisset, post a proposito delapsus, ac deprehendi veritus negabat quamquam salvari posse, nisi venerem singulis diebus exerceret.

Marcion, cum ob corruptam virginem acriter objurgaretur, trio excogitavit baptismata in remissionem peccatorum.

Cujusmodi item vitæ fuerint Montanus cum suis prophetissis, ac Novatus, videre est apud Euseb. l. 5. c. 18. et l. 6. c. 33. Sed quid veteres repetimus historias, cum hodie, exempli gratia, doceant hæretici voto esse impia, ne cogantur de sua libidine erubescere? Quid enim sunt Lutherus, Calvinus, Menno, Beza, Bucerus, Martyr, nisi apostatæ ac votifragi monachi aut sacerdotes, qui in Catholica Ecclesia votum continentiæ Deo nuncuparunt, illudque deinde violarunt? Experientia quotidiana clare constat apud eos hæresin invalescere, ubi studium bonæ vitæ neglectui habetur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Episcopo Timotheo ante omnia commendat orationem, qua oretur pro omnibus, etiam regibus; Deum enim velle omnes homines salvos fieri.

Secundo, v. 8. vult viros quoslibet orare in omni loco.

Tertio, v. 9. jubet pariter orare mulieres, sed in habitu et ornatu modesto, in humilitate et silentio: docere enim mulieri non permittit, sed vult eam viro subjici et ab eo edoceri, atque filiorum generationi et educationi intendere, itaque salvum fore asserit vers. ult.

1 Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actio-
nes pro omnibus hominibus, 2. pro regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam
et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate. 3. Hoc enim bonum est, et ac-
ceptum coram Salvatore Deo nostro, 4. qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veri-
tatis venire. 5 Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus: 6. qui dedit
redemptionem semetipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis: 7. In quo positus sum ego
prædicator et Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide et veritate. 8. Volo
ergo viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione. 9. Similiter et mu-
lieres in habitu ornato, cum verecundia et sobrietate ornantes se, et non in tortis crinibus, aut
auro, aut margaritis, vel veste pretiosa: 10. sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per
opera bona. 11. Mulier in silentio discat cum omni subjectione. 12. Docere autem mulieri non per-
mitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio. 13. Adam enim primus formatus est, deinde
Eva: 14. et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit. 15. Salvabi-
tur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum
sobrietate.

1. Obsecro primum omnium fieri obsecrationes.] Nota Pro *obsecro*, græce est παρακαλῶ, quod verti potest cum Vatablo et aliis, *admoneo*, *adhortor*: S. Ambros legit, *exhortare*, forte, quia in Græco legit παρακάλει in imperativo.

Nota Secundo. Vox *igitur*, significat hæc inferri ex dictis c. præc. Dixit enim Christum venisse, ut omnes peccatores salvos faceret, et in hac re Episcopum Timotheum debere Christo cooperari, et militare bonam militiam; hinc jam infert. *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes*. q. d O Timothee, ut tuo episcopatu rite perfungaris ad peccatorum salutem, scias primum Episcopi munus esse, orationi cum suis, et pro suis vacare, et te plus oratione, quam prædicatione (quæ inter externa officia activæ vitæ primum est in Episcopo) effecturum: oratio enim infidelibus et peccatoribus lucem et gratiam, qua convertantur, a Deo impetrabit. Ita Chrys. Et patet ex seq. cur enim velit fieri orationes, causam subdit, dum ait, *Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui homines vult salvos fieri*.

Nota Tertio, Vox *omnium*, vel referri potest ad sequentia, nimirum ad *obsecrationes* (q. d. Volo fieri obsecrationes omnium, sive ab omnibus Christianis) vel ad antecedentia, videlicet ad *primum*. q. d Primo omnium, id est ante omnia, volo fieri obsecrationes, idque aptius est, et ita explicat S. Ambr. et Chrys. qui sic interpretantur, quasi Apostolus mane ante omnia velit nos incumbere orationi. *Atque id*, ait Chrysost. *norunt fideles, quomodo diebus singulis mane et vesperi orationes fiant ad Dominum, quomodo pro omni mundo, et regibus, et omnibus, qui in sublimitate sunt, et obsecrationes ab Ecclesia fiant*.

Nota hunc locum pro matutina et vespertina oratione ex veteri usu Ecclesiæ. Ita fecit David Psalm. 62 *Deus*, inquit, *Deus meus ad te de luce vigilo*. Ita fecit Job 1. 5. *Sanctificabat*, inquit Scriptura, *illos* (filios) *consurgensque diluculo offerebat holocausta pro singulis* Hinc S Dionys. c. 3. de Divin. nomin. *Omnis*, inquit, *actio ab oratione inchoanda nobis est, præsertim in theologia*, id est, quando incidit sermo, aut disputatio de rebus divinis. Ita faciebat Nazianzen. ut habetur in oratione ejus, quam dicebat iter facturus: *Tibi*, inquit, *Christe vivo, tibi loquor, tibi Christe sedeo, tibi incedo, quandoquidem me manu regis*.

Obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones.] Primo, Theoph Gagnæus et, ut videtur. Chrysost. tria prima, scilicet *obsecrationes*, *orationes*, *postulationes*, volunt esse idem, sed ad auxesim aliis nominibus iterari: sic enim Philip. 4. 6. et Ephes 6. 18 hæc pro eodem sunt.

Secundo et melius, alii hæc distinguunt. Imprimis D. Thom. vult hæc reperiri distincte in una eademque oratione sive collecta: oratio, ait, est ipse mentis

in Deum ascensus; ut cum in collecta dicitur, *Omnipotens sempiterne Deus*; gratiarum actio est, cum subditur, *Qui infirma mundi eligis*: hanc sequitur postulatio, cum dicitur, *Præsta quæsumus*; quæ omnia concludit obsecratio per ras sacras, cum dicitur, *Per Dominum nostrum Jesum Christum*.

Tertio, et aptius ad Græca, Theod. OEcumen. et Cassian. collat. 11. cap 12. et 13. *Obsecrationes*, inquiunt, græce δεήσεις. vocantur, id est supplicationes pro remotione malorum et tristium, ut iis liberemur. Unde Ambros et August. legunt, *deprecationes*, *Orationes*, græca προσευχαι, vocantur petitiones bonorum, ut ea nobis obveniant. *Postulationes*, græce εντευξεις, vocantur interpellationes, cum accusamus eos, qui nos injuria afficiunt, inquit Theodoret. vel, ut Primas. cum interpellamus pro aliorum salute. Denique *gratiarum actio* Deo offertur pro bonis, quæ nobis prius contigerunt.

Nota cum S. Ambr. August. Chrysost. et aliis. Apostolum loqui maxime de oratione publica et communi, qualis est Missa, Litania, et similes. Unde S. August. epist. 59 ad Paulinum q. 5 apte hæc refert ad Missæ liturgiam, ut *obsecrationes* sint *confiteor*, et aliæ orationes Missæ, quæ fiunt ante consecrationem, in quibus est frequens deprecatio et obsecratio per Christum, et alias res sacras: *orationes* vero sunt eæ, quæ fiunt sub consecrationem. Græcum enim προσευχη significat orationem quæ fit cum oblatione (qualis est in consecratione) vel voto. Deinde ut *postulationes* fiant post consecrationem, cum populus benedicitur: tunc enim, inquit Aug. *Antistites velut advocati susceptos suos per manus impositionem misericordiosissimæ offerunt potestati*; scilicet cum sacerdos post consecrationem pro seipso, pro vivis et defunctis postulat beneficia, eumque populum benedicit, tunc eum quasi misericordiæ Dei sistit, et sua postulatione beneficio efficiendum offert. Quibus peractis *participato tanto Sacramento gratiarum actio cuncta* (liturgiæ et Missæ mysteria) *concludit*. Hactenus August. Ex quo S. Augustini loco patet hunc Missæ ritum saltem in communi et quoad hasce partes, fuisse tempore S. Augustini usu communi Ecclesiæ receptum, quasi traditum a majoribus ex Apostolorum institutione. Idem patet ex liturgiis S. Jacobi, Basilii, Chrysostomi, quas ipsorum genuinas esse docent tum alii, tum VI Synodus can. 32. diserte asserit de illa quæ S. Jacobo ascribitur.

Non minus apte Francisc. Suarez 3 p. q 83 disp. 83. sect. 1. putat hæc omnia promiscue quavis Missæ parte fieri: in quavis enim sacerdos nunc petit, nunc obsecrat, nunc iterum iterumque gratias agit. Et idem sentiendum est cuivis fideli in privata oratione: hunc enim orandi et psallendi modum docet David in Psalmis, ubi omnes hos affectus alternat, ut nunc obsecret statim postulet, mox gratias agat, rursum oret, statim gratias agat, mox obsecret, etc. optima enim est oratio, quæ ex mentis affectibus prodit; at sicuti qui affectibus indulget, eos miscet et alternat, idem faciat qui Deum affectuose orat. Aliter hæc distinguit S Bern. in Sentent *Obsecrationes*, ait, *verecundo, orationes puro, postulationes amplo, gratiarum actiones fiunt affectu devoto*. Explicat singula per exempla: Obsecrationis, inquit, typum tenuit hæmorrhoissa Lucæ 8 quæ cupiens sanari dixit intra se: *Si tetigero fimbriam vestimenti ejus salva ero*. Orationis exemplum dedit Magdalene, quæ pure confitens peccata, lacrymis rigando pedes Christi orabat veniam. Postulatio est, quando is qui pro se oraverat, jam orat pro aliis. Sic orarunt Apostoli pro Chananæa, *Dimitte illam quia clamat post nos*. Gratiarum actio fuit illa Christi suscitaturi Lazarum: *Pater gratias ago tibi, quia audisti me*.

2. PRO REGIBUS, ET OMNIBUS QUI IN SUBLIMITATE SUNT.] Græca εν υπεροχη, id est, in dignitate, vel eminentia. *Pro fide ergo, conversione et salute regum et principum, qui facile suo ob humilitate Christiana abhorrent, ne desperes, sed ora, ut orationibus humilium Deus præstet salutem sublimium*, ait August. Enchrid. 103 Hinc discimus Primo. cuivis fidelii maxime orandum pro Prælatis tam Ecclesiasticis, quam civilibus: hi enim plurimum possunt, et ab his pendet tota respubl. et Ecclesia: quales enim hi sunt, tales fere sunt et subditi: nam

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic Constantinus conversus orbem convertit, idola sustulit, ecclesias erexit.

Secundo, non tantum pro regibus et magistratibus Christianis; sed etiam pro regibus et Ethnicis, puta Nerone, et similibus, qui tempore Pauli regnabant, orari vult Apostolus, idque, ut notat Chrysost. triplici de causa. Primo, ut Christiani odium omne deponerent, cum pro omnibus orare jubemur: nemo enim eum odisse potest, pro quo orat. Secundo, ut ipsi reges et principes mitiores essent in Christianos, quos scirent pro se orare, etiam dum illos persequerentur et cruciarent. Ita in castris M. Aurelii Antonini Imp. siti afflictis, Christiana legio Romanis pluviam impetravit, quæ cum tonitru fulmina in Romanorum hostes vibravit. Unde hæc legio dicta est κεραυνοβολος, id est fulminatrix, ad quam alludens Tertull. c. 40. Apolog. Ita cum Gentilibus expostulat: *Cum ob imbribus æstiva hibernæ suspendunt, et annus in cura est, vos quidem quotidie pasti, statimque pransuri, balneis et cauponis et luponaribus operati, aqualicio* (id est, sacrificia ad aquam eliciendam) *Jovi immolatis, nudipedalia populo annuntiatis, cælum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso et Deo, et cælo. Nos vero jejuniis aridi, et omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia cælum tundimus, Deum tangimus, et cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur.*

Sic Christianos olim in sanctis mysteriis pro rege sive Imperatore, etiam infideli (qualis tunc erat Nero, Decius, Diocletianus) orare solitos esse; testes sunt Justinus apolog 2 Origen lib 8 contra Celsum, Arnobius lib. 3. contra Gentes, Eusebius lib. 4. Hist. c. 26. Ita S. Cypr. ut habet ejus Vita, cum ei a præfecto objectum esset, quod ipse tanquam Christianus in Cæsarem conjurasset, libere respondit: *Longissime absumus nos Christiani ob ista culpa, qui Cæsari, etiamsi alio sacro, alios deos colenti, tamen quia princeps noster est, bene cupimus et precamur, et rogamus Deum nostrum, ut ad cogitationem verorum bonorum adducat.*

Hinc moral. Chrys. Hic hom. 6. ex eo quod Apostolus hortetur nos, ut pro omnibus oremus, ac conse-

quenter pro inimicis et persecutoribus, invehitur in eos qui orant pro vindicta inimicorum, dicentes Deo; Retribue illi quod mihi fecit, percute illum, uti me percussit *Discamus*, ait, *orare ut convenit Christianis; Gentilium illæ preces sunt, Judæorum ejusmodi orationes censentur. Christianis jussum est, eis qui peccaverunt, indulgentiam facilem dare, atque ut eis a Deo ignoscatur, tota intentione deposcere.*

Et infra: *Videris quidem*, ait, *inimico, dum contra eum oras, insultare vultus, re autem vera contra teipsum gladium impellis; non permittis judicem in tuis tecum rebus mitius agere, dum illum adversus alium provocas.*

Tertia pro Gentilibus principibus orandi causa fuit, ut scilicet a Deo gratiam bene et pacifice regendi illis impetrarent. utque Deus eo modo flecteret et dirigeret eorum animum et regimen, quo proficuum eret Ecclesiæ, ejusque paci et tranquillitati.

Nam. ut eleganter ait Plutarchus, *Imperium Romanum vinculum pacis erat. velut anchora fluctuanti mundo.* Hinc Tertul Apol. 30 ad calumniam Ethnicorum respondens: *In cœlum*, ait, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia pectore oramus; precantes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem populum probum, orbem quietum, et quæcunque hominis et Cæsaris vota sunt.*

Sic Jeremias c. 29. ex Hierosolyma scripsit Judæis in Babylone degentibus, ut orarent pro vita Nabuchodonosoris, et filiorum ejus: *Quia in pace*, inquit, *illius erit pax vestra*

Addit quartam Theod. non tantum orandum esse pro regibus, ut per eos pace fruamur, et quietam vitam agamus, sed etiam ut ipsi ab impietate traducantur ad fidem et pietatem, uti subdit Apostolus: *Hoc enim bonum est et acceptum coram Deo, qui omnes homines vult salvos fieri.*

Dices, S. Aug. l 1. de anima et ejus origine c 9. ait: *Quis offerat corpus Christi, nisi pro eis qui sunt membra Christi?* atqui infideles non sunt membra Christi. ergo pro eis non est offerendum. nec orandum. Resp. *pro eis*, scilicet defunctis: loquitur enim Augustinus de parvulis sine fide et baptismo mortuis, dicitque pro eis non esse orandum, quia hi nec sunt, nec fieri possunt membra Christi Infideles autem quamdiu vivunt, fieri possunt membra Christi, ideoque pro eis orandum est.

Nota Tertio. Episcopo et sacerdoti incumbit pro omnibus orare: nam. ut inquit Chrys. quasi communis quidam totius orbis pater est sacerdos; dignum ergo est, ut omnium curam agat. omnibusque provideat, sicut et Deus, cujus ministerio servit, et fungitur vice. Est enim mundus hic quasi templum quoddam sanctum et Deo dignum. ut aiebat Diogenes apud Plutarchum in fine libri de Tranquill animi, et Philo l 2. de Monarchia initio. et Lactantius l de Ira Dei c. 14. imo ipse Propheta Baruch c 3. 24. *O Israel*, inquit, *quam magna est domus Dei!* scilicet mundus hic totus Hujus quasi divini templi antistes constitutus est sacerdos. ut sacerdotio fungatur, et deprecetur pro universis creaturis.

Hac de causa pontifex legis veteris in sua veste totum repræsentabat orbem: nam, ut dicitur Sapientiæ 18. 24 *In veste poderis totus erat orbis terrarum.* Ubi Nota. Poderem vocat tunicam hyacinthinam, eo quod εἰς πόδας, id est, ad pedes usque, extenderetur. Sub hac autem tunica hyacinthina per synecdochen omnes alias pontificis vestes intelligit. Femoralia ergo pontificis linea, figurabant terram, ex qua linum nascitur; zona, qua cingebatur pontifex, significabat oceanum terram cingentem; tunica hyacinthina, utpote violacei, hoc est aerei, coloris, repræsentabat aerem. Ex hac tunica inferne dependebant mala punica, et tintinnabula; illa fulguris, hæc tonitrui speciem referebant. Super hæc omnia. vestiebatur ephod pretioso et vario. quod typus erat cœli siderei variis stellis distincti; ephod a tergo habebat duos onychinos lapides, qui significabant duo hemisphæria, vel solem et lunam; a fronte vero ephod in pectore habebat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quæ repræsentabant duodecim signa Zodiaci. Rursum hæ gemmæ duodecim inscripta habebant nomina duodecim tribuum Israel, ut scilicet meminisset pontifex se pro iis sacerdotio fungi, et semper orare debere In capite pontifex gestabat tiaram, cui a fronte affixa erat lamina aurea, hac inscriptione nominis tetragrammati קדש לאדני *codes ladonai*, id est, sanctitas Domino· tiara hæc significat cœlum empyreum: lamina vero Deum omnibus præsidentem. Sic ergo creaturas omnes, orbemque universum sua veste pontifex repræsentabat, ut meminisset se creatoris mundi esse ministrum, et indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere, eoque pro ea tam voce, quam habitu assidue precari debere. Ita ex Josepho et Philone Hier. ad Fabiolam. ubi hasce vestes explicat. De quo plura dixi Exodi 28

Ut QUIETAM ET TRANQUILLAM (gr. ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, hoc est, placidam et quietam. Ita Syrus, Vatab. et alii, VITAM AGAMUS,] quod continget, si ipsi reges et principes prudenter remp administrent, et si hanc eis prudentiam orando impetremus.

IN OMNI PIETATE ET CASTITATE.] Pro *castitate*, græco est, σεμνότητι. Quæ vox non solum castitatem, sed et omnem honestatem, et morum gravitatem significat cernituque in omni virtute, ait Theophyl. Unde Syrus vertit, *in omni reverentia Dei et puritate.*

Nota Primo. Vult nos Apostolus vitam agere quietam non in otio et deliciis, sed in pietate et sanctitate. Ita Theoph.

Nota Secundo, pacem et quietem perutilem esse ad pietatem et vitæ honestatem: bellum enim et perturbatio, inquit Ambr. nec pietatem servat, nec castitatem: Videmus enim bello flagrante, urbes, templa, sacra omnia profanari et diripi, virgines violari. sacerdotes capi aut fugari, omnia rapinis et cædibus misceri, silere leges omnemque Dei cultum. *Tria sunt*, ait Theoph, *bellorum genera: unum. quod a Barbaris: alterum, quod privatim adversum nos geritur ab his qui nobis infensi sunt: tertium, quod intra nos ex pravis motibus excitatur. Bellum igitur quod a Barbaris ingruit, regum industria virtusque sedat, quibus et nos orationibus succurrere opus est. Reliqua autem duo nosipsi sedare debemus, hac sane ratione, ut illud quod ab osoribus nostris nobis infertur, mansuetudine vincamus, atque orationibus afflictiones compensemus: istud vero, quod in*

nobis consurgit, per omnia justitiæ arma exsuperemus.

3. Hoc enim (ut scilicet oretur pro omnibus hominibus) BONUM EST ET ACCEPTUM CORAM SALVATORE NOSTRO DEO, QUI OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI, ET AD AGNITIONEM VERITATIS VENIRE.] Hinc sequitur, orationes piorum plurimum valere ad conversionem et salutem infidelium, aliorumque hominum, adeoque multos suam eis salutem debere qui pro se orent. Sic S. Paulus suam conversionem et salutem debet precibus S. Stephani: si enim Stephanus pro Paulo non orasset, Ecclesia Paulum non haberet, inquit S. August. serm. 4. de S Stephano. Hinc perutile est se aliorum, præsertim qui ob innocentiam et sanctitatem in magna apud Deum sunt gratia, precibus commendare.

Nota. Non Christum, sed Deum vocat *salvatorem*, quia Deus vult omnes salvos fieri, ideoque Christum salvatorem omnibus dedit. Sic Deum *salvatorem* vocavit c. 1. v. 1.

4. QUI (Deus) OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI.] Quæritur, quomodo hoc sit verum; si enim Deus id velit, cum omnia quæcumque vult faciat, sequitur facturum esse Deum, ut omnes salventur Rursum, Deus multos vult damnare, non ergo eos, ac per consequens non ergo omnes salvare vult. Respond Primo, S. Aug. Enchirid. 103. vocem *omnes* hic capi et distribui non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, id est, non significare singulos homines, sed ex omni hominum genere aliquos, puta aliquos reges, aliquos plebeios: viros aliquos, aliquas fœminas; Judæos aliquos, aliquos Hispanos, aliquos Belgas, etc. Deum velle salvare. Hanc expositionem avide arripit Beza.

Secundo, idem August. ibidem respondet, Deum velle salvos fieri omnes, scilicet eos, qui salvi fiunt: sicut dicitur magister; qui solus docet in aliqua civitate, docere omnes pueros illius civitatis, quia quicumque pueri docentur, ab eo docentur. q. d Nullus sine Dei voluntate fit salvus, sed omnes et soli prædestinati a Deo, Deique electione et voluntate salvantur: Deus ergo pro omnium illorum salute orandus est. Verum hæ restrictiones videntur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim vult nos, non pro aliquibus, aut solis salvandis, sed pro omnibus omnino hominibus orare: et rationem hanc subdit; quod hoc acceptum sit Deo, quia Deus vult omnes homines salvos fieri. Rursum hoc ipsum, scilicet, quod Deus velit omnes homines salvos fieri, alia ratione probat Apostolus, dum subdit, *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus:* atqui Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, omnibusque redemptionem, id est lytrum redemptionis, sua morte comparavit: ergo et Deus ipse, qui Christum hoc fine nasci, pati et mori voluit, adeoque misit, vult omnes omnino homines salvos fieri.

Tertio, S August. lib. de Correpț. et gratia c. 15. Deus, inquit, vult, id est facit nos velle, ut omnes salventur. Sicut Gal. 4. 6. dicitur, *Misit Deus Spiritum filii sui clamantem* (id est clamare nos facientem) *Abba Pater.* Sed nec hoc satisfacit scopo et menti Apostoli, qui hisce verbis vult ostendere acceptum hoc esse Deo, ut omnes salventur: quia scilicet idipsum vult non in nobis, sed in seipso: quomodo; enim hoc acceptum potest esse Deo nisi Deus in seipso idipsum velit, in eoque sibi complaceat?

Quarto, D Thomas, Cajet. et alii: Deus, inquiunt, vult omnes salvos fieri, voluntate, non beneplaciti, sed signi, quia scilicet Deus omnibus hominibus proponit doctrinam, fidem, et præcepta salutis: sed hæc voluntas non sufficit, nam si tantum omnibus dat hæc signa, nimirum præcepta salutis, revera autem non vult Deus omnium salutem, nec vult omnes salvare; ergo ficte hæc eis signa exhibet. Hisce signis enim significat, se serio cupere omnium salutem: cur enim hæc signa omnibus exhibet, nisi ut significet se sincere velle ut omnes salventur? quod si nolit omnes salvare, et tamen hisce signis significet se velle omnes salvare, simulate ergo et dolose agit Deus: hoc autem impium est dicere de prima illa veritate, sinceritate et bonitate Dei.

Dico ergo Quinto, Deus vult, id est, sincere cupit, et ex animo desiderat, omnes homines salvos fieri, ideoque omnibus dedit Christum redemptorem, et per eum gratiam, Sacramenta, et alia omnia media ad salutem necessaria suppeditavit, quantum est ex parte sua, ut, si qui pereant, non Dei voluntate et prædestinatione, sed sua culpa et malitia pereant. Hæc ergo Dei voluntas salvandi omnes non tantum est signi, quam scilicet Deus significavit per tot exhortationes, præcepta, pœnas et præmia hominibus proposita; sed etiam est beneplaciti; non tamen completa, consequens, et totaliter efficax, sed incomplete, antecedens, et efficax tantum ex parte Dei. Ubi Nota ex Damasc. l. 2. de Fide c. 29. Voluntas Dei, quæ dicitur beneplaciti, est duplex, una antecedens, quæ scilicet antecedit omnem prævisionem bonorum, vel malorum operum hominis, quæque tantum manat ex Deo, et Dei in homines benevolentia: altera est consequens, quæ prævisis bonis, vel malis operibus hominis, vult eum complete et efficaciter vel salvare, vel damnare.

Dico ergo, Deum velle omnes salvare voluntate non consequente (hac enim impios, prævisa eorum impietate, damnare vult, non salvare) sed antecedente; ante scilicet prævisionem finalis impœnitentiæ, sive mortis alicujus in peccato, quantum est ex parte sua serio, et ex animo cupit et optat Deus omnium salutem, omnesque eo vocat, et ad eam sufficientia dat media. Verum ut hæc voluntas fiat completa et efficax, id est, ut efficaciter sortiatur effectum, salutem scilicet a Deo volitam, debet accedere conditio a Deo requisita ex parte hominis, ejusdem scilicet cooperatio, ut scilicet homo mediis a Deo ad salutem præscriptis utatur, eamque per bona opera operetur Ita Damasc. 2. fidei c. 29 OEcum. Chrys. Ambr. Hier. imo S. Aug. de Spiritu et lit. c. 33. et Prosper ad 4 objectionem Vincentianam: et patet ex præc. et seq. hic in Apostolo, ut dixi circa expositionem primam et secundam. Et hoc confirmat S. Petrus ep. 2 c. 3. 9. *Deus,* ait, *patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti*. Et Ezech. 18. 23. *Numquid voluntatis meæ est mors impii, dicit Dominus Deus, et non ut convertatur a viis suis, et vivat?* Et Christus Matth. 11. 28. *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos.* Ac rursum: *Non veni vocare justos, sed peccatores.* Hic enim est finis incarnationis, et totius œconomiæ Christi, ut scilicet omnes homines invitaret

et vocarat ad salutem, non superficieliter, non vocaliter, non simulate, sed serio, sed ex intimo animi sui desiderio: hac, inquam, de causa, tantos labores, fatigationes, dolores, et ipsam crucis mortem subiit, ut si qui pereunt magno Christi dolore, ac contra ipsius voluntatem suaque negligentia pereant. Ita sane suadet pietas, et amor Christi, ut hæc et plura de ejus redemptione tam copiosa sentiamus.

Unde pulchre S. Ambr. *Si Deus*, inquit, *qui omnipotens dicitur, omnes homines salvos vult fieri, cur non impletur ejus voluntas? Sed in locutione sensus est, conditio latet.* Ac paulo infra: *Vult enim Deus omnes salvos fieri; sed si accedant ad eum: non enim sic vult, ut nolentes salventur, sed vult illos salvari, si et ipsi velint*, etc.

Et Hier. in illa verba Ephes. 1. *Secundum propositum ejus, qui universa operatur, secundum consilium voluntatis suæ*, etc. sic ait: *Vult autem*, scilicet Deus, *ea, quæcumque sunt plena rationis atque consilii; vult salvari omnes, et in agnitionem veritatis venire: sed quia nullus absque propria voluntate salvatur (liberi enim arbitrii sumus) vult nos bonum velle, ut, cum voluerimus, velit in nobis et ipse suum implere consilium.*

Et Damasc. loco citato: *Neque latendum est*, ait, *Deum præcedenter velle omnes salvari, et regnum ejus consequi: non enim ad puniendum nos plasmavit, sed ut efficiat nos bonitatis suæ participes, ut bonus; peccantes autem puniri vult, ut justus. Dicitur igitur prima præcedensque voluntas, et acceptatio ex ipso existens: secunda vero voluntas sequens, et permissio ex nostro causa existens.*

Denique ut alios teceam, id diserte docet S. Clemens Romanus lib. 2. Constit. Apost. cap. 59. quasi ab Apostolis acceptam, et sententiam verissimam, Deum scilicet a mundi exordio voluisse omnes homines salvare, omnesque ad pœnitentiam et salutem vocasse per suos Prophetas, aliosque viros justos. Deinde subjicit: *Nos ergo qui digni facti sumus, ut essemus testes adventus ipsius, cum Jacobo fratre Domini, et aliis septuaginta duobus, et septem diaconis ejus, ex ore Domini nostri Jesu Christi audivimus, et perfecte scientes dicimus, quæ sit voluntas Dei bona, placens et perfecta, per Jesum Christum nobis demonstrata, ut nullus intereat, sed universi homines unanimi sententia credentes ei, et unanimem laudem ferentes in eum vivant in æternum.* Hæc ille.

Dices quomodo ergo Matth. 20. v. 28. et alibi dicitur quod filius hominis venit dare animam suam non pro omnibus, sed pro multis? Resp. aliqui, *pro multis*, scilicet electis, Christus animam dedit efficaciter, sed sufficienter, pro omnibus. Verum genuine et simpliciter. Resp. *pro multis*, id est, pro omnibus: omnes enim sunt multi; vult enim dicere non ad paucos se extendere hoc Christi beneficium, sed ad multos, puto ad omnium hominum, qui sunt, fuerunt, vel erunt, multitudinem. Ita sæpe alibi per *multos* intelliguntur omnes.

5. UNUS ENIM DEUS, UNUS ET MEDIATOR DEI ET HOMINUM HOMO CHRISTUS JESUS. Unus Deus est SS. Trinitas, a qua distinguitur Christus ut mediator, id est, ut homo: perperam ergo ex hoc loco Arriani probant, Christum non esse Deum.

Nota: Apostolus hic probat id quod dixit, Deum scilicet velle omnes homines salvos fieri, hoc argumento: Unus est omnium hominum tam fidelium, quam infidelium Deus, id est creator, provisor et pater, qui summe bonus, omnes homines quasi filios suos amat, ac salvos esse cupit; ideoque dedit Christum mediatorem, ut scilicet unus et idem Christus omnium omnino hominum esset redemptor, atque per Christum omnes sibi homines jungeret ac solveret: patet ergo quod Deus serio et sincere velit omnes homines salvos fieri. Ita Theod. Ansel. et alii.

Nota, nomen *mediatoris* Primo significare substantiale medium, seu vinculum, quo duæ partes, vel res extreme distantes uniuntur et consociantur: sic Christus est substantialis mediator, quia in Christo humana natura et divina, quæ maxime a se invicem distant, substantialiter conjunctæ et unitæ sunt. Ita Ambros. Chrys. Theod. Addit. S. Aug. l. 9. de Civit. c. 15. Christum etiam fuisse mediatorem, id est medium, inter Deum et homines ratione status: quia simul beatus fuit, uti est Deus; et simul viator fuit, uti sunt homines.

Secundo, *mediator* significat eum, qui partes dissidentes et inimicas, sive rogando, sive consulendo, sive satisfaciendo parti læsæ, ipsamque reconciliationem et amicitiam perficiendo et redintegrando, componit. Unde pro *mediator*, Vatabl. et Erasmus vertunt, *conciliator*; Tertull. l. de Resurrect. carnis, vertit, *sequester*. Et hoc sensu proprie Christus hic dicitur *mediator*, licet hic sensus priorem supponat: necesse enim fuit in Christo hypostatice naturam divinam et humanam copulari, ut odia inter Deum et homines componeret. Ita Aug. supra, Chrys. Ambr. et pulchre Theod. *Unus*, inquit (Christus) *est conciliator pacis, qui ea, quæ erant inter se disjuncta et distantia, conjunxit; Christum autem hominem nominavit* (scilicet Apostolus) *quoniam vocavit intercessorem: homo enim factus fuit intercessor, et quemadmodum qui duos quospiam manibus inter se conserentes et confligentes vult reconciliare, se medium interponens, et hunc quidem dextra, illum vero sinistra tenens, ad amicitiam deducit et conjungit: ita ipse cum divinam naturam humanæ unisset, inviolabilem et quæ non potest dissolvi, pacem conciliavit.* Et Anselm. *Erant*, inquit, *homines mortales, et peccatores; Deus vero, cui erant conciliandi, ut possent salvari, immortalis erat, et sine peccato. Mediator autem inter Deum et homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, et aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis longe esset a Deo, aut in utroque Deo similis longe esset ab hominibus, et ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores, et immortalem justum, apparuit mortalis cum hominibus, justus cum Deo.*

Adverte hic, Paulum, cum Christum vocat unum *mediatorem*, perstringere Simonem Magum, ejusque asseclas, qui ex Platone docebant, non Christum, sed angelos, vel dæmones, esse mediatores hominum ad Deum. Unde toties epistola ad Ephesios (quorum Episcopus erat Timotheus, ad quem hæc scribit Paulus) dicit nos habere per Christum habere accessum ad Patrem. Vide Coloss. 2. 18.

Hinc sequitur, quod Christus sit et dicatur unus mediator, id est redemptor, et hoc sensu solus Christus est mediator.

Petes, an alio aliquo sensu Sancti, qui pro nobis apud Deum intercedunt, possint dici mediatores, an vero hoc nomen et hic titulus uni debeatur Christo?

Resp. Est hæc quæstio de nomine: nam inter Catholicos convenit Sanctos orare pro nobis, ac consequenter esse nostros apud Deum advocatos, intercessores et patronos: cum hæreticis vero de nomine non multum contendemus. Concedant ipsi, Sanctos quasi advocatos apud Deum pro nobis intercedere, esto nomen eis mediatoris negent, unique Christo tribuant, dabimus illis societatis dextras. Ut tamen umbras, quas aliqui in hoc nomine faciunt, dispellam, dico Sanctos hoc sensu, quod scilicet orando medient et intercedunt pro nobis apud Deum, dici posse mediatores. Græce enim μεσίτης, hoc est mediator, dicitur, quicumque quavis ratione inter duos dissidentes medium se interponit. Sic Moses vocatur medius et mediator inter Deum et populum Deuter. 5. v. 4. et Galat. 3. 19. ut ibi dixi. Sic Hebr. 5. 1. *Omnis pontifex*, inquit, *ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*.

Quid hoc est aliud, quam pontificem pro hominibus, hominumque peccatis esse mediatorem ad Deum Constitutum? imo Apostolus hic c. 4. v. ultim. Timotheum vocat salvatorem, quod longe majus est quam esse mediatorem: *Hoc*, inquit, *faciens, teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt*. Quid est aliud *salvum facies*, quam Eris salvator? Et hoc sensu Sanctos pro nobis orantes mediatores vocat Nazianz. in orat. ad Gregor. Nyssenum, Hieron. in c. 2. Malachiæ, Chrysost. hom. 6. de sacerd. Cyrillus lib. 12. Thesauri c. 10. Gregor. lib. 1. epist. 24. et alii.

Ubi tamen adverte. In hoc ipso magna est inter Christum et Sanctos differentia: licet enim Sancti orando pro nobis sint mediatores, ministeriales, scilicet, mediati et secundarii, ut ait Cyrill. libro 12. Thesauri c. 10. Christus tamen solus mediator est principalis immediatus et primarius: nam solus Christus immediate per seipsum accedit ad Patrem, et orat pro omnibus, nobisque gratiam deposcit quasi ex jure meritorum suorum: Sancti vero orant pro nobis, non ex jure, aut meritis suis, quasi nobis gratiam aliquam meruerint, eamque nobis quasi ex debito postulent; sed orant per Christum, Christique meritis innixi. Unde S. Bernard. serm. de S. Maria in illud Apocal. 12. *Signum magnum apparuit in cælo*, insinuat Sanctos non esse dicendos mediatores Dei et hominum, sed mediatores ad mediatorem: quia ad Christum, et per Christum accedunt ad Deum, orantque pro nobis. *Opus*, inquit, *est mediatore ad mediatorem* (Christum, qui unus est mediator Dei et hominum) *nec alter nobis utilior, quam Maria*. Et hoc sensu S. August. lib. 2. contra epistolas Parmen. c. 8. plures concedit advocatos, sed unum mediatorem: *Pro quo*, inquit, *nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic unus verusque mediator est*. Agit enim hic S. August. contra Donatistas, qui putabant a sacerdote pendere gratiam Sacramenti ita ut sacerdos bonus sanctificaret baptizando, malus vero baptizando pollueret, et proinde faciebant sacerdotem mediatorem quodammodo redemptionis. Ideo S. Augustinus docet plebem esse securam, sive a bono, sive a malo baptizetur, quia unus est mediator Dei et hominum Christus.

Atque hac de causa Catholici nonnulli satis scrupulose cavent ne mediatoris nomen alteri tribuant, quam Christo: sed cum Moses vocetur mediator, ut dixi, eumque de re nomine hoc significata constet, posse eam certo modo et sensu convenire Sanctis non video quis hic faciendus sit scrupulus, si quis secundum sensum jam datum Sanctos vocet mediatores; nec in hac re scrupulum fecit S. Aug. quod enim ipse non neget sacerdotem posse dici mediatorem orando, patet, quia ibidem dicit, Christianos recte facere cum se alterius orationibus commendant.

Denique Nota In Christo solus Deus non est mediator, nec solus homo, sed Deus-homo: hic enim exercuit opera mediatoris, seu redemptionis nostræ in humanitate a se assumpta; ita ut principium quod (ut loquuntur Scholastici) talium operum sit Deus, seu hic homo qui Deus est; principium quo sit humanitas, utpote in qua, et per quam perfecta sunt hæc omnia opera, puta omnes actiones et passiones mediatoris et hoc est quod Paulus hic diserte ait: *Unus mediator*, etc. *homo Christus Jesus*. Ita S. August. lib. 2. de Peccato origin. cap. 28. vide D. Thomam et Scholasticos 3. p. q. 26. q. d. Apostolus, Christus est omnium mediator, ergo, ut dixi, Deus vult omnium salutem: ad hanc enim procurandam, omnibus a Deo datus est Christus mediator, ac consequenter pro omnibus orare oportet, ut redemptionis hujus Christi fiant participes. Ita S. August. epist. 59. q. 6. ad Paulinum.

6. QUI DEDIT REDEMPTIONEM SEMETIPSUM PRO OMNIBUS, TESTIMONIUM TEMPORIBUS SUIS.] *Redemptionem*, id est, pretium redemptionis, quod Græci vocant λύτρον, quo captivi ab hostibus redimuntur. Verum Apostolus, ut efficacius significaret hanc redemptionem non esse factam pecunia, sed corpore et vita Christi, non simpliciter eam vocat λύτρον, sed ἀντίλυτρον, quod significat pretium vicarium, quo res cum re simili, puta, vita unius cum vita alterius, caput unius cum capite alterius commutatur: sic enim Christus pro nostra vita, suam tradidit quasi ἀντίλυτρον nostrum. Ita Theophyl.

Nota Nonnulli hic addunt, et legunt, *Cujus testimonium confirmatum est*, quod Ambrosius sic explicat q. d. Redemptionis hujus a Christo factæ apertum documentum datum est in Christi resurrectione, Apostolorum prædicatione, et miraculis, quibus hanc redemptionem comprobarunt. Verum τὸ *cujus*, et *confirmatum est*, delendum est cum Romanis, Græcis et Syro, tantumque legendum est, *testimonium temporibus suis*, et sensus est, q. d. Christus seipsum dedit pro omnibus in pretium redemptionis eo fine, ut scilicet hæc ipsa Christi redemptio suis temporibus esset testimonium tum divinæ charitatis, fidelitatis (qua hanc redemptionem hominibus per Prophetas promisit, et reipsa præstitit et philanthropiæ in hac vita: Christi enim sanguis effusus testatur, et fidem facit quantum Deus nos diligat, et quantopere cupiat omnes salvos fieri) tum æquitatis et justitiæ divinæ in futuro judicio, tunc enim Christi passio, crux et redemptio testabitur ex parte Dei nihil defuisse, quo minus omnes, quantumvis impii, salvarentur, sed ex parte eorum stetisse, eo quod noluerunt Christo obsequi, ejusque redemptionem amplecti, ac consequenter justissime eos damnari. Ita Anselmus.

Moraliter S. Chrys. h. 7. in Morali docet magnæ in

gratitudinis esse, si Christi redemptioni et amori non respondeamus in amore et misericordia erga proximos. *Litavit*, ait, *Christus semetipsum pro inimicis pro his qui se oderant, pro aversis a se Id quod neque pro amicis, neque pro filiis, neque pro fratribus faceret quispiam; hoc fecit pro servis Dominus, pro mortalibus immortalis, pro temporalibus sempiternus, pro inimicis denique Dei filius.* Et infra: *Ipse enim*, ait *pro nobis semetipsum offerre dignatus est: nos illum necessario indigentem cibo miseri aspernamur, infirmumque ac nudum nec visitare dignamur: quanta hæc ira plectenda sunt? quibus cruciatibus, quibus incendiis obnoxia sunt?*

7. In quo (id est *ad quod*, scilicet testimonium, et Christi redemptionem promulgandum) POSITUS SUM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS (VERITATEM DICO, NON MENTIOR) DOCTOR GENTIUM IN FIDE ET VERITATE.] Nota Primo. *Pro prædicator*, græce est κῆρυξ, hoc est præco crucis scilicet, mortis et redemptionis Christi, non hoc illove loco, sed toto orbe. et apud omnes gentes, ait Theoph. Sic S. Franciscus cum in prædones incidisset, rogatus quisnam esset, respondit se esse præconem magni Dei.

Nota Secundo. Ad *veritatem dico*, Græca addunt ἐν Χριστῷ, *in Christo*, quasi Paulus juret per Christum se veritatem dicere, sed τὸ *in Christo* non habet Ambros. nec Chrys. nec Romana, nec Syrus.

Nota Tertio, *in fide*, id est fidelitate q. d. Ego doctoris munere fungor summo fide et veritate non doceo lucri causa, non ficte, non ad plausum. *Non sumus*, ait 2. Cor. 2. 17. *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo. in Christo loquimur.* Secundo, Syrus vertit, בהימנותא דשררא *behaimanuta desrara*, in fide veritatis, id est, in fide vera et germana.

Unde simplicissime cum aliis accipi hic potest fides Evangelica et Catholica. q. d. Non doceo humana inventa, sed ea, quæ pertinent ad fidem Evangelii: et ne in hac fide et doctrina mea putes aliquid esse mendacii et falsitatis, addo *et veritate*.

Rursum, apte fidem præponit veritati, quia per fidem obtingit nobis quasi præmium cognitio veritatis: nam, ut ait Propheta *Nisi credideritis, non intelligetis.* Hinc pulchre ex Platone in Timæo S. Aug. lib. de Consensu Evang. c. 35. *Quantum*, ait, *ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Duo illa sursum sunt, æternitas et veritas: duo ista deorsum, quod ortum est et fides. Ut ergo ab imis ad summa revocemur, atque id quod ortum est recipiat æternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium pergunt, per aliquod medium reducuntur, ab æterna justitia temporalis iniquitas nos alienabat. Opus ergo erat medio justitia temporali, quæ medietas temporalis esset de imis mixta et summis, atque ita se nec abrumpens a summis, et contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei et hominum dictus est inter Deum immortalem et hominem mortalem, Deus et homo reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in æternis.*

Hoc ergo est sacerdotis et Apostoli munus, docere scilicet fidem et veritatem. *Labia*, inquit Malachias c. 2. 7. *sacerdotis custodiant scientiam, et legem requirent ex ore ejus* Et Hier. in 7. Ezech. in fine: *Singula*, ait, *requiruntur a singulis: vaticinium enim futurorum proprie requiritur a Propheta: legis vero interpretatio sacerdotis officium est.* Hinc summus sacerdos Rationali suo inscriptum habebat אורים ותמים *urim vetummim*, id est doctrina et veritas, cujus inscriptionis moralis ratio erat, ut sacerdotem admoneret sui officii, sanæ videlicet doctrinæ et veritatis, sive integritatis (hoc enim vox *tummim* hebraice significat) vitæ. Historica vero causa erat, ut sacerdotii dignitas commendaretur populo, quando cum Rationali indutum edoceri a Deo de futuris eventis, et vice Dei oracula fundere cernebat: non quod per has voces *urim et tummim* Rationali inscriptas Deus responderet; sed quod per sacerdotem Rationali vestitum, et pontificalibus indutum, tamquam fungentem jam munere pontificio Deus illa revelaret, de quibus consulebatur. Idque hæc scriptura *urim et tummim* significabat, sacerdotem videlicet Rationali indutum esse in *urim et tummim*, hoc est, accipere a Deo doctrinam et veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat: *urim* ergo non oraculum, sed index erat oraculi. Et cum Scriptura dicit Deum per *urim* consultum esse, aut respondisse, metonymice accipiendum est, Deum scilicet respondisse per sacerdotem Rationali, in quo erat *urim*, indutum; idque ut sacerdos typum gereret Christi. summi Prophetæ, per quem veritas facta est, et allata e sinu Patris, Joan. 1. v. 17. et 18. Erat igitur in sacerdote sic ornato oraculorum doctrina et veritas, ac esse debebat judiciorum et legis doctrina et veritas vitæ. De quibus plura dixi Exod 28

8. VOLO ERGO VIROS ORARE IN OMNI LOCO, LEVANTES PURAS MANUS SINE IRA ET DISCEPTATIONE.] Quæ de suo doctoratu et apostolatu præmisit Apostolus, quasi per parenthesim interjecit propter pseudoapostolos, nunc redit ad orationem, quam initio capitis commendavit. q. d Quod dixi orandum esse pro omnibus, non ad solos sacerdotes, sed ad omnes viros et mulieres pertinere volo

Nota. Vult viros orare in omni loco, quod Ambros. Anselm. S. Thom. et alii Latini intelligunt de oratione privata ubivis locorum facienda. q. d. Non tantum in ecclesia, sed et in agris, silvis, officina, itinere, navi, mensa, lecto, et quovis loco, licitum est orare cuivis viro, eique suadeo ut oret Ad hoc usi sunt veteres orationibus brevibus, sed crebris et ardentibus, quas jaculatorias vocant, eæque vel vocales erant, vel mentales tantum. De quibus S. Aug. ep. 121. ad Probam c. 9. *Dicuntur*, ait, *fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas, et raptim quodammodo ejaculatas, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimum necessaria est, per productiores horas evanescat atque hebetetur intentio. Atque per hoc etiam ipsi satis ostendunt hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si perduraverit, non cito esse rumpendam: absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio.* Et infra: *Plerumque hoc negotium plus gemitibus quam sermonibus agitur, plus fletu quam afflatu.*

Ratio, cur Apostolus velit nos orare omni loco, est Prima, quam dedit S. Aug serm on. 130. in Parasceve,

de cruce et latrone: quia per Christum omnis locus factus est Christianis oratorium. *Judæis*, inquit, *Deus præcepit relinquere universam terram, et in uno loco offerre sacrificia, et vota reddere, quoniam immunda erat tunc universa terra fumo ararum, et nidore bustorum, cæterorumque coinquinatorum, eorum quæ de profanis Gentilium sacrilegiis inferebantur super eam. Nobis vero jam, quoniam Christus adveniens expiavit universam terram, omnis locus oratorium factus est. Et idcirco Apostolus hortatur et præcipit sine intermissione orare ubique, dicens; Volo orare viros in omni loco, levantes sanctas* (sic enim habet S. August. pro *puras*) *manus*. Altera ratio est, quia oratio tam necessaria est animæ, quam cibus corpori. Id pulchre docet S. Antiochus, qui vixit a 900. annis, cujus homiliæ extant in appendice Bibliothecæ SS Patrum, hom. 106 *Oratio*, ait, *cum luctu conjuncta, et ad Deum effusa in spiritu, alimonia mentis est, haud secus ac panis corpori*. Quamque hoc utile, felix et divinum sit, declarat, dum subdit: *Beata sane mens, cui tempore orationis datum est, nullis se interpellantibus remoris, Deum posse alloqui. Talis perinde se habet, ut aquilæ pullus, dum sese in sublime attollit; tota enim, felici nempe ac divina permutatione a se alienata, radioso splendore intermicat*. Ac rursum quam humiles ac mites efficiat oratio, declarat, dum subdit: *Jugis oratio et continens per congressum cum Deo familiarem, mentem avocat ab omni prudentia fastuque mundi, eamque Deo præsentem offert, quoque propius jungit Deo, hoc majore adimplet timore simul et mititate*, id est mansuetudine. Denique ad omnia vitia et concupiscentias edomandas, necessariam esse jugem orationem docet, dum ait: *Qui curiosam peccatorum putrilaginem a se excutere cupiunt, iis semper orationi incumbendum est, interna scilicet mentis locutione, etiamsi extra oratorias ædes diversentur.*

Secundo tamen, Græci hunc locum explicant de oratione publica, maxime sacrificii et sinaxis, idque aptius cohæret præcedentibus et sequentibus, tum de oratione publica egit v. 1. et in publica lavandæ et levandæ sunt puræ manus non autem in privata. Rursum quia mulieres vult orare in habitu ornato; ergo de publica oratione loquitur. Quid enim refert quo habitu mulier utatur, dum privatim orat in cubiculo? Loquitur ergo de publica oratione, quæ quovis loco, id est oratorio publicæ orationi dicato, facienda est, q. d. Judæi orant tantum in templo Hierosolymitano, ego vero Christianos volo orare in quavis ecclesia, et in omni loco qui dicatus est orationi.

Est enim oratio quæ in ecclesia fit, efficacior ea quæ domi funditur, ut docet sanctus Chrysostomus hom. 3 de incomprehensibili Dei natura, cum objectionem quorumdam (qualis est Novantium nostrorum) elidens, sic ait: *Orare vel domi possumus, dicunt: sed homiliam doctrinamque audire non nisi in ecclesia possumus. Tu homo decipis. Nam etsi domi quoque Deum orandi est facultas, tamen fieri non potest, ut domi tam bene ores quam in ecclesia, ubi tot Patres, ubi clamor felici societate excitus ad Deum immortalem refertur. Non pariter exoras cum solus Dominum obsecras, atque tuis cum fratribus. Est enim in hujusmodi plus aliquid, verbi gratia concordia, conspiratio, copula amoris et charitatis, sacerdotum clamores. Præsunt enim ob eam rem sacerdotes, ut populi orationes, quæ infirmiores per se sunt, validiores illas complexæ simul in cælum evehantur*. Adde, locus ipse sæpe devotionem orandi excitat, et propter Sanctos qui ibidem vixerunt vel requiescunt, miraculis, aliisque donis et beneficiis a Deo celebratur. Hac de causa tantopere ad Bethlehem S. Hier. anhelabat, eoque Marcellam, Paulinam, et alias invitabat, ut ipse in epistolis ad eas datis profitetur. Eadem de causa S. Chrys. optabat adire limina Apostolorum, ut Petri et Pauli catenas exoscularetur, ut ipse scribit h. 8 in cap. 4. ad Ephes. Vide Bellarm. l. 3 de Cultu Sanctorum.

Levantes puras manus] Græce [illegible], hoc est sanctas, tum corporaliter eas abluendo, quomodo Judæi Exodi 19 jubentur sanctificare se abluendo vestes: tum spiritualiter, manus scilicet servando vacuas ira; ut sequitur, et disceptatione, pugnis, rapina, avaritia, turpitudine, ac per eleemosynas eas sanctificando. Ita Chrys. Theoph. OEcum. Hinc Tert. in Apolg. c. 30. pro *puras* legit *innocuas*. Unde et Aug. serm. 93. de Tempore, *In manibus*, ait, *opera debemus accipere; si ergo talia sunt opera, ut ea possis in altum in conspectu Domini levare, potes etiam et tu in teipso adversarios tuos excludere. Has ergo si volumus vincere, manus nostræ, id est, actus nostri, et conversatio nostra non sit in terris, sed in cælo*. Sic Horatius l. 1. satyra 4. *puris manibus vivere* dixit, pro eo, quod est, studiose et ex virtute vivere.

Nota, olim Christianos solere ante orationem manus abluere: idque Primo, honoris et reverentiæ causa; maxime quia, ut patet ex VI. Synodo can. 101. communicantes, sacram hostiam accipiebant, non ore, uti jam fit, sed explicatis in formam crucis manibus, viri nudis, fœminæ puro linteo, quod Dominicale vocabant, tectis, ut patet ex Concilio Altissiod. can. 36. inde manibus hostiam ori admoventes, sumebant. Secundo, ut admonerentur puritatis animæ. Diserte id habet Clemens lib. 8. Constit. 38. et Tert. de Orat. c. 11. *Quæ*, ait, *ratio est, manibus quidem ablutis sed spiritu sordidato orare?*

Imo hac de causa, non tantum manibus lotis, sed etiam candidis induti vestibus ingrediebantur ecclesiam, ut docet S. Chrys. h. 25 in Matth. Atque hac de causa præter aquam benedictam, sive lustralem, posita erat pro foribus ecclesiæ aqua ad purificationem, ut patet ex Euseb. l. 10. hist. 4. Hujus lavacri loco successit et remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu ecclesiæ ad expiationem levium peccatorum, at soli jam sacerdotes in Missa lavant manus.

Nota Secundo. Hic lotionis ritus, uti et multi alii, a Judæis fluxisse et manasse videtur ad Christianos: nam Judæos nonnisi lotis manibus adorasse Deum, docet Aristæus l. de 72. Interpretibus. Causam addit, illud scilicet testimonium esse ne quid perperam agant, sed pia sancteque cuncta perficiant, quia omnia manibus exercentur. Idem Gentiles fecisse patet ex Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Plura vide apud Bar. anno Christi 57. p. 534. et 549.

Nota Tertio. Levare manus habitus est orantis. Hinc veterum et Judæorum, et Christianorum mos

fuit orare elevatis manibus. Id patet Exodi 17. 11. *Cumque, ait, levaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululum remisisset, superabat Amalec.* Psalm 133. 2. *Extollite manus vestras in sancta,* id est versus sanctuarium. Psal 140. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* q. d. Sicut thymiama, quod quotidie mane et vesperi Deo incenditur et adoletur, ad Deum ascendit, Deoque gratissimum ac suavissimum est: ita et oratio mea quæ quasi incensum ex corde meo sanctis desideriis æstuante evaporat, ad te Domine ascendat, tibique suavis sit et grata. Rursum, oratio quam fundo elevatis ad te, o Domine, manibus, tibi placeat quasi sacrificium vespertinum, juge scilicet agni, quod tam vespere, quam mane immolabatur.

Ubi Nota. Potius vespertinum dicit, quam matutinum, quia vespertinum erat honoratius. Primo. quia erat quasi finis et consummatio totius diei. Secundo, quia typus erat Eucharistiæ vespere in ultima cœna a Christo instituendæ. Tertio. quia offerebatur pro peccatis toto die admissis, cum animi contritione et mœrore, cujus symbolum est vesper et tenebræ. Ita Theodoret. ibi

Idem mos fuit Gentilium duce natura Unde Apuleius l. de mundo, *Habitus, ait, orantium hic est, ut manibus extensis ad cœlum precemur.* Et Euseb. l. 4. de Vita Constant. c. 28. recitat legem Constantini, quæ jussit etiam Gentiles feriari die Dominico, et vota sua Deo nuncupare manibus æque ac animis in cœlum elevatis. Hoc etiam habitu apud Romanos fingebatur simulacrum Pietatis; eodemque habitu suam imaginem fingi voluisse Constantinum, testis est Euseb. lib. 3. Vitæ ejus c. 3.

Quæres, quæ hujus habitus et ritus sit causa? Resp. Prima causa est, quod hic habitus sit supplicis, patentis et sperantis auxilium ex alto: sicut submergendi manus extendunt tamquam auxilium petentes. Secundam causam dat Clemens Alexand. l. 7. Stromat. quod elevatio manuum significat et excitat mentis elevationem in Deum, quæ orationis est quasi anima. *Caput et manus,* inquit Clemens, *in cœlum extendimus, et pedes excitamus in ultima acclamatione orationis, promptitudine et alacritate spiritus assequentes essentiam, quæ apprehenditur intelligentia, et una cum verbo corpus a terra educere conantes, arrectam et elevatam animam desideria meliorum, cogimus in sancta progredi magno animo corporis vinculum despicientes.* Tertiam dat Tertull. Apolog. 30. quod extensione manuum nos Deo offeramus, et quasi in manus ejus dedamus: *Paratus est,* inquit Tertull *ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani:* q. d. orans, *Præsto sum, necte et plecte si vis, aut certe miserere.* Quarta est, quod hoc ritu vehementiam affectus designemus, quasi vim Deo inferre, atque præ magna fiducia manu quod petimus prehendere velimus. Ita enim fecisse Bibianum consulem moriturum, cum ei se videndum Deus exhiberet, habet carmen de ipso conscriptum; quod extat t. 8. Biblioth. SS. Patrum. Quintam dat S. Cypr. Exhort. ad Mart. c. 8. Theod. q. 34. in Exodum. Nyssenus in Vita Mosis. Minutius in Octav. Hieron. in c. 11. Marci et alii veteres, ut scilicet hoc gestu protestemur merita Christi crucifixi, eaque Patri quasi efficacissimum ad impetrandum medium offeramus. Qua de causa sacerdos in Missa sæpe orat manibus expansis in modum crucis. Hinc et Prudentius hymno 6. peristephanon. sanctos quosdam Martyres ad supplicia raptos, asserit ita orantes corpus conformasse, ut formam crucis exhiberent, quo scilicet protestarentur se cultores esse Christi crucifixi, pro eoque pati et mori. Sexta causa est moralis, scilicet, quod hoc habitu testetur is qui orat, se nolle torpentem rem petitam impetrare; sed velle manus simul ad opus admovere. Hinc Psaltes Ps. 118. *Levavi,* ait, *manus meas ad mandata tua quæ dilexi;* et Thren. 3. 41. hortatur Jeremias, ut levemus corda nostra cum manibus ad Dominum. Septima est symbolica, quam dat S. Ephrem tract. de Orat. ut scilicet hac extensione oratio nostra quasi arcu armetur, *quoniam in ea manus extendimus, ac velati sagittam in inimicum dirigimus.* Quare jure queritur Christus apud B. Hipol. lib. de Consummat. seculi: *Ego,* inquit, *manus vestras feci, ut ad preces et orationes extenderetis eas; at vos ad rapinas et cædes et mutuas occisiones extendistis.* Porro primorum Christianorum in orando gestus ita pingit Tertull. Apolog. 30. *In cœlum,* inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo quia non erubescimus; sine monitore, quia de pectore oramus Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt.*

Sine ira et disceptatione.] *Sine ira,* id est, sine injuriarum memoria, ait Chrysost. sine vindictæ cupiditate, imo cum reconciliatione, et condonatione injuriarum: hanc enim positivam conditionem per negationem iræ intelligit: est meiosis. Idem docet Christus Matth. 5 23. *Si offers,* inquit *munus tuum ad altare. et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare. et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus tuum.* Nihil enim ita animum turbat, nihil eum ita a Deo et oratione avertit, atque divinæ inspirationis et gratiæ incapacem reddit, sicut ira. Hinc Chrys. hom. 8 *Nemo,* inquit, *adeo audax sit, ut inimicitias exercens ad Deum pergat orandum.*

Nota Pro *disceptatione* græce est διαλογισμῶν quod Œcumen. vertit, *hæsitatione;* Chrysost. *disceptatione,* qua quis, inquit, intra se disceptat cogitans: Putasne audiat me Deus? putasne impetrabo quod peto? Huic hæsitationi opponitur fiducia, quæ necessaria est oranti. *Credite,* inquit Christus Marci 11. v. 24. *quia accipietis, et evenient vobis.* Jacobi 1. 6. *Postulet in fide nihil hæsitans.*

Secundo et melius, intelligitur hic disceptatio, quæ ex ira, de qua præcessit, sequi solet: qui enim iratus est, secum disceptat de causis et modis vindictæ, plenusque est tumultu cogitationum quasi inter se confligentium quæ mentis quietem interturbant, et planeque ineptam ad orandum efficiunt. Unde S. Ambr. l. 5. de Sacramentis c. 5. per disceptationem intelligit mentis evagationem, quæ in oratione excludi debet per attentionem animi, quæ quasi orationis anima est.

9. Similiter et mulieres.] Supple et repete, *orent in omni loco, levantes puras manus,* æque ut viri

In habitu ornato: græce κοσμίῳ, id est honesto, decenti, et, ut Vatablus, modesto; et, ut Syrus, casto hic enim ornat mulieres: nam nimius inhonestus et indecens eas non ornat, sed deturpat et fœdot, maxime in templo, ubi sunt oraturæ. Unde explicans subdit: cum verecundia et sobrietate (id est verecunde, sobrie, moderate et modeste) ornantes se | Recte Demades dixit, pudorem in muliere esse arcem pulcritudinis: quæ enim eo carent, et inverecunde se ornant, se suamque pulchritudinem prostituunt. S. Cyprianus lib. de Habitu virginum legit, *cum verecundia et pudicitia*: et ita vertit Syrus et Erasmus; hoc enim quoque significat σωφροσύνη, magis tamen significat sobrietatem, ut vertit Noster.

Nota. Prima mulieris virtus præsertim in loco publico et templo, est modestia, præsertim in cultu corporis, ed quem hic sexus, quia aliis ingenii et judicii dotibus, quibus præditi sunt viri, caret, propensior est. Unde fœmineum genus φιλόκοσμον, est, ait Hieron. Epist. 12 ad Gaudentium. Hinc et Comicus: *Dum moliuntur* (aut *poliuntur*) *dum comuntur, annus est*. Et vulgare est adagium illud Plauti: *Navis et mulier numquam satis ornantur*; et: *Qui opus et negotium quærit, uxorem aut navem sibi comparet*. Vult ergo Apostolus eas esse habitu non sordido, nec lascivo, sed gravi, moderato et honesto, qui matronam Christianam deceat, quique animum pudicum, gravem et bene compositum significet. Hinc Secundo, vult mulieres non incondite et incomposite procedere, sed honeste ornatas, quamque pro suo statu. Sic Ruth c. 3. v. 3 lota et uncta cultioribus vestibus se induit, eum adhuc nubilis esset. Sic Judith ornavit se c. 10. 3. Sic Esther cultu regio ad Assuerum processit. Adeoque peccaret mulier, si invito marito, viliori vestitu aut cultu uteretur. Unde S. Aug. ep. 199. ad Ecdiciam, eam graviter reprehendit, quod continentiæ studiosa, vestem invito marito, mutasset.

S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 210. habitum ornatum ita definit: *Qui, sit, ad propositum cujusque finem accommodatus est cum decoro et dignitate, habita ratione temporis, loci, personæ, utilitatisque; alio enim vestis convenit tempore hiemis, alia æstatis; alia laboranti, alia quiescenti; alia ministranti, alia hero; alia militi, alia civi; alio viro, alia fœminæ*.

Non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa, (græce ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, vestitu sumptuoso) sed quod decet mulieres, promittentes (ἐπαγγελλομέναις. id est præferentes, et, ut Syrus atque Ambrosius, profitentes) pietatem per opera bona.] Nota. Pro *tortis crinibus* græce est, πλέγμασιν, id est, plicaturis et crispaturis, quibus mulieres calemistro, hoc est acu calefacta, crines vario flexu per gradus et nodos intorquent, ut cincinnatæ et calamistratæ incedant.

Secundo, pro *pietatem*, græce est θεοσέβειαν, hoc est, Dei reverentiam et cultum: Syrus vertit, *Dei timorem*. Pietas ergo hic in Deum, non in parentes aut liberos intelligitur. q. d. Ita honeste se modeste se vestiant, sicut vestiri decet mulieres Christianas, quæ *per bona opera*, id est, per bonam vitam et mores Christianos, profitentur, non levitatem, non luxum, non lasciviam, sed pietatem ac cultum Dei. Porro S. Bern. ep. 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. hæc extendit ad Episcopos et Ecclesiasticos: *Non in veste pretiosa*, ait, *clamatur autem speciolitar od fœminas, ut erubescat in se deprehendi Episcopus, quod in fragiliori quoque sexu audierit reprehendi. Dicite Pontifices in fræno quid facit aurum?*

Est hic locus moralis de ornatu decenti mulierum. Sic S. Petrus ep. 1. c. 3. 3. describit in quo situs sit verus ornatus Christianæ fœminæ: *Quarum, ait, non sit extrinsecus capillatura* (crispatura) *aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus; sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples*. Ubi Nota, verum mulieris ornatum esse internum, integritatem scilicet et incorruptionem spiritus quieti et modesti, vel, ut Hier. legit, silentis.

Spiritus quietus, ait Cajetanus, opponitur inconstantiæ, quæ mulieribus est familiaris: modestus et silens, iracundiæ et garrulitati. Sic de sponsa regis dicitur Ps. 44. 14. *Omnis gloria filiæ regis ab intus*. Alioqui mulier externo cultui dedita, et internum negligens, interne Hecubam, externe Helenam refert, inquit Nazianzenus in carm. contra fucatas mulieres. Imo S. Aug. ser. 18 de Verbis Apostoli: *Corporis*, ait, *hujus, id est, exterioris hominis ornamenta, quanto magis appetuntur, tanto sunt interioris majora detrimenta: quanto autem minus appetuntur ornamenta exterioris hominis, tanto magis pulchris moribus homo interior adornatur*. Imo quæ nimium se ornat exterius, esto sit castissima, non caret tamen impudicitiæ suspicione. Testis est Claudia Vestalis, quæ, ut canit Ovidius 4. Fast.

Casta quidem, sed non est credita; rumor iniquus
Læserat, et falsi criminis acta rea est.
Cultus, et ornatos varie prodisse capillos
Obfuit, ad rigidos linguaque prompta senes.

E contrario laudat Plutarchus in Vita Phocionis illius uxorem, quæ, cum ei altera quædam mulier valde nobilis suos torques et mundum muliebrem ostentasset, uti solent fœminæ, respondit: *Meum vero ornamentum et mundus muliebris est Phocion*. Hinc recte Clemens Alexand. l. 2 Pædag. c. 10. *Laudo, sit, et admiror Lacedæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes, et aureum mundum gestare permisit, ita scilicet a probis mulieribus ornatus studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederat*.

Scripsit contra hunc luxum vestium et ornatus Tertull. insignem librum de Cultu fœminarum, in quo Primo, c. 1. docet, quod pudicitia non tantum in carnis integritate, sed et in cultus simplici mundicie consistat. Secundo, c. 2 quod hic luxus signum sit non integræ conscientiæ et spectatoribus tentationem ingerat et periculum. Tertio, c. 5, quod istæ, quæ se adeo ornant coloribus et fucis, naturam, facturam et imaginem Dei deforment, transfigurent, adulterent, Deumque artificem quasi emendent et reprehendant. Quarto, cap. 10. quod vestium colores, auri opera et gemmæ, invente sint a dæmone, idque probat ex libro Henoch, quem citat S. Judas. Quinto, c. 11. quod hic cultus sit Gentilium. et ancillarum diaboli Sexto. cap. 12. quod hæc sint lenocinia et indicia meretricum. Septimo, cap. 13. Christianos non ad delicias, sed ad asperitatem, cruces et martyria vocari. Idem

libro de Habitu mulierum cap. 1. docet, quod fœminæ habitu lugere et expiare debeant ignominiam et peccatum Evæ matris. Secundo, cap. 4. quod luxus signum sit vel ambitionis, vel prostitutionis. Tertio, c. 6 quod gemmæ sint maris conchæ, aut de frontibus draconum eruantur, ut sic de serpente ornetur mulier. Denique quod a Deo gravissime puniantur. Nam Isaias cap. 3. v. 17. inquit: *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et Dominus crinem earum nudabit: et erit pro suavi odore fœtor, et pro zona funiculus, et pro crispanti crine calvitium, et pro fascia pectorali cilicium.*

Itaque fœminas sic exhortatur Tertull. *Prodite vos, jam medicamentis et ornamentis extructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, et spiritus taciturnitate inserentes in aures sermonem Dei, annectentes cervicibus jugum Christi. Caput maritis subjicite, et satis ornatæ eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, et plusquam in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.*

Tertullianum sequitur Cyprianus lib. de Disciplina et habitu virginum: ait enim, *Illarum pretiosior est cultus, quorum pudor est vilis. Si tu te speciosius comas, et per publicum notabiliter incedas, oculos in te juventutis illicias, ut etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, et velut gladium te atque venenum videntibus præferens excusari non potes quasi mente casta sis et pudica, redarguit te cultus improbus, et habitus impudicus.* Deinde asserit auctores et inventores hujus fuci et luxus esse dæmones. *Apostatæ*, inquit, *angeli docuerunt oculos circumducto nigrore fucare, genas mendacio ruboris inficere, mutare adulterinis coloribus crinem, et expugnare omnem oris et capitis veritatem corruptelæ suæ impugnatione.* Tertio ostendit, quod quæ se nimis ornant, Dei opus corrigere velint, ac consequenter in Deum sint contumeliosæ. *Dixit*, ait, *Dominus, Faciamus hominem ad imaginem nostram; et audet quisquam mutare, ac convertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quoniam id, quod Deus formavit, reformare et transfigurare contendunt, nescientes quod opus Dei est omne quod nascitur: diaboli quodcumque mutatur. Si pictor pinxisset imaginem, et alius manus inferret, an non gravis fieret pictori injuria? tunc igitur impune feres, quod Dei imagini manus inferas?* Quarto, hisce quæ sese comunt et fucant, Dei judicium et pœnas intentat, *Non metuis*, ait, *ne in resurrectione artifex opus suum non agnoscat, dicatque: Opus hoc meum non est, imago hæc nostra non est, cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quoniam oculi tibi non sunt, quos fecit Deus, sed quos diabolus infecit. Illum tu secuta es, rutilos et depictos serpentis oculos imitata, de inimico tuo corrupta, cum illo pariter et arsura.*

Quam vero luxus hic et ornatus tum alibi, tum præsertim in templo dedeceat, docet hic Chrysost. et ex eo Theophylact. *An saltatura*, inquit, *ad ecclesiam pergis? numquid hic nuptias et lasciviæ oblectamenta conquiris? num ut tui spectaculum præbeas advenisti? num tibi nunc instruendus est thalamus? non iste supplicis est habitus; accessisti ut Deum pro peccatis tuis depreceris, ut cum gemitu et lacrymis veniam petas; quid teipsam ornare improbo et intempestivo studio contendis?*

Denique exemplo Prætextatæ, quod ex Hier. descripsi 1. ad Thessalon. 5 v. 19. ostendit Deus quam hic sibi luxus displiceat. Quare merito B. Thomas Morus nobili cuidam puellæ, quæ multo cum labore et dolore crines complicabat, ut frons latior esset, pectusque et tunicam constringebat, ut gracili esse corpore videretur, dixit: *Nisi Deus pro hoc tuo tanto labore tibi infernum reddat, magnam profecto tibi faciet injuriam.* Idem affirmabat serio, persuasissimum sibi esse, quam plurimos in hac vita eo labore infernum mercari, cujus vel dimidio cœlum lucrati fuissent. Unde et S. Paula teste S. Hier. in ejus Epitaphio, tanta pœnitentia totque lacrymis luxum hunc licet levem, in se expiavit, cumque, ait Hier. a nobis moneretur, ut parceret oculis, respondit: *Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurissa et cerussa et stibio sæpe depinxi: affligendum enim est corpus, quod multis vacavit deliciis, longus risus perpeti compensandus est fletu; mollia linteamina, et serica, et pretiosa, asperitate cilicii commutanda: quæ viro et sæculo placui, nunc Christo placere contendo.*

12. Docere autem mulieri non permitto,] in Ecclesia et cœtu publico, ubi agitur communis oratio, de qua hactenus egit. Unde 1. Cor. 14 v. 34 *Mulieres*, ait, *in Ecclesiis taceant; non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit; si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.* Ut enim notat Theoph. mulieres aliquo tempore Pauli acceperant donum prophetiæ; ne ergo putarent sibi fas esse in Ecclesia loqui et prophetare, hic eis id inhibet Apostolus idque tum honestatis, pudoris, infirmitatis ac loquacitatis muliebris causa, inquit Chrys. tum studio reverentiæ et subjectionis erga virum, quæ requirit, ut eo præsente et loquente, sileat mulier, præsertim in Ecclesia, et rebus sacris: nam privatim domi Priscilla fidem Christi docuit virum eloquentem Apollo, Actor. 18. v. 26. Et ad Titum 2. v. 4. vult Apostol. ut matres filias et ancillas suas privatim doceant prudentiam et modestiam: et fidelis mulier infidelem virum convertere et instruere jubetur, 1. Cor. 7. vers. 16. Sic S. Cæcilia fidem Christi docuit Valerianum sponsum suum; S. Natalia Adrianum; S. Monica Patricium; S. Martha Marium; Theodelinda Agilulphum Longobardorum regem; Clotildis Clodoveum; Flavia Domitilla Flavium Clementem. Nam, ut ait Chrys. hom. 60. in Joan. *Nihil potentius est muliere bona ad instruendum et informandum virum quæcumque voluerit, neque tam leviter amicos, neque magistros, neque principes patitur, ut conjugem admonentem atque consulentem: habet enim voluptatem quamdam admonitio uxoria, cum plurimum amet* (vel, ut alii legunt, *ametur*) *quod consulit.*

Adde, non tantum Apostolum hic vetare, ne publice doceat mulier, puta in Ecclesia, verum etiam nec permittere illi ut privatim doceat, si id facere velit quasi ex officio vel auctoritate. Unde sequitur:

Neque dominari (græce αὐθεντεῖν, hoc est, auctori-

tatem usurpare) IN VIRUM, suppla permitto mulieri, SED ESSE IN SILENTIO.] Græce ἡσυχίᾳ, id est, quiete. Hoc silentium, hæc verecundia, hæc modestia longe magis mulierem ornat, quam preciosa vestis, inquit Chrys. Et ut ait Euripides in Heraclid. *Fœminæ pulcherrimum donum est silentium et modestia; et intus tranquillam manere.* Hinc Gorgoniam sororem ita laudat Nazianzenus: *Quid silentio prudentius? quænam res divinas tum ex divinis oraculis, tum ex propria intelligentia et sagacitate magis cognovit? quænam rursum minus locuta est quam illa, in muliebribus pietatis finibus se continens?*

Ex hoc Apostoli loco Epiphan. hæres. 49. quæ est Quintilianorum, confutat eos, quod mulieres ad episcopatum aut presbyterium annumerent, in gratiam et honorem Evæ.

Si enim Apostolus docere, imo loqui non permittit mulieri in Ecclesia: quid si vidisset, quod hoc sæculo vidimus mulierem scilicet, Ecclesiæ alicujus caput, rectricem et doctricem? an non exclamasset: Monstrum horrendum! nimirum justo Dei judicio tale sibi deligunt monstrosum caput, qui caput a Christo constitutum, S. Petrum dico, sanctique Petri successores nolunt agnoscere.

13. ADAM ENIM PRIMUS FORMATUS EST, DEINDE EVA: ET ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT.] q. d. Mulier debet silere et discere (non docere) atque subjecta esse viro, quia vir illi præstat, tum dignitate primæ creationis: primo enim Adam fuit creatus, deinde ex Adamo Eva. Tum vigore rationis: Eva enim leviter et temere permisit se seduci, non autem Adam. Ita Chrys. qui notat, exemplo primæ mulieris Evæ tacite hic a Paulo reliquas fœminas omnes temeritatis et levitatis argui.

Hinc pulchre ait Primas. *Docet Apostolus fœminas oportere esse viris subjectas, quia et posteriores sunt in ordine, et priores in culpa.*

14. ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT.] *Seducta* græce ἀπατηθεῖσα id est decepta. q. d. Mulier ubi decepta fuit, prævaricata est, et transgredi cœpit præceptum Domini.

Quæritur, Quomodo Adam dicitur non esse seductus, cum ab Eva sit deceptus, et pomum vetitum acceperit, ac comederit? Respondet Primo Magister sentent. in 2. dist. 22. solam Evam dici seductam, quia sola Eva credidit tria, quæ serpens promiserat, si de pomo vetito comederet, scilicet Primo, se non morituros: Secundo, similes Deo futuros: Tertio, boni malique notitiam habituros. Sed repugnant plerique Patres, qui Adam etiam hæc credidisse volunt, et colligitur Gen. 3. 22 ubi Deus irridens Adæ credulitatem et appetitum omniscientiæ et cujusdam divinitatis: *Ecce Adam*, ait, *quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.*

Secundo, aptius Ambros. legens, *mulier seducta facta est in prævaricationem*, id est, fuit viro auctrix prævaricationis, non contra.

Tertio, alii repetunt ex v. præced. τὸ *primus*. q. d. Adam prior non fuit seductus, sed Eva. Ita Theodor. OEcum. Haymo.

Quarto alii sic explicant q. d. Adamo non fuit persuasum sed Evæ, Deum non præcepisse ne comederent de ligno scientiæ boni et mali; Adam ergo non fuit seductus, sed sciens ac prudens violavit præceptum Dei.

Quinto et planius: *Eva fuit seducta*, quia a serpente volente eam decipere, fuit decepta. Unde et ab hoc deceptore se deceptam profitetur, dicens, *Serpens, decepit me. Adam* vero *non fuit seductus*, id est a serpente deceptus: serpens enim non ausus fuit virum aggredi, sed mulierem, quam facilius se decepturum sciebat.

Hinc etiam Adam non se excusavit ut a serpente aliove aliquo deceptum, sed tantum ut allectum ab uxore (nec enim Eva voluit decipere Adamum, sed tantum allicere ad esum sui pomi) tantumque comedisse, ut illi quasi sociæ morem gereret: *Mulier*, inquit, *quam dedisti mihi socium, dedit mihi de ligno, et comedi.*

Ubi tamen Nota. Mox ut Adam consensit mulieri factusque inobediens, voluit comedere de ligno vitæ, elatus in superbiam, lapsus est in cæcitatem, et credidit serpentis promissis, voluitque Deo similis fieri, ac speravit ex pomi esu omniscientiam, ut jam dixi. Hoc enim est quod Deus eum irridens dixit: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.* Ita Theoph. Ambr. Chrys. Anselm. August. 14. de Civit. cap. 17. Hieron. 1. contra Jovin. q. d. Paulus: Ergo mulier utpote a serpente seducta, viro inferior est ratione et prudentia, ergo illi subsit oportet. Secundo, ergo juste Deus in pœnam peccati, qua virum allexit ad peccatum, illam viro subjecit. Et, ut ait Chrysostomus et OEcum. semel mulier male docuit, et virum cunctaque pervertit; ultra ergo non doceat, sed sileat, et a viro bene loqui et agere discat. Audi Tertul. lib. de Habitu mulierum mulierem alloquentem: *Tu, ait, es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix; tu es, quæ eum suasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem Dei hominem tam facile elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam Filius Dei mori habuit.*

15. SALVABITUR AUTEM PER FILIORUM GENERATIONEM, SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE, ET SANCTIFICATIONE CUM SOBRIETATE.] S. Thomas voculam *per*, vult significare non meritum, sed conditionem. q. d. Salvabitur mulier etiamsi non sit virgo, sed nubat, et incedat per statum matrimonii, ac filiorum generationem. Unde Vatabl. vertit, *salvabitur mulier subjecta generationi filiorum.* Ut sit græcismus, διὰ τεκνογονίας, id est, τεκνογονοῦσα, *per filiorum generationem*, id est filios generans, vel in filiorum generatione salvabitur. Sic Græci dicunt, δι᾽ ἀρρωστίας, hoc est, ἀρρωστῶν. Sæpe enim διὰ id est *per* accipitur pro ἐν, id est in, ut Roman. 4. v. 11. Abraham dicitur pater credentium, *per præputium*, id est in statu præputii. Et 2. Cor. 6. *Per gloriam, et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam*, id est in prosperis et adversis. Hic sensus confirmatur ex verbis quæ Apostolus addit, *Salvabitur*, inquit, *per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate.* Itaque fidei, dilectioni et sobrietati causam salutis attribuit, non liberorum procreationi: liberorum enim procreatio res est naturalis et adiaphora, nec meritoria, nisi altius ad bonum aliquod spirituale, puta ad pietatem, piamque liberorum educationem, referatur.

Secundo, aliqui apud Theophyl. per filiorum generationem, intelligunt partum B. Virginis Mariæ, qui salvas fecit mulieres: ipso enim genuit Christum, et

in ipso multos filios et filias Christianas. Sed hoc nimis remotum et alienum est.

Tertio, S. Aug. 12. de Trinit. c. 17. per generationem filiorum intelligit productionem bonorum operum: sed hoc mysticum est.

Dico ergo Quarto, plane et proprie: præpositio *per* significat hic causam et meritum, scilicet laborum, quos patitur mulier in partu, et educatione liberorum in fide et moribus Christianis, per quod salvabitur. Nota. Sub generatione educationem complectitur Apostolus: educatio enim est quasi completo generatio et formatio filiorum. Ita Chrysost. quasi dicat Paulus, Estu non doceat mulier, non deerit illi pia occupatio, adeoque salvabitur non per librorum, sed per liberorum tractationem. Audiant hoc nostræ Novantes sciolæ, quæ pro sua hæresi et Scriptura contentiose cum viris disputant in mensis, navibus, curribus, Ecclesiis. Audiant quod S. Basilius Demo theni coco Valentis Imper. pro Arrianis garrienti, respondit: *Tuum est*, ait, *pulmenta coquere, non Evangelium exponere.*

Ita S. Monica salvata est, et multos salvos effecit per sollicitam educationem et curam S. Augustini, de qua S August. l. 3. Confess. c. 11. et sequent. Talis fuit et Placilla, Theodosii Imperatoris uxor, cujus quam eximia pietas, et ardens studium fuerit in educandis liberis, videre est apud Nicephorum l. 12. hist. c. 23. et 24

Si permanserit in fide, et dilectione.] Ita legunt Romana; sed Græca jam et Syrus legunt, ἐὰν μείνωσιν, *si manserint*, filii scilicet, q. d. Inquit Chrysost Salvabitur mater, si curet ut filii permaneant in Christi fide et dilectione, ac sanctitate, adjuncta sobrietate, græca σωφροσύνη Quod cum Hieron contra Jovin. verti potest pudicitia, vel castitate, aut etiam modestia; magis tamen, ut ante dixi, sobrietatem significat et temperantiam.

Moraliter Theophyl. *Quid igitur*, inquit, *si mater proois et impudicis infecta moribus, recte liberos educaverit? haud verisimile est ut faciat; attamen si contingat, accipiet pro his mercedem. Quid vero si bona et honesta sit, liberos vero suos malos tolleret? quid si eos negligat, illisque indulgent? habebit exemplum pœnæ et vindictæ, id quod Heli contigit. Quod si omnia fecerit, et nihil quod ad curam attinet, prætermiserit, non poterit tamen ad rectum perducere tramitem liberos; quod rara evenit: attamen non fraudabitur sudorum suorum mercede; quandoquidem et filius Dei nihil non faciens et discens, paucos tamen habuerit qui tibi morem gesserint.*

Discant hic matres thesaurum suum esse liberos, quibus omnem curam impendere debent non tam ut eos ditent, quam ut bene educent Ita Cornelia Gracchorum mater, inquit Valerius Maxim lib. 4. cap. 4. cum Campana matrona apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima sæculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousque redirent liberi, *Et hæc*, inquit, *ornamenta mea sunt* Unde S. Chrysost. hic hom. 9. in morali: *Magnum*, inquit, *habemus pretiosumque depositum, scilicet filios, ingenti illos servemus cura, atque omnia faciamus, ne fur id nobis astutus auferat: nulla nobis possessio, nullus fundus æque nobis gratus et charus esse debet: quippe hæc omnia filiis quæruntur. Si igitur major possessionum nobis est cura, quam eorum, quorum illæ gratia comparantur, id profecto absurdissimum et stolidissimum est. Exerceamus ergo ad virtutem atque pietatem molles filiorum animos, cætera omnia secundo loco quæramus, nam si quidem illi improbi fuerint, nihil eis pecuniæ proderunt; sin autem probi, nihil ex paupertate lædentur. Vis filium relinquere divitem? Bonum illum ac benignum esse doce: ita enim etiam rem familiarem auctiorem facere poterit.* Et inferius: *Filiis non rite institutis præstat pauperes esse, quam divites: paupertas enim vel invitos coercet, atque intra virtutis limites continet: opes vero ne volentes quidem pudice temperanterque vivere sinunt: verum exhorbitore faciunt, atque pervertunt.* Deinde matres ad filias ita educandas ita cohortatur et instruit: *Matres item filiarum vobis curam assumite; est ea cura vobis perfacilis. Curate sollicite, ut domi jugiter sint. Ante omnia pias religiosasque esse docete, aspernari pecunias, exteriorisque ornatus contemptrices esse; atque ita demum nuptiis, traditæ, eas si institueritis, non ipsas modo servabitis, verum et viros qui illas ducturi sunt: neque viros tantum, sed etiam filios atque nepotes, Quippe ex radice optima surculi prodeunt firmiores, ac semper in meliora proficiunt, horumque omnium merces vobis reddenda est.* Ac denique hac insigni sententia rem concludit: *Ita nempe paterna domo decet progredi virginem, ac matrimonio jungi, quemadmodum ex palæstra luctatorem, ut omnem diligentissime rei familiaris peritiam habeat, atque veluti fermentum, quod massam omnem in suam transfert pulchritudinem.* Peculiaria præcepta de educatione filiarum, matribus assignat S. Hieronym. epist ad Lætam, et ad Cælantiam, et ad Gaudentium, tomo 1.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBIT DOTES ET VIRTUTES REQUISITAS IN EPISCOPO, ET V. 8. IN DIACONO, ET V. 11. IN EORUM UXORIBUS. DENIQUE V. 15. MONET TIMOTHEUM UT REVERENTER VERSETUR IN ECCLESIA DEI, QUÆ COLUMNA EST ET FIRMAMENTUM VERITATIS, PRÆSERTIM ILLIUS, QUÆ DOCET CHRISTI INCARNATIONEM ET REDEMPTIONEM, QUOD EST MAGNUM PIETATIS SACRAMENTUM.

1 FIDELIS sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. 2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, 3. non vinolentum, non percussorem, sed modestum; non litigiosum, non cupidum, sed 4. suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate. 5. Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? 6. Non neophytum: ne in superbiam elatus, in judicium incidat diaboli. 7. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat, et in laqueum diaboli. 8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes: 9. habentes mysterium fidei in conscientia pura. 10. Et hi autem probentur primum: et sic ministrent, nullum crimen habentes. 11. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. 12. Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene præsint, et suis domibus. 13. Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent, et multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Jesu. 14. Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire cito. 15. Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. 16. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

1. FIDELIS SERMO] Chrys. Theoph. Œcumen. hæc verba non ad sequentia de episcopatu, sed ad præcedentia referunt: quia enim dubitare poterant, an verum et certum esset id quod dixit in fine cap. præc. mulierem scilicet salvandam esse per filiorum generationem, ideo hic addit, inquiunt, *Fidelis sermo* q. d. id, quod dixi de mulieribus, certum est et indubitatum. Verum longe melius Theodoret. Ambros. Prim. et alii τα *fidelis sermo*, referunt ad sequentia, q. d. Certum est et verissimum quod de episcopatu et ordine hierarchico jam toto cap. dicturus sum. Solet Apostolus cum aliquid magni dicturus est, τα *fidelis sermo*, præmittere, ut dixi c. 1. v. 15. Hic enim aggreditur Timotheo munia Episcopi, et aliorum Ecclesiæ ministrorum ad vivum depingere.

SI QUIS EPISCOPATUM DESIDERAT, BONUM OPUS DESIDERAT] Vult, ait S. Augustin. 19. de Civitate c. 19. docere Apostolus quid sit episcopatus, nomen scilicet esse operis, non honoris: Episcopus enim est superintendens, qui curam aliorum gerit, subitque onus et laborem docendi et regendi populum; episcopatus enim dicitur παρα του επισκοπειν παντας. id est, eo quod omnes speculetur, omnibusque provideat, inquit Theophylact. Quo sensu dixit Cicero in epistolis: *Unum me Pompeius esse voluit, quem toto Campania habeat episcopum, ad quem delectus et summa negotii referatur.* Eusebius quoque libro 1. cap. 37. de Vita Constantini. eum vocat communem orbis episcopum a Deo constitutum. Sic et Hieron. explicat epist. 83. ad Oceanum: *Si quis*, inquit, *episcopatum desiderat, bonum opus desiderat; opus, non dignitatem; laborem, non delicias; opus, per quod humilitate decrescat, non intumescat fastigio.* Eadem ratione episcopatum esse grave onus, docet S. Clem. l. 2. Constit. Apost. c. 25. Quia, inquit, oportet Episcopum omnium scopum esse, sicut Christus Episcopi scopus est. Ubi addit noster Turrianus, ideirco ab Apostolo hic vocari εργον, id est opus arduum et difficile.

Hinc infert August. Primo, non esse Episcopum, qui præesse magis eligit, quam prodesse. Secundo, episcopatum, licet in se sit opus bonum, non tamen bene, sed indecenter appeti, nisi scilicet a Deo et Ecclesia ad hoc voceris, uti vocatus est Timotheus per prophetiam c. 1. v. 18. *Otium ergo*, ait Aug. libr. 19. de Civitat. c. 19. *sanctum quærit charitas veritatis, negotium justum suscipit necessitas charitatis, quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ, atque intuendæ vacandum est veritati: si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem: sed nec sic omnino veritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suavitas, et opprimat illa necessitas.*

Secundo planius et clarius *Qui episcopatum desiderat, bonum* (græce καλον, id est, præclarum et ar-

dnum) *opus desiderat*: hic enim verissimum est illud adagium, δύσκολα τὰ καλά, difficilia, quæ pulchra, sive, præclara. Vult enim Timotheum et omnes Episcopos docere Apostolus Episcopi munus, excelsum esse et arduum, ut illud serio apprehendent, totique illi intendant, ut tanto oneri faciant satis. Unde explicans hoc opus bonum, sive præclarum, subdit *Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse*. etc. Id maxime verum erat tempore Pauli, cum episcopatus non erat honor, sed labor ingens, et proximus ad martyriam gradus. Imo Alvarus Pelagius lib. de Planctu Ecclesiæ art. 48 ex S. Hier. sic explicat. *Qui episcopatum desiderat, bonum opus, id est martyrium, desiderat. Illo, ait, tempore ab Apostolo dictum est: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quo quisquis plebibus præerat, primus ad martyrii tormenta trahebatur. Tunc ergo fuit laudabile episcopatum quærere, quando per hoc non dubium erat ad supplicia graviora pervenire*. Idem docet S Gregor. 1. p. Pastor. c 8. Anselm et alii. Sicut ergo Deus tunc multos excitabat ad se offerendam martyrio, its et nonnullos excitabat ad episcopatus capessendos, qui se Martyribus duces præberent fidei et martyrii Jam vero qui episcopatum ob amplos proventus, ob dignitatem, ob gradum et honorem quærunt, periculose ambitione et avaritia peccant Ratio est, quia Episcopus debet esse perfectus, nec tendere, sed esse in statu perfectionis Christianæ: hoc autem de se præsumere, magnæ est superbiæ.

Secundo, quia, ut docet Conc. Trident. episcopatus est onus angelicis humeris formidabile: nam non tantum pro sua, sed et pro omnium sibi subditorum animabus ab Episcopo rationem exiget Deus Quis nisi temerarius hoc munus et onus ambiat? Socrates apud Platonem dial. 1. de Repub. miratur eos qui volentes, imperium suscipiunt: Quia, inquit, nullus probus magistratus sibi, sed subditis, earumque commodis intendit et servit: unde censet, probos viros ad magistratus capessendos invitos adigendos esse, proposita pœna vel præmio. Hinc et Antigonus Macedonum rex, cum videret filium insolentius regere suos: *An ignoras, ait, o fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem?* Si ita est in magistratu terreno et temporaneo, quid erit in spiritali, cœlesti et perpetuo, quolis est episcopatus? Unde S. Gregorius loco citato, *Apostolus*, ait, *laudans desiderium boni operis* (episcopatus) *protinus in pavorem vertit quod laudavit, cum subdit: Oportet autem episcopum irreprehensibilem esse*, etc. q. d. Laudo quod quæritis, sed discite quid quæratis, Et auctor Operis imperfecti hom. 33. in Matth. *Opus, ait, desiderare in se bonum est: primatum autem honoris concupiscere, vanitas est; primatus fugientem se desiderat, desiderantem se fugit et horret*. Hinc S Chrys. tantopere episcopatum fugit, ut docet ipse in sex libris de Sacerdotio. Sic eumdem fugerunt S. Augustinus, Gregorius, Fulgentius, et alii

Audi S. Aug. epist. 148 ad Valerianum: *Vis, ait, mihi facta est merito peccatorum meorum (nam quid aliud æstimem nescio ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram* Et serm. 52. ad Fratres in Eremo: *usque adeo timebam Episcopatum, ut (quoniam cœperam jam alicujus esse momenti inter servos Dei, famm meo) in quo loco sciebam non esse Episcopum, ne illo accedere caverem: et hoc agebam quantum poteram, ut in loca humili salvarer, ne in alto periclitarer. Veni ad istam civitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, ut nobiscum esset in monasterio. Quasi securus perveni, quia locus habebat Episcopum. Apprehensus et presbyter factus sum, et per hunc modum ad episcopatum perveni*.

Legitur in Vita S. Goaris, ipsum, cum a Sigeberto Francorum rege postulatus esset Trevirorum Episcopus, inducias postulasse; interim Deum orasse, ut, nisi esset ex salute sua, episcopatum a se averteret: mox ipse in morbum incidit, et infirmatus ad mortem, episcopatum evasit. Simile de Nilamone monacho refert Nicephorus lib. 13. c. 17 Sic de Canonico illo S. Victoris Parisiis spectatæ probitatis et doctrinæ narrat Thomas Cantipratanus l. 1. Exemplorum sui temporis memorabilium cap. 20 quod, cum in vita postulatus ad episcopatum constanter eumdem recusasset, post mortem beatus apparuerit cuidam suo amico, qui idipsum a moriente efflagitarat rogatusque an bene cessisset illi pertinax illa episcopatus recusatio, respondcrit dicens: *Quod in alto semper timui nunc scio, scilicet quod si episcopalis cathedram ascendissem, in damnationis perpetuæ periculum incidissem*, id est, si de numero Episcoporum fuissem, verisimiliter de numero Beatorum non essem. Recte ergo sanxit Leo Imper. sub annum Domini 469. l. 31, C. de Episc. et Clericis, *non pretio, sed precibus ordinetur Antistes. Tantum ab ambitu debet esse sepositus, ut quæratur cogendus, rogatus recedat, invitatus effugiat, sola illi suffragetur necessitas excusandi Profecto enim indignus est sacerdotio nisi fuerit ordinatus invitus*. S. Gregor. lib. 6. in lib. 1. Reg. cap. ult. *Rectus, ait, est ordo, ut quærantur homines ad episcopatum, non ut quærant homines episcopatum*. Et Bernardus l. 2. de Consid. c. 5. *Qui pro se rogat*, inquit, *jam judicatus est*. Et inferius; *Cunctantes et renuentes coge, et compelle intrare*. Vide Anselmum et D. Thomam 2. 2. q. 185. a. 1.

Nota. Nan meminit hic parochorum et Sacerdotum Apostolus, sed eos sub Episcopis intelligit: est enim idem eorum onus et munus, docendi pascendi, regendi populum, sed circa pauciores subditos. Vide dicta Philipp. 1. 1.

2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum.] q. d. Itaque ut aggrediar præcipuum hujus epistolæ argumentum, scilicet ut te, o Timothee, aliosque Episcopos doceam, quales, quibusque virtutibus præditi esse debeant; dico imprimis Episcopum debere esse irreprehensibilem, id est, qui non tantum vitio, quod reprehendi possit, careat, sed qui insuper omnibus virtutibus sit ornatus. *Omnes*, inquit Hieron. ad Ocean. *virtutes in uno sermone comprehendit, et pene rem contra naturam exigit: quis enim ille est, qui absque peccato et reprehensione vivat?* Hinc Nazianz. in Apol 1. *Vitium*, inquit, *in Episcopo est, non quam optimum esse*; quia ut recte ait Plutarchus lib de Doctrina principum, *Sunt principes tam sacri, quam profani instar lucentium gemmarum, atque adeo si quis in illis nævus apparet, detroctioni patet et calumniæ* Et Theoph. hic: *Præsidem*, inquit, *ac principem velut stellam et illuminationem decet esse, ut ad ipsum omnes despi-*

gentes oculos illustrentur, atque ducantur in viam rectam. Et Chrysost. hic homil. 10 *eum*, inquit, *qui regendos alios suscepit, tanta decet gloria virtutis excellere, ut instar Solis cæteros velut stellas suo fulgore obscuret*. Et inferius: *Oportet*, inquit, *Episcopum angelum esse, nulli humanæ perturbationi vitiove subjectum*. Et in morali: *Ideirco*, inquit, *nos Dominus elegit, ut simus quasi luminaria, ut veluti fermentum evadamus, ut magistri cæterorum, efficiamur, ut veluti angeli cum hominibus versemur in terris, tanquam viri cum infantibus pueris, quasi spirituales cum animalibus, ut ex nostro contubernio ingentia illi lucra conquirant*. Idem alio loco docet Episcopum in populo debere esse quasi angelum inter homines, et quasi pastorem inter oves mutas et irrationales, tantumque ratione et virtute populum debere antecellere, quantum homo bruta antecellit. Hinc patet Episcopum debere esse perfectum. Errant ergo imperfecti, qui sibi persuadent, quod sese perficient in episcopatu: ibi enim velle discere perfectionem, idem est quod velle discere figulinam in dolio, ait Nazianz. Apologet. 1. id est, velle discere artem eum cum debeas exercere, imo docere; idque cum gravi animarum tibi creditarum periculo et damno

Audi Bernardum in fine lib. 4 de Considerat. ad Eugenium Pontificem: *Consideres*, inquit, *ante omnia sanctam Romanam Ecclesiam, cui Deo auctore præes, Ecclesiarum matrem esse, non dominam: te vero non dominum Episcoporum, sed unum ex ipsis, porro fratrem diligentium Deum. De cætero considera oportere te esse formam justitiæ, sanctimoniæ speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem Gentium, Christianorum ducem, amicum sponsi, sponsæ paranymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum, pauperum advocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, judicem viduarum, oculum cæcorum, linguam mutorum, baculum senum, ultorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terræ, orbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremo Deum Pharaonis*.

Nota. Apostolus sedecim conditiones exigit hic ab Episcopo, decem affirmativas, sex negativas Prima est affirmativa, ut sit irreprehensibilis; secunda est negativa, ut sit unius uxoris vir, etc.

UNIUS UXORIS VIRUM] Primo, Ambros lib de Dignitat. sacerd cap. 4. sic explicat, q d. Oportet Episcopum unius Ecclesiæ, non plurium esse Episcopum, nec ab una Ecclesia ad aliam transire; hoc enim vetat hic Paulus, et Concil. Nicen. 1. can. 16 Verum hoc mysticum est, non litterale, ut fatetur ipse Ambrosius

Secundo Lutherus sic explicat: Episcopus non sit scortator, sed unam habeat uxorem. Sic fere et Beza Episcopus, inquit, non sit talis, qui temere repudiata uxore aliam ducat. Hic enim revera est scortator, imo adulter.

Tertio, Magdeburgenses, Calvinus et passim Novantes sic explicant, q d. Episcopus simul non habeat multas uxores, uti Judæi permissu Dei habuerunt; sed unam tantum, ita tamen ut illa mortua, aliam et aliam ducere possit, itaque successive habere multas.

Huc referri potest aliquorum olim explicatio, cujus meminit hic Chrysost. et Theophyl. quamque probat hic Theodor. debere scilicet eligi Episcopum, non qui jam sit (in quo plane a Calvino et Novantibus dissident) sed qui ante episcopatum fuerit monogamus, id est, unam tantum simul habuerit uxorem, licet plures habuerit successive. Nam in ipso episcopatu non monogamus, sed agamus et cœlebs sit oportet

Verum omnes alii, præter Theodor hasce expositiones refellunt validis rationibus, voluntque per *unius uxoris virum*, intelligi monogamum absolute, qui secundas non iniit nuptias, nec successive plures habuit uxores, sed unam tantum Patet id Primo, quia non tantum lege Christi sed etiam usu gentium et lege Roman. polygamia tempore Christi, imo ante Christum fuit abrogata, non tantum apud Christianos, sed etiam apud Judæos et gentes omnes, erantque polygami infames, ut patet ex edicto Diocletiani et Maximiani, quod extat l. *Neminem*, C. de incestis nuptiis, et ex edicto Valeriani et Galieni l. *Eum*, C. ad leg. Juliam. de adulteriis. *Eum*, inquiunt Imperat. *qui simul duas habuerit uxores, sine dubitatione comitatur infamia*, scilicet ex recepto jam pridem gentium usu et consuetudine. Supervacue ergo et frustra moneretur hic a Paulo Episcopus, ne sit polygamus, hoc est, ne plures simul habeat uxores, cum nec laico id liceret, nec polygamia esset in usu. Sicut ridicule jam v. g Pontifex scriberet ad Episcopos: Episcopus non debet esse polygamus, cum polygamia nec apud laicos quidem sit in usu, aut permissa Imo hoc ipso, quo Apostolus hanc ab Episcopo perfectionem exigit, ut sit unius uxoris vir; tacite permittit laico, ut sit duarum uxorum vir: hoc autem simul esse non potest (quia obstat lex Christi, imo et Romana ut dixi) sed tantum successive: ergo cum ab Episcopo Paulus exigit, ut sit unius uxoris vir, non simul, sed successive intelligit, scilicet Episcopum ita unam habere, vel habuisse uxorem, ut post vel ante illam, nullam aliam successive habuerit.

Secundo, quia c. 5 v 9. simili phrasi dicit Apostolus: *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum quæ fuerit unius viri uxor*. Atqui ibi intelligit unius viri uxorem illam, quæ post mortem mariti secundas non iniit nuptias, nec secundum habuit maritum: nunquam enim visum fuit unam uxorem duos simul habere maritos, ut ad hoc cavendum dixerit Apostolus, eligendam esse unius viri uxorem: ergo pariter hic unius *uxoris* virum intelligit eum, qui successive tantum habuit unam, ita ut mortua prima uxore, non duxerit secundam.

Tertio, quia hinc usus antiquissimus Ecclesiæ habet, ut non ordinentur digami, qui duas uxores successive, sed monogami, qui unam tantum habuerunt. Estque hæc communis Patrum, præter Theodoretum, expositio Vide eos apud Bellarm. l 1. de Cleric. cap 23. et 24.

Dices: Apostolus vult Episcopum esse irreprehensibilem, et explicans subdit: *Unius uxoris virum*: ergo per hoc cavere vult ne simul duas habeat uxores: hoc enim crimen est et reprehensibile: habere vero duas successive, nec crimen est, nec reprehensibile.

Respondeo Primo, posse hæc accipi ut disparata, ut

scilicet Primo, valit Episcopum esse irreprehensibilem; Secundo, ut eumdem velit esse unius uxoris virum: varias enim hic dotes ob Episcopo requirit.

Secundo, ut demus τὸ *irreprehensibilem* ad sequentia referri, eaque generatim complecti; respondeo per *irreprehensibilem* intelligit non tantum carentem crimine, sed etiam nota quapiam, quæ ab hominibus notari ac reprehendi solet, quæque alicujus vitii, in firmitatis, aut imperfectionis hominibus suspicionem præbet: talis autem est digamia. Hæc enim præbet hominibus suspicionem incontinentiæ et propensionis in libidinem; unde in Episcopo turpis est et reprehensibilis: decet enim Episcopos esse castos, ut sola castitate præluceant; utque liberius eos hortari possint ad continentiam, inquit Ambros. lib. 1. Officiorum cap. ult Hinc et Gentiles, digamos a sacerdotio repulerunt. *Inter Gentiles etiam*, inquit Hieron. ad Ageruchiam epist. 11. *flamen unius uxoris vir ad sacerdotium admittitur: flaminissa quoque unius viri uxor eligitur: ad tauri Ægyptii sacra semel maritus assumitur*. Hinc Dido Æneid. 4 ait:

Huic uni forsan potui succumbere culpæ.

Culpæ, inquit Servius, propter antiquum ritum, quo repellebantur a sacerdotio bis nuptæ.

Dices Secundo. Scortatores et adulteri, si se emendent, non repelluntur a sacerdotio; ergo multo minus digami, qui successive duas habuerunt uxores, sunt ab eo repellendi.

Respondeo, nego consequentiam: nam non tantum ob incontinentiæ speciem, de qua jam dixi, digami repelluntur, sed etiam ob mysticam significationem; Episcopus enim repræsentare debet Christum, qui unam tantum habuit sponsam, eamque virginem, scilicet Ecclesiam; non potest ergo esse digamus, sed monogamus, ut pulchre docet S. Aug. lib. de Bono conjugali c. 18 cujus verba mox recitabo. Sicut ergo lege Ecclesiastica judices, qui reos morte muictant, sunt irregulares et inhabiles ad sacerdotium, non ob crimen (nullum enim admiserunt, imo justitiam exercuerunt) sed ob indecentiam, et ob significationem Debet enim sacerdos referre mansuetudinem Christi, et remotissimus esse a sanguinis effusione: ita pariter juste potuit Ecclesia sancire legem, qua digamos, ob similem indecentiam et significationem, arceat a sacerdotio. Est enim duplicis generis irregularitas legibus Ecclesiæ sancita: prior ob enormia crimina, inter quæ non sunt fornicatio et adulterium; secunda, ob mysticam significationem, qualis est in digamia et judiciis capitalibus.

Objicit Tertio, Calvinus: Saltem Apostolus inter dotes Episcopi ponit, *esse unius uxoris virum*: ergo requirit, ut Episcopus sit conjugatus saltem cum una: Idem olim Hieronymo objecit Vigilantius.

Resp. cum Theophyl. et Patribus, τὸ *unius uxoris virum esse* dotem Episcopi, non positivam, sed negativam, quæ tamen innuit aliam positivam: unius enim uxoris vir is est, qui adeo continens est, ut non habeat vel habuerit plures uxores, quam unam. Non ergo præcipit Apostolus, aut laudat, ut Episcopus habeat unam uxorem, sed si habuerit, ut unam tantum habuerit, quod si nullam habeat, habueritve; non ineptum, sed aptiorem episcopatui censendum vult Apostolus: vult enim Episcopum eligi quem fieri possit castissimum. Nam alioqui ipse Paulus contra hanc legem peccasset, utpote qui Timotheum et Titum creaverit Episcopos, qui teste S Ignatio ad Philadelphios, perpetuam coluerunt virginitatem: verum quia tempore Christi, rari inter Gentiles et Judæos inveniebantur cælibes, et plerique omnes erant conjugati; hinc eosdam jam conversos ad Christum, eo quod deessent cælibes apti, necesse erat promoveri ad episcopatus et sacerdotia: ita tamen, ut monogamos, quasi castiores eligi velit Apostolus.

Ubi Nota Hi, qui ex conjugio vocabantur ad sacerdotium, post ordinationem usu conjugii abstinebant communi Ecclesiæ lege, idque ob excellentem sacerdotii dignitatem, quæ puritatem angelicam requirit, et ut toti Christo et Ecclesiæ vacarent Unde Apostolus ad Titum c. 1, v. 8. vult Episcopum esse continentem. Certe constat sanctissimos omnes et doctissimos Episcopos, qui a mille ducentis annis vixerunt, fuisse cælibes. Docet id Epiphanius hæresi 59. quæ est Catharorum. *At dices*, ait, *in quibusdum locis presbyteros et diaconos adhuc liberos gignere: sed hoc non est juxta canonem, sed juxta hominum mentem, quæ per tempus elanguit*. Et Hier. l. 1. contra Vigilantium: *Quid facient, ait, Orientis Ecclesiæ, quid Ægypti et Sedis Apostolicæ, quæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes, aut, si uxores habuerint, desinunt esse mariti*. Idem docent et sanciunt sanctissimi Pontifices, Siricius ep. ad Himericum, Leo I. ep. ad Anastasium, Innocentius I. epist. ad Victricium: imo Concil Nicenum I can. 3. et Eliberitanum c. 33. Quod ergo Græci sacerdotes utantur conjugibus, quas ante sacerdotium duxerunt, abusus est, inductus a Græcis incontinentibus sub annum Domini 700. in Synodo Trullana (quæ non legitima, sed clancularia et profana Synodus fuit) can 13. nam ante hos Trullanos, Græci Patres in Concilio Niceno, alibique, ut patet ex Epiphanio loco citato, hunc abusum damnarunt: illum tamen, utpote nimis inolitum, pacis causa, Græcis jam permittit Ecclesia Romana, ut patet e. *Cum olim*. de clericis conjugatis. Denique fuit olim controversia inter S Hier. et Aug. an hæc digamia, quæ est impedimentum sacerdotii, sit accipienda ante baptismum, an vero tantum post baptismum S Hier. ep. ad Oceanum vult tantum censendos hic digamos, qui post baptismum duas uxores successive duxerint, non vero eos, qui ante baptismum unam, et ea defuncta post baptismum alteram duxerunt

Negat id Aug. vultque tam hos, quam illos esse digamos et irregulares; ita enim habet l 20. de Bono conjug. c. 18 *Quod acutius intellexerunt, qui nec eum, qui cathecumenus, vel Paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt; de Sacramento enim agitur*, non de peccato: *nam in baptismo peccata omnia dimittuntur. Propter Sacramenti autem sanctitatem sicut fœmina etiamsi cathecumena fuerit vitiata, non potest post baptismum inter Dei virgines consecrari: ita non absurde visum est eum, qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quamdam Sacramenti amisisse, non ad vitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis Ecclesiasticæ signaculum necessariam* August. sententiam secuta est Ecclesia sunt suo c Innocent. 1. ut patet 28 q. 3.

SOBRIUM.] Græcum νηφάλιον, tam sobrium, quam vigilem (ut vertit Theod. et Syrus) atque perspicacem, suisque rebus attentum (ut Theoph.) significat: nam sobrietas mater est vigilantiæ, ingenii et solertiæ. Inde νηφάλια sacra dicebantur, in quibus pro vino libabatur aqua, nimirum non decet speculatorem omnium saluti invigilantem esse dormitabundum; nec vigilare potest, qui ventri se addicit. Talem, vigilantem scilicet pastorem, se præbuit Jacob patriarcha, Genes. 31 v. 39 Tales debent esse Episcopi et Pastores: imo, ut ait Chrys. imitari, adeoque superare debent duces castrorum, qui noctu diuque universum suum exercitum perlustrant.

PRUDENTEM.] Græcum σώφρονα, etiam temperantem, et, ut Ambr. et Hier. vertunt, *pudicum*: proprie tamen prudentem, qui sana mente, judicio ac consilio est, significet; præsertim hoc loco, ubi præcessit, *sobrium*. In Episcopo magna requiritur prudentia: *nam ars artium*, inquit Nazianz. Apol. 1 *scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere, animal scilicet omnium maxime varium et multiplex.*

Rursum omnia Ecclesiæ negotia dirigere debet Episcopus quanta ergo et quam varia opus est illi prudentia? Tertio, omnibus virtutibus pollere et excellere oportet Episcopum, ergo rare et admirabili prudentia præditus sit necesse est: prudentia enim auriga est omnium virtutum, ut dicere solebat Sanctus Antonius Hinc Aristoteles 9. Ethic c. 13 docet omnes virtutes in prudentia esse connexas, ideoque Socratem asseruisse quod virtutes omnes sunt quædam prudentiæ, quia scilicet nulla sine prudentia esse aut consistere potest; prudentia enim omnes dirigere, omnibus quid agendum, quid cavendum sit, dictare et præscribere debet.

ORNATUM,] κόσμιον, id est, honesto habitu, qui virum gravem decet, ornatum: idem enim est verbum, quod c. 2. v. 9 Noster vertit, *in habitu ornato.*

Secundo et melius, Hier. ad Oceanum, ex Cicerone ait: *Ornatus vocatur, qui decorem servat in motu, incessu, habitu et sermone. Ornatum* ergo idem est, quod moribus compositum; ut etiam per corpus appareat animi moderatio et temperantia. *Amictus enim corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illa*, Ecclesiastici 19. 27. Et ut ait Cicero: *Caput est artis, docere quod facias.* Ita eum Hieronymo explicant Theod. Syrus, Anselm et alii. Hinc S. Ambr ut narrat hic D Thomas quosdam, ordinare noluit, hoc solo nomine, quod dissolute incederent. De hoc ornatu sacerdotali vide fuse S. Greg. hom. 17. in Evangel. Hinc graviter et querula voce S. Ambr. l. de Dignitate sacerdotali c. 6. et Gregor. loco citato docent, causam subinde sacerdotes, Episcopi et clerici despiciuntur, esse ipsorummet levitatem, inscitiam, mores incompositos, impuram et improbam vitam. Hoc enim est quod talibus Deus intentat per Malachiam c. 2. v. 8. dicens: *Vos recessistis de via, et scandalizastis plurimos in lege, irritum fecistis pactum Levi: propter quod et ego dedi vos contemptibiles et humiles omnibus populis.*

PUDICUM] Non habent hanc vocem Græca, nec Syrus, sed Romana. Ut se pudicos servent Episcopi et Ecclesiastici, maxime vitare debent consortia mulierum. Ita S. Augustinum fecisse scribit Possidonius c. 26 Vitæ ejus, quod tanti doctoris exemplum, quia memorabile est nobisque imitandum, hic ascribam: *Fœminarum*, inquit Possidonius, *intro domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, nec quidem germana soror, quæ vidua Deo serviens multo tempore, usque in diem obitus sui, præposita ancillarum Dei vixit; sed neque patrui sui filiæ, et fratris sui filiæ, quæ pariter Deo serviebant; quas personas sanctorum Episcoporum Concilia in exceptis posuerunt. Dicebat vero quia etsi de sorore et neptibus secum commorantibus nulla nasci possit mala suspicio; tamen, quoniam illæ personæ sine aliis necessariis secumque manentibus fœminis esse non possent, et quod ad eas etiam alia a foris introirent, de iis posse offendiculum, aut scandalum infirmioribus nasci. Ob hoc ergo dicebat numquam debere fœminas cum servis Dei etiam castissimis, in uno manere domo. Et si forte ab aliquibus fœminis, ut videretur et salutaretur, rogabatur, numquam sine clericis testibus ad eas intrabat, vel solus cum solis unquam est locutus, nisi secretorum aliquod interesset.*

Ita et S. Xaverius mulieres adiri aiebat minori fructu et majori periculo vel tentationis, vel suspicionis sinistræ. Imo Concil Carthaginense can. 25. decrevit, ne Episcopi, Presbyteri vel clerici fœminas accedant, nisi adsint alii clerici, vel graves aliqui Christiani.

Quam hæc res sit magni momenti æque ac periculi, præclare docet, et graviter admonet Auctor libri de Singularitate (sive solitaria et a fœminis semota vita) clericorum, qui extat inter opera Cypriani. *Lubrica*, inquit, *spes est, quæ inter fomenta peccati salvari se sperat, incerta victoria est inter hostilia arma pugnare, impossibilis liberatio est flammis circumdari, nec ardere* Et infra: *Ipsi nos fallimus quoties credimus inter masculos et fœminas castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet et vivet: verendum est dormienti in ripa, ne cadat; cum dicat Apostolus 1. ad Corinth. 10. Qui se putat stare, videat ne cadat, et utilius est infirmum se homo cognoscat, ut fortis existat; quam si fortis videri velit, infirmus emergot.* Et infra: *De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, et mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, et a muliere iniquitas viri.* Ad finem ita exhortando concludit: *Sic igitur ambulate, sic agite ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus cunctet: severitas in vobis circa fœminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, gravitas veneretur.*

Denique audi quid sit mulier, et vide quam cavenda sit. Sic eam describit Anastasius Nicenus tom. 6. Bibliothecæ SS. Patrum, q 62 §. *Omnis qui aspexerit. Quid est*, inquit, *mulier? in terra naufragium, fons sceleris, letalis accursus, lapsus oculorum, animorum exitium, cordis lancea, sceptrum inferorum, præceps desiderium, juvenum pernicies. Quid mulier? sanctorum calumnia, quies serpentis, diaboli solatium, ægritudo insanabilis, fornax succensa, eorum qui servantur scandalum, vitium immedicabile, diurnæ nugæ, prodigorum hospitium, officina dæmonum Quid est mulier? os effrænatum, triumphus mysteriorum, dux tenebrorum, magistra delictorum, vestita vipera, domus tempestas, viri naufragium, immitis fera*, etc.

Ut ergo sacerdotes et clerici pudicos se servent, fœminarum colloquia et consortia devitent. Idem faciant vicissim fœminæ, præsertim virgines, caveantque ne umquam absque arbitris cum aliquo viro, etiam Religioso, etiam confessario, secreto colloquantur; sed omnia agantur in propatulo, ubi a multis videri possint: vel si intra domum in cubiculo aliquid tractandum sit, numquam desit testis qui omnia videat. Meminerint Thamar in occulto, quod testis deesset, a fratre esse incestatam. Meminerint pene omnes quotquot ceciderunt, hujus moniti negligentia cecidisse. Si nulla essent in abdito et absque inspectore colloquia, nulla essent stupra. Hinc S. Ambros. lib. 2 in Lucam: *Trepidare*, ait, *virginum est, et ad omnes viri ingressus pavere, omnes viri affatus vereri.* Loquitur de virgine cum sola est, in occulto enim uterque alteri est ignis, uterque fomes et stupa: atque diabolus tum adest, omnesque vires suas exserit, ne tam commoda ipsi occasio sine lucro prætereat.

Scripsit S. Leander Episcopus Hispalensis insignem regulam, sive institutionem virginum ad Florentinam sororem, quam edidit noster Browerus, in qua c. 2. ita ei præcipit: *Quisquis vir si sanctus est, nullam tecum quærat familiaritatem, ne videndi jugitate aut infametur utriusque sanctitas, aut pereat. Decidet enim a charitate Dei, quæ perpetrandi mali operis occasionem præbuerit. Decidet a charitate proximi, quæ etsi male non agit, opinione tamen pessimam famam nutrit. Dispar enim sexus in unum locatus, eo titillatur instictu quo nascitur; et naturalis movetur flamma, si incomposita attigerit. Quis colligabit ignem in sinu suo, et non comburetur? ignis et stupa sibi utraque contraria in unum redacta, flammas nutriunt. Viri sexus et fœminæ diversus si conjungitur, quo lex naturæ provocat, commovetur.*

Nimirum ut aiebat Plato, vir appetit fœminam tamquam sui partem (cupit enim costa redire ad latus viri, ex quo sumpta est) et fœmina virum, sicut pars appetit suum totum, cupitque ei jungi et illi inexistere. Vide S. Hieron. epist. 8. 9. 10. 11. et 22. Hic est ergo scopulus latens, sed nocentissimus, ad quem incauti aut sibi præfidentes allisi viri, magni et sancti, castitatis naufragium fecerunt. O qualia et quanta videbimus in die judicii! Qui sapis, fuge blandas Sirenes.

Hospitalem] φιλόξενον, id est, peregrinorum amantem, et erga eos hospitalem. Hæc virtus Episcopo est necessaria, ideoque tantas opes Episcopis attribuit Ecclesia. Hinc S. Gregor. scribens ad Joannem Episcopum: *Hospitalitatem*, ait, *nesciens non fiat Episcopus.* Et Hieron. ad Oceanum: *Ante omnia*, inquit, *hospitalitas futuro Episcopo denuntiatur. Si enim omnes illud Evangelii audire desiderant: Hospes fui, et suscepistis me; quanto magis Episcopus, cujus domus omnium debet esse hospitium? Laicus enim unum, aut duos, aut paucos recipiens implebit hospitalitatis officium; Episcopus nisi omnes recipiat, inhumanus est.* Ita peregrinos conquirebat et colligebat S. Job, hinc cap. 31. 32. ait, *Foris non mansit peregrinus, et ostium meum viatori patuit.*

Ita S. Gregorius Pontifex semper pauperes et peregrinos hospitio et mensa excipiebat: quod ita fuit gratum Deo, ut Christus speciem pauperis induens, mensa ab eo excipi voluerit. Testis est Joannes Diaconus in Vita S. Gregorii lib. 2. cap. 22. et 23.

Ita Leo IX. Pontifex sub annum Domini 1048. effusus in pauperes et peregrinos, leprosum ante ædes suas inventum in lecto suo collocari jussit, ac mane sequenti eumdem requirens disparuisse comperit. Creditum est Christum specie pauperis, Pontificis tam misericordis lecto decubuisse. Narrat hæc Sigibertus in Chronico, et Platina in Vita Leonis IX.

Doctorem.] διδακτικόν, id est, aptum ad docendum. Doctrinam ab Episcopo Apostolus requirit, non lauream: sed hanc quasi doctrinæ testem requirit Conc. Tridentinum, dum vult gradu Licentiæ in Theologia, vel Jure Canonico insignitos eligi in Episcopos. Hæc est prima Episcopi, qua Episcopus est, dos. *Summa enim*, ait Hilar. l. 8. de Trin. *omnium virtutum Episcopalium est scientia et doctrina.* Et Hieron. ad Oceanum: *Absque sermone*, ait, *conversatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet.* Hinc pontifex legis veteris in Rationali inscriptum habebat: *Doctrina, et veritas. Est enim doctrina*, ait Theophyl. in c. 1. ad Titum, *virtus et character Episcopi.* Hinc quoque ad Titum c. 1. ab Episcopo requirit Apostolus, *ut potens sit exhortari.* Et Conc. Trid. potissimum Episcopi munus esse prædicationem verbi Dei, illudque Episcopum per se, si possit, obire debere, docet sess. 5. c. 1.

3 Non percussorem.] Id est, qui lingua non feriat, non jurgetur, non convicietur, non maledicat. Ita Chrys. Sunt enim et *patriæ verbera linguæ*, ait Horatius, cum scilicet patres acerbe objurgant filios.

Secundo et simplicius q. d. Qui manibus non percutiat, non sæviat, non sit asper et crudelis in domesticos et subditos. Ita Syrus, Theoph. et Anselm. *Percussorem*, ait Hier. *Episcopum ille condemnat* (Christus) *qui dorsum posuit ad flagella, et maledictus non maledixit.*

Tertio, Theoph. et Ans. *Non percussorem*, id est, qui non feriat fratrum conscientiam importuno verbo vel exemplo: sed hoc est mysticum. Græca hic addunt μὴ αἰσχροκερδῆ, id est, non turpis lucri cupidum; sed hoc videtur redundare. Nam mox sequitur, ἀφιλάργυρον, id est, non cupidum argenti.

Modestum.] ἐπιεικῆ, id est, æquum. Æquus, inquit Aristot. 5. Ethic. c. 10. dicitur, qui non persequitur summum jus, in quo summa est injuria: sed in partem propendet benigniorem, quam dictat æquitas et moderatio. Unde virtus eo inclinans dicitur ἐπιείκεια.

Non litigiosum.] ἄμαχον, id est, alienum a pugna, non tam verborum, de qua præcessit, quam verborum. Unde Hieron. l. 1. contra Pelagianos vertit, *absque jurgio.* Idem ad Oceanum docet, quam lites dedeceant Episcopum. *Nihil*, ait, *impudentius est arrogantia rusticorum, qui garrulitatem auctoritatem putant, et parati semper ad lites in subjectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant.*

Non cupidum.] ἀφιλάργυρον, id est alienum, ab argenti cupiditate. *Gloria Episcopi*, ait Hier. ad Nepotianum, *est pauperum opibus providere; ignominia sacerdotis est propriis studere. Natus in paupere domo et tugurio rusticano, qui vix milio et cibario pane rugientem ventrem saturare poteram, nunc similam et mella fastidio.* etc.

Terribile exemplum hujus avaritiæ narrat Munsterus l. 3. Cosmograph. de Hattone Moguntino Archie-

piscopo anno Domini 914. qui pauperes vocans mures et quasi murea fame perire permittens, justa Dei vindicta a muribus, perinde ac Pharao a ranis et muscis invasus, ac tandem ad turrim, quæ etiamnum in medio Rheni visitur, confugiens, ibi ab eisdem peremptus et devoratus est. Verum hanc Hattonis a muribus comesti historiam multis refutat noster Serarius in Moguntia lib. 4, c. 4. et 5. dicitque fabulam ortam a Pupielo Polono principe, qui ob crudelitatem a muribus comestus est.

4. SUÆ DOMUI BENE PRÆPOSITUM.] καλῶς προϊστάμενον, id est, qui domui bene præsit. Ex aptitudine enim et dexteritate regiminis œconomici sumitur judicium de aptitudine ad regimen politicum et Ecclesiasticum: qui enim bene domum suam moderatur, signum est quod idem bene reget Ecclesiam: *Et qui domui suæ præesse nescit*, inquit Paulus v. 5. *quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?* Unde S. Hieron. ad Oceanum: *Vult*, ait, *Apostolus Episcopum domum suam bene regere, non ut opes augeat, non ut regias paret epulas, non ut cælatas patinas struat, non ut phasidis aves lentis vaporibus coquat, qui ad ossa perveniant et superficiem carnis non dissolvant artifici temperamento, sed ut quod populo præcepturus est, prius a domesticis exigat.* Quid? quod canone 18. Concilii Carthag. ita præscribitur: *Ut Episcopi, presbyteri et diaconi non ordinentur prius, quam omnes qui sunt in domo eorum, Christianos Catholicos fecerint.*

FILIOS (si quos genuerit antequam crearetur Episcopus. Unde et Ambros. notat, non dicere Paulum, facientem aut gignentem, sed (HABENTEM SUBDITOS CUM OMNI CASTITATE.] Græce σεμνότητος. id est, honestate et gravitate morum. Vatablus, *cum omni reverentia;* Syrus, *cum omni puritate.* Erasmus, *cum ingenuo et liberali pudore.* Hunc enim exigit subjectio, quam filii debent parentibus, de qua præcessit. Vult ergo Paulus ex moribus compositis liberorum, patris mores modumque educandi et regendi æstimari, eumque deligi Episcopum, qui liberos optime instituerit. Unde S. Bernard. lib. 4. de Consid. Ad Eugenium: *Interest*, inquit, *gloriæ sanctitatis tuæ, ut quos præ oculis habes, ita ordinati, ita sint informati, quatenus totius honestatis et ordinis ipsi speculum, ipsi sint forma. Inveniantur præ cæteris oportet expediti ad officia, idonei ad Sacramenta, ad plebes erudiendas solliciti, circumspecti, sese custodientes in omni castitate.* etc. Quid si aliquis durus est, et regimini reluctatur? Respondet Bernardus: *Noli diffidere, curam exigeris, non curationem. Audisti. Curam illius habe: non, Cura, vel sana illum*

Non est in medico semper, relevetur ut æger.

5. SI QUIS AUTEM DOMUI SUÆ PRÆESSE NESCIT, QUOMODO ECCLESIÆ DEI DILIGENTIAM HABEBIT? Græce ἐπιμελήσεται, id est, curam habebit. *Est* enim, inquit Chrysost. *Ecclesia velut domus quædam: ac sicut in domo uxor est, et filii ac servi, omniumque cura ac regimen incumbit viro; ita ferme et in Ecclesia videas. Est autem longe difficilius Ecclesiam, quam domum regere, qui ergo rem familiarem dispensare nescit, is quo pacto Ecclesiæ rite præesse posse putandus est?* Quam ergo stolida est ambitio nonnullorum, qui cum se suosque regere nesciant, remp. vel Ecclesiam regere gestiunt? quibus jure competit illud S. Ephrem. tract. de Timore Dei, initio tomi 3. *Antequam remigare sciamus, gubernare tentamus.* Duces et capitanei esse volumus, qui militare et arma tractare non didicimus. Themistocles Atheniensium dux, uxori ardentius pro filio aliquid petenti respondit: *Athenienses Græcis, ego Atheniensibus, tu mihi, tibi filius imperat. Vide ergo ne insipiens omnibus Græcis imperet.* Quid jam suis dicat Episcopus?

Quærit Chrysost. cur Apostolus communes virtutes hic, non autem raras et heroicas ab Episcopo requirat? cur Episcopos non vult plane esse mortificatos, mundo mortuos, cœlestes, divinos? ac respondet: *Quia per paucos tales invenire erat: Episcopis autem plurimis tunc opus fuit, qui per singulas civitates magistri constituerentur: ne ergo Ecclesiæ negotia fructusque perirent, idcirco moderatam virtutem proposuit inquirendam, non supremam illam atque cælestem. Quippe sobrium et pudicum et honestum esse, multorum commune erat.*

6. NON NEOPHYTUM: NE IN SUPERBIAM ELATUS, IN JUDICIUM INCIDAT DIABOLI.] Νεόφυτον Græci vocant novitium, quasi nove natum aut plantatum, Christoque insitum in baptismo, id est, recens a judaismo aut gentilismo conversum et baptizatum. q. d. Ne facile ordines Episcopum eum qui in fide novitius est, ne scilicet talis novo episcopatus honore superbiat, et novitate potestatis infletur, putans se aliis in fide veteranis meliorem, statimque perfectionem Christianam adeptum, ac quasi Ecclesia eo indigeat, illique non tam conferat, quam ab eo beneficium accipiat, et aliis præesse et insolenter dominari velit. *Excluditur neophytus*, ait Haymo: *ne dicere possit, Indigebat Ecclesia mea sapientia, ideo me ad fidem adduxit, et super se constituit;* itaque *in judicium*, id est, condemnationem, *incidat diaboli*, qui neophytus in cœlo nova creationis suæ pulchritudine superbivit, ideoque damnatus est. Alii aliter: Primo, aliqui sic, εἰς κρίμα id est, inquiunt, in jus et potestatem diaboli: Secundo, alii, εἰς κρίμα, id est in criminationem diaboli; Tertio. Maldon. εἰς κρίμα, id est in peccatum; per quod homo diaboli jurisdictioni et judicio quasi subjicitur. Nam quod hic vocat κρίμα, v. seq. vocat παγίδα. Ita Chrys. et Theod.

Quam sit turpe neophytum eligi, hisce verbis describit Hieron. ad Oceanum: *Heri*, ait, *cathecumenus, hodie Pontifex; heri in amphitheatro, hodie in Ecclesia; vespere in circo, mane in altario; dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator.* Et S. Greg. l. 4. Registri epist. 50. *Alia*, ait, *quoque res valde destestabilis nobis nuntiata, quod quidam ex laico habitu per appetitum gloriæ temporalis, defunctis Episcopis tonsurantur, et fiunt subito sacerdotes. Qua in re jam notum est qualis ad sacerdotium venit, qui repente de laico habitu ad sacrum transit ducatum. et qui miles numquam extitit, dux religiosorum fieri non pertimescit. Quam iste prædicationem habiturus est, qui fortasse numquam audivit alienam? aut quando aliena mala corrigat, qui necdum sua flevit?* Deinde testimonio hoc Pauli, et rerum naturalium exemplo idipsum confirmans, subdit: *Et cum ad sacros Ordines Paulus Apostolus neophytum venire prohibeat; sciendum nobis est, quia sicut neophytus tunc vocabatur, qui adhuc noviter erat eruditione plantatus in fide, ita nunc inter neophytos deputamus, qui adhuc novae*

est in sanctâ conversatione. Scimus autem quod ædificati parietes non prius tignorum pondus accipiunt, nisi novitatis suæ humore siccentur. Et cum ad ædificium arbusta succidimus, ut prius viriditatis humor exsiccari debeat, expectamus. ne ex ipsa novitate curventur, et confracta citius corruant. Vide eumdem. l. 7. Registri epist. 112.

Excipe ab hac lege. nisi neophyti vita adeo sit probata, ut de ejus aptitudine ad Episcopatum nullum sit dubium, aut nisi Dei oraculo neophytus designatur Episcopus. Sic enim sanctus Ambrosius necdum baptizatus Mediolani a puero, et mox a toto populo conclamatus Episcopus electus et consecratus est.

7 OPORTET AUTEM ILLUM ET TESTIMONIUM BONUM (bonæ vitæ) HABERE AB IIS QUI FORIS SUNT (ab infidelibus) UT NON IN OPPROBRIUM INCIDAT, ET IN LAQUEUM DIABOLI] *Et* hic significat, id est: ipsum enim opprobrium vocat *laqueum diaboli*. q. d. Talis eligatur Episcopus, cui etiam Gentiles probitatis testimonium perhibeant, ne alioqui ipsi pristina vitia ei exprobrent, itaque ipse incidat in laqueum diaboli, id est, infamiam, fiatque commune probrum, quo quasi laqueo diabolus multos fideles et infideles capiat, eosque a tali Episcopo. et consequenter a fide et religione Christi avertat. Ita Ambros.

Secundo, ut Theophyl. *ne in laqueum*, id est in pristina Gentilium peccata recidat, itaque omnibus sit scandalo et ruinæ.

Tertio, ut Ans. ne *in laqueum*, id est iram et odium Gentilium incidat, cum eisque inimicitias suscipiat, utpote qui ei sua vitia exprobrent, vel etiam ab eis occidatur. Unde nonnulli per *laqueum diaboli* intelligunt loquelam calumniatoris: hunc enim significat Græcum διάβολος. Primus sensus magis connexus et genuinus est.

Narrat Lampridius in Vita Alexandri Severi solere Christianos proponere publice nomina eorum, qui ordinandi erant sacerdotes, populumque rogare, ut si quis quid criminis de quopiam nosset, ediceret. Sic et ordinandorum nomina publice proponi, in eorumque vitam inquiri jubet Concilium Tridentinum, sess. 23. 5.

8. DIACONOS SIMILITER PUDICOS, NON BILINGUES, NON MULTO VINO DEDITOS, NON TURPE LUCRUM SECTANTES, HABENTES MYSTERIUM FIDEI IN CONSCIENTIA PURA] Post descriptionem Episcopi, sub quo et presbyteros complectitur, transit Apostolus ad diaconos: hi enim sunt Episcoporum et presbyterorum ministri. non tantum in custodia thesauri Ecclesiæ, et distributione eleemosynarum; sed etiam in sacrificio Missæ; in quo olim diaconi calicem sanguinis Domini populo ministrabant. Unde S. Laurentius apud Ambros. lib. 1. Offic. 4. sibi quasi diacono creditam dicit Dominici sanguinis dispensationem. Adeoque diaconi, ait Clemens Rom. epist. 1. et 2. sunt oculi Episcopi, quales jam sunt Archidiaconi, qui totum munus veterum diaconorum retinent et referunt; sicut Archipresbyteri et Pastores totum munus veterum presbyterorum, qui Ecclesiam Dei gubernabant, retinent et referunt. Erat enim diaconi assistere Episcopo et sacrificanti et prædicanti, imo diaconus sacerdoti in sacrificio cooperabatur. et quodammodo cum illo offerebat sacrificium. Unde S. Laurentius ad Sixtum: *Tu*, ait, *numquam sine diacono sacrificium offerre consueveras.* Majus hujus rei argumentum est, quod in Offertorio cum offertur calix vini, diaconus contingens brachium sacerdotis quasi ei cooperans et subserviens, una cum sacerdote dicere solet, *Offerimus tibi, Domine, calicem*, uti præscribit Missale Romanum. Rursum Secundo. diaconi erat particularia fidelium considerare, et ad Episcopum referre; ac Tertio, externa pro arbitratu Episcopi tractare, ut is ab orationis instantia, et assiduo verbi Dei ministerio non impediretur.

Diaconos ergo Apostolus vult esse *pudicos*, græce σεμνοὺς, id est, honestos, compositos, ac vitæ puritate, morumque gravitate conspicuos.

Secundo, vult eos esse *non bilingues*, græce δὶλογους, id est, duplices in sermone, et in dictis inconstantes, ut hic affirment, ibi negent. Quod est hominis fallacis, adulatoris et mendacis. *Nihil autem*, inquit Chrysost. *ita nos degenerare a spirituali nobilitate facit, nihilque in Ecclesia nocet magis, quam versuta simulatio.*

Tertio, *non multo vino deditos*. Non dixit, inquit Theophyl. non ebrios, non temulentos (hoc enim omnino indignum est) verum, non multum potantes, hoc enim animæ mentisque vim et vigorem, licet non eripiat, luxat tamen et debilitat, malique est exempli.

Quarto, *non turpe lucrum sectantes*, quod fit, inquit Ambrosius, quando sub pia professione quæstui studetur. Rursum, cum clericus mercaturæ vacat, sordidaque officia obit lucri gratia. Hinc negotiatio clericis prohibita est a Canonibus.

Quinto, *habentes mysterium fidei in pura conscientia*. Id est, tenentes mysteria fidei cum pura conscientia, ut scilicet teneant puram fidem, et simul conscientiam ac vitam fidei puræ conformem, sive ut cum sincera fide ac doctrina vitam habeant irreprehensibilem. Ita Theodor. Theophyl. et alii.

Secundo, S. Thomas, et Petrus Lombardus per *mysterium fidei*, intelligunt dogmata fidei recondita, quæ aliis, maxime laicis, sunt occulta. Hæc enim scire debent diaconi, eaque conservare tamquam mystæ, vel potius symmystæ sacerdotum.

Tertio, per *mysterium fidei* Catharinus, Hesselius, Magalianus, Soto Major, intelligunt sacram Eucharistiam: hæc enim a Dionys. Chrys. Cyrillo, Basilio, antonomastice vocatur *mysterium*, vel tremenda mysteria. Unde in forma consecrationis sanguinis Domini, calix sanguinis vocatur *mysterium fidei:* et in Græco additur τὸ, quasi designet certum mysterium. q. d. Diaconi habeant, id est, servent et custodiant (hoc enim quoque significat Græcum ἔχω) Eucharistiam, quæ est mysterium illud arcanum fidei Christianæ; in pura conscientia, ut scilicet pura et mente et manibus calicem Eucharistiæ tractent, eumque populo administrent. Solent enim Patres veteres æque ut Paulus hic, loqui tecte et arcane, ne Gentiles eam tantam audientes et non intelligentes irriderent et subsannarent: hinc passim eam vocant arcanum mysterium. Hic sensus valde appositus est: tangit enim proprium et præcipuum diaconorum munus et officium.

Addit noster Lorinus in Auctor. c. 6. v. 3. videri hæc verba, *mysterium fidei*, in consecratione calicis sumpta esse ex hoc Apostoli loco. Unde et Innocent. III. c. *Cum Marthæ*, de celeb. Miss. asserit, verba illa con-

secrationi calicis addita esse ex Apostolica traditione. Causam dat Ivo, quod scilicet ingens hic mysterium lateat, nimirum sanguis Christi sub specie vini. q. d. *Sacramenta quæ vidas in altari, æstimanda sunt, non specie, sed fide.*

10. ET HI AUTEM PROBENTUR PRIMUM, q. d. Sicut Episcopus, ita et diaconi debent esse non neophyti: sed quorum virtus diu spectata et probata sit, ET SIC (ordinati ab Episcopo) MINISTRENT, NULLUM CRIMEN HABENTES.] Græce ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, dum inventi sunt (per probationem, et examen factum ante eorum ordinationem) irreprehensibiles, quos accusare, quos criminari nemo possit. Erasmus vero et Vatablus non ad præteritum, sed ad futurum hæc referentes vertunt, *ministrent diaconi, sic ut nemo eos criminari possit.* q. d Uti ante ordinationem diaconi probati sunt et inventi irreprehensibiles, ita post eam se probent ministrando, ac diaconatu fungendo inculpate et irreprehensibiliter. Sed prior sensus nostri Interpretis verius et aptius cohæret cum verbo *probentur*.

11. MULIERES SIMILITER PUDICAS, NON DETRAHENTES, SOBRIAS, FIDELES IN OMNIBUS.] Ambrosius putat Apostolum loqui de quibusvis mulieribus.

Secundo, Chrys. Theodor. Theoph OEcum. putant enim loqui de diaconissis: nisi enim, ait Theoph de his loqueretur, quid erat opus, cum de diaconis verba faceret, ad mulieres sermonem traducere?

Tertio et optime, D. Thomas, Lombardus, Hesselius, et alii accipiunt de uxoribus diaconorum, quas post ordinationem retinebant diaconi æque ut Episcopi : sed earum usu abstinebant. Unde pro *mulieres*. græce est γυναῖκας. quod tam uxores, ut vertit Vatab. et Erasm. quam mulieres significat. Sicut ergo paulo ante Apostolus Episcopum cum sua familia, ita et hic diaconum cum sua familia vult esse illibatum. Nec ab hac expositione dissidet expositio secunda Chrysostomi et Theod potuerant enim uxores Episcoporum et diaconorum esse diaconissæ.

Ubi Nota Diaconissæ, utpote fœminæ, non ordinabantur: unde Conc. Nicenum canon. 19 eas inter laicos deputat. Perperam ergo ex hoc loco Cataphrygæ sicut viros diaconos, ita et mulieres ordinabant diaconissas, imo et presbyteras et episcopas, ut testatur Epiphan in eorum hæresi

Diaconissæ itaque erant mulieres templi ministeriis addictæ, uti jam sunt Moniales aut Beguinæ: quænam earum fuerint officia, dicam c. 5. v. 9.

Uxores ergo diaconorum, quas scilicet diaconi duxerent, non post, sed ante susceptum ordinem diaconatus, uti ostendi v. 2. quæque marito facto diacono fiebant subinde diaconissæ, tales quales jam dixi, has, inquam, vult Apostolus Primo. esse *pudicas*, græce σεμνάς. id est, honestate et gravitate morum conspicuas. Secundo. *non detrahentes*, μὴ διαβόλους. id est, non calumniatrices; Ambrosius vertit, non studentes discordiæ. Hanc enim parit loquacitas mulierum calumniosa et detractoria. Tertio, *sobrias*, græce νηφαλίους, quod tam sobrias, quam vigilantes et prudentes significat. Hac ergo voce prohibet esse violentas, socordes, vecordes. Quarto, *fideles in omnibus*, scilicet tam in fide conjugali, quam in dispensatione rei domesticæ, ne scilicet sint adulteræ aut furaces. Ex vita enim et fama uxorum pendet fama maritorum, præsertim diaconorum.

12. DIACONI SINT UNIUS UXORIS VIRI: QUI FILIIS SUIS BENE PRÆSINT, ET SUIS DOMIBUS.] De hoc vide dicta v. 2 et 4. ubi idem exegit ab Episcopo.

13 QUI ENIM BENE MINISTRAVERINT (in suo diaconatu, unde græce est διακονήσαντες) GRADUM BONUM SIBI ACQUIRENT, ET MULTAM FIDUCIAM IN FIDE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU.] Id est bonum locum gratiæ et meritorum tum apud Deum, tum apud homines, ut mereantur altius promoveri in sacerdotes et Episcopos. Ita Ambros. Chrysost. Theophyl, Anselm. Unde Concil. Trident. sess 23. c. 11. jubet eos ad Ordines altiores promoveri qui in inferioribus pie et fideliter se gesserint. Ita S Cyprian. l. 4. epist 2. ad Antonianum laudat S. Cornelium Pontificem, quod gradatim ad pontificatum fuerit evectus. *Non iste* (Cornelius) inquit,*ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus et in divinis administrotionibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublima fastigium cunctis religionis gradibus ascendit: tum deinde episcopatum ipsum nec postulovit, nec voluit, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus aciperet.*

Nota. Per *fiduciam* Ambr. intelligit fiduciam petendi et impetrandi a Deo id, quod ab eo petimus. Hæc enim fiducia non tantum Dei misericordia, sed et bona petentis vita ac sanctitate nititur, ut docet August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 37.

Verum pro *fiduciam*, græce est. παρρησίαν, id est, libertatem, scilicet docendi et arguendi. q. d. Diaconi bene fungentes officio acquirent libertatem et auctoritatem, ut homines etiam potentes non curent: sed libere ea, quæ fides Christi exigit, profiteantur, doceant, arguant et perficiant Ita Theophyl et OEcum.

Moraliter S Bernard serm. 3. de Assumptione, explicans optimam partem Mariæ præ Marthe: *Bonum*, inquit, *acquirit gradum. qui bene ministraverit: forte meliorem. qui bene vacaverit Deo: optimum autem, qui perfectus est in utroque.*

14. 15. HÆC TIBI SCRIBO, UT SCIAS QUOMODO OPORTEAT TE IN DOMO DEI CONVERSARI QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS] Stimulum hunc dat Timotheo, ut digne, exacte et vigilanter conversetur, obeatque munia episcopalia in Ecclesia Dei: scilicet ut cogitet, se id facere in domo Dei.

Nota. Non sola Ecclesia Ephesina, sed absolute Ecclesia universalis, hic vocatur *domus Dei et columna veritatis*. Universalis enim Ecclesia in fide errare non potest: Ephesina autem et quælibet particularis Ecclasie in fide errare potest. *Cum totus*, inquit Ambros. *mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus ejus dicitur, cujus hodie rector est Damasus.* Alludit Apostolus ad Bethel, de qua viso ibi Domino dixit Jacob Genes 28. *Vere non est hic aliud nisi domus Dei. et porta cœli;* et ad tabernaculum templumque Judæorum, quod Ecclesiæ typus erat Ita Chrysost. Simul tacite admonet omnes fideles, ut reverenter et sancte se gerant in Ecclesia, cogitantes se vivere et versari non in aula regis, sed in domo Dei, adeoque in oculis ipsius Dei Opt. Max.

15 QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS.] Addit hoc Apostolus, ut innuat Timotheo, magno cum studio ad hæreses et errores devitandos et refellendos, puræ veritati intelligendæ et prædicandæ in Ecclesia

sibi incumbendum esse, adeoque se non Judaizantium, aliorumque Novantium, sed Ecclesiæ fidem sequi et prædicare debere, utpote quæ sit basis veritatis; ac præsertim articulum illum fidei primarium, et tunc maxime necessarium, quem subjicit hic Apostolus, scilicet ut prædicet fidem Ecclesiæ de Christo unico redemptore, excluso Mose et operibus legis; hoc enim est *magnum pietatis sacramentum*, quod subdit Apostolus.

Nota, Ecclesiam dici *columnam et firmamentum veritatis*, id est, columnam bene firmatam et firmantem veritatem. Est enim hendyadis, qualis est cum dicitur, *aurum frænosque momordit*. Rursum Ecclesia est *firmamentum veritatis* tam activum, quam passivum, Ecclesia enim in fide et veritate passive firmatur a Deo per infallibilem assistentiam Spiritus S. a Christo promissam, ac per eam fideles omnes active confirmat. Ita Chrys. Theoph. Beda, et alii.

Unde commentarius Hieronymo ascriptus, Ecclesia, inquit, est *columna et firmamentum veritatis*, quia in ea sola stat veritas firmata, quæ sola sustinet ædificium Ecclesiæ.

Nota Secundo. Alludit Apostolus ad duas columnas, quas erexit Salomon in ingressu templi a se extructi, quarum dextram vocavit Jachin, sinistram Booz, 3. Reg. 7. v. 21. ut iis significaret suum votum, scilicet optare se firmitatem et stabilitatem templi sui, illamque quasi hoc et facto monumento portenderet. Ita Abulensis et Vatabl. ibi, et Franc. Ribera l. 2. de Templo c. 14. Fecit porro duas, et dextram vocavit hebraice Jachin, id est, ut Sept. vertunt 2. Paral. 3. v. ult. κατεύθυνσις, id est directio, a radice כון cun, id est, dirigere; sinistram vero vocavit Booz, id est, ut Sept. ἰσχύς, id est, fortitudo: vel præcise Booz idem est quod *fortitudo in eo*; ut per Jachin significaret directivum imperium, tum Dei circa omnes creaturas et homines, sed maxime circa Judæos, eorumque templum; tum regum Israel circa regimen populi secundum pietatem, piumque Dei in templo cultum. Unde utraque columna corunata erat. Secundo, ut per sinistram Booz significaret fortitudinem executivam directorum: ut quod Jachin prudenter dirigi a Deo et a rege; hoc Booz fortiter exequi tam Deum quam regem repræsentaret: utrumque enim, scilicet tam prudens directio, quam fortis executio, in Deo est, et utrumque regibus est necessarium. utrumque ergo tacite, et re ipsa per hasce duas columnas Deo gratulatus est Salomon, et implicite optavit et oravit, ut utrumque in templi et populi custodia ostenderet, eamdemque sibi et suis in regno successoribus communicaret.

Hæ duæ columnæ allegorice significabant Ecclesiam a Deo directam et stabilitam instar columnæ. Unde Apostolus Ecclesiam vocat *columnam veritatis*. q. d. Columnæ illæ Salomonis umbræ tantum fuerunt, ipsa vero veritas est in Ecclesia Christi, quæ columna est non mendacii, non vanitatis, non umbræ evanescentis, qualis fuit illa templi Salomonici, quod a Chaldæis in cineres et favillas redactum est; sed stabilis, constantis et æternæ veritatis. Hinc quod ait hic Apostolus: *Ecclesia est columna et firmamentum*, idem est, ac si dixisset, Ecclesia est Jachin et Booz. Columna enim, quæ græce dicitur στῦλος, idem est quod Jachin, id est, columna erecta et directa; firmamentum vero idem est quod Booz, id est fortitudo. q. d. Apostolus: Ecclesia est rectitudo veritatis, quam adumbravit Jachin; est etiam fortitudo et firmamentum veritatis, quod adumbravit Booz: ita ut nec vel minimum a recta veritatis linea deflectere, vel a constanti veritatis professione divelli ulla ratione, aut vi, umquam possit.

Unde S. Hier. Angelom. Beda et Eucher. in 3. Reg. 7. partim allegorice, partim tropologice, Columnæ hæ duæ inquiunt, sunt Apostoli et sancti Doctores Ecclesiæ, quia contemplatione ad superna erecti fortes sunt tam fide, quam opere. Duæ sunt quia Judæos et Gentes fulciunt: sunt ante fores templi, ut utrosque in templum, id est in Ecclesiam inducant. Rursum una est a dextris, altera a sinistris, ut demonstrent per prospera et adversa nobis tendendum esse in cœlum, quod est verum Dei templum, utque prosperis non elevemur, adversis non dejiciamur: sed templum ipsum, id est cœlum, quo per ea tendimus, ante mentis oculos perpetuo ponamus, eoque constanter pergamus.

Hinc patet Primo, Ecclesiam esse visibilem, et visibiliter nos docere, ac confirmare in veritate per suos scilicet pastores, Episcopos, et maxime per summum caput, quod est Romanus Pontifex Petri successor, cui dictum et promissum est a Christo, Matth. 16. 18. *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*.

Patet Secundo, Ecclesiam errare non posse in fide et veritate. Negat id Calvinus, ac respondet Ecclesiam dici columnam et firmamentum veritatis, quia conservat verbum Dei scriptum, quod errare non potest; et ut habet commentarius hic Vatablo ascriptus; quia, inquit, qui in Ecclesia sunt, verbum Dei, quod est ipsa veritas, tuentur et defendunt. Sed contra; quia sic Ecclesia esset theca veritatis, non columna. Secundo, sic non tantum omnes Martyres, doctores et fideles, sed etiam omnes bibliopolarum officinæ dicendæ essent columnæ veritatis, quod est absurdum et ineptum. Tertio, sic Judæi hostes Christi dicendi essent columnæ veritatis, quia conservant vetus testamentum. Quarto, columna non in alio, sed per se solida est et firma aliaque firmat et roborat: ergo Ecclesia quasi columna veritatis per se in veritate firma est et solida, ut possit alios in ea confirmare. Ita docent omnes Patres, qui ex hoc loco docent ab Ecclesia in dubiis fidei petendam esse certam et stabilem resolutionem. Audi inter alios Irenæum l. 3. c. 4. *Tantæ*, ait, *ostensiones*, (Ecclesiæ) *cum sint, non oportet apud alios quærere veritatem: quam facile est ab Ecclesia sumere, cum Apostoli quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis, uti omnis quicumque, velit sumat ex ea potum vitæ: hæc enim est vitæ introitus. Omnes autem reliqui fures sunt et latrones. propter quod oportet devitare quidem illos; quæ vero sunt Ecclesiæ, cum magna diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem*. Deinde ab Ecclesia et Ecclesiæ traditione dubiorum et quæstionum in fide suborientium resolutionem petendam esse docet, cum ait: *Quid enim etsi de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, et ab eis de præsenti quæstione sumere, quod certum et liquidum est? Quid autem si neque Apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat sequi ordinem traditionis, quam tradide-*

runt iis, quibus committebant Ecclesias? cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christo credunt, sine charactere, vel atramento, scriptam habentes per spiritum in cordibus suis salutem, veterem traditionem diligenter custodientes. Similia habet cap. 3. ubi inter omnes Ecclesias maxime sequendam ait Ecclesiam Romanam, a Petro et Paulo fundatam.

Audi Hier. contra Luciferian. *Puteum*, ait, *omnes propositionum rivulos uno Ecclesiæ sole siccare.* Et iterum: *Brevem tibi apertamque animi mei sententiam proferam, in illa Ecclesia esse permanendum, quæ ab Apostolis fundata usque in hunc diem durat*, etc. Audi Ambrosium epist. 82. *Utrumque*, ait, *ad Mosen a Domino dictum est: Ubi stas, terra sancta est. Et: Tu hic sta mecum hoc est, mecum stas, si stas in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fœcunda sanctitatis, et opima virtutum messibus Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparuit: ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est, ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui* Audi denique August. l Contra epist. fundament c. 5. *Ego Evangelio non crederem, nisi me Catholicæ Ecclesiæ commoveret auctoritas. Quibus ergo obtemperavi dicentibus, Credite Evangelio; cur non obtemperem dicentibus mihi, Noli credere Manichæo?*

16. ET MANIFESTE MAGNUM EST PIETATIS SACRAMENTUM, QUOD MANIFESTATUM EST IN CARNE] q. d. Sicut olim templum Judæorum, quod erat domus Dei, continebat arcana mysteria, scilicet arcam Cherubim, propitiatorium: ita Ecclesia Christi, quæ est domus Dei, continet, servat, docet et explicat verissime magnum pietatis Dei sacramentum, scilicet incarnationem Verbi, et dispensationem omnem carnis ab eo assumptæ. In hac enim re præcipue consistit religio Christiana, et Ecclesiæ doctrina, ac veritas. Nam, ut ait Fulgent. l. 1. ad Trasimundum: *Certum est pene omnes hæreticæ pravitatis errores insurrexisse, dum magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, aut sicut est* non *credunt, aut* omnino non *credunt.* Et patet primis quadringentis annis, omnes Arrii, Nestorii, Eutychetis, Apollinaris, Valentini, Manichæorum, et aliorum hæreses versatas fuisse vel circa divinitatem, vel circa humanitatem Verbi incarnati q. d. Apostolus: vide, *o* Timothee, ut caute et reverenter in Ecclesia converseris, utque hoc veritatis et pietatis sacramentum vere piissimum rite doceas, eoque digne vivas. Tibi enim credita est tanti custodia sacramenti, inquit Chrysost.

Nota Primo. Pro *manifeste*, græce est ὁμολογουμένως, id est confesse, et, ut Ambrosius, *omnium confessione*, et, ut Erasm. vertit, *citra controversiam.*

Nota secundo. *Magnum* hoc *pietatis sacramentum* est Verbi incarnatio, nativitas, passio, crux, resurrectio, ascensio Gentium per ipsum conversio justificatio et salus: vel aptius est ipsum Verbum incarnatum, sive Deus-homo, nascens, patiens, crucifixus, resurgens, ascendens, justificator et salvator omnium hominum. Unde pro eo quod nos habemus, *quod manifestatum est in carne*: Græce habent, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, id est Deus manifestatus est in carne, justificatus est in spiritu, angelis apparuit, prædicatus est Gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria Ita legunt Syrus, Chrysost Theoph et Cyril, ad Reginas. *Ipsa*, inquit S Dionys. cap. 2. de Divin. nom. *Jesu in carne apparitio et ineffabilis est sermoni omni et omni ignota intelligentiæ, ipsi quoque angelorum primati non cognita* (scilicet plene et perfecte quoad omnia).

Quare minus apte nonnulli cum Erasmo hæc explicant de lege Christi et prædicatione Evangelii: adeo ut etiam Beza miretur Erasmum tam studiose omnes Scripturæ de Christi divinitate locos enervare aut detorquere: quamquam lex Christi et prædicatio Evangelii uti consecuta sunt ex Verbi incarnatione, ita ex eo hic consequenter intelliguntur.

Adverte Tertio. *Sacramentum*, vel, ut Græce est, mysterium, non significat hic signum rei sacræ, sed ipsam rem sacram et arcanam, scilicet Verbum incarnatum. Addit Magallianus, in fine hujus capitis, per *magnum* hoc *pietatis sacramentum* accipi posse Eucharistiam. Sed hic sensus accommodatitius tantum est, non autem ex mente Apostoli. Idem enim est Verbum incarnatum in altari, quod olim natum in Bethlehem manifestatum fuit in carne: ac proinde ea quæ huic, eadem et illi accommodari possunt.

PIETATIS.] Græce εὐσεβείας, quod Syrus vertit, *justitiæ*: quia, ut sequitur, hoc arcanum, sive sacramentum, justificatum fuit in spiritu, et per illud satisfactum fuit justitiæ Dei, quæ peccatum Adæ punivit et vindicavit in Christo incarnato et crucifixo.

Secundo, Ambr. *pietatis*, inquit, id est veritatis, cujus columna est Ecclesia, quia Deus magnanimitatem, pietatem et clementiam suam, scilicet piissimam gratiam, et dona Christi exhibet iis, qui illam vere agnoscunt. Unde et Vatablus vertit, *magnum est mysterium quod pii norunt.*

Tertio et genuine εὐσεβείας, id est pietatis, Dei cultus, ac religionis. q. d. Mysterium incarnationis pium est, et tale quo maxime colitur Deus, quoque maxime Deum coluit Christus. et quod incitat nos ad pietatem, Dei cultum ac venerationem; quodque piissime recolendum et venerandum est: hoc enim proprie significat εὐσέβεια, id est pietas.

Quarto potest ex communi hominum sensu sic accipi: *pietatis*, id est misericordiæ et dignationis; Hebræum enim חסד *chesed*, id est pietas, passim significat misericordiam, tum quia piorum proprium et certum indicium est misericordia. Sic pietas pro clementia et misericordia sumitur Eccli. 44. 10. Esther 16. 10. tum quia misericordia Deo gratissimus est cultus. *Misericordiam* (Christus ait) *volo, non sacrificium.* Et Jacob. c. 1. 27. *Religio*, ait, *munda est visitare pupillos et viduas.* Est ergo incarnatio Verbi summæ *pietatis*, id est dignationis mysterium: nam etsi ille ait,

> Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
> Majestas, et amor.

Hæc tamen in Christo conveniunt, scilicet summa majestas divinitatis, et summa vilitas humanitatis, quæ duo vinxit, et arctissime sociavit amor, scilicet ut idem Christus sit Deus homo, Verbum infans, puer sapiens. S Aug. l 9 Confess. c. 6. de se recenter baptisato loquens: *Non satiabar*, ait, *illis diebus, dulcedine mirabili considerare altitudinem consilii tui (o Deus) super salutem generis humani.* Hinc recte infert admirabundus B. Prosper sentent 30. *Quid*, in

quit, *futurus est homo, propter quem Deus factus est homo?*

Quod manifestatum est in carne.] En magnum, quod dixi, pietatis sacramentum, scilicet quod Verbum æternum in se invisibile, in carne apparere viderique dignatum sit. Unde Græca habent Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ id est, Deus apparuit in carne, olim legerunt ὁ Θεὸς, vel ὃς Θεὸς, id est, qui Deus. Nam hunc locum corrupit Macedonius legens ὡς pro ὃς, sicque interpretatur: ut esset Deus, apparuit per carnem. q. d. Ut hic homo qui dicitur Jesus, esset et dici posset Deus, hac de causa Deus descendit et apparuit in carne et corpore Jesu, in eoque quasi in domo habitavit. Sentiebat enim cum Nestorio Christum duas habere tam personas quam naturas, unamque alteri non esse junctam hypostatice: sed tantum per assistentiam vel inhabitationem, qua de causa ab Anastasio Imper. episcopatu Constantinopolitano pulsus est, ut refert Liberatus in Breviario, c. 19. tom. 3. Conciliorum. Verum hanc calumniam falso in Macedonium Patriarcham Catholicum concinnatam esse ab Anastasio Imp. Eutychiano, ut enim suæ hæresi resistentem episcopatu abdicaret, eo prætextu quod Nestorianus esset, qui Eutycheti resisteret, demonstrat Baronius anno Christi 510. in fine.

Justificatum est in spiritu.] Primo, sic aliqui explicant, ne quis putet Christum cum carne carnis vitia assumpsisse, dico quod Christus per opera Sancti Spiritus, et per hoc quod Spiritus Sanctus in eum cum baptizaretur, descendit in specie columbæ, declaratus et agnitus sit esse summe justus, adeoque ipsa justitia.

Secundo, Cyrill. ad reginas, et Anselmus explicant sic. q. d. Christus a Spiritu Sancto factus est justus, adeo ut numquam peccaverit, sed alios a peccatis justificarit, sic fere et Vatablus; Declaratus est, inquit, Christus per Spiritum Sanctum esse verus justificator.

Tertio, Theophyl. hoc modo interpretatur, q. d. Christus abrogata carnali et umbratica legis justitia, solidam et veram justitiam, quæ in spiritu consistit, induxit.

Quarto, alii ex Syro putant Apostolum hic dicere, quod per Verbum incarnatum satisfactum sit justitiæ, et justæ vindictæ Dei.

Quinto, Brixianus hoc modo intelligit, q. d. Christus qui in carne hominibus apparuerat, non hominum sed Spiritu Sancti oculis judicatus est justus.

Verum Sexto et ultimo, hic genuinus hujus loci est sensus. q. d. Apostolus: Gentes rident Verbum incarnatum, et in carne manifestatum, sive Deum hominem factum, quasi stultum Judæi habent pro scandalo: sed Spiritus Sanctus per rationes convenientissimas, per miracula, per tot charismata, per efficacem prædicationem, et sanctitatem, zelum, sapientiam, aliasque dotes cœlestes Apostolorum declaravit et comprobavit hoc Dei de Verbi incarnatione consilium esse justum, sanctum, sapiens, Deoque dignum. In hoc enim incarnationis opere relucet mira Dei justitia, sapientia, bonitas et potentia, ut pulchre declarat S. Thomas 3. p. q. 1. a. 1. et 2. ita ut centurio et alii videntes Christi etiam patientis in cruce miracula, patientiam, gratiam, etc. exclamarent. *Vere filius Dei erat hic*. Ita Chrysost. Ambros. et Sedul. Sic *eloquia Dei*, dicuntur *justificata*, id est, declarata esse justa et sancta. Sic Matth. 11. 9. *sapientia* dicitur *justificata a filiis suis*, id est, justa declarata, et absoluta ab omni calumnia hominum mundanorum et sapientum hujus sæculi. Huc refertur et illa Theophyl. expositio, justificatum, inquit, est hoc mysterium in spiritu, quia Deus fecit omnia in hoc mysterio, quæ requirebantur ad hominum salutem. Itaque si qui pereunt, sua culpa pereunt, quia Christo credere et obedire nolunt: sibi ergo suam perditionem imputent, Deum autem justificent. Eodem sensu Ps. 50. dicitur: *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.*

Apparuit angelis.] Græce ὤφθη, *visum*, vel, ut Vatablus vertit, *visus est angelis*: visum est, supple sacramentum, visus est, supple Christus, qui est hoc sacramentum, id est res hæc sacra et arcana. Omnia enim hæc referri possunt ad Græcum Θεὸς, id est, ad Deum in carne manifestatum. q. d. Visus est ab angelis in præsepio Deus infans, cum cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo*, visus etiam est ab eisdem in deserto cum bestiis agens, jejunans, orans, prædicans, fatigans se, moriens, resurgens quoque, et ascendens supra omnes cœlos et angelos, cum admirantes angeli dixerunt Isaiæ 63. 1. *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* Hinc et angeli resurrectionem Christi nuntiarunt, quia per Christum nobis reconciliati majorem salutis nostræ curam gerere cœperunt. Ita Aug. Enchirid. c. 61. et 62.

Mystice. S. Gregor. 34. Moral. c. 4. per *angelos* accipit prædicatores, per quos, ut sequitur, Christus prædicatus est Gentibus.

Prædicatum est gentibus.] Mira fuit Dei bonitas, quod non solis Judæis, quibus promissus erat Messias, sed omnibus Gentibus quantumvis impuris, barbaris, idololatris et sceleratis, Christus, Christique justitia prædicata fuit.

Creditum est in mundo.] Non solum, inquit Theodoretus, prædicatus est Christus, sed et creditus; et ut Deus ab iis qui crediderunt adoratur. Mirum fuit, totum mundum credere in Christum hominem crucifixum, ab eoque gratiam et salutem sperare; magnum fuit hoc potestatis et veritatis ejus argumentum. Vide dicta 1. Corinth. 1. v. 18. et 24.

Assumptum est in gloria.] Cum scilicet Christus, sive Deus-homo gloriose cum angelis et Sanctis omnibus tam in corpore, quam in anima triumphans ascendit in cœlum. Ita Chrysost. Theophyl. Anselmus et Theodor. qui putat hoc addi quasi causam, cur creditum sit ei in mundo, quia scilicet in cœlis a dextris Dei sedet, indeque quasi doctor efficax et omnipotens veritatem mundo persuadet, ut omnes credant in eum. Adde, cum Hesselio, posse sic explicari, Christus assumptus, id est receptus, est a mundo tamquam in gloria Patris existens, tamquam verus Deus cui omnis debetur gloria: quem proinde totus mundus glorificat.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT INSTARE HÆRESES, QUÆ DAMNABUNT NUPTIAS, ET CERTOS CIBOS QUASI IN SE MALOS, CUM OMNIS CREATURA DEI IN SE BONA SIT.

SECUNDO, V. 8. CORPORALI EXERCITATIONI PRÆFERT EXERCITIUM PIETATIS.

TERTIO, V. 12. MONET EPISCOPUM, UT SIT EXEMPLAR SANCTITATIS, UT GRATIAM SIBI IN ORDINATIONE DATAM EXSUSCITET, UT INTENDAT SIBI ET DOCTRINÆ.

1 SPIRITUS autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, at-
tendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, 2. in hypocrisi loquentium menda-
cium, et cauteriatam habentium suam conscientiam, 3. prohibentium nubere, abstinere a
cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt
veritatem. 4. Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione
percipitur: 5. sanctificatur enim per verbum Dei, et orationem. 6. Hæc proponens fratribus, bo-
nus eris minister Christi Jesu, enutritus verbis fidei, et bonæ doctrinæ, quam assecutus es. 7. In-
eptas autem, et aniles fabulas devita: exerce autem teipsum ad pietatem. 8. Nam corporalis exer-
citatio ad modicum utilis est; pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ, quæ
nunc est, et futuræ. 9. Fidelis sermo et omni acceptione dignus. 10. In hoc enim laboramus, et
maledicimur; quia speramus in Deum vivum, qui est Salvator omnium hominum, maxime fide-
lium. 11. Præcipe hæc, et doce. 12. Nemo adolescentiam tuam contemnat; sed exemplum esto fi-
delium, in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. 13. Dum venio, attende le-
ctioni, exhortationi, et doctrinæ. 14. Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per
prophetiam, cum impositione manuum presbyterii. 15. Hæc meditare, in his esto, ut profectus
tuus manifestus sit omnibus. 16. Attende tibi, et doctrinæ: insta in illis. Hoc enim faciens, et te-
ipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.

1. SPIRITUS AUTEM MANIFESTE DICIT, QUIA IN NOVISSIMIS TEMPORIBUS DISCEDENT QUIDAM A FIDE.] Monuit Timotheum Episcopum in fine cap. præced. ut sincere et recte conversetur, et prædicet in Ecclesia, quæ est basis veritatis. Causam hic subdit Apostolus, quia scilicet exurgent hæretici veritatis et Ecclesiæ hostes, et multos seducent. q. d. Vide, o Episcope, ut contra eos vigiles et excubes.

Nota. *Spiritus*, scilicet sanctus, per me et alios Prophetas hoc prædicit *manifeste*, græce, ρητως, id est præcise, certo, præscriptis et expressis verbis; hæc enim vocantur ρητα. *Quia* (quod) in *novissimis;* græce non est εσχατοις, sed υστεροις, id est posterioribus, vel sequentibus (hoc enim significat Hebræum אחרית *acharit*, quo nomine vocant Prophetæ tempus Messiæ, quod noster Interpres vertit novissimum) *temporibus discedent*, græce αποστησονται, id est deficient, descissent, apostatabunt a fide.

ATTENDENTES SPIRITIBUS ERRORIS, (legit Noster, πλανης, jam legunt, πλανοις, id est fallentibus, seductoribus. et in errorem ducentibus; sed eodem redit sensus) ET DOCTRINIS DÆMONIORUM.] Unde recte hic Chrysost. hom. 12. asserit omnem hæresim et hæreticorum dogmata esse ex diabolo: cujus rei auritus est testis Cassian. collatione 7. c. 32. *Audivimus*, inquit, *apertissime confitentem se inspirasse hæresin Arrii et Eunomii.*

Et Irenæus l. 1. c. 9. et l. 2. c. 57. tradit Simonem Magum, et Marcum, aliosque hæresiarchas habuisse dæmones paredros et familiares: sicut e contrario Ecclesiæ paredrum, quasi assessorem et consultorem, habet Spiritum Sanctum.

Cum multi visitarent Fulbertum Episcopum Carnotensem, ille inter alios conspicatus Berengarium, nisu quo valuit, expellendum indicabat, protestatus immanem dæmonem prope ipsum consistere, multosque ad eum sequendum blandiente manu, et illice anhelitu corrumpere, ut refert Wilhelmus Malmesbuliensis de gestis Anglor. l. 3. et Baron. an. Domini 1028. Maximilianus I. Imp. in comitiis Augustæ Vindel. anno Domini 1518. publice prandens, videns Lutherum, dixit Baroni cuidam pincernæ suo: *Video cacodæmonem forma corporea humeris istius monachi incubantem. et te quidem superstite, me vero defuncto, iste monachus turbas, calamitates et miserias gravissimas in imperio suscitabit.*

Quin et hæresiarchæ ipsi idipsum confitentur, Lutherus lib. de Missa angulari de seipso testatur (ejus enim hæc verba sunt) diabolum et se inter se mutuo familiariter nosse, et plus uno salis modio simul comedisse; illumque dulci alloquio se frequenter convenisse, et nocte excitasse, atque stimulasse, ut contra Missam scriberet, et ad eam rem argumenta suppeditasse.

Zuinglius libr. de Supplemento Eucharistiæ, narrat anxie cogitanti sibi, quomodo verba institutionis Sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorque-

rat, intempesta 13. Aprilis nocte spiritum monitorem adfuisse; et albusne an ater fuerit ambigit.

Erasmus Albertus Basileensis Ecclesiastes, eacodæmonem Carolstadio concionanti, procerioris staturæ hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam moreretur.

Calvinus epistola ad Bucerum monentem, ut conviciis et maledictis abstineret, respondit, non sui ingenii esse morbum, sed sui genii, puta diaboli patris: nec enim bonus genius et angelus maledicentiæ potest esse incensor et suggestor. Plura exempla hæreticorum, qui magnam cum dæmone habuerunt communionem recensuit noster Petrus Thyræus disp. de dæmoniacis p. 9. c. 21.

Apostolus tamen proprie alludit ad hæresim Manichæi quæ proprie fuit doctrina dæmoniorum, quia dæmonem fecit factorem visibilium, Deum vero invisibilium; imo S. Chrysost. Secundo, per dæmonia accipit homines, qui duces sunt errorum et scelerum. Sic Judas a Christo Joan. 6. 71. vocatur *diabolus* per emphasim, ob magnitudinem malitiæ; *Ex vobis*, inquit, *unus diabolus est.* Nam hominibus magis proprie quam diabolis conveniunt ea, quæ sequuntur, scilicet *loquentium mendacium, et cauteriatam habentium conscientiam*, etc.

Tertio, Vatablus δαιμονίων accipit non substantive, ut significet diabolos, sed adjective, ut significet divinos: hæretici enim fingunt se esse divinos, et Prophetas a Deo missos. Sed primus sensus simplicissimus est et maxime proprius.

2. In hypocrisi loquentium mendacium.] q. d. Hæc dæmonis fallacia per hosce homines apostatas, vel potius hi apostatæ a dæmone afflati loquentur mendacia, et docebunt errores *in hypocrisi*, id est, in simulatione, et ut Ambrosius, in fictione, quia simulabunt per verba blandiloqua, per citationem Scripturarum, per simulationem vitæ puræ et sanctæ, se veritatem loqui et docere, non mendacium. Sic Manichæi et Encratitæ, quos proprie hic taxat Apostolus, ut mox dicam, cum domi et secreto viverent turpissime et libidinosissime, foris tamen et exterius simulabant se casta et sancte vivere, adeoque damnabant nuptias, etiam legitimas, ut docet Epiphan. et August.

Cauteriatam habentium conscientiam.] Videntur hi omnes genitivi referri ad *dæmoniorum*. quasi dæmonia cauteriatam habeant conscientiam, idque verum est. Sed melius refers hos genitivos non ad *dæmoniorum*; sed ad nomen *quidam*, quasi illius distributivos, q. d. Discedent a fide quidam hominum, puta apostatarum, loquentium mendacium, cauteriatam habentium conscientiam, etc. hoc enim proprie ad homines pertinet. Unde commodius et clarius dixisset in nominativo: *Quidam loquentes mendacium, et cauteriatam habentes conscientiam:* sed per hebraismum maluit dicere in genitivo, quia præcessit genetivus *dæmoniorum*, etiamsi ad eum proprie non pertineat: sic enim Hebræi concordant nomen vel verbum subinde cum propinquiore nomine, non autem cum eo quod proprie respicit, et cum quo in Latina et Græca syntaxi concordare debet. Sic Job 15 20. מספר שנים נצפנו *mispar sehnnim nitspenu*, id est, *numerus annorum reconditi sunt*, id est, reconditus est, Eccles 10 1. זבובי מות יבאיש *sebube mavet iabis*, id est, *muscæ mortis perdit*, id est perdunt, *suavitatem unguenti*.

Idem hic fit, præsertim quia hi homines hæretici sunt dæmoniaci, et quasi afflati dæmone, ut videantur esse dæmonia, ut ait Chrysost. Hæretici ergo cauteriatam habent conscientiam, id est, ut Beza vertit, cauterio amputatam conscientiam. Verum Græcum καυτηριάζω significat cauterium inuro, non autem per cauterium amputo. Rursum cauterium non amputat membrum cui inuritur, sed perforat. Conscientia ergo cauteriata est, ut Syrus vertit, notata et inusta indelebili cauterio infamiæ, scilicet ob libidines aliaque infamia scelera. Alludit ad stigmata, quæ maleficis ferro candenti inuruntur, quale Calvino ob sodomiam Novioduni in Picardia inustum fuisse non tantum ejus familiaris Hier. Bolsecus doctor medicus in Calvini Vita, sed et multi alii viri gravissimi asseverant. q. d. Paulus: Hi hæretici non tam corpus, quam animum habent stigmaticum ob vitæ dedecora. Ita Chrys. Theophyl. et alii.

Narrat Irenæus l. 1. c. 24. et Epiphan. de Gnosticis et Carpocratianis, quod aversarentur procreationem liberorum, suosque discipulos notarent cauterio in superiore dextræ auris parte. Forte ad eos hic respexit Paulus, q. d. Hi sicuti habent aurem cauterio notatam, ita et conscientiam.

Notat Ambrosius per cauterium hoc non tantum significari notam infamiæ jam dictam, sed etiam Secundo, morum corruptionem; et Tertio eorumdem immutabilitatem. Unde S. Thomas: *Sicut cauterium*, inquit, *corruptio est in carne per ignem, sive ferrum ignitum, ex qua egreditur continuo putredo: ita ex igne perversæ voluntatis quasi cauteriatæ ulceratur conscientia, et egreditur falsa doctrina dæmoniorum.* Theodor. vero ad tertium, scilicet ad morum immutabilitatem, alludens, per cauteriatam conscientiam, stuporem eorum extremum accipit. *Locus enim*, inquit, *cauterio inustus priorem sensum amittit.* Ita et Francisc. Turrianus in can. 44. Apostolorum, *Cauteriatam*, inquit, *conscientiam vocat Apostolus eam quæ sensum peccati amisit, instar partis cauterio inustæ*, quæ jam pervenit ad dedolentiam, de qua dixi Ephes. 4 19. Sic cauterium hoc idem pene est cum spiritu compunctionis de quo dixi Rom. 11. 8.

Quarto, per ustionem cauterii posset ardor concupiscentiæ et libidinis intelligi. q. d. Hi hæretici sunt hypocritæ: nam exterius videntur frigidi et casti, prohibentque nubere: sed interius in conscientia uruntur et ardent cauterio concupiscentiæ. Quamquam Græcum κεκαυτηριασμένων, est præteritum, nec proprie eos qui cauterio inuruntur, sed qui inusti sunt, significat. Prior ergo sensus maxime est genuinus.

3. Prohibentium nubere, abstinere a cibis.] Est ellipsis Attica: supplenda enim est vox κελευόντων, id est jubentium, *abstinere a cibis*. Loquitur contra Simonianos, Saturninum (qui tempore Apostolorum vixit) Ebionem, Manichæos, Marcionitas, Encratitas, qui dicebant nuptias, vinum, carnes, etc. non esse a Deo bono, sed malo, puta diabolo, creata, ac proinde hæc natura sua esse mala et cavenda: eorumque esu et usu hominem infici et maculari.

Id patet Primo, ex ratione, qua eos impugnat Apostolus, cum subdit, *Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actio-*

ne *percipitur* q. d. Errent hi, dum aliquas creaturas natura sua esse malas, et vitandas docent: nam omnis creatura Dei bona est, et ad usum homini data a Deo.

Secundo, id docent diserte Patres communi consensu, Chrysost. Theophyl. OEcum. Ambros. hic et August. l. contra Adimantum c. 14. *Hos*, ait, *proprie designat, qui non propterea temperant a cibis istis, ut aut concupiscentiam suam refrænent, aut infirmitati alterius pareant, sed quia ipsas carnes immundas putant, et earum creatorem Deum esse negant.*

Tertio, quia hanc fuisse hæresin Encratitarum, quorum auctor fuit Tatianus S. Justini discipulus, docet Irenæus l. 1. c. 30 indeque esse dictos Encratitas, id est continentes. *A Saturnino*, inquit Irenæus, *et Marcione exorti, qui vocantur Continentes; abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui masculum et fœminam ad generationem hominum fecit, et eorum quæ vocantur apud eos animalia, abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit Deo.*

De Marcione hæc habet Epiphan. hæresi 42. *Docet hic* (Marcion) *animatis non vesci; pronuntians reos esse judicii eos qui carnem edunt, velut qui animas edant.*

De Saturnino ejusque asseclis Irenæus l. 1. c. 22. ita ait: *Nubere et generare a satana dicunt esse; multi autem ex his, qui sunt a Saturnino, et ab animalibus, abstinent, perfecta hujusmodi continentia seducentes multos.*

De Manichæis testis est Epiphanius hæresi 66. eos de abstinentia ab animatis eadem docere cum Marcione. *Edentem*, ait, *carnes Manichæus animam edere dicit, et esse ipsum reum, ut et ipse tale quid fiat; si suum edat, ut taurus fiat, si porcum edat, ut porcus fiat. et sic de reliquis. Quapropter ab animatis abstinent isti. Et si quis*, inquit, *Manichæus uxorem duxerit, etiam ipse post discessum ex hac vita in aliud corpus transit, et fit mulier, quo etiam ipse nubat: dicit quoque Deum malum fecisse corpus, Deum vero bonum animas.*

Ex hisce verbis patet Manichæos duplici de causa carne animalium abstinuisse: prima, quod putarent carnem esse malam a malo Deo: secunda, quod putarent comedentem carnem animalis, ejusdem animam occidere, et comedere, reumque esse animæcidii, vel etiam homicidii. Quidam enim inter illos putabant omnia animate vivere anima rationali. Hinc nec segetes metere, nec pinsere, nec panes coquere volebant; sed tantum coctos, ab aliis comedebant, idque non nisi prævia protestatione et excusatione cum timore et formidine Unde hæc erat eorum benedictio mensæ et panis, teste Cyrillo Hieros. catech. 63. *Ego te non seminavi: seminetur seminans te. Ego te non messui: metatur metens te. Ego te igne non coxi: coquatur qui coxit te. Hæc alius fecit, et attulit mihi, ego sine culpa comedo.* Hac oratione utebantur, partim ut amolirentur a se culpam animæcidii. vel homicidii; partim quia putabant eum qui panem aliter et intrepide comederet, in panem pariter esse mutandum, et ab aliis vicissim comedendum. Patent hæc ex Epiphan. et Theodor. l Hæreticor. fabular. Unde S August. l. de Hæresib. in hæresi Manichæorum, dicit quosdam eorum, præcipuos scilicet, nec carnibus vesci, nec ovis, nec lacte. sed nec vino, dicentes vinum esse fel principis tenebrarum, edditque: *Hi quoque*, ait, *docent auditores suos. ut, si utantur conjugibus, conceptum tamen generationemque devitent ne divina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis alligetur in prole; unde nuptias sine dubitatione condemnant, et quantum in ipsis est prohibent, quando generari prohibent propter quod conjugia copulata sunt* Similia habet l. 30. contra Faustum c. 5 et 6. ubi docet Apostolum eos hoc loco perstringere et damnare, non autem Catholicos, qui studio virtutis nuptiis aut carnibus abstinent *Ille*, ait August. *prohibet nubere, qui hoc malum esse dicit, non qui huic bono aliud melius anteponit.*

De Severianis idem docet Epiphanius hæresi 45. *Hi*, ait, *docent vitem ex diabolo ortam, et mulierem opus esse satanæ* Idem docuisse Archonticos narrat hæresi 40. *Ideoque*, inquit. *eos qui matrimonium contrahunt. opus satanæ explere dicunt Archontici, ad duntque dimidiam hominis partem esse Dei, dimidiam diaboli: eam ab umbilico, et supra dicunt esse formationem Dei, ab umbilico vero, et infra esse malæ partis formationem. Quapropter dicunt omnia secundum voluptatem, et æstri stimulum ac concupiscentiam ab umbilico et infra fieri.*

De Ebione, qui coævus fuit S Joanni Apostolo. narrat idem Epiphan. hæresi 30. eum ab animatis, et a carnibus, omnique edulio ex carnibus facto abstinuisse causamque rogatus hanc adferebat, quod caro ex corporum commixtione procreata, ac proinde polluta et immunda esset Unde sequitur eum nuptias, et usum nuptiarum damnasse. Hinc S. Ignatius epistola ad Philadelphios post factam Ebionis mentionem: *Si quis*, inquit, *corruptionem et coinquinationem vocat legitimam commixtionem, et filiorum procreationem, aut aliquam escam execrabilem putat: hujusmodi habet cohabitatorem draconem apostatam.* Et ibi quasi in tabula depictam doctrinam dæmoniorum, quam Paulus hic taxat.

Nota. Hæ omnes hæreses indirecte mysterium incarnationis, de quo c. præced. v. ult. evertebant. Si enim caro non est bona, nec a bono Deo, ergo nec caro Christi bona est, et a bono Deo. Rursum, ergo pater Christi non est Deus creator omnium, sed malus genius Et hoc significat hic tacite Apostolus, ideoque præmisit dogma fundamentale de incarnatione Christi; deinde illi subjicit has hæreses, quasi illi appositas, quæque per hoc dogma fundamentale elidantur.

Inepte ergo hæc Noventes torquent contra cœlibatum sacerdotum, et jejunia Ecclesiæ Non enim Ecclesia nuptias aut carnes prohibet, quasi per se malas, uti faciebant hæretici jam dicti, quos hic carpit Apostolus; sed ad refrænandam concupiscentiam, et ad exercendam obedientiam et pœnitentiam; sicut Deus Adamo prohibuit esum pomi scientiæ boni et mali, et Jonadeb filius Recheb suis filiis et posteris prohibuit usum vini. aliaque multa: qui obedientes patri benedictionem a Deo meruerunt accipere. Jerem 35.

Ita Joannes Baptista ob abstinentia laudatur Matth. 3. 4. Ita veterum sanctorum Eremitarum, Monachorum et Christianorum jejunia laudant passim Patres. Quidam enim eorum animata prorsus non attingebant,

alii solos pisces, alii pisces tantum et volatilia degustabant. Nonnulli ovis abstinebant, alii solis dactylis vel arborum fructibus vescebantur, idque semel in die: alii biduo vel triduo semel tantum cibum sumebant: eumque modicum, v. g. quinque dactylos. Quidam siccum panem comedebant, ut videre est in Vitis SS. Patrum et apud Prosperum lib. 2 de Vita contempl. cap. 17 et seq. et Cassianum collat. 21. de remissione quinquagesimæ.

Notandum hic sophisma Novantium; argumentantur enim a dicto secundum quid ad dictum simpliciter; hoc modo: Pontifices clericis prohibent nuptias, ergo prohibent nuptias; quod carpit hic Apostolus. Perinde enim est ac si dicam, Magistratus vetat ne fabri murarii aut ferrarii exerceant lignariam; ergo magistratus vetat exerceri lignariam. Rursum, Status vetant ne Ministri Evangelii exerceant sutoriam, vel latrinariam: ergo vetant sutoriam vel latrinariam. Quod si ad Ministrorum decus nolint Status eos vilibus hisce mechanicis artibus vacare, num ideo mechanicas istas prohibent, aut ab aliis exerceri vetant? Si Imperator nolit ad militiam admitti Clericos, Doctores, Medicos, Theologos, Jurisperitos, num ideo prohibet clericatum, Medicinam, Theologiam, Jurisprudentiam? Apostolus c. 5. 12. damnat viduarum, quæ post votum continentiæ nubunt, conjugium; *Quia*, ait, *primam fidem irritam fecerunt*: num ideo damnat conjugium?

Unde merito refellunt hos Novantes Patres citati, ac imprimis diserte S. August. l. 30. contra Faustum c. 6. *Videtis ergo*, inquit, *multum interesse inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius præponendo; et prohibentes nubere, concubitum propagationis, qui solus proprie nuptialis est, vehementius accusando: multum interesse inter abstinentes a cibis propter sacratam significationem, vel propter corporis castigationem; et abstinentes a cibis quos Deus creavit, dicendo quod eos Deus non creavit. Proinde illa doctrina est Prophetarum et Apostolorum; hæc dæmoniorum mendaciloquorum.*

QUOS DEUS CREAVIT AD PERCIPIENDUM CUM GRATIARUM ACTIONE FIDELIBUS, ET IIS QUI COGNOVERUNT VERITATEM.] q. d. Deus qui omnes cibos creavit, viditque cuncta quæ fecerat, et erant valde bona, Genes. 1. hic cibos creavit ad usum et esum hominum, non voracem, deliciosum, gulosum, sed sobrium et moderatum, ut illis vescentes Deo ciborum auctori et largitori gratias agant. Hoc ipso quo ait Apostolus, *quos* scilicet cibos, *Deus creavit*, jugulat, inquit Chrysost. hæresim eorum, qui materiam ingenitam introducunt ex qua cibi et corpora creata sint, quod fecerunt Marcion, Manichæi, et similes, qui duos ponunt deos, bonum et malum.

Nota. Dicit Apostolus cibos creatos ad usum fidelium, non quod neget eos ad usum infidelium et Ethnicorum quoque creatos esse; sed ut fideles, id est Christianos, opponat Judæis; veritatem legis novæ, umbræ veteris legis. q. d. Nullus est cibus ob immunditiam sive naturalem, sive legalem, interdictus Christianis, uti olim Judæis multi erant interdicti: nam Christiani pro umbra veteri habent veritatem Evangelii, quæ docet omnes cibos esse mundos, et datos homini ad esum et usum cum gratiarum actione. Ita Theophyl.

Secundo, potius opponit fideles hæreticis, quos hic taxat, q. d. Hæretici jam dicti abstinent, et vetant cibos quosdam quasi natura sua malos et immundos: verum fideles, qui cognoverunt veritatem, sciunt eos falli, Deumque bonum omnia bona creasse, adeoque bonos cibos omnes sibi ad usum a Deo datos esse.

Adde, omnia creata esse propter fideles et electos: hic enim potissimus fuit creatoris Dei finis in creatione, ut scilicet creata a se servirent suis fidelibus et amicis, utque ex eis agnoscerent et laudarent Deum creatorem suum.

Vinum ergo, carnes, aves, pisces, et alimenta omnia non creata sunt ut impleant ventres gulonum et improborum: sed ut fideles et sanctos pascant. Hi enim cibis, et deliciis omnibus digni sunt, hique iis sobrie et rite utuntur ad laudem et gratiarum actionem Dei creatoris sui. Porro gratiarum actionem non tantum postponendam, sed et præponendam esse cibo et refectioni docet S. Basil. reg. 56. c. 2. et Chrys. homil. 50. in Matth. *Quando*, ait, *Christus panes multiplicavit, tunc in cælum respexit, partim ut ea quæ diximus firma haberentur, partim docens nos non esse ad mensam accedendum quousque gratias ei agamus qui cibum nobis præbuit.* Et S. Hilarius exponens illa verba S. Marci 14. 23. *Manducantibus illis accepit Jesus panem, et benedicens fregit*, etc. *et accepto calice gratias agens dedit eis, et biberunt. Sicut*, ait, *Apostoli gratias egerunt antequam biberent, ita etiam gratias agunt postquam biberunt. Unde dicitur, et hymno dicto exierunt in montem Oliveti; ut scilicet addiscas et ante cibum et post cibum gratiarum actiones reddere Deo.* Et S. Ephrem adhortatione 1. tom. 2. *Canonem*, inquit, *seu regulam cum omni reverentia et timore Dei sequere: liceatque bis in die ad comedendum trudatur, semper cibum cum gratiarum actione sumito.* Formulam vero gratiarum actionis, quam usurpabant post cœnam monachi in eremo, nobis imitandam tradit Chrys. homil. 56. in Matth. estque hæc: *Benedictus Deus, qui me pascis a juventute mea, qui carni omni cibum præbes, reples lætitia et gaudio corda nostra, ut semper satis habentes ad omne opus bonum, abundemus in Christo Jesu Domino nostro, cum quo tibi gloria, honor et imperium cum Sancto Spiritu in sæcula. Amen. Gloria tibi, Domine, gloria tibi sancte, gloria tibi rex, quoniam dedisti nobis escas, gaudio et lætitia reple nos in Spiritu Sancto, ut inveniamur in conspectu tuo acceptabiles, ne pudefiamus, quando unicuique reddes, secundum opera sua.*

4. QUIA OMNIS CREATURA DEI BONA EST, ET NIHIL REJICIENDUM, QUOD CUM GRATIARUM ACTIONE PERCIPITUR.] Hic clare radicem erroris, erroremque ipsum detegit Apostolus, scilicet errones istos prohibuisse nuptias, et carnes quasi creaturas malas mali Dei, ac proinde natura sua immundas; quæque comedentem immunditia sua contaminarent. Contra hos enim contrarium fidei et veritatis fundamentum statuit Apostolus, dicens omnem creaturam bonam esse, utpote a bono Deo creatam, ac consequenter nullam rejiciendam esse, quasi natura sua malam et immundam, sed qualibet quasi munda et bona uti licere cum gratiarum actione. Jam Ecclesia indicens jejunium, et abstinentiam a carnibus, non eas vetat quasi natura sua malas; ac proinde cum his erronibus, quos carpit hic Paulus, nihil habet affine: si enim medicus vetans car-

nem porcinam, cervinam, bovinam, aut quamvis salsam, vel infumatam ægroto, quasi noxiam ejus valetudini, non contrahit Apostolo, nec cum erronibus his quidquam habet commune; ergo nec Ecclesia vetans carnes certis diebus ad sanitatem animæ, atque ad refrænationem luxuriæ et concupiscentiæ, contrait Apostolo, aut erronibus hisce consentit. Audi S. August. lib 30. contra Faustum cap. 3. *Crede*, ait, *Dei servos, quia carnibus abstinent, non tamquam immunda, quæ a Deo facta sunt, respuere; sed a fortiori cibo et potu solo castigationes corporis abstinere.*

Porro enim ait: *Nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur;* alludit ad benedictiones crebro et ad nova fercula iteratas Hebræorum, quibus Deo pro iis gratias agunt, eaque quasi sanctificant. Cum enim melius vinum apponitur, dicunt: *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui bonus es, et benigne facis omnibus.* Et hanc benedictionem vocant *Benedictio benigni et benefactoris.* Cum aromata apponuntur, dicunt; *Benedictus sis Domine Deus noster rex mundi, creator arborum aromaticorum* Hanc benedictionem appellant *Bircat hammugmar*, id est benedictio consummati, scilicet convivii, quia ultimo apponi solebant aromata aliaque odoramenta, ut et apud nos etiam mos est Cum suave odoramentum aliquod apponitur, dicunt: *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui creas species aromaticas.* Hanc benedictionem nuncupant *Bircat hamuscok*, id est, benedictio deliciarum, vel rei appetitæ. Cum fructus arborum apponuntur, dicunt: *Benedictus sis, Domine, Deus noster, qui creas fructus arborum.* Cum opponuntur opsonia dicunt: *Benedictus sis Domine Deus noster, qui creas genera ciborum.* Hanc Benedictionem vocant *Bircat haphnrphæræt*, id est benedictio opsonii. Ex his omnibus apparet, veteres illos Judæos nullas cibos absque benedictione et gratiarum actione sumere fuisse solitos Si Hebræi toties iterant benedictiones ad Dei laudem, quid decet facere Christianos? Sine eos ex usu Hebræorum id olim factitasse, insinuat hic Apostolus; primi enim Christiani fuere Hebræi.

5. SANCTIFICATUR ENIM PER VERBUM DEI ET ORATIONEM] Est concessio, q. d. Dixi jam cibum quemvis non esse immundum, ac proinde eo vesci licere; sed esto, sit aliqua ratione, puta quia lege veteri vetitus, aut quia diabolo immolatus, vel ab illo afflatus aut vitiatus est, sit, inquam, hac aliave ratione immundus: *Sanctificatur* tamen, id est, mundetur et purificatur, *per verbum Dei*, et orationem, id est per benedictionem, quæ fit per verbum Dei, et orationem. Ita ex Chrysost. Theophyl. *Demus*, inquit, *quod quidpiam sit immundum; sed habes medicinam; signa, gratias age, glorifico Deum; ac defecit immunditia. Nam gratiarum actio cuncta purgat. Qui vero in gratus est, ipse est immundus et pollutus, proinde quod idolis est immolatum, sic mundare possumus, si ignoremus idolothytan esse. Enim vero si scientes sumpserimus, immundi sumus, non quia illud idolothytou sit; sed quia legem transgressi sumus præcipientem non communicandum esse mensæ dæmoniorum. Voluntas itaque tun. et mens coinquinata est, nec cibus fuit pollutus* Ubi Adverte Sicut, docente S Chrys et Theoph. idolothytorum esus polluit hominem, non per immunditiem carnium, sed per inobedientiam: ita esus carnium in Quadragesima polluit hominem non per carnes, quasi illæ immundæ essent, sed per inobedientiam.

Nota Primo, *Sanctificatur* hic idem est quod purificatur; vel Secundo *Sanctificatur*, id est, Deo per gratiarum actionem et benedictionem quasi offertur et consecratur.

Alludit ad benedictionem mensæ Hebræorum, quam ipsi *kiddusch*, id est sanctificationem, scilicet ciborum vocabant, et etiamnum vocant: cujus formula hæc est *Benedictus sit Dominus Deus noster rex mundi qui cibat totum mundum bonitate, gratia, beneficentia et misericordia sua, qui dat alimentum omni carni: cujus bonitate nec hactenus defuit, nec deerit cibus umquam, propter magnum ejus nomen Solus enim is est, qui vegetat et conservat omnia, et benefecit omnibus, et cibum præparat singulis creaturis suis quas condidit. Benedictus sis tu Domine, qui cibas omnia.* Deinceps paterfamilias poculum vino repletum dextra manu apprehendit, atque in hunc modum consecrat, dicens: *Baruhkatta Jehova Elohenu mæleh haolam, bore peri haggephæn;* id est, *Benedictus sis tu Domine Deus noster rex mundi, conditor fructus vitium.* Hæc benedictionis formula dicta primus omnium vinum ipse degustat, idemque mox omnibus mensæ accumbentibus degustandum porrigit. Et hanc orationem hebraice *kiddusch*, id est sanctificationem, vocare solent. Post calicis benedictionem et sumptionem idem statim panem, quem integra massa constare oportet, accipit, eumque utraque manu tenendo his verbis consecrat: *Laudatus et benedictus sis tu Domine Deus noster, qui educis de terra panem.* Hocque dicto paterfamilias paululum de pane edit, simulque singulis mensæ accumbentibus buccellam de eo distribuit. Quo facto tum demum reliqui epulis manus injiciunt Hunc ritum benedicendi calicem et panem, in festivis tantum diebus observant: alias enim panem dumtaxat, et non poculum pariter, consecrare solent.

Nota Secundo, posse distingui hic *verbum Dei* ab oratione, ut *oratio* idem sit quod benedictio mensæ, *Verbum Dei* sit vel Christus Filius Dei, qui in mensæ benedictione solet invocari, ut vult S. Thomas; vel potius sit lectio sacræ Scripturæ, quæ, ut mox dicam, ex veterum more mensis adhiberi solet

Verum Secundo melius, per hendyadin, vel epexegesin, hæc duo pro eodem accipiemus q. d. Per *verbum Dei et orationem*, id est, per verbum Dei, quod est oratio. Imo OEcum dicit τὸ *Dei* præpositero ordine hic poni, et debere sequi orationem q. d. Per verbum et orationem Dei, id est, quæ fit ad Deum.

Ubi Nota Tertio, benedictionem mensæ tribus hic nominibus vocari. Primo, v. præc vocatur *gratiarum actio:* quia veteres, et ipse Christus a gratiarum actione solebat benedictionem mensæ auspicari, ut patet in multiplicatione panum, et institutione mensæ Eucharisticæ. Atque hinc est quod Matthæus et Marcus dicunt Christum benedixisse panem (Eucharistiæ) Lucas vero et Paulus dicunt Christum gratias egisse; eum tamen omnes idem dicant: scilicet significare volunt Christum gratias agendo Patri benedixisse panem et solitam Patris potentiam ac benevolentiam invocasse, ut per consecrationem panem in Christi corpus converteret

Secundo, benedictio mensæ vocatur *verbum Dei*, quia fit per invocationem Christi aut sanctissimæ Trinitatis, quam nos invocare docet verbum Dei.

Rursum communiter apud Ecclesiasticos fit per Verbum Dei, id est, per versus aliquot ex S. Scriptura, præsertim e Psalmis, petitos, puta hos: *Oculi omnium in te sperant Domine: aperis tu manum tuam, et imples omne animal benedictione*, etc aut similes.

Tertio, eadem benedictio vocatur *oratio*, quia proprie est oratio, et invocatio.

Pro quo Nota Quarto. Hac benedictione, et invocatione Dei, quam mensæ præmittimus, ostendimus et profitemur Primo, nos a Deo cibos ferculaque omnia accepisse, accipere, et deinceps nos accepturos sperare; taciteque Deo pro iis gratias agimus. Quoties enim nos ad mensam accingimus, toties ad vivam beneficentiæ Dei, tot esculento et poculento largientis concionem accedimus; debemusque cogitare hoc esse quasi manna nostrum, quod e cœlo nobis æque ac Hebræis in deserto, quotidie in mensam depluit. *Mensa*, inquit Chrysost. homil. 79. ad Populum, *ab oratione sumens initium, et in oratione desinens, numquam deficiet, sed fonte largius omnia nobis afferet bona.*

Secundo, hac oratione ostendimus nos ad Dei honorem velle iis vesci, taciteque ea Deo offerimus. Unde et Gentiles, ut testis est Plutarchus in Symposiacis, cibum sumpturi diis consecrabant τας απαρχας, id est primitias; ac deinde non indecore, neque tumultuanter, sed religione quadam ad convivium accedebant, non aliter quam ad sacrum epulum, qui mos et hodie servatur apud bene moratos Christianos.

Tertio, oramus et petimus ut id fiat, ac instar pecorum aut infidelium in cibos irruamus sine ulla pia cogitatione, aut Dei memoria. Unde etiam Turcas antequam cibum sumant, precationem solitos præmittere testes sunt legati Christianorum Principum apud Turcam. Et de Essenis, non Christianis sed Judæis, ita scribit Joseph. l 2. Belli c. 7. *Voce*, ait, *sacerdos cibum antevertit, neque fas est gustare quemquam, nisi prius Deo celebretur oratio. Post finem quoque prandii vota repetunt: nam et cum incipiunt et cum desinunt, quasi datorem victus Deum laudibus canunt.*

Quarto, hac benedictione petimus, ut usus cibi, et corporis et animæ valetudini sit utilis et salutaris; ut, sicut dicitur Psal 103 *Vinum lætificet cor hominis, et panis cor hominis confirmet: nam aperiente te* (Domine) *manum tuam, omnia implebuntur bonitate.*

Quinto, hac benedictione petimus, ut inter vescendum mens aliqua pia cogitatione vel lectione pascatur, hac præsertim, ut cogitemus in ipso cibi corporalis usu, edendum esse non tantum ut saturemur, sed ut operemur etiam cibum, qui non perit, sed permanet in vitam æternam, Joan. 6 et, ut dicitur Lucæ 14. ut cogitemus etiam de edendo pane in regno cœlorum. Hinc pia lectio S. Scripturæ mensæ jam olim adhibita est tum ab aliis, tum ab Essenis, teste Philone l. de Vita contemplativa; eamdemque adhibendam esse docet S. August epist. 109 et S. Basil. In Regulis brevior. c. 130. imo talem lectionem hic ab Apostolo significari per *verbum Dei*, putat Vatablus, et alii.

Sexto, eadem petimus, ne cibus diaboli aut magica potestate inficiatur; neve diabolus aut concupiscentia per cibum nos in comessationes, ebrietates, libidines incitet: facile enim in comedendo et bibendo surrepit intemperantia, et multi cum illo Epulone Luc. 16 toti sunt in deliciis Itaque recte monet S. Aug. l. 10. Confess. c. 31. *Hoc*, inquit, *docuisti me Domine, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam*; et infra: *Quis est, Domine, qui non raptatur aliquantulum extra metas necessitatis? quisquis est, magnus est, magnificet nomen tuum: ego autem non sum, quia peccator homo sum.*

Hinc Prudentius in hymno ante cibum, piam et pulchram hanc precandi formulam quasi benedictionem præscribit:

Te sine dulce nihil Domine;
Nec juvat ore quid appetere,
Pocula ni prius atque cibos,
Christe, tuus favor imbuerit,
Omnia sanctificante fide:

et infra:

Fercula nostra Deum sapiant,
Christus et influat in patinas,
Seria, ludicra, verba, jocos,
Denique quod sumus atque agimus,
Trina superna regat pietas.

et sub finem:

Da locuples Deus hoc famulis
Rite precantibus, ut tenui
Membra cibo recreata levent,
Neu piger immodicis dapibus
Viscera tanta gravet stomachus,
Sospitet ut jecur incolume.

Nam quantum potestatis usurparit sibi dæmon in cibos ante Christum, ut per eos noceret hominibus, docet S. August. l. 18. de Civit. Dei c. 17. et 18. et S. Greg l. 1. Dialog 4. narrat dæmonem invasisse Monialem, quod lactucam sumpsisset non præmissa benedictione. Unde Chrysost. contra hæc diaboli veneficia remedium præscribens signum crucis, et benedictionem, *Medicamentum*, ait, *in promtu est, signum crucis illi* (cibo, aut rei qua uti vis) *imprime, gratias age, Deo gloriam refer, et protinus immunditia omnis abscessit.*

Hinc a sanctis Patribus, et Eremitis olim, æque ut ab Ecclesia etiamnum fit, benedicebantur non tantum aquæ fontis baptismalis, sed etiam panes, mel, lac, vinum, aliaque statis diebus, ut diaboli vis ac potestas ex iis expelleretur, et per has consecrationes fieret sanitas mentis et corporis iis qui illis uterentur.

Sic in die paschatis multis in locis consecrant lac, mel, carnes, ova, panes, pernas, etc. in die S. Joannis benedicunt vino; in die S. Stephani, pascuis; in die S. Marci, segetibus; in die Assumptionis B. Virginis herbis, plantis, radicibus, fructibus arborum, ut eis deinceps adsit singularis vis divina. Nam, ut ait Apostolus hic, *Sanctificabitur* (creatura Dei) *per verbum Dei, et orationem.*

6. HÆC (omnia jam dicta) PROPONENS FRATRIBUS (Christianis) BONUS ERIS MINISTER CHRISTI JESU, ENUTRITUS VERBIS FIDEI, ET BONÆ DOCTRINÆ, QUAM ASSECUTUS ES.] Nota. Pro *enutritus* græce est εντρεφομενος, id est innutritus, et quasi in ipso sinu pietatis educatus es. Ita ex Chrysostomo, Theophyl *Perinde enim*, inquit, *ut corporis alimentum semper sumimus: sic fidei rationibus, et sermonibus semper nos oportet innutriri immorarique.* Posset Secundo, εντρεφομενος verti, *enutriens alios:* est enim participium medium; et hoc apte cohæret ei quod sequitur. *Quam assecutus es.* q. d. Trade aliis, quod a me didicisti.

Nota Secundo. Pro *quam assecutus es* græce est παρηκολουθηκας, id est quam es assectatus, in qua ab

adolescentia es versatus, q. d. ut Chrysost. et Theoph. Assidue in divinarum litterarum studio es versatus et exercitatus, o Timothee. Qui enim seriem omnem rei totius ordine sequuntur ut nihil omittant, græce παρακολουθεῖν dicuntur, inquit Erasmus.

7. INEPTAS (βεβήλους, id est profanas) AUTEM ET ANILES FABULAS DEVITA.] Gr. παραιτοῦ, id est rejice. Chrys. intelligit fabulas Judaicas, alii poeticas, et Platonicas (Poetæ enim et Philosophi celebres erant Ephesi.) Verum licet in genere omnes has fabulas intelligat Apostolus, magis tamen respicit ad fabulas hæreticorum, præsertim Simonianorum, qui contexebant longissimas fabulas de rerum creatione, de pugnis angelorum de conjugiis deorum, de Deo bono et malo, de creaturis, ac cibis bonis et malis (de his enim paulo ante egit) ut videre est apud Epiphanium, Irenæum, et Augustinum lib. de Hæres.

Refert Laertius, quod, cum Plato de ideis suis specificis et genericis dissereret, atque in ore haberet menseitates et cyathitates: Diogenes irridens subtiles ejus nugas dixerit: *Mensam ac cyathum video, mensaitatem et cyathitatem non video; ego bibam cyathum, tu bibe ciathitatem*, quem eludens Plato, *Non mirum*, ait, *nam oculos habes quibus cernuntur mensæ et cyathi, mentem vero non habes quo cernuntur mensaitates et cyathitates*. Gorgias quoque sophista cum duos audiret indoctos Philosophos, unum ridicula proponentem, alterum aliene et insulse respondentem; *Uter*, ait, *stultior est, qui mulget hircum, an qui cribrum supponit?* Demonax item curiose quærentibus, an mundus esset anima et ratione præditus, et an esset rotundus? *Vos*, ait, *plus æquo de mundo solliciti, parum de vestra ipsorum munditie cogitatis.*

EXERCE AUTEM TE IPSUM AD PIETATEM,] Id est, circa pietatem, vel in pietate. Vide can. 25. Pro *exerce*, græce est γύμναζε, id est, exerce te athletice; tamquam athleta vel pugil Christi, in arena, aut stadio pietatis, ut ejus bravium assequaris.

Nota Τὸ *exerce*: pietas enim omnisque virtus et ars magis exercitio assiduo, quam multa speculatione addiscitur, acquiritur et perficitur. Hinc Apelles, inquit Plinius l. 35. c. 10. pro more habuit, ut numquam tam occupatam diem ageret, quin lineam duceret, et pingeret. Unde illud:

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.

Quæritur, quid hic significat *pietas*. Primo, Chrysost. intelligit vitam rectam et mores Christianos. *Pietas*, inquit, *rectissimæ vitæ norma est, et conversationis optimæ disciplina.*

Secundo, Ambros. intelligit misericordiam et beneficentiam in proximum. Hæc enim græce εὐσέβεια, et latine pietas subinde dicitur: eo quod Deus opera misericordiæ præcipiat, testeturque ea sibi præ sacrificiis placere, ac se iis apprime coli. Ita S. August. l. 10. de Civit. c. 1.

Tertio, Nilus, Maximus, Philotheus intelligunt apathiam, et Dei contemplationem, ut mox dicam.

Quarto, optime et propriissime, *pietas* Deum respicit, estque Dei cultus, et sincerus erga eum affectus, ac studium internæ devotionis, excitans ad spem, timorem et amorem Dei. Unde Septuag. timorem Domini solent vertere pietatem, ut Job 28. 28. ubi Hebræa et Latina habent, *Timor Domini ipsa est sapientia*; Sep. vertunt θεοσέβεια, id est, pietas est sapientia. Sic Prov. 9. 10. pro eo quod habemus, *Principium sapientiæ timor Domini*; Septuag. vertunt, initium sapientiæ est θεοσέβεια, id est, pietas in Deum. Sic sæpe in Scriptura timere Deum significat Deum colere, et timor Dei significat Dei cultum, sive pietatem. Sic proprie sumit *pietatem* Paulus c. 6. 6. *Est*, ait, *quæstus magnus pietas cum sufficientia*; et v. 11. pietatem a charitate, et aliis virtutibus distinguit; *Sectare*, inquit, *justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem*. Sic etiam hic accipi patet ex ratione quam subdit: *In hoc enim*, inquit, *laboramus, et benedicimur, quia speramus in Deum vivum* q. d. Quia per spem et orationem exercemus nos in pietate, et cultu Dei veri, ideo maledicimur.

Ubi Nota. Pietatem hanc opponit ineptis fabulis; hanc autem oppositionem significat conjunctio adversativa, *autem*, q. d. Homines vani et curiosi exercent se in fabulis legendis, audiendis, narrandis: tu vero, o Timothee, exerce te in pietate, id est, in rebus divinis legendis, cogitandis, meditandis, ut earum amorem, affectum et devotionem in te excites, quam in alios deinde effundere possis: non ergo in nugis hisce, quæ mentem distrahunt, et vanis phantasmatibus implent: sed in pietate te exerce. Hæc enim pietas est fundamentum omnis virtutis, ac præsertim zeli animorum.

8. NAM CORPORALIS EXERCITATIO AD MODICUM UTILIS EST, etc.] Quæres, quæ vocetur hic *corporalis exercitatio?* Respondeo, multi intelligunt jejunium, q. d. Jejunium et castigatio corporis parvi est momenti, si cum pietate, id est, Dei cultu et compassione erga proximum eam compares. Ita Ambros. Anselm. S. Thomas et Bernard. in Apologia ad Guillielmum Abbatem.

Verum hoc refellit Chrysost. Theophyl. et alii, tum quia de jejunio nihil hic præcessit, et, si de eo loqueretur Apostolus, clare diceret, Jejunium ad modicum utile est: tum quia jejunium, inquit Chrysost. non corporalis, sed spiritualis est exercitatio, habetque æque ut pietas promissionem non tantum hujus vitæ, sed et futuræ. Nam, ut recte ex S. Basil. Ambros. l. de Elia et jejunio c. 3. *Quid est jejunium, nisi substantia et imago cœlestis? jejunium refectio animæ, cibus mentis est: Jejunium vita est angelorum, jejunium culpæ mors, excidium delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum est castitatis. Hoc ad Deum citius gradu pervenitur.* Et, ut S. Ephrem agens de jejunio c. 9. ait, *Jejunium est vehiculum ad cælum. Jejunium Prophetas suscitat, legislatores sapientiam docet. Jejunium bona animæ custodia, et securus corporis cohabitator. Jejunium strenuis militibus telum, athletisque exercitium. Jejunium tentationes retundit, ad pietatem inungit. Jejunium ignis virtutem extinxit, ora leonum obturavit, orationes in cælum dirigit. Jejunium mater est sanctitatis, juventutis disciplina, ornamentum senibus.*

Hinc Secundo, melius posset hæc corporalis exercitatio referri ad ineptas fabulas, de quibus immediate præcessit q. d. Non corpus aut linguam exerce aut tere in narrandis fabulis. Hoc enim mulierum est et fabulonum, sed mentem tuam exerce pietate et devotionis studio: hanc enim antithesin videtur significare

vox *autem*, quæ præcessit v. præcedenti, ut ibi dixi

Tertio et planissime, *corporalis exercitatio* dicitur græce σωματικη γυμνασια, id est, gymnastica lucta et exercitatio athletarum, qua suum corpus cureu. lucta, saltu, pugna, aliisque modis exercent: ludit enim Apostolus in Græco verbo γυμναζε, ejusque vim et energiam urget. q d. Dixi γυμναζε, id est, gymnasticam exerce, sed in arena pietatis: nam gymnastica corporalis, lucta scilicet et corporalis exercitatio athletarum, ad modicum utilis est, scilicet ad sanitatem, vel ad bravium, et præmium temporale tantum. Pietas vero, id est Dei cultus, perutilis est ad procurandam animæ sanitatem, et ad promerendum bravium vitæ æternæ, adque alios docendos, et ad fidem ac salutem deducendos. ut sequitur; adeoque pietas hæc ad omnia utilis est, quia, ut dixi, est omnium virtutum fundamentum, fons et parens. Hinc, S. August. epist. 52 pietatem definiens: *Pietas*, inquit, *est verax veri Dei cultus, unde omnia recte vivendi ducuntur officio*, et Eusebius l. 8 de Præpar Evang. c. 2 omnes virtutes affirmat esse quasi partes pietatis. Unde et Theodosius Imp. Christiani hominis felicitatem in pietate ponebat, qui moriens, ait Niceph. l 13. c. 1. nil tam impense commendavit filiis suis Arcadio et Honorio, quam ut veram pietatem conservarant, per quam pax et omnia bona florerent.

Solet enim Apostulus scribens ad Græcos sæpe alludere ad eorum palæstras et certamina, iisque comparare palæstras et certamina Christianæ pietatis. Sic I, Cor. 9 v 24 et 25 *Nescitis*, inquit, *quod ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium: sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiunt, nos autem incorruptam.* Quid hoc est aliud quam quod hic ait, licet aliis verbis? *corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, et futuræ.*

Nunc obiter Corporis exercitatio præsertim ante cibum valde confert ad valetudinem, uti docent medici et experientia. Hinc Socrates ante cœnam contentius ambulabat: rogatus cur? dixit, se *quo melius cœnaret ambulando obsonare famem*. Ita Cyrus non cœnabat, nisi ante exercendo corpus sudasset, teste Xenophonte. Ita in epistolis Indicis legimus regulos ibi aliquos quotidie ante cibum corpus valide et diu exercere solitus, ad longam et vegetam senectam pervenisse, ita ut, cum essent septuagenarii, vix viderentur esse quadragenarii. Ptolemæo regi Ægyptum peragranti, cum cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius. *Optimum enim condimentum est fames:* hæc autem labore paratur. Ita Cicero 5. Tuscul *Rusticus*, ait S Bernardus ad fratres, *duros habet nervos. lacertos fortes: exercitatio hoc facit, sive cum corpore inolescit: voluntas facit usum, usus exercitium, exercitium vires subministrat* E contrario Cassianus l. 9. *Sine exercitatione*, ait; *dum studia consueta non frequentantur, brachia in corporibus, ingenia pigrescunt in artibus.* Arist l 5 Metaphys. *Exercitium*, ait, *est causa sanitatis, et e converso.* Gellius l. 11. *Vita humana*, ait, *proprie uti ferrum est. Ferrum si exerceas, conteritur: si non exerceas, tamen rubigo interficit. Sic et homines exercendo conteruntur: si nihil exerceas, inertia et torpedo plus detrimenti offert quam exercitatio.* Plato solebat admonere, *Ut neque corpus sine animo exerceamus, neque animum sine corpore, ut pariter utriusque curam habeamus. Nam alterum athletarum est, alterum inertium.* Ita Laertius lib. 3. Apud Lacones in pretio erat jus, quod illi nigrum vocant: quare Dionysius Siciliæ tyrannus cocum emit Laconicum, eique jussit ut hoc sibi pararet. Fecit ille: quod ubi rex gustasset, quasi ingratum expuit. Tum cocus: *Hoc jus*, ait, *o rex sumendum est, postquam te Laconum more exercueris.* Ita Plutarch. in Laconic. Si tanta præstat exercitatio corporalis corpori, quanta præstabit exercitatio spiritualis animæ et spiritui? Vide dicta Lev. 22 28.

Quarto, S. Nilus, Maximus, et Philotheus apud Turrian. l 5. pro epistolis Pontificum c. 6. sic explicant: corporalis exercitatio, id est refrænatio passionum, parvi momenti est præ pietate, id est, præ apathia, et contemplatione Dei, quam inducit apathia. Verum hic sensus nimis sublimis est, nec litteralis, sed accommodatitius est, aut symbolicus. Adde, nisi sane intelligatur, Stoicum quid aut Origenicum sapit Plenam enim illam Stoicorum apathiam, quæ nullo metu, ira, cupiditate moveatur umquam, in hac vita adipisci impossibile est: qui enim sic esset απαθης, aut angelus esset, aut saxum, inquit Hier. ad Ctesiphontem. Patres ergo citati, et veteres Eremitæ, qui in apathia omnem perfectionem ponebant, intelligunt apathiam talem, non quæ omnino passionem aliquam aut motus concupiscentiæ non habeat aut sentiat; sed quæ rarius et frigidius sentiat, facileque eos supprimat et coerceat, ex longa et assidua eorum mortificatione et victoria.

PROMISSIONEM HABENS VITÆ QUÆ NUNC EST, ET FUTURÆ.] *Vitæ quæ nunc est*, ut scilicet hic vitam pacatam, longævam, et rebus omnibus necessariis instructam agamus. Promissio ergo hæc est illa quam proponit Christus Matth. c. 6. vers. 33. *Quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.*

Dices. Pii sæpe pauperes sunt et miseri, imo fame et ærumnis moriuntur; ergo pietas non habet promissionem vitæ præsentis pacatæ et beatæ. Respondeo ad antecedens, id subinde accidere: sed tunc Deus hunc defectum vitæ præsentis a se promissæ compensat spiritualibus donis et æternis deliciis: sic enim si tibi promiserim aureum, abunde promissum meum expleo, si pro aureo tibi equum donem. Vide dicta Ephes 6. 2.

Nota hunc locum pro meritis operum bonorum et piorum; Deus enim non gratis, sed operibus piis, id est, propter opera pia quasi merita promisit mercedem vitæ non tantum præsentis, sed et futuræ. Negat id Beza: quia, ait, ultronea est et gratuita hæc Dei promissio Sed perperam: licet enim gratuita sit promissio ex parte Dei promittentis, non est tamen gratuita ex parte ejus cui promittitur: ab eo enim requiris opus et laborem; unde non datur ei gratis res promissa, sed pro labore quasi merces. Sicut ergo herus colono ultronee promittit mercedem laboris, si eum subire velit; et tamen colonus laborando in agro, vere eamdem per laborem meretur: ita et pietati, id est operibus pietatis, promittit hic Apostolus ex Deo, vitam æternam quasi mercedem, quidquid enim pro-

mittitur cum conditione operum, vel propter opera, habet rationem mercedis et meriti.

9. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS.] *Sermo*, scilicet qui præcessit, puta quod pietas promissionem habeat vitæ quæ nunc est, et futuræ. Ita Chrysost. et hoc arguit vox *enim*, quæ sequitur. Quia enim Paulus verbis jam citatis piis promittit futuræ vitæ bona quæ nemo vidit; hinc ne quis de iis dubitet, subdit, hunc sermonem et promissionem esse fidelem, id est certum et indubitatum. Vide dicta cap. 1. 15.

10. IN HOC ENIM (scilicet ob pietatem, et ut vitam æternam piis, et pro pietate decertantibus promissam assequamur) LABORAMUS (labores magnos exantlamus) ET MALEDICIMUR (ὀνειδιζόμεθα, id est, contumeliis et probris impetimur) QUIA SPERAMUS (ἠλπίκαμεν, id est, speravimus vel spem infiximus, IN DEUM VIVUM, QUI EST SALVATOR OMNIUM HOMINUM, MAXIME FIDELIUM.] q. d. inquit Hesselius, Magnum argumentum est pietati repositam esse vitam in futura, quod tam constanter tot labores sustinemus, et sustinent omnes Sancti, ut in pietate permaneant. Unde martyrium sive testimonium vocatur mors pro pietate obita. Sic 1. Cor. 15. probat Apostolus resurrectionem ex quotidianis periculis, quæ subibat, et ex pugna quam Ephesi habuerat; quæ nihil ei profuisset, si more pecudum homo interiret. Sic dicit Martyr Justinus l. 4. Ecclesiast. histor. c. 8. *Nam et ego ipse sectis Platonicis institutus, audiens infamari Christianos, et videns eos impavidos ad suscipiendam mortem, atque omne supplicium tolerandum, considerabam, quod impossibile esset in malitia eos et in libidine conversari.*

Nota, Deum dici *salvatorem omnium hominum*, id est, servatorem et conservatorem corporis et animæ cujusque in vita præsenti, sed *maxime fidelium*; quia eos non tantum in præsenti, sed etiam in futura vita servabit et salvabit. Ita Chrysostomus et Ambrosius.

Secundo et planius, Deus est *salvator omnium hominum*, quantum est ex parte sua, quia omnibus Christum salvatorem, et media quibus salvari possint, exhibuit: maxime tamen est salvator fidelium, quia hisce fidem, spem, gratiam, maxima et proxima salutis adjumenta actu contulit, hosque præ aliis curat et amat. Constat enim Deum magis diligere, curæ et cordi habere fideles, justos et amicos *suos*, quam infideles, impios et inimicos. Ita Theophyl. et Anselmus.

12. NEMO ADOLESCENTIAM TUAM CONTEMNAT.] Pro *adolescentiam* græce est νεότητος, id est juventutem: non enim proprie adolescens erat Timotheus viginti trium annorum, ut vult Hugo Cardinalis, sed juvenis, qui necdum statam ætatem et perfectam Episcopo dignam attigerat. Forte ergo triginta annorum erat aut circiter: hucusque enim et ulterius se porrigit juventus.

Putant aliqui hoc præceptum non ad Timotheum, sed ad Ephesios ejus subditos dirigi, quasi eis jubeat Apostolus, ne Episcopum suum Timotheum, utpote juvenem, contemnant.

Secundo et melius, alii hoc putant dirigi ad Timotheum, q. d. O Timothee, esto sis juvenis, tuere tamen auctoritatem tuam, et imperio utere, ubi res et animarum salus id exigit. Ita Chrysost.

Tertio et optime, idem Chrysost. et Ambros. q. d. esto sis juvenis, ita tamen sancte et graviter te gere, ut non contemnaris, quasi imprudens et levis juvenis sed potius ut omnes te quasi patrem eminentissimum, et senili prudentia ac maturitate præditum revereantur. Nam, ut S. August. l. 4. de Doctr. Christiana c. 27. ait, *Habet ut obedienter audiatur quantacumque gravitate dictionis majus pondus vita loquentis:* at contra, *cujus vita despicitur, restat ut ejus prædicatio contemnatur,* inquit sanctus Gregorius homil. 12. in Evangelia. Hunc sensum exigunt sequentia.

Objicit hic Chrysost. Ubi modestia et mansuetudo sacerdotis elucebit, si semper in honore sit, ne umquam contemnatur? ac respondet: In his quidem, quæ ad se pertinent, si contemnatur sacerdos sive Episcopus, constantissime ferre debet: sic enim per patientiam virtus prædicationis ostenditur. Verum in his quæ aliorum salutem tangunt, contemptui omnino non pateat. Id enim non mansuetudinis esset, sed stultitiæ; neque hic mansuetudine, sed auctoritate opus est, ne Ecclesiæ utilitas pereat.

SED EXEMPLUM (τύπος, id est forma, norma et exemplar vitæ, quod omnes intueantur, ut illud imitentur, illique se conforment tamquam animatæ legi, inquit Chrys.) ESTO FIDELIUM IN VERBO, id est, in *sermone* gravi, et tali qualis decet Episcopum: IN CONVERSATIONE (id est, in vita et vivendi consuetudine) IN CHARITATE (Græca addunt, ἐν πνεύματι. Id est, in spiritu, ut scilicet zelum et amorem Dei te habere ostendas) IN FIDE (id est, in fidei rectitudine et constantia) (IN CASTITATE,] id est, in vitæ totius puritate

Moraliter hic Nota, Ingenia hominum non ab antiquitate, sed a probitate esse censenda. Hinc Sapient. 4. 8. dicitur: *Senectus venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata: cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata* Sic Ambr. ser. 90. de S. Agnete, inquit: *Computabatur in annis infantia, sed erat senectus mentis immensa.* Sic S. Ignatius ep. ad Magnesianos: *Daniel,* ait, *sapientissimus duodecim annorum effectus, Spiritu Sancto repletus est, et illos seniores canitiem vanam habentes, calumniatores, et alienæ pulchritudinis appetitores esse manifestavit. Samuel etiam cum esset pusillus, nonagenarium Heli sacerdotem per increpationem redarguit, quod filios suos honorificaret supra Deum. Similiter et Jeremias audit a Domino: Noli dicere, Quia puer ego sum. Salomon duodecimo ætatis anno regnare incipiens meretricum pro parvulis quæstionem dissolvit. Josias vero octo annorum aras et monumenta subvertere cœpit, lucos excidere, templa dejicere, quæ dæmonibus fuerant consecrata.*

Nota Secundo, Prælatos magis docere, et auctoritatem sibi conciliare debere exemplo sanctæ vitæ, quam erudite docendo et concionando. Plus enim, inquit Seneca, homines oculis, quam auribus credunt. Hinc S. Petrus epist. 1. c. 5. præscribit Pastoribus ut fiant *forma gregis;* et Christus, *Vos estis,* inquit, *sal terræ, et lux mundi: non potest civitas abscondi supra montem posita.* Qua de re præclare admonet Heliodorum Episcopum Hier. in epitaphio Nepotiani: *In te,* inquit, *omnium oculi diriguntur, domus tua et conversatio tua quasi in specula constituta, magistra est publicæ disciplinæ: quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant. Cave ne committas, quod aut qui reprehendere volunt, digne lacerasse videantur; aut qui imitari, cogantur delinquere.*

13. Dum venio, attende lectioni, exhortationi et doctrinæ.] *Sacra Scriptura*, ait Ambros. l. 3. de Fide c. 7. *est liber sacerdotalis*, et, ut inquit S. Dionys. Eccles. hierarch. c. 1 *est substantia sacerdotii nostri*. Hinc infert Chrysost homil. 2. de providentia. Omne vitæ tempus est breve quod si vel longissimum esset, consumendum foret in scientia sanctarum Scripturarum. Ita Paulus morti licet proximus, libros tamen (sacros utique) ad se afferri mandavit, 2. Timoth 4. 13. in quem locum D. Thomas refert S. Ambrosium (quod et in ejus Vita refertur) usque ad ultimam suam ægritudinem, non cessasse unquam scribere, commentari, et exponere sacras Litteras: adeoque commentationi Psalmi 47. *Magnus Dominus et laudabilis nimis*, immortuum esse. Similia de Ven Beda narrat auctor Vitæ ejus.

14 Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii] Nota Pro *gratiam*, græce est Χαρισμα, id est donum, officium scilicet et ordinem Episcopi. Ita Ambrosius, et, ut Chrysostomus, auctoritatem et munus docendi, de quo jam dixit: *Attende doctrinæ*: quod in sua ordinatione accipit Episcopus cum gratia huic officio et muneri necessaria Respicit enim ad charitatem, fidem, castitatem, quæ in Timotheo requisivit v. 12 Nam Græcum Χαρισμα non tantum gratiam gratis datam. sed etiam gratiam gratum facientem significat, ut patet Rom 6. 23. *Gratia* (græce Χαρισμα *Dei vita æterna*. Rom. 5. 15. *Non sicut delictum, ita et donum* (græce Χαρισμα) gratiæ scilicet Christi justificantis. 1. Corinth. 7. 7. *Unusquisque proprium donum* (græce Χαρισμα. scilicet castitatis) *habet a Deo*

Nota Secundo. Hæc gratia data est Timotheo *per prophetiam*. id est revelationem, qua Deus jussit Timotheum ordinari Episcopum cap. 1. 18. q. d Effica et conare, ut veras ostendas prophetias de te ordinan do factas.

S. Hieron. vero ad Evagrium, prophetiam hic proprie accipit pro prædictione futurorum, aut potius pro interpretatione Scripturarum. Hanc enim in sua ordinatione majorem et clariorem, quam antea accepisse Timotheum, innuit hic Apostolus.

Verum gratia jam dicta, scilicet auctoritas docendi, aut munus Episcopi, non fuit datum Timotheo per talem prophetiam; sed potius hæc prophetia data est propter gratiam et talentum episcopatus, ut eo rite perfungi posset. Rursum Vatablus sic explicat: Noli negligere gratiam, quæ tibi data est *per*, id est ad *prophetiam*, id est doctrinam, scilicet ut prophetes, id est doceas populum: sed et hoc coactum videtur. Græcum enim διὰ non *ad* sed *per* significat Primus ergo sensus est genuinus.

Aliqui viri docti per *prophetiam* intelligunt orationem sacram, sive verba mystica. puta ipsam formam Ordinationis, quasi Apostolus hic designet ipsam formam Sacramenti Ordinis, et mox ejusdem materiam cum subdit: *Cum impositione manuum*. Hæc expositio nonnullis nova videtur et insolens, sed revera non est. Nam Apostolus 1. Corinth. 14. 5. et alibi, prophetiam vocat quamlibet orationem et sermonem sacrum. præcipue arcanum et mysticum, quales olim erant formæ Sacramentorum.

Nota Tertio, *cum impositione manuum presbyterii*, id est, per impositionem manuum presbyterii puta per ordinationem presbyterii, id est, cœtus presbyterorum, majorum scilicet, id est Episcoporum. Episcopus enim ordinatur ab aliis tribus Episcopis, qui ordinando Episcopo manus imponunt. Ita Chrysost, Theophyl OEcumen. Theodor. Sic et novellis sacerdotibus, cum ordinantur, Episcopus, et post Episcopum sacerdotes omnes vicissim manus imponunt, ut jubet Concilium Carthaginense IV. cap 30.

Aliter Anselm *per impositionem manuum presbyterii*, id est, inquit, per ordinationem, qua ordinatus, et consecratus es presbyter, id est Episcopus. Et Maldonat In Notis manusc. per *presbyterium* scripit ordinem sacerdotalem. Rursum Vatablus per *impositionem manuum presbyterii* intelligit electionem qua a presbyteris, id est senioribus Christianis, Timotheus erat electus in Episcopum Impositio enim manus signum est externum electionis, inquit, q d Per manus impositionem tamquam signum electus es in Episcopum o senatu Christiano, qui est Ephesi, quæ verba sapiunt hæresim: innuunt enim senatum laicum et civilem constituere et ordinare Episcopos, aliosque Ecclesiæ ministros. Adde, nusquam legimus laicos Episcopis aut presbyteris manus imposuisse: Nimirum hæc, et multa alia Vatablo viro Catholico ab hæreticis ejus scripta excudentibus infarta et supposita sunt.

Hinc Nota Quarto, Ordinem esse Sacramentum: nam cum officio quod confert, confert et gratiam illi officio necessariam. Et materia Sacramenti hic est impositio manus, sub qua reliquo intelligit: forma vero sunt verba. quibus simul ac materia adhibetur, Episcopus tribuit ordinato potestatem sacram Id magis patebit ex epistola 2 c 1. v. 6. Unde S. August. in Quæst. novi et veteris testamenti, q. 93 ex Joan. 20. ubi Christus insufflans in Apostolos dixit, *Accipite Spiritum Sanctum*: *Insufflatio*, inquit, *hæc gratia quædam est, quæ per traditionem infunditur ordinatis, per quam commendatiores habentur; unde Paulus dixit, Noli negligere gratiam*, etc.

Nota Quinto. Hinc aliqui probabiliter cum Sylvestro v. *Ordo* 2 § 4. et Bellarm. l. 1. de Sacramento Ordinis cap. 9. contra D. Soto, Ruardum et Navarrum, docent manus impositionem esse de essentia Ordinis, præsertim Episcopalis. Quia Scriptura, Concilia et Patres Ordinem vocant passim manus impositionem. Significat enim hæc impositio ordinandos quasi victimas Deo consecrari et offerri. sic enim olim sacerdotes manus imponebant victimæ, eam eam Deo offerrent, Exodi 29 v. 10. 15. 19. hoc ritu significantes se victimam a sua manu et potestate in Dei jus transcribere. Simili cæremonia prisci Romani servis suis se abdicabant, cum eos suæ libertati restituerent; tenentes enim caput servi dicebant Hunc hominem liberum esse volo; et mittebant eum manu sua Sic et filii Israel Levitis manus imponentes eos a se quasi abdicarunt, Deoque obtulerunt at consecrarunt, Num. 8. 10. Sciant ergo sacerdotes. se hac cæremonia Deo sacratus esse, ut ei se totos dedicent, jam non sibi viventes, sed vitam totam divinis ministeriis; præsertim in aliorum salute procuranda impendant et superimpendant. Idem factitarunt Gentiles: narrat enim Livius lib. 1. dec. 1 capiti Numæ Pompilii. cum summo sacerdotio initiaretur, manus esse impositas.

Secundo, hac manuum impositione significatur, ait

Amalarius lib. 1. de Eccles. offic. cap. 12 illapsus Spiritus Sancti, quem ordinans precatur dari ordinando, ejusque regimen, directio et protectio, ut scilicet Spiritus Sanctus ordinandum quasi manu sua regat et dirigat. Unde S. Dionys. de Eccles. hierarch. c. 5. p. 3. *Manuum impositione*, inquit, *indicatur protectio principis et prefectoris Dei, qua interna illi ipsi quibus manus imponitur, tamquam filii ab ea gubernantur: quæ virtutem ac robur ipsis largitur, et adversarias potestates repellit.*

Tertio, hæc manus impositio non tantum regimen et protectionem, sed et plenitudinem spiritus et gratiæ, quæ datur ordinatis, ac potestatem, quam in alios excipiunt, significat. Unde S. Dionysius supra: *Manus*, inquit, *impositio docet, eos qui sacris Ordinibus mancipantur, sacros omnes actiones quasi sub Deo efficere, utpote quem habeant operationum suorum in omnibus ducem atque rectorem.* Sic Numer. 27. 18 Josue repletus est spiritu sapientiæ, quia Moses posuit super eum manus suas, quasi consecrans eum ducem populi. Sic Christus Matth. 19 parvulis manus imposuit, et ascendens in cœlum, elevatis manibus, suis discipulis benedixit, hoc ipso significans se plurima eis dona de sua plenitudine largiri. Hinc S. Hier. in c. 59. Isaiæ ait, ordinationem a Græcis vocari Χειροτονίαν, id est, manus impositionem; eo quod non solum vocis imprecatione seu verbis mysticis, sed etiam manus impositione impleatur, id est, perficiatur et consummetur.

Denique Nota, hic per presbyteros significari Episcopos; neque enim simplices presbyteri, sed Episcopi Timotheo Episcopo manus imposuerunt. Vide dicta Philipens. capite 1. vers. 1. Perperam ergo Erasmus et Kemnitius volunt inter presbyterum, sacerdotem et Episcopum nihil olim interfuisse.

15 Hæc meditare.] ταῦτα μελέτα, id est, hæc cura, hæc satage, his juge studium omnesque corporis et animæ vires impende, et intende.

16. Attende tibi, ut actiones et mores tuos omnes sæpius lustres, examines, corrigas, componas; et doctrinæ.] ut scilicet alios doceas. Hæc duo munia sunt Episcopi, imo cujusvis pastoris, doctoris et concionatoris; ut scilicet primum se, deinde alios doceant. Qui enim seipsos negligunt, et totos se in proximorum curam effundunt, evanido spiritu laborant, nec sibi nec aliis prosunt. Vive tibi, attende tibi, si vis aliis prodesse. Pulchre S. Bernardus l. 2 de consider. ad Eugenium: *Quatuor*, inquit, *tibi consideranda reor, te, quæ sub te, quæ circa te, quæ supra te. A te tuo consideratio inchoet, ne frustra extendaris in alia, te neglecto. Quid tibi prodest si universum mundum lucreris, te unum perdens? Et si sapiens sis, deest tibi ad sapientiam, si tibi non fueris. Quantum vero? ut quidem senserim ego, totum. Noveris licet omnia mysteria, noveris lata terræ, alta cœli, profunda maris; si te nescieris, eris similis ædificanti sine fundamento, ruinam non structuram faciens. Quidquid extruxeris extra te, erit instar congesti pulveris, ventis obnoxium* etc.

Hoc enim faciens, et te ipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.] Nota, eum qui sibi attendit, seipsum, et qui doctrinæ intendit, alios salvos facere. Ecce hic Paulus Timotheum et similes vocat sui et aliorum salvatores. Sic Abdias vers. 21. prædicit ascensuros salvatores in montem Sion. Non ergo fit injuria Christo, si Sanctos vocemus salvatores et advocatos nostros, si beatam Virginem vocemus dominam, patronam et spem nostram.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quomodo se Episcopus gerere debeat cum senibus, juvenibus, puellis.

Deinde v. 3. docet Episcopi esse providere viduis, quæ vere sunt viduæ, ac præsertim iis quæ in misericordiæ operibus probatæ, et castitatem vidualem vovendo professæ, in Ecclesiasticarum viduarum coetum allectæ et selectæ sunt: ideoque vult eas seniores esse, ne fidem Deo datam, id est votum cælibatus, violent: juniores autem mavult nubere et familiam regere.

Tertio, v. 17. jubet presbyteros, qui laborant in verbo et doctrina, honorari, et liberaliter ali.

Quarto, v. 20. docet, Episcopi esse corrigere peccantes, nec cito alicui manus imponere.

1 Seniorem ne increpaveris: sed obsecra ut patrem, juvenes ut fratres: 2. anus ut matres, juvenculas ut sorores in omni castitate. 3. Viduas honora, quæ vere viduæ sunt. 4. Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet: discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo. 5. Quæ autem vere vidua est, et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus nocte ac die. 6. Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est. 7. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior. 9. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor, 10. in operibus bonis testimonium habens,

si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est. 11. Adolescentiores autem viduas devita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: 12. habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. 13. Simul autem et otiosæ discunt circuire domos: non solum otiosæ, sed et verbosæ et curiosæ, loquentes quæ non oportet. 14. Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia. 15. Jam enim quædam conversæ sunt retro satanam. 16. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, et non gravetur Ecclesia : ut iis, quæ vere viduæ sunt, sufficiat. 17. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur : maxime qui laborant in verbo et doctrina. 18. Dicit enim Scriptura: Non alligabis os bovi trituranti. Et, Dignus est operarius mercede sua. 19. Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue: ut et cæteri timorem habeant. 21. Testor coram Deo et Christo Jesu, et electis angelis, ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. 22. Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. 23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, et freqentes tuas infirmitates. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, quosdam autem et subsequuntur. 25. Similiter et facta bona manifesta sunt, et quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Docuit Apostolus hactenus Timotheum Episcopum in genere, quomodo se gereret, doceret et exhortari debeat. Hic ad particularia descendit, docetque quomodo cum senioribus, juvenibus, viduis, juvenculis, se habere, singulosque alloqui et monere debeat : dicit ergo:

1. SENIOREM NE INCREPAVERIS.] πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς id est, seniori ne plagam infligas. Plaga hic intelligitur non verberum, sed verborum q. d. Senem ne acriori objurgatione verberes. Hæc enim verborum verbera, præsertim si a juvenibus, qualis erat Timotheus infligantur magis senes, utpote ætate graves et melancholicos, contristant et affligunt, quam juvenes afficiant et affligant verbera virgarum aut baculorum

Intellige hæc cum S. Gregor lib 7. epist. indict. 2. Epist. 1. quando culpa senioris exemplo suo, quasi laqueo non trahit ad interitum corda juvenum, nam si ea trahat, districta increpatione feriendus est, uti Daniel acriter increpavit senes insidiantes Susannæ cap. 13. et Christus senes sacerdotes et Scribas, populum a se et Deo abducentes, Matth. 23

SED OBSECRA] Græcum παρακάλει tria significat, Primo, *exhortare*, ut vertit Vatablus: Secundo, *consolare*: Tertio, *obsecra*, ut vertit Noster; idque aptius huic loco convenit. Vult enim Paulus senes haberi quasi patres, ut si peccent, moneantur quidem ab Episcopo, sed ea reverentia et lenitate, ut potius eos obsecrare quam admonere videatur.

JUVENES, UT FRATRES.] Repete παρακάλει id est obsecra, vel etiam, exhortare, hoc enim magis convenit fratribus, quam patribus, quos, ut dixi, decet obsecrare

2 JUVENCULAS UT SORORES, IN OMNI CASTITATE.] Præcipit, caute et raro, ac nonnisi aliis præsentibus, cum juvenculis agendum, tum ut peccati tum ut suspicionis sinistræ periculum evadat Episcopus et quivis presbyter. Collocutiones enim, inquit Chrysost difficile effugiunt suspiciones. Hinc monet Ecclesiast. cap. 42. vers. 13 *In medio mulierum noli commorari: de vestimentis enim procedit tinea, et a muliere iniquitas viri.* Et S. Hieron. ad Nepotian. *Hospitiolum*, ait, *tuum aut numquam aut raro mulierum pedes terant.* Et infra, *Solus cum sola secreto et absque arbitro vel teste non sedeas.* Vide eumdem ep. ad Rusticum. Unde S. Augustinus, teste Possidonio, fœminarum, et in eis sororis ac fratris filiæ, contubernium et consuetudinem declinavit. Vide dicta cap. 3. v. 2. ad vocem, *Pudicum.*

3. VIDUAS HONORA, QUÆ VERE VIDUÆ SUNT.] Quæ scilicet ab omnibus etiam filiis desolatæ, atque omnibus curis exutæ, unique Deo intentæ et dicatæ sunt. Ita Chrys. Anselm. Theoph

Alludit ad etymon χήρα, quod est χηρόω. id est, destituo, desolor, orbo, sic et latine vidua a viduando dicitur. Unde v. 5 ait Paulus: *Quæ autem vere vidua est et desolata*, etc. Has ergo viduas, inquit, honora, tum proprie eis honorem congruum deferendo, inquit Chrys. tum oblationibus fidelium eas sustentando : hoc enim est Hebræum כבד *cabad* Unde Hier in c. 13. Matthæi, *Honor*, ait, in *Scriptura non tam in salutationibus deferendis, quam in eleemosynis ac munerum oblatione sentitur.*

Notant Chrys. et Ambr. τὸ *vere viduæ*. Per hoc enim significat fieri posse, ut aliqua sit quæ virum non habeat, nec tamen vidua sit. Sicut enim virginem non facit abstinentia a conjugio sed amor integritatis, qua sine querela et divinis rebus intenta sanctam se Domino exhibeat, eique quasi assidue inhæreat et assideat, ut dixit Apostolus 1. Corinth. 7. 35 ita pariter res se habet in vidua, ut vere sit vidua ad mentem Apostoli.

Quæres, an de omnibus viduis loquatur hic Apostolus? Respondeo, loqui de omnibus, potissimum tamen de viduis sacris et Ecclesiasticis : ad has enim sensim descendit, ut patebit v. 9. Ita Chrys.

Pro quo Nota ex historia Ecclesiastica. Olim etiam tempore Apostolorum, sicut erant virgines quæ se

totas Deo dicabant, ita similes erant et viduæ. Rursum sicut quædam ex virginibus hisce seorsim in domibus suis degebant, ut patet ex Concilio Carthaginensi III. can. 33. quædam vero simul vivebant, uti jam fit in monasteriis: ita pariter viduæ hæ aliæ domui seorsim, aliæ simul quasi in collegio vivebant. Unde de his posterioribus loquens S. Ignatius tum alibi, tum in ep. ad Philippenses, *Saluto*, ait, *collegium virginum et cœtum viduarum*.

Petes, quales essent hæ viduæ Ecclesiasticæ, et cur ab Apostolo vere viduæ vocentur?

Respondeo Primo, Hæ viduæ e mundo separatæ, et quasi mundo mortuæ simul vivebant, unique Deo et pietati vacabant, ut patet v. 5.

Secundo, profitebantur, imo vovebant castitatem: unde v. 12. ait Apostolus, aliquas ex eis *primam fidem* (id est votum) *irritam* fecisse.

Tertio, ex eis deligebantur diaconissæ et similes; quæ imperitas mulieres docerent et præpararent ad baptismum, de quibus Epiphanius hæresi 79. quæ est Collyridianorum; imo tempore S. Pauli omnes hæ viduæ erant quasi diaconissæ, ut dicam v. 9.

Quarto, erant pauperes et omnibus subsidiis destitutæ (quas v. 5. vocat *vere viduas*) ideoque alebantur ab Ecclesia, ut patet v. 3. et Actor. 6. 1. Hinc et Cornelius Papa apud Eusebium l. 6. Hist. c. 33. ubi omnium ordinum clericos, qui tum Romæ erant, recenset; numerat viduas cum indigentibus mille quingentas, quas omnes, inquit, alit Deus in Ecclesia sua. Nam viduæ quæ non erant pauperes, vel habebant parentes, filios aut nepotes divites, non habebantur vere viduæ, omnino desolatæ et omni subsidio destitutæ: quia ab eis ali poterant et debebant, uti hic jubet Apostolus v. 16.

Quinto, erant ætate et sanctitatis professione honorabiles. Unde tanta et tam multa requirit Apostolus ab eis. Hinc etiam in tertia collecta in die parasceves, quo sacerdos orat ordine pro quolibet Ecclesiæ gradu et statu, post clericos et virgines orat pro viduis, ac deinde pro toto populo.

Sexto, erant sub cura Episcopi; unde eas tantopere Episcopo Timotheo hic commendat Apostolus. Hinc Chrys. l. 3. de Sacerdotio inter alias causas, cur fugerit episcopatum, quasi onus suos humeros superans, hanc affert, quod oporteat Episcopum curare viduas, et eis providere.

Septimo, tempore sancti Augustini et Innocentii habebant habitum distinctum, mutabantque laicum in religiosum et nigrum, ac pulla veste incedebant, ut patet ex Concil. Arausicano cap. 45. et Carthaginens. IV. c. 104. et ex S. Aug. ep. 199. ad Ecdiciam, ubi eam reprehendit, quod inscio marito vestem laicam deposuisset.

Octavo, erant quasi matres et præfectæ aliarum fœminarum, ut dicam v. 9. De hisce ergo viduis maxime loqui Apostolum docet S. Chrys. Hesselius, et alii, et favent verba Apostoli, quibus operose et exacte eas instruit. Unde v. sequ. eas probari vult, antequam in cœtum hunc sacrum admittantur: *Discant*, ait, *primum domum suam regere*, etc.

Quærit Chrys. cur de virginibus æque ac de viduis nihil hic statuat Apostolus? ac respondet quod Ephesi tunc, utpote in Ecclesiæ primordiis, raræ vel nullæ essent virgines, puta simul quasi in collegio vel monasterio viventes, quæ curæ episcopi indigerent.

4. SI QUA VIDUA FILIOS AUT NEPOTES HABET, DISCAT PRIMUM DOMUM SUAM REGERE, ET MUTUAM VICEM REDDERE PARENTIBUS.] Pro *discat*, græce est μανθανέτω, pro quo Syrus, Theophyl. et alii legunt, μανθανέτωσαν, id est discant, scilicet filii et nepotes, *domum suam*, id est, viduas domus suæ, puta matrem et aviam, regere, εὐσεβεῖν, id est pie tractare, aut, ut Hieron. ad Gerontiam legit, colere. Tempore enim Pauli, filii et nepotes viduarum multarum, cum viderent alias viduas pauperiores ab Ecclesia ali, sollicitabant Episcopum, ut eorum mater vel avia cum aliis viduis ab ecclesia alerentur, nisi ipsi possent eas alere, ut scilicet earum alimonia et cura liberarentur, et in Ecclesiam earum onus rejicerent. Unde Paulus mandat hic Episcopo Timotheo, ut eis respondeat; Sustentate prius matrem vestram et aviam, ubi vero eas amplius alere non poteritis, tunc demum ad Ecclesiam confugite. Ita ex Theophylacto Hesselius. Verum Romana, Ambros. et alii legunt, *discat*, non Discant; itaque legendum esse patet ex eo quod viduas ipsas hic instituat Apostolus, non autem earum filios et nepotes. De his enim agit v. 16. ubi jubet ut matrem suam alant; non ergo idipsum hic eis jubet.

Hinc Secundo, Ambros. τὸ *discat domum suam regere*, refert ad viduam: τὸ vero *et vicem reddere parentibus*, refert ad filios. Verum tunc in priori legendum esset, *discat*: in posteriori, *discant*, jam autem Apostolus dicit *discat*, idque semel tantum.

Dico ergo Apostolum utrobique loqui de solis viduis, q. d. Si qua vidua habet filios aut nepotes, illa antequam in cœtum viduarum, de quibus jam dixi, ab Ecclesia admittatur, discat primo domum suam, id est filios et nepotes regere; græce εὐσεβεῖν, id est, ut Syrus, Vatablus et Ambrosius, pie tractare (licet enim Græcum εὐσεβεῖν sit neutrum, tamen Apostolus facit activum per hebraismum, sumens *cal* pro *hiphil*) ut scilicet pie filios regat, eosque pietate imbuat.

Discat Secundo, hæc vidua *mutuam vicem reddere parentibus*, ut scilicet, si parentes adhuc vivant, eis inserviat, opituletur, ministret, eosque alat, sicut ab eis a puero alita et educata est: uti faciunt ciconiæ parentibus senibus, a quibus hæc reciproca filiorum pietas in parentes ἀντιπελαργία dicitur. Sin parentes sint mortui, reddat eis vicem in filiis et nepotibus, eisque impendat illam curam, alimoniam et obsequium quod parentibus impendisset.

Talis vidua fuit S. Monica, de qua S. August. lib. 9. Confess. cap. 9. *Fuerat*, inquit, *unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat, nutrierat filios, toties eos parturiens quoties abs te deviare cernebat. Postremo nobis, Domine, omnibus, qui ex munere tuo ante dormitionem ejus in te jam consociati, vivebamus; percepta gratia baptismi tui, ita curam impendit, quasi omnes genuisset; ita servivit quasi omnibus genita fuisset.*

5. QUÆ AUTEM VERE VIDUA EST ET DESOLATA, SPERET IN DEUM, ET INSTET OBSECRATIONIBUS ET ORATIONIBUS NOCTE AC DIE.] Conjunctio *et* hic significat id est, q. d. Vidua quæ non solum marito, sed et liberis omniumque hominum solatio viduata est, et sola derelicta,

hæc *speret in Deum*, quod eum experietur provisorem, imo patrem et maritum, adeoque viro omnium habeat Deum, inquit Chrysost. Pro *sperat*, græca est ἤλπικε, id est, *speravit aut sperat*, ut legit Ambrosius: subinde enim in talibus præteritum pro præsenti ponitur, quasi Apostolus non præcipiat, sed describat quæ vere viduæ sint, scilicet quæ omni hominum spe destitutæ totam spem et mentem in Deum defixerunt. Ita Chrysost.

6. NAM QUÆ IN DELICIIS EST, VIVENS (licet corpore, spiritu tamen) MORTUA EST] q. d. Vivens non vivit, sed vitam corporis obruit animæ morte. Vide Chrys. *Immodicæ deliciæ*, inquit Theod. *rationem obruunt, et efficiunt ut in corpore tamquam in aliquo sepulchro jaceat.* Unde et Sophocles gulosum hominem taxans: *Non arbitror*, ait, *hunc vivere: sed cadaver judico.* Rationem dat S. August. tract. 47. in Joan. *Vita*, inquit, *carnis tuæ anima est, vita animæ tuæ Deus est. Quomodo moritur caro amissa anima, quæ vita est ejus: sic moritur animo amisso Deo, qui vita est ejus.*

Vere ergo S. Bern. ser. 48. in Cant. *Vita*, inquit, *in deliciis agens et mors est et umbra mortis: quantum enim umbra prope est corpori, cujus est umbra, tantum pro certo vita illa inferno appropinquat.*

Vere item S. Ambr. l. de Viduis, loquens de Judith: *Advertitis*, ait, *quantum nocere possit mulieribus ebrietas, quando viros, vina sic solvunt, ut vincuntur a fœminis. Esto igitur vidua temperans; casta primum a vino, ut casta possis esse ab adultero; nequaquam te ille tentabit, si vino non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero: sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus unius sobrietas et vincere potuit et eludere.* Et S. Fulgentius ep. 2. c. 14. *Egreditur*, ait, *castitas appugnatura lascivium et ad interitum superbiæ humilitas sancta procedit: illæ pugnabant armis, ista jejuniis: illa ebrietate, ista oratione. Igitur quod omnis Israelitorum populus facere non potuit, sancta vidua castitatis virtute perfecit. Obtruncavit una mulier tanti agminis ducem, et insperatam Dei populo reddidit libertatem. Tantum potuit humilis castitas*, cujus mater fuit sobrietas.

Nota hic septem virtutes et dotes viduarum; prima est, filios et domum pie regere; secunda, parentes colere; tertia, mortuo marito sperare in Deum; quarta, instare orationi; quinta, fugere delicias; sexta, esse irreprehensibiles; septima, piis operibus se dedere, maxime hospitalitatis et misericordiæ, ut ait vers. 10. Talis fuit Anna prophetissa Lucæ cap. 2. *Cujus diversorium*, inquit S. Ambrosius lib. de Viduis, *erat in templo, colloquium in prece, vita in jejunio.* Talis fuit et Judith, vide Ambrosium ibidem, et Augustinum lib. de Bono viduitatis. Talis etiam vidua fuit S. Paula Romana, Blesilla, Melania, ut patet ex eorum Vita apud S. Hieron. Talis vidua fuit Euphrasia Romana, quæ juvencula nobilis et potens, mortuo marito, cum ab Imper. urgeretur ad secundas nuptias, omnibus abdicatis secessit in Thebaidem, ibique in sancta viduitate inter Sanctos vixit et mortua est. Talis fuit et Constantia filia Constantini Imp. quæ Gallicano marito duci totius exercitus persuasit, non tantum fidem Christi, sed et continentiam, cujus et votum uterque nuncupavit: unde ipsa se totum pauperum ministeriis addixit, et sub Juliano Apostata gloriosum martyrium consummavit. Talis fuit S. Elisabeth filia regis Hungariæ, quæ juvencula marito mortuo totam se addixit curæ pauperum et ægrotorum. Talis fuit S. Brigida vidua nobilissima, quæ totam se peregrinationi ad loca sancta addixit, Romam et Hierosolymam adiit, multa monasteria fundavit, multaque alia heroica opera perfecit. Talis fuit Olympias, quæ Nebridio marito præfecto urbis Constantinopolit. secundo conjugii anno mortuo, juvencula secundum maritum respuit. Cumque Theodosius Imp. eam plane conjungere vellet Elpidio cuidam sibi congeneri, illa restitit, dixitque, *Imperator meus, si voluisset me vitam transigere cum viro quopiam, utique non ademisset mihi primum conjugem: nunc cum ademerit matrimonii molestiis me extricavit, et suave continentiæ jugum mihi imposuit, mentique meæ infudit.* Quare se totam addixit ministeriis templi, eleemosynis, piisque operibus. Unde mire eam laudat S. Chrysost. de qua plura in fine vers. 10. Audi et alias illustres.

Marcella Romana nobilissima viro post nuptias septimo mense privata est. Cum eam Cerealis Consul Romanus propter ætatem, et antiquitatem familiæ, et insignem decorem corporis, ac morum temperantiam ambitiosius peteret, suasque jam grandis natu polliceretur divitias, et non quasi in uxorem, sed quasi in filiam vellet donationem transfundere. Albinaque mater tam clarum præsidium viduatæ domus ultro appeteret: illa respondit, *Si vellem nubere, et non æternæ me cuperem pudicitiæ dedicare, utique maritum quærerem, non hæreditatem.* Illoque mandante posse et senes diu vivere, et juvenes cito mori, eleganter lusit: *Juvenis quidem potest cito mori, sed senex diu vivere non potest.* Quare vidua permanens pietati et Deo vacavit. Ita D. Hieron. in Epitaph. Marcellæ.

Galla Symmachi Consulis Romani filia tradita marito, primo anno eo orbata est: cumque omnes eam urgerent ad secundas nuptias, etiam medici dicentes, nisi nuberet, eam ob ignoam complexionem contra naturam barbam habituram. Quod et factum est; illa constans in viduitate permansit, neque hanc exterius deformitatem timuit, quæ interius cœlestis sponsi speciem amavit. Mox ergo ut ejus maritus defunctus est, abjecto sæculari habitu, ad omnipotentis Dei servitium sese apud B. Petri Ecclesiam monasterio tradidit, ibique multis annis simplicitati cordis et orationi dedita, larga indigentibus eleemosynarum opera impendit. Cumque omnipotens Deus perennem jam mercedem reddere ejus laboribus decrevisset, cancri alcere in mamilla percussa est. Nocturna autem tempore ante lectum ejus duo candelabra lucere consueverant: quia videlicet amica lucis, non solum spirituales, sed etiam corporales tenebras odio habebat. Quæ dum nocte quadam ex hac eadem jaceret infirmitate fatigata, vidit B. Petrum Apostolum inter utraque candelabra ante suum lectum constitisse: nec perterrita timuit, sed ex amore sumens audaciam exultavit, eique dixit: *Quid est, Domine mi? dimissa sunt mihi peccata mea?* Cui ille benignissimo vultu inclinato capite annuit, dicens: *Dimissa sunt*. Sed quia quamdam sanctimonialem fœminam in eodem monasterio præ ceteris diligebat, illico Galla subjunxit, *Rogo ut soror*

benedicta mecum veniat; cui ille respondit: *Non, sed illa talis veniat tecum: hæc vero quam petis, die te erit trigesimo secutura.* His itaque expletis, visio Apostoli assistentis et colloquentis ei ablata est. At illa protinus cunctæ congregationis accivit matrem, eique quid viderit, quidve audierit, indicavit. Tertio autem die, enim ea quæ jussa fuerat sorore defuncta est: illa vero quam ipsa poposcerat, die est trigesimo subsecuta. Ita S. Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 13. anno 504. Fulgentius epist. ad Gallam.

Anno Domini 514. ex hac vita migravit Clodoveus Francorum rex, qui sepultus est Parisiis in basilica S. Petri Apostoli, quam ipse rex hortante S. Genovefa virgine a fundamentis cœpit erigere, ejusque uxor Clotildis perficiendam curavit. Ipsa autem regina post mortem viri sui Turonos venit, ibique ad basilicam S. Martini deserviens cum summa pudicitia atque benignitate moesta est omnibus diebus vitæ suæ, raro Parisios visitans. Ita Gregor. Turonensis l. 2. Hist. Franc. cap. ult.

Quirina Laurentii Patriarchæ Veneti mater, clarissima genere mulier, anno ætatis 24. amisso viro, et quinque susceptis liberis, reliquam ætatem cœlibem duxit, domum suam regens, ut Apostoli verbis utar, et filios in timore Dei et mandatis instituens, instans orationibus die ac nocte: et ne in deliciis mortua esset, catenam æream, quoad vixit, circa lumbos gestavit, jejuniis et vigiliis florentem ætatem castigans: præcipue vero in pauperes misericors et benefica, ut quæ ad eleemosynas filios semper et verbo instrueret et exemplo. Ita Bernardus Justinianus in Vita S. Laurentii Justiniani.

De vidua a juvene rapta, et miro modo ab eo liberata audi S. August. ad Dulcitium. *Dicam,* inquit, *quod factum est in Mauritania Sitifensi: neque enim Deus sanctorum non ipse est etiam et nunc Deus. Viduam in proposito continentiæ constitutam Celtichius quidam catechumenus juvenis rapuit, ut haberet uxorem. Antequam concumberet pressus somno, et territus somnio, Sitifensi Episcopo eamdem vehementissime requirenti remisit intactam. Vivunt adhuc de quibus loquor. Illi baptizatus, et ipso in se facto miraculo conversus ad Dominum, ad episcopatum mirabili probitate pervenit. Illa in sancta viduitate persistit.*

Anno Domini 1024. Henrico II. Imper. defuncto, et Bambergæ sepulto, prosecuta est animam ejus pia Imperatrix Cunegundis, piis officiis postrema pie persolvens. Quamvis enim ejus obitu omnia oppleri turbis et misceri rumoribus contigisset, ipsa tamen animo constans, illud unum totis viribus conabatur, ut eleemosynorum largitate, et orationum instantia beati conjugis animam Deo commendaretur. Ipsa vero Augustæ anniversario diæ obitus Imperatoris, in monasterio a se erecto, in dedicatione ejus basilicæ, depositis ornamentis Imperatoriis, monasticum suscepit habitum, famulatura ejusdem loci monialibus; ubi ad obitum usque quindecim annis perseveravit. Quæ cum proxime jam moritura angustalia ornamenta ad pompam cadaveris parari videret, hæc dixisse fertur: *A mictus iste non est meus: auferte hinc, ornatus hic alienus est: istis terreno sponso, et his cœlesti sponso sum copulata. Nuda de utero matris meæ egressa sum, nuda revertor illuc. His miseræ carnis vilem materiam involvite, et corpus meum juxta tumulum fratris mei ac domini Henrici Imperatoris, quem me vocantem video, in proprio locello reponite.* Quibus jam dictis in manus Domini spiritum commendans, migravit in cœlum. Ita ex Adalberone Episcopo VI. Trajectensi Baronius tom. 11. anno 1024. 1025. et 1040.

Vis Gentiles? Viduæ Goenses sive Brachmanæ in more positum habent, dum ethnice vivunt, prluri marito mortuo, quantumvis juvenculæ sint, alteri non nubere. Imo priusquam edicto regio vetitum esset, una cum maritorum cadaveribus sese cremandas tradebant. Modo vero post susceptum christianismum nec colore candido vestiuntur, et caput perpetuo radunt. Ita epist. Indic. anno 1566.

Matrimonium laudant Sinenses in quo vir legitime unam sibi uxorem jungit, et in honore eam habent, quæ viduitatem colens, maritum secundum non ducit eique Mandarini præmia largiuntur, et multas libertates ac privilegia concedunt, ut olim Vestalibus virginibus Romani. Ita P. Alexander Valignanus Indiæ provinciæ Præpositus in litteris anni 1588.

8. Si quis autem,] εἰ δέ τις, id est, si qua, vidua scilicet, de viduis enim egit et agit: potest tamen cum Chrysostomo ad quemvis hominem extendi.

Suorum, et maxime domesticorum, curam non habet (ut tam corporis, quam animæ saluti provideat) fidem negavit,] non verbo, sed factis et opere: Deus enim ipsaque fides dicit et dictat illud Isaiæ cap. 58. 7. *Carnem tuam ne despexeris.* Qui ergo suos negligit, videtur fidem et christianismi famam negligere, esseque causa cur infideles blasphement Christum et Christianos. *Quam late,* ait Chrys. *patet detractionis locus dicentibus Gentibus, Christianos sine affectione esse, qui despiciunt suos! quam enim turpe est te extraneos docere, et tuos in errore relinquere?*

Et est infideli deterior.] Infideles enim naturali instinctu et pietate suorum curam gerunt: hic enim est ordo charitatis, etiam naturalis, ut domesticis præ externis prospiciamus.

9. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum.] Quæritur, an de communi qualibet vidua loquatur Apostolus, an vero de ea quæ eligenda sit in præfectam cæterarum?

Respondet Primo. S. Chrys. Theophyl. OEcumen. Ambros. et Hieron. epist. ad Salvinam. Apostolum loqui non de præfecta, sed de communi vidua, q. d. Quælibet vidua, ut eligi et referri possit in cœtum et catalogum (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) viduarum Ecclesiasticarum, quæ quasi moniales, erant vovebantque castitatem, erantque sub cura et obedientia Episcopi, atque ab Ecclesia alebantur, ut dixi v. 3. quælibet, inquam, harum sit sexaginta annorum. Tantam ætatem in his exigit Apostolus Primo, quia, ut Hier. supra, juniores suis manibus laborando sibi victum comparare possunt. Vult ergo eas id facere, ut aliæ seniores, quæ labore suo vivere non possunt, ali possint ab Ecclesia, quæ omnes alere non potest, tum præsertim cum exigua erat et pauper.

Rursum, ut Chrysost. quia juniores inconstantiores sunt, expertusque erat Paulus nonnullas ex eis post votum castitatis iniisse secundas nuptias cum scandalo et dedecore Ecclesiæ, ac pernicie animæ suæ.

Vult ergo seniores eligi, quarum probata castitas, virtus et constantia Ecclesiæ sit honori, ne, si secus fiat, Ethnici blasphement Christum et Ecclesiam.

Secundo alii, ut Epiphanius hæresi Collyridianorum et Tertull. l. 1. ad Uxorem c. 8. Baronius anno Christi 34. imo et Beza, intelligunt hæc de vidua non quavis, sed primaria, scilicet quæ aliis consilio et auxilio præsit, aut quæ sit diaconissa. Hoc enim Primo. significat vox *eligatur*, scilicet una e multis, quæ cæteris dignior illisque præponenda, ut Græcum καταλεγέσθω sumatur pro ἐκλεγέσθω, id est eligatur, ut sentit Noster. Secundo, id probatur ex eo quod velit eam esse sexaginta annorum: nec enim credibile est Apostolum voluisse viduas omnes quæ necdum sexagesimum annum attigerant, cœtu viduarum aut alimonia Ecclesiæ excludere, multo minus voluisse omnes illas nubere: agit ergo de diaconissa. Unde et Jure civili lib. 27. de Episcopis in C. Theodos. præscribitur, ut diaconissa sit sexagenaria: quemquam postea crescente numero fidelium, hoc mitigatum sit, nam Concil. Chalcedon. c. 14. et Wormatiense c. 73. tantum requirunt in diaconissa, ut sit quadragenaria. Tertio, quia ad hanc, quam vult eligi, tam multa requirit, quæ merito a præfecta, non autem a communi quavis vidua quis requirat.

Verum puta utramque sententiam posse conciliari, et utramque hic locum habere.

Pro quo Nota, non loqui Apostolum de viduis privatis et quibuslibet, sed de collegio et quasi monasterio viduarum, quod institutum erat ad Ecclesiam adjuvandam, præsertim in cura, institutione et disciplina aliarum sive virginum, sive mulierum. Quælibet ergo ex hisce viduis erat quasi diaconissa, ita ut partitis inter se curis et operis hæ viduæ omnium fœminarum curam habere, singulisque intendere possent. Quamlibet ergo ex hisce Apostolus vult esse sexaginta annorum, nec quampiam ad hunc earum cœtum, quem dixi, admitti (hac enim significat Græcum καταλεγέσθω) nisi sexagenaria sit. De talibus enim selectis primariis viduis, quæ sua cura et charitate alias feminas dirigerent, loqui Apostolum, colligitur ex eo, quod tantum bonorum operum, præsertim charitatis et misericordiæ, probationem et exercitationem ab eis requirat: *Si*, inquit, *hospitio recepit, si pedes sanctorum lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est.* Hæc enim a communibus viduis etiam religiosis, nemo requirat, sed tantum ab eis quæ aliis præfici, vel aliorum, præsertim pauperum vel ægrotorum, curam suscipere debent: quales has viduas fuisse est verisimile, et verbis jam dictis satis innuit Apostolus. Idem colligi potest, Act. 6. ubi ob murmur Græcorum, in locum viduarum, quæ præerant mensis et eleemosynis, electi sunt diaconi, qui id muneris obirent: ita tamen ut viduæ ab hac cura præsertim circa mulieres non omnino excluderentur, sed diaconos haberent præsides, quibus ipsæ subservirent. Hæ viduæ postea vocatæ sunt, vel certe in harum locum successerunt diaconissæ.

Diaconissarum autem tria maxime erant munia, ut colligitur ex Epiphanio hæresi 79. et Clemente l. 3. Constit. c. 15.

Primum, laicæ erant, nec ordinatione ulla consecrabantur: sed præerant foribus templi, iis scilicet quibus fœminæ in templum ingrediebantur; sicut enim fœminæ in templo locum habebant a viris distinctum, ita habebant et fores distinctas. Unde S. Ignatius epist. ad Antiochenos diaconissas vocat vestibulorum custodes.

Secundum, tempore persecutionum, cum ob pericula, vel ob suspiciones infidelium, ad mulieres mitti non posset diaconus, mittebatur diaconissa, ut consilia, exhortationes, mandata Episcopi vel Parochi perferret, utque fideles in fide roboraret, et in persecutione, paupertate, morbo, aliisque ærumnis solaretur et adjuvaret.

Tertium, præerat baptismo mulierum, easque nudabat; idem faciebat in earumdem unctione. Rursum cum episcopus ungeret in Confirmatione frontes mulierum oleo sancto, diaconissa eas abstergebat. Ita Epiphanius supra, Clemens l. 3. Constit. c. 15. et alii. Denique corpora mulierum cum moriebantur, lavabat et componebat ad sepulturam, ut ex Epiphanio et aliis colligitur.

Hæ diaconissæ fuerunt diu in Ecclesia Græca, non autem Latina: nam Latini citius eas aboleverunt, ut patet ex Concil. Aurelianensi II. can. 17. et aliis, unde et earum apud Latinos vix est mentio. Perperam ergo Calvinus docet Apostolum hic tantum probare vota continentiæ facta a sexagenariis. Imprimis enim Apostolus non loquitur de virginibus, ut recte annotavit Chrysost., sed viduis, in quibus ob experientiam et consuetudinem conjugii difficilior et periculosior est castitas. Rursum non loquitur de quibusvis viduis sed de Ecclesiasticis tantum, quæ quasi diaconissæ cæteris præesse instar matrum debebant, uti fatetur Beza; ac consequenter non loquitur de admissione ad votum continentiæ, sed de admissione ad collegium hoc viduarum, quod non nisi gravissimis, annosissimis, lectissimis matronis constabat. Sed de hoc plura vers. 14.

Quæ (vidua) fuerit unius viri uxor.] Beza sic explicat, q. d. Quæ simul non habuerit plures maritos, aut quæ suum maritum non repudiarit adhærens alteri, id est, quæ non sit adultera; quia, inquit, secundæ nuptiæ sanctæ sunt; ergo propter eas nemo arcendus est ordine. Sed hæc explicatio ita inaudita est, ut non tantum vel ipsomet Beza teste sit contra omnes Patres; sed etiam contra Calvinum, quem Beza agnoscit summum magistrum, nec aliter compellare solet quam doctissimum interpretem. Nam omnes doctores tam veteres quam moderni, quam etiam Calvinus hic, univiram absolute, id est, quæ secundas post mortem mariti non inierat nuptias, ut bivira, aut digama dici non possit, ab Apostolo significari et requiri intelligunt.

Probat id Calvinus ex eo, quod Apostolus dicat, non, Quæ sit, sed, *quæ fuerit unius viri uxor*, quid enim hoc est dicere aliud, quam quæ tota vite non habuerit nisi unum virum? Hoc enim merito a tali vidua, quæ aliis præsit, quasi argumentum insignis continentiæ et castitatis, exigit Apostolus. Nam ab aliis omnibus fœminis conjugatis requirit jus naturæ et gentium, ut uni viro suo adhæreant, non alteri, id est, ut non sint adulteræ. Hic autem ab hac vidua selecta peculiares dotes efflagitat Apostolus. Non ergo per *unius viri uxorem* intelligit eam, quæ non sit aut fuerit adultera, sed quæ unas tantum cum uno inierit

nuptias: hæc enim est dos viduæ continentis, etiam judicio Gentilium, de qua laudatur Judith c. 15. 11. quod scilicet fuerit univira, non bivira. Audi Didonem l. 4. Æneidos se univiram viduam deprædicantem:

Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit, ille habeat secum servetque sepulcro.

Si communi lege naturæ, inquit Hierun. ad Salvinam, *damnat, Gentilis viduo omnes voluptates; quid expectandum est a vidua Christiana, quæ pudicitiam suam non solum ei dat qui defunctus est, sed et ei cum quo regnatura est?*

Hinc patet eodem sensu exegisse Apostolum v. 2. c. 3. ab Episcopo, ut sit *unius uxoris vir*, scilicet ut Episcopus talis sit, qui unam tantum tota vita habuerit uxorem. Negat id Calvinus, vultque alio sensu hic viduam dici unius viri uxorem, alio vero sensu dici Episcopum unius uxoris virum, scilicet viduam proprie dici univiram, quæ non nisi semel uni viro nupsit, Episcopum vero dici unius uxoris virum, qui simul plures non habuerit uxores, etiamsi successive plures habuerit. Probat id, quia Apostolus de vidua dicit in præterito, *Quæ fuerit unius viri uxor*, de Episcopo vero dicit in præsenti, *Oportet Episcopum unius uxoris esse virum* Sed hoc est distorquere verba Apostoli. Quis enim non videt utrobique eamdem esse phrasim, ac consequenter eamdem sententiam et sensum? Cum enim in conjugio utriuslibet conjugis par sit jus et vinculum, pari prorsus sensu est et dicitur, *unius uxoris vir*, atque *unius viri uxor*, sive addas *est*, in præsenti, sive *fuit* in præterito. Hæc enim verba rem et phrasim non mutant, sed tantum tempus rei denotant. Perinde enim est ac si dicam. Est monogemus, vel fuit monogemus, ubi idem intelligo per τα *monogamus*, sive dicam Est, sive Fuit. Rursum, quis non videt majorem castitatem requiri a viro, eoque Episcopo, quam a fœmina, eaque vidua?

Ad argumentum ejus respondeo. Apostolum de Episcopo loqui in præsenti, non quod velit in præsenti Episcopum esse conjugatum cum una uxore. Quid si enim viduus esset aut cælebs, an ideo ineptus esset, ac non aptior ad episcopatum? Sed quod per præsens statum Episcopi præsentem significet, nimirum debere eum esse monogamum, ita ut non sit digamus, id est, ut eum secunda uxore secundas nuptias numquam contraxerit: id clare significant verba Apostoli: sic enim ait, *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem.* Ubi τo *unius uxoris virum*, est epithetum per se subsistens, æque ac hic τo *unius viri uxor*, significat enim utrumque debere esse monogamum. Dices, Cur ergo de vidua hic dicitur *fuit*, ibi vero de Episcopo dicitur *est?* Respondeo, quia vidua, cum sit viro viduata et orbata, non est, sed fuit unius viri uxor. Episcopus vero in præsenti poterat esse, unius uxoris vir: vivente enim uxore poterat eligi, et de facto tunc sæpe eligebatur ad episcopatum, ut de eo dici posset, Hic Episcopus in præsenti est unius uxoris vir. Plura de hoc loco dixi c. 3. v. 2.

10. SI FILIOS EDUCAVIT,] per se, et ad pietatem. Perstringit enim matres quæ filios quos gignunt, aliis tradunt educandos, aut certe rite, et ad pietatem eos non educant. Sub filiis et filias intellige: græce enim est ἐτεκνοτρόφησεν, id est, si proles educavit.

SI HOSPITIO RECEPIT,] ει ἐξενοδόχησεν, id est, si fuit hospitalis, in peregrinis scilicet, et pauperibus hospitio excipiendis.

SI SANCTORUM PEDES LAVIT.] *Sanctorum*, id est Christianorum peregre venientium Hinc patet priscum esse morem, ut advenis ex itinere fessis pedes lavantur Idem fecit Abraham Gen. 18. v. 4 et Abigail 1. Reg. 25. 41. et Magdalena Christo Lucæ cap. 7. et Christus discipulis suis in ultima cœna. *Cum enim*, ait August. tract. 58. in Joan. *ad pedes fratrum inclinatur corpus, etiam corde ipso vel excitatur, vel, si jam inerat, confirmatur pius humilitatis affectus.* Sub hoc sordido et servili præ aliis officio reliqua charitatis et humilitatis obsequia intelligit Paulus, vultque ut illa ipsa præstet vidua per se, non per ancillas ait Chrys. qui hom. 14. accommodat hæc Religiosis: illos enim esse sanctos, qui se totos Deo dicarunt. Unde ad eos fovendos et colendos hortatur divites, dicens: *Perge, quære, hospitio suscipe, accede, tange sacros pedes; longe honorabilius est illorum pedes quam aliorum caput attingere: nam si statuarum pedes plerique tenent quod effigiem habeant regiam; tu illi, qui Christum ipsum in se habet, pedes non tenebis, ut salvus fias? Sancti sunt pedes, etiamsi viles sunt. At vero profanorum ne caput quidem honorabile.* Tales tempore S. Chrysos. ut habetur in ejus Vita, fuerunt nobilitate et sanctitate illustres fœminæ, et diaconissæ, Procula, Pentadia, Sylvania.

SI OMNE OPUS BONUM SUBSECUTA EST.] S. Hieron. in cap 8. Zachariæ legit, *Prosecuta est*, id est ut Syrus et Vatablus, si in omni opere bono fuit assidua, si omne opus bonum est consectata. Notanter vero dicit ἐπηκολούθησε, id est, *subsecuta est*, non autem, operata; quia sæpe deest facultas operis pii exequendi. Requirit ergo Apostolus, ut saltem non desit pia voluntas et conatus, quo bonum opus prosequatur, aut potius quo illud ipsum opus quasi antecedens et antecurrens subsequatur, utque alteri bene operanti, inquit Theoph. subserviat, in quovis bono opere comitem se adjungat. Uti videmus pias et zelosas mulieres omnia venerari et sectari pietatis opera, et omnibus se immiscere, et manum admovere.

Accipite, o viduæ, accipite et virgines, rarum et illustre harum virtutum speculum quod quotidie intueamini, S. Olympiadem nobilissimam et opulentissimam matronam, quæ in conjugio virgo permansit, mortuo marito vitam supra sexum admirabilem egit: narrat eam paucis Palladius in Lausiaca c. 144. Imprimis opes quas habebat maximas, in pauperes omnis generis, et ubivis locorum assidue erogabat. *Non rus*, ait, *non solitudo mansit expers largitionum hujus inclytæ virginis: sed et ecclesiis suppeditavit ad donaria deputata sacrificio, et monasteriis, et cœnobiis et xenotrophiis, et custodiis, et relegatis; et ut semel dicam, in omnem orbem terræ, dispersit eleemosynas.* Deinde ejus humilitatem, charitatem, continentiam narrat. *Hæc beata processit usque ad extremum terminum humilitatis, ultra quem nihil possit inveniri amplius Vita sine ullo inani gloria, species nequaquam ficta, benigni mores, facies non fucata, corpus florens, mens non gloriosa, animus ab arrogantia alienus. cor minime turbulentum, somni expers vigilia, spiritus non curiosus, charitas immenso. quæ comprehendi non potest, communicatio, vilis et contempta vestis, infinita continentia,*

recta cogitatio, in Deum spes æterna, cum eleemosyna quæ non potest narrari, ornamentum omnium humilium: cui multæ sunt accensæ tentationes ex operatione ejus qui est sua sponte malus et omnis boni expers, nempe dæmonis; quæ pro veritate non parva adiit certamina, quæ et diu affatim vixit in immensis lacrymis, omni humanæ naturæ subjecta propter Dominum: cum omni pietate sanctis subdita Episcopis, venerans presbyterium, honorans clerum, reverens exercitationem, suspiciens virginitatem. Adhæc ejus opera misericordiæ erga omnes ita recenset, *Erat opem ferens viduitati, curam gerens orbitatis, protegens senectutem, ægrotos invisens, peccatorum miserans, errantes in viam deducens, in omnes utens misericordia, profuse autem in pauperes, multisque infidelium in catechesi, institutis uxoribus, etiam ad victum eis ferens auxilium, semper memorabile nomen benignitatis reliquit per totam vitam. A servitute in libertatem innumerabilium servorum restituens examina, reddidit eos honore æquales suæ nobilitati, vel potius si vere dicere oporteat, facti sunt hac sancta habitu nobiliores.* Post hæc ejus paupertatem, mansuetudinem et lacrymas refert. *Neque enim ejus indumentis inveniri potuit quidquam vilius: nam iis etiam qui sunt pannis valde obsiti, indigna erant hujus sanctæ tegumenta. Tanta autem erat ejus mansuetudo, ut etiam longe superaret simplicitatem ipsorum puerorum. Nulla vituperatio umquam inventa est apud hanc quæ Christum gestabat; sed omnis ejus vita non vitalis, erat in compunctione et frequenti profluvio lacrymarum; et potius videre licebat fonti æstate sua deficere fluenta, quam hujus non sublimibus et Christum semper videntibus oculis lacrymas deficere. Et quid in his immoror? quo enim magis meus versabitur animus in duræ instar saxi animæ narrandis certaminibus et virtutibus, eo magis invenientur verba a factis remotiora. Nec me existimet aliquis hæc splendide et magnifice colligere de hac vel maxime impatibili, et perquirere reliquias totius Olympiadis, quæ fuit pretiosum vas Sancti Spiritus: sed qui his oculis viderim hujus beatæ vitam et angelicam institutionem.* Atque hæc omnia præstabat morbis afflicta. Denique Olympias columnias, bonorum spoliationem et exilium, eo quod faveret S. Joanni Chrysostomo, ab æmulis ejus fortiter sustinuit, et cum Chrysostomo quasi martyrii lauream adepta est, uti videre est apud S. Chrysost. epis. 5. quæ est consolatoria ad eam scripta, et apud Baron. anno Christi 404. Quænam vidua, quænam virgo amore virtutis incensa, hæc legens non confundatur? non compungatur? non accendatur ad sanctam heroinæ hujus æmulationem?

11 ADOLESCENTIORES (νεωτέρας, id est, juniores) AUTEM VIDUAS DEVITA.] παραιτοῦ, id est rejice, ne in collegium viduarum Deo dicatarum, quæ ab Ecclesia aluntur, admittas: hoc enim tantum matronis gravibus, et plene probatis constare volo, quæ Ecclesiæ sunt honori, et omnibus exemplo ac ædificationi. Juniores autem leviores sunt et magis mutabiles, adeoque expertus sum nonnullas, postquam ad castitatis professionem et collegium hoc viduarum admissæ fuerunt, resiliisse, et nuptias ambivisse; nolo ergo deinceps juniores admitti. Patet ex sequentibus, et ex v. 9.

CUM ENIM LUXURIATÆ FUERINT IN CHRISTO NUBERE VOLUNT.] *Luxuriatæ*, id est fornicatæ, inquit Hieron ad Gerontiam, q. d. Cum viduæ hæ cœperint sectari amasios, eumque eisque occulte fornicari, tandem publice et palam nubere volunt, idque in Christi injuriam, cui per votum castitatis jam ante se desponderant. Verum Græcum καταστρηνιάσωσι proprie non significat fornicari, sed se bene pascere, indeque hilarius quam decet exultare, lascivire, ac tandem ferocire, omneque jugum excutere, nam στρηνιᾶν est luxuriari, id est lascivire, deliciari, Apoc. c. 18. 7. inde ἀποστρηνιᾶν dicitur ἀπὸ τοῦ στερεῖν καὶ ἀποσπᾶν τὰς ἡνίας, id est, ab excutiendo frænos. Sumpta est metaphora a jumentis, quæ dum pabulo bene saginata sunt ferociunt, avellunt habenas, et suopte arbitrio feruntur. Sensus ergo est: Viduæ hæ juniores cum in domo Dei ab Ecclesia bene alitæ et pastæ fuerint, quasi vituli saginati recalcitrant, et Christi jugum, ac professionem castitatis excutiunt, ac ruptis votis, quasi vinculis, nubere volunt: *idque in Christo*, id est in Christi injuriam. Vox ergo *luxuriatæ* non libidinem, sed luxum deliciarum hic significat. Unde Cyprianus l. 3. Testim. 74. ad Quirinum legit, cum *indeliciatæ fuerint in Christo.*

Rursum Tertul. lib. de Monogamia hæc intelligit de spiritualibus deliciis Christi, puta oratione, consolationibus internis, Sacramentis, verbo Dei, etc. q. d. Apostolus: cum tales viduæ se consecraverint Christo illiusque deliciis spiritualibus usæ fuerint, eo impudentiæ deveniunt, ut carnales delicias experiri, et nubere velint. Verum melius de corporalibus deliciis hæc accipiemus, illæ enim causa sunt cur nubere velint: venter enim mero æstuans despumat in libidinem. Secundus ergo sensus jam datus genuinus est: alludit enim Apostolus ad Deuter. 32. 15. ubi dicitur de Hebræorum populo, *Incrassatus est dilectus, et recalcitravit: incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, et recessit a Deo salutari suo.*

Ubi Nota. Nonnulli vo *in Christo* explicant, ut idem sit quod, in Christi deliciis.

Secundo, Haymo τὸ *in Christo* refert ad *nubere*, q. d. Nubere volunt in Christo, id est, Viro Christiano, qui est in Christo. Verum dico, *in Christo*, idem est quod, in Christi injuriam: hoc enim significat Græcum κατὰ in verbo καταστρηνιάσωσι inclusum, idque clare significat phrasis Græca: καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ.

12. HABENTES DAMNATIONEM, QUIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT.] Pro *damnationem* græce est κρίμα quod Bucerus, et ex eo Petrus Martyr vertunt, infamiam, vel accusationem coram hominibus; q. d. Hæ viduæ si nubant, non peccant quidem, subeunt tamen notam levitatis et inconstantiæ, quod a viduitate quam publice amplexæ et quasi professæ sunt, resiliunt ad conjugium.

Verum Græcum κρίμα, non significat infamiam, sed judicium condemnationis; itaque vertit non tantum noster Interpres, et Syrus: sed et omnes Patres Latini et Græci, quin et Calvinus, Beza, Erasmus, Lutherus: nam ita ubique κρίμα, pro judicio et damnatione accipit Paulus, ut patet Rom. 3. 8. Rom. 13. 2. 1. Cor. 11. 29. Galat. 5. 10. et alibi.

Secundo, has viduas non tantum coram hominibus fuisse infames, sed et coram Deo reas et damnabiles patet v. 15. ubi ait, *Jam enim quædam conversæ sunt retro Satanam*; quia videlicet relicto Christo, cui per votum continentiæ se desponderant, Satanam et Asmo-

dæum, libidinis et sacrilegarum nuptiarum incentorem secutæ sunt.

Tertio, non est levitas, nec infamia, si a viduitate, in qua te ægre continere, et caste vivere possis, imo fornicationi indulgeas, transeas ad conjugium: imo apud hæreticos laudabile est, a monachismo et votis continentiæ publice Deo nuncupatis transire ad nuptias. Et tamen viduas has hic taxat Apostolus quasi infames, eo quod ad nuptias transeant, ut vult Bucerus; ergo viduæ hæ continentiam erant professæ, eique per votum astrictæ, ideoque per nuptias fiebant infames; nec enim alia infamiæ causa hic fingi potest. Si enim liberæ erant, nec voto astrictæ, sine infamia nubere poterant: jam vero quia voverant castitatem, et tamen nubebant, ab Apostolo totaque Ecclesia judicabantur infames: ac consequenter judicio Apostoli et Ecclesiæ, pari ratione omnes monachi et monachæ, qui post professionem castitatis ad nuptias transeunt, judicantur infames. Vide quam judicium Apostoli judicio Novantium sit contrarium.

QUIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT] *Fidem* scilicet Deo datam, id est votum continentiæ. Negat id Lutherus, et per fidem accipit fidem Evangelicam, vel fidem in baptismo Deo datam; q. d. Hæ viduæ, quia luxuriatæ, id est fornicatæ, sunt, hinc quasi meretrices infames apud Christianos factæ fugerunt ab eis, et fidem Christo datam in baptismo violantes redierunt ad infidelitatem, et ad suos infideles, ideoque damnabuntur.

Verum hoc imperite dicitur. Primo, quia meretrices æque infames erant apud infideles atque apud fideles. Si vero ad conjugium transirent, æque laudabiles erant apud fideles atque apud infideles; si damus votum uti demit Lutherus et Novantes, qui negant has viduas fecisse vota continentiæ. Non ergo infamiam vitabant illæ redeundo ad paganismum, ac consequenter infamiæ declinandæ studium non poterat eas impellere ad paganismum.

Secundo, non infidelitatem earum, sed nuptias post votum continentiæ hic taxat Apostolus: *Cum*, inquit, *luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*. Ergo hoc ipso quo nubunt, habent damnationem et primam fidem irritam faciunt. Τὸ enim *habentes damnationem* cohæret cum *nubere volunt*, ejusque est effectus et sequela.

Respondet Secundo, Calvinus, *fidem* hanc fuisse promissionem continentiæ factam non Deo, sed Ecclesiæ; hanc enim a viduis tacite et indirecte exegisse Ecclesiam, viduasque eamdem præstitisse, ut eo expeditius in ea ministrarent, quo magis a marito erant solutæ et liberæ: sicuti ancillæ dum dominis suis se locant, tacite promittunt se interim non nupturas; nec enim simul marito, et hero servire possunt. *Non edebant*, inquit Calvinus, *in veteri instituto directum continentiæ votum, quasi minus Deo placeret vita conjugalis; sed tantum quatenus exigebat functio ad quam eligebantur hæ viduæ, conjugii vinculo se in totam vitam solvebant.*

Verum hinc sequitur Primo, licere exigere et promittere continentiam Ecclesiæ, tacite saltem et indirecte; si id licet tacite et indirecte, cur non etiam licent directe et expresse? Rursum, si Ecclesia licite exegit a viduis promissionem continentiæ, cur non potiori jure exigat a sacerdotibus? Quid ergo cœlibatum sacerdotibus indictum tyrannidem esse Ecclesiæ exclamat Calvinus cum suis?

Secundo, si licet promittere continentiam Ecclesiæ, ad expeditius illi serviendum; ergo eadem de causa eamdem licebit promittere Deo, sive vovere; et si viduæ quæ promissionem hanc Ecclesiæ factam violant, damnabuntur; ergo multo magis qui fidem Deo datam, puta votum suum, violant, damnabuntur.

Dices, τὸ *habentes damnationem* referendum est non *ad nubere volunt*, sed ad *cum luxuriatæ*, id est fornicatæ, *fuerint*. q. d. Apostolus: Hæ viduæ damnabuntur non propter nuptias, sed propter fornicationem. Sed hoc dici non potest. Primo, quia, ut dixi, *luxuriatæ*, non significat viduas has fuisse fornicatas, sed deliciatas, et lascivisse in deliciis: hoc autem non est peccatum mortale, nec damnabile, nisi eo usque prosiliat quis, ut contra votum nubere velit, idque fatetur hic Bullingerus.

Secundo, esto fuissent fornicatæ, illa fornicatio jam præterierat et pœnitentia, ac conjugio, vel voluntate et proposito conjugii emendata erat; ideo enim nubere volebant, quia scortationis eas pudebat, et pœnitebat; ergo propter fornicationem non fuissent damnandæ: Apostolus autem in præsenti ait, *Habentes damnationem*; ergo propter præsentes nuptias in præsenti erant damnabiles, non autem propter præteritam scortationem, a qua jam resipuerant per initas nuptias. Nam sicut inepte diceretur de fornicaria, idololatra, usurario jam pœnitente: Hæc puella, quæ fornicata fuit, et jam pœnitens fornicationis nubere vult, damnationem habet eo quod fornicata fuit: Hic idololatra conversus et Christo initiari volens, damnationem habet, quia coluit idola: Hic usurarius jam resipiscens et volens restituere usuras, et juste vivere, damnationem habet, quia usuras exercuit. Cum potius dicendum sit: Hæc puella olim fornicata, sed jam se emendans et nubere volens, hoc ipso a damnatione sua recedit: Hic idololatra et usurarius convertens se ad Christum vel justitiam, recedit a peccato, et consequenter a damnatione. Ita pariter inepte diceret hic Apostolus de viduis, quæ a fornicatione transire volebant ad nuptias honestas; quod, cum nubere volunt, damnationem habent; imo debuisset dicere, eas a damnatione ad statum salutis se recipere.

Tertio, id aperte repugnat verbis Apostoli: dicit enim *Habentes damnationem*, non, quia luxuriatæ fuerunt, sed quia *primam fidem irritam fecerunt*; ergo non propter fornicationem, sed propter fidem, id est, votum continentiæ per nuptias violatum, damnationi sunt obnoxiæ.

Respondeo itaque, et dico: Apostolus *fidem* hic intelligit Deo datam, sive promissionem Deo factam per votum continentiæ. Hæc enim tam irritatur et infringitur nubendo, quam fornicando. Dicit ergo Apostolus, viduas has damnationis esse reas, qui irritant votum continentiæ Deo factum, hoc ipso quo volunt nubere. Unde Chrys. Theoph. OEcum. *fidem*, hanc interpretantur pactum; Ambrosius, professionem; Epiphanius lib. 2. hæresi 48. promissionem; Augustinus, votum: sic enim habet in Psal. 75. *Quid est*, inquit,

Primam fidem irritam fecerunt? voverunt, et non *reddiderunt.* Similia habet lib. de Bono viduitatis c. 8. at 9. et de Adul. conjug. cap. 15. et 24. ubi diserte ait: *In iis qui voverunt castitatem, non tantum capessere nuptias, sed nubere velle damnabile est.* Sic et Chrysost. Theoph. OEcumen. *Primam fidem irritam fecerunt*, id est, inquiunt, pactum, quod cum Christo sponso fecerunt, violarunt. Eodem modo interpretentur hunc locum Theodoret. Ambros. Fulgentius epist. 1. Clemens 1. Constit. 3. Epiph. hæresi 61. aliique Patres Græci et Latini: imo Concilium Carthaginense IV. c. 104 per primam fidem intelligit votum castitatis.

Nota, vocari hic ab Apostolo primam fidem non votum recens emissum, ut vult Ambrosius, q. d. Apostolus, Irritum fecerunt votum jam recens emissum, statim ab ipso voti primordio: sed *prima fides*, vocatur votum quod primo Deo nuncuparunt. Dicitur *prima* respectu posterioris, quam cum marito homine inire volunt contra fidem primam Deo datam. Ita S. Augustin. lib. de bono viduitatis c. 8. et Innocentius 1 epist. 2. c. 13.

Nota Secundo Pro *irritam fecerunt*, græce est ἠϑέτησαν, quod Secundo, cum Syro et Vatablo verti potest, *repulerunt*, vel *rejecerunt*, Noster etiam recte vertit, *irritam fecerunt*. Sicut enim qui promissionem suam adimplet, eam ratam facit: ita qui non adimplet, eamdem irritam facit. Sic Num. 30. 3 dicitur: *Si quis virorum votum Domino voverit, non faciet irritum verbum suum; sed omne quod promisit, implebit.* Sic Genes. 17. 14 qui non circumciditur octavo die, dicitur irritum facere, id est violare, pactum Domini. Sic Psalm 88. 35. dicitur: *Quæ procedunt de labiis meis, non faciam irrita.* q. d. Quæ ore meo promisi, non negabo, aut revocabo; sed re ipsa præstabo et impiebo.

Hinc patet, tempore Christi et Apostolorum usitata fuisse in Ecclesia vota continentiæ; eaque quasi sancta, admissa fuisse a Paulo et Episcopis: nam, ut docet S. Thomas 2. 2. q. 88 art. 6. opus ex voto factum melius est et Deo gratius illo quod sponte sine voto fit. Cujus ratio est, quia opus quod ex voto fit, non tantum elicitur a propria virtute, v. g. castitatis, cujus proprium est opus, sed etiam refertur ad nobiliorem virtutem, puta religionem, a quo imperatur: votum enim est pars quædam et actus virtutis religionis, quæ virtutum omnium moralium est nobilissima. Unde S. Aug. st. lib. de Sanct. virg. c. 8. *Neque*, inquit, *ipsa virginitas, quia virginitas est, sed quia Deo dicata est, honoratur: quæ licet in carne servetur, spiritus tamen religione ac devotione servatur; ac per hoc etiam virginitas corporis spiritualis est, quam vovet et servat continentia pietatis.* Et infra, *Honoratius in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis vovetur, consecratur, servatur.* Aliam rationem idem dat August. epist. 45. ad Armentarium. *Non te*, inquit, *vouisse pæniteat, imo gaude jam tibi non licere quod cum tuo detrimento licuisset. Aggredere itaque intrepidus, et dicta factis imple: ipse adjuvabit qui vota nostra expetit. Felix necessitas quæ ad meliora compellit!*

Tertiam rationem dat S. Anselm. lib. de Similitudinibus quod amplius sit dare arborem cum fructibus, quam solos fructus. Qui non vovet, solos dat fructus virtutum: qui vovet, dat etiam Deo arborem ipsam, scilicet voluntatem et libertatem suam, ut aliud quam vovit, nec velle, nec facere possit.

Horum votorum in monastica professione sacrum et quasi nuptialem ritum describit S. Dionys. Areop. de Eccles. hierar. c. 6. vide dicta 2. Cor. 11. 2. Unde S. Aug. l. de Bono viduit. c. 11. Cyprian. ep. 62. Hier. l. 1. contra Jovinian. adulteras vocant et incestant eas, quæ post continentiæ votum in continentia non vivunt; quia scilicet fidem datam Christo sponso, cui se consecrarunt, et per votum quasi mystice nupserunt, violant. Quod intellige non quasi matrimonium, quod post votum inibant, fuerit irritum, adeoque fuerit adulterium, non matrimonium : sed quod illicite illud, sacrilege et cum gravi peccato mortali inirent. Nam S. Aug. l. de Bono viduit. cap. 9. et de Sanct. virgin. c. 34. expresse docet virgines, si post votum nubant, validum contrahere matrimonium. Posterioribus vero sæculis Ecclesia statuit, ut votu solemni castitatis, quale faciunt monachi et Religiosi, dirimeretur matrimonium; ita ut, si monachus jam inire velit matrimonium, frustra id attentet, nec eum aliqua validum contrahere possit matrimonium. Quando hæc solemnitas voti cœperit esse impedimentum dirimens matrimonii, non adeo constat. Verisimile est diversis in locis diversis temporibus cœpisse, sed generatim a tota Ecclesia receptum esse sub annum Domini 1139. quando sub Innocentio II. in Concilio Romano hoc impedimentum communi Episcoporum decreto sancitum et constitutum est.

13. SIMUL AUTEM ET OTIOSÆ DISCUNT CIRCUIRE DOMOS.] Dedit primam causam, cur adolescentiores viduas nolit admitti in cœtum viduarum quæ ab Ecclesia aluntur, scilicet quod, cum ab Ecclesia delicate habeantur, nubere velint: hic dat secundam, scilicet quod cum labore sibi victum parare non debeant, otio vacent, et otiose per domos oberrent; hoc autem turpe est in fœminis, maxime viduis. Unde Aristoteles 5. Politicorum asserit suo tempore in urbibus creatum fuisse præfectum, qui mulieribus intenderet, ne vagarentur, sed domi se continerent: et apud Sinas, inquit Magaillanus, etiam hudie nervus pedis eliditur puellis, ne domo exeant.

NON SOLUM OTIOSÆ, SED ET VERBOSÆ (φλύαροι, id est nugaces, inepte loquaces, garrulæ) ET CURIOSÆ, LOQUENTES QUÆ NON OPORTET.] Nimirum ex otio sequitur circumcursatio, garrulitas et curiositas, aliaque fœminarum vitia, ut docet S. Aug. l. de Sancta virg. c. 33. Nam, ut solerter dicit Plato l. 6. de Legibus, fœmina aliud genus hominum est et differens, nobisque occultius et versutius natura, propter imbecillitatem, atque ita minus ordinari potest: ut ergo ordinetur, congrue et perpetuo occupari debet. Hinc S. Hieron. ep. 7. ad Lætam de instit. filiæ ita præcipit : *Orationi lectio, lectioni succedat oratio, breve videbitur tempus, quod tantis operum varietatibus occupatur. Discat et lanam facere, tenere colum, ponere in gremio calathum, rotare fusum, stamina pollice ducere*, etc. Atque illud est, quod in fine illa muliere laudat Salomon Proverb. cap. 31. vers. 13. et 19. dicens: *Quæsivit lanam, et linum, et operata est consilio manuum suarum: manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehende-*

runt fatuum. stragulatam vestem fecit sibi. etc.

14 VOLO ERGO JUNIORES NUBERE, FILIOS PROCREARE, MATRESFAMILIAS ESSE, NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA.] Apostolus hic *non legem figit junioribus viduis, sed remedium ostendit*, ait Augustinus cap. 8. de Bono vidui. Scilicet ut nubant cum est in eis periculum luxuriæ et incontinentiæ, uti præcessit. Ita S. Ambros. l. de Viduis: *Pro remedio*, ait, *nuptias suasit Paulus, ut peritura sanaretur, non pro electione præscripsit*. Unde et Chrys. *Volo*, ait, *quia ipsæ volunt, et nupturiunt*. Et S. Hier. ep. 11. ad Ageruchiam: *Non viduas vetat esse Paulus, sed adulteras; quia melius est digamum esse, quam scortum*. Idem ad Salvinam ep. 8. *Cur autem nuptias Paulus indulserit, statim subjecit: Jam quædam declinaverunt post Satanam. Ex quo intelligimus non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere. Vide qualia sint secunda matrimonia, quæ lupanaribus præferuntur: quia declinaverant quædam post Satanam. Ideo adolescentula vidua, quæ se non potest continere, vel non vult, maritum potius accipiat, quam diabolum*. Et Primasius: *Volo*, ait, *id est concedo tales nubere, antequam promittant, quod non valent implere*.

Hinc patet Primo, Apostolum loqui tantum de viduis, eisque liberis, nec voto astrictis, quibus non præcipit, sed indulget, et pro remedio incontinentiæ offert nuptias: alioqui enim damnaret omnes viduas juniores, quæ sponte sua magna animi constantia in cælibatu et viduitate permanere constituerunt, quod nemo sanæ mentis dixerit, cum ipsa S. Scriptura laudet Annam prophetissam, quod postquam vixisset cum viro suo septem annis a virginitate sua, vidua permanserit usque ad annos 84. Luc. 2. 36.

Adde. Apostolum mulierum inconstantiam expertum optasse, ut juniores passim nuberent: id significat vox illativa *ergo*, cum ait: *Volo ergo juniores nubere, quia* scilicet *multæ cum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt*. Nam illas, quæ castitatem et constantiam suam satis probassent, maluit Apostolus continere et manere cælibes, ut patet 1. Cor. 7. 8. *Dico*, ait, *non nuptis et viduis, Bonum est illis, si sic permaneant sicut et ego*. Et addit; *Quod si non se continent, nubant*. Ne ergo Apostolus sibi hic sit contrarius, idem hic supplendum est hoc modo, *Volo juniores nubere*, subaudi, *si se non continent*.

Sic jam suademus puellis, præsertim levioribus et inexpertis, dicentes: Aut nube, aut te reclude; et vulgo dicimus: *Mulieri aut murus, aut maritus*: quia nimirum ob ætatis et sexus illius infirmitatem multis periculosum est privatim profiteri virginitatem domi suæ, cum inter juvenes, aliasque libidinis illecebras assidue versentur: unde expedit eis, vel ut nubant marito, vel ut muro et claustro monasterii, si virginitatem vovere velint, se includant.

His tamen non obstantibus videmus sanctas et castissimas virgines, quæ occasiones omnes luxuriæ fugiunt, seque diu probarunt, et mentem plane in castitate confirmarunt, domi suæ puram et angelicam vitam agere: idque viri prudentes eis consulunt et laudant; experientia enim docet, eas ita sine periculo pie admodum et sancte vivere; ut, si virginitatem voveant, quod nonnullæ faciunt, facile eum Dei gratia eum præstare possint.

Hinc patet Secundo, Apostolum non damnare adolescentularum vota, ut vult Calvinus, quando scilicet recte se probant, maxime in monasteriis, ubi reclusæ, et a mundo, mundique illecebris ac tentationibus separatæ annum jam habent probationis ac novitiatus, quem tempore Pauli non habebant; magistras insuper, orationes, aliaque adminicula continentiæ. Unde et Conc. Tridentinum jubet eas ante professionem ab Episcopo, vel Episcopi vicario examinari, an satis probatæ et paratæ sint; vetatque ne qua ad professionem admittatur, quæ satis probata et parata reperta non fuerit. Pulchre S. Ambr. lib. 3. de Velandis virginib. *Non mireris*, inquit, *in adolescentulis professionem cum legis in parvulis passionem; et de his scriptum est, Adolescentulæ dilexerunt te nimis*.

Subdit Ambrosius, quod adolescentia et senectus, non in annis, sed in morum vel levitate, vel maturitate consistat. *Non ergo*, inquit, *ætas rejicitur florentior ubi morum est senecta. Theclam non senectus, sed virtus probavit. Ex ore infantium perfecisti laudem*.

Adde, Apostolum loqui de adolescentulis, non virginibus, sed viduis, in quibus ob habitum conjugii difficilior et periculosior est continentia, ut dixi ex Chrysost. Unde etiamnum in multis monasteriis virginum non admittuntur, vel ægre admodum viduæ, quia vix assurgunt ad puritatem virginum, quin in verbis et gestibus conjugem et conjugium redoleant, et si corruptis sint moribus, plurimas corrumpant.

Denique Novantibus lapsus aliquarum exaggerantibus respondeat S. August. epist. 137. ad clerum et populum Hipponensem. *Si aliqua*, inquit, *adulterata sit, nemo projicit uxorem suam, nemo matrem accusat; cum autem de Deo sacratis aliquid criminis falsi sonuerit, vel veri patuerit, instant, satagunt, ambiunt ut de omnibus credatur*.

Moraliter, hoc consilium Apostoli sequantur confessarii, ut juvenculis, præcipue quæ domi inter suos degunt, vota præsertim perpetuæ continentiæ non permittant, nisi diu et plane castitatem probarint: potius initio menstrua tantum, vel annua vota eis concedant, ut de mense in mensem, vel de anno in annum votum renovent et prolongent.

FILIOS PROCREARE.] Sub procreatione hic, uti at c. 2. v. 15. etiam rectam educationem filiorum intellige: hæc enim potissimus est finis et potissimum bonum matrimonii *ut parentes filios suos ex membris primi hominis transferant in membra Christi*, inquit August. lib. 1. de Nuptiis et concup. c. 4.

MATRESFAMILIAS ESSE.] οἰκοδεσποτεῖν id est, domum sive familiam administrare et gubernare. Notat nomen matris, vel patrisfamilias, ancillas, et servos, qui sunt in familia, ab heris tractari debere quasi filios, ut soleter annotavit S. Aug. l. 19. de Civit. c. 16. imo et Gentilis Macrobius l. 1. Saturn. cap. 11. Unde S. Hieron. ad Cœlantiam, *Familiam tuam*, inquit, *ita rege et confove, ut te matrem magis tuorum, quam dominam videri velis; a quibus benignitate potius quam severitate exige reverentiam*.

NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA.] *Adversarium* intelligit hominem infidelem, vel potius diabolum: hic enim græce antonomastice cum articulo dicitur, ὁ ἀντικείμενος id est, ille adversarius, qui scilicet homines omnes suscitat ut adversentur Ec-

clesiæ Christi, idque *maledicti gratio*, id est, ad Ecclesiæ maledicendum: hoc enim significat Græcum, λοιδορίας χάριν. Secundo, τῷ χάριν, id est gratia, quasi redundet. omisso, sic clare cum Syro vertas, *nec adversario dare occasionem maledicentiæ*. Ne scilicet diabolus incitet infideles, si videant juniores viduas otiosas, vagas, adeoque impure viventes, ut maledicant Ecclesiæ; hinc *volo eas nubere*, et in domus cura occupari; ut earum juvenilis inconstantia matrimonii jugo astringatur, alligetur et firmetur, loquit Theophyl.

15 Jam enim quædam conversæ sunt (Ambr. legit, *deerraverunt*) retro satanam.] ὀπίσω τοῦ σατανᾶ, id est, post Satanam. q. d. Quædam relicto Christo, cui se per votum continentiæ desponderant, secutæ sunt Satanam incentorem libidinis omnisque peccati, dum contra votum nuptias hominum inierunt. Hic detegit Apostolus causam, cur velit juniores nubere, esse, non quod nuptiæ meliores sint et gratiores Deo: sed quod eis periculum foret ab incontinentia, in quam expertus erat multas juniores labi. Ita Theoph.

16. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut non gravetur Ecclesia, ut iis quæ vere viduæ sunt, sufficiat.] Græci, Chrysost. Theodor. Theophyl. Œcumen. legunt, εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή, id est, si quis fidelis, aut si qua fidelis. Noster sub masculino *si quis*, comprendit fœmininum *si qua*. q. d. Apostolus: si quis Christianus paterfamilias, aut si qua Christiana materfamilias domi habet viduas, puta matrem, sororem, cognatam, jam grandævas, quæ suo labore victum sibi parere non possunt; alat eas sumptibus suis, et non gravet Ecclesiam, ut Ecclesia possit alere eas quæ vere viduæ sunt, id est, omni solatio et ope destitutæ sunt.

Nota. Pro *Subministret*, græce est ἐπαρκείτω, id est sufficiat illis, scilicet non ad lasciviam, sed ad vitæ necessitatem et sufficientiam.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maxime qui laborant in verbo et doctrina.] Transit e viduis ad Pastores, qui docent et prædicant verbum Dei, et hos magis quam illas ab Ecclesia alendos esse docet.

Unde Nota Primo. Per *presbyteros* intelligit tam Parochos, quam Episcopos. Secundo, per *honorem* non tantum accipit reverentiam, sed et subsidium ac alimoniam. Sic enim se explicat subdens, *Non alligabis os bovi trituranti: et, Dignus est operarius mercede suo.*

Quæres, quis sit duplex honor, quem Apostulus presbyteris vult impendi?

Respondent Primo, Ambros. et Haymo, duplicem honorem esse reverentiam et alimoniam. Secundo, Chrysost. duplicem accipit respectu viduarum, quasi viduæ simplici honore, id est alimonia; presbyteri vero duplici, id est duplo majori, sustentandi sint. Tertio, optime idem Chrysost. Theophylact. et Theodor. *duplici*, inquiunt, id est multiplici. q. d. Presbyteri multo, liberali et abundanti honore, id est, subsidio sustentationis præmientur. Vult enim Apostolus Prælatos, doctores et prædicatores liberaliter haberi, bene et copiose ali ac tractari: hi enim multum laborant, et si bene habeantur, magis ac melius laborare, plusque fructus facere possunt. Sic Jeremiæ 17. 18 dicitur: *Duplici* (id est multiplici) *contritione contere eos*. Et Prov. 31. v. 21. *Omnes domestici ejus vestiti sunt duplicibus*, id est multas et copiosas habent vestes. Et Isaiæ 40 v. 2. *Suscepit de manu Domini duplicia*. q. d. Jerusalem plurima bona, charismata et consolationem ex misericordia Dei suscepit per Christum pro peccatis et pœnis peccatorum, quas merebatur. Denique 4 Reg. 2. v. 9. petit Eliseus Eliæ spiritum duplicem, id est magnum et vehementem, valde zelosum, et magnorum operum patratorem. Idem jubet S. Clemens ex doctrina Apostolorum lib. 2 Constit. Apost. c. 28. ubi ita sancit: *Presbyteris, si assidue in studio docendi verbum Dei laboraverint, seponatur dupla etiam portio in gratiam Apostolorum Christi, quorum locum tenent, tamquam consiliarii Episcopi, et Ecclesiæ corona: sunt enim concilium et senatus Ecclesiæ.*

18. Dicit enim Scriptura (Deuter. 25 4.) Non alligabis os bovi trituranti] Ad litteram jusserat hoc Dominus Deuteron. 25. ut bobus propria dictis, quibus ad trituram utuntur Palæstini, non clauderent os quin de sua tritura possent comedere: sed per hos boves allegorice ut explicat hic Paulus, intelligit Pastores, qui ut boves laborant in area Domini, valido scilicet et vehementi labore, qualis est triturantium, præsertim boum; ac consequenter edicit æquum esse, ut de hoc suo labore et tritura vivant et sustententur. Vide dicta 1. Cor. 9. 9.

Dignus est operarius mercede sua] Mercedem non proprie dictam, puta pretium aliquod temporale: sed sustentationem dumtaxat intelligit. Nam concionari, Sacramenta, aliaque spiritualia administrare pro mercede, id est pretio temporali, non licet: esset enim simonia. Gratis ergo hæc ministrant Pastores, et tantum sustentationem exigunt, propriam mercedem in cœlo a Domino expectantes. Unde S. Augustin. serm. de Pastoribus c. 2. *Accipiant*, inquit, *Pastores sustentationem necessitatis suæ a populo; mercedem vero dispensationis a Domino: non enim est idoneus populus reddere mercedem illis, qui sibi in charitate Evangelii serviunt.*

Nota. Hæc sustentatio dicitur *merces*, non quasi detur et re ipsa sit pretium operi spirituali æquivalens: hoc enim non tantum simoniacum est, sed et falsum. Spiritualia enim nullo pretio temporali æstimari aut compensari possunt. Dicitur ergo hæc sustentatio *merces*, quia propter opus spirituale ex justitia debetur sacerdoti sustentatio, sicut hortulano propter laborem debetur merces diurna: sed hoc discrimine; quod hortulanus recipiat eam ut pretium æquivalens, sacerdos vero eam recipit quasi aliquid longe minus et vilius suo opere, nec ut operis sui pretium (opus enim spirituale omne pretium temporale transcendit, nec ullo tali pretio æstimabile est) sed tantum ut sustentationem, ex justitia tamen operi suo debitam: nam sine sustentatione opus suum spirituale obire nequit.

Adde, multi Theologi docent pro labore non tantum prævio vel extrinseco, ut pro cantu in Officio divino, pro itinere quod subit sacerdos ut in pago, aut alio loco celebret et concionetur; sed etiam pro intrinseco labore, puta pro fatigatione et molestia, quam subit in docendo, concionando, confessiones audiendo etc. posse sacerdotem recipere mercedem, quasi pretium non operis spiritualis, sed laboris, occupationis et fatigationis suæ. Ita Adrianus quodlib. 9 art. 1.

Bonavent. in 4. dist. 25. q. ult. de simonia, Richardus eadem dist. a. 3 q. 2. Sed de hoc alibi.

19 ADVERSUS PRESBYTERUM ACCUSATIONEM NOLI RECIPERE, NISI SUB DUOBUS AUT TRIBUS TESTIBUS] Præscribit hic Timotheo Episcopo quomodo se gerere debeat in dijudicandis causis forensibus. Unde patet Episcopos tunc fuisse judices.

Nota Per *presbyterum* Chrysost. Theophyl. et OEcumen accipiunt seniorem; ut presbyter hic sit nomen non ordinis, sed ætatis. Verum ordinis esse nomen patet ex vers. præced. significat ergo *presbyter* hic tum Episcopum, ut explicat Ambros. Theodoret. Primas. tum sacerdotem, ut explicat Epiphanius hæres. 57. et alii Ne quis ergo presbytero invidens suum gradum et ordinem, illi calumniam struat, eumque criminis alicujus accuset; audiri eum non vult, nisi id probet duobus aut tribus testibus. Et merito: si enim in laici crimine et accusatione id requiritur, multo magis id dandum est presbytero, cui ordo et gradus tam eminens frænum est cohibens eum a flagitio, ut de eo facile aliquid suspicari nemo debeat. Hinc postea Sylvester II cap. *Præsul* longe plures requirit testes: *Præsul*, ait, non *damnetur, nisi septuaginta duobus testibus; presbyter autem Cardinalis* non *nisi quadraginta quatuor testibus; Diaconus non nisi viginti octo; subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, ostiarius*, *nisi* cum *septem testibus* non *condemnetur. Quia*, ait, *tales in Ecclesia institui debent, quorum sanctitati plus credatur, quam multis testibus.*

20. PECCANTES CORAM OMNIBUS ARGUE: UT ET CÆTERI TIMOREM HABEANT.] *Peccantes*, publice scilicet, quicumque illi sint, sive laici, sive ut præcessit, presbyteri in judicio per testes convicti; hos publice coram omnibus argue. Triplex enim est publicum; primum, quod in judicio forensi est traductum; secundum, quod per facti evidentiam; tertium, quod per communem famam factum est publicum De publico peccato Apostolum loqui docet Chrysost. Theophyl et OEcumen. Nam alioqui occultum peccatum non publice, sed privatim esse corrigendum docet Christus Matthæi cap 18. 15. hocque requirit justitia et charitas Christiana. Ita S. August. serm. 16. de Verbis Domini secundum Matthæum conciliat hæc verba Pauli cum verbis Christi.

21. TESTOR (διαμαρτύρομαι, id est obtestor te; ita Syrus et alii) CORAM DEO ET CHRISTO JESU, ET ELECTIS ANGELIS, UT HÆC CUSTODIAS SINE PRÆJUDICIO, NIHIL FACIENS IN ALTERAM PARTEM DECLINANDO] *Electos angelos* vocat bonos et sanctos, quos Deus ad suam gloriam et beatitudinem ob eorum humilitatem, obedientiam, religionem, et charitatem elegit; eosque opponit Lucifero et angelis reprobis, scilicet dæmonibus.

Nota τὸ *sine præjudicio* aliqui referunt ad *nihil faciens*. q. d. Nihil facias nisi rem bene prius indagaveris, et prudenter dijudicaveris Ita Ambrosius. Secundo et melius, alii referunt τὸ *sine præjudicio* ad *hæc custodias*, scilicet, q d. Testor et obtestor, ut ea quæ dixi de presbyteri accusatione, deque peccantibus arguendis, facias et custodias sine præjudicio, id est sine præoccupatione et præcipitatione judicii, ita ut nemo te præoccupet, sibique conciliet, ut, antequam alteram partem audieris, aut rem totam æquo et indifferenti animo examinaveris, mente præjudices, et ei qui te præoccupavit, causam adjudices. Unde Syrus vertit, *nulla anticipatione præoccupetur mens tua.* Hinc alii vertunt, *sine præferentia*, quo unum quasi amicum, divitem, nobilem, etc. alteri præferas, custodi hæc mandata mea; judicium enim debet ferri de causa, non de persona.

Hunc sensum probant sequentia: *Nihil faciens in alteram partem declinando*. Quibus verbis alludit ad libram vel bilancem, quæ ut justi sit ponderis, et legitime ponderet ea quæ ipsi imponuntur, debet esse in æquilibrio, ita ut in unam partem non magis inclinet, quam in aliam, nec una lanx magis attollatur aut deprimatur quam altera. Debet enim judex quasi in lance jura litigantium ponderare et expendere, ita ut in neutram partem propendeat: sed unicuique causæ suum pondus et momentum permittat, illique, quæ alteri præponderat, rem adjudicet: si secus faxit, nec causæ sed suæ voluntatis huic magis quam illi faventis, pondus et inclinationem sequatur, rectum justi judicis judicium pervertet, perversamque feret sententiam.

Hinc justitia pingitur quasi virgo cæca, personam non respiciens, cum æqua bilance, qua cujusque jus appendit et ponderat. Sic a Virgilio Jupiter justus judex pingitur.

Jupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet.

Rursum Nota. In Græco triplex est lectio Noster legit per jota, κατὰ πρόσκλισιν, id est, secundum declinationem, vel declinando. Secundo alii legunt, nihil facias κατὰ πρόσκλησιν per η. id est secundum advocationem, quasi non judicem, sed alterius partis quam amas, advocatum agas; verum tum potius dicendum fuisset παράκλησιν, quam πρόσκλησιν. Tertio, OEcumen. et Erasmus legunt κατὰ πρόκλησιν, id est, secundum provocationem. q. d. Nihil facias secundum animi motum et imperium, qui judicem ad temere ferendam sententiam in odium vel favorem alterius partis, provocet. Sed nostra lectio est optima. et aptissime cohæret cum metaphora bilancis; unde eam sequitur Ambros. Chrysostom. Theophyl et alii Unde et Syrus vertit, nihil facias במסב דאפא *bemassob deappe*, id est, per acceptionem personarum.

22. MANUS CITO NEMINI IMPOSUERIS, NEQUE COMMUNICAVERIS PECCATIS ALIENIS] Aliqui hoc intelligunt de absolutione in Sacramento pœnitentiæ: confessarii enim, qui peccatoribus, verbi gratia concubinariis, usurariis, simoniacis confitentibus, non satis contritis, aut non habentibus propositum efficax emendandi se, aut nolentibus restituere per simoniam, usuram, aliaque injuste acquisita, manus imponunt, eosque absolvunt: omnibus eorum peccatis communicant, eaque in se transcribunt, omniumque rei fiunt, ac pro iis Deo pœnas dabunt.

Ubi Nota, in Sacramento pœnitentiæ pœnitentibus a sacerdote manus imponi, ut hoc symbolo a servitute peccati eos liberari et manumitti significetur. Sic olim Romani Prætores servorum, quos manumittebant, capita virgula quadam, dicta Vindicta, vel vindicia, tangebant. Unde Cicero in Topicis: *Si neque censu, neque vindicta, nec testamento liber factus est*, non *est liber*. Et Persius satyra 5.

Vindicta, postquam meus a Prætore recessi,
Cur mihi non liceat jussit quodcumque voluntas?

Hinc Pœnitentiarii Romæ virgas gestant, easque capiti pœnitentium imponunt, ut significent se eos a servitute peccati in libertatem filiorum Dei asserere: hac de causa putant nonnulli virgas Apostolis esse datas, Marci 6. v. 8 Pari modo Assuerus rex virgam auream extendit super collum Esther c 15. in symbolum impetratæ a se gratiæ. Ita Salmeron in prolegomenis disp. 29

Verum quia Episcopo Timotheo loquitur Paulus, cui proprium ei præcipuum munus est ordinare presbyteros aliosque Ecclesiæ ministros, et quia Apostolus alibi per manus impositionem intelligit ordinationem, cujus rei et ritus tres causas dedi c. 4. 14. hinc melius Theodor. Chrysost. Theophyl. OEcumen Primas et alii passim censent Apostolum loqui de hac ordinatione. q. d. Vide, o Timothee Episcope, ne quem temere ordines, sed unumquemque prius proba et examina, an probatæ sit vitæ et doctrinæ, talique gradu dignus: alioqui particeps fies peccatorum et scandalorum, tum eorum quæ talis post ordinationem in suo gradu committet, tum eorum quæ ante ordinationem admisit, quia propter ea ordinatione est indignus: si ergo eum ordinas, tali gradu dignum esse judicas, ac consequenter videris eum ejusque mores et peccata approbare: itaque eorumdem particeps efficeris

Hinc Concilium Tridentinum sess. 23. exactum examen tum doctrinæ, tum vitæ, ordinationi cujusque præmittendum sub gravi censura sancit. Vide Chrysostomum lib 4 de Sacerdotio quam malum sit indignos et inidoneos ordinari.

Legitur in Vita S. Leonis Papæ 1. quæ ejus operibus præfigitur (quod et ex Sophronio recenset Baronius ann. Christi 461) quod, cum S Leo orationibus et jejuniis vacans ad sepulchrum S Petri, Dei misericordiam ac peccatorum veniam imploraret, hoc responsum a S. Petro acceperit: *Deprecatus sum pro te Dominum, remisitque ille tibi peccato, ut solum hoc a te expetendum et a te postulandum supersit, quibus adversus Apostolicam legem manum temere imposueris.* Quod si hæc fiunt in ligno viridi, in arido quid fiet? Leone enim quis sanctior et prudentior?

Teipsum castum custodi.] Græcum ἁγνὸν proprie castum et libidinis expertem ac osorem significat.

Secundo tamen, significat purum et immaculatum ab omni culpa· unde Syrus vertit, temetipsum serva ܒܕܟܝܘܬܐ *bedackeiuta*, id est, in puritate, innocentia: et S. August lib. de Gratia et l.b. arbitrio, cap 4. legit, *contine teipsum* Continentia enim generalis est virtus quæ omnes animi passiones moderatur et continet, easque fræno rationis inhibet et regit.

Unde Theodoret. *castum* hic interpretatur incorruptum et mundum a peccato, præsertim illo, quo cito et temere culpiam manus imponuntur, itaque peccatis ipsius communicatur, uti præcessit. Idipsum ita declarat S Augustin lib 2. contra epist. Parman c. 21. *Docuit*, inquit, *Apostolus ex sequenti, quemadmodum quod prius dixit intelligendum sit, qui enim seipsum castum custodit, non communicat peccatis alienis: si enim communicat, consentit; si consentit, corrumpitur, si corrumpitur castum se non servat.*

23. Noli adhuc aquam bibere: sed modico vino utere propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates.] Vox *adhuc*, ait Hieron. l. 2. contra Jovinian. significat Timotheum hucusque abstemium a vino fuisse, et tantum aquam bibisse, tum temperantiæ, tum castitatis causa: nam, ut ait Hier. ad Eustochium, *Vinum et adolescentia duplex incendium voluptatis est Quid oleum igitur flammæ adjicimus! quid ardenti corpusculo fomenta ignis administramus?* Et Chrysost. *juventus*, inquit, *pyra quædam est, quæ omnia succendit; idcirco Timotheus eam undique obstruebat, et flammas exstinguebat. Infirmetur*, inquit, *corpus, et non infirmetur animus; refrænetur caro, et animæ ad cœlum cursus non impediatur*,

Unde Notat hic Primo, Prosper lib. 1 de Vita contempl. c. 22. Timotheum longa abstinentia se fregisse, et hos morbos sibi conciliasse. Ubi obiter etiam adverte, Apostolos et Apostolicos viros præter tot labores et ærumnas morbis quoque fuisse afflictos; nam virtus in infirmitate perficitur. Unde Chrysost. movens quæstionem cur Paulus, qui tot infirmos per miraculum sanabat, Timotheum quoque non sanarit; Respondet, id hac de causa factum esse, ut, si viderimus, inquit, viros magnos et virtute præclaros infirmari, nihil moveamur, sciamusque morbos materiam esse humilitatis, patientiæ et fortitudinis illorum, nosque iis admoneri miseriæ præsentis, ut ad resurrectionem et alteram vitam beatam aspiremus Vide hanc Pauli sententiam egregie tractantem Chrysost. hom 1. ad Populum, ubi octo dat causas, cur permittat Deus in hac vita sanctos viros morbis et ærumnis affligi.

Nota Secundo: Pro *infirmitate*, græce est ἀσθενείας, quod non tam morbos quam corporis debilitates significat, quæ et ipsæ morbus quidam sunt, et sæpe cum morbo conjunctæ. Nam et τὸ *propter stomachum*, significat stomachi cachexia cruditate, ac consequenter morbo laborasse Timotheum.

Nota Tertio, cum mortificatione et morbis zelum Timothei. *Illud*, inquit Chrysost *quisquis mirari posset, quod tantum debilitatus, et tanta cum ægritudine luctans Dei negotia non negligebat, sed amplius quam valentes et corpore vigentes, cum præceptore omnibus in certaminibus et alternis periculis communicabat: nec enim sapientiam redarguit corporis imbecillitas. Tantum valet in Deum zelus, tam leves efficit alas.*

Nota Quarto τὸ quod ait *propter stomachum:* nam ut ait Celsus l. 1 c. 2. *infirmis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque pene cupidi litterarum sunt, observatio major est necessaria, ut quod vel corporis, vel loci. vel studii ratio detrahit, cura restituat.* Ita S. Hier. Greg. Bern. aliique Sancti contemplationi et studio dediti, stomacho laborarunt, cujus physica ratio est clara. Unica enim tantum in homine est anima, quæ simul est vegetativa, sensitiva et rationalis, quæque consequenter se suasque vires simul exserere debet in nutritionem, sensationem et intellectionem. Hujus autem animæ vires sunt valde limitatæ, debiles et exiguæ, præsertim ita partitæ et distractæ. Anima ergo tota in cerebro vacans mentis attentioni. studio, contemplationi. vix in stomacho vacare potest concoctioni et digestioni: unde stomachus tam spiritibus et calore, quam animæ influxu destitutus et languens cibum concoquere et

digerere non valet; sed eum semicoctum et indigestum relinquit: ex quo cruditates, phlegmata, catarrhi, aliaque mala oriuntur.

Aliam causam dat S. Greg. l. 3. Moral. c. 30. scilicet, quod raro, cum per spiritum ad tam alta contemplanda super se assurgit, attenuetur et infirmetur, quodque vis divini amoris animam et corpus liquefaciat et enervet. *Qui vero*, ait, *in auctoris sui amore roborantur, quo magis in concupita Dei fortitudine convalescunt, eo a propria virtute deficiunt: et quo robustius æterno appetunt, eo a temporalibus salubri affectione liquontur. Hinc David amoris sui robore fessus dicebat: Defecit in salutare tuum anima mea; et sponsa, Anima mea liquefacta est, ut dilectus meus locutus est; et, Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Sic et Daniel cum visionem Dei conspexisset c. 8. 27. *Elangui*, ait, *et ægrotavi per dies plurimos*. Subdit S. Greg. *Caro enim ea, quæ sunt spiritus, capere non valet, et idcirco nonnumquam cum mens humana ultra se ad videndum illa ducitur, necesse est, ut hoc carneum vasculum, quod ferre tolenti pondus non valet, infirmetur.*

Nota Quinto. Præcipit Paulus Timotheo ægro usum vini, quia ut ait Ambrosius, *vult Deus prudenter sibi serviri, ne nimietate* (laboris vel abstinentiæ) *debiles efficiamur, et postea medicorum suffragia requiramus*. Debiles ergo, ac præsertim fœminæ, multis orationibus et pœnitentiis suum caput et corpus non frangant.

Nota Sexto. Tanto viro Paulus vinum permittit non ad voluptatem, sed ad necessitatem: ideoque dicit *utere*, non Fruere; eoque modico, non multo: idque non ad luxum, sed propter stomachum. Pulchre S. Greg. 20. Mor. c. 31. docet abstinentiam instar chordæ musicæ moderandam esse. *Pensandum*, inquit, *est quod chorda in cithara si minus tenditur, non sonat; si amplius, raucum sonat: sic virtus abstinentiæ aut omnino nulla est, si tantum quisque corpus non edomat, quantum valet; aut valde inordinata est, si corpus atterit plus quam valet.* Ita Anacharsis, teste Laertio, vini quatuor pocula sive haustus distinguebat in symposiis: Primum, inquit, poculum est necessitatis ad sedandam sitim, secundum sobriæ hilaritatis, tertium voluptatis, quartum ebrietatis et insaniæ. Plato vero Dialogo 1. et 2. de Legibus ita præcipit: *Principio, ait, lege sancimus, ut pueri usque ad decimum octavum annum, vino prorsus abstineant*, et causam addit, *Ne ignem igni addant, et furiosum habitum juventuti suæ inducant*. Bacchica ergo bacchantis Lutheri, quam sua inter pocula effudit, imo effutiit, est interpretatio et argutatio: Apostolus, ait, modicum vini, puta cyathos aliquot, præscripsit Timotheo, quia is infirmus erat, et stomachus ejus æger plus vini non ferebat: nobis vero, utpote sanis et stomacho valentibus, multo utendum est, puta non cyathis, sed amphoris. At bone vir, Timotheus dum sanus erat, non vinum bibebat, sed aquam, utique Apostolo probante et suadente. Rursum, Apostolus ei jam infirmo vice aquæ vinum permittit sed modicum. Ergo vinum non ob sanitatem, sed mere ob infirmitatem ei indulget, idque non multum, sed modicum. Nimirum talis glossa talem doctorem, imo potorem decet, interpretem, inquam Epicurei Evangelii, nec Pauli, sed palati sui, de quo recte noster Frisius:

> Biblia quæ tua sunt, sunt pocula Bacchica Luther,
> Est apotheca tua bibliotheca tua.

24 QUORUMDAM HOMINUM PECCATA MANIFESTA SUNT] Græce πρόδηλα, id est, ante manifesta sunt, puta antequam cujusquam judicio damnentur.

25. PRÆCEDENTIA AD JUDICIUM, QUOSDAM AUTEM ET SUBSEQUUNTUR. SIMILITER ET FACTA BONA MANIFESTA SUNT: ET QUÆ ALITER SE HABENT, ABSCONDI NON POSSUNT] Primo S. Basil. l. de Sancta virgin. *peccata quæ judicium præcedunt*, intelligit peccata ea, quæ peccator per se committit in hac vita, antequam per mortem vadat ad judicium particulare: *peccata vero quæ subsequuntur*, intelligit ea quæ quis post mortem et judicium particulare committit per suos discipulos, et alios quos peccare docuit. Sicuti Lutherum et Calvinum sequitur hæresis omniaque peccata Lutheranorum et Calvinianorum, quorum doctor et inventor fuit Lutherus et Calvinus, ita ut pro his etiamnum pœna Lutheri et Calvini augeatur, et augenda sit, donec desinat lutheranismus et calvinismus.

Secundo, S. Ambrosius: Peccatores, inquit, magnos præcedunt peccata ad condemnationem, quia majora sunt eorum bonis operibus; contra justos præcedunt bona opera, quasi manifesta, quia manifeste præponderant eorum peccatis; peccatorum vero bona opera sequuntur quasi quodam præjudicio peccatorum præeuntium prægravata. Unde et abscondi non possunt, id est, non possunt obumbrari et tegi charitate, quæ operit multitudinem peccatorum, q. d. Paulus: Cum dico tibi, o Timotheo Ne communicaveris peccatis alienis; nolo te ab Ordinibus repellere justos, levibus peccatis obnoxios, vel qui insignibus operibus malefacta texerunt; sed eos tantum qui gravibus peccatis subjacent.

Tertio. Chrysost. Peccata manifesta, inquit, quæ præcedunt judicium scilicet extremum, sunt ea quæ in hac vita manifesta sunt et cognita; ea vero quæ sequuntur, sunt illa quæ hic latent, sed in judicio extremo manifestabuntur. q. d. Licet quædam peccata hic lateant, tamen non fallunt internum judicem, quia sequuntur et adigunt ipsos peccatores ad publicum ipsum judicem Deum, ibique eos coram toto mundo accusabunt.

Quarto, S. August. lib. 2. de serm. Domini in monte, et Magallianus sic explicant, q. d. Peccata quorumdam, utpote manifesta, præcedunt hominum judicium: hos utpote exploratos peccatores et indignos, o Timothee, ordinare non debes: quorumdam vero peccata subsequuntur judicium humanum, quia post ordinationem tantum deprehenduntur. Quid ergo, faciesne tibi scrupulum, quod tales ordinaveris? nequaquam, quia in talium hominum ordinatione non communicas peccatis alienis, cum tales occulti peccatores sine tuo vitio digni sacro Ordine sunt judicati. q. d. Occulta peccata Dei judicio et tribunali sunt relinquenda; quæ vero facto examine ab hominibus deprehendi et manifestari possunt, ea judico Episcopi subjaceant, qui cavere debet ne hisce peccatis obnoxios ordinet; ut alludat Paulus ad Deut. c. 29. 29. ubi dicitur: *Abscondita Domino nostro, quæ autem manifesta sunt, nobis et filiis nostris*, quod Chaldæus et

Rabbini sic exponunt: Secreta peccata reservantur puniendu Domino Deo nostro; quæ vero manifesta sunt, humano judicio discutienda et plectenda sunt. Verum melius et aptius cum Cajetano et aliis hoc exponemus de flagellis, quæ Deus illo c. 29 Deuter. Judæis legis suæ prævaricatoribus intentavit. q. d. Hæc flagella sunt inter occulta Dei judicia, quæ tamen nobis et nostris filiis manifestavit, ut eorum metu legem Dei studiose faciamus, et exacte impleamus.

Quinto et genuine ad mentem Apostoli, *Peccata manifesta præcedentia ad judicium*, sunt peccata clara et publica, condemnata communi hominum voce priusquam in judicium adducantur: peccata vero quæ peccatores subsequuntur in judicio, quasi pedissequi vel umbræ, sunt peccata occulta impiorum, quæ non patent in publico, sed in mente vel tenebris latent, cum impii faciem bonorum induunt, ut externa specie videantur probi; si tamen diligenter examinentur et dijudicentur, tandem prodet se larvata eorum impietas. Est prosopopœia: peccata enim hic finguntur esse personæ, et prodromi sive anteambulones, qui peccatorem præcurrunt, monentque Ecclesiam quis sit ille, qui mox sit venturus ut ordinetur; scilicet quod sit peccator, ac consequenter indignus Ordine: alios vero subsequuntur quasi stipatores, judices et vindices: nam

> Noxa caput sequitur,

inquit Poeta: et,

> Raro antecedentem scelestum
> Deseruit pede pœna claudo.

Si sequitur impium pœna, ergo et notitia peccatorum atque infamia, q. d. Præcepi tibi, o Timothee, *Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (eo enim quasi aliquid oblitus redit Apostolus) Tu mihi objicies, Quomodo aliena peccata deprehendam? huic objectioni ergo respondeo, peccata quorumdam esse manifesta, aliorum vero occulta. Si manifesta sint, non laborabis quia facile cognosces eo, qui illis obnoxii sunt, indignos esse ordinatione, et dignos esse condemnatione ac pœna: sin occulta sint, tibi laborandum erit ut ea detegas: sed ne despera, expecta, scrutare, explora, tandem ea deprehendes; quia peccata peccatorem subsequuntur quasi a tergo: Inspice ergo vultum et tergum eorum lynceis oculis omniaque quaquaversum circumlustra, ut eos internoscas; et tandem ea quæ latebant patefacies, et perspicies eos Ordine esse indignos. Quod si facto justo examine ea deprehendere nequeas, Dei judicio sunt relinquendi, nec ab Ordine repellendi

25. Similiter et facta bona (quorumdam) manifesta sunt,] et de his non laborabis: sed cognosces eos Ordine esse dignos.

Et quæ aliter se habent, scilicet bona facta aliorum quæ occulta sunt, abscondi non possunt,] quin si ea diligenter perscruteris, sis cogniturus, ut facile animadversurus, an ordinandi sint nec ne. Ita S. Hieron. ad Furiam Anselm Gagnæus, et alii: *Nihil enim opertum quod non reveletur, et occultum, quod non sciatur.* Personata enim et fucata impietas diu latere non potest, quin tandem e fumo in flammam crumpat.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, jubet servos obedire dominis.

Secundo, v. 3. arguit novorum dogmatum et hæresum auctores, eorumque fructus et vitia recenset.

Tertio, v. 5. multis insectatur eorum et aliorum avaritiam, tamquam omnium malorum radicem.

Quarto, v. 11. jubet Timotheum non opes sectari, sed justitiam, pietatem, fidem, etc. ac servare mandata sua usque in adventum Domini.

Quinto, v. 17. divitibus præcipit ut sint humiles, pii, liberales, utque bonis operibus divites se faciant in coelo.

Sexto, v. 20. rursum hæresum novitatem caveri, ac fidem quasi depositum servari jubet.

1 Quicumque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini et doctrina blasphemetur. 2. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, qui beneficii participes sunt. Hæc doce et exhortare. 3. Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ: 4. superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones, et pugnas verborum: ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, 5. Conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. 6. Est autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia. 7. Nihil enim

intulimus in hunc mundum, haud dubium, quod nec auferre quid possumus. 8. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti sumus. 9. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, quæ mergunt homines in interitum et perditionem. 10. Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes, erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis. 11. Tu autem o homo Dei hæc fuge: sectare vero justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. 12. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in qua vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. 13. Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessionem: 14. Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile, usque in adventum Domini nostri Jesu Christi: 15. Quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, rex regum, et Dominus dominantium: 16. Qui solus habet immortalitatem, et lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor et imperium sempiternum. Amen. 17. Divitibus hujus sæculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum) 18. Bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, 19. Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam. 20. O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiæ, 21. Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

1 Quicumque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini et doctrina blasphemetur.] Postquam docuit Apostolus quomodo Episcopus cum cujusvis generis hominibus, qui liberi sunt, se habere debeat; tandem hic descendit ad servos, id est mancipia, quæ sunt sub jugo servitutis, docetque Episcopum eos non debere aspernari, sed docere bonos mores, ac imprimis obedientiam, ut scilicet dominis suis infidelibus prompte et reverenter obediant, ne, si inobedientes eis sint, prætexentes se per christianismum ex servitute assertos esse in libertatem; ipsi heri blasphement christianismum, quasi qui servos sibi antea morigeros fecerit rebelles et seditiosos. Agit enim de servis qui dominos habent infideles, nam de servis qui dominos habent fideles, agit v. seq. Vide dicta ad Ephesios 6. v. 5.

2. Qui fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres (id est, Christiani) sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti.] Hic agit de servis, qui dominos habebant fideles et Christianos. Monet hos, ne putent se per baptismum factos esse Dominis suis pares: licet enim pares sint in baptismo, et fratres in Christo; tamen in civili conditione et statu impares sunt; unus enim est dominus, alter servus. Quin potius hortatur hos servos Apostolus, ut heris fidelibus melius serviant quam infidelibus; quia herus fidelis melior est et dignior, servique Christiani amantior, cum eoque in fide conjunctior, ac consequenter magis dilectus, id est diligendus, quam herus infidelis. Cogitet ergo servus fidelis serviens domino fideli, se obsequium illi præstare, qui ex supercilio domini transiit in affectum parentis, et pro formidato cœpit esse dilectus.

Nota. Pro *dilecti*, græce est ἀγαπητοὶ quod tam dilectos, quam diligibiles significat. Noster vertit, *dilecti*; alii vertunt, *diligibiles*. q. d. Dilectione et honore digni sunt domini fideles, tamquam fratres scilicet et domestici fidei.

Qui beneficii participes sunt.] Chrysostom docet, hoc tam ad servos quam ad heros referri posse: ad servos sic. q. d. Servi dominis qui fideles sunt, et dilecti, serviant. quia ab eis beneficia multa participant: quia scilicet a dominis suis aluntur, vestiuntur, in fide Christiana foventur et promoventur. Ita Syrus. Verum tunc τὸ *qui beneficii participes sunt*, remotius referendum est ad *serviant*. Aptius tamen videtur referri ad immediate præcedentia, *quia fideles sunt et dilecti*, scilicet heri sive domini. Quare melius de eisdem heris sive dominis accipiemus, quos beneficii, scilicet illius magni et excellentis, puta christianismi, participes fecit Deus. Unde Primasius legit, *qui beneficii Dei participes sunt*, q. d. Servi serviant dominis Christianis, et amantius, et diligentius, eo quod domini sint fideles et dilecti a Deo, Deique amici, scilicet, eo quod Domini sint una cum servis ejusdem illius Dei beneficii participes, puta vocationis ad fidem et gratiam Christi: hæc enim est maximum Dei beneficium. Si enim infidelibus Dei hostibus, reprobis dominis parendum est, multo magis obedientiam hanc requirit Deus a servis, quos subjecit Dominis fidelibus suis, amicis, dilectis et electis.

Tropologice. Chrysost. *Si servis*, inquit, *ita imperat. Apostolus obedire dominis. intuemini quo nos animo in Dominum nostrum esse conveniat, qui nos de nihilo ut essemus effecit, qui nutrit, qui vestit*, etc.

Hæc doce nescientes, et exhortare] scientes, ut quod sciunt faciant, et opere impleant.

3 Si quis aliter docet. et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ, superbus est, nihil sciens] Concludit Apostolus resumens primum quasi thema epistolæ, quod proposuit cap. 1. 3. scilicet Timotheum Episcopum quibusdam Noventibus denuntiare debere, ne *aliter docerent*, neque *intenderent fabulis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est in fide*. Quidam enim Judæi et Gentiles ad Christum conversi suas sectas, deuteroses et dogmata philosophica miscebant christianismo, itaque christianismum corrumpebant:

quos hic comprimi jubet Apostolus. Forte in particulari perstringit Apostolus Judaizantes, qui docebant servos juxta legem Exodi 21. v. 2 anno septimo manumitti debere, et fieri liberos. De servis enim præcessit; sicque commode erit transitio et reditus ad primum thema de vitandis novis doctoribus.

Nota. Pro *aliter docet*, græce est ἑτεροδιδασκαλεῖ, quod verbum usurpavit c. 1. v. 3. et ex hoc loco patet significare non tam eum qui diversam doctrinam sequitur, ut vertit Vatablus, quam qui etiam doctrinam docet: sequitur enim, *Languens circa quæstiones et pugnas verborum*, quodque ex fucata hac doctrina pietatis quæstum aucupetur. Quæ sane non discipuli, sed doctoris sunt.

Secundo, pro *non acquiescit*, græce est, μὴ προσέρχεται, id est, non accedit, hoc est, non consentit, non acquiescit. Loquitur enim de accessu non pedum, sed mentis et voluntatis.

Tertio, *sanos sermones Jesu Christi* vocat legem et doctrinam Christi. Eamdem vocat *doctrinam quæ est secundum pietatem*, id est, quæ veram pietatem, et Dei veri genuinum cultum docet, scilicet cultum Dei consistere non in cæremoniis et apparatu externo, sed in interna fide, spe, charitate.

Quarto, pro *superbus*, græce est τετύφωται, id est, inflatus est, tumet typho superbiæ et vanæ scientiæ. Nota. Hic typhus est character et origo omnis hæresis. Hujus autem typhi et superbiæ clarissimum est argumentum, quod hæretici adeo sibi placent, ut neque Ecclesiæ, neque etiam Evangelio credere velint, nisi in iis rebus quæ sibi placent. Unde S. August. l. 17. contra Faustum c. 3. *Undique tergiversatio*, inquit (o Manichæi) *vestra contunditur. Aperte dicite vos non credere Christi Evangelio: nam qui in Evangelio quod vultis, creditis; quod vultis, non creditis; vobis potius quam Evangelio creditis.* Qua de causa hæretici raro disputando (nolunt enim victi videri) sed magis orando, convertuntur. Docuit hoc Episcopus ille, de quo narrat S. Augustin. l. 3. Confes. c. 12 quod cum a S. Monica rogaretur, ut Augustini filii sui errores disputando refelleret; negavit ille, dicitans Augustinum juvenili ardore et novitate hæresis inflatum adhuc indocilem esse: *sine*, inquit, *illum ibi, at tantum roga pro eo Dominum: ille legendo reperiet, quis ille sit error et quanta impietas.* Cumque illa nihilominus instaret cum lacrymis: *Vade*, ait, *fieri non poterit, ut filius istarum lacrymarum pereat.* Quod factum Episcopi laudat ibidem S. Aug.

Quinto, hæreticus dicitur *nihil sciens*, quia licet multa sciat, de Deo trino et uno, aliisque fidei articulis, tamen sua hæresi non tantum fidem divinam sibi abstulit, ut ne vel unum articulum fide divina credat; sed etiam per hæresim quasi fermentum totam suam scientiam fermentat, vitiat, corrumpit, ut vere possit dici nihil sciens, tum quia tota ejus scientia hæresi infecta et corrupta est: tum quia scientia ejus nihil facit aut confert ad Dei gratiam, justitiam et salutem acquirendam. Hæc enim sola vera est scientia, quæ a Sapiente dicitur scientia sanctorum, qua caret hæreticus. Ita Theod.

LANGUENS CIRCA QUÆSTIONES ET PUGNAS VERBORUM.] Pro *languens* græce est νοσῶν, id est, ægrotans non corpore, sed animo et mente, quia nimirum desipit ac delirat, ut quasi carens cerebro egeat elleboro. Opponit hunc languorem sanis sermonibus et sanctitati doctrinæ, ut dixi vers. præced.

Nota. Non taxat hic Theologos Scholasticos seu quæstionarios, ut ad marginem hic annotavit Rob. Stephanus, sed hæreticos: de hæreticis enim agit, quorum proprium est nihil scire, sed de omnibus dubitare, de omnibus quæstionem movere: cujus rationem dat Theoph. *Quia*, inquit, *fides est oculus: qui non habet oculos, nihil videt, nihil invenit, sed tantummodo quærit.* Sic quærebat Nestorius, quomodo Deus est natus ex muliere bimestris et trimestris? Sic quærebat Pelagius, quomodo Adam per generationem carnalem transfudit peccatum in filiorum animas, quæ a solo Deo creantur? Sic quærebat Arius, quomodo Pater Filio non est dignior, et prior tempore? Sic quærunt nostri Sacramentarii, quomodo Christi corpus sex pedum potest esse in tam exigua hostia? Pulchre Chrysostom. *Quando*, ait, *anima cogitationum vincitur febre, quando ambiguitatis jactatur fluctu, tunc quærit; cum vero illa sana est, non quærit, sed fideliter credit: nam ex quæstione et contentione verborum inveniri nihil potest.* Nimirum sola fides est, quæ mentem in veritate stabilit, et quæstiones omnes excludit: fides enim docet credere quæ non vides, quæ non capis, quæ non intelligis; fides docet Deum esse omnipotentem. Deoque omnia etiam quæ nos non intelligimus esse possibilia.

Nota secundo, Verborum pugnas elegantius et significantius græce vocat λογομαχίας, quod tam significat pugnas, rixas et litigia de verbis et vocibus, verbi gratia, an mediatoris nomen sine injuria Christi non possit tribui Sanctis? quam pugnas et lites, quæ non tam rationibus, quam verbis et verbosis clamoribus peraguntur. Tales experimur hæreticos: cum enim rebus et solidis rationibus destituantur, confugiunt ad verbosas orationum et declamationum pugnas. Secundo, S. Chrysost. Theoph. OEcumen. Vatabl. λογομαχίας vertit argumentationum, disputationum et rationum pugnas: λόγος enim non tantum verbum et sermonem sed et rationem significat: nam cum hæretici seponunt fidem omniaque ratione sua metiri volunt, rationes naturales et physicas congerunt, quas contentiose opponant articulis fidei, qui naturam et naturæ vim transcendunt. *Omnium hæreticorum*, inquit Augustinus epist. 56. *quasi regularis est illa temeritas, scilicet ut conentur auctoritatem stabilissimam fundatissimæ Ecclesiæ, quasi rationis nomine et pollicitatione superare.* Atque hic est alter fons omnis hæresis, scilicet proprium judicium, propria ratio. Dum enim mordicus rationi naturali insistunt, et Scripturas quisque intelligere vult secundum proprium judicium; necesse est, ut quot sunt homines et judicia diversa, tot oriantur sectæ et hæreses. Atque hinc experimur, hæreticos ejusdem sectæ inter se non consentire, sed unam sectam in multas alias dividi: imo vix reperias duos aut tres ex iis qui Scripturas scrutantur, et sapientiores plebe videri volunt, qui non in multis dissentiant. Patent hæc ex synopsi et catalogis modernis, qui propagines hæresum Lutheri et Calvini enumerant, et ob oculos ponunt.

4 et 5. EX QUIBUS ORIUNTUR INVIDIÆ, CONTENTIONES, BLASPHEMIÆ, SUSPICIONES MALÆ, CONFLICTATIONES HOMINUM MENTE CORRUPTORUM.] Recenset fructus

quæstionum et logomachiæ hæreticorum. Primus est invidia: quisque enim eorum volens eminere et videri sapientior, invidet alteri, si plus sapere, aut plus auctoritatis et gratiæ habere videatur.

Secundus fructus sunt *contentiones*, sive altercationes. Hæretici enim non disputant eo fine, ut veritas eluceat, quam intueri cupiant: sed ut adversam partem superasse videantur, ac de victoria triumphent. E contra Nazianz. in disputationibus tria Catholicis commendat, scilicet silentium, ordinem et humilitatem. Quid enim tibi oberit, aut *cur ægre feras*, inquit, *si non in omni disputatione dominaris: sed alii te vel doctiores, vel audaciores inveniantur?* cedere te potius quam superare juvet: hoc prudentis, hoc sapientis est.

Tertius fructus sunt *blasphemiæ* tum in antagonistem et eos qui diversa sentiunt, puta convicia et maledicta; tum proprie blasphemiæ in Deum et Sanctos. Nam, ut recte OEcumenius, necesse est, ut qui omnia humanis metitur rationibus, incidat in blasphemias, nimirum ut blasphemet Dei omnipotentiam, bonitatem, providentiam. Tales blasphemias audimus quotidie, dum cum hæreticis disputatur: v. g. Deum esse auctorem tam operum malorum quam bonorum, tam proditionis Judæ quam vocationis Petri; Deum non posse plura facere, quam naturæ vires ferant, imo quam de facto faciat; Deum ante omnem prævisionem operum, Judam et reprobos inferno, Petrum et electos cœlo addixisse; B. Virginem Dei matrem non esse digniorem aliis virginibus, imo nec fœminis conjugatis; imagines et reliquias Sanctorum esse abolendas et exurendas, ac talia sexcenta.

Quartus fructus sunt *suspiciones malæ*. Græcum ὑπόνοιαι, non tantum malas suspiciones, sed et opiniones significat. Experimur ex hisce disputationibus quam monstrosæ opiniones in dies emergant.

Quintus sunt *conflictationes*, græce παραδιατριβαί. Διατριβαί Græcis vocantur doctorum et philosophorum disputationes. Sed hic additur præpositio παρά, quæ sæpe vocem cui additur, in malam partem inflectit; παραδιατριβαί ergo sunt disputationes inutiles, imo noxiæ et pestilentes. Unde ex Chrysost. et Theod. Theophyl. vertit, *affricationes contagiosas*. Vox enim *diatribæ* græce non tantum disputationes, sed et conversationes, consuetudines et communicationes mutuas, indeque affricationes vel morum, vel opinionum significat. *Nam sicut scabiosæ oves*, inquit Chrysost. *si confricentur cæteris, etiam quæ sanæ sunt inficiuntur et morbo tentantur: ita hi homines nequam si simplicioribus quibusque interversentur, veneno eos suæ malignitatis inficiunt; sermo enim eorum ut cancer serpit*, ut ait Apost. 2. Timoth. 2. nimirum necesse est, ut qui sibi invicem familiares sunt in colloquiis et disputationibus, mutuo aliquid afficient et communicent; ut vel bonus malum convertat, quod pronius est, malus bonum pervertat. *Sicut carbo*, inquit Epictetus lib 3 cap. 16. *si juxta carbonem ardentem ponatur, aut extinctus ignitum extinguet, aut ignitus extinctum igneum efficiet*.

5. QUI VERITATE PRIVATI] SUNT. Ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, id est, ut Vatabl. quibus adempta est veritas, qui scilicet in pœnam hæresis excæcati sunt, ut veritatem intueri non possint; quique, ut Syrus vertit גלזין מן קושתא *gelisin men kuseeta*, id est, reprobati sunt a veritate. Ille verum est illud Publii: *Nimium altercando veritas amittitur*.

EXISTIMANTIUM QUÆSTUM ESSE PIETATEM.] Hinc patet, hosce hæreticos Christiana religione ac pietate abusos fuisse ad quæstum, ideoque novas doctrinas et sectas commentos esse, ut discipulos post se abducerent, a quibus quasi prophetæ colerentur et ditarentur. *Hæreticus*, inquit S. Augustinus lib. de Utilitate credendi cap. 1. *est qui alicujus temporalis, commodi, et maxime gloriæ principatusque sui gratia falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur*. Sic hodie Novatores æstimant pietatem quæstum esse, quod ecclesias vel monasteria dispoliant; quod eorum calices, lampades, ciboria, statuas aureas et argenteas sacrilege diripiunt, fundos ac prædia Ecclesiæ contra omne jus et fas sibi vindicant.

Inter Catholicos quoque multi sunt, ut ait S. Aug. epist. 79 ad Hilarium, tales, *qui etiam putant sibi ad augendas opes suas, et multiplicanda delectamenta, religionem suffragari debere Christianam*. Nimirum tales sunt, qui ad sacerdotia vel monasteria aspirant, ut divitias et delicias terrenas assequantur, ut inertem, otiosam et lautam vitam ducant.

Græca hic addunt, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων, id est, discede a talibus: et ita legit Syrus, Chrysost. Theodor. Theophyl. OEcumen. Ambros. sed Latina et Latini ita non legunt. Verisimile est ex margine vel commentario alicujus in textum Græcum irrepsisse.

6. EST AUTEM QUÆSTUS MAGNUS, PIETAS CUM SUFFICIENTIA.] Est correctio. Dixit enim hæreticos existimare quæstum esse pietatem: hic quasi seipsum corrigit, q. d. Imo vero ego ipse dico, quod vere quæstus magnus sit pietas, sed alio sensu quam hæretici illipsum dicunt. Illi enim pietate abutuntur ad quæstum et opes corradendas: ego vero dico magnum quæstum esse pietatem in seipsa cum sufficientia, id est, si conjuncta sit sufficientiæ, sive animo sibi sufficienti, id est, sua sorte contento; quam parit et gignit ipsa pietas. Hoc enim est Græcum αὐτάρκεια, et talis αὐτάρκης erat Apostolus cum dicit Philip. 4. 11. *Ego didici in quibus sum, sufficiens esse; scio humiliari, scio et abundare*. Vide ibi dicta. Rursum sufficientia proprie et ample capi potest, q. d. Vere magnum lucrum est pietas: affert enim secum quidquid homini satis est. Ita Maldon. in Notis manuscript.

Quæstus ergo magnus est pietas, quia opes supernaturales secum adfert, et amicitiam Dei, quæ opes cœlestes piis præparat et promittit. Rursum sufficientia jam dicta magnus est quæstus et thesaurus, quia is, cui sua parva et pauca sufficiunt, nec plus cupit habere, hic dives, hic beatus, hic felix est. Unde Ausonius:

Quis dives? qui nil cupiat. Quis pauper? avarus.

Hinc est et illud Stoicorum axioma: *Solus sapiens dives est, eo quod nihil concupiscat*: qui enim adhuc aliquid concupiscit, non habet satis, ac consequenter dives non est. Tale est et illud Ciceronis paradoxo 2. *Virtus ad bene vivendum seipsa est contenta, et qui virtutem habet, ei nihil deest ad beate vivendum*. q. d. Paulus: Falso isti falsi doctores arbitrantur quæstum esse pietatem, id est, Christianam religionem et prædicationem rem esse per se inutilem, supervacaneam et insufficientem, nisi ad quæstum et turpe lucrum

referatur, uti ip-i referunt: ego enim plane contrarium censeo, scilicet veram pietatem conjunctam cum sufficientia et quiete animi, quæstum esse maximum. Non ergo pii cadant animis, non tristantur, etiamsi opibus destituantur, quia pietas animusque sua sorte contentus eis est instar opum omnium. Ita Theophyl. Sic S. Paulinus, qui se ex opulento pauperem effecit, ut suos cives redimeret, vere dives effectus est. Nam ut de eo narrat S. August. l. 1. de Civit. c. 10. cum barbari Nolam vastarent, sic in corde Deum precabatur; *Domine, non ego excrucier propter aurum: ubi enim sint omnia mea tu scis. Ibi enim* (inquit Aug.) *habebat omnia sua Paulinus, ubi eum condere et thesaurizare Christus monuerat.* Quid enim illi non sufficiat qui Deum habet, qui est Saddai, id est ipsa sufficientia? Sic religiosi, qui bonis se abdicant per votum paupertatis, vere divites efficiuntur, animumque eorum ria omnibus liberum ac bonis omnibus cumulatum nanciscuntur. Sic S. Ephrem in suo testamento: *Nec crumena*, ait, *nec baculus*, nec *pera mihi unquam fuit: numquam aurum aut argentum, aut ullam rem aliam possedi: nam bonum regem ad nos dicentem discipulos audivi in Evangelio, Nihil in terra possideritis; quamobrem nulla me rerum ejusmodi cœpit cupiditas.* Unde moriens S. Ephrem adjuravit suos, ne se veste pretiosa involverent ac sepelirent, sed si quid sibi dare vellent, id in pauperes conferrent. Cum vero quidam in ejus venerationem propensior secus fecisset, vestemque pretiosam illi adornasset, mox a dæmone correptus est, sed precibus S. Ephrem liberatus fuit, uti narrat Greg. Nyssen. in Vita S. Ephrem.

Potest Secundo, *sufficientia* accipi quasi tam inopiæ, quam copiæ opposita, pro rebus ad vitam necessariis et sufficientibus. q. d. Magnæ sunt opes ipsa pietas cum sufficientia, id est, per sufficientiam quam afferre solet, quia scilicet ordinarie Deus piis providet de sufficientia, id est de sufficienti victu et vestitu, aliisque rebus ad vitam necessariis et sufficientibus, etiamsi opes sæpe eis non concedat. Christiana enim religio et pietas docent Christianum, opes hujus vitæ sitas esse non in milibus auri et argenti, sed in sufficientia, puta divitem esse eum qui habet non affluentia, sed necessaria, quæ vitæ tuendæ sufficiunt: qualia Christianis et piis viris communiter largitur Deus. Ita intelligit S. Augustin. epist. 121. ad Probam cap. 6. atque hoc est quod petiit Salomon. Prov. 30 *Mendicitatem*, ait, *et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui mea necessaria*. Et hoc est quod Christus multis probat Matth. 6. ac tandem v. 33. concludit dicens: *Quærite ergo primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.* Hanc sufficientiam significavit manna datum Hebræis, quod omnibus æqualiter sufficiebat: nec plus aut minus quam sufficientia exigebat colligebatur, ut scilicet doceret nos, inquit Nyssenus libro de Vita Mosis, unam esse communem in omnibus edendi mensuram, divinam sufficientiam. Hinc Plato l. 4. de Republ. ab urbe bene constituta arcendam esse docet tam affluentiam quam inopiam, servandam vero esse mediocritatem et sufficientiam rerum necessariarum. Idem in Sparta sanxit Lycurgus, dictitans eam in mediocritate fore invictam, in affluentia perituram: itaque re ipsa evenit. Aristoteles vero dicere solebat, paupertatem quidem multis rebus indigere, inexplebilitatem autem omnibus. Utroque modo hic accipi posse sufficientiam indicant sequentia, ac præsertim quod ait: *Habentes alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus;* ubi pro *contenti simus* græce est idem verbum ἀρκεῖν, a quo deducitur αὐτάρκεια, id est sufficientia, videlicet utraque jam dicta, qua scilicet sobriis et necessariis alimentis et tegumentis e Deo donati, iis contenti sumus. Prior tamen sensus sublimior est, et Pauli pectori congruentior.

Moraliter S. Chrysost. hom. 79. in Joan. *Nonne*, inquit, *in hac ab angelis differimus, quod ipsi non egent ut nos? Igitur quanto paucioribus indigemus, tanto magis angelis appropinquamus: quanto pluribus, tanto magis ad hanc caducam vitam deflectimus.* Et infra ostendit, quo magis cupiditas intenditur, eo etiam magis miseriam et servitutem hominis intendi et augeri. *Nonne*, inquit, *propterea Adam beatum dicimus, quoniam nulla re indigeret*, non *victu non vestitu; quanto plura amplecteris, tanto magis derogas tuæ libertati: vera namque libertas est nulla re indigere* (qualis est in Deo) *in secundo loco minimis, quam angeli habent.*

Hanc frugalitatem sectati sunt philosophi quoque quasi sapientiæ et quietis parentem. Vide Laertium in vita Diogenis, Socratis et aliorum.

7. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium quod nec auferre (concinnius vertisset, *efferre*, ut habet Græcus: hoc enim opponit τῷ *inferre*, cum ait *intulimus*) quid possumus] Rationem dat cur sufficientia sit magnus quæstus, seu cur quisque sua sorte, et paucis necessariis contentus vivere debeat; seque æstimare divitem et felicem, nec requirere opum copiam. Ratio est, quia hæ opes tantum datæ sunt ad usum præsentis vitæ, quæ brevis est, et in qua assidue nobis tendendum est ad alteram vitam beatam et æternam, ut opes cœlestes acquiramus, ergo in hac vita opibus terrenis non inhiandum est; sed modice et sobrie, ac tantum quantum ad vitam hanc necessarium est, iis utendum est: ut qui magnas habet opes, non exultare, nec luxuriari; qui paucas, non tristari, nec dejici debeat: sed quisque sua sorte tam modico tempore contentus vivat, quia non plus opum dives ex hac vita exiens secum efferet, quam pauper: non plus rex vel princeps, quam faber vel agricola.

Moraliter hæc cogitatio, quam hic suggerit Apostolus, mire omnes Christianos excitare potest ad hanc sufficientiam, atque ad opum et omnium rerum humanarum contemptum: si nimirum Primo cogitent, omnes nos ea lege nasci, ut parum in vita commorati protinus ab ea excamus, si quisque sibi dicat quod David ad Ethai: *Heri venisti; et hodie compelleris nobiscum egredi.* Quid aliud, ait S. Augustinus, est vita quam cursus et pernix cursus ad mortem, imo ad immortalitatem? et, ut ait Nazianz.

Ipsum quod vivo, est veluti rapidissimus amnis,
Qui sursum exoriens semper ad ima fluit.

Et ut rursum idem Nazianzenus;

A tumulo tumulum peto,

id est, ab utero matris in sepulchrum tendo. Unde vere Seneca epist. 59. *Quotidie demitur*, inquit, *aliqua pars vitæ nostræ, et tunc quoque cum crescimus vita decrescit. Hunc quem agimus diem, cum morte*

dividimus; mox, ut in vitum ingredimur, statim alia porta exire incipimus.

Secundo, ad opum contemptum inducet cogitatio vilitatis earum, quam ille innuit Apostolus. Quid enim sunt opes nisi massæ terræ, terræ affixæ, et in terra semper mansuræ? quid enim est aurum, inquit S. Bernardus, nisi terra rubra? quid argentum nisi terra alba? quid sunt margaritæ nisi excrementa concharum? quid est purpura nisi sanguis fœdi ostrei? quid byssus nisi fœdus humor bombyceum ab iis e visceribus eductus, et in lenta fila deductus? Pulchre ergo S. Chrysost. hic: *Candore*, ait, *lucentis margaritæ attraheris? cogita maris esse aquam, et in ejus finibus ante jacuisse dejectam. Rapit animam auri fulgor et nitor argenti? cogita terram ac cinerem ea prius fuisse et modo esse. Placet pretiosa et serica vestis? at vermium ille contextus est, opinio est, et humana præsumptio: nihil habet* in *se naturalis pulchritudinis.* q. d. Hæc magni fiunt, non quod magna sint sed quod homines hæc magni faciant: auro enim et argento ac pecuniæ pretium dat existimatio hominum.

Tertio, eodem inducet, si cogitemus nos in morte hinc nudos, uti venimus, remittendos, cum una linteamine, cui involvemur, ad sepulchrum et terram quasi matrem nostram, et tantum hinc elaturos nobiscum opera, quæ fecimus, sive bona, sive mala.

Saladinus rex Ægypti Sultanus potentissimus, qui Christianos Hierosolymis et terra sancta, quam duce Godefrido Bullonio recuperarant, et per octoginta annos tenuerant, expulit; jam moriturus per omnia sua castra circumferri jussit interulam, in qua sepeliendus erat, de lancea suspensam, cum hac præconis voce: Saladinus Asiæ totius dominator, ex tanto imperio tantisque opibus moriens nihil aliud secum defert. Testis est Fulgos. l. 7. c. 2. Bergomens. l. 12. Platina in Cœlestino III et alii. Pulchris parabolis duorum amicorum (scilicet opum et consanguineorum) qui hominem accitum ad judicium deseruerunt, et tertii fidelis amici: puta virtutis, qui solus ei astitit, ejusque causam apud judicem peregit, idipsum demonstrat Barlaam Josaphato apud Damascenum cap. 13 et 14 Historiæ eorumdem.

Quare apte in hunc Apostoli locum S. Hieron. l. 2. contra Jovinianum, *Deliciæ*, inquit, *et epularum varietates, fomenta avaritiæ sunt. Grandis exultatio animæ est, cum parvo contentus fueris, mundum habere sub pedibus, et omnem ejus potentiam, epulas, libidines, propter quæ divitiæ comparantur, vilibus mutare cibis, et crassiore tunica compensare. Tolle epularum et libidinis luxuriam, nemo quæret divitias, quarum usus aut in ventre, aut sub ventre est; unde et Poeta*:

Serviet æternum qui parvo nesciet uti.

Et Aristoteles in Ethicis omnem *prodigum* avarum *esse dicit.*

8 HABENTES AUTEM ALIMENTA, ET QUIBUS TEGAMUR, HIS CONTENTI SUMUS.] Pro *alimenta* græce est διατροφάς, quod S. Cyprianus explicans *orationem* Dominicam vertit, *exhibitionem*: hoc est, quod vulgo dicimus *præbendam*. In hac enim vita cuique homini suam quasi præbendam alimoniæ assignavit Deus, qua contentus vivat oportet.

Secundo, pro *contenti sumus*, græce est ἀρκεσθησόμεθα, id est, contenti erimus, est hebraismus. Hebræi enim futurum usurpant pro imperativo, et subjunctivo, forte etiam Noster legit per omega ἀρκεσθησώμεθα, quod significat, contenti simus.

Hæc cogitabat S. Joannes Eleemosynarius, qui in vita adeo omnia sua erogavit in pauperes, ut moriens tantum medium nummum in cista reliquerit, quem testamento pauperibus quoque legavit. Et Hilarion, teste Hieronymo in ejus Vita, suo testamento omnes suas divitias relinqueret Hesychio, non nisi Evangelium, tunicam saccean, cucullam et palliolum ei reliquit.

9 NAM QUI VOLUNT DIVITES FIERI, INCIDUNT IN TENTATIONEM, ET IN LAQUEUM DIABOLI, ET DESIDERIA MULTA INUTILIA ET NOCIVA, QUÆ MERGUNT HOMINES IN INTERITUM ET PERDITIONEM.] Dat rationem cur alimentis et tegumentis debeamus esse contenti, quia scilicet si his non contentus appetas divitias, incides in tentationes et laqueos diaboli.

Nota Primo. Loquitur Apostolus omnibus Christianis: sed maxime Episcopis et doctoribus. Falsorum enim doctorum avaritiam taxavit v. 5. et eorum occasione digressus est hucusque, suadendo fugam avaritiæ: nam ut notat Ambrosius, doctor et pastor studens lucris, non tantum sibi, sed et aliis nocet; quia dat eis exemplum avaritiæ in ea re ad quam natura nostra maxime proclivis est. Adde, vix possibile esse, ut talis suo muneri et curæ satisfaciat: qui enim vilis lucelli gratia Ecclesiæ curam suscipit, lanam potius et lac, quam ovium suarum salutem spectat; imo curas et cogitationes pene omnes in nummis accumulandis consumit; necesse est ergo ut animas negligat, non curet, vix de iis cogitet. Ubi adverte, Non dixit Apostolus, Qui divites sunt, sed, Qui volunt divites fieri. Nam, ut ait S. Aug. hom. 13. inter 50. *Cupiditates accusavit, non facultates: avaritia enim est velle esse divitem, non autem esse divitem*; ut idem Aug. ait ser. 205. de Tempore. Nam divites multi boni et sancti sunt, qui pecunias habent, sed eas aspernantur ac rite dispensant, et in pauperes distribuunt.

Hinc Secundo, Notat Theod. hanc cupiditatem inesse magis iis qui pecunias sua labore comparant, quam iis qui eorum sunt hæredes aut successores. Ratio est, quam dat Plato l. 1. de Republ. quia scilicet illi qui sua industria opes comparant, magis amant illas tamquam fructus et fœtus suo sudore partos; qui vero eas possident sine labore, minus eas amant, quia cogitant eas esse fœtus non propriæ, sed alienæ esse industriæ. *Nam et poemata*, ait, *sua amant poetæ magis quam aliena, et proprios filios parentes magis amant quam alienos.*

Nota Tertio, Cupido divitiarum inducit in tentationem, quia insatiabilis et vehementissima est; imo

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

Hinc inducit hominem, ut negligat Sacrum et res divinas, ut contractus usurarios ineat, ut violet jura divina et humana, atque per fas et nefas opes accumulet; et, si pœnitens volens moneatur restituenda esse injuste acquisita, restituere nolit, adeoque facilius animam sibi quam opes male partas avelli patiatur. Hinc Apostolus avaritiam vocavit idolorum servitutem, et avarum idololatram.

Nota Quarto τοῦ *diaboli* non est in Græca nec in Syro, nec apud Chrys. Theod. Theoph. sed intelligitur, et forte olim fuit. Nam Primasius et Cypr. ser. 6. in orat. Dominicam, legunt nomen diaboli. *Adver-*

tis, ait Chrys. *laqueum diaboli esse divitias, quem tetendit etiam Salvatori.*

Secundo, Chrys. *laqueum* hunc intelligit infidelitatem, in quam labuntur qui toti inhiant divitiis: hoc enim est quod versu sequenti ait Apostolus: *Quam quidam appetentes erraverunt a fide.*

Tertio, Haymo *laqueum* hunc interpretatur damnationem.

Quarto, alii superbiam accipiunt. Quocirca S. Aug. in Sententiis n. 197. *Dominus*, ait, *est rerum quas habet, qui nulla cupiditate illuditur. Nam qui amore terrenorum obstringitur, non possidet, sed possidetur.*

Quinto, alii captivitatem intelligunt, quæ animi libertatem tollit: dives enim suis opibus quasi compedibus astrictus est, unde opes a Gentilibus Plutonis compedes nuncupantur.

Sexto et optime, laqueus diaboli est is, quem explicans statim subdit Apostolus: *Et desideria multa inutilia et nociva;* ubi conjunctio *et* significat, id est. Ita enim sumitur Coloss. 2. 8. et alibi, ut ibi dixi.

Unde nota quinto. *Laqueus*, et, ut Cypr. loco jam citato legit, *muscipula*, quam volentibus ditescere injicit diabolus, sunt desideria inutilia et nociva, quæ necessario ingerunt se tum ad comparendas, tum ad augendas, tum ad impendendas opes. Adde divitias sequi ambitionem et desiderium gloriæ ac pompæ in vestitu, in curribus, in famulatu, in palatiis, in mensa, in conviviis, omnique apparatu externo: quæ mentem hominis distrahunt a Deo et rebus divinis, eamque in se trahunt et absorbent, totamque vanam, cupidam, deliciosam, superbam efficiunt, aliisque multis peccatis illaqueant. Merito ergo S. Bernard. serm. 3. in Psal. *Qui habitat*, ex his Apostoli verbis inferens: *Ergone laqueus diaboli divitiæ sunt hujus sæculi?* gemit et exclamat: *Heu quam paucos inveniemus, qui ab hoc liberati laqueo exultent! quam multos, qui dolent quod parum sibi videntur irretiti, et adhuc quantum possunt, ipsi se involvere et intricare laborant! Vos qui reliquistis omnia, et secuti estis non habentem ubi caput suum reclinaret, filium hominis, exultate et dicite: Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium. Confitemini illi toto corde, toto animo, tota virtute, et ex ipsis medullis cordis ei gratias agite dicentes: Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium.*

Mergunt | Græce βυθίζουσι, id est: demergunt in profundum *interitum* scilicet et damnationem; sunt enim *inutilia et nociva*. Ubi adverte. Pro *inutilia*, Græce est ἀνόητους id est, stulta et amentia. Ita Theoph qui id ipsum explicans addit: *Quomodo*, ait, *non est stultum simios alere, belluas ac pisces in vivariis ac septis includere, equos exornare auro, introque tectum equum ducere, ac in solo, sine pavimento domus faciem veluti in speculo ob nitorem lapidum contemplari? hæc stulta sunt ac noxia, quæ animæ divitias lædunt, sensusque absumunt. Quid, quod plerique (divites opibus superbientes) tyrannidem affectantes mortem sibi ipsis attulerunt?*

Præclare Galenus in paraphrasi orationis εἰς τὰς τέχνας, Demosthenes, inquit, divites imperitos et litterarum expertes aureas pecudes appellabat: Diogenes vero eosdem ficubus comparabat, quæ nascuntur in locis præruptis et inaccessis. Harum enim arborum fructu non homines, sed corvi ac graculi vescuntur: sic et horum bona et reditus non ab honestis hominibus, sed a quibusdam facetis et assentatoribus absumuntur. Plato l. 5. de Legibus asserere non dubitat eos, qui valde divites sunt, non esse viros bonos, eo quod homines fere opibus et rebus secundis insolescant. Plutarchus narrat ita quemdam Siciliæ ob tot opes glorianti respondisse: *Quomodo vir bonus esse potes qui tam magnas opes possideas, cum nihil a patre acceperis?*

10. Radix omnium malorum est cupiditas.] S. Aug. lib. 11. de Genesi ad litter. c. 14. et Anselmus cupiditatem sive avaritiam accipiunt generalissime, illam scilicet, qua quisque appetit aliquid amplius, sive honoris, sive opum, sive voluptatum, sive vindictæ, quam ipsi conveniat; ita ut superbiam comprehendat cupiditas quasi speciem, idque probat, quia alibi, puta Eccl. 10. 15. dicitur *initium omnis peccati esse superbia*. Secundo, quia constat non omne peccatum nasci ex cupiditate pecuniæ: diaboli enim peccatum fuit non amor pecuniæ, sed honoris.

Verum hæc expositio est præter mentem Apostoli. Id patet ex Græco, ubi pro *cupiditas* est φιλαργυρία, id est, amor et cupiditas argenti, puta pecuniæ, sive avaritia propria dicta. Ita explicant Ambr. Chrysost. Theophyl. et passim alii.

Hæc ergo avaritia est radix omnium malorum, non quasi omnia peccata, quæ in individuo umquam facta sunt ab ullo homine vel angelo, manaverint ex avaritia, hoc enim falsum est; sed quod omnis generis mala et peccata ex avaritia nasci soleant, et sæpe nata sint: vox enim *omnium* distributive capitur non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum. Eodem sensu dici posset superbia esse radix omnium malorum: quia omnis generis mala prodire solent ex superbia. Sic enim vulgo dicimus humilitatem esse radicem omnium bonorum; charitatem, patientiam, orationem esse radicem omnium virtutum; quia qui hasce virtutes habet, per eas alias omnes sibi comparare potest, et sæpe actu sibi comparat.

Hinc patet responsio ad primam objectionem S. Augustini: tam enim superbia, quam avaritia radix est omnis peccati: quia tam superbia, quam avaritia, hominem impellit ad omnia peccata, sive ad omne genus peccatorum.

Aliter, sed subtilius respondet D. Thomas 1. 2. q. 84. a. 1. et 2. scilicet superbiam dici initium omnis peccati ordine intentionis, avaritiam vero dici radicem omnis peccati ordine executionis: quia avaritia suppeditat modum et instrumentum, scilicet pecuniam, cui omnia obediunt, ad implendum et exequendum omne peccatum, quod superbus animo suo concipit et patrare destinat. Hoc sæpe verum est non tamen semper: sæpe enim fit ut avaritia tam ordine intentionis, quam executionis præcedat superbiam, sitque radix omnis peccati, adeoque ipsius superbiæ; uti sæpe videmus pauperes et humiles, cum ditescunt, propter opes incipere insolescere et superbire. Prior ergo responsio planior, plenior et solidior videtur.

Hinc pulchre Morel. S. Ambr. *Avaritia*, ait, *quia omnia mala potest admittere, ideo radix omnium malorum est: quia ut desideria suo expleat (quod tamen impossibile est ut reipsa consequatur) et maleficia, et homicidia, et obscœnitatem, et quidquid*

sceleris est perpetrat. Idem Ambr. l. de Cain et Abel. c. 5. *Avaritia*, ait, *quo plura abstulerit, eo magis inopem se esse credit: omnibus invida, sibi vilis, in summis divitiis inops; affectu extenuat, quod sensu abundat; nullus rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi; elementa concutit, mare sulcat, terram effodit, cælum votis fatigat, nec sereno grato nec nubilo, condemnat proventus annuos, fœtusque terrarum arguit*. Sic Bias: φιλαργυρια, ait, εστι της κακιας μητροπολις, id est, studium pecuniæ est metropolis omnis malitiæ. Sic et Timon: *Duo sunt*, ait, *malorum elementa*, απληστια et φιλοδοξια, id est, inexplebilis opum cupiditas, et gloriæ appetentia: et Virgil.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

Sacra, id est sacrilega: et Horatius:

Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui
Semper in augenda festinat et obruitur re.

Sic et Ecclesiast. c. 10. 9. *Avaro*, ait, *nihil est scelestius: hic enim et animam suam venalem habet. Extirpa ergo cupiditatem*, ait Augus s. 12. de Verbis Domini secundum Matth. *et planta charitatem: sicut enim radix omnium malorum est cupiditas, ita radix omnium bonorum est charitas*. Vide Chrysost. in moral hom. 17.

Denique scripsit in hanc Apostoli sententiam S. Aug. hom. quæ est octava inter 50. tom. 10 ubi inter cætera ait: *Quia radix omnium malorum est cupiditas, et radix omnium bonorum est charitas, et simul ambæ esse non possunt, nisi una radicitus evulsa fuerit, alia plantari non poterit: sine causa aliquis conatur ramos incidere, si radicem non contendit evellere*. Deinde cum Apostolo exhortans quemlibet ad eleemosynam, ait: *Si enim habet, profert et dat: si non habet, sufficit ei coram Deo voluntas bona, hic est pauper in arca, sed dives in conscientia: pauper in domo, sed dives in animo*

QUAM QUIDAM APPETENTES ERRAVERUNT A FIDE, ET INSERUERUNT SE DOLORIBUS MULTIS.] Relativum *quam* non refert *cupiditatem*, sed *pecuniam*: hæc enim appetitur, non autem ipsa cupiditas. *Pecunia* autem licet non sit in Latino textu, est tamen in Græco: includitur enim in voce φιλαργυρια, hæc enim non est aliud quam φιλια της αργυριας, sive αργυρου, id est amor pecuniæ.

Ecce quam omnium malorum radix sit cupiditas, cum ad apostasiam, hæresim, infidelitatem, quæ malorum omnium est caput et congeries, deducat: avarus enim qui tantum præsentia bona quærit per fas et nefas, negligit Deum et divina, adeoque tandem non credit superesse bona alia futuri sæculi, itaque religionem omnem ac fidem contemnit.

Sic hodie multi vel metu amittendarum, vel spe acquirendarum opum a fide Christiana ad hæresim desciscunt.

INSERUERUNT (περιεπειραν, id est, infixerunt vel transfixerunt) SE DOLORIBUS MULTIS.] Amor enim pecuniæ instar spinæ mentem hominis transpungit et vulnerat aculeatis curis, vigiliis, angoribus, timoribus, laboribus et molestiis. q. d. O homo, quid appetis opes? spinas appetis, non rosas; aculeos quæris, non gemmas. Ita Chrys. cum suis. Verum quia hos dolores subjungit Apostolus apostasiæ avarorum, quasi iis se inserant avari postquam erraverunt a fide, non ante. Hinc

Secundo, melius ex hebraismo *dolores multos*, interpretabimur peccata et scelera multa, quæ infidelitatem et avaritiam sequuntur. Hebræi *enim* peccatum vocant עמל *amel*, id est, laborem et dolorem, quia causa est multorum dolorum. Sic Ps. 7. 15. *Concepit dolorem*, (id est; peccatum et iniquitatem; sequitur enim) *et peperit iniquitatem*, scilicet quam concepit. Ita per opes et avaritiam corruptos fuisse mores Romanorum docet Juvenalis, et ex eo S. August. ep. 5. ad Marcellinum. Audi eum:

Servabat castas humilis fortuna Latinas
Quondam, nec vitiis contingi parva sinebat
Tecta labor, somnique breves, et vellere Thusco
Vexatæ duræque manus, ac proximus urbi
Hannibal et stantes Collina in turre mariti
Nunc patimur longæ pacis mala. Sævior armis
Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.
Nullum crimen abest, facinusque libidinis ex quo
Paupertas Romana perit.

Tertio, plenissime accipiemus hic quosvis dolores, sive puros, sive cum peccato conjunctos, qui avaros, præsertim in infidelitatem prolapsus, consequi solent; uti sunt infamia, angor conscientiæ, damna rerum temporalium, perplexitas, et pene necessitas non tantum usuras, fraudes, sed et infidelium commercia, superstitiones et errores, omnesque infidelitatis actus admittendi, ne suorum gratiam perdant, scilicet ut videantur vere descivisse ad infideles, et ex animo infidelitatem esse complexi; ac tandem metus, periculum et reatus gehennæ, qui est dolor dolorum *Quapropter*, inquit Prosper l. 2. de Vita contempl. c. 13. *ei qui militat Deo, fugiendæ sunt divitiæ. quas qui habent, sine labore non quærunt, sine difficultate non inveniunt, sine cura non servant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt*. Noli ergo ea amare, quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.

Præclare Galenus l. de Curandis animi morb. c. 9. ostendit cupiditatem esse inexplebilem, omnisque tristitiæ causam. *Scito*, ait, *omnis mœroris causam esse insatiabilitatem, ex eo quod cupiditates habeant homines, quæ neque satiari, neque expleri possunt. Semper enim concupiscunt, qui præsentium rerum inexplebiles sunt: proinde si duplum quidpiam habent, triplum illico student acquirere: si triplum, quadruplum appetere incipiunt Quare tu numquam omnibus ditior, sed propter immensas cupiditates, semper futurus es pauper. Recte igitur dictum, insatiabilitatem vitium animi esse pessimum: fundamentum enim quoddam est omnium cupiditatum, pecuniæ, gloriæ, honorum, principatus, contentionis*.

Et S. Chrys. h. cum Saturn. et Aurel. acti essent in exilium tom. 5. *Vesana*, ait, *divitiarum cupiditas est morbus insanabilis, fornax quæ numquam extinguitur, tyrannis per orbem longe diffusa: divitiæ ingratæ sunt, fugitivæ, homicidæ, crudeles et implacabiles, bestiæ incicurabiles, præcipitium undequaque præruptum, scopulus assiduis plenus fluctibus, mare innumeris ventis agitatum, inimicæ irreconciliabiles, quæque numquam erga eos, a quibus possidentur, remittunt simultatem*

Et Chrysolog. ser. 29. *Cupiditas*, ait, *sævus hostis amando lædit, nudat ditando, ipsam etiam captivat aspectum, fidem frangit, violat affectum, vulnerat*

charitatem, turbat quietem, adimit innocentiam, docet furtum, suadet fraudes, imperat latrocinium.

Quin et Plutarch. in Moral. docet avaros infelicem agere vitam. *Ut Chius*, ait, *ille vino optimo vendebat aliis, ipse vappam potabat : sic qui omnia sua depravant, nec suis ipsorum bonis fruuntur. Hujus servus interrogatus, quid ageret dominus: Cum adsint*, ait, *bona, quærit mala.*

11. TU AUTEM O HOMO DEI HÆC FUGE] Notat Theodor. et Chrysost. in Scriptura viros eximie sanctos, Deoque familiares vocari *homines Dei*, non quod reliqui homines non sint Dei; sed quod hi imaginem Dei ad quam creati sunt, puram a peccatis integramque conservent. Sic vulgo vocamus *homines divinos*, qui rara virtute sunt admirabiles. Sic Achilles ab Homero sæpe vocatur δῖος Ἀχιλλεύς, id est, divinus Achilles. Verum Nota esse hebraismum. Hebræi enim איש האלהים *isch hoelohim*, id est virum Dei, vocant eum, qui est Dei apud homines internuntius, interpres, vicarius, per quem Deus loquitur, operatur et moderatur suum populum.

Hinc Primo, et sæpissime hoc nomen tribuitur Prophetis, quos Spiritus Dei regebat. Sic Eliæ dicit Pentacontarchus 4. Reg. 1. 11. et 12 *Homo Dei*, cui Elias: *Si homo Dei sum, descendat ignis de cœlo*, etc. sic 1. Reg 9 6 de Samuele dicitur: *Vir Dei est in civitate hac*. sic Judicum 13. v. 6. Manue de angelo, quem videbat : *Vir Dei*, inquit, *venit ad me habens vultum angelicum*, sic 3. Reg. 13. v. 1. dicitur: *Vir Dei venit de Juda in sermone* (id est jussu) *Domini in Bethel*. Quis autem sit hic vir Dei, exponit v. 18. ubi eum vocat נביא *nabi*, id est Prophetam. Sic 2. Timoth. 3. v. 17. doctor sacræ Scripturæ vocatur a Paulo *homo Dei*: jam enim sunt doctores, quod olim erant Prophetæ.

Secundo, אישהאלהים *isch hoelohim*, id est, homo Dei, est nomen quod tribuitur regibus, principibus et Prælatis a Deo constitutis, ut suo nomine populum regant: his enim Deus suam potestatem judicandi et gubernandi (quam significat nomen *elohim*) communicat. Sic Moses a Deo constitutus, Deique ad populum internuntius vocatur *homo Dei*. Deuter. 33. 1. sic David 2. Paralip. 8. 14. vocatur *homo Dei*, sic Actor. 2. 22. Petrus Jesum vocat *virum approbatum a Deo* (id est virum Dei) *virtutibus et signis, quæ Deus fecit per illum* et cap. 17 v. 31. Paulus Jesum vocat *virum in quo Deus judicaturus est orbem*. Vir ergo Dei idem est quod judex, legislator, princeps qui Dei nomine et virtute judicat, regit, operatur. Hic Timotheus utroque sensu vocatur *homo Dei* : priore, quia erat Propheta, id est doctor populi; posteriore, quia erat Episcopus et princeps Ecclesiæ Ephesinæ eamque vice Dei regebat. q. d. Paulus: Memento, o Timothee, cujus sis, cui servias ; Dei es, Deo servis, Dei vicarium agis; vide ergo ne avaritiæ, de qua hactenus egi, servias: nemo enim potest Deo servire et mammonæ.

SECTARE VERO JUSTITIAM.] δίωκε, id est, persequere, uti venator persequitur feram, ita tu justitiam: persequere, inquam, id est persequi perge majori studio et conatu. ut justitiam, pietatem, etc. quæ habes, in te et tuis subditis, foveas et augeas : significatur enim hic non actus inchoatus: sed continuatus, juxta can. 32

Nota. Pro *mansuetudinem* Ambr. legit *tranquillitatem animi*: hanc enim parit mansuetudo Porro mansuetudo Episcopo et Doctori valde est necessaria ut suaviter et efficaciter in animos influat iisque virtutes inferat, et vitia eximat: nec enim homines vitiosi ferunt asperitatem correctionis.

12. CERTA BONUM CERTAMEN FIDEI, APPREHENDE VITAM ÆTERNAM, IN QUA VOCATUS ES ET CONFESSUS BONAM CONFESSIONEM CORAM MULTIS TESTIBUS] Græce est ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα. q. d. Agonisa pulchrum sive præclarum agonem fidei. Alludit enim ad palæstram et agones, qui Ephesi et in Græcia celebrabantur. Rursum alludit ad agones et certamina militaria, in quibus pulchrum est decertare fortiter usque ad mortem, ut generosus miles dicat sibi, Tu ne cede malis sed contra audentior ito: moriar potius quam fugiam pulchramque petam per vulnera mortem Talis enim debet esse Christianus, ut quasi miles Christi pro Christo et Christi fide ad mortem et martyrium usque decertet. Unde ad hunc agonem generose obeundum passim Christianos adhortatur Apostolus, ut Philipp. 1. 30 *Idem*, inquit, *certamen* (græce ἀγῶνα) *habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me*. Hebr 12 1. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen* (ἀγῶνα) 1 Cor. 9. 25 *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam: sic currite ut comprehendatis* Quod hic iisdem pene verbis dicit: *Certa bonum agonem, apprehende vitam æternam*

Secundo, certamen sive agon fidei, quem subit, Episcopus, de quo hic proprie egit Apostolus, est, ut, acerrimum se ostendat fidei Christianæ defensorem, propagatorem et propugnatorem contra omnes insidias et persecutiones Judæorum, Gentilium et hæreticorum. Talis fuit agon Pauli 1. Thessal 2. 2 *Passi*, inquit, *et contumeliis affecti*, etc. *fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine* (græce ἀγῶνι) et 2. Timoth. 4 7. *Bonum certamen certavi* (græce τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγώνισμαι.) Hunc agonem describit 2. Corinth. 11. 23. et seqq.

Tertio, dicitur agon fidei is, quo quisque Christianus, et præsertim Episcopus contra peccata et vitia omneaque mundi illecebras et concupiscentias æque ac terrores depugnat. Dicitur *fidei*, tum quia ob fidem Christi suscipitur; tum quia fides per spem et charitatem operans hoc bellum conficit. Persuadet enim Christiano. ut pro amore Dei sui et spe bravii cœlestis obtinendi strenue in hoc bello decertet *Hæc est victoria, quæ vincit mundum fides nostra*, inquit S. Joannes epist. 1 c. 5 4. Unde Apostolus ad Hebræos 11. docet, *sanctos per fidem vicisse regna operatos esse justitiam*, aliaque admiranda partim fecisse, partim pertulisse.

APPREHENDE, viriliter certando tamquam palmam victoriæ, VITAM ÆTERNAM, IN QUA (græce εἰς ἥν. id est, ad quam) VOCATUS ES,] a Deo.

Ita certarunt omnes Sancti cujusvis sæculi, et certando virtutis laudem et coronam adepti sunt. Audi S. Chrys. serm de martyr. t. 3. *Ab origine mundi*, ait, *innocens Abel occiditur, Henoch Deo placens transfertur. justus Noe invenitur. Abraham fidelis probatur. Moses mansuetus dignoscitur, Jesus castus, David lenis, Elias acceptus, Daniel sanctus, tres*

pueri victores redduntur, Apostoli discipuli Christi credentium magistri habentur: a quibus eruditi Confessores fortissimi pugnant Martyres perfecti triumphant, et Christiani semper exercitus diabolum Deo armati debellant. In istis semper pares virtutes, dissimiles pugnæ, gloriosæ victoriæ. Deinde horum exemplo singulos ad certamen excitans, eisque classicum canens ait: *Unde tu Christiane delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exsere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce: pactum quod spopondisti; conditionem, qua accessisti; militiam, cui nomen dedisti.*

Ita septem fratres Machabæi intuitu vitæ æternæ, et spe beatæ resurrectionis singuli se invicem excitabant ad certandum contra Antiochum: unde secundus linguam et manus constanter carnifici præscindendas extendens: *E cœlo*, ait, *ista possideo; sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio: quoniam ab ipso me ea recepturum spero.* Mater vero eos exhortans aiebat: *Mundi creator spiritum vobis iterum cum misericordia reddet et vitam; sicut nunc vosmetipsos despicitis propter leges ejus.* Et ad minimum conversa: *Peto*, ait, *nate, ut aspicias ad cœlum*, etc. *ut non timeas carnificem istum; sed dignus fratribus tuis effectus particeps, suscipe mortem, ut in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam.* Certantibus enim vita æterna promissa est, et datur ut bravium.

Audi pulchram hac de re visionem, quam narrat Joan. Moschus in Prato spirit. c. 130. *Narravit*, ait, *nobis et istud Abbas Athanasius de se, Venit*, inquiens, *mihi aliquando cogitatio, dicens: Quid putas erit certantibus, et non certantibus? Et cum factus essem in ecstasi, venit ad me quidam dicens mihi, Sequere me; adduxitque me in quemdam locum plenum luminis et gloriæ statuitque me juxta unam januam, cujus species enarrari non potest: audiebamus autem interius quasi multitudinem innumerabilem laudantium Deum. Cumque, pulsaremus, audivit quispiam intus, et dixit, Quid vultis? Ait ductor meus, ingredi volumus. Respondit ille, Non huc ingredietur quispiam in negligentia degens; sed si intrare vultis, abite, certate, nihil æstimantes vanitates sæculi.*

Et confessus] q. d. Ob hanc palmam, scilicet vitam æternam, consequendam confessus es bonam confessionem: Primo, in baptismo, inquit Chrys. Theophyl. Ambros. Olim enim adulti, qualis erat Timotheus, qui ex gentilismo convertebantur ad christianismum, publicam faciebant professionem fidei et christianismi; qualem fecisse Victorinum Rethorem docet Aug. lib. 8. Confess. c. 2. Hinc ad hanc fidei confessionem retinendam, voceque et vita profitendam, sæpe suos hortatur Apostolus, ut Hebr. 10. 23. *Teneamus*, ait, *spei nostræ confessionem indeclinabilem.* 2. Cor. 9. 13. *Glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Evangelium Christi*, Hebr. 3. 1 *Considerate Apostolum et pontificem confessionis nostræ Jesum.*

Secundo et potius, *confessus*, vel, ut vertit Syrus, Vatablus et alii, *professus es* bonam professionem quando in persecutione Gentilium, ac præsertim fabrorum Dianæ Ephesinæ illustrem fidei protestationem, imo propugnationem, Ephesi in publico Asiæ totius theatro cum vitæ tuæ periculo ostendisti et exhibuisti. Ita quoque explicat Chrysost. et Theophyl. ad hanc enim in persecutione protestationem potissimum respicere Apostolum patet, quia agit de protestatione, in qua, ut præcessit, profitens fidem Christi certat bonum certamen, ut apprehendat vitam æternam. Unde ut mox subdit talem confessionem fecisse Christum coram Pontio Pilato, in summa scilicet persecutione Judæorum quærentium Christum ad necem, ut ad crucem a Pilato damnaretur, eo quod confiteretur se esse Messiam.

Tertio, non male S. Thomas, Cajetan. Lombardus intelligunt de ea protestatione et promissione, quam præsente populo Christiano fecit Timotheus, dum consecraretur Episcopus, scilicet se Evangelizaturum fidem, et fideliter curaturum Ecclesiam Ephesinam. Sic monachi et Religiosi faciunt bonam confessionem et professionem, dum faciunt vota, quibus profitentur se renuntiare mundo, mundi voluptatibus et divitiis hujus vitæ, ait S. Dionys. c. 6. Eccles. hierarch. p. 2.

13. Præcipio tibi coram Deo, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem.] Notat Ambros. tam severe præcipere apostolum, non tam propter Timotheum, cujus zelus hoc præcepto non egebat, quam propter ejus successores, omnesque deinceps futuros Episcopos.

Secundo, duos hic Episcopo stimulos addit ad acuendam ejus virtutem et animum in hoc agone, quem præcipit Paulus. Prior est, quod decertet *coram Deo, qui vivificat omnia*, id est, qui omnibus viventibus vitam dat et conservat, ac præsertim qui omnes homines a morte ad vitam resuscitabit. q. d. Age ergo, o Episcope, viriliter depugna sciens tibi paratam a Deo in resurrectione coronam vitæ æternæ. Posterior est, quod decertet coram Christo, quem hic exemplar bonæ professionis proponit: non enim in tribulatione aut persecutione deficiet, qui cogitaverit serio, quanta pro se quamque constanter et patienter passus sit Christus.

Præclare Cyprian. lib. 2 epist. 6. ad Martyres et Confessores, eos exhortatur, dicens: *Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire: qui non sic est, ut servos suos tantum spectet, sed et ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri et coronat pariter et coronatur.*

Unde Nota Tertio. Christus *testimonium reddidit bonam confessionem*, id est, testimonium quod fuit bona confessio: est enim appositio; nam græce est, μαρτυρήσαντος τὴν καλὴν ὁμολογίαν, id est, qui (scilicet Christus) testatus est, vel testatam fecit bonam vel præclaram confessionem. Hæc bona sive præclara Christi confessio fuit, qua coram Pontio Pilato, toto que concilio et populo Judæorum professus est se esse Messiam regem Judæorum, missum in mundum ut testimonium perhiberet veritati, scilicet ut doceret homines veram doctrinam bene et pie vivendi, et ad salutem æternam perveniendi. Ita Chrys. Theophyl. et alii.

Nota Quarto Non dixit Apostolus, Confessus est bonam confessionem, uti dixerat de Timotheo v. præced. sed, *Testatus est*, vel testatam fecit, *bonam confessionem:* quia Christus suam confessionem ore tenus factam, passionis, crucis et mortis tolerantia testatam

fecit, suoque sanguine confirmavit et obsignavit. Ita Chrysostom. cum suis. Hoc enim significat Græcum μαρτυρήσαντος. Christus enim est Martyr, et Martyrum dux et caput: unde Apoc. 1. vocatur *testis* (græce μάρτυρ) *fidelis*, et inde Martyres sunt dicti, qui sanguine suo, morte et Martyrio protestentur fidem Christi esse veram; alii enim qui in tribunalibus examinati profitebantur fidem Christi, a bona sua confessio ne vocabantur Confessores: quod si deinde eam ob causam morte afficerentur, vocabantur Martyres, hinc de Christo canit Ecclesia: *Rex gloriose Martyrum, corona confitentium.*

14. Ut servas mandatum sine macula, irreprehensibile.] Nonnulli intelligunt mandatum dilectionis, quod primum, magnum et generale est mandatum.

Secundo, alii accipiunt de mandato quod baptizato traditum est in baptismo; ut scilicet vestem innocentiæ quam accepit, custodiat, seque immaculatum et irreprehensibilem exhibeat Christo venienti ad judicium

Tertio et melius, alii intelligunt mandatum quod immediate præcessit, scilicet: *Certa bonum certamen fidei.*

Quarto et plenissime. *mandatum*, id est, mandata. q. d. Quidquid tibi, o Episcope, hac epistola præscripsi ac demandavi, hoc serva.

Nota. Mandatum hoc jubet servari *sine macula*, non quasi mandatum quod sanctum et purum est, in se reprehendi possit, sed quod mandatarius cui datur mandatum, illud servare debeat integre et inviolate, ut jure de ejus neglectu aut violatione reprehendi nequeat. Est ergo hypallage: mandatum enim servatur *sine macula* et *irreprehensibile*, quando mandatarius mandato obediens seipsum servat sine macula et irreprehensibilem: nam Græca sic habent, τηρῆσαι σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον. Ubi τὸ ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον non ad ἐντολὴν, sed ad σε referendo verti potest cum Vatablo, Erasmo et aliis, *ut serves mandatum immaculatus et irreprehensibilis* Hine etiam Chrys. et Theoph. sic explicant. q. d. Paulus: Serva mandata mea integre. Ita ut neque in dogmatibus, neque in moribus maculam contrahas, ob quam merito reprehendaris

Secundo tamen, OEcumen. Hesselius et Primasius proprie ipsum mandatum dicunt ab obediente servari sine macula et irreprehensibile: quia qui inobediens mandatum transgreditur, quodammodo mandato notam aliquam et labem aspergit, illudque maculat, et reprehendi facit; præsertim si sit Episcopus: hic enim si male vivat, facit ut Gentes blasphement tam legem, quam nomen Christi et Christianorum. Sic Jacobi 4. 11. dicitur: *Qui detrahit fratri, detrahit legi*, quæ scilicet vetat detractionem. Sicut enim qui legi huic aliisque obedit, legem honorat: ita qui legem violat, ac proximo detrahit, legi ipsi detrahit, legemque ipso facto vilipendit et infamat.

Usque in adventum Domini nostri Jesu Christi.] Pro *adventu* græce est ἐπιφανείας, id est, apparitionem, illustrationem et illustrem splendidumque adventum: eum, ut dicitur Matth. 24 30. *Videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum majestate magna et potestate.* Hac ergo mentione illustris et gloriosi adventus Christi ad judicium, excitat Apostolus Episcopum et Christianos omnes, ut sine macula se servent in obedientia mandatorum Christi, utpote qui sciant se a Christo et cum Christo gloria æterna donandos. Unde Christianis hic adventus Christi deberet esse non terrori, sed in votis et desiderio. *Si enim*, inquit August. in Psalm. 147. *amaremus Christum, utique adventum ejus desideraremus.*

15. Quem, supple adventum Christi, ut patet ex græco ἥν, suis temporibus ostendet (id est exhibebit) beatus et solus potens.] Nota. Pro *beatus* græce est μακάριος q. d ille beatus, qui scilicet est ipsa beatitudo, beatque omnes angelos et Sanctos, teque, o Timothee, omnesque Christianos beabit, si servent ejus mandata sine macula, ut dixi.

Secundo. Pro *solus potens* græce est μόνος δυνάστης, id est, solus dynasta et princeps, quia scilicet Deus a se ipso habet omne dominium, potestatem, principatum, illudque ita absolutum, potens et eminens, ut ejus respectu creati principes et dynastæ videantur non esse principes et dynastæ, sed tantum famuli Dei, quibus gratis et quasi mendicato umbraticum, exilem et temporarium dominatum et principatum elargitur et communicat Deus. Sic dicitur, *Nemo bonus nisi solus Deus*: rursum, *Ego sum qui sum*. Quia esse Dei et bonitas Dei tam perfecta, solida et immensa sunt, ut omnis essentia et bonitas creata respectu illius increatæ vix umbra sit. q. d. Paulus: Ne timeas mundi dynastas et reges in confessione et propugnatione fidei, o Timothee: his enim præsidet summus dynasta, qui solus proprie et absoluta dynasta est, cui tu servis, quique tui curam gerit, et te contra omnes mundi dynastas tuebitur Ita Chrysost.

Rex regum.] Græce βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, id est, rex regnantium, scilicet, non tantum regum, sed et tyrannorum. Erasmus hæc tria Dei epitheta sic distinguit, δυνάστης. inquit, dicitur reipublicæ gubernator et princeps: δυνάσται enim dicuntur, qui potentia rempublicam obtinent; quod Deo proprium est, utpote qui nullis subjectus est legibus. βασιλεὺς vero, id est rex, dicitur Deus a providentia, quasi πᾶσι ὑπολεύσσων, quod scilicet omnibus prospiciat; et hoc unice convenit Deo. Denique dicitur Deus κύριος, id est Dominus, quod auctoritatis est nomen: nullis enim potest rescindere quod Deo placuit. Ita Erasmus.

Verum minutior et exilior est ista distinctio: potius videtur Apostolus hæc quasi synonyma congerere ad explicandam et exaggerandam immensam, omniaque transcendentem Dei potentiam et imperium. Idque per nomina et dignitatum titulos, qui apud homines gradationem quamdam ab imo ad summum significant. Nam apud homines inter principes minimi sunt dynastæ; his majores sunt reges; sed maximi sunt Domini sive Imperatores. Sic Augustus, Tiberius, Nero et alii Romani Imperatores vocabantur Domini, scilicet summi et absoluti, ut patet Actor 25 v 26. Sic etiamnum Turcarum Imperator ab eis nuncupatur Magnus dominus. Hinc et Deus vocatur אדני *Adonai*, id est *Domini* in plurali, hoc est, multus et magnus Dominus.

16 Qui solus habet immortalitatem.] Sicut dicitur Deus solus potens, ita et solus immortalis, scilicet a seipso plenissime et absolutissime, ita ut a nulla re mors aut interitus Deo inferri possit: angeli enim et

animæ licet immortalitatem Dei, sicut et esse spiritale Dei, aliquo modo participent, imperfecte tamen et tenuiter eam, æque ut esse Dei participant; adeoque absolute a Deo interimi et annihilari possunt. Hine Plato in Timæo inducit Deum diis minoribus, id est angelis, ita loquentem: *Generati estis immortales quidem, et tamen indissolubiles omnino non estis: nec tamen umquam dissulvemini, nec mortis fatum subibitis. Nam voluntas mea majus præstantiusque vobis est vinculum ad vitam custodiendam, quam nexus illi quibus estis tunc, cum gignebamini, colligati.*

Secundo, S. August. l. 1. de Trinit. c. 1. et Greg. l. 12. Moral. c. 17. per *immortalitatem* hic accipiunt immutabilitatem: immutabilitas enim est ratio et quasi causa incorruptionis et immortalitatis. Et rursum, omnis immutabilitas est quædam immortalitas, sicut omnis mutabilitas est quædam mors; et contra. Quia quod mutatur, transit ab eo quod erat ad aliud quod non erat: quod est quædam mors et interitus prioris esse, quod mutatione hac deperit. Jam hoc sensu constat solum Deum esse immortalem, id est immutabilem: nam angeli et homines mutabiles sunt. Unde S. Bernard. serm. 81. in Cant. infert animam hominis, licet sit immortalis, tamen modicam tantum habere partem immortalitatis, eo quod Apostolus de Deo dicat: *Qui solus habet immortalitatem. Quod ego*, inquit, *reor pro eo dictum, quod solus sit natura incommutabilis Deus, qui ait: Ego Dominus, et non mutor. Vera namque et integra immortalitas tam non recipit mutationem, quam nec finem; quod omnis mutatio quædam mortis imitatio sit. Omne etenim quod mutatur, dum de uno ad aliud transit esse, quodammodo necesse est moriatur quod est, ut esse incipiat quod non est. Quod si tot mortes, quot mutationes, ubi immortalitas? Et huic varietati subjecta est ipsa creatura*, etc.

Nota, hæc dici contra Simonem Magum: ipse enim præter Deum ponebat alias virtutes vel principes immortales et potentes per se et independentes quasi a Deo. Hos ut tollat Paulus, dicit solum Deum esse potentem et immortalem ex se.

Dices, Solus Pater hic dicitur potens et immortalis; ergo Filius et Spiritus Sanctus non sunt immortales et potentes per se.

Resp. Primo, negando antecedens: nam absolute loquitur hic Apostolus de Deo, qui communis est tribus personis. Unde S. August. l. 1. de Trinitate cap. 6. vult Apostolum hic loqui de tota SS. Trinitate.

Secundo, etiamsi de solo Patre, ut vult Chrysost. diceret Apostolus, Solus Pater, est potens et immortalis; hoc ipso non debet intelligi seclusus Filius aut Spiritus Sanctus, sed tantum ea, quæ sunt alterius naturæ, seu quæ aliam habent essentiam, quam habeat Deus Pater. Est enim axioma Theologorum, particulas exclusivas *solus*, *tantum*, *dumtaxat*, et similes, in divinis, cum adduntur actibus notionalibus, excludere alias personas; cum vero adduntur, attributis essentialibus (qualis est potentia, immortalitas, etc.) tantum excludere alias essentias, seu res quæ aliam habent naturam. Tam ergo Filius et Spiritus Sanctus quam Pater, habent omnipotentiam et immortalitatem per se, sive ex se, id est, ex sua essentia et divinitate.

Tertio, respondet Cyrillus l. 4. Thesauri c. ult. solum Patrem habere potentiam et immortalitatem a se, quia a nullo alio ea habet; Filium autem et Spiritum Sanctum non habere ea a se, sed a Patre, quia est principium totius SS. Trinitatis, ut τὸ *se* non naturam, sed personam denotet.

LUCEM HABITAT INACCESSIBILEM.] Hæc *lux* est ipse splendor et gloria majestatis divinæ increata, immensa et inexorrabilis, quæ est fons omnis luminis, claritatis, cognitionis, gloriæ; et ut verbo dicam, hæc lux est ipse Deus. Unde anthropopathωs in ea habitare dicitur Deus: Deus enim proprie domum non habet, in qua habitet, sed habitat, id est existit, in seipso.

Secundo, hæc lux nobis est inaccessa: unde nobis non lux, sed caligo est. Hinc in veteri testamento Deus Mosi et Prophetis apparuit in nube et caligine, Exodi 20. v. 21. Ps. 17. v. 10. et 12. *Posuit*, ait, *tenebras latibulum suum*. Ps. 96. v. 2. *Nubes et caligo in circuitu ejus*. Qua de re S. Dion. ep. 5. ad Dorotheum: *Caligo*, ait, *divina est inaccessibilis, in qua habitare dicitur Deus: hæc est invisibilis propter eximiam claritatem, et inaccessibilis propter immensam luminis copiam*. Lux ergo Dei infinita vocatur in Scriptura *caligo* et *nubes*: quia præstringit oculos nostros, ita ut non magis immensam hanc Dei gloriam intueri possint, quam densissimas tenebras, altamve caliginem, seu nubem atrem.

QUEM NULLUS HOMINUM VIDIT, SED NEC VIDERE POTEST,] scilicet oculo corporeo. Ita Hesselius. Secundo, commentar. Ambrosio ascriptus hic intelligit hæc de solo Patre, quem in veteri testamento apparuisse negat, ita ut nullus Prophetarum aut hominum Deum Patrem viderit; sed tantum Filium. Vult enim in omnibus apparitionibus solum Filium apparuisse. Sed hoc refellit S. Aug. l. 2. de Trinitate c. 18. et verus Ambros. in illud Lucæ 1. 11. *Apparuit illi angelus Domini*, docetque etiam Patrem et Spiritum Sanctum apparuisse: et patet Genesis c. 18. ubi Abraham vidit tres Angelos repræsentantes tres personas SS. Trinitatis: unde tres vidit, sed tres quasi unum compellavit et adoravit.

Tertio, alii accipiunt hæc de hac vita mortali, q. d. Paulus: In hac vita mortali nec ego, nec Moses, nec quis alius vidit, aut videre potest divinam essentiam. Verum hæc absolute non videtur verum: etiamsi enim demus neminem actu vidisse Deum, potest tamen Deus facere, ut aliquis homo mortalis videat Dei essentiam.

Hinc Quarto, germane et solide nemo potest videre Deum, scilicet per se et suas naturæ vires, sive nemo potest videre Deum sua acie mentis, suo naturali acumine, suo ingenio, uti præsumebant Anomæi: sed necesse est ut homo visurus Deum supra hominem elevetur, ac per gratiam naturam transcendat, et super seipsum attollatur, atque quasi supernaturalem vim visivam oculumque accipiat, puta lumen gloriæ, quo Deum videre possit. Quod ergo dicitur Genes. 32. v. 30. *Jacob vidisse Deum facie ad faciem*, et Moses Num. 12. v. 8. dicitur *ore ad os*, quasi amicus cum amico familiariter cum Deo collocutus; intelligendum est non de Dei essentia, sed de corpore a Deo, vel potius ab angelo personam Dei repræsentante assumpto, in quo facie ad faciem cum Mose et Jacobo angelus vice Dei colloquebatur. Hinc recte colligunt Theologi, nec esse, nec esse posse aliquam creatam substantiam, cui connaturale sit videre Deum, seu quæ viribus na-

turæ suæ possit videre Deum, ac consequenter cui naturale sit lumen gloriæ: tali enim creaturæ Deus non habitaret lucem inaccessibilem: sed per se accessibilem, talisque per se posset videre Deum, ac consequenter deberet esse talis ordinis divini, ut in eodem ordine cum Deo, ac quasi par Deo. Quæ omnia repugnant Apostolo hic, cum dicit Deum ita transcendere omnia creata, omnemque omnino intellectum, sive creatum de facto, sive possibilem, ut a nullo viribus suis neque naturæ adiri, accedi, videri possit. Sic cap. 1. 17. Deum vocavit *regem sæculorum invisibilem*.

CUI HONOR ET IMPERIUM SEMPITERNUM] Pro *imperium* græce est κρατος, quod non tantum imperium, sed et potestatem ac robur significat. q. d. Reges hujus mundi habent suum robur et imperium, sed breve; *omnis enim potentatus vita brevis:* Deus vero robur et imperium habet æternum, quo impios in æternum puniet, Sanctos vero gloriæ et regni sui participes faciet in die adventus Christi ad judicium.

17. DIVITIBUS HUJUS SÆCULI PRÆCIPE NON SUBLIME SAPERE, NEQUE SPERARE IN INCERTO DIVITIARUM.] Quia v. 6. et seq. egit de vitiis cupientium ditescere, hinc transit ad ipsorum divitum vitia, eorumque remedia. Ephesus enim nobile erat Asiæ emporium; unde multi in ea mercatores erant prædivites.

Nota. Vocat *divites hujus sæculi*, quia sunt alii divites sæculi futuri. Vocantur ergo divites et divitiæ hujus sæculi, quia cum hoc sæculo instar bullæ et momenti transeunt. Secundo, quia terrenæ sunt, miseræ, viles et exiles, quale est hoc sæculum et homines sæculares, omniaque sæcularia. Sic dives Epulo in hoc sæculo dives erat, sed in futuro pauper: contra Lazarus mendicus in præsenti vita pauper: erat in futura dives. Vide S. Augustinum serm. 212. de Tempore.

Secundo, volt Paulus ut Timotheus Episcopus præcipiat divitibus non *sublime sapere*, græce μη ὑψηλοφρονειν. Quod Ambros. vertit. *non superbe sapere;* Vatablus, *non elato esse animo:* sed proprie significat sublimiter de se sentire, magni se facere, multum sibi arrogare. *Nam sicut vermis pomo, ita divitiis superbia innascitur*, inquit Anselm. et August. serm. 5. de verbis Domini secundum Matth. tom. 10. *Omne*, inquit, *pomum, omne granum, omne frumentum, omne lignum habet suum verme; alius est vermis mali, alius pyri, alius fabæ, alius tritici: vermis divitiarum, superbia.*

Tertio, vult divites *non sperare in incerto* (græce αδηλοτητι, id est, incertitudine) *divitiarum suarum*, quia opes hæ instabiles sunt, caducæ, et minimo vento belli, naufragii, furti, et cujuslibet mutationis rerum humanarum difflantur, pereunt, et ab uno ad alterum afflantur, ut qui hodie est Crœso ditior, cras sit Iro pauperior: Adde, in morte, cujus dies et hora nobis incerta est, omnes opes nos deserent: ita ut non tam opum domini, quam usufructuarii simus, ait Chrysost. Quis ergo sapiens in eis spem suam defigat? *Stulte*, inquit Christus diviti illi, Lucæ 12. 20. *hac nocte animam tuam repetunt a te, quæ autem parasti cujus erunt?* Hinc Diogenes Cynicus opes, quia viles sunt et fluxæ, vocabat vomitum fortunæ. Chrysost. homil. in Eutropium vocat eas servum fugacem, imo homicidam, exemplumque statuit ipsum Eutropium, qui a summo opum et honorum gradu in imum lapsus, cum a militibus ad necem posceretur, ad Ecclesiam (cujus immunitatem violaverat) confugere coactus, ibique a Chrysostomo exceptus, et homilia jam dicta defensus ac servatus est.

17. SED (sperare) IN DEO VIVO (QUI PRÆSTAT NOBIS OMNIA ABUNDE AD FRUENDUM) BENE AGERE, DIVITES FIERI IN BONIS OPERIBUS, FACILE TRIBUERE, COMMUNICARE, THESAURIZARE SIBI FUNDAMENTUM BONUM IN FUTURUM, UT APPREHENDANT VITAM VERAM.] Apte incertitudini divitiarum, quæ non permanent, sed cito pereunt, opponit *Deum vivum* qui semper permanet, vivit et viget. Sic enim Hebræi Deum æternum et stabilem vocant אל חי *el chai*, id est, Deum vivum; ut eum opponant diis Gentium et idolis, quæ sunt dii saxei et lignei, ideoque falsi et mortui. Unde S. Aug. s. 205. de Tempore, ait: *Apostolus jubet* non *sperare in incerto divitiarum ; sed in Deo vivo. Fur tibi tollit aurum; quis tibi tollit Deum ? quid habet dives, si Deum non habet? noli ergo in divitiis sperare; sed in Deo vivo, qui præstat nobis abundanter omnia, cum quibus omnibus et seipsum.* Idem l. 13 Confess. 8. *Male*, ait, *mihi est præter te, et omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est.* Secundo, *Deus vivus* significat Deum divitem, largum et liberalem, qui vitam, omniaque sua bona nobis largiter aspirat et communicat: hinc e Græcis deorum summus dicitur Ζευς vel Ζην quia, ut ait Laertius in Zenone, του ζην αιτιος εστι, vivendi cæteris causa est. Unde Paulus hic illipsum explicans subdit, *qui præstat omnia abunde* (πλουσιως, id est diviter, opulente, copiose: alludit enim ad verbum πλουτου, id est divitias, de quibus præcessit) id est, qui est, et dicitur hebraice *saddai*, de quo dixi Philipp. 4. 11. Hic ergo *præstat omnia ad fruendum*, ut scilicet aere, aqua, luce, sole, elementis, inquit Chrys. fruamur æque, pauperes ac divites, utque frugibus et opibus terræ omnibusque animæ et corporis alimentis et fomentis abundamus (qua de re pulchre disserit Seneca l. 4. de Beneficiis c. 4.) iisque frui possimus, id est, cum voluptate uti: *Deus* enim *cibo et lætitia implet corda nostra*, ut dicitur Actor. 14. 16. nam alioqui proprie bonis præsentibus tantum utimur, æternis vero fruimur. Unde S. August. serm. 5. de Verbis Domini secundum Matth. *Deus præstat*, inquit, *et temporalia et æterna: ad utendum temporalia tamquam viatoribus, ad fruendum æterna tamquam habitatoribus: temporalia, unde bona faciamus; æterna, ut boni efficiamur.*

Nota. Apostolus hic septem præcepta dat divitibus. Primum est, ut in suis opibus spes suas non defigant. Secundum, ut sperent in Deo vivo.

Tertio, vult Apostolus, divitibus præcipi *bene agere*, græce αγαθοεργειν, id est, ut bona opera operentur, et fugiant luxum atque peccata et mala opera, quæ opes consequi solent.

Quarto, vult *divites fiant in bonis operibus*, scilicet multa bonorum operum merita sibi accumulando; veræ enim divitiæ sunt non aurum et argentum, sed virtutes et virtutum opera.

Quinto, ut *facile tribuant*, græce ευμεταδοτους ειναι, id est, ait Ambros. ut faciles sint ad impartiendum, ad largiendum, ad dandum eleemosynam.

Sexto, ut *communicent*, id est, pares suos alios mortales agnoscant, inquit S. August. serm. 5. citato de Verbis Domini, et, ut Haymo, communicare, inquit,

esse mortales se recogitare, et socios esse aliis hominibus in fragilitate. Secundo. Græcum κοινωνικούς, id est communicantes, Chrysost. Theophyl. OEcumen. interpretatur benevolos, amicos, societatis amantes, humanos, qui alios præsertim pauperes non despiciunt sed sine fastu familiariter cum iis loquuntur et agunt. Tertio, et aptius ad sequentia et præcedentia, per *communicare* intellige facile mutuare, commodare, et rerum suarum usum communem facere. sicut enim per *facile tribuere* intellexit facilem donationem: ita per *communicare*, intelligit facilem opum suarum communicationem per mutuum, commodatum, aliosque modos a donatione distinctos. Vult enim divites sua liberaliter non tantum donare, sed et utenda dare: opes enim eis ad usum datæ sunt tum proprium, tum alienum; has tamen avari tenaciter retinent et e viscatis manibus abire non sinunt; liberales vero liberaliter eas communicant.

Septimo. vult Apostolus divites *thesaurizare sibi fundamentum bonum.* Hoc fundamentum commentarius Hieronymi et alter Primasio ascriptus (qui uterque, ut dixi in proœmio, revera est Pelagii, vel Pelagiani alicujus) interpretatur vendere omnia, et dare pauperibus, id quod vult esse præcepti Hæc enim inter alias fuit quoque hæresis Pelagii, scilicet Christianis præceptum esse a Christo et ab Apostolo, vendere omnia sua, eaque dare pauperibus, ac consequenter omnibus Christianis vetitas esse opes et præceptam paupertatem, ideoque divites non posse salvari: idque Christum docuisse Matth. 19. 24. cum dixit, *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cælorum*

Hoc refellit S. August. epist. 89. ad Hilarium q. 4. meminitque expositionis hujus loci jam dictæ eamque Pelagianam vocat. Unde sequitur commentarios hos Hieronymo ascriptos esse Pelagiani cujuspiam: refellit autem hac ratione, quod S. Paulus velit a divitibus ali uxores, filios et servos, hi autem sine opibus ali non possunt Rursum quod nullum extet paupertatis hujus præceptum, quod omnibus Christianis sit datum: non enim dicit Christus, Si vis Christianus, sed, Si vis perfectus esse, vade et vende omnia: locus autem Matthæi c 19. alium habet sensum, ut ibi dicam.

Dico ergo, vult Apostolus divites sibi thesaurizare et recondere *in futurum*, scilicet sæculum *fundamentum bonum*, id est, firmas opes et bene fundatas, scilicet spirituales, cœlestes et æternas: puta virtutes et virtutum pietatisque opera. Has enim opes quasi fundamentum solidum opponit incerto divitiarum hujus sæculi. Ita Chrys. Theophyl. Anselmus et Thodoret. qui hinc docet veras divitias hominis Christiani repositas esse in cœlo, ubi Christus admonet ut collocemus thesauros nostros, quos nec ærugo demolitur, nec tinea corrumpit.

Ubi nota. Bona opera vocat Apostolus *fundamentum* futuri ædificii, quod nobis præparatur in cœlo: quia tota præparatio futuræ gloriæ est per merita, quæ hic acquirimus per gratiam. Inquit S. Thomas. Unde subdit Apostolus, *Ut apprehendant veram vitam*; scilicet beatam et æternam. Bona ergo opera sunt fundamentum vitæ æternæ, quibus scilicet vita æterna acquiritur et superstruitur. Unde clare sequitur *bona opera* esse causam meritoriam vitæ æternæ. Ita Chrysost. Theophyl. et alii.

Nota Secundo, *veram vitam* dici illam, quæ Beatorum est in cœlis. Unde Græca habent, ζωῆς αἰωνίου, id est, vitam æternam; hæc enim præsens vita. non vita, sed vanitas est, et mors potius dicenda quam vita. *Hæc est* ergo, inquit S August. serm. 5 de Verbis Domini secundum Matthæum; *falsa vita: apprehendenda est ergo vera vita: migrandæ sunt facultates nostræ ad locum veræ vitæ, ut hoc ibi inveniamus, quod hic damus.* Sicut ergo insipiens esset, qui in locum alium migrare deberet, ubi nihil inveniret, nisi quod præmisisset, nihil tamen illuc vellet præmittere; ita insipiens est qui hic suas opes per eleemosynam et bona opera non præmittit in futuram vitam in cœlo, ut ibi ex iis in æternum alatur et vivat. Pulchra parabola idipsum Josaphato regi declarat Barlaam apud Damasc. c. 14. historiæ eorumdem.

20. O TIMOTHEE, DEPOSITUM CUSTODI.] Iterum atque iterum redit Apostolus, et Episcopo Timotheo inculcat, ut novas et falsas doctrinas caveat, et antiquam veramque fidem tueatur. Quia hæc res angebat animum Apostoli prævidentis hæreses mox suborituras. Pro *depositum* Ambrosius legit, *commodatum*; OEcumen. per *depositum* intelligit præcepta Dei hic a Paulo proposita Timotheo; alii cum Theodoreto intelligunt gratiam munus et officium Episcopale; Cajet accipit populum quasi gregem sub depositi ratione Episcopo Timotheo commissum; alii charitatem, vel etiam castitatem intelligunt.

Verum certum est per *depositum* Apostolum intelligere doctrinam sanam, quæ Timotheo quasi Episcopo credita erat, eique quasi depositum a Deo et Paulo commendata. Unde consequitur doctrinam hanc solere per manus tradi, ejusque custodes esse Episcopos obstrictos ad hoc, ut ne minimam quidem ejus partem tolli aut vitiari patiantur. Lex enim depositi, inquit Chrysost. non patitur ut aliquid illius pereat sine culpa apud depositarium. Hinc S. Basilius præfecto Valentis Imp. Arriani urgenti ut si in nonnullis cederet, Ita respondit: *Qui divinis enutriti sunt eloquiis, corrumpi de divinis dogmatibus nec unam syllabam patiuntur: sed pro iis, si ita oporteat, omnes mortis species amplectuntur*

Hanc doctrinam vocari hic *depositum* patet Primo, quia ita se explicat Paulus subdens: *Devitans profanas vocum novitates. et oppositiones falsi nominis scientiæ*; ubi profanas novitates, et falsi nominis scientiam quasi deposito oppositam et contrariam vitari jubet: si ergo falsi nominis scientia opponitur deposito, sequitur depositum esse veri nominis scientiam, puta sanam doctrinam, quæ vera est sapientia et scientia.

Secundo, idipsum patet ex epist. 2. ubi hoc depositum iterum atque iterum commendat Timotheo, et iisdem pene verbis, quibus hic utitur, cum ait c. 1. 13 *Formam habe sanorum verborum, quæ a me audisti in fide, et in dilectione in Christo Jesu; bonum depositum custodi.* et cap. 2. vers. 2 *Quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus*, et infra: *Sollicite cura teipsum*, etc. *recte tractantem verbum veritatis: profana autem et vaniloquia devita.* Ecce tibi idem

quod hic inquit, *devitans profanas vocum novitates.*

Tertio, quia ita explicant Chrys. Theoph. OEcum. Anselm. et pulcherrime Vincentius Lirinensis in aureo suo libello contra hæreses, post medium libri.

Ex quo Nota, sanam doctrinam vocari *depositum*, Primo, quia a Christo apud Ecclesiam fuit deposita et instar depositi Apostolis et Episcopis asservanda tradita et commissa. Unde pulchre Vincentius singula Apostoli verba explicans et perurgens, *O Timothee*, ait, *o Episcope, o sacerdos, o doctor! o, exclamationis est et præscientiæ et charitatis: prævidebat enim futuros, quos prædolebat errores; custodi propter fures, propter inimicos depositum. id est doctrinam sanam, quæ tibi quasi Episcopo credita est a me et a Christo, non quæ a te inventa, quam traditione accepisti, non quam excogitasti; cujus non auctor debes esse, sed custos.*

Secundo. depositum custodi, id est, talentum catholicæ fidei inviolatum illibatumque conserva: aurum accepisti, aurum redde; ne plumbum, ne æramenta suppouas: eadem quæ didicisti ita doce, adorna, illustra, ut cum dicas nove, non dicas nova.

Tertio, depositum, id est, doctrinam catholicam, universalem, unam eamdemque per singulas ætatum successiones, incorrupta veritatis traditione manantem, et usque in sæcula sine fine mansuram custodi. Devitans, quasi viperam, quasi scorpionem, quasi basiliscum, profanas: id est, quæ nihil habent sacri, nihil religiosi, a sacra fide, Ecclesia, religione alienos, vocum, id est dogmatum, rerum, sententiarum, et consequenter sermonum novitates, quæ sunt vetustati, quæ antiquitati contrariæ. Si vitanda est novitas, retinenda est antiquitas; si profana est novitas, sacrata est vetustas; si novitates recipiantur, necesse est ut fides beatorum Patrum aut tota, aut certe magna ex parte violetur, necesse est ut omnes omnium ætatum fideles, omnes sancti, casti, virgines, omnes clerici, Levitæ, sacerdotes, tot Confessorum millia, tanti Martyrum exercitus, tanta urbium, tanta populorum celebritas et multitudo, tot insulæ, provinciæ, regiones, gentes, regna, nationes, totus postremo terrarum orbis per Catholicam fidem Christo capiti incorporatus, tanto sæculorum tractu ignorasse, errasse, blasphemasse, nescisse quid crederet, pronuntietur. Audiant et perpendant hæc Novantes, quibus curæ est quærere sanam fidem et salutem æternam

DEVITANS PROFANAS VOCUM NOVITATES | Græca jam habent κενοφωνίας, id est vanitates, sive insanitates vocum; et ita legit Syrus, OEcum. et Theophyl. qui eas vocat matæologias et vaniloquentias, qualis fuit illa Triphylli Episcopi alias eruditi, qui pro concione referens illa verba Christi, *Tolle grabatum tuum et ambula*, pro grabato quasi voce minus concinna, *lectum* dixit; quem audiens magnus ille Spiridion reprehendit dicens, *Numquid tu præstantior es eo qui grabatum dixit?* teste Nicephor. lib. 8. cap. 42

Verum Chrysost. Ambros. Aug. et passim veteres legunt cum nostro Interprete καινοφωνίας, id est novitates vocum. Alludit et perstringit nova et portentosa nomina triginta æonum Valentini, et 365. principiorum, quæ habebant Gnostici, aliaque his similia aliorum Novantium. De quibus Hier. in Amos 3 ad illa verba, *Congregamini montes Samariæ: Unusquisque*, ait, *fingit quod vult, et adorat figmentum suum, ut Marcion bonum Deum et alium; ut Valentinus æonas triginta, et extremum Christum, quem appellat ἔκτρωμα, id est abortivum: ut Basilides, qui omnipotentem Deum portentoso nomine appellat ἀβράξας: eumdem secundum Græcas litteras, et annui cursus numerum dicit in Solis circulo contineri; quem Ethnici sub titulo aliarum litterarum vocant μίθραν.* Talis novitas vocis excogitata fuit ab Arrianis, cum Filium Patri esse ὁμοούσιον, id est consubstantialem, negantes, adinvenerunt eum esse Patri ὁμοιούσιον, id est, similem in substantia.

Nota. Signum hæresis est novitas doctrinæ et sermonum, Indeque hæretici passim a Patribus quasi novantes notantur, deteguntur et damnantur.

Unde S. Aug. contra Crescon. l. 2. c. 53. ita Cresconium stringit: *Ecclesiam*, ait, *perisse dicitis: et vos unde nati fueritis ostendite. Sola igitur Evangelica doctrina per excellentiam vera et antiqua dicitur, ad invidiam falsæ, quæ nova appellatur.* Idem ad Optatum, de ratione animæ: *Semper*, ait, *viris sanctis suspecta fuit novitas.*

Contra, sana doctrina cana est et prisca, a Christi et Apostolorum temporibus ad nos illibate derivata. Hinc S Joannes epist. 1. c. 2. 7. *Non mandatum*, ait, *novum scribo vobis.* Et v. 24. *Quod audistis ab initio, in vobis permaneat.*

Hoc antiquitatis telo impetit et jugulat Marcionem Tertull. l. 4. contra eumdem c. 4. cum inquit, *Ego meum Evangelium dico verum, Marcion suum: quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio ei præscribens auctoritatem, quod antiquius reperietur, et ei præjudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum est corruptio veri, in tantum præcedat est necesse veritas falsum.* Idem contra Hermogenem: *Solemus*, ait, *compendii gratia hæreticis de posteritate præscribere* Eodem telo perculit novatores omnes S Hieron. scribens ad Pammachium et Oceanum. *Cur*, ait, *post quadringentos annos docere nos niteris, quod ante nescivimus? usque ad hunc enim diem sine ista doctrina mundus Christianus fuit.* Et Nazianz. ad Cledonium: *Si*, ait, *ante has triginta annos fides incepit, cum quadringenti fere sint anni, ex quo manifestatus est Christus, certe et Evangelium nostrum in tanto tempore fuit inane, inanis et fides nostra, etc.* Et Aug. l. 2. contra Crescon. c. 45. hoc Donatistis abjicit: *Ecclesia*, ait, *periisse dicitur; et vos unde nati fueritis, ostendite.* Qua de re rursum Tertull. l. de Præscript. c. 32. *Edant*, ait, *origines Ecclesiarum suarum, evolvant ordinem Episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem ut primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis habuerit auctorem et antecessorem.*

Nota Secundo. Non sunt profanæ vocum novitates nomina nove adinventa, quæ res fidei brevius et clarius explicant, quia res nomine significata non est nova sed prisca et antiqua: talia sunt, *Trinitas, hypostasis, consubstantialis, Christianus, liberum arbitrium, Purgatorium, Indulgentiæ, transubstantiatio.* De quibus audi S Aug. tract. 97. in Joannem: *Non ait Apostolus, Vocum novitates; sed addit profanas. sunt enim et doctrinæ religionis congruentes*

verborum novitates, et xenodochia atque monasteria postea sunt appellata novis nominibus, res tamen ipsæ et ante nomina sua erant. Adversus quoque impietatem Arrianorum novum nomen Patres homousion condiderunt: sed non rem novam tali nomine signaverunt. Hoc enim vocatur homousion, quod dicitur, Ego et Pater unum sumus. Quocirca S. Athanasius disputans cum Arrio, cum Arrius objiceret ὁμοούσιον esse novam Nicenorum Patrum vocem S. Scripturæ incognitam; respondit, eique regessit suum τριούσιον: *Ostende mihi*, inquit, *in sacra Scriptura tuum* τριούσιον, *et ego ostendam nostrum* ὁμοούσιον: *imo vero tres in Deitate substantias, quas tu fingis, numquam e Scriptura ostenderis: ego autem unicam esse substantiam in tribus personis divinis* (*quod est* ὁμοούσιον) *tibi e Scriptura evincam.* Ita refert ipse S. Athanasius in disput. cum Arrio habita jussu Constantini Imper. l. 1. ὁμοούσιον enim nomen in Scriptura non reperitur, sed res nomine significata: τριούσιον vero nec nomen, nec res, utpote falsa et hæretica.

Oppositiones falsi nominis scientiæ.] Græce ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, id est, antitheses falso nominatæ scientiæ; intelligit objectiones sive oppositiones, quas hæretici, qui falso sibi arrogant et jactant suam scientiam, objiciunt Catholicis contra sanam fidem.

Notat Theodoret. et Chrysostom. quod Apostolus hic perstringat hæreticos jam tum suborientes, qui se Gnosticos, id est scientes, nominabant, quasi ipsi soli præ aliis saperent: sed falso: non enim est vera scientia, ubi vera fides non est. Sic quivis alii hæretici, inquit Vincentius Lirinensis, falso sibi scientiam sacræ Scripturæ et doctrinæ arrogant, quam opponunt veræ fidei; et ignorantiam suam scientiæ, caliginem et tenebras luminis appellatione, fucant et colorant. Ridicule commentarius Hieronymo ascriptus (qui hinc rursus esse Pelagii dignoscitur) per *falsi nominis scientiam* accipit Dialecticam (uti et commentarius Vatablo ascriptus intelligit Philosophiam) hanc enim oderat Pelagius, uti et nostri Novantes, quia per eam videbat se ab Augustino aliisque orthodoxis erroris convinci et confutari.

21. Quam (scientiam) quidam promittentes (Græcum ἐπαγγελλόμενοι verti potest quoque, *profitentes*) circa fidem exciderunt,] ἠστόχησαν, id est aberrarunt, est metaphora petita ab iis, qui aberrant a scopo. q. d. Hi Novantes omni suo studio ad veram fidem, quæ veræ religionis est caput et fundamentum, quasi ad scopum se collimare fingunt: sed errant; quia dum in novitates vocum, falsamque scientiam et dogmata sua erronea collimant, prorsus aberrant a fide, et consequenter a vera religione.

Pulchre Vincent. Lirinensis: *Dicit*, inquit, Apostolus. *Quam scilicet scientiam promittentes, hi enim Novantes dicunt: Venite insipientes et miseri, qui vulgo Catholici vocitamini, et discite fidem veram, quam præter nos nullus intelligit, quæ multis ante sæculis latuit, nuper vero revelata et ostensa est: sed discite furtim atque secretim, delectabit enim vos.*

O rex regum, et Domine dominantium: o habitator et princeps æternitatis, qui solus habes immortalitatem, et lucem habitas inaccessibilem: tibi honor et imperium sempiternum. Da nobis non sublime sapere, non sperare in incerto divitiarum, et vanitatum mundi, sed bene agere, divites fieri in bonis operibus, thesaurizare bonum fundamentum in futurum, ut apprehendamus vitam æternam. O æterna veritas! o vera charitas! Creasti nos ad æternam tuam gloriam: da nobis temporalia omnia, vana et caduca omnia contemnere: da sectari cœlestia, ambire æterna: da nobis rectis itineribus ad te tendere, ad te jugiter anhelare, ad te toto corde suspirare: quia tu es portio nostra in terra viventium, tu es qui restitues hæreditatem nostram, æternitatem nostram nobis.

COMMENTARIUS

IN II. EPISTOLAM

AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

Idem generatim est argumentum hujus epistolæ quod prioris. Timotheum enim adhortatur docens quæ sint Pastoris et Episcopi officia; primumque esse intrepide et instanter evangelizare, atque ex S. Scriptura sanam doctrinam docere, exhortari, arguere peccatores, et confutare hæreticos; quorum mores ad vivum depingit. Prædestinationis dat fundamentum et duo sigilla, scilicet præscientiam Dei et fugam peccati: excitat ad fortitudinem, patientiam, studium sacræ Scripturæ, et martyrium, illudque sibi instare significat. Unde S. Chrys. Theoph. Theod. Ansel. et alii Putant Paulum Christum suspirantem, et animam jam pene expirantem, hanc ultimam epistolam quasi cyeneam vocem edidisse, cum Romæ ageret in secundis vinculis, et proximus esset morti (ut colligitur c. 4. 6.) quæ contigit anno Christi 69. qui fuit Neronis 13. licet Baronius ex cap. 4. vers. 17. et 18. scriptam putet hanc epistolam e primis vinculis, anno Christi quinquagesimonono de quo plura cap. 4.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ostendit Primo, amorem erga Timotheum, quod fidem et pietatem a matre et avia cum lacte suxerit.

Secundo, v. 6. hortatur eum ut exsuscitet gratiam, præsertim fortitudinis in ordinatione acceptam.

Tertio, v. 8. animat eum ut non erubescat prædicationem Evangelii, sed pro eo secum vincula et quævis adversa, si incubrant, fortiter spe auxilii divini et resurrectionis futuræ patiatur.

Quarto, v. 14. monet eum, ut depositum sanæ doctrinæ arcte custodiat, etiamsi ideo aliqui, ut Phigellus et Hermogenes, ab eo avertantur.

Quinto, v. 16. commendat Onesiphori erga se vinctum, fidem et charitatem.

1 Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Jesu: 2. Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et Christo Jesu Domino nostro. 3. Gratias ago Deo, cui servio a progenitoribus in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die; 4. desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, 5. recordationem accipiens ejus fidei, quæ est in te non ficta, quæ et habitavit primum in avia tua Loide et matre tua Eunice, certus sum autem quod et in te. 6. Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis. 8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus: sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei, 9. Qui nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. 10. Manifestata est autem nunc per illuminationem Salvatoris nostri Jesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam et incorruptionem per Evangelium, 11. in quo positus sum ego prædicator, et Apostolus, et

magister Gentium. 12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor. Scio enim cui credidi, et certus sum, quia potens est depositum meum servare in illum diem. 13. Formam habe sanorum verborum, quæ a me audisti in fide et in dilectione in Christo Jesu: 14. Bonum depositum custodi per Spiritum Sanctum, qui habitat in nobis. 15. Scis hoc, quod aversi sunt a me omnes, qui in Asia sunt, ex quibus est Phigellus et Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit: 17. Sed cum Romam venisset, sollicite me quæsivit, et invenit. 18. Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi, per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ; quæ est in Christo Jesu (subaudi, scribit et bene precatur dicens) 2. Timotheo charissimo filio sit gratia, misericordia, pax a Deo Patre.] Nota. Paulus hic dicit se *Apostolum secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo*. q. d. Missus sum a Deo tamquam Apostolus et legatus ad prædicandum vitam æternam promissam per Christum: Vel planius, Missus sum a Deo Apostolus et legatus secundum, id est ad promissionem vitæ, ut scilicet nomine Dei promittam vitam æternam, quæ est in Christo, id est quæ per Christum præstatur, puta Christianis, Christi discipulis, pro cujus adeptione æquum est omnia incommoda et mortem ipsam hic pati, ait Primasius. Ita et Ambrosius, Theophyl. OEcumen. Sic enim legatus dicitur mitti ad pacem conficiendam, ad redimendos captivos, ad promittendum matrimonium, sive ad sponsalia conficienda: nam quilibet legatus ad certum aliquod negotium conficiendum legatur et dirigitur. Eodem modo Apostolus dicit se legatum esse ad promissionem vitæ, ut scilicet promittat vitam æternam credentibus Christo illique obedientibus. Præpositio ergo *secundum*, determinat et exprimit officium ad quod Apostolus missus est, valetque idem quod præpositio *ad*, vel *quod*; respondet enim Hebræo על *al*.

Unde. Nota Secundo. Hunc titulum dignitatis suæ præmittit Apostolus, ut insinuet se, et ostendat præstantiam muneris Apostolici, præ Mose et Prophetis. Moses enim legis suæ observatoribus promisit vitam, sed temporariam, scilicet felicitatem vitæ præsentis in abundantia vini, mellis. olei; Christus vero et Apostoli servantibus legem Christi, promittunt vitam cœlestem, beatam et æternam.

3. Gratias ago Deo, cui servio a progenitoribus in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die.] Verbis præcedentibus sui officii et Apostolatus dignitatem commendavit, et commendando se insinuat in animum Timothei Apostolus: hic vero eximium erga eumdem amorem ostendit, ut a Paulo quasi sui amantissimo parente mandata quæ deinceps ei præscribet, peramanter accipiat: doctor enim apud discipulos tam benevolentia quam auctoritate indiget. Hunc vero amorem ostendit dicens. Non tantum tui, o Timothee, recordor, sed etiam gratias ago Deo, quod tui memoriam assidue animo meo injiciat et objiciat. q. d. Tanti te facio, tantum te amo, ut propter te et tui memoriam in gratiarum actionem et Dei laudes erumpam putemque me insigni a Deo beneficio affici, cum tui recordationem mihi suggerit, ideoque ei gratias ago.

Nota. Pro *servio*, græce est λατρεύω q. d. Quem scilicet Deum colo latria, æque ut progenitores mei Abraham, Isaac, Jacob, et cæteri deinceps, a quibus eum natura et existentia, veram religionem et pietatem quasi per manus accepi Ita S. Ambr. Anselm. et alii

Nota Secundo. Dicit se Deo a progenitoribus servire, quia licet aliquando judaizarit, Christumque Deum ad breve tempus oppugnarit; tamen retinuit semper cultum et amorem unius veri Dei, ut illi posset dicere, Te solum Domine latria colo; idque *in pura conscientia*, quia conscientia mihi testis est, me non alium quam te pro Deo meo habere, amare et zelari; adeoque cum Christum oppugnavi, conscientia mihi testis est, me hoc non odio Christi aut Dei, sed potius Dei et legis Dei zelo fecisse: nesciebam enim illum esse Messiam a Deo missum. et putabam in conscientia me pro patria lege a Deo Mosi data stare et pugnare debere, putabam hac Christi persecutione maxime me Deum colere, illique me rem gratissimam præstare. Unde mox ut a Deo illuminatus errare me vidi, illico errorem correxi, totum me Christo dedi, tantumque Christum, Christique legem propugnavi, quantum antea impugnaveram. Ita Theodor. Adde, non dicit Apostolus, Servivi semper, sed tantum, *servio:* quia scilicet in præsenti servio, et ab infantia servivi, licet ad modicum tempus, per errorem, hæc servitus fuerit interrupta.

Secundo, Theoph per *puram conscientiam*, accipit puram a sceleribus vitam, q d. Licet judaizarem. purus tamen eram a crapula, libidine, aliisque vitiis, quibus homines vulgo maculant suam conscientiam.

Tertio, Chrysostom. *conscientiam puram* opponit simulationi et hypocrisi, eamque vult dici puram, id est, veraeem et simplicem, ut sensus sit hic: Ego Paulus semper etiam dum judaizarem, a simulatione et mendacio fui alienus, sed candida et simplici mente Deo servivi; sicut interius in mente sentiebam, ita exterius loquebar, agebam et profitebar fidem et cultum unius Dei veri. q. d. Paulus, Ne suspiceris, o Thimothee, me aliud scribere, aliud cogitare, pura et simplex est mihi conscientia, uti semper fuit. Sed primus sensus genuinus videtur et ex mente Apostoli. De pura conscientia vere ait S Ambrosius l 2 de officiis c 1. *Vitam beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ et securitas innocentiæ*: et Cicero l. 2. Tuscul. *Nullum*, ait, *theatrum virtute et conscientia majus est*. Vide S. Bern. lib. de Interiori domo c 22.

4 Desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear.] Pergit ostendere ardorem amoris in Timotheum q d Ego licet in vinculis constitutus sim, brevique occidendus, ante mortem tamen cupio frui aspectu mei Timothei, idque quia memor sum lacrymarum tuarum, quas scilicet fundebas in proximo a me discessu, flebasque quasi infans avul-

sus ab uberibus et lacte matris, inquit Chrys., hicque fletus tuus mihi tristitiam attulit, quo relevabor, et gaudio implebor, si te videam, teque fruar. *Amantibus* enim, inquit Aristotel. l. 9 Ethic c. 12. *amabilissimus est ipse aspectus, eo quod hinc maxime existit et oritur amor.*

5. RECORDATIONEM ACCIPIENS EJUS FIDEI, QUÆ EST IN TE NON FICTA] Hic secundam dat causam cur tanto teneatur videndi Timothei desiderio, scilicet quod recordetur ejus fidei sinceræ, qua in sui amorem et desiderium Paulum rapiebat Timotheus.

QUÆ (fides) ET HABITAVIT PRIMUM IN AVIA TUA LOIDE, ET MATRE TUA EUNICE. CERTUS SUM AUTEM QUOD ET IN TE] *Habitavit*, id est, firmiter et permanenter inhæsit, hac enim significatione et prosopopœia Hebræi dicunt virtutes et vitia quasi personas quasdam habitare in anima nostra, eum in ea quasi in firma sede et loco suo resident.

Nota. Mater Timothei Judæa fuit, verum quia in Græcia habitabat, Græcum ei nomen inditum fuit. Eunice enim, græce Victoriam, aut potius Vincentem; proprieque Vincentiam sonat; uti Lois (quæ fuit avia Timothei) significat Meliorem: λωιων enim Græcis idem est quod melior. Hugo pro Eunice videtur legisse *Eutyche*; interpretatur enim Fortunatam, nam Græcis fortuna dicitur τυχη, et fortunatus ευτυχης.

Nota Secundo. Pro *certus sum*, græce est πεπεισμαι, id est mihi persuadeo: non enim Paulus fide divina, sed tantum humana, quæ petitur ex signis et conjecturis, credebat, sibique probabiliter persuadebat, Timoth. habere fidem non fictam. Vide dicta Rom. cap. 8. vers. 38.

Nota Tertio. Laudat hic Timotheum Apos. a parentibus fidelibus, per quos fides illi erat quasi hæreditaria; simul tacite hoc domestico parentum exemplo Timotheum stimulat, ut eorum fidem et virtutem imitetur: magnum enim est Dei beneficium, pios nancisci parentes ac præsertim matrem, a qua pene tota filiorum educatio pendet. Ita Nazianz. orat. 24. init. tomi 2 laudat Cæsarium fratrem defunctum a matre, quæ a parentibus pietati et Deo addicta, maritum (antea Gentilem) et proles omnes sua pietate imbuit, adeo ut tam maritum, quam filium ad episcopatum evehi conspexerit, omnesque proles, scilicet Gorgoniam, Cæsarium et Gregorium Nazianzenum sanctos effecerit.

6. PROPTER QUAM CAUSAM ADMONEO TE, UT RESUSCITES GRATIAM DEI, QUÆ EST IN TE PER IMPOSITIONEM MANUUM MEARUM.] q. d. Quia fides tibi quasi est hæreditaria, ut de ea non dubitem; unum tibi faciendum superest, ne scilicet fidem hanc, quasi longo usu et consuetudine senescentem, aut metu persecutionis (ut colligitur ex v. 8) flaccescentem dormitare aut torpescere sinas, sed eam æque ut gratiam tibi in ordinatione datam exsuscites.

Nota. Pro *resuscites* græce est αναζωπυρειν, quod proprie significat ignem cineribus conditum ac sopitum flatu, folle aut flabello suscitare, ut reardescat. S. Ambros. vertit, *recrea*, id est, inquit confove. q. d. Zelus, charitas et gratia quam in ordinatione mea accepisti, o Timothee, sensim tempore languescit, atque partim persecutionum, partim desidiæ partim timoris, partim humanæ infirmitatis et mutabilitatis cinere ac frigore, quasi sopitur et restinguitur: vide ergo, ut eam suscites, et charitatis flammam reaccendas, ejusque ardorem continuo foveas et adaugeas: ad hanc rem folles et flabella tibi sint oratio, meditatio, pia lectio, alacritas et vigilantia animi, studium, exercitatio et conatus major ad virtutes, ac præsertim labor et zelus ad salutem populi tibi commissi diligentius et ferventius procurandam. Ita S. Chrys. Theoph. OEcum. Theod. Hisce enim follibus excitabitur animus, animique contracta et sopita libertas, qua cum suis amoribus, terroribus, erroribus vincetur hic mundus, ait S. Anselm. qui gratiam et charitatem opprimere et suffocare nititur, victaque cupiditate et metu rursus charitas flagrare incipiet, in diesque magis flagrabit. Unde auctor Quæst. novi et veteris testam. apud August. q. 120. sacra lectione gratiam hanc excitandam esse ita docet: *Excitatur*, inquit, *devotio nostra, quando ea quæ licet non ignorantur, recensentur tamen. Tale est ingenium naturæ nostræ, ut torpescat, si usus destiterit lectionis; quia sicut ferrum nisi usum fuerit, æruginem contrahit: ita et anima nisi frequentius divinis exerceatur lectionibus, quamobrem David ait illum beatum esse, qui die ac nocte legem Domini meditatur: excitatur enim desiderium animæ erga opera salutaria jejunio, oratione et misericordia* (adde, usu et exercitiis) *Unde Apostolus ad Timotheum inter cætera ait, Ut resuscites, inquit, gratiam Dei quæ est in te.*

Adverte hic obiter, gratiam non prædeterminare liberum arbitrium; imo potius liberum arbitrium gratia imbutum ipsam gratiam sopitam, adeoque seipsum suscitare et excitare ad opera bona, atque ad eorum fervorem et incrementum.

Nota Secundo. Ex eo quod dicit Apost. *gratiam quæ est in te per impositionem manuum mearum*, clare evincitur, impositionem manuum, id est, Ordinem, vel potius ordinationem, esse Sacramentum: per hanc enim Deus quasi per instrumentum, confert gratiam, ut ait hic Apost. Sicut ergo eo quod per baptismum, quasi per instrumentum, abluitur anima, et gratia infunditur, recte colligunt omnes baptismum esse Sacramentum; ita pariter idem eadem ratione colligimus hic de ordinatione. Ordinatio enim sua habet signa et symbola, puta materiam impositionem manuum, formam vero verba sacra, quibus Episcopus ordinando, potestatem Ordinis confert, quorum effectus est gratia: atqui Sacramentum non est aliud quam signum sensibile constans sensibili materia et forma quod gratiam confert: necesse est ergo ut ordinatio sit Sacramentum æque ac baptismus et Eucharistia.

Dices, Pro *gratia* græce est χαρισμα, quod significat gratias et dona gratis data, quale est donum et munus docendi et regendi, puta episcopatus ipse, doctoratus, et similia: hæc enim vocantur charismata; ergo non loquitur Paulus de gratia gratum faciente, quæ est effectus Sacramenti. Resp. Græcum χαρισμα significat quodlibet donum, sive gratiæ gratis datæ, sive gratum facientis; hic vero significare charitatem et gratiarum gratum facientem, patet ex ratione et explicatione quam subjicit Apostolus: hanc enim gratiam explicans ipse subdit statim. *Non enim*, inquit, *dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis dilectionis et sobrietatis:* ergo gratia data Timotheo in ordinatione, quam ab eo suscitari vult Apostolus, est spiritus timoris, virtutis, dilectionis et sobrietatis.

Ita Chrys. Theophyl. OEcum. et alii. Sic donum continentiæ cuique datum a Deo vocat Apostolus χαρισμα 1 Cor. 7. 7. sic Christi gratiam appositam peccato Adæ vocat χαρισμα Rom. 5. 15. sic vitam æternam vocat χαρισμα, id est gratiam, quia effectus est gratiæ gratum facientis, Rom. 6. 23 sic Rom. 1. 11. ait, *Ut aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis*, græce est χαρισμα Ecce hisce locis χαρισμα gratiam non gratis datam, sed gratum facientem significat.

7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris; sed virtutis et dilectionis et sobrietatis | Dat causam cur Timotheus, et quivis similis gratiam, quam accepit, excitare debeat, quæque eum ad hoc faciendum extimulet. q. d A Deo accepimus spiritum non timiditatis, ut in persecutionibus et tentationibus paveamus et animo contrahamur: sed e contrario accepimus spiritum magnanimitatis, ut potenter omnia adversa superemus, libereque Christi fidem prædicemus et propugnemus: ac proinde hunc spiritum magnanimitatis, cum aliquis timor aut torpor obrepit, excitare debemus et animose ac fortiter dura et ardua quævis aggredi Hæc enim est vocatio et professio nostra, ad hoc a Deo destinati sumus, ad hoc animos et vires gratiæ copiosas accepimus, eæ tantum excitandæ et acuendæ nobis sunt.

Unde Nota Pro *spiritum timoris*, græce est δειλίας, id est timiditatis et ignaviæ, qualis est eorum qui animo sunt imbecilli, pavidu, contracto et abjecto. *Sed virtutis*, græce δυνάμεως, id est, fortitudinis et roboris; ut fortiter fidem non tantum teneamus, sed et prædicemus in persecutione inter medios hostes: nec timeamus, sed ambiamus pro ea mori, adeoque cum simus Episcopi, quasi duces populo præeamus ad martyrium: hæc enim virtus fortitudinis uti maxime requiritur in duce belli, ita conformiter datur Episcopo vi Sacramenti Ordinis, quo consecratur dux belli fidelium. Sicut ergo in baptismo fimus servi Christi, daturque nobis per baptismum gratia, qua christiane et innocenter vivamus et serviamus Christo; et sicut in Sacramento Confirmationis fimus et quasi auctoramur milites Christi, signoque crucis consignamur, et militiæ Christi ascribimur: ac conformiter vi Confirmationis datur nobis gratia ad fortiter depugnandum pro fide Christi, ut malimus mori, quam eam perdere aut prodere: ita in Sacramento Ordinationis constituimur duces militiæ Christianæ, ac consequenter vi hujus Sacramenti dantur nobis virtutes necessariæ ad hunc ducatum: atque in primis invictum animi robur ac fortitudo, qua timores et terriculamenta omnia tam hominum quam dæmonum non tantum superemus, sed etiam a fidelibus aliis depellamus, adeoque fideles ipsos ad cruces et martyrium incitemus. Ita fecisse Cornelium Pontificem Rom docet Cyprianus epist. 57. ad Cornelium. *Exultantes*, inquit, *accepimus ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse; ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: ut non inveniamus quid prius in vobis prædicare debeamus, utrumne tuam promptam et stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem: virtus illic Episcopi publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est, dum apud vos unus animus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.*

Hæc est ergo prima dos Episcopi, eaque maxime necessaria, scilicet impavida libertas et fortitudo, qua excelluerunt præstantissimi et celeberrimi Episcopi. Ita magnus ille Hosius Corduhensis Antistes Constantinum Imper. sic affatus est: *Desine quæso Imperator, nec te misceas rebus Ecclesiasticis, neque nobis in hoc genere præcipe, sed potius ea a nobis disce: tibi Deus Imperium commisit; nobis quæ sunt Ecclesiæ concredidit*. Refert hoc S. Athanas. epist ad solitariam vitam agentes. Ita S. Ambros. Theodosium coarguit, Justinæ Imper. restitit. Valentinianum sic allocutus est: *Noli te gravare Imperator, ut putes te in ea quæ divina sunt imperiale jus habere, noli te extollere, si vis diutius imperare. ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ* Refert hac ipse Ambros. epist. 33. ad Marcellinam sororem. Minabatur Arianus mortem Ambrosio; cui ille: *Deus permittat te facere quod minaris, ego patiar quod sacerdotis est: tu facias quod spadonis est* Ita S Hilarius l. contra Constantinum Imp *Proclamo*, inquit, *tibi Constanti, quod Neroni locuturus fuissem, quod ex me Decius et Maximianus audirent: contra Deum pugnas, contra Ecclesiam sævis, sanctos persequeris, religionem tollis. tyrannus jam non humanorum, sed divinarum. Christianum te mentiris, Christi novus hostis es. Antichristum prævenis* Et infra: *Tu Constanti omnium crudelitatum crudelissima et mortalium scelestissime magis in nos quam Pagani desævis.* Ita S. Athanasius epist. jam citata: *Quis, ait, ausit Constantium Christianum appellare, ac non potius Antichristi imaginem? quid enim ex notis Antichristi huic deest? aut quid est. cur non omnibus modis Constantius Antichristus, et vicissim Antichristus Constantius habeatur?* Mox eum vocat apostatam, fidei desertorem, canem, carnificem, filium perditionis, pestem, belluam, malorum omnium voraginem, eumque cum Achabo, Antiocho et Herode comparat.

Hosce omnes superavit Lucifer Calaritanus, quem S. Athanasius Eliam sui ævi vocat, qui in lib. de Moriendo pro Filio Dei, ita Constantium Imper. compellat: *Mactasti plurimos, laniasti. dispersisti; sed hi omnes Martyres sunt, crede mihi. quod a te statueris nos interfici: quia et melius esse videmus, in omnia ævo Deum habere amatorem quam tecum. Juda Scarioth, Judæorum imitatore puniri. Hinc est, Constanti, quod frendores colubri per te illatos non timentes, subire parati sumus omnes exitium.* Et infra: *Indigne fers, Arrii vermis, quod defendamus Filium Dei: si tandem oculos serpentis morsibus confossos aperias, invenies quod hanc fidem habet Ecclesia; invenies stolidissime Imperator, ubique Christianos sicut nos credere, ac pro Dei Filio, ut nos. mori cupere: ac tua novella prædicatio et recens religio blasphemia est.* Titulos vero et epitheta quæ Constantio tribuit acerbiora sunt illis quæ ex Athanasio retulimus.

Secunda virtus Episcopo necessaria, quæque ei copiose datur in ordinatione, est *dilectio*, ut ait hic Apostolus Charitate enim in Deum et proximum, ac præsertim in subditos suos, flagrare ac excellere debet, ut eorum salutem impense curet, pro eaque se

totum labores omnes, ac vitam ipsam impendat. Unde Christus volens constituere Petrum pastorem et Episcopum totius Ecclesiæ, de hac dilectione tertio eum interrogat et examinat, dicens, *Simon Joannis diligis me plus his?* cumque respondisset Petrus, *Etiam Domine, tu scis quia amo te*; subjecit Christus, *Pasce agnos meos*.

Tertia virtus Episcopo necessaria, quæque communiter ei datur in ordinatione, est *sobrietas*, græce σωφρονισμος Quod Primo, verti potest, *sobrietas*, sive cibi et potus temperantia, ut sit idem quod σωφροσυνη. Secundo verti potest, *pudicitia*; Tertio, et optime, σωφρονισμος, est *moderatio* et refrænatio, sive, ut Theod. et Theoph. *castigatio*; et, ut Syrus, *admonitio*; qua scilicet timores æque ac cupiditates et animi perturbationes, vitiaque omnia non tantum in nobis, sed et in aliis castigamus, refrænamus et moderamur. Insignis enim Episcopi virtus est æquanimitas, animique moderatio, ac libertas moderata, et libera vitiorum castigatio. Et sic accipi potest hic *sobrietas*, uti vertit noster Interpres, ut sit debita non tantum in cibo, sed omnibus in rebus temperantia et moderatio, ut omnia tam adversa quam prospera constanter et moderate feramus, utque omnia quæ tam in nobis quam in aliis nimia sunt et immodica, moderemur. Unde S. Aug. de Gratia et liber. arbitr. c. 18. pro *sobrietas*, legit *continentia*, quæ virtus est generalis, cohibens et continens mentem in officio, ne timore, amore, odio, torpore, luxu, somno, aliove affectu immoderato et vitioso imbuatur, dissolvatur, aut enervatur: sed tota sana sit, integre et perfecte. Hinc cum nonnullis σωφρονισμος hic verti posset, sanitas animi. Sic enim hanc vocem accipit Paulus 2. Corinthios 5. 13. cum inquit ειτε εξεστημεν Θεω, ειτε σωφρονουμεν υμιν, id est, *sive mente excedimus, Deo: sive sobrii sumus, vobis*; sic et Plato l. 4. de Republ. το, loquit, σωφρονειν εναντιον εστι τω μαινεσθαι, id est, sapere sive sanum esse animo, contrarium est illi quod desipere vel insanire. Magna enim pars hominum, quæ suas cupiditates quasi furias sequitur, vel desipit vel insanit. Episcopus autem sapere debet, aliisque hanc insaniam eximere, eusque veram sapientiam docere, quæ consistit, in vitiorum refrænatione, et passionum omnium moderatione.

8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus.] Jubet hic Timotheo explicare spiritum non timoris, sed fortitudinis, quem accepit in ordinatione. q. d. Ne timeas, o Timothee, non erubescas, sed intrepide ac fortiter prædica fidem et doctrinam Christi, cui Christus tot verbis, rationibus et miraculis, immo sanguine et morte sua testimonium perhibuit: non pudeat te quoque meum qui jam vinctus sum, per fidem Christi, profiteri discipulum. Gloria enim nostra est crux Christi vincula Christi, mors Christi; prædicamus enim Christum crucifixum: et absit a Christiano, multo magis ab Episcopo, gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi

Nota. Pro *testimonium* græce est μαρτυριον, quod partim testimonium sive confessionem, quam (uti dixit) Christus fecit coram Pontio Pilato, omnibusque Judæis, partim martyrium significat. Christus enim pro sua confessione et doctrina martyr occubuit, illique per martyrium testimonium perhibuit. q. d. Noli erubescere doctrinam, quam docuit et testatus est Christus, noli etiam erubescere crucem, martyrium ac vincula Christi, quibus suam doctrinam obsignavit et confirmavit.

Sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei.] Pro *collabora* græce est συγκακοπαθησον, id est, compatere et conffligere Evangelio. q. d. ait Theoph. Evangelium et Evangelii prædicatio patitur persecutionem, et affligitur, atque in me vincto quasi vincta et vinculis constricta tenetur et premitur; tu cum Evangelio, imo pro Evangelio patere et fortiter sustine omnia Gentilium et Judæorum tam tormenta quam terriculamenta, ut mecum vincto vinciri non renuas, sed ambias: idque non per te aut tuas naturæ vires, sed *secundam virtutem* (δυναμιν, id est potentiam) *Dei*, nimirum Deus, qui in hoc certamen te vocat, ut pro sua fide et gloria decertes et vincas, ipse tibi aderit, vires potenter suggeret, itaque corroborabit, ut generose, imo jucunde et læte omnia adversa quantumvis gravia pro Evangelio patiaris: tibi ergo tuisque viribus diffidens projice te in Deum, ora, invoca eum, ipse suscipiet te, et supra naturæ vires, omnibus hostibus, tribulationibus et tormentis te fortiorem efficiet.

9. Qui (Deus) nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum et gratiam.] Pro *liberavit*, græce est του σωσαντος, id est, *qui* nos *salvavit* aut servavit ut legit Ambr. scilicet a peccato et morte æterna. Secundo, Deus *vocavit* nos *vocatione sancta*, dum nos ab infidelitate et peccatis vocavit ad suam fidem et sanctitatem, vitamque sanctam et divinam.

Tertio, hæc vocatio *non* est *secundam opera*, id est merita, ut legit Ambr. q. d. Non est ex merito operum nostrorum, ut voluit Pelagius, sed ex proposito et gratia Dei; unde patet, *propositum*, quod toties inculcat Apostolus, opponi merito operum, et tantum significare liberale et gratuitum Dei decretum, sive beneplacitum, ut dixi Rom. 8 28

Deo hæc epitheta liberantis et vocantis addit Apostolus, ut spem acuat, probetque virtutem Dei affore Timotheo, omnibusque qui cum Evangelio et pro Evangelio patiuntur. q. d. Cogita, o Timothee, quali virtute ac potentia Deus a dæmonis, peccati et inferni potestate te liberarit, dum te vocavit ad fidem et sanctitatem; cogita, quam potenter cor tuum immutarit, ut Spiritus divini vi mores et affectus tuos omnes inverteret. Ita ut ex impuro purus, ex peccatore sanctus, ex carnali spiritualis, ex animali angelicus, ex terreno cœlestis fieres; cogita Deum id præstitisse, non ob merita, nec amico, sed inimico: ob meram suam gratiam et benevolentiam erga te. Conclude ergo Deum ultro in te tam liberalem et benevolum, multo magis tibi jam justificato, jam amico, jam merenti, et pro Evangelio operanti, certanti ac patienti affore et cooperaturum; ut dura et tristia non tantum ferre, sed et vincere ac triumphare possis. Ita Chrys.

Quæ (gratia) data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia.] Nota: Hæc gratia nobis actu data non fuit ab æterno, utpote qui nondum eramus in rerum natura, ut capaces gratiæ esse possemus: cum ergo dicitur hic gratia ab æterno data, intellige in Dei decreto et prædestinatione, ut idem sit *data*, quod dari decreta et prædestinata, juxta can. 36 Unde Tit. 1. 2. non datam, sed promissam a Deo dicit Apostolus hanc gratiam et gloriam *ante tempora sæcularia*, hic vero non promissam, sed datam dicit, tum

ut significet omnia ab æterno esse et fuisse Deo præsentia, Deique æternitatem et providentiæ oculum ad omnia tempora se porrigere, eaque complecti, sicut circulus ambit et complectitur omnia quæ circulo circumscribuntur; tum ut significet gratiæ hujus donationem æternam esse quantum est ex parte Dei, Deus enim ab æterno nos adamavit, et hanc gratiam firmiter et irrevocabiliter nobis dare decrevit; ita ut hæc gratiæ donatio, quantum ex parte Dei, ab æterno non tantum inchoata, sed et perfecta fuerit: donatio enim non est aliud quam donandi decretum, sive donandi efficax et absoluta voluntas. In Deo autem ab æterno fuit absoluta et irrevocabilis hæc gratiam donandi voluntas, cui ex parte Dei nihil defuit, licet ex parte creaturæ defuerit creaturæ existentia, quæ donationem hanc a Deo factam in se exciperet et complecteretur. Cum enim creatura existit, et hanc gratiam actu consequitur, tunc ex parte Dei nulla nova accedit donatio, sed illa quæ æterna fuit, posito subjecto, se effundit, suumque effectum sortitur. Sic parentes sæpe testamento multa legant et donant nepotibus necdum natis, sed postea nascituris. Ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Anselm. Primas

Nota. Hæc gratia data est nobis *in Christo Jesu*, id est, ut aliqui, a Christo, vel cum Christo, sive consentiente et Patri cooperante Christo. Unde Theodor. putat hic significari æternitatem et divinitatem Filii consubstantialem Patri: verum planius ex more et phrasi Apostoli, *in Christo*, id est per Christum, puta per Christi merita prævisa ab æterno, data est nobis a Patre hæc gratia.

ANTE TEMPORA SÆCULARIA] S. August. l. 12 de Civit. c. 15. legit *ante tempora æterna*; et ita vertunt hic Erasm. et Vatablus. Verum, quia nihil fuit ante tempora æterna, sive ante æternitatem; hinc melius Noster Syrus et alii vertunt, *ante tempora sæcularia*. Græcum enim αἰωνίων, non tantum *æterna*, sed et *sæcularia* significat, ut notat S. August. 16. de Civit. c. 26. αἰὼν enim Græcis significat non tantum æternitatem, sed etiam ævum, sæculum, ætatem.

Quæres, quæ vocentur *tempora sæcularia?* D. Thom. sæculum dicit esse tempus mille annorum, eo quod mille anni quasi sint ætas hominis, quod tamdiu duret hominis memoria quæ quasi vita est hominis. Verum hoc sæpe non est verum, non est etiam ad mentem Apostoli, qui *tempora sæcularia*, vocat ea, quæ simul cum sæculo et mundo fluere et volvi cœperunt. Idem ergo est *ante tempora sæcularia*, quod ante mundi constitutionem, ante temporis et mundi originem, puta ab æterno. Ita Theophyl. Anselm. et alii. Notat Chrysost. hic significari immensitatem amoris Dei, utpote qui nos ante mundum, ante omnia tempora ab æterno in mente habuerit, de quoque nostrum in particulari studiose et sollicite cogitarit, unumquemque adamaverit, cuique per Christum suam gratiæ mensuram decreverit et prædestinarit.

10. MANIFESTATA EST AUTEM (gratia illa a Deo ab æterno data, sed in Deo abscondita) NUNC PER ILLUMINATIONEM SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI] Pro *illuminationem*, græce est ἐπιφανείας, quod tam apparitionem, ut vertit Erasmus, quam illustrationem vel illuminationem significat. Apparitio ergo vel adventus Christi in mundum vocatur hic *epiphania*, sive *illuminatio*, quia illustris fuit, et ad hoc Christus apparuit et advenit, ut omnes illustraret et illuminaret luce sapientiæ divinæ, qua Deum, salutem, viamque salutis homines agnoscerent et capesserent. Inde festum Epiphaniæ vocatur et celebratur in Ecclesia, quo Christo tribus Magis, et per eos gentibus totique mundo illustris innotuit et apparuit. Hinc Christus Joan. cap. 8. vers. 12. *Ego*, ait, *sum lux mundi*, et Joan cap. 1. dicit Christum venisse ad hoc, ut illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, quantum scilicet est ex parte sua: nam multi sunt qui lucem hanc fugiunt, illique cordis fenestras claudunt, et in tenebris ac cæcitate sua quasi talpæ et vespertiliones permanere volunt: quales sunt omnes infideles, carnales, reprobi.

Qui (Christus) DESTRUXIT QUIDEM MORTEM, ILLUMINAVIT AUTEM VITAM ET INCORRUPTIONEM PER EVANGELIUM.] Pro *qui destruxit*, græce est καταργήσαντος, id est qui evacuavit, invalidam reddidit, enervavit mortem, omnemque vim, vigorem et imperium, quod in homines habebat, illi ademit. Secundo, τὸ *illuminavit*, hebraismo, in significatione *hiphil*, idem est quod in lucem produxit, fecit ut illucesceret, ut appareret, seque ostenderet et exhiberet ipsa vita, hoc enim est Heb. האיר *heir*, opponit enim Apostolus hæc duo, *destruxit Christus mortem*, et *illuminavit vitam*. q. d. Veniente Christo mors vigebat et regnabat; sed Christus ejus vigorem et regnum sustulit et destruxit: e contrario vita latebat, quasi in cœlis apud Beatos, in Deo abscondita, aut potius vita ipsa apud homines sublata erat, sedebatque in tenebris et in regione umbræ mortis, id est, non jam vita erat, sed mors; sed Christus eam ad lucem et vitam revocavit, iterum eam in terris produxit, et in lucem protulit, ac hominibus communicavit, unde Syrus vertit חוי חיא *chauui chaie*, id est vivificavit vitam. q. d. Christus vitam dedit ipsi vitæ, suscitavit a morte et vivere fecit ipsam vitam, vitam produxit, et in lucem prodire fecit: per peccatum enim vita in nobis abolita et occisa fuit, mors vero inducta regnavit: sed Christus mortem destruxit et occidit, vitam vero quasi a morte suscitavit, dum homines a morte ad vitam reduxit. Sicut ergo Hebræi sumunt *ostendere*, pro exhibere, dare, facere, producere, ut c. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est, fecit et intulit: ita pariter pro iisdem sumunt *hair*, id est *illuminare*, sive in lucem producere, præsertim ubi agitur de vita et suscitatione ad vitam; vita enim nostra vulgo dicitur et re ipsa est lux, unde dicimus, *frui hac luce* vel *lucis usura*, id est vivere. Sicut enim usus et voluptas hujus vitæ maxime consistit in luce, quod scilicet lucem solis et cœlorum videre, eaque uti et frui possimus: ita magis vita beata consistit in lumine gloriæ, quo Beati in mente perfunduntur, ut videant Deum; de quo scriptum est, *In lumine tuo videbimus lumen*. Quod lumen ex mente in corpus Beatorum diffunditur et derivatur: *fulgebunt* enim *justi sicut* sol. Hinc de Christo ad limbum descendente, indeque ad vitam Patres ibi degentes revocante dicitur Eccli. 24. 45. *Inspiciam omnes dormientes, et illuminabo* (id est ad lucem et vitam revocabo) *omnes sperantes in Domino*

Nota. Christus per Evangelium, quod attulit in mundum, quantum est ex parte sua, destruxit re ipsa mortem, et vitam restituit, eamque in lucem protulit;

sed quantum est ex parte nostra, re ipsa in nobis id necdum factum est; sed fiet in resurrectione, cum in singulis Beatis resurgentibus mors abolebitur, et vita æterna efflorescet. Apostolus enim non tam de vita præsenti et spirituali, quæ fit per gratiam, quam de futura et corporali, quæ fiet per resurrectionem, agit. Ait enim, *Vitam et incorruptionem*, id est vitam incorruptibilem: est enim hendyadis; unde Theophyl. et Græci docent Christum tantum in spe nobis in hac vita mortem destruxisse, et vitam communicasse. *Non enim*, inquit Theoph. *re ipsa mors in nobis deleta ac destructa est, sed venturam nostri ex morte liberationem speramus, atque hanc spem Evangelium nobis firmavit.* Ingerit hic Apostolus hanc spem resurrectionis, ut eam quasi novum stimulum admoveat Timotheo, ad collaborandum et compatiendum Evangelio et suis vinculis, uti dixit v. 8.

11. In quo positus sum ego prædicator, et Apostolus, et magister Gentium] *In quo*, id est cujus, scilicet Evangelii: est enim hebraismus quo hebræum *bet*, id est *in*, ponitur pro regimine genitivi. Aliter Primasius *in quo*, scilicet Christo illuminante, inquit, q. d. Christus illuminat interius mentes gentium, dum ego exterius prædico eis Evangelium. Sed prior sensus planior est et aptior.

Nota. Pro *prædicator* græce est κῆρυξ, id est præco. Sic S. Franciscus rogatus, quis esset? *Sum*, inquit, *præco magni Dei*. Secundo, pro *magister* græce est διδάσκαλος, id est doctor. Tres titulos hic sibi vindicat Paulus; Primus, quod sit præco promulgans legem Dei et Evangelium Christi. Secundus, quod sit Apostolus, id est, legatus a Christo ad omnes gentes Christo subigendas, et ad fidem salutemque adducendas. Tertius, quod sit doctor, docens, demonstrans et persuadens veram religionem, veramque ad Deum et beatitudinem viam. Rursum tria se hæc accepisse, et ad ea auctoratum esse a Deo, significat, cum ait, *positus sum*, scilicet, a Deo. Denique hæc confirmat argumento subdens, *Ob quam causam etiam hæc patior*, q. d. Multi doctores sunt verbo, non vita; disputando, non tolerando: ego vero præco, Apostolus et doctor sum, tum docendo, tum pro doctrina mea vincula, carceres, omnesque ærumnas constanter patiendo. Hinc pulchre S. Hier. ad Pammachium de Paulo loquens: *Ubi*, inquit, *vas electionis, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, tonitru Gentium, flumen eloquentiæ Christianæ?*

12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor,] id est, non erubesco, non pudore suffundor: hoc enim est Græcum ἐπαισχύνομαι, quia scilicet hæc passio tam Dei auxilium, quam gloriam, decus quæ æternum mihi afferet, inquit OEcumenius.

Notat hic Primo Ambros. Mox ut Paulus et alii Apostoli prædicare cœperunt, diabolum dolentem per eos sibi animas eripi, contra eos suscitasse Neronem et similes persecutores; ut quisque sciat idem sibi eventurum: nec miretur si in conversione hominum difficultates magnas sibi objici sentiat, et pro laboribus suis et beneficiis maledicta et maleficia, quin et verbera, carceres et mortem recipiat.

Secundo, hisce in rebus non debere nos confundi et pudefieri, sed potius gaudere et gloriari, quia pro Deo et Evangelio pati gloriosum est. Ita Theoph. Neque mirum Christiani inter vincula non confundi, sed intrepide evangelizare; cum Gentilis quoque Socrates inter vincula philosophatus sit, et veritatem libere docuerit, ut docet Plutarch. l. de Tranquill. animi. Nam, ut ait Nazianz. orat. 23. in laudem Heronis: *Philosophi animus ex eo quod passus est generosior redditur, atque ut candens ferrum frigida aspersione, ita ipse periculis obdurescit.*

Scio enim cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem.] Vox *enim* dat causam cur in carceribus aliisque passionibus, pro Evangelio inflictis non confundatur: quia scilicet passionum harum mercedem deposuit apud Deum, a quo utpote in promissis suis fidelissimo certissime illam sperat et expectat.

Notant hic aliqui esse trajectionem: clarius enim sic verba transponendo ordinari sententiam: *Scio et certus sum, quod is cui credidi, potens est depositum meum servare.* Verum hæc trajectio non est necessaria, imo sine ea plus emphasis et energiæ habet oratio per aposiopesim interiecta, q. d. Novi cum cui credidi, novi eum non esse hominem infirmum aut fallacem, novi eum esse Deum in omnibus fidelem et potentem, qui non sinet me confundi in carceribus et afflictionibus Evangelii, sed pro iis æternam gloriam mihi rependet.

Secundo τὸ *scio* auctor Quæstionum novi et veteris testamenti apud August. q. 113. sic explicat; quasi Paulus non tantum obscuram fidem, sed et claram scientiam habuerit articulorum fidei, v. g. quod Deus sit fidelis, potens, justus judex, et bonorum remunerator. Hoc de attributis Dei naturalibus verum est; hæc enim naturali discursu clare cognoscuntur, sed hoc fallit in supernaturalibus, de quibus hic loquitur Apostolus: puta quod Deus fidelibus pro fide, prædicatione et afflictionibus pro Evangelio susceptis promiserit et præstiturus sit æternam mercedem: illud enim non per rationes naturales, sed sola fide scimus. *Scio* ergo idem est hic quod, cognosco, vel certum et exploratum habeo: hoc enim est Græcum οἶδα.

Tertio, τὸ *cui credidi* significare potest tria: Primo, in quem credidi, cujus dictis fidem adhibui. Secundo, ut Ambrosius, *cui confisus sum*; fides enim subinde pro spe, et credere pro sperare et confidere sumitur. Tertio et optime, *cui credidi*, id est, cujus fidei commisi, cui concredidi depositum meum: ad hoc enim respicit, ut patet ex seqq. sic depositor dicitur credere depositario depositum suum, cum illud apud eum deponit, illiusque fidei credit et committit.

Quarto, τὸ *potens est* non tantum significat Deum posse servare, sed etiam actu et re ipsa servaturum hoc Pauli depositum, est enim miosis, de qua dixi 2. Cor. 9. 8. Maluit Apostolus dicere, *potens est servare*, quam *actu servabit*, ut nomine potentiæ divinæ in remuneratione bonorum operum et passionum, excitet hominum infirmitatem ad constantem spem et patientiam rerum arduarum et difficilium.

Depositum meum] Quæres, quodnam hoc? Respondet Primo, Ambros. esse salutem Pauli, quam ipse Deo servandam commisit, imo D. Thom. 1. 2. q. 104. art. 9. intelligit donum perseverantiæ actualis, quasi de ea revelationem acceperit Paulus, sciveritque certo se ip-

gratia usque ad mortem perseveraturum, et consequenter salvandum; hoc enim videtur dicere, cum ait, *Scio cui credidi et certus sum.*

Secundo, Theodoret. respondet, *depositum* hoc esse gratiam, quam Deus Paulo dedit, et quasi apud eum deposuit

Tertio, Chrysost. et Theophyl volunt *depositum* hoc esse fidem et prædicationem, quam Deus Paulo commisit.

Quarto, idem Chrysost. et Theophyl. censent *depositum* hoc esse fideles, quos Deus Paulo, et vicissim Paulus Dei curæ commisit. Verum hæc omnia non tam Pauli apud Deum, quam Dei apud Paulum deposita sunt, ut ipse illa custodiat; de quibus dixi epist. 1 c. 6. v. 20. et infra hoc cap. v. 14. ubi mandat Timotheo, ut hoc Dei depositum illi a se traditum arcte custodiat et conservet. Paulus autem hoc versu loquitur non de Dei, sed de suo deposito: ait enim, *depositum meum;* licet enim Chrysost. et Theodor. τὸ meum passive capiant. q. d. Depositum quod apud me deposuit Deus, tamen magis proprie et apposite, active accipiendum videtur: *meum* scilicet, quod ego apud Deum deposui, unde illud non a se, sed a Deo servari et custodiri asseverat.

Quinto ergo et optime. Theophyl. et Anselm respondent. *depositum* hoc Pauli esse ejusdem apostolatum et prædicationem Evangelii, puta thesaurum laborum et passionum pro Evangelio a se obitarum, quem a se collectum Paulus patiens et moriens apud Deum quasi deposuit: ut in illo die magno judicii scilicet, illum, id est, illius mercedem et gloriam recipiat, ac coram toto mundo declaretur falso hic fuisse traductus, incarceratus, verberibus et contumeliis affectus,tamquam impostor, deorum hostis et pseudoapostolus, publiceque proclametur verus fuisse veri Dei et Evangelii Apostolus et doctor.

Unde quod Apostolus hic *depositum;* Christus Matth 19. 21. *thesaurum* vocat cum ait. *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes; et habebis thesaurum in cælo: thesaurum,* id est depositum abscondite reconditum;hoc enim significat tam Hebræum *matmon,* quam Græcum et Latinum thesaurus. Idem depositum Apostolus 2. Timoth. 4. 8. vocat *repositam justitiæ coronam: Bonum,* inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.*

13. FORMAM HABE SANORUM VERBORUM, QUÆ A ME AUDISTI IN FIDE ET IN DILECTIONE IN CHRISTO JESU] Pro *formam,* græce est ὑποτύπωσιν, id est, vivum exemplar, vivam imaginem, vivam repræsentationem: ὑποτυπῶσαι enim significat, rem ita delineare, depingere, efformare, ut plane et plana repræsentetur. Inde apud Rhetores Hypotyposis figura est, quæ Evidentia et Illustratio dicitur: quando res ita dicendo exprimitur, ut videatur delineari et depingi: vel, ut inquit Quintilian. lib. 9. Instit. *Hypotyposis est proposita quædam rerum forma, ita expressa verbis,ut cerni potius videatur quam audiri.*

Secundo, *habe,* id est, habere perge, sive retine, significat enim actum non inchoatum, sed continuatum, juxta can. 32. Sic 1. Corinth. 7. vers. 2 *Unusquisque,* inquit, *uxorem suam habeat,* id est eam quam habet, retineat, illaque utatur.

Tertio. *sana verba,* vocat sanam doctrinam, *in fide et dilectione,* id est, circa fidem et dilectionem, *quæ est in Christo Jesu,* id est quæ est Christi, et eorum qui Christo inhærent, puta est Christiana. Vide can. 25 et 37. E contrario hæresis et error est doctrina male sana, morbida, putida, corrupta et contagiosa, serpens ut cancer. Sic Plato lib. 4. de Republ. *Virtus,* inquit, *est sanitas quædam et pulchritudo, et robustus animi vigor; pravitas contra, morbus est, turpitudo atque imbecillitas.* q. d. O Timothee, tuum utpote Episcopi, munus est retinere vivum exemplar, vivam ideam, et repræsentationem doctrinæ, quam tibi tradidi, ut scilicet verba mea semper tibi ob oculos ponas, eademque viva et efficaciter aliis proponas. Unde Syrus vertit, *forma tibi sint sani sermones, quos audisti a me*

Notant Chrysos. Theodor. Theophyl esse metaphoram a pictoribus. Sic enim explicat Theodoretus, *Imitore, o Timothee, pictores: quemadmodum enim illi attendentes exampluria perfecte illorum imagines describunt, ita etiam tu habe veluti quoddam exemplar archetypum, eam quæ a me tibi tradita est doctrina de fide et Christo,* ut scilicet hoc exemplar in te tuisque moribus depinges, vitaque ipsa exprimes, ac vicissim tuis Ephesiis proponas, ut illi juxta idipsum in seipsis fidem et charitatem, omnemque virtutem Christianam exprimant et depingant.

Hinc Secundo, notat Chrysos. non solum Scripturam sacram, sed et traditiones Apostolorum et Patrum servandas esse. Ait enim Apostolus, *Formam habe sanorum verborum,* non quæ scripta sunt, *sed quæ audisti a me,* quæ scilicet viva voce tibi tradidi. Nec evadit Hunnius dicendo, illo tempore servandas fuisse traditiones, quia necdum omnes epistolæ erant conscriptæ: jam autem traditiones non requiri, cum omnia sint conscripta; nam tum prius quam posterius hoc falsum est. Hæc enim ultima est epistola quam scripsit Paulus: cæteras enim omnes ante hanc scripsit, et tamen post eam vult servari traditiones; non ergo omnia per scripturam, sed multa verbo tenus tradidit, eademque servari præcepit. Si Paulus qui plurimas scripsit epistolas, ita fecit; ergo et alii Apostoli, qui vel paucas,vel nullas scripserunt epistolas, ita fecerunt. Sicut erga jussa regis quæ per præconem viva voce proclamantur, æque servanda sunt, atque regis rescripta: Imo Lycurgus celeberrimus legislator suis nullas leges scriptas. sed tantum vocales, quæ non tabulis, sed praxi sancirentur, dedit, ut testatur Plutarch. in Lycurgo: ita pariter et jussa Apostolorum viva voce, tradita æque ac scripta eorundem observanda sunt. Quis enim non videt simpliciter et absolute faciendum esse id quod jubet hic Apostolus cum ait, *Formam habe sanorum verborum quæ audisti a me,* sive eadem postea scribantur, sive non? ita ritum et formas Sacramentorum, multaque alia ab Apostolis non scripto, sed viva voce esse tradita docet S. Dionysius Eccles. hierarch. cap. 1. et 7 S. August. epist. 36. ad Casulanum, Basil. lib. de Spiritu S cap. 27. et alii passim. Vide dicta 2. Thessal. 2 15.

14. BONUM DEPOSITUM CUSTODI, PER SPIRITUM SANCTUM, QUI HABITAT IN NOBIS.] *Per depositum,* Theodor. et Theophyl. intelligunt gratiam in baptismo, vel ordinatione acceptam. Melius S Chrys Ambros. et alii *depositum* hoc interpretentur thesaurum doctrinæ

Christianæ quam v. præc. vocavit *sana verba* : hunc enim thesaurum quasi depositum studio s commendat Timotheo Episcopo, ut eum contra Novantas et profanas vocum novitates, integrum inviolatumque conservet, ut patet epist. 1. c. 6. v. 20. nam Episcopus hujus thesauri et depositi debet esse custos, ut docet S. Dionys. toto lib. de Ecclesiast hierarch

Nota, quod ait, *depositum custodi per Spiritum Sanctum* q d. Hæc custodia non tuarum est virium, sed Spiritus Sancti est idipsum efficere, ut *ejus* gratia roboratus contra omnes dæmonum tentationes, hæreticorum furores, persecutorum minas et tormenta, depositum sanæ doctrinæ tuearis et custodias. Hinc patet non tantum primam fidem, et fidei professionem, ut quis nimirum credere, et fidem profiteri incipiat, esse donum Dei, sed etiam fidei et professionis hujus continuationem, ut nimirum quis credere et fidem profiteri pergat, idipsum habere per Spiritum Sanctum, non quidem nove datum, sed permanentem et in animabus fidelium inhabitantem, per habitum fidei et charitatis Sicut enim Deus creat, iidemque creata conservat non nova actione continue creando, sed actionem primam creationis continuando : ita etiam dat et quasi creat gratiam, iidemque datam et creatam conservat, non nova actione eam dando, sed continuando primam gratiæ donationem et infusionem. *Fervent*, ait Chrys, *cuncta latronibus, densissimæ imminent tenebræ, insidiatur diabolus, nescimus qua hora, quo immineat tempore: quomodo ergo hoc depositum custodire sufficimus, nisi habeamus Spiritum Sanctum apud nos manentem?*

Adverte tamen, si gravis ingruat tentatio, persecutio et martyrium, ad fidem et professionem fidei retinendam, non sufficere habitum fidei; sed insuper opus esse nova gratia præveniente, quæ mentem confirmet et corroboret.

15. Scis hoc, quod aversi sunt (græce est ἀπεστράφησάν με. id est aversati sunt me, me rejecerunt) a me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phigellus et Hermogenes.] Certum est non omnes Asianos aversos fuisse a Paulo et a fide: plurimi enim fideles erant Ephesi et alibi. qui Paulum studiose colebant, quorum fidem et amorem laudat Paulus scribens ad Ephesios et alios Asianos. Quod ergo hic dicit *omnes qui in Asia* a se esse aversos, nonnulli, ut Baron. limitant vs omnes, ad Judæos. Judæi enim Asiani infensi fuerunt Paulo eumque insecuti sunt Hierosolymam usque adeo ut causa fuerint cur ibi caperetur Paulus, ut patet Actor. 24. 19. et verisimile est eosdem Romæ Paulum persequi et accusare perrexisse. Verum, quia Judæorum hic nulla fit mentio, et generatim de omnibus Asianis loquitur Apostolus, hinc melius Chrys cum suis censet Paulum loqui de omnibus Asianis qui Romæ erant, ut *omnes qui in Asia*, idem sit quod omnes ex Asia (juxta can. 25.) omnes Asiani, scilicet Romæ agentes; scribit enim Paulus ad Timotheum Roma, ea quæ gerebantur Romæ, non autem quæ in Asia; hæc enim præsens spectabat Timotheus. Idem colligi potest ex v. 16. seq ubi ab his Asianis excipit unum Onesiphorum, qui Paulum secutus Romam, ibidem ei studiose adhæsit et servivit Ergo de Asianis solis, qui Romæ erant, loquitur Apostulus; hi enim cum antea Paulum frequentassent et coluissent, postea partim instinctu Judæorum, de quibus jam dixi, partim metu Neronis sævientis in Paulum, ut opinatur Theodoret. Paulum aversati sunt Ex hisce præcipui fuerunt Phigellus et Hermogenes, *Qui*, ut inquit Ambros. *fallacia pleni erant: simulabant enim amicitias cum Apostolo, ut adhærentes ei addiscerent unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent*, qui posteaquam se viderunt detectos et manifestos, recesserunt ab eo Tertull. lib. de resurrect. carn. lib. 24. hunc Hermogenem recenset inter hæreticos negantes carnis resurrectionem. Vide quid faciat et quo deducat hominem fugere et aversari consortia bonorum ac sanctorum, qualis erat Paulus.

Affert hæc hoc loco Paulus, ut moneat Timotheum, caute depositum hoc doctrinæ custodire, inter tot fidei desertores et hostes, utque eos internoscat, et ad sanam mentem cum in Asiam redierint, reducat, si possit; aut certe alios moneat, ut ab eis sibi caveant; ac tandem, ut Timotheus, si quando fidei causa incarceretur et a suis deseratur, Pauli exemplo constanter id ferat, inquit Chrysost.

16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit: 17. sed cum Romam venisset, sollicite me quæsivit, et invenit.] Excipit ab Asianis a se aversis Onesiphorum, cujus charitatem erga se hic collaudat, eumque hoc nomine tacite commendat Timotheo Ideoque non tantum illi, sed et toti ejus domui, id est familiæ, parem misericordiam a Deo exhiberi postulat

Tria hic charitatis officia in Onesiphoro deprædicat. Primum, quod peregrinus Romam veniens se in vinculis ab omnibus desertum et inter maleficos constitutum. per medios custodes et satellites penetrans sollicite quæsierit et visitarit Secundum, quod non tantum contumeliis, sed et iræ Neronis ac periculis gravibus Pauli causa se objecerit. Tertium, quod tot laboribus et ærumnis fatigatum *refrigerarit*, id est suis opibus et rebus ad vitam necessariis, vel opportunis recrearit et refocillarit Hoc enim Paulo isto tempore perjucundum accidit: perinde uti pugili aut militi in agone certanti, sudanti et laboribus exhausto suave ac gratum est, cibo potuque refici et recreari. Hoc enim innuit vox *refrigeravit*, inquit OEcumen.

18. Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die] *Det*, id est, misericordiæ ejus et meritis retribuat, ut in die judicii inveniat *a Domino misericordiam*, id est gratiam, favorem et benevolentiam, ut scilicet judicem habeat sibi propitium et faventem. Secundo, *det invenire misericordiam*, id est, misericordiæ suæ effectum. fructum. et dignam retributionem, ut cum aliis Sanctis benignam hanc excipiat Judicis sententiam: *Venite benedicti Patris mei, possidete regnum*. etc. *esurivi enim. et dedistis mihi manducare; in carcere eram, et venistis ad me*, Matth 25. 34 alioqui in illo die, scilicet judicii, nullus misericordiæ erit locus, sed tantum justitiæ. Ita Theophyl. Unde in vocibus *εὗρε* et *εὑρεῖν*. id est *invenit* et *invenire*, pulchra est paronomasia. q d. Quærens me miserum invenit et adjuvit in vinculis Onesiphorus, inveniat ergo et ipse in die judicii misericordiam a Domino. Ita Ambrosius.

Nota. Quod ait, *Det illi Dominus invenire a Domino*, non significat duos esse Dominos sive Deos, uti voluit Marcion teste August. hæresi 21. sed est he-

hraismus significans; Det illi Dominus invenire misericordiam apud se. Hebræi enim sæpe nomen vel pronomen absolutum sumunt pro reciproco, ut Genes. 19. 24. *Pluit Dominus super Sodomam sulphur a Domino*, id est a seipso. Isaiæ 8. 18. *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel a Domino*, id est, a seipso.

Posset Secundo, sic exponi; *Det illi Dominus*, scilicet Deus Pater, *invenire misericordiam apud Dominum*, scilicet Filium, puta Christum hominem; Christus enim qua homo, judex erit in die judicii. Ita Vatabl. Hac enim phrasi *Dominus a Domino*, simul innuitur distinctio personarum in divinis, ut *Pluit Dominus a Domino*, id est, Pluit Filius a Patre. Ita Concil. Sirmiense can. 15. *Det ergo illi Dominus a Domino*, id est, det illi Pater apud Filium invenire misericordiam.

ET QUANTA EPHESI MINISTRAVIT MIHI, TU MELIUS NOSTI.] To *mihi* non habent Græca, nec Latina Regia, et Plantiniana Biblia, nec Ambros. Chrysost. Theophyl. Theodoret. Unde Ambros. docet Onesiphorum non soli Paulo, sed omnibus ob fidem afflictis liberaliter ministrasse: quasi hoc ipso Apostolus suggillet quosdam qui non omnibus, sed certis personis, quia eminentes, cognatæ aut alia de causa caræ et gratæ sunt, ministrare volunt. Biblia tamen Romana et Syrus legunt τὸ *mihi*, planeque illud legendum vel subaudiendum videtur: ait enim *ministravit*, cui? utique *mihi*, ut præcessit: agit enim Apostolus de charitate et officiis sibi ab Onesiphoro exhibitis tum Romæ, tum Ephesi.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT HORTARI TIMOTHEUM, UT RELICTIS NEGOTIIS SÆCULARIBUS PRÆDICATIONI ET PROPAGATIONI EVANGELII TOTUS INCUMBAT, QUASI MILES, PUGIL ET AGRICOLA CHRISTI.

SECUNDO, V. 8. SPE RESURRECTIONIS ET GLORIÆ COELESTIS EUMDEM EXCITAT, UT PRO EVANGELIO QUÆVIS ADVERSA, ETIAM MARTYRIUM SUBEAT.

TERTIO, V. 14. HORTATUR UT RECTE TRACTET VERBUM VERITATIS, PROFANAS VERO NOVITATES, ET HÆRETICOS NEGANTES RESURRECTIONEM VITET.

QUARTO, V. 19. MONET NE TURBETUR SI ALIQUI A FIDE EXCIDANT, QUIA RELIQUI IN FIDE FUNDATI PERSISTENT, QUI SIGNATI SUNT PER PRÆSCIENTIAM DEI, ET PER FUGAM PECCATI.

QUINTO, A V. 22. USQUE AD FINEM, MONET UT JUVENILES PHILAUTIAS, ET CONTENTIONES VITET, LENITERQUE ERRANTES CORRIPIAT ET INSTRUAT.

1 TU ergo fili mi confortare in gratia, quæ est in Christo Jesu: 2. Et quæ audisti a me per
multos testes : hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt, et alios docere. 3. La-
bora sicut bonus miles Christi Jesu. 4. Nemo militans Deo implicat se negotiis sæculari-
bus: ut ei placeat, cui se probavit. 5. Nam et qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime cer-
taverit. 6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere. 7. Intellige quæ dico :
dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. 8. Memor esto Dominum JESUM CHRISTUM
resurrexisse a mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum, 9. in quo laboro usque
ad vincula, quasi male operans: sed verbum Dei non est alligatum. 10. Ideo omnia sustineo pro-
pter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu cum gloria cœlesti. 11. Fi-
delis sermo : Nam si commortui sumus, et convivemus: 12. si sustinebimus, et conregnabimus: si
negaverimus, et ille negabit nos. 13. Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non
potest. 14. Hæc commone, testificans coram Domino: Noli contendere verbis ad nihil enim utile
est, nisi ad subversionem audientium. 15. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, ope-
rarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis. 16 Profana autem et vaniloquia devita:
multum enim proficiunt ad impietatem. 17. Et sermo eorum ut cancer serpit: ex quibus est Hy-
menæus et Philetus, 18. qui a veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam, et
subverterunt quorumdam fidem. 19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc,
cognovit Dominus qui sunt ejus: et discedat ab iniquitate, omnis qui nominat nomen Domini.
20. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia : et
quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. 21. Si quis ergo emundaverit se
ab istis, erit vas in honorem sanctificatum et utile Domino, ad omne opus bonum paratum 22. Ju-
venilia autem desideria fuge, sectare vero justitiam, fidem, charitatem, et pacem cum iis, qui in-

vocant Dominum de corde puro. 23. Stultas autem et sine disciplina quæstiones devita: sciens quia generant lites. 24. Servum autem Domini non oportet litigare: sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, 25. cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati, nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, 26. et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

1. TU ERGO FILI MI CONFORTARE (Ambros. legit, *fortitudinem cape*) IN GRATIA, QUÆ EST IN CHRISTO JESU.] Id est, in gratia Christi annuntiandi et prædicandi, inquit Ambros. et Vatabl. ut scilicet annunties Deum non per Mosen, aut Simonem Magum, sed per Christum nos sibi reconciliasse. Favent sequentia; sequitur enim, *Et quæ audisti a me; hæc commenda fidelibus.* Ubi Græca punctum distinguens ponunt ante, *hæc commenda*; ut τὸ *quæ audisti* referatur ad præcedentia, q. d. Conforta te in iis quæ audisti, prædicandis ac docendis.

Secundo et plenius, Theodoret. et Chrysost. hæc nectunt dictis cap. præced. q. d. Dixi cap. præced. me in vinculis pro Evangelio susceptis non confundi, non dejici, non turbari; licet Asiani olim amici me deseruerint. Tu ergo, o fili Timothee, me patrem tuum imitare, cape animos et robur *in gratia*, id est per gratiam Christi, quem habes tecum pugnantem. Imo propugnantem, ut fortiter persistas in Evangelii, non tantum fide, sed et prædicatione ac propagatione; etiamsi ejus causa et vincula et tormenta et mortem ipsam subire debeas.

2. ET QUÆ AUDISTI A ME PER MULTOS TESTES, HÆC COMMENDA FIDELIBUS HOMINIBUS, QUI IDONEI ERUNT ET ALIOS DOCERE.] Ita hæc distinguunt et jungunt Latini codices, Syrus et Chrysost. *Multos testes* vocat, vel testimonia ex lege et Prophetis prolata, ad confirmandam suam doctrinam, de Christo et Evangelio, uti explicat Clemens l. 7 Hypotypos. vel potius multos suæ prædicationis auditores. Ita Chrys. Theoph. OEcum.

Secundo, *quæ audisti per multos testes*; per, id est, inter multos, cum multis, coram multis, qui de iis quæ dixi testari possunt q. d. Non furtim, sed palam et publice docui. Falsitas enim angulos, veritas lucem quærit, hæc enim hæreticorum vox est, inquit Vincent. Lirinens. *Venite, discite fidem veram nuper revelatam, sed discite furtim atque secretim; delectabit enim vos. Et cum didiceritis, latenter docete, ne mundus audiat, neque Ecclesia sciat. Paucis namque concessum est tanti mysterii capere secreto.* Sic enim Græci sumunt διὰ, id est *per*, pro μεταξὺ, vel μετὰ. Id est *inter* vel *cum*, ut 2. Cor. 2. 4 *Scripsi vobis per multas lacrymas*, id est, cum multis lacrymis, et 2. Cor. 3. 12. *Si enim quod evacuatur, per gloriam est*, id est cum gloria. in gloria est: sic enim in consequentibus explicat Apostolus cum subdit, *Multo magis quod manet, in gloria est.*

Tertio. Nota hic rursum locum pro traditionibus: ait enim, non, Quæ scripta sunt, sed *quæ audisti hæc commenda*

Quarto, vult hæc commendari non quibusvis hominibus, sed qui idonei sunt ut alios doceant, quique fideles sunt, non qui fide, sed qui fidelitate polleant, hisce enim res magnæ, qualis est doctrinæ, de qua hic agit, creduntur et committuntur, non autem timidis et inconstantibus, qui facile fidem Ethnicis, vel metu pœnarum vel spe præmiorum produnt. Unde patet Apostolum hic non loqui de plebe et laicis, sed jubere ut Timotheus Episcopus alios presbyteros et doctores instituat plene et solide, ut illi doctrinam hanc sanam quasi depositum firmiter secum et post se custodiant ac tueantur, aliosque doceant et confirment. Ita Ambros. Theophyl. OEcumen.

Hisce etiam arcana et subliminora fidei mysteria, eradi debere, docet S. Diony. cap. 1 lib. de Divinis nomin. quem huic eidem Timotheo dedicat: *Sancta*, inquit, *sanctis communicanda sunt*. Et convertens se ad Timotheum ait: *O Timothee, te quidem ista servare convenit juxta sacratissimam sanctionem, neque inter imperitos efferre eloquio.*

3. LABORA SICUT BONUS (id est egregius) MILES CHRISTI JESU.] Pro *labora*, græce est κακοπάθησον, id est mala perfer, dura tolera, adhuc Timotheum incitat exemplo tum militum, tum Christi: militis enim est multa acerba pati, et Christus nos in militiam, ad suum crucis vexillum evocavit, suaque cruce signavit et auctoravit milites suos, *fortia, ergo agere Romanum est*, ut ajebat Scævola, *sed fortia pati Christianum est*. Pulchre Tertull. Apologetici c. 50. contra Gentes: *Licet nunc sarmentitios, ait, et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. Apud vos quoque, o Gentes, Mutius* (Scævola) *dextram suam libens in ara reliquit. O Sublimitas animi! Empedocles totum se Catanensium Ætnæis incendiis donavit. O vigor mentis! Regulus ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur. O fortem virum, et in captivitate victorem! Anaxarchus cum in exitium ptisanæ pilo contunderetur; Tunde, tunde, ait, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis. Attica meretrix carnifice jam fatigato, postremo linguam suam comesam in tyranni sævientis faciem expuit ut expueret et vocem, ne conjuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleotes consultus a Dionysio quidnam philosophia præstaret, cum respondisset: Contemptum mortis; impassibilis, flagellis tyranni objectus, sententiam suam ad mortem usque signabat.* Si hæc fecere Gentiles, quid facient Christiani ac milites Christi?

4. NEMO MILITANS DEO IMPLICAT SE NEGOTIIS SÆCULARIBUS: UT EI PLACEAT, CUI SE PROBAVIT.] Vox *Deo*, non est in Græco, nec in Latinis quibusdam. Unde Chrysost. accipit hanc sententiam tanquam generalem, ad quosvis milites pertinentem, ex qua tacite subsumat Apostolus, eamdem multo magis ad Christi milites pertinere: quod noster Interpres expressit dicens, *nemo militans Deo.*

Nota. *Negotia sæcularia*, græce τὰς τοῦ βίου πραγματείας, id est vitæ (βίος enim non victum, ut vertit Erasmus, sed vitam significat) occupationes et negotiationes quibus victum, vestitum et reliqua ad vitam tuendam

opportuna comparamus et conquirimus; quales sunt mercatura, agricultura, artes mechanicæ. q. d. Miles non curat mercaturam, non opificium, non negotia ad domus, urbis aut regni regimen spectantia, imo nec multum de victu aut vestitu laborat, quia de his militi suo providet imperator: sed uni intendit bello et victoriæ sui imperatoris. Unde et militibus olim vetitum fuisse conjugium docet Cornelius Tacitus lib. 14. et Dio. lib. 60. quin et Tertull. in Exhortatione ad castitatem, docet suo tempore milites fuisse cælibes. Multo ergo magis hæc et plura facere oportet militem Christi. Ita Chrysost. Theodor. Ambros. vide S. Basilium in asceticis sermon. 1. Audi eum in præfatione. *Si quis*, ait, *mihi ministraverit*, me *sequatur: et ubi ego sum, ibi sit et minister meus. Ubi ergo Christus est rex?* in cælo sine dubio. *Huc tuus tibi o miles Christi dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hîc in terris refectionis haberi potest. Miles non domos ædificat. non comparat agros, non vacat mercaturæ. In plateis tabernaculum sibi ponit: cibum sola necessitate metitur. potio, aqua: somni tantum, quantum natura requirit. Itinera frequentia, itemque vigiliæ: acris ad frigora caloresque tolerandos patientia: periculosorum cum adversarii certaminum crebra susceptio, et in iis sæpe (si ita sors ferat) mors gloriosa tamen, et quæ regiis honoribus et muneribus decoretur.* Deinde ea applicat militi Christi. *Age igitur miles Christi, qui jam tenuia quædam ex rebus humanis exempla inspexeris, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio: propositum tibi vitæ genus sit, domo, civitate ac possessione rerum omnium carens. Solutus esto: atque ab omnibus vitæ curis liber*, etc. *Corporis te natura non vincit, neque vim affert invito. Non enim tu id quæris, ut sobolem in terra relinquas, sed ut in cælum sursum educas. Imitare sponsum cælestem: insurgentes adversum te crebro invisibiles hostes in fugam dato: eos primum ex animo expelle tuo, neque omnino illis quidquam sit apud te loci: tum ex illorum etiam, qui ad te confugiunt, teque duce assistunt, quos tu doctrina tua incolumes serves.*

Secundo, id facit miles, *ut placeat ei cui se probavit*, imperatori scilicet, delectum militum agenti (hoc enim significat Græcum τῷ στρατολογήσαντι) a quo in militiam ascriptus, approbatus et cooptatus est. Ita Chrysost. Ambros. Theophyl. minus ergo recte Anselmus. *Cui se probavit*, id est, inquit, cui se devovit.

Nota Tertio. Apostolus non loquitur hic omnibus Christianis, et sæcularibus: hi enim necessario, et ex officio tractare debent negotia sæcularia; sed Timotheo Episcopo, et consequenter omnibus Episcopis eorumque asseclis, puta Pastoribus, sacerdotibus, clericis: hi enim toti sacrificiis et orationibus, templique ministeriis, ac verbo Dei insistere debent, ideoque abstinere a negotiis sæcularibus. Ita Chrysost. Ambros. et alii. Horum typus fuerunt Levitæ veteris testamenti, qui in divisione terræ sanctæ, nullam ejus partem æque ut aliæ tribus acceperunt, ne terrenis et sæcularibus negotiis implicarentur, sed ut toti vacare possent Deo et templo, ideo portio eorum hæreditaria erat Dominus, id est decimæ, primitiæ et victimæ Domino oblatæ: hæ enim cedebant in usum Levitarum, ut unde viverent, ne aliunde victum sibi comparare, et de eo solliciti esse cogerentur.

5. Nam et qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit,] scilicet nisi tamquam verus athleta athletice certet (hoc enim significat Græcum ἀθλήσῃ) idque *legitime*; græce νομίμως, id est, juxta legem scilicet stadii et agonis; quæ jubet non tantum athletam oleo ungi, et certamen inire: sed illi ita totum incumbere, itaque constanter, generose atque eximie certare, ut antagonistas omnes vincat, si corona præmioque potiri velit. De athletis vide dicta. 1. Corinth. 9. 24.

Nota. Uti v. præced. incitavit Timotheum ut totus incumbat Evangelio, rejectis negotiis sæcularibus, pro eoque omnes labores et dolores fortiter ferat, exemplo militis; ita ad idem eumdem hic secundo incitat exemplo pugilis et athletæ in agone certantis: athleta enim totus intendit suo certamini, aliud non curat, imo nec respicit: idemque facit v. seq. tertium adducens exemplum agricolæ laborantis. Vide S. Basilium hisce et aliis exemplis nos incitantem ad labores homilia in illud Deuter. 15. juxta Septuag. *Attende tibi*, quæ extat et ponitur post homiliam de jejunio. Porro Auctor serm. ad Fratres in eremo apud S. August. serm. 8. τὸ *legitime* sic explicat, q. d. Perseveranter usque ad finem. Nam sola perseverantia coronatur. *Non est igitur magnum* (ait idem Auctor) *inchoare quod bonum est, sed consummare hoc solum perfectum est*. Et S. Hieron. l. 1. contra Jovin. *Cœpisse multorum est, ad culmen pervenisse paucorum*. Idem Epist. ad Furiam. *Non quæruntur in Christianis initia. sed finis: Paulus male cœpit; sed bene finivit: Judæ laudantur exordia, sed finis proditione damnatur*. S. Paulus Galat. 3. 3. *Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini?*

6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.] Dupliciter hunc locum exponunt interpretes. Primo, recentiores ex Erasmo, volunt esse hyperbaton, sive perturbatum ordinem, et τὸ *primum*, referunt non ad *percipere*, sed ad *laborantem*. q. d. Oportet agricolam percipere fructus, sed hac conditione si videlicet prius laborarit; πρῶτον enim juxta ipsos, hic non est nomen, sed adverbium significans idem quod prius, primum. Sed hæc obscura et dura est trajectio, præsertim cum alius planior sensus occurrat. Secundo, Ambros. Theodor. et alii proprie verba hæc, ut sonant, accipiunt: agricolæ enim ante dominos, sive possessores agrorum, sunt fructuum participes. Unde et August. l. de Opere monachorum. et Primas. sic hæc verba explicant et applicant Timotheo quasi tacitæ ejus objectioni hic occurrat Apostolus. Nam dicere poterat Timotheus, Si me totum, ut jubes, o Paule, occupavero Evangelio, *unde vivam?* hoc antevertit Paulus, respondetque par esse, ut laborans in Evangelio, de eodem vivat, et a fidelibus, quos docet, sumptus ad vitam necessarios accipiat; perinde, ut par est, agricolam qui in agro laborat, ex fructibus agri vivere, adeoque primos agri fructus decerpere.

Mihi Tertio videtur, servato verborum ordine, utrumque sensum jam datum ab Apostolo intendi, ideoque phrasim hic commutat Apostolus; non enim, uti dixit, *Non coronabitur nisi qui legitime certaverit*: ita hic dicit. Nisi laboret agricola, non percipiet fructus; sed assertive quasi alliciens et mulcens ait. *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.*

q. d. Uti legitime certantem militem et athletam oportet coronari (nemo enim coronatur nisi legitime certet) ita laborantem agricolam, si videlicet strenue in agro laboret, oportet primis agri fructibus frui; sicut ergo corona militem et athletam ad certandum, spes fructuum agricolam ad laborandum excitat: ita te, o Timothee, excitet tum fructus præsentis alimoniæ a catechumenis, quos doces, accipiendæ, tum potius plena merces futuræ et æternæ gloriæ: excitet, inquam, ad certandum et laborandum, totumque te impendendum Evangelio. Innuit hunc sensum Chrysost. Invitat enim Timotheum ad laborem, triplici analogia, scilicet militis, pugilis et agricolæ, uti dixi. Hic itaque agricolæ, qui totus est in sua agricultura, multaque in ea dura patitur, incitat Timotheum ut totus incumbat Evangelio, pro eoque strenue laboret, id est, afflictiones omnes fortiter ferat: hoc enim significat Græcum κακοπαθεῖν, ut dixi vers. 3. Idem significat hic Græcum κοπιῶντα, id est laborantem, scilicet graviter et moleste. Indicatur ergo hic difficilis agricolæ labor esse causa cur mereatur fructus primos percipere; labor, inquam, tam activus, uti est arare, serere, occare, quam passivus uti est sudare, fatigari, gelu, frigus, æstum, aliaque incommode pati: qualia in agricultura necesse est agricolas tolerare.

Unde Athanasius ad Antioch. q. 152. sic exponit: *Laborantem agricolam,* etc. *Hoc,* ait, *de spiritalibus doctoribus dixit, quod sit conveniens, ut doctor, qui pro se, et pro suis auditoribus laborat et decertat, primum a Deo mercedem recipiat, deinde discipuli sui. Nam agricola qui fructus suos colligit, ille primus de eis in domo sua recondit, postea de eis aliis, vel creditoribus, vel pauperibus elargitur.* Addit ibidem Athanas. aliam explicationem, nimirum *laborantem agricolam primum,* etc. q. d. *Quicumque vult alios docere, vel aliis prodesse, decet illum primum operari id quod docet, atque a Deo accipere dona gratiæ, ac proferre fructus Spiritus Sancti, quos deinde in alios effundat; nam si quis aliquem oleo suis manibus uncturus, oleum non habeat, quomodo impertiet aliis id quod ipse non habet? Ad eumdem modum de iis qui alios docent est sentiendum.* Verum hic sensus symbolicus et tropologicus videtur.

7. Intellige quæ dico : dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.] q. d. Proposui tibi tres parabolas, militis, athletæ, agricolæ: non est necesse, ut eas tibi explicem et applicem, tu eis intende: quod si feceris, Deus dabit tibi intellectum, ut facile eas intelligere et applicare possis. Vis scire quod sit munus, quæ vocatio Episcopi, cogita quod sit munus, quæ vocatio militis, pugilis, agricolæ, scilicet sicut miles, athleta, agricola omnibus omissis laborat, sudat, et totus insistit bello, agoni et agro suo: ita te, cum sis Episcopus, id est miles, pugil et colonus Christi omnibus omissis totum vacare oportet Evangelio, pro eoque omnes labores, pericula, ærumnas, et tormenta subire.

Nota. Pro *dabit,* Noster in Græco videtur legisse δώσει, jam legunt δῴη, id est det; quod est precantis et ita legit Chrys.

8. Memor esto Dominum Jesum Christum resurrexisse a mortuis, ex semine David, secundum Evangelium meum.] Proponit hic et Timotheo commendat duos fidei nostræ articulos illo tempore maxime inculcandos; scilicet, Primo articulum incarnationis Christi, cum ait *ex semine David,* supple, incarnatum et natum. Secundo, articulum resurrectionis Christi. Utrumque enim negabat Simon Magus cum suis Gnosticis: hi enim dicebant Christum non revera carnem assumpsisse, sed tantum in ea se ostendisse, sicut angelus se ostendit in corpore, quod assumit, ac consequenter mortem, passionem, resurrectionem Christi non revera, sed phantastice contigisse asserebant. Contra hos inculcat Apostolus veram et realem incarnationem et resurrectionem Christi. Præponit autem resurrectionem incarnationi per hyperbaton, et ut insinuet Christum resurrexisse secundum naturam non divinam, sed humanam, qua natus est ex semine David.

Secundo, iisdem hisce verbis pergit hortari Timotheum ad labores, et martyrium pro Evangelio subeundum. q. d. Memento, sicut Christus pro Evangelio suo passus gloriose resurrexit: ita pariter te, si pro Evangelio patiaris, gloriose resurrecturum. Patere ergo et labora cum Christo, ut cum Christo ad gloriam resurges. Ita Theodor. Chrysost. et alii.

Nota Evangelium suum vocat, non a se aut scriba suo S. Luca conscriptum, sed a se prædicatum, *Evangelium* ergo idem est quod prædicatio Evangelica: ita enim se explicat Paulus 1. Cor. 15. 10.

9. In quo laboro usque ad vincula, quasi male operans, sed verbum Dei non est alligatum.] Pro *laboro,* græce est κακοπαθῶ, id est affligor, mala perfero, adeoque vincula sustineo: *quasi mala operans,* græce ὡς κακοῦργος, id est, quasi malefactor, quasi sceleratus. S. Ambros. legit *quasi latro. Vide,* inquit S. Chrysost. hom. 52. in Acta Apostolorum, *non solum vincula; sed etiam quod malefactor habitus amplificavit gloriam vinculorum; nam si quidem vinctus esset tamquam bene agens, consolationem quamdam habuisset: nunc autem ut in malis deprehensus vincitur; et amor Dei in causa erat ut nihil hæc curaret.*

Nota. Pro *alligatum* græce est δέδεται, quod pulchra paronomasia respondet δεσμοῖς, id est vinculis. q. d. Ego sum vinctus, sed verbum Dei non est vinctum: quia tam ego in carcere partim verbo, partim scriptis epistolis quam alii, intrepide verbum Dei prædicamus. *Vinciuntur manus,* inquit Chrys. *sed manet liber animus, et lingua libera, quam nemo ligare potest nisi sola formido atque infidelitas; si quis agricolam vinciat, sementem impedit: manu enim ille serit: doctorem vero si vinxeris, doctrinam vincire non vales, lingua non manu seritur verbum, quod nullis subjacet vinculis.* Rursum, si ego vinctus ita strenue prædico Evangelium, quanto magis idem te facere decet, o Timothee, cum sis liber?

Idem Chrysost. hic in morali, de gloria vinculorum Pauli agens, super coronam et purpuram Neronis eadem extollit. *Nero,* ait, *purpuratus, tantoque septus agmine militum, inhibebat Paulo ne doctrinam virtutis prædicaret: obsistebat illi Paulus dicens: Non cedo, verbum Dei non est alligatum. Cilix pellium sutor, vinctus, pauper, fameque confectus Romanæ opulentiæ regem imperantem omnibus respuebat. Quis ergo clarior, qui vincebat in vinculis, an qui superabatur in purpura? vinctus catena diadematum prostravit regem.* Et inferius: *Si Paulus hic, ubi*

fuit pellium sutor, in vinculis tanto splendore col luceat; quid erit cum Solis quoque radios vi sui fulgoris obscurans in gloria venerit? cum in judicio ostabit Nero tristis, mœrens, demissus?

10 Ideo omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu cum gloria cœlesti.] Legit eum Ambrosio Interpres noster οὐρανίου, id est *cœlesti*: jam legunt αἰωνίου, id est *æterna*.

Nota. Vox *ideo*. dat causam cur omnia sustineat Paulus, scilicet ne verbum Dei alligetur, ut prædicetur, sed propagetur et fructificet, plurimosque ad salutem perducet, salutem inquam, *quæ est in Christo Jesu*, id est, quæ per Christum allata est, quam invenire est in Ecclesia et religione Christi; quæ salus conjuncta, adeoque re ipsa eadem est cum beatitudine et gloria cœlesti, licet ab eo connotato, et quasi formaliter distinguatur. *Gloria* enim dicitur *salus*, quatenus hominem morte et inferno aliisque miseriis corporis et animæ liberat et salvat, eadem vero dicitur *gloria*, quatenus hominem beatum et gloriosum efficit.

Moraliter deprædicat hic charitatem Pauli Chrysost. quod cum sibi vivere, suæque saluti consulere posset, maluerit se tot laboribus, periculis et tribulationibus ingerere, ut alios salvaret.

11. 12. Fidelis sermo: nam si commortui sumus, et convivemus; si sustinebimus, et conregnabimus.] *Fidelis*, id est certus, indubitatus sermo; tantum enim valet hæc phrasis, quantum illa Christi in rebus gravibus addi solita: *Amen, amen, dico vobis*. Vide dicta epist 1. c. 1. v. 17

Chrys. cum suis τὸ *fidelis*, refert ad præcedentia, ut *fidelis sermo* sit hic, quod scilicet electi salventur per Christum. tuncque vocula *nam*, quæ sequitur, proprie causaliter sumitur. Verum melius D. Thomas, Vatablus, et alii hoc juxta morem Apostoli referunt ad sequentia: omnia enim hæc spectant eo, ut Timotheum nosque omnes excitet ad tolerantiam et martyrium; sic ut vocula *nam*, non sit causalis, sed respondeat Hebræo כי *ki*. id est *quia*, *quod*, sitque asseverantis et designantis. q. d. Ne dicas o Timothee, in tua vel potius in tuorum, qui infirmi sunt, persona: Ego pro Evangelio dura patior et morior; tu, Paule, promittis mihi resurrectionem et vitam futuram; forte falleris, aut fallis nos: suades enim ut certum et præsens malum pro incerto ut futuro præmio patiamur. Ne, inquam, hæc dicas; quia fidelis, verus et certus est sermo: quod si hic pro Christo et cum Christo patiamur et moriemur, simul etiam cum Christo resurgemus et vivemus in regno cœlesti. Si enim rex suos duces et milites in bello socios perta victoria et regno, illius pariter consortes facit; procul dubio idem faciet Christus rex potentissimus et liberalissimus, ut eos qui hic tanta et tam dura pro eo passi sunt, suæ gloriæ et regni participes faciet. Ita Chrysost. cum suis. Aliter Ambrosius. Si, inquit, moriamur vitiis, mortificemus concupiscentias, vivemus et regnabimus cum Christo. Sed prior sensus magis genuinus est, ut dixi.

Nota Pro *si sustinebimus*, græce est εἰ ὑπομένομεν, id est, si sustinemus: non enim satis est semel pati, aut mori, sed quotidie patiendum et moriendum est. *Diebus singulis beatus ille* (Paulus) *moriebatur*, inquit Chrysost.

12 Si negaverimus Christum et Christi fidem metu hostium, tyrannorum aut tormentorum, et ipse (Christus) negabit nos.] Hæc enim est justa quasi compensatio, tam pœnæ, quam præmii, quam statuit Christus Matth. 10 32. dicens: *Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est.*

13. Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.] Id est, ut Primasius, sive credimus, sive non credimus, veritas non mutatur, Deus falli aut fallere non potest: incredulitas aut perfidia nostra Dei fidem convellere nequit. In Græco est paronomasia in ἀπιστοῦμεν, et πιστὸς q. d. Si diffidimus, ille tamen fidus permanet. Subtiliter et pulchre ex S. Dionysio c. 8. de Divinis nomin Ancelmus. *Deus*, inquit, *veritas est, quia Deus est* τὸ ὄν, *id est, quod est, quod existit, et veritas est* τὸ ὄν; *ergo a veritate cadere, est a Deo cadere. Hinc ita que Deus se, id est veritatem negare non potest, quia sic caderet a seipso, et Deus non esset Deus.*

Unde et S. Athanasius orat. 3. contra Arrian. *Fidelis*, inquit, id est immutabilis. Hoc fundamentaliter verum est, non autem formaliter: immutabilitas enim Dei est fundamentum et ratio fidelitatis Dei, cur scilicet fideliter præstet id quod promisit, et cur seipsum, id est sua promissa, negare, revocare aut fallere non possit Unde S. August. in illud Psal. 32 *Omnia opera ejus in fide*: *Fidelis*, inquit, *homo est credens promissioni Dei: fidelis Deus est exhibens quod promisit homini. Teneamus ergo fidelissimum debitorem. quia tenemus misericordissimum promissorem.*

Secundo, idem August. l. 5. de Civit. c. 10. docet Deum esse omnipotentem, et tamen non posse mori, fallere, mentiri: quia hæc non potentiæ, sed infirmitatis sunt; quæ si posset Deus, non esset omnipotens sed impotens, debilis, infirmus.

14. Hæc commone, testificans coram Domino] id est, protestans coram Domino, vel testem invocans Dominum, eumque judicem et vindicem minans, ac per eum adjurans. sacraque religione ac timore constringens tuorum subditorum conscientias commone et perurge, ut hæc quæ scripsi, exacte custodiant.

Noli contendere verbis.] Græce est μὴ λογομαχεῖν, id est, *non verbigerari*, ut loquitur Apuleius, non contendere verbis: est enim infinitivus, unde Chrys. cum suis, Syrus, Erasmus, Vatablus et alii hoc referunt ad præcedentia: q. d. Contestans eos coram Domino ne verbis contendant. Verum S. August. lib. 4. contra Cresconium, Ambros. et passim Latini legunt separatim per imperativum. *noli contendere verbis*. Sæpe enim, ut vidimus, Paulus æque ut Hebræi, infinitivum ponit pro imperativo. *Verbis contendere*, inquit S August. lib 4. de Doctr. Christiana c. 28. *est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo tua dictio dictioni præferatur alterius;* scilicet in disputando non veritatem quærere, sed velle ostentare suam scientiam, velleque videri doctiorem, vincere et prævalere: quod juvenum est et superborum. Vide Nazianz. in orat. de modestia in disputatione servanda Sapienter et pie B Ægidius paradoxum hoc Christianum sanxit: *Quando quis contendit tecum, si eis vincere, perde: si vincis teipsum, vincis omnes inimicos tuos, magna virtus est, si quis se permittat*

vinci ab omnibus hominibus: quia talis est dominus hujus mundi. Ita S. Ephrem in suo testamento gloriatur se nunquam cum ullo Christiano verbis contendisse. Quemquam Apostolus non tam contentionem cum Christianis, quam cum hæreticis hic vetat, hæc enim est λογομαχια, sive pugna, epist. 1 c. 6. v. 4. Hinc cum hæreticis in hæresi sua obfirmatis non esse disputandum docet August. epist. 137. et Tertull. l. de Præscript. quia cum obstinatis disputatio nihil valet, nisi ad eversionem stomachi aut cerebri, inquit Tertullian.

Ad nihil utile est, nisi ad subversionem audientium.] ut videlicet audientes Novantium contentiosa blandiloquentia capiantur, utque in partes et schismata abeant, discantque et ipsi inter se contendere. Idipsum aliis verbis dixit ep. 1. cap. 6. v. 4. *Ex quibus*, ait, *oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes.*

15. Sollicite autem cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem.] Græce, σπουδασον σεαυτον δοκιμον παραστησαι τω Θεω, id est, satage et stude teipsum probum vel probatum Deo exhibere, ut scilicet Deus te et tua probet, ratque ac grata habeat.

Nota. Pro *inconfusibilem*, græce est ανεπαισχυντον, id est, qui non pudefiat, non erubescat. *Operarium* ergo *inconfusibilem* vocat eum qui non confunditur prædicare Christum, quem non pudeat crucis Christi, sed qui libere et intrepide obstrepentibus licet Judæis et irridentibus Gentilibus, evangelizet Christum crucifixum, totamque Christi fidem ac religionem: ita Chrys. cum suis.

Secundo, aliter Anselm. *inconfusibilem*, inquit, id est, quem non confundat, non pudore efficiat sua ignorantia, mala doctrina aut vita, ut in nullo reprehendi aut pudefieri possit; ac consequenter.

Tertio, *inconfusibilem*, id est, qui in die judicii a Deo coram toto mundo examinatus, non confundatur, non pudefiat. Primus sensus maxime est ex mente et pectore Apostoli.

Recte tractantem verbum veritatis.] Græce ορθοτομουντα, id est, recte secantem verbum veritatis. *Secantem*, id est, circumcidentem et resecantem aliena, inutilia et supervacanea quæque, inquit Vatabl. ut scilicet tantum propria et utilia doceat et explicet. Unde Chrys. cum Theoph. putat hic a coriariis qui corium circumcidunt, duci metaphoram q. d. Paulus, Sicut coriarii in loris et corrigiis superflue quæque recindunt: ita tu, o Timothee, ea quæ a verbo Dei extranea aut superflua sunt, gladio spiritus abscinde. Verum aliud est secare, aliud circumcidere. Dico ergo *recte secantem*, id est, recte tractantem et exponentem verbum veritatis. Theod. putat metaphoram esse ab agricolis. *Laudamus*, inquit, *agricolas qui rectos sulcos proscindunt: ita et magister est laude dignus qui sequitur regulam divinorum eloquiorum.* Alii tropum hunc peti putant a nodis difficilibus, quos cum solvere non possumus secamus. Sic Alexander Magnus nodum insolubilem in Midæ plaustro, ense dissecuit: pari enim modo, nodi quæstionum acumine intellectus et fidei secandi et solvendi sunt, adeoque in his opus est Tenedia bipenni.

Verum melius alii censent metaphoram hanc peti a nutricibus, cocis, et ex iis qui instruunt convivia; sive a mensarum præfectis, qui olim modioperatores vel symposiarchæ dicebantur: horum enim est recte secare carnes et cibos, ex eisque cuique distribuere illud quod cuique commodum, sapidum et gratum esse novit. Hinc Plato insulsum Dialecticum vocat malum cocum, eo quod non sciret recte dividere. Rursum sicut res, v. g. nux clausa, si recte secetur, plane aperitur, ut intima ejus pateant, nucleusque capi et comedi possit, indeque dicitur enucleari; ita Scriptura vel doctrina obscura et quasi clausa dicitur recte secari, cum ita aperitur, exponitur, enucleatur, ut sensus in ea reconditus quasi nucleus pateat, capi et intelligi possit. Episcopus ergo, doctor et concionator quasi cocus, aut potius quasi symposiarcha et modimperator, debet doctrinam suam et verbum Dei non mutilare, non discerpere, non torquere; sed recte secare, dividere, secernere et quasi nucem recte aperire, enucleare et exponere; ut videlicet verum sensum a falso et contorto secernat, eumque apte cuique pro suo captu et gustu proponat et communicet; ut docta doctis, communia rudibus et populo promat et proferat; de nuptiis non disputet apud virgines, nec apud conjugatos de virginitate, pusillanimis non objiciat judicium et infernum, audacibus et tumidis non offerat promissionem gloriæ cœlestis: et ita de reliquis. Peccant contra hoc qui de Trinitate, de prædestinatione, de gratia efficaci coram mulieribus et plebe tractant et disputant.

Posset Secundo, hæc *recta secatio*, id est, tractatio verbi Dei, opponi adulterationi ejusdem, qua scilicet quis non Dei gloriam et animarum salutem, sed sua lucra, aut gloriam ex prædicatione verbi Dei quærit et aucupatur: quod carpit Apostolus 2. Cor. 2. v. ult. q. d. Vide, o Timothee, ut prædicationi tuæ non misceas vana, curiosa, avaritiam, ambitionem, itaque eam quasi adulteres: sed sincere, simpliciter, recteque intentione prædica verbum Dei, ut scilicet non aliud ex eo quæras, quam animas ad creatorem suum reducere.

Unde Tertio, Primas, recte, inquit, prædicant verbum Dei qui id quod prædicant exemplo suo et vitæ conversatione confirmant. Sed primus sensus maxime est genuinus. Noster ergo Interpres, pro *recte secantem*, clare vertit, *recte tractantem*, id est, recte exponentem et proponentem verbum veritatis. Hinc Patres Latini suas expositiones Scripturæ sacræ vocant Tractatus, quos Græci vocant Tomos, sive sectiones.

16. 17. Profana autem et vaniloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit.] Græca carent copula et: sic enim habent, τας δε βεβηλους κενοφωνιας, id est profana vaniloquia, vel profanas vocum novitates devita. Ubi Nota, pro κενοφωνιας per ε Ambros. et Chrysost. legere καινοφωνιας per αι, id est, vocum novitates, quomodo et legit Noster epist. 1 cap. 6. vers. 20 hæc enim secunda epistola ad Timoth. primæ epistolæ simillima est.

Ex quo loco rursum patet, hoc loco carpere Apostolum non voces novas a Catholicis adinventas ad res fidei clarius explicandas, sed novas voces hæreticorum, quibus novos errores inducunt: hæ enim sunt profanæ et falsæ, imo sacrilegæ, tales sunt voces peregrinæ Simonianorum, Gnosticorum, Valentiniano-

rum, at Hymenæi ac Phileti, qui negant resurrectionem, ut sequitur. Ita Primasius. Pulchre August. lib. 3 contra Julianum c. 3 *Mira*, inquit, *sunt quæ dicitis, o Pelagiani, nova sunt quæ dicitis; falsa sunt quæ dicitis: mira stupemus, nova cavemus, falsa convincimus.* Vide dicta epistola 1. c. 6. v. 20.

Nota. Pro *devita* græce est περιΐστασο, quod Vatablus vertit, *prætermitte*, OEcumen *retice*, aut insta vehementer ut coerceantur; Erasmus, *obscinde*: ut nostrum *devito* sit idem quod, tolle de vita, aufer e medio. Verum περιΐσταμαι significat quoque vitare, fugere, declinare, uti ex Luciano annotat Henricus Stephanus, et Scapula in Lexico: Itaque hic vertendum esse *devito*, id est fuge et declina, patet ex duobus similibus locis. Idem enim hic dicit quod 1. epist. cap. 6 20. ibi autem sic ait, *Devitans profanas vocum novitates*. Rursum ad Titum 3 9. *Pugnas*, inquit, legis περιΐστασο, id est, devita et fuge, non tam propter te, quam propter tuos subditos, ut quod illi te suum Episcopum fugere viderint, fugiant pariter et ipsi. Unde per hebraismum in significatione *hiphil* sic exponi potest, *devita*, id est, tuo exemplo et jussu fac alios devitare Sic enim loquuntur Hebræi: *ventus paleas avolat*, id est avolare facit; *ignem ardet*, id est ardere facit; *muscas fuge*, id est fugere fac, sive fuga. Ponitur enim *cal* pro *hiphil*, id est, verbum neutrum vel activum simplex et absolutum, pro activo duplici quod alios agere facit.

Posset Secundo, περιΐστασο cum Budæo propria verti, *circumsiste, circunda*, ut scilicet cohibeas et comprimas hæc profana vaniloquia, ne, ut sequitur, quasi cancer latius serpant, et plures inficiant: ad hoc enim vel maxime advigilare et curare debent Episcopi et Pastores.

SERMO EORUM UT CANCER SERPIT, | eorum scilicet hæreticorum, qui docent profana vaniloquia. Hebraismo enim ex abstracto, *vaniloquia*, intelligit et repetit concretum in eo inclusum, *eorum* scilicet *vaniloquorum*, et profanorum, puta hæreticorum.

Nota *Cancer* hic non animal, sed morbum significat, qui gangræna (ut habent hic Græca) dicitur; cui nisi occurratur, ita semper procerpet, et ut græce est νομὴν ἕξει, id est, pastionem habebit, sive depascetur, scilicet vicina membra, ut totum hominem sensim inficiat et perimat Talis est hæresis, quæ semper serpit tum ab uno errore in alium, et ex malo in deterius semper proserpit et prolabitur. *Malum enim*, inquit S. Dionysius cap. 4. de Divinis nominib. *cum sit defectio a bono, sua infirmitate et pondere semper ad aliud et aliud malum progreditur:* tum potius et aptius serpit hæresis quasi cancer ab uno homine in alium, ab una urbe et provincia in aliam, uti experientia vicinarum regionum hoc sæculo vidimus et videmus. *Sic Arrius*, inquit S Hieron. *una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est*. Nec mirum hæresim serpere, sicut non est mirum lepram aut gangrænam serpere, præsertim quia affert nova, curiosa, placentia dogmata, quæ carnem et carnales aures scalpunt, iisque gratissima sunt; uti est non esse jejunandum, non esse virginitatem colendam. non esse agendam pœnitentiam ad satisfaciendum pro peccatis, quia Christus hæc omnia fecit pro nobis. Quare Lothero postulanti pro miraculo haberi, quod tam multi brevi tempore in ejus sectam concessissent; respondit B Thomas Morus scribens ad Pomeranum: *Ad propositam vitæ licentiam populum ruere, id habet tantam miraculi speciem, quantam saxa deorsum ruere*. Qua de re plura dicam c seq v. 4.

Quomodo serpat hæresis, pulchro exemplo Manichæi cujusdam declarat S August tract. 1. in Joann. *Quispiam*, ait, *tædium patiebatur a muscis: invenit illum Manichæus tædio affectum, et cum diceret, se non posse pati muscas, et odisse vehementer illas; statim ille, Quis fecit has? et quia tædio affectus erat et oderat illas, non est ausus dicere, Deus illas fecit. Erat enim Catholicus. Ille statim subjecit. Si Deus non fecit illas, quis eas fecit? Plane, ait ille, ego credo quod diabolus fecit muscas. Et ille statim, Si muscam diabolus fecit, sicut te video confiteri, quia prudenter intelligis; Apem quis fecit, quæ paulo major est musca?* non *ausus est ille dicere, quia Deus fecit apem, et muscam non fecit, quia res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, a locusta ad lacertam. a lacerta ad ovem, ab ave duxit ad pecus, inde ad bovem, inde ad elephantem, postremo ad hominem. et persuasit homini, quia non a Deo factus est homo Ita ille miser cum tædium passus est a muscis, musca factus est quem diabolus possederat.* Hactenus August.

Hinc omnes SS. Patres docuerunt hæreticos quasi pestes, fugiendos esse. Ita S. Joan. ep. 2. v. 10. *Si quis, ait, venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis:* utque exemplo suo hanc doctrinam sanciret Joannes, noluit eodem balneo cum Cherintho lavari. Et S. Polycarpus occurrenti Marcioni, rogatusque ab eo, Non agnoscis me? respondit, *Agnosco te primogenitum diaboli.* Ita ex Irenæo narrat Eusebius l. 4. Hist. c. 13. *Tantum*, ait, *Apostoli et eorum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbo tenus communicarent alicui eorum qui adulteraverunt veritatem* S Antonius, inquit Athanas. ita execrabatur Arrianos ut suis diceret, *Hæreticorum et schismaticorum venena vitate, meumque circa eos odium sectamini. Scitis ipsi quod nullus mihi pacificus sermo cum eis unquam fuerit.* S. Cyprian lib. 1 epist. 3 ad Cornelium: *Declinent. ait, fortiter et evitent dilectissimi fratres nostri verbo et colloquia eorum, quorum sermo ut cancer serpit, nullo cum talibus commercia, nulla convivia, nulla colloquia misceantur, sintque ab eis tam separati, quam sunt illi ab Ecclesia profugi.* S Leo serm 5 de jejunio decimi mensis, docet hæreticos cavendos tamquam serpentes: *Quia, ait, sermo eorum serpit ut cancer: humiliter irrepunt, blande capiunt, molliter ligant, latenter occidunt*, etc.

Nota. Sicut sermo hæreticorum voce prolatus, ita et scriptus vel impressus serpit. Merito ergo ad luem hanc cohibendam Ecclesia ex consilio Apostoli prohibet sub gravi censura legi libros hæreticorum: idque jam olim prohibuit, ut patet ex Conc. Niceno, quod omnibus Arrii et Arrianorum librorum lectionem interdixit, eosque comburi jussit. Testis est Nicephorus l. 8. c. 18. Quod Concilii decretum Constantinus Imp. Ita executioni mandavit, ut eos qui Arrii libros occultassent, capite plecti jusserit. Testis est Socrates l 1. c. 6. Idem Socrates c 24. narrat Marcellum Ancyranum

damnatum fuisse, eo quod libros suæ hæreseos flammis tradere noluisset. Sic et Gregor. Nazianz. orat. 2. de fide, hæreticorum libros perdendos esse docet, tamquam aspidum ova, utpote quæ nata sint aspidas et basiliscos procreare. Nihil ergo novi sanxit Concil. Tridentinum vetans lectionem librorum hæreticorum, sed antiquum Ecclesiæ decretum renovavit. Quin Ethnici quoque duce natura idem factitarunt. Nam Protagoræ athei libros publice in foro exustos esse docet Philostratus in Sophist. Pari modo Romæ exustos fuisse libros religioni adversantes, docet Livius l. 40. Lacedæmonios quoque scripta Archilochi non impia, sed impudica urbe exegisse, docet Valerius Maxim. lib. 6. cap. 3. Hinc Plato lib. 7. de Republ. libros omnes antequam edantur, examinandos esse docet, ne forte quid contineant religioni aut bonis moribus contrarium.

17. et 18. Ex quibus (profanis et vaniloquis, puta hæreticis) est Hymenæus et Philetus, qui a veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam.] Pro *exciderunt*, græce est ἠστόχησαν, q. d. Collimantes ad scopum veritatis ab eo aberrarunt. Vide dicta epist. 1. c. 1. v. 6. Scilicet hi superbi Novatores se acutissimos et exactissimos S. Scripturæ et veritatis indagatores esse jactabant, et mentiebantur.

Quæritur, quomodo hi Novantes dixerint *resurrectionem esse factam?* Respondet Primo Theophyl. eos per resurrectionem intellexisse renovationem omnium rerum quæ quotannis fit in vere circa pascha: omnium enim rerum quæ sunt sub sole, est circulus, ut in hieme quasi moriantur, in æstate quasi resurgant cum Christo.

Secundo, Epiphanius hæresi 40. quæ est Archonticorum, Ambros. et Theodoret. putant per *resurrectionem* eos accepisse generationem et propagationem qua pater filium generans, in eo quasi vivit et resurgit. Cum enim res quælibet semper esse cupiat, et æternitatem quamdam ambiat, nec eam per se in suo individuo consequi possit; hinc seipsam communicat per propagationem, ut in suo semine et sobole permaneat et semper, si fieri possit, perduret.

Tertio et vicinius, S. Thomas putat eos resurrectionem corporum negasse, non animarum, sed eam asseruisse, scilicet per *resurrectionem* intellexisse animæ glorificationem et beatitudinem, quæ jam facta est et in dies fit cum quis fidelis et pius moritur. Unde Tertull. l. de Resurrect. carnis, vocat eos Partiarios, quia partem tantum hominis resurgere dicebant.

Quarto et verisimilius, idem D. Thomas putat eos docuisse resurrectionem esse factam, scilicet litteraliter in Christo a mortuis resurgente, in nobis vero non litteraliter, sed mystice eamdem fieri, cum baptizamur, et a peccatis resurgimus, vitamque sanctam et Christianam inimus; ut resurrectio sit idem quod justificatio, in qua resurgimus a morte peccati ad vitam gratiæ, sitque vitæ et morum mutatio, ait Anselmus: ita ut resurrectio hæc sit ipse christianismus, et christiana vita, in qua a peccatis et servitute legis veteris liberi, in deliciis et suavitate vitæ Christianæ vitam beatam degimus. Sic enim Cherinthus utpote judaizans docuit delicias carnales hujus vitæ esse resurrectionem et beatitudinem, nec aliam esse expectandam. Idem etiamnum docent nonnulli Naturalistæ in Hollandia. Christianismus ergo et Christianæ vitæ libertas ac jucunditas, quam induxit et sanxit Christus, est resurrectio secundum Hymenæum et Philetum; nam illa jam facta est a Christo: reliquæ enim resurrectiones ab aliis allatæ, non tam factæ sunt, quam in dies adhuc fiunt.

Mirifice notat Chrysost. recte dixisse Apostolum *Multum proficiunt ad impietatem:* nullus enim error est nocentior, magisque homines incitans ad carnis concupiscentias, omnemque impietatem perficiendam, quam qui negat resurrectionem: sublata enim resurrectione, et gloria cœlesti, pariter tollitur infernus et pœna æterna, ac consequenter animæ immortalitas et æternitas; unde sequitur illud Epicuri, *Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.* Quis enim gratis sine spe præmii hic studeat abstinentiæ, continentiæ, mortificationi vitiorum? quis corpus laniandum offerat morti et martyrio, si non est resurrecturum in gloria? quis hic gula, libidine, omnique voluptate se non expleat, si infernum non timeat, nec cœlum speret? Vere et præclare Tertull. *Spes Christianorum est resurrectio mortuorum.*

Et subverterunt quorumdam fidem.] Pro *subverterunt*, græce est ἀνατρέπουσιν, id est subvertunt, quo significat Paulus eos in sua perversitate, aliosque pervertendi studio, persistere.

19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: Cognovit Dominus qui sunt ejus; et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.] Opponit hoc *fundamentum* Apostolus fidei quorumdam subversæ, uti præcessit, occurritque timori et tacitæ quorumdam objectioni. Timidiores enim quidam dicere poterant: Si incipiente Ecclesia, et in paucis fidelibus consistente, subversa est aliquorum fides ab hæreticis, quorum sermo ut cancer serpit, fiet tandem serpente et gliscente hæresi, ut brevi tota fides et Ecclesia subvertatur. Hisce respondet hic Apostolus, id non esse metuendum, *quia firmum fundamentum Dei stat.*

Ubi Nota. Vocem *stat*, opposuit voci *subverterunt.* Quæres, quodnam sit hoc *firmum Dei fundamentum.* Respondet Ambros. esse Dei promissa, quibus per Prophetas promisit redimere et salvare homines. q. d. Apostolus, Firma stant hæc Dei promissa quæ habent signaculum hoc, scilicet fidem, qua credendo Deo obsignamus et confirmamus verba et promissa Dei.

Secundo, Theodor. per *fundamentum* hoc, accipit fidem; fides enim est basis et fundamentum veritatis: fidei autem signaculum est spes resurrectionis, quam negat Philetus.

Tertio et optime, *firmum* hoc *fundamentum Dei* est Dei consilium, decretum et prædestinatio, qua statuit vocare fideles primo ad fidem, deinde ad gratiam et perseverantiam, ac demum ad gloriam; hæc enim prædestinatio in Deo firma, immobilis et immutabilis consistit: ac vice versa consequenter, et magis apposite, ut recte docet Chrysost. Theophyl. D. Thomas et S. August. Mox citandus, *firmum fundamentum Dei*, non tamquam subjecti, sed tamquam agentis et jacientis hoc fundamentum sunt ipsi fideles a Deo prædestinati ad fidem, gratiam et gloriam. Hi enim non erunt instabiles in fide, nec ab ea excident, ut exciderunt Hymenæus, Philetus, et alii ab eis quasi arundines agitati et subversi; sed in fide fundati stant stabuntque immoti, quasi firma Dei fundamenta. Potius enim ipsos fideles prædestinatos, quam prædestinationem ipsam

Dei dici *fundamentum*, patet Primo, quia hoc fundamentum opponit iis, qui subversi sunt ab Hymenæo: ergo constantes in fide vocat *fundamentum*, hos enim opponit inconstantibus et subversis.

Secundo, quia passim alibi in Scriptura ipsa Ecclesia, id est populus, et fideles qui sunt in Ecclesia, vocantur *fundamentum*, vel domus aut templum Dei bene fundatum, ut Psalm. 86 *Fundamenta ejus* (scilicet Sionis spiritualis, puta Ecclesiæ) *in montibus sanctis*: quo alludit hic Apostolus, Isaiæ 2. 2. *Erit præparatus*, id est fundatus, firmatus (hoc enim significat Hebr. נכון *nochon*) *mons domus Domini* (id est Ecclesiæ) *in vertice montium*. Hinc Christus Matth. 16. 18. dicit, se super Petrum, quasi petram firmam fundaturum et ædificaturum Ecclesiam suam, et Ephes. 2. 20. Paulus Apostolos et Prophetas vocavit fundamentum domus Dei, scilicet Ecclesiæ: Sic Matth 7. v. 24. virum in fide et virtute constantem comparat domui; de qua dicit, *Quod venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in domum illam, et non cecidit: fundata enim erat super petram*. Eodem ergo prorsus modo hic viros in fide constantes vocat *firmum fundamentum*. Sive ergo per hoc *fundamentum* ipsam Dei prædestinationem, sive potius ipsos fideles prædestinatos accipias, eodem redit sensus: firmitas enim hujus fundamenti partim in nobis, partim in Deo est. Ideo enim in Deo firma est prædestinatio, quia firmi erunt prædestinati in fide et gratia; hi enim sunt firmæ prædestinationis objectum. Et vicissim firmi erunt prædestinati, quia firma est Dei prædestinatio: nam, ut docet D. Thomas firmitas hæc fidelium partim pendet a Dei prædestinatione et gratia, partim ab ipso fidelium libero arbitrio, quod libere et constanter fidem et gratiam retinebit. Quod ut melius intelligatur, Notandum est efficaciam et certitudinem prædestinationis et gratiæ pendere et petendam esse ex præscientia (quasi ex signaculo, ut mox dicam) sive ex præviso futuro eventu, puta ex futura nostra cooperatione, que fidem libere amplectamur, et constanter in ea perseverabimus.

Unde ex S. Augustino Theologi definiunt *prædestinationem esse præscientiam et præparationem gratiarum, quibus certissime salvantur quicumque salvantur*. Dicitur enim Deus prædestinare, v. g. Petrum, cum ex infinitis gratiarum modis, speciebus, ordinibus, quos Petro dare poterat, hunc unum gratiarum ordinem et seriem illi dare decrevit, cum quo prævidebat Petrum cooperaturum, et in fide ac gratia perseveraturum itaque salvandum: gratia ergo prædestinationis certo salvat hominem prædestinatum: quia certo præscit Deus quod cum illa liberum hominis arbitrium libere bene operabitur in finem usque vitæ. Unde sequitur gratiam prædestinationis quoad effectum pendere ex nostra cooperatione futura, quasi ex proprio iam suo, quam præscientiæ divinæ objecto, nostramque cooperationem perficere et complere Dei prædestinationem et gratiam Et hoc significat Apostolus, cum firmi hujus fundamenti duo hæc illud firmantia et obsignantia signacula, quasi sibi invicem respondentia subjungit dicens, *Novit Dominus qui sunt ejus*; en Dei præscientia: *Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini*; en nostri liberi arbitrii cooperatio, quæ est præscientiæ objectum. Ideo enim certa et firma est Dei præscientia, qua præscit, v. g. Petrum fore suum, id est fidelem, justum, discessurum ab iniquitate; quia re ipsa Petrus gratiæ Dei sua libera voluntate cooperans erit fidelis, justus, et discedet ab iniquitate.

Nota Secundo, Apostolum primario loqui de fundamento fidei et fidelium, sive de prædestinatione et prædestinatis ad fidem fortem et constantem: hos enim fideles quasi firma Dei fundamenta opponit Hymenæo et Phileto hæreticis, aliisque ab eis in fide subversis. Unde Theodor. Chrysost. Theophyl. Anselm. per *firmum fundamentum* intelligunt fidem: fides enim proprie est fundamentum domus spiritualis, quæ construitur ex aggregatione cæterarum virtutum. q d. Apostolus, Esto, arundines et stipites aliqui in Ecclesia convellantur, esto aliqui ab Hymenæo et Phileto seducti a fide in hæresim delabantur; stat tamen, stabitque semper firmum Ecclesiæ et fidelium fundamentum contra omnes hæreticos et hostes invictum, imo per eos quasi antiperistasi quadam fortius et purius evadet. Nam, ut docet Tertull. lib. de Præscript. cap. 3. per hæreses purgatur Ecclesia. *Cognoscit*, inquit, *Dominus qui sunt ejus, et plantam quam non plantavit pater, eradicat; et de primis novissimos ostendit, et palam in manu sua portat ad purgandam aream suam avolent: quantum volent paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum, eo purior massa in horrea Domini reponetur*.

Secundario tamen hoc fundamentum extendit Apostolus ad gratiam et alias virtutes, adeoque ad omnes prædestinationis effectus: hoc enim significat cum hujus fundamenti signaculum secundum recenset, dicens: *Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini*. Hic enim solus plene et perfecte fidelis est; qui scilicet juxta fidem pie et sancte vivit, in eoque constanter perseverat usque ad mortem. Ita S. August. Anselm. Beda. Unde S. Augustinus lib. 10. de Civit. 7. et alibi hæc refert ad Ecclesiam sanctorum, sive ad electos ad gloriam: hos enim vocari hic censet ab Apostolo *firmum Dei fundamentum*.

HABENS SIGNACULUM HOC; COGNOVIT DOMINUS QUI SUNT EJUS] Ponit hic Apostolus fundamenti jam dicti bina signacula Prius est præscientia Dei, posterius fuga peccati. q d. Deus suum hoc prædestinationis, et fidelium in fide constantium et prædestinatorum fundamentum, duobus sigillis notavit, munivit, obsignavit Prius est hoc: *Cognovit Dominus qui sunt ejus*. q. d. Prius hoc fidelium in fide fundatorum signaculum est, quod sint præsciti et præcogniti, tamquam qui sint ejus, scilicet Dei; quia scilicet prævidet Deus quod permansuri sint in fide et gratia, ac consequenter perventuri ad gloriam, quasi Dei amici et electi. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm et S. August. tract. 12. in Joann. *Novit*, inquit, *Dominus qui permaneant ad coronam. qui permaneant ad flammam; novit in area sua triticum, novit paleam, novit segetem, novit sizania*.

Alludit Apostolus ad Numer. 16. v. 5 et 26. ubi in schismate Core, Dathan et Abiron pro sacerdotio cum Aarone contendentibus, dixit Moses: *Mane notum faciat Dominus qui ad se pertineant*, hebraice את אשר לו *et ascer lo*, id est, qui sunt sui, *et sanctos applicabit sibi; et quos elegerit, appropinquabunt ei*: scilicet hiatu terræ absorbendo Core, Dathan et

Abiron, ostendet Deus: illos esse rebelles et factiosos: Aaronem vero esse legitimum sacerdotem, a se electum, sanctificatum et consecratum. Unde hic τὸ *cognovit*, similiter accipi potest in *hiphil*, pro notum fecit id est faciet: q. d. Deus ita fideles suos novit, ut eosdem aliis hominibus et toti mundo cognitos, imo celebres sit effecturus, cum scilicet eorum fidem in hac vita per eorum constantiam, pietatem, aliaque fidei et gratiæ opera, tum in futuro judicio per publicam sententiam, laudem et gloriam declarabit. Hoc enim plane respondet illi, quod ait Moses Num. 16. *Notum faciet Dominus*. Sic Christus Joann. 10. 27. ait, se cognoscere oves suas, illasque vocem suam audire et sequi.

Nota. Dei præscientia, quæ omnia tempora et ea quæ quolibet tempore sunt aut fiunt, antevertit; prævidendo quasi signat omnes qui toto temporis futuri decursu ipsius Dei futuri sunt; puta futuri sunt in fide constantes piique ac sancte victuri: hos enim quasi conscribit et consignat Deus in suo libro vitæ, id est, catalogo electorum, quos ad vitam æternam destinavit et elegit, quem in mente et memoria sua quasi conscribit et consignat, indeque electi ex singulis 12. tribubus vocantur signati, Apocal. 7. Unde hic et Joan. 17. v. 6 et 20. Christus illos qui credituri erant postea, vocat suos, non quia re ipsa tales tunc erant, sed quia certissime tales erant futuri, talesque erant non in seipsis, sed in sua et Dei Patris præscientia. Hinc et S. Aug. in Ps. 45. *Secundum istam*, ait, *Dei præscientiam et prædestinationem, quam multæ oves foris sunt nunc, et quam multi lupi intus; et quam multæ oves intus, et quam multi lupi foris?*

Hinc Nota Secundo. Prædestinatio, a communi gratiæ præparatione, quam etiam reprobis ab æterno decrevit dare Deus, in hoc differt, quod gratia prædestinationis signata sit per Dei præscientiam, id est prævisa sit a Deo fore efficax et habitura effectum: quod videlicet illi consentiet liberum arbitrium, cum libere operabitur, convertetur, sanctam vitam instituet, in eaque perseverabit, idque Deus intendit. Unde non ait Apostolus prædefinit, vel, prædeterminat, sed, *cognovit Dominus qui sunt ejus*. Gratia vero reprobis vel potius reprobandis data prævisa sit fore inefficax, quia scilicet reprobi nolent gratiæ consentire, illique cooperari, cum alioqui gratia quæ datur reprobis, gratiæ, quæ datur prædestinatis, physice æqualis, imo illa major esse possit, et non raro de facto major sit; ita ut reprobi tam facile, imo facilius quam prædestinati possint se convertere et salvare: de facto tamen non se convertent, quia nolent converti, aut certe nolent in sua conversione et gratia perseverare. Hoc autem ab æterno præscivit Deus, unde etiam eos reprobavit, et inferno addixit; quia scilicet prævidit eorum malitiam, qua nolent converti; sed volent in infidelitate, aut in peccatis suis perseverare; alios vero, quos prævidit fidem amplexuros, in eaque gratia perseveraturos, elegit et destinavit ad gloriam.

Unde sequitur, gratiam prædestinatorum signatam esse, uti dicebam, per Dei præscientiam, quia præscivit Deus quod illa suum consequetur effectum per liberum arbitrii consensum; reproborum vero non esse signatam. Atque hinc S. Aug. sæpe gratiam et vocationem electorum et prædestinatorum vocat altam et secretam, quia scilicet signata est secreto et arcano præscientiæ Dei sigillo.

Ubi Nota, hanc præscientiam et cognitionem Dei conjunctam esse cum ejusdem amore et electione: quos enim Deus præscit fore fideles, constantes et sanctos, hos tales facere intendit, hos adamat, destinat et eligit ad suam amicitiam, hereditatem et gloriam. Hinc Psalm. 1. dicitur, *Novit*, id est, noscens adamat, et approbat, *Dominus viam justorum*. Ita pariter hic dicitur, *Cognovit Dominus qui sunt ejus: cognovit*, id est, cognoscens eligit et diligit quasi suos, eosque, quia in fide perseveraturos videt, eligit et destinat ad suum regnum. Ita S. August. Hinc patet Christiano cuique assidue et summis votis pro hac gratia orandum esse, ut Deus scilicet det nobis gratiam congruam, cum qua prævidet nos re ipsa perventuros ad salutem. In hac enim re salutis nostræ cardo vertitur.

Aliter S. Anselmus: *Signaculum*, inquit, hoc est præsentia Dei, vel potius jugis cogitatio præsentiæ Dei q. d. Apostolus, Hi fideles firmi stant in fide et gratia nil simulate agunt aut perverse; sed omnia agunt quasi in præsentia Dei, cogitantes Deum omnia omnesque suos cognoscere et videre; illum ergo se et sua omnia videntem timent et reverentur, illi se et sua probare satagunt, quia hoc sigillum præsentiæ Dei menti suæ quasi incisum gerunt. Verum hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.] Hoc est secundum firmi fundamenti signaculum, quod est in nobis, scilicet fuga iniquitatis; prius enim, scilicet Dei cognitio et præscientia, non est in nobis, sed in Deo. Pro *iniquitate*, græce est ἀδικία, id est, injustitia. Potest antonomastice hic injustitia sive *iniquitas* accipi pro hæresi et infidelitate: hæc enim maxima est iniquitas et injuria Dei. Unde hoc sensu dixit Apostolus Rom. 1. v. 18. de Philosophis, qui cum Deum agnoscerent, non tamen Deum, sed idola coluerunt: *Revelatur*, inquit, *ira Dei super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in injustitia detinent*. Hæresim enim opponit hic Apostolus fundamento fidei. q. d. Si quis firmum fidei suæ fundamentum stabilire et obsignare velit, *discedat ab iniquitate*, id est, ab hæresi Hymenæi, Phileti, et aliorum Novantium. Alludit rursum ad Core, Dathan et Abiron Num. 16 de quibus ait Moses v. 26 *Recedite a tabernaculis hominum impiorum, et nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne involvamini in peccatis eorum*. Eodem enim modo jubet Apostolus hic fideles fugere consortia hæreticorum.

Secundo tamen planius et plenius, *iniquitas* hic proprie et generatim sumi potest. Fuga enim omnis iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, id est, fidei: qui enim fugit iniquitatem numquam incidet in hæresim: impossibile enim est virum justum et sanctum, quamdiu sanctus manet, fieri hæreticum. Nam hæresis numquam primum est peccatum, sed semper necesse est præcedat vel ambitio, vel libido, vel alia iniquitas, antequam homo ad tantam impietatem, quanta est hæresis, corruat.

Rursum fuga iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, scilicet prædestinationis, gratiæ, constantiæ et perseverantiæ fidelium et electorum, adeoque complet et perficit prædestinationis Dei fundamentum, estque causa electionis ad gloriam (ad hanc enim a sur-

git et extendit se Apostolus, ut dixi) qui enim fugiunt libidinem et iniquitatem, pura et sancte vivunt, in eoque perseverant: hi sunt firma Dei fundamenta eligenda et collocanda a Deo in cœlesti Jerusalem, ut fulgeant in omnem æternitatem. Notat hic Apostolus non sufficere ad salutem profiteri et invocare nomen Domini, ut docebant Simoniani, et docent nostri hæretici; sed insuper requiri, ut quis declinet a malo, et faciat bonum. Ita Chrysost. Theoph. et alii.

Hinc sequitur Primo, quod, licet Dei prædestinatio hoc sensu non sit in nostra potestate, quod scilicet in mea potestate non sit efficere ut Deus me prædestinet, id est dare decernat, præparet ab æterno, et in tempore re ipsa det mihi gratiam prædestinationis, talem scilicet cum qua me re ipsa libere cooperaturum, perseveraturum et salvandum prævidet: non autem decernat dare, nec det aliam gratiam cum qua prævidet me non cooperaturum, ideoque damnandum; salus tamen æterna et electio ad gloriam est in nostra potestate. Firmum enim prædestinationis Dei fundamentum nihil omnino impedit quin in cujusque aduiti potestate sit discedere ab iniquitate, et emundare se a peccatis: vel adhærere iniquitati, et inquinare se peccatis ac consequenter, quin in cujusque potestate sit salvari vel damnari, eligi vel reprobari. Id magis patebit v. 21. Ita Chrysost. et Theoph.

Hac consideratione dispellenda est ista phantasia qua se nonnulli cruciant et in desperationem adigunt: Si prædestinatus sum ad gloriam, non possum ab ea excidere si non sum prædestinatus, quidquid agam, non possum prædestinari: frustra ergo laboro circa me et meam æternitatem. Aetum jam est, omnia definita sunt a Deo; alterutrum quod de me a Deo definitum est, immutabile est, nec a me inverti, aut in aliam partem inflecti potest. Hæc enim est falsa argumentatio, cum utraque ejus propositio in antecedente sit falsa: statuit enim fatum quoddam inevitabile. Potius sic argumententur; Si discessero ab iniquitate, et bene vixero, eligar et prædestinabor ad gloriam; si male vixero, reprobabor et prædestinabor ad gehennam: bene ergo vivam, ne reprober, sed prædestiner ad gloriam et salver. A bona enim vita pendet electio ad gloriam, sicut a mala vita pendet reprobatio et damnatio; adeoque bona vita electionis, sicut mala reprobationis est causa. Atqui bona et mala vita. est in arbitrio et potestate cujusque: quisque enim per gratiam Dei potest bene vivere, potest et male, si velit; ergo electio quoque ad gloriam, et reprobatio est in arbitrio et potestate cujusque. In cujus enim arbitrio et potestate est causa, in ejusdem arbitrio et potestate est et effectus illius causæ.

Hinc Secundo, moraliter discimus, quanto studio peccata fugere debeamus, nimirum tanto, quanto æternam nostram salutem prosequimur. Nam certissimum non tantum signum, sed et causa efficacissima nostræ prædestinationis et electionis ad gloriam est, si peccata quam studiosissime evitemus, et superemus per virtutum contrariarum exercitia et sancta opera. Unde S. Petrus epist. 2. c. 1. 10 *Satagite*, inquit, *ut per bona opera, certam vestram vocationem et electionem faciatis: hæc enim facientes*, non peccabitis aliquando Et Paulus 1. Corinth. 9 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, et in servitutem redigo: ne forte, cum aliis prædicavero, ipse reprobus efficior.*

20. IN MAGNA AUTEM DOMO NON SOLUM SUNT VASA AUREA ET ARGENTEA, SED ET LIGNEA ET FICTILIA.] Putat Adamus et alii, hic esse secundam responsionem ad tacitam objectionem vers. præcedentis cur scilicet Deus in tanta fidelium paucitate perire sinerit quosdam ab Hymenæo subversos a fide excidere. q. d. Id mirandum non est Sicut enim mirum non est, imo ordinarium est, in una et eadem domo varia reperiri vasa, quædam aurea et argentea, alia lignea et testacea: ita mirum non est, in una et eadem Ecclesia alios esse bonos, alios esse malos, alios salvandos, alios damnandos. Verum ex hac applicatione sequitur non tantum malos, sed et hæreticos esse in Ecclesia Sic enim in eadem domo sunt vasa quædam aurea, quædam vero testacea, per quæ significantur hic hæretici ab Hymenæo in hæresim pertracti, ut ipsi volunt. Adde, hanc occupationem nimis remotam, et longius petitam videri; præsertim cum nil tale significent verba Apostoli, sed plana sint, planeque præcedentibus connexa.

Dico ergo, hæc verba cum proxime præcedentibus cohærere: dixerat enim Apostolus, *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat* nomen *Domini:* jam ne quis miretur et objiciat. Si ita est et esse debet, uti dicis, quomodo ergo inter Christianos qui invocant nomen Domini, nonnulli sunt improbi, qui non discedunt, sed sequuntur iniquitatem? Respondet Apostolus, Id nemini mirum debere videri: si enim nemo miratur in magna domo repariri tam vasa fictilia quam aurea, tam vilia quam honorifica, tam pollubra et matulas quam lances et cyathos: pari modo nec mirari quis debet, si in eadem Ecclesia quæ Deum colit, adorat et invocat, alii sint boni qui discedant ab iniquitate, alii sint mali qui sectentur iniquitatem. Quod ut melius intelligatur.

Quæritur, quid significet hæc *magna domus*? Respondet Primo, Chrysost. cum suis, et Theodoret. per *domum* intelligi mundum totum, non autem Ecclesiam, quia in Ecclesia, ait, non sunt vasa lignea et fictilia, id est mali, sed tantum aurea et argentea, id est, soli boni et justi: in mundo autem sunt utrique. Idem fuit sensus et expositio Novati olim hæresiarchæ, quam hic rejicit Ambrosius. Ne quis vero Chrysostomum hic cum Novato sentire putet, quod soli justi sint in Ecclesia, sciat eumdem Chrysostomum contrarium docere in Psal 39. assereréque contra Novatum et Calvinum, non solos bonos et electos, sed et malos ac reprobos esse in Ecclesia. Quod ergo hic dicit, solos bonos ad Ecclesiam pertinere, intellige per se quasi partes et membra viva: mali enim sunt membra Ecclesiæ, sed semimortua; quia carent anima et vita primaria Ecclesiæ, quæ est charitas. Ecclesia enim est quasi una persona politica, cujus corpus est exterior fidei professio, et communio cum aliis fidelibus in Sacramentis et sacrificiis sub uno capite Romano Pontifice: animæ vero Ecclesiæ generalis et imperfecta, est fides; specialis vero et perfecta, est charitas. Sicut enim hominis forma est anima tum vegetativa et sensitiva, tum rationalis; et rationali proprie vivit homo, qua homo est, adeoque solum caput vivit proprie anima rationali: sic et charitate vivunt soli justi; cæteri mali licet, vivunt tamen fide et spe; sicut in homine sæta membra licet non ratiocinentur, ut caput, sen-

tiunt tamen et vegetantur, videnturque solum vivere anima vegetativa et sensitiva. Vide dicta Ephes. 4. v. 16 Huc referri potest expositio S. Basilii hom *Quod Deus non est auctor malorum*. *Vas aureum*, ait, *estis, qui mente moribusque simplex ac sine dolo est. Argenteum, qui illo paulo est inferior, dignitatis ac pretii æstimatione. Testaceum est, qui terrestria sapit, et frangi conterique est aptus. Ligneum, qui per peccatum facile sordet, et igni æterno materiam præbet.*

Verum Secundo, multo aptius per *domum* hanc non mundum, sed Ecclesiam intelligimus. Hæc enim est domus eorum qui invocent nomen Domini, uti præcessit: et sic sæpe alibi Apostolus *domum Dei* vocat Ecclesiam, ut 1 Timoth 3. v. 15. *Ut scias*, ait, *quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia*. Ad Hebr. 3 5 *Moses fidelis erat in domo ejus*. id est, in Ecclesia et populo fideli Judæorum. Hinc fideles quasi in eadem domo, scilicet Ecclesia versantes vocat Apostolus *domesticos fidei*. Galat. 6 10. Ita S. August. l. 4. de Bapt. contra Donat. cap. 12. et alibi passim.

Quæres Secundo, quænam in hac domo, scilicet Ecclesia, sint vasa aurea et argentea, et quænam lignea et fictilia? Respondet Primo, S. Aug. loco citato vasa aurea et argentea esse fideles, lignea vero et fictilia esse hæreticos.

Dices, Ergo S. Aug. sentit hæreticos esse in domo, id est, in Ecclesia. Respon. Sentit eos esse in Ecclesia non proprie, sed secundum aliquid, scilicet, quia retinent characterem baptismi, veraque Ecclesiæ Sacramenta administrent, et ab Ecclesia quasi aliquo modo subditi puniri possunt. Denique antequam per publicam separationem et obstinationem ab Ecclesia se segregent, cum fidelibus in Ecclesia vivunt, dignitatemque et jurisdictionem quam in Ecclesia habuerunt, servant. Agit enim S. August. contra Donatistas, qui volebant baptismum ab hæreticis, tamquam ab Ecclesia extorribus collatum esse invalidum at iterandum. Sic et S. Cyprianus epist. ad Antonianum, censet Hymenæum et Philetum necdum publice exiisse ex Ecclesia, nec Ecclesiæ judicio, hucusque damnatos at ejectos fuisse sed in ea adhuc quasi vasa fictilia delituisse.

Verum Secundo et aptius, hæc ita explices; *domus*, est Ecclesia; *vasa*, sunt fideles : *aurea* et *argentea*, sunt firmi at illustres in fide et justitia; *lignea* vero et *fictilia*, vel, ut græce est, ὀστράκινα, id est, testacea, sunt vulgares: fragiles, infirmi in fide et charitate : nam hæretici nec vasa aurea, nec fictilia sunt sed potius vasa fracta et ex domo projecta at ejecta.

Et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam] In Græco est paronomasia, τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, q. d. Quædam in decus, quædam in dedecus. Rursum Nota hebraismum: *vas in honorem*, id est, vas honorificum, *vas in contumeliam*, id est, vas vile et inglorium, uti sunt ollæ et matulæ Tertio, alludit Paulus ad factum Jeremiæ, qui cap. 18. jussu Domini fecit vas testaceum fragile, quod lapsu confractum, fuit in contumeliam, sed a Jeremia reparatum factum fuit in honorem, ut significaret idem futurum Judæis si a peccatis se expurgarent. Vide dicta Rom. 9. v. 21 Jam Quarto, quoad sensum putavit aliquando S. Aug secutus S. Cypr. omnia et sola vasa aurea et argentea esse in honorem, ac vicissim omnia et sola lignea et fictilia esse in contumeliam : verum accuratius rem expendens id retractat secutus Tichonium l. 2. Retract. cap. 16 et merito Græca enim sic habent, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν, id est, hæc quidem in honorem, hæc vero in contumeliam. q. d. Ex vasis tam aureis et argenteis, quam ligneis et fictilibus, alia sunt in honorem, videlicet fideles ii qui in fide et justitia perstitunt, et re ipsa constantes sunt, sive illustres sint, sive vulgares at fragiles, cætera vero tam aurea quam fictilia, puta peccatores omnes qui sunt in peccatum mortale prolapsi, sive illustres, sive vulgares fuerint, sunt vasa in contumeliam. Idem clare patet ex exemplo Jeremiæ et Pauli ad Rom. 9. jam citato. Hi enim ex eodem luto vas testaceum faciunt unum in honorem, alterum in contumeliam Et sic in magna domo etiam nobilium et principum, videmus matulas sæpe et pollubra fieri ex argento; et vice versa quædam testacea servire principum mensis, ut ex eis faciant lances et orbes. Unde olim vasa Samia, nunc porcellane, et Chinensia, quia tersa et polita, licet lutea sint, habentur in pretio. Hinc Ausonius sic canit de Agathocle:

Fictilibus cœnasse ferunt Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sæpe onerasse luto:

ut scilicet perpetuo meminisset, se esse figuli filium Idem hic ex iis quæ Paulus præmisit colligi potest: hisce enim verbis explicat illud versus præcedentis, *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini*, ut constet qui sint firme Dei fundamento, quos Deus quasi suos signavit: jam autem discedere ab iniquitate jubet tam eos qui sunt vasa testacea, quam qui sunt aurea Hinc Quinto, clarissime convincitur in magna domo, id est Ecclesia, non tantum esse bonos, sanctos, et, ut Calvinus vult, prædestinatos; sed etiam malos, peccatores et reprobos: sicut in arca Noe animalia erant tam immunda, quam munda, sic in Christi domo et familia vas aureum fuit Judas, sed factus est vas in contumeliam, cum fur esse cœpit, et tandem fidem Christumque prodidit: Thomas vero de Christi resurrectione dubitans, fuit vas fictile, sed a Christo confirmatus, factus fuit vas in honorem. Unde sequitur.

21. Si quis ergo se emundaverit ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum et utile Domino, ad omne bonum opus paratum] *Ab istis*, scilicet hæreticis, Hymenæo et Phileto, eorumque asseclis. Ita aliqui, Verum vox *hæreticis* hic remotius et inconcinnius repetitur et revocatur: nec enim proprie quis dicitur se ab hæretico, sed ab hæresi emundare. *Ab istis ergo*, supple *vasis contumeliæ*, quod immediate præcessit, ut scilicet discedet ab omni iniquitate: eo enim hæc omnia pertinent, ut dixi.

Nota To *emundaverit*, id est. omnino expurgarit se: non enim sufficit purgere aut tollere ex anima unum alterumve peccatum, sed omnia omnino everrendo et expurgando sunt, ut anima tota sit munda et pura: perinde ut nonnulli, præsertim Hollandi, suas domos et suam supellectilem ita emundant et expurgant, ut nihil sordium, sed omnis nitor et decor in ea appareat, imo resplendeat. Ita se emundavit S Magdalena cui dimissa sunt peccata multa, quoniam dilexit multum. De qua canit Ecclesia: *Post fluxæ carnis scandala*,

fit ex lebete phiala, in vas translata gloriæ de vase contumeliæ.

Nota secundo, Τὸ *emundaverit se.* Hinc enim contra Novantes patet, esse liberum arbitrium, hominemque per illud gratia Dei instructum et roboratum posse non tantum moraliter bene vivere, sed et a peccatis se emundare et sanctificare.

Nec satisfacit Responsio Bezæ dicentis, hominem se emundare non per liberum arbitrium, sed per efficacem impressionem Dei, qua Deus ipse solus efficaciter et potenter efficit in homine ut ipse se emundet: solum enim Deum in homine efficere bonam et efficacem voluntatem emundandi seipsum, hancque in solidum uni Deo deberi. Nam si Deus totam hanc emundationem solus peragit, ita ut nihil agat liberum hominis arbitrium; frustra homines hic adhortatur Apostolus, ut discedant ab omni iniquitate, et ab ea se emundent. Sicuti frustra diceretur mari, Emunda te a cadaveribus: et cerevisiæ, Emunda te a fæcibus: utrumque enim necessario et naturaliter peragit et mare et cerevisia, ita S. Ambros. et Chrysost. qui ait, *Vides*, inquit, *ut non naturæ, carnalisve necessitatis sit, aureum esse vel fictile, sed nostræ tantummodo voluntatis.* Sic Christus Matth. 12. v. 33. *Aut facite*, ait, *arborem bonam, et fructum ejus bonum, aut facite arborem malam, et fructum ejus malum.* Quod explicans S. Aug. lib. de actis cum Felice Manichæo c. 4. *Nemo*, inquit, *nisi Dominus arborem facere potest: sed habet unusquisque in voluntate suo, aut eligere quæ bona sunt, et esse arbor bona, aut quæ mala, et esse arbor mala.*

Nota Tertio, justos qui se a peccatis emundant, vocari *vasa in honorem sanctificata, et utilia Domino:* quia scilicet apta et præparata sunt ad omne opus bonum, v. g. ad pie, caste, sobrie vivendum, ad patientiæ, humilitatis, charitatis, aliarumque virtutum omnium actus exercendos. Hic enim est fructus justitiæ et amicitiæ Dei, quod scilicet Deus ipsos quasi amicos suos gratia sua instruat, roboret, excitet, præveniat ad quævis virtutum opera peragenda; et quo homo magis se justificat, et sanctificat, eo ad majora et magis heroica bona opera hominem excitat et corroborat Deus, adeoque subinde ad miracula facienda. E contrario injusti, qui sunt in peccato mortali, sunt vasa in contumeliam, polluta, inutilia, prona et comparata ad omne malum. Vide ergo quam peccatum fugere, et, si in peccatum inciderimus, quam sollicite et cito a peccatis nos expurgare debeamus, ne illa nos suo pondere in alia, et alia, ac tandem in barathrum detrahant.

Nota Quarto. Per vasa fictilia, et vasa in contumeliam, non intelligit Hymenæum, Philetum, aliosque hæreticos, sed quosvis malos et peccatores, uti dixi. Hinc tamen remote colligendum relinquit Apostolus, non mirum videri debere, si inter tam varios, aliqui maxime fragiles et inconstantes, uti a justitia et sanctitate, ita tandem a fide et Ecclesia deficiant, puta Hymenæus, Philetus, eorumque gregales ab eis subversi, sicut mirum non est, in magna domo, ubi multa sunt vasa aurea et fictilia, partim ad decora, partim ad vilia et dedecora hominis obsequia comparata, ex eis nonnulla, præsertim testacea, frangi et e domo abjici, quæ non ab alio quam a Deo reparari et restaurari possint.

22. Juvenilia desideria fuge: sectare vero justitiam, fidem, charitatem et pacem.] *Juvenilia desideria*, vel, ut græce est ἐπιθυμίας, id est, cupiditates, vocat levitatem, gulam, libidinem, præcipitantiam animi, impetus, et omnia adolescentiæ vitia, ad quæ juvenes (qualis erat Timotheus cum Episcopus crearetur) propensi sunt: hisce enim opponit justitiam, fidem, charitatem. Ita Chrys. Ambr. et alii. Verum magis proprie et directe respexit Apostolus ad curiositatem, ambitionem, et inanem gloriam, quam juvenes ambiunt, præsertim docti, ut velint videri subtiles, sapientes, cæterisque doctiores; ideoque quærunt et proponunt novas, curiosas, sed stultas et indisciplinatas quæstiones, ex quibus oriuntur lites et pugnæ, ut sequitur: quibus opponit Apostolus charitatem, et pacem omnemque justitiam, id est, vitæ integritatem. q. d. Noli ut juvenis, ambire sapientis et doctoris nomen, sed ambi vitæ integritatem, ac præsertim charitatem et pacem, ut in iis excellas. Redit enim Apostolus ad v. 15. et 16. ubi monuit Timotheum, ut se exhibeat operarium inconfusibilem, qui recte tractet verbum veritatis, et ut profanas ac inanes vocum novitates devitet, quales sectati sunt Hymenæus et Philetus: ad quos ea occasione hucusque digressus, jam ad interruptum sermonem, et propositum suum redit; scilicet, ut doceat Timotheum Episcopum, quid et quomodo, qua scilicet æquitate, gravitate, modestia, charitate populum docere, et errantes corrigere ac revocare debeat.

23. Stultas et sine disciplina quæstiones devita, sciens quia generant lites.] Pro *sine disciplina* græce est ἀπαιδεύτους, id est, ut Ambr. ineruditas, insensatas, quæ scilicet nihil habent sensus, nihil ad veram disciplinam et sapientiam conferunt, quales sunt quæstiones futiles Judæorum, de suis genealogiis; et Gentilium, de suis deorum fabulis, uti dixit epist. 1. c. 4. v. 4.

Secundo, pro *devita*, græce est παραιτοῦ, id est, rejice, et respue. Tertio, pro *lites*, græce est μάχας, id est, pugnas: lites enim non sunt aliud quam pugnæ non verborum, sed verborum.

24. Servum Domini non oportet litigare.] Græce μάχεσθαι, id est, pugnare et digladiari, scilicet verbis, id est, litigare. Ita S. Ephrem moriens in suo testamento gloriatur, quod nunquam cum ullo Christiano verbis contenderit aut litigarit. Ita de Christo prædixit Isaias, ut habet S. Matth. c. 12. v. 19. *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.*

24. 25. Sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati.] Nota hic quatuor dotes necessarias bono pastori et doctori. Primo enim decet eum esse *mansuetum*. Secundo, esse *docibilem*, id est, qui non litiget, sed docilis sit, et doceri se sinat, inquit Anselm. et Cyprian. epist. ad Stephanum Pontificem. Verum hæc non tam doctoris quam discipuli est virtus; sed respondet Cyprianus: *Oportet*, inquit, *episcopum non tantum docere, sed etiam discere, quia et ille melius docet, qui quotidie proficit, et crescit discendo meliora.* Verum ut hoc ita sit, hic sensus non respondet Græco. Nam græce est διδακτικόν, id est, aptum et paratum ad docendum. Ita Syrus et Theophylactus.

Tertio, *patientem*, intellige non morborum, aut adversitatum, sed morum et infirmitatum proximi.

ut scilicet toleret hujus sive auditoris, sive obtrectatoris protervium, illius duritiem, alterius scommata, uti medicus tolerat ægrotantis phrenetici convicia et ineptias; nec desperet sed patienter et longanimiter eorum conversionem: et assiduæ suæ doctrinæ exhortationisque fructum expectet uti piscatores toto die piscentur, et piscium capturam vel ipsa vespera expectant; et sicut agricolæ post tot labores et menses patienter messem expectant, inquit Chrysos. et hoc significat Græcum ἀνεξίκακον.

Quarto, pro *modestia*, græce est πρᾳότητι, id est, mansuetudine et lenitate Vide Chrysostom homil. de mansuetudine tom. 5. et sancti Dionysii epist. 8. ad Demophilum ubi ait, *Hebræorum tradit historia, Mosen eximiæ mansuetudinis merito, divina amicitia et familiaritate dignatum: ac si quando ipsum divino aspectu excidisse commemorat, non id ei, priusquam a mansuetudine defecerit, contigisse describit. Erat enim, inquit, mansuetus valde, atque ideo Dei famulus dicitur, dignior que Prophetis omnibus, cui Deus visionis suæ gratiam largiretur.* Et infra: *Noverat enim oportere eum qui Deo bono familiariter jungitur, quam maxime conari ei pro viribus simillimum fieri.* Deinde tales quoque fuisse docet Job, Joseph, Abel, et David; de quo dixit Deus, *Inveni virum secundum cor meum.* Hinc canit ipsemet David: *Memento Domine David, et omnis mansuetudinis ejus* Talem denique fuisse docet Christum, qui circumdatus fuit infirmitate, fratribusque per omnia assimilari voluit, ut disceret compati et condolere iis qui ignorant et errant. *Atque hoc* (inquit S. Dionys.) *eximiæ in se dilectionis argumentum capit* (Christus) *si oves ejus modestissima gubernatione pascamus; et nequam appellat eum, qui conservo non dimiserit debitum.* Denique sub finem epistolæ, mirum huc de re visionem refert, quæ sancto Carpo ostensa fuit.

Quinto, pro *qui resistunt veritati*, græce est tantum τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας, id est, qui contraria, et, ut legit Ambrosius diversa sentiunt, qui alterius sunt sententiæ. Non agit hic de formalis et obstinatis hæreticis (hos enim vitari jubet) sed de iis, qui vel ex malo instructione, vel ex malorum consortio, aut aliunde pravas habiberunt opiniones: hos enim leni correptione, quasi medicina sanandos esse docet. Hinc putet. τῇ *veritati*, non esse in Græco, sed recte noster Interpres illud, utpote subintellectum, expressit; uti et S. August. l. de Correptione et gratia c. 5 Syrus pro *veritati* habet לקובלה *lecubele*, id est, sibi, vel contra se. q. d. Episcopus et doctor leniter corripiat eos qui sibi docendi contradicunt. Pulchre et pie S. Chrys. *Au non vides*, ait, *parentes quomodo filiis suis, licet de vita desperatis, assideant lacrymantes, lamentantes, exosculantes, omnia quæ possunt admonentes ad supremum usque halitum; hæc tu quoque facito pro fratribus. Et tamen illi non possunt lacrymis ac lamentis morbum depellere, aut mortem imminentem abigere: tu vero frequenter poteris animam deploratam, assiduitate instantiaque per lamenta revocare ac suscitare*

25. NEQUANDO DEUS DET ILLIS POENITENTIAM, AD COGNOSCENDAM VERITATEM.] *Nequando*, id est, si forte, si quando: Græcum enim μήποτε, tametsi quando, quin nequando significat. Magis enim non semper negantis, sed etiam dubitantis est. Ita Theophy. Subaudi, *ut experiatur*, q. d. Episcopus patienter toleret, et leniter corripiat eos, qui fidei contrariantur; *ut experiatur*, si forte, vel anne forte, aliquando *det illis Deus pœnitentiam*, id est sua gratia commoveat, compungat et convertat eos.

Nota. Deus non dat pœnitentiam, fidem et charitatem eo modo quo puero datur pomum, aut militi equus; pœnitentia enim non est instar pomi aut equi; sed est actus liber voluntatis, qui ab alio proprie dari non potest, sed ab ipsa voluntate libere elici debet Dicitur ergo Deus dare pœnitentiam et alias virtutes, quia sua gratia excitat et impellit liberum arbitrium, ut ipsum sponte sua ex seipso, cooperante gratia Dei, pœnitentiæ, aliarumque virtutum actus eliciat. Vide dicta 1. Corinth. 7. v. 7.

Hinc Nota Secundo, neminem e peccatis posse resurgere et agere pœnitentiam, nisi Deus id illi dederit, et sua gratia ad hoc eum excitarit. Unde S. Augustinus Enchirid. cap. 82 *Non solum*, inquit, *cum agitur pœnitentiam, verum etiam ut agatur Dei misericordia necessaria est : alioqui non diceret Apostolus de quibusdam. Ne forte det illis Deus pœnitentiam.*

Aliter hunc locum explicat Anselmus q. d. Apostolus, Non debemus desperare animum, nec cessare ab errantium correptione, et si illi se corrigere nolint: ne forte aliquando nobis cessantibus, et curam eorumque abjicientibus, Deus curam eorumdem suscipiat, detque illis pœnitentiam; itaque Deus sua charitate nostram tepiditatem confundat et pudefaciat. Hic sensus magis pius et moralis est, quam litteralis et genuinus

26. ET RESIPISCANT A DIABOLI LAQUEIS, A QUO CAPTIVI TENENTUR AD IPSIUS VOLUNTATEM.] Pro *resipiscant*, græce est ἀνανήψωσιν. quod duo significat: Primo, redeant ad sobrietatem: Secundo, evigilent, vel expergiscantur: νήφειν enim tam evigilare, quam sobrium esse significat. Hinc sequitur peccatores, et maxime illos qui a fide aberrant, esse ebrios et dormientes, adeoque quasi emotæ mentis, ut veritatem veramque ad beatitudinem viam videre et intueri non possint.

Nota. Pro *diaboli laqueis*, Theoph vertit, *a diaboli reti:* Quia, inquit, diabolus multas habet artes et insidias quasi tendiculas, quales habet rete, quibus mentes hominum præsertim peccatorum irretit et illaqueat.

Tertio, pro *a quo captivi tenentur*, græce est, ἐζωγρημένοι. quod proprie dicitur de iis, qui vivi capiuntur; uti milites bello victi, aut sicuti feræ reti captæ. Hinc patet peccatorem esse diaboli captivum, quia peccatum quasi funem quo trahatur, sponte sua diabolo tradidit. Idque Primo, quia e peccati et diaboli potestate nulla sua naturali vi aut virtute. Sed sola gratia Dei exui potest. Secundo, quia diabolus peccatorem quasi suum servum agitat et impellit quo vult ad alia peccata; sed ita ut peccator vivus, id est liber remaneat: quia tentari, vexari, impelli a diabolo, non autem in consensum et peccatum novum adigi aut compelli potest, nisi libere tentanti et tentationi cedat et consentiat; uti sæpe fit in tanta hominum maxime peccatorum infirmitate.

Quarto, τὸ *ad illius voluntatem*. Beza sic intelligit ad *illius*, scilicet, Dei voluntatem præstandam Verum.

hoc nimis remotum est, ut ex v. præc. nomen *Deus* hic revocetur, præsertim cum proxime præcedat nomen diaboli, ad quod longe commodius referri potest pronomen *illius*. Nec obstat diversitas relativorum in Græce αὐτοῦ et ἐκείνου; quasi illud ad diabolum, hoc ad Deum pertineat. Apostolus enim copiæ gratiæ noluit repetere τὸ αὐτοῦ, sed pro eo substituit ἐκείνου, etiamsi de eadem persona, puta diabolo, loqueretur, eritque tunc sensus efficacior et penetrantior, qui peccatores a peccato deterreat, et ad pœnitentiam celerem incitet; nimirum si cogitent eos quamdiu in statu peccati consistunt, ita a diabolo captivos teneri, ut ad ejus voluntatem et libitum huc illuc ad quævis vitia impellantur. Perinde enim, ut navis fracto gubernaculo illuc ducitur quo tempestas voluerit: sic et homo divinæ gratiæ auxilio perdito per peccatum, non quod vult ipse, sed quod diabolus vult, agit et operatur, inquit Chrysost. Idipsum pulchra similitudine pueri qui aviculam filo ligatam retinet et huc illuc avolare sinit sed mox filo retrahit, declarat S. Anselm. lib. de Similitud. c. 189. *Instar hujus pueri*, inquit, *jocatur diabolus cum peccatoribus, quos irretitos suis laqueis, pro sua voluntate in diversa vitiorum impedimenta pertrahit. Sunt enim multi avari, ebriosi, luxuriosi, qui proponunt avaritiam, gulam, libidinem deserere, et putant instar avis se libere avolaturos: sed quia pravo usu irretiti ab hoste tenentur, nolentes in eadem vitia dejiciuntur, fitque hoc sæpius nec omnimodis liberantur, nisi magno conatu et gratia Dei funis rumpatur pravæ consuetudinis.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBIT MORES IMPIOS HÆRETICORUM A V. 1. USQUE AD V. 10. INDE HORTATUR TIMOTHEUM AD CONSTANTIAM, PATIENTIAM ET MARTYRIUM, USQUE AD V. 14.

A VERS. 14. AD FINEM USQUE, EUMDEM INCITAT AD STUDIUM SACRÆ SCRIPTURÆ, TANQUAM QUÆ UTILIS SIT, UT PERFECTUS SIT HOMO DEI, ET AD OMNE OPUS BONUM INSTRUCTUS.

1 Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa: 2 Erunt homi-
nes seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati,
scelesti, 3. Sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate,
4. Proditores, protervi, tumidi, et voluptatum amatores magis quam Dei: 5. Habentes speciem
quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Et hos devita: 6. Ex his enim sunt, qui pene-
trant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis:
7. Semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes. 8. Quemadmodum autem
Jannes et Mambres restiterunt Moysi: ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi
circa fidem, 9. Sed ultra non proficient: insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et
illorum fuit. 10. Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longa-
nimitatem, dilectionem, patientiam, 11. Persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ,
Iconii, et Lystris: quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus, 12. Et omnes
qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. 13. Mali autem homines et sedu-
ctores proficient in pejus; errantes et in errorem mittentes. 14. Tu vero permane in iis quæ di-
dicisti, et credita sunt tibi: sciens a quo didiceris. 15. Et quia ab infantia sacras litteras nosti,
quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem quæ est in Christo Jesu. 16. Omnis scriptura di-
vinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in ju-
stitia: 17. Ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

1. HOC AUTEM SCITO, QUOD IN NOVISSIMIS DIEBUS INSTABUNT TEMPORA PERICULOSA.] Pergit Apostolus præmonere et confirmare Timotheum ne miretur cum viderit subnasci in Ecclesia hæreticos, qui fidem et virtutem Christianam eliminent, quales fuerunt Simon, Menander, Carpocrates, Cerinthus, et Gnostici: de quibus hunc locum Apostoli intelligit Epiphan. hæresi 26. Hi enim sceleratissimi fuerunt, planeque addicti carnis deliciis et libidinibus; hique speciem pietatis præ se ferebant, sed ejus virtutem abnegabant. Nam de hæreticis loqui Apostolum patebit v. 6. 8. et sequentibus. Nota *Tempora novissima* nonnulli intelligunt tempora Antichristi: tunc enim sceleratissimi erunt tam hæretici, quam homines, ac præsertim ipse Antichristus hæresiarcha. Verum non ea solum, sed etiam proxime Paulum sequentia tempora vocari hic *novissima*, patet ex eo quod Timotheo jubet v. 5. dicens, *Et hos devita*. et ex eo quod sequitur v. 6 *Ex his enim sunt qui penetrant domos*, etc. quibus verbis præsentia vel jam incipientia tempora denotat.

Quæres, quomodo ergo illa hic vocat *novissima?* Respondeo, per hebraismum: Hebræum enim אחרי *achore*, quod noster Interpres vertere solet *novissimum*, significat id quod sequens et posterius est, sive proxime sequatur, sive remote, q. d Apostolus, *In novissimis*, id est, in sequentibus, atque adeo jam incipientibus temporibus, erunt periculosi dies. Novissima ergo tempora hic vocet ea, quæ a suo tempore decursura et secutura erant usque ad finem mundi. Adde, Prophetas Messiæ, sive Christi, tempus vocare novissimum, quia est ultima mundi ætas, ultimaque lex, religio et Ecclesia Christi, cui nulla alia succedet. Sic dicitur ex Joele Act. 2. *Et erit in novissimis diebus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem*. Et 1. Joan. 2. 18. *Filioli, hora novissima est*, id est novissimum tempus, novissimus status Ecclesiæ ac mundi jam est.

Nota Secundo. Pro *tempora periculosa*, græce est καιροὶ χαλεποὶ, id est, tempora difficilia et molesta; quia scilicet homines illis temporibus futuri, erunt difficiles et molesti, imo pessimi, ut sequitur. Ita Chrys.

2. Et erunt homines seipsos amantes.] Nota Copula et, non tam copulativa, quam causalis hic est; idemque significat quod *quia*: dat enim causam cur futura sint tempora periculosa, quia scilicet erunt homines sui amantes. Sic Hebræis sæpe *vau* copulativum sumunt pro כי *ki*, id est, *quia*, Romana Biblia non habent τὸ *et*.

Nota Secundo. Pro *seipsos amantes*, gr. est φίλαυτοι, id est sui amantes, suæ gloriæ, lucri, commodis studentes. Philautia hæc sive amor sui omnium malorum est origo. *Philautus enim qui se amat*, inquit Plato l. 5 de Legibus, *cum seipsum magis quam veritatem honorandam putet, quid justum, bonum, pulchrum sit, male judicat*. Additque Plato: *Decet eum qui magnus vir futurus est, neque seipsum, neque sua diligere; sed justa semper, sive ab ipso, sive ab alio gerantur*. Hinc S. Aug. initio l. 1. de Civit. duas civitates constituit, unam Dei, alteram diaboli *Civitas*, ait, *Dei incipit et construitur ex amore Dei, et crescit ad odium sui ipsius: civitas vero diaboli incipit ab amore sui, et crescit usque ad odium Dei per contemptum proximorum Qui enim proximum odit et contemnit, mox etiam Deum odio habebit et contemnet*. Nam hæc duo maxime sibi contrariantur, scilicet charitas, et philautia, sive amor sui. Charitas enim se dilatat et diffundit in Deum et proximum, amor vero sui omnia suo in arctum constringit et reflectit in se ipsum, ut notat Theoph. Unde S. Anselm. ex S. Augustino singula quæ hic sequuntur vitia pastoribus Ecclesiæ applicans et explicans, omnia ostendit manare ex philautia, sive ex amore sui. Vide eum, si lubet. Quare recte concludit S August. tract. 123. in Joannem, amorem sui, non esse amorem sed odium sui. *Nescio*, ait, *quo inexplicabili modo quisquis seipsum*, non *Deum amat, non se amat; et quisquis Deum, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim non potest vivere de se, moritur utique amando se: cum vero ille diligitur de quo vivitur, non se diligendo magis diligit, qui propterea se non diligit, ut eum diligat de quo vivit*.

Cupidi.] Græce φιλάργυροι, id est, amatores pecuniæ, avari.

Elati.] Græce ἀλαζόνες, id est fastuosi, arrogantes, jactabundi, ut suam eruditionem, eloquentiam et virtutes aliam supra veritatem extollant et jactent.

3. Sine affectione.] Græce ἄστοργοι, id est, ut Primasius, sine pietate, inhumani, impii in parentes, uxores, famulos, cognatos, benefactores, ut naturalem affectum et compassionem, quæ Græcis στοργὴ dicitur, exuisse, et insensibiles ac barbari effecti, brutorum aut saxorum duritiem et stuporem induisse videantur. Ita Theoph Unde ex S. Aug. Anselm. vertit, *sine visceribus compassionis*.

Sine pace.] Græce ἄσπονδοι, id est, sine fœdere; puta fœdifragi, ut, sicut cum suis pietatem non servant, ita cum externis amicitiæ et fœderum jura non ineant, vel inita non colant, sed violent. S. Aug. tract. 123. in Joan. intelligit inquietos qui alios quiescere non sinunt, sed ubique pacem turbant.

Incontinentes.] Græce ἀκρατεῖς, id est intemperantes, scilicet, gulosi et luxuriosi. Chrys. tamen generalius intelligit eos qui quasvis immodicas voluptates, et animi cupiditates moderari et frænare nesciunt; sed eas proni, quasi pecora sequuntur. Hisce enim cohibendis generalis virtus, continentiæ scilicet, ponitur ab Aristotele.

Sine benignitate.] Græce ἀφιλάγαθοι, id est non amantes bonos; puta *bonorum osores*, ut vertit Vatab. Hæc enim vitia privativa, per mosin. positivum vitium virtuti, qua privant oppositum significant, uti jam exposui in singulis.

4 Proditores.] Græce προπετεῖς, id est, at vertit Vatablus, *præcipites* et *temerarii*; Theuph. vertit, *leves* et *instabiles*

Tumidi,] τετυφωμένοι, id est, qui typho superbiæ turgent, inflantur et tument.

Voluptatum amatores magis quam Dei.] Id venustius et significantius una voce exprimunt Græca, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι Epiphan hæresi 36. putat hic Apostolum perstringere spurcissimas Simonis et Gnosticorum voluptates ac libidines. Eosdem taxat Judas in sua epist. quod *Domini nostri gratiam transferant in luxuriam*. Ita passim hæresiarchæ et hæretici voluptuarii fuernat, eoque de causa plurimos habuerunt asseclas, sicut et Epicurus plures discipulos habuit, quam alii Philosophi. *Epicuri*, inquit Lactantius lib. 3. Divin. instit cap. 16. *disciplina multo celebrior semper fuit, non quia veri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomen voluptatis invitat: nemo enim non in vitia pronus est, eoque vincere difficillimum est. Nam*, ut ait Cyprianus lib. de Bono pudicitiæ, *voluptatem vicisse voluptas est maxima: nec ulla major est victoria, quam ea, quæ a cupiditatibus refertur. Qui enim hostem vicit, fortior fuit, sed alterò: qui vero libidinem repressit, seipso fortior fuit*.

Notat Theophyl. eos qui amant corporis voluptates, non posse affici Deo et rebus divinis: voluptates enim spirituales quæ animum erigunt ad cœlestia, contrariæ sunt carnalibus quæ animum deprimunt et effœminant. Hinc nobilis ille Gentilis, cum a suis ad carnis illecebras pelliceretur: *Absit*, inquit, *ut ego animum nobilem dejiciam, meque corporis mei mancipium efficiam* Et alter: *Magna*, inquit, *corporis cura, magna virtutis incuria est*.

5. Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes.] Pro *speciem pietatis*, S.

Cyprian. lib. de Unit. Eccles. legit, *deformationem religionis*, hoc est, formam et speciem religionis, ut videantur ejus velle inducere reformationem, seque vocent reformatæ religionis, cum revera ejusdem deformationem induant, sintque deformatores. Nam, ut sequitur, *virtutem* græce δύναμιν, id est vim et rem puta pietatem ipsam, quam simulant, non habent, nec operibus ostendunt, sed *abnegant*. q. d. Hypocritæ sunt, qui latentem impietatem specie virtutis tegunt. *Profitentur*, ait Ambr. *se Christianos, cum sint et nequissimi opere, et sensu perversi.* De quibus Christus Matth. 7. v. 15. *Attendite*, ait *a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.* Nam, ut ait Cyprian. ad Jubaianum: *Hæretici imitantur Catholicos, sicut simiæ imitantur homines, et sicut lupi imitantur canes, quibus similes sunt.* Hinc S. Aug. serm. 11. super Matth. docet hæreticos formam quidem pietatis habere, sed sine virtute et fructu, nisi Ecclesiæ reconcilientur. *Sicut*, ait, *potest esse visibilis forma palmitis etiam extra vitem, sed tamen invisibilis radicis vitam habere non potest, nisi in vite.* Taxat ergo Apostolus hic proprie hæreticos, qui sua adulatione, blandiloquentia, hypocrisi, habitu et specie externa videntur pii et religiosi, pieque ac sancte loqui, sed interim impia sua dogmata, sensim sine sensu instillant ac simul ad sua vitia et concupiscentias explendas alios, ac præsertim mulieres oneratas peccatis ut sequitur, pertrahunt. *Nam sanctimoniam*, ait Ambr. *defendunt, et lege sua favente turpiter vivunt; misericordiam laudant, cum inter se injusti deprehendantur; mundum spernendum asserunt, et semper avarute procedunt: jejuniis se insistere jactanter prædicant, cum omnes saginati videantur, tantum quod arte quadam pallidi cernantur, ut fallant.*

ET HOS DEVITA.] ἀποτρέπου, id est, aversare. Episcopo enim non satis est vitare hæreticos, sed eos aversari, imo iis adversari debet.

6. EX HIS ENIM SUNT QUI PENETRANT (græce ἐνδύνοντες, id est subeunt, et, ut Ambr. *irrepunt*) DOMOS, ET CAPTIVAS DUCUNT (S. Cyprian. legit, *prædantur*) MULIERCULAS ONERATAS PECCATIS, QUÆ DUCUNTUR VARIIS DESIDERIIS.] Pro *oneratas*, græce est σεσωρευμένα, id est, accumulatas et cumulo peccatorum obrutas, quæ quasi bruta aguntur variis desideriis curiositatis, novitatis, gloriæ, deliciarum, ornatus, luxuriæ. *Mirum negotium*, ait Cypr. l. de Bono pudicitiæ, *mulieres ad omnia delientæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris.* Has quasi dignum tali patella operculum, in suas hæreses post se captivas facile abducunt hæretici, tum quia mulier animal est molle, flexile et inconstans; tum quia carnis desideriis indulgent, ñsque se accommodant; tum quia carnis licentiam docent, et pœnarum ac gehennæ metum avertunt. Hinc docet Theoph. et OEcum. quod vir qui ab hæretico seduci se sinit, non vir, sed mulier haberi debet.

Notat S. Hieron. epist. ad Ctesiphontem tom. 2. omnes hæreses per mulieres propagari cœpisse. *Simon Magus*, ait, *hæresin adjutus auxilio Helenæ meretricis. Nicolaus Antiochenus omnium immunditiarum conditor choros duxit fœmineos. Marcion quoque Romam præmisit mulierem ad majorem lasciviam. Apelles Philomenem comitem habuit. Montanus Priscam et Maximillam primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arrius ut orbem deciperet, sororem principis ante decepit. Donatus Lucillæ opibus adjutus est. Elpidium cæcum Agape cæca duxit. Priscilliano juncto fuit Galla non Gente, sed nomine.*

7. SEMPER DISCENTES, ET NUNQUAM AD SCIENTIAM VERITATIS PERVENIENTES.] Id est pervenire valentes. Hoc enim est Græcum δυνάμενα, idque tum doctorum, tum suo vitio. Hæretici enim præsertim qui se Gnosticos quasi sapientes et scientes nuncupabant, nihil veri, veræque pietatis docere possunt. Rursum, mulierculæ hæ oneratæ peccatis, et plenæ cupidinibus, veritatis et pietatis incapaces sunt; tum quia parum habent critici, et inconstantes sunt, ut ab una quæstione, antequam ejus solutionem percipiant, ad aliam dilabantur; tum quia curiose scire tantum et intelligere volunt, non autem practice sapere et agere; tum quia suis desideriis aguntur et excæcantur. *Quomodo enim poterunt oneratæ peccatis mentes per viam rectam incedere, nedum progredi; quæ excæcatæ ipsam viam videre et inire non volent?* ait ex Aug. Ansel.

8 QUEMADMODUM JANNES ET MAMBRES RESTITERUNT MOSI, ITA ET HI RESISTUNT VERITATI, HOMINES CORRUPTI MENTE, REPROBI CIRCA FIDEM.] Ita, scilicet *Jannes et Mambres*, legunt Roman. Plantin. Anselm. et alii. Verum Regia, Græca, Syra et Numenius apud Euseb. l. 9. de Præp. Ev. c. 3. legunt *Jannes et Mambres*.

Nota. Hæc sunt nomina duorum magorum Pharaonis, qui in Exodo narrantur Mosi restitisse, et cum eo in Miraculis et portentis edendis certasse; et licet Moses eorum nomina non exprimat, Paulus tamen aliunde ea didicit, et hic expressit.

Quæres, unde ea didicerit Paulus? Respondet Ambros. et Origen. hom. 35. in Matth. Ex libro apocrypho hac de re edito, qui inscribitur *Jannes et Mambres*. Hunc enim Gelas. dist. 15. refert inter apocryphos. Sed hoc dici nequit; nec enim ex libro incertæ fidei certo hæc nomina asserere potuit Paulus. Dico ergo, hæc nomina Paulum didicisse traditione, vel certe inspiratione Spiritus Sancti, qui hæc ei dictabat. Ita Chrys. Theoph. et alii. Vere enim ita vocatos fuisse hos magos docet quoque Numenius Pythagoricus, apud Eusebium loco citato.

Nota Vocat eos *corruptos mente*, quia mentis integritatem vadiis cupiditatibus et vitiis corruperunt, indeque facti sunt reprobi circa fidem, ut nimirum fidem pariter abjicerent, reprobarent, corrumperent, fierentque hæretici, imo hæresiarchæ. Ubi adverte. Sicut bona et incorrupta mens facile fidem et sanam doctrinam haurit, ita mala et corrupta facile hæresim, magiam aliosque errores hauriet; adeoque hæresis non alia est causa, quam mala vita et corrupti mores, qua de re vide Alphonsum a Castro in proœmio libri contra hæreses.

9. SED ULTRA NON PROFICIENT.] Ut scilicet præter mulierculas oneratas peccatis, et similes homines leves et inconstantes, quos seduxerunt et seducunt (de qualibus dicit v. 13. *Errantes, et in errorem mittentes*) pergant seducere alios, qui sanæ et solidæ mentis sunt.

Secundo, ut Theoph. *Non proficient*, in sua videlicet hypocrisi et ficta pietatis specie ac larva; quin ea detegatur, deprehendatur et prodatur eorum fraus et falsitas. Unde sequitur:

INSIPIENTIA (ἄνοια id est amentia) EORUM MANIFESTA ERIT OMNIBUS, SICUT ET ILLORUM FUIT.] Sicut enim Jannes et Mambres resistentes Mosi in tertio cyniphum

portento, succubuerunt et dicere coacti sunt: *Digitus Dei est hic*, Exodi 8. 19. Ita omnis error non diu consistit, quin tandem ejus fallacia et falsitas pateat, et instar fumi evanescat. Hinc Hebræorum proverbium est, *Veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes*: quia illa semper, hæc parvo tempore durat. Idemque significant litteræ Hebraicæ שקר *sceker*, id est mendacii, quæ acuminatos, ideoque debiles, אמת *emet*, id est veritatis, quæ quadratos, ideoque solidos et constantes habent pedes. Apostolus, inquit Primasius, agit de Simone et Gnosticis, hæreticis scilicet sui temporis, quorum hæresis et impuritas vitæ patefacta mox evanuit. Sed pari modo videmus Photini, Nestorii, Sabellii, Manetis, Pelagii, et aliorum omnium hæreses aliis aliis citius evanuisse. Idem nostro tempore sensim fieri videmus, et brevi magis videbimus, lutheranismum et calvinismum consenescere et emori apud multos; apud alios in atheismum abire, eorumque asseclas fieri plane Politicos et Libertinos. Atque ut alios omittam, clarum exemplum est Manes ipse Manichæorum parens, qui cum filium regis Persarum a morbo se curaturum promisisset, ac vice versa occidisset, deprehensus et morte mulctatus est. *Comprehenditur*, ait Cyrillus Hierosolymitanus cath. 6. *Manes, et abducitur ad regem: cui rex exprobravit mendacium et fugam, irrisit servitutem ejus, occusavit filii cædem, damnavit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari lege Persico Manetam mandavit, et corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit, cutem vero qua tanto illius improbitas continebatur, tamquam utrem ante portas suspendi curavit.*

10. Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem.] Erasmus, Vatablus, et alii vertunt, *tu autem assectatus es meam doctrinam*, id est, a principio usque ad finem mihi evangelizanti affuisti, individuus meus comes fuisti. Verum hoc non videtur verum, nec huic loco congruum: nam Timotheus non affuit Paulo ab initio prædicationis; imo persecutiones illæ, quas Antiochiæ, Iconii et Lystris sustinuit Paulus, de quibus Act. 13. et 14. contingerunt antequam Timotheus adhæreret, imo antequam innotesceret Paulo. Innotuit enim illi primum Actor. 16. v. 1. Rursum incongrue diceitur quis assectari alterius persecutiones, passiones, longanimitatem, devotionem; pro eo quod diceremus aliquem esse comitem alteri, et præsentem in ejus persecutione, passione, devotione. Dico ergo proprie, *tu autem assecutus es*, id est, cognovisti et intellexisti sive præsens intuendo, sive a fide dignis audiendo, meam doctrinam: hoc enim quoque significat Græcum παρακολουθεῖν, scilicet mente aliquid sequi et assequi, id est intelligere: v. g. cum discipulus sententiam et mentem magistri assequitur et intelligit, ut recte annotavit Budæus. Unde δυσπαρακολούθητα vocantur, quæ difficulter cognosci et intelligi possunt.

Nota. Pro *institutionem*, græce est ἀγωγή, id est mores, et vitæ ductum, et, ut interpres Theoph. vertit, conversationem meam.

Secundo, *propositum*, id est, alacritatem et promptitudinem animi, inquit Theoph. sed melius Theod. *propositum*, inquit, id est, finem et scopum quem mihi meæque evangelizationi proposui; scilicet ut Christi fidem et gloriam toto orbe per omnes gentes propagarem q. d. Sequere ergo, o fili, o discipule Timothee, hoc meum, qui tuus sum magister, propositum, ut strenue Evangelio Christi propagando mecum incumbas.

Tertio, *fidem*, id est, in fide constantiam, ait Theophyl. Rursum *fidem*, id est, firmam confidentiam, qua Deo nixus et fisus tot labores, pericula et ærumnas fortiter adii et superavi.

Quarto, *longanimitatem*, scilicet in tolerandis tum fratrum infirmitatibus et peccatis, inquit Theodor. tum fidei hostibus puta Judæis, Gentilibus et hæreticis. Cum enim mihi resisterent, *non tumultuabar, neque sciebam turbas, sed omnes, et quemvis cum mansuetudine excipiebam*, inquit Chrysost.

Quinto, *dilectionem*, qua videlicet omnes tam inimicos, quam amicos; tam malos, quam bonos; tam Gentiles, quam Judæos, quasi fratres et filios meos, adamavi, omnesque juvare, Christo adjungere, et ad salutem perducere conatus sum.

11. Qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii, et Lystris: quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus.] Erasmus per interrogationem legit, quasi admirans exclamet Paulus: Bone Deus! qualia et quanta sustinui? Verum Biblia Romana, Græca, Syra, ac Latina passim legunt sine interrogatione, *Qualia* ergo, id est, quales persecutiones et passiones. Unde planius Vatablus pro *qualia*, vertit *quæ*, scilicet passiones, mihi acciderunt. Græcum enim οἷα μοι, ponitur pro ἃ μοι.

Nota. Antiochia hæc non est Syriæ, sed Pisidiæ, vicina Iconio et Lystris, ubi Judæis concitantibus seditionem lapidatus et pene occisus fuit Paulus, Actor. 13. et 14.

Addit Paulus, *Et ex omnibus eripuit me Dominus*, ut Timotheum ad similia animet, illi tacite innuendo, Deum illi in persecutionibus pariter affore, sicut sibi affuit; et inde eum erepturum, vel martyrio coronatum ad cœlum translaturum. Ita Chrysost.

12. Omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.] Quæres, quomodo hoc universaliter sit verum? Multi enim pii inter Christianos pie vivunt et quiete sine persecutione. Respondet Chrysost. per *persecutionem*, hic intelligi omnes difficultates, labores, dolores et angores, quos patiuntur ii qui student pietati, dum concupiscentias frænare, continentiæ, humilitati, temperantiæ studere, et piis laboribus insistere conantur. *Et ideo numquam deest tribulatio persecutionis, si numquam desit observantia pietatis. Sicut ergo totius est temporis pie vivere, ita totius est temporis crucem ferre*, inquit S. Leo serm. 9. de Quadragesima.

Secundo, S. August. serm. 24. de Verbis Apostoli in hæc eadem Apostoli verba dicit, pios persecutionem pati, dum de mala vita impiorum a quibus odio habentur, dolent et cruciantur, ut cum Davide dicant Psal. 118. *Vidi prævaricantes et tabescebam.* Quomodo S. Petrus epist. 2. c. 2. 8. dicit de Sodomitis, quod *justam animam* (Lot) *iniquis operibus cruciabant. Lot* ergo (inquit August.) *persecutionem patiebatur non vapulando, sed malos videndo. Magnus enim bonorum labor est mores tolerare contrarios*, inquit S. Prosper in Sententiis.

Tertio, idem Aug. in Psalm 55. per *persecutiones*

accipit quasvis præsentis vitæ tribulationes, de quibus ipse Aug. dicit: *Si putas te non habere tribulationes, nondum cœpisti esse Christianus.*

Quarto, et magis proprie, idem Aug. in Psal. 127. per *persecutiones* accipit tentationes diaboli. *Non enim,* ait, *quia diabolus modo per reges non sævit, ideo non Christiani persecutionem patiuntur. Si mortuus est diabolus, mortuæ sunt persecutiones. Si autem ille adversarius noster vivit, unde non tentationes suggerit? unde non sævit? unde non minas et scandala procurat?* Nimirum sciat Christianus se non vocari ad otium, delicias, pacem et gaudia, sed semper sibi ob oculos ponat illud Sapientis, Eccli 2. 1. *Fili accedens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara animam tuam ad tentationem.*

Quinto, et maxime ad litteram, *omnes,* id est plerique, *omnes qui pie volunt vivere,* proprie *persecutionem patientur* ab hominibus, sive Christianis cognatis et amicis, sive ab infidelibus et hæreticis, sive ab invidis, aliisque perversis et improbis: a talibus enim talem proprie dictam persecutionem passus erat Paulus Antiochiæ et Lystris. Et hoc proprie significat Græcum διωχθήσονται. Hæc sententia verissima et clarissima erat tempore S. Pauli; cum illi qui a gentilismo convertebantur ad Christum, statim tam a suis, quam ab externis, maxime præsidibus, bonis, patria, libertate, et sæpe vita mulctabantur. Idem etiamnum hodie est videre, cum quis e vita mundana et licentiosa ad Christianam, modestam et sanctam, ac præsertim perfectam et religiosam se convertit. Talis enim et a suis, et a sociis, et ab externis vexatur, ridetur, tentatur, injuriis et contumeliis proscinditur, ac bonis non raro vel in solidum, vel magna in parte privatur: quibus cum Apostolo insigni patientia et constantia est opus, ut, cum undique et assidue impetuntur, dicant illud Tertull. lib. de Patientia: *Patientia tua improbitas fatigetur aliena.* Et illud Chrys. hic: *Impossibile est, ut qui malis bellum indixerit, pressuris careat; nefas est pugilem Dei vacare deliciis, non licet epulari luctantem: luctamen enim sunt præsentia omnia, certamen, bellum, pressura, angustia, stadium: aliud est quietis tempus hoc ærumnis deputatum est atque sudoribus: nullus ubi ad certamen se exuit, unctusque est, requiem quærit, si enim quæris, cur te exuisti, cur libidinibus et naturæ* (mundo ac hominibus) *bellum indixisti?* Hinc infert S. Greg. l. 6. ep. 191. ad Narsam: *Qua in re ego, ait, fidenter dico, quia minus pie vivis, si minus persecutionem pertuleris.* Nam, ut ipse subdit, *studium bonæ operationis ipsa adversitas auget. Sic semina messium gelu cooperta, fertilius germinant. Sic ignis flatu premitur ut crescat.*

Ubi Nota, hanc Apostoli sententiam esse quasi parœmiam, sive proverbium significans non quod omnibus omnino piis et semper; sed quod plerisque, et sæpe accidit: quales sententiæ multæ sunt in Proverbiis, ut cum dicitur, *Omnes quæ sua sunt quærunt: omnes,* id est, plerique: non enim Paulus et Apostoli sua quærebant. Sic Proverb 16. 10. dicitur, *Divinatio in labiis regis, in judicio non errabit os ejus* Sensus est, q. d. judicia et præcepta justi regis accipienda sunt ut oracula Dei, cujus loco præest, quique ei in Deum et justitiam intento et defixo quasi vicario suo assistit, ne in judicando vel mandando erret; et tamen scimus reges etiam justos subinde in judiciis et mandatis a vero et justo aberrasse et aberrare. Sic c. 17. v. 24. dicitur. *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.* q. d. Stultorum uti mens, ita et oculi vagi sunt, hinc inde gyrantes, usque ad fines terræ circumspiciendum: oculi vero et vultus sapientis graves sunt, constantes, et ad sapientiam compositi, scilicet ut plurimum. Nam subinde videmus et stultos oculos et vultum ad sapientiam et gravitatem componere; et e contra sapientes oculos et vultum et jocos et hilaritatem solvere et relaxare Similia multa sunt in Proverbiis, ut ibi dixi

13. MALI HOMINES ET SEDUCTORES PROFICIENT IN PEJUS, ERRANTES, ET IN ERROREM MITTENTES.] Græce πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, in errorem seducentes et errore seducti. q. d. Pii persecutionem patiuntur, impii vero, inquit Chrysost. in otio sunt et quiete, liberaque indulgent suæ impietati; adeo ut quotidie in impietate crescant, nemine iis reluctante: hæc est enim mali ac præsertim erroris vis, ut nova semper comminiscatur, et ex uno principio falso alias et alias conclusiones falsas deducat.

Dices: hic locus adversatur versui 9. hujus capitis ubi dixit, *Non ultra proficient* Respondi eo loco, dici, *Non proficient ultro,* ut nimirum viros cordatos seducant; illis enim mox patebit eorum fraus et impietas: hic vero dicitur, quod ipsi in se et sua impietate proficient, atque in suos errores, homines leves, inconstantes et suis cupiditatibus addictos, perficient.

14. et 15. TU PERMANE IN IIS QUÆ DIDICISTI, ET CREDITA SUNT TIBI: SCIENS A QUO DIDICERIS, ET QUIA AB INFANTIA SACRAS LITTERAS NOSTI.] *Credita,* id est, commissa sunt tibi quasi Episcopo conservanda et promulganda. Aliter Chrys. *quæ credita sunt tibi,* sive a te, id est, quæ credidisti, quæ fide percepisti. q. d. Credidisti inter alia, quod pii persecutionem patientur; permane ergo in hac fide tua, et juxta eam pro pietate persecutionem patere. Sed prior sensus planior est et germanior græce enim non est ἃ ἐπίστευσας, id est, quæ credidisti, sed ἃ ἐπιστώθης. id est quæ creditus es, hoc est, ut clare vertit noster Interpres, quæ credita et commissa sunt tibi tuæque fidei. Porro duos stimulos, ad permanendum in doctrina, quam edoctus est, Timotheo admovet Paulus. Prior est, quod eam acceperit a maximo doctore, scilicet Paulo, qui a Deo constitutus erat magister Gentium, et orbis doctor. Seipsum enim hic intelligit Paulus, sed modestiæ causa nomen suum subticet. Nimirum doctrinæ fidem quam maxime apud discipulos conciliat doctoris auctoritas. Ita Pithagoras a suis colebatur, ut discipuli doctrinæ ejus rationem poscentibus, non aliud redderent, quam αὐτὸς ἔφα, ipse, scilicet Pythagoras, ita dicit, ita censet. Posterior stimulus est, quod ab infantia sacras Litteras, puta vetus testamentum, legem scilicet et Prophetas, quæ de Christo, Christique vita et mysteriis clare prophetarunt, didicerit Timotheus q. d. Permane in iis, quæ quasi cum lacte suxisti. Ita Chrys. Ambr. Theoph. Ita Plato l. 6. de Legibus, *Assero,* ait, *eos qui præstantes viri in aliquo evasuri sunt, ab ineunte statim pueritia oportere ad ipsum tam ludendo, quam studendo in singulis ei negotio convenientibus meditari.*

Atque hinc est quod ait Jerem. Thren. 3 27. *Bo-*

num est viro cum portaverit jugum ab adolescentia sua, sedebit solitarius et tacebit, quia elevavit se super se. Ita maximi Sancti a teneris inchoarunt sanctam, austeram, religiosam et perfectam vitam: uti S. Joannes Baptista, de quo canimus:

Antra deserti teneris sub annis
Civium turmas fugiens petisti:
Ne levi saltem maculare vitam
Famine posses.

Sic Samson et Samuel a puero consecrati sunt Nazaræi. Sic Joannes Evangelista juvenis, et a sæculi corruptione adhuc immunis Christum secutus est, ideoque fuit *discipulus ille quem diligebat Jesus,* cui et maxima mysteria revelavit. Sic et Paulus primus Eremita, et Sanctus Antonius, et S. Hilar. an. 15. ætatis venditis omnibus, et in pauperes distributis, in deserto se totos Domino manciparunt. S. Benedictus valde juvenis erat, quando omnia dereliquit, nempe 10. vel 12 annorum. S. Maurus erat annocum 12. S. Placidus, et multi alii S. Benedicto pueri traditi sunt. S. Joannes Calybita cum esset annocum circiter 14. relictis ædibus et opibus paternis, insciis parentibus in longinquum monasterium se abdidit, orationi et jejunio vacaturus. S. Romualdus incepit vitam monasticam anno 20 S. Thomas 14. S. Franciscus a Paula 13. S. Antonius 13 appulit animum, 14. receptus est S. Vincentius Ferrerius 18 S. Laurentius Justinianus 16. S. Bonaventura 22 Venerab. Beda ab anno 7. in Religione educatus est. Plura Sanctorum qui a puero cœperunt exempla, vide in Speculo juventutis, quod nuper edidit Bern. Dorhoff, totumque est de hac re.

Quæ (sacræ Litteræ) TE POSSUNT INSTRUERE (σοφίσαι id est, sapientem reddere) AD SALUTEM, PER FIDEM, QUÆ EST IN CHRISTO JESU,] Id est in Christum Jesum. q. d. Sacræ Litteræ instruunt te ad salutem hoc ipso, quod docent credendum esse in Christum, et per fidem Christi, ejusque Sacramenta et præcepta a Christo ad id instituta nos justitiam et salutem consequi debere. *Nec enim aliud nomen est sub cælo, in quo oporteat nos salvos fieri,* Act. 4 27 Quapropter finis legis et Prophetarum est Christus, quem quia rejiciunt Judæi hinc legem et Prophetas non intelligunt, nec fidem Christi, ac consequenter nec salutem assequuntur. q. d. Paulus: Ego jam morior, et ad martyrium tendo, non amplius me doctorem audies, o Timothee, dolebis me sublato, perinde ut doluit Elizeus sublato in cœlum Elia magistro: sed age, animos resume, vice mei sacras Scripturas tibi relinquo, quasi doctorem et consultorem, ut in eis Deum loquentem et docentem audias, utque ex iis, neque in tristibus animum contrahere, neque in lætis inflari discas. Ita sanctus Chrys. Nam, ut ait S. Aug. serm. 112 de Temp. tom 10 *Cum oramus, cum Deo loquimur: quando vero legimus divinas Scripturas. Deus loquitur nobiscum.*

16. OMNIS SCRIPTURA DIVINITUS INSPIRATA, UTILIS EST AD DOCENDUM, AD ARGUENDUM, AD CORRIPIENDUM, AD ERUDIENDUM IN JUSTITIA.] Græca Interserunt καὶ, id est *et*, ut sit sensus: omnis Scriptura, scilicet sacra, est divinitus inspirata, est et utilis ad docendum: elegantius græce dicitur S. Scriptura θεόπνευστος. id est, a Deo inspirata. q. d. Non suo instinctu, judicio, ductu, uti profani historici et philosophi sua conscripserunt, sed *Spiritu Sancto inspirati locuti sunt,* et scripserunt *sancti Dei homines.* 2. Petri cap. 1. versu 21.

Nota. Hinc sacra Scriptura dicitur verbum Dei, et Spiritus Sancti: Prophetæ vero et alii scriptores hagiographi vocantur calami et instrumenta Spiritus Sancti, quasi scribæ velociter scribentis, inspirantis et dictantis sacras Litteras.

Nota Secundo, Spiritum Sanctum non eodem modo dictasse omnes sacras Litteras: nam legem et prophetias ad verbum revelavit et dictavit Mosi et Prophetis: historias vero et morales exhortationes, quas antea vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores hagiographi, non fuit necesse inspirari, aut dictari a Spiritu Sancto; utpote cum eas scirent et callerent ipsi scriptores. Sic sanctus Joannes c. 19. 35. dicit se scribere quæ vidit: S Lucas vero c. 1. v. 2 dicit se scribere Evangelium, quod audivit et traditione accepit ab Apostolis. Dicitur tamen Spiritus Sanctus eam quoque illis dictasse. Primo, quia scribentibus astitit, ne vel in puncto a veritate aberrarent. Secundo, quia eos excitavit et suggessit ut hæc potius scriberent quam illa. Conceptum ergo et memoriam eorum quæ sciebant, non eis ingessit Spiritus Sanctus, sed inspiravit ut hunc potius conceptum quam illum scriberent. Tertio, quia omnes eorum conceptus et sententias ordinavit, digessit et direxit Spiritus Sanctus, v. g. ut hanc sententiam primo, illam secundo, aliam tertio loco, et ita consequenter collocarent, et scripto consignarent. Hoc enim proprie est librum aliquem concinnare et conscribere: et hac ratione proprie sacrorum librorum auctor dicitur esse Spiritus Sanctus. Et hoc est quod S Gregor in præfat. in Job c 2 docet, ipsum Job sua gesta non sua, sed altiore Spiritus Sancti manu, sensu et ductu scripsisse, ideoque de iis non quasi de suis, sed quasi de alienis gestis loqui, *scriptores,* inquit, *sacri eloquii, quia repleti sunt Spiritu Sancto super se trahuntur. quasi extra semetipsos fiunt, et sic Dei sententias quasi de aliis proferunt*

Nota Tertio Ex eo quod a Deo inspiratæ sunt sacræ Litteræ, colligit S. Crysost. eas profundos et divinos habere sensus, ac proinde eas non cuivis esse obvias et claras; sed arcana multa continere instar fluvii, cujus extima aquarum superficies tantum patet, sub qua interior ac longe major aquarum copia recondita latet, *in qua et agnus* (humilis) *natat et elephus* (superbus) *mergatur,* inquit S. Gregor. epist. ad Leandrum, quæ præfigitur præfat. in Job.

Nota Quarto Sacras Scriptura *utilis* est Primo, *ad docendum,* scilicet sanam doctrinam. Secundo, *ad urguendum,* scilicet Simonianos, aliosque hæreticos Tertio, *ad corripiendum,* græce πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est ad correctionem: Ambros. vertit. *ad redintegrationem* quo scilicet, Catholicos a vita bona et Christiana aberrantes corrigas, vitæque integritati restituas, Quarto, *ad erudiendum in justitia,* qua scilicet erudiamus alios ad omnem justitiam, id est, ad omnem morum honestatem, sanctimoniam et perfectionem.

17. UT PERFECTUS SIT HOMO DEI, AD OMNE OPUS BONUM INSTRUCTUS] *Hominem Dei* vocat doctorem et Episcopum, ut dixi epist. 1. c. 6. 11.

Secundo, *pro instructus,* græce est ἐξηρτισμένος. id est adornatus. compositus, apparatus, instructus. Verum Syrus, Ambros et Theophyl. legunt ἐξηρτισμένος,

id est, consummatus et perfectus: et ita videtur legisse noster Interpres, q. d. Sacræ Scripturæ utiles sunt ad hoc ut faciant te perfectum doctorem, o Episcope, ut ad omne opus bonum, præsertim docendi, arguendi, corripiendi, et erudiendi jam dictum, quod proprium est Episcopo, atque ad martyrium pro eo subeundum, sis instructus et comparatus. Prævidebat enim Paulus tam sibi, quam Timotheo martyrium pro Evangelio instare.

Nota. Non dicit Apostolus solam Scripturam reddere hominem perfectum; sic enim excluderet Sacramenta, gratiam, doctores et traditiones, quas tamen requirit 2 Thessal. 2. v. 15. Neque rursum dicit Apostolus, S. Scriptura sufficiens est, sed *utilis est ut homo sit perfectus*. Sicut ergo si dicas, Sol utilis est, ut omne vivens producatur et perficiatur; non negas ad hoc opus esse pariter concursu causæ secundæ generantis: ita similiter cum dicit Apostolus, Scripturam utilem esse ad hoc, ut homo sit perfectus; non negat ad perfectionem tum doctrinæ tum vitæ Christianæ, requiri traditiones, Sacramenta, actus virtutum, aliaque a Christo alibi præscripta. Adde, cum hæc scriberet Apostolus, necdum scripta erat Apocalypsis, et nonnullæ Apostolorum epistolæ, quas proinde Timotheus legere non poterat, quæ tamen uti ad perfectam Scripturam; ita ad hoc, ut ex ea perfectus evadat homo, requiruntur.

Innuit tamen Apostolus, ut recte notavit Chrysostomus, neminem sine Scriptura posse esse perfectum in fide et vita Christiana ac divina. Ad hanc enim utilitatem et usum a Deo data est Scriptura.

Hinc S. Basilius epist. 1. ad Gregor. Nazianz. sacram Scripturam comparat officinæ apothecariæ, quæ omnibus pharmacis ad quoslibet morbos depellendos instructa est. *Si quis*, inquit, *laborat concupiscentia, et castitatis est cupidus, historiam Joseph assidue legat, ex ea discet et hauriet pudicitiæ amorem et spiritum. Si quis impatiens, patientiam desiderat, legat gesta S. Job. Si quis fortitudinem cupit, legat acta Davidis. Si quis mansuetudinem appetit, Mosen volvat et imitetur.* Ita S. Paula in omni re et tentatione, sacra Scriptura *se* armabat, et ad perfectionem instruebat, teste S. Hieron. in ejus epitaphio; ut videretur esse arca testamenti et armentarium Scripturæ. *In periculis*, inquit Hier., *loquebatur Paula. Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Cum eversio totius patrimonii nuntiaretur, aiebat: Nudus exivi de utero matris. In crebra infirmitate, Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem. In mærore cantabat. Quare tristis es anima mea? spera in Deo. Cum nimio fervore virtutum nonnullis videretur insana, Theatrum, ait, facti sumus mundo, angelis et hominibus; nos stulti propter Christum*, etc. Apposite ergo Origenes homil. 7. in Exod. S. Scripturam cum manna comparat. *Si tu*, inquit, *verbum Dei tota fide et devotione susceperis, fiet tibi ipsum verbum quæcumque desideras; v. g. si tribularis*, consolatur te, *dicens: Cor contritum et humiliatum Deus non spernes. Si lætaris, pro spe futura cumulat tibi gaudium, dicens: lætamini in Domino, et exultate justi. Si iracundus es, mitigat te; dicens: Desine ab ira, et derelinque furorem. Si in doloribus es, sanat te, dicens: Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te, dicens: Dominus allevat te de terra inopem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Obtestatur Timotheum ut instanter prædicet, moneat, arguat suos, idque propter instantes hæreticos: se enim id amplius facere non posse.

Unde v. 6. docet sibi instare mortem et martyrium, ac prædicationis laborumque coronam.

Secundo, v. 9. jubet ut ad se ab omnibus pene derelictum, cum penula et libris veniat.

Tertio, v. 16. recenset quomodo a Nerone et primis vinculis a Deo sit liberatus, speratque eadem Dei ope e secundis vinculis non liberari, sed per martyrium evolare ad regnum cœleste.

Quarto, v. 19. suos salutat, et gratiam apprecatur.

1 Testificor coram Deo et Jesu Christo, qui judicaturus est vivos et mortuos, per adventum
ipsius et regnum ejus: 2. Prædica verbum, insta opportune, importune: argue, obsecra,
increpa in omni patientia et doctrina. 3. Erit enim tempus cum sanam doctrinam non sus-
tinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus: 4. et a veritate
quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. 5. Tu vero vigila, in omnibus labora,
opus fac Evangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto. 6. Ego enim jam delibor, et tempus
resolutionis meæ instat. 7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. 8. In re-
liquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex: non

solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus. Festina ad me venire cito. 9. Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum, et abiit Thessalonicam, 10. Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 11. Lucas est mecum solus. Marcum assume, et adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerium. 12. Tychicum autem misi Ephesum. 13. Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas. 14. Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundum opera ejus: 15. Quem et tu devita: valde enim restitit verbis nostris. 16. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur: 17. Dominus autem mihi astitit, et confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes gentes: et liberatus sum de ore Leonis. 18. Liberavit me Dominus ab omni opere malo, et salvum faciet in regnum suum cœleste, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. 19. Saluta Priscam, et Aquilam, et Onesiphori domum. 20. Erastus remansit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. 21. Festina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, et Pudens, et Linus, et Claudia, et fratres omnes. 22. Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

1. TESTIFICOR CORAM DEO ET JESU CHRISTO, QUI JUDICATURUS EST VIVOS ET MORTUOS, PER ADVENTUM IPSIUS, ET REGNUM EJUS, PRÆDICA VERBUM.] Pro *testificor*, græce est διαμαρτύρομαι, id est, obtestor, et, ut Theophyl. et Anselm. adjuro te, o Timothee, coram Deo, et per Deum, perque Jesum Christum, quos invoco quasi testes (hoc enim significat Hebræum *heid*) et vindices hujus meæ obtestationis, ut instanter Evangelium prædices, opportune et importune, cogitans te hujus prædicationis factæ vel neglectæ exactum in die judicii, Christo judici redditurum esse rationem.

Nota. Apostolus hic jam moriturus quasi ultimis verbis alloquitur Timotheum: ultima enim ei dat monita, et quasi testamentum condit, in quo ante omnia commendat ei quasi Episcopo munus prædicandi. Est enim hoc primum et maximum Episcopi officium, ad quod Episcopus jure divino obligatur, ut docet Concil. Trident. sess. 24. c. 4. Terreantur ergo hic Episcopi et pastores qui non prædicant. inquit Theophyl

Nota *coram Deo*, scilicet Patre: sequitur enim, *et Jesu Christo*. Deus ergo hic distinguitur a Jesu Christo, ac consequenter non essentiam, sed personam Patris denotat.

Secundo, dicitur *Christus judicaturus vivos et mortuos*, id est, justos ac peccatores, inquit Chrysost. sed hoc mysticum est. *Vivos* ergo intelligit ad litteram homines, scilicet qui in die judicii invenientur vivi; *mortuos*, qui ante illum diem erunt defuncti. Vide dicta 1. Thessal. 4. vers. 16.

Tertio, τὸ *per adventum ipsius*, non est, adjurantis, vel obtestantis (sic enim græce deberet esse διὰ non κατὰ) sed tantum designat tempus et modum quo Christus judicaturus est vivos et mortuos, scilicet per adventum suum, vel in adventu suo illustri (hoc enim est Græcum ἐπιφάνεια) cum scilicet Christus non pauper et humilis, ut olim, sed gloriosus veniet ad judicium, in quo regnum suum beatum et æternum cum omnibus Sanctis glorioce inibit, et quasi coram toto mundo inaugurabitur. Ita Chrysost.

Expergiscatur et horreat sub tali testificatione Episcopus, Parochus, concionator, confessarius. *Quis hæc audiens*, ait S. August. l. 1. contra Crescon. c. 6. *si Deo fideliter servit, si dolosus operarius non est, ob hac diligentia et instantia conquiescat? quis sub tanta testificatione segnis esse audeat?* Jure queritur S. Gregor. hom. 17. in Evangel. *Ecce*, inquit, *mundus totus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valde invenitur operator; quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officii non implemus.*

2. INSTA (prædicationi) OPPORTUNE, IMPORTUNE. Græce εὐκαίρως ἀκαίρως, id est, tempestive et intempestive. Est proverbium idem significans quod assidue et instanter; quamvis Primasius ex Aug. proprie hæc accipiat: *Verbum*, inquit, *opportunum est libenter audienti, importunum invito*. Et S. Cæsarius Episc. Areiat. hom. 26. *Quid est*, ait, *opportune, importune, nisi opportune volentibus, importune nolentibus? Volentibus audire verbum Dei, offerendum est: fastidientibus, ingerendum, ne forte contra nos ante tribunal Christi stantes dicant, se a nobis admonitos non fuisse, et animarum illorum sanguis de manibus nostris requiratur.* Quod enim invitus nunc audit, postea ruminans cupiat, libens accipiet, convertatur et gratias aget. Uti æger, cui ligato calculus aut ulcus secatur, dolet, clamat, quin et medicum subinde abigere vult; sectus tamen et curatus gratias agit. Vide August. lib. de Pastoribus c. 7. Audi S. Gregor. p. 2. Pastor. c. 4. *Dicturus*, inquit, *importune, præmisit opportune; quia scilicet apud auditoris mentem, ipsa sua vilitate se destruit, si habere importunitas opportunitatem nescit.*

ARGUE, OBSECRA, INCREPA IN OMNI PATIENTIA ET DOCTRINA.] Pro *argue*, græce est ἔλεγξον, id est, argumentis convince. *Nam si absque argumentis aliquem increpes, temerarius esse videberis, nullusque te perferet*, inquit Chrysost. et ille quem increpes, fiet impudens et durus ac obstinatus.

Secundo, pro *obsecra*, *increpa*, in Græco alius est ordo; nam præcedit ἐπιτίμησον, id est, increpa; sequitur vero παρακάλεσον, id est, obsecra vel adhortare. Interpres ergo Noster hæc verba transposuit, ut melius significaret alternationem affectuum, quam hic præcipit Paulus; scilicet Episcopum nunc debere errantes et peccantes arguere, nunc obsecrare, mox rursum increpare acrius. Nam, ut ait B. Innocentius dist. 83. c. *Error*, *Error cui non resistitur, approbatur; et veritas, cum non defenditur, opprimitur: negligere*

quippe, cum possis deturbare, perversos; nihil est aliud quam fovere: nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori, cum potest, desinit obviare. Dicit ergo Apostolus: *Argue, obsecra, increpa*, q. d. Increpatio est idem quod in chirurgia sectio: obsecratio vero est pharmacum leniens Hoc ergo adhibe increpationi, ne, si sola sit increpatio, quasi sectio, hominem nimio dolore excruciet, et ad pusillanimitatem, indignationem, aut etiam desperationem adigat. Ita Chrysost. Theoph et alii. Sicut enim medici nunc lenibus pharmacis, nunc acribus utuntur: sic Episcopus, et quivis spiritualis medicus nunc blanditiis, nunc asperioribus verbis cum suis agere debet uti fecit Abraames monachus et Episcopus Carrharum, inquit Theodor. in Philotheo c. 17.

Verum S. Prosper l 2. de Vita contemplat. c. 5 hæc ad diversos refert: *Argue*, inquit, *coæquales, obsecra seniores, increpa juniores: sed propterea addit: In omni patientia: quia leniter castigatus exhibet reverentiam castiganti ; asperitate autem nimia et increpatione offensus, neque increpationem recipit, neque salutem.*

Nota. Jubet Apostolus increpationem faciendam Primo, *in*, id est cum, *omni patientia*; et ut græce est, μακροθυμιᾳ, id est longanimitate. Secundo, *in*, id est cum, *doctrina*, qua scilicet solide alium errasse doceas, eique viam veritatis ostendas. Ratione enim convinci et duci volunt homines. Duæ hæ dotes necessariæ sunt doctori, prædicatori et monitori, doctrina scilicet et patientia, ne tarditati et duritiei ejus quem docet et monet, irascatur; sed toleret, compatiatur, et de lapsu ejus doleat magis, quam ille qui lapsus est. Ita Chrys. Unde pulchrum documentum iis qui alios monere aut corripere volunt, dat S August. in epist. ad Galat. in illud c. 6 1. *Hujusmodi instruite in spiritu lenitatis*, ut scilicet qui alium sunt correpturi, ante correptionem examinent conscientiam, an amore ad eam moveantur; nec ad eam descendant, nisi examinata conscientia, deprehendant se proximi amore ad eum corripiendum impelli. *Quidquid enim*, inquit, *lacerato animo dixeris. punientis est impetus, non charitas corrigentis: dilige, et dic quod voles.* Hinc recte advertit Theoph. non dici simpliciter *Increpa in patientia*, sed in omni *patientia*, id est, inquit, quæ omnibus modis demonstratur, operibus, nimirum, verbis et peculiis; ut quaquaversum constans et perfecta sit doctoris et monitoris patientia; ut numquam suam bilem et iram ostendat, quantumcumque auditor aut peccator illi difficilis sit, molestus et rebellis Ita nimirum imitabitur Deum, qui peccatores monet, docet, expectat in multa patientia. Unde *Deus* ab Hebræis dicitur lentos habere pedes, longas aures, fortes manus, et latas nares: ipseque Deus licet ob adorationem vituli populo suo maxime infensus, jussit voluitque a Mose hisce nominibus compellari et invocari Exodi 34 6. *Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens, et multæ miserationis.* Ubi pro *patiens*, in Hebræo, est ארך אפים *erech appaim*, id est, *longus naribus*, hoc est, iris. q d. Longus ad iras, tardus ad irascendum, quia enim ira maxime vultu et naribus se prodit, unde irati dicuntur corrugare et suspendere nasum, quodque iras naribus efflant; hinc Hebræi per *appaim*, id est nares, significant iram. Rursum, *longus naribus*, id est, *latus naribus*, per enallagen quantitatis, quo longitudo pro latitudine ponitur. Jam latis naribus idem est quod μακρόθυμος, id est, longanimis et tardus ad iram: qui enim angustis sunt naribus, cito irascuntur, eo quod fumos et vapores biliosos ex stomacho ascendentes citius concipiunt, et tardius ob meatuum in naribus angustias efflant: unde hebraice cholericus qui cito irascitur, vocatur קצר אפים *ketsar appaim*, id est, arctus vel strictus naribus. Talis enim, ut dixi, celer est in bilem. E contrario qui latis sunt naribus, tarde irascuntur: tales enim et bilem facilius efflant, et insuper multum aeris frigidi admittunt, quo bilis æstus temperatur: unde placidiores sunt; et hac de causa lentus ad iram, hebraice dicitur *erech appaim*, id est, longus sive latus naribus, itaque Deus, utpote patientissimus et clementissimus, anthropopathos vocatur.

3. ERIT TEMPUS, CUM SANAM DOCTRINAM NON SUSTINEBUNT: SED AD SUA DESIDERIA COACERVABUNT SIBI MAGISTROS, PRURIENTES AURIBUS.] Dat causam cur dixerit, *Prædica verbum, insta, argue, obsecra*, quia scilicet multi homines voluptuarii et libertini similes sibi magistros, puta hæreticos, quærent, qui hominum curiositati et cupiditatibus indulgentes, eos a sana fide et severitate vitæ Christianæ ad suos errores et vitæ morumque licentiam abducent.

Nota vocem *coacervabunt*, id est temere, sine judicio et delectu, prout agit eos libido, et novitatis ac cupiditatum desideria, aggregabunt sibi doctores, non ab Episcopis ordinatos et approbatos, sed quos plebs ipsa sibi depoposcerit, perinde ut lapides tumultuarie a multis coacervantur, et in unum acervum et cumulum colliguntur. Unde Chrysostomus, *Vox coacervabunt*, inquit, *significat confusam doctorum turbam ac multitudinem.* Pulchre et vere Tertullianus l. de Præscript. c. 41. *Ordinationes eorum* (hæreticorum) *temerariæ, leves, inconstantes: nunc enim neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros.* Adde, quod hoc sæculo vidimus et videmus; nunc quoque cerdones, cauponarios, sartores et pollinctores, et hisce viliores.

Nota Secundo, Τὸ *prurientes auribus*, non ad magistros, sed ad auditores qui sibi magistros coacervant, referendum esse. Græce enim est κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, in nominativo Adde, magistros non auribus, sed lingua; discipulos vero auribus prurire. Sensus ergo est. Ii qui pruriunt auribus, coacervant sibi magistros ad suos pruritus et desideria accommodatos. q d. Hi homines desideriis vanis et carnalibus pleni, eo quod pruriant auribus, id est, eo quod amant audire nova, curiosa, mollia, voluptuaria; hinc quærunt sibi magistros non qui verbo mordeant, et abradant vitia, sed qui sibi et vitiis suis abblandiantur: quique aures scalpant, et omni cubito pulvillum assuant, dum mellita et vulgo plausibilia prædicant Unde S. Cyprianus l. 3. Testimon, 67. ad Quirinum legit, *coacervabunt sibi magistros, prurientes in audiendo, scalpentes aures.* Sic pruriebant auribus Judæi, cum eloquentia Prophetarum, quasi cithara delectarentur, sed mandata eorum negligerent, imo riderent: quia, ut ait Dominus ad Ezech. c. 33. 31. *In canticum oris sui vertunt sermones tuos, et es eis quasi carmen musicum, quod suavi dulcique sono canitur: et audiunt verba tua, et non faciunt ea.* Talis erat et prurigo illorum. qui dicebant Prophetis: *Nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt,*

loquimini nobis placentia (hebraice חלקות *chalakot*, id est lenia, mollia, blanda, suavia) *videte nobis errores*. Isaiæ 30. v. 10.

Nota. Apposite voluptuarii dicuntur laborare morbo pruriginis, qui brevi voluptate longum dolorem affert. Nam, ut ait Plato in Philebo, *Sicut jucundum et volupe est scabiem scabere, at postea tetros ciet odores et dolores: ita vitiorum voluptas gustu grata est, postea vero multum habet fellis et aloes.*

5 Tu vero vigila, in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium tuum imple, sobrius esto.] Quia, ut dixit instant pravi magistri et hæretici, qui a sana fide populum ad fabulas erroneas avertent; hinc Episcopo Timotheo acrem hic contra eos indicit vigilantiam, ut quasi Argus centum oculis eos observet, et quasi lupos a suo grege avertat.

Secundo, pro *labora*, græce est κακοπάθησον, id est mala sustine, perfer et obdura pro Evangelio.

Tertio, *opus evangelistæ* vocat non scriptionem, sed prædicationem Evangelii. Evangelistæ enim est evangelizare verbum Dei, tum voce, tum vita sancta, inquit Anselmus.

Quarto, pro *ministerium tuum imple*, græce est τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, quod Erasmus, Vatabl. et alii vertunt, *facito plenam fidem tui ministerii*, id est, tuæ prædicationis; ut scilicet eam ad plenum probatam reddas. Sed simplicius, ut dixi Rom. 14. 5. Noster hic et alibi Græcum πληροφόρησον vertit, *imple*, id est plene perfice tuum ministerium; ut scilicet perfecte expleas et perfungaris tuo docendi, prædicandi et regendi officio: hoc enim tibi tamquam Episcopo incumbit. Id fiet si assidue prædices, atque vita tua doctrinæ respondeat, ut tui videant te non venari tua commoda, sed pro Evangelio dura et dira quæque alacriter pati amore Christi: omnium enim oculi in te sunt conjecti, ita Episcopus, Pastor, doctor, et quisque videat ut spartam, quam nactus est, bene adornet. Sic sanctus Cyprianus quotidie populum suum docebat et exhortabatur, ut ipse initio l. de Disciplina et bono pudicitiæ fatetur, dum ait: *Semper enitor vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus vobis fidei et scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum per ipsum insinuata collataque verborum possint credentes ad repromissum regnum pervenire cælorum? hoc certe mei et muneris et operis quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere connitor.* Hæc ipse exsul per litteras docens populum, quem præsens quotidie per concionem viva voce docebat. Unde de eo Pontius in ejus vita: *Tanta illi*, inquit, *fuit sacri cupido sermonis; ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut, dum de Deo loquitur, in ipso opere necaretur: Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam.*

Quinto, τὸ *sobrius esto*, non est in Græco, nec in Syro, nec apud Ambrosium Primas. Haymonem et alios veteres. Unde videtur irrepsisse, præsertim cum post illa quæ longe perfectiora sunt, scilicet, post *in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium imple*, satis frigide videatur subjungi. *Sobrius esto*. Suspicio ergo est, ut notat Franc. Lucas in suis Notis, illud hic irrepsisse, ex ambigua Græcanicæ vocis alia translatione. Græcum enim σὺ δὲ νῆφε, quod Noster cum Syro vertit, *tu vero vigila*; verti potest, *tu vero sobrius esto*: et ita eo loco ubi nos habemus, *tu vero vigila*, Ambros. legit, *sobrius esto*, nec postea agnoscit sive *vigila* sive *sobrius esto*. Idemque Ambros. τὸ *sobrius esto*, explicat per *vigila*: Admonet, inquit, et hortatur ut vigilet.

6. Ego jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat.] Nota. Conjunctio *enim* dat causam cur tam impense Timotheum hortatus sit ad vigiliam et prædicationem; utque ministerium suum adimpleat, quia scilicet mors illi instabat. q. d. Hæc monita mea seria sunt, quia ultima, viva voce deinceps te non alloquar. Vide ergo, o Timothee, ut ultima hæc monita penitus tibi imprimas, atque in omnem vitam ob oculos ponas; quasi in iis me monentem tamquam præsentem semper intuearis.

Nota. Pro *delibor*, græce est σπένδομαι, id est, pro libamento offeror et immolor, sanguinem meum quasi libamen Deo profundo, consecro et sacrifico per martyrium. Scitum est ex Levitico sacrificia, sive victimas suum habuisse libamen vini et olei: erant enim sacrificia quasi convivium Dei, in quo quasi cibus Dei erant victimæ, potus vero erat libamen. Victimas ergo hic Paulus vocat gentes a se conversas, Christoque oblatas: libamen vero vocat suum sanguinem, quo hanc victimam sanxit Deoque consecravit. Vide dicta Rom. 15. 16. et Philip. 2. 17.

Advertit hic Chrysost. et Theophyl. Paulum hic non vocare se victimam, sed libamen. Hoc enim dignius est: nam victima sæpe non tota, libamen vero totum semper Deo offerebatur. Adde, potius et clarius sanguinis effusionem et martyrium significari per libamen, quam per victimam. Ex Dei ergo revelatione et instinctu præscivit Paulus mortem, adeoque martyrium sibi instare. Idem præscivit S. Petrus, ut patet epist. 2. c. 1. 14. *Certus sum*, inquit, *quia velox est depositio tabernaculi mei*.

Hinc Nota Secundo. *Tempus resolutionis* vocat tempus mortis. Mors enim non est interitus, sed resolutio hominis, qua scilicet corpus terræ quasi matri, anima Deo quasi patri redditur, qui in resurrectione illa conjunget, et in æternum colligabit ac glorificabit. Unde Tertullianus in Scorpiaco. 13. legit, *tempus diversionis*, id est, reversionis et regressionis meæ, ad Deum scilicet, instat; et S. Cyprian. epist. 9. ad Martyres legit, *tempus assumptionis meæ instat*. Sunt hæc verba Pauli, ait Aug. in Ps. 31. *exultantis magis ad mortis præsentiam, et ad coronam anhelantis, quam timentis, et seipsum cruciantis*. Ita Martyres audito mortis nuntio exultarunt et jubilarunt. Sic S. Cyprianus audita Valeriani Imp. contra se sententia. *Thascium Cyprianum gladio animadverti placet*; respondit, *Deo gratias, qui me a vinculis hujus corporis dignatur absolvere*.

Nota Tertio, verbum *instat*, quod Baronius et alii explicant per, appropinquat, quia scilicet sub hoc eodem Cæsare Nerone post novem annos ego Paulus capite plectar. Putant enim illum hæc scripsisse non e secundis, sed e primis vinculis. q. d. Paulus, Mea senectus, mei labores, mea prædicatio, ærumnæ, persecutiones mihi præsagiunt, imo certo prænuntiant, me non diu victurum, sed brevi moriturum, puta post

paucos annos, scilicet octo. Huic sententiæ Primo favet, quod ait v. 17. *Ut per me prædicatio impleatur:* quo significat sibi adhuc aliquando esse prædicandum. Secundo, id quod ait v. 11. *Adduc Marcum: est enim mihi utilis in ministerium*, scilicet meæ prædicationis. Tertio, quod v. 8. ex Græcia evocat ad se Timotheum: nam hic evocatus ab eo primo anno primorum vinculorum venit ad eum anno secundo eorumdem, ut patet Philipp. 1. 1. ubi Paulus e vinculis cum Timotheo salutat Philippenses. Quarto, quod ait v. 11. *Lucas est mecum solus*; nam post prima vincula Lucas Paulum reliquit, prædicavitque in Africa et Ægypto: nisi dicas eum inde sub mortem Pauli ad illum rediisse, ut martyrio ejus interesset, uti re ipsa interfuisse testantur acta Lini, quæ extant apud Mombritium in martyrio S. Pauli, sed dubiæ fidei. Idem dici posset de Timotheo et Marco. Hisce et aliis pluribus conjecturis Baron. et ex eo moderni nonnulli viri eruditi valde probabiliter censent hanc epistolam scriptam esse e primis vinculis. Verum auctoritas veterum in contrarium trahit. Nam e secundis vinculis scriptam esse, censent Euseb. l. 2. hist. c. 22. Hier. l. de Script. Eccles. in Paulo, S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Ansel. et alii hic, ac Syrus, qui in fine epistolæ ait: *Scripta est a Roma, cum iterum Paulus sisteretur Neroni.* Favet, quod Demas in primis vinculis Paulo adhæserit, ut ait Paulus ad Philem. v. 24. hic autem v. 9. ait quod Demas se reliquerit, scilicet in secundis vinculis, ut videtur. Rursum favet id quod dicam de Trophimo v. 20. Denique urget το *ego enim jam delibor* q. d. Ego jam immolor. instat mihi mors; et ita veteres omnes jam citati intellexerunt. Hoc enim plane significant hæc verba, *Tempus resolutionis meæ instat*, et *Cursum consummavi*.

Idem Christianis faciendum est, cum et Gentiles idem fecerint. *Socrates* enim, inquit Nazianzenus ad Philagrium, *ab Atheniensibus ad mortem damnatus, atque in carcere agens, de corpore quasi de alio ergastulo cum discipulis disserebat; cumque fugere posset, recusavit: postquam autem cicuta ei oblata est, perlibenter accepit, perinde ac si non lethale poculum acciperet, sed propinando, amicos ad potandum invitaret.* Unde et Cicero l. 1. de Orat. ait, viros bonos et sapientes, qualis erat Socrates, quasi cycnos cum laude et voluptate mori, quia scilicet prævident et quodammodo divinant, quid in morte boni sit; atque ut ex Platone ait Seneca ad Marciam c. 23. *Sapientis animus totus in mortem prominet, hoc vult, hoc meditatur, hoc semper cupidine fertur in exteriora tendens.*

7. Bonum certamen certavi.] Græce, τον αγωνα τον καλον ηγωνισμαι, id est, agonizavi agonem illum pulchrum, scilicet strenuum et egregium, ideoque decorum et gloriosum; quo pro fide Christi divulganda plurimos labores, ærumnas, persecutiones et afflictiones generose superavi, ac instans martyrium facile mecum Dei gratia superaturum certissima spe confido, ut scilicet martyrium quasi coronidem agoni meo imponam. Ita ex Augustino Beda. Alludit Paulus hic uti alias sæpe, ad Olympicos agones, in quibus luctando pugnandoque; et ad stadium, in quo currendo certabant: ubi victor bravio et corona donabatur a brabeuta, id est, a præside certaminis, cujus erat bravium dare illi, qui alios in agone aut cursu superaverat. Sic hic tam agon quam stadium Pauli est vita, status et munus evangelizandi; ineis et cursus sunt labores et passiones; victoria agonis est, ea qua certavit contra carnem, dæmonem, mundum, hæreticos, Ethnicos, Gentesque qua libet, omnes devicit et Christo subjecit; victoria stadii ejus est tum illa jam dicta, tum hæc quod scilicet in propagatione Evangelii viros sanctos, aliosque Apostolos prævertit et superavit; corona est ingens gradus et cumulus gloriæ cœlestis, quem mox illi daturus erat brabeuta Deus.

Ad instar S. Pauli B. Agatha fortiter decurso agone suo, jam moriens, *Vidisti*, inquit, *Domine, et spectasti agonem meum, quomodo pugnavi in stadio; sed quia nolui obedire mandatis principum, jussa sum in mamilla torqueri. Domine qui me custodisti ab infantia, qui abstulisti a me amorem sæculi, qui me carnificum tormentis superiorem fecisti, accipe animam meam.*

Cursum consummavi.] Putant aliqui cursum idem esse cum certamine et agone, qui præcessit; quasi Paulus quod generatim dixerat, *Bonum certamen certavi*, hic particulatim explicet dicens, *Cursum consummavi*, q. d. Certando cursu viei, et victor metam attigi. Verum melius alii agonem a cursu distinguunt: agon enim erat pugilum et athletarum luctantium, certantium et pugnantium; cursus vero erat currentium et stadiodromorum. Unde hæc distinguit Apostolus 1. Cor. 9. 26. *Ego*, ait, *sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem verberans.* Hinc et Theodoretus explicans illud, *Bonum certamen certavi*, id est, inquit, adversus universam diaboli catervam dimicans, fusis ac profligatis hostibus trophæum erexi. Suos ergo labores et certamina ac propagationem Evangelii comparat Paulus partim agoni, partim cursui, quia hic cursus ejus erat agon. In hoc enim Evangelii cursu et stadio certandum illi erat contra dæmones, Judæos, magistratus, aliosque Ethnicos et impios, qui in hoc cursu Paulum impedire, eumque a stere et Evangelii propagationem inhibere conabantur. Sunt hæc Pauli verba, non se jactantis, sed consolantis et exhortantis Timotheum, ac se in hoc cursu sequendum. q. d. Ego a carceribus ad metam decucurri, victor ex stadio abeo ad coronam: lætare ergo et me præeuntem assectare, o Timothee, tibi lampada trado. Sic Chrys. qui ait: *Ita cucurrit Paulus quasi volucris, imo volucri omni perniciús, quasi igneas alas haberet, quibus mundum, mortes, insidias, ærumnas, delicias, illecebras, et omnia Evangelii impedimenta pervolaret.* Cursus ergo hic Pauli progressum ejusdem, tum in virtutibus, tum potius in laboribus et prædicatione Evangelii, tum denique cursum et peregrinationes Pauli per terras et maria, ad Evangelium toto orbe propagandum significat.

Ubi nota. Hic fuit ordo et cursus peregrinationis S. Pauli. Primo, Damasco in Arabiam profectus est, ad Galat. 1. 17. ex Arabia post triennium Damascum reversus est, inde abiit Hierosolymam ut videret Petrum, ad Galat. 1. 18. Hierosolymis, per Cæsaream, venit Tarsum inde cum Barnaba Antiochiam, unde ab Ecclesia Hierosolymam missus est, ut pauperibus Hierosolymitanis eleemosynam perferret: inde Antiochiam rediens missu Spiritus Sancti abiit Seleuciam, mox in Cyprum. Ab hac per Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Hierosolymam rursum pervenit, interfuitque primo

Concilio Hierosolymitano, Actor. 15 unde rursum ab Apostolis missus cum Sila et Barnaba peragravit Syriam et Ciliciam; deinde Phrygiam, Galatiam et Mysiam. Inde venit Troadem, ubi per visionem vocatus in Macedoniam, Europam ingressus pertransiit Bœotiam, Achaiam, Epirum. Sicque ab Hierosolymis, usque ad Illyricum omnes in circuitu regiones Evangelii prædicatione replevit, Rom. 15. 19. Ac tandem rediens Hierosolymam, inde Romam vinctus missus est; sed liber dimissus, Italiam, Hispaniam, aliaque loca peragravit; donec secundo Romam veniens, cum Petro, Simonem Magum superavit, ac dejecit: tandemque jussu Neronis capite plexus martyrii lauream obtinuit. Quare merito Chrys. hom. 73. ad Pop. tom. 5. *Quantum*, ait, *sol terræ percurrit proprias emittens radios, tantam et hic beatus* (Paulus) *sollicitudinem et curam habuit Ecclesiarum omnium, quæ erant* (aut potius quæ per ipsum futuræ et erigendæ erant) *per totum orbem terrarum Vidisti latitudinem animæ, vidisti mentis magnitudinem* Vespasianus Imp. teste Xiphilino, lethali morbo laborans, cum nihilo minus æque ac valens, reipubl. negotia tractaret monitus a medicis, ut iis sepositis requiesceret, respondit, *Imperatorem decet stantem mori*. At Paulus non tantum stans, sed et currens occubuit: non enim currere destitit in hoc suo agone, donec cum vita deseruit, itaque cursum suum in morte consummavit.

Fidem servavi.] *Fidem*, scilicet Christianam, vel potius fidem, id est fidelitatem: hæc enim requiritur in pugile et stadiodromo. Nemo enim coronabitur in agone et stadio, nisi qui fideliter et legitime in finem usque certarit. Unde Primasius per *fidem* intelligit perseverantiam. q. d. Fidelis fui athleta, perseveravi alacris in contento hac pugna et cursu ad finem usque vitæ. Nemo mihi constantiam, nemo animos, nemo fidelitatem infregit aut imminuit, non Judæi, non Gentiles, non reges, non Philosophi, non dæmones, non vincula, non plagæ, non deliciæ, non tentationes, non terrores: quin potius hæc omnia certanti et currenti vires animosque addiderunt. O quam suave et jucundum erit morituro, si cum Paulo in hora mortis, teste conscientia possit sibi dicere: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi!* Certemus ergo generose, curramus strenue, dum vivimus et vigemus; ut in illo ultimo vitæ articulo et puncto, in horizonte, inquam, æternitatis, qui separabit et disterminabit nos in perpetuum a vita hac temporanea, et in alteram, quæ tota est æternitatis, transcribet; de vita transacta gaudere, de futura quam optime sperare possimus ac dicere, *Cursum consummavi, fidem servavi*.

8. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex,] Pro *in reliquo*, græce est λοιπόν, id est quod *superest*, ut vertit Ambrosius, quod vulgo dicimus, *de cætero*.

Secundo, ex eo quod Paulus constanter asserat, hanc coronam in cœlis sibi repositam esse, putat Ans. Paulum accepisse revelationem suæ prædestinationis et electionis ad gloriam Sed hoc non evincit nec exigit hic locus. Tantum enim Paulus id asserit ex fiducia bonæ suæ conscientiæ, sicuti ex eadem non autem ex revelatione divina dixit: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi* Conscientia enim sibi bene conscia, uti dicere potest, *Bonum certamen certavi*, etc. non quod habeat hujusce rei certitudinem fidei, aut revelationis divinæ, sed tantum moralem quamdam securitatem, certamque opinionem et confidentiam ex memoria vitæ præteritæ bene actæ, et ex testimonio suæ conscientiæ manantem: ita consequenter puri confidentia dicere potest, *Reposita est mihi corona justitiæ* Simili spe et constantia tum alii, tum S Ambrosius moriens dixit: *Nec mori timeo, nec vivere recuso; bonum enim habemus Dominum*. Addit S August. l. 2. de Peccatorum meritis c. 16. *Ideo*, inquit, *talibus verbis certus securusque gaudebat Paulus, quia de victoria* (mortis et martyrii) *certum eum securumque jam fecerat, qui eamdem passionem jam illi revelaverat, non re plenissima, sed spe firmissima*. Nam non omnino certum fuisse Paulum, sed dubitasse de sua gloria et salute, patet 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum. et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar*.

Nota Tertio, *coronam justitiæ* vocari eam quæ justitiæ, id est cuivis virtuti, debita est. Ita Chrysostomus cum suis.

Secundo, ut Anselm. *corona justitiæ*, id est juste, quam juste merui, quæque justo judicis sententia mihi adjudicabitur.

Hinc patet nos bonis operibus mereri beatitudinem et gloriam æternam ex condigno. Hoc enim significat *corona justitiæ*, quam non dat, sed reddit pro merito, non donator, sed justus judex Christus Sua ergo cuique virtuti erit corona, eaque pro meritis varia Nam ut ait S August. serm 37. de Sanctis: *Floribus ejus* (Ecclesiæ cœlestis) *nec rosæ. nec lilia desunt. Certent nunc, charissimi singuli ad utrosque honores, amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas, vel de doctrina laureas*; illudque Dan. 12 13. spectent et expectent: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*. Idem S. Aug l. 2. quæst. Evang. q 39. *Omnia*, ait, *diei possunt de illa ineffabili fruitione veritatis. et tanto magis omnia diei possunt, quanto minus aliquid digne dici potest; nam et lux est illuminatorum, requies exercitatorum, et patria redeuntium. et esca indigentium, et corona vincentiumque et quæcumque bona temporalia transeuntia per creaturarum partes error appetit infidelium, veriora et in æternum mansura in creatore omnium simul inventura est pietas filiorum*.

Adverte. hanc coronam dandam esse in *illo die*, scilicet celebri et publico puta in die judicii generalis; non quod ante non detur. scilicet statim a morte in judicio particulari. uti censuerunt Græci et Armeni, quos damnat Concil Florent. sed quod in judicio universali plena et consummata, scilicet corporis et animæ, et publica coram toto mundo dabitur corona.

Quæritur hic, an Deus hanc coronam justis ex justitia debeat, ita ut debito justitiæ obligetur eis, ad dandam hanc coronam; adeoque, quæ et qualis justitia sit in Deo? videtur enim indignum in Deo ponere aliquod debitum, Deumque debitorem facere homini. Ex altera tamen parte Scriptura hic dicit Deum hanc coro-

nam redditurum Sanctis, tamquam coronam justitiæ, id est, ex justitia eis debitam. Sic et Matth. 20. jubet operariis dari stipendium, quod diurno eorum labori promisit et pepigit. Rursum Scriptura sæpe dicit Deum redditurum cuique secundum opera, id est, pro meritis operum, sive pœnam, sive præmium, prout commeruit; quodque impios juste vindicabit et puniet igne inferni. Ergo in Deo est justitia tam vindicativa, quam distributiva et commutativa, quæ idipsum facit. Clarius vero idem significat Paulus ad Hebræos 6. 10. *Non enim injustus*, inquit, *est Deus, ut obliviscatur operis vestri et dilectionis*. q. d. Ne injustus videatur esse Deus, ipse omnino non obliviscetur vestri laboris, sed illi debitam mercedem rependet. Unde sequitur quod Deus mercedem hanc labori eorum debebat ex justitia. Ut hæ et plures aliæ similes S. Pauli, et sacræ Scripturæ sententiæ intelligantur.

Dico Primo, in Deo est justitia vindicativa, seu punitiva. Patet, quia hac Deus punit damnatos et peccatores. Est etiam in Deo justitia distributiva et commutativa. Patet id ex hoc loco in corona et mercede quam Beatis Deus distribuit, pro cujusque meritis, eamque eum eis quasi pretium pro re vel opere præstito commutat.

Dico Secundo, in Deo nullum est debitum justitiæ vindicativæ, quo scilicet teneatur Deus punire peccatores, nec etiam in Deo est debitum justitiæ distributivæ, et multo minus commutativæ. Intelligo debitum formale, perfectum et absolutum, quale est inter homines et æquales, quo scilicet astringatur absolute ex justitia Deus ad dandam justis mercedem; sicut homo astringitur dare operario, quem conduxit, pretium, quod stipulatus est. Patet id Primo, quia, ut passim docet Scriptura, Deus absolutissimum omnium rerum et creaturarum suarum habet dominium, quod a se abalienare, et ligare atque astringere non potest, maxime tali vinculo, scilicet debito justitiæ tam arcto et rigido.

Secundo, quia creatura omnis est sub potestate Dei quasi serva sub domino, idque plenissimæ servitutis jure, quoad omnia et singula quæ possidet. Sicut ergo dominus potest servo rem, puta vestem promissam negare, imo donatam auferre, et promissionem rescindere atque irritare sine injustitia; quia quidquid servus possidet ut servus, id totum domini sui est: ita multo magis potest idipsum cum hominibus et angelis suis Deus. Unde si herus servo, et per impossibile Deus justis negaret præmium quod promisit, esset quidem mutabilis et infidelis, non tamen esset proprie injustus.

Tertio, quia opera nostra non tantum sunt præcepta et debita Deo, sed et ipsa tota sunt Dei, et omne eorum meritum, omneque jus ad mercedem, in solidum est Dei totumque a Deo pendet, inesse et conservari; perinde ut reliquæ res et creaturæ omnes: imo a Dei gratia opus meritorium omnem suum valorem et meritum accipit, ac proinde hæc omnia itime pendent a libera voluntate Dei, in cujus manu est absolute ut sint vel non sint in rerum natura: nullo ergo modo iis astringi aut obligari potest Deus, cum quolibet momento ea possit abrogare, imo annihilare. Adde, quod voluntas divina a nullo extrinseco ligari vel determinari potest, sed tantum a seipsa.

Quarto, quia obligatio et debitum sonant imperfectionem, scilicet exigentiam et reale debitum, adeoque significant jus, eminentiam et imperium creditoris in debitorem; quodque jure suum cogere possit ad solvendum. Quod Deo competere nequit: Deus enim, ut ait S. Aug. l. 2. Confess. c. 4. *reddit debita nulli debens*. Ita Anselm. in proslog. cap. 10. et 11. D. Thomas, Ludov. Molina et Gabr. Vasquez 1. p. q. 21. a. 1.

Dico Tertio, dicitur tamen hoc bonorum operum meritum esse debitum, eorumque merces vocatur corona justitiæ: Primo, quia opus ipsum, et actus ipse bonus, ex se tali præmio, scilicet vita æterna, dignus est, illique proportionatus: tum quia gratia, et actus ex gratia procedens est semen gloriæ; tum quia hanc merendi facultatem nobis meruit Christus, maxime accedente Dei promissione, qua tam Christo, quam nobis, promisit se bonis operibus nostris mercedem daturum. Intercedit ergo hic justitia si non ex parte Dei, certe ex parte rei.

Secundo, etiam Deus justis est debitor ex fidelitate, seu veracitate, quæ pars est protestativa justitiæ. Fidelis enim est Deus, et fidem suam liberat, cum justis præmium quod promisit, dat et præstat.

Tertio, insuper debitor hic est Deus, ex justitia quadam commutativa, supposita tamen et manente promissione sua, qua tali operi mercedem promisit. Ex justitia, inquam, non rigida, sed tali, qualis inter patrem et filium, servum et herum, creaturam et creatorem esse potest: quia Deus mera liberalitate sua promisit bonis operibus hanc mercedem, ac consequenter, ait S. Aug. ser. 16. de Verbis Apostoli, *Debitorem se fecit non tantum sibi, sed et Christo et nobis, ut illi dicere possimus: Redde quod promisisti, quia fecimus quod jussisti.* Sic et Chrys. hom. 3. in Matth. Cyprianus tract. de Orat. et eleemosyna, Fulgentius præf. ad Munimum, dicunt Deum debitorem nobis fieri dum bona operamur. Sicut ergo, licet filius sit aliquid patris, et ex pietate teneatur patri obedire; tamen est jus et justum quoddam paternum, quo pater tenetur ex justitia quadam filiis morigeris, laborantibus, certantibus, vincentibus dare præmium quod promisit: ita et Deus nobis licet filiis et servis suis, laborantibus tamen et certantibus, tenetur ex simili quadam justitia dare mercedem quam promisit. Et ratio est, quia Deus præmium hoc promisit non gratis, sed sub conditione operum, tamquam mercedem pro eorum merito. Ergo præstito a nobis opere, eoque impleto, hanc mercedem debet nobis Deus tamquam mercedem: ergo ex justitia. Qui enim promisit mercedem pro opere præstito, tenetur solvere eam ex justitia, non autem ex fidelitate tantum. Ex fidelitate enim quis debet solvere quod promisit, etiam sine ulla conditione aut merito operum, ut sit fidelis et verax. Et hoc significat hic corona justitiæ, quam Deus nobis reddit quasi justus judex, ex æque Matth. 20. Deus solvit operariis denarium promissum, quasi pretium diurni laboris: unde patet consequenter operarios habere jus justitiæ ad hunc denarium. Idipsum significat Paulus, cum ait Hebr. 6. 10. *Non enim injustus est Deus*, etc. q. d. Injustus esset Deus, si oblivisceretur vestri operis et laboris.

Dices, quomodo ergo Deus retinet nitum suum et

absolutum jus et dominium omnino si omnino ex justitia obligatur nobis dare præmium?

Respondeo, jus hoc altum et transcendens semper retinet Deus, quia citra injuriam posset et potest promissionem hanc suam et obligationem rescindere et irritare. Si tamen velit eam manere ratam, uti vult, quia est immutabilis et fidelis in promissis; tunc consequenter vult ut maneat hæc obligatio et debitum justitiæ, quo sponte Deus ex infinita sua benignitate se nobis obligare dignatus est, vultque manere obligatus.

Dices Secundo, Omnia opera nostra sunt Dei, ergo nihil possumus dare Deo, quod Deus recompenset.

Respondeo, Licet sint Dei, sunt tamen etiam nostra, quia libere ea facimus, et Deus nos eorum dominos fecit. Si ergo ad Dei gloriam et cultum ea facimus et referimus quoddam bonum, scilicet cultum, Deo damus, quem ipse acceptat. Pro quo ipse vicissim nobis mercedem promittit et solvit. Est ergo inter nos et Deum commutatio quædam et pactum, ac consequenter debitum quoddam justitiæ commutativæ, licet non tantum, nec tam rigidum quam inter homines.

Dices Tertio, Indignum est Deo quod debitor sit homini.

Respondeo, Indignum esset si ex necessitate aut utilitate sua esset debitor; non autem indignum est hoc rerum statu, quo hoc debitum oritur ex infinita Dei benignitate, quæ tam familiariter egit cum sua creatura, quasi ipsa non esset naturaliter serva, sed libera, et cum illa velut cum pari init fœdus, seque illi obliget per suam justitiam. Unde sanctus Augustinus sermone 3. de Verbis Domini: *O magna*, ait, *bonitas Dei! cui cum pro conditione reddere debeamus obsequia: utpote servi Domino, mancipia Redemptori, amicitiarum nobis præmia repromittit, ut a nobis obsequia debitæ servitutis obtineat.* Hac de re qui plura volet, legat Franciscum Suarez in opusc. relectione 2. de Libertate divina, et relectione de Justitia.

NON SOLUM AUTEM MIHI, SED ET IIS QUI DILIGUNT ADVENTUM EJUS.] Græce. τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, qui dilexerunt: *adventum*, græce ἐπιφάνειαν, id est, apparitionem et illustrationem ejus, cum scilicet illustris apparebit veniens ad judicium, q. d. Christus judex dabit coronam justitiæ iis, qui sibi bene conscii desiderant, et in vita sæpe desideraruni ejus adventum, ad eumque bene vivendo se compararunt et in dies comparant. uti tu facis, o Timothee, utque ardentius facias, tacite hic te adhortor. *Adventum enim judicis*, inquit Ansel. *non diligunt, nisi qui in causa sua habere se justitiæ meritum sciunt.* Et, ut ait S. Gregor. *Nisi qui se habere causam in judicio bonam norunt: quique*, ut ait S. August. epistola 80. *eumdem sinceritate fidei, firmitate spei, et ardore charitatis expectant.* Rursum Theodor. *Amat*, inquit, *Domini adventum, qui illius leges sequitur, et ex illis vitam instituit.* Pulcherrime vero hic Chrysost. in morali homil. 9. Quærit quomodo diligere possimus secundum adventum Christi, ad eumque nos comparare: ac respondet, id nos assecuturos, si primum Christi adventum diligamus, eumque nobis procuremus, faciendo id quod ipse ait Joan. 14. 23. *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus:* ac consequenter, si omnia terrena æstimemus esse cœnum ac lutum; si cum Christo injurias et adversa quæque patienter ac fortiter perferamus: si in omni tentatione constanter Deo adhæreamus, in eumque omnem spem et amorem defigamus; si denique hanc coronam justitiæ nobis semper ob oculos ponamus.

Narrat S. Basil. hom. 20. de XL. Martyribus, cum illi in stagnum gelidum injecti essent, cœlitus luce circumfusos fuisse, angelosque cœlestes coronas 39 singulis suam adornasse et ostentasse: quas videns custos eorum ita accensus fuit, ut ad Christum conversus, detractis vestibus, alacer in gelidum hoc stagnum insilierit aliisque triginta novem se adjunxerit, ut quadragesimi, qui deficiens ex stagno exiluerat, palmam et coronam obtineret.

FESTINA AD ME VENIRE CITO,] ut in vinculis ab omnibus pene desertus et jam moriturus tibi uni publica Ecclesiarum negotia commendem, atque quæ scriptis mandare nec possum, nec audeo: utque fideles Romani nullam in morte mea turbationem patiantur, sed a te consolationem, robur animosque accipiant. Ita Chrysost.

9. DEMAS ENIM ME RELIQUIT, DILIGENS HOC SÆCULUM,] id est, malens otiari, molliter quiescere et deliciari in sæculo, quam cum Paulo periclitari pro Christo. Ita Chrysost. cum suis et Primas. *Necesse*, inquit, *erat ut diligens sæculi voluptates derelinqueret eum* (Paulum) *qui eas non amabat.* Putant aliqui Demam pœnitentem postea ad Paulum rediisse. Nam ejus quasi adjutoris sui meminit in epistola ad Philemonem v. 24. Sed hoc incertum est, cum incertum sit, an epistola ad Philemonem post hanc sit scripta: multi enim hanc omnium ultimam esse volunt. Si Dorotheo in Synopsi credimus, Demas desciscens a Paulo factus est idolorum sacerdos. Vide quo ruant apostatæ.

10. CRESCENS IN GALATIAM,] supple, abiit missus a me, ad prædicandum ibi Evangelium. Per Galatiam Theodor. et alii accipiunt Galliam: hanc enim Galatiam esse dictam, æque ut Gallos a Græcis vocatos esse Galatas, docet Ammian. Marcell. l. 15. Certe Crescentem hunc in Galliam amandatum, Viennensem rexisse Ecclesiam, constet tum ex Euseb. l. 3. hist. c. 4. tum ex Roman. Martyrologio 27. Junii; nisi dicas ex Galatia illud in Galliam abiisse.

11. LUCAS EST MECUM SOLUS.] Tradunt Romani, teste Baronio anno Christi 69. Petrum cum Paulo Romæ per novem menses in eodem carcere Mamertino conclusos fuisse, indeque eductos ad martyrium. Quod ergo dicit secum solum esse Lucam, intelligit solum, scilicet, qui liber sit, qui libere se adjuvare, suaque negotia peragere possit. Adde, Petrum in eodem quidem carcere, sed in alia carceris parte fuisse.

MARCUM ASSUME, ET ADDUC TECUM: EST ENIM MIHI UTILIS IN MINISTERIUM.] Evangelium scilicet, ut hic ubi ibive prædicet. Marcus hic, non est idem cum Marco Evangelista, sed proprio nomine dictus est Joannes cognomento Marcus, consobrinus Barnabæ, ut patet Coloss. 4. 10. Hic Marcus timore periculorum et laborum deseruerat Paulum peregrinantem; unde a Paulo rejectus fuit, ut patet Actor. 15. 37. postea vero pœnitentem eum et strenue laborantem in gratiam et contubernium recepit Paulus: unde et studiose eumdem Colossensibus commendat.

12. TYCHICUM AUTEM MISI EPHESUM,] ut scilicet vi-

e·s Timothei Ephesini Episcopi, Romam a me avocati Ephesi suppleat.

Nota Pauli in vinculis sollicitudinem Ecclesiarum, satagentem ut quas per se non poterat, per discipulos instrueret et confirmaret Hinc Crescentem in Galatiam, Titum in Dalmatiam, Tychicum Ephesum, Marcum et alios alio amandavit.

13. PENULAM QUAM RELIQUI TROADE APUD CARPUM, VENIENS AFFER TECUM, ET LIBROS, MAXIME AUTEM MEMBRANAS. Per *penulam* Ambros. Haymo et Anselm. intelligunt vestem senatoriam Paulo a patre relictam, qua cives Romani et externi civitate donati, cum Romam veniebant, utebantur ·Senatores enim penulati insedebant, et Romani penulati curiam intrabant Paulus autem, utpote Tarsensis, civis erat Romanus. et quia nobilis, erat senatorii ordinis. Sed quid captivo et jamjam morituro veste senatoria erat opus?

Secundo, Syrus vertit בית כתבא *bet ketobe*. id est, thecam librorum. Unde et Baronius putat fuisse volumen legis. Sed hoc videtur intelligere non per *penulam*, sed per *libros* quos subjungit Apostolus.

Tertio, alii, quibus favet Tertull. 1 de Orat. c. 12. putant *penulam* esse vestem sacram. quam nos Casulam, vel Planetam vocamus, quæ dicta sit penula, ἀπὸ τοῦ φαινεσθαι καθ' ὅλου, quia scilicet tota videtur, et totum corpus oberrat Unde et Planeta dicitur ἀπὸ τοῦ πλάνων, id est, ab oberrando.

Quarto melius, communiter alii, ut Chrys. Theoph. Hieron. dialog. 3 contra Pelagianos, *penulam* capiunt pro pallio aut veste simili extima ad frigus et pluviam arcendam. Sic enim de penula scribit Juvenalis satyra 5

Et multo stillaret penula nimbo

Et Lampridius in Severo, *Penula*, inquit, *intra urbem frigoris causa ut senes uterentur permisit, cum id vestimenti genus semper itinerarium aut pluviæ fuisset*: Ita Lazarus Bayphus l. de Re vestiaria c. 16. Hoc ergo pallium petit sibi afferri Paulus, tum quia ei commodius erat, utpote quod illi jam assuevisset: tum ne cui in carcere gravis sit, sed ut ipse se vestiat, et contra aeris hiemisque injurias corpus suum communiat. Hiems enim instabat, ut patet v. 21.

Nota Carpus, cujus hic meminit Paulus, videtur esse is, quem laudat, et cujus visionem miram Christi apparentis dicentisque sibi indignanti. et de infidelibus hostibus suis vindictam expetenti, *Carpe percute adversum me: nam paratus sum pro hominibus salvandis iterum pati;* recenset S. Dionysius epist. 8. ad Demophilum: tantum intere·t, quod Carpus. de quo Paulus hic. Troade: Carpus vero, de quo Dionysius, Cretæ habitarit, unde Baron. duos putat fuisse Carpos. Alii tamen eum Anasimo, unum eumdemque faciunt Carpum, qui primus Laodiceæ, quæ est juxta Troadem. deinde Cretæ fuerit Episcopus.

Nota Secundo. Petit Apostolus in carcere et morti vicinus afferri sibi libros, et membranas, in quibus scilicet scripta erat S. Scriptura. sive libri veteris testamenti *Libros* vocat vetustiores. ab aliis scriptos, *membranas* vero recentiores a se conscriptos. Ubi adverte, quam otium fugerit Paulus. quamque studio S. Scripturæ fuerit deditus, ut illi immori vellet: nimirum *tamdiu discendum nobis est. quamdiu vivitur,* inquiebat Solon. Vide dicta epist 1 c. 4. 13.

14. ALEXANDER ÆRARIUS MULTA MALA MIHI OSTENDIT: REDDET ILLI DOMINUS SECUNDUM OPERA EJUS: 15. QUEM ET TU DEVITA: VALDE ENIM RESTITIT VERBIS NOSTRIS | Alexander hic primo credidit Christo, sedavitque tumultum contra Paulum Ephesi excitatum, Actor. 19 33. Ex quo loco patet eum Judæum fuisse, sed Ephesi habitasse. Vocatur hic *ærarius*, non quia ærarii fuerit custos aut receptor, ut vult Anselm. sed quod faber esset æris et vasorum æreorum. Hoc enim significat Græcum χαλκεὺς. Hic postea a fide defecit, ut patet epist. 1. 1. v. ult. valdeque Paulo e Evangelio restitit, multaque mala ei ostendit, id est exhibuit, fecit, intulit. Hoc enim significat hebræum הראה *hera*, id est, ostendit ut dixi 1. Cor 4. 9. Apte vero dicitur, *ostendit*, potius quam intulit; quia improbi probos lædunt, non tam re ipsa, quam impia sua voluntate, voto, desiderio: probi enim sua patientia communiti re ipsa nullis malis lædi aut affligi possunt, sed omnia superant, ac mente in cœli positi transcendunt.

Nota, Pro *reddet*, Noster in Græco legit ἀποδῴη, jam legunt ἀποδώσει, id est reddat, quasi optet Paulus non affectu vindictæ, sed zelo justitiæ impium Alexandrum puniri a Deo.

16 IN PRIMA MEA DEFENSIONE NEMO MIHI AFFUIT, SED OMNES ME DERELIQUERUNT. | Hinc Baronius putat hunc epistolam scriptam esse e primis vinculis, cum jam dimittendus, et pene liber esset Paulus. Nam, ut asequitur, postea statim toto orbe perrexit Paulus evangelizare q. d. Cum primo causam meam coram Nerone egi, ita eam egi, ut Dei ope ejus animum flexerim, meque censerat dimittendum. Idque factum est Dei consilio; ut per 9. annos adhuc superstes essem, pergeremque per Hispaniam, aliasque provincias complere prædicationem meam. Verum verior et communior sententia non minoribus, quam prior, imo majoribus conjecturis subnixa est, e secundis vinculis hanc epistolam esse scriptam, uti dixi v. 6 et iterum dicam v. 20.

Unde Secundo. alii *primam defensionem* hic intelligunt eam quam primo fecit Paulus, cum secundo carceri inclusus fuit, paulo ante martyrium. q. d. Cum primo in secundis vinculis me stiti Neroni, sociis me derelinquentibus. Deus mihi astitit, ut coram eo piene auderem prædicare, omnesque gentes audirent hanc meam liberam cum ani Nerone prædicationem, itaque in fide confirmarentur; maxime quia tum liberatus sum a morte, quam putabatur Nero statim mihi illaturus: sed Deus eum mitigavit, dum post novem menses rursus Nero sæviens et furens in Paulum, eumdem occidit. Unde Theophyl. illud. quod sequitur. *Ut per me prædicatio impleretur*, id est, inquit, stabiliretur, *et audiant omnes gentes*, scilicet gloriam meæ liberæ confessionis et prædicationis. Rursus, *audiant* curam quam de me gerit Deus Verum cum absolute dicat Apostolus hic se liberatum de ore leonis, id est Neronis, ut posset complere prædicationem suam, videtur absolute e vinculis dimissus fuisse, et novem non mensibus. sed annis pluribus supervixisse ad complementum prædicationem suam

Unde Tertio. optime Euseb. l 2 hist c. 22. Beda. Anselm. et alii, *primam defensionem* hic intelligunt eam quam fecit Paulus in primis vinculis, cum scilicet secundo anno Neronis Hierosolymis captus. ad eumdem Romam missus est, ibique, per biennium mansit. Tunc enim a suis, Neronis fastum et furorem metuentibus, desertus, Deum habuit adjutorem, qui Nero·

nem ei benevolum reddidit, ut e carcere liberatus sit, et per novem annos Hispaniam, aliasque provincias evangelizando obiverit; donec secundo captus secundam suam defensionem coram Nerone peregit; sed dispari eventu. Nero enim jam tot crudelibus suis facinoribus efferatus, et in Paulum ac Petrum furens: quod novum Deum Christum inducerent, quodque Simonem Magum, quem in deliciis habebat, volantem precibus suis dejecissent; nominatim vero in Paulum frendens, quod pincernam suum ad Christum convertisset, ait Chrysost. quodque concubinas suas a se ad fidem et castitatem traduxisset, ut ex Ambr. et Chrysost. docet Baron. Hisce, inquam, de causis furens Nero Paulum gladio et morti adjudicavit. Scribit ergo hic Paulus e secundis vinculis illud, quod sibi in primis contigerat.

Dices, hoc mirum videri, quod scilicet tanto tempore, scilicet novem annorum, elapso, hæc demum scribat ad Timotheum, qui jam pridem illa intellexerat. Respondeo, Licet aliunde id intellexerat Timotheus, non tamen ex litteris Pauli, qui in Hispaniam, aliasque oras abiens, longissime aberat a Timotheo, nullasque interim ad Timotheum litteras dederat. Rediens ergo Romam ad secunda vincula Paulus, apte refricat ea quæ in primis contigerunt, tum ut Timotheum eorum memoria animet et excitet, tum potius quia futuris sæculis hæc scribere et consignare volebat.

Moraliter, S. Ambros. per defensionem hic intelligit passionem et persecutionem Pauli. *Nam passio*, ait, *Christianis vita est, et persecutio defensio: pressura enim illata pro justitia defendet illos in die judicii, reos constituens perfidos.*

17 Dominus autem mihi astitit, et confortavit me.] *Necesse est enim adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium*, inquit Philo l. 2. de Vita Mosis. Et, ut ait Origenes hom. 9. in Num. *Tum maxime gratia Dei adest, cum hominum sævitia concitatur. Ubique*, teste Ambr. l. de Joseph, *plus est auxilii, ubi plus est periculi.*

Expertus idipsum est S. Greg. Thaumaturgus, qui in persecutione Decii fugiens, et latitans cum diacono suo in colle, cum proditus esset, et persecutores collem undique cinxissent et scrutarentur: *Hortatus est comitem suum*, ait Nyssenus in ejus Vita, *ut firma ergo Deum fiducia consisteret, eique salutem committeret, similiter atque ipse faceret, manus ad orationem extendens, ac ne, si prope quidem persecutores accessissent, metu fidem excussam projiceret. Exemplum ejus rei quam præcipiebat diacono, seipsum præbebat, cum et immotis oculis, et passis manibus, et habitu ardua atque erecto cælum intueretur. Ita factum est ut scrutatores præter duas arbores, paululum inter se distantes* (Gregorius scilicet orans cum socio eis videbantur esse duæ arbores) *neminem se vidisse affirmarent: quibus digressis, proditor videns non esse arbores, sed homines, procumbit S. Gregorio ad pedes, creditque sermoni, et qui paulo ante persecutor fuerat, unus ex profugis factus est.* Idem Gregorius cum pro suo populo in eadem persecutione afflicto oraret, *Repente angore repletus sonum visus est audire, ad quem aures admovit; mox erectus et immotus permansit, deinde quasi de victoria lætus pronuntiavit illud Psalm. 123. Benedictus Deus qui non dedit nos in prædam dentibus eorum. Rogantibus quid vidisset, dixit magnam se in illa hora vidisse ruinam, diabolo ab adolescente quodam in tormentis et martyrio dejecto. Adjecit ejus nomen, Troadium eum nominans. Submissi deinde in urbem, ita revera contigisse renuntiarunt.* Hæc Nyssen.

Ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes Gentes; et liberatus sum de ore leonis.] Putant aliqui Paulum a primis vinculis familiaritate et opera Senecæ philosophi, qui præceptor fuit Neronis, liberatum esse. Unde extant Senecæ ad Paulum, et Pauli ad Senecam epistolæ, sed dubiæ, imo suspectæ fidei. Verum Paulus hic contrarium docet, scilicet se ab hominibus desertum, unius Dei ope hoc periculum evasisse.

Nota. Causa quæ Deum movit, ut Paulum vinculis eriperet, fuit, ut per illum prædicatio Evangelii impleretur, græce πληροφορηθῇ, quod Vatablus et alii vertunt, ad plenum persuaderetur, vel, ut plena fides fieret Evangelio. Verum Noster simplicius vertit, *impleretur*, id est, compleretur et absolveretur, ut dixi Rom. 14. 5 idque hoc loco est aptius; jam enim plenam fidem Evangelio fecerat Paulus, ubicumque prædicaverat: unde ad hoc non erat necesse ei vitam prorogari. Servatus ergo fuit a Deo in vita, ut in Hispaniis et alibi prædicaret, propagaret et compleret Evangelii prædicationem, eamque omnes Gentes audirent.

Nota Secundo Chrysost. modestiam Pauli: non enim dicit, Ut ego implerem; sed, *ut per me impleretur prædicatio*, q. d. Hæc prædicatio mihi commissa me a vinculis eripuit et servavit, *perinde ac si quis purpuram et regium insigne ferens per ipsum servetur*, inquit Chrysostomus.

Nota Tertio. *Liberatus sum de ore leonis*, id est, diaboli, inquit Ambrosius; aut Festi Præsidis Judææ, inquit Primas. Verum optime Chrysostomus Theodor. Theoph. OEcumen. S. Thom. et Euseb. l. 2. hist. c. 22. per *leonem* intelligunt Neronem, qui crudelis erat ut leo: de quo verissime dici poterat illud Prov. 19. 12. *Sicut fremitus leonis, ita et regis ira*. Nero ergo fuit leo: quia supra quam dici potest superbus et ferox, æque ac luxuriosus fuit, opera Simonis Magi familiariter uti solitus: unde primus (nam ante eum Tiberius ex iis quæ ferebantur Christum admiratus, periculum etiam comminatus est accusatoribus Christianorum) immanem in Christianos persecutionem movit. Audi Tacitum l. 15 *Pereuntibus*, ait, *addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent. Multi crucibus suffixi, aut flamma usti plerique in id reservati, ut, cum defecisset dies in usum nocturni luminis servarentur. Hortos suos Nero spectaculo huic obtulerat, et Circense ludicrum edebat, habitu aurigæ permistus plebi, vel circulo insistens.* Annon leo, qui principes Apostolorum, Petrum cruce, Paulum gladio tandem peremit? Annon leo, qui matrem, et præceptorem suum Senecam e medio sustulit? Annon leo, qui sua sævitia totius populi in se seditionem concitavit? quam dum conatus effugere, tertio ab Urbe lapide propria se manu intereunt, dicens: *Dedecorose vixi, turpius peream*, vide Sever. Sulpitium l. 2. histor.

18 Liberavit me Dominus ab omni opere malo, et salvum faciet in regnum suum cœleste.] *Ab omni opere mala*, id est, ab omni periculo et incursu hostili, qualia sunt quæ recenset 2. Cor. 11. 23

Secundo et potius, *ob omni opere malo*, id est ab omni peccato. q. d. Non tantum a leone corporali mortem minante, puta a Nerone, liberavit me Dominus, sed etiam a peccato, qui spiritalis et sævior est leo animam occidens, ut scilicet in quavis tentatione, tribulatione et terrore, roboratus a Deo, nec verbo, nec opere, aliove indicio etiam minimo Deum aut fidem negarim; sed potius tam verbo, quam vita nomen et gloriam Dei ubique professus sim et celebrarim.

Nota. Pro *liberavit*, Græca, Syrus, Chrys. Ambros. et veteres passim legunt *ῥύσεται*, id est liberabit. Idque aptius respondet tam præcedentibus, quam sequentibus. q. d. Sicut liberavit me Dominus de ore leonis corporalis, scilicet Neronis; ita plene confido quod deinceps liberabit me a leone spirituali, id est, ab omni opere malo, puta ab omni peccato, itaque me *salvum faciet*, græce *σώσει*, id est servabit, *in regnum suum cœleste*, ut scilicet servatus a peccato, ob eoque tuens et illæsus, pro hac innocentia tuenda martyrium obeam, itaque merear ingredi regnum cœlorum. Præpositio ergo *in*, cum ait, *in regnum*, non locum, ut idem sit. quod, in regno cœlorum; sed causam finalem significat. q. d. Salvabit me hoc fine, ut scilicet regnum cœlorum assequar. Ita Theophyl. Anselm. Beda et alii

20 TROPHIMUM AUTEM RELIQUI INFIRMUM MILETI.] Miletum urbs est Asiæ, non longe ab Epheso, optima lana et stragulis, quæ inde Milesia dicuntur, celebris Hinc rursum patet hanc epistolam scriptam e secundis vinculis, non autem e primis. Nam in primis vinculis (quæ occasione Trophimi Paulo a Judæis Hierosolymis injecta sunt, eo quod putarent Paulum induxisse Trophimum incircumcisum et Gentilem in templum, Act. 21 v. 29) eum Hierosolymis vinctus Paulus missus est Romam. Miletum non transiit, ut patet ex Actor. c. 27. Sed cum e primis vinculis dimissus fuit, in variis loco peragravit, ita Miletum revisit Paulus, ibique Trophimum ægrum reliquit, ac veniens Romam secundo captus est: nec enim verisimile est duos fuisse Trophimos, aut pro Mileti, hic legendum esse *Melitæ*; quasi non Mileti, sed Melitæ, id est Melitæ (quam eum Hierosolymis Romam primo vinctus mitteretur Paulus, pertransiit, ut patet Actor. 28. 1.) Trophimum ægrum reliquerit, ut vult Baron. tam enim Græca quam Syra et Latina constanter legunt *Mileti*, non *Melitæ*.

Ex hoc loco patet, Paulum post prima vincula non tantum Hispanias, aliasque provincias novas adiisse; sed et Asiam, aliasque veteres provincias et Ecclesias revisisse, ut eas in fide et moribus perfirmaret, confirmaret, et si quid pravi succrevisset, corrigeret atque succideret. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus e vinculis prævidens suam liberationem mox futuram, id ipsum Syris et Asianis scripserit et promiserit non semel, sed secundo et tertio. Nam ad Hebr. ult. in fine: *Cognoscite*, inquit, *fratrem nostrum Timotheum dimissum; cum quo si celerius venerit, videbo vos*, et ad Philip. c. 2. 24. *Confido in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito*. Et ad Philem. v. 22. *Para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis*. Ex quibus locis noster Salme on tom. 12. tract. 59. recte colligit, Paulum a vinculis liberum, non tantum invisisse Hispaniam, sed et revisisse Syriam, Asiam, Macedoniam et Græciam.

21. SALUTANT TE EUBULUS ET PUDENS ET LINUS.] Pudens hic fuit Senator Romanus, vir nobilissimus et clarissimus, pater scilicet Novati, et Timothei, S. Praxedis, et S. Pudentianæ, sive Potentianæ, in cujus domo fiebant synaxes, quæ postea conversa in ecclesiam, dicta est titulus. id est ecclesia, Pastoris Hic ergo Pudens Senator Roman. fuit hospes SS. Petri et Pauli. Ostensus est mihi locus in ejus olim domo, nunc ecclesia, in quo S. Petrus celebrasse dicitur. In eadem vidi puteum, in quem S. Pudent. cum S. Praxede sorore sua, sanguinem quem e vulneribus Martyrum spongia exprimebant, aliasque eorum reliquias recondebant. Sic enim habet inscriptio, lapidi uncialibus litteris incisa in ipso Ecclesiæ ingressu·

IN HAC SANCTA ANTIQUISSIMA ECCLESIA, TITULO S. PASTORIS A S. PIO PAPA DEDICATA, OLIM DOMO S. PUDENTIS SENATORIS, ET HOSPITIO SANCTORUM APOSTOLORUM, TRIA MILLIA, BEATORUM MARTYRUM CORPORA REQUIESCUNT, QUÆ SANCTÆ CHRISTI VIRGINES PUDENTIANA ET PRAXEDIS SUIS MANIBUS SEPELIEBANT.

Linus vero hic primo fuit Pauli socius Unde S Ignatius epistol. ad Trallianos de eo sic ait.: *S Stephanus B. Jacobo, Timotheus et Linus Paulo. Anacletus et Clemens B. Petro ministrarunt* Postea tamen Linus adhæsit B. Petro. eoque absente ab Urbe, in ea vices illius obibat. Unde et proxime S. Petro in pontificatu successit: ita Baron. et alii.

22 GRATIA VOBISCUM. AMEN] Gratiam Dei intelligit, qua Deo grati sint grataque illi virtutum opera potenter operentur. Vide Chrysostomum hic in morali homilia 10. et Theophyl. quam, et quomodo gratiam non hominum, sed Dei aucupari debeamus.

Libera nos o Christe ab omni opere malo et salves fac in regnum tuum cœleste: da ut lux perpetua luceat nobis, et ÆTERNITAS temporum Amen.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD TITUM.

ARGUMENTUM.

Titus utroque parente Gentilis et Græcus, adeoque, si credimus Chrysostomo hic, homil. 1. Corintho oriundus fuit. Unde et identidem Titum nominat Apostolus scribens secundo ad Corinthios, eoque apud eos quasi popularea suos administro usus fuit, ad colligendas eleemosynas, aliasque res Ecclesiasticas. Hic Titus a Paulo conversus ad Christum et baptizatus, eidem adhæsit; ac in prædicatione fuit insignis adjutor et interpres. Unde 2. Cor. 2. 13. Paulus Titum fratrem suum vocat. Fuit enim Titus insigni morum innocentia ac sanctimonia præditus, adeo que tota vita virginitatem coluit et servavit, ut docet S. Ignatius epist. ad Philadelph. Hinc a Paulo creatus est Archiepiscopus Cretæ, aliarumque vicinarum insularum: quin et in Dalmatiam a Paulo missus, ibidem prædicavit; ut patet 2. Tim. 4. 10. ac tandem multis Ecclesiis erectis et fundatis, in Cretam reversus, sancte mortuus est, anno ætatis 94. Ibidemque sepultus: ut docet ex S. Hieronymo et aliis Baronius in Martyrol. Dies ejus natalis in Ecclesia colitur 4. Januarii. Apostolus ergo cum anno præcedente in Creta prædicasset, inde in Græciam discedens, Cretæ reliquit Titum, eumque creavit Archiepiscopum, ut cœptam prædicationem et Ecclesiæ Cretensis fundationem perficeret ut patet c. 1. v. 5. Itaque sicut Timotheum duabus epistolis, ita Titum hac una instruit, docetque quæ sint Episcopi et Pastoris munia; hæ enim tres epistolæ pontificales sunt ejusdem argumenti, sibique persimiles, adeoque videtur hæc epistola esse compendium utriusque epistolæ ad Timotheum. Unde S. August. l. 4. de Doctrina Christ. c. 16. cum meminisset epistolæ ad Titum, et utriusque ad Timotheum, ait: *Quas tres epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita.*

Primo ergo. cap. 1. commendata Christi gratia et Evangelio monet Titum, ut presbyteros, id est Episcopos et Pastores, per civitates constituat et ordinet; doceteque quales et quanti illi esse debeant; utpote qui hæreticis et Judaizantibus obsistere, et sanam fidem tueri ac propagare teneantur.

Secundo, c. 2. docet, quæ monita debeat dare senibus, conjugatis, juvenibus, servis, ad hoc, ut juxta Christi gratiam ac legem, sobrie, juste et pie vivant omnes in hoc sæculo, expectantes beatam spem.

Tertio, c. 3. jubet, ut doceat Christianos obedire magistratibus, etiam Ethnicis, utque modeste et honeste se gerant, scientes se pristinæ concupiscentiæ et vitiis mortuos, ac per Christi gratiam et baptismum renatos esse ad novam vitam, sanctam et Christianam. Mox Judaizantes et hæreticos, eorumque fabulas et lites vitari jubet: ac tandem Titum ac Zenam Nicopolim ad se evocat.

Scriptam esse Nicopoli in Epiro, docent Græca, Syra, et S. Hieron. hic, Athanasius in Synopsi, et Theodor. Chrys. Œcum. et alii Nicopoli, inquam, id est, in urbe, aut loco propinquo et subjecto Nicopoli, cum scilicet eo pergeret Apostolus, et vicinus esset Nicopoli. Hoc enim significat cum ait cap. 3. *Festina ad me venire Nicopolim: ibi enim* (non dicit, Hic, sed *ibi*, scilicet quo jam proxime tendo) *statui hiemare.* Scriptam esse anno Christi 58. ac consequenter ante primam vincula docet Baronius, et alii passim.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Asserit Primo, se esse Apostolum Christi ad hoc, ut doceat veram fidem, et spem vitæ æternæ, quam ab æterno promisit Deus, nunc autem per Pauli prædicationem manifestavit.
Secundo, v. 5. docet Titum, quales oppidatim ordinare debeat presbyteros et Episcopos.
Tertio, v. 10. docet Judaizantes et hæreticos acriter reprimendos esse.
Quarto, v. 14. monet cavendas esse eorum fabulas et observantias in ciborum delectu. Omnia enim munda sunt mundis: coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum.

1 Paulus servus Dei, Apostolus autem Jesu Christi secundum fidem electorum Dei, et agnitio-
nem veritatis, quæ secundum pietatem est, 2. in spem vitæ æternæ, quam promisit, qui non
mentitur, Deus, ante tempora sæcularia: 3. manifestavit autem temporibus suis verbum
suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceptum Salvatoris nostri Dei: 4. Tito
dilecto filio secundum communem fidem, gratia et pax a Deo Patre, et Christo Jesu Salvatore
nostro. 5. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, et constituas per civita-
tes presbyteros, sicut et ego disposui tibi. 6. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios ha-
bens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos 7 Oportet enim Episcopum sine crimine
esse, sicut Dei dispensatorem: non superbum, non iracundum, non vinolentum non percussorem,
non turpis lucri cupidum: 8. Sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctum, continentem,
9. Amplectentem eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem: ut potens sit exhortari
in doctrina sana, et eos qui contradicunt, arguere. 10. Sunt enim multi etiam inobedientes, va-
niloqui, et seductores; maxime qui de circumcisione sunt: 11. Quos oportet redargui: qui uni-
versas domos subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quædam ex illis
proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ ventres pigri. 13. Testimo-
nium hoc verum est. Quam ob causam increpa illos dure ut sani sint in fide: 14. non intendentes
Judaicis fabulis, et mandatis hominum aversantium se a veritate. 15. Omnia munda mundis: co-
inquinatis autem et infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum, et mens et con-
scientia. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant: cum sint abominati et incredi-
biles, et ad omne opus bonum reprobi.

1. Paulus servus Dei, Apostolus autem Jesu Christi, secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est in spem vitæ æternæ.] Nota Novo honoris titulo Paulus se hic indigitat *servum Dei*, non tantum per creationem, per quam omnis creatura est serva Dei; nec tantum per fidem, per quam omnes fideles sunt servi Dei: sed per legationem et apostolatum; per quem sicut legati dicuntur servi regis, ita Apostoli vocantur servi Dei. Vide dicta ad Philip. 1. v 1. Sic B Virgo se vocat humili quidem, sed glorioso titulo *ancillam Domini*, cum fieret mater Dei, eo quod Deo in mysterio incarnationis quasi ancilla subservierit: *Ecce*, inquit, *ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.*

Nota Secundo. Præpositio *secundum* hic significat materiam vel objectum circa quod servus hic Dei et Apostolus, scilicet Paulus ipse, occupabatur, Deoque et Christo deserviebat. *Secundum* ergo idem est quod, *circa*. q. d. Ego sum Dei servus et Apostolus circa fidem electorum Dei, qui videlicet versor circa fidem, ut scilicet omnes fideles maxime sanctos et electos doceam veram, sinceram et sanctam fidem, qua cognoscant veritatem non speculativam, aridam et philosophicam, sed illam, quæ *secundum*, id est circa pietatem versatur, quæ scilicet docet et persuadet, ut sancte et pie vivamus *in*, id est ad spem *vitæ æternæ* in nobis excitandam, ut scilicet spem quam optimam concipiamus, quod assequemur per piam vitam in hoc mundo, vitam æternam in futuro. q. d. Sum Dei servus et Apostolus, ut prædicem veram fidem quæ nutrit pietatem, in qua habemus spem vitæ æternæ, quæque hanc spem in nobis exacuit et accendit

Nota Tertio. *Fides* hic non significat commissionem Paulo creditam, ut vult Chrysost. quasi dicere velit Paulus, Sum servus et Apostolus circa electos, quos Deus meæ fidei, id est meæ curæ, credidit, quosque

mihi commisit: sed significat fidem qua credimus Deo et Christo; qua scilicet agnoscimus veritatem, veramque pietatem, ut subdit hic Apostolus. Porro *agnitio et scientia pietatis*, inquit Hier. *est nosse legem, intelligere Prophetas, Evangelio credere, Apostolos non ignorare*. *ut scilicet inde Dei cultum addiscas*, ut nimirum per fidem assequaris spem vitæ æternæ, ipsamque tandem vitam æternam

Nota Quarto Hic Apostolus designat quatuor causas suæ servitutis et apostolatus Primo, materialem, cum ait illum versari *secundum*. id est circa, fidem et agnitionem veritatis. Secundo. finalem, cum dicit: *In spem vitæ æternæ*. Tertio: efficientem, cum addit: *Dei, et Jesu Christi*. q d A Deo et Jesu Christo creatus sum Apostolus et servus. Quarto, formalem cum subdit: *In prædicatione quæ credita est mihi*. Servitus enim Apostolorum, qua Deo et Christo serviebant, non erat alia, quam prædicatio et propagatio Evangelii.

Nota Quinto. Tacite hic Paulus se et Apostolos opponit Mosi et Prophetis: Moses enim Deut. 34. et alibi, vocatur servus et famulus Dei. q. d. Moses fuit servus Dei, sed secundum, id est circa, legem et cæremonias ac umbras, quas docuit et tradidit populo Judæorum, ut eas observando vitam commodam et bonis terrenis affluentem hic agerent: ego vero et Apostoli sumus servi Dei circa fidem et pietatem, ut homines adducamus ad vitam æternam. Ita Theoph. Hæc enim est veritas secundum pietatem et scientiam Sanctorum: sunt enim multæ veritates et scientiæ, quæ ad pietatem non faciunt, uti est Arithmetica, Grammatica, Rethorica, et aliæ plurimæ.

2. QUAM (vitam æternam) PROMISIT QUI NON MENTITUR, Deus, ANTE TEMPORA SÆCULARIA.] Pro *promisit*, græce est ἐπηγγείλατο. id est. gratuita sua liberalitate, sua sponte, gratis et ultro promisit.

Quæres, cui Deus promiserit ab æterno hanc vitam? Respondet S Hier. promisisse Filio suo, vel, ut alii, suæ sapientiæ et bonitati. Verum melius Chrys. *Promisit*. ait, *id est, dare decrevit. proposuit, prædestinavit apud se in sua mente divina, dare fidelibus suis vitam æternam*. Idem enim dicit hic, quod 2 Timoth. 1. 9 ubi ait: *Quæ* (scilicet gratia) *data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. Data est*, id est, dari decreta. sive prædestinata est: quod enim nobis dari decretum est, idipsum nobis quasi promissum est. promissione non personali, sed reali, sive quatenus est ex parte rei quæ danda decernitur et promittitur.

Quæres Secundo, quæ vocentur hic *tempora sæcularia*? Respondeo, græce est αἰωνίων, quod S Hieron. hic et Aug. loco mox citando, vertunt. *æterna tempora*: nec Latini, inquit S. Aug. ausi fuerunt vertere *sæcularia*, quia sæculare subinde significat id quod cito transit. Per *tempora* vero *æterna* S Hier. intelligit sæcula et æternitates, quæ mundi creationem præcesserunt. in quibus angeli vixerunt. Denuque laudarunt. *Sex millia*, ait *nondum nostri temporis implentur annorum: et quantas prius æternitates, quantas sæculorum origines fuisse cogitandum est, in quibus angeli, Throni. Dominationes, cæteræque Virtutes servierunt Deo. et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substiterunt*. Insinuat hic Hier. angelos fuisse creatos ante mundum, suamque ante mundum habuisse æternitatem, id est ævum. Verum hoc Hieron. non tam ex sua quam ex Origenis, ut solet, dicit sententia Origenes enim ita sensit, et post eum multi Patres Græci et Latini. Verum contrarium, scilicet angelos, non ante, sed simul cum mundo corporeo creatos esse, ac consequenter nullum angelorum fuisse ævum vel sæculum ante hunc mundum certum est Ita enim definit Concil. Lateran. sub Innoc III. c 1. *Creator*, inquit, *omnium invisibilium spiritualium et corporalium*, *sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo* condidit *creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam*. Ubi Nota. Licet mens Concilii fuerit hisce verbis damnare sententiam Origenis, qui primo creatos a Deo dicebat angelos et animas, deinde ob peccata eorum creata esse corpora. quibus quasi carceribus includerentur: tamen simul clare docet angelos simul cum mundo corporeo esse creatos: nec enim clarioribus verbis id dici aut doceri posset Nam hoc dogma plane evertit fundamentum sententiæ Origenis, et ad eam evertendam statuitur et proponitur a Concilio. Quare quod nonnulli ex S. Thoma 1. p. q 61. art. 3. respondent, hujus Concilii non verba. sed mentem jam explicatam spectandam esse, quasi æque post Concilium atque ante, liceat sine erroris nota opinari, angelos creatos esse ante mundum, non video quomodo sane et tuto dici possit.

Hinc Secundo, melius S August. lib. 16. de Civit. c. 17. Anselm. et alii *tempora æterna* intelligunt illa quæ præcesserunt mundi et angelorum creationem, quæ tamen non fuerint Deo coæterna.

Dices, Nulla talia sunt aut fuerunt tempora; quia ante mundum nullum fuit tempus, adeoque nihil fuit nisi Deus Deique æternitas:

Respondeo, a parte rei, sive reipsa nihil fuit præter Deum; fuit tamen tempus imaginarium quod mente concipimus et fingimus ante mundum Deo coextitisse, in quo Deus poterat et hunc mundum, et alios infinitos longa citius creare, quam de facto creavit. Instabis, Hoc tempus concipimus quasi Deo coæternum; id autem negat S Aug. et Apostolus hic, qui dicit Deum vitam æternam promisisse, ante hæc tempora æterna; si ante. ergo non sunt coæterna Deo Respondeo, Hæc tempora imaginaria. quæ concipimus ante mundum Deo coextitisse, confuse quidem concipimus quasi Deo coæterna, non autem distincte et particulatim, quia sic concipimus illa quasi Deo posteriora: distincte enim concipimus partes hujus temporis definitas. Ita ut illarum una pars aliam habeat se priorem, et hæc rursum alteram et alteram se priorem idque in infinitum; nec enim mente nostra et conceptu possumus devenire per hasce partes temporis gradatim semper ascendendo ad initium, vel ad ipsa primordia æternitatis, cum illa uti in fine, ita et in sui principio sit infinita. adeoque uti fine, ita et principio careat: et hoc modo ante tempora hæc æterna partialia, quæ mente divisim et distincte concipimus. antecedit semper ipsa Dei æternitas. q. d. Apostolus: Ante omne tempus ante quamlibet temporis partem quam definite concipere possumus, in æternitate Deo coextitisse, Deus *promisit*, id est, decrevit suis fidelibus vitam æternam, puta ob

omni æternitate. Hic sensus videtur esse ex mente et sensu Apostoli, ut mox dicam: sed non est plenus et adæquatus.

Tertio alii *tempora æterna* intelligunt antiqua, quomodo Actor. 15 7. dicitur, *ab antiquis diebus*, et ita legisse hic aliquos *tempora antiqua*, pro *æterna*, vel *sæcularia*, docet S. Thomas: scilicet hi legerunt in Græco ἀρχαῖα pro αἰωνια. Verum noster Interpres optime vertit *ante tempora sæcularia*, ut dixi 2. Timoth 1. v. 9 Per sæculum autem non intelligit spatium centum aut mille annorum, (quomodo vocemus ludos sæculares,) sed proprie dictum sæculum, sive ævum et tempus, non illud quod revera cum mundo cœpit et fluxit hucusque, quam illud quod, ut dixi, imaginamur ante mundum Deo roxtitisse Unde Syrus vertit, קדם זבניה דעלמא *kedam zabnohi deolma*, id est, ante tempus sæculi, q d Ante omnem sæculorum seriem, ante omnem mundi et temporis, sive veri, sive imaginarii originem, Deus promisit se nobis per Christum daturum esse vitam æternam.

Notat. S. Hier. *tempora* dici *sæcularia*, quia omne tempus in fluxu est, et per suum quodque sæculum decurrit in curriculo et rota mundi. *Unde et quidam Philosophorum*, inquit Hieron. *censent non esse tempus præsens, sed aut præteritum, aut futurum: quia scilicet omne quod loquimur, agimus, cogitamus aut dum fit, præterit; aut, si nondum factum est, futurum expectamus.* Alii e contrario duxerunt tempus non existere, sed tantum nunc, sive instans temporis, adeoque falso dici. Hoc tempora studeo, curro, comedo; quia ex tempore nihil existit, nihilominus præsens, sive nunc, sive instans: quidquid reliquum est de tempore, non existit; sed aut præteritum est, aut futurum, id est extitit, aut existet. Ecce hoc est punctum quod hic vivimus.

3. MANIFESTAVIT AUTEM TEMPORIBUS SUIS VERBUM SUUM IN PRÆDICATIONE, (id est, per prædicationem) QUÆ CREDITA EST MIHI SECUNDUM PRÆCEPTUM SALVATORIS NOSTRI DEI.] Nota, *Verbum suum*, puta Dei, hic vocat Dei promissionem jam dictam de vita æterna. Unde clarius Græca, τὸν λόγον αὐτοῦ vertas, *verbum illud suum*, vel promissionem illam suam, olim scilicet in Deo occultam et reconditam, jam per prædicationem meam manifestavit. Articulus enim τὸν vim habet revocandi et reponendi id quod antecessit; idque exigit conjunctio adversativa *autem*, quæ hæc præcedentibus connectit. Sic Lucæ 1. 72. dicitur: *Memorari* (ut memoraretur) *testamenti* (id est pacti) *sui sancti, jusjurandum quod juravit ad Abraham*. q. d Testamentum, sive pactum, hoc Dei est jusjurandum illud magnum quod juravit patri nostro Abrahæ: licet enim in Græco *jusjurandum*, sit accusativi casus, tamen Græci eum pro nominativo usurpant, cum scilicet relativo accusativi casus præponitur Sic enim loquuntur ὅρκον ὃν, pro ὅρκος ὃν ὤμοσε

Nota secundo Hieron. per *Verbum*, intelligit Filium Sic enim Filius dicitur λόγος. Joan. 1. 1. id est Verbum, quo Deus omnia dixit, ac dicendo fecit ac produxit: rursum quo jam incarnato, et in carne manifestato, gratiam et gloriam, omniaque bona nobis promisit. Verum simplicius cum Chrysostomo per *Verbum* intelligemus Evangelium, vel clarius promissionem vitæ æternæ in Evangelio propositam, uti dixi.

Nota Tertio. Deus hoc *Verbum*, id est promissionem, manifestavit suis temporibus: græce καιροῖς ἰδίοις, id est opportunis, congruis, et propriis temporibus: quod ad Galat. 4. 4. aliis verbis, dicit, *Ubi venit plenitudo temporis*, cum scilicet præcessisset lex naturæ et Mosi, quasi præparatio et pædagogus ducens homines ad Christum, cumque tempore a Mose et Prophetis præscripto essent evoluta, post quatuor scilicet annorum millia, quibus languens et gemens mundus sub peccatis, vitiis, morte et inferno, suspirabat ad Christum redemptorem et salvatorem.

Nota Quarto. *secundum*, id est per, *præceptum*, et, ut Vatablus vertit, *delegationem* Hinc recte colligit Chrysost. Apostolorum prædicationem non fuisse consilii, sed præcepti, scilicet Paulum et Apostolos præcepto divino, sub pœna peccati mortalis et inferni, a Deo obligatos et astrictos fuisse ad prædicandum Evangelium. Unde Paulus 1. Corinth. 9. 16. *Væ*, inquit, *mihi est, si non evangelizavero.*

Nota Quinto. Tam longum exordium quasi salutationem præmittit hic Apostolus, tum quia naturaliter fœcundo, ubere et diserto erat ingenio, tum quia in gratia Christi et apostolatu ejus deprædicando solet se effundere; tum denique quia hic in exordio quasi thema et argumentum totius epistolæ proponit, scilicet suum et Titi, adeoque omnium Episcoporum et Pastorum munus esse prædicare, non legis cæremonias, sed Christi gratiam, ac docere non Judæorum, Gentilium aut hæreticorum fabulas, sed mores Christianos et sanctos, in quibus sita est vera pietas, Deique cultus.

4. TITO DILECTO γνησίῳ, id est germano, genuino) FILIO SECUNDUM COMMUNEM FIDEM, GRATIA (Græce addunt ἔλεος, id est misericordia) ET PAX (supple sit) A DEO PATRE ET CHRISTO JESU SALVATORE NOSTRO.] q. d. Saluto te, o Tite, qui non degener, sed germanus es filius meus; non secundum carnem, sed secundum communem fidem et spiritum, quo ego te in Christo genui Filius ergo meus es e me genitus secundum fidem, id est in fide.

Nota, *Communem fidem* vocat fidem Catholicam, ut vult Chrysost. vel potius et significantius, ut Hieron. quæ Tito cum Paulo communis erat. Ubi adverte modestiam Pauli, qui ita se patrem Titi vocat, ut se ejusdem fratrem agnoscat. q. d. In fide tibi, o Tite, sum pater, quia te genui; et frater, quia eamdem mecum habes fidem: fides mea, fides tua est, tibique communis, eamque non adulteras, uti hæretici, sed genuinam tenes et tueris, æque ut ego, tamquam germanus mihi in fide filius, imo frater. Ita Theophyl.

Nota Secundo. Hic apposite petit gratiam et pacem a Deo Patre, et Christo Jesu. Si enim Deus est a quo omne bonum, quasi a fonte uberrime manat, cujusque proprium est se et sua bona communicare et effundere; hanc is se omnibus et petentibus gratiam et pacem, non negabit. Si pater est amantissimus, equid filiis suis utile aut commodum deesse patietur? Si Christus, id est unctus, est oleo gratiæ et misericordiæ, sane eamdem in nos effundet. *Oleum* enim *effusum nomen tuum*, inquit sponsa Cantic. 1. v. 2. Si Jesus est, id est *salvator*, utique gratiam elargietur qua salvi effici possimus.

5. HUJUS REI GRATIA RELIQUI TE CRETÆ (ἐν Κρήτῃ, id est, in Creta, scilicet insula) UT EA QUÆ DESUNT, CORRIGAS] Græce ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, id est, ut quæ reliqua sunt, scilicet quæ adhuc corrigenda restant, nec a me tam cito corrigi potuerunt, pergas corrigare

Notat Chrysost. animum Pauli labori et Evangelio plane intentum, ab ambitione alienum, non suum honorem, sed publicum animarum commodum ubique spectare. Hinc labores sibi deposcit, ut duritiem Ethnicorum quasi glaciem primus ipse perfringat: deinde via facta aliis laborem cedit cum honore, adeoque quæ magis honorifica sunt, ut constituere ubique Episcopos, commendat Tito: interim ipse alia quærit, novalia, per se ingenti labore Evangelio subigenda Hoc vere Apostolicum est. Discant Prælati non tantum laboriosa, sed et honorifica munia cum subditis partiri; non honores, sed labores ambire et usurpare, et Apostoli spiritum imitentur, suisque eumdem imprimant.

ET CONSTITUAS PER CIVITATES (κατὰ πόλιν, id est oppidatim) PRESBYTEROS,] id est Episcopos, et proprie dictos presbyteros sive sacerdotes et pastores. Presbyter enim nomen commune erat tam Episcopis, quam communibus sacerdotibus, ut dixi ad Philip. 1. 1. Jubet ergo Paulus, ut in singulis oppidis Titus constituat presbyteros, puta in majoribus Episcopos. in minoribus sacerdotes sive pastores: ita enim explicat et sancit Leo 1. epist. 87. ad Episcopos Africæ cap. 2. et Concilium Sardicense can 6 ubi dicitur: *Licentia non sit Episcopi passim ordinandi, aut in vico, aut in civitate modica cui satis esse possit unus presbyter: nec enim necesse est ibi Episcopum fieri, ne Episcopi vilescat nomen et honoris summi auctoritas.*

Nota Primo Jubet Apostolus Tito, ut plures in Creta constituat Episcopos Erat enim Creta licet insula, populis et urbibus ad stuporem frequens; habebat enim centum urbes Unde Poeta de Creta ita canit,

Urbes centum habitat magnas, ditissima regna.

ideoque ab Homero Iliados 2. Creta dicta est *Hecatompolis.*

Nota, Secundo, caute legendum esse hic S Hieronymum: ait enim: *Olim idem erat presbyter qui Episcopus, et propter schismata consuetudine potius, quam Dominicæ institutione factum est ut presbyteris præessent Episcopi.* Similia habent Sedulius et Anselm. Unde Aerius et Wiclef docuerunt presbyteros pares esse Episcopis. Verum S Hier et eum secutus Anselmus et Sedulius volunt dicere, olim communi consensu, spiritu et zelu magis, quam hierarchico ordine et imperio presbyteros rexisse Ecclesiam, conniventibus Episcopis : sed paulo post illo ipso tempore, scilicet Apostolorum, cum orirentur dissensiones, ut patet 1. ad Corinth. 1. vers. 12. et 1. ad Timoth. 5 19 mox ob superbiam et schismata presbyterorum, Episcopos suum primatum resumpsisse Certum enim est, non tantum consuetudine, sed et jure divino Episcopos presbyteris esse majores, tum potestate ordinis, tum potestate jurisdictionis. Quod ipsum docet S Hieronymus epist. ad Heliodorum, et ad Marcellam: *Apud nos,* inquit, *Apostolorum locum Episcopi tenent.* Atqui Apostoli majores erant ex Christi vocatione et institutione 70. discipulis: ergo pariter et Episcopi presbyteris: ex Christi institutione majores sunt. Quod ergo hic dicit Hieronymus, *Magis consuetudine quam divina institutione Episcopos presbyteris esse majores;* intellige non de ipsa Episcoporum potestate et auctoritate, sed de usu et exercitio potestatis. Christus enim non instituit de facto distinctionem hierarchici ordinis et jurisdictionis, ita ut illam in actum et exercitium deduceret; sed permisit, ut, quamdiu duraret primus ille zelus, communi omnium labore et spiritu regerentur Ecclesiæ; illo vero refrigescente voluit, ut Apostoli distinctionem hanc et jurisdictionem a se Episcopis datam, in praxim et usum redigerent. Confirmat hanc expositionem id quod subdit Hier. *Imitentes,* inquit, *Mosen, qui cum posset solus præesse populo Israel, septuaginta elegit cum quibus populum judicaret:* atqui certum est Mosen majorem fuisse hisce 70. ergo certum est Episcopum majorem esse presbyteris: qui tamen, si Mosen imitari velit, ambitiose eis non imperet. sed mansuete eos in communionem suæ potestatis et jurisdictionis admittat Vide dicta Philipp. 1. 1.

SICUT ET EGO DISPOSUI TIBI] Græce διεταξάμην, id est ordinavi, constitui, disposui: inde διατάξεις vocantur canones, constitutiones et ordinationes Apostolorum et Pontificum. q. d. Tales tam probatos et selectos, tali numero, modo. serie, subordinatione constitue presbyteros, sicut ego viva voce tibi præscripsi et ordinavi.

Unde patet Christum, non omnia ordinasse, sed multa circa Ecclesiæ regimen. pro ratione temporum futurorum ordinanda commisisse Apostolis eorumque successoribus. Hoc enim exigit cujusvis reipublicæ prudens institutio. Sic quod v. seq præcipit Apostolus, ut Episcopus sit unius uxoris vir, ut filios habeat fideles, ut sit hospitalis et benignus, nusquam legitur instituisse aut præcepisse Christus Sed ut ait Apostolus, hæc ego disposui tibi, hæc mea sunt præcepta, meæ ordinationes. Sic deinceps per novos canones toto orbe receptos multa sancita sunt a Patribus Concilii Niceni, Ephesini, Chalcedonensis, Constantinopolitani et aliorum Conciliorum, de quibus nec Christus, nec Apostoli quidquam sanxerunt aut ordinaverunt. Hinc patet hos ce canones omnibus fidelibus venerandos et servandos esse: ita enim da suis hic præcipit Apostolus.

6 SI QUIS SINE CRIMINE EST UNIUS UXORIS VIR, FILIOS HABENS FIDELES, NON IN ACCUSATIONE LUXURIÆ, AUT NON SUBDITOS.] Hic qualem velit esse presbyterum et Episcopum, præscribit Apostolus. Primo. ut sit *sine crimine*, non quasi velit eum tantum eligi Episcopum quia baptismo non peccarit mortaliter, sed qui crimine infami aut accusatione digno non notetur, ut ait D. Thomas. *Multi*, inquit August. lib 1. contra duas epistolas Pelagianorum c. 14 *sine crimine sunt, at sine querela vivunt, sed nemo sine peccato* Idem enim hic requirit Apostolus, quod 1. Timoth 3. cum ait: *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse* Hanc et sequentes Episcopi dotes expl cui 1. Timoth 3

Nota. Tertia dos Episcopi hic requisita ab Apostolo est, ut, si sit pater, *habeatque filios*, ii sint *fideles* Si enim suos filios non potuit facere fideles, quomodo Episcopus factus infideles alios et exteros ad fidem adducat?

Secundo, ut filii *non sint in accusatione luxuriæ*, id est, non accusentur de luxu in comessationibus et compotationibus, id est, non sint comessatores et compotores. Hi enim a parente facto Episcopo extorquerent bona Ecclesiæ et pauperum, eaque æque ut sua dilapidarent, cum sint belluones et gurgites opum. *Luxuria* ergo hic pro luxu sumitur: hunc enim significat Græcum ασωτια, de quo dixi Ephes. 5. 18. Posset rursum cum Lyrano luxuria, pro libidine accipi; hanc enim significat quoque Græcum ασωτια, ut dixi loco jam citato: luxus enim gulæ, et *venter mero æstuans despumat in libidinem*, ut ait hic ad v. 7. S. Hieron. Vult ergo Paulus Episcopum ita caste suos educasse filios, ut de luxuria notari aut accusari non possint, sicut filii Heli pontificis notati sunt, ideoque tam ipsi, quam pater Heli et pontificatu et vita privati sunt. 1 Reg. 2. Simili modo 1 Timoth. 3 scribit Episcopum esse eligendum qui *filios* habeat *subditos in omni castitate*. Cretenses enim in venerem profusi fuerunt, adeoque, ut tradit Strabo lib. 10 Cretæ moris erat, ut in pueros insanirent, quos etiam quantumvis nobiles licebat ibi rapere, et apud se duos menses retinere, et sic donatos muneribus domum reotitare Nimirum hoc docuit eos eorum rex Jupiter, cum suum Ganimedem rapuit: et tamen (o infanda cæcitas!) uterque inter deos relatus est ab eorum sapientibus Atque hac de causa, ut ibidem docet Strabo, priscis Cretensium legibus decretum erat, ut Cretenses omnes statim a pubertate conjugium inirent ad infamem hanc pæderastiam, cujus eos tandem pudere cœpit, adulteria, aliasque vagas libidines restinguendas.

Tertio, requirit Apostolus, ut futurus Episcopus filios habeat subditos: si enim eos regere et disciplinæ suæ subdere non potuit pater, quomodo factus Episcopus fideles omnes regere, sibique et Ecclesiæ obedientes efficere poterit?

7. OPORTET ENIM EPISCOPUM SINE CRIMINE ESSE, SICUT DEI DISPENSATOREM, NON SUPERBUM.] Pro *dispensatorem*, græce est οικονομον. q. d Oportet Episcopum esse sine crimine, id est, sine graviori scelere, quia est non dominus, sed œconomus et administrator domus Dei, quæ est Ecclesia: ipse ergo toti Ecclesiæ vitæ integritate, quasi sol prælucere debet: in illum enim omnium intenti sunt oculi.

Secundo, pro *superbum*, græce est αυθαδη, id est, sui sensus tenacem, et, ut Syrus, qui sua ducitur propria voluntate, id est præfractus, durus, asper, inflexibilis, qui sibi ipsi ita placet, ut cæteri displiceant. Ita Chrysost. et Theophyl. S. Hieron vertit, *protervum*; alii, *contumacem*. Antigonus rex videns filium suum ferocius tractantem subditos: *An ignoras*, inquit, *fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem?* Idem sibi dicant Episcopi et Prælati.

NON TURPIS LUCRI CUPIDUM,] qui scilicet se et proles ditare non satagat ex mulctis, quas canonum transgressoribus imponit; quique avare frumentum et decimas non recondat, expectans annonæ caritatem, ut pluris divendat; denique qui ex mercium, aliarumque rerum indecentium et sordidarum commutatione aut negotiatione lucrum non aucupetur. Ita Patres Concilii Antiocheni apud Euseb lib 7 Histor. cap. 23. et 24. graviter accusant Paulum Samosatenum, Antiochiæ Episcopum; quod, cum antea vilis esset et pauper, a litigantibus per fraudes et dolos pecunias extorserit, iisque se ditarit. Quam turpe sit hoc lucrum in clericis, docent sacri Canones 3. q. 2. c *Si quis*, et 17. q. 4. c. *Alias*.

8 BENIGNUM] Græce φιλαγαθον, id est, ad verbum, bonos amantem, vel bonorum amatorem. Ita Hieron. potest tamen quoque verti, *benignum*.

SOBRIUM] Græcum σωφρονα, verti etiam potest cum Hieronymo, *castum vel pudicum*, et cum Ambros. *prudentem*: nimirum anima sicca (id est sobria) est sapientissima, et prudentissima, atque, ut aiunt Græci, ρωμηψυχης σωφροσυνη, id est, robur animæ est sobrietas.

SANCTUM.] οσιον, quod cum Vatablo et aliis verti potest, *pium erga Deum*, nam ut ait S Hieron. quem nos *sanctum* vocamus, Græci αγιον vocant; quem autem ipsi οσιον, nos pium in Deum possumus appellare.

CONTINENTEM,] tum a gula et luxuria, tum ab omnibus animi vitiis. *Sit Episcopus*, inquit Hier. *abstinens non tantum, ut quidam putant, a libidine, et ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia dejiciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata sustollat.*

Talis fuit S. Martinus Turon Episcopus, de quo audi Severum Sulpit. dial 1. *Nemo umquam Martinum vidit iratum, nemo mærentem, nemo ridentem: unus idemque semper: cælestem quodammodo lætitiam vultu præferens, extra naturam hominis videbatur. Tantam adversus omnes injurias patientiam assumpserat, ut, cum esset summus sacerdos, impune etiam ab infimis clericis læderetur, nec propter id eos aut loco umquam amoverit, aut a sua charitate repulerit. Numquam in illius ore, nisi Christus: numquam in illius corde, nisi pietas, nisi pax, nisi misericordia inerat Plerumque etiam pro eorum, qui obtrectatores illius videbantur, solebat flere peccatis.* Hinc non tantum vivens, sed et moriens invictum ab oratione spiritum non relaxabat. Cumque pro morte celeri oraret, discipuli ad eum: *Cur nos*, inquiunt, *pater deseris? cur nos desolatos relinquis? Tum ille: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua. Ardenti vero febre æstuans cum supinus oraret, rogarunt discipuli ut pronus conquiesceret Quibus ille: sinite me cælum potius quam terram aspicere, ut suo itinere jam iturus ad Dominum spiritus dirigatur. Instante jam morte, viso humani generis hoste: Quid, inquit, adstas cruenta bestia? nihil in me funeste reperies. Ea in voce animam Deo reddidit, quam angelorum chorus excepit, eosque divinas canentes laudes multi, imprimisque Severinus Coloniensis Episcopus audivit.*

9 AMPLECTENTEM EUM, QUI SECUNDUM DOCTRINAM EST, FIDELEM SERMONEM,] pro *amplectentem*, græce est αντεχομενον, id est, ut Ambros tenacem et mordicus retinentem, *fidelem*, id est, veracem et indubitatum (ut dixi 1. Timoth. 1. vers. 15) *sermonem, qui secundum doctrinam est*, id est, qui sanæ doctrinæ et fidei consentaneus est, sive, quem decet sana doctrina. *Non statuit*, inquit Theodor. *ut Episcopus sit disertus, sed ut sit divinarum eloquiorum peritus*

10. SUNT ENIM MULTI ETIAM INOBEDIENTES, VANILOQUI ET SEDUCTORES (græce φρεναπαται, id est, mentium deceptores) MAXIME QUI DE CIRCUMCISIONE SUNT.] Pro *etiam* græce est και id est, *et*; pendet hæc copula a se-

quantibus, eaque cum præcedentibus connectit. q. d. *Sunt multi et inobedientes, et vaniloqui, et seductores.* Unde Vatablus et alii. To *etiam* in suo versione omittunt, tumque sensus idem est, sed planior et clarior. Pro *redargui* græce est ἐπιστομίζειν, id est, obturare illis os, et quasi epistomio illud occludere, in dicto scilicet eis silentio, ut vertit Hier. Notat Judaizantes, qui docebant cum christianismo jungendam esse circumcisionem et legis cæremonias, fabulasque Judaicas indeque lucrum aucupabantur.

12. Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri: 13. testimonium hoc verum est.] S. Hieron. hæc verba partim refert ad vers. 5. ubi dixit, *Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut eaque desunt corrigas*; nimirum ut corrigas mores Cretensium in mendacia, ventris ingluviem et pigritiem proclives; partim ad proxime præcedentia, scilicet ut notet, hos Judaizantes pseudodoctores, ut eorum indolem perspiciat Titus sciatque quomodo, et de quibus eos arguere debeat.

Nota. *Proprius ipsorum propheta* est Callimachus, vel potius Epimenides poeta Cretensium et Philosophus, ac templi Mitræ, id est solis, sacerdos. Ita Hier. Sed cur poeta hic vocatur *propheta?* Respondeo Primo, quia a suis habitus est propheta, teste Laertio et Cicer lib. 1. de Divin.

Secundo, quia poetæ sunt dicti vates, id est prophetæ, ob furorem poeticum, et Sibyllæ, ac Apollo sua oracula reddebant carmine; unde iidem, uti et alii multi, simul erant poetæ et prophetæ. Atque hac de causa Plato l. 2. de Republica, poetas Deorum filios vocat, illorumque nonnullos prophetas fuisse asserit. Hinc poetæ ipsi spiritum sibi de cœlo communicatum jactabant, dicentes:

> Est Deus in nobis, sunt et commercia cœli,
> Sedibus æthereis spiritus iste venit.

Tertio, quia Epimenides hic scripsit librum περὶ τῶν χρησμῶν, id est de oraculis.

Quarto, *propheta*, id est doctor, et ethnicus, qui vitia gentis nativa describit, quod perinde est atque mores posterorum prædicere, quia vitia nativa parentum fere in posteros derivantur. Vide dicta 1. Corinth. 14 initio capitis.

Nota Secundo, Epimenidis sententia et carmen quod hic citat Apostolus, ita græce sonat:

> Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

Quod pari carmine Latine reddidit Faber Stabulensis:

> Gnossius usque loquax mala bestia, viscera pigra.

Verum, ut recte advertit Erasmus, *loquax non* est idem quod *mendax*; nec *viscera* idem sunt quod *ventres*, id est gulosi, uni ventri deditl. Melius ergo et bravius ita carmen carmine reddas:

> Cres semper mendax, mala bestia, venter iners est.

Nota Tertio Tria hic Cretensium vitia sugillat. Primum quod sint mendaces, unde in proverbium abierunt, ut vulgo dicatur, *Cretizare cum Cretensi*, id est mentienti mentiri, fallentem fallere, decipere. Et, *Cretensis est*, cretizat, id est, mendax est, mentitur.

Ubi adverte ex S. Hier. et Chrys. occasionem, quæ Epimenidem et Callimachum movit ad vocandum Cretenses mendaces; fuisse, quod Cretenses Jovem non in cœlo vivere, sed in Creta ubi rex fuerat, mortuum et sepultum crederent, ejusque sepulchro inscripsissent: *Hic jacet Jupiter.* Hinc eos arguit Epimenides et Callimachus, quod deos et divina non sentiant, *Sepulchrum*, inquiunt, *tuum, o Jupiter, fabricati sunt Cretenses, sed mentiuntur. tu enim minime obiisti, sed in cœlo quasi Deus immortalis semper vivis.*

Dices, hi poetæ errant et mentiuntur, quomodo ergo de eorum dicto ait Apostolus, *Testimonium hoc verum est?* Respondent S. Hieron. et Chrys. Apostolum non probare illam opinionem de Jovis divinitate, cujus occasione hoc dixit Epimenides; sed tantum rem ipsam, scilicet quod Cretenses sint mendaces, scilicet ob ingenitam mentiendi et fallendi proclivitatem: hoc autem verum est. Unde Erasmus initio Chiliadum ita cuilibet genti sua vitia proverbio assignans ait: *Pœno perfidior, Scytho asperior, Scythotauris inhospitalior, Parthis vanior, Thracibus bibacior, Sybarita fastuosior, Milesiis effeminatior, Arabe ditior, Arcade stolidior, Care vilior, Cretensi mendacior.*

Secundo, vocat Cretenses *malas bestias*, græce θηρία, id est feras, quales sunt lupi, apri, tigrides; quia feri mis erant moribus, et ferarum ritu sanguinem sitiebant deceptorum, ait Hier. et Ansel. multoque magis quasi in animas grassabantur, dum eas ob lucrum falsa docebant et persuadebant, itaque in ruinam et perditionem pertrahebant, ut patet v. 11. Hinc illud Græcorum adagium τρία κάππα κάκιστα, id est, tria pessima cappa, scilicet tres gentes a cappa incipientes pessimæ; puta Cilices, Cretenses, Cappadoces. Cappadoces enim quod a Gabaonitis prognati sint, mendaces et perversos esse docet Isidorus Pelusiota epist. 281.

Tertio, Cretenses vocat *ventres pigros*, id est, qui nonnisi ventri saburrando, et pingui aqualiculo infarciendo student instar suum, et quasi porcorum pipra propago, de quibus Lucilius:

> Vivite lurcones, comedones, vivite ventres.

Plato lib. 4. de legibus solerter advertit et notat urbes et regiones maritimas (qualis est Creta insula) solere mala esse moribus, causamque dat: *Nam cum mercibus, ait, et pecuniis cauponanda talis civitas repleatur, dolosos animos, instabiles et infidos mores parit: unde parum ipsa ad seipsam, et minus ad alias gentes fidem et amicitiam stabilem colit.* Unde istud vulgo jactatum; *Omnes insulani mali, S. autem pessimi:* Verum per Christum gratia corrigente naturam, eamque aerem edomante, efformante et dirigente, ut sibi sit cos virtutis ad heroica virtutum opera, impletum videmus illud Isaiæ cap. 60 9. oraculum: *me insulæ expectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe: argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et sancto Israel, quia glorificavit te.* Et cap. 24. 15. *In doctrinis glorificente Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel.* Et illud Ps 71. 10. *Reges Tharsis et insulæ munera offerent.* Sane quot quantosque Ecclesiæ doctores, quot fidei athlethas, quot

Sanctos omni virtute illustres Christo dedit Creta, Cyprus, aliæque insulæ?

QUAM OB CAUSAM INCREPA ILLOS DURE.] Græce ἀποτόμως, id est præciso, ad vivum, severe, rigide. Rursum ἀποτόμως, hoc est abscindendo, et ejiciendo eos ex Ecclesia, si moniti nolint vitia corrigere, ait Turrianus in l. 2 Clementis Constit. Apost. c. 42. in indice.

13. et 14. UT SANI SINT IN FIDE, NON INTENDENTES JUDAICIS FABULIS, ET MANDATIS HOMINUM, AVERSANTIUM SE A VERITATE,] Græce ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, aversantium veritatem.

Nota. Apostolus hic taxat mandata hominum non omnium (sic enim mandata omnium regum et principum elideret) sed eorum qui aversantur veritatem, et pro veritate fabulas substituunt, maxime Judaicas, puta de servandis legis cæremoniis, ac præsertim de servando ciborum delectu, ne quis carne suilla, leporina aliave, quam lex Levit. 11. quasi immundam vetat, vescatur. Hoc enim verbis sequentibus innuit Apostolus, cum subdit, *Omnia munda mundis.* Ita S. Hier. Chrys. et alii.

Ubi Nota Secundo, non mirum esse, quod in Creta viguerint hæ Judaicæ fabulæ et observantiæ ciborum ac judaismus, quia magna per maris viciniam communio erat Judæorum cum Cretensibus: adeoque Judæos nobiles in Creta habitare solitos testis est Josephus in sua Vita, ubi hac de causa se uxorem ex Creta accepisse narrat. Immo inde falsus est Corn. Tacitus l. 21 cum Judæos e Creta descendisse, dictosque Judæos quasi Idæos ab Ida monte, qui est in Creta, asseverat.

15 OMNIA MUNDA MUNDIS.] Infert Lutherus. Ergo fornicatio quoque munda est mundis, puta fidelibus. Sicut enim, inquit, nihil justificat nisi fides, ita nihil coinquinat nisi infidelitas. Sed apage monstrum: tibi munda sit fornicatio, furtum, sacrilegium, homicidium omnisque iniquitas, perinde ut porco mundæ ac in deliciis sunt fæces, sordes, omnisque immunditia.

Dico ergo Apostolum loqui de delectu ciborum, quem Judaizantes inducebant. De iis enim, eorumque fabulis hic agi patet ex v. 10. 11 et 14. nam Judaizantium nonnulli dicebant cibos aliquos esse natura sua immundos, uti postea eos secuti docuerant Manichæi et Marcionitæ: alii vero censebant cibos quosdam esse immundos et Christianis vitandos, non in se, sed propter legem Mosi Levit. 11 eos vetantem. Hos refutat hic Apostolus dicens; *Omnia munda mundis* q. d. Christianis, qui sanguine Christi in baptismo mundati sunt, nullus cibus, nullum animal, nulla res, vel natura sua, vel propter legem Mosi, habenda est immunda; sed omnia eis sunt munda, ut omnibus vesci et uti sine scrupulo possint. Hunc esse sensum patet Primo, quia, ut dixi, agit contra Judaizantes. Secundo, quia ita se explicat 1. Timoth. 4. 3 cujus hæc epistola ad Titum est quasi compendium. Tertio, quia ita interpretantur Chrys. Hier. Theod. Ambr. Vatab. Erasm. et alii passim. Unde S. Aug. libr. 31. contra Faust. cap. 4 *Omnia*, ait, *munda mundis: quia servi Dei in eo quod carnibus et vino abstinent, non tamquam res immundas refugiunt, sed mundioris vitæ instituta sectantur.*

Hic ergo locus Apostoli nihil facit contra jejunia ab Ecclesia indicta, quæ non ob ciborum immunditiam, sed ad temperantiam, carnis castigationem et obedientiam exercendam, ad Dei iram placandam, ad melius vacandum orationi, et ad alios sanctos fines indicuntur. Sic enim Apostoli Actor. 15. præceperunt abstinentiam a sanguine et suffocato. Et Paulus 1. Corinth. 10. 21. vetat esum idolothytorum. Sic Deus vetuit Adamo esum pomi, non aliam ob causam, quam ad probandam et exercendam ejus obedientiam. Hanc Apostoli sententiam magnus ille Spiridion Trimithuntis in Cypro Episcopus, vir admodum hospitalis et benignus, apposite adaptavit cuidam hospiti suo, ut narrat Sozomen. lib. 1. Histor. c. 11. *Cum jam*, inquit, *instaret Quadragesima, ex itinere forte quidam venit ad eum* (Spiridionem) *illis ipsis diebus, in quibus una cum suis jejunia peragere consueverat, et ad statutum diem cibum degustare; cum diebus interpositis sine cibo omnino remansisset, cumque Spiridion videret hospitem valde de via fessum, nec haberet in domo sua panem, aut quidquam aliud; petita a Deo venia, carnes suillas quas solas domi habebat, coqui jussit, hospitique apponi ne de carnibus ipse primo comedere cœpit, hortando hospitem ut se imitaretur: qui cum illud facere recusaret, diceretque se esse Christianum; Hanc ob causam, inquit Spiridion, minus recusare deberes. Nam omnia munda mundis sacræ litteræ pronuntiant.* Ubi adverte, hoc exemplum non facere contra jejunia Ecclesiæ, quasi hospite adveniente, ea solvere et violare liceat. Nam imprimis non erat tum jejunium ab Ecclesia præceptum: non enim dicit, Cum esset, sed, cum instaret Quadragesima; ergo non præceptum, sed voluntarium erat hoc jejunium. Idem insinuat, cum ait fuisse dies in quibus ipse cum suis jejunare consueverat, et ad certum usque diem nihil omnino degustare. Erat ergo hoc jejunium non præcepti, sed suæ consuetudinis: nec enim Ecclesiasticum jejunium præcepit talem abstinentiam, in qua nihil omnino gustare liceat.

Dices, Cur ergo comesturus carnes a Deo veniam petiit, et cur hospes carnes detrectavit, dicens se Christianum esse? Respondeo, Quia tum consuetudo videtur fuisse apud Christianos, ut ante Quadragesimam, a Dominica Quinquagesimæ carnibus abstinerent. Ita enim constituit Telesphorus Pontifex, ut scilicet a Dominica Quinquagesimæ jejunium inchoaretur: verum ejus constitutio pro lege recepta non fuit, sed tamen a multis in consuetudinem deducta: perinde ut etiam nunc multi Religiosi ab illa Dominica vel jejunium, vel abstinentiam a carnibus inchoant: hanc piam consuetudinem noluit hospes ille infringere, nec etiam Spiridion, nisi petita a Deo venia.

Adde Secundo, etiamsi hæc consuetudo vim aliquam obligandi habuisset, fuissetque pro lege recepta, tamen hospes ille valde fessus erat, nec Spiridion aliud habebat quam carnes, quas illi apponeret. Putavit ergo Spiridion totus in charitatem et hospites effusus, tali necessitate consuetudinem illam non obligare, satiusque esse, si pro jejunio, charitati et hospitalitati satisfaceret, carnesque hospiti apponeret, utque animaret, ipse eas prægustavit, putans ex charitate id sibi licere tali casu, uti putavit et Hosius Cardinalis in Confessione Polonica cap. 91. pag. 188 Forte etiam sensit id quod sensit Cassianus collat. 21. c. 29. scilicet viros perfectos, et eos qui toties sponte sua jejunant, non teneri ita rigide ad jejunia ab Ecclesia indicta, quia alias abunde ea supplent. Denique exempla Sanctorum admiranda sunt, ut non semper imitanda.

Nam certum est jejunia præcepta profitende esse voluntariis, præque illis observanda esse.

Mystice et spiritualiter abbas Pimenius per mundos accipit humiles. Cum enim quidam eum rogaret: *Quid est pater, quod Apostolus dicit, Omnia munda mundis?* Resp. *Si quis ad hunc sermonem pervenire potuerit, ut eum intelligat, videbit se minorem esse totius creaturæ. Cui frater: Et quomodo me possum videre minorem ab eo qui homicida est? Respondit senex: Si potuerit homo ad sermonem hunc Apostoli pervenire, et viderit hominem qui forte aliquem occiderit, dicit in semetipso: Ille quidem hoc solum peccatum fecit, ego autem omni hora homicidium committo, meipsum interficiens.* Et cum frater requireret, quomodo hoc posset fieri: respondit senex: *Hæc sola hominis justitia est, ut semper semetipsum reprehendat, et tunc justificabitur, cum sua peccata condemnat.* Ita habetur in Vitis Patr. l. 7. c. 15.

COINQUINATIS AUTEM ET INFIDELIBUS NIHIL EST MUNDUM; SED INQUINATÆ SUNT EORUM ET MENS ET CONSCIENTIA.] Aliqui hinc inferunt omnia infidelium opera esse peccata; sed hic est error, nec hoc velle Apostolum mox patebit.

Secundo, S. Thomas et Cajetanus explicant hæc verba in sensu formali, hoc modo: infidelibus, quatenus talibus, seu quatenus comedunt, aut faciunt quippiam ex infidelitate, nihil est mundum. Sed hic sensus nisi ulterius explicetur et applicetur, nihil facit ad rem et mentem Apostoli.

Dico ergo Tertio, sensus genuinus est hic: sicut mundis, id est Christianis, omnia, id est omnes cibi lege vetiti sunt mundi; ita e contrario Judaizantibus et infidelibus nihil, id est nullus cibus est mundus: quia hi superstitiose et Judaica vel hæretica mente et conscientia, cibis omnibus vel abstinent, vel vescuntur. Putant enim superstitiose legem veterem adhuc obligare etiam Christianos et secundum illam discernendos esse cibos, ut lege vetitis abstinere teneantur, lege vero permissis vesci possint. Ita Patres omnes citati, et S. Aug. l. 31. contra Faustum c. 4. *Infidelis*, ait, *sive comedat, sive abstineat, non sancte vel juste comedit vel abstinet, quia pravo opinione utrumque facit.*

Posset Quarto, esse hebraismus, ut verbum neutrum in *cal* capiatur pro activo in *hiphil*, q. d. Infidelibus nihil est mundum, id est, nullus cibus eos mundet a sua infidelitate et sceleribus, uti e contrario alios mundos, qui bonæ sunt conscientiæ, nihil, id est, nullus cibus aut natura sua aut lege veteri immundus est, qui eos sordidet aut contaminet nullus est, qui eis immunditiam aliquam sive corporalem sive legalem aspergat; uti olim sibi lege Mosis vetiti immunditiam quamdam legalem Judæis aspergebant. Huic expositioni favet antithesis, quam subdit Apostolus dicens: *Sed inquinatæ sunt eorum et mens et conscientia.* q. d. Ideo nullus cibus eis est mundus, id est, eos emundare potest; quia inquinata est et manet eorum mens et conscientia, ad quam cibus corporalis penetrare, eamque expiare non potest. Licet et juxta priorem sensum commode exponi possit hæc antithesis, quasi det causam cur infidelibus nullus cibus sit mundus, sed potius omnis eis sit immundus: quia scilicet omni cibo utuntur vel abstinent ex infideli et perversa conscientia, qua volunt legi Mosis, æque ac Christi se subdere, et utramque amplecti: itaque faciunt contra legem Christi, et contra libertatem Evangelicam; quæ docet legem Mosis esse abolitam, nulloque modo miscendam esse christianismo; ac consequenter quamdiu in hac mente perseverant, ex eaque cibos comedunt, vel non comedunt, semper et in omni actu peccant, seque contaminant infidelitate et Judaismo.

16 CONFITENTUR (id est profitentur) SE NOSSE DEUM, FACTIS AUTEM NEGANT: CUM SINT ABOMINATI, ET INCREDIBILES, ET AD OMNE OPUS BONUM REPROBI.] Pro *abominati*, græce est βδελυκτοί, id est, abominabiles, et, ut Hieron. vertit, *execrabiles*, scilicet vita et moribus.

Secundo pro *incredibiles*, græce est ἀπειθεῖς, id est increduli; Hier. vertit, *inobedientes*; alii, *intractabiles*; Syrus, *impersuasibiles*, quibus scilicet nulla ratione veritas, puritas et libertas christianismi persuaderi potest. Hoc enim proprie significat ἀπειθεῖς, ut dixi Ephes. 2. 2.

Tertio, *reprobi*, id est improbi, aversi, inepti ad omne opus bonum, idque ob suam malitiam, qua sua libera et improba voluntate, in sua infidelitate et impia vita obstinati repudiant et reprobant omne opus bonum, id est pleraque bona opera. Est hyperbole, q. d. Hi Judaizantes projecti sunt in omnia scelera. Hæc enim secum offert hæresis, judaismus et infidelitas: hinc tamen non sequitur, quin hæretici et infideles quædam, saltem opera moraliter bona facere possint, et subinde faciant: nam confitentur Deum: hoc autem est opus bonum; est enim opus fidei ejusque professionis.

Nota. Alludit Apostolus ad Job 15. 16. ubi dicitur: *Quanto magis abominabilis et inutilis homo qui bibit quasi aquam iniquitatem?* Pro *inutilis* hebraice est נאלח *neelach*, id est reprobus. Et ad Ps. 13. 3. qui sic habet: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Ubi rursum, pro *inutiles facti sunt*, hebraice est נאלחו *neelachu*, id est, reprobi facti sunt: id est, infirmi et inutiles facti sunt ad omne bonum, hoc enim illud ipsum est, quod hic dicit Apostolus. Unde patet reprobum idem esse quod, infirmum, ineptum, inutilem ad opus bonum.

Moraliter S. Hier. docet hic quovis peccato Deum negari, non verbo, sed facto. *Christus*, inquit, *est sapientia, justitia, veritas, sanctitas. Negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem justitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo: et quoties vitiis vincimur, Deum negamus: e contrario quoties boni quid agimus, non ore, sed re ipsa Deum confitemur.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INSTRUIT TITUM, QUID SENES, ANUS, ADOLESCENTULAS, JUVENES, SERVOS VERBO ET EXEMPLO DOCERE DEBEAT.

HINC SECUNDO, v. 11. OMNIBUS PROPONIT GRATIAM CHRISTI, QUI AD HOC NATUS EST, UT NOS ERUDIRET ABNEGATIS SÆCULARIBUS DESIDERIIS, SOBRIE, JUSTE ET PIE VIVERE, EXPECTAREQUE BEATAM SPEM IMMORTALIS VITÆ ET GLORIÆ.

1 Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam: 2. Senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia: 3. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes: 4. Ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant, 5. Prudentes, castas, sobrias, domos curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei. 6. Juvenes similiter hortare ut sobrii sint. 7. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate. 8. Verbum sanum, irreprehensibile: ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. 9. Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes, 10. non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus: apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, 12. erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, sobrie et juste, et pie vivamus in hoc sæculo, 13. Expectantes beatam spem et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi: 14. qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum: 15. Hæc loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

1. TU AUTEM LOQUERE QUÆ DECENT SANAM DOCTRINAM: SENES UT SOBRII SINT, PUDICI, PRUDENTES, SANI IN FIDE, IN DILECTIONE, IN PATIENTIA.] q. d. Noli intendere fabulis Judaicis, uti faciunt Judaizantes, sed sanæ doctrinæ Christi, nimirum docendo senes, Primo, ut *sobrii sint*. Græcum νηφάλιους, tam vigilantes, quam sobrios significat; ex sobrietate enim vigilia et alacritas, perinde atque ex crapula somnus et torpor consequitur: nam senes somnieulosi, tardi et torpidi esse solent, ob caloris defectum et phlegmatis copiam. Intemperantia autem sicut calorem obruit, et phlegma adauget, ita consequenter et somnum, desidiam, torporemque majorem inducit. Apostolus ergo vult senes esse sobrios, ut vigiles sint ad domestica et publica negotia sibi commissa sedulo peragenda, ad quæ ebrietas ineptos reddit. Exempla sunt in Noe sene, qui ebrius nudatus, et a filio illusus est: et in Lot, qui senex inebriatus incestum commisit. E contrario laudatur illa vox Berzellai, qui ad familiam et mensam Davidis invitatus: *Octogenarius*, ait, *sum, numquid me delectare potest cibus et potus?*

Secundo, vult ut senes sint *pudici*. Græcum σεμνούς proprie maturos et moribus graves, uti vertit Noster v. 7. ac consequenter honestos et pudicos significat. Senes enim valde dedecet levitas, et multo magis libido, quæ signum est magnæ incontinentiæ. Nam, ut Poeta canit:

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

Optandum sane est, inquit Hier. *ut ætatis gravitatem morum gravitas decoret. ne jam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam.* Notum est in quantam infamiam inciderint duo illi senes impudici Susannæ insidiantes, Dan. 13.

Tertio, ut sint *prudentes*, græce σώφρονας, quod ut dixi 1 Timoth. 3. 2 varia significat. Vatablus et Erasmus vertunt, ut sint *moderati* vel *modesti*. Chrysost. quoque intelligit de animi moderatione, quod senectus ob virium et animi imbecillitatem immoderatius et impotentius soleat excandescere. Verum hanc moderationem animi aliis verbis significat Apostolus, cum subdit, *Ut sint sani in patientia*. Melius ergo Noster *prudentes* vertit: solent enim senes cum deficiunt, repuerascere, desipere et delirare; alioqui senectus vegeta ob experientiam, frigus et passionum temperiem consiliis est aptissima, estque ætas prudentiæ, unde Poeta:

ἔργ᾽ ἀνδρων, πολεμοιτε νεων, βουλαιτε γεροντων.

id est, opera sunt virorum, bella juvenum, consilia senum sunt

Quarto, ut sint *sani in fide, in dilectione, in patientia*. *Sani*, id est integri, firmi et robusti. Sanitas hæc sive firmitas opponitur languori, ait Anselmus; hunc enim afferre solet tam menti quam corpori senectus. q. d. Senes non sint languidi, sed firmi in fide, dilectione et patientia; ne scilicet levi occasione ad hæreticorum susurros, in fide nutent, eamque mutent;

ne leviter offensi odium concipiant; ne levi verbulo, scommate, aliave injuria appetiti aut læsi, murmurent, stomachentur, maledicant, vindictam expetant. Solent enim senes esse morosi, tetrici, pusillanimes, suspiciosi et in bilem tam atram, quam flavam proclives; atque alia ex parte senectus ipsa magnam ærumnarum et patientiæ materiam affert. Vere enim dixit Arist. lib. 5. de Gener. anim. cap. 4. *Morbum esse adventitiam senectutem, senectutem vero esse morbum naturalem.* Præsertim vero senes mala habet, cum vident se uti viribus, prudentia, animo. Ita et auctoritate deficere, ac honore gradusque suo pristino destitui, atque a juvenibus superari, negligi, contemni. Senes enim vivunt et gloriantur in memoria honorum, virtutum et rerum præteritarum; juvenes vero gloriantur in spe honorum, facinorum et rerum futurarum.

Unde pulchre S. Hieron. sanitatem sive integritatem charitatis docet esse illam, quam præscribit Apostolus 1. Cor. 13. dicens: *Charitas patiens est, benigna est*, non *æmulatur*, etc. S. Thomas per *sanitatem in dilectione*, intelligit benignitatem et suavitatem in conversatione; solent enim senes junioribus, ob ætatis morositatem, tristitiam et tenacitatem sive avaritiam, esse ingrati, molesti et onerosi. Jubet ergo Apostolus, ut hoc superent et evincant per suavem et liberalem convictum. Rursum sicut pomum sanum contactu mollescit ac putrescit, ita sane charitas virorum quoque spiritualium, et confessariorum etiam senum, cum nimis familiariter, blande et crebro agunt cum mulieribus, mollescit, pallescit, infirmatur et putrescit, ut charitas in sensualitatem, ac tandem in carnalitatem degeneret. Præcipit ergo Apostolus, ut charitas hæc sana in sua integritate et vigore conservetur. *Caveant*, inquit Hieronym. *tam juvenes quam senes, tam adolescentes quam vetulæ, et omni diligentia custodiant cor suum; ne per sanitatem dilectionis morbus charitatis introeat, et per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam.*

3. Anus similiter.] scilicet æque ac senes sint sobriæ, pudicæ, prudentes, ut paulo post sequitur. Theophyl. Græcum πρεσβύτιδας interpretatur presbyteras, id est uxores presbyterorum. Verum alii passim communius hæc accipiunt, ut per πρεσβύτας quilibet senes, per πρεσβύτιδας quælibet anus intelligantur. Jubet ergo eas esse;

In habitu sancto.] Græcum κατάστημα non vestimenta tantum, sed etiam incessum, motum, omnemque gestum significat, q. d. Anus sint in statu vel compositione corporis sancto.

Secundo, pro *sancto* græce est ἱεροπρεπεῖς, id est, qui decent sanctas matronas et Deo dicatas, utpote Christianas. Unde S. Ambros. vertit, *in statu religione digno*; et Syrus, באסכמא דיאא לדחלת אלהא *beeschima deioe ledechalat elaha*, id est, in habitu qui decet reverentiam Dei, *ut scilicet ipse earum motus, incessus, vultus, sermo, silentium quamdam decori sacri dignitatem præferant*, ait S. Hieron. Lepide Protagoras cum vidisset anum bene comptam, convertit ad eam ridensque dixit: *Si ad vivos, falleris; si vero ad sepulcrum, satis compta es*, ut narrat Antonius monachus p. 2. Melissæ cap. 34. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum.

Non criminatrices.] Græce μὴ διαβόλους, quod S. Hier. vertit, *non incentrices*, scilicet libidinis, uti aliqui exponunt. Sunt enim pessimæ anus proxenetæ et nefariæ copulæ conciliatrices, quæ a juvenibus amasiis pretio inductæ, juvenculas castas mille artibus et fraudibus sollicitant, ut pudicitiam suam iis vendant et prostituant. Verum hanc explicationem elidit, quod S. Hier. *incentrices* has mox exponit et vocat accusatrices; et Græcum διαβόλους proprie significat criminatrices et calumniatrices, quæ lites serunt, omnesque ad rixas et pugnas accendunt. Unde quoque suspicio mihi injicitur, corruptum esse hunc locum Hieronymi ut pro *incentrices* legendum sit *criminatrices*.

Non multo vino servientes.] Nota vocem *servientes*: ebrii enim et temulenti servi fiunt vini et crapulæ. *Quod in adolescentibus*, inquit Hier. *est libido, hoc in senibus est ebrietas, ut* non sint *sui sed vini*. Secundo, Nota τὸ non *multo*, quia, ut inquit Chrysost. ætas senilis vino habet opus, cum maxime sit infirma, sed modico et temperato. *Vino*, inquit Rhodiginus l. 28. c. 29. *senum frigus recalescit, spiritum exhilaratur tristitia, bilis atræ vis redundans reprimitur, somni conciliatur appetentia, præfracti meatus recluduntur, siccitas nimia mitigatur, universa denique senectæ lassitudo renidet.*

Bene docentes.] Græce καλοδιδασκάλους, id est honesta docentes, q. d. Anus doceant juvenculas non levia, anilia aut turpia, sed bona et honesta, scilicet prudentiam, charitatem, castitatem, etc. ut sequitur.

Ita Socrates (teste Maximo ser. 41.) suos discipulos docebat, ut hæc trin sibi compararent, Primo, in animo prudentiam; Secundo, in lingua silentium; Tertio, in vultu verecundiam. Et Demetrius Phalareus (teste Laertio) monebat adolescentes, ut domi parentes, in via obvios, in solitudine seipsos revererentur: pudor enim teneram ætatem optime et efficacissime deterret a peccato.

Pulchre S. Hieron. epist. ad Lætam viduam nobilissimam, eamdem docet, quid parvulam filiam suam docere debeat. Idem exemplo sanctæ cujusdam fœminæ Christianæ docet S. Aug. l. 9. Confess. c. 8.

Anus ergo doceant non in Ecclesia, aut in cœtu virorum; hoc enim Apostolus vetuit 1. Timoth. 2. v. 12. Sed domi privatim doceant adolescentulas, puta filias, neptes, ancillas suas prudentiam, ac ut, si conjugatæ sint, viros suos ament pariter et filios, non carnali, sed Christiano amore: uti S. Monica dilexit Augustinum, cum eum sua cura, precibus et lacrymis ab hæresi ad Christianam fidem et vitam convertit, teste ipso Augustino l. 3. Confess. 11. et lib. 9. c. 5.

5. Domus curam habentes.] Significantius id dicitur græce, scilicet οἰκουρούς, id est, ut Vatablus vertit, *domus custodes*. Vult ergo adolescentulas conjugatas, per domos non vagari: hoc enim reprehendit 1. Timoth. 5. 13. sed assidue domi manere, domum custodire, ejusque curam gerere: viri enim est foras prodire, victum sibi et suis quærere, negotia tam privata quam publica tractare; uxoris vero est domum, proles, cæteraque quæ domum spectant curare. Intellexit hoc nobilis illa matrona, quæ Theano percunctanti qua ratione celebris esset evasura, respondit: *Contexens telam, et meum curans conjugium.* Sensit mulier illustris tum demum claram se fore si maritum amaret, prolem educaret et rem domesticam curaret. Et Lacæna illa captiva, quæ cum interrogaretur, quid

sciret? respondit: Probo gerere domum, ut refert Plutarchus in Lacon. Hinc veteres insignis matrisfamilias imaginem et symbolum dixerunt esse testudinem, ut docet Plutarchus: testudo enim est domiporta, suæque domus et cochleæ perpetua silansque custos. Sic Phidias Eliensibus Venerem sculpsit, quæ pedibus testudinem calcaret, hieroglyphicum scilicet οἰκουρίας hujus et silentii. Pulchre quoque Plutarchus in Præceptis connubialibus docet mulieres non debere imitari lunam, quæ quo a sole remotior, eo et clarior est, quo vicinior, eo obscurior et minor: contrarium enim facere debere sapientem mulierem, scilicet ut præsente viro tantum se conspici patiatur, eo vero absente, domi se contineat et abscondat.

Denique jubet Apostolus conjugatas *subditas esse viris, ut non blasphemetur verbum Dei*; quia, ut ait S. Hieron. *cum caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus; quæcumque uxor non subjicitur viro suo, id est capiti suo, ejusdem criminis rea est, cujus et vir, si non subjiciatur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur, dum contemnitur Dei prima sententia, et pro nihilo ducitur; vel Christi infamatur Evangelium, dum contra legem fidemque naturæ, ea quæ Christiana est, et ex Dei lege subjecta viro, imperare desiderat: cum et Gentiles feminæ viris suis serviant communis lege naturæ.* Hic secundus sensus magis genuinus est. Sic enim proprie blasphematur verbum Dei.

6. JUVENES SIMILITER HORTARE, UT SOBRII SINT.] *Sobrietas* enim, inquit Theodoret. *adolescentiæ summo est ornamento, quia cupiditatis vitium cum ea acrius bellum gerit.* Tum enim maxime calor corporis ex æstu sanguinis fervescit, ideoque adolescentes in voluptatem proni sunt. Hinc Plato l. 2. de Legibus, adolescentibus usque ad decimum octavum ætatis annum vino interdixit. Nam, ut ait Hieron. ad Eustochium, *Vinum et adolescentia duplex est voluptatis incendium. Quid oleum flammæ adjicimus? quid ardenti corpusculo ignium fomenta ministramus?* Quin et Plutarchus juvenes hortabatur ad hæc tria, scilicet temperantiam in animo, in lingua silentium, in ore pudorem.

7. IN OMNIBUS TEIPSUM PRÆBE EXEMPLUM BONORUM OPERUM, IN DOCTRINA, IN INTEGRITATE, IN GRAVITATE, VERBUM SANUM, IRREPREHENSIBILE. 8 UT IS QUI EX ADVERSO EST, VEREATUR, NIHIL HABENS MALUM DICERE DE NOBIS.] Nota Primo. Pro *exemplum* græce est τύπον, id est typum, sive exemplar: q. d. Tu o Tite Archiepiscope, esto exemplar virtutum, et bonorum operum, quod omnes tui imitentur. *Sit*, ait Chrys. *doctrina et exemplar virtutis tuæ speculum vitæ, quod omnibus proponitur ad imitandum, veluti archetypus et primitiva quædam imago, omnia in se habens quæ bona et honesta sunt.* Nam, ut ait Seneca, *Longum est iter per præcepta, efficax et breve per exempla.* Doctor ergo debet esse forma et speculum vitæ suis discipulis instar Christi, qui ait Joann. 12. 15. *Exemplum dedi vobis*; et Pauli, qui 1 Corinth. 11. 1. *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut et ego Christi.* Idem graviter et pie docet et monet S. Gregorius Agnellum Fundensem Episcopum, epistola ad eum scripta. *In tuis actibus*, inquit, *plebi exempla bene vivendi existant.* Operibus exerce quod subjectos doces et prædicas: actus tui in aliorum correptionem proficiant, in adjutorium sibi vitæ tuæ imitationem assumant. Sicque te in cunctis operibus exhibere festina, ut scripturam constructionemque in te habeat, quicumque aut negligit, aut non potest lectione formari.

Hinc pulchre S. Bernardus serm. 18. in Cant. docet doctorem esse debere instar conchæ, quæ prius ipsa impletur, quam in alios redundet: *Si sapis*, inquit, *concham te exhibebis, et non canalem: hic quidem pene simul et recipit et refundit; illa vero donec impleatur expectat, et sic quod superabundat, sine suo damno communicat. Verum canales multos hodie habemus in Ecclesia, conchas vero perpaucas. Dicit David Psalm. 62. Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, et labiis exultationis laudabit os meum; infundi nimirum prius volens, ut sic effundere: nec solum infundi prius, sed et impleri; quatenus de plenitudine eructaret, non oscitaret de inanitate, caste imitans illum de cujus plenitudine omnes accepimus. Disce et tu non nisi de pleno effundere, nec Deo largior esse velis: concha imitetur fontem. Non manat ille in rivum, nec in lacum extenditur, donec suis satietur aquis. Denique ipse fons vitæ plenus in seipso, primum ebulliens, et saliens in proximo, secreta cælorum omnia implevit bonitate, et tunc demum erupit ad terras, ac de superfluo homines et jumenta salvavit, visitavit terram, et inebriavit eam. Ergo et tu fac similiter: implere prius, et sic curato effundere.*

Secundo, hæc bona opera sunt *doctrina*, qua alios docet et erudit ad fidem et pietatem, integritas vitæ, et gravitas morum. Persimili enim modo Paulus scribit Timotheo ep. 1. c. 4. v. 12. *Exemplum*, inquit, *esto fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate.* Verum Græci clarius et aptius alio casu hæc efferunt et conoortunt, παρεχόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, id est, præbe in doctrina incorruptionem, sive integritatem, gravitatem, verbum sanum, irreprehensibile. Hæc enim omnia pendent et reguntur a verbo *præbe*. Unde aptius hæc omnia referunt ad doctrinam et munus docendi, quod primarium est et proprium Episcopi, q. d. Ea quæ doces, o Tite, sint incorrupta et integra, non vitiata, corrupta aut falsa. Sint rursum gravia, non levia et futilia; itaque erunt sana et irreprehensibilia, ut a nemine carpi aut reprehendi possint. Hoc notent et observent doctores et concionatores. Ita Theophyl. et Græci. S. Chrysost. pro ἀδιαφθορίας legit ἀφθονίαν, id est copiam.

Tertio, pro *integritate* græce est σεμνότητα, quod S. Hieron. vertit, *castitatem*, quæ maxime decet Episcopum: ut sic Noster vertit, σεμνούς, *pudicos*, v. 2. S. Hilarius l. 9. de Trinitate vertit, *venerationem*, quasi jubeat hic Apostolus Tito, ut doceat cum veneratione verbum sanum. Noster optime vertit, *gravitatem*, qua scilicet auditores excitet, tam ad sui, quam ad Evangelii quod docet, venerationem et reverentiam.

Quarto, *ut is, qui ex adverso est*, id est, ut adversarius, puta Gentilis, Judæus, vel hæreticus, *vereatur*, græce ἐντραπῇ, id est pudefiat, confundatur, et, ut Hieron. revereatur; *nihil habens malum dicere de nobis*, græce μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, nihil potens dicere, vel nihil habens mali quod dicat de nobis; ἔχειν enim cum infinitivo significat posse, ut hic vertit Erasmus.

9. et 10. Servos (supple, hortare: hoc enim repetendum est ex v. 6.) Dominis suis subditos esse in omnibus placentes, non contradicentes, non fraudantes] Notat S. Hier. τὸ *in omnibus* posse Primo, referri ad *subditos esse*; Secundo et melius, ad *placentes*.

Nota Secundo Pro *placentes*, græce est εὐαρέστους, quod S. Hier. interpretatur, qui placeant non dominis, sed sibi ipsi, qui scilicet sua sorte et servitute sint contenti, in eaque sibi placeant: sic enim e contrario δυσαρεστοι vocantur, qui sibi displicent, quibus nihil placet, nihil satisfacit. Verum melius Græci ad τὸ *dominis* hoc referunt; ad dominos enim cætera omnia hic referuntur: vult enim Apostolus ut servi in omnibus studeant dominis suis obsequi, placere, et fideles esse. S. Ambr. pro εὐαρέστους legit ἀρέστους, id est optimos, sed mutile et corrupte

Tertio. pro non *contradicentes*, Ambr. legit, *non responsatores*, qui scilicet moniti, reprehensi aut jussi aliquid facere, non obloquantur, non respondeant, non obmurmurent, nolint cedere et tacere, sed velint ultimum verbum occupare; hoc enim servorum et servarum vitium est Sicut e contrario eorum virtus et laus est, si reprehensi etiam immerito, taceant et cedant, aut humili lenique responsione, præsertim culpam suam agnoscendo, veniamque precando mitigent animos et iras herorum et herarum.

Quarto, pro non *fraudantes*, gr. est μὴ νοσφιζομένους, quod Vatablus et Erasmus vertunt, *non suffurantes*; alii, *non intervertentes*. Est enim νοσφίζεσθαι, decerpere aliquid furtim, cum totum non ausis tollere, uti faciunt pueri et servi. Porro hoc non tantum ad res et bona heri, sed etiam ad ministerium et operas pertinet, q. d. Servus nihil ex rebus heri, nihil etiam ex tempore et labore ac ministerio, quod præstare debet hero, sibi suffuretur; sed in omnibus fidem, id est, fidelitatem bonam ostendat, id est, exhibeat et præstet, ut ita sua obedientia et vitæ innocentia ornet Christianam fidem et religionem. S. Hieron in comment. vertit, *non furantes*: atque explicans subdit, *Si autem hoc prohibetur in servo, quanto magis in libero, ne aut judex rapiat, aut miles non contentus stipendiis suis aliena devastet. Pulchre quidam vir apprime gravis, cum ei cujusdam judicis laudaretur integritas et diceret de eo ille qui laudabat: Non est fur; respondit, Optimum servum faceret, si nec fugitivus esset: in tantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena.* Ultimis hisce verbis causam innuit Apostolus cur tam studiose servis invigilare velit Episcopum. Solent enim servi illiberali, duro et difficili esse ingenio. quod corrigit gratia et fides Christiana, servosque efficit ingenuos, tractabiles, obsequentes. Itaque servi Christiani, si moribus honestis et commodis a Gentilibus se distare ostendant, apud Ethnicos valde commendabunt et ornabunt legem Christi: et hoc est quod hic intendit Apostolus Ita Chrysost.

Secundo, hac ratione servi emolientur a christianismo calumniam tunc pervulgatam; scilicet Christianos jactare per Christum se effectos esse liberos, adeo que servos, si fiant Christiani, servitute et dominio herorum suorum eximi; hoc refellent servi, si se magis jam, quam ante baptismum dominis suis obnoxios agnoscant, et morigeros exhibeant.

Tertio, moraliter monet Chrys. Episcopum etiam pauperum et vilium personarum curam suscipere debere, quales sunt servi et mancipia, quorum mores, educatio et instructio fere ab heris negliguntur, quippe ab eis non raro perinde ut bruta tractantur.

11. Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus 12 erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, sobrie, et juste, et pie vivamus in hoc sæculo, 13. expectantes beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi] Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet præscripserit Tito quid senes, quid anus. quid adolescentulas, quid juvenes, quid servos docere debeat. Causa est hæc: quod pro iis omnibus, adeoque pro vilissimis servis natus sit Christus, ut quemlibet erudiret pro suo statu pie et sancte vivere, Ita S Hier Chrys et alii.

Nota Primo. Pro *apparuit*, græce est ἐπεφάνη, id est, ut Hier. vertit, *illuxit*, scilicet subito, ex improviso et insperato, quasi sol radians et salutifer, cum scilicet homines sedentes in tenebris et umbra mortis nullam talem gratiam et salutem sperarent, imo de ea desperarent; repente illa illuxit, non solis Judæis, sed *omnibus hominibus*, tam viris quam fœminis, tam juvenibus quam senibus, tam Græcis quam Indis et Barbaris, tam dominis quam servis, ut omnes omnino sciant se ad Christi et gratiam et regnum vocatos esse ac consequenter sua sancta et Christiana vita Christi legem ornare debere, uti præcessit. Ita Theoph Quomodo Deus sit lux et sol, quantum est ex se, omnes illuminans nisi quis ostium et fenestras cordis sui claudat. docet S. Dionys de Divinis nom. p 4. c. 4. et Hil. in Ps. 118. litt Caph.

Secundo, pro *Salvatoris nostri*, noster interpres in Græco legisse videtur σωτῆρος, jam legunt σωτήριος, id est, illa salutaris gratia, quæ omnibus salutem affert, apparuit. Gratia hæc est remissio peccatorum, inquit Theophyl. Secundo, est gratia baptismi, inquit Anselm Sed hæc arcto a sunt. Gratia ergo hæc est misericordia et benevolentia Dei omnibus hominibus exhibita incarnatione Christi: sive gratia hæc est ipsa incarnatio Verbi gratuita, aut ipse Deus Salvator gratuite incarnatus, afferens nobis reconciliationem, remissionem peccatorum, omnemque gratiam, sapientiam, doctrinam et salutem Ita Hier.

Tertio, pro *erudiens*, græce est παιδεύουσα, id est, tamquam pueros rudes erudiens, corrigens, formans, omnique disciplina instituens et imbuens, perinde ut pædagogus puerum sibi commissum, tam in litteris quam in moribus efformat et instituit: hoc enim est παιδεύειν, inquit Gell 1 13 c. 13.

Quarto, hæc gratia Christi, id est Christus ipse, erudit nos abnegare, Primo, *impietatem*, id est incredulitatem, qua Deum nec credebamus, nec colebamus. inquit S. Bern serm 11. inter parvos Secundo, docet nos abnegare *sæcularia desideria* græce κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, mundenas concupiscentias, hoc est, cupiditates omnes carnis, opum, honoris et gloriæ; sive, ut ait Bernard. loco citato, concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum et superbiam vitæ, quæ trahunt et inclinant ad amorem sæculi; quas mundus hic offert, quasque mundani homines concupiscunt et avidissime consectantur. Has abnegamus, cum eis consensum negamus, cum delectationem quam sugge-

runt, et actum ad quem sollicitant, abnuimus, imo ex mente et animo radicitus evellimus et extirpamus. *Toties*, inquit Hieron. *negamus nos, quoties priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, et incipimus esse quod ante non fuimus*; ut qui prius superbus, ebriosus, obscœnus, iracundus, furax fuit, abneget se, si incipiat esse humilis, sobrius, castus, mansuetus, suo sorte contentus. *Vivendum est ita*, inquit Ambros. l. 2 de Pœnit. c. 10. *ut huic mortali moriamur usui, seipsum sibi homo abneget et totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt, post amores meretricios peregre profectum, abolito amore regressum, veteri occurrisse dilectæ; quæ se non interpellatam miratu. et se non cognitam rata, rursus occurrens dixerit*, *Ego sum*; *responderit ille*, *Sed ego non sum*; significans se non esse eumdem qui fuerat, sed in alium esse mutatum.

Quare S Laurentius Justinianus, primus Patriarcha Venetorum, l. de interiori conflictu c. 8. *Omnis*, ait, *disciplina Christianæ professionis, non in miraculis faciendis, non in futuro prædicendo, non in eloquio composito. Scripturarum explanatione; sed in resecandis concupiscentiis commendatur*, ut scilicet abnegemus sæcularia desideria.

Usum vero et fructum hujus abnegationis egregie docuit B. Ægidius hisce suis paradoxis: *Si vis*, ait, *bene videre, erue oculos tuos, et esto cæcus: si vis bene audire, esto surdus: si bene loqui, esto mutus: si bene ambulare, abscinde tibi pedes: si bene operari, mutila tibi manus: si bene amare, habeas te odio: si vis bene vivere, te mortifica: si bene lucrari, disce perdere: si vis esse dives, esto pauper: si vis esse in deliciis, affligo te: si vis esse securus, esto semper in timore: si vis exaltari, humilia te: si vis honorari, despice te, et honora te despicientes: si vis habere bonum, sustine malum: si vis esse in quiete, labora: si vis benedici, desidera maledici O quam magna sapientia, scire hæc facere! et quia magna sunt, non omnibus data sunt.*

Adscribit Chrysost. multos esse qui se et sua vitia negare incipiunt; sed paucos esse qui abnegent, id est, negare pergant et negando extirpent. Seneca ep. 72. optando dicebat: *Quando continget omnibus oppressis affectibus, et sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere: Vici?* O beatum, qui sub jugum ductis cupiditatibus, triumphans dicere poterit, *Vici!*

Unde sequitur Quinto, *Ut sobrie, et juste, et pie vivamus*. *Sobrie* scilicet erga nos, *juste* erga proximum, *pie* erga Deum, inquit S Bernard loco citato. Unde Syrus vertit, *ut vivamus cum castitate, justitia et reverentia Dei*. Græcum enim σωφρονως, tam *pudice et caste* cum S. Hieronymo et Syro, quam *sobrie*, verti potest.

Sexto, finem, scopum et præmium hujus abnegationis, sobriæque, piæ ac justæ vitæ addit Apostolus dicens, *Expectantes beatam* (Syrus *bericha*, id est benedictam) *spem et adventum* (επιφανειαν, id est illustrationem sive illustrem adventum et apparitionem) *gloriæ* (id est gloriosum, splendidum, augustum) *magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi*. Ubi adverte, *beatam spem* per hypallagen significare speratam beatitudinem: spes enim ponitur pro re sperata. *Beata* vero dicitur, non passive, sed active, id est, quæ nos beat ac beatos facit, quæ est ipsa beatitudo nostro. Pulchre S Hieronymus: *Sicut impietas*, ait, *magni Dei reformidat adventum, ita secura de opere suo pietas illum præstolatur.*

Septimo, Erasmus pro Arianis more suo pugnans, per *magnum Deum*, intelligit Patrem; per *Salvatorem* vero Filium. Verum non Patrem, sed Filium utrobique hic intelligi patet ex eo, quod non Pater, sed Filius cum magna luce et majestate venturus sit ad judicium, ut fideles suos præmiet et remuneretur. Ita S. Hieron. Theodor. Chrysost. Theophyl. et alii. Secundo, idem patet ex eo, quod unus idemque Græcus articulus, utrumque nomen, scilicet, tam *magni Dei*, quam *Salvatoris* respiciat et copulet per copulam *et*: dicit enim Apostolus sic του μεγαλου Θεου και σωτηρος. Quod si alium intellexisset Salvatorem quam magnum Deum, addidisset sane alium articulum dicens, και του σωτηρος. Hinc ergo patet contra Arianos veteres et novos, puta Transylvanos, Filium Dei Jesum Christum esse verum magnumque Deum.

14. QUI DEDIT SEMETIPSUM PRO NOBIS, UT NOS REDIMERET AB OMNI INIQUITATE, ET MUNDARET SIBI POPULUM ACCEPTABILEM, SECTATOREM BONORUM OPERUM.] Explicat hisce verbis Apostolus quomodo et quare Christus sit Salvator noster, quia scilicet cum esset magnus Deus, dignatus est fieri parvus in humanitate, in eaque seipsum dare pro nobis.

Nota. Christus a Patre dicitur traditus, quia Pater Christum objecit Judæis, dicitur et a Juda traditus, id est, proditus Judæis, qui rursum eum tradiderunt damnandum Pilato, ac vicissim Pilatus tradidit eum occidendum et crucifigendum militibus et tortoribus. Ille vero dicitur Christus seipsum tradidisse, sive dedisse pro nobis, quia sponte sua obtulit se Judæis et morti, et quia se suamque vitam, crucem et mortem Patri obtulit in pretium redemptionis nostræ, ut scilicet nos e captivitate diaboli, mortis et inferni, persoluto pro nobis lytro, dando se licet sanguinem suum et vitam pro sanguine et vita nostra, eriperet. Hoc enim significat Græcum λυτρωσηται.

Nota Secundo. *Populum acceptabilem* vocat peculiariter electum et dilectum a Deo: alludit enim Paulus ad Exodi 19. 5. ubi Dominus iniens fœdus cum Judæis, eosque sibi in populum, in Ecclesiam, imo in filios adsciscens et adoptans ait. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis*. Ubi pro *peculium* hebraice est סגלה *segulla*, quod significat peculium selectum, ac thesauros pretiosiores, magisque charos ac dilectos, inquit Hieron. quales sunt torques, gemmæ et bullæ e collo pendentes. Unde Chaldæus vertit, חביבין *chabibin*, id est charissima; et Symmachus vertit, εξαιρετον; id est selectum, egregium, eximium; Syrus vertit חדתא *chadta*, id est novum populum; alii vertunt, *populum proprietatis*, id est, proprium et peculiarem; Aquila, Quinta editio, et Septuag. quos sequitur hic Paulus, vertunt περιουσιον, quasi dicant, id quod ex ceteris et substantia eminet et reconditur instar rari, singularis et pretiosi thesauri, περι enim subinde eminentiam et excellentiam, ουσια vero essentiam et substantiam significat; q. d. Christus nos redemit, mundavit, sibique adscivit in populum selectum, eximium, pretiosum, proprium, rarum et charum, ut scilicet simus hæreditas et peculium, imo cimelia, et thesaurus pretiosissimus et charissimus Christo. Vide

quanti apud Christum sit Ecclesia, omnesque Christiani, quantumque vicissim Christum redamare et colere debeamus.

Nota Tertio. Pro *sectatorem* græca est ζηλωτήν, id est zelatorem, et, ut Hier. vertit, *æmulatorem bonorum operum*, ut scilicet, inquit Chrysost. non tantum faciamus bona opera, sed ea zelemus, ac fervide et alacriter ad ea procurramus, perinde ut rivales, qui unam eamdemque sponsam ambiunt, ingenti amore et zelo ad eam avidue feruntur et procurrunt

15. Hæc loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio.] *Hæc*, scilicet, quæ dixi de Christi adventu et redemptione loquere. Rursum *hæc*, quæ dixi de redemptionis Christi fine et scopo, ut scilicet sectemur bona opera sobrie, juste et pie vivendo, hæc, inquam, exhortare: et si qui hortationi suavi non pareant, uti sunt tui duri Cretenses, *argue eos*, *cum omni imperio*, plena potestate et auctoritate, tamquam Archiepiscopus, cui demandata est auctoritas, jus et munus regendi docendique populum tibi subditum. Sic Christus dicitur Matth. 7. 29. docuisse tamquam potestatem, id est auctoritatem, habens. Non ergo vult Titum imperiose agere, sed imperio et potestate sua uti in arguendo et compescendo eos, qui rebelles aut cervicosi sunt: tales enim non ignave, remisse ac timide, sed cum libertate, gravitate ac acrimonia increpandi sunt; atque ut aiebat Melania apud Palladium in Lausiaca c. 117. *Oportet adversus stolidos tamquam cane et accipitre uti animi elatione, eamque tempore superbiæ eorum in ipsos immittere.*

Notat S Thomas hic, et Gregor. hom. 11 in Ezechielem, Paulum monere Titum, ut cum imperio arguat, eo quod Titus natura sua esset mitior; hoc vero de re non monuisse Timotheum eo quod ipse satis acrimoniæ et bilis habebat a natura. Verum melius, et verius forte, rationem hujus rei conferemus in ipsos auditores et subditos, qui dispari erant ingenio, Cretenses enim naturaliter erant duri, pervicaces et perversi; unde de eis dicit Apostolus c. 1. 12. *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*, hisce præerat Titus, unde jubet illi Apostolus, ut eos arguat cum imperio. Timotheus vero præerat Ephesiis, qui dociles et faciles erant ingenio, ut colligitur ex Act. 20. 37. et ex S Ignatio ep. ad Ephesios, in qua, Ephesiorum Ecclesiam vocat castissimam, celebrem, laudabilem, seque valde optare dicit, ut in sorte Ephesiorum Christianorum inveniatur, qui cum Apostolis Paulo, Joanne et Timotheo fidelissimo versati sunt, hisce ergo imperio non erat opus.

Nemo te contemnat.] Græce μηδείς σου περιφρονείτω, quod Chrys cum suis ita exponit. Ita te gere, ita sancte vive, o Tite, ut nemo te contemnere audeat: *auctoritatem enim doctrinæ vita facit*, inquit Primas. Verum magis apte et connexe S. Hier. vertit, *nemo te despiciat*, quasi infra se positum, q. d. Tuere auctoritatem tuam, argue eum omni imperio, ostende potestatem tuam, ne quis te deprimere, et quasi se inferiorem despicere audeat. Narrat Spartianus, quod, cum milites Bassianum Severi Imper. filium Augustum consalutassent, Severus in duces omnes facti auctores animadverti jusserit: qui cum prostrati veniam rogarent; Severus manu caput contingens, *Tandem*, ait, *sentitis caput imperare*, non *pedes*. Pari modo contemni se non patiatur Prælatus, hoc enim significat περὶ in περιφρονείτω Sic enim subinde nobiles, præsertim si præsint et regant, præ se despiciunt Episcopos, suasque leges eorum legibus anteponunt. Nam ad Timotheum scribens epist. 1. cap. 4 12. cum ait, *Nemo adolescentiam tuam contemnat*; græce non est περιφρονείτω, sed καταφρονείτω, quod in genere contemnere significat. Vult enim Timotheum, ne ob adolescentiam apud suos perdat auctoritatem, eamdem sibi morum gravitate et sanctitate conciliare, ut nemo eum licet juvenem, docentem et monentem contemnere audeat, hic vero Titum grandævum, satis gravem et maturum monet, ne sinat se a thrasonibus despici, eosque super se attolli: hoc enim significat περιφρονείτω. Pulchre et sapienter S. Bernard. Eugenium Pontificem monet, in fine l. 4. de Consider. dicens: *Ubi malitia juncta potentia est, aliquid tibi supra hominem præsumendum, cultus tuus super facientes mala. Timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat; timeat orationem, qui admonitionem contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum, non hominem putet; qui te non audierit, auditurum Deum contra se paveat.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Christianos magistratibus etiam Ethnicis obsequentes esse obedientes, modestos item et mansuetos.

Hinc secundo, v. 4. inculcat gratiam Christi, qui per baptismum nos regeneravit, ut bonis operibus studeamus, imo præsimus.

Tertio, v. 10. jubet vitari hæreticos

Denique v. 12. Titum, Zenam, et Apollo ad se vocat, suosque salutat.

1 Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse: 2. neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. 3. Eramus enim aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis, in malitia, et invidia agentes, odibiles, odientes invicem. 4. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei; 5. non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus Sancti, 6. quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum: 7. ut justificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ. 8. Fidelis sermo est: et de his volo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse, qui credunt Deo. Hæc sunt bona et utilia hominibus. 9. Stultas autem quæstiones et genealogias, et contentiones et pugnas legis devita, sunt enim inutiles et vanæ. 10. Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita: 11. sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus. 12. Cum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hiemare. 13. Zenam legisperitum et Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. 14. Discant autem et nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. 15. Salutant te, qui mecum sunt omnes: saluta eos, qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

1. Admone illos principibus et potestatibus.] Græce ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, id est principatibus et potestatibus, hoc est, principibus et magistratibus potestatem habentibus: ponuntur enim abstracta pro concretis, ut dixi Coloss. 1. v. 16

Subditos esse.] Postquam singulis hominum statibus Apostolus cap. præced. leges et monita dedit, hic communia omnibus dat; ac imprimis ut obediant principibus et magistratibus, laicis etiam Ethnicis; tum ne eos contra Christianam religionem irritent, sed potius sua obedientia eos ad Christum pelliciant, tum ne pacem turbent. Causa cur sæpius Paulus, Petrus imo et Christus hanc obedientiam præcipiant, est ea quam dixi Rom. 13. 1. scilicet ut ostendant se non esse sectæ Galilæorum, quæ populum fidelem soli Deo, non autem Ethnicis subjici debere docebat: de hac enim suspecti fuerunt Apostoli, utpote Galilæi. Et hæc secta apud Judæos ita invaluit, ut nec morte quidem proposita induci potuerint Judæi, ut Cæsarem Dominum appellarent; imo multi illorum duce Eleazaro a præside Syriæ Cyrino se censeri et describi non paterentur, ne Cæsari se subjectos esse profiterentur, ut refert Josephus lib. 7. Belli c. 28. et 29. sed illi et Romanis tandem publica et communi omnium conspiratione rebellantes ad extremum usque Hierosolymæ excidium pertinacissime in sua sententia et rebellione perstiterint; ideoque a Tito funditus deleti sunt

Dicto obedire.] Græce πειθαρχεῖν, id est prompte, libenter, et ex animo obedire.

Ad omne opus bonum paratos esse.] Loquitur de opere non sponte suscepto, sed a principe aut magistratu, de quo præcessit, præscripto ut quidquid boni ille faciendum jusserit, ad id se promptos exhibeant Christiani. Si enim quippiam mali operis juberet, Christianus illi parere non potest, sed dicere debet: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus.* Unde S. August in Psalm 124 loquens de Christianis militibus, qui servierunt Imp. Juliano Apostatæ et idololatræ *Ubi,* inquit, *veniebatur ad causam Christi non agnoscebant nisi illum qui in cœlo erat, quando volebat ut idola colerent, ut thurificarent; præponebant illi Deum: quando autem dicebat. Producite aciem, ite contra illam gentem; statim obtemperabatur. Distinguebant Dominum æternum a domino temporali, et tamen subditi erant propter Dominum æternum etiam domino temporali.*

2. Neminem blasphemare.] Id est, nemini maledicere, aut mala imprecari, neminem conviciari. Hoc enim est βλασφημεῖν. Sic 1 Corinth 4. 13. dicitur, *blasphemamur,* id est maledicimur, *et obsecramus.* Alioqui Latinis blasphemia proprie convicium est, quod in Deum et Sanctos evomitur. Vetat Apostolus ut nemini etiam privato, sed maxime ne ulli principum aut magistratuum maledicant Christiani, ut multi faciunt

cum ab eis, vectigalibus aliisque oneribus gravantur sive juste sive injuste, jubetque ut tam imperata, quam imperantes patienter ferant. Ita Paulus fecit, et hoc suum dogma suo exemplo sancivit Actor. 23. 3. ubi jussus ab Anania pontifice iniquo cædi: *Percutiet te*, ait, *Deus paries dealbate*. Cumque astantes dicerent, *Summum sacerdotem Dei maledicis?* respondit. *Nesciebam fratres: quia princeps est sacerdotum. Scriptum est* enim, *principem populi tui non maledices.*

Non litigiosos.] ἀμάχους, id est non pugnaces, non tam verberibus, quam verbis, ne scilicet verbigerentur, et in lites ac rixas proni sint adversus superiores et magistratus, et etiam quosvis alios. Sensim enim Apostolus se et sua sensa dilatat ad omnes. Unde subdit: *Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

3. Eramus enim et nos aliquando insipientes, increduli, errantes.] Vox *enim* dat causam, cur Christiani debeant esse mansueti ad omnes etiam Ethnicos incredulos, perversos et scelestos, tam magistratus, quam privatos quosque. Estque hic tacita occupatio, q. d. Dicetis mihi, o Christiani, Ethnicos esse impios et sceleratos, nobisque esse duros, molestos et intolerabiles, quomodo ergo cum iis lites vitare et mansueti esse poterimus? Respondet Apostolus, id pacem et mansuetudinem Christianorum non retardare, sed potius accendere debere: illos enim tam miseros omni compassione esse dignos; oportere Christianos cogitare illa esse vitia gentilismi et ignorantiæ Dei, se quoque tales fuisse cum inter eos gentiliter viverent: proinde agnoscant discrimen et disparitatem vitæ præsentis Christianæ, et prioris quam egerunt in paganismo, admirentur Dei gratiam sibi præstitam, pro eaque gratias agant, ac misereantur eorum qui adhuc in tenebris et salebris gentilismi degunt; ferant eorum passiones et vitia, Deumque orent, ut et ipsi ad Christum Christianamque modestiam, mansuetudinem et sanctitatem secum aliquando convertantur.

Advertit S. Hieron. *eramus nos*, q. d. Ego Paulus quoque ante conversionem vixi incredulus in judaismo, secutus sum carnis concupiscentias, nec eas cohibere valui, utpote gratia Christi destitutus: sed ea imbutus post conversionem factus sum vas electionis et virtutum.

Nota. Pro *insipientes* græce est ἀνόητοι, quod Hier. *stulti*; Ambr. *inconsulti*, vertit.

Secundo, pro *increduli*, græce est ἀπειθεῖς, id est impersuasibiles. Potest Secundo cum Hier. verti, *inobedientes*; et cum Cypriano, *contumaces*.

Tertio, *malitia*, idem est, quod improbitas, perversitas, nequitia, et nocendi cupido. Inde enim homines mali vocantur perversi, qui alios verbis et factis lacessunt, omnibusque sunt molesti et maligni. Ita Theophyl. *Per peccatum*, inquit Prosper l. de Gratia Dei contra Collatorem, *perdidit homo boni scientiam: justitiam enim iniquitas depulit, humilitatem superbia destruxit, continentiam concupiscentia elisit, infidelitas rapuit fidem, captivitas abstulit libertatem, nec potuit illi ulla portio residere virtutum, ubi tanta irrumpit turma vitiorum.*

4. et 5. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos.] Pro *benignas*, græce est χρηστότης, id est bonitas, benevolentia et beneficentia.

Humanitas non est idem quod humanæ naturæ assumptio, ut explicat D. Thomas. Nam græce est φιλανθρωπία, id est, singularis ille Dei Patris erga homines amor, studium et dilectio, et, ut Hieron. vertit, clementia: qua scilicet Deus Pater, quasi salvator, volens nos ad salutem perducere, Filium suum salvatorem nobis dedit, fratrem hominemque nobis congenerem, qui assumpta humana natura, baptismum merito et pretio sanguinis sui instituit, quo nos a pristinis vitiis et concupiscentiis ablueret et salvaret, itaque novos homines efficeret, ut ex insipientibus fieremus sapientes, ex incredulis credentes, servientes non carnis, sed spiritus desideriis.

Eleganter et pie S. Bernardus serm. 1. in festo Nativit. Domini. *Apparuerat*, ait, *ante potentia in rerum creatione, apparebat sapientia in earum gubernatione; sed benignitas misericordiæ nunc maxime apparuit in humanitate.* Et mox: *Apparent Domine bonitas, cui possit homo (qui ad imaginem tuam creatus est) conformari: nam majestatem, potestatem, sapientiam nec imitari possumus, nec expedit æmulari. Quousque angustata est misericordia tua in sola angelorum parte, reliquam occupat judicium cum toto humano genere? Dilatet misericordia terminos suos, extendat funes, expandat sinus, attingat a fine usque ad finem fortiter, disponens omnia suaviter.*

Nota. In hac philanthropia, sive singulari illo Dei amore in nos multa sunt admiranda.

Primo, quod ab æterno nos amarit ille qui est Deus, id est, qui est summa majestas et felicitas, qui in se omne bonum habet, ita ut nobis, aliave re non indigeat.

Secundo, quod non necessario nos amet, uti necessario amat Filium et Spiritum Sanctum, sed plane libere et liberaliter.

Tertio, quod nos amet sine sua utilitate aut commodo proprio. Nam, ut ait Cyrillus l. b. 1. Thesauri c. 6. superflua est Deo productio creaturarum, quantum ad Dei perfectionem attinet. Hoc enim erat Deus antequam nos creati essemus, quod nunc etiam est: nihil ei attulimus a nihilo ad esse producti, et si ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus.

Quarto, quia Deus hominem amat in quo nulla præcessit ratio, nullum meritum, nulla dignitas, ob quam diligendus esset, sed potius demerita multa et magna, ob quæ omni odio erat dignus. *Commendat*, ait Paulus ad Rom. 5. 8. *Deus charitatem suam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*

Quinto, quia dilexit eos quos præscivit fore ingratos imo hostes suos.

Sexto, quia amor hic Dei in homines non ex ignorantia, nec ex passione proficiscitur, uti homines stulte amant sæpe amicas suas ex insano amore vel quia persuadent sibi eas esse gratiosissimas; sed omnis Dei amor cum summa æquitate et sapientia conjunctus est.

Dices, Quænam in Deo est sapientia diligere homines peccatores et miseros? hoc enim objectum in se non est diligibile.

Respond. Ratio amandi in Deo non petitur ab objecto diligibili, uti fit apud homines, sed ab ipso Deo. Deus enim diligit nos propter se, quia summe bonus est, adeoque bonitate abundat, ut bonitatem et liberalita-

tem suum in nos omni dilectione indignos effundere velit. Infinita ergo Dei bonitas radix est et ratio amandi homines, eisque se et sua bona communicandi. Hunc amorem mire inculcat S. Joannes cum ait c. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat sed habeat vitam æternam.*

Ubi Nota singula verba habere emphasim, et emphatice exaggerare amorem Dei. Primo enim ait, *sic*, id est, tanto amoris vehementia, conatu, excessu. Secundo, non res, non Cæsar, non angelus, sed *Deus.* Tertio, *dilexit*, scilicet prior et gratis, sine merito, immo sine desiderio nostro Quarto, *mundum* sibi contrarium, hostem, et reum damnationis. Quinto, *ut* non hominem, non angelum, non mundum alterum, sed *Filium*, non alienum, non adoptivum, sed *suum*, proprium ac naturalem, eumque non unum e multis, sed *unigenitum* et unicum. Sexto non venderet pretio, non mutuaret, sed gratis *daret*, non ad regnum et triumphos, sed ad mortem et crucem. Septimo, id fecit non sibi, non Christo fructum aliquem quærens, sed ut ipse nos, id est, creator creaturas suas, sua morte vivificaret, sua humilitate exaltaret, sua exinanitione, æterno gloria, opibus et bonis immensis cumularet.

Salvatoris nostri Dei.] Nota, *Salvator* hic vocatur Deus Pater; hunc enim distinguit a Salvatore quem subdit v 6. dicens, *per Jesum Christum Salvatorem nostrum.* Unde S. Hier. docet hic notari SS Trinitatem; tertia enim persona Spiritus Sancti nominatur, cum dicit, *Per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus Sancti salvos nos fecit.* Loquitur de salute inchoata quæ est ipsa justificatio, qua a peccatis et reatu mortis et inferni liberamur et salvamur, tendimusque ad plenam et completam salutem, quam in cœlo omnibus ærumnis, concupiscentiis, et periculis liberati adipiscemur. Ita S. August. lib tertio contra duas epist. Pelag. cap. 3.

5. Non ex operibus justitiæ, id est, non merito operum justorum, cum nulla tali præcesserint fidem et justitiam; sed secundum, id est propter (vide can. 23.) suam misericordiam,] id est gratis, ex mera Dei misericordia.

Per lavacrum regenerationis] Asserit hic Apostolus nos salutem jam dictam consequi in baptismo: baptismus enim est lavacrum regenerationis, quo scilicet regeneramur et renascimur in Christo.

Et renovationis Spiritus Sancti,] quo scilicet per gratiam Spiritus Sancti renovamur, et novi homines, puta sancti, justi. Dei amici et filii efficimur. Unde Tertull. lib. de Resurrectione carnis vim baptismi explicans: *Caro*, inquit, *abluitur ut anima emaculetur, caro ungitur ut anima consecretur, caro signatur ut et anima muniatur, caro manus impositione adumbratur ut et anima spiritu illuminetur, caro corpore et sanguine Christi vescitur ut anima de Deo saginetur.* In baptismo enim mel et lac atque Eucharistia recens baptizatis gustanda dabantur, ut alibi dixi, et baptizato statim impendebatur Sacramentum Confirmationis per manus impositionem, ut innuit hic Tertull.

Nota hic emphasim; baptismus enim dicitur renovatio. græce παλιγγενεσία, id est, iterata generatio, quia quasi de novo secundum carnem genitos, regenerat secundum spiritum at virtutes. Unde merito exclamat hic Theophyl. *O rem arduam*, inquit. *et admirabilem! adeo vitiis eramus immersi, ut nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regeneratione, nam regeneratio et renovatio secundum nativitatem, novamque formationem significant. Ut enim domum ruinosam et plane veterem non suffulcimus, verum ad fundamenta usque diruimus ac demolimur, novamque ædificamus: consimilem ad rationem Deus non reconcinnavit quod corruptum erat sarciendo, sed denuo condidit. Quomodo? per Spiritum Sanctum, ne enim quæras modum. Spiritus*. ait, *totum transegit. Unde hoc perspicuum? Quem effudit*, ait, *abunde in nos: non enim tantummodo per hunc refinxit nos, sed large ipsum etiam nobis impertiit, ut et illud per hoc monstretur. Ac merito: postquam enim mundavit nos, tum et Spiritu suo sancto abunde nos implevit. hoc est quod ait, Effudit, in impuros mundus ille purusque spiritus non ingredicbatur.*

Rursum D. Thomas hic, *Homo*, ait, *in statu perditionis duobus indigebat, scilicet participatione divinitatis, et depositione vetustatis. Christus utrumque præstitit nobis: prius. dum nos per suam gratiam effecit divinæ consortes naturæ: posterius, dum per baptismum nos in novam creaturam regenerovit.* Et rursum: *In justificatione*, ait D Thomas, *impii duo sunt termini. a quo, culpæ remissio, et hæc est renovatio; ad quem, gratiæ infusio. et hæc est regeneratio.* Verum hoc non satis solidum videtur nam sicut regeneratio, ita et renovatio suum habet terminum, tam *ad quem* quam *a quo*: novitas enim gratiæ et vitæ est terminus ad quem renovationis. D. Thomas ergo accomodatitie tantum loquitur. et per renovationem præeise intelligit vetustatis depositionem: vult enim distinguere in justificatione, terminum a quo, a termino ad quem: et sicut hunc assignat regenerationi, ita illum attribuit renovationi.

Denique Noto, hanc renovationem e peccatis plene, sed a vitiis et concupiscentiis inchoate tantum fieri in baptismo. in qua quotidie proficiendum est, mortificando scilicet concupiscentias ut ab eis plenam sanitatem et renovationem consequamur in cœlo. Ita S. Aug, l 14. de Trinit. c. 16

6 Quem (scilicet Spiritum Sanctum, id est Spiritus Sancti gratiam et dona) effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum. 7 ut justificati gratia ipsius ; hæredes simus secundum spem vitæ æternæ.] Nota. Non dicit, dedit, sed *effudit*. Idque non parce. sed *abunde*, græce πλουσίως, id est, opulenter, ait Hier. large. copiose; idque hoc fine, ut *justificati*, id est, a peccatis expurgati et justitia donati, non nostro merito. sed *gratiæ ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ*, id est, hæredes nos fore speremus in cœlo vitæ æternæ

Nota Sicut filius qui scriptus est hæres a patre, patris est hæres, non re ipsa. sed tantum secundum spem suam. et secundum destinationem patris. quia fiet ut mortuo patre re ipsa futurus sit patris hæres ; ita in baptismo dum justificamur, destinamur et scribimur hæredes vitæ æternæ ; sed tantum secundum spem nostram et destinationem Dei. Nam re ipsa hæredes erimus post mortem, si nimirum in justitia accepta, quæ nobis ad vitam æternam dat jus, perseveremus et moriamur

8. FIDELIS SERMO EST: ET DE HIS VOLO TE CONFIRMARE: UT CURENT BONIS OPERIBUS PRÆESSE QUI CREDUNT DEO] q. d. Ea quæ dixi de Dei in nos benignitate et humanitate, de renovatione, de salute, de spe vitæ æternæ, non sunt fabulosa, non incerta, non dubia; uti Judæorum et Philosophorum doctrinæ et spes; sed fidelia, id est certa et indubitata (ut dixi 1. Tim. 1. 15) ac proinde volo, ut de his tu confirmes non tam teipsum (utpote qui in his satis firmus es) quam alios, ut vertit Syrus, ut scilicet ipsi hac fide et spe excitati et confirmati, essent bonis operibus præesse. Ita S. Chrys. et S. Hier.

Unde Nota Primo. Pro *confirmare*, græce est διαβεβαιοῦσθαι, quod clarius et aptius vertas, affirmare, asseverare, asserere et prædicare, ut rem certam et indubitatam; vult enim Apost. ut Titus hæc aliis affirmet et proponat tamquam certissima et verissima, ut iis incitentur ad bona opera.

Nota Secundo. Pro, *ut curent bonis operibus præesse*, græce est ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, quod Ambros. vertit, *ut soliciti sint ad effectum bonorum operum*. Beza vero, *ut studeant bona opera tueri*. Nam non potest, ait, verti, *præesse*; sic enim in Græco dicendum esset in dativo καλοῖς ἔργοις. jam autem in genitivo dicitur καλῶν ἔργων. Sed Respondeo cum Hieron. et Budæo, imo Vatablo et Erasmo, προΐστασθαι proprie significat præesse, regitque genitivum. hunc enim poscit præpositio πρό. Nam hinc προστὰς et προστάτης τοῦ ἔργου vocatur præfectus operis. Vult ergo Apostolus Christianos ita studere et incumbere bonis operibus, præsertim eleemosynæ et beneficentiæ, ut iis quasi duces et præfecti præsint, perinde ut in castris quis dicitur præesse annonæ, frumento, tormentis. Sicut enim hujus est curare ne quid iis in rebus desit, ita Christianorum est curare ne quid alicui desit, ut pauperum petitionem non expectent, sed requirant, et sua eleemosyna præveniant. Ita Theophyl. Quomodo Cato, teste Plutarcho, dicere solebat, *præclaras actiones occupandas*, id est, ambiendas et occursendas esse, ut semper benefacta priora posterioribus cumulemus. Sicut enim homines vani et mundani ambiunt honores, magistratus et præfecturas, de iisque certant, ut eos aliis præripiant, ita Christiani certare debent de bonis operibus, ut in eleemosynis, omnibus præeant easque aliis præripiant. Unde Chrysost. explicans quid sit *bonis operibus præesse*: *Hoc est*, inquit, *oppressis injuria opem ferre, non pecuniis tantum, sed etiam exhortatione salubrique doctrina: viduis item ac pupillis auxilium ferre, omnibusque qui in afflictione aut angustia sunt prospicere, miserationis affectu.*

Ad hoc divitibus stimulum suggerit idem Chrysost. hic in morali homil. 6. nimirum ut cogitent sibique persuadeant, eos qui dant eleemosynam plus a pauperibus recipere, quam eis dent, puta plus bonorum precum et orationum, plus virtutis, plus meriti, plus gratiæ, plus mercedis tam præsentis quam æternæ, atque hac de causa Christus cum posset sibi aliis modis prospicere de victu, a Magdalena tamen aliisque piis mulieribus ali voluit, scilicet non ut acciperet, sed ut conferret eis beneficium. Additque Chrysost. *Beneficentia*, inquit, *Deo similes facit. Hæc est charitatis mater proprium Christianæ virtutis insigne, per quam discipuli Christi noscuntur: hæc nostrorum scelerum est medicina, hæc animæ nostræ sordes emundat, hæc scala, quæ in cœlum usque porrigitur, hæc Christi connectit corpus, omniaque Christi membra complectitur*

Aliqui sic exponunt, *curent qui credunt*, id est Christiani, *ut bonis operibus præsint*, id est præstent et præcellant infidelibus, iisque palmam, non in gloria aut opibus, sed in studio bonorum operum præripiant: Græcum enim προΐστασθαι, idem est, quod stare ante id est præstare aliis, sive primum esse quem alii sequantur; non autem qui alios sequatur. Verum sic græce dicendum potius fuisset καλοῖς ἔργοις, quam καλῶν ἔργων. addendumque ἀπίστων, id est infidelibus.

9. STULTAS AUTEM QUÆSTIONES, ET GENEALOGIAS, ET CONTENTIONES, ET PUGNAS LEGIS DEVITA] *Genealogias* intelligit Judæorum et Judaizantium, qui a puero ita hisce student, ut ab exordio Adam, usque ad Zorobabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrant, ut eos suum putes nomen referre, inquit Hieron. Rursum *pugnas legis* intelligit futiles quæstiones et rixas, quæ circa legem moventur, ut quoto anno Salomon duxerit uxorem, an anno undecimo genuerit Roboam et his similia, inquit Hieron.

10. et 11. HÆRETICUM HOMINEM POST UNAM ET SECUNDAM CORREPTIONEM DEVITA, SCIENS QUIA SUBVERSUS EST QUI EJUSMODI EST, ET DELINQUIT, CUM SIT PROPRIO JUDICIO CONDEMNATUS.] Pro *correptionem*, græca est νουθεσίαν, id est, ut Hieron. vertit, commonitionem quæ scilicet leniter fit, docendo et monendo suaviter absque graviori increpatione. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci et formato, sed eo, qui ex ignorantia aut mala instructione errat, et sectam errantium sequitur, vel de quo dubium est, sit ne pertinax, nec ne. Hic enim corripi et instrui debet, primo lenius, secundo durius et fortius: quod si sic monitus contemnit, ostenditque se pertinacem, vitandus est, et non corripiendus: correptionis enim nullus erit fructus. Imo talis si corripiatur, magis resistit, fitque obstinatus, inquit Ambros. quia *talis*, ut subdit Apostolus, *subversus est*, græce ἐξέστραπται, id est, eversus est, scilicet fide, spe et bonis omnibus, utpote plane in hæresi et sua obstinatione perversus et immersus. Unde Tertull. lib. de præscript. c. 16. docet, in hæreticis non habere locum præceptum Domini Matth. 18. de ordine in correptione servando. Hinc etiam idem Tertull. et Ambros. Ita hic legunt. *hæreticum hominem post primam correptionem devita:* et sic, inquit Erasmus, hæreticos, si post primam correptionem rebellabantur, non devitamus, sed incendimus. Verum passim Latina, Græca et Syra legunt, *hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita.* Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci, sed errante, ut dixi.

Nota Primo. Pro *devita*. græce est παραιτοῦ, id est rejice, aversare, refuta.

Sugillat hic more suo mordaciter Erasmus Theologos, quod ex hoc Apostoli loco probent hæreticos esse puniendos et plectendos, putantes scilicet *devita* idem esse quod de vita tolle, sicuti decapita idem est, quod caput illi deme. Nec hoc sarcasmo contentus, similem, sed acriorem non tam ignorantiam, quam injustitiam impingit Jureconsultis, dum subdit: *Sic Jureconsulti furem suspendunt. quod lex latronem plecti capite jubeat, et Galli furem vocant latronem*

(larron) *sic medici inscitia vocabulorum subinde venenum dant pro remedio.* Erras Erasme, non hæc Jurisconsultorum Gallorum fuit stoliditas, sed Principum et magistratuum juste lex et sanctio, quæ ubique fures cruci, uti latrones rotis, adjudicat. Multo minus Theologorum inscitia, sed Regum et Imperatorum decreta, hæreticos ad rogum condemnant. Quis, oro, Interpretum vel Patrum Latinorum tam vecors, tam insulsus fuit, ut *devita* diceret idem esse quod *tolle de vita?* fuerit aliquis matæologus, qui ita, ut ais, vel joco, vel serio explicarit; cui Concilio, regi, vel principi idipsum ad pœnam hanc hoc nomine hæreticis irrogandam persuasit? sunt aliæ Scripturæ certæ et claræ, quæ hæreticos puniendos doceant, quas vide, si lubet, apud Bellarmin Præclare Tertull. Scorpiaci c. 2. *Ad officium,* inquit, *hæreticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda.*

Nota Secundo. *Delinquit,* græce ἁμαρτάνει, id est errat, vel delinquit et peccat, supple sciens, prudens et obstinatus in sua hæresi, malitia, et delicto. Hæresis ergo antonomastica hic vocatur delictum, peccatum et scelus.

Nota Tertio, *cum sit proprio judicio condemnatus:* græce ὢν αὐτοκατάκριτος, id est, cum sit per se, at ut legit Cyprianus, *a semetipso condemnatus,* quia scilicet sponte et pertinaciter, se ab omnibus fidelibus, et a tota Ecclesia separat, extra quam non est salus, sed certa damnatio. Ita Hieron. Anselm. et alii. Unde sanctus Maximus serm. 50. apte comparat hæreticum Judæ, qui non a Christo ejectus, sed sponte sua ab Apostolorum collegio se separavit, dum vellet prodere Christum. *Tali,* inquit, *hæreticus, quali et Judas pœna damnatur, ut idem sui et reus sit sceleris, et Judex sit ultionis, quia Dominum quem Judas vendidit, hæreticus blasphemat.* Rursum ut Vatablus, ait cum hæreticus judicet æterna damnatione esse dignos eos qui veritati et fidei resistunt, hoc ipso seipsum condemnat, utpote qui et veritati et fidei totius Ecclesiæ resistat.

Tertio, alii sic explicant, hæreticus nimis credit suo judicio: in hoc enim consistit hæresis peccatum; sola ergo judicii præfidentia peccat hæreticus, ac consequenter eodem se condemnat, id est, condemnationis reum, illique obnoxium se facit. Sed hoc est præter mentem Apostoli.

12. Cum misero ad te Artemam, aut Tychicum,] ut scilicet tui absentiam Cretæ suppleant, et pro te Cretenses instruant et pascant.

Festina ad me venire Nicopolim.] Chrysost. Nicopolim Thraciæ intelligit: S. Hieron. vero melius Nicopolim Epiri accipit. Dicta est *Nicopolis,* id est, urbs victoriæ, ab Augusto, qui ibi, scilicet juxta Actium Epiri promontorium, Antonium et Cleopatram navali bello devicit.

13. Zenam legisperitum et Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit.] Hos ad se mitti jubet Apostolus, ut in prædicatione Evangelii eos habeat socios et adjutores. Apollo enim erat eloquens et potens in Scripturis, Actor. 18. 24. Zenas vero non fuit Juris Cæsarei peritus, sed legis, puta Mosaicæ doctor, ideoque magnæ auctoritatis et opinionis. Unde jam conversus ad Christum poterat ex lege et Prophetis revincere Judæos, doceréque Jesum esse Messiam. Hos ergo Tito committit, ut eos ad se destinet, ac sollicite curet, ne quid in viatico, aliisque in rebus ad iter opportunis illis desit.

14. Discant autem et nostri bonis operibus præesse, ad usus necessarios.] Repetit hanc sententiam Apostolus occasione viatici, quod jussit dari Zenæ et Apollo: estque occupatio, q. d. Dices mihi, o Tite, te pauperem esse, nec posse eis providere de omnibus necessariis ad iter. Respondeo, adi nostros fideles, doce illos charitatem hanc in Dei ministros et Apostolos exercere, ut discant ipsi non tantum per doctrinam, sed etiam per experientiam et praxin, bonis operibus et eleemosynis tam necessariis, tam dignis et sanctis præesse, et in suos magistros esse liberales et munifici. Ita Hieron. Theodoret. et alii. Idem S. Joannes epist. 3. commendat Caio, *Charissime,* inquit, *fideliter facis quidquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos,* etc. *quos bene faciens deduces digne Deo: pro nomine enim ejus profecti sunt: Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis.* Hinc inter primos Christianos arctum et magnum fuit jus hospitalitatis: adeo ut Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus vita) hac de causa se Christianum et prædicatorem esse finxerit; quia sciebat in Christianorum hospitalitate satis se habere viatici, ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic (ut ait Lucianus) quaquaversum stipatus incederet. De hospitalitate hac plura dicam ad Hebræos 13. v. 2.

Concede Domine nos præesse bonis operibus, ut modicum hoc vitæ spatium fructuose transigamus, ut hæredes fiamus secundum spem vitæ æternæ.

Æternæ,] cogitans temporalem omnem laborem et dolorem, æque ac voluptatem despicit.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD PHILEMONEM.

ARGUMENTUM.

Philemon, non Judæus, sed Gentilis, civis erat Colossensis, inter suos nobilis, vita ac moribus æque ac fide et professione Christiana conspicuus: cujus domum Colossis ad sua tempora integram permansisse tradit Theodoretus hic; utpote quæ tempore Pauli cœpit esse Ecclesia, ut in ea Paulus ageret synexes fidelium, ideoque in ea habitaret Archippus Colossensium Episcopus, ut satis insinuat Paulus v. 2. Hinc hæc domus jam Deo in Ecclesiam dicata permansit in multa sæcula Rursum fideles in domum Philemonis convenire soliti ejusdem fovebantur auxilio: erat enim ipse eleemosynis addictus, et Sanctorum necessitatibus succurrebat. Hoc enim est quod ait Apostolus v. 7. *Viscera sanctorum per te requieverunt, frater.* Hic ergo Philemon habuit servum nomine Onesimum, qui non tam S. Pauli studio, ut volunt aliqui, quam ob furtum, compilatis scilicet quibusdam heri sui rebus, ut ex v. 18. colligit S. Hieron. Theodor. et Theophyl. Colossis Romam transfugerat, ubi in Paulum incidit, qui eum ad Christum convertit, instituit et baptizavit, et jam fidelem tam Christo quam hero suo effectum cum hac epistola commendatitia ad herum, Philemonem scilicet, remittit, quo roget illum, ut eum in gratiam recipiat. Scripsit hanc epistolam Paulus Romæ e vinculis prioribus anno Christi 60. Cum jam speraret se brevi iis liberandum, ut patet v 22. misit eamdem cum epistola ad Colossenses, per ipsum Onesimum.

Notant S. Chrysost. et Theophyl hanc epistolam in tanta brevitate et simplicitate, plura perutilia continere documenta, inter quæ primum est, nulli homini, ac ne servo quidem fugitivo, aditum ad gratiam et vitam æternam esse præclusum, neque de ullius, quantumvis duri, fraudulenti et perditi, salute esse desperandum: talis enim erat Onesimus, utpote servus, fur, Phryx Phryges enim illiberali servitique erant indole. Unde apud eos ingens erat mancipiorum, proventus, ut in proverbium abierit, teste Cicerone orat. pro Flacco, Phrygem plagis meliorem fieri.

Secundum est, etiam vilium hominum, servorum et profugorum Christianis curam esse habendam.

Tertium, pietatis prætextu servos non esse avellendos a dominis. Unde hic Paulus servum Onesimum domino Philemoni remittit.

Quartum, servos præstantes virtute non esse contemnendos, sed amandos et promovendos. Hic enim Onesimus pœnitens factus, in gratiam cum hero suo Philemone rediit, factusque est vir et doctor egregius, atque post Timotheum creatus est secundus Episcopus Ephesi: quem valde laudat S. Ignatius epist. ad Ephesios Unde et hic idem Onesimus postea Romæ sub Trajano martyrio consummatus et laureatus est.

Discite hic Christiani, discite Pastores, pauperes, servos et ancillas non negligere, sed singulare n curam eis impendere: sunt enim ipsi oves vestræ, atque animæ tam nobiles habent quam divites eodemque pretio sanguinis Christi redemptas Unde e vobis eacdem reposcet Deus in die judicii. Nam propter eas e cœlo descendit Christus, cujus hoc est elogium ab Isaia prædictum et celebratum: *Pauperes Evangelizantur.* Tales Deus eligit: sunt enim ipsi magis humiles, dociles, ductiles, ideoque gratiæ et salutis capaciores quam divites *Nonne Deus,* inquit S Jacob c. 2. 5. *elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromicit Deus diligentibus se?*

1 Paulus vinctus Christi Jesu et Timotheus frater. Philemoni dilecto et adjutori nostro, 2. et Appiæ sorori carissimæ, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiæ, quæ in domo tua est. 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, 5. audiens charitatem tuam et fidem, quam habes in Domino Jesu et in omnes sanctos : 6. ut communicatio fidei tuæ evidens fiat, in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Jesu. 7. Gaudium enim magnum habui, et consolationem in charitate tua ; quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. 8. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi, quod ad rem pertinet: 9. Propter charitatem magis obsecro, cum sis talis, ut Paulus senex, nunc autem et vinctus Jesu Christi: 10. Obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo, 11. Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem et mihi, et tibi utilis, 12. quem remisi tibi. Tu autem illum, ut mea viscera,

suscipe: 13. quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii: 14. sine consilio autem tuo nihil volui facere, ut ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. 15. Forsitan enim ideo discessit ad horam a te, ut æternum illum reciperes, 16. jam non ut servum, sed pro servo carissimum fratrem, maxime mihi; quanto autem magis tibi et in carne, et in Domino? 17. Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. 18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet: hoc mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu: ego reddam, ut non dicam tibi, quod et teipsum mihi debes: 20. ita frater. Ego te fruar in Domino: Refice viscera mea in Domino. 21. Confidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam et super id, quod dico, facies. 22. Simul autem et para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. 23. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas et Lucas, adjutores mei. 25. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

1. PAULUS VINCTUS CHRISTI JESU, ET TIMOTHEUS FRATER: PHILEMONI DILECTO, ET ADJUTORI NOSTRO, ET APPIÆ SORORI CHARISSIMÆ ET ARCHIPPO COMMILITONI NOSTRO; ET ECCLESIÆ, QUÆ IN DOMO TUA EST.] Vide quot titulis et nominibus pulset hic Apostolus mentem Philemonis, ut Onesimum in gratiam recipiat.

Primo, ego *vinctus Christi*, inquit, hoc a te posco, da ergo hoc solatium et gaudium mihi vincto, imo da hoc Christo, pro quo ego vinctus sum, factusque quasi servus similis servo tuo Onesimo.

Secundo, idem poscit *Timotheus frater* tam tuus quam meus, in Christo, id est Christianus.

Tertio, tu es mihi *dilectus et adjutor*, da hoc ergo dilectioni nostræ. Rursum soles non tantum quosvis miseros et pauperes, sed etiam me tuis opibus et opera in Evangelio adjuvare, juva ergo et suscipe hunc misellum servum tuum per me conversum.

Quarto, salutando Appiam et Archippum, tacite eosdem, inquit Theophyl. deprecatores secum pro Onesimo adsciscit, tanta erat charitas et sollicitudo Apostoli, ut unum homuncionem fugitivum domino suo reconciliaret.

Nota Secundo. Hæc Appia uxor erat Philemonis, ut docet Chrysost. Theodor. Theophyl. Hanc *sororem* suam vocat, scilicet in Christo. Omnes enim Christiani in symbolum eximiæ charitatis mutuæ, omnes viros Christianos vocabant fratres, omnes fœminas sorores, tamquam ex eodem patre, scilicet Christo; et matre, scilicet Ecclesia, genitos et genitas.

Nota Tertio. Hic Archippus Episcopus et prædicator erat Colossensium, inquit Ambros. et Hieron. unde eum hic Paulus vocat *commilitonem* suum, et ad Coloss. 4. 17. de eo sic scribit, *Dicite Archippo. Vide ministerium, quod accepisti a Domino, ut illud impleas*. Licet Primasius velit Archippum tantum fuisse diaconum, Epaphram vero fuisse Episcopum Colossensium, de quo vers. 23. Videtur autem hic Archippus habitasse Colossis, in domo Philemonis. Hac enim de causa eum cum Philemone salutat; hinc etiam addit salutem apprecans, *et Ecclesiæ* (id est congregationi fidelium) *quæ in domo tua est*, scilicet o Philemon (ad eum enim scribit, eumque alloquitur, non autem Archippum) utpote in qua multi sunt fideles, cum in ea habitat Archippus Episcopus, ideoque ad eam quasi communem Episcopi et fidelium Ecclesiam Christiani sacrorum causa conveniant.

4. GRATIAS AGO DEO MEO, SEMPER MEMORIAM TUI FACIENS IN ORATIONIBUS MEIS, AUDIENS CHARITATEM TUAM, ET FIDEM, QUAM HABES IN DOMINO JESU, ET IN OMNES SANCTOS.] Græce non est ἐν, sed εἰς, id est, *in* vel *erga* Dominum Jesum et omnes sanctos. Ita Chrysost. et Ambros.

Nota. Fidem quam habemus in Dominum Jesum, eamdem habemus et in omnes Sanctos: sicut enim credimus Jesum esse Messiam, et Salvatorem, caputque Ecclesiæ Dei, ita pariter credimus Sanctos Jesu veros esse sanctos, veramque Dei Ecclesiam; et amando ac adhærendo Sanctis, amamus ac adhæremus Christo, ac consequenter benefaciendo Sanctis, benefacimus Christo. Apostolus enim loquitur de fide non nuda et interna, sed de ea, quæ per opera sese exerit et communicat, uti mox ipse subjungit.

Hinc sequitur, eum qui honorat et invocat Sanctos, nihil detrahere Christo, imo hoc ipso honorare et invocare Christum. Unde Exodi 14. 31. dicitur: *Crediderunt Domino, et Mosi servo ejus. Hoc autem*, inquit Hieron. *non solum in Mose, sed in omnibus Sanctis ejus est, ut quicumque credit Deo, aliter ejus fidem recipere nequeat, nisi credat et in Sanctos ejus: non enim est in Deum perfecta dilectio et fides, quæ in ministros ejus odio et infidelitate tenuatur.*

6. UT COMMUNICATIO FIDEI TUÆ EVIDENS FIAT, IN AGNITIONE OMNIS OPERIS BONI, QUOD EST IN VOBIS IN CHRISTO JESU.] *Communicationem fidei*, vocat fidei communionem; sive quod tu o Philemon, nobiscum in fide communices, habeasque communem et eamdem nobiscum fidem, æque ac spem.

Secundo, et plenius, *communicationem fidei* vocat eleemosynas et officia charitatis in Sanctos, ex fide viva et ardenti manantia.

Nota Primo. Hæc verba referenda esse ad superiora, scilicet ad illa, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis*, q. d. Oro instanter et assidue pro te, ut communicationem hanc bonorum operum, ad quam fides te incitat, ostendere et perficere pergas; ut liberalitas tua numquam cesset, sed potius, ut quæcumque potes effundas in egentes, maxime Christianos. Ita Theophyl.

Nota Secundo. Pro *evidens*, græce legit noster Interpres ἐναργής per α jam cum Hier. Chrysost. Theophyl. per ε, legunt ἐνεργής, id est, efficax, operatrix, et operibus florens, scilicet fiat fides et communicatio fidei tuæ. Adverte, Apostolum poscere fidem non otiosam et nudam, sed efficacem, quæ flores et fructus pariat eleemosynæ et bonorum operum. Verum melius Noster legit ἐναργής id est, evidens: sequitur enim, *In agnitione omnis operis boni*. q. d. Ut omnibus evi-

dens fiat fides tua, dum agnoscunt et vident eleemosynas et opera tua bona, quæ per fidem hanc incitatus operaris, *idque in Christo Jesu*, id est, per legem, doctrinam et gratiam Christi Jesu. q. d. Cum sis tantæ in omnes charitatis, eam in tuum Onesimum quoque ostende, eumque in gratiam recipe Ita Theoph.

Aliter Anselmus, *in agnitione*, inquit, id est, ut tu agnoscas practice, id est, ames et peragas omne bonum. Sed prior sensus planus est et genuinus Denique vox *operis*, non est apud Hier. Chrys. Ambr. est tamen in Syro et Bibliis Regiis.

7. Gaudium enim magnum habui et consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater.] Nota Primo. Pro *gaudium*, græca est χαριν. id est gratiam; sed Apostolus χαριν accepit pro χαραν. id est gaudium, tam hic quam 2. Cor. 1. ver. 15. ut docent Chrys. et Theoph quin et Erasmus, Vatablus et Beza.

Nota Secundo *Requieverunt*, id est, recreata et refocillata sunt. Sicut enim venter inanis, fame latrans et exæstuans, ita et tormina viscerum, ipsaque viscera sedantur et quiescunt, dum implentur et saturantur.

Nota Tertio. Per *viscera* Vatablus intelligit ventres, quos satiavit Philemon; sed plus significat *viscera*, scilicet tam intimas necessitates, quam consolationem ad intima corporis et animi penetralia pertingentem, ac quasi cor ipsum reficientem et recreantem. q. d. Intima consolatione affecisti Sanctos, id est, Christianos, dum eis in summo necessitate, tanta charitate succurristi, o Philem. Ita Theoph Sic enim e converso Hebræi רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ dant iis qui profusi sunt in opera misericordiæ, quod videlicet intime aliorum miseria tangantur, et ex intimis visceribus misereantur, adeoque ex hac miseratione viscera ipsa, quæ sedes sunt compassionis et condolentiæ, in iis commoveri et contorqueri videantur; viscera ergo misericordiæ significant visceralem, intimam, et ex imo corde et affectu manantem misericordiam. Sic Zacharias canit, Deum nos ex alto visitasse *per viscera misericordiæ*; quia eum dedit nobis Christum filium suum, quasi sua viscera in nos effudit.

Notat S. Hier. artificium et rethoricam Christianam Pauli, qua ita impense in proœmio laudat Philemonem, ut ille id. quod postea petetur, negare non audeat, ne suis laudibus videatur indignus.

8 Propter quod multam fiduciam (παρρησιαν, id est, libertatem) habens in Christo Jesu (per Christum Jesum) imperandi tibi quod ad rem pertinet.] το ανηκον, id est, quod decens, conveniens et officii tui est, ut scilicet solitam tuam charitatem in servum tuum pœnitentem ostendas.

Tamen propter charitatem magis obsecro, cum sis talis, ut Paulus senex, nunc autem et vinctus Jesu Christi] q. d Cum mihi quasi patri spirituali tuo liberum sit propter Christum tibi imperare, ut Onesimum in gratiam recipias; malo tamen non auctoritate uti, sed precibus, et per charitatem te obsecrare, ut idipsum facias cum sis senex æque ut ego. Senes enim non increpandi, sed rogandi sunt, inquit Anselm Hier. Theoph.

Nota. Pro *cum sis senex*. græce est τοιουτος ων. quod Hieron. Vatabl. et alii vertunt, *cum sim talis*, scilicet *Paulus senex*. Nam vocula *ut* interjecta sæpe non est nota similitudinis, sed veritatis, significans *scilicet*: atque hoc modo hæc verba Græca syntaxi recte cohærent cum παρακαλω, id est, obsecro, q. d Obsecro te cum sim talis, scilicet Paulus senex: senum enim, cum sint debiles et infirmi, est orare et obsecrare. Verum per hebraismum Noster cum Ambrosio melius vertit. *cum sis senex*, scilicet tu, o Philemon. Hebræi enim כי *ki*, id est, *quia*, *cum*, aliasque similes conjunctiones causales et rationales sæpe subaudiunt, et participium sumunt pro præsenti indicativo vel conjunctivo quo carent, scilicet ων pro ει vel ης, nam, ut dixi, senum potius est rogari, quam rogare et obsecrare.

Nota secundo. *Tu nunc autem et vinctus Jesu Christi* referendum est tantum ad *Paulus senex*, non autem ad *cum sis talis*. Nec enim Philemon similis erat Paulo in vinculis, sed tantum in senio; addit enim Paulus senio sua vincula, ut efficacior sit obsecratio. q. d Da hoc senio meo; si non, da saltem hoc vinculis meis.

10. 11. et 12. Obsecro (inquam) te pro meo filio quem genui in vinculis Onesimo, qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem et mihi et tibi utilis, quem remisi tibi.] Post longas insinuationes quasi parata jam via, tandem hic proponit suam petitionem, nomenque servi Philemoni invisi, illudque illi amabile et suave efficit, dum vocat eum filium vinculorum suorum, sibique et illi utilem. Admiratur hic S. Hieron. magnanimitatem Pauli, mente in Christum ferventis: *Tenetur*, inquit, *in carcere, vinculis stringitur, squalore corporis, charorum separatione, pœnalibus tenebris coarctatur; et non sentit injuriam; non dolore cruciatur, non novit aliud nisi de Christi Evangelio cogitare, sciebat servum, sciebat fugitivum, sciebat raptorem*; et hunc tamen in carcere docet, catechizat, convertit, baptizat, et quasi fili loco habet.

Nota Primo In Græco pulchra est antithesis, τον ποτε σοι αχρηστον, νυνι δε σοι και εμοι ευχρηστον. Olim, inquit, hic servus fuit tibi *achrestus*, id est inutilis, incommodus, noxius: nunc tibi et mihi erit *chrestus* et *euchrestus*, id est utilis, commodus, beneficus. Sic olim dicebantur *chresti*, homines commodi et benefici. *Ponci*, inquit Lucianus in Philopatro, *chresti*, id est frugi, *sunt, quemadmodum nbique video*.

Nota Secundo Alludit Paulus ad nomen Onesimi, ονησιμος enim idem est quod ευχρηστος. id est chrestus et utilis. q. d. Olim erat anonesimus, id est inutilis, imo noxius et damnosus; jam est onesimus, id est utilis; olim Paganus, jam Christianus; olim fur, jam fidelis servus: olim profugus, jam redux, ut tibi sit assecla fidus et perennis.

Nota Tertio. Cum S Hier. spiritum et efficaciam Pauli, qua ita cito Onesimum convertit, et ex tam inutili et perverso, tam utilem et eximium effecit, ut eum optet sibi ministrum in vinculis: eum enim dicit eum sibi esse utilem, tacite postulat, inquit Theoph. ut sibi remittatur: remittit tamen eum ad herum. tum ut ejus iracundiam placet, tum ut ostendat servos fugitivos jure restituendos heris suis esse restituendos. Hinc eumdem Onesimum recens a se conversum vocat charissimum et fidelem fratrem, Coloss. 4. v. 9.

12. Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe.] Signi-

ficantius idipsum habent Græca, αυτον τουτεστι τα εμα σπλαγχνα, id est, ipsum hoc est mea viscera suscipe: viscera sua vocat filium suum, quem genuit in Christo. Videntur enim filii esse quasi pars viscerum matris; quod in se transfert Paulus, ut maternum et tenerrimum affectum suum in Onesimum exprimat: hunc enim magis significat vox *viscera*, quam vox *filius*.

13. et 14. QUEM EGO VOLUERAM MECUM DETINERE, UT PRO TE MIHI MINISTRARET, SINE CONSILIO AUTEM TUO NIHIL VOLUI FACERE, UTI NE VELUT EX NECESSITATE BONUM TUUM ESSET, SED VOLUNTARIUM.] *Bonum*, id est beneficium, *tuum*. Hoc enim significat Hebræum טוב *tob*, id est, bonum. Pungit novo stimulo Philemonem. q. d. Tu mihi in vinculis servire debueras, idipsum pro te præstitit servus tuus Onesimus, ergo illi a te ad me profugo potius gratias agere debes, quam irasci.

15. et 16. FORSITAN ENIM IDEO DISCESSIT AD HORAM (id est, ad breve tempus) A TE, UT ÆTERNUM ILLUM RECIPERES, JAM NON UT SERVUM, SED PRO SERVO CHARISSIMUM FRATREM, MAXIME MIHI: QUANTO AUTEM MAGIS TIBI, ET IN CARNE ET IN DOMINO.] *Æternum* vocat eum qui jam conversus fideliter, spiritu Christiano, hero suo erat adhæsurus, tum in hac vita, tum in futura. Ita Anselm.

Secundo, noster Interpres vertit, *pro servo*, quia in Græco legit, uti et Syrus, υπερ δουλον. Jam autem legunt, υπερ δουλον, id est, supra servum; majorem et præstantiorem servo, puta fratrem, utpote fidelem et Christianum jam effectum recipies.

Tertio, in *carne*, id est, in rebus carnalibus, hoc est temporalibus.

Quarto, *in Domino*, id est, in rebus divinis, spiritualibus et æternis. Vide cap. 25. q. d. Onesimus jam tibi charior esse debet, quam ante; quia jam tibi magis conjunctus et devinctus est, magisque, melius et fidelius tibi serviet, quam ante: ante enim metu servili quasi mancipium ad oculum tibi serviebat, jam vero tibi serviet, tibique adhærebit fidelissime, quasi frater, ex amore et spiritu Christiano, tam in rebus temporalibus quam divinis. Ita S. Hier. et Theoph.

Denique notat Hieron. rursus artificium Pauli; ut fugam enim servi elevet et excuset, dicit Dei providentia eam factam esse, ad majus tam ipsius quam heri bonum. *Nonnumquam*, ait Hier. *malum occasio fit bonorum; et hominum prava consilia Deus vertit ad rectum. Quod dico, manifestius exemplo fiet. Joseph, fratres zeli stimulis incitati, Ismaelitis viginti argenteis vendiderunt: hoc initium et patri et fratribus et omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres, Vos, inquit, cogitastis de me malo, et Deus cogitavit de me bona. Simile quid et in Onesimo possumus intelligere, quod malo principio occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominum non fugisset, numquam venisset Romam, ubi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem, numquam Pauli effectus filius in opus Evangelii mitteretur. Ex quo paulatim et per gradus suos reciproca sententia, ideo minister Evangelii est factus Onesimus, quia fugit a Domino.*

Est hic locus moralis de Christiana humilitate: apud Christianos enim servi sunt fratres suorum dominorum in Christo. Vide Chrys. in morali hom. 3, ubi simul docet de ipsamet humilitate sua neminem gloriari aut sese extollere, sed magis unumquemque humiliari debere.

SI ERGO HABES ME SOCIUM,] id est amicum, si inter amicos me numeras.

17. SUSCIPE ILLUM SICUT ME.] Amicorum enim omnia sunt communia. Hæc est ratiocinatio Apostoli. Ego sum Onesimo κοινωνος, id est tanta est mihi cum illo communio, ut ille sit alter ego: recipe ergo illum sicut meipsum: *Consideremus hic*, ait Hier. *quantum laudetur Onesimus, quantumque tam parvo tempore profecerit sub Paulo, cum ita recipiendus sit, ut apostolus; et sic ejus, ut Pauli, dominus debet desiderare consortium.*

18. SI AUTEM ALIQUID NOCUIT TIBI, AUT DEBET, HOC MIHI IMPUTA.] q. d. Furtum et debitum ejus in me transcribe.

19. EGO PAULUS SCRIPSI MANU MEA, EGO REDDAM.] Græce αποτισω, id est, dependam, resolvam: est enim hic fidejussio, qua se Paulus pro Onesimi debito Philemoni obstringit. q. d. Quod Onesimus sublegit et rapuit, ego Paulus spondeo me redditurum: cujus sponsionis hoc tibi chirographum do, hanc scilicet epistolam mea manu perscriptam. Ita S. Hier. Chrysost. Theodor.

UT NON DICAM TIBI, QUOD ET TE IPSUM MIHI DEBES.] q. d. Ut omittam et taceam, quod te, id est tuam conversionem ad Christum et salutem, mihi debes; itaque si tu et tua mea sunt, ergo et Onesimus, qui tuus est, meus est. Ita Hier. et Ansel.

20. ITA FRATER.] Pro *ita* græce est interjectio asseverantis et confirmantis. q. d. Certe, ne dubites, ego omnino dependam Onesimi debitum.

Secundo, et melius, S. Hier. ναι accipit quasi respondens Hebræo אנא *ana*, quæ est interjectio blandientis. q. d. Quæso, obsecro te frater, preces meas pro Onesimo exaudi: ita enim illi veniam eblanditur. Unde subdit,

EGO TE FRUAR IN DOMINO.] q. d. Ego voluptatem miram capiam ex te, cum hanc rem tam piam et justam in Domino, id est, in re dominica et Christiana, mihi concesseris. Unde Syrus vertit אתניח *ettenieh*, id est, ego refocillabor, vel suaviter requiescam in te. Græcum οναιμην, id est fruar, alludit rursum ad nomen Onesimi. q. d. Ego ex te fructum consolationis capiam, si Onesimum, id est fructuosum et utilem, in gratiam recipias.

Notat S. Aug. Ansel. Beda, et ex iis Magister in 1. d. 1. frui tantum licere Deo quasi fine ultimo, uti vero nos creaturis, quasi mediis ad illum finem assequendum: *frui* enim idem esse quod finem, sive complementum lætitiæ, ac consequenter beatitudinem et felicitatem in aliqua re ponere: quod non aliter fit, quam cum ultimo fini nostro suavissime et perenniter inhæremus. Volunt ergo Patres citati, *frui* hic ab Apostolo abusive sumi, ut sit idem, quod cum delectatione uti: vel certe Secundo, ut idem Aug. l. 1. de doctr. Christiana c. 33. et ex eo Ansel. q. d. Fruar te, non in te, sed in Domino, id est Domino fruar, et in eo me per eum te et omnibus aliis, quos meæ fruitionis ac visionis divinæ socios habebo in cœlo: aut Tertio, ut Hier. q. d. Imprecor tibi, o Philemon, clementiam, charitatem, aliasque virtutes dominicas, ut te illis repletum fruar, id est gaudeam in Domino. Verum uti hi sen-

sus, præter mentem et scopum Apostoli sunt, ita et hæc acceptio vocis *frui* recentior est. Cœpit enim a S. August. a quo cæteri Patres et Theologi eam mutuati sunt: nam Ciceroni et priscis Latinis *frui* proprie est fructum, utilitatem et voluptatem ex aliqua re capere. Sic enim dicimur frui vita, bonis, amicis, quibus nihil est dulcius, et hoc proprie significat Græcum ὀναίμην. Unde Theophyl. sic exponit, q. d. Paulus *Fac me, o Philemon, tuo hoc beneficio quod peto, perfrui, non in rebus mundanis, sed in Domino*, id est, *in divinis*. Et Vatablus sic q. d. *Si hoc feceris adjutus ero* (hoc enim quoque significat ὀναίμην) *per te in Domino*, id est *in re, quæ grata est Domino*: vel, *Utinam ego de te fructum et voluptatem capiam in hac re justa*.

21. REFICE VISCERA MEA IN DOMINO.] q. d. Me intime refice et recrea hoc beneficio, quo nullum mihi accidet jucundius. Si hoc mihi præstiteris, cor meum mulcebis, et miro gaudio delinies. Vide dicta v. 7. et 12.

22. PARA MIHI HOSPITIUM.] Audi S. Hieron. *non puto tam divitem fuisse Apostolum, et tantis sarcinis occupatum, ut præparato egeret hospitio, et non uno contentus cellula, breves corporis sui spatio ædes amplissimas existimaret: sed ut, dum eum exspectat Philemon ad se esse venturum, magis faciat quod rogatus est.* Et mox: *Apostolo magis quam Paulo hospitium præparandum est. Venturus ad novam civitatem, prædicaturus crucifixum, et inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primum, ut domus celebri esset urbis loco, ad quam facile conveniretur. Deinde ut ab omni importunitate vacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audientium: ne proximo spectaculorum locis, ne turpi vicinia detestabilis. Postremo ut in plano potius esset sita, quam in cænaculo. Quam ob causam existimo eum Romæ in conducto mansisse biennium. Nec parva, ut reor, erat mansio, ad quam Judæorum turbæ quotidie confluebant.* Actor. 28. 30. Lustravi ego conductum hoc S. Pauli hospitium, adeoque juxta illud habito: conversum est in ecclesiam, vocaturque Diaconia S. Mariæ in Via lata. Sane peramplum fuit et in celeberrimo urbis loco. Nemo ergo miretur, si Religiosi qui proximorum saluti se addixerunt, similia quærant in urbibus loca: non enim sibi et suis commodis, sed civium consulunt.

NAM SPERO PER ORATIONES VESTRAS DONARI ME VOBIS,] ut scilicet liberatus e vinculis, vobis restituar. Duo hic discimus, ait Theophylact. Primo, quod sit ingens orationum virtus, si quidem Paulus talis tantusque illarum ope indigeat; et si ille, quis non? Secundo, quod oporteat nos humili esse spiritu, quandoquidem Paulus discipulorum precibus indigebat; quodque utilissimum sit aliorum, præsertim Sanctorum, preces exposcere.

23. SALUTAT TE EPAPHRAS CONCAPTIVUS MEUS IN CHRISTO JESU,] id est, propter Christum Jesum. Sic enim sæpe accipitur Hebræum *bet*, id est *in*. Ita Theoph. Hic Epaphras Episcopus fuit Colossensium, simulque curam gerebat Ecclesiæ Laodicensis et Hierapolitanæ, ut docet Paulus Coloss. c. 4. v. 12. Sed cum Romæ in vincula conjectus est, suffectus ei videtur Archippus, ut docet Ambros. et insinuat Paulus, ut dixi vers. 2.

24. DEMAS.] Hic est, ait Theoph. qui postea a Paulo defecit. De quo dixi 2. Timoth. 4. v. 9.

Fruere ÆTERNITATE, Fruere Deo.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD HEBRÆOS.

Pauca hic præmittenda sunt. Primo, de auctoritate hujus epistolæ. Secundo, de ejus auctore. Tertio, de idiomate et stylo. Quarto, de argumento et scopo ejusdem.

Quæritur ergo Primo, an epistola hæc sit Scripturæ canonica? Negavit id olim Marcion et Arrius, et nuper Lutherus, Brentius, Kemnitius, Magdeburgenses et Anabaptistæ: imo vero et Catholicis Cajetanus scribens in hanc epistolam, hanc de re dubitat.

Sed Respondeo, et dico: De fide est, epistolam ad Hebræos esse Scripturam canonicam. Ita definit Concilium Florentinum in instructione Armenorum, et Tridentinum sess. 4. Estque hic Patrum et priscæ Ecclesiæ sensus et consensus: ita enim censuit olim Innocentius 1. epist. ad Exuperium, et Concilium Carthaginense tertium can. 47. et Laodicense can. 59. Canones quoque Apostolorum, can. ult. Idem docet Athanas. in Synopsi, August. l. 2 de Doctrina Christiana c. 8. Hieron. epist. ad Dardanum, Origenes et Clemens Alexandrinus apud Eusebium l. 6. historiæ Ecclesiasticæ c. 14. et 18. Imo idem asseverat Calvinus, Beza et eorum asseclæ.

Argumenta octo, quæ contra auctoritatem hujus epistolæ ab Erasmo et aliis objiciuntur, suis quæque locis dissolvam. Interim vide ea simul congesta et discussa apud Bellarm. libr. 1. de verbo Dei c. 17. et Medinam lib. 6 de Recta fide cap. 25.

Quæritur Secundo: quis hujus epistolæ sit auctor? Erasmus et Calvinus negant esse sanctum Paulum, et olim Tertullianus l. de Pudicitia censuit esse Barnabam. Sed Respondeo et dico: Certum est hanc epistolam esse S. Pauli. Ita Patres Græci et Latini passim; quos citat Bellarminus supra et Galenus hic. Imo idipsum docet S. Petrus epist. 2 c. 3. 15 *Sicut*, inquit, *charissimus frater noster Paulus scripsit vobis*, scilicet Hebræis Christianis, ex Judæa, ob Judæorum persecutionem, profugis, et dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam. Hisce enim tam secundam, quam primam suam epistolam scribit S. Petrus, ut patet epist. 1. cap. 1. 1. nam hosce Hebræos profugos, et in Græcia alibive peregrinantes significat ibi Græcum παρεπιδήμοις ut recte advertit Ribera hic.

Dices, Cur ergo Paulus in aliis epistolis nomen suum præfigit suos salutando, hic autem illud tacet?

Respondent aliqui, Paulum nomen suum in hac epistola quoque posuisse; sed interpretem illud omisisse, sive quod mancum nactus sit exemplar, ex quo hæc transtulit, sive oblivione, aliave de causa.

Verum probabilius respondent S. Hier. in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, in Paulo, Clemens Alexandrinus apud Eusebium loco citato, et alii passim, Paulum nomen suum in hac epistola tacuisse eo quod Pauli nomen apud Judæos etiam Christianos male audiret. Habebatur enim Paulus hostis legis Mosaicæ, et Gentilium (qui Judæis invisi erant) patronus. Adde, si se vocasset Paulum, cum illud Gentile et Romanum sit nomen, displicuisset Judæis quasi ex Saulo Paulus, ex Judæo factus esset Gentilis et Romanus: sin Saulum se vocasset, Gentilibus visus fuisset a Gentibus ad Judæos, et a christianismo ad judaismum velle redire. Prudenter ergo nomen suum subticuit, ne hos illosve nomine suo offenderet.

Addunt nonnulli, videri Paulum eadem de causa hanc epistolam tradidisse Barnabæ, ut ipse eam quasi nomine suo vulgaret, ideoque a Tertulliano Barnabæ eam ascribi. Verum Paulus seipsum et nomen suum Hebræis satis indicat, c. ult. v. 23.

Secundam causam cur Paulus nomen suum hic sileat, affert Theodoretus et Clemens loco jam citato, videlicet modestiam Pauli, quia scilicet ipse in hac epistola prædicat et celebrat Christum, primum Hebræorum Apostolum. Rursum quia Hebræi curæ Petri et Jacobi erant commissi: Paulus vero non Judæorum, sed Gentium erat doctor et Apostolus. Hac de causa noluisse se nominare, quia simul se de more vocare debuisset eorum Apostolum; quod noluit, sed hunc titulum tum Christo, tum S. Petro et Jacobo concessit: unde Paulus Hebræis hic scribit, non quasi doctor et Apostolus, sed quasi eorum socius et amicus, ut patet capite ult. v. 3.

Addunt aliqui tertiam causam, scilicet hanc fuisse Hebræorum consuetudinem, ut in epistolis nomina sua non præfigerent. Quæ consuetudo colligi videtur ex 4 Reg. 10. v. 2 Sed hæc causa non satis certe aut solide videtur.

Quæritur Tertio, qua lingua conscripta sit hæc epistola? Aliqui cum Origene et Clemente Alexandrino loco citato respondent græce esse scriptam, ita ut sententia et res sit Pauli, phrasis vero et stylus sit S. Lucæ aut Clementis, ideoque sit elegantior aliis Pauli epistolis. Verum sic non tam Paulus quam Lucas aut Clemens hujus epistolæ esset auctor et scriptor hagiographus, utpote scribens et concinnans singulas hujus epistolæ sententias, non ex se, sed ex instinctu Dei et dictante Spiritu Sancto.

Dico ergo cum S. Hieron. in Catalogo scriptorum Ecclesiastic. in Clemente, cum Theodor. et OEcumen. hic, cum Clemente Alexand. supra. Paulum scripsisse hanc epistolam, hebraice, utpote Hebræum Hebræis: hebraice inquam, non pure, sed corrupte, quia syriace, uti locuti sunt Judæi post reditum a Babylone et tempore Christi. Scripsit itaque Paulus hanc epistolam Hebræo, id est, suo vernaculo eloquio disertissime, et pari eloquentia versa est in Græcum a Luca, uti censuit Clemens Alexandr. apud Eusebium lib. 6. hist. c. 14. vel potius, ut Euseb. Hieron. Theodor. et

OEcumen. a Clemente Romano, cujus epistola ad Corinthios cum hac ad Hebræos et stylo et sensu valde consentit. Et hæc est causa cur inter hanc ad Hebræos et alias Pauli ad alios epistolas, magna sit styli dissimilitudo.

Dices, Si scripsit hebraice, cur ergo citans Scripturam veteris testamenti, non eam citant juxta textum Hebræum, sed juxta versionem Septuag.

Respondeo, Paulum in autographo Hebræo citasse Scripturam juxta textum Hebræum, sed Græcum interpretem substituisse versionem Septuaginta, utpote Græcis notiorum. Ita textum Hebræum citavit Paulus in Syra, id est Antiochenæ synagoga Actor. 13 v 35. et 41. ubi tamen Lucas Græcis græce scribens, versionem Septuaginta substituit: idipsum fecit quoque interpres S. Matthæi c 13. 14 et alibi; ut ibidem Jansenius et alii annotarunt. Nisi malis dicere cum Ribera, Galeno et Baronio tom 1. pag 677. illo tempore versionem Septuag fuisse vulgatam apud omnes, tam Judæos, quam Græcos, et e Græco in Syrum idioma fuisse conversam, illudque citasse Paulum: unde et Josephus et Philo, Hebræi licet, Septuag. tamen sequuntur et citant potius quam Hebræa ipsa autographa.

Dices Secundo; Si hebraice scripsit hæc Paulus, cur ergo Hebræum nomen unum per aliud interpretetur, dicens c. 7. v. 1. et 2. *Melchisedech qui interpretatur rex justitiæ*, et *Rex Salem, id est pacis*?

Respondent aliqui, non Paulum hæc Hebræa nomina interpretatum esse, sed interpretem Græcum hasce interpretationes Paulo addidisse Verum id dici nequit: ipsa enim contextus arguit eas esse Pauli: nam in hisce interpretationibus magnam argumentationis suæ vim ponit ipsemet Paulus. Dico ergo, ipsummet Paulum Hebræas hasce voces interpretatum esse per alias similes, vel per easdem, sed divulsas et separatas, ut eas magis inculcaret, et sensum in iis latentem explicaret et perurgeret, dicendo v. 2. *Melchisedec* idem est quod *melec*, id est rex, *sedec*, id est justitiæ; sicut latine quis recte interpretatur, dicens, frugifer idem est quod frugem ferens, corniger idem est quod cornu gerens. Adde, Apostolum Hebræas voces non interpretari per Hebræas sed per Syras quibus tunc loquebantur Judæi; sicuti jam Syrus interpres (quem nonnulli putant non esse interpretem, sed ipsum autographum Pauli, quod mox examinabo) interpretatur eadem nomina dicens, *Melchisedec*, id est, *malca dekinuta*

Quæres hic, an textus Syriacus qui extant in Bibliis Regiis, sit ipsum Pauli autographum; multis id suadere conatur Albertus Widmanstadius Ferdinandi Imper. nuper Cancellarius, qui primus novum testamentum syriace in Europa imprimi curavit, et Guido Fabricius, qui illud in Latinum convertit, atque Matthæus Golenus Ducensis Cancellarius, qui in hanc epistolam commentans Syrum præ Græco sequitur et explicat.

Verum hoc valde incertum est et parum probabile. Viris enim doctis textus hic Syriacus recentior et ex Græco traductus videtur, præsertim eum idem. suique per omnia similis extet in omnes Pauli et aliorum Apostolorum epistolas, omniaque Evangelia; quæ non dubium est primitus conscripta esse græce, non syriace atque in Syriacum a Syro quodam interprete esse conversa. Quem licet Syri putent fuisse sanctum Marcum Evangelistam, tamen verius est non Marcum, sed alium Marco longe posteriorem fuisse: nam S. Cyrillus, Clemens, Athanasius, Theod Damascenus et alii qui in Syria, vel Ægypto vixerunt et scripserunt, hujus versionis Syriacæ non meminerunt. Rursum hunc Syrum textum non esse Pauli, nec Marci, nec primi illius ævi Christiani, patet ex eo, quod hæc Syriaca versio phrasi et idiotismo discrepet a Syra lingua, qua loquebantur Judæi tempore Christi, Pauli et Marci. Nam Matth. 27. v 8. pro *haceldema*, uti dicebant Judæi tempore Christi, Syra jam versio habet אגורסא דדמא *aguresa daddemo*, ubi græcizat. Nam ex ἀγρὸς, id est ager, format *aguresa*. Sic Matth 27. 46. pro *Eli Eli*, uti dixit Christus, Syrus jam habet איל איל *Il Il*. Sic pro *Jerusalem*, Syrus vertit *Ourischlem*, pro *Kephas Kipho*. pro *Pascha Pescho*. pro *Golgota Golgoulto*. pro *Joseph Iauseph*. pro *Jacob Joacoub*. pro *Messia Meschicho*, pro *Mose Mousche*, pro *Esau Isou*. pro *Isaac Ischok*, pro *Israel Isroiel*, pro *Abel Hobel*. pro *Cain Koin* Ex quibus, aliisque patet, alio idiomate locutum esse Christum et Judæos, alio vero Syriacam hanc novi testamenti versionem esse conscriptam.

Extat quoque hæc epistola pure hebraice impressa. Verum hoc non esse autographum S. Pauli, quin potius illud a quopiam Hebræo ex Latino vel Græco in Hebræum esse traductum, facile quivis doctus deprehendet.

Tale est et Evangelium S Matthæi Hebraicum. quod Sebastian. Munsterus, et post eum Quinquarboreus edidit, asserens se illud a Judæis extorsisse. Quasi vero soli Judæi hostes Christi infensissimi, illud Christianis negligentibus per tot annorum centurias tam studiose custodierint. Adde, hoc opus spurium et suppositium esse, satis colligi ex eo, quod in margine sæpe alias et plane diversas ab iis quæ sunt in textu voces synonymas pro textu substituat: quodque verbotenus Latinum textum referat. et sæpe nimis puariliter hebraismos consectetur.

Talis est et Tobias Hebraicus quem Paulus Fagius, vir æque ac Munsterus suspectæ fidei, Constantinopoli, ut ipse ait. acceptum edidit et pro autographo supposuit. Testatur enim S. Hier. in prologo qui Tobiæ præfigitur, Tobiam non Hebræo. sed chaldæo sermone. utpote in Assyriaca captivitate, esse conscriptum. Adde, phrasin Hebræam hujus Tobiæ videri mimi alicujus Rabbini aut Hebræi. utpote quæ ita puerilitar sæpe Græco textui respondet ad verbum, ut plane ex eo traducta et expressa videatur, resectis tamen quibusdam quæ traductori displicebant. Insuper finglt hic auctor Tobiam cum curari non possat, ivisse in Alemann am Nimirum hos omnes libros Alemanni alicujus Lutherani aut Judæi, et forte ejusdem a quo primo editi sunt, fœtus suppositios esse, suspicari licet.

Quæritur Quarto. quodnam sit hujus epistolæ argumentum? Respondeo, Scripta est hæc epistola quasi circularis ad Hebræos omnes toto orbe dispersos, sed maxime ad Hebræos in Judæa degentes, ut per omnes eorum Ecclesias legeretur. Id patet c. ult v. 23. ubi se cum Timotheo propediem ad eos, scilicet in Judæam: venturum significat. Cur dicti sint Hebræi, dixi 2 Cor. 11. v. 22.

Hebræis itaque scribit Paulus hoc fine et scopo, ut nimirum eis ostendat et demonstret dignitatem Christi et Evangelii, cui cedere debeat Moses et lex vetus, ut scilicet eos a judaismo omnino, integre et perfecte transferat ad christianismum, in eoque confirmet. Ita Scholiastes Græcus, Primasius, Sedulius, et alii.

Hac de Causa Paulus Hebræis hic proponit, et probat Primo, divinitatem et dignitatem Christi. Secundo ejusdem sacerdotium, scilicet unicum Christi in cruce sacrificium, omnibus veteribus adumbratum, solum fuisse sufficiens ad nostram omnium redemptionem perficiendam. Tertio, demonstrat Christi officium esse, ut per suum sanguinem sit peccatorum omnium expiator, redemptor, mediator, et pontifex noster, ac cœli reserator. Quarto, affert differentiam et excellentiam testamenti novi præ veteri. Quinto, consolatur eos qui a Magistratibus Judaicis permittentibus romanis præsidibus, propter Christi fidem, et a lege Mosis defectionem, quasi apostatæ bonis suis spoliabantur, variisque modis divexabantur. Imo, si credimus S. Chrysost. consolatio hæc et confirmatio eorumdem, scopus est totius Epistolæ. Demum morum instructione et præceptis ethicis hanc epistolam Paulus more suo concludit.

Scripsit hanc epistolam, ut ait cap. ult. v. ult. ex Italia, scilicet Roma, non anno Neronis 14. cum Romam ex Hispania secundo rediit martyrio coronandus ut volunt aliqui; sed cum in primis vinculis causam suam feliciter apud Neronem perorasset, ejusque liberandi spes optima affulgeret, ut colligitur c. ult. v. 23. anno scilicet Neronis quarto, qui fuit Christi sexagesimus. Ita cum Chrysost. Galeno. et aliis Baronius.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DEMONSTRAT CHRISTUM MOSI, PROPHETIS, ET ANGELIS AC CONSEQUENTER LEGEM CHRISTI LEGI MOSIS PER ANGELOS DATÆ PRÆSTARE.

HINC PRIMO, V. 2. DOCET, CHRISTUM ESSE DEUM, DEI PATRIS FILIUM, HÆREDEM ET IMAGINEM, CONDITOREM ET GUBERNATOREM SÆCULORUM.

SECUNDO, V. 3. DOCET, CHRISTUM, QUA HOMO EST, ESSE REDEMPTOREM PECCATORUM, EUMQUE SEDERE A DEXTRIS DEI.

TERTIO, V. 4. AD FINEM EX PSALMIS PROBAT CHRISTUM HOMINEM ANGELIS PRÆCELLERE DIVINA ORIGINE ET FILIATIONE, HONORE ET CULTU LATRIÆ, POTENTIA, ÆTERNITATE, DOMINIO ET IMPERIO, SCILICET CHRISTUM OMNIUM ESSE DOMINUM, ANGELOS VERO DEI ET CHRISTI ESSE MINISTROS.

1 MULTIFARIAM, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: novissime 2. diebus
istis locutus est nobis in filio, quem constituit hæredem universorum per quem fecit et
sæcula: 3. qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo
virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis. 4. Tanto
melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditavit. 5. Cui enim dixit aliquando
angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum: Ego ero illi in patrem, et ipse
erit mihi in filium? 6. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent
eum omnes angeli Dei. 7. Et ad angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros
suos flammam ignis. 8. Ad filium autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi: virga
æquitatis, virga regni tui. 9. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus
tuus, oleo exultationis præ participibus tuis. 10. Et: Tu in principio Domine terram fundasti, et
opera manuum tuarum sunt cœli. 11. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum
veterascent. 12. Et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et
anni tui non deficient. 13. Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, quoadusque
ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus,
in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis?

1. MULTIFARIAM, MULTISQUE MODIS OLIM DEUS LOQUENS (græce λαλήσας, id est, locutus) PATRIBUS IN PROPHETIS, NOVISSIME DIEBUS ISTIS LOCUTUS EST NOBIS IN FILIO,] id est, per filium. Vide can. 25. Per tres antitheses Apostolus hic præfert Evangelium, id est, doctrinam Christi, doctrinæ Mosis et Prophetarum.

Prima antithesis est, quod hæc doctrina Prophetarum tradita sit, *multifariam multisque modis*, id est,

per varias multiplicesque figuras, visiones et oracula; illa vero Christi data sit tota simul et semel per unum Christum, dum legem Evangelicam nobis tradidit. Unde pro *multifariam* græce est πολυμερως, id est, multipartite, per multas partes et vices, quia scilicet Deus non omnia uni Prophetæ, verbi gratia Jeremiæ; sed partem suæ veritatis, salutis et mysteriorum Christi, Jeremiæ, partem Isaiæ, partem aliam aliis Prophetis revelavit. Rursum, pro *multisque modis*, græce est πολυτροπως, id est, multiformiter, quasi vertens se in varias formas, modos, similitudines. Sic enim Homerus Ulyssem vocat πολυτροπον, quia versatili erat ingenio, noveratque se omni loco, tempori et personis accommodare. Sic Deus apud Prophetas vertit se in omnes formas et figuras, ut populum Judæorum durum et rudem doceret, molliret et flecteret, quando Ezechieli apparuit in curru Cherubim, Jeremiæ in virgo vigilante, et olla succensa, Isaiæ in throno excelso Seraphim, Danieli in specie antiqui dierum, cui ministrabant millia millium, et decies millies centena millia assistebant ei; Oseæ, Joeli, Zachariæ, et cæteris, aliis Symbolis et formis se se ostendit. Et hoc est quod Dominus per Oseam dicit c. 12 *Visionem multiplicavi, et in manu Prophetarum assimilatus sum*, id est, per Prophetarum visa, dicta et facta, variis, tum personis, tum rebus me assimilavi. Ita S. Hieron ibi. Prophetæ ergo per varias tum partes et vices, tum formas et similitudines cognoverunt et alios docuerunt id, quod Christus qui est in sinu Patris, totum simul in Verbo vidit, nosque edocuit: nam partem quasi sui Prophetis, Christo vero totum se clare spectandum et promul gandum exhibuit Deus.

Secunda antithesis est, quod Prophetæ docuerint *olim*, locutique sint priscis patribus, Judæis scilicet, iisque solis: Christus vero jam *novissime diebus istis* locutus sit nobis, omnibus, inquam, hominibus totius mundi q. d. Prophetæ prisco et rudi incultoque sæculo rudes et incultos patres nostros docuerunt; Christus vero nos tot legis præceptis, tot cæremoniarum ritibus, tot Prophetarum oraculis instructos et expolitos docuit ipsum apicem veritatis, salutis, sapientiæ et perfectionis.

Unde Nota. Pro *novissime diebus istis*, græce est, επ εσχατων των ημερων τουτων, id est, novissimis vel ultimis diebus, id est temporibus istis: q. d. Olim unus Propheta alteri, una lex alteri successit, jam vero omnibus Prophetis ultimus Christus, et omnibus legibus ultima lex Christi successit, cui nulla alia succedet. Unde sequitur nec plenas, nec perfectas fuisse leges et doctrinas Prophetarum. Christi vero legem et doctrinam plenam et perfectam esse, adeo ut nihil illi sit adjiciendum Secundo, hisce verbis, ait Chrysost. excitat Paulus Hebræos ad spem et constantiam in persecutionibus pro fide tolerandis. q. d Agite, modicum adhuc tolerate, en hi sunt ultimi dies, post quos mox sequetur finis laborum et passionum, atque initium præmiorum et gaudiorum; en aspirat jam dies æternitatis, en imminet vita illa gloriosa et beata, regnum, inquam, Christi, cujus non erit finis.

Tertia antithesis est, quod Prophetæ docuerint quasi Prophetæ, id est quasi homines futura de Christo et Ecclesia Christi obscure prævidentes et prænuntiantes; jam vero in lege nova doceat nos Christus, Filius Dei qui clare videt et penetrat omnem Dei Patris sapientiam: sicut ergo umbra corpori, ita Prophetæ Christo cedere eoque præsente tacere debent q. d. Paulus, Videte ergo o Hebræi et agnoscite vestram felicitatem, gratias immortales agite Deo opt. max. quod vos in hoc legis novæ sæculum reservarit, quo non Prophetas imperfecte, membratim per partes, et obscure docentes et prophetantes, sed ipsummet Dei filium omnium arcanorum Patris conscium videre, eumque clarissime et plenissime docentem, atque abscondita a constitutione mundi eructantem audire licet. Ac consequenter advertite quam Christo præ Mose et Prophetis credere, in ejusque fide vos corroborare debeatis, ut scilicet bonorum rapinam, aliaque omnia, adeoque mortem et martyrium pro ea libenter et constanter subeatis; utrumque enim intendit Apostolus, ut dixi in proœmio.

Quem constituit hæredem universorum,] non tantum hominum, sed omnium omnino rerum quæ creatæ sunt; παντων enim, id est universorum, in neutro genere hic capitur, ut patet ex seqq. Nota vocem *constituit*, scilicet Deus Pater, Christum qua homo est. Christus enim qua Deus est, natus est hæres, dominus et opifex omnium; quæ vero homo est, non natus, sed constitutus est a Deo hæres, id est dominus, et ex æquo cum Deo Patre consors se possessor (hoc enim est κληρονομος) omnium scilicet creaturarum, et hominum ac totius orbis Et hoc est quod Psal 2 8 dicitur: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.* Et Joan. 13. 3. *Sciens Jesus quia omnia dedit ei Pater in manus.*

Nota Secundo Vocat Apostolus Christum hæredem ex asse omnium bonorum Patris, ut significet Primo, Christum, qua homo est, esse filium Dei naturalem, propter gratiam unionis qua Verbo filioque Dei unitur. Christus ergo, qua homo est, jus habet ad hæreditatem Dei Patris, ut scilicet sit particeps et consors divinæ beatitudinis et gloriæ, ac dominus omnium Secundo, hisce verbis significat Christum primarium et necessarium esse hæredem Dei Patris, adeoque neminem posse in consortium hæreditatis, beatitudinis et gloriæ Dei admitti, nisi per Christum in filium adoptetur; ideoque quemque satagere debere ut huic hæreditati Christi in Ecclesia per fidem et baptismum ascribatur, in eaque perseveret. q. d Sine Christo nemo salvus hæresque Dei esse, nemo hæreditatem vitæ æternæ cernere potest. Persistite ergo, o Hebræi, in fide, gratia et Ecclesia Christi, nullaque persecutio ab ea vos separet: siquidem non potestis esse Dei hæredes, si Christi non sitis· Christus enim plenus et adæquatus Patris est hæres. Quare quem Christus in hanc hæreditatem suam non admittit, is eam adire, patrisque hæres ac beatus esse nequit.

Per quem fecit et sæcula] Præpositio *per* causam, non instrumentalem, nec ministerialem, uti volunt Ariani, sed principalem significat, ut patet ex v. 10, et v 3 q. d. Deus Pater per Filium suum, qui est Verbum suum æternum, quasi per ideam omnes rerum gradus et species continentem, et quasi per sapientiam architectonicam increatam, omnisciam et omnipotentem, in qua sunt et vivunt sempiternæ rerum omnium rationes, *fecit*, id est creavit et produxit, *sæcula*, id est

tempora et temporaria omnia, scilicet mundum et omnia quæ in mundo sunt. Ubi Nota. Græcum αἰὼν respondet Hebræo עולם olom, et proprie significat sæculum, ævum et tempus decurrens, sibique succedens; quod in Scripturis subinde vocatur *generatio*, ut cum dicit, Eccles. 1. 4. *Generatio præterit, generatio advenit*. Et Gen. 15. 16. *Quarta generatione* (id est, quarto sæculo vel ævo) *revertentur huc*. Sic vocamus sæculum sive ævum Noe, Abrahæ Mosis, id est tempus quo vixit Noe, Abraham, Moses. Verum metonymice αἰὼν id est sæculum, significat res quæ illo sæculo et tempore existunt, ut sæcula sint idem quod sæcularia, æviterna temporaria: puta mundus et omnes res mundanæ quæ aliquo sæculo aut tempore creatæ aut factæ sunt et subsistunt. Itaque τὸ עולמין *olomin*, id est αἰῶνας, id est sæcula, ponitur pro הנבראים והנעשים *hannibrahim vehonnaasim*, id est pro rebus creatis et factis in sæculo. Sic c. 11. Apostolus dicit, *aptata esse sæcula*, id est creata et mundana omnia, *verbo Dei*: quod hic totidem pene verbis dicit, *Per quem fecit et sæcula*, q. d. Christus et super et ante sæcula, ab æterno est creator, non creatura: est opifex sæculorum et rerum omnium.

Ubi Nota: Inculcat hic Apostolus Hebræis utramque Christi naturam: humanam, cum dicit, *Quem constituit hæredem universorum*; divinam, cum dicit, *Per quem fecit et sæcula*. Atque ne putes fecisse ea per filium quasi per instrumentum, subdit illico.

3. Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus,] q. d. Filius est splendor gloriæ, id est gloriosæ majestatis ejus, scilicet Patris. Pro *splendor*, græce est ἀπαύγασμα, quod Syrus vertit, צמחא *tsemcha*, id est germen. Sed non satis vim Græcæ vocis expressit: ἀπαύγασμα enim proprie idem est quod Hebræum זהר *zohar*, id est claritas, splendor, fulgor, refulgentia, seu id in quo resplendet paterna gloria, id est gloriosa majestas. Sicut enim radius a sole, ita Filius a Patre procedit: et sicut sol suam lucem, decorem et gloriam ostendit in suis radiis ita splendentibus, in iisque quasi refulget et relucet: ita Pater suam gloriam ostendit in generatione sui Filii tam fulgidi et gloriosi. Alludit Apostolus, vel potius citat Sap. 7. 26. ubi dicitur de Sapientia æterna, id est de Filio: *Candor est lucis æternæ, et speculum sine macula*. Ibi enim pro *candor*, græce est eadem vox quæ hic, scilicet ἀπαύγασμα, id est splendor. S. August. l. 4. de Trinit. c. 2. interpretatur: *lux est lucis æternæ*. Sed vox *candor* clarius significat fulgorem lucis æternæ. *Candor* ergo idem est quod candidus, lucidissimus, purissimus splendor et fulgor. Addit Sapiens Filium esse Patris *speculum sine macula*: quia in Filio quasi in speculo limpidissimo relucet Patris gloriæ et majestas.

Nota hic, Deum Patrem optime comparari Soli et luci, idque ob magnos et multas analogias, quas recenset S. Dion. l. de Divin. nomin. c. 4. ac consequenter generatio Filii optime comparatur emanationi radii a sole. Hac enim similitudine, ut notat S. Ambrosius l. 4. de Fide ad Gratian. c. 4. et Patres Græci, tria significantur; Primo generationem Filii esse naturalem, Filiumque a Patre non libere, sed naturaliter, perinde ut radium a sole procedere. Unde Cyrillus l. 10. Thesauri cap. 8. hinc probat Filium Dei non præcedente voluntate et electione, sed secundum naturam a Patre generatum esse.

Secundo, hac radii et Solis similitudine significatur immutabilitas generationis Filii: sic enim sine mutatione et immutabiliter radius a sole profluit.

Tertio, significatur generationis hujus æternitas: radius enim sive splendor Soli coævus est. Ubi ergo: inquit Chrysost. sunt Ariani qui dicunt, *Erat quando non erat?* id est erat tempus quando non erat Filius.

Rursum, Quarto, significatur generationis ejusdem puritas, quia lux a sole prumanat sine ulla fæce aut commistione quasi spiritualis et purissima qualitas.

Quinto, hinc colligit Damascenus lib. 1. de Fide c. 9. Filium a Patre esse inseparabilem: sic enim lux et radius a sole inseparabilis est. Rursum numquam post se Filium deficere, quia hoc Sole durante sole deficere nequit. Denique sicut a sole et splendore calor, ita a Patre et Filio Spiritus Sanctus procedit.

Perperam ergo Beza hunc locum Apostoli explicat de humanitate Christi; passim enim Patres explicant de divinitate, illudque satis evincit id quod sequitur, *Et figura substantiæ ejus*. Hoc enim humanitati competere nequit. Ac rursum illud Sapient. 7. 26. *Candor est lucis æternæ*, quod de Sapientia increata dicitur. Quem locum hic citat Apostolus. Fateor tamen hæc posse secundario ad humanitatem Christi derivari et accommodari: humanitas enim est splendor gloriæ, id est gloriosæ divinitatis; quia in ipsa humanitate Christi, utpote tam pulchra, gloriosa et augusta, resplendet ipsa substantiæ ejusdem deitas.

Et figura substantiæ ejus.] Pro *figura* græce est χαρακτήρ, id est, expressa et quasi exsculpta imago, signum et similitudo, ex qua archetypum, sive exemplar, id est Deum Patrem, agnoscamus, et intueamur sicut ex imagine in cera expressa agnoscimus et intuemur sigillum quod illam expressit. Græcum enim χαράσσω idem est quod insculpo, notam aut formam imprimo; inde χαρακτήρ, idem est quod insculpta et impressa imago. Character ergo hic significat Filium esse Patris imaginem, non inanem, umbratilem, fugacem et evanidam, sed constantem, expressam, insculptam, quæ ad vivum Patrem Patrisque vultum repræsentet. *Hunc enim Pater signavit* (ἐσφράγισεν), id est sigillavit et quasi sigillo expressit) *Deus*, inquit ipse Filius Joan. 6. 27. Filius est *figura substantiæ* Patris, *quia per se subsistit, et in se paternos ostendit Characteres*, ait Theodoretus, *ut omnimodam similitudinem et proprium exemplaris imaginem ostendat*, ait S. Chrysost.

Nota, pro *substantiæ*, græce est ὑποστάσεως ὑπόστασις autem, inquit S. Hier. ad Damasum, idem est quod οὐσία, id est, essentia et substantia. Et sic S. Hier. in Deo agnoscit unam hypostasim, sicut et unam essentiam, nec audet dicere in Deo esse tres hypostases, ne videatur dicere in Deo esse tres substantias. Ita quoque Epiphan. hæresi 69. per *hypostasim* hic essentiam accipit, quasi Filius hic dicatur *figura hypostaseos*, id est, figura essentiæ Patris. Additque Filium dici *figuram*, non quod veritate substantiæ Patris careat, sed quia per suam substantiam Patrem repræsentat. Verum hoc dici nequit: nam essentia Patris non generat essentiam Filii. Nec Filius essentiæ Patris habet imaginem, figuram et characterem, sed identitatem. Me-

lius ergo S. Basil. epist. 43 ad Greg. Nyss. Chrysost. Theod. Theoph. et alii hic, *hypostasim* sumunt pro persona Patris, cujus imago est Filius, ut videlicet subsistat tamquam hypostasis similis hypostasi et substantiæ Patris eo modo quo dixi 2 Cor. 4. 4. ὑπόστασις enim idem est quod subsistentia: subsistentia autem non est aliud quam persona. Unde liquet nomen *figuræ*, sive imaginis, competere soli Filio proprie et personaliter, non Patri, nec Spiritui Sancto, quia solus Filius procedit ut Verbum a Patre. Verbum autem est *figura* et imago intelligentis et rei intellectæ, quod scilicet ejus conceptum et intellectionem plane et plane intelligenti repræsentet, sicut speculum repræsentat speciem rei sibi objectæ. Quare *figura* et imago sunt nomina relativa, ac significant relationem filii ad Patrem: figura enim est figurati figura, et imago est exemplaris imago, sicut filius est Patris filius. Atque hæc est causa, cur Filius distinguatur a Spiritu Sancto, quia scilicet Filius, vi processionis suæ, procedit a Patre ut Verbum, id est ut imago Patris, ideoque ei in natura simillimus et consubstantialis, atque idcirco dicitur generari a Patre, et processio ejus est generatio: Spiritus Sanctus vero procedit, non ut Verbum, sed ut amor Patris et Filii. Amor autem non est imago, nec amantem amato assimilat; sed est impulsus, qui amantem ad amatum quasi extra se amandum impellit et rapit: quia vero hic amor est in ipso Deo, hinc Spiritus Sanctus est Deus: quia quidquid est in Deo, hoc est immensum, infinitum, æternum, idemque Deus. Ita S. August. 7. de Trinit. c. 4. S. Thom. 1. p. q. 35. art. 2. et ibi Suarez et Vasquez.

Notant Secundo Theodor. et Theophyl. *hypostasin* hic opponi hæresi Photini, qui docebat Filium per se non subsistere: cum enim dixisset Apostolus, *Qui cum sit splendor gloriæ*, ne quis putaret Filium esse splendorem talem, qualis apud nos est, qui scilicet sit accidens, mox hoc excludens subjecit, dicens, *Et figura substantiæ ejus*. q. d. Filius est splendor, sed splendor subsistens, quasi hypostasis et persona similis hypostasi et personæ Patris. Hinc rursum excluditur hæresis Sabellii, docentis eamdem esse hypostasin sive personam Patris et Filii: nec enim hypostasis expressa et producta potest eadem esse cum hypostasi exprimente et producente, sed ab ea distingui debet, perinde ut sigillum a figura sua, quam ceræ imprimit, distinguitur.

PORTANSQUE OMNIA VERBO VIRTUTIS SUÆ] q. d. Filius suo verbo et jussu potenti omnia portat. id est sua subsistentia, nutu et potentia sustentat et bajulat totum pondus creaturarum, inquit Theoph. quasi Atlas mundi. Hoc enim significat Græcum φέρων, quod Syrus vertit אחיד *oehid*, id est complectens, continens, coercens omnia quasi omnipotens. Est enim *oehid* apud Syros epithetum Dei, notatque omnipotentem. Secundo, φέρων cum Erasmo verti potest, agens, movens, moderans, gubernans omnia, uti eadem creavit: nam φερόμενα, inquit Erasmus, dicuntur, quæ impetu quodam aguntur: unde et φέρων impetum vocant. Rursum non dicit Paulus, Gubernat, sed Portat, imo in Græco non dicit, Portat, sed φέρων, id est fert. Nam, ut ait Chrysost. qui gubernat et portat, id facit cum negotio et labore, fert vero qui sine negotio facillime rem movet, quo libet. Et S. Anselmus: *Portat omnia, hoc est*, inquit, *sursum tenet, ne decidant, et in nihilum revertuntur, unde creata ab ipso fuerunt; et sustentat eo non labore et difficultate, sed imperio suæ potentiæ*.

Utraque hæc expositio congrua est et connexa. Deus enim, Deique filius, qui est splendor et virtus gloriæ Dei, quasi summus rex et moderator omnium, tam portat et sustentat, quam agit et movet totum hoc universum: hinc ejus gloriosa providentia, sustentatio et gubernatio significata fuit Ezechieli c. 1. per currum Cherubim, qui, ut ait Ezechiel, symbolum erat gloriæ Dei. Sicut enim Elisæus Eliæ cum raperetur in cœlum, acclamabat: *Pater mi, currus Israel et auriga ejus*. Quasi diceret: Tu, o Elia, eras quasi currus portans Israelem, et simul eras quasi auriga ejusdem, regens et agitans eum ad omne bonum. Prophela enim, Propheta et Prælatus est quasi currus et auriga populi et reip. sustinet enim quasi currus onera populi, et quasi auriga populum regit, aurigatur et præsidet, et simul bajulat et portat instar matris quæ portat et regit infantem. Hinc de Christo præcipe dicitur: *Cujus principatus super humerum ejus*. Isaiæ 9. v. 6. Hac etiam de causa princeps hebraice dicitur נשיא *nasi*, quasi dicas portitor sive bajulus, qui scilicet populi onera levat et portat: a rad. נשא *nasa*, id est levavit, tulit, portavit. Unde nasi dicitur portitor, et *nose* portans: quo nomine hebraice scribens hic usus videtur Apostolus. Hinc Moses Num. 11. 12. Domino conqueritur: *Cur*, ait, *imposuisti pondus universi populi hujus super me; numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, vel genui eam ut dicas mihi, Porta eos in sinu tuo, sicut portare solet nutrix infantulum?* Sicut ergo Elias fuit currus Israel et auriga ejus, ita Deus est quasi currus portans totum mundum, et sustentans omnes mundi creaturas, quæ alioqui in nihilum ex quo venerunt, reciderent. Est et Deus simul quasi auriga currui insidens et præsidens, currumque hunc totius mundi agens, movens et gubernans. Secundo, hunc currum in visione Ezechiele undique stipant angeli Cherubim, quasi Dei administri, unde et *spiritus vitæ erat in rotis ejus*, id est halitus vitalis et spiritus animalis a Deo in rotas permeabat et diffundebatur juxta illud Virgilii,

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

q. d. Hic currus, hoc Dei vehiculum per se currebat animalibus Cherubim præeuntibus, et rotis per se motis, ex vi et impulsu iis a Deo per angelos impresso. Hac enim phrasi symbolice non aliud significatur, quam quod cœli et mundus sint quasi Dei præsidentis currus, sponte sub eo currens, quodque Deus illi dominans per angelos gyret cœlos, tempora resque omnes fortissime et suavissime regat, moveat ac gubernet. Itaque videtur hic Paulus ad currum hunc Cherubim Ezechieli ostensum alludere, ut ibidem annotavit Hieron. Prado. Unde et sedens et præsidens in curru hoc similis erat filio hominis, inquit Ezechiel: quod idem est cum eo quod hic dicit Paulus, Filium portare omnia verbo virtutis suæ.

Potest Tertio, Græcum φέρων verti proferens, alens, fovens omnia quasi pia mater, ut φέρων sit idem quod Hebræum מכלכל *mecalkel*: sed, ut dixi, Apostolus potius usus videtur verbo נשא *nose*: hoc enim pro

prie significat eum qui aliquid fert aut portat. *Verbo virtutis suæ*, id est nutu potentiæ suæ (*virtus* enim idem est quod potentia, hanc enim significat Græcum δυναμις) sive potenti suo jussu et imperio, quasi potentissimus princeps, cui satis sit *os* aperuisse, ut fiat quidquid voluerit; dixit enim et facta sunt. q. d. Sicut per Filium Deus fecit sæcula, id est mundum, et mundana omnia: ita per eumdem eadem quæ facta et condita sunt non sua sollicitudine, cura et industria, uti faciunt homines dum suos regunt, sed sua virtute, verbo, et nutu potenter regit et administrat.

Hanc Dei potentiam significat Isaias c. 40. 12 ubi dicit, Deum tribus digitis appendere molem terræ: *Quis, ait, mensus est pugillo aquas, et cælos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera?* Quis nisi solus Deus, Deique Filius? et Sapiens Sapient. 11. 12. *Virtuti, ait, brachii tui quis resistet? quoniam tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, et tamquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram.* Ubi momentum idem est quod minima inclinatio aut motus. Græce enim est ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id est, vergentis vel inclinatio ex lancibus libræ, quæ scilicet quoniam semper agitantur, hinc semper una pars alia magis minusve pendula inclinat, id est, attollitur vel deprimitur. q. d. Sicut hæc propensio lancis minima est, et minimi momenti, sic etiam mundus minimus est respectu Dei. Secundo, sicut hæc propensio minimo motu illius qui bilancem manu fert, in aliam partem inclinari potest; sic et mundus totus est in manu Dei quasi libricuentis, ut eum ad libitum quo vult vertat et verset, adeoque coram Deo est *tamquam gutta roris antelucani*. Sicut enim hæc orta luce et sole statim ab eo siccatur et sorbetur, sic mundus a Deo quovis instanti inverti, imo absorberi potest.

Moraliter et pie S. Bernard. labores et austeritates suorum Religiosorum hisce Apostoli verbis solatur, præfatione in Ps *Qui habitat*: *Mortificamini*, inquit, *tota die in jejuniis multis, in laboribus frequenter, in vigiliis supra modum, præter ea quæ intriusecus sunt, contritio cordium et multitudo tentationum. Mortificamini, sed propter eum qui mortuus est pro vobis. Quod si abundat tribulatio vestra pro eo, abundabit consolatio vestra per eum, ut in eo delectetur anima, quæ in his renuit consolari. Apud ipsum namque ipsa quoque tribulatio magna quædam consolatio poterit inveniri. Nonne enim certum est supra vires humanas, ultra naturam, contra consuetudinem esse quæ sustinetis? Alius ergo portat ista, ille sine dubio qui secundum Apostolum portat omnia verbo virtutis suæ. Quid enim timendum nobis, si adest qui potest omnia? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo?*

PURGATIONEM PECCATORUM FACIENS, SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS.] Græce est in aoristo καθαρισμὸν ποιησάμενος, id est, postquam fecit purgationem peccatorum, seu postquam peccata sua morte expiavit: solet enim sæpe Interpres noster aoristos Græcos per præsens vertere. Prius ergo Christus purgavit peccata, deinde posterius hujus expiationis merito consedit ad dexteram Dei. Ita Chrys. Theod. Theophyl OEcumen. Nota In Græco additur δι' ἑαυτοῦ, id est per seipsum: quo mira insinuatur charitas Christi, quod scilicet non tantum expiarit, sed etiam quod per seipsum et suum sanguinem eadem expiarit. Ita Chrysost. Redit hic Paulus a divinitate ad humanitatem Christi.

Notat hic Apostolus quatuor formas et quasi facies Christi, quas Ezechiel cap. 1. designavit per quatuor facies Cherubim Prima enim facies Cherubim est hominis, hæc signat humanam Christi naturam. Hanc notat hic Apostolus eum ait; *Quem constituit hæredem universorum*. Secunda facies est aquilæ Hæc signat Christi divinam naturam. Hanc notat hic Apostolus cum ait: *Qui cum sit splendor gloriæ*. Tertia facies est vituli, hæc notat Christi sacerdotium et sacrificium. Hanc notat hic Apostolus cum ait: *Purgationem peccatorum faciens*. Quarta facies est leonis, hæc signat Christi regnum et triumphum, quo victor a morte resurrexit et ascendit in cœlum Hanc notat hic Apostolus cum subdit: *Sedet ad dexteram majestatis in excelsis* Easdem quatuor Christi formas et facies descripsit Apostolus Philipp 2 6. ut ibi dixi. Quaternas enim facies quatuor Cherubim unus in se ostendit Christus: ipse enim est aquila, quia Verbum Dei; ipse verus est homo; ipse est leo, quia rex; ipse denique est vitulus: quia sacrificium et sacerdos. Ipse ergo quadriformis est Cherub, in quo latet multiformis sapientia Dei.

SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS] Tum quia hic locus eminentissimus eminentissimo homini Christo mortis et peccati expiatori et victori debetur: tum ut Patri assidens illi perpetuo sua stigmata, vulnera, crucem et mortem exhibeat et offerat pro quotidianis hominum peccatis expiandis.

Nota. Pro *majestatis*, græce est μεγαλωσύνης, id est magnitudinis, magnificentiæ, majestatis, scilicet divinæ et paternæ. Unde ut hoc exprimant aliqui, pro *in excelsis*, subintelligentes in Græco articulum τῆς, q. d. μεγαλωσύνης τῆς ἐν ὑψηλοῖς, vertunt, *majestatis excelsissime*, sive majestatis illius quæ excelsissimo loco et throno considet, quæ non est alia quam Dei Patris.

Quæres, quomodo Christus sedeat ad dexteram Dei Patris? Resp. Sedere ad dexteram Dei symbolice significat summam Christi dignitatem, excellentiam et gloriam: nec enim proprie Deus habet dexteram aut sinistram; nec Christus qua Deus, nec forte etiam qua homo. In cœlo sedet tantum, sed tam stat, quam sedet. Sicut enim sedere situs est hominis quiescentis, regnantis et judicantis: ita stare situs est hominis valentis, robusti, vegeti et beati, qualis est Christus. Dicitur ergo Christus sedere ad dexteram Dei, Primo, quia Christus qua Deus est, Deo Patri uti essentia, ita et dignitate et gloria æqualis est. Secundo et melius, quia Christus qua homo est, evectus est ad æqualitatem Dei, sive ad participationem et communicationem divinæ, uti hypostasis, ita et gloriæ. Unde Gab Vasquez: Sedere, inquit, ad dexteram Dei qui est in excelsis, per metaphoram denotat maximum honorem quem habuit humanitas Christi: imo et consortium ejusdem dignitatis in eadem sede: et sic ratione unionis hypostaticæ cum Verbo, humanitas Christi ab initio conceptionis suæ sedit ad dexteram Patris. Verum quia hic et in Symbolo Christus post mortem, resurrectionem et ascensionem in cœlum, dicitur sedere ad dexteram

Dei hinc Tertio, at optime, humanitas Christi, postquam ad cœlos ascendit, dicitur sedere ad dexteram Dei, quia super omnes creaturas tam loco, quam beatitudine et gloria exaltata est, ut longe transcendat angelos, Cherubim et Seraphim; sicque Deo proxima tamquam dominans omnibus angelis, hominibus et creaturis aliis, et tamquam judex constituta, ut judicet omnes electos et reprobos: hanc enim electionem meruit Christus per purgationem peccatorum, redemptionem et mortem suam Plura de hac Christi sessione dixi Coloss. 3. 1. Accumulat Apostolus hæc Christi epitheta tam magnifica, inquit Chrysost. ut Hebræi et nos discamus Christum præ Mose et angelis magni facere, magna ab eo sperare, magna pro ipso facere et pati.

4. TANTO MELIOR ANGELIS EFFECTUS, QUANTO DIFFERENTIUS PRÆ ILLIS NOMEN HÆREDITAVIT.] Vox *melior* hic non ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem et potentiam pertinet. *Melior* ergo, græce κρείττων, idem est quod potior, præstantior, dignior. Ita Syrus.

Secundo, pro *differentius*, græce est διαφορώτερον, quod tam excellentius, sive præstantius, quam differentius, verti potest. Ita Syrus

Tertio, vox *effectus*, non significat Christum antea fuisse minorem angelis, ut deinde postea is major sit effectus, ut vult Erasmus; sed significat Christum hoc ipso quo homo factus est, incarnatus et natus, majorem factum esse angelis: nascendo enim factus est Dei filius, cujus angeli tantum ministri sunt. Itaque Christus semper major fuit, semper honore prælatus fuit angelis. Unde etiam minus recte alii sic exponunt: *major effectus*, id est, major declaratus est: nec enim de Christ. declaratione, sed reali præstantia et præeminentia loquitur Apostolus.

Quarto, pro *hæreditavit*, græce t κεκληρονόμηκεν, id est, *sortitus est, sorte accepit. Sorte*, id est, hæreditate: hæreditas enim per sortes, sive sortito inter hæredes dividebatur, indeque vocatur sors hæreditaria. Itaque *sortitus est*, idem est quod *hæreditavit*. Nimirum Christus qua homo hoc ipso quo natus est, unitusque Verbo Dei, uti hæres factus est omnium bonorum, ita et nominis Dei, ut scilicet Filius Dei diceretur, celebraretur, invocaretur.

Nota Ex professo Apostolus Christum comparat præ ferique angelis, ut ostendat quantum christianismus a Christo institutus præstet judaismo, et legi veteri: utpote quæ tantum per angelos data est

5. CUI ENIM DIXIT ALIQUANDO ANGELORUM: FILIUS MEUS ES TU, EGO HODIE GENUI TE?] Nota, angelos dici filios Dei, sed metaphorice, Job 38. 7. *Cum me laudarent astra matutina, et jubilarent omnes filii Dei.* Sic enim ab eodem Job Deus dicitur esse pluviæ pater, maris, astrorum, adeoque omnium creaturarum pater, id est creator, productor, effector. Hic vero Paulus nomen *filii* proprie accepit pro filio naturali et genuino; subdit enim, *Ego hodie genui te*; et sic non angeli, sed solus Christus est filius Dei. Ita Chrys.

EGO HODIE GENUI TE.] Citat Psalm. 2. 7 quem Theod. Hilarius, Origen. et Cyrill. in Psalm. 2 Ambr. l 3. de Sacrament. cap. 2 et Athan apud OEcumen. intelligunt de humana Christi generatione, q. d. *Ego hodie*, id est, in præsenti tempore et vita, *te*, o Christe, *genui* hominem ex B. Virgine, teque hominem univi personæ Verbi, ut sis mihi Filius naturalis, perinde ut Verbum est. Favent antecedentia in Psalmo, cum ait: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum ejus.* Christus enim, non ut Deus, sed ut homo, constitutus est rex Sionis; et *hodie*, id est, hoc eodem die, quo constitutus est rex, scilicet in die incarnationis, genuit eum Pater, ut esset homo, et homo Deus, idque ut prædicaret præceptum Dei de hominum redemptione, et reconciliatione sibi credentibus præparata et promissa. Verum melius et aptius S. Aug. in Psalm 2 et Chrysost Theoph Anselm. D Thomas hic hunc accipiunt de æterna et divina generatione filii Dei. Unde *hodie* significat præsentem durationem, quæ semper præsens est, indivisibilis et immobilis, amplectiturque omne tempus, præteritum, præsens et futurum, qualis est æternitas Unde non dicit, Ego hodie gigno te, quasi jam incipiat gignere, sed *genui te*, quasi jam perfecta sit generatio, et perfectus Filius, utpote jam ante ab omni æternitate genitus. q d, ait D. Thom. Perfectus es, o Fili, et tamen generatio tua æterna est, et semper a me generaris, sicut lumen in aere perfectum est, et tamen semper a sole quasi gignitur et emanat. *Hodie* ergo, id est in, et ab æternitate, in qua unum est Hodie, unum instans, unum nunc, scilicet unum stabile et perenne præsens, ego gigno, et genui, et semper gignam te, quasi Verbum, et Filium meum.

Hinc sequitur Primo, generationem hanc non transire, fluere et præterire, sed semper eandem numero in Deo permanere, ut semper gignat Filium Eadem est ratio de spiratione Spiritus Sancti: Pater enim et Filius semper spirant Spirit. S. perinde ac sol semper spargit ex se et producit lumen; et perinde ac Deus semper creat quasi mundum, hoc ipso, quo suo continuo influxu eumdem a se creatum in suo esse conservat: conservatio enim hæc non est aliud quam continuatio creationis, et continua creatio Quæ omnia in Deo proveniunt ex immensitate simplicitatis, immutabilitatis, fœcunditatis et perfectionis divinæ essentiæ: ex hac enim Pater habet vim et actum semper generandi Filium, et spirandi semper cum Filio Spiritum Sanctum.

Sequitur Secundo, in divinis idem esse gignere et genuisse, spirare et spirasse, ac vicissim generari et generatum esse, spirari et spiratum esse: actiones enim divinæ in instanti perficiuntur, et æternitas in uno *hodie*, imo in uno instanti perficitur; unde in æternitate idem est præsens, præteritum et futurum.

Sequitur Tertio, actiones immanentes, scilicet generationem et spirationem, earumque terminos, scilicet Filium et Spiritum Sanctum, esse Deo Patri coæternos, quia cum Hodie æternitatis incipiunt.

Sequitur Quarto, in Deo vere esse generationem, scilicet per intellectum. Intellectio enim, conceptio et dictio in Patre, qua intelligit, concipit et dicit, id est, in se loquitur et producit conceptum sive verbum mentis suæ sibi adæquatum, id est infinitum et divinum, est generatio. Verbum enim hoc divinum Patri adæquatum, non potest esse aliud quam Filius.

Sequitur: Quinto, Psalm. 2. ad litteram non loqui de Davide ipso, ut volunt Rabbini; nec etiam de Davide quatenus fuit typus Christi, ut vult Jansenius; sed proprie, per se, et primo de Christo dictatum et scri-

tum esse: soli enim Christo convenit to *Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et, Postula a me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ*; aliaque plura, quæ illo Ps. dicuntur.

Denique Ambros. Hilar. Chrysost. Jans. illud, *ego hodie genui te*, non tantum de generatione Christi humana et divina; sed etiam de resurrectione Christi interpretantur. q. d. *Ego hodie*, id est, hoc die resurrectionis sive paschatis, *genui*, id est regeneravi et resuscitavi. *te* Ita enim videtur interpretari S. Paulus Act. 13. 33. Sed alia ibi est mens et argumentatio S. Pauli, ut eo loco ostendam.

Et rursum, Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium.] Citat Apostolus 2 Reg. 7. 14 quem Lactant. l. 4. cap. 13. Rupertus l. 2. in lib. Regum cap 30 Catharinus et Adamus hic, censent ad litteram loqui non de Salomone, sed de Christo. Sed hoc refellit clarissime tum Salomon ipso 3 Reg. 5. 3 ubi verba quæ versum hunc immediate præcedunt 2 Reg. 7 pertinentia ad fabricam templi, de se interpretatur: tum David 1. Paralipp 22. 10 ubi moriens commendat Salomoni filio in regnum sibi successuro Dei cultum et fabricam templi, eo quod Deus ad hoc elegerit Salomonem, de eoque dixerit: *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium*. Quid clarius dici potuit?

Secundo, Lyran. Burgensis et Abul. in 2. Regum 7. volunt hunc locum ad litteram accipi tam de Christo quam de Salomone. Sed et hoc incongrue dicitur; quia Salomon tantum fuit typus Christi: ergo si ad litteram hæc Salomoni conveniunt, Christo non ad litteram, sed typice tantum conveniunt.

Dico ergo cum Eucherio et Angelomo in 2. Reg. 7. versum hunc ad litteram loqui de Salomone, allegorice vero de Christo. Patet ex ipsomet loco 2. Reg 7. et 1 Paral 22. Ibi enim datur causa, cur David non permissus sit secundum suum desiderium ædificare templum, sed illud a Deo commissum sit Salomoni, quem ad hoc in regem suscitavit et evexit, quia scilicet David in bellis multum sanguinem hostium fuderat: Salomon vero in regno pacificus erat futurus, Deoque percharus et electus. Unde de eodem mox subjicit David loquens: *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium*. Ipse scilicet Salomon, quem post te, o David, regem suscitabo, cui fabricam templi decerno et committo, de quo hactenus locutus sum. Quis non videt ad Salomonem hæc omnia litteraliter pertinere? Dices, paulo ante hæc verba dicit Deus Davidi: *Cum dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo*. Atqui Salomon non est natus post, sed ante mortem Davidis: ergo hæc non competunt Salomoni. Resp. *suscitabo*, non ad vitam, sed ad regnum. Nec enim ex mortuo suscitari potest semen ad vitam. Instabis, etiam ad regnum fuit evectus Salomon, non post sed ante mortem Davidis: David enim jussit Salomonem coronari regem. Resp. Jussit eum coronari tantum ad hoc, ut post se regnaret: voluit enim illi assecurare regnum. Nam David usque ad mortem mansit rex et regnavit: post eum vero regnavit Salomon Adde, pro *suscitabo*, hebr. est הקמותי *hokimoti*, id est erigam, extollam, Salomon autem non ante, sed post mortem Davidis ad illam regni sui magnificentiam et splendorem erectus et evectus est.

Quod vero saltem allegorice hæc competant Christo; nemo negat, aut negare potest: nam quædam sunt quæ magis competunt Christo, quam Salomoni, ut quod hic dicitur: *Ego ero illi in patrem* Et, *misericordiam meam non auferam ab eo*; Et, *Fidelis erit domus tua*. id est, stabilis erit familia et progenies tua regalis. Et, *Stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum*. Quæ verba licet quodammodo tenuiter, et quasi per hyperbolem conveniant Salomoni, eo quod Deus eum regno non dejecerit, sicut dejecit Saulem, sed regnum ejus per posteros continuarit et perpetuarit ad quatuor annorum centurias, scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, in qua status Israelis concidit, fuitque populus Judæorum plane eversus, quæ æternitas quædam est. Hebræi enim עולם *olam*, id est æternum, vocant longum tempus, cujus finis necdum pervidetur, sed latet, tegitur et absconditur; radix enim עלם *alam*, significat abscondere. Rursum *æternum* vocant non absolute, sed respective, quod scilicet semper durat respectu hujus vel illius gentis aut nationis; id est, quod tamdiu durat, quamdiu durat illa gens seu natio, cui res ipsa promittitur. Sic dicitur lex vetus fore æterna, et testamentum vetus fore æternum, quia videlicet durabit semper, id est, toto illo tempore quo durabit populus Judaicus et Ecclesia Judaica: eodem modo dicitur regnum Salomonis fore æternum; quia sceptrum regni mansit in stirpe Salomonis toto eo tempore, quo mansit ipsum Judææ regnum, ipseque Judæorum populus; qui si deficiat, aut pereat, aut dispergatur, quid mirum si regnum et rex ejusdem pariter concidat et pereat?

Verum allegorice hæc plenius et integrius conveniunt Christo: de Christo enim propriissime dicitur, *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium* Rursum Christi regnum, id est Ecclesia, absolute et simpliciter est æterna. Unde patet hæc de Salomone quidem ad litteram dici, sed ita ut allegorice magis conveniant Christo, adeoque propter Christum hæc de Salomone esse dicta, ut nimirum Salomon in hisce typum gereret regni Christi. Dices, Si hic locus allegorice tantum competit Christo: ergo Apostolus infirmo utitur argumento, utpote quod petitur ex sensu mystico et allegorico.

Respondeo. Argumentum ex sensu allegorico petitum æque firmum est, atque petitum ex sensu litterali, si constet illum talis loci esse sensum allegoricum sicuti hic constat: nam allegoria æque, imo magis, intenta fuit a Spiritu Sancto, quam sensus litteralis Scripturæ. Allegoria enim continet mysteria Christi et Ecclesiæ, quæ longe excellentiora et augustiora sunt gestis Davidis, Salomonis, aliorumque Judæorum Quæ gesta ad litteram significantur et enarrantur in historiis librorum Regum, et aliorum veteris testamenti, idque sciebant Judæi, maxime ii qui ad Christum erant conversi. Sciebant enim Salomonem fuisse typum Christi, et hæc de Salomone dicta esse non propter se, sed propter Christum, adeoque regnum Salomonis quietum, pacificum, dives et opulentum, figuram tantum fuisse spiritualis opulentiæ, et æternæ felicitatis Christianis dandæ in regno Christi.

Congrue autem Apostolus Hebræis ob fidem Christi divexatis et dispoliatis proponit hic typum et exemplum Salomonis. q. d. Persistite, o Hebræi, in fide

Christi, sufferte exilia, bonorum rapinam, plagas et verbera; mementote quomodo olim post cruentum Davidis regnum, successerit quietum, dives, et bonis omnibus florens Salomonis regnum; scitote post hasce tribulationes tale successurum Christi regnum, regno Salomonis adumbratum: quod cumulate non tantum bona vobis adempta restituet, sed immensis cœlestis gloriæ et opum thesauris vos locupletabit, et æternis gaudiis, bonorumque omnium copia donabit atque beabit.

Eodem modo ex sensu allegorico illius loci Deut. 25. 4. *Non alligabis os bovi trituranti*, probat Apostolus Apostolis et prædicatoribus non esse negandam alimoniam, 1. Cor. 9. 9. et S. Joannes 19. 36. probat ossa Christi in cruce non debuisse confringi, quia de agno paschali, qui typus erat Christi, scriptum est Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*. Et S. Matt. c. 2. 15 probat oportuisse Christum ire et redire in Ægyptum, quia Oseæ 11. 2 de populo Hebræorum, qui typus erat Christi, dicitur: *Ex Ægypto vocavi filium meum*. Itaque non novum, neque mirum est, si Apostolus hic ex sensu allegorico argumentetur.

6. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.] Syrus, Erasm. Vatabl. et Adamus putant esse metathesin et trajectionem in voce *iterum*: sic enim vertunt, *et iterum, cum introducit primogenitum*, quasi *iterum* tantum significet novam citationem, et novum testimonium Scripturæ. Sed hoc est invertere ordinem verborum sine necessitate, estque hæc trajectio satis dura et violenta.

Hinc Secundo, alii sic exponunt, q. d. Christus futurus homo, et in carne nasciturus, primo angelis in eorum creatione præpositus fuit, jussique sunt angeli a Deo Christum hominem futurum adorare per fidem. *Et iterum*, id est secundo, jussi sunt eumdem adorare, cum re ipsa fuit incarnatus et inductus in orbem. Verum in creatione angelorum Christus homo non fuit inductus in orbem terræ, quod hic dicit Apostolus; sed tantum angelorum menti objectus, quomodo Antichristus menti nostræ objicitur, dum eum futurum cogitamus, de quo tamen necdum dici potest, quod sit inductus in orbem.

Tertio, S. Chrys. Ambr. Theoph. OEcum. hic et Cyrill. l. de Fide ad reginas sic explicant, ut Christus qua Deus dicatur primo inductus in orbem per æternam generationem: cum enim genitus fuit a Patre, statim omnia implevit spatia hæc, in quibus postea orbis hic, id est cœlum et terra creata sunt. *Iterum* vero sive secundo dicatur hic Christus inductus in orbem per incarnationem, cum eum peperit B. Virgo. Hæc expositio cæteris jam dictis aptior, non tamen aptissima est: loquitur enim Apostolus toto hoc discursu de Christo, non Deo, sed homine, eumque ut hominem tam primo, quam secundo in orbem inductum significat.

Quarto ergo et aptissime, primo inductus est Christus homo in orbem per incarnationem passibilis et mortalis; iterum vero sive secundo per resurrectionem a morte gloriosus et impassibilis inductus fuit: vel potius iterum inducit, id est inducet, Deus Pater Christum in die judicii tamquam judicem, ut judicet orbem: tuncque angeli omnes, qui primo eum adoraverunt in nativitate, iterum sive secundo eumdem publice adorabunt in gloria. Tunc enim Pater quasi inaugurabit Filium, eumque mittet re ipsa in possessionem totius orbis terrarum: nam hic versiculus, ut mox dicam, sumptus est ex Ps. 96. qui agit de extremo judicio, et majestate Christi judicis.

Dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.] Putant aliqui citare Paulum hic Deuter. 32. 43. juxta versionem Septuag. Ita Theodor. Euthym. et Procopius in canticum Moysis, quod habetur Deut. 32. Verum nihil tale ibi habent Hebræa et Latina. Unde forte in Septuag. hic versiculus ibidem aliunde irrepsit. Melius ergo alii passim censent hanc sententiam sumptam esse ex Ps. 96. ubi in Hebr. est והשתחוו לו כל אלהים *vehistachavu lo col elohim*. Quod S. Hieron. vertit, *et adorate eum omnes dii:* clarius vertas, *et adorent eum omnes angeli. Elohim*, enim non tantum Deum, aut deos, sed et angelos significat, ut patebit cap. 2. vers. 7. Verum potius in Hebr. videtur excidisse vox מלאכי *malache*, id est angeli. Sic enim legendum videtur, והשתחוו לו כל מלאכי אלהים *vehistachavu lo col malache elohim*, id est, *et adorate eum omnes angeli Dei*. Sic enim vertunt Septuag. et ex iis Paulus hic: nam illo versu ludit Psaltes in voce אלילים *elilim*, id est dii, sive idola et simulacra, et *Elohim*, id est Deus verus: opponit enim gloriantes in *elilim*, id est, idolis et simulacris (quos in die judicii a Christo judice confundi et pudefieri exoptat) hos inquam opponit angelis, qui adorant et gloriantur in *elohim*, id est Deo vivo et vero.

Nota, Psalm. 96. quem hic citat Apostolus, describi, et quasi ad vivum depingi, tam judicium extremum quam regnum et majestatem Christi venientis ad judicium cum nubibus, igne, terræ motu et fulminibus eum præcedentibus: unde sic orditur, *Dominus regnavit*, id est, Messias sive Christus, olim in terra humilis, pauper, abjectus, mortique adjudicatus, jam vero post resurrectionem et ascensionem in cœlo delitescens, in die judicii toti mundo conspicuus et gloriosus apparebit; atque quasi rex in throno judicii sedens regnabit; quo de causa *exultet terra, lætentur insulæ multæ*, omnes fideles et electi, totaque Ecclesia lætetur et exultet. *Nubes et caligo in circuitu ejus*, id est, Christus cum nube, et in nube fulgida et gloriosa considens peraget judicium. *Justitia et judicium correctio sedis ejus*. Pro *correctio*, hebraice est, מכון *mechon*, id est, rectitudo et firmitas, sive, ut S. Hieron. vertit, *firmamentum throni ejus*, est, *justitia et æquitas. Ignis* (conflagrationis mundi) *ante ipsum præcedet, illuxerunt fulgura ejus* (cum tonitruis, quasi tubis, judicis majestatem præcuntia) *orbi terræ, montes sicut cera fluxerunt a facie Domini, a facie Domini omnis terra*, scilicet concuti et fluere videbitur in hac commotione terræ, sive validissimo terræmotu, quæ ad tantam judicis majestatem quasi contremiscens tota moveri et e centro suo convelli videbitur. *Confundantur* (a Christo judice condemnentur) *omnes qui adorant sculptilia et qui gloriantur in simulacris* (hebraice in *elilim*) *suis. Adorate eum omnes angeli ejus, audivit et lætata est Sion*, id est Ecclesia sanctorum et electorum.

Ex adoratione ergo angelorum colligit Paulus Christum angelis esse præstantiorem, esseque Deum ac Dei

Filium. Hinc patet Christum, qua homo (specificativa non reduplicative) et judex est, latria adorandum esse, æque atque Christus qua Deus est, ac consequenter in Eucharistia pari ratione Christum hominem præsentem latria colendum et adorandum esse; uti ex perpetuo Ecclesiæ usu definit Conc. Trident. sess. 13. c. 5 et can. 6 Hoc ergo loco, aliisque hoc c. plane hæreseos convincuntur Arriani. David enim illo Psal. 96. loquitur de vero Deo Israel, atque eum ab angelis adorari: atqui hic est Filius, puta Christus, uti hic explicat Paulus: ergo Christus est verus Deus Israel ab angelis adorandus.

7. Et ad angelos (id est angelis: hoc enim sæpe significat Hebræum אל el, id est ad; capitur enim אל el pro על al, id est super, de) quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.] Pro *ministros* Tert. l. 2. contra Marcionem c. 8 legit, *apparitores*. Citat Apostolus Ps. 103. 4. ubi Hebræi et Calvinus, imo Vatabl. et Jansenius, per *spiritus*, intelligunt ventos; per *flammam ignis*, fulgura: sicque explicant: qui *spiritus*, id est ventos, et *flammam ignis*, id est fulgura, *facit suos angelos*, id est, nuntios et ministros iræ, id est, vindictæ suæ. De ventis enim immediate ante locutus fuerat Psaltes, dicens: *Qui ambulas super pennas ventorum*. Sed hic sensus repugnat versioni Sept. et S. Paulo hic, ipsaque verba invertit, quia prædicatum, scilicet *spiritus*, facit subjectum; et subjectum, scilicet *angelos*, facit esse prædicatum. Nam τε *angelos* esse subjectum patet, tum ex ordine verborum, tum ex versione Sept. qui illi quasi subjecto præfigunt articulum dum vertunt, ὁ ποιων τους αγγελους αυτου πνευματα, id est, *qui facit angelos suos spiritus*. Ubi articulus αυτος designat αγγελους esse subjectum, et πνευματα quod caret articulo, esse prædicatum. Sic vers. seqq. ubi dicitur, *virga æquitatis, virga regni tui*, ex articulo Græco της βασιλειας patet, τε *virga regni* esse subjectum, huncque esse sensum: Virga, sive sceptrum, regni tui, est virga sive sceptrum æquitatis. Sic Joan. 1. 1. ubi dicitur *Deus erat Verbum, Verbum* est subjectum, quia habet articulum; *Deus* est prædicatum, quia caret articulo: sic enim græce est. Θεος ην ὁ λογος q. d. Ipsum Verbum erat Deus. Sic passim alibi subjectum denotatur articulo, quo prædicatum caret. Cum ergo angelis hic addatur articulus, patet angelos hic esse subjectum, non autem prædicatum. Repugnat quoque hic sensus S. Paulo: nam ipse hunc versum psalmi intelligit non de ventis, sed de angelis: si enim de ventis intelligendus esset, nullo modo, neque litteraliter, neque allegorice posset intelligi de angelis. Venti enim ad litteram non sunt angeli; neque allegorice significant angelos, ut patet. Nec mirum est Psaltem a ventis salire ad angelos, quia illo Ps. 103 omnes creaturas ad Dei laudem et encomium, in medium adducit. Et venti similitudinem quamdam habent cum angelis; ac symbolice angelos repræsentant.

Melius ergo Secundo, alii cum S. Greg. hom. 34. in Evang. de angelis hunc versum explicant hoc modo: qui, scilicet Deus, eos qui natura sunt spiritus, facit angelos, id est, nuntios suos; sed hi quoque invertunt ordinem verborum, et ipsum subjectum faciunt prædicatum.

Dico ergo Tertio, Sensus planus et genuinus est hic: *Qui*, scilicet Deus, *facit angelos suos* veloces et subtiles, quasi spiritus, id est, quasi ventos. Rursum eosdem angelos, qui sunt ministri sui, Deus facit esse quasi *flammam ignis*, id est, efficacissimæ et quasi igneæ naturæ. Unde Chaldæus vertit, *qui facit nuntios suos veloces sicut spiritus, et ministros suos fortes sicut ignis*. Par hebraismum enim usitatum intelligitur nota similitudinis, *sicut: spiritus* enim, id est sicuti spiritus, et *flammam ignis*, id est sicut flammam ignis. Denique Mald. in Notis mauuse sic explicat: *qui facit angelos suos spiritus*, etc. id est, qui utitur angelorum suorum ministerio ad excitandos ventos, et emittenda fulmina.

Nota Primo Par *spiritus* potest accipi spiritualis natura; sic enim Deus, anima, et angeli dicuntur esse *spiritus*, id est, spiritualis naturæ; aptius tamen Hebræum רוחות *ruchot*, id est spiritus, hic significat ventos. Sicut enim Psaltes angelos comparat flammæ, ita et ventis.

Nota Secundo. Pro *flammam ignis*, hebraice est אש לוהט *es lohet*, id est, ignem flammantem et flagrantem, quomodo legit S. Aug. et, ut noster Interpres vertit Psal. 103 *urentem*; Septuag. ex editione Caraffæ vertunt, πυρ φλεγον id est, ignem ardentem; vel, ut alia, puta Regia, exemplaria habent πυρος φλογα, id est, *flammam ignis*; Aquila vertit, πυρ λαβρον, id est, *ignem impetuosum*, vehementem, voracem; Symmachus, πυρινην φλογα, id est *igneam flammam*; Romanum Psalterium, *ignem lucentem*. Quæ omnia significant angelos parem, imo longe majorem habere agilitatem, ignitionem, fervorem, vim penetrandi, activitatem, et acumen circa divinum desiderium et ministerium; rursum majorem, magisque sursum ferentem ab omni materiali substantia puritatem quam habeat ignis et flamma, inquit Damascen. l. 2 de Fide c. 3. Sic et Theod. et Euthym. vide S. Dionys. de Cœlest. hierarchia c. 15.

Tropol. S. Aug. et Arnobius in Psal. 103 *Angeli*, id est, legati et nuntii Dei, sunt Apostoli et viri Apostolici: hos fecit Christus esse *spiritus*, cum dixit, *Accipite Spiritum Sanctum. Euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturæ*. Eosdem fecit esse ignem urentem, cum in Pentecoste misit in eos Spiritum Sanctum in specie linguarum ignearum, qui cor et linguam eorum igniret. *Nisi enim ardeat minister prædicans, non accendit eum cui prædicat*, inquit S. Aug. tuncque simul, ut habet Psaltes, *fundavit terram*, id est, terranas hominum mentes, *in stabilitate* suæ gratiæ et charitatis. Hinc, ut inquit S. Hier. ibidem, ideo Deus fecit angelos suos proprie dictos spiritus, ut scil. inspirent tam Apostolis, tum aliis hominibus facere Dei voluntatem, in eaque perficienda esse agiles et expeditos. Sic eosdem angelos fecit esse quasi ignem urentem, ut omnes homines amore divino succendant et inflamment.

8. Ad Filium (de Filio, et simul ad ipsum Filium) autem (supple. dicit Deus Ps. 44.) Thronus tuus Deus in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui.] Est antithesis, q. d. Deus de angelis loquitur quasi de ministris et nuntiis suis, de Filio vero loquitur quasi de Deo et domino angelorum, rerumque omnium: ergo Christus longe angelos transcendit.

Nota. Dubitat hic Erasmus, an τε *Deus* sit nomina-

tivi casus, in vocativi. *Incertum est*, inquit, *an hic sit sensus: O Deus, sedes tua est in sæculum sæculi: an hic, Ipse Deus est tibi thronus in sæculum sæculi.* Verum certum est τo *Deus* esse vocativi casus; nam Aquila et Symmach vertunt ω Θεε. Rursum ineptus et insulsus esset sensus, si caperetur in nominativo; quis enim erit sensus, si quis sic interpretetur? Sedes tua, o Christe, est ipse Deus Deus enim non est sedes, sed sedens in sede sive throno, et Christus non sedet in Patre, sed ad dexteram Patris. Rursum deitas non est sedes humanitatis, sed potius e contrario, humanitas est sedes; imo scabellum deitatis Certum ergo est hunc esse sensum: O Deus, id est o Fili, qui es verus Deus, thronus tuus regius et divinus æternus est, rex es æternus, regnum et solium habes æternum.

Nota Secundo. Aliqui Rabbini cum Vatablo putant Psalm. 44 quem hic citat Paulus, esse epithalamium Salomonis et filiæ Pharaonis, adeoque de Salomone dici, *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi*, id est, ait Vatabl. tu, o Salomon, es Deus (hebraice *elohim*) id est, princeps et gubernator populi Israelitici, tuusque thronus, principatus, et regnum erit æternum, quia per posteros semper propagabitur. Sed hoc omnes alii, etiam doctiores Rabbini, refellunt: certum enim est ex ipsis psalmi verbis tam augustis, non esse epithalamium Salomonis, sed Christi et Ecclesiæ: nam regnum Salomonis absolute non fuit æternum, quod tamen de regno Christi hic asseritur. Licet enim *sæculum* non semper absolutam æternitatem significet, eam tamen semper significat cum geminatur, id est, cum dicitur, *In sæculum sæculi*, vel, *in sæcula sæculorum*: vel, ut hic in Hebraico dicitur amplificationis causa לעולם ועד *leolam vaed*, id est in æternum, et ultra. Rursum licet Hebraicum *elohim* subinde principem et judicem significet, tamen Græcum ὁ Θεὸς in singulari tantum dicitur de Deo uno et vero Unde sequitur hæc non posse Salomoni convenire: sed tantum Christo, eumque vere esse Deum.

Virga æquitatis, virga regni tui.] *Virga*, id est sceptrum; hebraice enim est שבט *sebet*: sceptrum enim regis olim erat virga seu baculus pastoralis Sicut enim pastores sua virga regunt et dirigunt oves, ita rex suo sceptro et potestate regia subditos quasi oves dirigere debet. Unde Homerus regem Agamemnonem vocat ποιμένα λαῶν, id est *pastorem populorum*.

Secundo, pro *æquitatis*, hebraice est מישר *miscor*, id est rectitudinis, justitiæ, æquitatis.

Tertio, *virga regni tui* hic est subjectum, habet enim in Græco duplicem articulum ῥαβδος τῆς βασιλείας σου: prædicatum vero est, *virga æquitatis*, quod caret articulo. q. d. Virga, id est, sceptrum regni tui, o Christe, æquissimum est, id est, regnum tuum rectitudine, justitia, æquitate et sanctitate plenissimum est, rectissime et æquissime judicas, justos promovens et præmiens, impios vero puniens et condemnans; quod maxime patefacies in die judicii. Ita Eusebius, Cyrillus, Basil. in Catena Græcorum ad Psalm. 44.

9. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem.] Explicat hic verbis clarioribus, quomodo *virga regni Christi sit virga æquitatis*, quia scilicet Christus in regimine suo diligit justitiam et justos, odit vero punitque iniquitatem et iniquos.

Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.] Nota Repetit nomen *Deus* ad auxesim, dicens, *Deus, Deus tuus*. scilicet Deus Pater. Videtur enim utrobique Deus esse nominativi casus, et ad Patrem pertinere. Potest tamen cum Eusebio l. 4 Demonstr. cap. 15. et D Hieron. ad Principiam, *Deus* priore loco accipi in vocativo casu, posteriore in nominativo q. d Unxit te, o Deus, id est, o Fili, Deus Pater. Sed prior sensus est planior. Christus enim qua homo, non qua Deus, unctus est.

Quæres, quodnam sit hoc *oleum exultationis*, quo unctus est Christus? Respondeo Primo, esse oleum gratiæ, quæ lætificat animam.

Pro quo Nota, ungi a Deo oleo est participem fieri virtutis Dei omnia valentis, omnia bona præstantis, omnia penetrantis instar olei. Oleum enim lumen auget, fessos sublevat, labores lenit, hilares facit, nitidus et splendidos; idemque præstat gratia et virtus divina, inquit Eusebius loco citato. Hinc reges, Prophetæ et sacerdotes oleo ungebantur, ut significaretur eos Dei virtute imbui, hoc fine, ut eamdem in populum diffunderent, sicut oleum se diffundit, omniaque penetrat et imbuit, indeque Christi, id est uncti, sunt dicti. Psal. 104. 15. *Nolite tangere christos meos, et in Prophetis meis nolite malignari*; et significat id est de more enim Psaltes posteriore hemistichio explicat prius. *tangere* enim *christos* Dei non est aliud quam *in Prophetis malignari*. Inde per excellentiam Redemptor noster dictus est hebraice משיח *Maschiach*, sive Messias, græce Χριστὸς latine Unctus: unde et Punice messe (ab Hebræo משח *maschah*) significat ungere, ait, S. August. tractat. 15 in Joann. Prophetæ itaque sunt Christi Dei, id est, uncti et imbuti a Deo dono prophetiæ. Nomen ergo Jesu est proprium hujus hominis qui dicitur Jesus Christus, sicut meum nomen proprium est Cornelius: nomen vero Christi non est proprium, sed appellativum, estque nomen dignitatis et officii. Quare S. Petrus hoc oleum quo unctus est Christus, explicans Act. 10 38 ait: *Unxit eum Deus Spiritu Sancto et virtute. Oleum* ergo hoc *exultationis* est Spiritus Sanctus, et virtus divina quæ animam mire lætificat, per quam Christus homo unctus est in summum regem, prophetam, sacerdotem, et judicem omnium hominum, idque in primo incarnationis suæ instanti

Hujus olei, unctionis, et nominis Christi symbolum et portentum, quod contigit sub Christi nativitatem, narrat Paulus Orosius l. 6. cap. 17 or 19. *In diebus*, inquit, *illis* (Augusti Cæsaris) *fons olei largissimus de taberna meritoria per totum diem fluxit. Quo signo quid evidentius quam in diebus Cæsaris toto orbe regnantis futura Christi nativitas declarata est? Christus enim lingua gentis, in quo et ex qua natus est, Unctus interpretatur.*

In hoc sensu jam allata vox *propterea* non causam meritoriam, sed finalem significat; unde hebraice est על כן *al ken*. id est. ut Aquila vertit *super hoc*. q. d Ad hunc finem unxit te, o Christe, Deus Pater oleo hoc exultationis, ut scilicet diligeres justitiam, odires iniquitatem, itaque haberes virgam et regnum æquitatis ac thronum perpetuum Ita D Thom et alii.

Respondeo Secundo, aptius et melius *oleum exultationis* hic vocari oleum, id est copiam et præstentiam, non gratiæ, sed gloriæ, quam per suam justitiam et sanctitatem meritus et adeptus est Christus, q. d. Gloriam corporis et famæ, nominisque tui celebritatem, ut ab omnibus agnoscaris et colaris, quasi salvator mundi, meruisti o Christe, ex eo, quia scilicet dilexisti justitiam; utque justitiæ divinæ satisfaceres, humiliasti te obediens factus usque ad mortem crucis. Ita S. Hieron. supra, et Jansen. in Ps. 44. Hunc sensum esse aptiorem et simpliciorem, patet Primo, quia agit tam Psaltes, quam Paulus de throno regni: hunc enim adeptus est Christus, non in incarnatione, quando unctus est oleo gratiæ, sed in resurrectione, quando unctus est oleo gloriæ.

Secundo, quia oleum gloriæ proprie est *oleum exultationis*, quod accepit Christus propter meritum justitiæ suæ. Hoc enim proprie significat vox *propterea*.

Præ participibus tuis.] Hebraice מחבריך *mechabrecha*, id est præ sociis; et, ut Aquila vertit, *amicis tuis*. Socios et amicos Christi vocat Apostolos, omnesque Sanctos, qui uti filiationem et gratiam, ita et regnum et gloriam Christi a Christo ipso participant, dum ab eo in filios, imo in fratres adoptantur, ac regni sui cœlestis hæredes efficiuntur. Alludit David ad suam unctionem, qua præ fratribus suis omnibus, licet natu majoribus, et secundum speciem et apparentiam magis idoneis, ipse licet omnium minimus, et in speciem abjectissimus, a Samuele electus et unctus fuit in regem, 1. Regum 16. 7 et seqq. Pari enim modo Christus pauper, ignobilis, et in speciem abjectus, omnibus Prophetis, Patriarchis, Apostolis prælatus fuit, et præ omnibus ita unctus oleo gratiæ et gloriæ, ut omnes ab eo oleum hoc accipere et participare debeant. Hinc a Christo vocantur Christiani, id est, ab uncto uncti. Hinc quoque gratia Christi nobis infusa vocatur unctio 1. Joan. 2. 27. Hac de causa dixit S. Joann. c. 3. vers. 34. quod Christus non accepit *spiritum ad mensuram*; ut scilicet omnibus hominibus tamquam sociis, consortibus et participibus suis, etiamsi illi infiniti forent, partem aliquam et mensuram immensi sui spiritus communicaret: fuit enim hic spiritus et gratia Christo quasi connaturalis, et quodammodo infinita. Unde S. Basilius in Catena Græcorum in Psalm. 44. hunc versum sic explicat: *Dilexisti justitiam præ participibus tuis. Cæteri*, inquit, *homines labore et exercitio bono faciunt, et a malo se avertunt, tibi vero o Christe, insita est a natura* (ex vi unionis humanæ cum Verbo) *ad bonum propensio, et a malo sejunctio atque aversio*.

Hos omnes versus tam fuse ex Psalm. 44. citat Apostolus, ut animet Hebræos ad constantiam in fide Christi, et ad tolerantiam persecutionum. q. d. Tolerate viriliter adversa quæque, o Hebræi, quia Christus judex æquissimus brevi vos gloriæ suæ, regni et lætitiæ consortes efficiet: persecutores vero vestros æternis ignibus addicet. Nam, ut dixi, verius est Apostolum loqui de unctione gloriæ, non gratiæ, licet illa hanc præsupponat.

10. Et, tu in principio Domine terram fundasti.] Citat Psalm. 101. quo sicuti ad litteram orat Psaltes, ut Sion et templum a Chaldæis exusta reædificentur; ita allegorice et magis obsecrat, Ecclesiam veterem labantem, peccatis et miseriis obrutam a Christo liberatore instaurari, et in novam, puta Christianam ædificari et transformari, ut patet v. 14. 16. 23. Dicit ergo, *tu*, scilicet o Messia, in *principio*. hebr. לפנים *lephanim*, id est jam ante, jam pridem, scilicet, a mundi et temporis exordio, *terram fundasti*. græce, ἐθεμελίωσας, id est, terræ fundamenta posuisti, hoc est, a primis fundamentis terram fecisti, et simul eam firmam et stabilem fundasti.

11. Opera manuum tuarum (id est potentiæ tuæ, quam homo solet per manus ostendere, dum iis agit et operatur) sunt cœli: ipsi peribunt,] non quoad essentiam et formam externam et accidentalem, quia nimirum quasi vestimentum immutabuntur, ut sequitur.

Tu autem permanebis,] idem æternus et immutabilis. Noster legit διαμενεῖς, per accentum circumflexum, id est permanebis: hebraice enim est futurum תעמוד *taamod*, jam legunt per accentum acutum διαμένεις. id est permanes.

Et omnes (cœli) ut vestimentum veterascent,] suo motu et continua agitatione ac mutatione, quasi consenescent; ut videantur veterascere, sicut vestimentum novum quod deteritur et veterascit.

12. Et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur.] Hebraice תחליפם *tachaliphem*, id est, mutabis eos. Unde in Græco legendum est ἀλλάξεις, Chrysost. tamen et alii legunt ἑλίξεις, id est, involves vel inverteS eos. Sed eodem redit sensus: vult enim dicere, quod Christus salvator Sionis in die judicii, ut homines beatos, ita et cœlos a priori vanitate et servitute alterationis et mutationis, cui post originale hominis peccatum subjecti fuerunt, liberabit (ut ait Apostolus Rom. 8. 21.) eosque invertet et immutabit in novam lucem, stabilitatem et gloriam, sicut solet vestis inverti et immutari, dum exterior ejus facies detrita invertitur, fitque interior, et interior facies fit exterior, ita ut vestis inversa nova esse videatur. Ita Chrysost. Theophyl. et alii, q. d. Apostolus: Ita pariter, o Hebræi, Christus, vos vestraque corpora, quæ jam pro fide Christi fame, siti, exilio vexantur, consumuntur et veterascunt, invertet, facietque corpore splendida, gloriosa, immortalia in resurrectione.

13. Ad quem autem angelorum dixit aliquando, Sede a dextris meis.] Citat Paulus Psalm. 109. quo Psaltes canit non Abrahæ, nec Davidis, nec Ezechiæ, ut Judæi volunt, sed Christi ante luciferum geniti regnum, quod per resurrectionem et ascensionem in cœlo et in terra obtinuit, quoque ex Sion, id est ex Ecclesia, quæ in Sione et in Jerusalem cœpit regnare et regnum Ecclesiæ suæ propagare in omnes gentes perrexit, et pergit, donec suos hostes, scilicet omnes impios, conterat in die judicii. Dixit ergo David: *Dixit Dominus*, scilicet Deus Pater, *Domino meo*, hebraice לאדני *ladoni*: in singulari, Christo scilicet, non tam Deo (sic enim in plurali dicendum fuisset לאדני *ladonai*) quam homini, qui titulo tam unionis hypostaticæ, quam redemptionis et salvationis, omnium hominum, ac consequenter meus, id est Davidis est Dominus: Dixit inquam Christo, cum triumpho ascendenti in cœlum, *Sede a dexteris meis*, id est, sede mihi proximus, consors esto honoris et regni mei, in

summa mea gloria mecum regna. Vide de hac sessione dicta Coloss. 3. 1.

QUOADUSQUE PONAM INIMICOS TUOS SCABELLUM PEDUM TUORUM.] Id est, usque ad finem sæculi, et judicium generale: in quo omnes tam dæmones quam tyrannos et homines impios, qui te, Christe, tuosque Christianos vexant hic et lacessunt, plane tibi subjiciam. Addit hoc Apostolus, ut meminerint Hebræi, si in fide Christi persistant, se in die judicii cum Christo suos persecutores judicaturos et quasi scabellum calcaturos et condemnaturos.

Nota. Vox *donec*, non significat Christum eousque, scilicet ad diem judicii tantum, sessurum ad dexteram Dei, quasi postea non sit sessurus: imo vero potius contrarium innuit, scilicet quod tunc Christus, utpote plane de hostibus suis triumphans, plenissime et pacatissime sedere et regnare incipiet. Sic Matth. 1. 25. dicitur, quod Joseph *non* cognovit Mariam, donec peperit Christum, ubi *donec* significat, quid factum sit ante partum, non autem quid factum sit post partum: tantum enim voluit Matthæus asserere rem miram et naturaliter incredibilem, scilicet, Christi conceptionem sine patre: *ea* quod mater ejus virum non cognoverit, *donec*, id est, usque ad partum. Ita S. Hieron. et alii contra Helvidium.

14 NONNE OMNES (angeli) SUNT ADMINISTRATORII SPIRITUS, IN MINISTERIUM MISSI PROPTER EOS QUI HÆREDITATEM CAPIENT SALUTIS?] Vox *nonne*, *non* tam interrogat, quam plane asserit; interrogatione enim utuntur Hebræi, quando rem magis stabilire et asseverare volunt. q. d. Angeli non sedent ad dexteram Christi, uti Christus, quia ipsorum est ministrare Deo, et mitti ad salutem hominum procurandam, itaque subservire Christo.

Nota. Angeli non dicuntur hic, nec dicendi sunt ministri hominum, sed ministri et nuntii Dei ad homines et propter hominum salutem. Vocat ergo hic Paulus angelos Dei administratores, id est officiales, qui aulam Dei, id est mundum hunc, et res humanas pro Deo administrant; ita tamen ut in quavis sua administratione et missione a Deo numquam recedant, sed semper ejus visione fruantur, sintque beati. *Angeli eorum*, ait Christus Matth. 18. 10. *semper vident faciem Patris.*

Nota Secundo. Pro *missi*, græce est ἀποστελλόμενα, id est qui mittuntur, scilicet etiamnum et quotidie, non quasi omnes actu mittantur, cum sint innumerabiles, sed quod destinati et præsto sint ad Dei nutum, ut mittantur et eant, quandocumque et quocumque Deo placuerit.

Nota Tertio, angelos mitti *propter eos qui hæreditatem capient salutis*, id est, propter eos qui salvandi sunt, non quasi reprobi angelorum auxilio destituti sint, aut angeli non mittantur ad omnes omnino homines, etiam eos qui ob peccata sua damnandi sunt: contrarium enim constat ex communi Ecclesiæ sensu, quæ sentit et docet, ad omnes omnino homines, adeoque ad quemlibet reprobum, dum nascitur, a Deo destinari angelum Custodem. Sed quia fructus ministerii angelorum maxime patent et apparent in iis qui salvi fiunt, et quos angeli de facto ad salutem perducunt, quodque ministerium angelorum efficax non sit, et suum effectum, id est salutem, non sortiatur, nisi in iis qui angelos audiendo, iisque obediendo salvi fiunt: in reprobis enim inefficax est omne angelorum ministerium, omnisque eorum labor et cura perditur. Rursum hisce verbis significatur finis et terminus ministerii angelorum esse hic, ut scilicet homines perducant ad salutem. Ultimum enim angelorum officium est, animas sanctas ducere in cœlum.

Ita anima Lazari ab angelis deportata est in cœlum, Lucæ 16. Ita S. Antonius, teste S. Hieron. vidit animam S. Pauli primi Eremitæ ab angelis ferri in cœlum. Sic animam S. Martini angeli tulerunt in cœlum, uti vidit S. Severinus Episcopus Coloniensis. Sic apud S. Greg. l. 4. Dial. 14. S. Servulus in morte audivit melodiam angelorum se ad cœlum invitantium. Et S. Romula moriente, ante ostium ejus auditi sunt duo cœlestes psallentium chori. Sic et S. Benedictus vidit animam Germani Episcopi Capuani, in sphæra ignea ab angelis ferri in cœlum. Sic S. Magdalena quotidie septies ab angelis elevabatur in cœlum, audiebatque eorum cœlestem musicam: non dubium quin et in morte ab eisdem elevata eamdem audierit. Sic et S. Catharinæ corpus ab angelis in Sina, anima in cœlum translata est. Sic angeli S. Agathæ non tantum animam, sed et corpus curarunt: post martyrium enim hoc ei epitaphium posuerunt: *Mentem sanctam et spontaneam, Deo honorem, et patriæ liberationem.*

Quare merito S. Bern. serm. 11. in Ps. *Qui habitat: Angelo*, ait, *nostro debemus reverentiam pro præsentia, devotionem pro benevolentia, fiduciam pro custodia. Caute ambula, ut scilicet, cui adsunt angeli (sicut eis mandatum est) in omnibus viis tuis, in quovis diversorio: in quovis angulo, angelo tuo reverentiam habe: tune audeas illo præsente, quod vidente me non auderes?* Idem serm. 2. in Vigilia Nativ. Domin. *Quantum putatis desiderant cives cœlestes instaurari civitatis suæ ruinas? Quomodo discurrunt medii inter nos et Deum, fidelissime portantes ad eum gemitus nostros, et ipsius nobis gratiam devotissime reportantes! Plane non dedignabuntur ut simus eorum socii quorum facti sunt jam ministri. Nonne enim omnes administratorii sunt spiritus?* etc. *Festinemus, obsecro, dilectissimi, festinemus, tota nos multitudo curiæ cœlestis expectat. Exultare angelos facimus, quando conversi sumus ad pœnitentiam: proficiamus et festinemus complere de nobis eorum lætitiam. Væ tibi quicumque es qui deliberas redire ad lutum, reverti ad vomitum. Putasne placatos habebis in judicio, quos tanto es tam sperato privare vis gaudio?*

Quæritur hic, an omnes omnino angeli mittantur a Deo in ministerium? Negat S. Dionys. Cœlestis hierarch. cap. 8 et 13. et ex eo Gregor. homil. 14. in Evang. Anselm. hic, D. Thom. 1. p. q. 112 artic. 4. Hi enim docent angelos alios esse assistentes, qui scilicet semper Deo assistunt et numquam mittuntur, et tales esse quatuor supremos ordines, scilicet Seraphim, Cherubim, Thronos et Dominationes. Alios esse ministrantes, qui scilicet mittuntur ad omne ministerium, et tales esse reliquos quinque ordines inferiores. Probat hoc S. Dion. ex Dan. 7. 10. ubi dicitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei.* Ecce hic distinguit Daniel angelos assistentes a ministrantibus dicitque illos his longe esse

plures, scilicet ministrantes esse aliquot milliones, mille enim milla est millio; assistentes vero esse decies millies centena millia, quæ efficiunt mille milliones: millio enim sunt decies centena millia.

Secundo, quia hoc exigit rectus ordo naturæ et gratiæ, ut angeli superiores illuminent inferiores, inferiores vero exequantur id quod per superiorum illuminationem Deum velle fieri didicerunt.

Verum probabilior est contraria sententia, scilicet omnes omnino angelos a Deo mitti: id enim clare hic dicit Apostolus. Respondet D. Thom. dupliciter, primo, Apostolum non loqui de omnibus omnino angelis, sed iis tantum qui Hebræis legem dederant; iis enim præfert Christum, ut probat legem Christi præstantiorem esse lege veteri. Sed hoc non satisfacit. Dubium enim est ex quo ordine fuerit angelus, qui dedit legem Hebræis, imo multi etiam Catholici censent eum non fuisse ex ordine Angelorum, sed fuisse ex ordine Seraphim: scilicet fuisse Michaelem: hic enim est Hebræorum princeps, ut dicitur Daniel. 10. v. ult. Si Michael, qui summus est ex assistentibus, mittitur, ergo omnes alii eo inferiores mittuntur.

Secundo, Apostolus probat hic Christum esse Deum ex eo quod omnibus omnino angelis sit superior, quodque ab omnibus angelis adorandus sit: ergo angelos omnes, etiam Cherubim et Seraphim, hoc loco intelligit.

Tertio, quia pari modo Apostolus Ephes. 1. 21 et Coloss. 1. 16. Christum præfert omnibus omnino angelis, etiam Thronis et Dominationibus.

Respondet Secundo, S. Thomas, omnes omnino angelus mitti, sed assistentes interius tantum, ut scilicet illuminent inferiores; ministrantes vero mitti exterius ut jussa exequantur. Sed et hoc subtilius, quam solidius dicitur, nam mitti in ministerium, absolute est mitti exterius ad exequendam Dei voluntatem.

Secundo, quia Isaiæ 6. 6. dicitur unus de Seraphim qui supremus est ordo, missus ad Isaiam. Respondet S Dionys. illum ex inferiori angelorum ordine fuisse, dici tamen Seraphim, vel quia ab aliquo Seraphim erat missus, vel ratione officii, quia scilicet mittebatur ut ignito calculo ureret labia Isaiæ, ejusque peccata consumeret. Sed cum nihil cogat nos recedere a proprietate verborum, videtur hic veros Seraphim accipiendus æque ut alibi accipiuntur veri Angeli, veri Throni et Dominationes, præsertim cum nusquam alibi in Scriptura reperiantur et nominentur Seraphim. Si enim nullus Seraph volavit ad Isaiam, sed alium inferiorem misit qui voleret: quomodo ipsemet Seraph manens in cœlo volasse ad Isaiam dici potuit? Quare proprie per Seraphim intelligunt angelum ordinis Seraphini S. Cyrill. Basil. Hieron. Chrysost. Procop. et alii in Isaiæ c. 6.

Tertio, Genes. cap. 3. vers. 24. missus est Cherubim, qui secundi est ordinis ad custodiendum paradisum.

Quarto, quia Daniel. c. 10. vers. 13. et 21. missus fuit Michael, quem multi docent esse primum angelorum et custodem Ecclesiæ: uti olim fuit Synagogæ: unde Ecclesia vocat eum primatem cœlestis exercitus.

Quinto, quia Matth. 25. 31. omnes angeli venturi dicuntur cum Filio hominis ad judicium, videlicet ministerii causa, sicut et valde probabile est Christo in cœlum ascendenti omnes angelos honoris causa occurrisse. Denique si ipse Dei filius non per angelos, sed per se a Patre missus est legatus ad homines; quidni ut per se mittantur et Seraphim?

Ad S Dionysium respondeo, non asserere suam sententiam, sed tantum, ut probabilem proponere (idem facit S. Gregor. qui fatetur hac in re nihil certo dici posse) fundamentum vero illius non urget. Nam multi negant Daniel. 7. distingui angelos assistentes a ministrantibus, dicentes eosdem esse ministrantes et assistentes; sed copiæ causa a Daniele eosdem nunc assistentes, mox ministrantes vocari. Nam Apocal. 7. vers. 11. et 3. Reg ultim vers. 19. omnes omnino angeli stare sive assistere dicuntur coram Deo: unde et Ecclesia orat dicens, *Da Domine, ut a quibus tibi ministrantibus in cœlo semper assistitur, ab his in terra vita nostra muniatur* Quod innuitur videtur ex Matth. 18. ubi dicitur, *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in cœlis est.* Sed esto, distinguat eos Daniel, inde tamen non sequitur assistentes numquam mitti: dicuntur enim assistentes quod rarius mittantur, et fere semper Deo assistant. Id patet: nam eodem cap. Daniel ait se accessisse ad unum ex assistentibus, et ab eo edoctum esse interpretationem sermonum. Raphael quoque, qui missus fuit ad Tubiam, dicit se esse *unum ex septem qui astant ante Deum.* Tobiæ 12. 15. Sic et Gabriel missus ad Zachariam: *Ego,* inquit, *sum Gabriel qui asto ante Deum, et missus sum loqui ad te.* Luc. 19.

Ad secundam objectionem Respondeo, illum esse commonem divinæ providentiæ ordinem, ut sua decreta revelet superioribus angelis, qui ea significent inferioribus, ut ipsi illa exequantur. Cujus rei exempla sunt Zachar. 2. 3. Daniel. 8 16. Apoc. 7. 2

Verum hoc non obstat, quin Deus justos ob causas sibi notas, subinde hunc ordinem mutet, et aliquem e superioribus mittat, qui per se jussa Dei exequatur, uti jam vidimus Seraphim missum esse ad Isaiam, Cherubim ad paradisum, Michaelem ad Danielem, et ad Judæos. Superiores ergo, sive assistentes angeli, rarius quidem, sed aliquando tamen mittuntur. *Omnes enim sunt administratorii spiritus in ministerium missi.* Ubi Nota ex *omnes,* non significare quod omnes omnino aliquando mittantur, sed quod de singulis ordinibus (esto de supremis raro) aliqui subinde mittantur. Est enim hic in voce *omnes,* distributio non pro singulis generum seu ordinum, sed pro generibus singulorum. q. d. Omnes angeli sunt administri Dei, ejusque Missi id est Legati; quia assistunt Deo parati ad omne ministerium: reipsa vero *omnes* sunt in ministerium missi. *Omnes,* id est ex omnibus ordinibus aliqui. Ita Molina 1. p. q 112.

Moraliter S. Chrysost. hic ex hoc angelorum ministerio, ducet zelum animarum et studium convertendi et salvandi homines, esse opus non humanum, sed angelicum. *Hoc. ait, est angelicæ functionis officium, ad salutem hominum ministerium Deo persolvere. Proinde hoc est opus angelicum omnia facere pro salute proximorum, magis autem hoc est opus Christi.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HORTATUR HEBRÆOS, UT CHRISTUM CHRISTIQUE LEGEM STUDIOSE OBSERVENT.
PRIMO, EX EO, NE, SI TANTAM NEGLIGANT SALUTEM, GRAVITER A DEO PUNIANTUR.
SECUNDO, QUOD LEX CHRISTI CONFIRMATA SIT MULTIS MIRACULIS, AT DONIS SPIRITUS SANCTI.
TERTIO, QUOD NON ANGELIS, SED CHRISTO SUBJECERIT ORBEM TERRÆ FUTURUM.
DEINDE V. 10. AD FINEM, MULTIS DOCET, DECUISSE CHRISTUM PATI ET MORI, ITAQUE FRATRIBUS PER OMNIA ASSIMILARI AT COMPATI, IDQUE HOC FINE, UT AB HEBRÆORUM MENTIBUS TOLLAT SCANDALUM CRUCIS CHRISTI.

1 PROPTEREA abundantius oportet observare nos ea quæ audivimus, ne forte pereffluamus. 2. Si
enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis prævaricatio et inobe-
dientia accepit justam mercedis retributionem: 3. quomodo nos effugiemus, si tantam ne-
glexerimus salutem ? quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in
nos confirmata est, 4. contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus Sancti
distributionibus secundum suam voluntatem. 5. Non enim angelis subjecit Deus orbem terræ futu-
rum, de quo loquimur. 6. Testatus est autem in quodam loco quis, dicens : Quid est homo quod
memor es ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum ? 7. Minuisti eum paulo minus ab angelis:
gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum. 8. Omnia sub-
jecisti sub pedibus ejus : In eo enim quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei. Nunc
autem necdum videmus omnia subjecta ei. 9. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est,
videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum : ut gratia Dei pro omni-
bus gustaret mortem. 10. Decebat enim eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui mul-
tos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. 11. Qui enim
sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos
vocare, dicens : 12. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te. 13. Et
iterum: Ego ero fidens in eum: Et iterum: Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus. 14. Quia
ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem: ut per mor-
tem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, diabolum. 15. Et liberaret eos, qui ti-
more mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. 16. Nusquam enim angelos apprehendit,
sed semen Abrahæ, apprehendit. 17. Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors
fieret, et fidelis pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi. 18. In eo enim, in quo passus
est ipse, et tentatus, potens est, et eis qui tentantur, auxiliari.

1. PROPTEREA ABUNDANTIUS (id est magis, diligentius et vehementius) OPORTET OBSERVARE (græce προσέχειν, id est attendere, et mente applicare) NOS EA QUÆ AUDIVIMUS, NE FORTE PEREFFLUAMUS.] Ostensa dignitate et præcellentia Christi, nunc hortatur et urget Apostolus Hebræos, ut Christi doctrinam et legem attentius quam ante tota mente excipiant. Quasi dicat, Hactenus, o Hebræi, Christiani quidem fuistis, sed Mosi adhuc plus æquo addicti, Christum non tanti uti par erat, fecistis, et ægre a lege Mosis vos abduci permisistis; idque quia non satis considerastis quis sit Moses, famulus scilicet; et quis sit Christus, scilicet Deus et Dominus omnium hominum et angelorum. Jam vero postquam divinitatem et præeminentiam Christi cap. 1. vobis clare probavi et repræsentavi, ag te, advertite, quis et quantus sit Christus, magisque et studiosius quam ante iis quæ audivistis a Christo et Apostolis Christi, intendite, ut Mosis et legis veteris memoriam et amorem plane ex animo vestro evellatis, totosque vos applicetis legi Christi cognoscendæ et perficiendæ, ac pro ea bonorum spoliationem, omnemque persecutionem læto et constanti animo perferatis.

NE FORTE PEREFFLUAMUS.] Hoc est, ne instar perfluentis chartæ, quæ non retinet characteres, auditam doctrinam non retineamus, sed eam diffluere sinamus. Secundo et melius q. d. Ne velut vasa rimarum plena, sermonem Christi auditum quasi divini verbi suavissimum balsamum, memoria et mente non contineamus, sed irrecuperabiliter eum effluere sinamus. Est metaphora a vasis, quæ cum rimosa sunt, aquam aut

liquorem alium non retinent, sed effluere sinunt, ita ut amplius colligi non possit, juxta illud Eccli. 21. 17. *Cor fatui quasi vas confractum, et omnem sapientiam non tenebit.* Sic Terentianus ille Parmeno: *Plenus*, inquit, *rimarum sum, hac illacque perfluo* Unde nonnulli putant hic legendum non *pereffluamus*, sed *perfluamus*. Verum *pereffluamus* habent omnia exemplaria, idque significantius est quam *perfluamus*. Duo enim significat; Primum, aquam e vase, et sermonem e mente perfluere ot elabi. Secundo, aquam e vase, sermonem e mente lapsum dilabi, diffluere et perire, ut amplius recipi non possit. Unde S Chrysost. Theophyl. OEcumen. et Syrus sic explicant: ne *effluamus* vel *pereffluamus*, id est, inquiunt, ne oxcidamus a via salutis, et pereamus. Notat Chrysost. hanc phrasim sumptam esse ex Proverb. 3 21 ubi Septuag habent, υἱὲ μὴ παραῤῥυῇς. id est, fili ne effluas, pro quo Hebræa et noster Interpres legunt, *Fili ne effluant hæc* (sapientiæ monita) *ob oculis tuis*.

Tertio, Barradius tom. 3. lib. 1 c. 23. sic explicat: *ne forte pereffluamus*, hoc est. ne forte negligentes, et minime attenti mente, in alia negotia, vel in cupiditates effluamus ot distrahamur, ne forte attentionem in res alias, non in verba Dei; negligenter effundamus. Sicut enim vas pereffluit, cum aquam quam continet effundit; sic auditor pereffluit. cum attentionem ex mente effundit, audiique negligenter. Verum secundus sensus uti simplicior, ita germanior est.

2. et 3. SI ENIM QUI PER ANGELOS DICTUS EST SERMO, id est, quæ per angelos dictata est lex Exodi 19. et 20) FACTUS EST FIRMUS, ETC QUOMODO NOS EFFUGIEMUS, SI TANTAM NEGLEXERIMUS SALUTEM?] q. d Si lex vetus per angelos data in Sina facta est firmo, id est, confirmata a Deo fuit fulguribus, terræmotu, fumo, tonitruis, Exodi 19. 16. et maxime terribili prævaricantium vindicta: si, inquam, legis prævaricatores tantopere puniti sunt, v. g cum adorarunt vitulum, Exodi 32. 28. cum fornicati sunt cum filiabus Moab, Num. 25. v. 4 et 9. cum sabbatum violarunt, Num. 15. 35. et alias sæpe cum contra dominum, Mosem ot Aaronem murmurarunt; quomodo et quantò gravius nos Christiani puniemur, si negligamus salutem, id est Evangelium, quod animæ salutem affert, quod non angeli, sed ipse Christus Dei Filius enarravit et sanxit, quodque Apostoli tot signis et miraculis confirmarunt, ut sequitur,

3. QUÆ (scilicet salus, id est, salutis Evangelium et annuntiatio) CUM INITIUM ACCEPISSET ENARRARI PER DOMINUM (Christum) AB EIS QUI AUDIERUNT (id est, ab Apostolis) IN NOS (id est, usque ad nostra hæc tempora) 4. CONFIRMATA EST, CONTESTANTE DEO SIGNIS ET PORTENTIS, ET VARIIS VIRTUTIBUS (id est, potentibus miraculis) ET SPIRITUS SANCTI DISTRIBUTIONIBUS (id est donis linguarum, prophetiæ et aliis, quæ Spiritus Sanctus cuique distribuit) SECUNDUM SUAM VOLUNTATEM.] Hinc Calvinus, Beza, imo et Cajetan. probare conantur hanc epistolam non esse S Pauli, quia, inquiunt, Paulus Galat. 1. ait se a nullo homine didicisse fidem et Evangelium, sed a solo Deo, hic autom significat se ab Apostolis in fide edoctum aut certe confirmatum esse.

Respondeo. Non dicit hic Apostolus, se ab Apostolis in fide confirmatum esse, sed ipsum Evangelium, id est, legem et dogmata Christi a Deo confirmata esse multis miraculis, idque sæpius et continua ad sua usque tempora. Non ergo aliud dicit hic Apostolus quam quod Marcus c. ult. 20. cum ait: *Illi* (Apostoli) *autem profecti prædicaverunt ubique Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis*. Hæc autem signa paulo ante explicavit ibidem Christus dicens: *Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis. serpentes tollent. et si mortiferum quid biberint. non eis nocebit: super ægros manus imponent, et bene habebunt.*

Nota. *Signa. portenta*, et *virtutes* re ipsa idem sunt, sed tantum connotato distinguuntur. Miracula enim dicuntur *signa*, quia indicia sunt veritatis et doctrinæ, verique Prophetæ et doctoris; eadem dicuntur *portenta*, id est, prodigia, quia tam naturæ vim, usum et cursum, quam hominum scientiam et opinionem superant: unde ea suspiciunt et admirantur homines, quasi nova. insolita. transcendentia et divina. Eadem denique dicuntur *virtutes*, quia sunt opera virtutis et omnipotentiæ Dei.

5 NON ENIM ANGELIS SUBJECIT DEUS ORBEM TERRÆ FUTURUM.] q. d. Christo est auscultandum et parendum, non angelis; quia non angeli, sed Christus orbis est dominus et judex.

Quæres; quis hic vocetur *orbis terræ futurus?* Respondet Primo, S. Chrys. esse mundum hunc qui tunc erat futurus, cum Filius Dei erat in sua æternitate, destinatusque et decretus erat a Patre mundi dominus.

Secundo. Franc. Ribera intelligit Ecclesiam Christi, quæ erat futura cum Filius ageret apud Patrem, decernereturque parens et caput Ecclesiæ per suam incarnationem futuræ et nasciturae. Hanc enim dici putat orbem futurum, quia in ea futuri erant novi homines, nova respublica, nova lex, novus rex, nova Sacramenta, novum regnum Christi, non temporale, sed spirituale per fidem et gratiam, quibus inchoamus regnum cœleste, beatum et æternum. q. d. Apostolus, Vos o Hebræi, estis initium hujus orbis futuri, et hujus novi sæculi Christiani, quod non angelis. sed Christo subjecit Deus: quare non Mosi, non legi veteri, sed Christo ejusque novæ legi parere, eamque constanter retinere debetis, cum non Mosi, imo nec angelis, sed Christo Deus vos atque omnes homines subjecerit. Sed valde improprie et obscure Ecclesia vocatur *orbis terræ futurus*, nec usquam in Scriptura ita nominatur.

Itaque Tertio, planissimo et aptissime, Theodor. S. Thomas et Lyran accipiunt orbem futurum post resurrectionem et judicium generale, quem Deus Pater in suo decreto et prædestinatione subjecit, et actu re ipsa subjiciet Christo in fine mundi: tunc enim Christus victis plane omnibus suis hostibus, plenissimo triumpho, imperio et dominio, cum suis Sanctis in hoc orbe regnabit. Id patet ex v. 8. ubi cum Paulus citasset illud Psalmi, *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*, subdit, *Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei*. q. d. Sed videbimus omnia Christo subjecta in orbe futuro, post resurrectionem: passim enim Hebræos ad constantiam in fide et tolerantiam persecutionum excitat hic Paulus, per spem beatitudinis et gloriæ cœlestis, futuræque resurrectionis, et innovationis mundi,

rerumque omnium. Hinc Isaiæ 9. 6 Christus vocatur *pater futuri sæculi*, id est, Dominus Beatorum et totius mundi in resurrectione renovandi. Hinc etiam Isaiæ 65 17. in futuro hoc orbe et sæculo dicitur creandus esse novus mundus, novi cœli, nova terra.

Dices, Quomodo de hoc orbe addit Apostolus dicens, *De qua loquimur?* Hactenus enim non egit de resurrectione, ac futuro post eam orbe.

Respond. Apostolum de resurrectione, et novo orbe in ea futuro egisse c. 1. v. 12 cum ait, *Et velut amictum mutabis eos*, scilicet cœlos in resurrectione. Et v. 6. ubi ait: *Et cum iterum* (puta in resurrectione) *introducit primogenitum in orbem terræ. dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.* Ecce ad hæc verba alludit Apostolus hic: et hic est orbis terræ futurus. Felix, qui hunc orbem futurum semper mente versat, ad eumque se componit.

6. TESTATUS EST AUTEM IN QUODAM LOCO QUIS, DICENS.] Ex testimonio Davidis Ps. 8 probat id, quod dixit; scilicet orbem terræ futurum, Christo esse subjectum.

Nota De Davide dicit, *quis*, id est, quidam, non per contemptum, sed quia loquitur Hebræis, ait Chrysost. qui in Scripturis et in Psalmis erant versatissimi et peritissimi. q d. Ille quem nostis, et quotidie legitis ac teritis, scilicet David, dicit·

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EJUS] Nota, Ps 8. celebret Psaltes Dei creatoris magnitudinem, et beneficentiam, ex tot et tam miris ejus creaturis, ac præsertim ex homine, quem omnium quasi regem et dominum constituit. Id ita esse docet Nazian Theod. Euseb Apollinar. in catena græcorum in Ps 8. et patet ex ipsis Psalmi verbis: *Quoniam*, ait, *videbo cœlos, opera digitorum tuorum, lunam, et stellas, quæ tu fundasti; quid est homo quod memor es ejus? Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuorum: omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universos, insuper et pecora campi, volucres cœli, et pisces maris.* Quis non videt hic describi dominium hominis in pecora et alia animalia, datum homini a Deo in prima sui creatione? quis non videt hisce verbis alludere Psaltem, imo citare verba Dei Gen 1. v. 26. quibus ait? *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: ut præsit piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.*

Dices, Si hic Psalmus canit excellentiam creaturarum, ac præsertim hominis cujuslibet, ergo male Paulus illum appropriat Christo homini.

Respondeo, nego consequentiam. Pro quo Note, Scripturam admittere plures sensus litterales, præsertim cum unus alteri subordinetus est, eumque unus in altero quasi species in suo genere, aut individuum in sua specie continetur et eminet. Tunc enim non tam duo, quam unus e duobus conflatus perfectusque est sensus. Psaltes ergo Psal. 8. celebrat Dei magnificentiam, ex tot tantisque Dei creaturis, maxime hominibus: sed quia inter has creaturas et homines nobilissimus est et eminet Christus; hinc Christo præ cæteris non tantum allegorice, sed et litteraliter appropriatur hic Psalmus, ut patet ex hoc loco Pauli, et ex Matth. 21. 16 et ex 1. Cor. 15 26. Simile est Deuter. 18 15. ubi dicitur: *Prophetam de gente tua suscitabit tibi Dominus: ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb* Primo enim per Prophetam hunc intelligit quoslibet veros Prophetas, puta Isaiam Jeremiam, Oseam, et alios. Secundo. per *Prophetam* proprie intelligit Christum, ut patet Actor. 3 v. 22. et cap. 7. v 37. vide dicta Deuter. 18. v. 15.

Sic et hoc Psal 8. canit Psaltes magnificentiam Dei in Genere ex creatione omnium rerum et hominum, sed maxime Christi, qui caput et vertex est omnium creaturarum et hominum, quique omnium admirandorum et creatorum nodus est, compendium et speculum, unde hebraice hic Psalmus inscribitur למנצח *lamnatsehoeh*,, id est, ut vertit Aquila, Theodotion et V. editio, *victori*, scilicet mortis et diaboli Christo. Septuag. vertunt, *in finem*, id est in Christum, qui finis est peccati et mortis, regnumque satanæ finivit et abolevit. Rursum plenum dominium in pisces, volucres et feras, de quo agit Psaltes v. 8 et 9. soli Christo jam competit. homo enim Deo rebellis, et in pecretum lapsus perdidit hoc perfectum dominium in bestias. Celebrat ergo Psaltes hoc Psal. 8. exaltationem hominis et humanitatis nostræ factam in Christo, et per Christum, tamquam naturæ nostræ ducem, principem et reparatorem. Ita S Chrysost Theodor. Hieron. Theophyl et alii, vel hic vel in Psal. 8. In Christo enim maxime resplendet Dei gloria et magnificentia, tum quia Christus unus inter omnes homines innocentiam et integritatem primævæ creationis humanæ, ac consequenter dominium plenum in omnia animalia retinuit; tum quia in Christo et per Christum, inquit Chrysost. *Mors victa est, dæmones victi, cœli aperti sunt, Spiritus Sanctus missus est, servi liberi facti sunt, inimici filii, et homines angeli effecti sunt, imo Deus homo factus est et homo factus est Deus.*

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EJUS?] Pendet hic versus a præcedenti in Psalm. 8. qui sic habet: *Quoniam videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum, lunam et stellas quæ tu fundasti.* Deinde mox sequitur, *Quid est homo quod memor es ejus?* quasi dicat, cum tuorum cœlorum ac stellarum, o Domine, amplitudinem, motum, pulchritudinem, ac multitudinem et ordinem contemplor, hæque omnia servire homini, esseque locum ejus beatitudini præparatum cogito et meditor, admirabundus exclamo, Quid est, quantula res est homo. quod ita visitas eum? quanta est tua. o Domine, dignatio, quæ homuncionis ita es memor, ita eum curas, et prævenis tua benevolentia, totque beneficiis? præsertim quod in Christo, et per Christum ipsum ita evexeris, et evehas in dies in cœlum usque.

Nota, Pro *homo*, hebraice est אנוש *enos*, id est, miser, fragilis, infirmus, ærumnosus; sicut enim homo dicitur *adam*, ratione materiæ, quia ex *adamo*, id est, terra, formatus est *Adam*, quasi homo ab humo; et sicuti idem homo ratione animæ dicitur איש *isch*, quasi אש id est ignis, nam ut inquit Poeta, *Igneus est illis* (animabus) *vigor et cœlestis origo:* ita homo post lapsum in peccatum et ærumnas, dicitur *enos*, quasi אנוש *anus*; id est, desperatæ salutis, et certæ morti destinatus. Secundo. *enos*, hic alludit ad radicem נשה *naso*, id est. oblivisci, ut littera א in *enos*, non sit radicalis, sed heemantica: sicque *enos* idem est, quod obliviosus, vel oblivioni tradendus. q d.

Quis est ille *enos*, id est, obliviscens homo et stupidus, qui tam tui o Domine, quam suæ salutis obliviscitur, ut ejus recorderis? quis est *enos*, id est, ille ærumnosus, desperatus, memoria indignus, imo morti et oblivioni brevi tradendus, ut tu Domino ejus recordari digneris, itaque recordari, ut eum lapsum erigere, adeoque Christo Deo unire et per Christum salvare et glorificare cogites et destines? Ita Origenes, et Hesychius in Psalm. 8.

Enos ergo dicitur homo infirmus et incurabilis, ac si solus homo sit inter omnes creaturas incurabilis; qui a nemine nisi a solo Deo curari possit, quique salutem et bona sua omnia, ab uno Deo expectare debeat, ac proinde qui, si sapit: in Deo bona ac spe sustineat, in eoque totus secure sine sui ejuscumque rerum curæ recumbat, oportet; inquit Philo lib de Abrahamo.

7. Minuisti eum paulo minus ab angelis.] Hebræum החסיר hechesir, et Græcum ἠλαττωσας significat ita quempiam minui, ut ex majori gradu, honore, aut opulentia et statu ad minorem descendat. Sic enim Christus, cum esset Deus summus et ditissimus, propter nos factus est puer parvulus et pauperrimus; itaque a summo deitatis ad imum humanitatis nostræ descendit, et capite quasi minutus est.

Secundo, pro *paulo minus*, græce est βραχύτι quod respondet Hebræo מעט *meat*; id est, parum, et denotat parvitatem tam temporis quam quantitatis. Unde aliqui cum Syro vertunt, *paulisper* vel *parvo tempore*: alii et potius vertunt, *parva quantitate*, distantia et intervallo, sive parva in re. Utorque sensus huic loco congruit: homo enim parvo intervallo, scilicet corpore mortali et passibili, distat ab angelo; detrahe homini corpus, homo erit angelus. Rursum *paulisper*, scilicet tempore hujus brevis et mortalis vitæ, homo minor est angelis: nam in resurrectione Beati omnes in gloria pares et similes erunt angelis Dei, Lucæ 20. 36. Hæc veriora sunt in homine Christo. Nam natura humana in Christo in parva re, et parvo tempore minor fuit angelis, quia in hac vita ac præsertim in morte et cruce, ut notat Apostolus v. 9 habuit corpus mortale et passibile, cum angeli sint immortales et gloriosi. Hinc in passione humiliatus fuit, afflictus, et tortus valde; adeo ut diceret, *Ego sum vermis et non homo*: sed ita, ut in omni passione tam animi constantiam, quam personæ dignitatem retinuerit, eamque per terræ motum, eclipsim solis, tenebras, aliaque miracula ostenderit. Rursum Christus mortuus quidem et sepultus est, sed ita ut caro ejus quasi sancta at inviolabilis non viderit corruptionem, in altera vero vita, scilicet statim post resurrectionem, Christus accepit corpus immortale et gloriosum, ac consequenter angelis par, imo loco et honore superior effectus est; collocatus enim est ad dexteram Patris.

Secundo, enimo Christus quoad naturam minor est angelis, sed quoad sapientiam, gratiam et gloriam, ot quoad unionem cum Verbo, longe major est, et semper fuit angelis.

Nota. Pro *ab angelis*, hebraicè est *meelohim*, quod S Hieron. Theodotion et V editio vertunt, *a Deo*, idque suo modo verum est: homo enim est Dei imago, et ter earis quidem Deus, ac dominus omnium, unde præ reliquis creaturis homo ad Deum accedit quam maximo Deoque paulo est minor, si cum aliis rebus creatis conferatur, quæ longius a Deo distant. Hoc autem multo verius est in Christo homine. Natura enim humana in Christo licet creata sit, subsistit tamen in eadem subsistentia et persone, in qua Deus, Deique Filius subsistit; hinc quoque sedet ad dexteram Patris quasi loco et honore Patri proximo; ergo paulo minor est Deo. Verum melius Septuaginta, et ex iis S. Paulus, Chaldæus quoque, et Syrus vartunt, *minuisti eum paulo minus ab angelis*. Hebræum enim אלהים *elohim* non tantum Deum, sed et angelos, imo et principes ac judices, qui Dei imperium dominium et gubernationem participant, significat, ut Ps. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebraice *elohim*, id est judicium) *in medio autem deos* (id est judices) *dijudicat*, Psalm. 137. 1. *In conspectu angelorum* (hebraice *elohim*) *psallam tibi*. Psalm 96. 7. *Adorate eum omnes angeli* (hebraice *elohim*) *ejus*. Omnes enim homines, etiam Christus, proprio loquendo ab angelis parum, a Deo vero multum, imo infinitum, minorati sunt distentes et disjuncti. Unde Philip. 2. 7. dicitur quod Christus, *cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit*, dum *in similitudinem hominum factus est, et habitu inventus ut homo*.

Gloria et honore coronasti eum (hominem, maximo Christum) et constituisti eum super opera manuum tuarum.] *Gloria*, scilicet triplici: Primo, quia hominem ad tuam imaginem creasti et formasti, eique mentem rationis, libertatis, beatitudinis et Dei capacem dedisti Secundo, quia hominem *constituisti super opera tua* Hebraice תמשילהו *tamseilehu*, id est, *dominari fecisti*, vel dominum eum constituisti operum tuorum, id est totius mundi, ac præserim omnium animalium, non tantum eleurum, sed et pecorum campi, id est ferarum: hisce enim plene dominabatur Adam in paradiso; jam vero post lapsum homo imperfecte et semiplene eis dominatur, inquit Chrysostomus, quia scilicet animalia quævis homo capere, subjicere et eicurare potest: Christus autem æque ut Adam plene iis dominatur, unde Christo soli hic versus convenit.

Tertio, et maxime, gloria resurrectionis, ascensionis, celebritatis famæ et nominis, judiciariæ potestatis, et perfecti dominii in omnia, coronasti hominem, et humanam naturam in Christo; cum Christum hominem omni hac gloria dotasti, et coronasti, ut patet v. 9.

Nota. *Coronasti*, dupliciter accipi potest: Primo, *coronasti*, id est, copiose et quasi undique einxisti et circumvallasti eum gloria, instar coronæ. *Corona* enim Hebræis copiam et affluentiam significat, ut Psalm. 64. 12. *Benedices coronæ anni benignitatis tuæ*. Ubi coronam *anni* vocat copiam florum, herbarum, segetum, fructuum, quibus quasi coronis coronatur annus benignitatis, id est, annus quem Deus sua benignitate fertilem facit. Unde Hebræi aliter jam distinguentes, et pro עטרת *ateret*, id est *corona*, punctantes עטרת *atarta*, id est *coronasti*, vertunt, coronasti annum bonitate vel beneficentia tua, id est, cumulasti annum proventu abundanti quem largitur bonitas tua. Hinc coronam hanc explicans Psaltes subdit, *Et campi tui replebuntur ubertate*, Sic et Psalm 5. v. 13 *Domine ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*, id est, Domine tua benevolentia, quasi scuto, undique nos communis, protegis et circumvallas. Ps. 102 v.

4. *Qui coronat te in misericordia et miserationibus.* q. d. Deus erga te, o anima, adeo misericors est ut suis miserationibus quasi corona circumcingat te.

Secundo, *coronasti*, id est, coronam gloriæ pro meritis dedisti: q d. Christus luctatus eum morte et dæmone vicit, meruit, obtinuit coronam gloriæ, tum corporis sui, tum famæ et nominis sui, tum pleni dominii in omnia, qua tu, o Domine, eum quasi triumphatorem coronasti: patet v. 9.

8. Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei.] q. d. Ne turbemini, o Hebræi, si dicam Christum regnare, omniaque illi subjecta esse, eo quod videatis hostes Christi vobis dominari, vosque mulctare bonorum jactura, exilio, aliisque pœnis; necdum enim imperator noster Christus cuncta obtinuit, adhuc hostes ei rebellant, necdum futurus orbis (de quo dixi) ad quem suspiramus, apparuit; sed modicum expectate, donec impii impleant mensuram peccatorum suorum, donec finiatur hæc generatio. hoc sæculum, nimirum in fine mundi cuncta Christus obtinebit, eruntque omnia ei subjecta, ac tunc vos eum illo triumphabitis, et dominabimini hostibus vestris, imo rebus omnibus. Ita S. Chrysost.

9. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis, gloria et honore coronatum. ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.] Est hic hyperbaton, sive perturbatio verborum ordo. qui sic clare ordinendus est: *Jesum autem eum videmus gloria et honore coronatum, qui modica*, id est paulo minus, *quam angeli minoratus est, propter* (id est ad, scilicet subeundam) *passionem mortis, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem* Sic enim omnia clare et apte cohærent. Est enim hic antithesis versus præcedentis. q. d. Licet hoc tempore necdum videamus omnia subjecta Christo, videmus tamen ipsum Christum gloria et honora jam coronatum, uti de eo præcinuit Psaltes; quia scilicet Christi nomen, fides, fama et gloria ubique propagatur: omnes enim gentes relictis suis idolis agnoscunt et colunt Christum crucifixum, tamquam suum salvatorem. Unde non dubitamus, sed certissime speramus et credimus, quod sicut unum Psaltis versiculum in Christo impletum videmus, ita et brevi alterum expletum visuri simus, scilicet in resurrectione Christo plane omnia subjecta fore. Jam ergo Christus gloria et honore coronatus vestro, o Hebræi, pro fide certamine ex alto spectat, ut fortiter certantes et vincentes post modicum laborem et tempus coronet corona gloriæ, imo coronæ suæ participes efficiat in omnem æternitatem. Præclaro Tertull. ad Martyras cap. 3. *Vos*, inquit. *benedicti, bonum agonem subituri estis. in quo agonothetes Deus vivus est, xystarches Spiritus Sanctus, corona æternitatis bravium, angelicæ substantiæ politia in cælis, gloria in sæcula sæculorum. Itaque epistates vester Jesus Christus, qui vos Spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nampe enim et athletæ segregantur od strictiorem disciplinam, coguntur, cruciantur, fatigantur, quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi ut coronam corruptibilem consequantur, nos æternam consecuturi: quia virtus duritia extruitur, mollitia vero destruitur.*

Nota το *propter passionem*, non significat Christum per passionem, vel in passione minoratum esse. Sic enim græce dicendum fuisset, δια του παθηματος: jam autem dicitur δια το παθημα, id est, propter passionem ut scilicet pati et mori posset, ideo minoratus est Christus in sua incarnatione, et nativitate humana. Διο ergo, id est propter, hic non materiam vel subjectum, sed causam finalem significat; hanc enim clare explicat, dum subdit.

Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.] *Gratia Dei*, id est, gratuita Dei misericordia. q. d. Minoratus est Christus in nativitate, quia natus est homo passibilis, morti et cruci destinatus: non ex necessitate, non ex merito hominum, vel angelorum, multo minus ex culpa sua, sed ex pura Dei misericordia et gratia. qua voluit Deus Pater eum talem nasci ut pro omnibus mori, omnesque sua morte redimere posset.

Nota Pro χαριτι, id est, *gratia Dei*, Theodor. Theophyl OEcumen. legunt χωρις Θεου, id est sine Deo, vel excepto Deo, adduntque ita corruptum esse hunc locum a Nestorianis; hinc enim illi probant in Christo duas fuisse personas, et Deum ab homine fuisse separatum. Verum ante Nestorium Ambros. lib. de Fide c. 4. legit quoque το *sine Deo*, sicque explicat, Christus pro omnibus *sine Deo*, Id est excepto Deo, mortem gustavit. q. d. Christus pro omnibus omnino, etiam angelis, non autem pro Deo ipso (Deum enim excipio) mortuus est, non quasi angelos redemerit Christus, sed quod angelos hominibus reconciliarit, eorumque lætitiam et gloriam auxerit, dum sedes eorum ex quibus collapsi erant dæmones. per homines restauravit et repievit. Ita S. Ambrosius, Theodor. Theophyl. OEcumen.

Verum legendum est cum nostro Interprete, Syro, Chrysost. et aliis, χαριτι, id est gratia, dono et beneficio Dei; hoc enim verbo tollit ab Hebræis scandalum crucis. Dicebant enim Judæi, Si Christus est tantus et tam gloriosus; cur crucifixus est et mortuus? respondet Apostolus, id immensæ fuisse gratiæ et clementiæ Dei, ut ejus morte nos redimeremur. Licet enim Deus alio modo nos redimere potuisset, tamen noluit quia hic modus, ut scilicet per Christi mortem rediueremur, maxime decebat Dei infinitam bonitatem et misericordiam.

Secundo, quod Noster vertit, *pro omnibus*, græce est υπερ παντος, id est, pro omni, pro quolibet: quod ponitur pro υπερ παντων (et ita forte in Græco hic legendum est) id est pro omnibus.

Tertio, pro *gustaret*, Ribera vult legendum. *gustarit*, ipse enim sine hyperbato hæc sic explicat: Propter passionem mortis, inquit, gloria et honore coronatus est Christus, ex quo sequitur, quod mortem gustarit Christus, non fuisse suæ culpæ, aut peccati alicujus, quod fecerit Christus quoque mortem sit meritus; sed hoc fuisse puræ Dei gratiæ et misericordiæ. Nam vocula *ut*, inquit Ribera hic, ut et alibi, sæpe non finem, sed sequelam, sive id quod consecutum est, significat. Verum omnia exemplaria Latina et Græca habent, γευσηται. id est *gustaret*: et hæc ejus expositio, licet ingeniosa, satis implexa et jejuna videtur;

ergo admittendum est hyperbaton, quod jam dixi, illudque admittit S. August. lib. 3. contra Maximinum cap. 25. S. Thomas, Adamus et alii: tunc enim omnia sunt plana, et hyperbata Apostolus, utpote spiritu turgidus, habet familiaria, ut dixi can. 38.

Hæc ergo sententia pendet et cohæret cum *minoratus est*. q. d. Christus minoratus est, dum factus est homo passibilis, hac de causa. ut scilicet ex magna Dei misericordia, pro hominibus patiens et moriens, eo dem morte et inferno liberaret, uti dixi.

Quarto, dicit Apostolus Christum non comedisse, sed gustasse mortem; quia non mansit Christus, imo vix hæsit in morte: nam statim resurrexit, ita ut videatur mortem non hausisse, nec epotasse, sed degustasse tantum, quomodo infra c. 6. 4. dicuntur nonnulli donum Dei gustare, quod mox evomunt. Ita S. Chrysost. Verum simpliciori et communiori hebraismo *gustare mortem*, idem est, quod mori, sive mox resurgas, sive in morte perdures, ut patet Joan. 8. 52. Matth. 16. 28. et alibi *Sicut medicus*, ait Theoph. *cum videt ægrotum fastidire cibos et pharmaca, prior ipse ea sumit, ut ægrum ad eadem sumendum inducat: ita Christus prior gustavit mortem*, ut *eam gustare non horreat Christianus*.

40. DECEBAT ENIM EUM, PROPTER QUEM OMNIA, QUI MULTOS FILIOS IN GLORIAM ADDUXERAT, AUCTOREM SALUTIS EORUM PER PASSIONEM CONSUMMARE,] id est, decebat Deum Patrem, Christum passioni tradere. Deus enim Pater est is, propter quem et per quem sunt omnia.

Ubi Nota præpositionem *διὰ*, id est *per*, tribui quoque Patri: male ergo ex eo, quod alibi tribui soleat Filio, colligunt Ariani, Filium Patre esse minorem. Rursum male Nestorius illum *propter quem omnia*, dicebat esse Patrem, illum vero *per quem* omnia, esse Filium; quasi hi duo Jesum a se persona distinctum passione consummarint. utrumque enim soli Patri hic tribuitur: idque eo fine. q. d. Apostolus. Quia Deus Pater omnia facit perfectissime propter se et suam gloriam; hinc decebat, ut et Christum passione consummaret, ut scilicet in Christo justitiam, bonitatem, sapientiam, omnemque gloriam ostenderet.

Secundo, *adduxerat*, id est, adducere decreverat et prædestinaverat; sive adduxerat, non actu et re ipsa, sed in æterno suo decreto et prædestinatione. Vide can. 36. Jam per *filios* intelligit justos et sanctos. Loquitur autem Apostolus maxime de Sanctis, qui ante Christum vixerunt, jamque defuncti erant in statu salutis, et certa spe gloriæ; tantum enim expectabant Christum, qui morte sua cœlum et aditum ad gloriam aperiret: hi enim jam quasi adducti ad gloriam, unumque pedem in cœlo habere videbantur. Rursum pro *auctorem*, græce est *ἀρχηγὸν* id est. principem et ducem. q. d. Decebat Deum Patrem, qui multos homines per Christum decreverat adducere ad cœlestem suam gloriam, ut Christum ipsum, quasi auctorem et ducem omnium, passione et morte consummaret; cur id docuerit, subindicat voce *consummare*, et clarius id ipsum explicat vers. sequenti. quia scilicet decebat Christum fratribus assimilari, eisque præire; fratres autem Christi, id est, Sancti omnes, per multas passiones a Deo ad gloriam provecti et perducti sunt, et in dies perducuntur.

Tertio, aliqui hic legunt, *consummari* passive, sed legendum est active *consummare*. Ita Romana et Græca. Ubi Nota, Græcum τελειῶσαι, quod Noster vertit *consummare*, multa significare, et varie verti posse, scilicet Primo, immolare; Secundo, gloriosum facere; Tertio, consummare, vel, ut Syrus, perfectum facere; ut hæc perfectio opponatur et rependatur quasi præmium Christi minutioni, de qua dixit, *Minuisti eum paulo minus ab angelis*. Consummare ergo idem est, quod gloria et honore coronare, sive facere ut Christus resurgens gloriosus sit in cœlo, sedens ad dexteram Patris, et in terra ab hominibus colatur et adoretur, quasi mundi salvator et Dominus. Ita Theophyl. Œcumen. et alii. Quarto, τελειῶσαι idem est, quod consecrare. Unde S. Dionys. lib. de Eccles. hierar. passim Sacramenta vocat τελειώσεις. q. d. Consecrationes, quia verbis sacris quasi formis conficiuntur et quasi consecrantur. Hinc et τελειωθῆναι dicebantur Martyres, quia scilicet per martyrium martyr non tantum perficitur, sed et immolatur atque consecratur Deo. Unde et Christus Joan. 17. 19. ait: *Ego*, ait, *pro eis sanctifico meipsum*, id est, offero, consecro et immolo meipsum Patri tanquam sanctam victimam, ac pretium redemptionis et sanctificationis hominum. Hoc ergo verbo τελειῶσαι, significat Paulus, Christi passiones et dolores non fuisse signa infirmitatis et vilitatis Christi, sed fuisse augusta quædam sacrificia, quibus Christus in pontificem, et redemptorem quasi consecratus et sanctificatus est; ideoque decuisse Christum hasce passiones obire, iisque perfici et consecrari.

Moraliter, vide hic quid sint passiones et afflictiones, quamque utiles sint et nobiles, ideoque non fugiendæ, sed cum Christo et Sanctis omnibus ambiendæ; passionibus enim simus perfecti, gloriosi, sancti, imo victimæ et sacrificia Dei optimi maximi, adeoque hac de causa permisit Deus hominem labi in peccatum et tot ærumnas, ut in tot passionibus magnitudinem suæ gratiæ, virtutis et patientiæ ostenderet; utque iis nos expoliret, perficeret, et ad magnam sanctitatem et gloriam perduceret. Hinc illa pia fidelium est consuetudo, ut, cum quis eorum moritur, dicant, *Consummatus est*, quia scilicet, qui pie mortuus est, omnium suorum laborum et dolorum, omnis patientiæ et virtutis, omnisque meriti, ac consequenter et præmii et gloriæ perfectionem, finem et terminum adeptus est.

11. QUI ENIM SANCTIFICAT, ET QUI SANCTIFICANTUR, EX UNO OMNES.] Supple *sunt* et solent esse, q. d. Christus qui homines in peccatum et mortem lapsos sanctificat: et homines qui a Christo sanctificantur, ex uno, scilicet Adamo, orti et prognati sunt omnes. Vel *ex uno*, in genere neutro, id est, ex una stirpe, ex una et eadem natura, scilicet humana, sunt et constant. Loquitur Apostolus non de Deo, qui quasi Dominus nos sanctificat; nec de Angelis, qui suis monitis et precibus nos sanctificant, sed de Christo, qui nos sanctificat, quasi pontifex, mediator et redemptor noster: hunc enim decet esse ejusdem naturæ cum iis, quos redimit et sanctificat, et hoc est quod ait cap. 5. v. 1. *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur*.

Probat hic Apostolus id quod præcessit, scilicet decuisse Christum, qui quasi salutis auctor multos in gloriam adduxit, et in dies adducit, pati, et per passionem consummari. Id probat hoc argumento: Decet pontificem qui sanctificet, qualis est Christus, et eos qui sanctificantur ab eo, esse ex uno omnes, id est, esse ejusdem naturæ omnes: atqui homines qui sanctificantur sunt naturæ passibilis, miseræ et ærumnosæ, multaque patiuntur, ac tandem moriuntur, ut experientia notissimum est: ergo et Christum decuit esse naturæ passibilis, multaque pati ac mori. Quare hoc explicans Apostolus deinceps usque ad finem capitis, inter alia sic ait v. 17. *Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi: in eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari.* q. d. Ne scandalizemini, o Hebræi, Christi passione, cruce et morte: hæc enim non indecens et indigna, sed maxime congrua et digne fuit decensque Christum. Decebat enim Christum pati et mori, hac de causa, ut scilicet fratribus hominibus assimilaretur, idque Primo, ut sis tum patientiæ et charitatis exemplo præiret, deinde pro eis vitam suam in pretium.

Secundo, ut sanciret justitiam, illique satisfaceret, ne scilicet dedecus peccati maneret sine decore justitiæ, et justæ vindictæ ac pœnæ. Hac de causa pœnam omnem et vindictam hominibus debitam in se homine suscepit Christus, itaque peccatum patiendo expiavit, dum pro peccato, sua passione et morte satisfecit parti læsæ, scilicet Deo offenso.

Tertio, quia decebat ut non angelus, sed homo pro homine satisfaceret, non agendo, sed patiendo: hæc enim est satisfactio, quam postulat reatus et culpa.

Nota. Loquitur Apostolus de Christo, qui sanctificat tamquam pontifex et redemptor, et de iis qui sanctificantur a peccato, ita ut expiatione et victima indigeant, quales sunt homines in peccatum lapsi. Hos enim decet esse ejusdem naturæ: tales autem non sunt angeli qui numquam peccarunt. Hi enim a Christo homine, etiamsi alterius sit naturæ, sanctificari potuerunt, et, ut multi opinantur, de facto sanctificati sunt in primo instanti suæ creationis: quando, ut ait S. Aug. in eis Deus fuit simul condens naturam, et largiens gratiam. Unde hic locus non obstat sententiæ eorum, qui opinantur, Christum non tantum homines, sed et angelos sanctificasse, id est, propter merita Christi non tantum hominibus, sed et angelis a Deo collatam esse gratiam, ut dixi Ephes. 1. 22

Secundo, alii τὸ *ex uno* sic explicant. Ex *uno*, scilicet Deo conditore, tam factus est Christus sanctificans, quam omnes homines qui sanctificantur. Ita Ambros. Anselm. Chrysost. Theod. S. Thom. Theophyl. q. d. Apostolus Omnes fratres sumus ex Deo patre geniti. decuit ergo omnes nos quasi filios Deo patri nostro reconciliari, idque per Christum, utpote fratrem nobilissimum, qui Sanctus sanctorum est, omnesque sanctificat, non autem per alios, qui sanctificantur, et sanctificatione indigent. Decuit itaque Christum nos reconciliare. nos redimere, et pro nobis satisfacere: decuit ergo Christum pati. Verum hic sensus generalior est et difficilior, nec ita stringit et urget, uti prior, qui proinde genuinus est, eumque confirmant omnia sequentia, ac præsertim illud, quod dicitur v. 16. *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit: unde debuit per omnia fratribus similari.* Quibus verbis satis significat Apostolus Christum esse fratrem nostrum, non quia ex Deo factus est, uti et nos, sed quia ex Adamo et Abrahamo natus est, eamdemque nobiscum naturam humanam accepit.

Tertio, S. Dionys. de Ecclesiastica hierarch. p. 4. sub finem, et Cyrill lib. de Fide ad reginas, c. Quod unus sit filius Dei et Dominus Jesus Christus, sic legunt, *qui sanctificat, et sanctificatur*, et intelligunt Christum. Christus enim ita sanctificat, ut simul sanctificetur a Deo q. d. Apostolus, Christus qui sanctificat et simul sanctificat, atque omnes nos ex uno, scilicet Deo, patre sumus geniti. Sed hoc videtur nonnihil contortum: Apostolus enim non dicit, *Qui sanctificat et sanctificatur, et omnes ex uno*; sed dicit, *Qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes.* Adde, omnia exemplaria Græca, Latina et Syra habere, *qui sanctificantur*; non autem, *qui sanctificatur.*

Propter quam causam non confunditur (non erubescit Christus) fratres eos (homines ex uno patre Adamo secum natos) vocare dicens: Nuntiabo nomen tuum (o Pater) 12 Fratribus meis (Apostolis, aliisque quos fideles et Christianos prædicando efficiam) in medio Ecclesiæ (Christianæ a me congregandæ) laudabo te.] Citat v. 23. Ps. 21. quem clarissimum est, scriptum esse de Christi passione, prædicatione, morte et resurrectione. Probat ergo Apostolus Christum, et nos omnes esse ex uno, scilicet patre. genitos, ex eo quod Christus et nos omnes sumus fratres, scilicet, secundum communem tam naturam quam spiritum, quodque Christus Psal. 21. nos vocat fratres suos: si enim sumus fratres Christi, ergo ex uno et eodem patre geniti sumus, tam Christus, quam nos omnes. Simul innuit Apostolus modum, quo Christus nos sanctificat, et ad gloriam adducit, scilicet nuntiendo et prædicando nomen et cultum Dei veri et vivi, qui se a passione, cruce et morte liberavit, et resuscitavit ad vitam immortalem: patet enim ex præc. versiculis et seq. Ps. 21. τὸ *nuntiabo* pertinere ad resurrectionem Christi. q. d. Christus, Post meam a morte et cruce liberationem et resurrectionem, nuntiabo et celebrabo coram Apostolis, meisque discipulis Dei liberatoris et resuscitatoris nomen et gloriam. Magna dignatio et consolatio nostra esse debet, quod Christus etiam post resurrectionem immortalis jam et gloriosus, nos dignetur vocare fratres suos, et quasi fratribus hæreditatem suam in cœlis nobis præparet.

13. Et iterum: Ego ero fidens in eum.] Citat Ps. 17. v. 3 quo Psalmo (ut habet titulus 2. Reg. cap. ult.) David ad litteram gratias egit Deo, quod toties a Saule, Philisthæis aliisque hostibus et periculis se liberarit. Allegorice competit Christo, qui Deo gratias agit, quod a Judæis, dæmonibus, passione, cruce, morte, omnique malo se liberarit: unde ait v. 3 *Ego ero fidens in eum.* q. d. Ego Christus instar aliorum hominum, morti et miseriis obnoxius, in persecutione, passione et tribulatione, perinde ut David, constitutus, in communi Deo patre sperabo, eumque fidens invocabo, ut liberet me. Probat Apostolus alio testimo

nio Christum et omnes nos esse ex uno Adamo progenitos, sive Christum ejusdem nobiscum esse naturæ passibilis, miseriis et morti obnoxiæ, ex eo quod Christus sperans et invocans Patrem, hoc ipso testetur, se in afflictione et passione esse positum.

Verum verius videtur, Apostolum non citare hic Ps. 17. v. 3. Ibi enim in Græco est ἐλπιῶ, sed Isaiæ 8. 17. ubi dicit Isaias in persona Christi: *Et expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob. et præstolabor eum;* ubi pro *præstolabor eum*, Septuag. vertunt, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. id est, fidens ero in eo, uti ad verbum citat hic Paulus. Nota. Dixerat Isaias illo c. nasciturum filium, cui nomen erit, *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, id est Christum, qui spoliaturus erat infernum et dæmones: unde v. 8. vocat eum Emmanuelem, mox v. 14. dicit, quod Christus Judæis sit futurus *in lapidem offensionis, et in petram scandali*, ita ut multi ex eis ad illum offendant, cadant et conterantur. Quod quia triste erat, videbaturque Christi Salvatoris fortitudini et spoliatione adversari; hinc statim seipsum in persona Christi consolans Isaias subdit, dicens: *Et expectabo Dominum, et præstolabor eum*. q. d. Videtur Deus populi sui oblitus, eumque abjecisse, quia nolunt Judæi mihi credere: ego tamen animo non cadam, spem non abjiciam, sed præstolabor eum, confidens aliquos saltem me conversurum ex Judæis, puta Apostolos, qui deinde omnes gentes convertant, itaque prædentur et spolient totum diaboli regnum.

Ex quibus patet Apostolum hac citatione et testimonio, non tam probare Christum esse ejusdem nobiscum naturæ passibilis (uti probavit testimonio præcedenti) quam quod omnes gentes per Christum sanctificentur, itaque in filios et fratres adoptentur, et ad gloriam adducantur.

Et iterum: Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus.] Pergit citare Apostolus sequentia Isaiæ verba, quorum hæc plena est sententia: *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel*. Loquitur Isaias in persona Christi, sive quasi typus Christi, ut dixi. q. d. Sicut ego Isaias et mei discipuli, puta alii Prophetæ, me sequentes, ut Ezechiel c. 24 ver. 24 Zacharias c. 3. 8 et alii, hoc ipso quo divitias et honores contemnimus, ac tam seria prædicamus et vaticinamur, a Scribis et Judæis quasi stulti irridemur, habemurque quasi portenta et ostenta Israelis: ita et Christus, cujus ego Isaias sum præcursor et typus, cum suis Apostolis ac discipulis ob novitatem vitæ, doctrinæ, paupertatis, humilitatis, passionis, superbis Judæis et Philosophis erit quasi portentum, spectaculum et ludibrium. Ita Origenes, Basil. Cyril. et alii in Isaiæ c. 8 et hoc est quod ait Apostolus 1. Cor. 1. 23. *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam*

Hoc ergo Isaiæ testimonio Apostolus probat utrumque, scilicet Primo, Christum cum hominibus ejusdem esse naturæ passibilis, multaque esse passum: hoc enim significatur, cum ait, *Ecce ego et pueri*, id est filii, quos scilicet naturæ meæ passibilis et mortalis consortes, tamquam pontifex spiritualiter gigno, facioque Christianos, cum quibus factus sum ludibrium et portentum Israel, ut patet ex v. sequenti.

Secundo, hoc eodem testimonio probat Apostolus Christum omnes sanctificare: hoc enim ipso quo Christus filios gignit, eosdem sanctificat

Nota. Pro *pueri*, hebraice est ילדים *jeladim*, id est nati, sive filii ac pueri. Vide Clementem Alex. l. 1. Pædag. toto cap. 5. ubi pulchre docet omnes Christianos dici et esse debere pueros, per morum et animi innocentiam, simplicitatem, facilitatem et teneritudinem, idque ut se conforment suo exemplari, scilicet Christo puero, de quo dixit Isaias c. 9. vers. 6. *Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis.*

14. Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem.] *Communicare carni et sanguini*, est esse participem carnis et sanguinis, id est humanæ naturæ, quæ carne et sanguine constat. q. d. Quia homines, quos Christus suos pueros et filios vocare dignatur, constant carne et sanguine, id est, natura humana fragili et passibili; hinc eamdem induit quoque Christus, factusque est homo fragilis et passibilis. Pulchre S. Aug. in Sententiis n. 262. *Sicut*, ait, *lac non transit nisi per carnem, ut parvulum pascat qui panem edere non potest: sic nisi Sapientia Dei, quæ panis est angelorum, ad homines dignaretur venire per carnem, nemo ad Verbi divinitatem contemplandum non posset accedere. Quia ergo lux a tenebris non poterat comprehendi, ipsa lux mortalitatem subiit tenebrarum, et per similitudinem carnis peccati, participationem dedit luminis veri.*

Ex hoc loco, ut recte docet S. Cyrill. epist. 8. ad Nestorium, patet Christum uti carnem, ita et sanguinem humanum assumpsisse, eumque non mediante carne et venis, sed immediate, ut verior habet Theologorum sententia, Verbo univisse: cujus ratio est quod sanguis, esto non sit animatus, uti caro animata est, proprie pertineat ad veritatem humanæ naturæ, et in Christo fuerit pretium redemptionis nostræ: unde et in consecratione calicis Eucharistiæ, cum sanguine Christi concomitanter ponitur totum suppositum Christi. Idipsum hic satis insinuat Apostolus, cum Christum tam sanguini, quam carni, id est utrique, æque et immediate communicasse significat. Denique tradunt graves auctores, Clementem VI hanc sententiam cujusdam dicentis sanguinem Christi in triduo mortis ejus, non fuisse Verbo unitum, utpote separatum a carne, ideoque nec latriæ adorandum fuisse, damnasse, ut erroneam in fide.

Idem censent Theologi de reliquis humoribus, et spiritibus tum vitalibus, tum animalibus in Christo, scilicet hæc omnia a Christi persona immediate fuisse assumpta et terminata. Secus est de accidentibus corporis et animæ: hæc enim suscepit Christus non immediate, sed mediante corpore cui inhærent. Hac de re plura qui volet, videat apud Scholasticos, et inter alios apud Franc. Suarez 3. p. disp. 15. sect. 6.

Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium.] q. d. Christus communicavit nostræ carni et sanguini, id est, factus est homo, ut mori posset (quatenus enim Deus est, mori non poterat) idque hoc fine, ut scilicet per mortem suam destrueret diabolum, qui per peccatum nos trahebat in mortem corporis et animæ, tam præsentem quam æternam. Unde patet τὸ *mortis*, posteriori loco latius capi, quam

priori: priori enim tantum mortem corporis præsentem et temporariam significat: hanc enim solum obivit Christus, posteriori vero significat mortem tam corporis, quam animæ, eamque tam præsentem, quam æternam: ad hanc enim pertrahit diabolus, illique præest.

Nota, diabolum habuisse mortis imperium non eo modo, quo rex ut princeps dicitur in suos habere imperium, sed eo modo quo tyrannus, aut potius eo modo quo carnifex habet imperium in eos qui morti adjudicati, et suæ potestati ac manibus traditi sunt: diabolus enim in homines nullum unquam habuit jus aut legitimum dominium et imperium, sed tantum homines peccantes a justo judice Deo suæ potestati traditos, quasi carnifex, exagitat et morte mulctat. Dicitur ergo diabolus habere imperium mortis, quia homines impellit in peccatum, et consequenter in mortem. Quod ipse unice cupit, optat et gaudet, eosque qui mortui sunt et damnati, in morte et damnatione perpetua tenet, eisque præsidet et imperat.

Hinc Secundo, dicitur Christus destruxisse diabolum, non quod personam aut substantiam diaboli destruxerit et annihilarit, sed quia ejus regnum et imperium destruxit, dum sua morte homines a morte præsenti et æterna, ac consequenter a potestate dæmonis liberavit, effecitque ut homines a morte ad vitam resurgerent immortalem et æternam: sic enim rex aut tyrannus dicitur destrui, cum ejus regnum aut tyrannis destruitur, puta eum ipse suo regno et potestate tyrannica privatur et despoliatur.

15. ET LIBERARET EOS QUI TIMORE MORTIS PER TOTAM VITAM OBNOXII ERANT SERVITUTI.] *Servitutem* vocat metum et horrorem mortis, quotidie oculis et menti obversantis: hic enim metus et horror omnes homines quasi servos opprimebat, et quasi vinctos sub se detinebat, mirisque angoribus cruciabat, idque partim ex eo quod mors in se sit horribilis, et, ut ait Aristot. *Omnium terribilium hujus vitæ terribilissimum*; partim et magis ex eo, quod homines nescirent, quo post mortem essent deventuri, quid futurum esset de anima sua separata a corpore; an illa in cœlum, an in infernum, an in aliquem alium locum foret releganda; an beata, an misera esset futura. Imo cum ante Christum plerique essent impii, et putarent, vel certe suspicarentur animam esse immortalem, nihil aliud post hanc vitam quam æternam mortem, et tormenta gehennæ expectare poterant; sicut reus humi eidit eum deducitur in carcerem, ita eum ingreditur, ut non speret se inde nisi ad mortem exiturum.

Ita Adrianus Imp. moriturus, ait Spartianus in ejus Vita, animæ suæ hoc carmine occinuit: *Animula, vagula, blandula, hospes comesque corporis, quæ nunc abibis in loca pallidula, rigida, nudula, nec, ut soles, dabis jocos.* Ita Aristoteles moriturus, anxius dixisse fertur: *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quo venturus sim nescio, atta men tu Ens entium, causa causarum miserere mei,* q. d. Apost. Christus liberavit homines ab horrore et angore mortis, effecitque ut homines, qui antea mortem horrebant, quasi æternæ mortis exordium, et sub timore mortis, utpote eum ira et vindicta Dei conjunctæ, ob peccata sua anxii, quasi serviebant, et quasi servi captivi in mortis metu et horrore tenebantur,

nunc per Christum a peccato et morte liberati, fidentes et alacres accedant ad mortem, tanquam ad ærumnarum terminum, et melioris vitæ exordium, ut dicant. Vita mihi est in tædio, mors in desiderio: cupio dissolvi et esse cum Christo; mihi vivere Christus est, et mori lucrum. Ita Theoph. OEcum. et alii.

Est hic locus moralis, quod Christiani mortem horrere et timere non debeant. Vide Chrysost. in mo- [illegible]
funetis orare, psallere et justa funebria, eo modo quo jam facimus, peregere solitos, insuper ex ritu gentilitio consuevisse adhibere lamentatrices, quæ omnibus fletum et complorationem moverent: sed idipsum, ne scilicet hasce amplius adhibeant, vetat Chrys. sub pœna excommunicationis; eo quod Christiani mortuos suos lugere non debeant, quasi mortuos, sed credere et sperare eos transire per mortem ad vitam meliorem. *Dic mihi*, ait, *quid sibi volunt lampades istæ* (in funere) *tam splendidæ? nonne sicut athletas, mortuos comitamur? Quid etiam hymni? nonne ut Deum glorificemus, et ei gratias agamus, quod jam coronavit discedentem, quod a laboribus liberavit, quod a timore liberatum apud se habet, nonne propter hoc hymni? nonne propter hoc psalmodia? omnia ista gaudentium sunt:* Et infra: *Si quis ergo lamentatrices istas conduxerit, per multum tempus eum ab Ecclesia arcebo quasi idololatram.* Et in morali hom. 5. *Si*, ait, *tuba pietatis vocaverit, confestim procede et contemne animam, ingredere cum multa alacritate in agonem, rumpe faciem adversariorum, concide faciem diaboli, statue tropheum. Sanguinis oportet esse plenam Christi vitam: cum tanta ergo alacritate proprium sanguinem effundamus pro Christo, cum quanta aquam quis effundit; et cum tanta facilitate carnem exuere debemus, cum quanta vestimentum exuimus.*

Scripsit et S. Cypr. (quem secutus est S. Ambros. l. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, in quo docet Christianis mortem non esse timendam, sed expetendam. Accipe pauca e multis. *Quid*, inquit, *est in mundo et vita hac nisi pugna cum ira, gula, libidine? hinc gratulatur. Sapiens raptum esse justum, ne malitia mutaret intellectum ejus: ita et Simeon, Nunc dimittis, ait, servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace. Fidem resurrectionis non habet, qui ad meliora non festinat. Hinc angelus quemdam mori timentem alloquens et increpans ait: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Si domus minaretur ruinam, nonne ex ea migrares? si navis in procella periclitaretur, nonne ad portum confugeres: mundus hic senescit, et ruinam minatur quin migras ad Patrem? ubi de charorum turba expectat de sua salute secura, de tua sollicita.* Quod multis sub finem libri prosequitur. Quare idem Cypr. lib. de Laude martyrii. *Quid est*, ait, *martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, iter patientiæ, magister domus vitæ, quo profecto etiam eo occidunt quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari.* Vide dicta Philip. 1. v. 23.

Ita Conradus Teutonicus discipulus S. Dominici vir miræ humilitatis, charitatis et patientiæ in morbis acribus semper habebat illud sponsæ in Canticis in ore: *Dilectus meus mihi, et ego illi; donec aspiret dies,*

inclinentur umbræ, prædixit se moriturum in die Nativitatis B. Virginis anno Christi 1239 cui valde erat devotus. Moriturus ergo fratribus circumstantibus dixit: *Scitote fratres me mori fideliter, amanter, confidenter, et hilariter. Fideliter, quia morior in fide Jesu Christi Domini mei et matris Ecclesiæ. Amanter, quia a die quo indui hunc sanctum habitum, studui me conservare semper in gratia Dei, eique in omnibus quod meum placere. Confidenter, quia scio quod post mortem ibo ad domum Domini mei. Hilariter, quia istud punctum mortis in quo me videtis, tantum est transitus a planctu ad risum, a labore ad quietem.* Alius eodem nomine et eodem anno fixe intuens Christum crucifixum, cancellatis in crucis formam manibus, facie læta et ridenti dicens, *Educ de carcere animam meam, ut confiteatur nomini tuo Domine* : terque hunc versiculum repetens oculos cum vita clausit, et in cœlum evolavit, uti refert Ferdinandus Castiglius in historia Ordinis S. Dominici parte 1. l. 2. c. 19. Idem c. 65. Narrat F. Romæum ejusdem Ordinis magnum sui et mundi contemptorem perpetuo habuisse in ore illum versum Ps. 126. *Cum dederit dilectis suis somnum ; ecce hæreditas Domini*, eoque se in omni labore et ærumna exhilarare solitum. Cumque moriturus esset anno Christi 1261. Frater quidam absens nesciens eum versari in agone mortis, audiit angelos eumdem versiculum canentes : unde ad Romæum accurrens, eum agonizantem eoque morientem reperit. Ibidem narrat F. Bernard. Canzium Tolosanum, insignem prædicatorem, cum moreretur, apparuisse socia cuidam existenti Lugduni in veste candida et lucida ac cantasse: *Edent pauperes et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum, vivent corda eorum in sæculum sæculi.* Ibidem l. 3. c. 50. narrat F. Munium, qui creatus fuit Episcopus Palentinus, magnæ patientiæ virum. In morte dixisse, *In pace in idipsum dormiam et requiescam.* Itaque senete obdormivisse in Domino. Narrat S. Gregorius lib. 4. Dial. cap. 47. Merulum spiritu ferventem, vidisse delabi sibi e cœlo in caput candidam coronam. Nec mora, ait, morbo correptus abiit ad Dominum hilaris ; ejusque e sepulchro post annos quatuordecim, cum ei cumfoderetur, tanta odoris fragrantia manavit, ac si omnia illic florum aromatumque copia collecta esset.

16. Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.] Id est, Christus non assumpsit angelicam naturam, ut eam repararet, sed humanam ex posteris Abrahæ. Ita passim Patres et interpretes. Ac S. Bern. tract. de Gradibus humilitatis: *De Verbo*, ait, *Dei dictum est, quod non angelos apprehendit, hoc est, non in unam sibi personam assumpsit, sed semen Abrahæ. Neque enim legitur, Verbum angelus factum est, sed Verbum caro factum est, et caro de carne Abrahæ, juxta promissionem quæ illi primum facta est.* Verum, quia Græcum ἐπιλαμβάνεται est præsentis temporis, non autem præteriti; q. d. Assumit, non autem Assumpsit; falsum autem in præsenti est dicere, quod Christus assumet humanam naturam. Rursum quia minus congrue et apte dicitur Christum assumere angelos aut semen Abrahæ, pro eo quod diceretur Christum assumere angelicam aut humanam naturam ex posteris Abrahæ; hinc melius noster Interpres vertit non *assumit*, sed *apprehendit*. Cujus vim explicans Chrys. verbum ait, ἐπιλαμβάνεται, id est apprehendit, metaphoram habet sumptam ab eo qui magno studio sequitur aliquem, omniaque facit ut fugientem occupet et apprehendat: nos fugiebamus a Deo, ipse nos insecutus est, et velut injecta manu apprehendit nos, nec passus est perire. *Apprehendit* ergo idem est quod insequitur, et insequendo apprehendit. q. d. Quod hactenus dixi Christum factum esse hominem ut homines liberaret, id patet ex eo quod Christus angelos lapsos non sit insecutus, nec insequatur, ut eos ad Dei gratiam et salutem revocet et reducat; sed quod insecutus sit homines, dum humanam naturam assumpsit, hominesque ad se vocavit et traxit, et in dies insequatur homines lapsos, iisque manus injiciat, uti fecit Saulo, eosque apprehendat, ut eos ad salutem perducat. Hinc apte ait Christum apprehendisse semen non Adæ, sed Abrahæ; tum quia scribit Hebræis, qui expectabant Messiam Abrahæ patri suo promissum, tum quia Christus solos eos apprehendit et salvat, qui sunt semen Abrahæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum, id est, qui sunt fideles, quique fidem et obedientiam Abrahæ imitantur.

Sic Græcum ἐπιλαμβάνεται alibi sæpe Paulus sumit, pro insequi, assequi, manum injicere et apprehendere. Ut 1. Timoth. 6. 12. ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, id est, persequere et *apprehende vitam æternam*. Hebr. 8. 9. ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, id est, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti.

17. Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret, et fidelis pontifex.] q. d. Quia Christus homines apprehendit, voluitque homo fieri, ut posset esse hominum pontifex, redemptor et salvator: hinc decuit eum per omnia similem fieri aliis hominibus, tamquam fratribus suis: incongruum enim est et indecens, ut frater fratri præcellere et dissimilis esse velit. Nota. *To per omnia* accommodate accipiendum est: non enim Christus peccatum et concupiscentiam assumpsit, qui habuit, sicut habent alii homines; *omnia* ergo, scilicet, non quæ culpæ, sed quæ naturæ humanæ sunt communia, puta naturæ humanæ communes dolores et passiones omnes, suscepit Christus. *Nam et nutrimenti*, ait, Theod. *fuit particeps, sicut et nos, et laborem sustinuit, et anxio fuit animo, et flevit, et mortem subiit sicut et nos.* Hæc enim solum pontificem nostrum et redemptorem assumere decebat. Cum ergo dicit *omnia*, excipe peccatum et concupiscentiam, quæ ad peccatum vergit et trahit: hæc enim excipit Apostolus cap. 4. v. 15. Rursum excipe naturæ vitia, puta cæcitatem, surditatem, febres, aliosque morbos, qui non tam naturæ totius, quam privatorum et certorum hominum sunt defectus et vitia, quæ proinde non decuit Christum suscipere. Morbi enim oriuntur, vel ex imperfecta corporis formatione, et vitio seminis, vel ex intemperantia, vel ex inscientia et imprudentia, qua res noxias valetudini ignoramus, vel non advertimus. Horum autem nihil fuit in Christo: Christi enim corpus perfectissimum fuit utpote formatum a Spiritu Sancto. Rursum Christus temperantissimus erat, omniumque rerum etiam medicorum peritissimus, et longe peritior Adamo, qui in

statu innocentiæ nulli morbo obnoxius fuit. Christus ergo corpus suum optime contemperatum sua temperantia, sapientia et providentia conservabat a noxiis, quæ valetudinem lædere poterant, in perpetua temperie et sanitate. Adde, ubi nulla erat concupiscentia, nullum decuisse esse morbum, præsertim cum morbus impedimento fuisset laboribus, peregrinationi et prædicationi Christi. Ita ex Damasceno D. Thom. 3. p. q. 14 a. 4. et ibidem Suarez et alii. Sensus ergo Apostoli est. q. d. Christus non habuit corpus cœleste et impassibile, uti voluerunt Valentiniani; sed terrestre, mortale, passibile, simile nostro, ut fami, frigori, algori, plagis et verberibus esset obnoxium, æque ac nostrum, idque eo fine, ut scilicet *misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum:* id est, ut misereri nostri disceret Christus per experientiam miseriæ nostræ, ejusque sensu tangeretur. Licet enim illam, uti et alia omnia per scientiam infusam optime nosset; tamen non noverat illam per scientiam experimentalem: longe enim aliter ærumnas et miserias cognoscimus, dum eas ipsi experimur, quam dum eas speculamur, vel in aliis intuemur. Rursum passiones nostras suscepit Christus hoc fine, ut *fieret fidelis pontifex*, id est, ut vere et fideliter obiret munus pontificis, quod est, Deum placare et homines Deo reconciliare; illud autem facere non potuit Christus, nisi patiendo et moriendo: nec enim aliter divinæ justitiæ et voluntati satisfieri poterat.

Posset Secundo, *fidelis* accipi passive q. d. *fidelis*, id est, talis ob experientiam et condolentiam miseriæ nostræ, cui merito fideremus et crederemus nos omniaque nostra. Unde S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis sic explicat: *Christus*, inquit, *humanis voluit communicare miseriis (quod est per omnia fratribus assimilari) ut similiter passis ac tentatis misereri ac compati ipso disceret experimento. Quo quidem experimento non dico ut sapientior efficeretur, sed propinquior videretur, quatenus infirmi filii Adam (quos suos fieri et appellari fratres non dedignatus est) suas illi infirmitates committere non dubitarent, qui sanare illas et posset ut Deus, et vellet ut proximus, et* cognosceret *ut eas tem passus*

Ad Deum.] Græce τα προς τον Θεον, intelligitur κατα, q. d. κατα τα προς τον Θεον, id est, secundum ea quæ spectant ad Deum, quæque apud Deum erant agenda, ut scilicet fidelis esset pontifex iis in rebus, quæ spectant Dei reconciliationem cum hominibus: unde explicans subdit: *Ut repropitiaret peccata populi*, id est, ut vertit Vatablus et Erasmus, ad expiandum peccata populi.

18 In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari.] Nota græcismum. *In eo in quo passus est*, id est, idem quod passus est, vel quia passus est. Secundo, *tentatus* idem est quod vexatus et afflictus. Unde in Græco deest copula *et*, ita ut το *tentatus* cohæreat cum *passus*, illudque explicet et inculcet: habent enim Græca sic, ἐν ᾧ γαρ πεπονθεν αὐτος πειρασθεις, id est, *in eo enim quod ipse passus est cum tentaretur*, id est, affligeretur et vexaretur: hoc ipso ergo quo passus est, tentatus est Christus. Sic dicimus nos tentari fame, frigore, febri, id est, iis affligi, cruciari. Tentatio itaque hic vocatur quævis afflictio et dolor, quia hisce tentatur, id est, probatur et exploratur, cujusque virtus et patientia. Hoc ergo sensu ait S. Jacob. c. 1. 2 *Omne gaudium existimate fratres, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur.* Alii non improbabiliter tentationem a passione distinguunt eo quod noster interpres ea videatur distinguere dicens, *Passus et tentatus.* Itaque tentationem hanc interpretantur sollicitationem ad malum, qua diabolus Christum et Christianos tentat, et ad peccatum impellit: Christus enim tentatione sua meruit nobis opem et auxilium in omni tentatione. Ubi Nota, Christum exterius tantum a diabolo tentationem proponente tentari potuisse; non vero interius a concupiscentia aut motu aliquo phantasiæ inordinato: hic enim in Christo esse non potuit. Rursum hunc versum OEcumen. Vatabl. et Erasmus ita vertunt, *nam ex hoc quod contigit ipsi tentatum esse, potest et iis qui tentantur auxiliari.* Sic enim Græcum πεπονθεν æque ac Latinum *passus est*, subinde capitur pro contigit, ut cum dicimus: Quid passus es ut ita rides et exultes? id est, quid tibi contigit tam lætum ac faustum, ut ita exultes? Verum nostra versio, ac consequenter primus sensus jam datus plenior est, certior et solidior.

Potens est et eis qui tentantur auxiliari.] Το *potens*, idem est, quod aptus et idoneus; sic enim hanc Christi potentiam explicat Apostolus c. 5. v. 2. cum ait, *Qui condolere possit* (id est, idoneus, aptus et facilis sit ad condolendum) *iis qui ignorant et errant.* Hunc sensum exigit vox *enim*, quæ dat causam cur vers. præced. dixerit Christum esse misericordem pontificem, quia scilicet potens, id est, aptus et facilis et proclivis est, ut tentatorum misereatur, iisque auxilietur. Unde Theophyl. *potens*, inquit, id est pronus, promptus et paratus est ad auxiliandum: qui enim proclives et propensi sunt ad misericordiam, hi maxime apti et idonei, maximeque potentes et efficaces sunt ad auxiliandum. Secundo tamen, Chrysost. το *potens* proprie capit, datque hunc sensum bene congruum et appositum. Dixerat Apostolus Christum esse pontificem misericordem et fidelem: requirebatur tertia conditio pontificis, ut sit potens auxiliari, ne quis putaret hanc in Christo desiderari, ideoque a se omissam esse; hinc Apostolus quasi præoccupans hanc objectionem subdit, de hac conditione non posse esse dubium. q. d. Dixi Christum habere omnes conditiones veri pontificis, scilicet misericordiam et fidelitatem: nam quod ad tertiam scilicet potentiam attinet, certum est illam Christo non deesse; quia Christus sua tentatione et passione injusta sibi utpote innocenti inflicta meruit dominari omnibus tam tentationibus et passionibus, quam dæmonibus et hominibus eas infligentibus, ac consequenter meruit, ut possit iis qui tentantur et patiuntur, auxiliari, eosque victores et triumphatores efficere.

Moraliter hic Nota, eos qui tentationes in seipsis vincunt, juste a Deo hoc præmio donari ut aliis eadem tentatione pulsatis auxilientur, eamque in iis evincant. Ita qui spiritum superbiæ, gulæ, iræ in se perdomuerint, facile eumdem in aliis edomabunt. Ita qui scrupulos in se superarunt, scrupulosos facile sanabunt. Imo sanctorum anachoretarum hic fuit sensus et sententia, ut, quem quisque dæmonem se tentantem superaret, eumdem ab aliorum non tantum mentibus, sed et corporibus ab eo obsessis et possessis expulsurum dictitarent. Ut alios taceam, Abbas Pityrion, discipulus

S. Antonii, ejusque spiritus hæres, atque in expellendis dæmonibus potens et efficax, suos idipsum docuit, cum apud Palladium in Lausiaca c. 74. ita loquitur: *Quisquis, o filii, vult exigere dæmones, prius in servitutem redigat affectiones animi, qualem enim quis superarit affectionem, ejus quoque expellit dæmonem: oportet autem vos paulatim vincere affectiones, ut earum expellatis dæmones. Si quis ergo gulam superaverit, expellit ejus dæmonem.*

Hinc rursum Sancti in cœlo beati, qui in hac vita multa passi sunt, invocantur a nobis, ut in eo quod passi sunt, nobis idem patientibus auxilientur apud Deum. Ita a sanctis virginibus, quæ pro castitate ad mortem usque certarunt, petimus opem in tentatione libidinis Ita a SS. Martyribus petimus, ut nobis impetrent robur in tentationibus fidei, et persecutionibus hæreticorum et infidelium Ita a S. Job, Eustachio, et similibus petimus in infortuniis et adversis patientiam. Quinimo particulatim, in dolore dentium invocamus S. Apolloniam, cui pro Christo excussi sunt dentes. In peste invocamus S Rochum, cujus insignis charitas in iis qui peste laborabant curandis tota Italia celebratur In maris tempestate invocamus S. Nicolaum, qui vivens eam miraculose sedavit. In vinculis invocamus S. Leonardum qui vivens multos vinculis liberavit. In morbo comitiali invocamus S. Valentinum; in infamia et ignominia S. Susannam: hanc enim ipsa pro castitate subiit, et suis precibus depulit. In aliis morbis et ærumnis alios invocamus Sanctos, qui easdem perpessi sunt. Hæc enim congrua eorum passioni et patientiæ merces a Deo tributa est, ut ad eorum preces Deus simili passione laborantibus opitulari et succurrere, itaque Sanctos suos glorificare velit et destinarit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆFERT CHRISTUM MOSI TAMQUAM DOMINUM FAMULO.

DEINDE V. 7. AD FINEM, EXEMPLO PATRUM QUI OB INCREDULITATEM TERRA PROMISSA EXCLUSI SUNT, DETERRET HEBRÆOS AB APOSTASIA A FIDE CHRISTI, NE ET IPSI COELO EXCLUDANTUR. HODIE, INQUIT, SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA, ETC. URGETQUE TO HODIE.

1 Unde fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate Apostolum et pontificem confessionis nostræ Jesum: 2. Qui fidelis est ei, qui fecit illum, sicut et Moyses in omni domo ejus. 3. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam. 4. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creavit, Deus est. 5. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo ejus tamquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant: 6. Christus vero tamquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam et gloriam spei usque ad finem firmam retineamus. 7. Quapropter sicut dicit Spiritus Sanctus: Hodie si vocem ejus audieritis, 8. nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis in deserto, 9. ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt, et viderunt opera mea. 10. Quadraginta annis: Propter quod infensus fui generationi huic, et dixi: Semper errant corde. ipsi autem non cognoverunt vias meas, 11. sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam. 12. Videte fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendi a Deo vivo: 13. sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies: donec Hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. 14. Participes enim Christi effecti sumus: si tamen initium substantiæ ejus usque ad finem firmum retineamus. 15. Dum dicitur: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione. 16. Quidam enim audientes exacerbaverunt, sed non universi, qui profecti sunt ex Ægypto per Moysen. 17. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nonne illis, qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto? 18. Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius, nisi illis, qui increduli fuerunt? 19. Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

1 UNDE FRATRES SANCTI, VOCATIONIS COELESTIS PARTICIPES, CONSIDERATE APOSTOLUM ET PONTIFICEM CONFESSIONIS NOSTRÆ JESUM.] Christiani olim vocabantur *fratres* ob mutuam charitatem et communionem in Christo. Vocabantur et *sancti* ob sanctitatem baptismo acceptam, et vitæ morumque innocentiam q. d. Vos, o Hebræi Christiani, vocati estis. non ad bona terrena, quæ in judaismo vobis olim promittebantur, sed ad bona cœlestia possidenda. Considerate ergo non Mosen, non Aaronem olim pontificem vestrum: sed Jesum,

qui hujus vocationis est auctor et pontifex. Nota. Vocat Paulus Christum Apostolum, id est, legatum Dei, quem scilicet Deus legavit ad homines, maxime Hebræos, ut eos doceret, et Deo reconciliaret. *Apostolus* ergo idem est, quod Propheta, doctor et legislator missus a Deo: *Pontifex* autem idem est, quod summus sacerdos qui Deum placet, oretque pro populo.

Nota Secundo. *Confessionem* vocat Apostolus fidem et religionem, quam confitemur et profitemur: confessio enim hæc non est aliud quam professio fidei et legis Evangelicæ, quam docuit nos Christus tamquam Apostolus, id est Propheta, doctor et legislator, et tamquam Pontifex noster. Ita Theod. Theophyl. Œcumen. Aliter S. Thom. et Anselm. Apostolus, inquiunt, et Pontifex nostræ confessionis est Christus, quem scilicet omnes Christiani confitemur ac agnoscimus esse Apostolum, Pontificem, et salvatorem nostrum. Sed prior sensus magis est genuinus: sic enim Apostolus *confessionem* solet sumere pro fide et doctrina, quam confessi sumus in baptismo, ut dixi Rom. 10. vers. 10.

Nota Tertio Apostolus c. 1. et 2. ostendit Christum angelis esse majorem, tamquam Deum et Dominum omnium: hoc cap. et seqq. descendit ad Mosem et Aaronem, ostenditque eodem argumento Christum iis longe esse præstantiorem: tota enim difficultas Hebræorum, quam habebant in Christo et christianismo, erat, quod a Mose primo suo legislatore, Apostolo et Prophete avelli non possent. Hinc illa vox Judæorum ad cæcum e Christo illuminatum, Joan. 9. 28. *Tu discipulus illius sis, nos autem Mosi discipuli sumus; nos scimus quia Mosi locutus est Deus, hunc autem nescimus unde sit.*

Paulus ergo hoc c. et seqq. comparat et præfert Christum Mosi, tamquam Apostolum Apostolo; c. vero 6. et seqq. comparat et præfert Christum Aaroni tamquam pontificem pontifici. Licet enim Moses eminenter quoque fuerit pontifex, utpote qui Aaronem in pontificem consecrarit, et Deo sæpius sacrificarit, illumque populo reconciliarit; tamen postquam Aaronem creavit pontificem, illi pontificis munia reliquit, ipse vero Apostoli vices primo sibi a Deo delegatas obivit, ut videlicet esset legislator, Propheta, doctor et dux populi: donec veniret Christus, novus et summus legislator, Propheta, doctor, et dux populi, non tantum Hebræi, sed et Gentilis.

Urget ergo hic Apostolus Hebræos, ut a Mose ad Christum, qui jam advenit, transeant quasi a typo ad antitypum, ab umbra ad veritatem: tota enim hac epistola deinceps Apostolus Hebræis, ex allegorie Mosis, Aaronis, et legis veteris, probat Christi et christianismi per illa adumbrati veritatem et præcellentiam.

2. Qui (Jesus Christus) fidelis est ei qui fecit illum.] *Fecit illum* scilicet Apostolum et Pontificem: hoc enim repetendum est ex vers. præced. Unde Vatablus vertit, *qui constituit illum*. Christus ergo fidelis Deo fuit Apostolus, quia fideliter nuntiavit hominibus Dei voluntatem et leges; fuit et fidelis Pontifex, quia fideliter redemptionem et expiationem nostrorum peccatorum, etiam cum vitæ suæ dispendio, peregit.

Sicut et Moyses in omni domo ejus,] id est, in populo Judaico, qui, est domus, id est Ecclesia, in qua habitat et colitur Deus creator, patet v. 6. In hac ergo Ecclesia veteri fidelis Deo fuit Apostolus et legatus Moses: fidelis, inquam, in legislatione, in jussis et oraculis Dei populo annuntiandis, in cura et regimine populi juxta mentem et voluntatem Dei. Citat Apostolus Numer. 12. 7. Pulchre Theophyl. *Quod est*, inquit, *fidelis procurator vel œconomus in domo, hoc erat Moses in populo Hebræo.*

3. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam.] Vox *enim* dat causem cur dixerit v. 1. *Considerate* non Mosen, sed *Jesum*: nam licet Moses fidelis fuerit Dei Apostolus, uti et Christus fuit; Christus tamen tanto majorem Mose gloriam a Deo adeptus est, quanto major est domo, qui fabricavit illam, id est, quanto architectus domo est præstantior et honoratior, utpote domus opifex. Christus enim est fabricator domus, id est Ecclesiæ Dei, Moses autem in ea tantum fuit famulus et minister Dei, adeoque Moses pars fuit hujus domus, id est Ecclesiæ fuitque unus e populo Dei: patet ex sequentibus. Nota græcismum, *ampliorem domus*, id est, ampliorem domo, vel ampliorem quam domus ipsa. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. hoc enim significat Græcum πλείονα του οἴκου. Male ergo quidam τυ *domus*, explicant in domo, vel ex domo.

4. Qui autem omnia creavit, Deus est.] q. d. Christus, qui, ut dixi v. præced. et c. 1. v. 10. domum hanc Dei, id est Ecclesiam, adeoque omnia quæ sunt in rerum natura fabricavit et creavit, Deus est; ac proinde Christus quasi creator et Deus, longe nobilior est Mose, qui cum aliis est Christi creatura. Ita Theophyl.

5. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo ejus tamquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant,] ut scilicet testificaretur et exponeret Judæis, qui erant tunc populus domus et Ecclesia Dei, ipsius Dei voluntatem. Sicut ergo de S. Joanne dicitur Apocal. 1. v. 2. quod testimonium perhibuerit verbo; id est, quod vere exposuerit, tamquam verus testis, ea quæ audierat de Christo. Ita et Moses testimonium perhibuit verbis Dei, sive iis quæ ex parte Dei dicenda erant populo; quæque Deus Mosen populo dicere et denuntiare volebat. Ita Theophyl.

6. Christus vero tamquam filius in domo sua.] Græce ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Quod magis significat super domum, quam in domo sua: unde clarius verti potest Christus tamquam filius præest domui ejus, scilicet Dei Patris, eamque ut dominus administrat: cum Moses in ea tantum fuerit famulus.

Quæ domus sumus nos.] Græca et Græci, Chrysost. Theodor. Œcumen. legunt, του οἴκου, id est, cujus, scilicet Christi, domus sumus nos. Sed concinnius ac rectius, ut fatetur et Beza, noster Interpres legit ὅς οἶκος, id est, *quæ domus*, puta Ecclesia Dei, *sumus nos*.

Si fiduciam et gloriam spei usque ad finem, firmam retineamus.] Nota Primo Pro *fiduciam* græce est παρρησίαν, id est, libertatem, per quam intelligit liberam et intrepidam fidei professionem, ut nec minis nec pœnis a fide Christi avellamur, sed eam libere, audacter, et aperta facie, ut vertit Syrus, coram tyrannis et persecutoribus profiteamur, etiamsi ea de causa vincula, rapinas bonorum, exilia, verbera, adeoque mortem subire debeamus.

Nota Secundo. Pro *gloriam* græce est καύχημα, id est, *gloriationem*: *gloriationem spei* per hypallagen vocat spem gloriationis, id est, spem de qua gloriamur. Unde Vatabl. vertit, *spem gloriosam*. Vel proprie *gloriationem spei* vocat gloriationem qua in spe nostra firmi et animosi de eadem gloriamur, inquit Chrysost. ac si jam obtenta a nobis esset, ita ut fidem et spem nostram de futura beatitudine et gloria palam tam vita, quam verbo deprædicemus, de eaque gloriemur etiam in tribunalibus persecutorum et tyrannorum. Sic Rom. 5. v. 2. dicit Apostolus: *Gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei*. Spes enim futuræ mercedis facit nos constantes in fide et vita Christiana adeoque facit nos gloriari in mediis ærumnis et tormentis: hac enim spe multi Martyres in acerbissimis pœnis exultarunt et gloriati sunt.

Omnia hæc dicuntur ab Apostolo hoc fine, ut iis Hebræos in fide et vita Christiana confirmet et corroboret, ne ob tentationes, et Judæorum persecutiones animo frangantur, langueant, et a fide deficiant: nihil enim ita corroborat hominem in persecutione et afflictione sicuti spes firma et certa, constansque persuasio et expectatio quod brevi illa afflictione liberabitur, et recipiet mercedem immensam in cœlo.

Ubi Nota Apostolum non qualem qualem spem requirere a Christianis, sed vegetam, fortem, exultantem et gloriantem: hæc enim facit, ut Christianus in quantavis tentatione et tribulatione non nutet, non cedat, sed constans persistat, fortiterque et generose omnia adversa superet et evincat, adeoque in iis lætetur et glorietur. Unde Chrysost. hic in morali hom. 5. *Cum tanta*, ait, *animi alacritate proprium sanguinem pro Christo effundere debemus, cum quanta quis aquam effundit: etenim aqua est sanguis irrigans corpus*.

7. QUAPROPTER SICUT DICIT SPIRITUS SANCTUS: HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA.] *Ejus*, scilicet Christi: hic enim præcessit. Citat Apostolus Psalm. 94. quo David generatim invitat omnes ad Dei creatoris et gubernatoris cultum, id est laudem, obedientiam, ut illum quasi pastorem suum, se vero quasi oves ipsius, ab eo pasci, ali et regi agnoscant, colant, ad eumque toto corde transeant, inquit Hieron. ibidem. Videtur autem conscriptus hic Psalmus ad festum aliquod solemne, in quo frequens conveniret populus, ut hoc Psalmo ad Dei laudem excitaretur. Imo Theodor. vult hunc Psalmum esse propheticum, videlicet a Davide compositum esse in persona Josiæ, post trecentos annos nasrituri, ut eo uteretur Josias cum sublatis idolis populum Deo reconciliaturus erat 4. Reg. 22 et 23. Unde ait: *Venite exultemus et jubilemus*, quasi victores et triumphatores de abolita impietate et idolis. Sed quidquid hac de re sit, videtur ad hoc composuisse eum David, ut quovis festo et conventu populi, præsertim solemniori, præcineretur ad devotionem tum Levitarum, tum populi in psalmodia, precibus et sacrificiis excitandam. Unde etiamnum a clericis in Officio divino quasi invitatorium ad psallendum et orandum præcinitur. Nam Psalmi a Davide compositi sunt pro omnibus tam Christianis quam Judæis. Voluit enim David, ut iis quasi sacris carminibus omnes psallerent, Deumque laudarent et invocarent; unde generalim sæpe et indefinite loquitur David, ut patet hoc Psalm. 94.

Quæres, Quomodo ergo Paulus hic eum appropriet Christo, et quomodo per vocem *ejus* intelligit vocem Christi, cum David intelligat vocem Dei loquentis ad suos Judæos?

Respondeo, Paulus ex dictis c. 1. præsupponit Christum esse Deum, adeoque fuisse opificem et legislatorem veteris Synagogæ, ita ut legem dederit Judæis per Mosen tamquam per famulum suum, uti paulo ante hic præmisit. q. d. Christus est, o Hebræi, Deus, et Dei filius, qui locutus est per Mosen, quique per Davidem dixit, *Hodie si vocem ejus audieritis*, sive vos qui jam vivitis Judæi, sive vos qui tempore Christi incarnati futuri estis Christiani, *Nolite obdurare corda vestra*: sed molli corde excipite dicta illius, illi obedite, nec ullo pacto ab eo desciscite. Ad Christum enim et Christianos quoque, non autem ad solos Judæos hunc psalmum pertinere, patet ex eo quod ait, *Jubilemus Deo salutari*, id est salvatori, sive Jesu, *nostro*. *Præoccupemus faciem ejus*, id est, maturemus mane ante lucem venire ad Deum, qui tantam salutem nobis attulit: *in confessione*, hebr. בתודה *betoda*, id est, *in laude*, et ut Hier. vertit, *in gratiarum actione*. Licet enim Deus in veteri testamento salvator Judæorum dici possit, quod eos a Philistæis aliisque hostibus sæpe liberarit; tamen longe perfectius Christus dicitur Salvator, qui in novo testamento Christianos a peccato, morte et inferno salvat, salutemque et beatitudinem æternam eis confert.

8. SICUT IN EXACERBATIONE, SECUNDUM DIEM TENTATIONIS IN DESERTO.] q. d. Nolite obdurare corda vestra; itaque me exacerbare, sicut patres vestri obdurantes corda sua me exacerbarunt.

Secundum diem, id est in die, *tentationis in deserto*, per quadraginta annos murmurantes et rebellantes tam contra Mosen quam contra me, præsertim vero in Raphidim, cum ob defectum aquæ pene lapidarunt Mosen, unde Moses ex petra aquam eis impetrare debuit. Alludit enim Apostolus ad Exodi 17. 7. ubi hac historia narrata additur, *Et vocavit nomen loci ejus* מסה *massa*; id est, *tentatio*, ומריבה *umeriba*, id est, *et jurgium*, sive contentio, qua Judæi jurgantes contra Mosen, Deum exacerbarunt.

9. et 10. UBI TENTAVERUNT ME PATRES VESTRI, PROBAVERUNT ET VIDERUNT OPERA MEA QUADRAGINTA ANNIS.] Nota τὸ *quadraginta annis* tam posse referri ad præcedentia, scilicet ad τὸ *probaverunt et viderunt opera mea*, uti refert Paulus hic, quam ad sequentia, hoc modo: *Quadraginta annis proximus*, vel *infensus fui generationi huic*, uti legunt Aquila, Symmachus, et noster Interpres Ps. 94. 10. quin et Paulus infra v. 17. Unum enim ex alio sequitur: quia enim Judæi 40. annis, quibus peregrinati sunt per desertum, tentaverunt Deum, hinc totidem 40. annis offensus fuit illis Deus, adeoque omnes in deserto morte consumpsit, et solos eorum filios cum Josue et Caleb, in terram promissam induxit.

Nota. Ad τὸ *probaverunt* Græci addunt με, id est *me*; sed idem est sensus: *me* enim idem est quod *opera mea*.

Secundo, Adamus sic exponit, *Probaverunt*, id est cum probassent; sed hoc non cohæret cum quadraginta annis; nec enim postquam probassent et experti essent Hebræi mira Dei opera quadraginta annis in de-

serto, tentaverunt eum in Raphidim; illa enim tentatio contigit primo aut secundo anno post egressum eorum ex Ægypto.

Planus ergo est sensus. q. d. In deserto tentaverunt me patres vestri; probaverunt, id est exploraverunt, opera mea, videruntque ea esse irreprehensibilia, potentia, fidelia et divina, ut ex iis facile agnoscere possent me esse eorum fidelem et omnipotentem Dominum, ducem et protectorem; cui obedire, cui credere, in quem sperare deberent: sed idipsum non fecerunt, unde ais semper offensus fui et mansi.

10. Propter quod infensus fui generationi huic.] Ita legendum, *infensus* scilicet, non *proximus*: ita enim legit Paulus hic, et Interpres noster Psal. 94 et hoc exigit Hebræum אקוט *acut*, id est *nauseovi*, ultra eos ferre non sustinens, stomachatus, offensus sum eis, hinc S. Hieron. vertit, *displicet mihi generatio ista*; Aquila et Symmachus, *displicet mihi in generatione ista*; Syrus, *tædium mihi fuit generatio hæc*.

Dices, Quomodo ergo in officio divino canimus, *Quadraginta annis proximus fui generationi huic*, sensu, ut videtur, contrario; qui enim infensus est alicui, non solet illi esse proximus? Respondeo, Hæc varia lectio accidit ex eo quod Græcum προσωχθισα ait ambiguum: significat enim irasci et offendi, significat etiam approximare, vel ad littus appellere: οχθη enim significat vel ripam vel littus. Hic vertendum esse *offensus fui*, non autem *proximus*, patet ex Hebræo, Aquila, Symmacho, Hieron. uti jam dixi. *Proximus* ergo sic exponendum est. q. d. Proximus fui scilicet ut hostis ad ulciscendum et puniendum duros et rebelles Judæos: hoc enim idem est quod *offensus fui*. Ita passim recentiores.

Et dixi: Semper errant corde.] πλανωνται τη καρδια, id est, vecordes sunt et dementes, et insaniunt, ut non cognoscant vias meas, id est, mandata mea quibus quasi viis ad me et ad salutem suam insistant et contendant.

11. Quibus juravi in ira mea.] Pro *quibus*, legit Interpres in Græco ως jam legunt ως, id est, *sicut*. Sed nostra lectio magis congrua est, et proprie respondet Hebræo אשר *ascer*, id est *quibus*.

Si introibunt in requiem meam.] *Si*, apud Hebræos particula est jurantis, estque apud priscos Judæos nota juramenti execratorii, in qua subaudiendum est. Si hoc fiat, *non sim Deus, non sim verax*, aut quid simile. Hoc enim per Euphemismum subticent Hebræi. Inde *si* translatum est ad quodvis juramentum, valetque idem, quod non. Ut 1. Reg. 14. 45. *Vivit Dominus, si ceciderit capillus de capite ejus:* hic enim nil subauditur, sed sensus est, Juramus per vitam Dei, quod non cadet capillus de capite ejus, id est, quod non permittemus occidi aut tangi Jonathan.

Nota. Per *requiem* intelligit terram promissam, scilicet Chanaan, in qua a labore peregrinandi, quem subierant in deserto, quieverunt Hebræi, ut eo quasi fine et bravio extimulet Hebræos ad constantiam in fide. q. d. Finis et præmium laborum quos subierunt Hebræi peregrinantes in deserto, fuit requies in Chanaan, in quam induxit eos Josue, finis vero laborum et dolorum quos subeunt Christiani in hac vita, est requies æterna in cœlis, adumbrata per Chanaan, in quam inducit nos Jesus, ac proinde videte, o Hebræi, ne discedatis, græce αποστηναι, id est, apostatetis a Deo, apostatando scilicet a fide et lege Christi, qui est Deus noster verus, vivus et efficax ad vindicandam hanc sui injuriam.

13. Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies.] ad perseverandum in fide, in spe, et in persecutionum tolerantia, quasi generosi milites et athletæ Christi.

Donec Hodie cognominatur.] id est, donec vivitis: aliudit ad versiculum citatum Ps. 94. *Hodie si vocem ejus audieritis*, urgetque τo *hodie*, Nota. *Hodie* significat tempus præsens vitæ, gratiæ et pœnitentiæ, quod cuique datur: illo enim *hodie* illud ipsum quod Ps. 94. olim Judæis locutus est Deus, nunc et quibusvis sæculis cuilibet homini loquitur, scilicet. *Hodie si vocem audieritis, nolite obdurare corda vestra.* Quamdiu enim spiramus et vivimus, est *hodie*, quamdiu licet audire, credere et converti, est *hodie*. Qui ante centum, ducentos, trecentos, mille annos vixerunt, habuerunt suum *hodie*, id est suum tempus audiendi Christum, suum tempus procurandæ suæ salutis: illis hoc jam transiit videturque tantum *hodie;* id est una dies, fuisse. Nobis adhuc superest *hodie*, si non totum, certe aliqua ejus pars, utamur nostro *hodie;* crastinum numquam habituri. *Sera dies nimis est crastina, vive hodie*. Ita Chrysost. et OEcumen. Eodem modo S. Antonius moriturus fratres hortabatur et excitabat ad studium virtutis dicens, *Hodie vos religiosum institutum inchoasse quotidie cogitasse.* Sic et Barlaam ad Iosaphat apud Damascenum, *Cogita, ait, hodie, te cœpisse Deo servire, hodie te ipsum finiturum:* cogita hodie primum et ultimum fore diem quo Deo servis et servies; ita fiet ut semper alacer omne tædium vincas, et alacriter in Dei obsequio progrediaris.

Subdole Calvinus et Beza. *hodie*, inquiunt id est, quamdiu nos vocat Deus tamdiu enim durat dies hic et non amplius: quasi usque ad certum vitæ tempus tantum vocet nos Deus, quo exacto frustra aperetur Dei gratia et vocatio; cum tamen Patres passim dicant, in hac vita semper nobis nostrum esse Hodie, semper tempus esse pœnitendi et convertendi se ad Deum. Adde, quod *hodie* a vocatione Dei distinguat Apostolus et Psaltes, ut patet ex eo quod ait. *Hodie si vocem ejus audieritis.* Quibus verbis aperte subindicat et præsupponit, posse esse Hodie, in quo non audiatur Dei vox et vocatio, illud enim exigit conditionalis conjunctio *Si*.

Ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.] Id est, ne illecebris peccatorum fallacibus capti obdurescatis ad vocem Dei, ne scilicet bonorum temporalium amore desciscatis a fide Christi, dum illa timetis perdere; cum Judæi suos a Mose ad Christum conversos iis dispolient.

14. Participes enim Christi effecti sumus.] q. d. Christo tamquam corpori et capiti nos quasi partes et membra insiti sumus, per fidem, baptismum et gratiam, unde Syrus, vertit אתחלטן *etchallatan*, id est commixti sumus cum Christo, Christo concorporati, ac consequenter vitæ, gratiæ, gloriæ et hæreditatis Christi participes facti sumus. Videamus ergo ne res tantilla, puta bona caduca, a Christo, a tanta dignitate, a tantis bonis nos separent et avellant.

SI TAMEN INITIUM SUBSTANTIÆ EJUS USQUE AD FINEM FIRMUM RETINEAMUS.] Pro *substantiæ* græce est ὑποςάσεως, id est subsistentiæ. *Initium substantiæ*, vel subsistentiæ vocat fidem, per quam primo cœpimus quasi subsistere in substantia spirituali et divina, factique sumus divinæ consortes naturæ Per fidem enim regenerati sumus in baptismo, cœpimusque esse nova Christi creatura. Fides ergo est initium substantiæ nostræ, sive subsistentiæ spiritualis. id est, nostræ justificationis, qua facti sumus novi homines, scilicet Christiani, spirituales et divini. Ita S Chrysostom. Theodoret. Theophylact. OEcumen. q. d. Participes quidem facti sumus Christi, Christoque insiti: sed id nobis non proderit, nec Christi gloriam et hæreditatem æternam participabimus, nisi in fide Christi perstitamus. Sub fide spem, gratiam, charitatem. omnesque fidei proles et fructus intellige, ut dixi c. 3. et 4. Rursum *initium*, græce ἀρχὴν, vocat fundamentum fidei: quia cujusque rei fundamentum, in eo primum est, estque rei initium; ὑποςάσεως autem. id est substantiam, vocat ipsam fidem c. 11. 1. Ita Maldon in Notis manusc.

Alii putent fidem vocari *initium substantiæ*, quia per fidem constanter in christianismo subsistimus et perstitimus: fides enim proponens nobis spem futuræ mercedis et gloriæ nos sustentat, et quasi facit subsistere in adversis et persecutionibus fortes et immobiles a Christo. Sic enim cap. 11. dicit Apostolus: *Fides est substantia rerum sperandarum*. Verum, quia hic non additur τῶ *sperandorum*. et quia substantia simpliciter naturam et essentiam, non autem constantiam significat; hinc prior sensus germanior est.

15. DUM DICITUR, HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS.] Pendet hæc sententia a vers præcedent. explicat enim quid sit τὸ *usque ad finem*, scilicet. idem esse, quod *dum dicitur, Hodie*, id est, dum præsens agitur tempus vitæ nostræ. dum vivimus, et vocem Dei audimus, ne obduremus cor, et exacerbemus Deum; itaque requie cœli excludamur, sicut olim Judæi sua obdurationе exacerbarunt Deum, ideoque mortui sunt in deserto. et a requie terræ promissæ exclusi sunt.

16. QUIDAM ENIM EXACERBAVERUNT, SED NON UNIVERSI.] Quia non Josue, non Caleb, non parvuli, non mulieres, non Levitæ. Hi enim non murmurarunt contra Mosen, nec exacerbarunt Deum, ideoque uti culpæ, ita et pœnæ expertes fuerunt, salvique et incolumes ingressi sunt terram promissam Chanaan Vide dicta Num 14. vers. 29. Innuit Apostolus hic aliquos Hebræos a fide Christi, metu persecutionis defecisse. sed non omnes; illos ergo qui adhuc in fide persistebant, hortatur, ne illos timidos a fide deficientes imitentur, nisi cœlo excludi velint; sed potius alios constantes in fide intueantur et æmulentur.

PER MOYSEN.] duce Mose.

17. et 18 QUIBUS AUTEM INFENSUS EST, NISI ILLIS QUI INCREDULI FUERUNT?] Id est qui non credentes Mosi, et diffidentes de Dei promissis, desperabant se posse obtinere terram Chanaan, ideoque reverti volebant in Ægyptum; qua de causa morte a Deo puniti sunt, et corpora eorum prostrata sunt in deserto. Incredulitatem tantopere inculcat et perstringit Apostolus, ut ab ea Hebræos avertat, et in fide Christi tot persecutionibus tentatos et vacillantes confirmet.

19. ET VIDEMUS, QUIA NON POTUERUNT INTROIRE.] q. d. Uti juravit et comminatus est Deus, ita re ipsa executus est: scimus enim, et re ipsa videmus illos incredulos et murmurantes non potuisse ingredi in Chanaan. q. d. Idem nobis eveniet, ut, nisi Deo minanti obtemperemus. ipsique credamus et fidamus, re ipsa excludamur cœlo.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HORTATUR HEBRÆOS AD CONSTANTIAM IN FIDE CHRISTI, UT PER CHRISTUM, IN REQUIEM ÆTERNAM ADMITTANTUR; HANC ENIM DOCET V. 7. PROMISSAM ESSE CHRISTIANIS, SICUT JUDÆIS PROMISSA ET DATA FUIT REQUIES SABBATI, ET REQUIES IN CHANAAN

HINC SECUNDO, VERS. 11. DEFICIENTIBUS A FIDE CHRISTI MINATUR EXCLUSIONEM A REQUIE COELESTI: VIVUS EST ENIM SERMO DEI ET EFFICAX, VINDEXQUE APOSTASIÆ.

TERTIO, V. 14. RURSUM HORTATUR UT CHRISTUM ÆQUE AC IPSOS, TENTATUM PER OMNIA, IPSISQUE COMPATIENTEM FIDENTER ADEANT ET INVOCENT.

1 Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus, existimetur aliquis ex vobis deesse. 2 Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex iis, quæ audierint. 3. Ingredimur enim in requiem, qui credidimus, quemadmodum dixit: Sicut juravi in ira mea: si introibunt in requiem meam, et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. 4. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. 5. Et in isto rursum:

Si introibunt in requiem meam. 6. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et ii, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem. 7. Iterum terminat diem quemdam, Hodie, in David dicendo, post tantum temporis, sicut supra dictum est: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. 8. Nam si eis Jesus requiem præstitisset, numquam de alia loqueretur posthac, die. 9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. 10. Qui enim ingressus est in requiem ejus: etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut a suis Deus. 11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. 12. Vivus est enim sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis. 13. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus: omnia autem nuda et aperta sunt oculis ejus, ad quem nobis sermo. 14. Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum filium Dei: teneamus confessionem. 15. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris: tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. 16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ: ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

1. TIMEAMUS ERGO NE FORTE, RELICTA POLLICITATIONE INTROEUNDI IN REQUIEM EJUS, EXISTIMETUR ALIQUIS EX VOBIS DEESSE.] Est metalepsis in verbo *timeamus*, q. d. Timeamus, et timendo caveamus ignaviam et inconstantiam, ne vel metu malorum, vel amore bonorum temporalium desciscendo ad judaismum, relinquamus fidem et spem quietis et gloriæ æternæ, a Christo fidelibus suis promissæ; ita ut *existimetur aliquis ex vobis deesse*, id est, ita ut videatur aliquis jam ab itinere et introitu in requiem illam, puta in cœlum, jam defecisse, alioque mentem et iter reflexisse, ideoque requie illa esse privatus et exclusus. Sicut in hujus rei typum multi Judæi requie Chanaan et terra promissa lacte et melle manante, dum murmurant et redire volunt in Ægyptum, exclusi sunt, mortuique in deserto.

Nota. Græcum ὑστερηκέναι, quod noster Interpres vertit, *deesse*, tam deficere et desciscere, ut vertit Syrus, quam privari significat.

Nota Secundo. Molliendo dicit *existimetur*, pro inveniatur, aut sit. Ita Theophyl. Græce δοκῆ, id est, *ne videatur*, hoc est, ne videri possit: sumitur enim potentialiter. Maldon. in Notis manuscript. vertit *ne contingat aliquem deficere*.

Nota Tertio. Assurgit Apostolus a typo ad antitypum, id est, a Judæis requie Chanaan, de quibus egit cap. præced. ad Christianos requie cœli ob apostasiam exclusis, vel potius excludendis.

2. ETENIM ET NOBIS NUNTIATUM EST, QUEMADMODUM ET ILLIS.] Græce καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι id est, etenim sumus evangelizati, id est, Evangelium, sive lætum nuntium accepimus æque ut illi, scilicet Hebræi. Hebræi enim acceperunt Evangelium de possidenda terra Chanaan; nos vero Christiani accepimus Evangelium de possidendo regno cœlorum. Quod ergo David Psal. 94. vocat Dei vocem, dicens: *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra* (hoc enim citavit Apostolus c. præced. v. 7. atque hic perurget) Paulus hic explicat et vocat Evangelium: ex quo rursum liquet Evangelium non tantum promissa læta, uti ejus etymon sonat, sed et minas pœnasque complecti. Talis enim est illa quæ sequitur v. 3. *sicut juravi*, incredulis et inobedientibus, *in ira mea. Si introibunt in requiem meam*. Qua de causa Noster non vertit, *evangelizatum est*, sed *nuntiatum est*, quod tam tristia quam læta, tam supplicia quam præmia comprehendit.

SED NON PROFUIT ILLIS SERMO AUDITUS: NON ADMISTUS FIDEI (id est, non receptus fide, nec creditus a Judæis) EX IIS (id est, secundum ea) QUÆ AUDIERUNT.] q. d. Non profuit Hebræis hocce suum Evangelium, hocce suum lætum nuntium, quia ea quæ a Deo per Mosen audierunt, scilicet quod Dei ope Chananæos essent superaturi, et in eorum terram tam fertilem quiete ingressuri, non crediderunt, unde desperantes, reverti voluerunt in Ægyptum.

Urget Apostolus non mores impios, sed infidelitatem Judæorum; quia hoc tantum proposito ejus serviebat, ut nimirum ex ea, ejusque punitione, Hebræos Christianos ab apostasia deterreat, et in fide Christi confirmet, ne ob persecutiones ab ea deficiant.

Nota. Pro *admistus*, græce est συγκεκραμένος quod significat vinum, aliumve potum, aqua aliove liquore mistum, dilutum et temperatum, q. d. Sermo hic, sive Evangelium, et promissio Dei, de re tam ardua et difficili, scilicet Chananæis fortissimis subjugandis, fuit Hebræis, instar vini meri et potentis; quia superavit eorum opinionem et æstimationem, visusque fuit eis incredibilis, quia illud quasi merum hauserunt, id est, quasi rem nimis arduam, nimis potentem, impossibilem acceperunt, nec aqua fidei miscuerunt et temperarunt, uti legit S. August. in Psalm. 77. Si enim credidissent Deum esse fidelissimum æque ac potentissimum, credidissent sane Deum promissis staturum, seque inducturum in Chanaan, itaque Deum ducem secuti, illique credentes et fidentes penetrassent in Chanaan: jam quia res tantas, metientes eas viribus suis non crediderunt; hinc diffidentes et reverti volentes, promissione hac exciderunt, nec Chanaan ingressi sunt, itaque omnino hoc Evangelium eis non profuit.

Nota Secundo. Pro συγκεκραμένος, Græca jam legunt in accusativo, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. id est sermo auditus non profuit, non admistis vel commistis fide iis qui audierunt. Verbum enim ὠφέλησεν poscit apud Græcos accusativum, uti *profuit*, apud nos poscit dativum, q. d. Sermo hic quo Deus promisit Hebræis terram Chanaan, non profuit Hebræis, qui per fidem non sunt commisti cum Josue et Caleb, qui

duo soli audierunt, id est crediderunt. Ita Chrysost. et Theophylact. Unde aliqui cum Cajetano hic legunt, *non profuit sermo non admistis fidei iis qui audierunt*, id est, non profuit sermo audientibus, quia non erant admisti fidei, id est, quia non crediderunt. Verum, ut recte advertit Ribera, vera lectio hujus loci esse videtur hæc: *Sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei, iis* (id est, in iis) *qui audierunt*. Sic enim habent Græca, Græci, et Syrus. q. d. Non profuit hic sermo, hoc Evangelium, sive lætum nuntium de requie et possessione Chanaan Hebræis, qui illud a Deo per Mosen audierunt: quia licet initio cum hac spe egressi sunt ex Ægypto, Deo id promittenti crederent; post ea tamen auditis exploratoribus dicentibus, Chananæos esse viros fortissimos, haberque urbes inexpugnabiles, a fide hac defecerunt: ita pariter vobis Christianis, o Hebræi, non proderit hocce Christi Evangelium, quo promittit regnum cœlorum audisse et credidisse, si metu persecutionum a Christi fide deficiatis; quare persistite in fide Christi, ut prosit vobis Evangelium, ac re ipsa promissum in eo hæreditatem regni cœlestis cernatis et adeatis.

3 INGREDIEMUR ENIM IN REQUIEM, QUI CREDIDIMUS: QUEMADMODUM DIXIT: SICUT JURAVI IN IRA MEA: SI INTROIBUNT IN REQUIEM MEAM: ET QUIDEM OPERIBUS AB INSTITUTIONE MUNDI PERFECTIS.] Græce εἰσερχόμεθα, *ingredimur*, id est, ingredi incipimus et pergimus, tendimusque ut in eam re ipsa ingrediamur: significatur enim actus ingrediendi non completus, sed inchoatus et continuatus, juxta can. 32.

Nota: *Vox enim* dat causam, cur v. 1. dixerit: *Timeamus ne forte, relicta pollicitatione, existimetur aliquis ex vobis deesse*. q. d. Timendum est vobis, ne frustremini spe cœlesti, si relinquatis fidem Christi, in qua vobis eam promisit Deus: nam si fidem hanc constanter retineatis, nihil vobis est timendum; certo enim requiem illam ingrediemini. Id probat ex citato v. Ps. 94. *Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam*. Estque argumentum a contrario, q. d. Soli increduli Hebræi non sunt ingressi terram Chanaan; omnes autem credentes eam ingressi sunt: ergo sicut sola incredulitas illos ab ea exclusit, ita fides hos in eam induxit. Atqui Hebræi credentes et increduli Mosi, significabant allegorice homines credentes et incredulos Christo: rursum requies Chanaan significabat requiem cœli. Ergo pariter soli illi requie cœli excluduntur, qui Christo credere et obedire noluerunt: omnes vero qui credunt et obediunt Christo, in eoque perseverant, hanc cœli requiem ingredientur.

Nota Secundo. Pro *sicut*, legit Interpres in Græco ὡς, cum supra v. 11. c. 3. legerit ὡς id est, quibus, ut ibi dixi. Hic versus Hebræis acrem dat stimulum, quo pariter S. Cypr. tract. de Laude martyrii Christianos in persecutione Decii ad martyrium exstimulat. *Meminisse*, ait, *debes velut quondam te fœderis pactione constrictum, ex quo aut capessendæ salutis sit justo conditio, aut pœnæ merita formida. Stas inter adversa pariter ac prospera, arma inter et tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cœlestis admovet magnitudo. Ante oculos tibi, quæso, concurrent oblatu et præmia, et parata discrimina. Cœlo Martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret, negatores gehenno complexa æternus ignis inardescit. Inardescit*, id est comburit, scilicet ipsa gehenna, quæ non est aliud quam æternus ignis, est enim appositio. Sic Virgil. Georg. 4. dicit: *ardebat Sirius Indos*.

ET QUIDEM OPERIBUS AB INSTITUTIONE MUNDI PERFECTIS.] Est occupatio, per quam ascendit Apostolus ad explicandam anagogem sabbati, ut ex ea, et ex requie in Chanaan, evincat per verba citata Psalm. 94. *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut exacerbaverunt me patres vestri in deserto; quibus juravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam*: hinc, inquam, evincat restare Christianis tertiam requiem in cœlo, q. d. Duplex requies olim promissa fuit a Deo patribus nostris. Prima requies fuit sabbati, qua Deus Genes. 2. 3. in honorem et memoriam suæ creationis et quietis jussit homines quiescere ab operibus die septimo. Secunda requies fuit in Chanaan: atqui David, cum Psal. 94. loquitur de requie, eamque tacite credentibus promittit, non loquitur de requie diei septimi sive sabbati, quia in illam jam pridem inducti erant homines, scilicet ab initio mundi, cum Deus operibus suæ creationis perfectis, sanctificavit diem sabbati, jussitque homines illo die quiescere, et suam requiem imitari. David etiam non loquitur de requie in Chanaan ut patebit v. 6. et 7. Ergo fatendum est quod David loquatur de tertia requie in cœlo, eamque promittat fidelibus et Christianis, si in fide Christi persistent. Hæc omnia magis patebunt v. 7.

Hinc satis clare elicitur et evincitur, sabbati cultum et requiem in usu fuisse apud homines, ante legem Mosis ab origine mundi (licet id neget Abulens. in c. 23. Levit. q. 3.) ut scilicet diem septimum homines colerent, eoque a laboribus quiescerent in memoriam et gratiarum actionem creationis tam sui, quam totius mundi; quam Deus complevit die septimo: alioqui enim vim non haberet discursus et argumentum Pauli, ut patet ex dictis, et ex dicendis mox patebit magis.

Rursum Paulus hic non loquitur de requie Dei in die septimo, sed de ejus effectu et imagine, scilicet requie hominum in sabbato, in quam ait nos ingradi, vel potius ingressos ab institutione mundi; ergo ex tunc homines sabbatum colere cœperunt.

Tertio, idipsum significatur Genes. 2. 3. ubi dicitur, Deum jam tum sanctificasse, id est festum et sanctum decrevisse ac sanxisse diem septimum, ut scilicet recens hoc creationis beneficium solemni hoc die jugiter recolerent homines, Deoque gratias agerent.

4 DIXIT ENIM IN QUODAM LOCO (Genes. ut nostra vox Hebræi) DE DIE SEPTIMA SIC: ET REQUIEVIT DEUS DIE SEPTIMA AB OMNIBUS OPERIBUS SUIS. ET IN ISTO (Psalm. 94. jam citato) RURSUM: SI INTROIBUNT IN REQUIEM MEAM.] En hic requies Dei duplex; prior in sabbato et sabbatismo, secunda in Chanaan, ut jam dixi.

Nota. Deus quievit in die septimo a creatione novarum rerum et specierum, non autem a productione et propagatione novorum individuorum in quaque specie.

Nota Secundo. Requies sabbati dicitur Dei, tum formaliter, quia in die septimo quievit Deus a creatione; tum exemplariter et efficienter, quia quies hominum in sabbato, et cultus sabbati institutus est a Deo ad exemplar quietis Dei in sabbato, ideo enim jussit

Deus homines quiescere in sabbato, quia ipse eodem die quievit ab operibus suis.

Nota Tertio, *To rursum*. q. d. Præter requiem sabbati, habet Deus aliam requiem, quam hominibus præparavit, et a qua incredulos exclusit, dicens: *Si introibunt in requiem meam*, de qua mox subdit.

6. QUONIAM ERGO SUPEREST INTROIRE QUOSDAM IN REQUIEM ILLAM, ET II QUIBUS PRIORIBUS ANNUNTIATUM EST (græce εὐαγγελισθέντες, id est, quibus evangelizatum est, de quo dixi v. 2.) NON INTROIERUNT PROPTER INCREDULITATEM: ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAVID DICENDO.] Hic est discursus Apostoli: Deus suam requiem promisit et præparavit hominibus aliquibus, ad eamque invitavit Judæos, ut scilicet sub Deo, primo in hac vita quiescerent, et quiete viverent in Chanaan, deinde in altera vita quietissime et felicissime viverent in cœlo. Verum Judæi increduli fuerunt Deo, ideoque exclusi sunt hac Dei quiete, id est, tam terræ Chanaan, quam cœlo. Hinc ergo Deus, ne requies sua maneat vacua, tertio per Davidem, fideles et Christianos ad suam requiem invitat dicens: *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

Objicere quis posset, Josue et Caleb cum filiis incredulorum, ingressos esse in quietem Chanaan, ac proinde illam non esse vacuam, sed plenam. Verum hanc objectionem excludet inferius v. 8

7. ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAVID DICENDO, POST TANTUM TEMPORIS, SICUT SUPRA DICTUM EST: HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA.] Pro *terminat*, græce est ὁρίζει, id est, præfinit et determinat, hoc est, signat quoddam spatium temporis, scilicet *hodie*, puta tempus vitæ nostræ, quo possumus intrare in hanc Dei requiem, post quod nulla sit facultas introeundi. q. d. David implicite nobis insinuat quamdam Dei requiem, quando adhortatur nos Ps. 94 ne obduremus voci Dei cor nostrum, uti fecerunt patres, cum eos Deus ex Ægypto evocans in Chanaan ducere volebat; quos idcirco Deus requie sua exclusit; sed potius ut auscultemus Deo ducenti nos in requiem suam. Atqui David non loquitur de requie sabbati: hæc enim facta et peracta est in genesi et creatione mundi. Nec Secundo, loquitur de requie, quam Deus Hebræis dedit in terra promissa per Jesum, sive Josue, utpote quæ jam tanto tempore præterierat, quamque jam possidebant cum David dixit: *Hodie si vocem ejus audieritis*, etc. Ergo necesse est dicere, quod David aliam et tertiam quamdam requiem intellexerit, puta in cœlo æternam, quæ nobis fidelibus et Christianis quavis ætate, hoc *hodie*, proponitur; tertiam inquam requiem, quæ per duas præcedentes, scilicet per requiem sabbati, et requiem in Chanaan anagogice fuerit significata, quam nobis præstat Jesus Christus per Josue adumbratus.

8. NAM SI EIS JESUS (Josue) REQUIEM PRÆSTITISSET, NUNQUAM DE ALIA LOQUERETUR, POST HAC, DIE.] Est occupatio. Rationi Pauli objicere poterant Hebræi: Tu Paule, dicis patres nostros requie Dei in Chanaan exclusos ob incredulitatem, ideoque alios, puta Christianos, in requiem Dei admittendos esse: nos excipimus, dicimusque filios patrum nostrorum Deo credentes cum Josue in requiem Chanaan esse ingressos, ac consequenter non quærendos esse alios qui requiem Dei ingrediantur. Hoc elidit hic Paulus per verba Davidis dicenti, *hodie*. Per *hodie* enim insinuat etiamnum restare requiem in quam ingrediamur, ac consequenter sequitur eam non esse exhibitam per Josue, qui jam pridem mortuus est. Itaque Paulus significat Davidem illis verbis, *Si introibunt in requiem meam*, per requiem intellexisse quidem ad litteram requiem in Chanaan; sed allegorice, et multo magis significasse requiem in cœlo Christianis promissam, figuratam per Chanaan: ad hanc enim quemlibet invitat etiamnum David dicens, *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

Innuit ergo David, quod Deus vocans et promittens Hebræis requiem in Chanaan, hoc ipso tacite et allegorice eosdem vocarit, eisque promiserit requiem in cœlo, quodque tam ab hac, quam ab illa Hebræi ob incredulitatem fuerint exclusi. Unde colligit Paulus: reliquum ergo est, ut Christiani hanc Dei requiem in cœlo ad quam maxime Deus Hebræos vocaverat, occupent: hoc est enim quod subdit dicens.

9. ITAQUE RELINQUITUR SABBATISMUS POPULO DEI.] Id est, ex dictis sequitur, aliud sabbatum, id est, aliam requiem relinqui et restare populo fideli et Christiano, puta requiem, gaudium et solemnitatem cœlestem, figuratam per quietem et festum sabbati veteris et Judaici: שבת *scabat* enim hebraice significat quiescere, inde שבת *sabbat*, vel *sabbatum*, dicitur quies: unde dies septima, in qua indicta erat omnibus quies, vocatur sabbatum, sabbatismus ergo idem est, quod requies.

10. QUI ENIM INGRESSUS EST IN REQUIEM EJUS, ETIAM IPSE REQUIEVIT AB OPERIBUS SUIS, SICUT A SUIS DEUS.] Vox *enim* dat causam, cur hanc requiem Christianorum vocarit sabbatismum. Causa hæc est analogia et allegoria sabbatismi: sabbatismus enim vetus aliud non erat, quam quies ab operibus in die septimo, ut hac quiete homines recolerent et repræsentarent requiem Dei, qua die septimo ab operibus creationis quievit. Hæc autem omnia allegorice, vel potius anagogice, significabant, fideles et Christianos in æterna illa Dei requie in cœlo, pari modo, et multo felicius quieturos ab omnibus operibus molestis et difficilibus virtutum, ab omni labore et lucta contra vitia et tentationes, ab omni mortificatione activa et passiva, quibus laborabant et affligebantur in hac vita. Significat ergo Sanctos in Ecclesia, non militante, ut vult Beza, sed triumphante cessare ab omni labore hujus miseræ vitæ, quæ tota in negotio consistit. Vult enim probare veram illam requiem non solum non fuisse in terra Chanaan; sed ne esse quidem posse in hac vita; quæ ut docet Job c. 7. v. 1. non est aliud quam militia, et laborum ac miseriarum omnium theatrum.

Quam suavis sit hæc requies Beatorum in cœlo pulchre docet S. Chrysost. in morali hom. 6. *Revero*, ait, *illa est requies, ubi fugit dolor, tristitia, gemitus, et ubi neque sollicitudines, neque labores, neque agones; non est illic, In sudore vultus tui comedes panem tuum; non est illic In tristitiis generabis filios; sed omnia pax, gaudium, jucunditas, voluptas, bonitas, mansuetudo; non est illic invidia, neque zelus, neque morbus, neque mors, non ibi tenebræ*, neque nox, *semper diei claritas; non est fo-*

tigori, non fastidium accipere, semper in desiderio bonorum perseverabimus; et quæ sequuntur.

11. FESTINEMUS ERGO INGREDI IN ILLAM REQUIEM.] q. d. Dum in vitæ hujus deserto, instar Hebræorum, peregrinamur et tendimus ad requiem, et terram promissam in cœlis, non consistamus, non respectemus, non lassemur, non cadamus animo ob labores, et hostium incursus ac persecutiones, sed forti et constanti animo pergamus, imo festinemus ingredi in illam requiem.

Cursu, ait S. Chrys. hic in moral. hom 7. *opus est, et vehementi cursu: qui currit, non ad prata adjacentia, non ad amicos, non ad spectatores, sed ad palmam attendit, non consistit, metæ vicinus non languet, sed cursum intendit: sic quo seniores et cœlo viciniores sumus, eo magis et concitatius currere debemus. Festinandum nobis est*, ait D. Thom. *in hac peregrinatione, quia via longa est, vita brevis, vocatio Dei urget, et in mora est periculum.*

UT NE IN IDIPSUM QUIS INCIDAT INCREDULITATIS EXEMPLUM.] Id est, ne quis fiat simile incredulitatis exemplum, quale scilicet fuerunt Hebræi; ut, sicuti Hebræi ob incredulitatem Chanaan exclusi sunt, ita nos, ob eamdem, cœlo excludamur. Vatablus et Erasmus vertunt, *ne quis eodem concidat incredulitatis exemplo*: vel, *ne quis ob incredulitatem corruat, ut illi corruerunt, et prostrati sunt in deserto.*

Nota Hebræi maxima parte itineris ex Ægypto in Chanaan confecta, cum jam Chananææ vicini essent, ob exploratorum tristia et timida nuntia, Deo diffidere cœperunt, volueruntque reverti in Ægyptum; unde Deus iratus eos per quadraginta annos circumduxit in deserto, ut omnes morte consumeret. Idem hic minatur et intentat Apostolus Hebræis, ad Christum jam conversis; scilicet eos, nisi in fide Christi persistant, omnesque tentationes, terrores et persecutiones superent, cœlo excludendos esse, si videlicet persecutionum metu a Christo ad judaismum desciscant.

Moraliter illud ipsum exemplum applicet sibi quisque illorum, qui Dei vocationi ad fidem, et pœnitentiam, vel etiam ad virginitatem, Religionem et perfectionem resistunt, eamque negligunt et spernunt, contra quos tonat Dominus Proverb. 1. 24.

12. VIVUS EST ENIM SERMO DEI, ET EFFICAX.] Vox enim dat causam, cur timere debeant Hebræi, si a fide Christi recedant, ne incidant in idem cum priscis Judæis, incredulitatis exemplum. Causa hæc est, quia sermo Dei vivus est et efficax, qui hoc exemplum de eis statuere vult et potest.

Quæres, quis sit hic sermo. Aliqui intelligunt Dei oracula et minas, quas intentavit incredulis. Verum longe aptius et melius alii passim intelligunt Dei filium: hic enim Joan 1. v. 1. æque ut hic dicitur λογος, id est, verbum vel sermo, scilicet mentis et conceptus paterni. Idem patet ex sequentibus. Nulli enim verbo aut sermoni nisi Filio competit id quod sequitur, quod scilicet sit discretor cogitationum, et quod omnia nuda et aperta sint oculis ejus.

Dices, Cur ergo Paulus clare non nominat Filium, sed vocat eum λογον, id est, sermonem vel verbum?

Respondetur Primo, quia proprium nomen Filii est λογος: sicut enim nos cogitando, vel intelligendo formamus nobis conceptum rei cogitatæ vel intellectæ, qui dicitur verbum vel sermo mentis: ita Pater æternus intelligendo et comprehendendo suam essentiam, et omnia quæ in ea sunt, formavit et produxit hoc Verbum æternum: hoc tamen discrimine, quod nostrum verbum, utpote imperfectum, menti nostræ non sit adæquatum, sed accidens sit et actus vitalis intellectus, quo rem concipimus et intelligimus; Dei vero Verbum perfectissimum Deoque adæquatum, sit persona subsistens et producta (scilicet Filius Dei) qua, et per quam Pater dixit, et facta sunt omnia Joan. 1. v. 3. unde S. Joan. c. 1. propriam filii Dei rationem et naturam describens et definiens: *In principio*, inquit, *erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*: Quod pulchre suo carmine transtulit Nonnus, cum ita canit:

Αχρονος ην, ακιχητος εν αρρητω λογος αρχη,
Ισοφυης, γενετηρος ομηλικος υιος αμητωρ.

id est:

Sine tempore erat, incomprehensibile in ineffabili Verbum principio,
Æqualis naturæ, Patri coævum, Filius sine matre.

Hinc etiam Gentiles philosophi et Theologi, ut Trismegistus, Orpheus, Plato, aliique Græci, Chaldæi et Egyptii Deum Patrem vocarunt νουν, id est mentem; Filium vero λογον, quasi mentis prolem, et verbum, ut testatur Theodoret. l. 2. de Curandis Græcorum affectionibus, et Sanctus August. l. 7. Confess. c. 9.

Secunda causa, cur Paulus filium Dei potius vocet sermonem, quam filium, est, quia alludit ad sermonem fidei, de quo dixi v. 2 hoc enim Verbum mentale ab æterno factum est vocale in tempore, cum locutum est per os Mosis et Prophetarum, et maxime cum ipsummet Verbum induit carnem, os et vocem hominis, fidemque ac voluntatem Dei Patris suo sermone nobis enarravit et evangelizavit.

Tertia causa est, quia filius Dei suo sermone, id est sententia, decreto et jussu puniet eos, qui increduli suum sermonem fidei repulerunt: credentes vero, illiusque dicto audientes præmiabit. Hoc enim proprie hic intendit Apostolus.

Sensus ergo est. q. d. Quidquid Dei filius promisit et comminatus est incredulis per os et sermonem Davidis, Prophetarum et Apostolorum, id certe et efficaciter præstabit suo sermone, decreto et jussu. Est enim ipse sermo omnipotens, vivus et efficax ut incredulos et rebelles occidat, damnet et cruciet pœna vivaci in æternum; fideles vero præmiet et salvet, ut vivant et regnent in æternum. Ita Theodor. OEcumen. S. Thom. Lyran. Cajetan. et alii.

Nota λογος tam sermonem, quam verbum significat; unde sicut illud Joan 1. v. 1. *In principio erat Verbum*, verti potest, *in principio erat sermo*, unde enim Tertull. Cyprian. Ambros. Hieron. et alii veteres Filium sæpe vocant Sermonem: ita hic vicissim verti potest, *vivum est enim verbum Dei et efficax*, et ita legit S. Ambros. lib 4. de Fide cap. 3. Sicut enim Verbum, utpote unum et simplex, simplicitatem, ita sermo integritatem et perfectionem filii Dei significat. Sermo enim ex multis verbis constans, integram perfectamque effert et enuntiat sententiam, non unam tantum, sed et plures sæpe. Unus enim sermo sæpe

multis propositionibus et sententiis coalescit et conflatur, quod huic loco congruit. Paulus enim induxit hic Christum quasi sermonem multivarium, qui scilicet singulorum cogitationes examinet et discernat; atque hos puniat, illos præmiet.

ET PENETRABILIOR OMNI GLADIO ANCIPITI.] Pro *penetrabilior*, græce est τομωτερος, id est acutior, magis incidens. τεμνω enim idem est quod seco, incido. Secundo, pro *ancipiti*, græce est διστομος hoc est, habentem duo ora, id est, duas acies, scilicet utrinque acutum et incidentem. Sicut enim Hebræi, ita et Græci, aciem gladii vocant *os*, quod instar oris homines mordeat et devoret. Unde illud in Scriptura tritum, *Percussit illos in ore gladii*, id est in acie, vel per aciem gladii. Jam sensus hujus loci est, q. d. Sermo Dei omnia penetrat, estque quasi anceps gladius habens duplicem aciem, puta aciem duorum testamentorum, novi scilicet et veteris, ait S. August. l. 20. de Civit. cap. 12. Sed hoc mysticum est. Secundo, S. Thomas: Sermo Dei, inquit, est anceps, quia paratus et expeditus est, tam ad sciendum, quam ad agendum: tam ad bona promovenda, quam ad mala divertenda. Sed et hoc mysticum et tropologicum est.

Dico ergo Tertio et genuine, *Sermo Dei*, id est filius Dei, est *penetrabilior gladio ancipiti*, id est acutissimus est, profundissime et undique penetrat, sicuti maxime secat et penetrat gladius anceps, qui utrinque secat. Porro hæc vis penetrandi sermonis, id est filii Dei, consistit partim in cognitione, partim in activitate. Sicut enim gladius anceps, secans et penetrans hominem, non tantum maxime activus est, maximamque secandi vim ostendit, sed etiam hoc ipso, quo hominem secat et penetrat, hominis intima denudat, eaque omnibus cognoscenda et intuenda proponit: ita et Filius Primo, penetrat et pervidet omnia corda et cogitationes, ut nulla incredulitas aut iniquitas, quantumvis in corde abscondita, eum latere possit, unde explicans idipsum Apostolus subdit. *Discretor est cogitationum, et omnia nuda et aperta sunt oculis ejus*. Secundo idem Filius sua præsentia et activitate penetrat omnia, ut quosvis peccatores et quævis peccata quantumvis recondita, punire, damnare, occidere et dissecare possit: sicut enim oculos, ita et manus habet acutissimas, maximeque efficaces et penetrantes.

Moral. Hugo Victor in Joelis cap. 3. *Vivus*, ait, est *sermo Dei, ut credas: efficax, ut speres: penetrabilis, ut timeas. Vivus est in præceptis, et prohibitionibus: efficax in promissis, et comminationibus: penetrabilis in judiciis, et damnationibus. Quia igitur vivus est sermo Dei, credendum est eum vero promittere: quia efficax, credendum est eum promissa perficere; quia penetrabilis est, et falli non potest, eum offendisse legendum est, et de cætero offendere cavendum est.*

ET PERTINGENS USQUE AD DIVISIONEM ANIMÆ AC SPIRITUS, COMPAGUM QUOQUE AC MEDULLARUM.] *Anima* est inferior pars hominis, in qua resident cupiditates et affectus partim naturæ, partim concupiscentiæ, a quibus homines Animales vocantur. *Spiritus* vero est superior pars hominis, fide et gratia Dei illustrata, a qua homines Spirituales dicuntur. q. d. Verbum hoc, sive sermo Dei, puta Filius, examinat et discernit motus et cogitationes tam animales quam spirituales, *compages quoque et medullas*, id est intimas hominum partes: compages enim sunt cartilagines, musculi et nervi, quibus in homine os unum alteri colligatur: medulla vero est succus et pinguedo ossibus inclusa. Discernit, inquam, hæc Filius, ita scilicet, ut pervideat qui motus ab anima, qui a spiritu proveniant, an scilicet hæc illave cogitatio, affectus et desiderium promanet a natura aut concupiscentia, an vero a Dei gratia. q. d. Omnia omnino, etiam abditissima et intima, videt, penetrat, examinat, judicat et vindicat Christus Dei filius, nihil est tam absconditum, quo non penetrent et oculi et manus Christi.

S. Gregor. homil. 11. in Ezech. per *compages* intelligit cogitationes sibi invicem instar compagum connexas, per *medullas* vero intelligit intentiones, ut seipsum explicans subdit Apostolus.

DISCRETOR EST COGITATIONUM ET INTENTIONUM CORDIS.] Pro *discretor*, græce est κριτικος id est, criticus est Christus, judex et censor cogitationum et intentionum cordis; scit et pervidet quid quisque cogitet et velit, et quo fine: perspicit fundum animæ nostræ uti nos perspicimus lapillos in fundo limpidissimæ aquæ jacentes: perspicit, inquam, Christus intima nostra desideria, hoc fine ut ea judicet et præmiet, aut puniat et vindicet, v. g. ut vos, o Hebræi, si in fide sua perstatis, glorificet; sin metu persecutionum ab ea deficiatis, etiam per latentem vel occultam tantum diffidentiam, apostasiam, vel incredulitatem, damnet et reprobet.

Moraliter Nota hunc locum pro præsentia et omniscientia Dei, quæ cuique magno debet esse stimulo, ut se compescat ab occultis et mentalibus peccatis et desideriis pravis; atque bonis et sanctis cogitationibus et studiis semper insistat. *Oculos Dei simul universa cernentis*, inquit S. August. serm. 2. de Temp. *non abdita locorum, non parietum septa secludunt; nec solum ei acta et cogitata, verum et agenda et cogitanda sunt cognita. Ista vero scientia summi judicii, iste est tremendus aspectus, cui pervium est omne solidum, et apertum omne secretum, cui obscura clara, muta respondent, silentium confitetur, et sine voce mens loquitur*. Pulchre et affectuose idipsum pertractat auctor Soliloquiorum cap. 14. qui extat tom. 8. operum S. August. Gentiles idipsum agnoverunt. Ita Thales septem Græciæ sapientum sapientissimus dicebat, *homines sibi persuadere debere, deos omnia cernere, deorumque omnia esse plena, ut coram iis caste et sancte vivant*. Idem rogatus, num facta iniqua deos laterent, respondit: *Ne cogitata quidem: secretis enim cogitationibus cæleste numen adest et interest*. Homerus, quis sit Deus, ita definit:

ηελιος ος παντ' εφορα, και παντ' επακουει,
Est sol qui omnia videt, et omnia audit.

Nimirum, ut ait Sapiens, *in omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos*, Prov. 15. vers. 3. et cap. 16. 2. *Omnes viæ hominis patent oculis ejus, spirituum ponderator est Dominus*. Hinc Ægyptii pingebant Deum, quasi oculum baculo innixum, ut significarent Dei omniscientiam, et providentiam, pervigilemque curam quasi pastoralem. Sic Osirim Deum suum pingebant, quasi sceptrum habens in se oculum insculptum, ait Macrob. lib. 1. cap. 21. Sceptrum significat dominium et potestatem regiam, oculus omni-

scientiam. Unde et Græci θεον απο του θεασθαι, id est a videndo, nominant. Hinc et Jerem. cap. 1. vidit Deum quasi virgam vigilantem.

13. ET NON EST ULLA CREATURA INVISIBILIS IN CONSPECTU EJUS.] Pro *invisibilis*, græce est αφανης, id est non apparens, occulta, et consequenter invisibilis.

OMNIA AUTEM NUDA ET APERTA SUNT OCULIS EJUS.] Pro *aperta*, græce est τετραχηλισμενα, quod a τραχηλος id est a collo deducitur, ac Primo verti potest cum Theophyl. *jugulata* aut decollata, et cum Chrysost. *excoriata*, ut sit metaphora ab ovibus jugulatis et excoriatis q. d. Sicut oves pelle sua excoriatæ a collo ad caudam usque nudæ sunt, et omnia earum extima et intima revelantur, sic Christo Dei filio omnia sunt nuda et aperta. Secundo, Gagnæus τραχηλιζειν, inquit, est a collo ad caudam medium secare, sive per medium dorsi findere, ita ut intestina animalis fissi denudentur et pateant intuenti; sic Christo omnia patent, perinde ac si diffissa essent. Tertio, Erasmus, Ribera et Scapula in Lexico, τραχηλιζω, inquiunt, est in collum sive cervicem reclino et resupino hominem aut animal, ita ut facies resupinata omnibus aperta et conspicua proponatur. Quo sensu poeta ait, *Aulam resupinat amici: resupinat*, id est aperit, patentem et conspicuam facit, ut eam perscrutetur: sic Christus omnia quasi resupinata in facie nude et clare intuetur. Omnes hæ etymologiæ huic loco percommodæ sunt: secunda tamen Gagnæi nervosior et significantior est.

AD QUEM NOBIS EST SERMO.] Id est, de quo nobis est sermo, de quo loquor. Est hebraismus, אל *el* ponitur pro מן *min*, προς ον pro περι ου, id est, *ad quem*, pro *de quo*.

Aliter Chrysost. Theophyl. OEcumen. et Adamus, q. d. Cum quo nobis est ratio, causa, negotium, cui omnium actuum nostrorum rationem reddemus. Græcum enim λογος non tantum sermonem, sed et rationem significat.

14. HABENTES ERGO PONTIFICEM MAGNUM, QUI PENETRAVIT COELOS, JESUM FILIUM DEI, TENEAMUS CONFESSIONEM.] A v. 11. hucusque egit contra incredulos, et ob incredulitate Hebræos metu vindictæ per verbum et Filium Dei exercendæ deterruit: jam credentes alloquitur, blandeque eos hortatur, ut in fide Christi persistant, itaque requiem cœli ad quam vers. 11. et præcedentibus eos hortatus est, ingrediantur, q. d. Agite, Hebræi, persistite in fide Christi, ad requiem in cœlis properate: esto, cœli longe a nobis absint, facile eos conscendemus et penetrabimus, duce Christo, qui eos penetravit, eosque nobis pervios facit, dummodo confessionem id est professionem, scilicet fidei et spei nostræ (uti addunt et exprimunt nonnulla Biblia Latina, licet in Græcis et Romanis nihil tale habeatur) constanter retineamus. Vide dicta c. 3. v. 1.

Nota a c. 3. hucusque Apostolus Christum opposuit Mosi, tamquam Apostolum novum Apostolo veteri: jam et deinceps opponit et anteponit Christum Aaroni, tamquam pontificem novum pontifici veteri, qui non sancta sanctorum ut Aaron, sed cœlos ipsos penetravit, ut Deo assistat, tamquam pontifex pro nobis interpellans, et peccata nostra expians, cœlosque nobis reserans.

15. NON ENIM HABEMUS PONTIFICEM, QUI NON POSSIT CONDOLERE INFIRMITATIBUS NOSTRIS, TENTATUM AUTEM PER OMNIA PRO SIMILITUDINE, ABSQUE PECCATO.] Est occupatio. Dicere enim potuissent Hebræi, Tu Paule, recte dicis Christum penetrasse cœlos: ibique esse pontificem nostrum; sed exigua hæc nobis est consolatio: Christus enim in cœlis beatus et gloriosus non sentit, non experitur, ac consequenter non multum condolet et æstimat, nec multum juvare et amoliri nititur nostras infirmitates, id est, persecutiones et ærumnas tot et tantas, ut videantur pene intolerabiles, quæ nos hic extreme affligunt, et languidos infirmosque ac pene desperatos efficiunt: qui enim sentit et experitur alterius dolores, longe facilius eis compatitur et succurrit. *Non ignara mali miseris succurrere disco*, aiebat Dido. Huic objectioni respondet hic Apostolus, negando illud assumptum: Christus enim omnes nostras infirmitates expertus est, et per omnia tentatus et afflictus est *pro similitudine*, id est, omnino similiter atque nos, ac proinde expertus omnia scit et potest, id est, proclivis et pronus est, ut compatiatur et succurrat omnibus tentationibus, ærumnis et infirmitatibus nostris.

Nota. *Infirmitates* per Hebraicam metonymiam et metalepsim vocat dolores: dolores enim sunt causa infirmitatis et languoris tam corporis, quam animi. Vide dicta 1 Corinth 12. v. 5 et 10.

Secundo, pro *condolere* græce est συμπαθησαι, id est sensu alieni mali tangi et affici, cum alio patiente pati.

Tertio, *pro similitudine* græce est καθ' ομοιοτητα, id est ομοιως, hoc est similiter, supple nobis, vel nostris infirmitatibus. Τα enim ημων, id est nostris, quod præcessit, hic subauditur et repetendum est; quod Hebræi dicunt כדמותנו *kidmutenu*, id est, secundum similitudinem nostram, hoc est, omnino similiter atque nos: solent enim Hebræi cum perfectam et omnimodam similitudinem significare volunt, congeminare notas similitudinis, uti כ *caph*, et דמות *demut*, quod Græci imitantur, dicentes καθ' ομοιοτητα, vel παραπλησιως ut dixit Apostolus c. 2. v. 14.

Quarto, pro *tentatum autem*, clarius Vatabl. et alii vertunt, *sed tentatum*. Est enim antithesis ejus quod præcessit, *qui non possit condolere*, quia scilicet non est tentatus, tentationes nostras non est expertus. Rursum, *per omnia*, id est, per omnes infirmitates nostras.

Quinto, *absque peccato*, id est, excepto peccato, græce χωρις αμαρτιας, id est, extra peccatum q. d. Christus licet per omnia tentatus sit, immunem tamen et semotum se servavit a peccato; ita et vos, o Hebræi, licet tentemini, tamen tentationi non cedite, nec peccato consentite, hoc enim in vestra est manu et potestate, sicut fuit in potestate Christi.

Quæritur hic, an Christus proprie tentatus fuerit, et an omni modo et omni infirmitate qua nos tentamur? Respondeo. Proprie Christus tantum exterius a diabolo tentatus fuit, interius vero a carne, phantasia aut concupiscentia tentari non potuit cujus ratio est, quia interior tentatio est inordinata delectatio partis inferioris, sive est ipse motus concupiscentiæ rationem præveniens et alliciens ad peccatum. Sicut ergo Christus, utpote peccatum expiaturus et abolitururus, expers plane fuit peccati, ita et expers fuit concupiscentiæ et tentationis internæ: concupiscentia enim ex pec-

cato ortæ, peccati est initium et inchoatio, ac proinde esse non potest, nisi in natura per peccatum vulnerata et saucia: qualis esse non potuit in Christo.

Hinc sequitur, licet passiones fuerint in Christo, non fuisse tamen propassiones; explico: fuit in Christo ira, audacia, timor; sed ita ut rationem et voluntatem Christi prævenire, ipsoque invito, vel inscio exoriri, concitari et exurgere non possent; hoc enim est propassionum; omnis enim motus iræ, audaciæ, timoris, tristitiæ in Christo, ab eo libere fuit assumptus, et a ratione et voluntate Christi elicitus et imperatus, ita ut irasci aut tristari Christus non posset, nisi irasci aut tristari vellet et eligeret. Erant enim passiones omnes Christo, utpote in natura integra et perfecta (qualis fuit in Adamo ante peccatum) constituto, subditæ prorsus et subjectæ; talis enim natura decebat Salvatorem et Dei filium. Verum de hujuscemodi tentatione, qua diabolus Christum, aut concupiscentia nos ad peccatum sollicitat, proprie non loquitur hic Apostolus, ut mox patebit.

Secundo, cum dicit Apostolus Christum tentatum fuisse per omnia, id est per omnes infirmitates nostras, non intelligit, nec complectitur ignorantiam et defectum scientiæ aut gratiæ: hæc enim non sunt infirmitates, id est dolores et afflictiones; neque decebat hæc esse in Christo, utpote qui ad hoc in mundum venerat, ut homines ab hisce defectibus sanaret, ut ignorantes doceret, instrueret, Deoque gratos redderet. Perperam ergo ex hac Apostoli sententia Lutherus, Bucerus et Calvinus inferunt: Ergo in Christo fuit ignorantia: faciunt ergo ipsi ex hoc loco Christum Agnoitam. Respondeo nego consequentiam. Nam ignorantia est filia et appendix necessaria peccati, æque ac concupiscentia. Pari enim modo inferre liceret, Ergo concupiscentia fuit in Christo. Itaque sicut in Christo non fuit peccatum, ita nec fuit concupiscentia, aut ignorantia: hæ enim sunt propriæ et individuæ comites peccati, et ejusdem cum peccato rationis, ordinis et indecentiæ esse censentur. Quocirca hæ in Christo non instrumenta (uti fuerunt cruciatus et pœnæ) sed impedimenta satisfactionis et redemptionis nostræ fuissent: ergo in eo esse non potuerunt. Vide Bellarm. lib. 4. de Christo c. 1.

Tertio, per *infirmitates* Apostolus non intelligit morbos et ægritudines: hæ enim non sunt naturæ, id est, omnibus hominibus communes, sed particularium sunt personarum, ex particulari parentum, vel ipsorum ægrotantium intemperantia, aliove excessu, defectu aut vitio ortæ: Christus autem tantum assumpsit naturales et innoxias passiones, communes toti generi humano, non autem proprias certarum personarum, uti sunt hi illive morbi: hoc enim Christum decebat, nimirum ut totus esset sanus, qui naturam nostram plene sanaturus advenerat, de quo plura dixi cap. 2 vers. 17. Quare licet verbera et dolores admiserit et susceperit Christus, non tamen iis temperiem sui corporis ita distemperari, ut in morbum incideret; sed tantum eorum vi et acerbitate animam e corpore excludi, mortemque violentam, qua nos redimeret, sibi inferri permisit.

Quæres, Quæ sunt ergo *infirmitates nostræ*, quas Christus in se suscepit, quibusque compatitur?

Respondeo, Primo, est carnis et animæ fragilitas; Secundo, sitis, fames, fatigatio, et similes hominum ærumnæ; Tertio, naturalis horror mortis, ignominiæ, verberum, spoliationis; Quarto, ipsa mors, verbera, irrisiones, contumeliæ, spoliatio bonorum omnium. Hæc duo ultima nomine infirmitatum proprie hic intelligit Apostolus: hæ enim erant infirmitates Hebræorum, nimirum persecutiones, spoliationes, aliæque pœnæ eis ob fidem Christi a Judæis magistratibus inflictæ. Unde ad eas fortiter tolerandas exemplo Christi, ejusque gratiæ et auxilii spe et promissione, eos hic et sæpe alibi hac epistola adhortatur Apostolus: hisce enim *tentatus*, id est afflictus, vel *tentatus*, id est, probatus et exploratus, fuit Christus, ejusque fides et constantia, et hasce superans ac vincens Christus meruit tam hasce, quam alias quaslibet tentationes, etiam a dæmone et concupiscentia excitatas in nobis, per suam gratiam vincere et superare.

16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ.] q. d. Cum habeamus Christum pontificem, qui ita condoleat et compatiatur omnibus infirmitatibus nostris, non timidi, non diffidentes, sed audacter et fidenter, eum in cœlesti throno ad dextram Patris considentem et regnantem adeamus et invocemus in omni tentatione, tribulatione et persecutione: jam enim placabilis sedet in throno gratiæ, postea terribilis sessurus est in throno judicii, inquit Theoph.

Nota. Pro *fiducia* græce est παρρησία, quæ (quasi πᾶν ῥῆσις) est libertas et licentia loquendi, qua omnia dicuntur: sive oratio libera nihil reticens; inde vero per catachresin παρρησία significat fiduciam sive confidentiam, ex qua oritur hæc loquendi libertas, et sic sæpe hoc nomen accipit Paulus. Jam confidentia, sive fidentia ait Cicero, est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocavit, nimirum si fidentia sit humana: nam si sit divina uti hic est, non in se, sed in Deo spem suam collocat.

Ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.] q. d. Ut, si in peccatum lapsi simus, illius veniam misericorditer a Christo consequamur. Rursum ut gratiam inveniamus, id est, ut Christi gratiam, favorem et benevolentiam nobis conciliemus, *in auxilio opportuno*, græce εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, in auxilium opportunum, ut scilicet opportuno tempore, puta tempore tentationis et persecutionis, cum Christi auxilio indigebimus, illud ipse nobis conferet ad omnes difficultates fortiter superandas.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, quod Christus pontifex noster non a se, sed a Deo constitutus, nobis similis et condolens, oransque exauditus sit pro sua reverentia et obedientia, pontifex, inquam, secundum ordinem Melchisedech, unde v. 11. sternit ad Melchisedech viam sibi et transitum, increpando Hebræorum tarditatem et cruditatem, utpote quibus adhuc opus sit lacte, non solido cibo.

1 Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt
ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis: 2. qui condolere possit iis, qui igno-
rant et errant: quoniam et ipse circumdatus est infirmitate: 3. Et propterea debet, quem-
admodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. 4. Nec quisquam sumit sibi
honorem, sed qui vocatur a Deo tamquam Aaron. 5. Sic et Christus non semetipsum clarificavit
ut pontifex fieret: sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. 6. Quemad-
modum et in alio loco dicit: Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. 7. Qui
in diebus carnis suæ, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere a morte, cum
clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia. 8. Et quidem cum esset
Filius Dei, didicit ex iis quæ passus est, obedientiam: 9. et consummatus, factus est omnibus
obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ. 10. Appellatus a Deo pontifex juxta ordinem Melchi-
sedech. 11. De quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles
facti estis ad audiendum. 12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus: rursum indige-
tis, ut vos doceamini, quæ sint elementa exordii sermonum Dei: et facti estis, quibus lacte opus
sit, non solido cibo. 13. Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ: par-
vulus enim est. 14. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum, qui pro consuetudine exercita-
tos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

1. Omnis namque pontifex, ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis.] Vox *namque* dat causam, cur dixerit in fine cap. præced. *Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ* ejus. Causa hæc est, quia Christus est pontifex noster, habetque in se omnes pontificis optimi dotes, officia et munia: itaque commode transit hic Apostolus a comparatione et præcellentia Christi cum Mose, in ducatu et legislatione Ecclesiæ ad sacerdotium et pontificatum Christi, eumque digniorem esse sacerdotio Aaronis multis demonstrat.

Nota hic insignem descriptionem pontificis ex tribus ejus dotibus, officiis et notis, quas Christo convenire demonstrat. Prima est, ut pontifex ex hominibus assumatur, quasi selectus, cæterisque dignior, optior, eminentior, prudentia et virtute præstantior, qui aliis hominibus tamquam suæ naturæ consortibus, suisque fratribus compati, condolere et succurrere possit, eoque pronius et ardentius, quo magis eorum uti naturæ, ita et miseriæ particeps est et conscius, utpote eamdem sæpe in se expertus.

Secunda pontificis nota et officium est, ut pro hominibus constituatur in iis quæ sunt ad Deum, id est, ut hominum causam agat apud Deum, tamquam eorum mediator, pro eisque oret et interpellet: rursum ut vice populi fungatur sacerdotio apud Deum, et sacra, eaque quæ cultum Dei spectant administret. Cum enim populus teneatur publico cultu, ritu et cæremoniis colere Deum, illique tamquam suo, omniumque rerum creatori ac domino summum exhibere honorem et cultum: id vero decenter fieri non possit per singulos homines, qui sæpe rudes et plebeii sunt, hac de causa unus ex omnibus magis peritus et idoneus eligitur qui pro cæteris hominibus rite id præstet, et per quem cæteri debitum Deo cultum certis ritibus ac cæremoniis publice exhibeant. Hinc enim omnes gentes ex dictamine rectæ rationis et naturæ, semper constituerunt aliquos sacerdotes, qui pro se Deo publicum hunc latriæ cultum offerrent et peragerent. Unde sequitur Christianos quoque, ex jure tam naturæ, quam gentium, suos debere habere sacerdotes, sua pariter et sacra et sacrificia, scilicet Eucharistiæ quibus Deum publice et solemniter colant: alioqui enim respublica et Ecclesia mutila esset et manca, atque imperfectior quam fuerit Judæorum, aliarumque quarumlibet gentium.

Tertia pontificis dos et officium est, *ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*, ut scilicet Deum peccatis et peccatoribus iratum placet et reconciliet, per dona et sacrificia. *Dona* vocat oblationes primitiarum, aliarumque, rerum, ut panis, vini, frumenti, quæ non

adolebantur aut consumebantur sed integra Deo, dabantur ad usum sacerdotum et templi: *sacrificio* vero vocat victimas tam animalium quæ Deo macta bantur, quam farris et vini, quæ Deo vel incendebantur vel libabantur, effundebantur et consumebantur. Ita Theophyl. Græce enim θυσία, id e-t, victima vel sacrificium, dicitur ἀπὸ τοῦ θυσιᾶσαι, id est mactare, sacrificare et suffitum edere, ut ex parte ideo sit quod θυμιᾶσθαι, id est adolere, suffumigare.

Alludit Paulus ad Levit. 7. vers. 12. et 13. ubi Moses agens de victima pacifica, quæ pro gratiarum actione offertur, vocat eam זבח *tsabech*, id est, ut Septuag. vertunt θυσίαν, id est, sacrificium vel hostiam quæ immolatur; panes vero, laguna et collyrides, quæ cum illa offerebantur, vocat קרבן *curban*, id est, ut Sep. vertunt, δῶρον, id est, donum vel munus: quamquam alibi sæpe hæc nomina confunduntur, et dona vel munera vocantur ipsæ victimæ cruentæ, quæ Deo adolentur.

2 Qui condolere possit iis qui ignorant et errant.) *Possit*, id est aptus, pronus, facilis sit ad condolendum. Vide dicta cap. 2. vers. 18. Pro *condolere* græce est μετριοπαθεῖν, id est moderare, modeste, leniter se gerere, ut scilicet peccantes non aspernetur, non iis irascatur, non excandescat, sed ad eorum miseriam se demittat, iis se humanum et benignum exhibeat, eorum ignorantiæ, ruditati, lapsibus et vitiis condoleat, sciens fieri posse ut et ipse labatur et peccet. Unde Theoph. μετριοπαθεῖν accipit pro συμπαθεῖν id est compati. Hinc et noster Interpres vertit, *condolere*.

Nota Apostolus hic quosvis peccatores, sive ex infirmitate, sive ex ignorantia, sive ex malitia, vocat ignorantes et errantes: semper enim peccato conjuncta est ignorantia aliqua et error, saltem practicus. Nam qui peccat, hic et nunc implicite judicat hoc bonum et hanc voluptatem, v. g. gulæ, libidinis, vindictæ sibi esse capessendam, et hoc ipso eamdem tacite judicat præferendam esse legi Dei, ipsique Deo, qui illam vetuit et prohibuit, qui sane error gravissimus est, de quo plura alibi jam dixi

Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate.) Duplicem hic infirmitatem intelligit Apostolus, priorem naturæ, secundam concupiscentiæ et culpæ. Utraque est et fuit in omnibus pontificibus, qui meri fuerunt homines: in Christo autem sola prior fuit, quæ quasi essentialis est pontificis, ut scilicet ejusdem cum aliis hominibus sit naturæ, eorumque miseriæ et ærumnarum particeps et consors. Secunda non fuit in Christo, utpote quæ non est essentialis pontifici; imo potius pontificis est vitium et impedimentum: hoc enim ipso quo quis peccato subjacet, ineptior redditur ad expiandum peccata. Deumque peccatoribus reconciliandum: quod est proprium munus pontificis. Hac ergo parte Christus præcellit omnibus aliis pontificibus, utpote qui solus plane immunis fuerit a peccato, ita ut nec infirmitatem ad concupiscentiam ad peccatum proclivem senserit: satis tamen eam quanta sit in homine metiri potuit Christus ex priori infirmitate naturæ suæ, itaque in simili eamdem sensit et expertus est, ac proinde facile eadem laborantibus compatitur et condolet.

4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron.) Resumit et explicat primam pontificis conditionem, scilicet quod debeat non se ingerere et intrudere, sed assumi et eligi a Deo ad sacerdotium, sicut electus est Aaron ejusque posteri; idque hoc fine ut eamdem Christo applicet, probetque Christo convenire, ut patet ex iis quæ statim subdit.

5 Sic et Christus non semetipsum clarificavit.) Græce ἐδόξασε, id est glorificavit, claritatem et dignitatem non ambivit, non usurpavit, sed ad eam evectus et electus est a Deo Patre, qui dixit ad Christum Ps. 2. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* q. d. Non mirari debetis, o Hebræi, Christum a Patre constitutum esse pontificem, et prælatum esse Aaroni, quia Christus est filius Dei Patris; si filius, quid mirum si pontificia dignitas ei detur, præsertim cum jure gentium receptum fuerit etiam ante Mosen et Aaronem, ut filii primogeniti essent sacerdotes et pontifices. Qua de re ita scribit S. Hier. ep. 126 ad Evagrium *Tradunt*, ait, *Hebræi, quod usque ad sacerdotium Aaron, omnes primogeniti ex stirpe Noe, cujus series et ordo describitur, fuerint sacerdotes, et Deo victimas immolarint: et hæc esse primogenita quæ Esau fratri suo vendiderit Jacob.*

Hoc ergo communi gentium jure Christo, tamquam unigenito et primogenito Patris, imo primogenito omnis creaturæ, debebatur sacerdotium et pontificatus.

6. Quemadmodum et in alio loco (Ps. 109.) dicit: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.) *Dicit*, scilicet Deus Pater ad Deum Filium hominem factum, eum eum elegit et constituit sacerdotem: Dei Patris enim ad Filium hæc esse verba patet ex v. 1. Ps. 109. ubi ait, *Dixit Dominus* (scilicet Deus Pater) *Domino meo* (scilicet Christo filio suo.)

Nota. Cum dicit Christum esse *sacerdotem secundum ordinem*, id est ritum, *Melchisedech*, hoc ipso præfert Christum Aaroni; Melchisedech enim dignior fuit Aarone, ut multis demonstrat Apostolus c. 7. ubi hunc ordinem Melchisedech explicabo.

7. Qui in diebus carnis suæ,) qui dum in carne hac mortali et fragili inter homines viveret. Ita S. Thom. hanc enim carnem exuit Christus in morte, et in resurrectione induit eamdem immortalem et impassibilem. Affert hæc Apostolus ut probet Christum pontificem nostrum circumdatum esse infirmitate nostra, ideoque facile nobis condolere et compati: hanc enim Christi infirmitatem probat Primo, caro Christi similis nostræ carni. Secundo, quod in agonia mortis constitutus in summo angore et mœrore petierit a morte liberari. Tertio, quod ex hoc angore lacrymatus sit et valide clamarit, et, ut Syrus habet, mugierit (hoc enim significat נעיא *geoto*) ad Patrem postulans opem et liberationem.

Nota. Videtur Apostolus loqui de oratione Christi in horto, ubi proditus est a Juda, et captus a Judæis. Ita Theod Œcum. D. Thom. Rursus videtur loqui de oratione Christi in cruce: ibi enim clamore valido clamavit Christus, *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? et, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.* Ita Ambr. Hinc ergo patet Christum in illa oratione et forte alias sæpe lacrymas fudisse, licet id non narrent Evangelistæ, nec id mirum, cum in eadem oratione Christus ex angore sudaverit sanguinem, ut habet Lucas c. 22. v. 44. nam, ut ait S. Bern. ser. 3. in Dominica Psal. *Christus non conten-*

tus fuit lacrymis oculorum, sed totius corporis sanguineis lacrymis peccata nostra flere et lavare voluit.

Unde Nota, Secundo, hunc Christi angorem, lacrymas et sudorem sanguineum testem infirmitatis a Christo assumptæ, provenisse ex vivaci imaginatione flagellationis, coronationis, mortis, dolorumque omnium, quos mox subiturus erat: inde enim naturaliter manabat eorumdem horror et angor, cum quo dum luctatur Christus, ut eum superet, summamque ab hoc sibi vim infert, factus in agonia sudavit sanguinem.

Nota Tertio, in illa oratione non tantum petiisse Christum a morte liberari, sed etiam et magis petiisse nos a peccato et morte liberari, ideoque tandem mortem voluntate absoluta et efficaci acceptavit, patrisque de ea voluntatem fieri postulavit, dicens: *Verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat,* in eoque exauditus est, ut subdit Apostolus.

Exauditus est,] non in sua petitione priori et voluntate quasi naturali, qua petebat conditionate et inefficaciter, si fieri posset, mortem evadere; illam enim Christus ipse correxit, illamque impleri absolute noluit; sed in sua petitione posteriori et voluntate absolute atque efficaci, qua oravit non pro fuga crucis et mortis, sed pro implenda Patris voluntate circa passionem suam, ejusque fructum; scilicet ut sua passione et morte mereretur sibi resurrectionem a morte, nobis salutem tam corporis quam animæ.

Addit hæc Paulus, ut ostendat Christi pontificis nostri preces esse efficaces, et a Patre exaudiri, ideoque nobis omnem spem et fiduciam in Christo esse collocandam.

Pro sua reverentia] Græce ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, quod Primo, Calvinus et Beza vertunt, *ex metu*, scilicet æternæ damnationis, q. d. Paulus, Exauditus est Christus et liberatus ex metu damnationis, in quo versabatur, dum in agonia positus totus animo perculsus, consternatus et obrutus pondere iræ Dei, videret Deum sibi ob peccata hominum maxime esse infensum; ita ut se iræ divinæ pondus sustinere non posse, deque se jam actum esse putaret, unde exclamavit: *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* Quæ verba, ait Beza, sunt hominis in ipso jam gurgite sese periisse vociferantis. Putant enim Calvinus et Beza, non plenam futuram fuisse redemptionem et satisfactionem Christi, nisi Christus omnem Dei iram excepisset, et sensisset Deum sibi infensissimum, adeoque sensisset damnationem peccatis nostris debitam, et cruciatus hominis damnati: non enim alium infernum vel damnationem agnoscit Calvinus, quam hunc apprehensionis et imaginationis, qua scilicet animæ damnatæ perpetuo apprehendunt Deum sibi esse iratum, quæ apprehensione seipsas crucient. Sed hæc est blasphemia tam absona, quam horrenda et sæculis omnibus inaudita. Si enim Christus in agonia ita desperavit, et damnationem nostram sensit ac passus est; ergo non tantum gravissime peccavit, sed et pro illo tempore damnatus fuit, perinde ac jam Judas damnatus est: ac consequenter illo ipso actu adeo pro nobis satisfacere non potuit, ut potius longe magis Deum irritarit, gravissimemque illi injuriam irrogarit. Quare Christus tum redemptor noster esse non potuit, imo vero alio longe potentiori eguit redemptore. Cujus Christiani aures ferent has voces: Christus desperavit, Christus iræ Dei succubuit, Christus damnatus est? Scimus Christum morti succubuisse, sed sponte sua, ideoque exclamavit, *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* nimirum in crucis et mortis sensu, ut hoc suo sensu Martyribus, nobisque omnibus mortis sensum vel adimeret, vel minueret. Sed Christum desperationi, damnationi et gehennæ succubuisse, quis dicere, imo audire non perhorrescat? Respondebit Beza, hos desperationis motus in Christo non fuisse deliberatos, nec fuisse in voluntate et ratione superiori, sed tantum in parte et appetitu inferiori. Verum hoc perperam et insulse dicitur; Primo, quia in Christo æque ut in Adamo, nullus erat concupiscentiæ aut passionis alicujus motus rationem præveniens, sed omnes ejus actus ratio prævidebat, eliciebat, dirigebat, ut essent actus hominis perfecti, puta rationalis et deliberati. Secundo, quia appetitus sensitivus vel inferior non potest apprehendere Deum sibi iratum: hoc enim objectum, utpote spirituale et sublime, est rationis et partis superioris. Tertio, quia etiamsi concedamus hos motus Christi fuisse tantum in parte inferiori, tamen fuisse eos aliquo modo Christo voluntarios negari non potest: Christus enim hos motus in se advertit et permisit, eum eos quasi pœnam peccatis nostris debitam acceptavit: omnis enim pœnitentiæ et satisfactionis acceptatio libera esse debet, fierique per rationem et voluntatem. Sicut ergo homo quivis sentiens et advertens in se motus blasphemiæ, vindictæ, libidinis etiam in solo appetitu sensitivo, nec eos repellens, censetur eis consentire et peccare; ita secundum Bezam, Christus hos motus desperationis in se advertens, et permittens, imo acceptans, censeri debet iis consensisse. Sic enim fit in quovis alio homine, qui desperationi cedit et succumbit. Denique non potuit Christus concipere Deum ita sibi infensum, seque iræ Dei succumbere, ideoque non potuit ita animo percelli et in barathrum hoc desperationis corruere: sciebat enim Christus se patrem summe amare, seque vicissim Patri esse charissimum; sciebat se ex summa erga patrem charitate, reverentia et obedientia, nostræ peccata se luenda suscepisse; sciebat se a Patre deseri non posse; sciebat iu omni hac passione Patrem sibi adfore, ut constanter mortem, omniaque tormenta adiret et superarat; sciebat passionem suam, redemptionem nostram, omniaque ex voto sibi successura, omniumque se victorem fore ac dominum: quomodo ergo animo caderet, perceileretur, obrueretur, desperaret? præsertim, cum sciret Deum proprie non irasci nisi culpæ, ipse vero nosset se ab omni culpa immunem, utpote qui hominum non culpas, sed pœnas tantum culpis eorum debitas in se suscepisset. Sciebat ergo Deum metaphorice tantum et metonymice sibi irasci, quia nimirum iræ suæ, qua hominum peccatis irascebatur, effectum, scilicet pœnam mortis et crucis, sibi infligebat, quam libens forti et fidenti animo ipse excepit. Vere ergo et proprie Deum sibi iratum esse Christus concipere et cogitare non potuit multo minus se iræ Dei succumbere in animum inducere potuit.

Adde, ex sententia Calvini omnes fideles esse prædestinatos, atque ex fide speciali quam habent, certos esse de sua salute, de sua prædestinatione et æterno Dei in ipsos favore, ac scire se nullis peccatis posse a

salute excidere: unde nec metuunt damnari qui Calvinum sequuntur, ergo multo minus Christus, qui est exemplar et parens fidelium et prædestinatorum, iram et damnationem Dei metuere potuit. Vide ergo hic impietatem Calvini, qui in notitia et certitudine salutis et favoris divini, se suosque longe Christo præfert.

Paulum vero nihil tale significare patet ex verbo εὐλαβεία, quod in Scriptura non talem metum et horrorem, qualem vult Calvinus, sed reverentiam vel timorem reverentiæ, quo parentes vel Superiores aut Sanctos timemus et reveremur, significat. Itaque hic εὐλαβείαν accipiunt S. Chrys. Theoph. Theod. Ambros. OEcumen. Anselm. omnesque orthodoxi.

Dices, Græce est præpositio ἀπὸ, quæ significat a, ex, de; hæc autem recte convenit cum metu, non autem reverentia: recte enim dicitur, Exauditus est Christus ex metu; non autem recte dicitur, Exauditus est ex sua reverentia. Respondeo, ἀπὸ sæpe sumi pro διὰ, id est propter vel pro: respondet enim מן *min*, quod tam significat propter vel pro, quam a, ex, de, ut Actor. 12. 14 ἀπὸ τῆς χαρᾶς, id est, *præ gaudio*, non aperuit januam. Luc. 22. 42. invenit eos dormientes ἀπὸ τῆς λύπης, id est, *præ tristitia*, vel propter tristitiam. Similia sunt Luc. 24. 41. Matth. 13. 44. et alibi.

Adde, multo incommodius Calvinum hanc ipsam vocem explicare, hoc modo, exauditus est Christus ex metu, id est, inquit, exauditus est Christus, ut liberaretur a metu; non enim exaudiri potest vox *orans*. q. d. Exauditus est orans ex metu: hoc enim paulo ante expressit Paulus dicens, *preces supplicationesque offerens*. Hæc de prima Calvini expositione dicta sint.

Secundo, Photius apud OEcumen. εὐλαβείαν vertit φιλανθρωπίαν, id est, *eximiam Charitatem*. q. d. Paulus, Exauditus est Christus pro tanta erga nos charitate, vel, ut Erasmus vertit pietate.

Tertio et optime, omnes alii cum nostro Interprete εὐλαβείαν vertunt, *reverentiam*: inde enim passim εὐλαβεῖς vocantur viri pii, religiosi, timorati et reverentes Deum; Noster Sapientiæ 17. v. 8. et alibi subinde εὐλαβείαν vertit, timorem, scilicet divinum, seu ex Dei majestate et reverentia incussum.

Unde Nota. Reverentia hæc sive timor hic reverentiæ, vel admirationis, uti vocat eum S. Greg. l. 17. Mor. cap. 14. et 15. et S. Dionysius c. 13. Cœlest. hierarch. est habitus vel actus judicii et voluntatis, quo creatura rationalis in conspectu divinæ excellentiæ et eminentiæ ita se gerit, et tanti eam æstimat, ut quasi non audeat ad illam accedere, et omnino caveat vel in minimo usurpare ejus excellentiam; imo plane pudibunda, timens et reverens fugit ab ea, ideoque formidat et fugit investigare ejus magnalia, consilia et arcana; ex quo sequitur timor castus, ut pro nulla re velit tantam majestatem offendere: unde reverentia hebraice vocatur יראה *iira*, id est timor, et chaldaice אימתא *emo*, id est terror, et arabice היבה *hiba*, id est formido.

Hinc sequitur Secundo, hanc reverentiam distingui ab actu humilitatis, quo quis vult se Deo subdere, et ab actu obedientiæ, quo quis vult illi parere, ut supremo domino; et ab actu religionis, quo quis vult eum colere, ut supremum rerum omnium principium, illiusque honorem suo in omnibus præferre: actus enim reverentiæ est summe revereri et timere summam Dei majestatem, uti paulo ante dixi.

Nota Tertio. Reverentia hic activa intelligitur, qua scilicet homo Deum reveretur, q. d. Apostolus, Exauditus est Christus a Patre, quia reveritus est Patrem, quia reverenter et obedienter erga Patrem se per omnia gessit. Potest tamen Secundo, passive quoque capi hic *reverentia*, qua scilicet Christum tam erga se reverentem vicissim reveritus est Pater, utpote filium suum, qui cum precibus offerebat pretium, puta sanguinem divinum, qui *erat* res infiniti valoris; idque ex summa erga Patrem reverentia et ex mera ac purissima in homines charitate, ut ait Anselm. q. d. Paulus, Quod exauditus a Patre fuerit Christus, non tam gratiæ fuit, quam dignitatis Christi: tanta enim erat ejus reverentia tam activa quam passiva, ut eum etiam revereretur Deus Pater, nec sustineret, aut posset ei quidquam negare: dignus enim erat omnino planeque merebatur a Patre exaudiri. Ita S. Chrysost. Theophyl. OEcumen. Anselm. Estque hic sensus plenior et dignior: εὐλαβεία enim juncto sic personæ pontificis quæ per se est veneranda, significat ejus dignitatem et venerationem. Sensus ergo est, q. d. Christus exauditus est propter sui reverentiam, id est, Pater exaudivit eum considerata persona venerabili pontificis, quam gerebat. Æquum enim erat sanctum, innocentem venerandumque pontificem orantem exaudiri. At, quomodo exauditus est, cum non fuerit a morte liberatus? quia ita mortuus est, ut statim fuerit a Patre resuscitatus, qui non reliquit animam ejus in inferno, nec dedit sanctum ejus videre corruptionem: atque nos a peccato et morte suscitarit.

8. ET QUIDEM CUM ESSET FILIUS DEI, DIDICIT EX IIS QUÆ PASSUS EST OBEDIENTIAM.] Dixerat Apostolus quod Christus *preces cum lacrymis offerens exauditus sit pro sua reverentia*; hic id explicat et exaggerat, docetque reverentiam Christi testatam et probatam fuisse ejusdem obedientia: exauditum vero esse Christum cum *consummatus factus est nobis causa salutis æternæ*. q. d. *Et quidem cum*, græce καίπερ, id est quamvis, Christus esset filius Dei; pati tamen voluit, itaque discere, id est experiri, obedientiam tam arduam et difficilem, ut scilicet demitteret se, et obediret usque ad mortem crucis.

Nota *Christus ex iis quæ passus est didicit obedientiam*, non quasi in passione demum virtutem obedientiæ didicerit, aut acquisierit quam ante ignorabat; illam enim optime cognoscebat et callebat, tum per scientiam infusam in primo conceptionis suæ instanti, tum per experientiam triginta quatuor annorum et totius vitæ suæ, sed quia obedientiam hanc novo et exactiore modo expertus est in passione, magis quam in tota reliqua vita sua; quid scilicet sit obedire, quam difficile et arduum sit in omnibus se submittere, quanta sit virtus et labor, inquit S. Anselm. et Photius, obedientia, quæ quævis dura acerba, ignominiosa horrenda prompto animo excipit, tolerat et exequitur, idque unius Dei cui obedit, causa et reverentia. En, quod dixi, Christi reverentiam demonstrat ex Christi obedientia.

Hinc Nota secundo Christus patiendo *didicit obedientiam*, ut ostenderet obedientiam, patientiam et ceteras virtutes longe melius plenius et efficacius ab hominibus disci patiendo et exercendo, quam specu-

lendo et contemplando, nimirum τα παθηματα μαθηματα, passiones sunt optimæ doctrinæ et disciplinæ. Et, ut ait S. Bernardus epist. 88. *Humiliatio via est ad humilitatem, sicut patientia ad pacem, sicut lectio ad scientiam. Si virtutem appetis humilitatis, viam non refugias humiliationis. Nam si non poteris humiliari, non poteris ad humilitatem provehi.* Obedientiam hic præ ceteris Apostolus Hebræis inculcat, ut eamdem imitentur, discantque Deo et Christo obedire constanter, etiamsi ea de causa spoliationem, exilium adeoque mortem ipsam subire et pati debeant. Unde subdit, quod Christus ita *consummatus factus sit sibi obtemperantibus causa salutis æternæ.*

Nota Tertio Christus non tantum per experientiam *didicit obedientiam*, id est laborem arduum et difficultatem obedientiæ, sed etiam didicit obedientiam, id est, quanta sit obedientiæ magnitudo, excellentia, meritum et præmium; utpote cujus merito paulo post se evectum vidit ad summum gloriæ gradum, ut consummatus fieret nobis obedientiæ dux et præco, adeoque causa salutis æternæ. Hæc enim subjicit Apostolus. Ita Chrysostomus et Theophyl.

Egregie Climacus obedientiam ita definit: *Obedientia est spontanea mors, sepulchrum voluntatis, vita curiositate carens, securum periculum, immediata ad Deum excusatio, tuta navigatio, confectum dormiendo iter, discretionis depositio, quæ sarcinas in alium transfert, proprii desiderii omnimodo renuntiatio.*

9. Et consummatus] Græce τελειωθεις, id est *immolatus*, vel *consecratus*, vel, ut Syrus, *perfectus* est Christus hac sua passione et obedientia, adeoque corporis beatitudine et gloria immortali donatus est. Christus enim in cruce consummatus fuit in patientia, in charitate, omnique virtute, itaque consummatus fuit in gratia, et mox in gloria. Hinc S. Anselmus, Consummatus, inquit, est Christus cum consummatis omnibus obedientiæ, patientiæ et sanctitatis actionibus clamavit in cruce, *consummatum est*, q. d. Apostolus, Consummatio hominis Christiani fit per afflictiones; quomodo ergo vos, o Hebræi, ægro estis animo in persecutionibus, quæ vos consummatos reddunt? ait Chrysost. et Theophyl.

10. Appellatus a Deo pontifex secundum ordinem Melchisedech,] q. d. Christus nobis est causa salutis, qui a Deo constitutus et appellatus est pontifex noster, cum scilicet dixit ad eum Deus Psal. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

11. De quo nobis grandis sermo et ininterpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles facti estis ad audiendum] Pro *grandis*, græce est πολυς, id est multus sermo; *et ininterpretabilis* (ita legendum cum Romanis et Græcis, non autem *interpretabilis*) id est explicatu difficillimus: hoc enim est Græcum δυσερμηνευτος. Quare perperam commentarius S. Th. ascriptus legit *interpretabilis*, illudque bifariam exponit. Primo, *ut in* indicet *negationem*, et *interpretabilis* sit idem quod qui non potest interpretari. Secundo, ut *interpretabilis* affirmative idem sit, quod indigens interpretatione. Verum hæc repugnant ipsi etymologiæ: juxta eam enim *interpretabile* dicitur id, quod facile est interpretatu. Secus est de hac voce *investigabile*: illa enim sumi potest pro *non vestigabile*. Sensus ergo Apostoli est, q. d. De Melchisedech multa et magna dicenda forent; sed vobis, o Hebræi, explicatu difficilia, quia ad hæc rudes et imbecilles estis: magis enim capitis Aaronem vestrum, quam Melchisedech. Hæc mysteria Melchisedech ex parte explicat Apost. c. 7. ut Hebræorum mentem ad res Christianas et divinas sublevet, et doceat quantum capere poterant: ex parte ea quæ difficiliora sunt tacet, nec vel eos, vel alios legentes iis intellectu tam difficilibus a fide avertat vel obruat, inquit Chrys. Tale est, quomodo panis et vinum oblata a Melchisedech, Gen. 14. fuerint typus sacrificii Eucharistiæ. Unde veteres Græci, teste S. Hier. ad Evagrium ep. 126. dicere solent, Paulum c. 7. ubi agit de Melchisedech, quoddam ejus sacramentum et arcanum omisisse; illudque hic vocare sermonem ininterpretabilem maxime infidelibus: licet enim hanc epistolam Paulus primario scribat fidelibus, secundario tamen eamdem scribit infidelibus, puta Judaizantibus quos e judaismo ad christianismum convertere satagit. Adde, et fidelibus non nisi bene instructis traditam fuisse doctrinam de mysteriis Eucharistiæ. Est enim hoc Sacramentum maxime sublime, arcanum et divinum: unde Patres illud vocant arcanum Sacramentum, mysterium, mysteria quæ fideles norunt, etc.

Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.] Pro *imbecilles* græce est νωθροι, id est segnes, ignavi, negligentes facti estis ad audiendum et cognoscendum res Christianas et divinas: quales multi hodie sunt inter Christianos, qui suis lucris et negotiis ita intenti sunt et absorpti, ut vix Sacrum et concionem audire, vix de Deo, deque animæ suæ salute cogitare possint, aut velint. Hujus negligentiæ et ignaviæ causam fuisse persecutiones censet OEcumen. Tentationes, inquit, et afflictiones reddiderunt vos segnes, neque potestis perfecte audire sermones: tentatio enim, cum illi creditur vel auscultatur, emollit animum, segnemque tepidum et imbecillem facit ad bonum. Tales hodie multi sunt in Anglia, qui ne bonis suis spolientur, omne Christiani hominis officium et disciplinam negligunt, nec respiciunt domestica Martyrum, aliorumque plurimorum in fide et pietate constantissimorum et ferventissimorum exempla.

12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus,] id est pro longitudine temporis, quo tam in lege Mosi, quam in christianismo estis eruditi.

Rursum indigetis ut doceamini, quæ sint elementa exordii sermonum Dei,] id est quæ sint rudimenta doctrinæ Christianæ et divinæ, quæ catechumeni docentur et discunt.

Et facti estis quibus lacte opus sit,] id est, qui indigetis instructione infirmæ, simplicis et puerilis doctrinæ de Christi humanitate, de baptismo, de resurrectione, de judicio, ut se explicat Apostolus cap. seq. v. 1. et 2.

Non solido cibo,] id est, non altiori et perfectiori eruditione de Christi divinitate, de Melchisedech, de perfectione christiana. Nota. Hæc dicit Apostolus, excitando et exstimulando, ut scilicet Hebræorum animos acuat et sublevet ad audienda et capienda mysteria Melchisedech, aliaque quæ c. 7. et seqq. eis proponere statuit. Sic præceptor discipulos suos alios ben

doctos, cum torpescunt et themæ non satis accuratum exhibent, increpat et extimulat, dicens, hoc thema non esse rhetoris, sed grammatici aut syntaxistæ, eosque ad syntaxin remitti debere. Hic sensus patebit initio capitis sequ.

13. OMNIS ENIM QUI LACTIS EST PARTICEPS,] id est, qui puerili institutione et doctrina est erudiendus et fovendus. De hoc lacte dixi 1. Corinth. 3. 2.

EXPERS, (græce ἄπειρος, id est, inexpertus, rudis imperitus) EST SERMONIS JUSTITIÆ.] id est, sermonis qui fit de perfecta justitia et sanctitate: hic enim solis perfectis convenit. Ita Theophyl. et Anselmus.

Alii sic explicant, *expers est sermonis justitiæ*, id est, non est capax justificationis, quæ e Christi deitate expectanda est. Sed priorem sensum esse genuinum patet ex eo quod subdit Apostolus.

14. PARVULUS (græce νήπιος, id est infans, scilicet in Christo et christianismo) ENIM EST: PERFECTORUM AUTEM EST SOLIDUS CIBUS,] id est solida et perfecta doctrina et institutio, uti jam dixi.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET, SE NOLLE RURSUM HEBRÆIS TRADERE RUDIMENTA FIDEI ET PŒNITENTIÆ, EO QUOD EOS, QUI TOT DEI DONA ACCEPERUNT, QUANTA IPSI IN CHRISTIANISMO, IMPOSSIBILE SIT RENOVARI AD PŒNITENTIAM: ITAQUE HEBRÆOS AVERTIT A LAPSU ET APOSTASIA.

UNDE SECUNDO, v. 9. AD CONSTANTIAM, SPEM, PATIENTIAM, LONGANIMITATEM EOS ANIMAT.

HINC TERTIO, v. 13. PROPONIT EIS EXEMPLUM ABRAHÆ, QUI PATIENTER EXPECTANS EA, QUÆ SIBI PROMISERAT ET JURAVERAT DEUS, TANDEM EA ADEPTUS EST.

1 QUAPROPTER intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rur-
sum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum, 2. baptisma-
tum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, et judicii æterni.
3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. 4. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illu-
minati, gustaverunt etiam donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus Sancti, 5. gustaverunt
nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque sæculi venturi, 6. et prolapsi sunt; rursus renovari
ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentui habentes. 7. Terra enim
sæpe venientem super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam illis, a quibus colitur,
accipit benedictionem a Deo. 8. Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, et maledicto pro-
xima, cujus consumatio in combustionem. 9. Confidimus autem de vobis dilectissimi, meliora et
viciniora saluti tametsi ita loquimur. 10. Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri et
dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. 11. Cupimus
autem unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem ad expletionem spei usque in finem:
12. ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum, qui fide et patientia hæreditabunt promis-
siones. 13. Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem juraret, majo-
rem, juravit per semetipsum, 14. dicens. Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multipli-
cabo te. 15. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. 16. Homines enim per majo-
rem sui jurant: et omnis controversiæ eorum finis, ad confirmationem, est juramentum. 17. In quo
abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilii sui, interpo-
suit jusjurandum. 18. Ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissi-
mum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem. 19. Quam sicut ancho-
ram habemus animæ tutam ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis: 20. Ubi præ-
cursor pro nobis introivit Jesus, secundum ordinem Melchisedech pontifex factus in æternum.

1. QUAPROPTER INTERMITTENTES INCHOATIONIS CHRISTI SERMONEM, AD PERFECTIORA FERAMUR.] Quæres, unde Apostolus inferat τὸ *quapropter*, cum potius contrarium inferre debuisset: dixit enim eos esse imbecilles, et lactis potius indigere quam solido cibo.

Respondeo, τὸ *quapropter* respicit v. 11. et 12. c. præced. ubi dixit: *De quo (Melchisedech) grandis nobis est sermo*, et, *Deberetis esse magistri*, q. d. Quamvis hactenus, o Hebræi, imbecilles et segnes fueritis in doctrina Christi et Christianismo, tamen quia audistis jam pridem rudimenta fidei, ut pudor sit in iis adhuc tam me quam vos hærere; hinc decet vos in-

dustriam vestram excitare, et intelligentiam acuere, ut quasi perfecti solido cibo vesci incipiatis, quapropter intermittentes, postea si opus sit resumpturi, inchoationis Christi sermonem, id est, rudimenta christianismi, puta ea quæ in catechismo docentur pueri ubique rudes, ad perfectiorem feramur, ut scilicet perfecta dogmata proponamus, nominatim de Melchisedech ejusque sacerdotio, tamquam antitypo sacerdotii Christi: de hoc enim dixit c. præc. *Grandis nobis est sermo et ininterpretabilis;* non quod vellet eum prætermittere, sed ut ad eum audiendum et capiendum excitaret Hebræos segnes et torpentes, hinc eos ita pupugit, arguitque ignorantiæ et ignaviæ; unde mox c. 7 eumdem sermonem resumit et expromit. Ita Chrysostomus, Theophylactus, et Anselmus.

Non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum, baptismatum doctrinæ, 2 impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, et judicii æterni] q. d. Non est, quod jam rursum vos doceam *fundamentum pœnitentiæ*, ut scilicet de primo innovando per pœnitentiam vita jam vos instruam et moneam: non quoque est, quod jaciam *fundamentum fidei* (hoc enim jam pridem feci) aut *baptismi* ut ejus doctrinam vobis tradam, aut *impositionis manuum*, id est, Sacramenti Confirmationis, aut *resurrectionis et judicii:* horum enim veritatem et doctrinam jam satis audistis in prima vestra catechesi, cum Christiani facti estis. Ita Theophyl. et Anselmus. Nota hic quinque catechismi et doctrinæ Christianæ capita, catechumenis et recens conversis ante omnia proponenda, quæ Hebræis ab initio christianismi proposita fuisse docet hic Apostolus.

Primum est, *pœnitentiæ* et conversionis *ab operibus mortuis*, id est a peccatis, quibus anima gratia Dei privatur, Deoque moritur: nec enim vitam bonam et Christianam quis inire potest, nisi per pœnitentiam a morte peccati resurgat.

Secundum caput est, *fidei ad Deum*, vel in Deum; utrumque enim significat Græcum ἐπὶ Θεόν, puta symbolum Apostolorum, fidesque de Deo trino et uno, deque incarnatione, passione, morte et redemptione Jesu Christi.

Tertium caput est, *baptismatum*, dicit *baptismatum*, non baptismi, quia catechumeni docebantur triplicem esse baptismum, scilicet fluminis, flaminis et sanguinis. Vel potius baptismata vocat non ex sua, sed Hebræorum mente et phrasi, qui lustrationibus et baptismatibus legis creberrimis assueti ad se crebro expiandum, putabant jam recens conversi et rudes adhuc, in christianismo quoque sæpe debere hominem baptizari, ut cum sæpe peccet, sæpe quoque remissionem peccatorum accipiat, indeque hoc Sacramentum non baptismum, sed baptismata nuncupabant, inquit OEcumen. et Theophyl. q. d. Non jam tradam vobis doctrinam de baptismo, ac præsertim, quod apud Christianos non multa, uti apud Judæos, sint baptismata, sed unum tantum.

Quartum caput est, *impositionis manuum*, id est Sacramenti Confirmationis, quod initio Ecclesiæ omnes baptizati, ut in persecutionibus tunc furentibus firmi essent in fide, mox a baptismo suscipiebant, ut colligitur Act. 8. v. 14. 15. 17. Ita S. Aug. lib. de Fide et oper. cap. 11. et Ambros.

Quintum est, mysterium *resurrectionis et judicii æterni:* spes enim resurrectionis omnes excitat ad constantiam et Christianam sanctamque vitam; judicii vero metus deterret omnes ab apostasia, aliisque peccatis; dicitur *judicium æternum* metonymice, quia in judicio feretur sententia de tota æternitate vel beata vel misera cujusque: sententia, inquam, fixa et irrevocabilis in æternum. Quam sapit qui hoc judicium æternum et annos æternos semper in mente habet!

3. Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus.] *Hoc*, scilicet ut, omissis fidei rudimentis et fundamentis, *ad perfectiorem*, id est perfecta christianismi dogmata, *feramur*, inquit Theoph. Ansel. et alii. Aliter alii, sic enim explicant, q. d. Paulus, de rudimentis fidei jam dictis, quæ jam transibo, postea rursum agam Deo dante, cum opportunum erit, nam de baptismo et pœnitentia agit inferius c. 10. de fide c. 11. de judicio c. 10. et 12. de resurrectione mortuorum c. 11. et 12.

Sed si hoc Apostolus voluisset, dixisset potius per exceptivam particulam sic: *Quomodo hoc quoque faciemus.* Itaque prior expositio planior est, magisque cohæret præcedentibus. Τὸ enim *hoc*, respicit τὸ *intermittentes*, et, *non rursum jacientes*.

4. 6. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, etc. rursus renovari ad pœnitentiam.] Vox *enim* dat causam cur dixerit v. 1. non esse rursum jaciendum fundamentum pœnitentiæ; quia scilicet hæc impossibilis est iis, qui *illuminati*, id est baptizati sunt, ut vertit Syrus. Nota. S. Dionys. c. 3. Eccles. hierarch. p. 1. aliique Patres, baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem, quia in baptismo homo fide Christi illustratur, *accipitque primi et increati luminis consortium, omniumque divinarum illustrationum principium*, ait S. Dionysius, cujus rei symbolo in baptismo faces accendi solent.

4. Gustaverunt etiam donum cœleste.] Græce ἐπουράνιον quod verti potest, *supercœleste* donum, hoc est, remissio peccatorum, inquit Chrys. gratia, virtutes et charismata Spiritus Sancti, ac præsertim lætitia, pax et securitas puræ et sanctæ conscientiæ, atque dulcedo et suavitas vitæ novæ et Christianæ, quam experiuntur tam recens baptizati, quam qui seriam peccatorum confessionem fecerunt, vitamque in melius commutarunt. Hunc enim dulcem saporem significat verbum *gustaverunt*.

5. Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum.] Id est, gustarunt quam suavis et consolatoria sit doctrina Evangelica, quæ tanta tamque jucunda bona promittit nobis, tam hic, quam in cœlo capessenda. Nota *Bonum* Hebræis sæpe idem est, quod lætum, jucundum, felix, delectabile. Inde *verbum bonum*, vocat promissionem Dei Judæis jucundissimam, de liberatione a captivitate Babylonica. Sic Ps. 44. *Eructavit*, ait, *cor meum verbum bonum*, id est, epithalamium jucundissimum de nuptiis Christi et Ecclesiæ. Sic et poeta canit:

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Virtutesque sæculi venturi.] *Virtutes* hic non op-

ponuntur vitiis : græce enim est δυνάμεις. et syriace חילא *chaila*, id est robur, potentiam, energiam, q. d. Qui gustarunt per fidei cognitionem, amorem, spem gaudium et desiderium, *virtutes*, id est potentias sæculi futuri, quid scilicet possit et valeat futurum seculum, quam potens in eo futura sit redemptio et liberatio ab omni malo et miseria, quanta felicitas et beatitudo, quantam potentiam Deus ostendet in Beatis, scilicet in tam mira et augusta illorum gloria, immortalitate, vita æterna, visione et fruitione Dei, omniumque gaudiorum et bonorum, tam corporis quam animi copia et affluentia. Illum prægustum futuræ vitæ habebat S. August. ejusque mater S Monica, uti ipse affectuose narrat l. 9. Confess. c. 10. Sanctus item Franciscus cum dicit : *Tanta est gloria quam expecto, ut omnis me pœna delectet.*

Latius accipit hasce *virtutes*, sive potentias, OEcumen. scilicet ut tam potentes damnatorum pœnas et tormenta in inferno, quam potentia, augusta et divina præmia Beatorum in cœlo complectantur.

6 ET PROLAPSI SUNT.] Post tanta dona, lumina, suavitates et dulcedines, in apostasiam, aliave peccata prolapsi sunt.

RURSUS RENOVARI AD POENITENTIAM.] Græca ἀνακαινίζειν, id est renovare, ut scilicet sacerdotes per Sacramentum pœnitentiæ prolapsos renovent. Sed corrigendus est textus Græcus modernus ex Chrys OEcumen, Theoph qui legunt ἀνακαινισθῆναι, id est renovari, ut vertit Noster.

Nota *ad pœnitentiam*, id est per pœnitentiam. Ita Chrysost Theoph OEcumen Græcum enim εἰς vel ἐν respondet Hebræo ב *bet*, quod significat, in, ad, per, propter: sic vulgo dicimus, ad primum (id est, per primum) delictum occubuit Petrus; ad contactum (id est, per contactum) Christi sanata est hemorrhoissa : ad (id est, per) ignis præsentiam inflammatur stupa.

Quæres, quis hujus loci sit sensus, et quomodo sit impossibile lapsos renovari ad pœnitentiam ? Ex hoc loco male intellecto orta est hæresis Novati et Novatianorum tempore S. Cypriani, qui docebant lapsis non esse dandam pœnitentiam nec veniam; indeque Catharos, id est puros et mundos, se nuncuparunt.

Hinc quoque deliravit Tertull. cum l 1. de Pudicitia docuit, lapsos semel tantum ad pœnitentiam esse recipiendos. Sed hæc hæresis jam pridem explosa et damnata est, et manifeste repugnat ipsi S Paulo, qui 1. Cor. 5. et 2 Cor. 7. et alibi multis suadet tam fornicario illi Corinthio, quam aliis quibusvis lapsis pœnitentiam.

Rursum Petrus Lombardus et Hugo Victor q. 61, in epistolam hanc, putant Apostolum loqui de pœnitentia peragenda post hanc vitam: hæc enim est impossibilis. Sed nihil tale suggerit vel innuit hic Apostolus.

Dico ergo, duæ sunt maxime probabiles hujus loci expositiones. Prior est omnium pene veterum, Chrys, Theodor. Theophyl OEcumen. Haymonis, Sedulii, Primasii, Ambros. l. 2 de Pœnit c. 2 Hier. l. 2 contr. Jovin August in inchoatione epist. ad Rom. et aliorum: hi censent Apostolum loqui de pœnitentia baptismi, seu quæ præit baptismum, ideoque damnare hoc loco iterationem baptismi : unde veteres passim ex hoc loco docent et probant baptismum æque ac Confirmationem, non posse iterari: Hebræi enim in judaismo sæpe se baptizabant, indeque facti Christiani putabant pari modo se posse iterum, tertio et quarto baptizari, et baptismo iterato identidem peccata, in quæ sæpius incidebant, expiare. Probatur hæc explicatio Primo, quia Apostolus hic respicit ad pœnitentiam, de qua egit v. 1. ibi autem pœnitentiam jungit baptismo eamque intelligit quæ præit baptismum

Secundo, id indicat vox *renovari*, quæ fere baptismo datur: unde Apostolus ad Tit, 3. 5. baptismum vocat *lavacrum regenerationis et renovationis.*

Tertio, id ipsum innuit vox *impossibile*: proprie enim sola baptismi, non autem pœnitentiæ, iteratio est simpliciter impossibilis.

Quarto, quia subdit Apostolus, *rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei*, q. d. Baptismus est figura et repræsentatio crucis; et qui baptizatur, symbolice cum Christo crucifigitur, ut dixi Rom. 6. 3. Unde sicut Christus secundo crucifigi non potest, sic nec baptismus repeti, et qui secundo baptizantur, hi Christum in seipsis iterum symbolice crucifigunt, hoc enim ipso significant et protestantur crucem a Christo semel susceptam, et priore suo eoque baptismo a se suscepto adumbratam, non sufficere; sed opus esse ut iterum Christus crucifigatur, itaque secundum baptismum ad eluenda peccata instituat. Ita Chrysost et Damascen. l. 4. de Fide c. 10.

Secunda magis plane ac genuina hujus loci expositio est Anselmi, Lyræ Hugon. Dionys. Titelm Vasquez. Riberæ et aliorum recentiorum; hi censent Apostolum proprie loqui de pœnitentia, eamque dicere impossibilem, id est valde difficilem, esse peccatoribus non quibusvis, sed gravissimis et ingratissimis, puta apostatis, qui post tot insignia lumina et dona cœlestia a Deo accepta, post tot gratias et consolationes Spiritus Sancti, postquam gustarunt delicias Dei et futuræ vitæ; a Deo, a fide et agnita veritate, atque a Christo ad judaismum et infidelitatem desciscunt, uti aliqui Hebræi faciebant

Probatur hæc expositio Primo, quia v sequenti vocat terram maledictam, quæ rore cœlestis gratiæ et fidei recepto, profert tamen spinas apostasiæ, ideoque reproba est et igni comburenda: apostatæ enim fere omnes pœnitentia expiari non possunt, sed obdurati et reprobi sunt, ideoque in gehennam relegantur; ubi clare vides non baptismi, sed pœnitentiæ vim et fructum eis adimi.

Secundo, quia verba ipsa plane id significant: pœnitentia enim non baptismum, sed pœnitentiam significat eorum, qui in peccatum prolapsi sunt, post illuminationem, id est, post baptismum

Tertio, quia c. 10 26 omnino similiter de his apostatis ait: *Voluntarie peccantibus jam non relinquitur pro peccato hostia.* q. d. Eorum qui voluntarie peccant et a Christo desciscunt, peccatum et apostasia nullo, non dico baptismo, sed sacrificio pro peccato, nulla pœnitentia expiari potest : id est, difficillime et vix expiari potest : quia tales vix umquam serio pœnitent ; uti videmus nostros apostatas sacerdotes, et monachos, cum a religione nostra et ab Or-

dine suo ad hæreticos transfugiunt, difficillime et rarissime converti et pœnitere. Sic Matth. 12. 32. dicit Christus, quod blasphemia in Spiritum sanctum *non* (id est ægre, vix) remittetur in hoc sæculo, nec in futuro. Sic 1. Joan. 5. 16. dicitur: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis*, q. d. quis peccet, dummodo non peccet peccatum ad mortem, oret quis pro peccante, et certo speret se exaudiendum et veniam ei impetraturum; sin autem quis peccet peccato ad mortem, non ausim spondere, nec certo sperare quod orans pro eo veniam ei impetrabit, non tamen omnino orationem pro eo fieri veto. Ubi peccatum ad mortem idem fere videtur esse cum eo, de quo hic agit Apostolus cum ait: *impossibile est, eos, qui semel illuminati et prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam*. Peccatum enim ad mortem, ut docet S. Hier. l. 2. contra Jovinian, est quodvis gravissimum peccatum, maxime quod ex malitia et obfirmato animo fit, v. g. cum quis fidem agnitam ex malitia improbat, deserit, et tamquam dæmoniacam calumniatur: quod peccatum ordinarie vix remittitur, estque tale ac tantum, ut ex eo ad vitam spiritualem gratiæ vix ullus resurgat; sed in eo, ac consequenter in morte animæ maneat is qui peccat, ac proinde puniendus sit morte æterna.

Ad primum argumentum pro priori expositione de baptismo allatum Respondeo, Apostolum v. 1. pœnitentiam generatim accipere, omnemque intelligere, tamque eam quæ baptismum antecedit, quam eam quæ baptismum sequitur: utraque enim rudes et catechumenos docere solet, ut sciant quomodo ad baptismum se præparare, et quomodo post lapsum, si lapsi sint in peccatum, per pœnitentiam se reparare, et baptismali puritati restituere possint: mox enim a baptismo catechumeni usurpare et frequentare solent pœnitentiæ Sacramentum.

Ad secundum Respondeo, vocem *renovari* tam tribui pœnitentiæ, quam baptismo: unde Apostolus tam Ephesios quam Romanos et Colossenses jam pridem baptizatos hortatur dicens; *Renovamini spiritu mentis vestræ*, Ephes. 4. 23. Sic Concil. Trident. sess. 14. c. 2. docet per pœnitentiæ Sacramentum nos renovari, et ad novitatem baptismo acceptam reparari.

Ad tertium Respondeo, *impossibile* hic non physice, sed moraliter accipi; significareque id quod communiter et ordinarie non fit, et secundum consuetudinem et legem ordinariam fieri non potest. Sic enim Jurisperiti vocant impossibile, id quod valde est difficile, et raro aut numquam fit. Sic Christus Matth. 19. 26. dicit impossibile esse divitem salvari: quod mox explicat dicens, id apud homines esse impossibile, apud Deum autem omnia esse possibilia. Eodem modo impossibile est peccantes hoc peccato apostasiæ renovari ad pœnitentiam, si spectes communem cursum, tum naturæ, tum gratiæ, quam Deus ordinarie dat, juxta quam videmus tales rarissime et vix umquam converti; ut moraliter et vulgariter loquendo dicamus impossibile esse tales converti. Sic ex hæresiarchis, qui principes sunt apostatarum a Christo, hucusque neminem vidimus qui resipuerit, excepto uno Berengario. Apud Deum autem possibile est eos converti, si videlicet quis valde sanctus vir Deum exoret, aut si Deus sponte sua raram quamdam et extraordinariam gratiam eis largiatur, qua cor eorum durum flectat et emolliat ad veram et seriam pœnitentiam, uti subinde fieri videmus.

Ad quartum respondebo paragrapho proximo.

Rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentui habentes.] Nota hæc verba non referri ad τὸ *renovari*, q. d. eos in ipsa renovatione et iteratione baptismi crucifigere Christum; sed ad τὸ *prolapsi*. Patet ex Græco, in quo pari casu, scil. accusativo, hæc efferuntur, scil. ἀνασταυροῦντας et παραπεσόντας, q. d. Prolapsi sunt, quia rursum crucifigunt et ostentui habent Christum; ideoque impossibile est eos ad pœnitentiam renovari: omnis enim qui in pristina peccata, ac præsertim qui a fide in judaismum et hæresim aut infidelitatem relabitur, iterum quasi crucifigit Christum; quia novo peccato novam dat causam crucis et mortis Christi: facit enim rursum id propter quod Christus crucifixus est; quare nisi Christi mors tam efficax fuisset, ut ad omnia omnino peccata post quantavis sæcula futura et iteranda se extendisset, oporteret Christum toties mori et crucifigi, quoties peccant homines, sicut Aaronica sacrificia et victimæ toties mactari et offerri debebant, quoties peccabant Judæi.

Ostentui habentes.] Græce παραδειγματίζοντας, id est, paradigma, sive exemplum statuentes, quod ab omnibus videatur et rideatur; hoc est, infamantes, irrisione et ludibrio exponentes. Unde Syrus habet נצערין *netsoarun*, id est, contemnunt, despiciunt, contumelia et ignominia afficiunt. Qui enim apostatat et in peccata relabitur, hoc ipso contemnit vilipendit et ridet Christum, Christique crucem et redemptionem, atque hoc ipso causa est, ut Christus in exemplum ludibrii Gentilibus, omnibusque hominibus proponatur, utque Gentiles dicaces et malevoli irrideant Christum, Christique legem et Ecclesiam, sicut Judæi riserunt Christum in cruce suspensum: sic Julianus Apostata irrisit, et ridendum proposuit Christum et christianismum.

7. Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam (εὔθετον, id est, utilem et accommodam) illis a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo.] *Benedictionem* vocat continuam fertilitatem: dum enim terra labori et agriculturæ respondet, generatque herbam, facit Deus ut homines eam diligentius colant, et subinde hordeum, triticum, aliasque segetes in ea serant: ipseque Deus illi novas pluvias, et novas Solis cœlique influentias immittit; quo fit ut terra ita exculta novos, plures et meliores fructus ferat; quæ est terræ quasi benedictio et felicitas, sicut felicitas et benedictio matris est multas et pulchras generare proles. Hac terræ similitudine et analogia significat Apostolus, homines, qui imbrem gratiæ divinæ excipiunt, eique cooperantes, fructus bonorum operum producunt, a Deo benedici, id est, majori gratiæ et consolationis cœlestis influxu, virtutum et meritorum copia cumulari.

8. Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, et maledicto proxima; cujus consummatio in combustionem.] Pro *proferens*, græce est ἐκφέρουσα, id est, efferens, mittens, ejiciens, quasi præter naturam *spinas*, tamquam abortum, cum per se generare deberet herbam utilem. Ita OEcumen. Secundo, pro *reproba*, græce est ἀδόκιμος, id est improbanda, deserenda, rejicienda, et inculta relinquenda, ut fit horridum

veprietum et senticetum. Hinc Tertio, eamdem vocat *maledicto proximam*, ut, nisi meliora ferat germina, maledictioni, id est sterilitati et squalori, perpetuo subjaceat. Quarto. *consummatio*, id est, finis et exitus ejus est, ut sit in *combustionem*, ut cum suis spinis ac tribulis comburatur.

Ex parabola terræ frugiferæ et sterilis, probat Apostolus id quod dixerat, scilicet peccatum apostasiæ post acceptа tanta dona gratiæ, quasi pluviæ cœlestis, commissum, esse gravissimum, ac quasi irremissibile; eo quod apostata hanc pluviam neglexerit, illique non responderit, sed manserit sterilis bonorum operum, ideoque maledicto sit proximus, ut, nisi plane se emendet a Deo auditurus sit: *Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.*

9. CONFIDIMUS AUTEM DE VOBIS DILECTISSIMI MELIORA, ET VICINIORA SALUTI: TAMETSI ITA LOQUIMUR.] Pro *confidimus* græce est πεπείσμεθα, id est persuasi sumus, credimus, persuasimus nobis, vos scilicet non esse instar terræ, quæ germinat spinas et tribulos, ideoque maledicta est: tamen hæc loqui et submonere voluimus, quia vidimus quosdam inter vos a primo fervore decivisse, et flaccescere in dies, qui si ita pergant, tandem fient terra maledicta, et damnabuntur: hos hac parabola terremus et monemus, ut resumant primum fervorem, et divinæ gratiæ respondeant, faciantque fructus virtutum instar terræ fertilis et benedictæ. Ita Theophyl.

10. NON ENIM INJUSTUS EST DEUS, UT OBLIVISCATUR OPERIS VESTRI, ET DILECTIONIS QUAM OSTENDISTIS IN NOMINE IPSIUS QUI MINISTRASTIS SANCTIS ET MINISTRATIS.] Putant nonnulli Doctores moderni, Apostolum hic loqui Hebræis lapsis in apostasiam et peccatum mortale, eosque erigere in spem veniæ, eis proponendo partim sOant pœnitentiam, et pœnitentiæ ac charitatis opera, quibus jam pœnitentes ministrarunt sanctis; partim Dei justitiam, id est, fidelitatem, qua sicut peccatoribus pœnitentibus veniam promisit, ita eamdem re ipsa præstabit. q. d. Estote bono animo, O Hebræi: licet enim lapsi sitis, tamen quia pœnitet vos, eamque pœnitentiam testamini, dum tanta charitate ministratis sanctis; certi estote quod Deus in gratiam vos recipiet, *non enim injustus* est, sed justus et fidelis, ut misericordiam et remissionem peccatorum promissam pœnitentibus vobis præstet et exhibeat. Si objicias Concil. Trid. sess. 6 cap. 16. dicere, hæc verba Apostoli non peccatoribus sed justificatis esse proponenda; Respondent, hæc verba justificatis esse proponenda, non quasi per se ad eos pertineant, sed tamquam argumentum a minori q. d. Si Deus non obliviscitur veniæ, quam promisit impiis et pœnitentibus, multo minus obliviscetur præmii quod justorum operibus promisit. Verum Concilium videtur proponere hæc Apostoli verba justificatis non ut argumentum a minori, sed ut iis ipsis præmium operum justorum explicet et demonstret: nam alioqui hoc loco omisso alia clara et expressa Scripturæ sanctæ testimonia, quæ idipsum diserte significent, protulisset. Adde, quod Apostolus non peccatoribus, sed justificatis loquatur, patere ex ipso Apostolo, ut mox ostendam.

Secundo. S. Thom. et Franc. Suarez in erudito illo opusculo de Reditu operum mortificatorum, putant Apostolum loqui Hebræis tam in gratia stantibus, quam in peccatum jam ante lapsis, sed jam rursum reparatis et justificatis, quibus bona opera ante lapsum facta, jam per pœnitentiam restituta sint a Deo. Unde ex hoc Apostoli loco probant opera et merita bona per peccatum sequens mortificata, iterum post pœnitentiam redire et reviviscere, et restitui pœnitenti. Videntur enim hi Hebræi peccasse, et esse prolapsi, ut innuit Apostolus v. 6. quare docent iidem hæc merita redire et restitui pœnitenti, ex justitia, præsupposita tamen liberali Dei ordinatione et promissione, qua hunc reditum et restitutionem promisit, ideoque dicere Apostolum: *Non enim injustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri.*

Hæc sententia in se vera est, non tamen videtur esse plane genuina, et ex mente Apostoli hoc loco. Licet enim subinde innuat aliquos Hebræos esse prolapsos, et licet aliis nonnullis, utpote segnibus, eumdem lapsum timeat; tamen eos, ad quos scribit, quosque hic alloquitur et compellat, needum esse lapsos satis significat v. præc. ubi ait: *Confidimus de vobis meliora et viciniora saluti: tametsi ita loquimur*, et v. 11. et 12. itemque c. 10. 34 ubi cum laudans Hebræos dixisset, eos vinctis esse compassos, et rapinam bonorum, aliaque dura cum gaudio suscepisse, subdit: *Nolite itaque amittere confidentiam vestram: patientia enim vobis necessaria est; adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet.* Rursum cum dixisset hoc loco, non esse injustum Deum, ut obliviscatur eorum operis et dilectionis, subjicit: *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei usque in finem.* Quibus verbis aliisque tota epistola sparsis hortatur Hebræos, non ad resipiscentiam, sed ad constantiam in fide, ne tentationibus et persecutionibus pressi et fatigati, ab ea resiliant et deserant collectionem Christianam.

Secundo. de pœnitentibus hic non agere, adeoque pœnitentiam hic non commendare Apostolum, patet ex eo, quod tam hic quam v. 6. dicit esse *impossibile eos qui prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam*, eosque non misericordiam, sed terribile tantum Dei judicium manere. Rursum id patet ex eo quod ait v. 1. *Intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ.*

Tertio, ita videtur exponere Conc. Trid. sess. 6. c. 16. ubi docet justificatis a peccato hæc Apostoli verba esse proponenda, ut iis excitentur ad studium bonorum operum ex spe mercedis, quam recipient a Deo justo judice. Hæc ergo est mens et sententia Apostoli: dixerat paulo ante, *Confidimus de vobis meliora et viciniora saluti*; scilicet quod non sitis similes terræ sterili, reprobæ, maledictæ et comburendæ; sed potius, quod sitis terræ fertili et benedictæ similes, quodque rectis itineribus tendatis ad salutem; illique vicini sitis: id probat dicens, *Non enim injustus est Deus*, etc. q. d. Deus cum sit justus retributor operum, oblivisci non potest sed semper est memor vestræ dilectionis et misericordiæ, ut illam præmiet, dando vobis gratiam et stimulos, quibus facile in hac dilectione æque ac fide, spe, patientia, aliisque bonis operibus perseverare et crescere possitis, atque per ea tendere et assequi tandem salutem et coronam gloriæ, quam bonis operibus pro-

misit; si tamen vos ipsi huic gratiæ cooperari pergatis, sitisque in fide constantes: quod unice cupio, ad idque plane vos exhortor. Unde subdit: *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei usque in finem.* Hinc sequitur, bona opera mereri stabilitatem et perseverantiam in fide, gratia et bonis operibus: sicut vice versa mala opera merentur et disponunt ad vagandum per cupiditates et scelera, ac tandem ad vacillandum in fide et ad ipsam fidem perdendam.

Nota quod dicit, *Non enim injustus est Deus.* Hisce enim verbis significat injustum fore Deum, si mercedem quam bonis operibus promisit negaret et subtraheret, aut si minorem mercedem daret, quam opera mereantur. Deus enim ad justam et condignam operum mercedem promissione sua se obstrinxit: hinc quia justissimus est, quod justum est, quodque promisit, justissime præstabit. Vide dicta 2. Timoth. 4. 8.

ET DILECTIONIS] Ita legendum cum Syro, Chrysost. Theophyl. OEcumen. jam enim nescio a quo, in Græco additum est τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. id est, laboris, charitatis, vel dilectionis, id est laboriosæ charitatis vel laboris ex charitate suscepti.

QUAM OSTENDISTIS (id est præstitistis, et exhibuistis) IN NOMINE IPSIUS] id est nomini, vel erga nomen ipsius scilicet Christi Dei et Domini vestri, ut sit *bet* contactus; vel *in nomine*, id est, propter nomen ipsius, ut sit *bet* causæ, vel pretii. q. d. Propter Christum benefecistis Christianis, et magnum laborem subiistis in adjuvandis Christi pauperibus. Rursum, dum hoc fecistis, et facitis, ostenditis quantum ametis Christum, Christique nomen; qui scilicet Christi amore omnibus qui Christi nomine insigniuntur, ministratis et succurritis eleemosynis vestris.

Nota. *Ministrare*, significat tam succurrere, et eleemosynam dare, quam eleemosynam ad pauperes et ægrotos deferre, eisque inservire: quæ plena et perfecta est misericordia et charitas Christianorum.

Moraliter, vide hic Chrysostomum in morali hom. 10. et 11. docentem quam non debeamus curiose scrutari pauperes, an sint boni et sancti, sed simpliciter dare eleemosynam in nomine Christi, non tantum Christianis, sed et Paganis.

11 CUPIMUS AUTEM UNUMQUEMQUE VESTRUM EAMDEM OSTENTARE (ἐνδείκνυσθαι, id est ostendere) SOLLICITUDINEM AD EXPLETIONEM SPEI, USQUE IN FINEM.] *Ad expletionem spei*, id est, ut spes vestra plena sit, in diesque augeatur, et plenior fiat per perseverantiam et studium bonorum operum, tandemque re ipsa expleatur, cum spes ipsa vertetur in rem, eumque præmium cœleste quod sperastis, et pro quo laborastis, re ipsa consequemini.

Ubi Nota, spem et fiduciam salutis nasci et corroborari exercitio et studio bonorum operum: quare qui gehennam anxie formidat, et damnari metuit, exerceat se assidue in bonis operibus, itaque crescet fiducia salutis, quæ omnem hunc metum aut excludet aut valde imminuet.

Nota: Pro *expletionem* græce est πληροφορίαν. quod Vatabl. Erasm. et alii vertunt, *plenam probationem*, persuasionem et certitudinem, ut scilicet spes vestra per bona opera fiat certa, usque in finem certitudinis spei, id est, usque quo plene persuasi sitis, planeque, et certo (quantum licet in hac vita) confidatis vos speratam gloriam in cœlis adepturos, itaque non timide, scrupulose et anxie; sed libere, lætissime et fidentissime Deo serviatis, ut idem sit cum eo quod monet S. Petrus, cum ait epist. 2. c. 1. 10. *Satagite ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis.* Ita et Vasquez. πληροφορία, ait, est certa et plena fides: sive persuasio, ex qua oritur certa et plena spes: tunc enim plena est spes, cum plena est fides de eo quod speratur. Verum πληροφορία proprie expletionem significat, sicuti vertit Noster. Uti ostendit Rom. 14. 5.

Nota Secundo, τὸ *in finem*; referendum esse ad *ostendere sollicitudinem.* q. d. Cupio ut ostendatis hanc bonorum operum sollicitudinem in finem usque vitæ vestræ. Potest tamen referri quoque ad *expletionem spei*, q. d. Ut spes vestra expleatur in finem usque, ut scilicet illa in dies ita crescat, donec tandem ipsa plane finiatur, absolvatur et consummetur: crescente enim sancta vita, crescit et spes, et quantum illa, tantum et hæc perficitur et consummatur.

12. UT NON SEGNES EFFICIAMINI] In retinendo et prosequendo Evangelio et vita Christiana, in persecutionibus et afflictionibus pro ea sufferendis.

VERUM IMITATORES EORUM, QUI FIDE ET PATIENTIA HÆREDITABUNT PROMISSIONES] *Fide*, scilicet qua credunt, si Deo fideles sint, se ab eo bona æterna accepturos: hæc enim fides est quæ spem excitat, et sustentat ad quævis ardua suscipienda et perferenda: de qua agit toto cap. 11. ut Hebræos ad constantiam in persecutione præstandam, per hanc fidem animet et corroboret.

Pro *patientia*, græce est μακροθυμία, id est longanimitas, qua duramus in malis, nec iis frangimur, etiamsi longo tempore nos premant, sed longanimiter expectemus, ut tandem aliquando iis liberemur, et bona promissa ac sperata cernamus et hæreditemus in cœlis: hæc enim sunt *promissiones* in Scripturis celebres, ideoque Hebræis notæ, quas hic Paulus intelligit, scilicet bona in cœlis nobis promissa. Per metonymiam enim *promissio* ponitur pro re promissa. *Patientia* ergo sive longanimitas hic idem est quod perseverantia. Simile est v. 15.

13 ABRAHÆ NAMQUE PROMITTENS DEUS.] q. d. Quod jam dixi, *Imitatores estote eorum qui fide et patientia hæreditabunt promissiones*; idipsum exemplo Abrahæ confirmo, ipsumque Abraham patrem vestrum, omniumque credentium et patienter expectantium, vobis imitandum propono; ut, sicut ipse fide et patientia promissionem sibi a Deo factam et juratam tandem consecutus est, ita et vos eamdem longa fide, spe et patientia consequamini. Promissio enim Abrahæ facta, vobis quoque, omnibusque fidelibus facta est, ut mox patebit. Simili modo Abraham in exemplum proponit Apostolus Romanis c. 4. 16.

QUONIAM NEMINEM HABUIT, PER QUEM JURARET, MAJOREM, JURAVIT PER SEMETIPSUM.] Ostendit promissionem Dei esse certam et firmam, nec quemquam de ea posse dubitare, quia Deus eam juramento confirmavit jurans per semetipsum, cum non haberet majorem se, per quem juraret.

14 DICENS: NISI BENEDICENS BENEDICAM TE, ET MULTIPLICANS MULTIPLICABO TE.] *Nisi*, Hebræis nota est

juramenti execratorii, in qua est aposiopesis; q. d. Nisi te benedicens benedixero, id est, nisi beneficiis meis cumulate tibi benefecero, iisque abunde te cumulavero (hoc enim significat illa geminatio, *Benedicens benedicam*: et benedicere Dei cum sit reale et efficax, idem est quod benefacere) supple et subaudi, non *habear Deus*, verax, fidelis. Jurat enim hic Deus, ut ait Apostolus, per semetipsum, seque quasi devovet.

Nota. Pro *nisi*, græce est η μην, quod Noster, Vatabl. Erasmus, et alii vertunt *nisi*, ut sit idem quod ειμη: Theophyl. tamen et OEcum. vertunt *vere*, vel *certe*.

Hinc Secundo, patet Apostolum hic, uti et alias, non verba Dei et Scripturæ, sed sensum citare, adeoque multa verba Dei paucis complecti. Sic enim dicit Deus Gen 22. 16. *Per memetipsum juravi* (id est juro) *dicit Dominus: quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me; benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, et velut arenam quæ est in littore maris: possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ.* Quæ omnia summatim hisce paucis verbis complexus est Paulus dicens, *Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te.*

Hinc Tertio, patet hanc benedictionem et promissionem Abrahæ et posteris Abrahæ factam, impletam esse inchoate in Isaac et Judæis ex Isaac prognatis, quando scilicet Deus illos temporalium bonorum abundantia cumulavit; perfecte vero impletam esse in Christo, et Christianis, quos Deus spiritualis gratiæ copia omnique benedictione cœlesti benedixit: hanc enim spiritualem Christianorum benedictionem, temporalis illa Isaacl et Judæorum, quasi typus et figura adumbravit. Ad Christum enim et Christianos quasi ad veros et genuinos ex mente Dei et Scripturæ, Abrahæ filios, hanc ejus benedictionem vel maxime pertinere, patet ex ipsis verbis quibus ait, *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*: per Isaac enim sol. Judæi, per Christum vero omnes gentes benedictæ sunt, ut patet Galat. 3. 16. unde Apostolus Rom. 9. 6. *Non omnes, ait, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.* q. d. Non Judæi qui secundum carnem ex Abraham et Israele, id est Jacobo, sunt nati, sed fideles et Christiani, qui secundum spiritum ex Abraham et Jacob sunt prognati, quia fidem et spiritum Abrahæ patris quasi genuini filii imbiberunt et imitantur; censentur a Deo esse semen, id est posteri et filii Abrahæ a Deo in filios adoptati: ac consequenter hi soli censentur et sunt Abrahæ, et promissionis ac benedictionis illi factæ hæredes, ita ex S. Chrysost. Theoph. Anselm. et alii.

15. ET SIC LONGANIMITER FERENS (expectans) ADEPTUS EST REPROMISSIONEM.] In senio enim suo Abraham, et prole et opibus fuit cumulatus Gen. 25. 1. et seqq.

Secundo, in posteris suis secundum carnem, post quadringentos annos a promissione sibi facta benedictus est Abraham, quando duce Josue, Hebræi posteri Abrahæ, obtinuerunt portas inimicorum suorum, id est, terram et urbes Chanaan.

Tertio, spiritualiter et maxime Abraham fuit benedictus quando post mortem in limbum, et inde tempore Christi in cœlum deductus est: similiter in posteris suis secundum spiritum benedictus est, et indies adhuc benedicitur, quando fideles et Sancti in cœlum, cujus typus erat Chanaan, ingrediuntur: et de hac tertia benedictione loquitur Apostolus, cum ait c. 11. 13. Abraham et patriarchas esse defunctos non acceptis promissionibus, sed eas a longe aspexisse et salutasse.

16. HOMINES ENIM PER MAJOREM SUI JURANT.] Docet exemplo hominum, apud quos omnis lex et omne dubium terminatur et firmatur juramento, Deum suam promissionem voluisse firmare juramento, idque jurando per seipsum, cum non haberet majorem se, per quem juraret.

Nota græcismum, *majorem sui*, id est, majorem se:

17. 18. IN QUO (in qua re scilicet promissione sua; vel *in quo*, id est, propter quod ita Syrus: Hebræum enim *bet*, id est *in* sæpe idem est, quod propter) VOLENS DEUS OSTENDERE POLLICITATIONIS HÆREDIBUS (filiis Abrahæ, puta fidelibus) IMMORTALITATEM (firmitatem et immutabilitatem) CONSILII SUI (repromissionis suæ) INTERPOSUIT JUSJURANDUM: UT PER DUAS RES IMMOBILES (per promissionem, et jusjurandum, inquit Theophylactus et Anselm. quæ *immobiles*, id est, immutabiles et irrevocabiles sunt, tum apud homines, tum maxime apud Deum, unde subdit) QUIBUS IMPOSSIBILE EST MENTIRI DEUM. Id est revocare, retractare id quod hominibus promisit et juravit, itaque homines ludificare et fallere) FORTISSIMUM SOLATIUM HABEAMUS.] Græce ισχυρὰν παράκλησιν, id est, ut Vatablus, *validam consolationem*; vel, ut Theodor. et Theoph. *validam exhortationem* habeamus: scilicet, ut respicientes in promissa Dei tenta tamque certa, in persecutionibus et tribulationibus animo non frangamur, sed tantorum bonorum spe excitati, alacres ad res arduas accedamus, labores quosvis et pericula pro Deo et pietate fortiter subeamus, rapinas, exilia, tormenta, mortemque ipsam generose sustineamus.

Ita fecit S. Lucius, qui ob Christi fidem damnatus ad mortem, cum ad supplicium duceretur: *Gratias ago*, inquit, *quod me nequissimis dominis absolutum, ad summum cœli terræque regem remittis.* Testis Euseb lib. 4. histor. c. 17.

Victor Proconsul Carthaginis et arrianismum a ministris regiis sollicitatus: *Dicite*, inquit, *regi vestro, ut subjiciat me ignibus, adigat bestiis, excruciet omni genere tormentorum: si consentio, frustra sum in Ecclesia baptizatus.* Testis est Victor lib. 3. Persecut. Wandal.

Dionysia ad sanguinem flagellata ab Hunerico dixit: *Ministri diaboli, quod ad opprobrium meum facitis, ipsa est laus mea.* Victor ibidem.

Elogius dicenti sibi præfecto Valentis Imp. Arriani, *Communica possidenti regnum;* respondit, *Et mihi regni quoque ac sacerdotii consortium est.* Tripart. histor. lib. 7. c. 33.

Dionysius Alexandr. Episcopus pressus a persecutoribus: *Quid*, ait, *insectando laboratis? caput meum, pro quo ita fatigamini, nudum a cervicibus sumite, et donum magnum ad tyrannum referte.* Euseb. lib. 6. histor. c. 30.

S. Laurentius assatus in craticula ad Decium, *assatum*, inquit, *satis est verso, et manduca* Idem dixerunt Tatianus, Macedonius, et Theodulus Martyres.

Maris Episcopus Chalcedonensis Juliano Apostatæ exprobranti sibi cæcitatem: *Gratias*, inquit, *ago Deo, qui mihi oculos ademit, ne te impium et blasphemum viderem.* Sozomen. l. 6. c. 6.

S. Polycarpus Herodi proconsuli ignem minitanti, respondit: *Ignem minaris hunc qui ad momentum incenditur, et paulo post extinguitur Verum ignoras ignem gehennæ, qui ad perpetuas pœnas præparatus est impiis.* Et rursum: *Octoginta et sex annis servivi Christo, et nihil me læsit unquam, quomodo et maledicam?* Eusebius lib. 4. c. 15.

Qui confugimus ad tenendam propositam spem] *Confugimus*, est præteritum, non præsens. Patet ex Græco καταφυγόντες. Perperam Beza vertit, *qui currimus*. Plus enim est fugere, quam currere. Nam omnis qui fugit, currit; non contra: est enim fugere, currere, ut a periculo te eripias, et ad locum tutum pervenias. Sic hoc loco significat nos fugere a morte, ut ad æternam vitam perveniamus.

Secundo, pro *ad tenendum*, græce est κρατῆσαι, id est, ut apprehenderemus ac firmissime amplecteremur, nobisque astringeremus hanc spei anchoram, ne sæculi turbines nos abriperent Ita ex Theophyl. Ribera.

19. Quam (spem) sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam.] Notat Chrysost. fidem esse quasi columnam vel fundamentum in terra jactum, quia fides inter omnes res est solidissima, certissima et firmissima: spem vero quæ fide quidem est incertior, certior est tamen omnibus humanis auxiliis et spebus, esse quasi anchoram non quamvis, sed tutam et firmam, quia sicut firma anchora in mari navim inter fluctus et ventos firmam, illæsam et inconcussam retinet et conservat; ita spes inter tentationes, omnesque hujus sæculi agitationes, quibus in hac vita quasi navigantes jactamur, animam firmat et corroborat, ut solida, immobilis constans in fide studioque virtutis consistat. Unde Syrus vertit, *quæ* (spes) *nobis est velut anchora, quæ retinet animam nostram*, ne commoveatur.

Unde Syri et Arabes, spem vocant ותקה *vataca*, quasi dicant firmitatem, robur, soliditatem: ותק *vatac* enim significat vincire, firmare, roborare, indeque confidere et sperare

Ubi Adverte. Spes est quasi anchora, sed hoc discrimine, quod anchora in profundo jacitur, spes vero in summo, scilicet in cœlo Deoque ipso defigitur. Hoc est quod subdit Apostolus dicens:

Et incedentem usque ad interiora velaminis.] Nota. Alludit Paulus ad templum Salomonis, cujus extima pars dicebatur Sanctum, intima Sanctum sanctorum, quæ distincta erat a Sancto, per velum sive velamen.

Secundo, *Sanctum* allegorice significabat Ecclesiam militantem in terris: *Sanctum sanctorum* significabat Ecclesiam triumphantem in cœlis: *velamen* significabat vel cœlum interjectum inter nos et Beatos, ut vult Theophyl vel obscuritatem, obvelationem et arcanum gaudiorum cœli, quæ hic quasi per ænigma, et velamen fidei obscure tantum et eminus spectamus. *Interiora* sunt ipsa Dei visio omnisque gloria et opes Beatorum, de quibus plura cap. 9. Potuisset clare dicere Apostolus, Spes nostra penetrat et pervadit ipsum cœlum, ipsamque cœlestem gloriam: maluit tamen per periphrasin dicere, *usque ad interiora velaminis;* ut suaviter et concinne rediret ad Christum pontificem, a quo digressus erat, ut Hebræos afflictos roboraret at excitaret, qui in hæc interiora, sive in Sancta sanctorum, id est, in cœlum ipsum, ingressus est, quasi pontifex secundum ordinem Melchisedech, uti dicere cœperat c. 5. v. 6 et 10

20. Ubi præcursor pro nobis introivit Jesus, secundum ordinem Melchisedech, pontifex factus in æternum] Rursum acuit spem, docetque eam esse certam; quia Jesus præcursor noster cœlum ipsum, ad quod per spem tendimus, ingressus est, idque non tam pro se at sua gloria quam pro nobis et nostra gloria: in cœlum enim Christus præcucurrit, ut nobis eodem viam sterneret et pararet, utque eum præcurrentem brevi subsequeremur et consequeremur: qui enim alteri præcurrit ut portas aperiat, aut apertas servet, parvo intervallo eum qui sequitur præcurrit Ita Theophyl. Denique spem nostram plane confirmat at perficit epithetum pontificis æterni, quod Christo hic addit Apostolus. q. d. Certo Hebræi sperate cœlum, quia Christus in Cœlum est ingressus, ut ibi quasi pontifex æternus Patri assistat, illique suam crucem et mortem repræsentet, offerat, atque fidelibus suis omnem gratiam, omniaque media, quibus in cœlum contendant, impetret.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ex typo Melchisedech 7. rationibus docet, Christi sacerdotium Aaronico, quasi præstantius et perfectius, successisse.

Prima est, v. 4. quia Abraham, qui fuit pater Levi et Aaronis, decimas dedit Melchisedech, quasi pro pontifici et typo Christi.

Secunda, v. 6. quia Melchisedech benedixit Abrahæ, et consequenter Aaroni.

Tertia, v. 3. quia Melchisedech sine patre et matre, quasi æternus inducitur, cum Aaronici sint temporanei.

Quarta, v. 11. quia sacerdotium Christi quasi perfectius successit Aaronico, ut expleret ea quæ illi oberrant.

Quinta, v. 20. non Aaronis, sed Christi sacerdotium promissum est a Deo cum jurejurando, Psalm. 109.

Sexta, v. 23. Christus est immortalis, Aaronici sunt mortales.

Septima, v. 27. Christus uno sacrificio omnia expiavit peccata, Aaronici multis sacrificiis ne unum quidem peccatum expiant.

Nota. Hæ omnes rationes fundantur in illo versu Psalm. 109. Juravit Dominus, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech: hunc enim versum hic urget et perurget Apostolus.

1 Hic enim Melchisedech, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahæ regresso a cæde regum, et benedixit ei: 2. cui et decimas omnium divisit Abraham: primum quidem qui interpretatur rex justitiæ: deinde autem rex Salem, quod est, rex pacis, 3. sine patre sine matre, sine geneaologia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. 4. Intuemini autem, quantus sit hic, cui et decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. 5. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, id est, a fratribus suis quamquam et ipsi exierint de lumbis Abrahæ. 6. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, et hunc, qui habebat repromissiones, benedixit. 7. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. 8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem contestatur, quia vivit. 9. Et (ut ita dictum sit) per Abraham et Levi, qui decimas accepit, decimatus est. 10. Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedech. 11. Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? 12. Translato enim sacerdotio, necesse est, ut et legis translatio fiat. 13. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari præsto fuit. 14. Manifestum est enim quod ex Juda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses locutus est. 15. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedech exurgat alius sacerdos. 16. Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitæ insolubilis. 17. Contestatur enim: Quoniam tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. 18. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus, et inutilitatem: 19. nihil enim ad perfectum adduxit lex, introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum. 20. Et quantum est non sine jurejurando (alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt; 21. hic autem cum jurejurando, per eum, qui dixit ad illum: Juravit Dominus, et non pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternum:) 22. in tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus. 23. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere: 24. hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. 25. Unde et salvare

in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum semper vivens ad interpellandum pro nobis. 26. Talis enim decebat, ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus, 27. qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel seipsum offerendo. 28. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

1 Hic enim Melchisedech.] Commode in fine præced. c. Apostolus injecit mentionem Melchisedech, ut ad illum transiret, et ejus sacerdotium Christi antitypum explicaret: de illo enim dixerat c. 5. 11. *De quo nobis grandis est sermo.* Illum ergo grandem, subtilem et allegoricum de Melchisedech sermonem hic proponere et enucleare aggreditur, ut ostendat, quibus in rebus Melchisedech gesserit typum Christi, indeque Christi et sacerdotii Christi dignitatem et præcellentiam præ sacerdotio legali et Aaronico demonstret.

Rex Salem.] *Salem* inquit S. Hier. epist. 126. ad Evagrium, non est Jerusalem, sed oppidum juxta Scythopolim (quod alio nomine dicitur Sichem, vel Sichima, ubi Jacob pavit greges, et Dina rapta ac vitiata est, ut idem Hier. ait in locis Hebraicis) in quo ostenditur palatium Melchisedech, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam. Juxta hanc Salem baptizavit quoque S. Joannes Baptista in Ænnon, Joan. c. 3. 23. Verum Irenæus, Hippolytus, Eusebius, Appollinarius, Eustathius, quos ibidem citat S. Hier. Josephus quoque l. 7. Belli c. 18. et passim Hebræi, ac veteres Patres recentiores etiam permulti, ut Abulensis, Pererius, Ribera, ac in primis Andr. Masius exactus urbium et terræ sanctæ perscrutator, in c. 10. Josue, docent *Salem* hanc esse Jerusalem. Unde et Chaldæus Gen. c. 14. v. 18. vertit, *et Melchisedech rex Jerusalem.* Imo Jerusalem conditam esse a Melchisedech tradit Josephus loco citato, a quo vocata est *Salem*: deinde ab aliis Jebus; ac denique ex שלם *Salem* et יראה *iire*, dicta est *Jerusalem*, ut dixi Galat. 4. 26. Quare palatium illud Melchisedech, quod in Sichem ostendi ait Hier. non a Melchisedech conditum; sed ejus nomine insignitum esse; vel a Jeroboam, vel ab aliquo alio posterorum regum, verisimile est. Idque ut videtur, hac de causa, ut scilicet sibi vendicarent Melchisedech, quasi ipse non fuisset in Salem, sed in Sichem, ubi ipsi regnabant. Sic enim de Homeri patria certant septem Græciæ urbes et quæque eum sibi vindicat, suumque civem esse contendit.

Hæc secunda sententia magis respondet allegoriæ Christi. Congrue enim in Jerusalem rex et sacerdos fuit Melchisedech ut adumbraret Christum in eadem urbe regnaturum a ligno, et sacrificaturum seipsum in ara crucis pro redemptione totius mundi.

Dices Abraham suos hostes persecutus est usque Dan, quæ postea dicta est Cæsarea; hæc autem vicina est Sichimis, non autem Hierosolymæ.

Resp. Abraham revertens a cæde regum redibat ad convallem Mambre, ubi habitabat; inde autem non longe aberat a Jerusalem; ad quam licet paulo remotiorem ire voluit, tum ut gratias Deo ageret pro victoria adepta, idque Hierosolymæ ubi colebatur verus Deus, cum in reliqua Chanaan colerentur idola; tum excitus fama Melchisedech qui erat rex et sacerdos Dei altissimi, illo tempore celeberrimus. Melchisedech autem audiens adventare Abraham, ei benevolentiæ et honoris causa occurrit. Rursum in Salem, puta in Jerusalem, regnavit Salomon, qui fuit typus Christi, et a Salem vel Salom, id est pax, dictus est Salomon, id est pacificus. Unde et Arabes ac Turcæ suos Imperatores a Salomone vocant *Sulymanos* vel *Selymos*, atque a Salem vel Salom ipsos Turcas vocant *Musulmom*, quasi dicant, salvati, quibus est pax et salus. Cum enim Mahomet suum dogma propagaret, gladio jussit occidi omnes nolentes amplecti hoc ejus symbolum: *Alla illa Alla, Mahammed rassul Alla*, (quod etiamnum Mahometani magnis vocibus inclamant) id est, *Non est Deus nisi Deus, et Mahomet Apostolus ejus.* Quicumque ergo id amplectebatur, dicebatur, *musulman*, id est, liberatus e gladio et periculo mortis, quam reluctantibus intentabat Mahumet.

Sacerdos Dei summi.] ὑψίστου, id est, altissimi, citat verba Gen. 14. v. 18. ubi licet Calvinus et Novantes, Hebræum כהן *cohen* vertant, princeps, q. d. Erat Melchisedech princeps Dei altissimi; tamen vertendum esse, *sacerdos*, non princeps, patet ex Paulo hic, et ex eo *Dei altissimi*, id est, Deo dicatus et consecratus, quod sacerdoti non principi convenit. Rursum ex eo quod obtulit panem et vinum in sacrificium, in quo typus fuit Christi. Inde enim Ps. 109. dicit Pater ad Christum, *Tu es* (non princeps, sed) *sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

2. Cui decimas omnium (spoliorum, quæ cæsis quinque regibus ceperat) divisit Abraham.] Abraham licet esset sacerdos, et sæpe sacrificasset; agnovit tamen Melchisedech esse sacerdotem et pontificem suum, unde illi tamquam se superiori et pontifici decimas dedit.

Qui interpretatur rex justitiæ.] Melchisedech enim hebraice componitur ex מלך *melech*, id est rex: unde addito *iod* non affixi, sed paragogico, fit *melchi*, ut concinnior fiat compositio, et צדק *sedec*, id est, justitiæ; q. d. Rex justus vel justissimus. Unde de eo sic scribit Joseph. *Primus Hierosolymæ conditor fuit Chananæorum dynasta, qui patria lingua Justus appellatus est, erat quippe talis.* Unde patet Melchisedech proprium fuisse illi regi nomen, non autem commune regum illius urbis, quomodo commune regum Palestinæ tempore Abraham nomen erat Abimelech, regum Ægypti Pharao, et postea Ptolomæus.

3. Sine patre, sine matre, sine genealogia.] Ex eo quod Melchisedech hic dicitur ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ, id est, sine patre et sine matre, nonnulli putarunt Melchisedech esse Spiritum Sanctum: hic enim productus est non per generationem, sed per spirationem, ideoque non est filius habens patrem, sed est Spiritus Sanctus procedens a Patre et Filio. Ita sensit Auctor quæ-

stionum novi et veteris Testamenti quæst. 109. qui extat tom. 4. operum S. Augustini. Verum ex hoc dogmate et aliis similibus patet hunc librum non esse S. Augustini, sed auctoris suspecti de hæresi. Idem fere senserunt Melchisedeciani, qui docuerunt Melchisedech esse virtutem quamdam Dei, Christo majorem, eo quod Christus dicitur *sacerdos secundum ordinem Melchisedech*, quasi Christus hominum, Melchisedech vero angelorum sit advocatus apud Patrem. Ita refert Epiphan. l. 2. hæres. 55.

Secundo, Origenes et Didymus, teste S. Hieronymo citata epist. ad Evagrium, putarunt Melchisedech esse angelum. Sed utraque hæc sententia erronea est. Nam ex iis quæ hic, et Gen. 14. narrantur de Melchisedech, clarum est eum fuisse verum hominem.

Tertio, Samaritæ, teste Epiphanio, et quidam Hebræi, teste S. Hier. supra, quos sequitur Lyran. Abulens. et alii, opinati sunt Melchisedech esse Sem, filium Noe; Sem enim, imo et ipsum Noe, vixisse et pertigisse usque ad tempora Abrahami certum est: Abraham enim natus est anno post diluvium 292. Noe autem 350. annis post diluvium vixit: nam sexcentesimo Noe anno factum est diluvium. Noe autem vixit 950. annos, ergo diluvio supervixit 350. an. ac consequenter 58. vixit cum Abrahamo. Similiter Sem post diluvium vixit 502. an. nam tempore diluvii erat pene 100. annorum; vixit autem universim 600. annos, ergo 35. annis supervixit Abrahamo. Mortuus est enim Abraham agens annum 175. post diluvium anno 467. Si dicas, falso de Sem dici, quod sit sine patre et matre; patrem enim habuit Noe, eumque expressum in Scripturis: Respondent, Sem sub nomine Sem dici in Scriptura habere patrem, scilicet Noe, non autem sub nomine Melchisedech: quia in Genesi, ubi ejus genealogia texitur, non Melchisedech vocatur, sed Sem. Sed hoc nimis exile, subtile et frigidum est: nec enim nomen, sed hominem et personam intelligit et curat S. Scriptura. Adde, non Sem, sed Cham possedisse Jerusalem, totamque Chanaan. Hæc enim dicta est a Chananæis incolis, qui orti sunt a Chanaan filio Cham; Sem autem ejusque posteri habitarunt trans Euphratem, in Oriente, ut docet Joseph. lib. 1. Antiq. cap. 7.

Quarto, recentior quidam censet Melchisedech esse Henoch, qui raptus est in paradisum, ideoque de eo hic dici, quod non habeat finem dierum: Henoc enim non est mortuus, sed vivit adhuc in paradiso. Verum hæc plane nova et inaudita est sententia, omnibus Patribus et Interpretibus incognita, ac S. Scripturæ repugnans, quæ Henoch raptum narrat in paradisum, ut sub finem mundi redeat decertaturus contra Antichristum, et det gentibus pœnitentiam. Vide nostrum Salianum in Præfatione tom. 5. Annalium, ubi hanc opinionem multis et validis argumentis confutat.

Respondeo ergo, et dico cum Josepho, S. Dionys. Cœlest. hierarc. c. 9. Epiph. hæresi 51. Theod. in Gen. q. 63. aliisque Patribus citatis v. 1. Melchisedech fuisse aliquem ex regulis Chananæorum, scilicet regem Salem, sive Jerusalem, ex eisque fuisse oriundum; dici tamen sine patre et matre, non quasi iis caruerit, sed quia ejus pater, mater, et genealogia non describitur in Scripturis: et quia Genes. 14. repente eum inducit Scriptura non præmissa ejus stirpe et genealogia, nec nativitate aut morte ejus indicata, imo nulla uspiam alibi, vel ante, vel post ejus facta mentione, ut ex ipsa ejus historia, de Olympo lapsus, et in Olympum receptus videatur Melchisedech. Hoc enim significat Græcum ἀγενεαλόγητος, scilicet, eum cujus genealogia non recensetur, non autem eum qui stirpe et genere caret: γενεαλογεῖν enim idem est, quod recensere et describere genealogiam. Unde aperte hoc explicans Apostolus v. 6. ait: *Cujus autem generatio non annumeratur*. Hinc et Syrus clare hic vertit, *cujus nec pater, nec mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum ejus, neque finis vitæ ipsius*. Sic terræ filium dicimus eum, qui ignotus est, obscuri generis, et incognitæ prosapiæ. Cum enim Scriptura in veteri testamento soleat aliorum, præsertim virorum illustrium, genus, patrem et matrem recensere, id ipsum non fecit in Melchisedech; idque non sine causa et mysterio, quod hic explicat Apostolus.

Epiphanius hæresi 55. et 67. ex traditione sed incerta, ut videtur, patrem Melchisedech Heraclam, matrem Astaruth vel Asteriam nominatam scribit.

Denique per genealogiam accipe prosapiam non tam parentum quam filiorum Melchisedech: nam de patre et matre ejus jam dixerat.

Quæras, quo mysterio vel qua de causa nomen patris et matris Melchisedech subticeat Scriptura? Respondent Judæi, id fieri honestatis causa, quia, inquiunt, Melchisedech ex fornicatione et meretrice natus erat. Sed hoc est commentum eorum incredibile. Quomodo enim talis evectus fuisset ad regnum et pontificatum? Respondeo ergo, ad litteram hæc causa dari potest, quod Scriptura fere tantum Judæorum historiam et genus pertexat usque ad Christum, ut constet eum ex Abraham, Juda et Davide esse natum sicuti iisdem promiserat Deus. Unde nec omnium Judæorum natales percenset Scriptura: nec enim Eliæ, Danielis, trium puerorum, et aliorum parentes nominat: Gentium autem genealogiam negligit, et vix curat Scriptura. Melchisedech autem erat Gentilis, non Judæus. Pari modo Job 1. Jobi, licet famosissimus esset vir, imo rex, pater, mater et genealogia non recensentur. Secundo, dicitur Melchisedech esse sine genealogia, non absolute, sed respectu sacerdotii: quia non jure hæreditario, nec per carnis successionem, sacerdotium inivit Melchisedech (uti nec Christus) imo forte nec ex parentum doctrina, aut exemplo, quia ex Gentilibus scilicet Chananæis, prognatus est, qui illo tempore corruptissimis erant moribus, et in Deum impiissimi, nec Dei, sed idolorum cultores; præsertim vero suum illud sacerdotium, in quo panem et vinum offerens typus fuit Christi, Melchisedech non a patre aut matre, sed a Deo solo accepit, ut hujus sacerdotii respectu recte dici possit esse sine patre, matre et genealogia, quia primus ipse illud inivit, et orsus est.

Causa vero allegorica, et potissima hujus silentii est ut hac ratione Melchisedech esset typus Christi, idque dupliciter. Primo, ut, dum tacetur ejus pater et mater, hoc ipso significaret Christum, qui in terris qua homo, est ἀπάτωρ, id est sine patre, in cœlis qua Deus et Dei filius, ἀμήτωρ, id est sine matre. Ita Chrysost. et Theophyl. hic, Nazianz. orat. 38. initio, et Ambros.

epist. 82. Secundo, ut, dum tacetur ejus pater et mater, videatur ex suo genere et stirpe non esse mortalis, sed immortalis et æternus: non quod revera talis fuerit Melchisedech, sed quod ut talis introducatur et appareat in Script. non propter se, sed ut sit typus æternitatis Christi. Unde sequitur: *Neque initium, neque finem dierum habens*; ut et *sine patre et matre*. Eodem pertineat, omniaque hæc non aliud significent et inculcent quam Christi æternitatem. Hanc enim sæpe in seqq. inculcat Apostolus, ut per eam Christum præferat sacerdotibus Aaronicis, qui mortales erant, et vicissim emoriebantur.

Talem ergo Melchisedech proponit nobis Scriptura, ac si repente de cœlo delapsus in terris apparuisset, et mox in cœlum ac solium suum se recepisset; nulla scilicet parentum ejus, nativitatis, aut mortis facta mentione: ut hac ratione typus esset Christi, cœlestis et æterni pontificis nostri.

NEQUE INITIUM DIERUM, NEQUE FINEM VITÆ HABENS.] scilicet in Scriptura; q. d. Scriptura non meminit quando natus et mortuus sit Melchisedech, sicuti meminit nativitatis et mortis Aaronis: idque hoc fine, ut Melchisedech, cui tenuiter et exiliter tantum hæc verba competunt, adumbraret Christum, qui vere et realiter non habet initium nec finem dierum, sed est æternus. Unde explicans subdit Apostolus, *Manet sacerdos in perpetuum*, scilicet Melchisedech, antitypus Christi; quia nimirum in Scriptura nulla fit mentio mortis, ac consequenter finis sacerdotii Melchisedech. Ita Chrysostom. Theophyl. OEcumen. Secundo, quia nullum legitur sacerdotii sui habuisse successorem, uti Aaron habuit Eleazarum. Ita Theodor.

ASSIMILATUS AUTEM FILIO DEI MANET SACERDOS IN PERPETUUM.] Syrus vertit, *sed in similitudinem filii Dei permanet* כומרותה *kumerute*, id est, *pontificatus ejus in æternum*. q. d. Cum Melchisedech in Scriptura inducitur, tamquam neque initium, neque finem dierum habens, sed quasi constans et perpetuus sacerdos, hoc ipso similitudinem et typum gerit Christi, qui re ipsa neque initium, neque finem dierum habet, sed manet sacerdos in perpetuum, uti explicui versu præcedent. Ita Chrysost. cum suis.

Ut hæc omnia in unum colligantur:

Quæritur, quibus in rebus Melchisedech fuerit typus Christi? Respondeo, Primo, in nomine et nominis etymo. Melchisedech enim idem est quod rex justitiæ, id est, justissimus. Solus enim Christus est verus justitiæ rex: Christus enim qua Deus, per essentiam est rex justitiæ, imo justitia ipsa: Christus vero qua homo, justitiæ est dominus et præses, utpote qui ex perfecta justitia pro omnibus hominum peccatis Deo satisfecerit, quique constitutus sit justitiæ vindex, ut quasi judex æquissimus, sapientissimus, et potentissimus mundum judicet in omni justitia.

Secundo, in officio et statu. Melchisedech enim fuit rex Salem, id est pacis: sic Christus est rex pacificus, qui pacem fecit inter Deum et homines, quique in Salem sive Jerusalem regnavit e ligno, et in cœlesti Jerusalem, ubi verissima est pax, cum suis est regnaturus in æternum.

Tertio, in generatione. Sicut enim Melchisedech inducitur, ita Christus revera est sine patre in terris, sine matre in cœlis. Addit S. Ignatius epistola ad Philadelph. Melchisedech sine uxore, semper virginem mansisse: sic virgo, imo virginum sponsus est Christus.

Quarto, in ætate et duratione. Sicut enim Melchisedech proponitur, ita Christus re ipsa est omni prorsus et initio et fine temporis carens.

Quinto, in sacerdotio et pontificatu. Sicut enim Melchisedech fuit rex et sacerdos sive pontifex, ita et Christus. Rursum sicut Melchisedech non legitur oleo consecratus, uti Aaron, et principaliter sacerdos fuit Gentilium, comitanter vero Hebræorum; nam pro Abrahamo parente Hebræorum sacrificium obtulit; ita et Christus, ut notat Chrys. Photius, Theophyl.

Sexto, sicut Melchisedech inducitur, ut primus sui generis sacerdos, idemque ultimus: nec enim legitur aliquis ei successisse: sic et Christus novum et æternum habet sacerdotium, tum quia alius ei non succedit, tum quia passionis sacrificium pro nobis Patri continuo offert in cœlo, per æternam illius commemorationem, laudem, ac gratiarum actionem: itaque illius fructus et meritum semper durat et operatur; tum denique propriissime, quia in Ecclesia sua Christus per ministros suos, scilicet per sacerdotes a se institutos, perpetuo offert, et offeret in æternum, id est usque ad finem mundi (sic enim sumitur *in æternum* Levit. 25. v. 46. Exodi 15. v. 18 et alibi.) Missæ sacrificium uti explicat Concil. Trid. sess. 22. c. 1 et 2, nam secundum priores rationes etiam conceptio, nativitas, tentatio, fuga, fames, sitis, aliæque ærumnæ Christi dicerentur æternæ, quia ea Christus Patri in cœlo offert in æternum; quo modo tamen nemo loquitur. Rursum sic sacrificium Noe diceretur æternum, quia fructus ejus, scilicet prohibitio diluvii, durat in æternum. Quare recte Conc. Trident. loco citato, ex hoc Apostoli loco probat Missam esse sacrificium. Probat autem sic: Sacerdotium Christi ejus morte extinctum non fuit, sed semper durat, ut hic dicit Apostolus; ergo et sacrificium Christi semper durat et durabit: atqui illud non potest esse sacrificium crucis, quia hoc jam pridem transiit et desiit: ergo hoc sacrificium Christi semper durans est Eucharistiæ, et Missæ: nec enim aliud hic dari aut fingi potest. Rursum, cum Christus sacerdos, quam Christi Ecclesia et respublica non potest esse sine publico Dei cultu et sacrificio proprie dicto, quod statis diebus Deo offerat. Talem enim cultum et sacrificium habuit semper omnis Ecclesia et respublica, tam ante diluvium, quam post illud, tam Judæorum, quam Gentium etiam Deum verum ignorantium: atqui in Ecclesia Christiana aliud sacrificium inveniri non potest, quam Eucharistiæ: ergo Eucharistia est sacrificium, quod Christus semper et offert et offeret usque ad finem mundi.

Notandum est enim, quod Christus in Missa sit principalis offerens: tum quia Missæ sacrificium instituit, tum quia in cœlo Patri suo nostras Missas quas celebramus, actu et re ipsa offert. Est enim mediator et advocatus noster, qui nostram causam apud Deum agit, et pro nobis interpellat: tum quia sua omnipotentia, in singulis Missis transubstantiationem panis et vini in corpus et sanguinem suum, in qua consistit essentia sacrificii nostri, operatur et perficit.

Septimo, Melchisedech fuit typus Christi in benedictione et decimatione Abrahæ: quia sicut Melchisedech pontifex major fuit Abrahamo, qui tamen sacerdos quoque erat et pontifex (Melchisedech enim quasi dignior Abrahamo benedixit, et ab eo decimas accepit:) ita Christus major est Aarone, qui in patris sui Abrahami lumbis latens, tacite et virtualiter a Melchisedech dum ipse benedixit Abrahamo, benedictus est, illique quasi majori decimas dedit, ut significaretur a Christo, cujus typus erat Melchisedech, vere et efficaciter benedicendus. Et hoc est, quod præcipue hic spectat Apostolus, nimirum ut demonstret Christi sacerdotium et sacrificium longe præstantius esse sacerdotio et sacrificio Levitico sive Aaronico, in quo innutriti erant Hebræi, ideoque ab illo vix avelli poterant.

Octavo denique, maxime et perfectissime Melchisedech fuit typus Christi in hostia, quia scilicet obtulit panem et vinum, sicut, eadem obtulit et offert Christus in Eucharistia: hic enim est ritus sive ordo sacrificii Melchisedech, juxta quem dicitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech. Nam ordo, ritus et species sacerdotii et sacrificii proprie et essentialiter pendet et desumitur ex ipsa re oblata, sive ex victima, quæ certo modo et ratione Deo offertur et immolatur; qualis hic est panis et vinum, uti docent Patres omnes totaque Ecclesia, communi sæculorum omnium consensu. De quo plura v. 17.

4 INTUEMINI AUTEM QUANTUS SIT HIC, CUI ET DECIMAS DEDIT DE PRÆCIPUIS ABRAHAM PATRIARCHA.] Pro *intuemini* græce est θεωρεῖτε, id est, contemplamini, allegoriam speculamini, contemplative et allegorice exponite mysteria, quæ latent in cortice historiæ, et personæ Melchisedech. Hactenus enim Apostolus proposuit ipsam externam litteram et historicam narrationem de Melchisedech: nunc ea proposita, volens allegoriam ejus exponere, hortatur Hebræos, ut intimos et sublimes allegoricos in eo latentes sensus de Christo Christique ministris, sublimibus mentis oculis secum intueantur et contemplentur. Ita Chrys.

Nota τὸ *decimas*: non ergo Abraham dedit munera ut voluit Cajetan (munera enim non tantum laicis, sed et paribus, imo et inferioribus dantur) sed decimas sacerdotales dedit Melchisedech, tamquam sacerdoti et pontifici.

Secundo, pro *de Præcipuis*, græce est τῶν ἀκροθινίων, ἀκροθίνια, inquit Theophyl. sunt spolia præcipua et opima. Inde primitiæ spoliorum quæ diis offerebantur, ab Herodoto et aliis vocantur ἀκροθίνια quasi τὰ ἀκροθινός, id est, summitates acervi, quod primitiæ ex summitate acervi excerpi soleant; vel, ut Erasmus; spolia egregia ducibus detracta dicta sunt ἀκροθίνια, quasi a tangendis summis: ἀκροθινιάζω enim, teste Hesychio, idem est quod summam partem attingo.

ABRAHAM PATRIARCHA.] Emphasim habet vox *patriarcha*. Patriarcha enim idem est quod princeps patrum, sive a quo multi patres cum suis familiis descendunt: Sic Abraham, Isaac, Jacob, ejusque duodecim filii vocantur duodecim patriarchæ, quia hi capita fuerunt et parentes 12. tribuum Israel: inde patriarchæ nomen attributum est cuivis, qui magnæ familiæ parens est et caput. Sic David Act. 2 v. 29. vocatur patriarcha. Hinc in Ecclesia vocantur Patriarchæ primi et amplissimi Antistites, quibus subjecti sunt Episcopi, Archiepiscopi et Metropolitæ: tales Patriarchæ sunt Pontifex Romanus, Alexandrinus, Antiochenus et Constantinopolitanus. Hac voce Apostolus occurrit tacitæ objectioni. Dixissent enim Hebræi: Esto Abraham dederit decimas Melchisedech tamquam majori se, quid hoc ad Aaronem? anne idcirco Aaron, ejusque sacerdotium minus est quam Melchisedech? licet enim filius Abrahæ fuerit Aaron, tamen singulari modo a Deo electus fuit et evectus ad pontificatum novum totius populi, ac consequenter Aaron pontifex major videtur fuisse Abrahamo patre suo: sicuti filius alicujus Christiani, dum creatur Episcopus aut Pontifex, hoc ipso major fit parente suo. Hoc elidit hic Apostolus per vocem *patriarcha*. q. d. Abraham primus et magnus patriarcha, adeoque parens omnium patriarcharum et sacerdotum, ac consequenter ipsius Aaronis et posterorum, decimas dando Melchisedech, hoc ipso agnovit se minorem esse Melchisedech; ergo multo magis idipsum agnoscere debet Aaron, omnesque alii Abrahæ filii: Abraham enim longe dignior fuit Aarone, et omnibus posteris. Fuit enim patriarcha per excellentiam, patriarcha, inquam, non tantum quoad naturalem generationem, sed etiam quoad sacerdotium. Sicut enim Abraham totius suæ familiæ, omniumque duodecim tribuum fuit pater et patriarcha; ita et eorumdem summus fuit sacerdos et pontifex: nam capita familiarum, earumdem erant sacerdotes. Jus enim sacerdotii illo tempore per generationem carnalem devolvebatur in posteros, scilicet in primogenitos et in capita familiarum: ac consequenter omne sacerdotium Hebræorum descendit ab Abrahamo, ejusque sacerdotio, poterantque singuli filii Jacob suarum tribuum esse sacerdotes: verum ut ex omnibus unus conflaretur populus, unaque Ecclesia, statuit Deus, ut una familia, scilicet Levi et Aaronis, pro reliquis omnibus, hoc sacerdotio fungeretur. Idem ergo fuit sacerdotium Abrahæ et Aaronis: adeoque Aaronis sacerdotium (quod valde notandum est) descendit a sacerdotio Abrahæ, sicut Aaron descendit ab Abraham, ac consequenter eo fuit minor. Fuit enim Aaron pontifex in familia Abrahæ, adeoque unius tantum Abrahæ familiæ, scilicet Jacobi, sive duodecim tribuum, fuit pontifex. Abraham enim et Isaac alios habuerunt filios præter Jacobum (a quo descenderunt duodecim tribus) quorum pontifex non fuit Aaron, sed ipsemet Abraham. Secus se res habet in sacerdotio Christi, et Christianorum: illud enim non descendit a parentibus per carnalem generationem, sed spirituale est, et immediate ab ipso Christo promanat. Unde si cujuspiam filius fiat Pontifex, hoc ipso a Christo constituitur caput, Antistes et princeps, non tantum suæ familiæ et parentum, sed omnium omnino fidelium.

5 ET QUIDEM DE FILIIS LEVI SACERDOTIUM ACCIPIENTES.] Non enim omnes filii Levi sacerdotium accipiebant, sed solus Aaron, ejusque posteri: reliqui filii Levi fiebant Levitæ, serviebantque sacerdotibus, uti jam eisdem serviunt diaconi nostri.

MANDATUM HABENT DECIMAS SUMERE A POPULO, ID EST, A FRATRIBUS SUIS: QUAMQUAM ET IPSI (scilicet fratres, ut patet ex Græco) EXIERINT DE LUMBIS ABRAHÆ.] Probat eum qui dat decimas minorem esse illo qui eas accipit, scilicet Abraham esse minorem Melchisedech; probat, inquam exemplo sacerdotum Aaronicorum.

q. d. Deus jussit omnibus Judæis etiam Levitis, Num. 18. v. 26. ut decimas darent sacerdotibus Aaronicis, volens hac ratione honorare et præferre sacerdotes, ac reliquos Judæos illis subjicere, cum tamen Judæi sacerdotum essent fratres, utpote ex eodem Abraham et Jacob geniti. Si ergo Judæi, licet fratres, fratribus suis, scilicet sacerdotibus, sunt subjecti, hoc ipso quo eis ex lege tenentur dare decimas; ergo pariter Abraham dans decimas Melchisedech, hoc ipso confessus est, se illo esse minorem, et hoc ipso se illi subjecit.

Nota hebraismum. *Exire de lumbis* alicujus, est idem, quod gigni ab eo. In lumbis enim est origo seminis: ex lumbis enim duæ arteriæ descendunt, per quas materia seminis defertur ad partes generationi destinatas, ut ibi formetur, percoquatur, fiatque semen prolificum; hinc lumbi sunt origo et sedes concupiscentiæ, ideoque in Scriptura jubemur lumbos restringere, id est, concupiscentiam edomare, ut docet S. Greg. hom. 13. in Evangelia.

6. CUJUS AUTEM GENERATIO NON ANNUMERATUR IN EIS, DECIMAS SUMPSIT AB ABRAHAM.] Id est, Melchisedech, cujus genus et genealogia non attexitur Hebræis filiis Abrahæ, id est, qui ex Hebræis non fuit oriundus, hic decimas sumpsit ab Abraham. Ita Syrus, Anselmus et Græci. Addit hoc Apostolus, ut significet, Melchisedech sicut diversum habuit genus ab Aarone et Abrahamo, ita et diversum habuisse sacerdotium, illudque majus Aaronico, utpote cui Abraham, in cujus lumbis continebatur Aaron, decimas tanquam pontifici se digniori dederit. Incipit Apostolus hic congerere septem argumenta, quibus probat Melchisedech qui typus fuit Christi, ac consequenter Christum ipsum majorem fuisse sacerdotibus Aaronicis.

Primum est hoc vers. tale: Qui decimas accipit, major est illas dante: atqui Melchisedech accepit, Abraham illi dedit decimas: ergo Melchisedech major est Abrahamo.

Nota. Quod Abraham ita honorarit Melchisedech, eique decimas dederit, cum tamen ad eum ejusque jurisdictionem non pertineret, causa videtur fuisse, magna dignitas, auctoritas, fama, et virtus Melchisedech; utpote qui solus inter impios Chananæos publicus Dei veri esset sacerdos, idemque rex justissimus.

Secunda et potior causa fuit quod Melchisedech typus esset Christi; movit ergo Spiritus Sanctus Abrahamum ad honorandum Melchisedech, ut Judæi Abrahæ posteri scirent sibi præ Aarone honorandum esse Christum, cujus typum fuisse Melchisedech sciebant ex Davide Ps. 109. ubi ait: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Videtur autem Abraham idipsum cognovisse, utpote cum esset Propheta et Deo familiaris, atque hac de causa videtur ita reveranter et impense coluisse Melchisedech, quod spiritu prophetico prævideret illum esse typum Christi, ut non tam Melchisedech, quam Christum in Melchisedech repræsentatum honorare et colere voluisse videatur.

ET HUNC QUI HABEBAT REPROMISSIONES BENEDIXIT.] q. d. Melchisedech benedixit Abrahamum, quasi se minorem, cui tamen Deus promiserat tanta bona, adeoque in ipso benedicendas esse omnes gentes, Gen. 12.

7. SINE ULLA AUTEM CONTRADICTIONE, QUOD MINUS EST, A MELIORE (græce κρειττονος, id est majore, digniore, præstantiore) BENEDICITUR.] Est secundum argumentum quo probat Melchisedech majorem fuisse Abrahamo, et consequenter Aarone, q. d. Melchisedech, qui fuit Christi typus, benedixit Abrahamo, et toti ejus progeniei, ac consequenter etiam Levitis et sacerdotibus Aaronicis: ergo tam ipse, quam Christus quem repræsentabat, iisdem fuit dignior et præstantior. Probatur consequentia, quia omnium confessione major est qui benedicit, illo qui benedicitur.

Objicies, Episcopus Ostiensis consecrat Papam, quo tamen est minor: Suffraganei consecrant Archiepiscopum, quo tamen sunt minores; ergo non semper qui benedicit, major est; nec qui benedicitur, minor. Respondet S. Thomas dupliciter. Primo, Episcopum et suffraganeos non consecrare Papam, vel Archiepiscopum; sed hunc hominem, puta Petrum, vel Paulum, ut sit Papa, vel Archiepiscopus; dum enim eum consecrant, necdum est Papa, vel Archiepiscopus; ac consequenter necdum est consecrantibus major, sed potius minor, utpote a quibus accipiat consecrationem papalem, vel archiepiscopalem.

Secundo, respondet, Episcopum Ostiensem et Suffraganeos ita consecrare et benedicere non sua virtute, dignitate et auctoritate, sed Dei: in hac enim benedictione quisque eorum gerit vices Dei, qui hasce benedictiones tali modo et per tales (nec enim aliter commode fieri possunt) fieri instituit; seseque habet ut minister et vicarius Dei, qui major est eo qui benedicitur, quisquis et quantus quantus ille sit.

Objicies Secundo, Sacerdos in Missa sæpe signo crucis benedicit corpus Christi, cum tamen longe illo sit minor. Respondeo, hasce benedictiones non esse aliud quam efformationes signi crucis super corpore Christi quæ non adhibentur, ad hoc ut Christo ipsi benedicamus, sed ut his quasi cæremoniis repræsentemus crucem Christi, per eamque, ac Christum ipsum crucifixum, quasi victimam nostram, a Deo tacite petamus et postulemus, ut ipse nobis benedicat. Sic ergo benedicimus Christo non in se, sed prout est victima nostra. Poscimus enim per has benedictiones, ut Christus in se benedictus fiat nobis victima salutaris et benedicta. Adde, sacerdotem, quatenus gerit personam Christi sacrificantis, quodammodo majorem esse Christo ipso sacrificato: in omni enim sacrificio sacerdos major est sua victima quam offert.

8. ET HIC QUIDEM, DECIMAS MORIENTES HOMINES ACCIPIUNT: IBI AUTEM CONTESTATUR, QUIA VIVIT.] *Hic*, scilicet in judaismo, apud nostros Levitas, de quibus dixi v. 5. decimas accipiunt sacerdotes Aaronici, qui mortales sunt et moriuntur. *Ibi* autem, scilicet in historia et facto Melchisedech, de quo dixi v. 6. *contestatur*, scilicet Scriptura, quod vivat, scilicet is qui decimas accipit, puta Melchisedech: vivat, inquam, semper, non re ipsa, sed symbolice et allegorice, quia scilicet ejus mors non narratur in Scriptura, ut hoc ipso repræsentet Christum, qui re ipsa est sacerdos in æternum.

Nota. Pro *contestatur*, græce est μαρτυρουμενος, quod quia est vocis mediæ, tam verti potest passive *contestatus*, quam active *contestans*. Hic autem aptius cum Syro et Græcis vertas *contestatus*, itaque nostrum Interpretem vertisse valde est verisimile, ut

ex *contestatus* depravatum sit *contestatur*. Nam si legas *contestatus*, tunc antithesis æque ac sententia erit brevissima et explicatissima, nullo indigens supplemento; hoc modo: *Et hic* (in lege) *quidem decimas morientes homines* (sacerdotes Aaronici) *accipiunt, ibi autem* (in decimatione Abrahæ, supple decimas accepit) *contestatus* (id est, is de quo testatur Scriptura) *quia* (quod) *vivit*, puta Melchisedech, qui in Scriptura inducitur quasi semper vivens, ad hoc ut significet Christum pontificem semper viventem.

Est hoc tertium argumentum, quo probat Apostolus, Melchisedech ac consequenter Christum majorem esse Abrahamo et Aarone. q. d. Sacerdotes Aaronici sunt mortales, sed Melchisedech proponitur ut immortalis, quia scilicet typus est Christi, qui est sacerdos æternus: ergo tam Christus quam Melchisedech dignior est sacerdotibus Aaronicis.

9. Et ut ita dictum sit,] ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, *ut ita loquar*, ut scilicet uno verbo novo et subtili rei nondum tangam et complectar. Poterat enim videri insolens et absurdum, id quod hic dicit et subjicit, scilicet Levitas nondum natos, decimatos esse in Abrahamo; præmollit ergo hac phrasi suam sententiam Apostolus, quo modo præmollire solemus sermonem nostrum, cum aliquid novi, acuti, insolentis et inauditi dicere volumus. Ita Theophyl.

Per Abraham, et Levi (Leviticus quilibet sacerdos) qui decimas accepit (accipere solitus est in veteri testamento) decimatus est.] id est, decimas solvit. Sicut enim v. 6. et 7. δεκατοῦν, id est decimare, Apostolus posuit pro decimas accipere: ita hic δεδεκάτωται ponit, pro decimas pendere vel solvere. q. d. Cum Abraham et in ipso Abraham latens adhuc Levi, et quilibet Leviticus sacerdos (ad quem tamen pertinet jus decimarum in lege veteri) solvit decimas ipsi Melchisedech, quia ipse erat typus Christi, quasi confitens se suumque sacerdotium minus esse sacerdotio Melchisedech et Christi, imo se eorum respectu non tam sacerdotem esse, utpote cujus est decimas accipere, quam laicum, cujus est decimas dare.

10. Adhuc enim in lumbis patris (Abrahæ) erat (Levi] quando obviavit ei (Abrahæ) Melchisedech.] Vox enim causam dat illius præmollitionis, qua dixit, *ut ita dictum sit*, inquit Erasmus, q. d. Apostolus: Dixi quodammodo Levi decimatum esse in Abrahamo, nam necdum natus erat, ut proprie et per se decimari posset. sed adhuc latebat in lumbis Abrahæ; et sic non proprie, sed quodammodo in eo decimatus est.

Verum potius videtur vox *enim*, dare causam cur dixerit in ipso Abraham decimatum esse Levi q. d. Abraham agnoscens Melchisedech esse se majorem, et typum Christi, illi decimas dedit et ab eo benedictionem accepit, ut profiteretur se omnesque suos posteros, ac consequenter et Levitas, ac sacerdotes Aaronicos ex se nascituros, minores esse Melchisedech, Christoque subjectos: perinde enim Abraham se gessit cum Melchisedech, atque princeps, qui pro se et pro tota sua posteritate obedientiam regi præstat et offert. Erat enim Abraham princeps populi, et totius gentis Judaicæ auctor, parens et patriarcha, uti dixit v. 4. totaque gens censebatur virtute latere in lumbis ejus, ac per eum subjicere se Melchisedech, ipsique Christo, ac consequenter Levitici sacerdotes censebantur pariter se subjicere tam Melchisedech quam Christo, eorumque respectu non se sacerdotes, sed laicos esse profitebantur. Adeo inculcat hanc sacerdotii Christi præcellentiam Apostolus, ut Hebræos Aaronicis sacrificiis assuetos et confidentes, transferat ad Christum pontificem; doceatque eos in Christo omnem spem defigere, et pro eo adversa quævis pati, utpote qui majora suis promittat et præstet bona, quam Aaron, quique bona fide agat causam nostram apud Deum, atque non tantum lapsis, sed et tentatis ac persecutionem patientibus norit compati, succurrere, victoriam et coronam æternam in cœlis adornare.

Nota. Esse in lumbis Abrahæ, idem est, quod esse in virtute seminali, seu generativa Abrahæ: quæ originaliter residet in lumbis, in quibus, ut dixi, est prima seminis origo. Abraham enim per hanc virtutem genuit Isaac, Isaac genuit Jacob, Jacob genuit Levi, a quo Aaron et sacerdotes legales progeniti sunt.

Objicies, Christus etiam hoc modo fuit in lumbis Abrahæ. Quia ab eo descendit et progenitus est; ergo Christus quoque in Abrahamo decimas dedit ipsi Melchisedech: Respondeo, negando antecedens. Nam ii soli in lumbis Abrahæ esse et decimari dicuntur, qui per potentiam generandi, naturali generatione maris et fœminæ, ab eo proseminati et procreati sunt. sive (quod hinc sequitur) qui, ut ait S. August. ab Abrahamo non tantum secundum substantiam corporalem, sed etiam secundum concupiscentiam carnalem descendunt, quomodo descendit Levi, Aaron et cæteri: Christus autem non ita proseminatus est, ac consequenter non fuit in lumbis Abrahæ secundum potentiam generativam, et carnalem concupiscentiam, sed tantum secundum corporeum substantiam, vel materiam, quam ab Abrahamo traxit: quia Christi conceptio et generatio non humana fuit, sed longe altior, puta divina, ex Spiritu Sancto. Pari modo si quispiam nunc ex Adamo non per naturalem maris et fœminæ generationem, sed per divinam operationem descenderet, puta qui a Deo formaretur ex carne, sanguine, aut costa hominis alicujus descendentis ab Adamo, quomodo formata est Eva; talis non contraheret peccatum originale. Qua ratione Christus ex vi conceptionis suæ, quæ facta est ex Spiritu Sancto, non contraxit peccatum originale; quia tradux peccati originalis tantum complectitur eos qui naturaliter, sive naturali generatione descendunt ab Adamo. Hi enim soli censentur proprii et naturales esse Adæ filii, ac consequenter Adæ voluntas censetur eorum fuisse voluntas: unde lex peccati originalis hæc est, Omnes et soli illi qui ab Adamo per naturalem generationem tamquam filii naturales descendunt, peccatum originale contrahunto. Eodem ergo modo hic Christus, et quicumque alius qui ex Abrahamo descenderet, non per naturalem generationem, sed per miraculosam afformationem, v. g. ex virgine, per virtutem Spiritus Sancti, non censeretur filius Abrahami, ab eo proprie et naturaliter genitus; ac consequenter non censeretur Abraham pro eo aut voluisse, aut potuisse solvere decimas. Ita S. Aug. lib. 10. de Genes.

ad lit. c. 20. et ex eo S. Thomas 3. p. q. 31. art. 8. et Scholastici ibidem.

Nota Secundo, ex eo quod ait Apostolus Levi fuisse in lumbis Abrahæ, Tertull. l. de Anima c. 27. et seqq. opinatus est animam Levi fuisse in lumbis Abrahæ, ac consequenter animam cujusque hominis non immediate creari a Deo sed esse ex traduce, id est traduci, egredi, et propagari ab anima parentis per virtutem ejus seminalem, qua generat filium, sicut lumen aeris traducitur et propagatur a lumine solis. Sed falso fundamento nititur Tertullianus: putavit enim animam hominis esse corpoream, imo suum habere sexum, ita ut anima viri ab anima fœminæ sexu distinguatur, æque ac corpus. Ejus ergo ratio hæc erat. Anima hominis est corporea, et homo ab homine generatur, sicut equus ab equo, bos a bove: atqui anima bovis et equi traducitur et propagatur ab anima bovis et equi generantis, adeoque educitur e potentia materiæ, puta seminis equini et bovini: ergo et anima hominis traducitur ab anima parentis.

Verum major propositio est falsa. Nam anima hominis est spiritualis, et immaterialis, anima vero equi est materialis, et educitur e potentia materiæ, ab eaque ita pendet ut corpore equino pereunte pereat et anima. S. Augus. quoque, licet non dubitaret animam humanam esse incorpoream et immaterialem; tamen dubitavit, et in hoc dubio permansit usque ad finem vitæ, an hominis anima esset ex traduce parentis an vero a Deo crearatur. Id patet ex l. 1. et 12. quem scripsit de Origine animæ, et lib. 2. Retract. cap. 45. et 56. Ratio quæ S. Augustinum in hanc dubitationem compulit, hæc fuit, quia non videbat S. August. quomodo anima filii a parente contrahere posset peccatum originale, si non a parente descenderet et traduceretur.

Unde hic erat Achilles Pelagianorum: anima non est ex traduce, sed creatur a Deo; ergo non potest a parente contrahere peccatum originale. Verum hanc consequentiam damnavit Zosimus Papa, totaque Ecclesia: ad hoc enim ut anima contrahat hoc peccatum, sufficit ut sit anima hominis, qui per naturalem generationem et virtutem seminalem descendit ab Adamo. Hoc enim ipso censetur filius Adæ, ac consequenter censetur fuisse in Adamo, voluisse et fecisse, quod voluit et fecit Adam, dum pomum vetitum comedit. Unde hanc sententiam de traduce animæ insectatur et damnat S. Hieron. aliique posteriores: adeoque jam certum est ex consensu totius Ecclesiæ, animam humanam non traduci a parente, sed immediate ex nihilo creari a Deo, qui eamdem infundendo creat, et creando infundit corpori humano.

Secundo, Magister sentent. lib. 2. de 30. ex eo quod Levi dicatur fuisse in lumbis Abrahæ similibusque sententiis et phrasibus, putavit singulos filios Abrahæ, ex ipso Abrahamo, ac pari ratione singulos homines ex ipso Adamo, utpote primo omnium parente, trahere particulam carnis, quæ vere, proprie eademque numero fuerit in Adamo. Putat enim alioqui non fore filios Adæ, nisi aliquam substantiæ Adami particulam plane eamdem et individuam in sese habeant. Imo putat hanc solam particulam esse de substantia hominis geniti: ita ut hæc particula alimentis non augeatur, sed in seipsa multiplicetur et crescat in magnum corpus humanum. Unde censet cibos non verti in substantiam hominis, sed eam tantum fovere, ac mox ab homine ipso dafluere, vel excerni, ita ut nihil alimenti in homine remaneat quod resurgere possit; ac consequenter putat illud carnis tantummodo resurrecturum, quod fuit in Adamo, quodque ex Adamo singuli homines traxerunt. Sed hæc portentosa est opinio, adeoque in omni Philosophia et Theologia est instar monstri, quam vel sola experientia clarissime refellit, et falsitatis coarguit. Experimur enim corpora hominum, æque ac aliorum animalium, nutriri et augeri sumptione alimentorum, et vice versa alimentis subtractis nutritionem quoque et augmentationem continuo cessare.

Dico ergo, Levi fuisse in lumbis Abrahæ, et quemlibet hominem fuisse in lumbis patris sui, non secundum animam, sed secundum corpus, quia scilicet virtute seminis Abrahæ corpus Levi formatum est et organizatum: atque sic per vim seminis organizato corpori infusa fuit ex naturali exigentia a Deo anima. Corpus enim hominis dum sic organizatur, hoc ipso fit corpus humanum, poscitque animam humanam quasi suam formam: quam quia dare non potest parens per semen, aut aliam causam et virtutem naturalem; hinc Deus parentis et naturæ defectum hic de more suo supplens, tanquam prima et universalis causa, producit animam talem, qualem poscit tale corpus; illamque producendo infundit et unit corpori: quo fit ut non tantum corpus, sed totus homo ita genitus censeatur filius esse non Dei, sed sui patris, utpote a quo factum est, ut filius non tantum corpus proprie a se tanquam e patre, sed et animam a Deo per naturalem hanc, quam dixi, corporis a semine paterno formati et organizati exigentiam, acciperet. Et hoc sensu Gen. 46. v. 26. et 27. dicuntur septuaginta animæ (id est animatæ proles) egressæ de femore Jacob. De hac quæstione plura videre est apud Physicos in libris de Generatione, et in libris de Anima.

11. Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici?) Pro *consummatio*, græce est τελείωσις, id est perfectio. q. d. Si vetus sacerdotium Aaronicum habebat vim perficiendi, id est justificandi homines, salvandi, et ad vitam æternam perducendi, qui est ultimus finis et summa perfectio hominis: si hominem perfectum, justum et beatum facere poterat sacerdotium Leviticum, maxime accedente lege Mosis, quæ cum illo data est, quamque maxime jactant Judæi, quasi ex ea ejusque observatione justificentur; quid opus fuit, surgere alium sacerdotem, scilicet Christum, cujus sacerdotium non est secundum ordinem Aaron, sed Melchisedech? cum enim Deus Christum promisit Psalm. 109. dicens, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*, et jam re ipsa eumdem exhibuit ut succederet Aaronicis sacerdotibus, hoc ipso declaravit illis aliquid deesse, quod supplendum esset per Christum, scilicet illos non posse hominem perficere et sanctificare, sed hoc a Christo expectandum esse.

Nota Primo. Mentionem legis interjicit Apostolus dicens, *Populus enim sub ipso legem accepit*, tum quia ordo, ritus, victimæ, ministri, omnisque perfectio

sacerdotii prtenda et præscripta erat a lege, tum quia Judæi in lege æque ac in sacerdotio confidebant; tum denique quia necessario connexa sunt lex et sacerdotium: et qualis est lex, tale debet esse sacerdotium; et quale est sacerdotium, talis debet esse lex, scilicet tali populo et tali tempori conveniens. Et hoc est, quod hic ait Apostolus: *Populus enim sub ipso* (ἐπ' αὐτῇ, id est, in ipso, hoc est, ipsius sacerdotii tempore) *legem accepit*, quia cum populus in Sina legem per Mosen accepit, ibidem pariter accepit et sacerdotium. In Sina enim a Deo sacerdos constitutus est Aaron, ejusque filii, qui legem Deique cultum, sacrificia, et expiationes lege præscriptas docerent populum. Unde ex hac connexione legis et sacerdotii, tacite hic contendit Apostolus, tam legis, quam sacerdotii veteris mutationem fieri debuisse, et factam esse per Christum et legem novam, puta Evangelicam. Hinc clare subdit dicens, *Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat*.

Est hic quartum argumentum, quo probat Apostolus, sacerdotium Melchisedech et Christi, nobilius et dignius fuisse Aaronico. Probat autem sic. Post Aaronicum sacerdotium, Christus a Deo datus surrexit sacerdos secundum ordinem Melchisedech; ergo prius sacerdotium, puta Aaronicum, imperfectum fuit, et insufficiens, ideoque cedere debuit sibi succedenti sacerdotio Christi, utpote longe perfectiori. Aaronicum enim carnale et temporarium erat, Christi vero spirituale et æternum. Ita Theoph. et alii.

12. TRANSLATO ENIM SACERDOTIO, NECESSE EST UT ET LEGIS TRANSLATIO FIAT.] Per *legem* hic, non naturalem (decalogum) hæc enim æque christianos ac Judæos obligat: sed positivam et Mosaicam, scilicet cæremonialem et judicialem, accipe. Est occupatio. Dixissent enim Hebræi: Esto Christus novum induxerit sacerdotium secundum ordinem Melchisedech, uti promisit Deus Ps. 109. non tamen novam debuit inducere legem, abrogando legem Mosi datam a Deo. Respondet Apostolus, hoc posterius ex priori consequi: mutato enim sacerdotio necesse est mutari et legem, ideoque Christum, cum vetus sacerdotium mutavit in novum, pariter legem veterem debuisse mutare in novam. Causa hujus dicti est ea, quam jam attuli v. præcedenti, quia scilicet sacerdotium legi proportionatum, et cum ea indissolubiliter connexum est: non enim potest esse sacerdotium sine certis et congruentibus sibi legibus, præceptis, cæremoniis, promissis, pœnis lege præscriptis. Ita Chrys. Theod. Theoph.

Aliam causam affert D. Thomas, mutato, inquit, sacerdotio, necesse est et legem mutari, quia mutato fine, necesse est mutari et media: lex autem Mosis, utpote divina, ordinatur quasi medium ad regimen divinum, tamquam ad finem suum: hoc autem regimen divinum fit et designatur per sacerdotium: ergo mutato sacerdotio ac regimine divino, necesse est et legem mutari. Hinc illud Jerem. 31 *Feriam vobiscum pactum novum*.

13. IN QUO (ἐφ' ὅν, id est, de quo, vel ad quem) ENIM HÆC DICUNTUR, DE ALIA TRIBU EST, DE QUA NULLUS ALTARI PRÆSTO FUIT.] Pro *præsto fuit*, græce est προσέσχηκε, id est, astitit, præfuit. Itaque *præsto fuit*, idem est, quod constanter astitit more ministrantium, ut patet capite decimo versu undecimo. Probat id quod dixit versu 11, Christum fuisse alium sacerdotem ab Aarone et Aaronicis. Id probat sic: omnes Aaronici sacerdotes debebant esse oriundi ex tribu Levi: Christus autem non fuit ex Levi, sed ex Juda prognatus: ergo Christus non potuit esse sacerdos Leviticus, sive secundum ordinem et ritum Aaron; sed prorsus ab eo diversus, imo adversus fuit, ac consequenter per novum suum sacerdotium exclusit vetus Aaronicum, pariterque per suam legem novam exclusit veterem, quæ sacerdotium statuerat in Levi, tribum autem Juda arcuerat a sacerdotio. Christus enim cum non esset ex Levi, sed ex Juda, sacerdotium iniit, illudque in posteros successione non hæreditaria, sed electiva propagavit.

14. MANIFESTUM EST ENIM, QUOD EX JUDA ORTUS SIT DOMINUS NOSTER,] scilicet Jesus Christus. Hinc patet Judaicum esse figmentum et insulsum delirium, id quod narrat Suidas, verbo Jesus Christus, ex Theodosio Judæo: scilicet Christum, eo quod ex stirpe materna esset oriundus ex tribu Levi, quodque sine patre, ex sola matre virgine natus esset, ascitum esse a Judæis et allectum inter sacerdotes Aaronicos. Quam historiam nuper hic in Belgio edidit et sparsit quidam imprudens et imperitus. Hoc enim hic directe convellit Apostolus, qui hic docet, Christum non potuisse esse sacerdotem Leviticum, ex eo quod oriundus esset ex Juda. Quare B. Virgo mater Christi orta fuit ex tribu Juda, quia pater ejus Joachim fuit ex tribu Juda.

Dices, Mater B. Virginis fuit ex tribu Levi: nam fuit cognata Elisabethæ, quæ fuit uxor Zachariæ sacerdotis, ergo per aviam suam potuit Christus censeri de tribu Levi, fierique Leviticus sacerdos. Respondeo, Antecedens incertum est, caretque fundamento, imo a Ribera et multis aliis negatur: potuit enim Elisabetha esse cognata B. Virginis ex eo, quod Elisabethæ mater esset oriunda ex tribu Juda, essetque cognata B. Virginis, uti docet S. Ambros. l. 3. in Lucam, sub initium; non autem ex eo quod mater Virginis esset oriunda ex stirpe Levi, et ex familia Elisabethæ. Sacerdotes enim poterant ex tribu Juda, utpote regali, ducere uxorem; sicuti Aaron duxit uxorem Aminadab sororem Nasson (qui fuit dux tribus Juda) ex qua omnes sacerdotes prognati sunt. Secundo, etiamsi antecedens esset verum, consequentia tamen falsa est: nec enim poterant esse sacerdotes qui ex genere materno, sed tantum qui ex paterno descendebant ex Levi. Per mares enim, non per fœminas familiæ præsertim Leviticæ, censebantur et constituebantur: nec enim fœmina capax erat sacerdotii, uti erat hæreditatis vel regni. Licet ergo in Machabæis oriundis ex Levi posset consistere et conservari sceptrum Davidis et Juda, eo quod Machabæi per matrem descenderent ex Juda et Davide; tamen id in sacerdotio fieri non poterat. Cum enim mater non esset capax sacerdotii, non poterat per eam jus sacerdotii ad filium derivari.

Nota To *manifestum est*. Christum enim natum esse ex tribu Juda, constabat apud Judæos, Primo ex tabulis genealogiarum, quas ipsi accuratissime conscribebant et conservabant. Secundo, ex genealogia Christi, quam texit S. Matth. c. 1. et S. Lucas c. 3. Tertio, idipsum tacite prædixerat Jacob. Genes. 49. 10.

licet enim ibi expresse tantum prædicat Jacob, quod non deficiet sceptrum de Juda, donec veniat Christus; tamen quia hanc benedictionem Christi ex se nascituri assignat soli Judæ, hinc eo ipso implicite præsignificat, ex solo Juda nasciturum esse Christum. Itaque hanc prophetiam Jacobi intellexerunt semper Judæi, quorum hæc communis fuit vox, Ex Juda nascetur Christus. Denique Christum nasciturum, et natum esse ex Juda, patet ex eo, quod Christus natus sit ex Davide; David enim fuit ex genere et tribu Judæ. Jam apud omnes constabat, Davidi promissum esse Christum, Christumque ex Davide nasciturum esse ex 2. Reg. c. 7. v. 12. et 13.

In qua tribu, id est, de qua tribu, NIHIL DE SACERDOTIBUS MOSES LOCUTUS EST.] q. d. Moses instituens jussu Dei sacerdotium, Levi delegit, non Judam, et hoc ipso Judam exclusit a suo sacerdotio.

15. ET AMPLIUS ADHUC MANIFESTUM EST, SI SECUNDUM SIMILITUDINEM MELCHISEDECH EXURGAT ALIUS SACERDOS.] Probavit Christum esse alium sacerdotem ab Aaronicis, eisque successisse, ac consequenter eos abolevisse, ex eo quod Christus ortus sit ex Juda, non ex Levi, ex quo debebant descendere omnes Aaronici. Hic Secundo, idem probat, ex eo quod Christus Ps. 109. dicatur sacerdos non secundum ordinem Aaron, sed Melchisedech.

16. QUI NON SECUNDUM LEGEM MANDATI CARNALIS FACTUS EST, SED SECUNDUM VIRTUTEM VITÆ INSOLUBILIS.] *Mandatum carnale* vocat legem Mosaicam, de carne circumcidenda et lustranda, eo quod non animam, sed carnem tantum a quadam immunditia et irregularitate legali et politica in hominum opinione consistenti, purgaret et sanctificaret; idque per carnales cæremonias, scilicet lotiones, sacrificia, suffitus, et cætera quæ carnem tantum, non autem animi fibras attingunt, ut notat Theod. ac consequenter carnalem vocat legem, id est, temporariam, quia cum carne moriebatur: carnalis enim legis cæremoniæ lustrationesque circa carnem occupabantur, eaque subtracta et moriente cessabant, finiebantur, et cum homine desinebant. Huic opponit mandatum, id est, legem Christi, quæ est *secundum virtutem vitæ insolubilis*, id est, quæ dat et tribuit vitam æternam tum gratiæ, tum gloriæ. Et hoc est, quod subdit v. 25. *Unde et salvare in perpetuum potest.* q. d. Sacerdotes Aaronici carnales erant, temporales et mortales: Christus autem per potentiam et virtutem Patris factus est sacerdos semper vivens, æternus, immortalis, quique vitam spiritalem gratiæ, et per eam vitam æternam gloriæ nobis elargitur: ergo longe præstat Christus Aaronicis.

Objicies, Levit. 6. ver. 18. et 20. et alibi sæpe dicuntur sacrificia Levitico præscripta offerenda ritu sempiterno: ergo tam æterna sunt illa, quam æternum est sacrificium Christi.

Respondeo, Nego conseq. nam in Leviticis non absolute significatur æternitas, sed tantum respectiva, scilicet ea duratura semper, id est, toto tempore legis, sive quamdiu durabit lex vetus, donec veniat Messias, qui novum et æternum simpliciter sacerdotium inducat. Id patet tum ex aliis, tum ex eo quod post hæc Levitica sacrificia ritu sempiterno offerenda, promisit Dominus Davidi aliud sacerdotium Christi absolute æternum, dicens Psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Quo satis significat sacerdotium Aaronicum æternum fore tantum usque ad Christum, et per Christum abolendum esse; Christi vero sacrificium duraturum esse usque ad finem mundi.

17. TU ES SACERDOS IN ÆTERNUM SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH.] Non quasi Christus habuerit sacerdotium formaliter ejusdem rationis, vel institutum a Melchisedech. Patet enim sacerdotium Christi multo fuisse excellentius, altioris ordinis et originis, quam fuerit Melchisedech.

Unde Nota. Pro *secundum ordinem*, hebraice est על דברת *al dibrat*, id est, secundum negotium, morem, ritum, typum, analogiam, similitudinem (uti vertit Paulus v. 15.) Melchisedech. q. d. Christus est sacerdos excellentissimo quodam genere sacerdotii æterni, cujus singularis typus et similitudo fuit Melchisedech. Patet hic sensus ex hoc versu et præced.

Nota, Christum dici sacerdotem secundum ordinem et typum Melchisedech multis de causis, ut dixi v. 3. sed potissima et propria causa et similitudo est in victima; quia, sicut Melchisedech prius panem et vinum Deo obtulit in gratiarum actionem pro victoria Abrahæ, deinde illa Deo oblata in militas Abrahæ libenda, id est, participanda et comedenda distribuit: ita et Christus in ultima cœna obtulit panem et vinum consecrando illa et transubstantiando in sacrificium Eucharisticum, eaque deinde Apostolis libanda distribuit, et similiter offerenda et libanda præcepit. Ritus enim, ratio et similitudo sacerdotii proprie spectandus est, proprieque consistit in ipsa functione sacerdotii, id est, in ipsa oblatione victimæ et sacrificii, qualia hic sunt panis et vinum: reliquæ enim circumstantiæ sunt, nec pertinent ad rationem et speciem propriam, ordinemque sacrificii et sacerdotii.

Hinc demonstratur evidenter Missam esse sacrificium; quia nullo alio loco declaravit Christus se esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedech (qualem eum fore prædixit et promisit David Ps. 109.) nisi in cœna, in qua se obtulit sub specie panis et vini, nobisque eadem in Missa pari modo offerenda præcepit; sacrificium enim crucis, utpote cruentum, non fuit secundum ordinem Melchisedech, sed potius Aaron, qui boves et oves Deo jugulando immolabat. Nam quod Melchisedech non aliud obtulerit, quam panem et vinum, æque ac Christus in cœna; patet, tum Genes. 14. 18. tum quia nusquam alibi ipsum boves, oves, aut quid aliud immolasse meminit Scriptura: ut, nisi ordinem sacerdotii Melchisedech, ejusque sacrificii et victimæ oblationem, ritum et speciem colligas ex Genes. 14. 18 nusquam illa colligere possis. Quod si quis temerarius hoc admittat, et nusquam illa colligi posse asserat, inferam; Ergo frustra a Davide dicitur, nobisque proponitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, cum hunc ordinem nusquam invenire, divinare, aut intelligere possimus. Qua de re plura dicenda sunt Gen. 14. Hæc est communis sententia et expositio Patrum, et totius antiquitatis, quin et veterum Rabbinorum. De qua vide Bellar. l. 1. de Missa 6.

Objicies, Cur ergo hanc præcipuam in hostia similitudinem sacrificii Melchisedech et Christi silet et omittit hic Paulus? Respond. Quia hoc erat extra scopum Apostoli. Apostolus enim illud Ps. 109. *Tu es sacer-*

dos in æternum secundum ordinem Melchisedech, tantum citat ad hoc, ut inde probet et demonstret Hebræis Christi sacerdotium diversum esse, successisse, et aboleviase sacerdotium Aaronicum. Probat autem sic: David post 400. annos ab instituto sacerdotio Aaronico, promittit alium sacerdotem, scilicet Christum qui sit futurus perpetuus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, qui Melchisedech 400. annis legem et sacerdotium Aaronis antecessit: ergo hoc ipso significat David prius sacerdotium Aaronicum, utpote temporaneum, carnale et infirmum, abolendum esse, per posterius sacerdotium Christi, utpote æternum, spirituale, et efficacissimum ad peccata abolenda, et gratiam, gloriam, et vitam æternam nobis impetrandam. Ad hoc autem non necesse erat Apostolum explicare quæ fuisset hostia Melchisedech, quam Hebræis ex Genesi satis notam et manifestam sciebat. Adde. Apostolus hic tantum urget ea, quibus Melchisedech, et per consequens Christus præcellit sacerdotibus Aaronicis; qualis maxime est æternitas symbolica in Melchisedech, vera et propria in Christo: ad hæc autem plane impertinens et inutilis erat mentio hostiæ Melchisedech, quia hac parte Melchisedech non erat nobilior, sed potius minor sacerdotibus Aaronicis. Hi enim animalia viva, puta boves et oves, ille vero solum panem eridum obtulit: animalia autem longe præstantiore sunt pene. Denique id tacuit Apostolus, quia multi Hebræi rudes et infirmi, tanti mysterii et arcani Eucharistiæ necdum erant capaces, uti ex Paulo ostendi c. 5. v. 11. et 12.

18. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem.] Versu 12. probavit Apostolus abolitam esse legem veterem, ex eo quod sacerdotium vetus per novum Christi abolitum sit; lex autem cum sacerdotio connexa est; ergo abolito et mutato sacerdotio veteri necesse fuit aboleri simul et mutari legem veterem in novam Christi. Jam ne quis miretur, dicatque, Quid causæ fuit, eur Deus legem olim a se institutam abrogavit? respondet hic Paulus. q. d. Vis scire causam abolitæ legis et sacerdotii? eur facta *sit reprobatio præcedentis mandati*, id est, abrogatio veteris legis? causa est legis illius infirmitas et inutilitas, quia lex illa non poterat peccata expiare, salvare et beare homines.

19. Nihil enim ad perfectum adduxit lex.] Id est lex neminem potuit perficere, id est, justificare, et ad beatitudinem, quæ summa est hominis perfectio, perducere. Lex enim tantum in rebus externis occupabatur, circa justitiam carnis et munditiem exteriorem, quæ coram hominibus, non autem coram Deo nos puros et sanctos efficiebat. Si quis mortuum aut immundum attigisset, jubebat eum lex lavari; si quis homicidium, et verum crimen admisisset, jubebat eum lex occidi; ipsum vero peccatum, ipsamque animam non purgabat et expiabat lex.

Nota. οὐδὲν, ponitur pro οὐδένα, id est, *nihil* ponitur pro nemine, pro masculino enim utitur neutro, quia genus neutrum plenius significat omnimodam universalitatem, inquit Theoph. Sic Joan. 6. 37. dicitur: *Omne* (id est omnis homo) *quod dat mihi pater ad me veniet*. Sic Matth. ult. Christus jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est, omni homini.

Introductio vero melioris spei (suppla, fit, vel facta est per Christum) per quam approximamus ad Deum.] q. d. Per Christum intravit, et, ut Syrus vertit, על *al*, id est ascendit, *melior*, id est, major et præstantior spes justitiæ et salutis, quia Christus induxit nova sacrificia, Sacramenta, leges et promissiones novi testamenti, quibus Dei gratiam hic, et in futuro gloriam ac beatitudinem consequi, itaque Deo quam maxime approximare, atque ad ipsum in Sancta sanctorum, id est in cœlum ipsum, conscendere speramus. Spem Evangelicam toties inculcat Apostolus, ut Hebræi in rebus afflictis pœne despondentes animum, eumdem erigant per considerationem tot et tantorum bonorum, quæ Evangelium promittit, quæque per Christum adipisci speremus.

20. Et quantum est non sine jurejurando.] Pendet hæc sententia a v. 22. ubi eam explet Apostolus dicens, *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus*. q. d. In quantum res hæc, scilicet ut Christus fieret sacerdos, non peracta est sine jurejurando, in tantum præstantior sacerdos, legislator et mediator est Jesus, quam fuerit Moses et Aaron.

Est quintum argumentum probans præcellentiam Christi præ Mose et Aarone, estque tale: Lex, testamentum et sacerdotium Christi, non autem vetus Mosis et Aaronis, promissum fuit a Deo, cum jurejurando, idque ut certius et firmius esset tam sacerdotium Christi, quam reconciliatio nostra, omniaque bona per Christum promissa et præstanda: ergo in quantum juramento firmatum est Christi sacerdotium, dicente Davide, *Juravit Dominus, et non pœnitebit eum. Tu es sacerdos*, etc. in tantum excellentius est Christi sacerdotium Aaronico.

21. Alii quidem sine jurejurando.] q. d. Aaroni et posteris Deus dedit sacerdotium sine juramento, quasi rem minoris momenti et temporaneam, quam firmare juramento Deus non est dignatus. Hæc verba explicant antithesin et vim argumenti latentem in eo quod præcessit: *Et quantum est non sine jurejurando*. Id ipsum clarius Græca indicant, quæ habent, οἱ μὲν γὰρ, id est, *nam illi* (Aaronici) *quidem sacerdotes facti sunt sine jurejurando*: Christus autem cum jurejurando, quasi res et negotium Christi pontificis, scilicet hominum reconciliatio et salus, magni esset momenti et licet difficilis, certissimo tamen credenda et speranda ab hominibus: hac enim de causa juravit Dominus dicens: *Tu es sacerdos in æternum*. Ita Theoph.

Hinc patet, hæc verba et sequentia usque ad v. 22. intercipienda et includenda esse parenthesi.

22. In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus.] *Testamentum*, et Græcum διαθήκη, idem sunt, quod Hebræum ברית *berit*, id est fœdus et pactum, scilicet inter Deum et homines initum per Christum, ut dixi 1. Corinth. 11. v. 25.

Secundo, *sponsor* sive fidejussor, hic idem est, quod mediator, qui fidem suam interponit, promittit et spondet bona, quæ in novo hoc Dei cum hominibus fœdere promittuntur, rata fore certoque præstanda. Cum enim Christus et novum testamentum promittat hominibus ex parte Dei, resurrectionem et præmia cœlestia, divina, et quæ nondum videmus, et longe a nobis remota sunt, ideoque difficulter ab hominibus credantur et sperentur; hac de causa pro illis fidejussit Christus:

quasi dixerit. Vanum me habere volo, nisi quod Patris mei nomine fidejubeo, de cœlo et cœlesti gloria fidelibus meis danda, sit ratum, certum et firmum: arrham autem hujus suæ sponsionis, quæ nostram spem mire confirmavit Christus, nobis dedit cum re ipsa resurrexit, et ascendit in cœlum, hoc ipso quasi viam in cœlum nobis aperiens et ostendens, seque cœli claves habere, ac cœli dominum esse demonstrans. Ita Anselmus.

23. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes.] Est sextum argumentum demonstrans Christum præstare Aaronicis, estque tale. Aaronici erant mortales, et alter alteri post mortem in sacerdotio succedebat: Christus autem est immortalis, licet enim sit mortuus, mox tamen quasi victor mortis resurrexit ad vitam gloriosam et immortalem: ergo Christus præstat Aaronicis. Ita ex Chrysostomo, Theophyl. unde subdit Apostolus:

24. Hic (Christus) autem eo quod permaneat in æternum, sempiternum, ἀπαράβατον, id est, quod præterire, vel in alium successive transire non potest) habet sacerdotium] q. d. Christus non habet successorem, sicut habuit Aaron, quia ipse semper vivit ut sacerdos et mediator noster usque in æternum

Dices, S. Petrus in pontificatu successit Christo, sicut Eleazarus successit Aaroni.

Respondeo, hoc esse falsum, nam Eleazarus Aaroni successit in pari, imo eodem gradu et dignitate pontificatus: æqualis enim dignitatis fuit Eleazarus pontifex cum Aarone pontifice. S. Petrus autem successit Christo, non ut par, sed ut vicarius et minister: sicuti in bello, absente capitaneo succedit ei in acie locum tenens. Christus ergo solus summus est et æternus pontifex noster, qui in terris pontificatum hunc suum administrat per Romanos Pontifices, tamquam vicarios et œconomos suos: nil ergo gloriæ et honoris Pontifices Romani demunt Christo pontifici, imo ejus pontificatum illustrant et promovent, cum se ipsius tantum administros, famulos et vicarios esse profiteantur ad hoc ut Christi gloriam ubique propagent.

25 Unde et salvare in perpetuum potest accedentes.] Græce, εἰς τὸ παντελές, quod Vatablus et Erasm. vertunt, *ad perfectum*, perfecte, plene: verum Noster, Syrus, et Græci Patres melius vertunt, *in perpetuum* Vult enim docere Paulus, Christum, utpote sacerdotem æternum, non tantum in hac vita, sed et in futura salvare suos fideles, illisque conferre æternam salutem, cum Aaronici temporalem tantum hujus vitæ suis impetrarent.

Nota *Accedentes* (ita enim legendum est cum Romanis, Græco et Syro, non autem, *accedens*) vocat fideles, qui per fidem et obedientiam quam Christo præstant, accedunt ad Deum Patrem, ejusque gratiam et amicitiam.

Semper vivens ad interpellandum pro nobis.] Hinc patet, Christum in cœlo interpellare et orare pro nobis, idque proprium esse Christo, ut tamquam pontifex oret pro nobis: alii enim Sancti, etiam ii, qui in hac vita sacerdotes fuerunt, orant pro nobis in cœlo, * non tamquam sacerdotes, sed tamquam privati Sancti et amici Dei: non enim amplius funguntur sacerdotio in cœlis. Vide dicta Rom. 8. 34

Talis enim decebat ut nobis esset pontifex,] scilicet. qui semper vivens, semper interpellaret pro nobis, ac proinde, qui sanctus esset, innocens, etc. ut ita in perpetuum salvaret nos.

Nota τὸ *decebat*, q. d. inquit Primasius. Non eramus digni, nec promerebamur talem habere pontificem, sed necesse erat nobis ut talem haberemus qui esset sanctus, etc.

Sanctus,] ὅσιος, id est purus, et omnis labis expers hoc est sanctus: puritas enim est sanctitas, ut dixi in 1. Corinth. 7. v. 34. Unde Theophyl. ὅσιος, inquit, *est qui nihili eorum quæ facere debet omittit, puta moribus integer, et in actibus omnibus perfectus*.

Secundo et melius, ὅσιος, idem est quod pius erga Deum, Deum timens et colens, Deo devotus, sacer et sanctus, ipsaque pietate et sanctimonia reverendus et venerandus.

Innocens] ἄκακος, id est carens malitia et noxa; id est, innocens, qui nemini noceat, nemini male velit, sed omnibus prodesse et benefacere studeat Hinc Chrysost. et Œcum. ἄκακος vertunt, expers doli, qui nescit fallere, nescit decipere. Fraus enim ac dolus æque ac animus nocendi avidus, proprie vocantur malitia, græce κακία; et ἄκακος, qui ea caret. Ita Cicero Tusculan. 4. et l. 3 de Finibus: *Virtuti, inquit, contraria est vitiositas: sic enim malo, quam Malitiam appellare, quam Græci κακίαν appellant. Nam malitia certi cujusdam vitii nomen est, vitiositas omnium.*

Impollutus,] Nota hic, pontificem debere esse per omnia sanctum et integrum, scilicet, ut sit *sanctus*, id est pius, erga Deum, *innocens* erga proximum, *impollutus* erga seipsum. Pro *impollutus*, græce est ἀμίαντος, id est incorruptus, immaculatus, illæsus, inviolabilis. Inde enim lapis dicitur amiantus (ad quem hic videtur Paulus alludere) quod igne non læditur, quodque ex eo utpote flexili telas velaque texant, quæ igni injecta ardent quidem, sed ex eo splendidiora exeunt, ut docet Dioscor lib. 5. c. 113. et Plinius lib. 36. c. 19. Talis est puritas, ac præsertim castitas. quæ nec igne concupiscentiæ, nec igne corporali corrumpi potest; sed tam mente, quam corpore illæsa et incorrupta inter quosvis ignes perdurat. Unde Isaiæ 43. v. 2. per Christum Deus idipsum promittit cuilibet Christiano puro et sancto. dicens: *Cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, salvator tuus.* Ubi Leo Castrius ex S. Athanasio: *Sicut, ait, ex amianto lapide telæ fiunt igne inviolabiles, ita B. Virgo Agnum peperit; cujus glorioso vellere facta est nobis vestis immortalitatis, qua tecti nec igne comburi possumus, nec aquis concludi, aut ullo alia re, quin per omnia cruciamenta illæsi ad corruptionem et immortalitatem transeamus.* Imo sic ad litteram angelus sua quasi veste amiantina tutatus est ab igne Babylonio tres puros et castos pueros Hebræos, angelus, inquam, similis filio Dei, Christique typus, Daniel. 3. v. 92 Sic S. Joannes, S. Vincentius, S. Cæcilia, Lucia, Agnes, aliæque plurimæ in flammis Christo protegente manserunt illæsæ, et non minore miraculo; undique licet tentatæ libidinis igne, non arserunt ; imo a sponso suo Christo, angelum virginitatis suæ custodem et vindicem perpetuum adeptæ sunt, adeoque, quod notandum est et memo-

rabile, cum ex sanctis virginibus multas a tyrannis et præsidibus Ethnicis damnatas legamus ad lupanar; nullam tamen ex eis violatam, sed omnes Dei ope miraculose lenonum manus evasisse, atque inviolatas virginesque permansisse legimus. Tales etiamnum sunt permulti sacerdotes, Religiosi, aliique qui in carne vivunt angelice et inter ignes concupiscentiæ, et tentationum carnis, quasi amianti perdurant, et fulgidius resplendent. Pontifex ergo noster Christus amiantus est, suosque præsertim sacerdotes amiantos esse vult, atque angelicam puritatem et castitatem ab eis exigit, quia incorruptio proximum facit esse Deo: sacerdotes autem pro populo, Deo approximare debent.

SEGREGATUS, non tantum a peccatis, sed et A PECCATORIBUS; quin ET EXCELSIOR COELIS FACTUS,] ut longissime non tantum a peccatoribus, sed et ab hominibus omnibus distet, superetque omnes angelos et Beatos, tam loco, quam gratia et gloria, *ascendit* enim *super omnes cœlos*, Ephes. 4. v. 10. Secundo, S. Anselm. hæc omnia sic quoque explicat: *Sanctus* interius *innocens* manibus *impollutus* corpore, *segregatus a peccatoribus*, id est ab omni peccato immunis, et seorsum factus est a grege peccatorum, et consequenter a grege cæterorum sacerdotum separatus, inter quos nullus est sine peccato; *et Excelsior cœlis factus*, ut ibi ministret in superno altari. Vel, *excelsior cœlis factus*, id est, super omnes cœlestes creaturas evectus, ita ut ejus magnitudo vel sublimitas magnitudinem primorum sic transcendat angelorum, ut inter ipsum et angelos nulla possit fieri comparatio secundum magnitudinem et excellentiam. Hucusque Anselm.

27. QUI NON HABET NECESSITATEM QUOTIDIE, QUEMADMODUM SACERDOTES (Levitici) PRIUS PRO SUIS DELICTIS HOSTIAS OFFERRE, DEINDE PRO POPULI: hoc (scilicet offerre non pro suis, sed pro populi delictis) ENIM FECIT SEMEL, SEIPSUM OFFERENDO.] Est septimum argumentum probans Christum præcellere Aaronicis sacerdotibus, estque tale Aaronici pro peccatis tam suis quam populi, hostias offerunt; idque sæpius, imo quotidie: Christus autem non pro suis, sed alienis, scilicet totius mundi, peccatis offert, idque semel tantum, unaque oblatione omnia omnium hominum peccata expiavit, ergo Christus nobilior et efficacior est Aaronicis.

Infert hinc et nobis objicit Beza, Ergo unicum est Christi sacrificium: ergo quotidianum Missæ sacrificium abolendum est, utpote repugnans unico Christi sacrificio. Respond. unicum esse Christi sacrificium expiatorium, redemptorium et satisfactorium omnium peccatorum, scilicet sacrificium crucis: illo enim Christus obtulit pretium sufficiens pro culpis et debitis peccatorum omnium, quæ unquam commissa sunt, vel deinceps committentur. Missa autem sacrificium est non redemptorium et satisfactorium, sed applicatorium redemptionis et satisfactionis Christi in cruce peractæ, in Missa enim non novum offerimus pro peccatis pretium sed primævum crucis pretium et lytrum nobis applicamus: sicut illud ipsum nobis applicamus per baptismum, aliaque Sacramenta, et per bona opera.

Respondeo Secundo, Missæ sacrificium idem est cum sacrificio crucis, Primo, repræsentative, sicut imago eadem est cum re cujus est imago; Missa enim repræsentat sacrificium crucis. Secundo, realiter; tam enim in Missa, quam in cruce idem est sacerdos primarius offerens, scilicet Christus; eadem etiam utrobique est victima et hostia, scilicet corpus Christi, eadem inquam in re, licet quoad modum sit diversa: In Missa enim est incruenta, cum in cruce fuerit cruenta; sed incruenta in Missa significat et repræsentat cruentam in cruce. Ita Concil. Trident. sess. 22. c. 1.

28 LEX ENIM HOMINES CONSTITUIT SACERDOTES, (græce ἀρχιερεῖς, id est, pontifices sacrorum et sacerdotum principes) INFIRMITATEM HABENTES,] id est mortales, miseros, et peccatores, quique non valeant suis sacrificiis peccata expiare.

SERMO AUTEM JURISJURANDI, QUI POST LEGEM EST, FILIUM IN ÆTERNUM PERFECTUM,] scilicet sacerdotem per pontificem constituit: hoc enim repetendum est ex antithesi præcedentis sententiæ.

Nota, *sermo jurisjurandi* est juramentum, quo Ps. 109. *juravit Dominus* Christo: *Tu es sacerdos in æternum*: patet ex v. 17.

Secundo, hoc juramentum datum est per Davidem, post datam legem Mosi et Aaroni, ut significaretur vetus sacerdotium cessurum novo Christi, qui perficeret ea quæ veteri deerant.

Tertio, pro *perfectum*, græce est τετελειωμένον, id est consummatum (ut vertit Noster c. 2. v. 10) idque in æternum, ut scilicet in æternum Christus consummatus sit, tum in gratia et sanctitate, ut peccare non possit unquam. Ita S. Chrysost. Theophyl. OEcomen. tum in vita et gloria, ut sit immortalis, impassibilis et gloriosus; tum in sacerdotio et sacrificio, ut non indigeat plures offerre hostias, sed unica hostia et sacrificio expiarit omnes homines, pretiumque solverit pro omnibus omnium hominum peccatis. Opponit enim Apostolus has Christi perfectiones et consummationes infirmitati sacerdotum veterum.

Nota. Singula verba Apostoli hic efficacem continent antithesin Christi et Aaronicorum. Christus factus est pontifex cum jurejurando Dei, Aaronici sine jurejurando; Christus post legem, quasi illi successurus, eamque adimpleturus, sacerdotium iniit, Aaronici cum lege: Christus est filius, illi servi; Christus permanet in æternum, illi temporanei sunt, sibique succedunt; Christus in gratia, gloria et beatitudine est consummatus, illi infirmitati mortis, ærumnarum et peccatis subjacent. Ita S. Chrysost.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Per anacephalæosin ostendit Christi sacerdotium præstare Aaronico, tamquam corpus umbræ: inde v. 6. a sacerdotio transit ad testamentum, docetque vetus testamentum æque ac sacerdotium abolitum esse per novum Christi, utpote quod leges Dei non scribat in tabulis lapideis, sed in corde et mente.

1 Capitulum autem super ea quæ dicuntur: Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, 2. Sanctorum minister et tabernaculi veri, quod fixit Dominus, et non homo. 3. Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur: unde necesse est et hunc habere aliquid, quod offerat. 4. Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos, cum essent qui offerrent secundum legem munera, 5. qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium. Sicut responsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum: Vide (inquit) omnia facito secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte. 6. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto et melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est. 7. Nam si illud prius culpa vacasset: non utique secundi locus inquireretur. 8. Vituperans enim eos dicit: Ecce dies venient, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel et super domum Juda testamentum novum. 9. Non secundum testamentum, quod feci patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. 10. Quia hoc est testamentum, quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dando leges meas in mentem eorum, et in corde eorum superscribam eas: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum: 11. Et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: quoniam omnes scient me a minore usque ad majorem eorum. 12. Quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum jam non memorabor. 13. Dicendo autem novum, veteravit prius. Quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est.

1. Capitulum autem super ea quæ dicuntur.] q. d. Caput, summa et compendium eorum quæ dixi, et dico, de præstantia sacerdotii Christi, est id quod sequitur. Ita Syrus, vel, ut Chrysost. *capitulum* sive *caput*, id est, præcipuum et maximum, ad quod quasi ad scopum referuntur cætera quæ dixi de Christo pontifice, est id quod jam exponam. Verum prior sensus planior est, tum quia græce non est κεφαλη, id est caput, sed diminutive κεφαλαιον, id est *capitulum*. scilicet quia breve est, et quasi compendium dictorum; tum quia revera Paulus hoc capite facit anacephalæosin, eaque quæ tota epistola disputat de præstantia novi pontificis Christi, et infirmitate veterum, deque illorum abrogatione, hoc capite summatim complectitur, et nervose confirmat.

Nota hebraismum, *super ea*, id est eorum. Sic enim Hebræi regimen genitivi, subinde explicant per ב *bet*, id est *in*. vel per על *al*, id est *super*.

Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in excelsis.] Hoc est capitulum, summa et compendium dictorum, scilicet Christum non tantum Aaronicis sacerdotibus, sed et angelis longe præstare, et talem tantumque esse, ut supra omnes sedeat ad dexteram Dei.

Nota. *Sedes magnitudinis*, id est thronus majestatis, in quo scilicet sedet majestas Dei Patris, ita ut Deus Pater dicatur *magnitudo*, vel majestas, quomodo reges solemus vocare Majestatem regiam, et principes vocamus Celsitudinem: vel Secundo, *sedes magnitudinis*, sive majestatis, est sedes maxima, et maxime augusta, summæque majestatis et gloriæ. Uterque sensus est Theophyl. et uterque est ex phrasi Hebraica.

Porro Christus non tantum qua Deus, sed etiam qua homo sedet a dextris Patris: nam qua homo est pontifex. Audi S. Cyrillum in Concil. Ephesino, epist. ad Anastasium, etc. *Quod autem incarnatum Verbum Deo consideat, et æqualis gloriæ sit cum Deo et Patre, etiam in carne, tamquam unus existens Filius, etiam quando factus est homo, manifestat sapientissimus Paulus scribens: Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera throni magnitudinis in sublimibus.* In Christo enim idem est hic homo, et hic Deus, propter eamdem hypostasin. Unde subdit Cyrillus: *Igitur etiam incarnatum Filium in divinitatis solio sanctorum Prophetarum chorus contemplatus est.*

In excelsis.] Græce εν ουρανοις, id est, in cœlis.

2. Sanctorum minister.] Quia Christus sanctos facit, estque auctor veræ sanctitatis, inquit Chrysost. et alii, quia inter Sanctos in cœlo transiens ministrabit

ais. Verum vox *sanctorum*, hic non est masculini generis, sed neutrius; neque homines, sed sanctuarium significat. *Sanctorum* ergo, id est, Sancti et Sancti sanctorum, minister sacrorum publicus (hoc enim est λειτουργὸς) puta sacerdos et pontifex, est Christus. Id patet ex seq. nam explicans τὸ *sanctorum*, subdit, *et* (id est) *tabernaculi* (sanctuarii) *quod fixit Dominus, et non homo*. q. d. Christus est pontifex non veteris sanctuarii facti ab homine, scilicet Mose, quod constabat Sancto et Sancto sanctorum; sed novi, puta Ecclesiæ adumbratæ per vetus Sanctum, et Sanctum sanctorum, quam fabricatus est non Moses, sed Deus: nam *Sanctum*, significabat Ecclesiam Christi ex terris ambulantem et tendentem in *Sanctum sanctorum*, id est, in cœlum, ad Ecclesiam triumphantem q. d. Paulus, Christus tam Ecclesiæ militantis, quam triumphantis est sacerdos, quia in militanti per sacerdotes quotidie offert sacrificium Eucharistiæ, quod ipse primus in ea dum viveret obtulit et instituit: in triumphanti vero est pontifex, quia ipse primus aperuit viam in cœlum, cum per suum sanguinem ingressus est in Sancta, æterna redemptione inventa, ut ait Apostolus c. 9. ibique interpellat pro nobis.

Quod fixit] Ergo cœlum neque movetur, neque rotundum est, sed fixum, fixeque in sua quadratura consistens, inquit Chrys. Prius verum est, scilicet empyreum, in quo sunt Beati, non moveri, sed esse fixum et immobile Posterius, scilicet quod sit quadratum, non sphæricum, saltem quoad superficiem convexam, docet quoque Lud. Molina in tractatu de Opere sex dierum, et Conimbricenses in l. 2. de Cœlo c. 5. q. 1. a. 2. Innuit quoque S. Joan. Apocal 21. ubi de cœlo loquens, *Civitas*, ait, *in quadro posita est*: quod ad litteram, uti sonat, accipi potest. Verum melius hoc quadrum, uti et lapidea, plateas, muros, aliaque cœlestis illius civitatis ornamenta, quæ illo capite describit S. Joannes, accipies, non ad litteram, sed symbolice; ut nimirum partim ad ornatum, partim ad firmitatem, partim et maxime ad amplitudinem et commoditatem, qua ad omnes mundi plagas obversa est, quadrata dicatur et proponatur: urbes enim quadratæ firmissimæ, ornatissimæ, et commodissimæ sunt intrantibus et exeuntibus, utpote quæ quatuor quadraturæ suæ lateribus quatuor mundi plagas respiciant, ut per portas singulorum laterum ex qualibet plaga homines directe in eam ingredi et egredi possunt. Et hoc est, quod per hanc quadraturam cœli vult significare Joannes, scilicet a quatuor partibus eam respicere quatuor mundi plagas, in iisque singulis tres, id est multas et copiosas habere portas, quibus ab omnibus mundi plagis Sancti et electi in cœlum intrent. Respicit enim et explicat illud, quod dixerat v. 13 civitatem hanc ab Oriente habere portas tres, tres ab Aquilone, totidem ab Austro et ab Occasu. Quare nihil est quod cogat nos dicere cœlum empyreum esse difforme aliis cœlis, esseque quadratum: adeoque quod Aristoteles et Philosophi l. 2. de Cœlo c. 4. docent cœlum esse sphæricum, quia figura sphærica perfectissima est et capacissima, cœlo empyreo quoque attribui potest.

3. Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur : unde necesse est et hunc habere aliquid quod offerat.] *Hostiæ* sunt victimæ cruentæ *munera* incruentæ, ut dixi c. 5 v 1. Probat Apostolus id, quod dixit v. 2. scilicet Christum, licet sedeat a dextris Dei in cœlo, esse tamen ibidem *Sanctorum*, id est sanctuarii, *ministrum* et sacerdotem, qui scilicet sacrificando, et sacras hostias ac munera offerendo, Deo ministret, id probat sic: Christus licet sedeat in cœlo, est tamen pontifex atqui omnis pontifex: offert munera et hostias : ergo et Christus in cœlo suas hostias et munera offert, scilicet suum in cruce sacrificium, quod olim in monte Calvariæ obtulit, nunc quoque idipsum per continuato commemorationem Patri in cœlo offert.

Secundo et proprie, Christus in cœlo offert sacrificia Missæ, quæ toto orbe quotidie celebrantur, in his enim primus et primarius sacerdos qui consecrat, offert et transubstantiationem peragit, est Christus.

4. Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos: cum essent qui offerrent secundum legem munera.] q. d. Si talis esset sacerdotium Christi, quale vos, o Judæi, requiritis, ut scilicet Messias vester degat semper apud vos in templo Salomonis, ibique sacrificet et faciat ea, quæ facerunt sacerdotes Levitici et Aaronici; *nec esset sacerdos*, græce οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id est, ne quidem esset sacerdos et pontifex Christus tum quia ad hoc terrestre sacerdotium, et terrestria ejus bona procuranda et impetranda sufficerant sacerdotes legales et Levitici, nec alio esset opus sacerdote secundum ordinem Melchisedech, scilicet Christo; tum quia Christus, si terrenus tantum esset sacerdos, non obtulisset hostiam Christo, id est redemptore et salvatore, dignam, quæ scilicet sufficeret ad nostram salutem: Nulla enim digna fuit hostia et sufficiens ad reserandum cœlum, et cœlestia bona, salutemque nobis afferendam, præter ipsummet Christum in cruce immolatum, occisum, ac terrestri vita defunctum. Ita OEcumen.

Ex hisce colligit Apostolus Christum non tantum in terra, sed et in cœlo esse pontificem et sanctorum ministrum, uti præcessit.

Ex hoc loco perperam intellecto, nuper quidam Faustus Socinus Senensis impium dogma confinxit. illudque in Polonia et Hollandia sparsit. nimirum Christum sacerdotem non fuisse in terra, sed tantum in cœlo, adeoque in cruce nullum obtulisse sacrificium aut lytrum redemptionis nostræ: ac consequenter Christum non fuisse redemptorem et salvatorem, sed tantum doctorem hominum, qui sua sancta vita meritus sit, ut post mortem fieret sacerdos et pontifex in cœlo. Unde ante crucem et resurrectionem eum fuisse quidem Prophetam, sed hominem tantum, qui proinde non aliter vocandus sit quam Jesus a Nazareth; post resurrectionem vero eum factum esse Christum itaque jam appellandum esse. Quod dogma blasphemum non tantum veterem arrianismum, nestorianismum, et pelagianismum renovat et superat, sed et Christum christianismumque totum evertit. Fundamentum vero ipsius ex hoc loco, et ex c. 9. v. 11 et 24 ubi Apostolus ait, quod *Christus assistens pontifex futurorum bonorum introivit in cœlum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis*, pellitum nullum est: hisce enim et similibus locis tantum docet Apostolus Christum non solum in terra, uti fuit Aaron: sed etiam in cœlo esse pontificem nostrum, adeoque esse ponti-

ficem æternum, uti promiserat David Psalm 109 eo sensu, quo explicui c 7. v. 3 et 21.

Nam Apostolum velle, et docere, quod Christus in terra, et in cruce fuerit pontifex, quodque proprie sacrificium suum expiatorium peccatorum totius mundi obtulerit in terra, non in cœlo, ubi locus non est sacrificii, sed præmii, patet tum ex aliis, tum ex eo quod c. 9 v. 14 ait: *Sanguis Christi, qui per Spiritum Sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram:* ideoque subdit, sanguine Christi sancitum fuisse novum testamentum et fœdus, quo Deus nobis per Christi merita, et sacrificium in cruce peractum remittit peccata, gratiam confert, et promittit cœleste regnum. Et v. 26. et 28. *Christus*, inquit, *semel oblatus est* (ubi, nisi in cruce?) *ad multorum exhauriendo peccata*. Rursum c. 10. v. 14. *Una*, inquit, *oblatione* (crucis) *consummavit* (Christus) *in sempiternum sanctificatos.* Et passim ad Romanos, Galatas, Corinthios, aliosque clamat Apostolus, Christum mortuum esse propter delicta nostra, et ab illo nos per opera legis non posse justificari, sed tantum per fidem et merita Christi: adeoque totus in eo est, ut doceat nullam esse aliam viam aut spem justitiæ et salutis, quam per sanguinem et mortem Christi. Christumque in cruce immolatum, *qui factus est nobis justitia, sanctificatio et redemptio*.

5. QUI EXEMPLARI ET UMBRÆ DESERVIUNT CŒLESTIUM.] q. d. Sacerdotes Levitici deserviunt (græce λατρεύουσιν, id est latria, et magna reverentia serviunt) tabernaculo, id est, Sancto et Sancto sanctorum; quod tantum est exemplar, græce ὑπόδειγμα, id est subostensio, obscura pictura, repræsentatio, typus et umbra rerum cœlestium, quæ in Ecclesia tum terrena et militante tum maxime cœlesti ac triumphante a Christo peraguntur. Nam Primo, sacrificia et victimæ, quas in altari holocaustorum quotidie offerebant sacerdotes Levitici, significabant sacrificium Missæ, quod quotidie per sacerdotes suos in Ecclesia offert Christus.

Unde pulchre et vere Chrysost et Theophyl. notant sacerdotium Leviticum fuisse tantum ὑπόδειγμα, id est obscuram et tenuem repræsentationem sacerdotii nostri, nostrumque hic ab Apostolo vocari cœleste, quia cœlestem habet hostiam, scilicet Christi corpus, ideoque angelos habet præsentes; at quia cœlestia bona impetrat, cœlumque nobis reserat, et consequenter quia cœlestem vitam a suis ministris requirit. *Hic*, inquiunt, *in nostris mysteriis nihil terrestre est, sed omnia cœlestia et spiritualia; ubi hymni angelici, ubi claves regni cœlorum, ubi peccatorum remissio, et rursum nexus et ligatio, ubi nostra conversatio in cœlis est, quomodo non cœlestia sunt quæ apud nos sunt?*

Secundo, quod pontifex immolatis hostiis cum sanguine semel in anno intrabat in Sanctum sanctorum, significabat Christum per immolationem sui sanguinis et vitæ, ingressurum in cœlum, ut ibi apud Deum noster sit pontifex, pro nobis interpellans, nobisque cœlum reserans, de quo dicitur c. 9. ubi hæc ipsa cœlestia vocat ipsum cœlum, cujus exempla erant Sancta sanctorum Judaica et terrestria.

Nota hunc locum pro veneratione sanctarum imaginum. Apostolus enim hic dicit Judæos tabernaculo, tamquam ὑποδείγματι, id est, imagini et picturæ rerum cœlestium, invisibilium et divinarum, latriam, summumque illius sæculi cultum impendisse: hoc enim significat verbum λατρεύουσιν. Judæi adorantes propitiatorium arcæ, Deum per illud repræsentatum, et in illo quasi throno suo residentem adorabant. Sicut enim in imagine sua coluntur Sancti, ita et Deus.

SICUT RESPONSUM est (κεχρημάτισται. id est, divino oraculo dictum est) MOSI, CUM CONSUMMARET TABERNACULUM] *Consummaret*, id est, consummare vellet, vel cogitaret, græce enim est μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, cum consummaturus esset tabernaculum.

VIDE, INQUIT OMNIA FACITO SECUNDUM EXEMPLAR, QUOD TIBI OSTENSUM EST IN MONTE] Citat Exodi 25. v. ult. cujus sensus litteralis hic est: Vide, o Moses, ut tabernaculum, candelabrum, arcam cæteraque quæ ad tabernaculum spectant, fabrices secundum exemplar quod tibi hisce quadraginta diebus, quibus me cum in Sina versaris, viva voce descripsi, et idea aliqua sensibili intuendum proposui. Hunc esse sensum litteralem patet ex antecedentibus, maxime c. 9. ubi hanc ideam tabernaculi Mosi promittit Deus.

Secundo, allegorice, hæc idea tabernaculi, uti et idipsum tabernaculum. idea erat Christi et Ecclesiæ: adeoque significat hoc loco Apostolus tum etiam ostensam fuisse Mosi ideam, seu exemplar allegoricum et anagogicum; res videlicet cœlestes, puta tabernaculum spirituale, scilicet Christi Ecclesiam tam militantem, quam triumphantem, quæ hoc materiali Mosaico tabernaculo significabatur; ita ut secundum hoc Ecclesiæ exemplar, Moses jussus sit fabricare suum materiale tabernaculum, eo modo et forma, ut Ecclesiæ quasi typo et exemplari suo responderet, illamque apte referret et repræsentaret: Ita ut Moses videret, saltem in genere et confuse, tabernaculum quod constructurus erat, ejusque altaria, vestes, victimas, cæteraque vasa, esse typos, umbras et picturas, quibus Messias cum Ecclesia. bonaque ejus cœlestia, ac præsertim sacerdotium et sacrificium Christi depingebantur. Ita docent Anselm. hic, et Beda, in c. 25. Exodi

Tropologiam vide Exodi 25 v. ult.

6. NUNC AUTEM MELIUS SORTITUS EST MINISTERIUM, QUANTO ET MELIORIS TESTAMENTI MEDIATOR EST, QUOD IN MELIORIBUS REPROMISSIONIBUS SANCITUM EST] q. d. Christus melius et præstantius accepit sacerdotium, quam Levitici et legales sacerdotes: præstantius inquam, tanto, quanto novum testamentum, cujus Christus mediator est, antecellit veteri, majoraque bona suis promittit: vetus enim testamentum terrena; novum vero cœlestia bona spondet, promittit et præstat.

7. NAM SI ILLUD PRIUS CULPA VACASSET, NON UTIQUE SECUNDI LOCUS INQUIRERETUR] Pro *culpa vacasset*, græca est ἦν ἄμεμπτος, id est, fuisset irreprehensibile: *culpam* ergo legis vocat, non peccatum, quasi lex illa vetus aliquid mali contineret, uti voluerunt Manichæi. Fuit enim lex illa sancta, ut ait Apostolus Rom. 7. v. 12. sed per epitasim et auxesin. *culpam* vocat infirmitatem et defectum legis, quia scilicet non poterat homines justificare et salvare: et hac parte lex fuit quasi reprehensibilis et corrigenda. Lex enim Christi tacite reprehendit legem veterem, eamque infirmitatis arguit, dum eam sustulit et abolevit. q. d. Si lex

et testamentum vetus culpas et peccata tollere potuisset, si nullus in eo defectus fuisset supplendus et corrigendus, non quæreretur locus secundi, id est non fuisset secundum, novum scilicet, testamentum in ejus locum introductum et surrogatum.

Nota hypallagen: *locus secundi*, id est secundum in loco, vel locatum et positum loco primi.

Alii sic explicant, *si culpa vacasset*, id est, si lex culpæ non fuisset occasio: sic enim ad Romanos 7. v. 5. et 11 dicit Apostolus, quod lex mortem operetur. Sic dicitur frigus pigrum metonymice, quia facit homines torpidos et pigros. Sed hic sensus videtur esse præter mentem et scopum Apostoli. Hanc enim occasionem peccati non urget hic Apostolus, sed tantum legis infirmitatem et impotentiam justificandi. Hic tamen sensus sequitur ex priori: quia enim lex jubebat vitari peccata, nec tamen ad ea vitandum gratiam dabat, hinc majoris peccati erat occasio: sine gratia enim lex impleri, et peccata vitari non possunt. Alii rursum τὸ *culpa vacasset* referunt non ad vetus testamentum, sed ad homines qui sub eo vivebant, qui virtute ipsius non potuerunt vacare culpa. Verum non de hominibus, sed de testamento loqui hic Paulum, patet ex ipsis verbis, et ex vocula *nam*. Primus ergo sensus genuinus est.

8. VITUPERANS ENIM EOS DICIT.] Probat vetus testamentum et legem culpa non vacasse, ideoque a Deo inductum esse aliud, scilicet novum testamentum ex eo quod Jeremias vituperet Judæos, dicens c. 31. *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus*

Nota. Circumspecte dicit Apostolus, *vituperans* eos, scilicet Judæos; non autem, Vituperans eam, scilicet legem aut testamentum: hoc enim odiosum fuisset apud Judæos quibus lex vetus in mira erat veneratione: tacite tamen cum Judæos vituperat, legem eorum vituperat quasi infirmam et imbecillem, quæ scilicet Judæos sibi obsequentes bonosque efficere non potuerit; sic discipulorum vitia solent adscribi pædagogis: lex enim Judæorum fuit pædagogus. Unde mox subdit Jeremias et ex eo Paulus, quod Deus loco veteris inducet novum testamentum, quod gratiam copiosam conferet Christianis, ut sponte legem Christi servent, fiantque boni et sancti q. d. Paulus, Jeremias vituperat Judæos, qui sub veteri erant testamento, quod peccarent in legem, et quia hoc eorum testamentum et lex peccata hæc cavere, tollere et amoliri non poterat; ideo promittit novum testamentum et legem gratiæ, quæ peccata tollet et amolietur, atque pro Judæis rebellibus inducet Christianos legi et voluntati Dei per omnia obsequentes. Ita Chrysost. et Theophylact.

ECCE DIES VENIENT, DICIT DOMINUS: ET CONSUMMABO SUPER DOMUM ISRAEL, ET SUPER DOMUM JUDA TESTAMENTUM NOVUM.] Pro *consummabo* hebraice est כריתי *carithi*, id est, percutiam et feriam testamentum, id est, fœdus novum. Vide de hac phrasi dicta 1. Cor. 11. 25.

Secundo, *domum Israel* vocat decem tribus quæ sub Jeroboam schisma fecerunt a domo Juda, id est, a duabus tribubus Juda et Benjamin. q. d. Christus novo suo fœdere et testamento duodecim tribus jam dissectas et divisas rursum conjunget in unum populum, in unum regnum, in unam Ecclesiam suam.

Nota Symbolice Apostolus, uti et Propheta, per *domum Juda* intelligit quoslibet Judæos, per *domum Israel* vero Gentiles: quia sicut domus Juda sola verum Dei templum et cultum retinuit, ita domus Israel ad vitulos aureos, ac deinde ad Gentilium Assyriorum ritus et idololatriam deflexit, 4. Reg. 17. vers. 22 et seqq. itaque Israelitæ quasi Gentiles effecti sunt. Significat ergo Propheta et Apostolus tam Gentiles, quam Judæos, adeoque omnes fideles, omnesque populos hujus novi testamenti et gratiæ Christi participes fore.

9. NON SECUNDUM TESTAMENTUM QUOD FECI PATRIBUS EORUM.] q. d. Novum hoc testamentum non erit tale, quale fuit vetus cum patribus initum: sed longe præstantius illo quod pepigi cum Mose.

Præclare S. Aug. sent. 384. *Ut ars*, ait, *medicinæ, cum eadem maneat, neque ulla modo ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo: ita divina providentia, cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ varie subvenit, et pro diversitate morborum aliis alia jubet aut vetat, ut a vitio unde mors incipit, et ab ipsa morte ad naturam suam et essentiam ea quæ deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat et firmet.*

IN DIE QUA APPREHENDI MANUM EORUM, UT EDUCEREM ILLOS DE TERRA ÆGYPTI.] *In die*, id est, in tempore: non enim eodem die quo Deus eduxit Hebræos ex Ægypto, sed quinquagesimo demum post exitum die dedit eis legem in Sina.

Nota vocem *apprehendi* q. d. Ego Deus ita dilexi populum Israel, ut quasi pater eum non quasi servum sed quasi filium et puerum meum manu apprehenderim et eduxerim ex Ægypto, et quinquagesimo deinde die dedi ei legem, et fœdus cum eo inii, ut ipse memor tantæ liberationis exacte illud servaret; quod tamen ipse non præstitit.

QUONIAM IPSI NON PERMANSERUNT IN TESTAMENTO MEO, ET EGO NEGLEXI EOS, DICIT DOMINUS.] Pro *neglexi*, hebraice est בעלתי בם *baalti bam*, id est, dominatus sum eorum, vel in eos; dominatus, inquam, non tamquam sponsus aut maritus, ut vertit Vatabl. et recentiores, sed tamquam hostis, eos a me meaque Ecclesia repellendo, negligendo, reprobando et disperdendo. Unde Sept quos sequitur Paulus hic, aperte vertunt, ἠμέλησα αὐτῶν, id est neglexi, contempsi, reprobavi eos Sic et R. Joseph. Kimchi vertit, *fastidivi. abominatus sum eos*. q. d. Jeremias, Quia Judæi non servarunt fœderis mei conditiones, scilicet leges meas; hinc ego rejeci eos, fœdusque irritavi, ac novum mihi populum condere, novumque cum eis fœdus inire decrevi Hac sententia repellitur et vetus populus, et vetus lex, et vetus testamentum: populus, quia non perstitit in pacto: lex autem, quia non effecit populum suum morigerum: testamentum vero et pactum, quia perit conditiones, et consequenter pactum ipsum infregit populus, ideoque vicissim hoc pactum suum fregit et rescidit Deus.

10 QUIA HOC EST TESTAMENTUM QUOD DISPONAM (pangam et sanciam) DOMUI ISRAEL.] Vox *quia* non est hic causalis, sed expletiva, vel potius adversativa, more Hebræo. q. d. Hoc autem est testamentum et fœdus, scilicet novum, quod pro veteri inducam et statuam.

POST DIES ILLOS.] Id est, postquam neglexero et rejecero a me meaque Ecclesia Judæos incredulos.

Nota: Sicut pactum et fœdus vetus Deus iniit in Sina cum Hebræis Exodi 19 et 24. quo obligavit se fore Hebræorum Deum et protectorem, et daturum eis terram Chanaan, sub hac conditione, si populus sibi obediret et suas leges servaret, illudque fœdus confirmatum fuit Exodi cap. 24. victimarum sanguine, et epulo communi pascentium Nam Moses et Aaron vice Dei cum populo ex victima fœderali comederunt: Moses enim erat hic quasi fecialis et mediator Dei et populi. Simili ratione et modo fœdus novum Deus iniit cum Christianis, cujus fecialis et pater patratus est Christus, quo fœdere Deus toto Evangelio obligat se daturum Christianis suam gratiam, remissionem peccatorum, amicitiam, adoptionem in filios, omnem opem et præsidia ad bene operandum et vivendum, et tandem hæreditatem ipsam vitæ æternæ, sub hac conditione, si sibi obediant, si Christi fidem, legem, quæ brevis et facilis est scilicet fidei et sacramentorum recipiant et observent: hinc dicitur novum, quia nova affert promissa, præcepta, Sacramenta, novam gratiam, novam vitam, novum hominem.

Nota Secundo. Hoc fœdus novum Christus confirmavit sanguine suo, faciens se victimam in cruce; Secundo, epulo Eucharistiæ, quod omnibus ad finem usque mundi communicat. Non ergo in monte tantum, longo illo sermone, quem habet Matth. c. 5 6. 7. ut vult Theodor. sed tota vita sua, toto Evangelio hoc fœdus instituit Christus; ubi paciscentes sunt Deus et Apostoli, aliique Christiani, fecialis est Christus.

Nota Tertio, Sicut vetus fœdus in monte Sina in Pentecoste; ita novum in Sion in Pentecoste promulgatum est: et sicut in veteri data est lex in tabulis lapideis, quasi conditio fœderis, ita in novo data est lex sed in tabulis cordis: illa penicillo, hæc spiritu Dei vivi scripta, quia per Christum gratia et charitas diffusa est in cordibus nostris, id est, in libera voluntate nostra, per gratiam prævenientem, comitantem, et sanctificantem. Non ergo tollitur hic liberum arbitrium, ut vult Calvinus sed omnino præsupponitur in voce libera. et quia, ut dixi, fœdus hoc, uti et aliud quodvis requirit conditionem ex parte nostra, scilicet ut obediamus Deo vocanti et gratiæ ejus cooperemur, justitiam sectemur, et in ea perseveremus, si hæreditatem cœlestem adipisci velimus. Sicut ergo Moses de Sina descendit ad populum tabulas legis portans; sic Apostoli de Sion Spiritum Sanctum, ejusque dogmata et dona mente portantes descenderunt ad omnes gentes, eaque illis proposuerunt et communicarunt.

DANDO LEGES MEAS IN MENTEM EORUM, ET IN CORDE EORUM SUPERSCRIBAM EAS.] Pro dando, hebraice est נתתי natatti, id est dabo, idque clarius est: sunt enim verba novi testamenti et pacti Septuag. tamen, quos sequitur hic Paulus, vertunt διδοὺς, id est dans, vel dando. Quod eodem redit.

DANDO.] Nota. Res quam novo suo fœdere et testamento promisit nobis Deus, est Spiritus Sanctus, sive lex gratiæ et charitatis menti aspirata et inscripta. Unde S. August. de Spiritu et littera cap. 21. *Quæ, ait, sunt aliæ leges a Deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia Spiritus Sancti?* Contra in fœdere veteri, lex scripta in tabulis non erat res promissa, sed conditio fœderis.

Ubi tamen Adverte. Deus non se solo scribit Spiritum Sanctum in corde et mente, sicut scripsit solum legem veterem in tabulis lapideis; sed requirit consensum et cooperationem liberi arbitrii: et hæc est conditio fœderis tam novi quam veteris. Deus ergo jam legem et consilia sua inscribit, non libris, aut tabulis, aut fimbriis, uti olim apud Judæos, sed ipsi menti et intellectui Christianorum: quando illi imprimit fidem et prudentiam agendorum, crebrasque illuminationes et illustrationes, quibus ostendit menti; quam pulchra sit lex Christi, quam utilis, divina, suavis; quam turpe sit peccatum, quam facilis pœnitentia, quam jucunda sit vita pia et Christiana. Secundo, inscribit hæc memoriæ, cum horum memoriam homini imprimit, eamque subinde renovat et refricat. Tertio, inscribit hæc cordi et voluntati, cum illi pias erga legem Dei affectiones, complacentias, impulsus, promptitudinem, et tandem charitatem infundit, ut dicat, *Domine da quod jubes, et jube quod vis.* Ita S. August. de Spiritu et litter. c. 17. et seqq.

ET ERO EIS IN DEUM, ET IPSI ERUNT MIHI IN POPULUM.] Est hebraismus, q. d. Ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus, scilicet selectus, singularis et peculiaris, licet enim sim omnium hominum Deus, et omnes sint meus populus, tamen Christianos me diligentes habebo quasi peculium meum, quasi Ecclesiam meam, quasi populum meum, ut eorum respectu reliquos negligere, nec pro populo meo habere videar.

Nota emphasin, in voce *Deus: ero eis Deus*, id est, ero eis clementissimus pater, provisor, protector, largitor gratiæ, gloriæ, beatitudinis et bonorum omnium; vice versa ipsi erunt mihi populus, quia me agnoscent, credent, servient, colent et obedient, sperabunt et diligent tanquam Deum, dominum et patrem amantissimum. Alludit ad illud Exodi 19. 5. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis, et in regnum sacerdotale, et gens sancta.*

11. ET NON DOCEBIT UNUSQUISQUE PROXIMUM SUUM, DICENS. COGNOSCE DOMINUM.] Primo. S. Aug. l. de Spiritu et littera cap. 24. Anselm. et Cajetan. putant hoc dici de Beatis. q. d. Cum per novum testamentum evademus in cœlum, eritisque beati, tum nemo amplius alium docebit, quia omnes sat superque docebit Dei clara et beata visio.

Verum hoc est præter mentem tam Jeremiæ, quam Pauli. Uterque enim loquitur de cognitione et gratia, quam affert fidelibus novum testamentum in hac vita, cum vetus testamentum Judæis parum attulerit lucis, sapientiæ et gratiæ.

Secundo, S. Thomas et Ambros. putant hæc dici de Apostolis qui docti erant a Spiritu Sancto, nec egebant alio doctore. Sed et hoc nimis arctum est: loquitur enim tam Propheta, quam Apostolus de quibusvis filiis novi testamenti, eisque hoc lumen et hanc gratiam promittit.

Tertio, S. Hieron. in Jeremiæ 31. sic explicat, q. d. Tempore novi Testamenti, non quærent fideles Judæos aut philosophos magistros, uti ante fecerunt, non quærent Judaicas traditiones, nec philosophicas

rationes, ut ad veri Dei fidem et cognitionem perveniant. Sed nec hoc explirat mentem Prophetæ, qui non tantum Judæos aut Gentiles, sed et Christianos doctores hic videtur excludere.

Quarto et melius, Theodor. Theoph. OEcumen. et S Aug. l. de Gratia Christi c. 12. sic explicant. q. d. In nova lege, non opus erit Christianis magno labore ad discendum necessaria ad salutem; sed facile id facient, ita ut pueri quoque (uti fieri videmus) statim ea addiscant et capiant, tum quia præcepta legis novæ pauca sunt, scilicet decalogi, fidei et Sacramentorum, tum quia dat eis Deus magnas illuminationes, ut Deo interius docente statim hæc percipiant. Verum nec hic sensus exhaurit mentem et fundum Prophetæ, uti mox patebit.

Dico ergo, hunc esse genuinum hujus loci sensum q. d. Omnes per catechesim et baptismum effecti Christiani (de fidelibus enim loquitur, non de infidelibus) tum in primitiva Ecclesia, tum deinceps, habebunt unius veri Dei cognitionem, amorem, cultum et timorem, contemnentque omnino pristinam suam idololatriam: Deus enim ita interius sua gratia mentem illorum illuminabit, et cor voluntatemque accendet, ut sponte abjectis idolis, omnique superstitione, Deum verum agnoscant, colent et ament.

Ubi Nota Primo. Cognitio hæc Domini, de qua hic loquitur Jeremias, non est nuda et speculativa, sed affectuosa et practica. q. d. *Cognosce Dominum*, et cognitum cole, time et redama. Est metalepsis. Unde Jon. Chald. sic vertit, *non docebit ultro vir proximum suum, dicendo, Scito timere Dominum, quia omnes discent ut sciant timorem mei.* Idem Jonathas Oseæ 4. pro eo quod Noster vertit, *non est scientia Dei in terra*; sic habet. *non est qui ambulet in timore Domini in terra.* Non ergo loquitur Jeremias et Paulus de cognitione omnium mysteriorum et articulorum fidei, sed tantum de cognitione et cultu veri Dei: hoc enim est: *Cognosce Dominum.* Id patet ex ratione, quam subdit, *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum non memorabor.* q. d. Cum Christiani videbunt se a Deo per Christum erutos ex miserrimo peccati et damnationis æternæ statu, statim agnoscent Deum liberatorem suum, illi gratias agent, totique rapientur in ejus amorem et obsequium, ut scilicet Dei legibus et voluntati per omnia parere satagant.

Hinc Nota Secondo. Non excludit hic Jeremias ministerium et doctrinam Apostolorum, aliorumque doctorum et præconum Evangelii: hos enim, ut ait Apostolus Ephes. 4. 11 posuit Deus in Ecclesia ut eam doceant, ædificent, perficiant. Sed eos hic præsupponit. Loquitur enim Christianis, qui ab Apostolis aliisque doctoribus catechizati et baptizati sunt. Tantum ergo vult docere Jeremias in lege nova tam facilem fore audita Evangelii prædicatione, Dei cognitionem, cultum, amorem et obedientiam; ut sponte sua eo procurrant homines: cum Judæi in veteri testamento vix minis et pœnis cogi possent ad relinquendum idola, et ad Deum verum cognoscendum, colendum, amandum, illique obediendum: idque proventurum ex eo quod Deus hanc sui cognitionem, cultum et legem non inscribet tabulis lapideis, uti fecit Judæis, sed menti et cordi Christianorum; tanta scilicet luce menteio illustrando, tantaque efficacia et suavitate voluntatem impellendo, ut homines rapiantur ad sui cognitionem et amorem. Hoc tamen non excludit, quin ad hæc inchoanda, augenda et promovenda, aliaque addenda, quæ ad particularium fidei mysteriorum, et legem Christi institutionem et cognitionem pertinent, alius alium docere, hortari et excitare debeat: ad hoc enim, ut dixi, posuit Deus in Ecclesia Apostolos, doctores et Pastores.

Perperam ergo Anabaptistæ, aliique Novantes hinc probare conantur spiritum privatum cujusque hominis esse judicem controversiarum fidei, et sacræ Scripturæ interpretem, esseque regulam tam credendorum quam agendorum. Hic enim spiritus privatus et secretus est, qui ab aliis, imo ab ipso qui eum habet, videri et sciri nequit an ater sit an albus: et quisque dicet se hunc habere spiritum, uti privatos hosce spiritus inter se maxime contrarios et pugnantes experimur: itaque in Ecclesia summa erit confusio et dissidium.

Nam Jeremias et Apostolus hic, non de privato hoc spiritu, sed de publico et communi omnium Christianorum agunt; eumque dicunt, non Scripturas interpretari, sed quemque interius docere et excitare ad Dei veri cognitionem et amorem, et ad hoc esse necessarium; adeo, *ut nisi hic Spiritus cordi, audientis adsit, otiosus sit sermo doctoris*, ait S. Gregor. hom. 30. in Evang. Sic S. Joannes ep. 1. c. 2 v. 24. dicit, *Unctio ejus docet vos de omnibus.* q. d. Non est necesse ut pseudoapostoli vos doceant fidem (de iis enim agi patet ex v 22.) jam enim eam didicistis, et discitis per me et Apostolos cooperante unctione Spiritus Sancti, quam tum alias, tum maxime in Sacramento Confirmationis accepistis. Necesse est enim ut quod Apostoli foris, hoc Spiritus S. intus vos doceat: *Nisi enim hic intus vos doceat, inanis est omnis strepitus vocis humanæ*, ut in eum locum ait S. Aug. Sic ex Isaia cap. 54 ait S. Joannes in Evang. cap. 6 vers. 45 *Et erunt omnes docibiles Dei.* Hebraice למודי *lamude*, græce διδακτοὶ, id est, docti a Deo qui scilicet potissimus erit doctor Christianorum, ut interius eorum mentem doceat, illuminet, inflammet ad vocem externam Christi et discipulorum ejus: cum olim per Prophetas, per sacerdotes, per Scripturam et legem in veteri testamento magis exterius quam interius doceret Judæos, qui idcirco indocti, rudes, frigidi et torpidi in Dei amore et cultu remanebant.

Nota. Quo quis magis cor suum purificat, Deoque per orationem conjungit, eo magis a Deo interius docetur. Hinc S. Antonius, teste S Athanasio, creber et quasi continuus in oratione, hoc donum a Deo acceperat, ut, si cujus rei sedens in monte ignarus fuisset, et ejus secum inquireret notionem, ea ei oranti mox a Deo revelaretur. Similes theodidacti fuerunt S. Joannes Evangelista, Simeon Stylites, S Paulus primus Eremita, sanctus Dominicus, sanctus Franciscus, et alii.

13. Dicendo autem novum veteravit prius] Pro *veteravit*, græce est πεπαλαίωκε, id est antiquavit, antiquum et vetus esse declaravit. q. d. Cum Deus per Jeremiam dicit, *Consummabo testamentum novum*, aperte significat, prius testamentum Mosaicum, hoc ipso tempore Jeremiæ, paulatim antiquari, consene-

scere et decidere, ac proinde non duraturum, sed sensim magis et magis veterascere et interire, donec paulo post corruat prorsus et aboleatur per novum testamentum a Christo inducendum. Hæc omnia ideo dicit Paulus, ut Hebræos a Mose ad Christum abducat, doceatque eos non mirari debere, quod Deus vetus testamentum a se datum abrogaverit (utpote infirmum et insufficiens ad justitiam et salutem) per novum novi Messiæ Salvatoris, cum id promissum et prædictum sit ante tot sæcula a Jeremia.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HACTENUS EX PONTIFICE, SACERDOTIO, ET TESTAMENTO VETERI DEMONSTRAVIT APOSTOLUS LEGEM VETEREM CESSARE DEBUISSE, ET CEDERE CHRISTO, EJUSQUE LEGI; NUNC IDEM PROBAT EX FABRICA ET SIGNIFICATIONE TABERNACULI, QUOD ERAT FIGURA ECCLESIÆ CHRISTI.

PRIMO ERGO DESCRIBENS SANCTUM, ET SANCTUM SANCTORUM, EORUMQUE VASA, DOCET PONTIFICEM VETEREM SEMEL IN ANNO CUM SANGUINE HIRCORUM INTROEUNTEM IN SANCTA SANCTORUM SIGNIFICASSE CHRISTUM, QUI PER SANGUINEM SUUM INGRESSUS IN COELUM, ILLUD RESERAVIT, ET ÆTERNAM REDEMPTIONEM NOBIS COMPARAVIT.

SECUNDO, V. 15. DOCET CHRISTUM ESSE MEDIATOREM NOVI TESTAMENTI, QUIA ILLUD SUO SANGUINE ET MORTE SANXIT ET CONFIRMAVIT, SICUT SANGUINE HIRCORUM SANCITUM ET CONFIRMATUM EST VETUS TESTAMENTUM.

TERTIO, V. 24. DOCET CHRISTUM PER SANGUINEM SUUM INGRESSUM ESSE IN COELUM, UT APPAREAT VULTUI DEI PRO NOBIS, ET EXPECTANTIBUS SE SIT IN SALUTEM.

1 HABUIT quidem et prius justificationes culturæ, et Sanctum sæculare. 2. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, et mensa, et propositio panum, quæ dicitur Sancta. 3. Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum: 4. aureum habens thuribulum, et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna et virga Aaron, quæ fronduerat, et tabulæ testamenti; 5. superque eam erant cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non est modo dicendum per singula. 6. His vero ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes: 7. in secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua et populi ignorantia: 8. Hoc significante Spiritu Sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum. 9. Quæ parabola est temporis instantis: juxta quam munera et hostiæ offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem, solummodo in cibis, et in potibus, 10. et variis baptismatibus et justitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis. 11. Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius et perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis: 12. neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introivit semel in Sancta, æterna redemptione inventa. 13. Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: 14. quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum Sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi? 15. Et ideo novi testamenti mediator est, ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hæreditatis. 16. Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. 17. Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet, dum vivit qui testatus est. 18. Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. 19. Lecto enim omni mandato legis a Moyse universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum, cum aqua et lana coccinea, et hyssopo; ipsum quoque librum et omnem populum aspersit, 20. dicens: Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus. 21. Etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit. 22. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio. 23. Necesse est ergo

exemplaria quidem cœlestium his mundari: ipsa autem cœlestia melioribus hostiis quam istis; 24. non enim in manufacta Sancta Jesus introivit, exemplaria verorum: sed in ipsum cœlum, ut appareat: nunc vultui Dei pro nobis. 25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno : 26. alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi : nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad destructionem peccati, per hostiam suam apparuit. 27. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium: 28. sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata : secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.

1. Habuit quidem et prius, justificationes culturæ, et Sanctum sæculare.] *Prius* scilicet *tabernaculum*, inquit Erasmus: sic enim habent Græca Regia, η πρωτη σκηνη, id est, prius tabernaculum, sed mendose. Nam S. Chrysostom. Theophylact. Photius, et Syrus non legunt τη σκηνη, sed tantum η πρωτη, et subaudiunt διαθηκη, id est *testamentum*. De testamento enim veteri egit hactenus cap. præced. maxime v. ult. non autem de tabernaculo.

Justificationes culturæ,] δικαιωματα λατρειας, id est, justificationes cultus sive latriæ, id est, mandata a Mose lata ad rite colendum Deum, puta cæremonias et ritus lege præscriptos, quibus Judæi juste et sancte colerent Deum, quibusque sanctificarentur, tum coram hominibus, tum etiam coram Deo, si illos obirent ex fide in Christum et ex devotione et charitate in Deum : quod tamen facere non poterant ex *vi legis*, sed ex vi spiritus et gratiæ. Hæ enim leges cæremoniales, hebraice dicuntur חקים *chukim*, id est statuta decreta, sanctiones: quod Noster ob causas jam dictas, vertere solet *justitias* vel *justificationes*, ut patet Psalm. 118. vers. 5. 8. 48. 68 et aliis. Ita S. Chrysostom. Theophyl. et Syrus.

Et sanctum sæculare,] το αγιον κοσμικον. id est, Sanctum vel sanctuarium mundanum. sive, ut Syrus vertit, *bed kudesca olmaiena*. id est ædes sancta sæcularis, vel mundana.

Quæres, quodnam sit hoc *sanctum mundanum et sæculare?* Respondet Primo, S. Thomas et Cajetanus esse sanctitatem et sanctificationem veteris testamenti, quæ tantum corporalis erat, sæcularis et externa, coram mundo, non autem spiritualis et interna coram Deo, veraque sanctitas: hæc enim propria est novo testamento. Verum dure et distorte sanctitas veteris testamenti dicitur et vocatur *sanctum mundanum*. Adde, quod Græcus articulus το cum ait το αγιον, certum aliquod Sanctum demonstrat, uti mox patebit.

Secundo. S. Chrysost. Theophyl. Haymo, per hoc *sanctum* intelligunt atrium tabernaculi, quod Gentibus, et omnibus mundi nationibus patebat, indeque *mundanum* est dictum. Sed hoc non videtur verum: Gentes enim utpote infideles et profanæ arcebantur atrio Judæorum : hoc enim atrium erat populi fidelis *sanctum*: id est, sanctuarium et templum. Et licet Herodes atrio Judæorum addiderit aliud atrium extimum pro Gentibus et immundis, tamen illud non potest dici *sanctum*. Adde, quorsum hujus atrii præ reliquis meminisset hic Paulus?

Tertio, alii *sanctum sæculare* intelligunt tabernaculum vel templum Judæorum, dicique *sæculare*, quia multis sæculis erat duraturum ; sed quid hoc facit ad Græcum κοσμικον, id est mundanum ? cur Apostolus, qui totus est in deprimendo veteri tabernaculo et sacerdotio, hic illud a duratione commendat?

Quarto, melius et aptius Theodor. Ambros. OEcumen. dicunt *sanctum* esse tabernaculum, dicique *mundanum*, quia figuram mundi gerebat. *Sanctum* enim typus erat terræ, et vita quæ agitur in terra : *Sanctum sanctorum* erat typus cœli empyrei, et vitæ ac gloriæ Beatorum : *velum* dividens Sanctum a Sancto sanctorum typus erat firmamenti dividentis aquas superas ab inferis, et cœlos ab elementis: *candelabrum septiceps* typus erat septem planetarum : *purpura, coccus, byssus et hyacinthus*, ex quibus factæ erant cortinæ tabernaculi, significabant quatuor elementa. Simili phrasi Sapiens vestem pontificis vocat mundanum, Sapientiæ 18. 24, cum ait, *In veste poderis quam habebat* (pontifex) *totus erat orbis terrarum*, quia scilicet sua veste repræsentabat totum mundum, pro quo Deum interpellabat. Hæc bona est, sed non plena, planeque litteralis expositio.

Quinto, Franc. Ribera, *sanctum sæculare* putat esse idem, quod paulo post Apostolus vocat *tabernaculum primum*, id est, pars tabernaculi anterior, quæ dicebatur *Sanctum*, cum atrio, in quo erat altare holocaustorum, et labrum æneum, in quibus fiebant sacrificia et lustrationes. Hinc dici *sæculare*, quia repræsentabat vitam hujus sæculi, seu cultum, quem Deo Sancti exhibebant in hoc sæculo, antequam per Christum ingredi possent Sanctum sanctorum, id est cœlum: nam Sanctum erat typus legis veteris, hæc enim in Sancto quotidie sua sacrificia offerebat, et Sanctum sanctorum typus erat cœli, quod nondum erat apertum, sed velo obductum dum lex vetus stabat. Unde in Sanctum sanctorum non nisi semel in anno intrabat pontifex, isque solus; atque ita Sanctum temporis et sæculi, Sanctum sanctorum æternitatis figuram gerebat: sic enim videtur se explicare Apostolus v. 8. Hæc quoque apta, sed partialis tantum et symbolica est expositio, uti mox patebit.

Dico ergo Sexto, optime et maxime genuine per *sanctum* hoc *sæculare* accipias totum vetus tabernaculum sive sanctuarium, quod dicitur *sæculare*, id est temporaneum, caducum et evanidum. Dicitur etiam *mundanum*, id est terrenum, et ex auro, argento, bysso, aliisque rebus terrenis factum, ait Anselmus, habensque terrenas et typicas cæremonias, hostias et cultus. Probatur hæc expositio Primo, quia sic se explicat Apostolus v. seq. et deinceps. Secundo, quia c. præc. v. 5. et hic ver 10. 11. 24. 25. *Sanctum* hoc *sæculare*, sive mundanum, vocat *manufactum*, ad hostias carnis offerendas. Rursum vocat illud *exemplar* (id est typum et figuram) *cœlestium:* opponit namque hoc Sanctum sæculare et mundanum sanctuario sive

tabernaculo cœlesti, id est, Ecclesiæ Christi, quæ e cœlo descendit, et cœlesti doctrina, vita et Sacramentis nos in cœlum ducit. q. d. in Sancto, id est sanctuario et tabernaculo veteri, omnia erant mundana, terrena, typica, umbratica, temporanea et evanida: in Christi vero Ecclesia omnia sunt cœlestia, vera, solida et æterna. Unde partes hujus Sancti sive Sanctuarii sæcularis explicans Apostolus mox subdit, *Tabernaculum enim factum est primum*, etc. q. d. Hoc Sanctum sæculare duas habuit partes, scilicet Sanctum et Sanctum sanctorum, ut mox explicabo.

2. TABERNACULUM ENIM FACTUM EST PRIMUM.] Hic explicat *sanctum sæculare*, ejusque partes. *Tabernaculum primum* vocat primam partem tabernaculi, quæ hebraice dicta est היכל *hechal*, vel קדש *codes*, id est *sanctum* vel *sanctitas*. Continebat enim candelabrum aureum, mensam panum propositionis, et altare thymiamatis. Indeque locus hic sacer erat et venerandus diciturque *sanctitas*, id est, res sancta, sive sanctum sanctuarium. Secunda vero sive posterior pars tabernaculi dicta est, *Sancta sanctorum*: de qua v. seq.

Nota. Tabernaculum, ut inquit Josephus l. 3 Antiq. c. 4. erat quasi templum mobile seu portatile Hebræorum peregrinantium per desertum et tendentium in Chanaan, eratque quasi domus Dei in qua Hebræi Deum colebant, et vicissim a Deo inter eos quasi habitante regebantur et protegebantur; adeoque per hoc suum tabernaculum significabat Deus se Hebræorum esse umbraculum et protectorem. Unde David de templo, quod tabernaculo successit, loquens Ps. 26. v. 5. *Ut visitem*, ait, *templum ejus, quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui.*

Nota Symbolice tabernaculum repræsentabat totum mundum, qui est quasi domus et palatium Dei, ut significaretur pontificem esse ministrum Dei creatoris, qui creatorem in tabernaculo hoc suo pro omni creatura, totoque mundo oret et interpellet. Unde tabernaculum ex bysso, purpura, hyacintho et cocco quasi ex quatuor elementis contextum et constructum erat. Byssus enim significat terram, quia ex terra gignitur. Hyacinthus aerem, quia aerei est coloris. Purpura mare, quia sanguine conchylii, sive piscis marini, qui purpura dicitur, pannus purpureus tingitur et purpuratur. Coccus, quia ignei est coloris, repræsentat ignem et ætherem. Ita ex Philone, Josepho et aliis, S. Hier. ad Fabiolam, de vestibus sacerdotalibus.

Nota Tertia. Tabernaculum hoc et templum allegorice significabat corpus Christi, ut patet Joannis 2. 19. *Solvite*, ait, *templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud.* Quod explicans vers. 21. ait, *Ille autem* (Christus) *dicebat de templo corporis sui.* Unde Cyrillus l. 4 in Joann. c. 28 tam tabernaculum, quam omnia vasa tabernaculi pulchre Christo adaptat. *Christus*, ait, *licet unus sit, multifariam tamen a nobis intelligitur. Ipse est tabernaculum propter carnis tegumentum: ipse est arca habens legem Dei reconditam, quia est Verbum Patris: ipse est mensa quia noster cibus est et vita: ipse est candelabrum, quia est lux spiritualis: ipse est altare incensi, quia est odor suavitatis in sanctificatione: ipse est altare holocausti, quia est hostia pro totius mundi vita in cruce oblata.* Et quæ sequuntur.

Rursum tabernaculum allegorice significabat Ecclesiam, quæ corpus Christi est mysticum, idque aptissime: nam pars prima sive anterior quæ dicebatur Sanctum, significabat Ecclesiam militantem, quæ est tabernaculum, et domus Dei 1. Timoth. 3. 15. hæc per velum, id est, per fidem et obscure, Deum in terris contemplatur: in hac Aaron, id est summus pontifex, est Christus. Ex hac itur in partem secundam tabernaculi, quæ dicitur Sancta sanctorum, id est, in cœlum, quod est gloriæ Dei et Beatorum domus æterna.

Quarto, tropologice tabernaculum significabat animam, quæ per pœnitentiam, charitatem, aliasque virtutes fit tabernaculum et templum Dei, ut dixi 1. Cor. 3. 16.

IN QUO (tabernaculo primo, id est Sancto) ERANT CANDELABRA, ET MENSA, ET PROPOSITIO PANUM QUÆ DICITUR SANCTA.] q. d. In Sancto ad dextrum latus erat candelabrum, ad sinistrum mensa panum propositionis, in medio altare thymiamatis.

Dices, In tabernaculo unum tantum erat candelabrum, quomodo ergo Apostolus in eo ponit hic plura candelabra?

Respondent Primasius et Haymo, Apostolum loqui non de tabernaculo Mosis, sed de templo Salomonis, in quo plura, decem scilicet, erant candelabra. Verum Apostolum loqui de tabernaculo, patet ex ipsis ejus verbis tam hoc quam præcedentibus, quibus semper tabernaculum, numquam templum nominavit. Comparat enim Christum non cum Salomone et Sadoc, sed cum Mose et Aarone. Dico ergo, unum quidem fuisse candelabrum in tabernaculo, dici tamen candelabra, quia septiceps erat: nam compositum erat ex septem ramis et lucernis, quæ hic vocantur candelabra. Unde in Græco est λυχνία: quo nomine candelabrum hoc Mosaicum vocant Septuag. Exodi 25. 31. sic et Syrus habet מנרתא *menarata*, id est candelabrum in singulari.

Nota. Candelabrum hoc erat ad meridionale sive dextrum latus tabernaculi, quia solem meridianum qui mundi lucem et oculum repræsentabat: aut potius, ut docet Philo l. 3. de Vita Mosis, et Josephus l. 3. Antiq. cap. 8 candelabrum, utpote septifidum, imago erat cœlestis sphæræ septilustris, sive septem planetarum, inter quos medius sol, ceteris fulgidior resplendet.

Tropologice, candelabrum significat Christum aut potius Christi Ecclesiam, quatenus lux est doctrixque veritatis, id est, ut proprie loquar, significabat ipsam fidem et doctrinam Ecclesiæ. Sic enim exponitur a S. Joanne Apocal. 1. v. ult. *Candelabra septem*, inquit, *septem Ecclesiæ sunt*, quatenus scilicet sua fide et doctrina toti Asiæ præluxerunt.

ET MENSA ET PROPOSITIO PANUM] Id est, panes propositi in mensa, sive mensa panum propositorum. Est hendyadis, et hebraismus, quo abstractum ponitur pro concreto.

Nota Panes propositionis vocantur panes qui singulis sabbatis recentes proponebantur, sive ponebantur in mensa ante Dominum, id est coram arca Domini, in qua præsentem se Deus exhibebat. Unde hebraice vocantur לחמי פנים *lachme panim*, id est, panes faciei; Septuag. vertunt, ἄρτους ἐνωπίους, id est,

panes faciales, quia ante faciem Dei proponebantur. Secundo, panes hi erant duodecim, juxta duodecim tribus Israel ut quæque quasi suum panem daret Deo. Qua cæremonia testabantur duodecim tribus, se a Deo continuo ali, segetesque et fruges, ex quibus panes conficerent, accipere; et hac gratitudine oblationis Hebræorum Deus vicissim eorum se meminisse, eoque quasi memoriale semper ante se habere, fruges que ac panes eis semper se largiturum significabat.

Hinc Tertio, thus hisce panibus imponebant, ut dicitur Levit. 24. 7. quo significabant se omnia bona et fruges Deo debere, omniaque in ipsum referre, ipsique reddere. Thus enim significabat panes hos esse Dei, Deoque oblatos ac consecratos. Addit Chaldæus et Septuaginta Exodi 25. 30. et Philo lib. 3. de Vita Mosis, Hebræos hisce panibus imposuisse salem. Sal enim in mensa omnes cibos condit et sapidiores facit, estque quasi panis obsonium, si aliud non adsit. Nam Lev. 2. 13 ita præcipitur, *In omni oblatione tua offeres sal*. Erat enim hæc mensa Dei, in qua Deus quasi convivabatur cum Hebræis.

Allegorice, mensa panum propositionis significabat mensam corporis et sanguinis Christi, ut docet Cyrillus catechesi 4 Mystag et Hier in 1 Malachiæ, et Damascen. l. 4. de fide c. 14.

Tropologice vero mensa hæc panum repræsentat opera misericordiæ, inquit Beda, quibus ad Sanctum sanctorum, id est ad cœlum, accedimus. Unde hi panes sunt coram Domino, et thus eis imponitur, ut significetur hæc opera fieri debere, non nominis aut gloriæ vanæ aucupatione, sed solius Dei intuitu, eo scilicet fine, ut Deo soli placeamus, eique hoc eleemosynæ et charitatis sacrificium offeramus.

Quæ dicitur Sancta] Græce ἥτις λέγεται ἅγια. Ubi ἥτις, id est *quæ*, refert non mensam nec propositionem panum, sed σκηνὴν, id est, tabernaculum. q. d. Quod, scilicet tabernaculum primum, dicitur Sanctum, et, ut Syrus vertit, *ædes sancta*, sicut tabernaculum secundum, sive secunda tabernaculi pars, vocatur Sancta sanctorum. Ubi Nota, hic esse græcismum et hebraismum; græcizat enim noster Interpres dum imitatur genus fœmininum, quod erat in Græco, dicens *quæ*, non *quod*: quia Græcum σκηνὴ, id est tabernaculum, est fœmininum, sicut et ejus relativum ἥτις, id est, *quæ*. Sic græcizat noster Interpres Apoc. 11. 4 cum sic vertit, *Hi* (duo testes, scilicet Elias et Henoch) *sunt duæ olivæ, et duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*, id est stantia: græce enim est λυχνίαι ἑστῶσαι, q. d. Lucernæ stantes. Sic et græcizat Psalm. 74. 9. et alibi. Hebraismus est, dum sanctum vocat *sancta* in plurali numero: Hebræi enim plurali utuntur ad auxesin *Sancta* ergo, id est eminenter et insigniter sanctum. Nam τὰ *sancta*, hic esse plurale patet ex Græco: græca enim non est ἁγία cum accentu in penultima, id est sancta in singulari numero, sed ἅγια cum accentu in antepenultima, id est, sancta pluraliter. Hisce enim opponit ἅγια ἁγίων, id est, Sancta sanctorum, q. d. Loca sanctissima. Ita Chrysost. et Theodor.

3. Post velamentum autem secundum, tabernaculum quod dicitur Sancta sanctorum] Nota, τὸ *secundum* non referri ad *tabernaculum*, sed ad *velamentum*. Græcum enim δεύτερον, utpote neutrum, respicit καταπέτασμα, id est velum, non autem fœmininum σκηνὴν, id est tabernaculum.

Unde Nota Secundo In tabernaculo duplex erat velum: primum ante fores Sancti, secundum ante fores Sancti Sanctorum, separans Sanctum a Sancto sanctorum. Utrumque velum contextum erat opere plumario ex hyacintho, purpura, bysso retorta, et cocco bis tincto, Exodi 26. v. 31 et 36.

Nota Tertio. Secunda tabernaculi pars dicebatur *Sancta sanctorum*, hebraice קדש הקדשים *codes haccadascim*, id est, sanctitas sanctitatum, id est sanctissimum. Sic hebraice dicitur *canticum canticorum*, id est pulcherrimum canticum; *vanitas vanitatum*, id est maxima et merissima vanitas; *virgo virginum*, id est virgo præstantissima et purissima. Secunda enim sive interior tabernaculi pars erat quasi chorus templi continens arcam, propitiatorium, et Cherubim, quasi thronum Dei, ex quo Deus dabat responsa et oracula: hac de causa dicitur sanctitas sanctitatum, vel *Sancta sanctorum*, vel *Sanctum sanctorum*, id est sanctissimum, vel sacerrimum templum, aut tabernaculum.

4. Aureum habens thuribulum.] Quæres, quodnam sit hoc thuribulum Sancti sanctorum? Lyran. S. Thomas. Anselm. Gaianus hic, Viegas in Apocal. 8. pag. 385. et Villalpando in fabrica templi, propria dictum thuribulum accipiunt. Verum ex c. 25. Exodi, et Lev. 16. ac 3. Reg. 6. quibus locis exacta describitur tota fabrica templi et tabernaculi, patet in Sancto sanctorum, sive templi, sive tabernaculi, nullum fuisse thuribulum, sed tantum arcam, propitiatorium et Cherubim. Respondent aliqui, thuribulum hoc fuisse illud, cum quo pontifex suffumigans ingrediebatur Sanctum sanctorum semel in anno, in die expiationis. Levit. 16. Licet enim hoc thuribulum acciperet pontifex extra Sanctum sanctorum, tamen ingrediens Sanctum sanctorum, videtur illud ibi reliquisse toto anno; et post annum cum rursum in die expiationis ingrederetur cum alio thuribulo Sanctum sanctorum, videtur prius thuribulum inde extulisse, et posterius, cum quo intrabat, ibi rursum reliquisse. Verum hoc videtur gratis et sine fundamento dici: nihil enim tale habet Scriptura, imo satis significat pontificem, sicut ingrediebatur cum thuribulo Sanctum sanctorum, ita cum eodem egressum fuisse. Tantum enim hac de causa jubebatur pontifex cum thuribulo et suffitu ingredi Sanctum sanctorum, ut nimirum vapor hujus suffitus operiret arcam, et propitiatorium quod erat quasi thronus Dei, ne a pontifice conspici posset Deus, id est, angelus Vice Dei per corpus assumptum in hoc throno considens, et reddens oracula Hanc enim sui reverentiam a pontifice sub pœna mortis exigebat Deus, ut patet Lev. 16. v. 13. Ad hoc autem non erat necesse pontificem, cum Sancto sanctorum egrediebatur, in eo per totum annum relinquere suum thuribulum. Adde, indecens et sordidum fuisset, relinquere in sanctissima parte templi coram Deo per totum annum thuribulum evaporatum, cum cinere et sordibus.

Dico ergo cum Origene hom. 9. in Exod. Abulensi in 25 Exodi, Ribera, et aliis, thuribulum hoc esse altare thymiamatis. Nam hoc altare erat quasi magnum quoddam thuribulum: erat enim concavum, solumque ignem continebat, quo aromata incenderentur et

adolerentur Domino, perinde ut fit in thuribulo. Probatur hæc sententia Primo, quia S. Paulus hic non meminit altaris thymiamatis, cum tamen meminerit mensæ, et candelabri, inter quæ positum erat hoc altare, ergo illud intellexit per hoc thuribulum. Quorsum enim unum hoc altare tam præstans præteriret, cum cætera omnia vasa tam Sancti quam Sancti sanctorum hic exprimat?

Secundo, pro thuribulo græce est θυμιατήριον, id est suffumigatorium, sive altare hoc sit, sive thuribulum, unde altare hoc thymiamatis a Josepho l. 3 Antiq. c. 7. vocatur θυμιατήριον, id est, ara suffumigatoria. Dices, Si Sanctum sanctorum habuit hoc altare thymiamatis, ergo hoc altare fuit non in Sancto, sed in Sancto sanctorum. Admittunt sequelam, itaque sentiunt OEcumen. et S. August. q. 133. in Exodum. Verum contrarium, scilicet altare hoc fuisse in Sancto, non autem in Sancto sanctorum, patet Exodi 40. 24. ut ibidem demonstravi.

Respondeo ergo, negando consequentiam, varii enim sunt modi habendi. Sicut enim caput dicitur habere collum, domus habere atrium, civitas habere fossas, templum habere cœmeterium, non in se, sed ante se; ita et Sanctum sanctorum habuit hoc altare, non in se, sed ante se. Erat enim hoc altare proximum, planeque obversum Sancto sanctorum, ita ut ex hoc altari fumus per spatium vacuum superne ad hoc relictum penetraret et ingrederetur ipsum Sanctum sanctorum. Cum enim Hebræi Deum in Sancto sanctorum quasi residentem ibidem vel maxime colere et honorare deberent, nec tamen id possent facere in ipso Sancto sanctorum: utpote cum illud præ reverentia non nisi pontifex, idque semel in anno ingredi posset; hac de causa sanxit Deus, jussitque fieri hoc altare thymiamatis extra Sanctum sanctorum, in Sancto, quod plane obverteretur Sancto sanctorum, ut in eo quotidie adolentes thymiama, illius suffitu Deum in Sancto sanctorum residente assidue honorarent et venerarentur. Indeque altare hoc dictum est oraculi vel Sancti sanctorum, quia videlicet obversum erat oraculo, ejusque usus non erat alius, quam Deo in oraculo residenti thus adolere. Subtiliter ergo hic Paulus dicit, Sanctum sanctorum habuisse hoc altare thymiamatis, ob rationem et sensum jam dictum.

Denique Nota, hoc altare fuisse compactum ex lignis setim, quæ imputribilia et incorruptibilia sunt, dici tamen aureum, quia auro undique erat vestitum et obtectum.

ET ARCAM TESTAMENTI.] Dicitur *arca testamenti*, sive fœderis, quia continebat tabulas legis, quæ erat conditio fœderis inter Deum et Hebræos: hinc dicitur quoque *arca testimonii*, id est legis, quæ testis est voluntatis divinæ, sive quid Deus velit a nobis fieri.

IN QUA URNA AUREA HABENS MANNA, ET VIRGA AARON QUÆ FRONDUERAT, ET TABULÆ TESTAMENTI.] *Testamenti*, id est legis. Lex enim metonymice dicitur testamentum, quia, uti jam dixi, conditio erat testamenti, id est, fœderis inter Deum et populum initi.

Dices, 3. Reg. 8. 9. Dicitur, quod in arca tantum fuerint tabulæ duæ lapideæ Mosis: quomodo ergo hic S. Paulus ait, præter tabulas in arca fuisse quoque virgam Aaron, et urnam cum manna? Ob hanc antilogiam nonnullis, ut initio epistolæ dixi, fides et auctoritas hujus epistolæ suspecta fuit.

Respondent Primo, Chrysost. et Theophyl tempore Mosis in arca solas fuisse tabulas legis, sed postea a Jeremia urnam quoque cum manna, et virgam Aaron in arca fuisse reposita: ut scilicet in ea melius servarentur, idque Paulum traditione accepisse a Gamaliele. Verum Paulus hic loquitur non de tempore Jeremiæ, sed Mosis, ejusque tabernaculo: asseritque hæc omnia tempore tabernaculi Mosis in arca fuisse.

Secundo, respondet Catharinus, tempore Mosis hæc omnia fuisse in arca, sed tempore Salomonis solas tabulas lapideas. Sed et hoc confictum videtur: imo Scriptura sacra innuit, et clare significat Josephus l. 3. c. 6 et Philo l. 3 de Vita Mosis, tempore Mosis solas tabulas legis fuisse in arca.

Tertio: Ribera sic explicat, *in qua*, scilicet non arca, sed σκηνῇ, id est tabernaculo: ut sit græcismus similis illi, de quo dixi v. 2. numerat enim hic Apostolus omnia vasa, quæ erant in Sancto Sanctorum, sicut v. 2. numerat omnia, quæ erant in Sancto. Sed obstat id quod sequitur, *Superque eam erant Cherubim*: ubi pronomen *eam*, plane videtur referre arcam. Super arcam enim erant Cherubim, ac consequenter pronomen *qua*, hic eamdem arcam referre censeri debet. q. d. In arca erant tabulæ, urna et virga, sed super arcam erant Cherubim.

Dico ergo præpositionem *in* hic more Hebræo ampla sumi, et complecti tam ea quæ proprie in arca erant, uti erant tabulæ legis, quam ea quæ juxta arcam erant, uti erant urna et virga. Sicut enim sunt varii modi habendi, ut dixi supra, ita sunt et inexistendi: sic dicunt Hebræi, nos habere calceamento in pedibus, id est juxta vel circa pedes. Sic Christus dicitur passus in Jerusalem, cum *juxta* eam sit passus. Sic vulgo dicimus Romæ, Antverpiæ, Venetiis contigisse, quod juxta illas urbes contigit. Idem ergo hic de urna et virga vult dicere Paulus, quod de libro Deuteronomii dicit Moses, Deuter. 31. v. 26. *Tollite*, inquit, *librum istum, et ponite eum in latere arcæ fœderis*. Sicut ergo liber Deuteronomii positus fuit non in arca, sed in latere arcæ, ita quoque ibidem posita sunt urna et virga, recteque dici potest hæc omnia fuisse posita in arca, id est in latere arcæ. Unde verisimile est hæc omnia non in pavimento (hoc enim indecens fuisset) sed in tabula, vel capsa aliqua arcæ adjuncta fuisse reposita, uti censent Lyran. Cajetan. Canus lib. 2 de Locis c. 11. Bellarm. tom. 1. lib. 1. c. 17. Dicit ergo Paulus hæc omnia (puta urnam, virgam, et tabulas legis) fuisse in arca, id est, humi fuisse reposita in arca, vel juxta arcam, cum supra arcam in aere eminerent Cherubim. Et hoc est quod jusserat Dominus Mosi, et Moses Aaroni, de manna dicens Exodi 16. 33. *Repone illud coram Domino*, Non dicit, In arca, sed *coram Domino*, id est, coram arca et propitiatorio, in quo quasi throno suo residet Dominus.

5 SUPERQUE EAM (arcam) ERANT CHERUBIM GLORIÆ OBUMBRANTIA PROPITIATORIUM.] Nota. Vocantur *Cherubim gloriæ*, id est, gloriosi et augusti: erant enim Cherubim effigies aureæ, specie alati et imberbis juvenis; ut scilicet hac specie repræsentarent vigorem, vivacitatem et æternitatem angelorum, qui sunt quasi

principes semper stipantes et adstantes Deo, sicut eadem de causa imperatores olim pingebantur imberbes, quasi dii quidam terrestres, qui numquam senescerent. Hinc dicuntur *Cherubim* non a Chaldæo *rub*, vel *rabio*, id est puer, quasi Cherub idem sit quod כרב *kerub*, id est, tamquam puer, ut vult R. Kimchi. Constat enim *Cherubim* non Chaldæum, sed Hebræum esse nomen. Sed dicuntur *Cherubim* a multitudine roboris, gloriæ, scientiæ et sapientiæ, uti docet S. Dionys. c. 7 Cœlest hierarch. et ex eo S. Hieron. et passim alii, a radice נכר *nachor* et רב *rab*: id est scivit, vel cognovit multum: vel potius et simplicius a כרב *ke* et *rab*, id est, sicut rabbi, sapiens, potens, honoratus et gloriosus; רב *rab* enim sive *rabbi* significat virum magnum, qui pollet opibus, viribus, scientia et gloria. Unde de rege Tyri dicitur Ezechiel. 28. 14. *Tu Cherub extentus.* q. d. Tu, o rex Tyri, qui es rab et gloriosus, ut Cherubim, quique alis potentiæ et ditionis tuæ extentis plurimos populos subditos protegis, sicut Cherubim protegunt arcam et propitiatorium. Alludit quoque nomen Cherub per metathesin ad radicem כביר *cobbir*, id est multiplex: scilicet scientia, robore, forma et figura. Habebant enim Cherubim quatuor facies, ut dixi Ezechiel. 1.

Obumbrantia propitiatorium.] *Obumbrantia*, id est obumbrantes: Cherubim enim hebraice est masculinum: Apostolus tamen ait in neutro *obumbrantia;* quia intelligit ipsa simulacra vel effigies angelorum. Addunt alii Græcos omnia Hebræa quasi barbara, licet masculina sint, usurpare tamen in neutro genere. Sic Isaiæ 6. v. 6. unus Seraphim a Septuag. vocatur εν των σεραφειμ, εν, id est, ως. Sic in Canone Missæ vocantur *beata seraphim*, *beata*, id est beati. Verum valde verisimile est *Cherubim et Seraphim*, usurpari genere neutro, quasi animalia quædam, ut ait Josephus, quia Cherubim habebant speciem quatuor animalium, scilicet alas aquilæ, jubas leonis, ungulam vituli, et cætera membra hominis, ut dixi Ezech. 1. quibus præter alia quæ attuli Exodi 25. et Ezechiel. 1. significabatur angelos carere sexu, non esse fœminas aut masculos, sed neutros, eorumque speciem et naturam nobis esse incognitam.

Nota primo. Arca testamenti erat instar parvæ cistæ quadratæ, factaque erat ex lignis setim, auro obtectis: propitiatorium vero erat ipsum arcæ operculum, alte super arcam elevatum, factum non ex lignis setim, sed ex solido auro. Dictum est propitiatorium; ex eo quod Deus exoratus inibi se placatum et propitium exhibebat. Nam ex propitiatorio vocaliter angelus gerens personam Dei, Mosi et populo percunctanti respondebat, dabatque oracula. Unde et propitiatorium ipsum oraculum est nuncupatum. Hoc propitiatorium duo Cherubim ex ipso prodeuntes suis alis quasi manibus super arcam sustentabant, ita alte, ut operculum hoc sive propitiatorium esset quasi sedes Dei, et arca esset scabellum pedum ejus. Unde Ps. 98. dicitur, *Adorate scabellum pedum ejus*, id est, adorate arcam, procidite coram arca et, consequenter coram Deo, eo scilicet modo, quo Christiani procidunt ante imagines, in illisque Deum et Sanctos, quos imagines repræsentant, colunt et venerantur. Rursum Cherubim hi alis expansis obumbrabant, id est velabant, propitiatorium, itaque speciem quamdam currus exhibebant. Id clarius apparet in simili specie ostensa Ezechieli cap. 1. qua vidit currum gloriæ Dei, quem stipabant et agebant quatuor Cherubim, qui idcirco vocatur currus et quadriga Cherubim. Hinc nomen *cherub* per metathesin, alludit ad Hebræum רוכב *rocheb*, id est equitans, hoc est, princeps, moderator et gubernator. Hi enim olim equis vehebantur; et sicut equum habenis regimus, sic hi populum suum legibus gubernant: tales sunt angeli, utpote rectores mundi. Rursum *cherub* alludit ad Hebræum רכב *recheb*, id est currus: princeps enim quasi currus reipublicæ onera portat. Sic Elias dicitur *currus Israel, et auriga ejus*, 4. Reg. 2. 12.

Hinc Nota Secundo. Alludit hic Paulus ad currum hunc Cherubim, et gloriæ Dei, ostensum Ezech. c. 1. Angeli enim sunt quasi currus regalis, bellicus, gloriosus et triumphalis, quo vehitur Deus, quoque regit, imperat, sustinet et moderatur totum mundum. Hac de causa tempore Mosis, quo Deus habitavit in tabernaculo, quasi proficiscens et armata manu ducens populum suum per medios hostes in Chanaan, dicebatur Deus vehi et equitare super Cherubim; postquam vero Deus populum collocavit in Chanaan, eumque pacifice habitavit in templo, dictus est Deus sedere super Cherubim, quia, uti jam dixi, Cherubim sustinentes propitiatorium, quasi sedem Dei, speciem quamdam throni curulis exhibebant.

Unde Nota Tertio. Hac phrasi, qua Deus dicitur vehi et sedere super Cherubim, significatur Primo, Deum sapientissimos spiritus angelicos longe scientia transcendere, eosque quasi pedibus suis premere. Solet enim Scriptura Dei potentiam et sapientiam maxime commendare, ex eo quod sit Deus exercituum, puta angelicorum, quod ei millia millium ministrent, quod faciat angelos suos spiritus, etc. Rursum duo Cherubim in Sancto sanctorum, qui versis ad se mutuo vultibus invicem semper respiciebant, significabant Deum beatis tam angelis quam hominibus summa inter se charitate flagrantibus (quod binario, et faciebus ad se invicem versis significatur) videndum se exhibere, hacque gloriosa sui visione eos beare.

Denique ut horum omnium brevem allegoriam, tropologiam et anagogiam assignem; Sanctum allegorice est ipsa Ecclesia Christi in terris militans. In Sancto sunt hæc tria. Primo, candelabrum, id est, fides et doctrina Christiana. Secundo, mensa panum, id est, spes et exhibitio alimoniæ Eucharistiæ, gratiæ et beatitudinis. Tertio, altare thymiamatis, id est, ardor charitatis. Rursum per hæc tria accipi possunt tria bona opera. Nam altare est oratio, mensa est eleemosyne, candelabrum est jejunium, quod mentem purificat et illuminat. Denique nonnulli satis apte hæc tria votis religiosis accommodant, ut altare sit obedientia, mensa sit paupertas, quæ Deo se et sua quasi in mensa offert, ac vicissim a Deo, non hominis, sed Dei ipsius quasi mensa, cura et sumptu alitur: candelabrum sit castitas, de qua dicitur, *O quam pulchra est casta generatio cum claritate!* Anagogice, Sanctum sanctorum est cœlum, in quo est arca testamenti, id est, Ecclesia Beatorum, et propitiatorium aureum, id est, humanitas Christi gloriosa, denique Cherubim, id est, angeli sancti: his Deus gloriosus et SS. Trinitas, quæ nobis hic invisibilis est, eminet et insidet, atque beatis omnibus tam

angelis quam hominibus in cœlo clare videndam se exhibet. Itaque, ut dixi, eos heat. Ita Ven. Beda in c. 25. Exodi, et alii.

6 His vero ita compositis (id est, his ita paratis, fabricatis et ordinatis Hoc enim est Græcum κατεσκευασμένων) in priori quidem tabernaculo semper (id est quotidie) introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes.

Dices, Sacrificia immolabantur, extra et ante tabernaculum in atrio sub dio, ut fumos et nidor victimarum combustarum in aerem spargeretur; alioquin enim fuisset fœtor intolerabilis, si omnes hæ victimæ crematæ fuissent in Sancto, sive in tabernaculo undique concluso: quomodo ergo Paulus hic dicit sacrificia hæc peracta esse in ipso tabernaculo? Respondet Ribera, Paulum per tabernaculum accipere quoque atrium vicinum, in quo erat altare holocaustorum. Verum quia nec atrii, nec altaris holocaustorum meminit Paulus, sed tantum Sancti et Sancti sanctorum, commodius responderi potest, pro *sacrificiorum officia*, græce esse λατρείας, id est cæremonias, culturas et ritus sacros: unde Syrus vertit תשמשתהון *tesmeschun*, id est, ministerium suum. Jam constat cæremonias et ritus sacros in Sancto peragi solitos eosque triplices juxta tria Sancti vasa et instrumenta. Primo enim quotidie candelabrum adornare debebant sacerdotes, lucernas ejus accendendo, extinguendo, purgando et componendo. Secundo, singulis sabbatis in mensa novos panes propositionis apponere debebant. Tertio in altari thymiamatis tam mane, quam vespere post peractum juge sacrificium adolebant thymiama quæ incensio et oblatio thymiamatis proprie vocatur et est sacrificium, æque ac mincha, sive sacrificium panis aut farris, quod Deo adolebatur et cremabatur, Levit. 2 Hanc ergo thymiamatis oblationem (quam proprie hic respicit Paulus, hæc enim consummatio et conclusio erat omnium sacrificiorum totius diei) noster Interpres vocat hic sacrificium, vel potius sacrificiorum consummationem. Sic Moses a't Numer. 16. *Ne respicias sacrificia eorum*, id est ne respicias thurificationem, quam suis thuribulis afferunt et adolent Core, Dathan et Abiron. Adde, licet victimæ sacrificiorum immolarentur extra Sanctum in atrio, tamen victimarum immolatarum sanguis subinde inferebatur in Sanctum, ut fiebat in victima vituli pro peccato populi immolati, de quo sic habet Leviticus c. 4 16 *Immolatoque vitulo in conspectu Domini, inferet sacerdos qui unctus est, de sanguine ejus in tabernaculum testimonii, tincto digito aspergens septies contra velum* (Sancti Sanctorum, in quo residet Deus, ut significetur Domino hunc sanguinem aspergi et offerri pro peccato) *ponetque de eodem in cornibus altaris, quod est coram Domino in tabernaculo testimonii.*

7. In secundo (tabernaculo scilicet, puta in Sancto sanctorum) autem semel in anno solus pontifex (introit) non sine sanguine, quem offert pro sua et populi ignorantia.) Nota. Sanctum sanctorum, quia typus erat throni Dei in cœlis, ita Hebræis sanctum et venerandum erat, ut nemo in illud ingredi posset, nisi solus summus pontifex, idque non nisi cum multis cæremoniis, et semel tantum in anno, scilicet in die expiationis, qua nimirum peccata totius populi toto anno commissa per sanguinem victimarum expiabat.

Nota Secundo. Ex eo quod dicit Paulus, *pro sua et populi ignorantia*, putat OEcum. in die expiationis, pontifice ingrediente Sancta sanctorum, solum expiata et condonata fuisse peccata populi per ignorantiam admissa Verum hoc repugnat Levit 16. 30. *In hac die*, inquit, *expiatio erit vestri, atque mundabimini ab omnibus peccatis vestris.* Unde et eodem die accipiebat pontifex hircum, illiusque capiti manus imponens imprecabatur ei peccata totius populi, ac deinde per certum hominem emittebat eum in desertum ibidem devorandum a bestiis Hinc hircus hic vel caper, Emissarius est appellatus. Melius ergo S Thom. Anselm. et alii per *ignorantiam* intelligunt quodvis peccatum. Nam, ut ait Sapiens Proverb. 14 22. *Errant qui operantur malum*: et Aristot l. 3. Ethic. *Omnis malus est ignorans*: semper enim ignorantia quædam non speculativa, sed practica, id est inconsideratio vel imprudentia aliqua, conjuncta est cum peccato. Hinc sæpe Scriptura peccatum vocat *ignorantiam*, ut Ps. 24 7. *Ignorantias meas ne memineris.* Sic Sapient. 5 7 dicunt impii, *Viam autem Domini ignoravimus.* Et in hac epist. c. 5 2 de Christo ait Paulus, *Qui condolere possit iis qui ignorant et errant.*

8. Hoc significante Spiritu Sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum.) *Sanctorum viam* vocat viam, aditum et ingressum in Sancta sanctorum q d. Non poterant Judæi ingredi in Sancta sanctorum, nisi solus pontifex, idque semel in anno, in die scilicet expiationis: ut per hoc significaret Spiritus Sanctus nondum patefactam esse viam et aditum in cœlum, quod repræsentabatur per Judaica Sancta sanctorum, illamque patefaciendam esse per Christum. Primo ergo sicut *Sanctum sanctorum* typus erat cæli vitæque cœlestis et beatæ, ita *Sanctum* typus erat vitæ præsentis per quam tendimus ad cœlum. Secundo, sacerdotes Aaronici, qui accebant in Sancto sanctorum, et tamen ministrabant in Sancto, significabant sa suis sacrificiis non po se viam in Sanctum sanctorum, id est in cœlum, aperire, adeoque viam cœli non fore reserandam, quamdiu prius hoc tabernaculum, puta Sanctum, ejusque lex et cæremoniæ starent et durarent. Tertio, pontifex semel cum sanguine ingrediens Sanctum sanctorum, significabat Christum per proprium sanguinem ingressurum, et aperturum nobis cœlum. Unde Christo in cruce moriente velum templi scissum est. Math. 27 51. quo re indicabatur cœlum antea nubis velatum, clausum et impervium, per mortem Christi pandi et aperiri. Ita Chrysost Theophyl. Anselm. Primas. et Æcumen

9 Quæ parabola est temporis instantis.] Græcum ἥτις, id est *quæ*, Theophyl. refert ad σκηνὴ, id est tabernaculum, q. d Quod scilicet tabernaculum fuit parabola et typus temporis instantis. Sed sive vertas *quæ*, sive *quod*, eadem est apud Latinos tam syntaxis, quam sententia et sensus Pronomen enim *quæ* Latina syntaxi consentire potest cum voce sequenti *parabola*, etsi tabernaculum, quod præcessit, referat et respiciat.

Secundo. per *parabolam* intelligit Apostolus hic typum et exemplar; alioqui proprie parabola est verborum et sententiarum, typus vero et exempler est

rerum. Res ergo veteris tabernaculi, quæ typus erant rerum, non tam futurarum, quam præsentium, sub lege Mosis, vocat hic parabolam.

Tertio, pro *est*, alii ius vertas, *erat* vel *fuit*. Rursum per *tempus instans* nonnulli cum Glossa interlineali accipiunt tempus præsens gratiæ, Christi et christianismi. Verum longe rectius cum Chrysost. et aliis accipias per *tempus instans*, tempus legis veteris, quod, dum fabricaretur a Mose tabernaculum, instabat et incipiebat; adeoque inchoata præsens erat. Unde Chrys. et Syrus, per *tempus instans* intelligunt tempus præsens non Ecclesiæ et Christo, sed tabernaculo et Mosi. Sic I. Cor. 7. 26. *instantem necessitatem* vocavit Apost. præsentem necessitatem. q. d. Fabrica illa et dispositio veteris tabernaculi primi, id est Sancti, atque sacerdotum in illud ingressus, ministerium et occupatio, erant *parabola*, id est typus et repræsentatio, eorum, quæ toto tempore legis veteris quod tum instabat et imminebat, adeoque incipiebat, futura erant: scilicet, significabat quod toto tempore legis in Sancto sacerdotes Aaronici forent occupandi circa victimas bestiarum, thus panes et lucernas, nec unquam viam in Sanctum sanctorum, id est in cœlum, essent patefacturi, illudve ingressuri. Unde idipsum explicans subdit Apostolus.

JUXTA QUAM MUNERA ET HOSTIÆ OFFERUNTUR, QUÆ NON POSSUNT JUXTA CONSCIENTIAM PERFECTUM FACERE SERVIENTEM.] Pro *juxta quam*, græce est καθ' ὅν, id est, juxta quod, scilicet tempus instans legis veteris. Jam καθ' ὅ idem est, quod ἐν ᾧ, id est *juxta quod*, quod idem est quod *in quo*, scilicet tempore legis veteris. Noster tamen Interpres videtur legisse καθ' ἥν, id est, *juxta quam*, scilicet parabolam. q. d. Parabola hæc sive typus tabernaculi similis est, et quasi ex æquo respondet muneribus et hostiis, quæ in isto tabernaculo offerebantur. Nam sicuti ex priori tabernaculo non poterat iri ad secundum, id est, ex Sancto non poterat aliquis laicus vel etiam sacerdos ingredi Sanctum sanctorum: ita hostiæ illius temporis non poterant conscientiam expiare, hominemque in cœlum deducere.

Nota, *juxta conscientiam*, id est, in conscientia. q. d. Hostiæ legales corpus purgare poterant, animam vero et conscientiam expiare et sanctificare non poterant. Secundo, pro *servientem*, græce est λατρεύοντα, id est colentem, qui scilicet illas hostias Deo offerens, iis Deum colebat, Deoque serviebat.

9 et 10. SOLUMMODO IN CIBIS, ET IN POTIBUS, ET VARIIS BAPTISMATIBUS, ET JUSTITIIS CARNIS, USQUE AD TEMPUS CORRECTIONIS IMPOSITIS.] Pendet sententia, atque incompleta in nostro textu; in Græco vero est completa et perfecta: græce enim pro *impositis* est ἐπικείμενα, id est imposita; scilicet munera sive dona et hostiæ. q. d. Hæ hostiæ, hæc munera non expiabant conscientiam, sed tantum erant imposita ad carnem purificandam, donec veniret Christus, qui sacrificia et Sacramenta animam expiantia institueret. Ita Chrysost. Verum Latini constanter legunt *impositis*, quod ad munera referri non potest. Unde Franc. Ribera præpositionem *in* accipit pro *cum*, ut *in cibis* idem sit quod *cum cibis*, totumque hunc versum referendum putat ad præcedentem, ut sit sensus: Munera et hostiæ non possunt perfectum hominem facere solummodo cum cibis, potibus, etc. q. d. Ipsa munera per se infirma sunt, neque habent aliud unde virtutem accipiant, quia cætera quæ in lege præcipiuntur, magna ex parte ad usus ciborum, potuum et oblationum variarum pertinent, quæ cum corporea sint, animam purgare non possunt.

Sed planius et aptius, hic versiculus refertur ad τὸ *servientem*. q. d. Munera et sacrificia legalia non possunt expiare et perfectum facere *servientem*, id est, eum qui Deo servit, Deumque colit, non spiritu et interna pietate mentis, sed tantum *in cibis, potibus*, et aliis *justitiis carnis*, id est Sacramentis et sacrificiis, quæ non conscientiam et mentem, sed tantum corpus et carnem justificant, id est, emundant ab immunditia corporali, et irregularitate legali et politica, quæ homines sic immundos arcebat a templo et convictu hominum.

Dices, Judæi non tantum serviebant Deo in cibis, potibus et baptismatibus, sed etiam in observatione decalogi, et præceptorum tam moralium quam judicialium.

Respondeo. Id verum est, sed Apostolus hic per *servientem*, intelligit Deum colentem. Servitus ergo hæc non sita est in observatione præceptorum moralium et judicialium, sed tantum cæremonialium. In hisce enim consistebat Dei servitus, cultus, et, ut græce est, latria.

Dices Secundo. Judæi non tantum serviebant Deo cibis et potibus, aliisque cæremoniis externis, sed etiam interna fide, spe et charitate.

Respondeo, fuisse aliquos ut Davidem, Samuelem aliosque Prophetas, qui hoc fecerunt; sed hi id non fecerunt virtute legis et judaismi, sed virtute et gratia Christi, sive Messiæ venturi, in quem credebant et sperabant, eaque ratione pertinebant ad novum testamentum, adeoque filii non tam veteris, quam novi testamenti erant, uti fuse docet S. August. l. 3 Contra duas epist. Pelag. c. 4. Judaismus enim, uti purus judaismus est, legemque naturæ (quæ internam Dei dilectionem et cultum dictat) secludit, tantum perscribebat Judæis, eosque dirigebat et cogebat ad cultum Dei externum, ut cæremoniis externis lege Dei præscriptis rite Deum colerent: internam vero pietatem et spiritum non eis dictabat, multo minus afflabat judaismus, sed tantum fides et gratia Christi.

IN CIBIS ET IN POTIBUS.] Cibi immundi et vetiti erant sues, omniaque animalia, quæ non ruminant, aut ungulam non findunt, ut dixi Lev. 11. Sed potus per se et communiter omnibus immundi et vetiti nulli erant uti notat Chrysost. per accidens tamen, et certis personis, v. g. Nazaræis; prohibitum erat vinum et sicera, uti et sacerdotibus tabernaculum ingressuris prohibitum erat vinum. Rursus, si aliquid immundi, puta cadaveris, vas quodpiam mundum contigisset, vas et liquor omnis vase contentus immundus et abjiciendus erat, uti præscribitur Levit. 11 v. 32. et 33.

10 USQUE AD TEMPUS CORRECTIONIS,] id est, usque ad tempus adventus Christi, qui correcturus erat illos ritus legales et carnales, iisque abolitis, eorum loco spiritualem Dei cultum erat inducturus, ut adoraremus Deum in spiritu et veritate, itaque revera in conscientia justificaremur et salvaremur. Sic dicuntur corrigi mores juveniles, non ut permaneant, sed ut

tollantur, et in meliores ac graviores commutentur. Ita Theophyl.

Ubique hic pungit legem veterem Apostolus, eamque infirmitatis et defectus arguit, ut illa Hebræis vilescat, utque non mirentur Deum legem a se datam sustulisse, utpote eum eam tantum usque ad tempus Christi stare et durare voluerit.

11. CHRISTUS AUTEM ASSISTENS PONTIFEX FUTURORUM BONORUM, PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM.] Hactenus explicavit Apostolus tabernaculi fabricam, pontificem, victimas et cæremonias, quasi umbras et typos Christi: nunc eorum allegoriam, per collationem explicat, docetque Christum hisce omnibus adumbratum fuisse, longeque nobilius et excellentius hæc omnia exhibuisse, cum semel ipse Sanctum sanctorum, id est, cœlum, per proprium suum sanguinem ingressus est, in eoque residet, quasi noster æternus pontifex.

CHRISTUS AUTEM ASSISTENS,] scilicet Patri in cœlo. Christus enim post ascensionem in cœlum, semper Patri assistit, quasi advocatus noster, ad interpellandum pro nobis ut futura bona nobis, impetret, inquit Anselm. tuto enim hoc loco urget Apostolus ingressum pontificis in Sanctum Sanctorum, ut ex hoc typo evincat Christum, pontifice veteri adumbratum ingressum cœlum, assistere Patri tamquam pontificem nostrum, ut semper *appareat vultui Dei pro nobis*, uti ipse ait v. 24.

Verum quia græce non est, τῷ *Patri*, sed simpliciter παραγενόμενος, id est, factus vel veniens: hinc *assistens* idem videtur esse quod accedens, vel potius, postquam venit et accessit factusque est pontifex: παραγενόμενος enim est aoristus, quem ut latine, quantum licet, exprimeret noster Interpres, apte vertit *assistens*, id est existens, jam consistens, et tabernaculo, id est Ecclesiæ, astans et ministrans pontifex; et hoc apte cohæret cum eo quod sequitur, *introivit in sancta*. Nam alioqui proprie introire non potest Sancta, qui jam in iis assistit. Significat ergo hic Apostolus, quod Christus accedens et veniens in mundum ad carnem, factus et natus sit pontifex, ad hoc ut per sanguinem intraret in Sancta nobisque æternam redemptionem inveniret. q. d. Christus cum venisset in suum tabernaculum, id est Ecclesiam, in eaque assisteret quasi pontifex futurorum bonorum, non ibi restitit, uti fecerunt pontifices Aaronici, qui toto anno fere tantum in Sancto ministrabant: Christus enim ex Sancto penetravit in Sancta sanctorum, illaque nobis omnibus reseravit.

Unde S. Chrysost. docet Christum fuisse pontificem non solum in cruce, sed statim ab incarnatione et nativitate sua. Et Theophyl. *Non dixit*, inquit, *Factus et electus, sed, Accedens pontifex, hoc est, in hoc ipsum veniens. Non prius accessit, et deinde casu ita veniente factus est pontifex, sed scopus eur in terrom devaniret. pontificatus erat.*

Male ergo aliqui ex hoc loco imaginati sunt, Paulum velle, quod Christus in hac vita fuerit tantum simplex sacerdos, ob humilem ejus statum et vitam: in cœlo vero, utpote jam ingressus in Sancta sanctorum, factus sit pontifex. Christum enim in terris etiam fuisse pontificem, patet:

Primo, quia Christus in terris fuit summus sacerdos legis novæ, ergo fuit pontifex.

Secundo, quia Christus in cruce quasi pontifex totius mundi, obtulit se pro toto mundo in sacrificium, omniumque hominum peccata luit et expiavit.

Tertio, quia Christus instituit nova Sacramenta, novum sacrificium Eucharistieum, novos sacerdotes et pontifices legis novæ. Hæc autem facere nemo potest, nisi pontifex, imo plusquam pontifex.

Quarto, quia Paulus passim in hac epist. et nominatim toto c. 5 Christum in hac vita vocat sacerdotem, id est pontificem, ut ipse explicat, secundum ordinem Melchisedech: nam et Melchisedech fuit pontifex æque ac Aaron, cui opponit Christum pontificem.

Dices, pontificis veteris proprium erat ingredi in Sancta sanctorum: ergo Christi pontificis proprium est per se, suaque virtute ac merito ingredi in cœlum: hujus enim ille erat typus.

Resp. Hæc vera sunt: inde tamen non sequitur Christum non fuisse pontificem in terra, sed in cœlo; imo potius contrarium sequitur. Nam sicut pontifex vetus erat pontifex antequam ingrederetur in Sancta sanctorum, adeoque in ea ingredi non potuisset, nisi jam ante fuisset pontifex: ita et Christus non potuisset per se ingredi in cœlum, nisi jam ante fuisset pontifex in terris. Adde, alia esse munia pontificis novæ legis, qualis est Christus, alia pontificis legis veteris: licet ergo pontifex vetus proprium aliud munus non habuerit (dempta consecratione sacerdotum, hæc enim spectabat ad pontificem) quam semel in anno ingredi in Sancta sanctorum; Christus tamen alia habet munia, ut jam dixi. Verum tamen est, Christum illud munus typicum pontificis veteris, munus, inquam, ingrediendi in Sancta sanctorum, non implesse nisi dum ingressus est in cœlum; et hoc tantum vult docere hic S Paulus: atque hoc tantum forte voluerunt Doctores illi, qui negarunt Christum in hac vita fuisse pontificem.

PONTIFEX FUTURORUM BONORUM,] ut futura bona sua oratione et sacrificio nobis mereretur et impetraret.

Nota Primo *Futura bona* opponit Apostolus tempori instanti vel præsenti, legis v. g. *futura* ergo vocat respectu legis. q. d. Lex habuit Aaronem, suosque pontifices, qui præsentia et terrena bona nobis impetrarent, spiritualia vero et cœlestia bona nobis impetrare non potuerunt; sed hæc bona quasi futura a Christo pontifice expectanda demonstrarunt.

Hinc Secundo, *futura bona* vocat remissionem peccatorum, gratiam, virtutes, ac denique gloriam æternam omnesque dotes et bona tam animæ, quam corporis, quæ in cœlo expectamus: hæc enim proprie *futura* sunt et vocantur.

PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM.] q. d. Pontifex ingressurus Sancta sanctorum transibat per prius tabernaculum, id est per Sanctum: Christus vero per *amplius*, græce μείζονος, id est majus, perfectius et augustius tabernaculum sive Sanctum transivit, ut ingrederetur Sanctum sanctorum, id est, cœlum.

Quæres, quodnam sit hoc perfectius et excellentius tabernaculum, per quod transivit Christus?

Respondent Primo, S Thomas et Anselm. esse cœlos inferiores, per quos transitur ad cœlum empyreum.

Secundo, Catharinus resp. esse B. Virginem, per quam in hunc mundum transivit Christus.

Tertio, Theodor. Primas. et Haymo respondent esse humanam naturam Christi, per quam Deitas, Verbi in hoc mundo quasi transivit.

Quarto, Chrysost. Theoph. OEcumen. et Ribera respondent esse corpus et carnem Christi. Hæc enim est *amplius tabernaculum*, quia in ea est et habitat Deus, Verbum et omnia Spiritus Sancti plenitudo: est et *perfectius*, quia majora facit, quam vetus Mosaicum tabernaculum, et accedentas ad se sanctificat et salvat. Hoc tabernaculum *non est manu factum, neque hujus creationis*: quia caro Christi concepta et formata fuit non opera virili, sed virtute Spiritus Sancti, et sicuti pontifex primum tabernaculum calcabat, ut in secundum ingrederetur; ita Christus carnem suam quasi calcavit, cum eam manibus, impiorum excarnificandam tradidit: itaque per hoc tabernaculum, puta corpus suum, id est, per oblationem corporis sui, at, ut explicans Apostolus subdit, *per sanguinem suum* ingressus est in Sancta.

Hæc expositio satis verisimilis videtur, sed illi obstat, quod Apostolus sanguinem et carnem Christi non opponat tabernaculo illi veteri umbratico, sed sanguini et carni hircorum et vitulorum, quæ in veteri tabernaculo immolabatur; ait enim, *Neque per sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem semel introivit in sancta*. Idque sane exigit ipsa rerum natura, juxta quam caro et sanguis Christi, non recte per tabernaculum, sed recte per sanguinem et carnem victimarum repræsentatur, cum eaque confertur, eique opponitur quasi antitypus suo typo. Quærendum ergo est aliud tabernaculum, in quo Christus sacramque hostiam obtulit, perinde uti Aaronici in suo tabernaculo offerebant suos hircos et vitulos. Secundo, non satis apte dici potest, Christum per suum corpus, quasi per tabernaculum transisse in cœlum, cum per corpus non transierit, sed in eo manserit, adeoque illud secum in cœlos invexerit: ubique enim corpus cum Christo, et Christus cum corpore suo transivit. Rursum tabernaculum quod dicebatur Sanctum, inferri et ingredi non poterat in ipsum Sanctum sanctorum: atqui Christi caro ingressa fuit Sanctum sanctorum, id est, cœlum; ergo caro Christi per tabernaculum quod dicitur Sanctum, repræsentari non potuit in præsenti figura et typo, quo dicitur quod pontifex transians per Sanctum, et ingrediens Sancta sanctorum, repræsentabat Christum, per suum tabernaculum transeuntem in cœlum, in eo enim ponit ut fundat hic Apostolus similitudinem et allegoriam suam; ac proinde singula quæ typo huic inexistunt, antytipo apte applicari, et congrua quadam analogia et proportione respondere debent: illud enim requiritur ad hoc ut allegoria sit apta et solida.

Dico ergo, tabernaculum hoc esse Ecclesiam Christi hic in terris collectam, peregrinantem et militantem, quam fundavit ipsemet Christus: de qua dixit c. 8. 2. *Tabernaculum, quod fixit Dominus et non homo*: hoc enim idem est cum eo, quod hic dicit, *tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis*, puta non humani artificii et fabricationis, uti erat prius tabernaculum fabricatum a Beseleel: apta enim tabernaculum repræsentat Ecclesiam ut dixi v. 2. in qua Christus moriens in cruce se Patri obtulit, quasi victimam pro peccatis hominum; et sicut a Sancto et per Sanctum ibat pontifex in Sancta sanctorum, ita Christus (et nos cum Christo) transivit ab Ecclesia sua hic militante, ad Ecclesiam cœlestem et triumphantem. Nam cum constat Sanctum sanctorum significare Ecclesiam cœlestem, ut consequenter et apposite loquamur, necessario dicendum videtur ipsum Sanctum repræsentasse Ecclesiam terrestrem et militantem. Ita Cajetan.

12. NEQUE PER SANGUINEM HIRCORUM AUT VITULORUM.] uti faciebat pontifex Aaronicus, qui ingressurus in Sancta sanctorum, hircum pro peccatis populi, vitulum pro suis peccatis immolabat, eorumque sanguinem inferens in Sancta sanctorum, illo Sancta aspergebat et expiabat: ut patet Levit. 16. Christus vero non hircorum, sed proprio sanguine Ecclesiam expians ingressus est in Sancta.

SED PER PROPRIUM SANGUINEM INTROIVIT SEMEL IN SANCTA, ÆTERNA REDEMPTIONE INVENTA.] Nota τὸ *inventa*, hæc enim vox significat hanc redemptionem fuisse inexpectatam nobis, et a Christo magno studio dolore et labore partam, quasi gemmam in fundo maris perditam, quæsitam et inventam. Secundo, addit *æterna*, q. d. Levitici sacerdotes singulis annis ingredi debebant Sancta, eaque cum populo expiare, quia eorum expiatio tantum erat temporanea, puta annua: Christus vero semel in cruce expians peccata omnia totius mundi, ingressus est cœlum, ibique gloriosus residet et residebit semper, quia unica oblatione crucis, utpote pretiosissima et efficacissima meruit nobis et obtinuit redemptionem æternam, id est, quæ nullo tempore deficiet, aut minuatur; sed durabit in æternum, vimque suam exeret in omnia sæcula, ut peccata omnium sæculorum expiat et expurget.

13. SI ENIM SANGUIS HIRCORUM ET TAURORUM, ET CINIS VITULÆ ASPERSUS INQUINATOS SANCTIFICAT AD EMUNDATIONEM CARNIS.] Nota. Jusserat Dominus Numer. 19. vitulam, sive vaccam rufam comburi, et combustæ cineres asservari ad expiationem immundorum. Hoc autem ritu fiebat hæc expiatio: cineres hos injiciebant in hydriam, vel vas aliud plenum aqua viva, v. g. fontana, deinde alius quispiam mundus hoc aqua aspergebat immundum, itaque expiabatur; sed ita, ut usque a solis occasum adhuc immundus censeretur.

Unde Secundo, hic *cinis* non *significabat inquinatos ad emundationem* conscientiæ, sed tantum *carnis*, quia non expiabat peccatum, sed tantum tollebat immunditiam legalem contractam ex contactu cadaveris aut alterius rei immundæ: ideoque ab Apostolo hic vocatur carnis vel carnalis immunditia: quia videlicet non conscientiam, sed carnem et hominem externum tantum afficiebat, ut censeretur immundus, ideoque arceatur officiis divinis et templo.

Allegorice, hæc aqua cineralis et lustralis typus fuit sanguinis Christi, ut hic insinuat Apostolus, rursum typus fuit aquæ lustralis sive benedictæ, qua utimur in Ecclesia ad expiationem peccatorum venialium. Nam ut recte argumentatur Alexander I. Pontifex, qui fuit sextus a S. Petro ep. 1. ad omnes orthodoxos: *Si cinis vitulæ aspersus populum sanctificabat atque mundabat, quanto magis aqua, quæ sale aspersa,*

divinisque precibus sacrata est, populum sanctificot atque emundat?

14. Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum Sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo?] *Per Spiritum Sanctum*, id est, Spiritu Sancto cum movente et incitante, ad se sponte suo offerendum Patri, pro peccatis nostris. Nonnulli codices Græci habent διὰ πνεύματος αἰωνίου, id est, Per Spiritum æternum: et ita legit Theod. et Syrus. Verum Chrys et alii legunt uti Noster legit, *Per Spiritum Sanctum*. Notat Ribera hæc accipi posse de Spiritu tam creato, quam creatore, eo quod desit in Græco articulus, qui addi solet Spiritui creatori. q. d. *Per Spiritum Sanctum*, id est per sanctitatem spiritus sui, qua omnium hominum salutem sitiebat Christus, obtulit se pro eis Deo Patri. Verum melius hic accipias Spiritum creatorem. Illa enim in Græco sæpe non habet articulum, ideoque proprie intelligitur, cum dicitur Spiritus Sanctus; ac denique ille est, cui uti Christi conceptio, ita et oblatio ac redemptio, omnisque sanctificatio nostra, tamquam primo omnis gratiæ et sanctitatis fonti tribuenda est.

Ab operibus mortuis.] Id est, a peccatis; quæ fœda sunt coram Deo, uti cadavera, quæque inquinant animam se tangentis, sicut cadavera in lege veteri tangentis se corpus inquinabant, qua de re vide Chrysost. hic in morsii hom. 15.

Ad serviendum Deo viventi.] q. d. Christus emundat nos a peccatis, quæ sunt opera mortua, non tantum ut simus mundi, sed etiam ut simus vivi, ac vivaci spiritu Deo viventi serviamus. Insinuat Apostolus eum qui Deo viventi servire cupit, plane fugere debere peccata, quasi opera mortua, quæ Deo viventi ex diametro repugnant.

15. Et ideo novi testamenti mediator est.] Nota vo *ideo*: dat enim causam cur Christus mediator sit: quia scilicet, uti præcessit, ingressus in Sancta, æternam redemptionem nobis invenit et peperit, dum sanguine suo emundavit conscientiam nostram ab operibus mortuis.

Nota. Christus est mediator novi testamenti sive fœderis et pacti inter Deum et homines Christianos initi. Primo, quia Christus novum hoc fœdus inter Deum et homines conciliavit, et utramque partem, scilicet tam Deum, quam homines, in hoc fœdus deduxit et adunavit Sic fere et Moses dicitur Mediator veteris testamenti, Deut. 5 5 quia internuntius fuit, interpres et quasi conciliator fœderis inter Deum et Hebræos.

Secundo, quia Christus sua vita, passione et morte meruit a Deo hoc novum fœdus, omniaque bona, quæ Deus hominibus hoc fœdere promittit, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, gloriam et hæreditatem æternam, horum ergo omnium mediator est Christus, quia hæc omnia nobis a Deo impetravit et conciliavit. Unde hoc mediatoris opus et officium explicans Apostolus subdit, *Ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis.*

Dices, Christus est novi testamenti institutor, conditor, et, ut Apostolus ait v. 16. *testator*, ergo non est illius mediator.

Respondeo, negando sequelam; utrumque enim verum est. Nam Christus ob causas jam dictas est mediator novi testamenti, quatenus scilicet tamquam medius intercessit, ut tam Deum quam homines in novum hoc fœdus redigeret et colligaret. Est etiam Christus novi testamenti conditor et testator, quia vice Dei et tamquam legatus a Deo missus novum hoc testamentum condidit et instituit; omnia enim illi in manus dedit Pater, ut quidquid Christus circa hoc fœdus statueret et sanciret, ipse ratum haberet. Christus enim in hoc fœdere peregit omnia, egitque tam partes Dei quam hominum: quatenus partes Dei egit, fuit hujus fœderis conditor et testator; quatenus partes hominum egit, fuit hominum advocatus, interpres et legatus, quatenus vero inter Deum et homines medius et conciliator intervenit, eatenus fuit mediator.

Unde Syrus, pro *mediator* vertit מצעיא *metsaia*, id est, dimidiatus factus tum natura, quia scilicet Christus media sui parte fuit homo, media Deus; tum officio, quia scilicet Christus partim Dei, partim hominum in hoc fœdere partes egit, seque medium constituit inter culpam et pœnam nostram, et inter Patris offensam, læsamque justitiam. Christus enim ita egit hominum clientum suorum causam, ut tamen Dei Patris justitiam tueretur, ut scilicet hominum peccata inulta non sineret, sed illa suo sanguine et morte lueret, itaque Patris justitiæ læsæ satisfaceret.

Ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento.] Offendebantur Hebræi passione et morte Messiæ tam probrosa putabantque quod Messias semper vivere, semperque manere deberet. Unde Judæi ad Christum Joan. 12. 34. *Nos*, inquiunt, *audivimus ex lege, quia Christus manet in æternum et quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis?* Legem vocant 8 Scriptu am, puta Psal. 109. 4. *Tu es sacerdos in æternum*. Hinc eis hic demonstrat Apostolus, mortem hanc non fuisse probrum Christo, sed gloriam, utpote quæ Christum fecerit mediatorem et redemptorem; quæque peccata nostra sua virtute expiarit, atque vitam et hæreditatem æternam nobis conciliarit; idque ita exigente et flagitante Patris justitia, quasi Pater Filio dixerit: Si vis me hominibus parcere, o Fili, qui tam graviter in me peccarunt, necesse est ut tu pro eis moriaris, sanguinemque tuum profundas: quia justitiæ meæ, legique et decreto meo æterno de puniendo peccato satisfieri volo Filius vero idipsum acceptavit, et summo jure ad tarunceium usque cuncta nostra debita Patri persolvit: fecitque ut sine metu et nudo (quod aiunt) capite, coram Deo et angelis ambularemus, atque animos spesque nostras in Deum erigeremus.

In redemptionem prævaricationum, quæ erant sub priori testamento.] Ostendit Hebræis veteris testamenti infirmitatem, et necessitatem novi, ac consequenter et mortis Christi. q. d. Christus non tantum redemit et expiavit peccata sui populi et testamenti: sed et veteris, vestrique, o Hebræi, populi et testamenti. Nec enim vestrum testamentum et sacrificia expiare poterant vestra peccata, sed tantum signa erant et figuræ sacrificii et testamenti Christi, qui sua morte et sanguine redempturus erat et expiaturus omnia omnium hominum peccata: tam novi testamenti quam veteris, ac consequenter et legis na-

turæ, quæ utroque testamento infirmior et imperfectior erat.

Repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis.] Hic est finis mortis, redemptionis et mediationis Christi, totiusque novi testamenti a Christo instituti, ut scilicet adipiscamur æternam hæreditatem per Christum promissam. Pro *repromissionem*, græce est ἐπαγγελίαν, id est promissionem: primam enim promissionem æternæ hæreditatis meruit, impetravit et conciliavit nobis Christus, tum quia meruit sua sanctitate, obedientia et morte a Deo Patre, ut ipse nobis propter Christum promitteret æternam hæreditatem; tum quia eadem ratione meruit nobis hujus promissionis executionem et donationem, ut scilicet re ipsa cernamus et nanciscamur hanc æternam hæreditatem nobis propter Christum promissam.

Nota. *Vocatos* vocat tam eos qui sub veteri erant, quam qui sub novo sunt testamento. Rursum τὸ *vocati* potest cohærere cum *æternæ hæreditatis*: nam, ut dixi Rom. 1. 1 τὸ *vocati* est substantivum. q. d. Vocatitii æternæ hæreditatis, id est, ut Syrus vertit, אתקריו לירתותא דעלם *ethkarif leiaretuto dalalam*, id est, vocati et pertinentes ad hæreditatem sæcularem, vel æternam. Simplicius tamen referas τὸ *æternæ hæreditatis*, ad repromissionem: q. d. Ut qui vocati sunt accipiant repromissionem æternæ hæreditatis, id est, ut vocati accipiant æternam hæreditatem sibi promissam, ad quam vocati sunt.

16 Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.] Hoc est argumentum Apostoli, quo probat Hebræos non debere offendi morte et cruce Christi, utpote necessaria nobis, nostræque saluti: ubicumque est testamentum, ibi ut testamentum vim suam sortiatur, necesse est ut morte testatoris confirmetur et sanciatur, adeoque necesse est ut moriatur testator: atqui Christus novum testamentum nobis condidit, estque novi testamenti mediator et conditor: ergo necesse fuit Christum mori, ut morte sua sanciret et confirmaret novum hoc suum testamentum.

17. Testamentum enim in mortuis confirmatum est] *In mortuis*, id est, mortuis testatoribus, vel post mortem testatorum tum demum ratum et confirmatum est testamentum: nam in vivis, seu quamdiu vivunt testatores, possunt semper testamentum suum mutare et revocare: cum alia pacta et donationes inter vivos facta, mox ut facta inita sunt, hoc ipso rata et firma sint, nec rescindi aut revocari possint. Nam *testamentum* (ut dicitur l. 1 ff. de testamentis) *est voluntatis nostræ justa sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri vult*.

18 Unde nec primum quidem sine sanguine (victimarum Exodi 24) dedicatum est.] q. d Ut *primum*, id est, vetus testamentum significaret secundum, id est, novum testamentum, quod scilicet morte testatoris Christi confirmatum est; hac de causa debuit primum hoc testamentum, instar testamenti proprie dicti: morte et sanguine victimarum sanciri, ut significaret morte Christi sanciendum esse secundum sive novum testamentum. Verum sicut primum, sive vetus hoc testamentum typicum erat, ita typicam habuit mortem testatoris, scilicet mortem et sanguinem victimarum quæ repræsentabat mortem testatoris tum Dei tum Christi, ut pluribus dicam v. 20

Nota Pro *dedicatum est* Syrus vertit, אשתררת *estarrat*, id est, confirmatum fuit, robur suum accepit. Ita et Chrys. cum suis. Græce est ἐγκεκαίνισται, id est initiatum est, initium sumpsit, sui novitatem et exordium accepit. Verum quia in rebus sacris hoc initium sumebatur a sacro aliquo et solemni sacrificio, ritu et cæremoniis, quibus res quasi sacrabatur, Deoque et sanctis usibus dedicabatur: hinc ἐγκαινίζειν in sacris significabat consecrare et dedicare: unde encænia vocantur festa dedicationis et consecrationis templi. Ita et hic Paulus vetus testamentum quasi sacrum sanguine victimarum, non tantum inchoatum et quasi inauguratum, sed et dedicatum, id est, consecratum, esse dicit.

19. Lecto enim omni mandato legis a Moyse universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea et hyssopo, ipsum quoque librum et omnem populum aspersit] Nota. Moses vice Dei fœdus cum populo initurus, prælegit populo leges Dei sibi datas, quæ recensentur a cap. 20. Exodi usque ad c. 24 Hæ enim leges erant conditiones fœderis, quod Deus cum Hebræis sancire volebat: populus suo silentio acceptans et annuens hisce legibus fœdus cum Deo iniit, illudque victimarum sanguine sancitum est.

Nota Secundo. Hunc sanguinem victimarum partim in altare, partim in populum sparsit Moses, Primo, ut significaret eum qui fœdus hoc violaret, simili modo sanguine suo et morte violatum fœderis fidem luiturum; altare enim Deum repræsentabat. De hoc fœderum ritu plura dixi 1. Corint. 11. 25. Secundo, quia fœdus hoc, ut dicam v. 20. simul quasi testamentum erat Dei, typusque erat novi testamenti, quod Christus in ultima cœna et in cruce condidit. Hinc sanguis hic in altari aspersus repræsentabat symbolice quasi sanguinem et mortem testatoris Dei: morte enim sancitur testamentum et ultima voluntas testatoris. Rursum sanguis in populum respersus significabat sanguinem Christi in nos aspersum, cujus aspersione a peccatis omnibus eluimur. Hoc enim sanguine suo et morte sanxit Christus suum novum testamentum, omniaque bona illo promissa nobis meruit et impetravit,

Cum aqua et lana coccinea et hyssopo] Hæc omnia, uti et hircorum immolationem omisit Moses, Exodi 24, quia succincte hæc narrat: Apostolus vero partim instinctu Spiritus Sancti, partim ex consuetudine ritus legalis, quam in lustrationibus ejusmodi usurpari solitam tum ex S Scriptura, tum ex ipsa praxi didicerat, hæc ipse supplevit et expressit. Nam aquam sanguine misceri solitam in sacris aspersionibus, patet Exodi 12 22 Idem patet de cocco, sive lana coccinea atque hyssopo, Num 19. v. 6. et 18.

Rursum, cum vitulis oblatos quoque fuisse hircos, patet, quia hircus, utpote suo fœtore apte peccatum repræsentans, offerri solet pro peccato, ut patet Levit. 9. v. 3 et 15. Hirci ergo hi in fœdere et testamento Mosaico pro peccatis populi immolati significabant Christum in cruce pro peccatis totius mundi immolandum. Qua immolatione sancitum est novum Christi testamentum.

Nota. In priscis Hebræorum lustrationibus aqua sanguine adhibebatur, ne sanguis concresceret, sed fieret liquidior et sparsilis, adeoque aspersioni in tantum

populum idoneus. Rursum allegorice hæc aqua et sanguis victimarum figura erant et typus sanguinis et aquæ ex latere Christi effluentis, ac consequenter typus erant baptismi et Eucharistiæ. Aqua enim baptismum, sanguis Eucharistiam repræsentat.

Secundo, in lustrationibus adhibebatur lana coccinea et hyssopus, ut ex eis fieret aspergillum: ad hoc enim peridonea sunt, tum ob suam densitatem, tum ob vim retentivam, quam habent: sunt enim humoris bibula, æque ut spongia. Rursum allegorice lana significat candorem et innocentiam Christi, sive carnem Christi per se candidam, sed ob peccata nostra coccineam, id est, sanguine passionis rubricatam.

Hyssopus vero typus erat charitatis et gratiæ Christi, est enim hyssopus natura sua calidus, unde servit mysterio, suoque calore et fervore Spiritus Sancti ardentissimos æstus, quibus ignescunt piorum mentes denotat.

Secundo, hyssopus typus erat humilitatis et humanitatis Christi, per quem Deus nostram superbiam aliaque peccata sanavit. Est enim hyssopus herba humilis, et, ut docet Dioscorides l. 3. cap. 28. medetur pulmonis tumori, qui superbiæ est symbolum, ut annotavit Rupert.

IPSUM QUOQUE LIBRUM ET OMNEM POPULUM ASPERSIT.] Nec hoc habet Moses, sed supplet Paulus. Hebræi per hunc librum intelligunt Genesim. Sed an Genesis tunc a Mose conscripta fuerit, valde incertum est. Illud certum est, hunc librum non fuisse Genesim, sed Exodum, id est, leges Mosi et populo a Deo datas, a cap. 20. Exodi usque ad c. 24. quas Moses in libro conscripsit, indeque populo prælegit. Hæ enim leges erant conditio fœderis inter Deum et populum ineundi. Patent hæc omnia Exodi 24.

Quæres, Cur librum ipsum sanguine victimarum aspersit Moses?

Respondeo Primo, ut significaret uti fœdus hoc, ita et leges fœderis hoc libro contentas esse sanctas et inviolabiles, adeoque hoc sanguine tam leges quam fœdus ipsum sanciri. Secundo, ut significaret eum qui leges hasce violaret, hanc violationem sanguine suo et morte luiturum. Tertio, ut significaret legem per se infirmam esse ad expianda peccata contra legem admissa, adeoque ad hoc faciendum indigere sanguine non tam victimarum, quam Christi, quem sanguis hic victimarum repræsentabat. Sanguine enim et gratia Christi aspersi non tantum a peccatis omnibus contra legem admissis expiamur; sed et deinceps ad totam legem servandam et perficiendam corroboramur et accendimur.

20. DICENS (scilicet Moses) HIC SANGUIS TESTAMENTI, QUOD MANDAVIT AD VOS DEUS.] Citat Apostolus Exodi c. 24. 8.

Objicies, ibi dicitur, Hic est sanguis ברית *berit* id est *fœderis:* ergo male Paulus hoc loco vertit dicens, *hic est sanguis testamenti*, quod scilicet morte testatoris confirmatur: nam alia pacta et fœdera non confirmantur morte paciscentium, uti vetus pactum Dei cum Hebræis, de quo loquitur Moses c. illo 24. Exodi v. 8. non fuit confirmatum morte Dei aut Hebræorum paciscentium; quomodo ergo Paulus hic ad valorem testamenti hujus adeo urget mortem testatoris?

Ob hoc argumentum Erasmus et Cajetanus censent hanc epistolam non esse canonicam, sed incertæ et dubiæ fidei et auctoritatis: Calvinus vero censet eam non esse S. Pauli: Beza denique asserit eam non hebraice, sed græce esse scriptam, eo quod Hebræum ברית *berit*, non nisi fœdus significat, Græcum autem διαθήκη, tam testamentum, quam fœdus significet: hoc autem loco cum juxta Hebræum vertendum esset, Fœdus, auctor hujus epistolæ verterit, *testamentum*.

Imo Catholici nonnulli putant Paulum hic rhetorum more ludere in voce διαθήκη, ut enim sciret illam Exodi 24. 8. significare pactum, utpote cum ibi respondeat Hebræo ברית *berit*, id est pactum, hic tamen eamdem accipiet pro testamento. Verum sic Paulus ex amphibologia vocis διαθήκης sophisticum argumentum necteret falleretque, dum fœderi et pacto cuilibet tribuit id quod erat testamenti, scilicet ut morte testatoris confirmetur.

Pro responsione, Nota Primo, Septuag. Hebræum *berit* passim vertere διαθήκην, quod proprie testamentum significat, uti vertit noster Interpres; hinc in Scripturis hæc tria, scilicet Hebræum *berit*, Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum* idem significant.

Rursum hæc tria dupliciter accipiuntur, Primo generatim, pro quovis fœdere, pacto et promissione, uti docet S. Hieron. in c. 3. ad Galat. et S. August. in Genesin, locutione 94. Sic capitur passim cum dicitur novum vel vetus testamentum, id est, nova vel vetus Dei ordinatio, dispositio, promissio (quæ alibi dicitur Dei misericordia et veritas) novum vel vetus pactum et fœdus inter Deum et homines initum cum conditione servandæ legis Dei. Hoc enim est Dei cum hominibus pactum: Ergo Deus stipulor et promitto quod ero vobis o homines, Deus et pater, vosque mihi eritis filii et hæredes si legem meam servetis. Sic *testamentum* pro fœdere accipitur Genes. 9. 13. Psal. 54. 21. Psal. 88. v. 4 et 29. Psal. 105. 45 et alibi sæpe. Secundo, hæc tria specifice accipiuntur pro fœdere testamentario, vel promissione testamentaria, quæ maxime firma et certissima est, id est, pro testamento et ultima voluntate, sive dispositione testatoris. Hanc enim proprie significat Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum*: Hebræum quoque ברית *berit*, cum pactum quodlibet significet, recte etiam testamentum sive pactum testamentarium, quod extremum et firmissimum est, significat per synecdochen, qua genus pro specie, præsertim perfectissima et nobilissime, accipi solet.

Nota Secundo, tam vetus Mosis, quam novum Christi testamentum, utraque significatione et utroque modo jam dicto fuisse testamentum. De novo patet: Primo enim novum testamentum fuit novum fœdus Dei cum hominibus per Christum initum. Secundo, quoque novum testamentum fuit proprie dictum testamentum sive fœdus testamentarium et mortuarium: tum quia voluit Deus ad peccata nostra justa satisfactione expianda, ut promissiones novi testamenti de peccatorum remissione, gratia et gloria, sive hæreditate cœlesti nobis danda, sancirentur morte Christi testatoris: tum quia, ut hæc nobis darentur, fuit ultima, summa certissima et firmissima voluntas et promissio Christi, ut hic satis significat Apostolus. Hoc est ergo Christi novum pactum et testamentum: Ego Christus vice et nomine Dei Patris promitto tibi, o Christiane, peccato-

rum veniam, Dei gratiam et amicitiam, ac tandem regnum cœlorum, sub hac conditione, si mihi credas, obedias, et mandata mea usque in finem vitæ serves et impleas. Quæ conditio exprimitur a Christo, Matth. 19. 17. Joan. 17. v. 20. et 24.

Nota Tertio. Hoc fuit vetus Mosaicum pactum et testamentum, ut satis colligitur ex Exodi 24. 8. Ego Deus vobis, o Hebræi, promitto meam opem, benevolentiam et protectionem; legoque vobis regnum et hæreditatem quietam et fertilem in terra Chanaan; si leges meas, cæremonias et judicialia præcepta servaveritis.

Unde patet, etiam hoc vetus fœdus et testamentum utraque significatione et utroque modo jam dicto fuisse διαθήκην et testamentum. De priore patet: est enim pactum cum conditione, ut patet ex formula pacti jam data. De posteriori significatione et modo probatur; quia vetus hoc Mosis fœdus fuit testamentum typicum sive typus testamenti novi; et hæreditas sive regnum Chanaan veteri testamento promissum, typus fuit regni cœlorum, quod in novo testamento promittitur. Rursum, mors victimarum, quibus sancitum fuit vetus testamentum, Exodi 24. typus fuit mortis Christi testatoris, qui sua morte et sanguine sancivit novum testamentum et ultimam voluntatem suam, uti hic explicat Apostolus.

Respondeo ergo et dico, Mosen, cum dicit Exodi 24. *Hic est sanguis fœderis*, intellexisse fœdus testamentarium, sive testamentum typicum jam dictum; ideoque recte Apostolum fœdus illud Mosaicum interpretari hic per testamentum, quia vere fuit testamentum, scilicet typicum. Totum enim vetus testamentum; omniaque quæ in illo facta sunt, erant umbra et typus Christi, rerumque futurarum in novo testamento, adeoque totus scopus et finis veteris testamenti erat adumbrare et præfigurare Christum, ejusque novum testamentum: ita ut totius veteris testamenti ratio, conditio, natura et institutio non fuerit alia, quam hæc ut scilicet esset figura et repræsentatio Christi et novi testamenti. Cum ergo novum Christi testamentum fuerit proprie dictum testamentum, quod morte testatoris, puta Christi, confirmatum est; sequitur et vetus testamentum fuisse typum novi testamenti proprie dicti, ac consequenter ipsum quoque vetus fuisse typicum testamentum, mortuarium et proprie dictum. Qualis enim est res in se, talis est et typus ejus in repræsentatione. Cum itaque novum testamentum in se sit testamentum proprie dictum, sequitur et vetus testamentum, quod novi fuit typus, in repræsentatione, sive typice, fuisse testamentum proprie dictum.

Fuit ergo vetus testamentum mortuarium et proprie dictum, Primo, ob generalem rationem quam affert S. August. in c. 3. ad Galat. v. 17. ubi sic ait: *Omnis Dei promissio et fœdus etiam ad dandam bona terrena*, v. g. terram Chanaan Hebræis, *dici potest testamentum, quia quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad sanciendum sua fœdera et promissa.*

Secundo, ob propriam et specialem rationem, quia scilicet hoc Dei pactum cum priscis Hebræis erat apud Hebræos illos maxima, summa et ultima Dei voluntas, se sanciebatur morte victimarum, quas Deus, quia mori non potest, pro se quasi morti adhibebat, ut earum morte ultimam suam voluntatem quasi testator sanciret. Sic enim hoc vetus Dei testamentum speciem quamdam habebat testamenti proprie dicti et ultimæ voluntatis, quæ sancitur morte testatoris, dum pro Deo testatore immortali moriuntur victimæ Deo consecratæ, quibus hoc testamentum sancitur: Quod ut significaret Moses, partem sanguinis victimarum fudit super altare, Exodi 24. altare enim hic Deum repræsentat. Deus ergo hic suo quasi sanguine aspersus, itaque suo quasi sanguine testamentum hoc obsignare et confirmare videbatur. Et hoc est quod hic significat Apostolus, cum ait: *Unde nec primum* (Mosaicum) *quidem sine sanguine dedicatum est.*

Tertio, maxime proprie et genuine ad mentem Apostoli, vetus testamentum fuit mortuarium, sed umbraticum et typicum, uti jam cœperam dicere, quia vetus testamentum umbra, typus et repræsentatio fuit novi testamenti Christi, proprie dicti, Unde sicut novum testamentum Christi testatoris morte, ita vetus victimarum Dei mactatione, quasi typica Dei et Christi morte sancitum fuit: ut hoc ipso vetus testamentum significaret novum testamentum reali Christi morte sanciendum esse. Hanc esse genuinam mentem Apostoli, patet ex v. 23. ubi concludens ait: *Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium his* (morte et sanguine victimarum) *mundari: ipsa autem cœlestia melioribus hostiis* (puta morte et sanguine Christi) mundari *quam istis.* q. d. Vetus testamentum, quia typus erat novi et cœlestis testamenti, quo animæ a peccatis expiantur, hinc typicis hostiis, morte scilicet et sanguine animalium, sancitum fuit: novum vero Christi testamentum, utpote solidum, sublime et cœleste, quodque animas ipsas a peccatis expiat et expurgat, non nisi nobilissimo Christi sanguine et morte sanciri potuit. Et hoc est quod dixit v. 12. *Christum non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiisse semel in sancta, æterna redemptione inventa.* Rursum quod *sanguis hircorum et cinis vitulæ sanctificet carnem, Christi vero sanguis emundet conscientiam ab operibus mortuis.* Hæc enim mundatio et remissio peccatorum est præcipuum quoddam bonum, quod Christus suo testamento nobis legavit, ac sua morte et sanguine obsignavit et tradidit. Denique hunc esse Apostoli sensum patet ex eo, quod ipse toto hoc capite, adeoque tota epistola urget et explicat ea, quæ facta sunt in veteri testamento fuisse umbras et typos Christi et rerum quæ sunt in novo testamento; ergo multo magis urgere debuit ipsum vetus testamentum, ejusque institutionem et sanctionem fuisse typum novi testamenti proprie dicti, ac consequenter ostendere vetus quoque testamentum typice et repræsentative fuisse testamentum proprie dictum.

Atque hæc est causa, cur Septuag. Exodi 24. 8. et alibi, Hebræum *berit*, non vertant, fœdus vel pactum, sed διαθήκην, id est testamentum, ut scilicet, innuant fœdus hoc Mosaicum fuisse testamentum typicum et figurativum testamenti novi, quod Christus testator sua morte obsignavit.

Hac eadem de causa novum et vetus instrumentum, communiter non novum aut vetus fœdus vel pactum

sed testamentum nuncupare solemus Idem faciunt Græci· quin et Syrus in textu Syriaco S Scripturæ retinuit vocem Græcam διαθηκη, id est testamentum. Habet enim דיתקא *diiatiki:* nam apud Judæos et Syros post Alexandri et aliorum Græcorum imperia, Græca lingua ita usitata et trita fuit, ut multa vocabula ex Græco in Syrum transierint, ut αγρος in אגורסא *aguresa.* Matth. 27. 8 βουλευτης in בולותא *bulauti,* Marci 15. 43 Sic *Evangelium, kephalaion, namusu,* a νομος, id est lex, aliaque multa a Græcis ad Syros traducta sunt Idem patet ex Philone, Josepho et S. Justino Martyre, qui licet Hebræi essent, græce tamen peritissimi fuerunt, citantque Scripturam non Hebræam, sed Græcam Septuag interpretum, quasi tunc vulgatissimam et celeberrimam. Addit Matthæus Galenus, Paulum syriace scripsisse hic *diiatiki,* qua voce Hebræum *berit* reddunt et vertunt Septuag Exodi 24. 8 Putat enim ipse textum Syriacum, qui extat in Bibliis Regiis, esse autographum Pauli Sed id mihi non est verisimile, ob rationes quas attuli initio hujus epistolæ

Quarto, aliam explicationem et causam, cur pro *hic est sanguis fœderis,* uti habet Móses Exodi 24. Paulus verterit, *Hic est sanguis testamenti,* adeoque em vetus fœdus Paulus vocet et interpretetur testamentum mortuarium, et propria dictum, dat hic n. 82 et seqq Franc. Ribera, Quia, inquit, vetus testamentum licet explicite promitteret Judæis bona terrena, tamen implicite sub eis promittebat bona cœlestia et cœlestem hæreditatem, si eatenus non tantum novum, sed et vetus testamentum sancitum fuit morte testatoris Christi; nec enim bona cœlestia cuiquam Sancto veteris testamenti obtigerunt, nisi post et per mortem Christi, quam figurabat sanguis victimarum effusus in institutione veteris testamenti, Exodi 24. Sicut enim in illo veteri testamento per terram promissam filiis Abrahæ, promittebatur cœlestis hæreditas, ita sanguine victimarum promittebatur sanguis Christi, per quem illa danda erat. Verum hoc sensu Christus mediator et testator esset veteris testamenti, cum tamen Apost. asserat tantum novi testamenti Christum esse mediatorem Rursum. Apost. hic docet morte et sanguine Christi tantum novum testamentum esse sancitum, morte vero victimarum sancitum esse vetus, utpote terrestre, imperfectum, infirmum, et explicite temporalia tantum bona promittens et largiens; ergo satis insinuat morte Christi non esse sancitum vetus testamentum. Perpetuo enim hac epistola opponit et anteponit novum testamentum veteri, hocque ab illo elisum et exclusum esse docet. Tacite tamen hunc sensum et causam innuit Apostolus, cum ait Christum esse mortuum, *in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori Testamento, ut repromissionem accipiant æternæ hæreditatis.* Ubi satis insinuat non tantum novi testamenti filios, sed et patres veteris testamenti vocatos esse ad æternam hæreditatem, eamque illis promissam, sed ita, ut non per Mosen, sed per Christum, nec per vetus, sed per novum testamentum esset danda et exhibenda. Atque hac ratione Christus explicite quidem novi testamenti implicite tamen veteris quoque fuit mediator et testator, ut docet Lactant. lib. 4 c. 20. Hanc ergo quartam expositionem implicite insinuat Apostolus: verum quia tertiam non tantum implicite, sed et explicite tradit et perurget, hinc tertia jam data maxime videtur genuina et ex mente Apostoli, ut dixi

Quod mandavit.] Id est quod ordinavit, disposuit, et, ut hebraice est, כרת *carat,* id est, pepigit vobiscum Deus. Sic enim Hebræi omnem Dei ordinationem et dispositionem vocant Dei mandatum et præceptum; ut cum David dicit 2. Reg 16. v. 10. *Dominus præcepit ei* (Semei) *ut malediceret David: præcepit* id est, ordinavit et statuit permittere Semei, ut suam virulentiam et maledicentiam in me evomat, eamque disponit et ordinat ad mei meorumque peccatorum punitionem. Sic Deus dicit Eliæ 3. Reg. 17. 4 *Præcepi corvis ut pascant te; præcepi,* id est, ordinavi, et ordinatione mea efficiam ut corvi pascant te. Rursum proprie, *quod mandavit,* id est, cujus fœderis scilicet conditiones et leges a vobis, o Hebræi, servari mandat et jubet Deus

21. Etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit.] Hoc ipsum rursum omisit Moses, supplet tamen Paulus; itaque factum esse docet Joseph. l. 3. Antiq c. 9.

Nota. Aspersio facta est non eo tempore, quo Deus cum Hebræis fœdus iniit: tunc enim necdum fabricatum erat tabernaculum; sed postea facto, erecto et dedicato tabernaculo.

Secundo, ministerium hic sacrum intelligit, quo ministrabant Deo in victimis et oblationibus, hoc enim significat Græcum λειτουργια.

Tertio, hac aspersione sanguinis expiatum et quasi sacratum est tabernaculum, ut significaretur sanguine Christi expiandam, sanctificandam et quasi consecrandam esse Ecclesiam, quæ verum est Dei tabernaculum.

22. Et sine sanguinis effusione non fit remissio] Jusserat Moses Lev. 4. ut, si quis peccasset, immolaret victimam pro peccato: quod si fecerit, *propitius,* inquit, *erit ei Dominus,* id est, non inferet Deus illi pœnam hujus vitæ, quam alioqui illi inflixisset. Sic ergo per sanguinem victimarum fiebat remissio non culpæ et reatus coram Deo, sed remissio legalis, tollens culpam et immunditiam legalem, pœnamque temporalem. Nam quoad culpam et pœnam alterius vitæ, hæc non tollebatur sacrificio aut prece sacerdotis, cum ne in novo quidem testamento culpa tollatur sacrificio, sed Sacramento pœnitentiæ Culpa ergo tollebatur olim contritione eorum qui peccarant juncta cum fide et spe Christi venturi, ac pro peccatis morituri : cujus fidei et contritionis signum et protestatio erat sacrificium; quod pro se peccantes offerabant. Sed de hac re plura dicam c. 10. 4.

23 Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium his mundari: ipsa autem cœlestia melioribus hostiis quam istis] Per *exemplaria cœlestium,* intelligit Apostolus Mosaicum tabernaculum et testamentum, ac populum ipsum, id est Judæos, omniaque quæ in ipso tabernaculo et testamento erant. Id patet ex voce illativa *ergo* q. d. Dixi vetus testamentum et tabernaculum sanguine victimarum fuisse expiatum et dedicatum, legemque veterem præscribere ut omnia sanguine expientur, et sine sanguine non fiat ulla remissio ; ergo ex hoc legis veteris præscripto, necesse fuit, ut omnia, quæ erant in veteri testamento, tamquam typi et exemplaria rerum cœlestium,

talibus bestiarum hostiis et sanguine emundarentur.

Sed dubium est, quid intelligat Apostolus per *cœlestia* D. Thom Lyran. et Ribera intelligunt ipsum cœlum. Sic enim se videtur exponere Apostolus v. seq. cum ait, *Non in manufacta sancto Jesus introivit exemplario verorum, sed in ipsum cœlum* Si objicias. Cœlum nulla mundatione indiget: Apostolus autem hic asserit cœlestia melioribus hostiis mundari, ergo per *cœlestia* non intelligit ipsum cœlum; Respondent, licet cœlum in se sit mundissimum, ut expiatione non egeat, metaphorice tamen dici cœlum inquinari per peccata, quia peccata nostra eum in cœlum per notitiam ascendunt, sua fama, quasi tetro quodam odore, cœlum ipsum quodammodo contaminant et polluunt: ac consequenter cum peccata ipsa expiontur, cœlum ipsum peccatis ita ut dixi pollutum expiari dicitur. Sic enim dicebatur pollui tabernaculum Mosaicum per peccata Judæorum, ab eisque expiari et emundari sanguine hircorum pro peccato oblatorum. Per peccata enim fiebat injuria tum Deo, tum ipsi tabernaculo, in quo Deus habitabat: sicuti polluitur Ecclesia, dum sanguine aut semine humano, aliove peccato in Ecclesia commisso contaminatur.

Verum hoc satis durum, remotum et coactum videtur. Nemo enim ita loquitur, at nusquam alibi in Scripturis dicitur cœlum ipsum et locus Beatorum, utpote purissimus, expiari aut emundari.

Secundo, hæc expositio est præter mentem et phrasim Apostoli, ut mox patebit

Dico ergo, per *cœlestia* intelligi Ecclesiam, id est, fideles et filios Christi, ex quibus Ecclesia, id est, fidelium congregatio, coalescit et consurgit. Dicitur Ecclesia cœlestis, vel *cœlestia*, quia Ecclesia Christi est quasi cœleste tabernaculum habens cœlestem victimam, scilicet corpus Christi, cœlestem doctrinam, populum denique cœlestia et angelicæ vitæ, cui cœlum ipsum pro mansione et retributione æterna promittitur proponitur et præparatur. Ita Chrys Theod. Theoph. OEcum Primas. Anselm. Haymo et Vasquez, qui sic explicant: *cœlestia* sunt conscientiæ nostræ, quarum emundatio pertinet ad templum non vetus, sed cœleste, puta ad cœlum ipsum. Hancesse mentem S. Pauli, probatur Primo, quia plane hic idem dicit, idque iisdem verbis tam Græcis, quam Latinis, cum eo quod dixit c. 8. 5. ubi ait, *Quia exemplori et umbræ deserviunt cœlestium*: atqui ibi per *cœlestia* intellexit Ecclesiam Christi, ut patet, et omnes fatentur: ergo et hic.

Secundo, quia concludens hunc discursum cap seq. v. 1. sic ait, *Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum*: ubi *umbram* vocat, quod hic *exemplar*: *futura* vero *bona* et *imaginem rerum* vocat id, quod hic vocat *cœlestia*: atqui ibi per *futura bona* et *imaginem rerum* intelligit remissionem peccatorum, aliaque dona et gratias Ecclesiæ a Christo collatas, ut ipse in seq. se explicat: ergo et hic *cœlestia* intelligit, non ea quæ in cœlo, sed ea quæ in Ecclesia sunt.

Tertio, quia omnibus hisce capitibus opponit, confert et anteponit Apostolus Christum Mosi, Evangelium legi, tabernaculum Ecclesiæ, non cœlo q. d. Ex dictis de lustratione veteris tabernaculi et testamenti per sanguinem victimarum, novi vero tabernaculi et testamenti per sanguinem Christi, clarum est necessarium fuisse ut illa quæ sunt veteris tabernaculi et testamenti, tamquam *exemplario*, græce ὑποδείγματα, id est obscuræ quædam picturæ (uti dixi c. 8. 5.) *cœlestium*, id est rerum et fidelium Ecclesiæ. mundarentur sanguine victimarum: ipsa vero *cœlestia*, id est fideles, resque Ecclesiæ mundarentur melioribus hostiis, puta sanguine et sacrificio Christi, tam in cruce peracto, quam Eucharistico, quod in dies in Ecclesia peragitur et repetitur: hæc enim in dies repetita Eucharistiæ mysteria, uti plura dicuntur Sacramenta et sacrificia, ita non una, sed plures dicuntur hostiæ, ut annotavit Ribera

24. Non enim in manufacta Sancta Jesus introivit exemplaria verorum.] Nota. *Exemplaria* hic non vocat Apostolus ipsum vetus tabernaculum et testamentum, eaque quæ in ipso erant, uti vocavit ea v. præced. sed *exemplaria* hic limitat et arctat ad Sancta sanctorum; dicitque Jesum non introisse in Sancta sanctorum vetera et typica, uti faciebant pontifices Aaronici, sed in ipsum cœlum, quod adumbrabatur per vetera illa Sancta sanctorum.

Nota Secundo. Vetera illa Sancta sanctorum vocat Apostolus *exemplaria*, græce ἀντίτυπα, *verorum*, scilicet cœlestium, sive ipsius cœli empyrei, quod est habitaculum Beatorum: hoc enim est verissimum Sanctum sanctorum, cujus antitypum fuit vetus Sanctum sanctorum Mosaicum, quia ex illo hoc expressum fuit, ut illud referret et repræsentaret, uti dixi c. 8. 5.

Nota Tertio. Ut hæc connectantur cum v. præced. vox *enim* dat causam, cur Ecclesiam v. præced. vocarit cœlestem sive *cœlestia* q. d. Ideo vocavi Ecclesiam *cœlestia*, quia Christus in cœlum ingressus, illud Ecclesiæ, id est fidelibus suis, reservavit, ibique quasi pontifex noster semper apparet vultui Dei pro nobis, ut gratiam, virtutes, gloriam, omniaque bona cœlestia nobis impetret. Hoc enim est quod identidem hisce capitibus urget Apostolus, scilicet Christum, sive Messiam nostrum pontificem non debuisse hic in terris manere. et in templo Salomonis semper fungi pontificatu suo, uti putabant et sperabant Judæi, sed peracta hic in cruce redemptione nostra, debuisse cœlum ingredi et resciare, ut ibi ad dextram Dei residens interpellet pro nobis, locumque in cœlis nobis paret. Hoc enim est quod dixit c. 8. v. 1. *Talem*, inquit, *habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, sanctorum minister et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo*: id quod in sequentibus clarius explicat. Rursum idem dixit hoc c v. 12. cum ait, *Christum per proprium sanguinem introisse semel in Sancta. æterna redemptione inventa*. Et v. ult. *Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata; secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.* Rursum c. 10. 12. *Hic*, ait, *unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei* Et concludens v 19. sic ait, *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu Sanctorum* (id est cœli) *in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam et viventem, per velamen, id est, carnem suam, et sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum vero corde*, etc.

Ut appareat nunc vultui Dei pro nobis.] *Ut* scilicet, sicut ait S. Cypr. s. de Baptismo Christi, *semper*

reservatæ in corpore Christi plagæ, salutis humanæ exigunt pretium, et obedientiæ donativum requirunt. Secundo, *ut appareat,* id est, apparendo oret et interpellet pro nobis. Est enim catachresis.

25. NEQUE UT SÆPE OFFERAT SEMETIPSUM, QUEMADMODUM PONTIFEX INTRAT IN SANCTA PER SINGULOS ANNOS IN SANGUINE ALIENO.] Est hic triplex collatio et antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis. Prima, Aaronici ingrediebantur in Sancta sanctorum, Christus vero ingressus est in cœlum. Jam ne Hebræi putent Christum cœlum esse ingressum, hac de causa, ut ibi rursum et sæpius seipsum offerat et immolet Patri, itaque æquent Christum Aaronicis sæpe suas hostias immolantibus; addit Apostolus Secundam antithesin: Aaronici, inquit, quotannis repetebant oblationem, quia infirma et insufficiens erat; Christus vero semel tantum se offerens, peccata omnia abolevit, tum præteritorum, tum futurorum sæculorum, nobisque omnibus æternam redemptionem invenit: Tertia, Aaronici *in*, id est cum, sanguine alieno, puta hircorum et vitulorum, ingrediebantur Sancta: Christus vero per sanguinem proprium ingressus est in cœlum.

26 ALIOQUIN OPORTEBAT EUM FREQUENTER PATI AB ORIGINE.] Probat Christum non sæpe se obtulisse et immolasse, sed unica oblatione æternam nobis invenisse redemptionem; quia cum peccata non nisi Christi redemptoris sanguine expiari possint; si unica ejus mors et sanguinis effusio ad omnia omnium ætatum peccata expianda non sufficeret, sed tantum expiaret peccata sui sæculi: ergo debuisset Christus frequenter pati, singulis nimirum sæculis, ut singulorum sæculorum peccata, sua morte et sanguine aboleret: hoc autem est absurdum

Objicies, Apoc. 13 8. dicitur Christus esse *agnus occisus ab origine mundi.*

Resp. Aretas, Ticonius et alii in illum locum, τo *ab origine mundi,* referunt non ad τo *agnus*, sed ad τo *quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ.* q. d. Ab origine mundi, imo ab æterno, nomina eorum qui adorabunt bestiam, non sunt scripta in libro vitæ, sed mortis, id est, reprobi sunt et damnandi.

Simplicius tamen et planius, referes hæc verba ad τo *agnus*: dicitur ergo Christus *agnus occisus ab origine mundi*, id est, jam olim ab initio et ante omnia quæ in mundo et cum mundo creata sunt; quia ab æterno Christus occisus est, id est occidi decretus, præscitus et prædestinatus. Mors enim Christi ab æterno decreta fuit, hominibusque omnibus sæculis proposita, ut eam credendo, sperando, et per eam poscendo peccatorum remissionem, eamdem impetrarent. Simili phrasi dixit Apostolus, Deum nobis dedisse, id est, dare decrevisse et prædestinasse suam gratiam ante tempora sæcularia, 2. Tim. 1. 9. et Tit. 1 2. Vide can. 36.

NUNC AUTEM SEMEL IN CONSUMMATIONE SÆCULORUM] Aliqui legunt *in consummationem sæculorum*, et per *consummationem* intelligunt perfectionem. q. d. Mortuus est Christus ut omnia sæcula suo sanguine expiaret et perficeret. Verum Græcum συντέλεια passim in Scripturis non perfectionem, sed consummationem et finem significat.

Quæres, quomodo in consummatione, id est, fine sæculorum passus dicitur Christus, cum ab ejus passione jam fluxerint 1600. anni, et multi adhuc fluent usque ad finem mundi?

Respondent Chrysost. et Theophyl. *consummationem sæculorum* vocari illud tempus mundi, quo peccata prorsus invaluerant, et quasi ad summum pervenerant, quod fuit tempore Christi. Unde Nyssenus serm. de Natali Christi, docet quod Christus imitatus sit medicum excellentissimum, qui febricitanti non succurrit, dum febris adhuc increscit et succenditur, sed dum ea totam suam vim exseruit, omniaque sua evomuit et ad summum pervenit: tunc enim illa viribus suis exhaustis defervescere et subsidere incipit: ita enim et Christus tamquam peritissimus animarum medicus expectavit tempus opportunum, ut manum nostro morbo ante non adhiberet, quam universa malitiæ ægritudo se proderet et exsereret, ne ullum mali virus abditum et incuratum relinqueret. Verum hoc sensu, potius dixisset Apostolus, quod Christus apparuit in consummatione non sæculorum, sed peccatorum

Secundo, Ribera sæcula hæc limitat, intelligitque sæcula non quælibet, sed a Deo Patre Christi incarnationi præstituta q. d Cum consummata essent tempora et sæcula, quæ Pater Christi nativitati et passioni præfinierat, tunc natus et passus est Christus. Unde hanc consummationem sæculorum Apostolus vocat Galat. 4. 4. *plenitudinem temporis:* in hac enim ait venisse Christum. Verum quia Apostolus hæc sæcula non limitat, hinc

Tertio, planius accipias ea generatim: ita scilicet, ut omnia sæcula, sive totum sæculum dividas, in sæculum, quod fuit ante diluvium; Secundo, in sæculum, quod a diluvio fuit usque ad Abrahamum; Tertio in sæculum quod fuit ab Abrahamo ad Mosen; Quarto, in sæculum, quod fuit a Mose ad Davidem; Quinto, in sæculum, quod fuit a Davide ad captivitatem Babylonicam; Sexto, in sæculum, quod fuit a captivitate usque ad Christum. Vel brevius et nervosius, sæculum primum est sæculum ante diluvium; sæculum secundum est post diluvium durante adhuc lege naturæ; tertium sæculum est legis Mosaicæ et Judæorum; quartum et ultimum est Christi. Sic OEcum. qui totum tempus ab Adam ad finem mundi dividit in primum, medium et novissimum, et primum esse ait sæculum legis naturæ, medium esse sæculum legis Mosaicæ, novissimum esse sæculum legis Evangelicæ. Voluit enim Deus ut hæc sæcula Christum procurrerent, ut ostenderetur infirmitas legis tum naturæ, tum Mosaicæ; itaque anhelarent homines ad Christum et legem Evangelicam Horum ergo respectu, Christi sæculum est ultimum et consummatio sæculorum omnium præcedentium: quia Christi sæculo nullum aliud succedet usque ad judicium, sed durabit illud usque ad beatum æternitatis et immortalitatis sæculum. Sic hanc consummationem sæculorum Apostolus 1. Cor. 10. 11. vocat *fines sæculorum;* S Joannes epist 1. c 2. 18. vocat *novissimam horam; horam*, id est tempus, sive sæculum, et hoc sensu Prophetæ tempus Christi vocant *novissimum*, quia ultimus hic est mundi status, ultima ætas. Ita vocat illud Isaias c. 2. 2. Michæas c. 4. 1. et alii sæpe

AD DESTITUTIONEM PECCATI] Aliqui hic legunt, *ad destructionem peccati.* Sed melius Biblia Romana et

alii passim legunt, *destitutionem* Nam græce est εἰς ἀθέτησιν, id est, ad rejectionem, reprobationem et profligationem (ut vertit Vatabl.) peccati: ut scilicet peccatum ab omnibus destituatur, rejiciatur, reprobetur et profligetur. Apte ergo vertit Noster *destitutionem*: opponitur enim ἀθέτησις τῷ τεθεῖναι, quod significat ponere, statuere; idem ergo est quod deponere, destituere. Anselm. *destituere* exponit, ita ut idem sit quod deorsum statuere. *Christus*, inquit, *se obtulit ut deorsum statueret peccatum, ne supra nos, sed subter nos esset.* Quæ expositio vera est, sed proprietatem vocis Græcæ non assequitur. Syrus vertit רנבטליה. *dambutteleha*, id est, ut concuteret, enervaret et aboleret peccatum. בטל enim significat ita hominem quassare et enervare, ut vix membrum ullum movare possit.

Per hostiam suam apparuit,] non in terra: ibi enim sute hostiam suam in cruce oblatam natus et vivens per triginta tres annos apparuit; sed in cœlo post mortem et ascensionem apparuit Deo Patri, offerens sanguinem suum, sicut pontifex ingrediens sancta sanctorum apparebat coram Deo residente in propitiatorio, cum sanguine hircorum et vitulorum Respicit enim ad illud, quod dixit v. 24. scilicet Christum introisse in cœlum, *ut appareat vultui Dei pro nobis*, hoc scilicet fine, ut per sua merita et preces, quas offert et repræsentat, gratiam impetret, qua Deus destituat et profliget ab humano genere peccatum, quaque homines gratia hac Dei et tanta Christi pro se passi et morientis charitate præventi et accensi, sponte sua peccatum destituant, repellant et profligent.

27 Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium (supple superest) sic et Christus, etc.] Eximit Hebræis scrupulum et scandalum crucis, dicebant enim: Si hic est Christus et Messias noster, quomodo mortuus est et crucifixus? Respondet Apostolus, hanc communem esse naturæ legem ut omnes homines morti subjaceant; ergo non mirum si Christus mortuus sit, cum hanc legem nobiscum et pro nobis homo factus subire voluerit.

Nota τὸ *quemadmodum*, comparationem exigit. q. d. Sicut omnes homines tendunt ad mortem, et ad judicium; ita et Christus accessit ad mortem accedetque ad judicium, non ut judicetur, sicut cæteri homines, sed ut eos judicet, et fideles suos se expectantes, salvet et beet.

Nota. Secundo, τὸ *statutum est*, nimirum fixo, immobili et indispensabili decreto Dei. Nam, ut ait Eccles. c. 14. v. 12. *Testamentum hujus mundi*, est, *morte morietur*. Ita singulis patribus qui 900. annos vixerunt, additur, *Et mortuus est*, Gen. 5. Pinxit Apelles, inquit Plinius, Alexandrum Magnum tenentem fulgur manu, quasi qui celerrime suo imperio penetrarit ab ortu ad occasum, sed rursum celerrime disparuerit; nimirum, ut de eo canit Juvenalis:

Unus Pellæe juveni non sufficit orbis,
Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur,
Quantula sint hominum corpuscula.

Refert Petrus Alphonsus mortuo Alexandro plures convenisse philosophos, e quibus unus dixit: *Heri totius terræ spoliositas Alexandro non sufficit; nunc trium quatuorve ulnarum spatium ipsi sufficit.* Aiebat alius: *Heri potuit Alexander a morte multos liberare, hodie seipsum non potest.* Alius cum aureum ejus loculum videret: *Heri Alexander ex auro fecit thesaurum; hodie aurum fecit ex ipso thesaurum.* Alius: *Heri Alexander terram oppressit; hodie a terra opprimitur.*

Quid est ergo homo? fortunæ lusus, inconstantiæ imago, corruptionis speculum, temporis spolium, viator transiens, mancipium mortis, mundi ludicrum. Quisquis ergo mortalis es et moriturus, disce mori.

28. Sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata,] *Multorum*, id est, omnium hominum; qui multi sunt, inquit Theophyl. Secundo, pro *exhaurienda*, græce est ἀνενεγκεῖν, quod afferre, perferre et sufferre significat. q. d. Christus in se sustulit et pertulit peccata hominum, dum se quasi victimam pro peccato, et quasi hominum peccatis onustum Patri obtulit in cruce. Ita Chrys. et Theod. Unde Syrus vertit, *et in seipso* דבח *debach*, id est, *immolavit vel sacrificavit peccatum multorum*; ita scilicet ut sacrificando illud omnino removeret et aboleret. Rursum ἀνενεγκεῖν, significat sursum tollere, et consequenter exhaurire: sicut aqua e puteo dum sursum tollitur, exhauritur; aut sicut poculum vini dum sursum ad os tollitur et bibitur, exhauritur: sic Christus calicem passionis et pœnarum nobis debitarum ad os suum sustulit, ebibit et exhausit, itaque culpam omnem absumpsit et abolevit. Hanc significationem secutus est noster Interpres, dum vertit *exhaurienda*. Disce hic, Christiane, per Christi gratiam peccata tibi non esse radenda, non secanda, non carpenda; sed penitus exhaurienda, eradicanda et extirpanda.

Secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.] *Sine peccato*, id est, abolito peccato. Secundo, et melius, *sine peccato*, id est, non ut iterum se offerat quasi victimam pro peccato: ut sit metonymia, qua peccatum idem est quod victima pro peccato. Et hoc apte consentit cum verbis præcedentibus, quibus dixit Christum oblatum esse ad multorum peccata exhaurienda, græce ἀνενεγκεῖν, id est perferenda, luenda et expianda, tamquam victimam pro peccato, uti explicuit Chrys. et Theodor *In judicio*. ait Anselm. *Christus apparebit non ut hostia, sed ut justitia in remunerando*, puta in puniendo et damnando infideles et improbos; et in præmiando, salvando ac glorificando fideles et probos. Quare, o Hebræi, in Christum mortuum et crucifixum credite, constanter in fide Christi persistite, omniaque dura pro ea tolerate, quia brevi veniat Christus ad judicium, ut hostibus vestris perniciem, vobis autem, omnibusque se expectantibus, salutem æternam afferat.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOCET NON HOSTIAS AARONICAS, LICET PERMULTAS, SED UNAM CHRISTI IN CRUCE HOSTIAM EXPIARE PECCATA OMNIA.

PROINDE V. 19. A DOGMATIBUS AD MORES TRANSIENS, INFERT ET URGET HEBRÆOS, UT IN FIDE CHRISTI CONSTANTES SINT, TUM OB TERROREM VINDICTÆ DEI, V. 26. TUM OB PRISTINAM EORUM IN PERSECUTIONE CONSTANTIAM, V. 32. TUM QUIA POST MODICUM VENIET CHRISTUS JUDEX ET LIBERATOR NOSTER, V. 37.

1 UMBRAM enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter; numquam potest accedentes perfectos facere: 2. Alioquin cessassent offerri: ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati, cultores semel mundati: 3. sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. 4. Impossibile enim est, sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. 5. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam et oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi: 6. holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. 7. Tunc dixi: Ecce venio: In capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem tuam. 8. Superius dicens: Quia hostias et oblationes, et holocautomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur, 9. tunc dixi: Ecce venio ut faciam Deus, voluntatem tuam: aufert primum, ut sequens statuat. 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Jesu Christi semel. 11. Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, et easdem sæpe offerens hostias, quæ numquam possunt auferre peccata: 12. hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, 13. de cætero expectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus. 14. Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos. 15. Contestatur autem nos et Spiritus Sanctus. Postquam enim dixit: 16. Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos, post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas: 17. et peccatorum et iniquitatum eorum jam non recordabor amplius. 18. Ubi autem horum remissio: jam non est oblatio pro peccato. 19. Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, 20. quam initiavit nobis viam novam et viventem per velamen, id est, carnem suam, 21. et sacerdotem magnum super domum Dei: 22. accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia mala, et abluti corpus aqua munda, 23. teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem (fidelis enim est, qui repromisit) 24. et consideremus invicem in provocationem charitatis, et bonorum operum. 25. Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, et tanto magis quanto videritis appropinquantem diem. 26. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia, 27. terribilis autem quædam expectatio judicii, et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios. 28. Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus moritur: 29. quanto magis putatis deteriora mereri supplicia: qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit: in quo sanctificatus est, et spiritui gratiæ contumeliam fecerit? 30. Scimus enim qui dixit: Mihi vindicta, et ego retribuam. Et iterum: Quia judicabit Dominus populum suum. 31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis. 32. Rememoramini autem pristinos dies: in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum: 33. et in altero quidem, opprobriis et tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socii taliter conversantium effecti. 34. Nam et vinctis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam. 35. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. 36. Patientia enim vobis necessaria est: ut voluntatem Dei facientes, reportetis repromissionem. 37. Adhuc enim modicum aliquantulum: qui ven-

turus est, veniet, et non tardabit. 38. Justus autem meus ex fide vivit, quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. 39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

1. UMBRAM ENIM HABENS LEX FUTURORUM BONORUM, NON IPSAM IMAGINEM RERUM.] Vox enim probat et dat causam, cur lex legisque sacrificia non potuerint peccata expiare et homines sanctificare, sed id expectandum sit a Christo, Christique sacrificio, uti docuit c. præced. Causa hæc est, quod lex tantum fuerit umbra bonorum futurorum in novo testamento, scilicet justitiæ, gratiæ et salutis dandæ per Christum: umbra autem non est res ipsa, sed tantum umbra rei.

Nota Theodor. et ex Nazianzeno Theoph legi hic tribui σκιαν. Evangelio εικονα. cœlo αληθειαν και το πραγμα id est, veteri testamento tribui umbram, novo imaginem, quia futura bona, quasi imago clare et expresse repræsentat, rem vero ipsam at veritatem tribui cœlo. Verum quia Apostolus tantum comparat legem cum Evangelio; non autem cum cœlo: at quia vult docere Evangelium exhibuisse re ipsa remissionem peccatorum et gratiam, quam lex vetus per sua sacrificia et lustrationes adumbrabat; hinc melius Chrysost. per *imaginem* intelligit veritatem rerum: sive res ipsas. Est enim hic metaphora ducta a pictoribus, qui primo carbone, aut penicillo, rudi modo rem delineant et adumbrant. Unde primam hanc et rudem picturam vocant umbram, quia prima est; rudis et umbratilis tantum delineatio rei, quam postea suis coloribus et pigmentis implent et exornant, ut fiat pulchra et perfecta imago: nec enim pictorum ars habet, quo tendat ulterius, cum in pictura hæc sit ultima eorum manus et perfectio. Sic Deus in veteri lege tantum delineavit rudem quamdam picturam et umbram reconciliationis et justitiæ per tot victimarum sanguinem et expiationem: in nova vero lege hanc reconciliationem et sanctitatem re ipsa expressit, expolivit, et quasi perfectam imaginem nobis depinxit et exhibuit. Unde Syrus pro *imaginem* vertit קנומא *kenuma*, id est, substantiam rerum, quasi umbra fuerit in lege, res vero et corpus quod umbram efficit, sit in Evangelio. Quæ licet alia sit metaphora ab ea pictorum, quam innuit hic Paulus, idem tamen cum illa refert et significat.

NUNQUAM POTEST ACCEDENTES PERFECTOS FACERE.] *Perfectos*, id est, perfecte expiatos, et a peccatis purgatos, justos et sanctos efficere suis hostiis non potest lex.

2. ALIOQUIN CESSASSENT OFFERRI: IDEO QUOD NULLAM HABERENT ULTRA CONSCIENTIAM PECCATI, CULTORES SEMEL MUNDATI.] *Cultores* vocat Judæos, qui suis victimis, lustrationibus et cæremoniis colebant Deum: hoc enim significat Græcum λατρευοντες

Dices, Quæ est hæc consequentia? si vetera sacrificia potuissent expiare peccata, ergo jam cessare debuissent. Excipiet enim aliquis, et dicet expiasse peccata præterito, sed pro peccatis præsentibus at futuris repeti debuisse: alioqui enim pari modo inferam, Sacrificium Missæ expiat peccata præterita, ergo pro futuris repeti non debet.

Respondeo Primo. Apostolum directe loqui de expiatione peccatorum præteritorum, indirecte tamen et consequenter etiam de expiatione futurorum, q. d. Si in priscis sacrificiis fuisset vis et virtus expiatrix peccatorum præteritorum, ergo jam pro iis offerri cessassent, utpote pro quibus semel sacrificatum erat, quæque hoc sacrificio expiata et expurgata erant: atqui pro iis offerri non cessant. Nam quotannis in festo expiationis sacrificatur pro omnibus peccatis populi, non tantum præsentibus, sed et præteritis, uti docet Apostolus v. seq. ergo patet quod in iis nulla fuerit vis peccatorum expiatrix; erant ergo hæc sacrificia tantum umbræ et typi sacrificii crucis, quo Christus peccata omnia expiavit.

Respondeo Secundo. Indirecte, ut dixi, loquitur Apostolus de expiatione peccatorum futurorum. q. d. Si in priscis victimis fuisset via expiatrix peccati præteriti, ergo et futuri, et consequenter si cessassent offerri pro peccatis præteritis, ergo et pro futuris, si in ea relabi aliquem contigisset. Ratio est; quia tota difficultas, quæ est in expiatione peccati, non consistit in præterito vel futuro. Tempus enim parum ad rem facit, sed consistit in gravitate et malitia peccati. Peccatum enim malum quoddam est immensum et infinitum, quia est offensa Dei immensi; ac consequenter virtus expiatrix peccati debet esse immensa et infinita, quod si ergo sacrificium aliquod per se et vi sua sit expiativum peccati præteriti, facile poterit esse et futuri. Virtus enim ejus peccati expiatrix cum sit infinita, tam facile tollet peccatum futurum, quam præteritum

Pro quo Nota. Loquitur Apostolus de sacrificio non applicatorio, sed per se expiatorio peccati, quo scilicet Deo persolvitur lytrum et pretium injuriæ illi per peccatum illatæ. ut scilicet illo sacrificio et victima satis fiat majestati divinæ per peccatum læsæ, et reparetur illius injuria, bono que per peccatum ablatus restituatur. Opponit enim et anteponit Apostolus sacrificium crucis, et victimam Christi sacrificiis Mosaicis, et victimis boum, in eo quod non hæc, sed illud unum fuerit propitiatorium, expiatorium, satisfactorium, et redemptorium peccati: ideoque colligit et concludit illa hujus tantum fuisse umbram at typum. atque adveniente cessare debuisse; utpote in quibus nulla inesset vis ad expiandum peccatum. *Impossibile est enim*, ut subdit Apostolus, *sanguine taurorum et hircorum auferri peccata*.

Hinc sequitur Primo, Apostolum non comperare sacrificium crucis cum Aaronicis, in eo, quod sacrificium crucis fuerit redemptorium et expiatorium; Aaronicum vero fuerit applicatorium; nec enim hac de re erat quæstio inter Hebræos, sive Judæos: sed quæstio erat de paritate, sive pari dignitate Aaronis et Christi, sacrificiorum legalium et sacrificii crucis Judæi enim volebant componere, immo anteponere Mosem et Aaronem Christo, atque sacrificia tamquam expiatoria peccati, justificatoria et sanctificatoria, sacrificio Christi, idque ex eo quod Deus jubens Levit. 4 offerri hostiam pro peccato, subdat v. 20. 26 31. 35. *Et dimittetur ei*, scilicet peccatum, pro quo hostiam obtulit. Illud ergo hic et tota epistola convellere

nititur Apostolus, docetque non Aaronis, sed Christi sacrificium fuisse redemptorium et expiatorium peccati: de ejus vero applicatione non agit hic Apostolus. Cum ergo ait, *Alioquin cessassent offerri*, intellige qua pretia, non qua applicationes pretii; qua redemptoria et satisfactoria, non qua applicatoria. Hac enim de causa cessavit, nec iteratum est sacrificium crucis, quia, ut ait v. 14. Christus *uno oblatione* (crucis) *consummavit in æternum sanctificatos*. De quo plura v. 14.

Hinc sequitur Secundo, Apostolum non conferre hic sacrificium crucis cum sacrificio Missæ, quod non est redemptorium, sed tantum commemoratorium et applicatorium sacrificii crucis; si enim applicationem sacrificii crucis, quæ fit per sacrificium Eucharistiæ, excludere vellet Apostolus, pari modo excluderet baptismum, pœnitentiam, fidem, aliaque quibus applicatur nobis fructus sacrificii crucis; tam enim per baptismum et fidem, quam per Missam applicatur nobis meritum et pretium crucis Christi. Hinc patet solutio objectionis propositæ; sacrificium enim quo comparatur pretium et lytrum peccatorum, quale tantum fuit sacrificium crucis, iterari non debet; Missa vero et sacrificia, quæ hoc pretium applicant, repetitis peccatis repeti debent.

Dices, Instare potuissent Judæi ac dicere. Tua ratio, o Paule, bene concludit, cessare debuisse vetera sacrificia, quia non erant par se expiatoria peccati; sed cur non manserunt saltem ad hoc, ut essent applicationes sacrificii crucis?

Respondeo, Hoc non urgebant tum temporis Judæi, sed si ursissent, respondisset Apostolus, potuisse Christum, si ei libuisset, retinere vetera sacrificia, ut essent applicationes sacrificii crucis; verum noluisse nec decuisse eum, ut hoc faceret. Primo, quia vetera sacrificia carnalia et rudia erant, pro rudi et carnali populo Judaico, nec convenientia spirituali populo Christianorum. Secundo, quia umbræ erant et figuræ crucis, ergo cruce exhibita cessare debebant et evanescere. Tertio, quia decebat ut Christus novus pontifex, novum induceret sacrificium, idem scilicet quoad victimam cum sacrificio crucis, ut nimirum in Missa, corporis Christi pro nobis in cruce oblati, ac consequenter expiationis illius, redemptionis et gratiæ re ipsa participes efficeremur.

Denique ut rem totam paucis complectar, triplicem differentiam sacrificiorum veterum et Christi significat hic Apostolus. Primo, quod vetera uti pontifices honore et officio pares, ita et victimas succedaneas haberent ejusdem pretii et dignitatis: agnus enim par et similis succedebat agno, bos bovi, hircus hirco. Ratio, erat, quia nulla erat victima condigna quæ peccatum expiaret; quod si talis aliqua fuisset, illius victimæ participatio et applicatio facta fuisset per alias victimas minoris pretii; sicut victima crucis redemptoria et expiatoria, nobis applicatur per sacrificium Missæ et per Sacramenta a Christo ad hoc instituta. Secunda differentia est, quod vetera sacrificia non expiarent peccata præterita. Tertia, quod nec futura expiarent, ideoque semper repetebantur; Christus vero sacrificio suo unico pro omnibus omnino peccatis præteritis et futuris expiavit, et pretium condignum obtulit, scilicet corporis sui victimam unam cruentam, quam pro inde iterum offerre non est necesse; sed tantum applicare oportet, non sola fide speciali, ut volunt Novantes; sed timore, contritione, dilectione, Sacramentis, et eadem victima incruenta in sacrificio Missæ oblata, prout Christus sanxit, et Ecclesia ante Lutherum et Calvinum a Christo huc usque docuit et observavit. Ita Chrysostom. Theophylact. OEcum. Anselmus.

3 SED IN IPSIS COMMEMORATIO PECCATORUM PER SINGULOS ANNOS FIT.] q. d. Quod non fuerit in illis veteribus sacrificiis virtus aliqua peccatorum expiatrix, ex eo patet, quod singulis annis in die expiationis non tantum præsentia. sed et vetusta peccata totius anni, pro quibus jam ante sacrificatum erat, repetebantur. Pontifex enim semel in anno in die expiationis peccata toto anno a populo admissa expiabat, cum sanguine hircorum ingrediens et aspergens sancta Sanctorum, ut patet Levit. 16. Ergo sacrificia hæc vetera tantum erant protestationes quædam, quibus protestabantur Judæi se aliud requirere sacrificium, puta Christi, per quod fieret peccatorum remissio: ac consequenter ipsa erant non tam peccatorum remissio, quam accusatio et commemoratio; sive, ut græce est ἀνάμνησις, id est, in memoriam revocatio, ut scilicet homines recordarentur suorum peccatorum, scirentque ea sibi per sacrificia quæ obtulerant non esse remissa, sed ad Christi crucem et sacrificium per fidem et spem recurrerent.

5. IDEO INGREDIENS MUNDUM DICIT: HOSTIAM ET OBLATIONEM NOLUISTI.] Probat novo argumento, testimonio scilicet Psalmi 39. vetera sacrificia non expiasse peccata, non reconciliasse nos Deo, quia Psal. 39. dicit Deus, se nolle, non delectari, non placari veteribus hostiis et oblationibus. Licet enim placeret Deo pietas, obedientia, devotio offerentium has victimas; ipsæ tamen victimæ, puta oves et boves, in se Deo non placebant, nec eum placabant, uti placet et placat Deum Christus in cruce immolatus.

Nota vs *ideo*. q. d. *Quia impossibile est sanguine hircorum et taurorum auferri peccata*, *ideo* Christus ut peccata auferret, veniens, et ingrediens mundum per suam incarnationem et nativitatem, *dicit* Deo Patri: *Hostiam*, scilicet cruentam hircorum et taurorum, atque *oblationem*, scilicet incruentam similæ, vini, panis, olei, etc. *noluisti*. o Pater, sed *corpus mihi aptasti*, quod tibi in sacrificium pro peccato offeram: quare *dixi*, et dico, *Ecce venio*, ecce ego, en adsum, præsto sum, ut faciam voluntatem tuam Deus, ut scilicet me pro peccatis victimam offerem, qua homines tibi reconciliem.

CORPUS AUTEM APTASTI MIHI.] Ita legunt Septuag. emendati per Cardin. Caraffam, et ex Septuag. Paulus, et Syrus hic Ita legunt quoque Ambros. Chrysost. Theodor et August. in Ps 39. v. 7.

Dices, Quomodo ergo Psalm. 39. in Hebræo habetur אזנים כרית לי *oznaim carita li*, id est, aures fodisti, aut perforasti mihi, unde et in Psalm. 39. ex alia editione Septuag. legimus in Latina nostra versione; *aures autem perfecisti mihi*. Et ita legunt ibidem Arnobius, Cyril Euseb. et Hieron. scilicet ὦτα, id est aures, pro σῶμα, id est, corpus. Respondeo. Idem est sensus, sive legas *aures*, sive *corpus* perfodisti; vel perfecisti mihi. Sensus enim est: Fecisti, o Pater, me Christum servum tuum docilem, obedientem et per-

petuum (talis enim servus, Exodi 21. v. 6. solebat aurium perfossione notari) hoc ipso quo formasti humanitatem meam, cum gratia unienis et habitnali, cumque auribus perforatis, id est, cum servitute et obedientia perpetua et difficillima in re durissima, scilicet morte crucis obeunda, quæ obedientia aures magis terebrat quam subula Hinc enim servis perforabatur auris, ut scirent se molesta herorum imperia excepturos, quæ quasi subula auram perforarent. Unde Chaldæus Psalm. 39. vertit, *aures autem ad auscultanda tua præcepta, perforasti mihi.*

Secundo, et melius, Genebrardus in Ps. 39. et Ribera, ac Galenus hic, censent per synecdochen *aures* in Hebræo poni pro toto corpore. Agit enim Psalles eo loco de incarnatione Christi, deque formatione illius corporis, quod quasi victima loco holocaustorum veterum boum et ovium, quæ Deo non placuerunt, Deo pro peccatis immolandum erat, uti patet ex præced. et seq. Continet enim Ps. 39. hac de re quasi dialogismum Dei Patris, et ipsius obedientissimi Filii Christi Domini. Unde et Syrus vertit, פגרא רין אלבשתני *pagra den albastani.* id est, *corpore autem vestivisti me.* Per *aures* ergo corpus intelligitur; nominantur autem aures præ aliis corporis membris, quia agebatur de servitute et obedientia Filii, usque ad immolationem et mortem crucis. Obedientiæ autem et servitutis symbolum sunt aures.

Aptasti] Hebraice כרית *carita*; quod primo, verti potest, *fodisti*, id est, *perforasti.* Ut alludat ad servum cui aures perforabantur, uti dixi. Secundo, Genebrard. et Ribera vertunt, aures et corpus mihi *fodisti*, id est, fodicasti, uti figulus solet argillam fodicare et subigere, ut vas suum afformet: pari modo tu, o Pater, quasi plastes fodicando subigendoque corpus meum, illud plasmasti et aptasti mihi. Tertio, alii vertunt, *fodisti*, id est, emisti, sive acquisivisti mihi corpus, illud scilicet aptando et formando. Simili enim hebraismo dicit Osee c. 3. v. 2. se uxorem *fodisse*, id est emisse, et emendo sibi desponsasse eam in uxorem quindecim argenteis, Quarto et optime, *carita*, id est, excidisti mihi corpus, sicut solent statuæ ex petra, marmore, aliove lapide excindi; Hebræum enim כרא *cara*, uti et כרת *carat*, proprie significat, non tam fodere, quam excindere. Inde enim dicitur מכרה *michra*, id est fovea, fodina, vel caverna excisa: cujus ad instar dicunt Hebræi filios exscindi ex corpore parentum. Unde Isaias c. 51. v. 1. *Attendite*, inquit, *ad petram unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis.* Quod explicans subdit, *Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos.* Ubi, ut interpretatur S. Hier Abraham vocat *petram*, ob fidei firmitatem: *cavernam* vero *laci* vocat Saræ uterum, ex qua excisi sunt Judæi. Hebræi enim familias vocant בתים *battim*. id est, domos: inde בנים *banim*, id est filii, vocantur quasi אבנים *abanim*, id est lapides, ex patre quasi petra, et ex matre quasi fodina excisi et effossi. Sic Christus Daniel. 2. v 34. visus est Nabuchodonosori quasi lapis abscissus de monte, qui statuam quadriformem, quatuor monarchias significantem, prostravit et evertit Sicut enim lapicidæ ex petra excindunt statuas, illasque circumcidunt et concinnant, ut lapidei homines esse videantur, ita Deus ex B. Virgine quasi petra fortissima excidit, composuit et concinnavit tam aures, quam totum corpus Christi. Unde Septuag. pro *carita*, id est fodisti, vel potius excidisti, vertunt κατηρτίσω, id est, apte et congruenter coagmentasti, aptasti, concinnasti et perfecisti corpus meum, ita scilicet ut corporis mei partes et membra inter se, et cum toto corpore apte congruant, planeque aptata et composita sint ad suum usum et finem, scilicet ut in corpore hoc ego Christus Patris mei voluntatem audire, explere, obedire, laborare, prædicare, pati, crucifigi, immolari possim. Unde Chrys. sic explicat: *Corpus autem perfecisti mihi*, id est, perfectum sacrificium fieri decrevisti, et ad illud concinnasti.

6. Holocautomata (hostiæ) pro peccato non tibi placuerunt.] Psal. 39. legitur *non postulasti.* Licet enim ea Judæis præceperis, tamen non ea præcepisti, nec postulasti, quasi ea per se tibi placerent, teque peccatis hominum offensum placarent.

7. Tunc dixi: Ecce venio.] Cum scilicet incarnatus cognovi holocausta boum, hircosque pro peccato tibi non placere, *tunc dixi, Ecce venio;* ut scilicet, pro priscis hircis, bobus et agnis, quæ te placare non poterant, corpus meum, sanguinem et vitam tibi in sacrificium pro peccatis, et redemptionem hominum offeram.

Nota. In ipso Christi adventu et ingressu in mundum, id est, ut explicat D Thom et Anselm. in ipso puncto incarnationis, habuit Christus actum, uti rationis, quo Deum omniaque jam dicta cognovit, ita et voluntatis, obedientiæ et oblationis, quo se et mortem suam, suos labores et ærumnas, omniaque sua Deo in pretium pro nostris peccatis, nostraque salute obtulit, eaque voluntate sanctificati sumus, ut ait Apostolus v. 10. Meruit ergo ex tunc Christus sibi famam nominis sui, et corporis gloriam, nobis autem gratiam et salutem: atque hunc oblationis actum deinceps usque ad mortem continuando, idem hocce meritum suum continuavit; ita ut idem continuo per totam vitam meritus sit Christus, adeoque Christi hæc continuata oblatio et tota vita fuerit quasi unicum continuatum meritum, quod in morte ipsius, ita volente et statuente Patre perfectum est. Ita D. Thomas, et Doctores 3. p. q. 34. a 3.

In capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem tuam] Ps 39. pro in *capite libri*, Hebræa habent במגלת ספר *bimgillat sepher*; quod S Hier. et Vatablus vertunt, *in volumine libri*. id est totius sacræ Scripturæ scriptum est de Christo, uti explicat Theophyl. et Photius. Verum Aquila et Symmachus transferunt, *in involucro, in convolutione libri:* quod Septuag. et ex iis Paulus vertunt, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Id est, *in capite*, vel *in capitulo libri*. Veteres enim loco librorum utebantur longis membranis, quas in cylindrum convolvebant ad caput, vel initium libri, id est, membranæ, easque cum legere vellent, revolvebant et explicabant instar chartarum, sive tabularum geographicarum, quas mappas mundi vocant. Unde Hebræum מגלת *megillat* (a radice גלל *galal*, id est, volvere, evolvere) tam voluminis, sive libri caput et initium, circa quod totus liber convolvebatur, quam ipsum librum, sive volumen, quod ita convolvebatur, significat. Addunt aliqui מגלת *megillat*, pro גלגלת *gulgolet*, quod proprie caput he-

minis significat, et ab eadem radice גלל *galal* descendit, accipi. Sed nusquam alibi ita accipitur: semper enim *gulgolet* caput hominis ob sui convolutionem et rotunditatem, *megilla* vero volumen, sive librum convolvilem significat.

Quæres, in cujus libri capite hæc de Christo scripta sint? Aliqui librum divinæ præscientiæ et prædestinationis accipiunt, in cujus libri initio de Christo scriptum est: Christus enim est principium omnium Dei operum, estque primus omnium prædestinatorum. Unde Symmachus vertit, *in volumine definitionis suæ scriptum est de me.*

Verum alii passim per librum accipiunt Sanctam Scripturam. Hæc enim absolute et antonomastice Hebræis dicebatur liber.

Primo ergo S. Aug. in Ps. 39. per *caput libri* accipit initium Psalmorum, sive Psalmum primum, qui sic incipit: *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte.* Quod licet omnibus justis, Christo tamen vel maxime convenit.

Secundo, S. Hier. initio Traditionum Hebraicarum in Genesin, per *caput libri* accipit initium Geneseos, ubi dicitur, *In principio*, id est, in Filio, ut ipse explicat, *creavit Deus cælum et terram.*

Tertio, S. Chrys. accipit initium Evangelii S. Joannis: ibi enim clare dicitur, *In principio erat Verbum*, etc. *et Verbum caro factum est*. Verum tempore Davidis necdum scriptum erat hoc Evangelium. Hæc autem sunt verba Davidis Ps. 39.

Quarto, Franc. Ribera, per *caput libri* accipit c. 2. Geneseos, ubi scriptum est de Christo et Ecclesia in sensu allegorico: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea,* etc. Nam uti ex latere dormientis Adæ ædificata est Eva, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cum sanguis et aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima Sacramenta, scilicet Baptismus et Eucharistia, figurata sunt. Unde Paulus hæc Geneseos verba citans ad Ephes. 5. et allegorice explicans ait, *Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo et in Ecclesia.* Verum hæc arcta, exilia et obscura videntur.

Dico ergo, *caput* vel *capitulum*, hic idem esse, quod *summum*, q. d. In summa legis, id est, in ipsa lege tota que Pentateucho, totaque sacra Scriptura scriptum est de me. Sic enim c. 8. 1. summam dictorum vocat Apostolus κεφάλαιον, id est *capitulum*. Unde Hebræum במגלת *bimgillat* verti potest *in volumine libri scriptum est de me*, id est, in tota S. Scriptura, ut dixi ex Theoph. et ita explicant Eusebius, Didymus, Theod. Cyrillus in Catena Græcorum, in Psal. 39.

Vel aptius Græco et Syro, quod tamen eodem redit, *caput libri* est ipsum argumentum et index libri. Hunc enim indicem significat Græcum κεφαλὶς. Sic et Hebræum מגלה *megilla*, significat convolutionem circa initium et argumentum libri, ac consequenter ipsum argumentum, indicemque libri significat. Ita Matthæus Galenus hic. q. d. *In capite libri*, id est, in argumento et indice totius Scripturæ, scriptum est de me: non quod vere tale argumentum et indicem habuerint Hebræi, qui ex religione et veneratione S. Scripturæ, nec argumentum, nec quidquam aliud addere voluerunt ipsi textui S. Scripturæ, sed ut sit catachresis et metonymia, qua res dicitur vocari et scribi, cum in se talis est, ut jure et vere ita vocari et inscribi possit. Sic dicitur Isaiæ 9. quod Christus *vocabitur Emmanuel, admirabilis, consiliarius, fortis, pater futuri sæculi, vocabitur*, id est, erit: nusquam enim hisce nominibus vocatus legitur Christus, cum in circumcisione tantum vocatus sit Jesus. Eodem modo ait hic Psaltes, in capite vel argumento libri scriptum esse de Christo: quia sicut argumentum libri in ejus capite et indice scribitur, ita in capite et indice S. Scripturæ est Christus, id est, ipsa S. Scriptura tota pro argumento suo habet Christum, tota circa Christum versatur. Dicit ergo Christus: *In capite libri scriptum est de me*, id est, totus index legis me respicit, tota lex me spectat, suaque sacrificia, et omnia quæ habet dirigit ad meum sacrificium, meamque redemptionem significandam et repræsentandam; adeoque quidquid hisce de rebus scribit et præscribit, propter me scribit et præscribit, ut scilicet ego veniam in mundum per incarnationem, hoc fine, ut tuæ, o Pater, voluntati, hebraice רצונך *retsoncha*, græce εὐδοκία, id est, desiderio et beneplacito tuo satisfaciam, quod est, ut morte mea redimam et expiem hominum peccata, quæ nullis legalibus, aliisque victimis expiari potuerunt. Ita Euseb. Didymus, Theodor. Cyrill. et Genebrard. in Psalm. 39. Sic Ephes. 1. 10. dicit Apostolus placuisse Deo *instaurare omnia in Christo:* ubi pro *instaurare*, græce est ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, ad caput revocare: quasi Christus sit summa et caput, ad quod Deus Pater omnia redigere et revocare voluerit, uti ibi dixi.

Hinc patet Psalm. 39. non de Davide, aut quovis justo, ut volunt Vatablus, Jansen. et Judæi, sed de Christo ad litteram scriptum esse. Christi enim verba sunt hæc: *in capite libri scriptum est de me*, ut explicat S. Paulus hic, et passim Patres.

Tropologice, tota Scriptura inculcat nobis obedientiam; hæc est summa, hoc argumentum totius Scripturæ, sapientiæ et virtutis, ut cum Christo dicamus Deo: *Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam.*

Ut faciam, Deus, voluntatem tuam.] Refer hæc verba, non ad *volui*, quod in Psalm. 39. sequitur, cum dicitur: *Ut facerem voluntatem tuam, Deus meus, volui, et legem tuam in medio cordis mei.* Sed refer ea ad *ecce venio*, scilicet ad hoc, *ut faciam, o Deus, voluntatem tuam.* Patet id ex Græco et Hebræo. Quod ergo interseritur, *In capite libri scriptum est de me*, quasi per parenthesin interjicitur, ad ad utrumque, scilicet tam ad *Ecce venio*, quam ad τὸ *ut faciam voluntatem tuam*, referendum est. Scriptum enim est, Christum in carnem venturum, ad hoc, ut faciat et impleat Dei voluntatem circa hominum redemptionem. Quod deinde sequitur in Psalm. *Volui, et legem tuam in medio cordis mei*, a præcedentibus per hypocolon distinguendum est. q. d. Volui venire in mundum, ad hoc, ut facerem voluntatem tuam, o Pater; volui, et prompta voluntate acceptavi decretum et voluntatem tuam de mea incarnatione et morte pro salute hominum: hancque tuam legem et statutum in medio cordis mei impressi et infixi.

8. et 9. Superius dicens, id est, cum dixisset (scilicet David in persona Christi, Psalm. 39.) Quia ho-

STIAS, ET OBLATIONES, ET HOLOCAUTOMATA, ET (victimas) PRO PECCATO NOLUISTI; TUNC DIXI (scilicet ego Christus, in cujus persona hæc scripsit et dixit David) ECCE VENIO. Hoc clarius significant Syra et Græca, quæ habent τοτε ειρηκεν, id est, tunc dixit; ut sint verba non Christi, sed Pauli, de Christo. q. d. Christus qui paulo ante dixerat, Hostias et oblationes noluisti, quia videbat Deo non placere, nec eum placare, tunc dixit: Ecce venio, ut faciam tuam, Deus, voluntatem: quibus verbis AUFERT PRIMUM, UT SEQUENS STATUAT:] id est, aufert prius vetus, scilicet sacerdotium et sacrificium, per hoc, quod ait, *Hostias noluisti*, *ut sequens*, græce τα δευτερον, id est secundum, scilicet Christi obedientiam et sacrificium, *statuat*; dum subdit, *Tunc dixi*, *Ecce venio*, ut me tibi in cruce immolando, *faciam voluntatem tuam*, o Pater.

10. IN QUA VOLUNTATE SANCTIFICATI SUMUS PER OBLATIONEM CORPORIS JESU CHRISTI SEMEL.] Id est, per hanc voluntatem Patris, quam suscepit et adimplevit Christus offerens se pro nobis in cruce, puta, per victimam non legalem boum et ovium, sed Christi ipsius, justificati et sanctificati sumus.

11. ET OMNIS QUIDEM SACERDOS (veteris legis) PRÆSTO EST QUOTIDIE MINISTRANS, ET EASDEM SÆPE OFFERENS HOSTIAS, QUÆ NUMQUAM POSSUNT AUFERRE PECCATA.] Ne mirentur Hebræi, tot tamque variis assueti sacrificiis et mactationibus, hæc omnia esse abolita per unam Christi immolationem in cruce, illud ipsum inculcat et sæpe repetit, docens causam hujus rei esse, quod legalia sacrificia peccata expiare non poterant, ideoque semper repetebantur: Christus autem unica sui oblatione in cruce, omnia hominum peccata expiavit.

Nota. Pro *præsto est*, græca est ἑστηκε, id est, adstat continue et constanter, scilicet altari et Deo Deique sacrificiis et ministeriis, sicut famuli adstant domino aut regi dum ei ministrant. Hinc Hebræi עמד *amad* id est stare sumunt pro λειτουργειν, id est, sacrificare et sacris operari. *Stare* enim *Coram Domino*, idem est, quod agere sacerdotem aut Levitam, Deoque sacrificare, aut ministrare in aliis sacris functionibus, ut patet Num. 4. 3. Num. 16. v. 16. 2. Paralip. 29. v. 11. 2. Esdræ 7. 65.

12. HIC AUTEM UNAM PRO PECCATIS OFFERENS (προσενεγκας, id est, postquam obtulit) HOSTIAM, IN SEMPITERNUM SEDET IN DEXTERA DEI.] q. d. Christo non est opus pluribus hostiis. Unica enim hostia omnia expiavit, cœlumque sibi et nobis reseravit, ut in eo jam gloriosus sedeat a dextris Dei.

Nota. Opponit sedere Christi, stare vel astare sacerdotum legalium. Stare enim signum est servitutis et ministerii: sedere autem dominatus, cui ministerium exhibetur, inquit Theophyl.

13. DE CÆTERO EXPECTANS, DONEC PONANTUR INIMICI EJUS SCABELLUM PEDUM EJUS.] q. d. Deinceps amplius non ministrabit, non immolabit, non offeret se Christus; sed tantum expectat diem judicii, ut tunc omnes infideles, sibique rebelles subjiciat, conterat, condemnet, itaque plena victoria de hostibus parta in æternum regnet et triumphet. Injicit Apostolus de more, hisce verbis aculeum constantiæ et patientiæ Hebræis ut pro Christi fide spoliationem et exilium fortiter et generose ferant, cogitantes, certoque sperantes brevi hosce suos et Christi spoliatores et inimicos, tam Christi, quam suis pedibus subjiciendos et conculcandos esse.

14. UNA ENIM OBLATIONE, CONSUMMAVIT IN SEMPITERNUM SANCTIFICATOS.] Dat causam, cur Christus jam sedeat a dextris Dei, tantumque expectet, ut inimici suis pedibus subjiciantur. Causa hæc est, quia una sui oblatione Christus omnia consummavit, ut nihil jam ei offerendum, laborandum, perficiendum restet. q. d. Christus unica sui oblatione in cruce *consummavit*, id est, dedit consummatam oblationem, consummatam et perfectum pretium redemptionis et sanctificationis nostræ, quo quasi fonte immenso et inexhausto, semper et usque ad finem mundi, imo in omnem æternitatem valituro; *sanctificatos*, græce τους αγιαζομενους, id est, eos qui sanctificantur, consummet et perficiat, id est, perfecte sanctificet, quasi Deo consecret. Hoc enim significat Græcum τετελειωκε. Ita nimirum, ut, licet infiniti homines nascerentur, et infinita peccata committerent, ad eos sanctificandos non opus esset alia oblatione, sed ad hoc unica hæc Christi in cruce oblatio sufficeret, per cujus applicationem omnes illi ab omnibus suis peccatis perfecte justificarentur et sanctificarentur. Ita Patres, et Concil. Trident. sess. 22. cap. 1. Christus ergo in cruce sanctificatos *consummavit*, quantum est in se, et ex parte sua, id est, consummavit in actu primo. Nam in actu secundo, et re ipsa consummat et perficit nos per baptismum, pœnitentiam, Eucharistiam, aliaque Sacramenta et bona opera, quibus applicat nobis generale et consummatum sacrificium, pretium et meritum suæ crucis. Clarum enim est, quod per solam Christi in cruce oblationem, non omnes infideles, Pagani et peccatores sint justificati; sed requiri, ut hæc Christi oblatio iis applicetur, non per solam fidem, uti volunt Novantes, sed etiam per bona opera, et Sacramenta ad id a Christo instituta, ut omnibus sæculis docuit Ecclesia.

15. CONTESTATUR AUTEM NOS ET SPIRITUS SANCTUS.] Græce μαρτυρει, id est testificatur, testimonium perhibet hujusce rei, scilicet quod remissio peccatorum non a Mose, sed a Christo; non a veteri testamento, sed a novo; non a sacrificiis hircorum et vitulorum, sed ab unica Christi in cruce oblatione, per quam Christus in sempiternum consummavit sanctificatos, sit petenda.

Idipsum probavit jam testimonio ipsius filii Dei, v. 6. et 7. et testimonio Patris v. 13. Pater enim excludens veterem legem, et sacrificia Aaronica, dixit Filio, Ps. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Et post peractum in cruce sacrificium, ascensumque Christi in cœlum, dixit ei. *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Hic illud ipsum probat testimonio Spiritus Sancti, qui per Prophetas, ac præsertim per Jeremiam locutus, hanc remissionem peccatorum per Christum, in novo testamento dandam prædixit et promisit. Hoc Jeremiæ testimonium citavit jam ante Apostolus c. 8. v. 10. ubi illud explicui.

18. UBI AUTEM HORUM (peccatorum) EST REMISSIO: JAM NON EST OBLATIO PRO PECCATO.] *Oblatio*, scilicet quæ satisfiat pro peccato, quaque lytrum peccatorum condignum persolvatur, pretiumque comparetur, cujus

applicatione omnes re ipsa, a servitute peccati et diaboli liberemur, justificemur et sanctificemur. De tali enim oblatione loquitur Paulus, uti docent Patres, et fatetur Calvinus et Beza. Non ergo excludit hic Paulus oblationem Missæ, quæ æque ut fides, baptismus et pœnitentia, hoc oblationis in cruce peractæ lytrum et pretium nobis iterum at iterum applicat, dum iterum et iterum in peccata relabimur.

Perperam ergo et insulse ex hoc Apostoli loco, et ex c. 7. probare conatur Lutherus, Missam esse abominationem magnam, idque se didicisse asserit ab angelo tenebrarum, puta a diabolo, quando cum eo hac de re disputens, ab eo se convictum fuisse fatetur lib. de Missa privata et unctione sacerdotum, quem edidit anno 1534. Argumenta Lutheri et sequacium ejus sunt quatuor, quæ hic breviter repetem et dissolvam.

Primum, Apostolus hac epistola solum Christum statuit pontificem et sacerdotem : ergo non sunt ponendi in Ecclesia alii sacerdotes, ergo nec sacrificium Missæ.

Respondeo ad antecedens, Christum esse solum pontificem, talem scilicet, qui sua victima crucis, pro peccatis omnibus satisfecerit, quique peccatorum sit redemptor. Quo in re nullus Christo succedit honore et officio par, sicut Aaroni successit Eleazarus, Aaroni in pontificatu par et æqualis. Negando est ergo utraque consequentia argumenti : nostri enim sacerdotes non sunt pares Christo, sed Christi vicarii et ministri, qui crucis sacrificium identidem nobis per Missæ sacrificium repræsentant et applicant.

Secundum, Apostolus hac epistola inculcat unicum Christi in cruce sacrificium : ergo nullum est aliud, puta Missæ sacrificium, adeoque Missa injuria est cruci Christi.

Respondeo ad antecedens, Apostolum loqui de universali et omnipotenti sacrificio : illud enim est unicum in cruce peractum, ex quo vim habent nostra sacrificia. Illud enim unicum fuit quasi materia, fons et pretium nostrorum; nostraque illius sunt quasi rivulus, applicatio et repræsentatio continua. Unde patet, Missam non esse injuriam cruci, cum sit crucis assidua commemoratio et commendatio: sacrificium enim crucis nobis pretium comparavit, Missa vero confert nobis hujus pretii applicationem. Alioquin enim Ecclesia, quæ Christi respublica est et lex perfectissima, careret quotidie sacrificio et cultu Dei latriæ solemni et publico. Cum nulla gens, nulla religio, nulla Ecclesia fuerit unquam sine sacrificio ut sacerdotio; quis credat hoc unum a Christo neglectum, cum institueret furmaretque suam Ecclesiam, quasi rempublicam divinam et omnibus numeris absolutam?

Tertium, Apostolus docet ideo vetera sacrificia cessasse, quia quotidie quasi infirma et inefficacia repetebantur: atqui talis quoque est Missa.

Respondeo, Missam non esse talem: illa enim vetera repetebantur eo quod nullam haberent vim expiandi culpam veram, sed tantum legalem et umbraticam. Hæc enim est eorum infirmitas. Repetebantur quoque ut adumbrarent sacrificium Christi, et ut excitarent offerentes ad Christi fidem et dilectionem, ut per eam, remissionem obtinerent. Nostra vero Missæ sacrificia repetuntur, quia in nova recidimus peccata, quæ nova expiatione egent, ex quo nobis applicetur meritum et satisfactio sacrificii crucis, indigent. Tantum enim opponit Apostolus Aaronica sacrificia, Christi in cruce sacrificio, in virtute merendi, expiandi et satisfaciendi, in qua illa fuerunt infirma et inefficacia: Christi vero fuit potens et efficacissimum: non autem opponit aut confert, sacrificium expiatorium, quale fuit crucis, cum applicatorio, qualis est Missa, immo hoc sub illo tacite subintelligit; est enim hoc illi subordinatum, adeoque idem cum illo, quoad victimam. Hanc enim eamdem habet, scilicet corpus et sanguinem Christi, quam tamen in sacrificio Missæ Christus voluit esse certæ et limitatæ virtutis et efficaciæ quoad vim impetrandi et satisfaciendi, cum in cruce fuerit illimitatæ et immensæ.

Quartum est Calvini. Satis, inquit, meritum et pretium sacrificii crucis nobis applicant verbum Dei, fides, et Sacramenta; ergo ad hanc applicationem non est opus Missa.

Respondeo, negando antecedens, Licet enim fides et Sacramenta applicent nobis meritum quoad justificationem, non tamen applicant illud quoad propitiationem: quia sola Missa est sacrificium propitiatorium, quod ex opere operato impetrat gratiam prævenientem, qua excitemur ad fidem, pœnitentiam, et Sacramenta, quibus justificemur, suscipienda. Atque hac de causa toties repetit et inculcat hic Apostolus, quod Christus assistat Deo, ejusque vultui pro nobis appareat, quod sit sacerdos æternus, quod interpellet pro nobis, quod offerat sua dona et hostias, quæ sane jam alia non sunt, quam sacrificia Missæ; quæ ipse quotidie per sacerdotes a se institutos offert, ut docent Patres omnes, et Concilium Tridentinum loco citato.

Ubi adverte. Sacramentorum est justificare, sacrificii vero est propitiare, sive Deum propitium reddere; ut scilicet peccatorum incipiat misereri, eisque gratiam prævenientem et excitantem largiatur. Eucharistia ergo sive Missa, qua sacrificium est, impetrat nobis gratiam hanc prævenientem atque simul impetret remissionem pœnæ peccatis debitæ, insuperque culpæ venialis. culpam autem mortalem per se non tollit aut abolet, nisi in eo, qui bona fide nescientes se esse in culpa mortali Missam celebraret. huic enim Eucharistia culpam mortalem remittit, primamque gratiam et justitiam confert, sed id facit non qua sacrificium, sed qua Sacramentum est. Unde peccator laicus peccatum suum ignorans, et bona fide Eucharistiam sumens, pari modo ex ea peccati remissionem primamque gratiam et justitiam consequitur.

19. HABENTES ITAQUE, FRATRES, FIDUCIAM IN INTROITU SANCTORUM, IN SANGUINE CHRISTI.] Id est, per sanguinem Christi non autem per sanguinem hircorum et vitulorum legis veteris. Incipit hic secunda epistolæ pars, qua Apostolus more suo a dogmatibus, transit ad mores Hebræorum efformandos. Hactenus enim docuit eos, veram fidem, justitiam et salutem petendam esse a Christo, non a lege: jam hortatur eos ad constantiam in eadem fide et pietate Christiana, ne scilicet ob Judæorum persecutiones, odia, et bonorum expilationes, ab ea desciscant. Ita Theophyl.

Nota *Fiduciam in introitu*, vel, ut græce est, εἰς τὴν εἴσοδον, id est, in introitum, *sanctorum*. vo

cat Apostolus spem introeundi in Sancta sanctorum, id est, in cœlum. Ita Theophyl.

Posset Secundo, sic explicari cum nonnullis. q. d. In ipso Christi introitu in Sancta sanctorum, id est in cœlum, habemus spem nos etiam in illud introituros.

20. QUAM INITIAVIT NOBIS VIAM NOVAM, ET VIVENTEM PER VELAMEN, ID EST, CARNEM SUAM.] Pronomen *quam* cohæret cum *viam novam* refertque *introitum sanctorum*. Unde aliqui ex Græco clarius hic vertunt et legunt *quam*, scilicet *introitum*: sed Latina syntaxi eadem est sententia et sensus, sive vertas *quam*, sive *quem*. Hic enim introitus non est aliud, quam via in cœlum. Via enim in cœlum est initium introitus in cœlum et introitus in cœlum est complementum viæ in cœlum.

Secundo, Vatablus in voce ὁδὸν, id est *viam*, subaudiens κατὰ paulo clarius ita vertit, *cum habeamus libertatem introeundi in Sancta per sanguinem Jesu, ea via, quam dedicavit nobis.*

Tertio, Syrus hæc ita trajicit: *Habemus fiduciam in introitu ædis sanctæ, et viam vitæ* (id est, ad vitam et salutem æternam) *per sanguinem Jescuo, quam initiavit nobis.* Sed hæ versiones licet in se claræ sint, verba tamen Græca invertunt et distorquent: unde Latina nostra versio planissima est, et ad verbum Græco respondet, juxta explicationem jam datam.

INITIAVIT,] ἐνεκαίνισεν, id est innovavit, primus calcavit et inivit, vel etiam dedicavit aliisque communem fecit, ut vertit Vatabl. Inde enim Encœnia vocantur, dies dedicationis. Primus ergo Christus viam in cœlum initiavit, quia primus illam ingressus est, itaque ex invio viam fecit, eamque nobis stravit et complanavit. Alludit enim Paulus ad eos, qui primo vias obnivem aut similem causam invias ineunt, calcant, eas que secuturis pervias efficiunt, uti faciunt in Alpibus incolæ: quod gallice dicimus, *Il nous a frayé le chemin;* et flandrice, *Hy heest ons den wegh gehabent.* Hoc enim est viam initiare, et initiando complanare, aliisque communem et perviam efficere.

VIAM NOVAM.] Pro *novam*, græce est πρόσφατον, id est recentem, novam, nullius pede hactenus calcatam.

ET VIVENTEM.] Id est permanentem, seu perpetuæ efficaciæ, vigentem semper et florentem.

Secundo, *viventem*, id est, quæ ad vitam æternam ducit. Unde Syrus vertit, אורך דחיא *urecha dechaie.* id est, viam vitæ.

Tertio et optime, *viventem*, quia hæc via vivens et animata est caro Christi et Christus ipse, qui dicit, *Ego sum via, veritas et vita.* Per velamen enim erat via in Sancta sanctorum; velamen autem hoc significabat carnem Christi, ut subdit Apostolus Sicut ergo per velamen discissum vel divisum, quasi per viam apertam et patefactam ibatur in Sancta sanctorum; ita per carnem Christi in cruce discissam, quasi per viam imus in cœlum. Itaque sicut via Alpium vocatur via per Alpes, ita via velaminis vocatur via per velamen. id est, per carnem Christi. Quare via in cœlum est caro Christi passa, sive Christus ipse passus, quam fide et spe, quasi duobus pedibus incedimus et calcamus, dum credimus et speramus per Christi passionem, nos perventuros ad remissionem peccatorum, justitiam, sanctitatem et salutem: itaque hac via recta pergimus et tendimus ad cœlum. Præclara S. Ambrosius in Psalm. 118. sermon. 5. *Creatus,* inquit, *Christus secundum susceptionem carnis, ut redimeret creaturas creatus, ut vias mihi demonstraret æternas, quibus homo redire possit ad Dei regnum. Ergo quia principium est viarum Dei, hoc principium sequomur. Prius viam novi ingressus est testamenti, ut eam sterneret nobis. Si jejunamus, ante nos ille jejunavit. Si pro nomine ejus sustinemus injurias, prius ille sustinuit pro nostra redemptione, cervices suas posuit in flagella, maxillas suas in palmas: ascendit crucem, ut doceret mortem non esse metuendam. Denique quasi præcedens ait Petro: Tu me sequere: et ideo Petrus cursum consummavit, quia secutus est Christum,* etc.

PER VELAMEN, ID EST CARNEM SUAM.] Hinc patet velum, quod erat ante Sanctum sanctorum, eaque velabat, significasse allegorice carnem Christi, idque apposite. Primo, quia carne Christi velabatur divinitas illius, sicut velo hoc velabatur Deus sedens super Cherubim in Sancto sanctorum Ita Ansel. et alii Patres.

Secundo. quia per carnem Christi patefactum est cœlum, sicut per velum in altum sublatum patefiebant Sancta sanctorum; cujus rei typo velum hoc in passione Christi scissum patefecit Sancta sanctorum, ut significaretur per carnem Christi in passione discissam, viam et aditum nobis esse reseratum in cœlum, uti jam dixi. Ita Chrysost.

21. ET SACERDOTEM MAGNUM SUPER DOMUM DEI.] Repete et supple *habentes. Domum Dei* vocat cœlum, ut vult Theoph. vel potius Ecclesiam, tam militantem, quam triumphantem Utrique enim præsidet et imperat Christus.

Notat hic Paulus tria bona Christianis per Christum data. Primum, est fiducia accedendi ad Deum. Secundum, via strata in cœlum. Tertium, pontifex et advocatus ipse Christus. Na quis enim timidior diceret: Fateor iter esse stratum, sed quomodo terribilem iræ Patris. In quem peccavi, conspectum subibo? occurrit Paulus: Ne timeas, inquit, habes Christum pontificem, qui te inducet, et propitium tibi Patrem efficiet. Unde infert, dicens, *Accedamus cum vero corde*, etc.

22 ACCEDAMUS CUM VERO CORDE, IN PLENITUDINE FIDEI, ASPERSI CORDA A CONSCIENTIA MALA, ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA.] Nota *Cor verum* vocat cor sincerum. non fucatum, quod Hebræi vocant נאמן *neeman*, id est fidele, verum, sincerum.

IN PLENITUDINE FIDEI.] Id est, cum plena fide græce est, ἐν πληροφορίᾳ πίστεως Quod Secundo, cum Vatab. verti potest, cum plena persuasione, certitudine et firmitate fidei, ut dixi Roman. 14 5. Tertio, Syrus vertit, בתוכלנא דהימנותא *batuchalana dehaimanuta*, id est, cum fiducia fidei, id est, cum fiducia fideli, sive quam parit recta, plena et certa fides.

ASPERSI CORDA, id est, in cordibus et mentibus nostris lustrati sanguine Christi, eoque emundati. A CONSCIENTIA MALA.] Id est, a peccatis, quæ conscientiam malam et vitiosam efficiunt. q. d. Puris cordibus accedamus ad Deum. Metonymice enim ponitur *aspersio*, pro purgatione et puritate, quæ per aspersionem efficitur. Alludit ad aspersionem sanguinis, qua fiebat legalis expiatio, ut dixi c. 9. v 13. Pari enim modo interna animæ expiatio fit per aspersionem, id est,

applicationem sanguinis Christi in baptismo. De baptismi enim aspersione et emundatione loqui Apostolum, patet ex sequentibus.

ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA.] Aquam baptismi vocat *mundam*, id est, purgantem et mundantem. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselmus. Non bene ergo id nonnulli negant: nam aqua quæ jam corpus emundat, non est alia, quam aqua baptismi. Alludit ad aquam expiationis, ex cineribus vitulæ rufæ confectam: Judæi enim immundi, si ea corpus abluerant, legaliter mundabantur, mundique censebantur. q. d. Sicut Judæi immundi aspersi aqua expiationis, eaque emundati, munde, religiose et fidenter accedebant ad Deum in suo tabernaculo et templo habitantem: ita multo magis nos, qui per baptismum non solum in corpore, sed etiam in anima abluti sumus, idque per applicationem sanguinis Christi, quam facit baptismus, puro jam corde et corpore, sancte et alacriter ad Deum accedamus.

23. TENEAMUS SPEI NOSTRÆ CONFESSIONEM INDECLINABILEM.] *Confessionem spei* vocat fidem, fideique professionem, qua baptismum accepturi Hebræi recitantes Symbolum de more, professi sunt se credere in Christum, et per Christum credere et sperare carnis resurrectionem, et vitam æternam in cœlo. Vide dicta c. 3. v. 1. Evangelium ergo est confessio nostra. Pari modo Mahomet suam fidem et legem vocavit arabice אלקראן *alcoron*, id est confessio, a radice קרר *karar*, id est confessus est eo quod in Alcorano descripserit fidem et legem, quam omnes Mahometani confiteri et profiteri debeant.

Hanc ergo fidem fideique confessionem quæ spem jam dictam excitat et acuit, vult Apostolus servari *indeclinabilem*, id est, firmam et inconcussam; quæ non vacillet, non nutet huc illuc, nec declinet a recto rectaque fide, etiam urgentibus et impellentibus persecutionibus.

Secundo, ut Anselmus *indeclinabilem*, id est, quæ deorsum non inclinetur, ut deprimatur et devergat ad cupiditatem opum, rerumque terrenarum; sed semper quasi ignis more suo sursum acclinet et assurgat, tendatque ad desiderium et prosecutionem bonorum cœlestium et æternorum, quæ sunt objectum hujus fidei, confessionis et spei. Unde subdit Apostolus:

FIDELIS ENIM EST, QUI REPROMISIT.] Deus scilicet, qui hæc bona cœlestia, uti promisit, ita fideliter ea vobis conferet et præstabit, si et vos vicissim illi fideles et in fide Christi constantes perseveretis, pro eaque bona terrena contemnatis, et, si opus sit, perdatis et profundatis.

24. ET CONSIDEREMUS INVICEM IN PROVOCATIONEM CHARITATIS ET BONORUM OPERUM.] Pro *in provocationem*, græce est, εἰς παροξυσμόν, id est ad exstimulationem. q. d. Homines vitiosi considerant vitiosa aliorum exempla, ut ea imitentur; vos vero, o Hebræi Christiani, considerate mutua Christianorum exempla charitatis, aliorumque bonorum operum; quæ vos provocent et incitent non ad invidiam, sed ad imitationem, ut scilicet pro omnibus vestris tam negotiosis, corporalis et inanibus legalibus observantiis, observetis et exerceatis tantum officia et actus charitatis, aliarumque virtutum, sicut alios Christianos videtis facere. Quemadmodum enim ferro acuitur, et lapis lapidi allisus ignem elicit: sic anima animæ comminuans, ad eadem ipsam incitat, ut charitate ardeat, sicut et ipsa ardet, ut notat Chrysost. et Theophyl. tanta vis est exempli. Et quis dubitet in illo nascentis Ecclesiæ fervore Christiano virtutum fuisse fervenitissimam contentionem?

25. NON DESERENTES COLLECTIONEM NOSTRAM, SICUT CONSUETUDINIS EST QUIBUSDAM.] Pro *collectionem*, græce est ἐπισυναγωγήν id est aggregationem, ut vertit Vatablus et Erasm. Per *aggregationem* et *collectionem* hanc, Apostolus Primo, intelligit Ecclesiam. q. d. Ne deseratis, o Hebræi, per apostasiam aut hæresim Ecclesiam Christianam, cui aggregati estis, et in qua collecti et compacti estis, quasi in unum idemque corpus Christi mysticum. Timebat enim Apostolus, ne Hebræi metu et persecutione Judæorum, ab Ecclesia ad Synagogam et Judaismum deflecterent: hinc ad eos in fide et Ecclesia Christi confirmandos identidem eos ad constantiam adhortatur, hicque, uti dixi initio epistolæ, finis et scopus est totius epistolæ. Unde et subdit: *Voluntarie enim peccantibus* (apostantibus) *nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccato hostia.*

Secundo, per *aggregationem* et *collectionem* hanc intelligit Apostolus cœtus Ecclesiæ, et conventus fidelium, ad sacram synaxim, et ad verbum Dei precesque publicas: hos ergo conventus vult Apostolus a Christianis diligenter frequentari; tum ut publice fidem suam profiteantur, Deumque colant, et publicas ei laudes et gratiarum actiones persolvant; tum ut in iis invicem excitent et provocent ad charitatem et bona opera, ac præsertim ad constantiam in fide, instante persecutione. Illi enim publici et mutui congressus mire fovent fidem et charitatem, quæ in secessu et separatione diuturniori languescit. Sic enim S. Ignatius, in suis epistolis asseela et sectator S. Pauli, paulo post Pauli tempora, Ephesios et Smyrnæos cohortatur; ut frequentent hos cœtus Ecclesiasticos, et causam reddit, *Quia*, inquit, *confirmabunt vos*: ac minatur, si ab iis se subtrahant, fore ut excidant a fide et charitate. Ita quoque explicant S. Chrysostom. Theodor. Theophyl. OEcumen. Hic sensus connexus est et subordinatus priori: qui enim Ecclesiæ cœtus negligunt et deserunt, facile quoque urgente persecutione, Ecclesiam ipsam, fidemque Christi deserunt et abnegant.

Male ergo Novantes hunc locum torquent contra vitam eremiticam. Apostolus enim loquitur de iis, qui Ecclesiam, vel ob metum, vel ob desidiam negligunt aut deserunt: non autem loquitur de iis, qui turbam sæculi et secularium conversationem, pietatis, puritatis et contemplationis studio fugiunt. Adde, Eremitas omni sæculo solere diebus Dominicis et festis ad sacras synaxes, preces et collectiones spirituales in Ecclesiam convenire, eaque quæ ibi audierant, in eremum redeuntes per hebdomadam meditari et exercere.

SICUT CONSUETUDINIS EST QUIBUSDAM.] Insinuat Apostolus aliquos tepidiores et torpidiores, a fide et Ecclesia Christi metu Judæorum defecisse, ut notat Theodor. ideoque reliquis eamdem apostasiam metuens, eos tota epistola ad constantiam animat et corroborat.

SED CONSOLANTES.] Græce παρακαλοῦντες, id est consolantes, vel etiam exhortantes, scilicet singuli, non

tantum seipsos, sed alios, uti scilicet alter alterum in persecutione soletur, exhortetur et instiget tum ad constantiam in fide et Ecclesia Christi, tum ad conventus Ecclesiasticos et cœtus fidelium frequentandos; quibus in fide et Ecclesia Christi fovemur et confirmamur: nam illo tempore, prout persecutio fervebat, aut sedabatur, hic illicve fiebant conventus et synaxes. Vult ergo Apostolus ut quisque proximo horam et locum conventus indicet et admoneat, ad eumque cohortetur et excitet. Id exigit filum orationis Paulinæ; et colligitur ex S. Ignatio et Chrysostomo jam citatis. Id fecisse Martyres primis trecentis Ecclesiæ annis patet passim ex eorum Actis. Vult autem Apostolus ut alter alterum ad hoc excitet, proponendo tum alia, tum vel maxime spem gloriæ et retributionis æternæ brevi consequendæ. Hoc enim est quod subdit:

Et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem.] Græce την ημεραν, id est, illum diem, scilicet judicii et excidii tum orbis, tum urbis Hierosolymæ sub Tito et Vespasiano: quæ antonomastice dicitur *dies*, in qua hostes vestros Judæos extrema ultio, vos vero plena laborum et afflictionum omnium manet merces et retributio. Nam ex acrimonia persecutionum, bellorum, tumultuum, ac præsertim ex abominatione desolationis, quam brevi visuri estis, aliisque signis prædictis a Christo, Matth. 24. facile videre potestis, o Hebræi, sensim magis appropinquare, imo instare hanc diem excidii urbis Hierosolymæ. Agite ergo, durate modicum in persecutione; quoniam appropinquat redemptio vestra.

Nota. Alludit Paulus ad verba Christi, Matthæi 24. v. 33 et Lucæ 21. v. 28. ideoque æque ac Christus confuse et mistim loquitur de die judicii et excidii tam orbis quam urbis, eo quod Apostoli, et post eos alii Christiani putarent eodem tempore fore excidium urbis et orbis. Putabant enim Jerusalem cum templo diruendam esse in glorioso Christi adventu et regno, quod erit in fine mundi, et excidio orbis. Id sibi colligere videbantur ex dictis Christi, Matth. 22 7. et 8. et Matthæi 23. v. ult. et penult. sed non recte, ut ibi dixi. Christus tamen et Paulus, ut eos in metu et spe contineant, eos in hoc errore relinquunt.

26. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia.] Galenus ex Clemente Alexand. l. 2. Stromat. putat Apostolum loqui de quolibet peccato, quod voluntarie, et ex certa scientia committitur, atque asserere quod omne tale ægre remittatur. Verum ex circumstantiis patet Apostolum tantum loqui de peccato apostasiæ: dat enim hic causam cur dixerit versu præcedenti non esse deserendam collectionem nostram, quia scilicet, si id faciamus, non relinquetur nobis hostia peccati hujus expiatrix: ergo per *voluntarie peccantes* intelligit deserentes collectionem, id est, cœtus Ecclesiæ, ipsamque Ecclesiam. Unde pro *peccantibus*, græce est αμαρτανοντων, quod cum Ribera verti potest, *deficientibus* vel *desciscentibus*, scilicet ab Ecclesia et fide, quam sponte capessiverunt. Peccatum enim Hebræi vocant subinde אשם ascam, id est delictionem vel defectionem.

Secundo, id patet ex eo, quod ait, *Peccantibus post acceptam notitiam veritatis*, q. d. Peccant hi, quia fidem agnitam deserunt. Sicut enim in veteri testamento apostasia ad idola, ita in novo testamento apostasia a fide ad judaismum vel infidelitatem antonomastice est et dicitur peccatum.

Tertio, id patet ex v. 29. ubi ait, hos peccantes filium Dei conculcare, et sanguinem testamenti pollutum ducere, et spiritui gratiæ contumeliam facere; quia videlicet Christi redemptionem Christumque negant, itaque tam Christo quam Spiritui Sancto ingrati et contumeliosi sunt.

Quarto, quia v. 32. et seqq. hortatur eos ad constantiam in fide et Ecclesia Christiana. Sensus ergo Apostoli est, q. d. *Voluntarie peccantibus*, peccato scilicet apostasiæ, sive desciscentibus voluntarie a Christo, et collectione nostra, id est Ecclesia, non *relinquitur*, id est ægre et vix relinquitur, *hostia pro peccato*, qua peccatum illud expient: tum quia tales apostatæ plane indigni sunt venia, tum quia sua certa malitia et infidelitate claudunt fontes divinæ misericordiæ.

Adde, proprie et rigide apostatis Hebræis a Christo ad judaismum deficientibus nulla relinquebatur hostia aut veniæ spes: quia talibus in tali statu manentibus, nec Christus, utpote quem abnegant, nec alius Messias venturus, utpote qui nullus est; nec legis sacrificia, utpote infirma et jam abolita, prodesse poterant. Tales ergo Hebræos (qualibus hic loquitur Apostolus) non hostia, non venia, sed terribilis tantum Dei ultio manet.

Nota. Chrys. Ambr. Ansel. et Theoph per *hostiam pro peccato*, intelligunt baptismum; quia baptismus est figura mortis Christi, qui fuit hostia pro peccato. q. d. Voluntarie peccantes post baptismum, nullo amplius baptismo expiari possunt. Sed hoc durius et coactius est, estque præter mentem Apostoli. Apostolus enim sic peccantibus ait nullam relinqui hostiam, sed tantum terribilem Dei vindictam. Jam si per hostiam baptismum intellexisset, excipere potuisset aliquis dicendo, sic peccantibus non relinqui quidem baptismum, non tamen ideo Dei judicio et vindictæ eos reservari; quia medium quid iis relinquitur, videlicet pœnitentiæ Sacramentum, quod est quasi secunda post naufragium tabula.

Hinc patet, perperam hoc loco abusum esse Novatum, cum docuit lapsis negandam esse pœnitentiam et veniam; maxime cum ipse non tam negaret pœnitentiam coram Deo, lapsosque, si pœniterent, Deo reconciliari posse, quam contenderet ab Ecclesia non admittendos esse lapsos, etiamsi pœniterent, ad communionem, communemque Ecclesiæ societatem.

27. Terribilis autem quædam expectatio judicii, repete, *relinquitur voluntarie peccantibus*, et apostatantibus, et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios.] Græce est πυρος ζηλος, id est, ignis zelus et æmulatio.

Ubi nota prosopopœiam: quasi enim ignis tam conflagrationis mundi, quam inferni, esset animatus, essetque quasi bellua, puta leæna quædam irritata et exacerbata, furensque ad sui vindictam, ita tribuit illi Paulus sensum et zelum vindicandi peccata in communem Deum admissa. Zelum ergo ignis vocat ignis vehementiam et impetum ulciscendi, quo ignis hic quasi naturali quodam zelo gloriæ Dei accensus, ulciscetur et puniet acerrime peccata et injurias in Deum dominum et creatorem suum admissas. Ita Chrysost. et

Theophyl. Simili prosopopœia Sapiens Sap. 5. v. 21. *Pugnabit*, inquit, *cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directe emissiones fulgurum, et tamquam a bene curvato arcu nubium extermina-buntur* (id est, emittentur et ejicientur, scilicet hæc jacula fulgurum in impios) *et ad certum locum insilient, et a petrosa ira* (græce ἐκ πετροβόλου ὀργῆς, id est, ex ira lapidatrice, vel saxorum jaculatrice) *plenæ grandines mittentur* (id est, vibrabuntur. Alludit ad catapultam veterum, qua saxa vel in mœnia, vel in hostes conjici solent) *excandescet in illos aqua maris* (vide hic zelum maris) *et flumina concurrent duriter: contra illos stabit spiritus virtutis* (ventus validissimus) *et tamquam turbo venti dividet* (λικμήσει, id est eventilabit) *illos: et ad eremum perducet* (ἐρημώσει, id est, desolabit, desolatam faciet) *omnem terram iniquitas illorum*. Ubi Nota, hæc quæ hic impiis comminatur Sapiens, bis obventura. Primo, paulo ante judicium universale: tum enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas et præcursores, ut patet toto c. 8. et 16. Apocal. et c. 9. 4.

Secundo, statim post judicium. De hoc enim tempore proprie loquitur Sapiens v. 16. et 17. qui proxime præcedunt, et v. 4. Videtur ergo dicere hic Sapiens, quod data et lata a Christo sententia damnationis in reprobos, mox omnia elementa in eorum vindictam assurgent, quasi lictores et administri Christi domini ac creatoris sui, scilicet cœlum, ignis et aer, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos, grandines; mare, effervescendo et exundando, ut eos cum terra absorbeat et obruat; terra, sub pedibus eorum hiando, ut corpora et animas eorum deglutiat, et deturbet in infernum. Vide quantus hic sit zelus ignis et creaturarum omnium pro Deo creatore ac domino suo pugnantium, ejusque offensas et injurias vindicantium.

28. Irritam quis faciens (ἀθετήσας, id est, cum quis contempserit, violaverit, et, ut Syrus, דעבר *daabar*, id est, qui transgressus fuerit) legem Moysi, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus (convictus) moritur.] Probat argumento a minori ad majus, scilicet ex pœna mortis proposita iis qui unum præceptum Mosis repudiassent et transgressi essent, gravissime puniendos eos qui totam Christi legem abjecerint, ab eaque apostataverint.

29. Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est?] Ambros. et Theophyl. putant hæc dici de iis, qui indigne suscipiunt Sacramenta.

Secundo, Galenus et alii putant hæc dici de quovis peccato mortali, quod fideles admittunt: per hoc enim implicite et interpretative contemnunt, et quasi conculcant gratiam, redemptionem, mortem et sanguinem Christi. Verum, ut probavi v. 26. loquitur Apostolus proprie de apostatis a Christo, Christique fide et collectione, id est Ecclesia. Hi enim proprie Christum Dei filium, ejusque sanguinem, quo novum fœdus ac testamentum inter Deum et homines de æterna hæreditate eis danda sancitum est, quoque in baptismo abluti et sanctificati sunt, conculcant et pollutum ducunt, dum eum, quasi res inutilis, profana, nulliusque momenti, imo falsa et ficta foret, contemnunt, abnegant, abjiciunt: et hoc ipso *Spiritui gratiæ*, id est, Spiritui Sancto, qui est auctor gratiæ in Christi baptismo acceptæ, quæ eos Deo gratos, sanctos, Deique amicos et filios effecit, *contumeliam faciunt*.

Nota. Pro *pollutum*, græce est κοινὸν, id est communem. Jam *communem* phrasi Hebræa idem est, quod immundum et pollutum. Nam talia erant illa, quæ communia erant Gentibus, sive quibus Gentes incircumcisæ et immundæ communiter utebantur; ut dixi Rom. 14. 14. ita Chrysost.

Secundo tamen, *communem* hic proprie accipi potest. q. d. Tales apostatæ æstimant Christi sanguinem quasi communem sanguinem, qui non differat a sanguine hircorum, taurorum, vel aliorum hominum. Unde Syrus vertit, *et æstimaverit sanguinem testamenti* עיך דכלנש *ach deculnas*, id est, tamquam cujuslibet alterius, scilicet hominis.

30. Scimus enim qui dixit: Mihi vindicta, et ego retribuam.] q. d. Ut sciatis tales apostatas gravissime puniendos, scitote et cogitate Deum esse terribilem; utpote qui dixit Deuter. 32. *Mihi vindicta*, scilicet competit. Vide dicta Rom. 12. 19.

Quia judicabit.] Beza vertit, *gubernabit*; sed perperam: agitur enim hic de ultione, non de gubernatione. *Judicabit* ergo, id est puniet et plectet: sic et alibi sæpe sumitur per metonymiam.

31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis.] Est emphasis in epitheto *viventis*, q. d. Deus noster non est saxum, non idolum, uti sunt dii Gentium qui oculos, aures, manus habent, sed lapideas, quibus nihil sentiunt: Deus enim noster est *vivens*, ac consequenter tangitur, et sentit apostasiam a se, et apostatarum in se injurias iisque irascitur, easque vindicat et punit.

Secundo, *vivens* est Deus, quia immortalis et æternus in perpetuum vivit et viget, ut numquam ipsius oculos, memoriam aut manus effugare possis. Ita Theophyl.

32. Rememoramini pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum.] Hactenus excitavit Apostolus Hebræos ad constantiam in fide, terrore judicii et gehennæ, nunc quasi sapiens orator, ut notat Theophyl. terrorem hunc lenit: et quo suavius in eorum animos influat et persuadeat, urget eos alio argumento, petito a laudibus Hebræorum, et prima illorum in fide constantia. q. d. Hactenus fortes in persecutione perstitistis: pergite non alios, sed vos ipsos imitamini, aspicite primam vestram constantiam, cucurristis bene, ad medium stadii pertigistis, exiguum agonis restat; palma vobis est ante oculos, est pene in manibus, nolite eam apostatando abjicere, aut prodigere. Hoc enim non tantum pudendum sed et stultum ac stolidum foret.

Illuminati.] Id est baptizati; baptismi enim effectus est, mentem illuminare Christi fide: cognitione et gratia. Unde S. Dionysius et Græci patres baptismum vocant φωτισμόν, id est illuminationem. Vide dicta c. 6. v. 4. q. d. Paulus, initio baptismi et conversionis vestræ, o Hebræi Christiani, generose a Judæis vexationes, irrisiones, spoliationes et exilia pertulistis: tirones tanta præstitistis, quid ergo decet vos jam viros et milites, tot annos in Christi militia exercitatos facere et præstare?

33. ET IN ALTERO QUIDEM OPPROBRIIS ET TRIBULATIONIBUS SPECTACULUM FACTI.] *In altero*, id est, in altera parte, hoc est, partim. Græcum ταυτα respondet Hebræo זה ze, quod sæpe ponitur pro בזה boze, id est, in hoc, hoc est hac parte.

Posset Secundo, το τουτο referri ad παθηματων quod præcessit, ut intelligatur, τα κατα, q. d. κατα τουτο παθημα, id est, secundum hanc passionem, hoc est, secundum hoc genus passionis, nunc opprobria pertulistis; secundum aliud vero genus passionis, aliis tal a patientibus compassi estis

SPECTACULUM FACTI.] Id est, publice infamati, et quasi rei plectendi per theatrum traducti estis, publice ab omnibus quasi in theatro irrisi estis: hoc enim significat Græcum θεατριζομενοι. Idem enim est, quod θεατρον εγενηθητε id est theatrum, sive spectaculum, facti estis, uti rei ad leones, bestias, ignes, aliaque supplicia damnati publico theatro spectantur. Hac enim significatione 1. Cor. 4. 9. ait Apostolus *spectaculum*, græce θεατρον, id est theatrum, *facti sumus*.

IN ALTERO (id est partim) AUTEM SOCII TALITER CONVERSANTIUM (talia opprobria et tribulationes patientium) EFFECTI.] q. d. Vos, o Hebræi Christiani, multa a Judæis ob fidem Christi passi estis, et simul quasi socii, animo favistis et compassi estis, reque ipsa, consilio et opere juvistis alios Christianos, tam Judæos, quam Gentiles, qui ob eamdem Christi fidem, sive in Palæstina, sive extra eam, tam a Gentilibus, quam a Judæis, opprobria, tribulationes et vincula passi sunt: adeoque in illis vos passi estis, quia ipsorum ærumnas et passiones per compassionem, vestras fecistis, itaque eas sensistis, ac si vos ipsos tetigissent. Agite ergo, pergite et persistite in hac vestra patientia, fortitudine et constantia.

34 NAM ET VINCTIS COMPASSI ESTIS.] Noster enim Syro legit δεσμιοις, id est *vinctis*. Jam legunt δεσμοις μου, id est vinculis meis, quibus scilicet ego Paulus Romæ a Nerone vinctus fui, compassi estis. Ita Chrys. Theoph. et OEcumen. Compassio hæc non verbalis nec mentalis tantum, sed realis fuit Sic enim misericordes divites pauperibus compatiuntur, cum eorum miseriam data stipe levant.

Mira fuit Christianorum charitas et beneficentia in Martyres Christi causa vinctos, ut patet non tantum ex Tertulliano et Cypriano, sed etiam ex ipso Luciano in Peregrino: ubi narrat, quod Peregrinus hic licet infidelis esset et hypocrita, hac tamen de causa Christianum se finxerit, et carceri pro fide Christi se obtulerit, ut eleemosynis fidelium tam largis potiretur.

Ita Clemens l 5. Constit. Apost. c. 1 jubet ut fideles Martyribus et vinctis pro Christo subveniant suis opibus. *Sin vero*, ait, *aliquis non habet, jejunet, et cibum ejus diei portitus destinet sanctis Si vero potest rebus suis omnibus divenditis, ex custodia eripere, beatus et amicus Christi erit.* Et mox: *Quod si isti* (vincti pro Christo) *tales sunt, ut eis Christus testimonium coram Patre tribuat*, non *debet pudere vos ire ad eorum carceres: hoc enim si feceritis vobis vice martyrii habebitur; quod illi quidem re ipsa martyrium subierunt experiendo, vos vero aliter, nempe voluntate prompta, tamquam facti socii certaminis illorum. Talibus enim ait Dominus: Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, etc. *Esurivi enim, et dedistis mihi manducare: in carcere eram, et venistis ad me.*

ET RAPINAM BONORUM VESTRORUM CUM GAUDIO SUSCEPISTIS.] Cum scilicet bona vestra publico magistratus Judaici edicto, eo quod Christiani essetis, fisco addicta sunt.

Ita Wandali duo sub Genserico rege Arriano sæpius confessores, comitante matre, contemptis omnibus divitiis, cum Clericis ad exilium perrexerunt, ad quod eos mittebat Hunericus.

Ita Muritta Diaconus, et quingenti Clerici Carthaginensis Ecclesiæ ab Hunerico bonis spoliati, et in exilium trusi; cum Episcopis Arrianis suggerentibus, ductores sive tortores auferrent eis id quod Christiani ad victum largiebantur, quisque eorum alacer cantabat: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudum oportet me ad exilium pergere: quia Dominus novit esurientibus cibum porrigere, et in deserto vestire.* Ita Vict. Utic l. 3. Wandal.

Ibidem alios memorat, qui bonis spoliati et in exilium acti, cum gaudio canebant: *Hæc est gloria omnibus Sanctis ejus*. Sic itur ad astra. Festinemus ad coronas nobis a Deo in cœlo paratas.

Inter alios memorabilis fuit Saturus, cui cum Hunericus post promissa multa minaretur ni fieret Arrianus, se domum ejus, substantiam, filios et familiam distracturum, atque uxorem ipso præsente camelario in conjugium traditurum; cumque uxor hæc audiens conscissis vestibus, soluto crine, cum filiis et infantula quam lactabat, ad mariti genua concideret, diceretque: *Miserere mei simul et tui, miserere communium liberorum dulcissime conjux. Non subjaceant conditioni servili, quos claros reddidit prosapia generis nostri. Non subdar camelario, quæ mihi inter coævas semper plaudebam de Saturo meo.* Respondit Saturus quasi alter Job: *Tamquam una ex insipientibus mulieribus loqueris. Formidarem mulier, si sola esset hujus vitæ amara dulcedo. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit uxorem filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus* Quid ultra? discedente muliere cum filiis rejecta, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt, inquit Victor l. 4. Wandal

Hæ veterum coronæ: audi pares hujus ævi, anno 1613. in Japonia gravis in Christianos exarsit regis et principum ira ac persecutio. Christiani permulti etiam e prima nobilitate bonis omnibus privati in exilium expulsi sunt. Hanc mulctam adeo ipsi non defugere, ut exultantes bonis cederent, quin et ultro Gubernatori nomina sua deferrent, seque Christianos esse profiterentur. Rex licet eis indignans ob fidem Christi, constantiam tamen admirans laudavit: quinimo quemdam capitaneum qui bonis mutuos regi cesserat, et fidem abdicarat, torve intuitus, ejusque vilem et abjectum animum increpans, officio et militari cingulo spoliavit, bonisque privavit. Christiani ut se magis obarmarent, sodalitatem Martyrum instituerunt,

ad quam mox tria capitum millia sese aggregarunt. Hujus prima lex est: *Si pro fide Christi bona adimantur, hoc spolium forti et libenti animo toleráto* Secunda: *Pari constantia et animo exilium et mortem pro christianismo excipito.* Quocirca plures eorum quod verbis professi erant, re ipsa præstiterunt. Arimæ regulus cædi Christianorum tribunal erexerat, diem dixerat, mox ad viginti Christianorum millia ultro se Arimæ stiterunt, ut se Christianos profiterentur, et martyris tum spectarent, tum oblrent. Territue tyrannos cessit, et paucorum nera suum furorem se tiavit. Ex illis octo vivos ■remari jussit; inter eos erat pater et mater cum filio et filia. Filia Magdalena nomine, virgo viginti annorum, exultans in mediis flammis, carbones ardentes capiti imposuit (quod apud Japones magnæ reverentiæ est signum) ut se prunis illis quasi purpureis rosis, aut candentibus carbunculis coronaret: frater ejus Jacobus duodennis solutis igne vinculis, prunas quas viceral festinus calcans, ad matrem pariter ardentem gratulabundus accurrit, terque sanctissima Jesu et Mariæ nomina contentiori voce inclamans, beatæ matris gaudia cumulans, ad ejus letus extinctus concidit.

Audi Anglicana, quæ partim ex Didaco de Yepes Episcopo Turiasonensi lib. 2. hist. de Persecut. Anglic. partim a viris fide dignis testibus oculatis accepi.

Duas e tribus bonorum partes viduæ nobilis, quod hæreticorum templa frequentare nollet, fisco hæretlei addixerunt: cumque ipsa ab amicis adjuta, a fisco bis terque propriam domum agrosque conduceret, et paulatim ditesceret, bis terque duabus bonorum partibus rursum spoliata est, quod ipsa miro eum gaudio lætitiaque tulit.

Alius magnam pecuniarum summam, quæ ad vitam sustentandam sola restabat, apod amicum Catholicum deposuerat, quam repertam abstulere satellites (*Pon-suivantes* vocant Angli) Ipse certior de rapina factus, sublatis in cœlum manibus gratias maximas Deo egit, quod ex illa hora eum in suum patrocinium, curam et providentiam suscepisset, solumque dolebat quod pecuniæ quantitas amissa major non fuisset.

Alia fœmina primaria uxor Gulielmi Lacei, gloriosi postmodum Martyris, qui bona omnia, præcipueque munia. eo quod hæreticorum templa non adiret, gaudens amiserat; post direptionem bonorum per pauperem et inopem vitam ducebat, tanta eum lætitia, ut Deo pro tanto beneficio dignas gratias se agere non posse affirmaret; eo quod una cum bonis superfluas curas, sollicitudines, et mundanas obligationes ei abstulerat, vacuumque tempus ad æternam animi salutem comparandam hac ratione concesserat, et quamvis ob assiduas persecutiones domicilia terrasque mutare crebro cogeretur, tanto tamen gaudio et consolatione fruebatur, ut a Deo instanter peteret, ne exiguas suas ærumnas in hac vita remuneraretur, sed dolorem aut infirmitatem aliquam corporalem ad magnum animi gaudium temperandum, et peccata sua dum viveret, purganda, dignaretur immittere. quod divinitus ei præstitum est: sex enim vel septem ante obitum annos continuis gravissimisque doloribus et infirmitatibus exercita fuit, quas ipse summa animi æquitate et alacritate sustinuit.

D Franciscus Tregianus antiquæ et nobilissimæ familiæ, quod R. D. Cutbertum Maynum Seminarii Duaceni sacerdotem, et seminaristarum omnium protomartyrem hospitio excepisset, amplissimo patrimonio spoliatus est, et viginti quinque annos captivus vixit. Ferunt eum, cum sententia de amissione bonorum, et perpetuis carceribus ferende esset, bysso candida vestitum comparuisse, et post latam sententiam dixisse; *Pereant bona quæ si non periissent, fortassis dominum perdidissent suum.*

Excellentissimus Arondeliæ Comes Philippus Huvardus, Norfolciensis Ducis filius et hæres, religionis Catholicæ ergo dum in Galliam fugam parat, captus, in turrim Londinensem conjectus, et demum ad tribunal ductus et condemnatus est: post duodecim, aut circiter captivitatis annos in vinculis gloriosue Confessor imo Martyr obiit. Hic supremus in Anglia Comes et familiæ nobilissimæ, mirum dictu et quanta auisit, et qua animi æquitate novercantis fortunæ fluctus sustinuit: in carcere enim captivus Catholicis omnibus non exemplo modo, sed etiam singulari solatio fuit: nullus umquam de bonorum rapina conquerentem, nullus de carceris incommodis, de negata libertate dolentem audivit; imo conquerentes et dolentes alios ipse nunc verbis erigere, nunc mira qua pollebat comitate consolari solebat. Illi præter Deum, et cœlestium rerum contemplationem sapiebat nihil: pecunias quas pro sustentatione Regina illi (nam juxta dignitatis gradum plus minusve in turri captivis assignatur) concessit, tenui et parco ipse contentus cibo, inter pauperes distribuit, alia multa dixit, fecit, sustinuit Illustrissimus Comes, quæ antiquorum primitivæ Ecclesiæ heroum factum vel æquant vel superant, et dignissima sunt quæ æternitati consecrentur. Hæc pauca e multis

Macte animo Angli Orthodoxi, æmuli primorum Christianorum et Martyrum. Hæc est felicitas vestra, quod hocce sæculo persecutionibus procelloso, in Anglia nati, soli pene sperati, soli anhiatis martyrium, sive breve illud detur, sive longum et lentum per assiduas rapinas et vexationes. Ita constantes pergite. Hæc est gloria Anglicanæ Ecclesiæ, quam nulla ætas, nulla sæcula obliterabunt Rapinam ergo bonorum vestrorum cum gaudio suscipite. Ecce cœlestes opes et immensas ex æthere vobis exhibent angeli Sustinete animose ad modicum carceres, verbera, opprobria, furcas, ignes, cruces pro Christo vestri amore crucifixo. Ecce æternas laureas, ecce divinas coronas e cœlo vobis ostentat et adornat Christus, amor vester et noster, invidant vobis gloriosum sanguinis martyrium pseudoepiscopi: at eo gloriosius in fortunis exhibent, quo durius et lentius. Certi estote, in hac rapina nobilem vobis dari martyrii lauream. Hæc enim rapina vitam non qualem qualem sed nobilem et gradu vestro dignam, non vobis solis, sed toti familiæ. et posteritati eripit, itaque non unum hoc et simplex, nec unius, sed multiplex et multorum est martyrium

COGNOSCENTES VOS HABERE MELIOREM ET MANENTEM SUBSTANTIAM.] Pro *vos*, græca est ἑαυτοῖς, id est vobis; sed corrigendum videtur ἑαυτούς. id est vos, uti nonnulla exemplaria habent, itaque legit noster Interpres; illudque sententia ipsa exposcit. Rursum ad το *substantiam*, Græca addunt ἐν οὐρανοῖς, id est in cœlis. Certum enim est de cœlesti substantia et opibus loqui Apostolum. q. d. Cum bonis vestris pro fide Christi

spoliaremini, gaudebatis, quia cogitabatis, quod, licet in terris ad paupertatem redigeremini, per hoc tamen divites efficeremini in cœlis apud Deum, qui bona vobis erepta cum fœnore centuplicata reddet.

35. Nolite itaque amittere (μὴ ἀποβάλητε, id est, ne abjeceritis) confidentiam vestram.] Græce παῤῥησίαν, id est *libertatem*. Est metalepsis. Per *libertatem* enim intelligit fiduciam, quæ parit libertatem, ut scilicet Christianus in fide constans, qui bonorum expilationem gaudens subiit, eo quod cogitaret et speraret meliorem substantiam et opes a Deo in cœlis se adepturum, per hanc spem et fiduciam libere et fidenter audeat a Deo, pro quo bonorum jacturam fecit, sperare et petere hanc meliorem substantiam, et opes cœlestes.

Rursum Secundo, et consequenter per fiduciam, sive *confidentiam*, intelligit substantiam et opes, quas Christianus ita expilatus, a Deo in cœlis se recepturum sperat et confidit. Est enim metonymia, qua ponitur actus pro objecto, scilicet confidentia pro opibus quas quis se adepturum confidit. q. d. Magnas spes, magnas opes habetis repositas apud Deum in cœlis: nolite eas abjicere et profundere per pusillanimitatem, impatientiam et apostasiam; sed in vestra fide, spe et patientia persistite. Ita fiet ut harum *opum*, et horum meritorum magnam remunerationem et magna præmia sitis percepturi.

36. Patientia enim vobis necessaria est.] Pro *patientia*, græce est ὑπομονὴ, id est sustinentia, longanimitas et patiens expectatio liberationis et præmii, qua duramus in persecutionibus, ærumnis, et rebus adversis, atque meliorem sortem longanimiter expectamus. Unde subdit: *Adhuc modicum* sustinete, nam *qui venturus est veniet, et non tardabit*, ut vos hac persecutione liberet. Hæc sustinentia necessaria est ad hoc ut retineatur confidentia jam dicta: qui enim amittit hanc sustinentiam, amittet et confidentiam, ac consequenter et repromissiones melioremque substantiam, quam se adepturum confidebat in cœlis, q. d. Paulus uti explicat Chrys. *Unum tantum vobis deest, o Hebræi, ut scilicet perseveretis et expectetis futura, non ut iterum certetis: ad ipsam jam coronam proximi facti estis: certamina cuncta sustinuistis, vincula, tribulationes, substantiæ vestræ direptæ sunt. Quid ergo restat? state ut coronemini: hoc solum agite, ut expectetis adventum coronæ.* Simili modo ad patientiam; id est, patientem expectationem liberationis et præmii fideles hortatur S. Jacobus c. 5 v. 7. *Patientes*, ait, *estote, fratres, usque ad adventum Domini. Ecce agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum et serotinum* (imbrem) *patientes estote et vos, et confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit.* Ubi pro *patienter ferens* græce est μακροθυμῶν, id est longanimiter expectans; et pro *patientes estote*, græce est μακροθυμήσατε, id est, longanimiter expectate et sustinete, adventum scilicet Domini, qui brevi judex aderit, ut vos pios et justos coronet, vestros vero persecutores impios et injustos condemnet. Hinc rursum sanctus Chrys. h. 35. in ep. 1. ad Cor. *Patiens*, ait, *vocatur longanimis, quia longum et ingentem habet animum.* Et S. Greg. h. 35. in Evang. *Patientia*, ait, *est martyrium in occulta cogitatione.* Quocirca S. Hieron. in Epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Mater*, ait, *tuo longo martyrio coronata est. Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur; sed devotæ quoque mentis servitus immaculata, quotidianum martyrium est.* Huc pertinet illud S. Bernardi in Octava Paschæ serm. 1. *Est*, ait, *martyrii genus, et quædam effusio sanguinis in quotidiana corporis afflictione. Est baptismus aliquis in compunctione cordis, et lacrymarum assiduitate. Sic quippe infirmis et pusillis corde necesse est, ut quem semel pro Christo ponere non sufficiunt, saltem mitiori quaddam, sed diuturniori martyrio sanguinem fundant.*

Patientiam homini necessariam esse docuerunt pariter Gentiles. Bion aiebat *magnum malum esse, non posse ferre malum: absque hoc enim nulli potest esse vita suavis.* Testis Laert. lib. 4. cap. 7.

Antisthenes dicebat, *virtutem sibi sufficere ad felicitatem, nec ulla re opus habere nisi robore Socratico.*

Socrates autem ad omnium rerum patientiam obduruerat. Testis Laert. lib. 6. c. 1.

Agesilaus cum arderet podagræ doloribus, eumque Carneades invisisset, atque exiisset tristis: *Mane*, inquit, *Carneades, nihil enim illinc* (ostendens pedes podagricos et pectus) *huc pervenit*: significans pedes quidem dolere, sed animum dolore vacuum esse. Testis Plutarchus in Lacon.

Zeno percunctanti, quo pacto esset affectus erga convicia? *Perinde*, inquit, *atque si legatus absque responso dimittatur.* Quid jam faciat Christianus, cui tanta patientiæ præmia et coronæ e cœlo ostentantur?

Notat Tertullianus lib. de Patientia c. 15 patientiam Christiano ita necessariam esse, ut omnibus hominis actibus et Dei mandatis intervenire et intermisceri debeat. *Patientia*, ait, *fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adjuvat, humilitatem instruit, pœnitentiam expectat, exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frænat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat; infirmum non extendit, valentem non consumit; fidelem delectat, Gentilem invitat; servum domino, dominum Deo commendat; fœminam exornat, virum approbat, amatur in puero, laudatur in juvene, suspicitur in sene, in omni sexu, in omni ætate formosa est.* Deinde patientiæ effigiem et habitum ita depingit, *Vultus*, ait, *illi, tranquillus et placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugositate contracta: remissa æque in lætum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate dejectis: os taciturnitatis honore signatum: color qualis securis et innoxiis: motus frequens capitis in diabolum et minax risus: amictus circum pectora candidus et corpori impressus, ut qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno spiritus ejus mitissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est teneræ serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Elias. Fatigetur ergo improbitas patientia tua, quod si patientiæ incubabo, non dolebo; quod si non dolebo, ulcisci non desiderabo.*

Ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.] Pro *facientes*, græce est ποιήσαντες, id

est, ut, cum feceritis et compleveritis usque ad finem voluntatem Dei, quæ est ut perseveritis et crescatis in fide, patientia et charitate Christi, tunc reportetis promissam vobis substantiam et opes in cœlis.

37. ADHUC ENIM MODICUM ALIQUANTULUM, QUI VENTUROS EST, VENIET, ET NON TARDABIT.] Græce, μικρον οσον οσον, id est, parum tantum id est tantillum, perpusillum, modicum et aliquantulum. Hebræi enim per geminationem significant superlativum, ut cum dicunt ficus bonas bonas valde, intelligunt ficus optimas: sic parum parum, id est minimum; tantum tantum, id est tantillum.

Nota. Citat Paulus Habacuc prophetam, qui cum cap. 1. graviter quæstus esset, quod impii Chaldæi piis Judæis dominarentur, Deusque eos et res humanas negligere videretur: respondet ei Deus cap. 2 Cyrum esse venturum, qui Judæas Babylone liberet, et allegorice Christum esse venturum, qui impios judicet, et pios ab eis afflictos consolatur. Id cœpit facere Christus primo suo in carnem et mundum adventu: tunc enim pauperes, humiles et lugentes in Sion, ut ait Isaias cap. 61. consolatus est; superbos autem et incredulos Pharisæos et Judæos a fide, gratia et Ecclesia sua repulit. Perfecte autem idipsum faciet Christus in secundo suo ad judicium adventu, cum regnum peccati evertet, et impios gehennæ, pios cœlo addicet. q. d. Brevi veniet Christus ut liberet nos tum inchoate e peccato et dæmone primo suo in mundum adventu, tum complete ab omni malo et miseria in secundo suo adventu ad judicium, quo venturus est tamquam judex, ut tyrannos et impios condemnet, patientes pios et fideles præmiet et coronet.

De utroque ergo Christi adventu loquitur Habac. c. 2. magis tamen de secundo, de eoque illum hic explicat Paulus ut hisce ejus verbis et promissis Hebræos excitet ad spem, patientiam, constantiam et fortitudinem, in tolerandis persecutionibus pro fide Christi.

Nota. Paulus non tam verba, quam sensum Habacuc citat. Habacuc enim non habet hæc verba, *Adhuc modicum aliquantulum;* sed, *Expecta illum, quia veniens veniet, et non tardabit,* id est, post modicum tempus, brevi et cito veniet.

Dices, Quomodo ergo paulo ante ait Habacuc, hanc visionem esse procul, id est longe remotam et post multa tempora futuram. Respondeo, Remota erat ratione temporis Habacuc, præsertim quatenus Messiam, sive Christum, ejusque tempora spectabat; quatenus vero cum Deo, Deique æternitate, in quo hæc videbat Propheta, comparatur, eatenus prope erat, et post modicum tempus futura. *Mille enim anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit,* Psal. 89. vers. 4. Et sic omnis præsens vita, voluptas æque ac afflictio momentum est, si cum æternitate conferatur. *Momentaneum,* ait Apostolus *et leve tribulationis nostræ æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Utinam hoc modicum pervideamus et despiciamus.

QUI VENTURUS EST.] Id est Christus: Christi enim nomen est ο ερχομενος, id est veniens, ut patet Matthæi 11. 3. Apocal. 1. 4.

ET NON TARDABIT.] Quin scilicet tempore a se præfinito et promisso veniat, ut suos pios afflictos, atque vos imprimis, o Hebræi, liberet et salvet. Tardare enim dicitur non is qui ultra desiderium et votum expectantium, sed is qui ultra promissionem et pactum suum adventum differt.

38. JUSTUS AUTEM MEUS EX FIDE VIVIT.] q. d. Interea temporis, donec Christus liberator veniat, justus fide in Deum et Christum sustinebit se in mediis malis, ut non abjiciat spem et confidentiam, sed in sua justitia et patientia, uti cœpit, ita perget per fidem vivere, crescere et proficere.

Nota. Loquitur, ut dixi, Habacuc ad litteram de fide, qua credebant et sperabant Judæi, Deum juxta promissa missurum Cyrum, qui eos Babylone liberaret: allegorice vero, uti hic explicat Paulus, loquitur de fide in Christum redemptorem: hac enim fide proprie justus vivit. Vide dicta Rom. 1. 17.

Nota Secundo. Loquitur tam Habacuc, quam Paulus non solum de inchoatione vitæ justæ et sanctæ, sive de prima justificatione, sed etiam de ejus incremento et profectu: quibus enim rebus res primo producitur, iisdem conservatur et crescit. Sicuti ergo dicimus nos per halitum, per animam, per calorem naturalem vivere, id est vitam inchoare, conservare et continuare: ita hic dicitur, *Justus ex fide vivit.* q. d. Qui fidem primo acceptat, Deoque et Christo credere incipit, hic hoc ipso inchoat viam ad justitiam et ad amicitiam cum Deo ineundam. Pari modo qui jam justificatus est, quique fidem Christi retinet, et bona opesque quas Christus suis fidelibus in cœlo promisit, firma fide et spe expectat; hic permanebit in gratia, amicitia et justitia accepta, pro eaque fortiter persecutiones feret, itaque promissas a Christo opes et præmia in cœlis consequetur: qui autem increduli esse aut diffidere Christo cœperint, hi peccabunt, vitamque gratiæ, justitiæ et amicitiæ, ac consequenter et gloriæ hæreditatisque Dei amittent. Justus ergo licet sit in captivitate et persecutione (uti erant Judæi tempore Cyri, et Hebræi tempore Christi) licet undique exagitetur; tamen interius in anima sua silens, quietus et lætus vivet in fide et spe sua, qua fidelissimo suo domino, amico et patri innixus, certo credit et sperat se illi curæ esse, ab eo regi, protegi, roborari, ac tandem fidei et constantiæ suæ coronam æternam accepturum in cœlis: qui autem incredulus est et diffidit, quia timidus et pusillanimus, ideoque a Deo et Christo impie deficit in tentatione et persecutione, ac consequenter injustus est; hujus animo, ut habet Habacuc, non *erit recta in semetipso,* sed distorta, turbata, agitata inter spem et metum, inter tot humana consilia et præsidia, ad quæ assidue respectat, ac consequenter non placebit Deo, uti vertunt Septuag. et ex iis Paulus. Est ergo sententia hæc, *Justus ex fide vivit,* generalis et vera, tam in Judæis, quam Christianis, tam in peccatoribus qui primo justificantur, quam in justis qui in justitia permanent et proficiunt: omnes enim hi ex fide vivunt, id est, vitam animæ, qua vivit anima per gratiam et justitiam, inchoant, conservant et promovent per fidem.

QUOD SI SUBTRAXERIT SE, scilicet per incredulitatem, diffidentiam, pusillanimitatem, id est, si incredulus fuerit, ut habent Hebræa et Noster interpres Habacuc 2 NON PLACEBIT ANIMÆ MEÆ.] Hebræa et Noster Habac. 2. non *erit anima ejus recta in semetipso.* Animo enim quæ non est recta, non placet Deo. q. d. Si

quis tædio, victus aut animo in persecutione, aliave adversitate fractus, patientiam abrumpat, collum et humeros oneri subtrahat: si pressus malis, moraque victus animum despondeat, excidat a fide, et abjiciat fidem, spem, justitiam; hic non placebit animæ meæ. Loquitur Deus humano more, ut notat Galenus. q. d. Non complectar apostatam, nec deosculabor beneplacito meo; uti complecti soleo eos, qui mihi amica et fideli necessitudine conjunguntur. Deus enim quasi injectis brachiis de collo propendet hominum fortiter pro Christo agentium; ubi autem grati esse desinunt, et remissa contentione laborem aspernantur, remittit ipse quoque complexum: sicque desertor in cæcitatem, obstinationem, omniaque mala et ærumnas collabitur. Rursum talis apostata non placebit, id est displicebit (est enim miosis) animæ meæ, meamque iram et indignationem incurret.

39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.] *Filii subtractionis*, id est incredulitatis, et, ut Anselmus, apostasiæ. Hanc enim vocat hic Paulus, secutus Septuaginta Habac. 2. *subtractionem*. Nam opponit eam *fidei*, dicens, *Non sumus subtractionis filii, sed fidei*. q. d. Non sumus homines nos subtrahentes, qui scilicet subtrahamus nos, et deficiamus a fide et obedientia Christi per infidelitatem. Hinc Erasmus vertit, *non sumus subtractores et detrectantes obedire*. Opponit enim Apostolus ὑποστολὴν, id est subtractionem, τῆς ὑπομονῆς, id est tolerantiæ et perseverantiæ in jugo et obedientia Christi, *Filii* ergo *subtractionis* sunt filii Belial, id est sine jugo, qui a jugo fidei et obedientiæ se subtrahunt et subducunt.

In perditionem.] Quasi dicat. Si subtrahimus nos a fide Christi, imus in perditionem et gehennam.

Sed fidei.] Supple, filii sumus, id est, fideles sumus credentes et sperantes in Christum

In acquisitionem animæ.] Ut scilicet hac fide animam liberemus a perditione et morte, tum præsenti et spirituali peccati, tum æterna in inferno; ne ibidem fiat acquisitio, id est possessio dæmonum; sed ut eam lucremur et acquiramus tum Christo, tum nobis, ut scilicet anima nostra fiat possessio et peculium Christi, utque nos ipsi animam nostram in hac vita inchoate per patientiam, sed in futura plenissime et felicissime possideamus per gloriam in æterna beatitudine. Ita Anselmus.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ut Hebræos in fide Christi corroborat ad persecutionum tolerantiam, describit quid sit fides, quanta bona certissime promittat, quamque magna et heroica vel effecerint vel passi sint veteres patres et heroes, per fidem et spem cœlestis gloriæ excitati et animati.

1 Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. 2. in hac
enim testimonium consecuti sunt senes: 3. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei,
ut ex invisibilibus visibilia fierent. 4. Fide plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo,
per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo, et
per illam defunctus adhuc loquitur. 5. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.
6. Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum quia,
est, et inquirentibus se remunerator sit. 7. Fide Noe, responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam damnavit mundum, et justitiæ
quæ per fidem est, hæres est institutus. 8. Fide qui vocatur Abraham obedivit in locum exire,
quem accepturus erat in hæreditatem, et exiit, nesciens quo iret. 9. Fide demoratus est in terra
repromissionis, tamquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac et Jacob cohæredibus repromissionis ejusdem. 10. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem cujus artifex et conditor
Deus. 11. Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam præter tempus ætatis: quoniam fidelem credidit esse eum, qui repromiserat. 12. Propter quod et ab uno orti
sunt (et hoc emortuo) tamquam sidera cœli in multitudinem, et sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis. 13. Juxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed a
longe eas aspicientes, et salutantes, et confitentes, quia peregrini et hospites sunt super terram.
14. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. 15. Et si quidem ipsius meminissent,
de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi. 16. Nunc autem meliorem appetunt, id est,
cœlestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, paravit enim illis civitatem. 17. Fide
obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones.

18. Ad quem dictum est : Quia in Isaac vocabitur tibi semen : 19. arbitrans, quia et a mortuis suscitare potens est Deus : unde eum et in parabolam accepit. 20. Fide et de futuris benedixit Isaac, Jacob et Esau. 21. Fide Jacob, moriens singulos filiorum Joseph benedixit: et adoravit fastigium virgæ ejus. 22. Fide Joseph, moriens, de profectione filiorum Israel memoratus est, et de ossibus suis mandavit. 23. Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum. 24. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, 25. magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, 26. majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi : aspiciebat enim in remunerationem. 27. Fide reliquit Ægyptum non veritus animositatem regis : invisibilem enim tamquam videns sustinuit. 28. Fide celebravit Pascha, et sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiva, tangeret eos. 29. Fide transierunt mare rubrum tamquam per aridam terram: quod experti Ægyptii, devorati sunt. 30. Fide muri Jericho corruerunt circuitu dierum septem. 31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis : excipiens exploratores cum pace. 32. Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Sampson, Jephte, David, Samuel, et prophetis: 33. qui per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, 34. extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum: 35. acceperunt mulieres de resurrèctione mortuos suos. Alii autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem. 36. Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres: 37. lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt: circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti: 38. quibus dignus non erat mundus: in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ. 39. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem. 40. Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.

1. Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.] Dixit Apostolus in fine cap. præcedentis justum ex fide vivere, et nos esse filios Dei, atque Hebræos pro fide Christi rapinam bonorum et opprobria pertulisse, eo quod per fidem cognoscerent et sperarent meliorem substantiam et remunerationem in cœlis. Hic idem fuse prosequitur, ut Hebræos in fide Christi confirmet, ne ab ea vexationibus Judæorum fracti desciscant. Primo ergo definit vel describit quid sit fides; Secundo, ostendit quanti illa apud Deum sit meriti; Tertio, narrat quam magna et heroica opera prisci et Sancti per fidem offerent.

Ubi Nota, Apostolum non agere hic directe et ex professo de fide justificante, uti voluit Albertus Pighius, (qui hinc probare contendit ad justificationem non requiri fidem mediatoris, eo quod illam vers. 6. non requirat hic Apostolus,) sed agit Apostolus de fide sustentante spem in tribulatione et persecutione, ut patet tum ex fine cap. præced. et initio sequentis 12. tum ex toto decursu hujus cap. xi. Hæc tamen fides sustentans spem, est etiam justificans, quia gratiæ et justitiæ augmentum meretur et impetrat, ut docuit Apostolus cap. 10 vers. 38. Quare perperam hæretici distinguunt tripliciter fidem, Primo historicam; Secundo, miraculorum; Tertio justificantem. Unam enim eamdemque est fides quæ hæc tria facit et operatur, ut solide docet Bellarm. lib. 1 de Justificat. c. 5. et 11.

Substantia.] Id est opes, inquiunt nonnulli, præsertim hæretici, quasi Apostolus respiciat ad id quod dixit cap. 10 34. *Cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam*, id est fidem, inquiunt, qua credimus et speramus opes et bona cœlestia. Sed ibi pro *substantia* græce est ὕπαρξις, id est opes : hic autem est ὑπόστασις, quæ vox non opes sed substantiam significat.

Secundo, alii per *substantiam*, intelligunt initium et exordium. Substantia enim cæterarum rerum, proprietatum et accidentium sibi inhærentium est initium.

Tertio, Kemnitius, *substantia*, inquit, id est, certa expectatio promissæ misericordiæ Putat enim ipse, uti et alii Novatores, hic definiri fidem suam specialem, qua certo quis credit propter Christum sibi in particulari remissa esse peccata. Verum quod Apostolus non loquatur de hac fide speciali, neque per res non apparentes et sperandas, quarum fides est substantia, intelligat remissionem peccatorum; sed gloriam et opes cœlestes fortiter pro fide et pietate agentibus et certantibus, non autem nude credentibus tantum, promissas, patet ex exemplis quæ subdit, maxime. v 10. 14. 26. 35.

Nota Ergo pro *substantia*, græce est ὑπόστασις, id est substantia, quæ substat accidentibus, eaque sustinet q. d. Sicut substantia sustentat accidentia, ita fides sustentat spem nostram, adeo ut nulla in nobis sit futura spes, si non sit fides, quæ eam fulciat ac sustineat: sicut nulla erunt accidentia, si tollatur substantia, quæ accidentia illa sustentat. Fides ergo est *substantia*, id est basis et fundamentum, *rerum sperandarum*. Sic enim S. Dionys. c. 7. de Divinis nominibus, ait, *divinam fidem esse stabile fixumque fundamentum eorum qui crediderunt, eos in veritate defigens, ac veritatem in ipsis*. Ita *substantiam gloriæ* vocat Apostolus materiam ipsam, objectum et funda-

mentum gloriæ, 2. Cor. 11. 17. Hac enim de causa substantia subinde ab Hebræis vocatur אצם etsem; id est os; quia instar ossis rem fulcit et sustentat. Sic Genes. 7. 13. dicitur בעצם beetsem, id est in osse, hoc est in substantia (noster Interpres vertit, *in articulo*) *diei illius ingressus est Noe in arcam:* et Exodi 24. vers. 10. pro eo quod nos habemus, *Et quasi cœlum cum serenum est*, Hebræe habent כעצם keetsem, idest, sicut os (substantia) cœli eum purum est. Hine ossa Hebræis vocantur argumenta et demunstrationes, quibus rei veritas corroboratur, confirmatur et fulcitur. Patet hoc Isaiæ 41. 21. ubi Deus provocans idola ad judicium, ut secum de divinitate concertent, proferantque suæ divinitatis argumentum, puta divinationem futurorum, sic ait: *Prope facite judicium vestrum, afferte si quid forte habetis*: pro *forte*, hebr. est אצומותיכם atsumotechem, id est, ossa vestra, puta ossea et fortia argumenta proferte, quibus corroboretis et confirmetis causam vestram, probetisque vos esse deos. Tale os et ossea substantia, sive stabilimentum, corroboratio et confirmatio rerum sperandarum est fides.

Secundo et melius ὑπόστασις hic, uti et cap. 3. vers. 14. idem est quod subsistentia et existentia q. d. Fides facit ut bona futura quæ nondum existunt certa habeamus, certoque futura credamus, et speremus, perinde ac si jam subsisterent, atque eorum nobis cerneremus: fides enim illa ipsa quasi præsentia et certissima oculis mentis subjicit, atque per suam certitudinem, quamdam subsistentiam dat rebus speratis et futuris in intellectu et mente fidelium. Unde explicans subdit Apostolus: *Fides est argumentum non apparentium*; et vers. 27. *Hac fide*, inquit, *Moyses invisibilem tamquam videns sustinuit.* Ita Chrysost. Theophyl. Theodoret. et Syrus, qui ita vertit, *fides*, inquit, *est* פיסא *peiasa*, id est, *persuasio et certitudo de iis rebus quæ sunt in spe, perinde ac si jam existerent actu.* Hebræum enim אמנה amana, id est fides, derivatur a radice אמן aman, id est firmavit, fulcivit, stabilivit, facit rem firme subsistere. Inde dicitur אמנה amana, id est fides, veritas, certitudo, constantia, stabilitas, qua res solide, certo firmiterque subsistit. Rursum hac de causa substantia ab Hebræis vocatur quandoque מעמד maomad, id est status vel statio, quia spem stare et subsistere facit. Unde Chrysost. *Quoniam*, inquit, *ea quæ sunt in spe sine substantia esse putantur, fides eis tribuit substantiam. Resurrectio necdum facta est, et necdum est in substantia, sed fides facit eam subsistere in anima nostra.* Et D. Thomas clarius allata etiam similitudine rem oculis subjicit: *Res sperandæ*, inquit, *sunt sicut arbor in semine virtute latens, ac per fidem quodammodo jam existunt in nobis, sicut arborem modo quodam tenemus in semine.*

Dicit ergo Paulus. Cum vos, o Hebræi, ad fidem in adversis constantem hortor, nolo vos respicere ad bona præsentia, sed futura; quia fidei officium est, ut futura bona, quasi certissima menti offerat et exhibeat, atque per ea sustentet spem, patientiam, omnesque virtutes in rebus afflictis: mercedem enim futuram, eamque immensam ita certo oculis mentis objicit, ac si jam cerneretur, et adepta esset: per fidem enim ita a mente apprehenditur, ac si jam subsisteret, v. g. dicitur Christiano: Patere fortiter exilia, spolia, verbera pro Christo; eme spem pretio, da omnia tua pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo. Dicitur Martyri, Sustine generose ad momentum temporis eculeos, ignes, leones, furcas et cruces; manet te resurrectio, et caro gloriosa, manet te felicitas, opulentia, deliciæ immortales et æternæ. Hæc promissa nusquam adhuc cernuntur, nusquam subsistunt, non videt ea Christianus aut Martyr: occurrit fides, suaque certitudine, miraque virtute et efficacia efficit in credentis animo illa videri; proculque adhoc posita non secus lætare, fovere et roborare in adversis animum, ac si coram conspicerentur, et manibus tenerentur. Imo facit, ut sperans certius illa licet futura credat et speret, quam ea quæ præsentia coram se esse et existere acto videt.

Quocirca præclare S. Leo serm. 2. de Ascensione, *Hanc*, ait, *fidem ascensione Domini auctam, et Spiritus Sancti munere roboratam non vincula, non carceres, non exilia, non fames, non ignis, non laniatus ferarum, non exquisita persequentium crudelitatibus supplicia terruerunt. Pro hac fide per universum mundum non solum viri, sed etiam fœminæ; nec tantum impubes pueri, sed etiam teneræ virgines usque ad effusionem sanguinis decertarunt. Hæc fides dæmonia ejecit, ægritudines depulit, mortuos suscitavit.*

Sperandarum.] Græcum ἐλπιζομένων verti potest, et *sperandarum*, scilicet rerum quæ sperantur; et *sperantium*, scilicet hominum qui sperant. Posteriori modo vertit et intelligit passim S. August. q. d. Paulus, Fides in anima justi credentis et sperantis, est quasi basis, quæ eum sustentat ut quasi despiciat bona terrena, speret atque expectet cœlestia. Sed eodem redit sensus, sive vertas *sperandarum* sive *sperantium*. *Merito*, ait S. Bernard. serm. 1 in Ps. 90 *Apostolus fidem sperandarum rerum substantiam esse definit, quod videlicet non credita nemo sperare plus quam super inane pingere possit. Dicit ergo fides: Parata sunt magna et inexcogitabilia bona a Deo fidelibus suis. Dicit spes: Mihi illa servantur. Nam tertia quidem charitas: Curra, mihi ait, ad illa.* Hinc acute Clemens Alexand. l. 1. Pædagogi cap. 6. *Revera*, ait, *sanguis* (id est anima et vita: *veteres enim putarunt sanguinem esse substantiam animæ*, ut ait ibidem Clemens, *Sanguis*, inquam, *fidei est spes, in qua continetur, sicut fides ab anima. Cum autem spes expiraverit, perinde ac si sanguinis effluxerit vitalis, fidei facultas dissolvitur.* Disce hic quam cogitationes fidelis et Christiani debeant esse sublimes; quam non terrena, præsentia et caduca, sed cœlestia, futura et æterna cogitare, sperare, prosequi, de iis loqui et ad ea anhelare debeat.

Argumentum.] Id est, assensus, ait D. Thomas, quo adhærescimus veritati. Verum græce est, ἔλεγχος, id est elenchus, demonstratio, convictio, uti vertit et legit S. August. lib. 13. de Trinit. cap. 1. et Chrys hic Sic Aristoteles scripsit librum de Sophisticis elenchis, id est, de argumentis sophisticis, quibus sophistæ alios convincere nituntur Hinc Syrus vertit, *revelatio earum rerum quæ non videntur.* q. d. Apostolus; Fide convincimur ad credenda ea, quæ non videmus, quæ non apparent, perinde ac si in clara luce illa cerneremus, tam certa enim illa nobis fides ostendit et demonstrat, ac si in meridie viderentur. Efficit enim

fides, ut nihilo magis de futuris atque a sensu remotis mysteriis obscurissimis dubitemus, quam si vel oculis conspecta, vel ratione a nobis comprehensa forent, imo multo magis certiusque sint nobis persuasa, quam ea quæ sensu, ratione, vel demonstratione persuadentur; ut v. g. malimus in Ven. Sacramento negare id, quod oculi et manus nobis dictant, scilicet Eucharistiam esse panem, quam quod Christi Verbum et fides nobis proponit et persuadet, scilicet Eucharistiam esse corpus Christi. Pari modo in mysterio SS. Trinitatis, Incarnationis, passionis, resurrectionis, malimus fidei, quam rationi naturali assentiri. *Papæ!* ait Chrys. *quale istud est* (fides) *quod talem facit rerum evidentiam, qualis est, dum res ipsæ palam proponuntur!* ἔλεγχος enim, id est demonstratio, non est nisi in rebus admodum manifestis.

Ubi Adverte, demonstrationem hanc et evidentiam non esse in rebus ipsis, sed in Deo attestante. Quia enim Deus dicit et revelat nos resurrecturos, et cœlo potituros, ideo id credo, quasi certissimum et evidentissimum non in se, sed in Deo, qui id revelat et attestatur. Evidens enim est verum esse et certissimum quidquid Deus dicit et revelat. Talis ergo est demonstratio ipsa fides, qualem rhetores schema nuncupant; aut potius qualis est dioptra nautica, sive speculum oculare, quo naves et turres remotissimæ aliis non apparentes, apparent et cernuntur: hoc enim speculum oculum confortat, et species visivas ita cogit, roborat et condensat, ut longissime se spargant, remque remotissimam aliis invisibilem clare videri efficiant. Quid enim Martyres, dum tot sibi apparari supplicia conspicerent, aliud opponebant, quam fidem, fideique dioptram et demonstrationem? quæ futuræ et immortalis vitæ immensa bona eminus menti eorum ita certo et vive repræsentabat, ut eorum fide et spe roborati et accensi, in ignes, enses et neces se darent et ruerent. Unde S. August. tract. 27. et 40. in Joan. tom. 9. *Fides*, inquit, *est credere quod non vides, cujus veritas et merces est videre quod credidisti*. Et Greg. homil. 26. in Evang. *Fides*, ait, *non habet meritum cui humana ratio præbet experimentum*

Hinc patet Primo, fidem non esse fiduciam vel spem, ut volunt hæretici. Fiducia enim est in appetitu et voluntate; fides vero est in intellectu: illum enim convincit, illique rem creditam et speratam exhibet et demonstrat

Patet Secundo, hac clausula, fides est elenchus et demonstratio rerum non apparentium; fidem distingui tum a scientia, quæ est rerum apparentium et evidentium in seipsis; tum ab opinione, suspicione et dubitatione: hi enim incerti et dubii sunt assensus; fides autem est assensus certus, qui intellectum plane subigit et convincit.

Patet Tertio, licet S. Hieron. in cap. 5. ad Galat. Theodor. et Theoph. hic, Damascenus l. 4. de Fide c. 11. et alii vocent hanc (quam hic affert Apostolus) fidei definitionem: e contrario Erasmus velit tantum esse encomium fidei, perinde ac litterarum esset encomium tantum, si dicerem, Litteræ sunt in rebus adversis solatium, in secundis ornamentum; verius tamen est proprie hanc esse fidei descriptionem, per duplicem fidei proprietatem, eamque præcipuam: quarum prior est, quod fides sit basis et fundamentum spei, faciatque in animo subsistere ea quæ sunt futura; posterior, quod intellectum faciat iis assentiri, quæ non intelligit, quæque suo lumine et ratione non comprehendit.

Ubi Nota. Non negat hic Apostolus fidem alias adhuc habere proprietates, aut eam se extendere quoque ad apparentia et existentia, itemque ad res non speratas; imo pari modo fidem sic describere potuisset: Fides est substantia rerum tam sperandarum, quam timendarum; estque argumentum tum apparentium, tum non apparentium. Fide enim credimus infernum, quem timemus, non speramus, et mortem quæ in dies nobis apparet et cernitur. Potest enim eadem res, puta Deus, angeli, mors cognosci variis modis, nimirum Primo, demonstratione; Secundo, sensu et experientia; Tertio, fide, quia scilicet Deus ea revelavit. Fides ergo infernum, mortem et judicium, quæ non speramus, sed timemus, utpote certo futura, menti quasi præsentia objicit et repræsentat; quia Deus qui est prima veritas, quæ fallere nequit, hæc tria fide cernenda nobis proposuit. Sed hæc omisit Apostolus, quia non erant ad propositum ipsius: tantum enim gloriam cœlestem futuram, et necdum apparentem, Hebræis afflictis proponere intendebat, ut ejus fide, spe et contemplatione eos animaret ad constantiam.

2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes.] Probat suam fidei descriptionem ab exemplo sanctorum patrum, quorum fides a Deo et hominibus probata et celebrata, talis fuit fides qualem hic descripsit. *In hac*, ergo, id est per hanc fidem, patres *testimonium consecuti sunt*, quod scilicet placuerint Deo. Deus enim ad eorum fidem mira et stupenda fecit; itaque facto ipso quasi testimonio suo. Deus tam ipsos, quam ipsorum fidem approbavit. Hunc esse sensum patet, quia ita se explicat Apostolus, dum subdit v. 4 *Fide plurimam hostiam obtulit Abel, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo*. Et. v. 5. *Fide Henoch translatus est: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.*

Secundo, *testimonium consecuti sunt*, id est, publico Dei et hominum testimonio et commendatione ornati et laudati sunt. Sic enim *testimonium*, per catachresin sæpe pro laude sumitur, quæ ex testimonio bono consequitur. Unde concludens hæc fidei testimonia et testes Apostolus v. 39. *Et hi*, inquit, *omnes testimonio fidei probati*, id est, commendati et laudati sunt.

Senes.] Prisci patres nostri, e quibus prognati sumus, quorum auctoritate et exemplo nos plurimum commoveri par est: est enim nobis quasi hæreditaria eorum fides, virtus et gloria.

3 Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei] Probare incipit *fidem esse argumentum non apparentium*, argumento ducto a prima rerum creatione. Creationem enim nec sensus, nec ratio, sed sola fides nos docet. Philosophi enim illud axioma, quasi primum Physices principium, *Ex nihilo nihil fit*, statuentes, creationem negaverunt. Hinc Aristoteles docuit mundum fuisse Deo coæternum. Plato censuit mundum productum quidem esse a Deo, sed ex materia, quæ Deo coextiterit, fueritque æterna et increata.

Aptata esse.] Græce κατηρτισμένα, id est, omnibus suis partibus quasi artubus et membris apte esse con-

gmentata, concinnata, coaptata et perfecta, ut quæque mundi pars tum sibi, tum aliis, tum ipsi toti mundo apte compaginetur et congruat; itaque ex singulis ita recte compositis mundus ipse integer, omnibusque suis numeris perfectus et absolutus consurgat et consistat. Unde Lud. Molina de Opere sex dierum disp. 4 notat nomine aptationis sæculorum, non intelligi creationem ex nihilo, sed digestionem, coordinationem et compositionem sæculorum (puta mundi et omnium mundanorum) ex materia terræ et aquæ, quam a principio Deus una cum cœlo empyreo creaverat. Syrus vertit ראתתקנו dettakanu. Quod tripliciter verti potest; Primo, ordinata esse; Secundo, colligata esse; Tertio, stabilita et fixa esse sæcula verbo Dei, scilicet, ne quis inani formidine cœlum ruiturum, aut terram in aere pendulam deorsum aliquando prolapsuram vereatur.

Sæcula.] Id est, tempora et omnia temporaria, puta mundum, et omnia quæ in mundo sunt. Est metonymia, uti dixi c. 1 v. 2.

Verbo Dei.] Id est, per Filium Dei. Secundo et simplicius, per jussum Dei, quo dixit Gen 1. Fiat lux, fiat firmamentum, fiat cœlum, et terra et omnia quæ in eis sunt.

Ut ex invisibilibus visibilia fierent.] Id est, ut ex non entibus et non existentibus fierent entia et existentia. Est metalepsis: quæ enim non sunt, nec existunt, sunt invisibilia. Ita Theoph. In Græco est verborum metathesis, μη εκ φαινομενων, pro εκ μη φαινομενων. Secundo, Ludov. Molina et Ribera hic ex invisibilibus, id est, inquiunt, ex rationibus æternis ideisque rerum, quæ fuerunt ab æterno invisibiles et reconditæ in mente et Verbo Dei, tamquam in arte et exemplari suo, creata sunt omnia, ut existerent fierentque visibilia, utque suæ ideæ et similitudini, quam habent in mente divina, apte responderent. Ita S. Thomas, qui ad hoc citat illud Boetii lib. 3 de Consolatione:

Pulchrum pulcherrimus ipse
Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Sic Aristot. lib. 7. Metaphys. cap. 7. ait ex domo sine materia (id est, ex idea domus, quæ est in mente architecti) fieri domum quæ habet materiam.

Tertio, Cajetan. ex invisibilibus, inquit, id est; informi, indigesta, inornata, inani mole et chao, quod primo die mundi creavit Deus, eum scilicet præter cœlum et terram nihil fecit aliud quam abyssum aquarum quæ terram operiret, seseque usque ad cœlum empyreum porrigeret. Ex hoc ergo chao et abysso, Deus sequentibus mundi diebus formavit cœlos, elementa, astra, aves, pisces, jumenta, reliquaque omnia, ut existerent, fierentque visibilia, id est spectabilia, pulchreque composita, digesta et ornata. Videtur enim Paulus de more alludere ad Sept. qui Genes. 1 pro eo quod nos habemus: Terra erat inanis et vacua, vertunt, terra erat invisibilis et incomposita. Unde et Sapiens. Sap. 11. v. 18. dicit Deum fecisse orbem ex materia invisa. Hic sensus est valde appositus, tum quia optime explicat τo aptata, tum quia præpositio ex, proprie causam non exemplarem, sed materialem, aut quasi materialem significat.

4 Fide plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo.] Pro plurimam, græce est πλειονα, id est, plurem, ampliorem, præstantiorem, pluris et majoris pretii Ita Syrus, Chrysost. Theophyl. Noster Interpres ne diceret plurem, quod latine non dicitur, dixit plurimam, quasi dicat, Fides, quæ longe major et ardentior erat in Abel quam in Cain, excitavit Abelem, ut majores et præstantiores hostias Deo offerret quam Cain; nam Cain obtulit tantum fructus terræ; Abel vero obtulit primogenita gregis sui, et adipes eorum, Genes. 4. v. 4

Nota. Fides Abelis, qua ipse Deo placuit, quamque hic Apostolus commendat, non fuit nuda et otiosa, qualis est Novantium; sed fuit viva, efficax et operans per actus latriæ, sacrificii, devotionis et charitatis. Sic fides Noe, Abrahæ, Mosis et aliorum operosa fuit, protulitque actus obedientiæ, peregrinationis, patientiæ, fortitudinis et tolerantiæ multorum laborum, dolorum et malorum, uti subjicit Apostolus.

Per quam testimonium consecutus est esse justus.] Testimonium hoc habetur Gen. 4. v. 4. ubi dicitur, Respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus: ad Cain vero, et ad munera illius non respexit. In quem locum S. Hier. in Quæst. hebr. Unde, ait, scire poterat Cain, quod fratris ejus munera suscepisset Deus, et sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset quam Theodotion posuit? Et inflammavit Dominus super Abel et super sacrificium ejus; super Cain vero et sacrificium ejus non inflammavit. Per ignem ergo a se missum, quo combussit Deus hostias Abelis, non Caini, ostendit Abelem, ejusque munera sibi placere, non Caini, ut tradunt Hebræi, Chrysost. Theoph. et alii. Sic enim Deus per ignem a se missum ostendit sibi placere sacrificium Mosis et Aaronis, Lev. 9. 24. itemque Eliæ, non autem sacerdotum Baal, 3. Reg. 18. et Gedeonis, Judicum 6. 21. et Manue, Judicum 13. 20. et Davidis, 1. Paral. 21. v. 26. et Salomonis, 2. Paral. 7. 1. pari modo Nehemiæ sacrificium igne probavit et commendavit Deus, 2. Mach. 1. v. 32.

Et per illam defunctus adhuc loquitur,] quia Abelis licet olim occisi fides, innocentia, pietas, martyrium et memoria adhuc recens est et celebratur apud omnes fideles, eosque ad sui imitationem exhortatur melius quam si Abel mille linguis eos exhortaretur: tanta est vis exempli. q. d. Cain sustulit quidem Abelem, sed non sustulit ejus gloriam et memoriam, qua vivit et vivet semper in mente et ore fidelium Ita Chrys. Theod Theoph OEcumen.

Aliter Galenus et Ribera, loquitur, inquiunt, adhuc Abel, quia adhuc vindictam petit a Deo, ut in extremo judicio plene puniatur resurgens Cain, et quotquot ejus scelus secuti sunt: quasi Paulus alludat, imo citet illud Genes. 4. Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Sed prior sensus germanior videtur et planior: agit enim de fide Abelis, quæ testimonium et laudem a Deo consecuta est, hancque ait adhuc loqui, id est, suo testimonio et laude divina provocare omnes ad sui imitationem.

5. Fide Henoch translatus est ne videret mortem.] Nota Communis Patrum sententia est; Henoch et Eliam translatos esse in paradisum, ut tempore Antichristi redeant, et contra eum pro Christo decertent; ideoque ab Antichristo occidentur in Jerusalem: sed tertio die publice resurgent et ascendent in cœlum, ut dicitur Apocal. 11, v. 3. et 12 Idipsum docet Eccles. cap. 44. vers. 16. Henoch, inquit, placuit Deo et

translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam Licet enim τα *in paradisum*, non sit in Græco, est tamen in omnibus codicibus Latinis.

Quare peperam Judæi nonnulli putant Henoch esse mortuum Genes. 5 v. 24. nam pro eo, quod nos habemus, *non apparuit*, hebraice est ואיננו *veenennu*, id est, *et non ipse*, id est, ut ipsi intelligunt, ipse non extitit, non vixit, sed mortuus est. Verum hoc inculse dicitue, nam τα *et non ipse* significat, ipsum amplius non apparuisse in terra, non esse visum hominibus: non autem esse mortuum, alioquin enim de Henoch æque ut de Adam, Set, Noe et reliquis omnibus dixisset Moses, *Et mortuus est*. Jam autem hoc de eo non dicit, sed dicit ואיננו *veenennu*, *et non ipse* scilicet apparuit amplius in terra. Ita enim vertit noster Interpres, Chaldæus, Sept. et ex iis Paulus hic: nam sequitur, *Quia tulit eum Dominus*, vel, ut Sept. et ex iis Paulus, μετέθηκε, id est, transpositus est (scilicet a terra in paradisum) a Domino. Syrus vertit אשתני *estanni*, quod partim translatum, partim mutatum in meliorem sortem et statum significat. שנה *seana* enim tam Syris quam Hebræis mutare significat. Non ergo probabile tantum est, ut quidam temere dixerunt, sed plane certum ex communi S. Scripturæ, Patrum et Ecclesiæ sensu, Eliam et Henoch non esse mortuos, seu vivos raptos esse in paradisum, rediturosque sub finem mundi. Unde Tertull. lib. de Resurrect. carnis, eos *nondum resurrectione despunctos, quia necdum morte junctos, sed tamen æternitatis candidatos* vocat.

Quæres, quomodo *fide*, id est, per fidem, ob fidem dicatur *translatus Henoch?* Respondeo. Henoch translatus est ob insignem vitæ innocentiam et sanctimoniam, quæ non tam humanam, quam cœlestem in terris vitam agebat, ut potius Deo et angelis, quam hominibus jungendus esse videretur. Hanc causam insinuat Moses Genes. cap. 5 vers. 24. cum inquit, *Ambulavitque* (Henoch) *cum Deo, et non inveniebatur, quia tulit eum Dominus*. Ubi satis significat quod Deus tulerit Henoch, quia Henoch *ambulavit cum Deo*, id est, Deo per omnia consensit, obsecundavit et cohæsit tamquam amicus cum amico, aut potius tamquam servus cum domino, jugiter et decenter versans et ambulans: hoc enim significat hæc phrasis, unde Amos, c. 3. v. 3. sic ait: *Numquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis? Ambulare* ergo *cum Deo* est virorum magnorum et insigniter sanctorum qui Deo perchari, conjuncti et familiares sunt, qualis fuit Noe, de quo dicitur Gen. 6. *Noe vir justus atque perfectus cum Deo ambulavit*: ubi Chaldæus vertit, *ambulavit Noe in timore Dei*; Septuag. et ex iis Paulus vertunt, *placuit Deo*, scilicet, uti solent aulici nonnulli regi placere, cum illi in deliciis sunt Unde et apposite *Henoch* hebraice dedicatum vel consecratum Deo, significat.

Dicit tamen Paulus, Henoch translatum esse *fide*, sive per fidem, quia fides futuræ retributionis excitabat Henoch ad præclara fidei opera exercenda, quibus anhelavit eum Deo. Deoque placuit, ob quæ meruit a Deo capi et transferri in paradisum. Potuisset pari modo dicere Apostolus: Spe vel charitate, vel pietate sua insigni translatus est Henoch, sed maluit hoc fidei tribuere, tum quia de fide agebat, eamque Hebræis inculcabat, tum quia fides prima est et dux atque incentrix spei, charitatis, pietatis, aliarumque virtutum.

6. Sine fide autem impossibile est placere Deo.] Probat Henoch translatum esse per fidem vel propter fidem, hac ratione: Henoch translatus est, quia placuit Deo: atqui non potuit placere Deo, nisi per fidem; ergo per fidem translatus est.

Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit.] Probat minorem syllogismi jam positi, scilicet Henoch non potuisse placere Deo, nisi per fidem probat autem sic: ut quis ad Deum accedat uti oportet, eumque rite colat, itaque ei placeat, debet credere, *quia*, id est, quod *est*, Deus, et quod *se inquirentibus sit remunerator*. Si enim quis atheus aut politicus putet Deum non curare res humanas, non punire malos, nec præmiare bonos et remunerari, hic negliget Deum, nec curabit ad Deum accedere eumque colere: ergo ut Henoch et quivis alius accedat ad Deum eique placeat, necesse est ut fidem habeat, qua in Deum judicem, vindicem et remuneratorem credet.

Dices. Ut quis accedat ad Deum, eumque colat, sufficit naturalis Dei cognitio, qua philosophi cognoverunt Deum esse, et esse vindicem bonorum et malorum, ergo non opus est fide. Respondeo negando antecedens. Naturalis enim Dei cognitio tantum docet colendum et amandum esse Deum tamquam auctorem naturæ et bonorum naturalium, illaque tantum ab illo esse speranda et petenda. Deus autem vult amari et coli ab hominibus, non tantum ut auctor bonorum naturalium, sed etiam supernaturalium et æternorum post hanc vitam: nec alia ratione ad illum illiusque favorem et amicitiam accedere, illique placere, et grati esse possumus. Unde sæpe bona naturalia Deus in hac vita negat justis et amicis suis, eaque confert improbis et inimicis suis; ut nimirum doceat homines non illa præsentia, utpote vilia, caduca et exilia, sed spiritualia et æterna. utpote Deo digna, a Deo esse petenda, Deumque velle hæc, non autem illa primario et præcipue a se peti. Ad hoc autem opus est fide. Sola enim fides dicit nobis Deum esse auctorem non tantum naturæ, sed et gratiæ gloriæque æternæ: hæc enim sunt bona supernaturalia, sive res sperandæ et non apparentes. quarum argumentum est fides, uti v. 1 docuit Apostolus,

Adde, verius est (quidquid aliqui dicant) Deum esse, esse vindicem bonorum et malorum, aliaque attributa Dei naturalia, Christiano, præsertim pœnitenti et justificando, credenda esse cognitione et fide, non tantum naturali, sed etiam supernaturali, uti docent doctiores et solidiores Theologi.

Hinc ergo recte concludit Paulus ad justificationem ut scilicet simus amici Dei. Deoque placeamus requiri fidem, sive cognitionem supernaturalem et divinam.

Loquitur Paulus de adultis, qualis erat Henoch: licet enim probabile sit. Henoch in infantia fuisse purgatum a peccato originali, et justificatum placuisse Deo per Sacramentum, vel sacrificium legis naturæ, ad id a Deo illo ævo institutum, ac consequenter in fusam fuisse illi eum gratia fidem habitualem, non tamen potuit ab infantiam habere fidem et cognitionem actualem, qua actu crederet Deum esse, et esse remuneratorem; illam ergo habuit adultus ex instru-

etione Adæ, Seth, aliorumque patrum suorum. Igitur adultus actu credidit Deum esse et esse remuneratorem, atque per hunc fidei actum, et considerationem remunerationis excitavit se ad heroicos charitatis, castitatis, patientiæ, religionis actus, quibus magis placuit Deo, meruitque justificationem secundam (de qua hic loquitur Paulus, uti et sæpe alibi, uti superius monui) puta justitiæ augmentum, atque in iis quotidie crescens meruit tandem transferri a Deo, ergo manet probata conclusio Pauli: *Fide translatus est Henoch* Clarum est enim Henoch non meruisse transferri per fidem habitualem, quam habuit in infantia. Hanc enim habuere cæteri infantes illius ævi, qui tamen non meruere transferri Ergo loquitur Apostolus de fide actuali, quam adultus habuit Henoch, cujus impulsu heroica opera patravit, ob quæ meruit præ cæteris transferri.

Nota. Ad justificationem, Deique amicitiam, qua illi placeamus, non tantum hæc duo scilicet quod Deus sit et quod remunerator, sed plura alia credenda sunt; ut Deum esse trinum et unum, Christum incarnatum et crucifixum esse mediatorem Dei et hominum, Christum esse peccati tum originalis, tum cujusvis actualis expiatorem, animam esse immortalem: Apostolus tamen tantum hæc duo jam dicta recenset, non quasi hæc sola sufficiant, sed quia hæc duo requiruntur vel maxime ad spem excitandam, ut Hebræi, et quilibet alius fortiter virtutis labores et agones obeat et sustineat, inquit Theodor.

Nota Secundo, τo *remunerator:* Inde enim contra Novantes recte colligimus merita bonorum operum, quibus mercedem Deus sit daturus. Hoc enim significat *remunerator*, et clarius Græcum μισθαποδότης, id est, mercedis retributor. Merces enim ad merita essentialem ordinem et relationem includit, ut scilicet omnis merces meritorum sit merces, et omnia merita mercedis sint merita.

7. FIDE NOE RESPONSO ACCEPTO (græce χρηματισθεὶς, id est, oraculo Dei admonitus) DE IIS QUÆ ADHUC NON VIDEBANTUR (de futuro orbis diluvio) METUENS APTAVIT ARCAM IN SALUTEM DOMUS SUÆ.] Pro *metuens*, in Græco legitur εὐλαβηθεὶς, id est, reveritus Deum: cum enim alii homines reverentiam, metum et fidem numinis abjecissent, riderentque minas Dei de futuro diluvio; solus Noe timuit, et reveritus est Deum judicem et vindicem, certoque credidit Deo prædicenti diluvium ideoque ad illud evadendum arcam construxit.

Posset Secundo, εὐλαβηθεὶς, id est, reveritus passive accipi: quem scilicet Deus reverebatur. Sic enim Christus dicitur a Patre exauditus pro sua reverentia c. 5. v. 6. q. d. Noe ob suam justitiam in honore, et in pretio fuit apud Deum, ita ut Deus quasi ipsum revereretur, ideoque ipsum a diluvio servare vellet, indicans ei et præscribens effugium per arcam. Ecce quanti Sanctos faciat Deus.

PER QUAM (arcam) DAMNAVIT (Noe) MUNDUM.] q. d. Noe ipso facto, et rerum eventu damnavit incredulitatis homines sui ævi, qui nolebant credere futurum diluvium, et agere pœnitentiam, ideoque fabricam arcæ ejus irridebant: hosce inquam damnavit Noe, dum iis diluvio mersis ipse solus cum suis in arca diluvium evasit Sic regina Austri dicitur Matth. 12. v. 42. condemnatura Judæos, scilicet ipso facto et studio suo, quo tam studiose a finibus terræ venit ad Salomonem, cum Judæi Christum, quem domi habebant, neglexerint et spreverint.

Vides hic, quod fides Noe ipsi fuerit substantia rerum non tantum sperandarum, sed etiam timendarum, scilicet diluvii, quod ut evaderet, tam operose per centum annos, omnibus irridentibus, fabricavit arcam. q. d. Sicut Noe per fidem sustinuit se in metu, spe, constantia, ac labore fabricandi arcam per centum annos, ita vos, o Hebræi, per fidem vos sustinate, ut in persecutione sitis fortes, constantes et longanimes. Sicut enim quod credidit Noe, hoc re ipsa evenit, ut scilicet ipse per arcam evadens videret reliquos omnes diluvio mergi: ita vobis, o Hebræi, re ipsa eveniet id quod creditis scilicet ut infideles persecutores vestros videatis diluvio ignis gehennæ absorberi; vos vero per fidem et Ecclesiam, quasi arcam, ab eo liberari et enavigare, atque ad portum cœli salutisque æternæ appellere.

ET JUSTITIÆ, QUÆ PER FIDEM EST, HÆRES EST INSTITUTUS.] q. d. Atque ita in Noe ejusque familia mansit justitia Adami, Henoch, Abel, et aliorum veterum patrum: quam ipsi pariter per fidem acquisiverant, factusque est Noe ex asse hæres justitiæ et sanctitatis patrum: cum vitia et vitiosi homines omnes mersi essent diluvio. Noe enim licet esset justus, per fidem tamen qua Deo credidit et obedivit in arcæ fabrica promeruit, sibi justitiæ augmentum, familiæ vero suæ promeruit ut in ea sola quasi hæreditario jure et successione permaneret vera Dei fides, cultus, religio, justitia et amicitia, utque ex ea quasi novi mundi totius hærede, et novi sæculi parente tandem Christus, justificator mundi, Adæ patri suo promissus Genes 3. 15. nasceretur. Ita Theoph. Anselm. Galenus et alii.

8. FIDE QUI VOCATUR ABRAHAM, OBEDIVIT IN LOCUM (in terram Chanaan) EXIRE, QUEM ACCEPTURUS ERAT IN HÆREDITATEM.] Pro *qui vocatur*, græce est καλούμενος quod Syrus vertit, cum *vocaretur*, scilicet a Deo. Melius noster Interpres et Theod. vertunt, *qui vocatur*. q. d. Patriarcha ille admirabilis, cujus nomen apud vos o Hebræi, est celeberrimum, qui prius אברם Abram, id est pater excelsus, sed postea merito fidei et obedientiæ vocatus et factus est אברהם Abraham, quasi אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, sive multarum gentium, Genes 17. v. 5. Rom. 4. 17. hic, inquam, Abraham *fide*, id est per fidem, obedivit Deo, primo, ex Ur Chaldæorum; secundo, ex Haran se evocanti in terram Chanaan, ubi eum Deus tam miro favore, benevolentia e familiaritate dignatus et prosecutus est. q. d. Fides est, quæ Abrahamum ad Dei amicitiam provexit; fides est, quæ illum tantum, quantus evasit, effecit; fides Abrahamum (quantum virum!) finxit et efformavit.

Quæstio hic est, an Abraham cum vocaretur a Deo, ut egrederetur ex Ur et Haran, sciverit sibi eundum esse in Chanaan; et an Deus Chanaan illi nominarit; an vero tantum confuse et in genere dixerit Vade in terram quam tibi (postea) ostendam et demonstrabo. Putant Per. in Genes. 12. 5. et Vasquez, hic. Abraham distincte non audisse, nec scivisse de Chanaan, quod eo sibi esset eundum Id enim Apostolus hic videtur significare et Deus Genes. 12. v. 1. *Veni*, inquit, in

terram quam monstravero tibi; itaque magis commendatur fides et obedientia Abrahæ. Hæc sententia est probabilis, verior tamen videtur contraria, quam sequitur ibidem Abulensis, Oleaster et Ribera hic, scilicet Deum evocasse Abrabam ex Ur et Haran in Chanaan, eamque illi nominasse et indicasse. Probatur, quia id diserte dicitur Genes. 11. 31. *Tulit*, inquit, *Thare Abraham filium suum, et Lot, et Sarai, et eduxit eos de Ur Chaldæorum, ut irent in terram Chanaan.* Ac rursum Genes. 12. v. 5. *Egressi*, inquit, *sunt ut irent in terram Chanaan.* Respondet Pererius, Chanaan hic per anticipationem, brevitatis et perspicuitatis causa nominari, sensumque esse. q. d. Exierunt in terram, tunc quidem sibi incognitam, quam tamen postea Deo indicante et demonstrante, cognoverunt esse Chanaan. Re ipsa ergo exiverunt versus Chanaan, sed postea demum cognoverunt se tendere in Chanaan, ibique sedem fixuros esse.

Verum cum Moses historice hunc exitum narret, et secundo dicat eos exisse in Chanaan, plane id ut sonat accipiendum videtur. Adde Secundo, Thare (de quo incertum est et dubium, an tunc fuerit fidelis, et veri Dei cultor) non videtur fuisse tantæ fidei, tantique animi, ut ex Ur patria et sede sua, cum Lot et Sara, totaque sua stirpe exiret, ut sequeretur Abrahamum filium suum a Deo evocatum, nisi scivisset determinate quo avocaretur, quoque omnes essent ituri, ut sedem figerent. Tertio, quia nisi Deus distincte evocasset Abraham in Chanaan, nescisset Abraham versus quam partem egredi, quo tendere deberet. Jam autem constat Abraham cum Thare, primo ex Ur ivisse in Haran. Sciebant ergo sibi eundum esse versus Haran, ac consequenter sciebant sibi eundum esse in Chanaan: Nam Haran recta erat via euntibus ex Ur in Chanaan: nolebat enim Deus eos morari in Haran, sed ex Haran pergere in Chanaan.

Dices, Quomodo ergo Apostolus ait, quod Abraham exierit nesciens *quo iret.* Respondeo, *quo*, id est, in quam determinatam regionem, agrum vel urbem. Licet enim sciret se a Deo evocari in Chanaan, tamen nesciebat in quam partem Chanaan vocaretur: regio enim Chanaan ampla erat, et in multos reges partita. Unde voluit Deus Abrahamum, quasi cæcum educere ex Ur et Haran, ut per medias provincias, perque Chanaan, peregrinaretur pendulus semper a Deo, et juxta Dei nutum stationes identidem mutaret. Id patet Gen. 12. et sequentibus. Ex quo liquet magna fides et obedientia Abrahæ: perinde enim fecit atque si Belga aliquis Dux aut comes ex Belgio in Hispaniam evocaretur a Rege dicente, Relinque Belgium et omnia quæ habes in Belgio: veni cum tuis in Hispaniam, ad illam provinciam et urbem, quam cum eris hic, ostendam et dabo tibi. Magna foret fides Belgæ illius in Regem, si ad ejus vocem certa pro incertis dimitteret: licet enim sciret in genere se in Hispaniam evocari, tamen nesciret, an regio vel urbs quam in Hispania acceptures est, sit major, melior, commodior, salubrior, opulentior suis fundis, quos possidet in Belgio. Ita fecit Abraham Adde quod vaga et incerta peregrinatio soleat liberorum procreationi et educationi officere, opes deterere, famam maculare, amicitias dissolvere.

Eodem modo respondetur ad illud Genes. 12. *Vade in terram* (id est, in illam terræ Chanaan portionem) *quam monstravero tibi*, hebraice אַרְאֶךָּ *arecha*, id est, quam videre te faciam, quam oculis tuis ostendam.

FIDE DEMORATUS EST IN TERRA REPROMISSIONIS, TAMQUAM IN ALIENA, IN CASULIS HABITANDO.] Pro *demoratus est*, græce est παρῴκησε, id est habitavit, non tamquam civis et incola, sed tamquam πάροικος, id est, advena et peregrinus: quod Noster recte vertit, *demoratus est*; non bene Erasmus vertit, *commigravit*. Sic enim græce dicendum fuisset, μετῴκησε.

TAMQUAM IN ALIENA.] Quia, ut sequitur, domum in ea ædificare noluit, nec agros in ea possedit, sed semper in casulis, græce ἐν σκηναῖς, id est tabernaculis et tentoriis, habitavit, idque ut significaret se tendere alio, scilicet ad patriam et habitationem cœlestem. Magna fuit et heroica fides Abrahæ, Primo, quod patriam, cognatos, parentes, familiam, domum, opesque deseruerit, Deumque vocantem secutus sit Secundo, quod ex indigena peregrinus factus sit, Tertio, quod in incertum vagatus sit nesciens quo iret, ubi consisteret. Quarto, quod, licet esset in terra promissionis, id est, promissa sibi a Deo, tamen usque ad mortem nihil in ea Deo datum, ne quidem passum pedis, ut ait S Stephanus Actor. 7. 5. possederit, sed crediderit et speraverit certo sibi, id est posteris suis, eam esse dandam. Quinto, quod tota vita voluerit peregrinari, credens et sperans domum æternam in cœlis.

CUM ISAAC ET JACOB COHÆREDIBUS REPROMISSIONIS EJUSDEM.] q. d Abrahæ fides in eo rursum magis elucet, quod non tantum se, sed et Isaac, Jacob aliosque deinceps posteros suos, qui erant hæredes promissionis sibi factæ a Deo, de terra Chanaan possidenda, voluerit et jusserit habitare in eadem Chanaan, quasi peregrinos in casulis et tentoriis, donec Deus post 400. annos promissionem suam expleret, terramque illam ipsis possidendam traderet.

10. EXPECTABAT ENIM FUNDAMENTA HABENTEM CIVITATEM, CUJUS ARTIFEX ET CONDITOR DEUS.] q. d. Abraham cum suis civis erat non Chanaan, sed cœli: hinc in Chanaan domum habere noluit, sed in mobili semper habitavit tabernaculo quia tendebat, et oculos jugiter conjiciebat in cœlestem civitatem, quasi patriam suam immobilem, firmam et æternam. Ita Anselm. et alii.

Nota. Cœlestem civitatem opponit Apostolus et præponit tabernaculis et casulis Abrahæ, quæ non habent fundamenta, sed baculis et fulcris nituntur, cum quibus ab uno loco in alium transferuntur: cœlestis vero civitas Beatorum, puta cœlum empyreum, sua habet fundamenta firmissima æque ac pretiosissima, puta crystallina et gemmea, quæ describit S. Joan Apocal. 21. v. 19.

Secundo, cœlestis civitas artificem et conditorem habet non Mosen, non Abraham: sed Deum ipsum, ut ex hoc solo colligere et metiri liceat, quanta sit civitatis illius pulchritudo, magnificentia, gloria opes et felicitas, tanta nimirum, quanta decet talem artificem, scilicet Deum: Deus enim in hac sua civitate, quasi regia, suam majestatem, divitias, potentiam, omnemque gloriam suam beatis exhibet; perinde ac rex in suo palatio suis principibus regalem pompam, gloriam, delicias et opes omnes explicat et ostentat.

Adde, Deum non tantum hujus civitatis conditorem, sed et materiam sive objectum et spectaculum, atque

deliciæ et opes esse; adeoque ibi beatitudo Dei, omniaque ejus bona nostra beatitudo et bona erunt: erimus enim beati ipsa visione et beatitudine Dei. Deliciæ ergo nostræ divitiæ et gloria, non erunt humanæ vel angelicæ, sed divinæ; adeoque erunt ipsissimæ deliciæ, divitiæ et gloria, quibus fruitur, ditatur et beatur Deus. Denique hæc est civitas, *ubi rex est veritas, lex charitas, modus æternitas*, ait S. Aug. ep. 5. ad Marcellinum.

11. FIDE ET IPSA SARA STERILIS VIRTUTEM IN CONCEPTIONE SEMINIS ACCEPIT, ETIAM PRÆTER TEMPUS ÆTATIS, QUONIAM FIDELEM CREDIDIT ESSE EUM QUI REPROMISERAT.] Hactenus virilia exempla fidei adduxit Apostolus, nunc, ut magis incitet animos Hebræorum muliebre subjungit; sed matris omnium credentium, Saræ scilicet, ut pudeat Hebræos in fide vinci a fœmina, eaque magis esse pusillanimes et timidos. Ita Chrysost.

Notat Paulus duo impedimenta conceptionis in Sara; prius in natura, quod esset sterilis, posterius in ætate, quod jam esset plane senex et vetula. Utramque superavit fides, qua credidit Deo supra naturam promittenti conceptionem et partum Isaac.

Dices, Sara Genes. 18. v. 12. ad Dei promissionem de Isaac ex ea nascituro risit, quasi promissio hæc ridicula foret et impossibilis; ergo incredula fuit Sara, quomodo ergo eam e fide hic commendet Apostolus? Respondet Lyranus, Apostolum hanc conceptionem Saræ tribuere fidei, non Saræ, sed Abrahæ. Sed hoc repugnat verbis Apostoli, qui dicit: quod *Sara per fidem conceptionem acceepit, quoniam Deo credidit*, scilicet ipsa Sara quæ conceptionem accepit.

Dico ergo, initio Saram mox ut audivit promissionem tantam, quæ naturaliter erat impossibilis et incredibilis, risit, quasi incredula: sed posteaquam cognovit angelos promittentes conceptionem legatos esse Dei, Deumque repræsentare; adeoque Deum omnipotentem, qui fallere non potest, per angelos hanc conceptionem sibi promittere, tunc credidit, ut satis colligitur Gen. 18. v. 14. et 15. Ita Theodor.

IN CONCEPTIONE SEMINIS.] Græce εἰς καταβολὴν σπέρματος, id est, in conceptionem seminis. q. d. Ad recipiendum, retinendum, formandum, semen prolificum, virtutem e Deo accepit per fidem Sara, quæ per naturam, utpote sterilis et anus, inepta erat ad hanc conceptionem. Ita Chrysost. Secundo, Græcum καταβολὴν Theophyl. vertit, *ad dejectionem seminis*, ut scilicet ipsa Sara suum quoque decideret et subministraret semen ad conceptionem Isaaci. Unde Erasmus vertit, *ad seminandum*. Tradunt enim medici in conceptione non solum virum, sed et fœminam suum decidere dareque semen proli efformandæ. Tertio, ex S. Hieron. Ribera καταβολὴν σπέρματος, id est, inquit, ad jacienda fundamenta, sive exordium seminis, id est, posteritatis suæ. Primus sensus est planissimus, eumque noster Interpres clare expressit.

12. PROPTER QUOD ET AB UNO ORTI SUNT (ET HOC EMORTUO) TANQUAM SIDERA CŒLI, ET SICUT ARENA, QUÆ EST AD ORAM MARIS, INNUMERABILIS.] q. d. Propter hanc fidem factum est ut Sara ex Abraham conciperet, et ex uno viro, eoque emortuo orirentur proles et posteri innumerabiles. Abraham vocat *emortuum*, quia corpus ipsius ob senium erat emortuum, ut emortua in eo erat vis generandi. Sub fide Saræ intelligit et præsupponit Apostolus fidem Abrahæ, quasi mariti et patris credentium: Abraham enim magis quam Sara sua fide meruit hanc seminis posteritatem, ut patet Genes. 15. v. 6.

Nota hyperbolem, qua posteri Abrahæ comparantur arenæ maris, quæ est innumerabilis: certum enim est eos certo et definito esse numero, qui et numerari possit, et arenæ numerum non exæquet. Tantum ergo hac hyperbole significatur eos fore plurimos, et maximo numero. Hinc Isaac, per quem omnes hi ex Abrahamo prognati sunt, hebraice risum et gaudium significat. Syriace vero dicitur איסחק *isechok*, id est, abundantia et redundantia (Syri enim Hebræum *tsade* mutant in *samech*) quæ maxime patet in hac posterorum copia.

13. JUXTA FIDEM DEFUNCTI SUNT OMNES ISTI.] Id est per fidem, cum fide, retinentes fidem, et fideles usque ad mortem, defuncti sunt, quia, sicut in fide vixerunt ita et in fide mortui sunt: bona enim a Deo promissa non viderunt; dum viverent, sed post mortem illa se accepturos crediderunt.

Dices, Si omnes isti defuncti sunt, ergo et Henoch defunctus et mortuus est, non autem translatus, ut dixit v. 5.

Respondet S. Chrysost. Theophyl. OEcumen. et ex eis Ribera. *omnes* vocari pene omnes: excipitur enim unus Henoch, quem ex dictis constat non esse defunctum, sed translatum. Sic Genes. 46. 7. dicitur Jacob venisse in Ægyptum cum omni sua progenie, *omni*, id est, pene omni: constat enim excipi Joseph, qui jam erat et præsidebat in Ægypto. Sic enim solemus loqui universaliter, etiamsi unus vel alter excipiatur, præsertim si constet illum excipi: tunc enim cuncti sciunt intelligi, omnes scilicet, hoc illove excepto. Secundo, præcise *omnes isti*, scilicet Abraham, Isaac et Jacob, qui post diluvium vixerunt, et promissiones acceperunt tum de terra Chanaan, tum de vita æterna in cœlis possidenda, defuncti sunt: de hisce enim proprie loqui Apostolum patet v. 15. et 16. cum ait: *Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt*, scilicet Chaldææ (quæ fuit patria Abrahami, ex qua exivit Deo jubente in Chanaan) *habebant utique tempus revertendi*. q. d. Si pœnituisset Abraham exitus e patria sua, et de ea repetenda cogitasset, poterat facile ad illam redire, ne perpetuo in Chanaan peregrinari cogeretur: jam autem cum de reditu non cogitarit, patet illum aliam cogitasse et exquisiisse patriam, scilicet cœlestem. *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum*, dicendo, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob. Perinde ac si hi tres omnibus, quorum Deus est Dominus, sint æquiparandi, ait Theophyl. Ita scilicet Deus hos tres viros sanctissimos in pretio et amore, cordi et curæ habuit. Videtur ergo Apostolus a v. 8. ponere distinctum et secundum statum, ætatemque mundi, quæ scilicet fuit post diluvium, quando cœpit quasi novum sæculum fidei et Ecclesiæ in Abrahamo, qui fuit typus, exemplar et pater omnium credentium et fidelium, quique tota vita sua cum Isaac et Jacob peregrinatus est in Chanaan, quia spectabat civitatem cœlestem. Merito ergo uti Levitis sortem non habentibus in Chanaan, ita et Abrahæ pars et sors fuit Deus ipse: ac consequenter, cum ait Paulus omnes defunctos, non intelligit Abel, Henoch et Noe, qui fuerunt in priori sæ-

culo et altero quasi mundo, qui fuit ante diluvium; sed tantum intelligit Abraham, Isaac, Jacob, qui fuerunt in novo hoc et secundo sæculo post diluvium. Ita S. Thomas, Lyran. et Cajetanus.

NON ACCEPTIS REPROMISSIONIBUS,] tum de terra Chanaan possidenda: hanc enim non adepti sunt, nisi sub Josue, post quadringentos annos: tum potius de cœlesti regno et gloria possidenda: hanc enim non sunt adepti, nisi per et post mortem Christi Jesu. De promissione enim cœli loqui Apostolum patet ex seqq. cum ait: *Nunc autem meliorem appetunt*, id est, cœlestem. Ex hoc loco Patres et Theologi colligunt, ante Christum Christique mortem, nullam animam quantumvis sanctam et puram cœlum introisse, aut Dei visionem et beatitudinem adeptam esse. Unde c. 9. docuit Apostolus ante Christum nondum propalatam fuisse Sanctorum viam, id est, cœlum mortalibus fuisse inaccessibile, uti ait ibidem Ambrosius, Chrysost. Theophyl. et alii. Et c. 10. idipsum diserte asseruit Paulus dicens: *Habentes*, itaque, *fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam et viventem per velamen, id est, carnem suam.*

SED A LONGE EAS ASPICIENTES ET SALUTANTES | Est metaphora a navigantibus, inquit Chrysost. qui dum portum eminus aspiciunt, læto clamare quasi celeusmate, eum appellant et salutant. Sic apud Virgilium,

Italiam, Italiam primus conclamat Achates.

Ita hi patres cum per fidem obscure viderent, id est crederent, patriam cœlestem, eam crebro eum desiderio appellabant et salutabant.

ET CONFITENTES, QUIA PEREGRINI ET HOSPITES SUNT SUPER TERRAM.] Hinc patet hunc sensum et hanc vocem, *Peregrini sumus in hac vita*, fuisse priscis illis patribus familiarem, quæ mire eos ad mundanarum opum et rerum contemptum, ac cœlestium desiderium et studium incitabat. Ita Jacob Genes. 47. 9. *Dies*, inquit, *peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt.* Et David Ps. 38. 13. *Advena ego sum apud te et peregrinus, sicut omnes patres mei.* Et Salomon 1. Paralipom. 29. 15. *Peregrini sumus coram te et advenæ, sicut omnes patres nostri* Jeremias quoque de Christo loquens cap. 14 8 *Quare*, inquit, *quasi colonus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum?* Erras, ergo, Christiane, si hic te domum habere putas, si te hic ad quietem, quasi in patria componis: peregrinus hic es, peregrinaris in terra aliena: patria et requies tua est in cœlo; illuc propera, illuc festina. Ita Apostoli quasi peregrini toto orbe *euntes ibant et flebant mittentes semina sua.*

S. Olympius Abbas, uti narrat Sophronius in Prato spirituali, c. 12 rogatus a quodam, quanam ratione recte vitam suam institueret, respondit, *Ubique æstima te peregrinum: et ubicumque sederis, dic, Peregrinus sum.* Quare recte monet S. Petrus epist. 1. c. 2. v. 11. dicens: *Charissimi, obsecro vos tamquam advenas et peregrinos, abstinere vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam.* Nam qui civis est cœli et terræ advena, terrena præterire et contemnere, cœlestia appetere et prosequi debet, uti pulchre docet hic Chrysostom. in morali homilia 25. Insigne hac de re exemplum S. Basilii narrat Nazianzen. in oration. funebri de laudibus S. Basilii, cum enim præfectus Valentis Imperator. Basilio minaretur exilium et ejectionem ob Episcopatu, respondit Basilius, *Nihil horum quæ dixisti curo, melior sum his qui publicant et proscribunt. Ipse me ob spem regni cœlestis proscribens, nihil vero possidens, ab exilii metu liber sum: unam omnium cognoscens esse patriam paradisum (terram enim quasi commune omnium aspicimus naturæ exilium) propria vero carens terra nullo loco circumscribor; Domini enim est terra et plenitudo ejus, incola ego sum in terra sicut omnes patres mei. Cumque ab Episcopatu pelleretur in exilium, dixit illico socio suo, Libellum hunc accipe, et veni mecum; cum prius libellos paucılos et pannosam vestem quo indutus erat, præfecto obtulisset, quæ sola ipsius erant supellectilia; addiditque dicens, Exilium nihil ad me spectat, cum domus quam inhabito aliena sit.*

Pari modo se peregrinum in hoc mundo professus est S Gregor. Thaumaturgus, qui, ut ait Nyssenus in ejus Vita, *moriens obtestatus est suos, ne peculiarem sibi locum sepulturæ compararent. Nam si vivus*, ait, *nullius loci dominus vocari volui, sed in alienis tamquam inquilinus et peregrinus habitans vitam transegi, ne post mortem quidem inquilinatus mihi dedecori erit: sed in sequenti sæculo fama prodatur, quod Gregorius nec vivens ab aliquo loco cognominatus sit, et post mortem alienorum locorum fuerit inquilinus, cum ab omni terreno possessione sese abstinuerit, adeo ut ne sepeliri quidem in proprio loco sustinuerit : solam enim illam possessionem pretiosam et expetendam putavit, quæ fraudis et avaritiæ vestigium in sese non admittit.* Audi et Ethnicum. Cum Anaxagora Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, vellet ne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, deferri: *Nihil necesse est*, ait, *undique enim ad inferos* (fidelı et sancto ad superos) *tantumdem est viæ* Ita Cicero 1 Tuscul.

Versum 15. explicui v. 13. ejusque sensus satis patebit ex v. 16.

16 NUNC AUTEM MELIOREM APPETUNT, ID EST CŒLESTEM] *Nunc* non significat hic tempus præsens, sed adversativa et illativa est particula q. d. Poterat Abraham in patriam, Chaldæam scilicet, redire, si voluisset: *nunc autem*, id est, cum autem videamus eum noluisse redire, hinc sequitur quod aliam civitatem meliorem, scilicet cœlestem, appetierit et prosecutus sit peregrinando in Chanaan tota vita sua.

17 FIDE OBTULIT ABRAHAM ISAAC, CUM TENTARETUR.] q. d Cum Deus tentavit obedientiam et pietatem Abrahæ, dicens Gen. 22. v. 2. *Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis Isaac, et vade in terram visionis* in montem Moria, ut habent Hebræa, in quo postea Salomon ædificavit templum) *atque ibi offeres eum in holocaustum.* Abraham mox Deo jubenti per fidem obedivit, *et obtulit*, id est, offerre cœpit et tentavit suum Isaac; sed ne re ipsa offerret impeditus fuit ab angelo, *obtulit* ergo significat hic actum inchoatum, non consummatum, juxta canon. 32.

Nota Hanc oblationem Abrahæ tribuit Apostolus fidei illius, quia fides ipsum animavit et excitavit ad eam faciendam: alioqui enim dixisset Abraham, Impossibilia mihi promittis et præcipis, Domine ; promittis enim mihi stirpem innumerabilem per Isaac, et jam præci-

pis eumdem offerri et occidi: quomodo ergo per eum, si occidatur, sperare potero stirpem quam promittis? Verum fides hic ei succurrit et hoc duellum dirimit: credidit enim Abraham Deo tam promittenti, quam præcipienti, certoque sibi persuasit Deum effecturum, ut præceptum hoc promissionem non eliderei; quia, ut subdit Apostolus, *arbitrabatur quia et a mortuis suscitare potens est Deus*, quod scilicet Deus Isaacum, si occideretur, a morte suscitarat, itaque Isaac suscitatus stirpem Abrahæ propagaret. *Cum ergo Deus aliquid promittit*, inquit Chrysost. lib. 1. de Providentia Dei, *etiamsi millia sint quæ promissionem ejusmodi obtundant atque intercipiunt, turbari minime convenit, aut de fine dubitare. Deus enim promissa suo, licet desperatissima videantur ad certum finem atque exitum perducet.*

Cum tentaretur.] Tradunt Hebræi apparuisse Abrahæ dæmonem specie angelica, eumque gravissimis verbis ab immolando filio deterruisse tamquam a re impia et inauditæ crudelitatis, ac Dei voluntati contraria. Credibile est, si umquam, tunc maxima a dæmone tentatum esse Abraham: sed an dæmonem ei visibiliter apparuerit, incertum est. Certius ergo hæc referemus ad tentationem Dei: aliudit enim Paulus ad verba Mosis Gen. 22. v. 1. *Tentavit Deus Abraham.*

Et unigenitum offerebat.] Licet enim Ismael quoque natus esset Abrahæ, tamen Isaac vocatur unigenitus, quia solus ipse erat filius promissionis, unice dilectus, hæresque Abrahæ designatus. Ismael ergo quasi ex hæres, et domo Abrahæ cum matre Agar jam ejectus, filius Abrahæ non reputatur.

Qui susceperat promissiones.] *Qui* refert non *Isaac*, sed *Abraham*, ut patet ex articulo Græco, et ex sequentibus, eum ait, *Ad quem* (scilicet Abraham) *dictum est.* q. d. Abraham qui a Deo acceperat promissiones maximæ stirpis per Isaac propagandæ, hic eumdem Isaac Dei jussu, non moratus hasce promissiones, fidenter et generose Deo obtulit; quia fide credebat Deum modum inventurum, puta resuscitationem Isaaci, quo per eum promissam stirpem daret et compleret.

18. Ad quem (Abraham) dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen.] *Quia* non est causale hic, sed expletivum, et Latina phrasi redundat, uti et alibi sæpe: sic enim Hebræi passim sermonem suum ordiuntur e כי *ki*, id est *quia*. Dixit Apostolus Abraham per Isaac accepisse promissionem stirpis, jam idipsum hic probat et explicat, ex eo quod Deus dixit et promisit Abrahæ Genes. 21. v. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen*, id est, ex Isaac, non autem ex Ismael, excitabitur tibi posteritas quæ censenda et vocanda sit posteritas tua, ut scilicet sit hæres promissionum mearum, quas tibi et semini tuo pollicitus sum.

19. Arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus.] Nota τὸ *et* o *mortuis*, pro quo perperam Beza vertit, *vel a mortuis*: refertur enim illud καὶ, id est *et*, ad generationem Isaac, q. d. Arbitrans Deum qui illum ex sterilibus parentibus genorare potuit, posse eumdem et a mortuis suscitare. Pro *arbitrans*, græce est λογισάμενος, id est, eum secum perpendisset, considerasset, ratiocinatus esset, suaque ratione conclusisset. Sic enim ratiocinabatur Abraham: Jubet Deus filium Isaac a me offerri et immolari, et tamen per eumdem mihi stirpem promittit; ergo vel curabit ut quidquid ego effecero ed eum afferendum, ipse tamen non occidatur; vel si occidatur efficiet ut resurgat: hac fide et spe enimatus, Deo quidlibet præcipienti elaeris pareho

Unde eum et in parabolam accepit.] *In parabolam*, id est, in figuram Christi, inquit Chrysost. Galen. Vatabl. Sicut enim Isaac a morte salvo surrogatus est aries, quem obtulit Abraham, ita salva deitate Christi in cruce immolata est ejus humanitas. Unde hue videtur alludere Christus Joan. 8. 56. *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum, vidit, et gavisus est: vidit*, in typo, scilicet in immolatione Isaac.

Secundo, Theophyl. et OEcumen. *in parabolam*, inquiunt, id est, in exemplum: quasi dixerit Deus, Si Abraham obtulit filium suum, et ego unigenitum meum, Christum scilicet, offerre debeo.

Tertio, *in parabolam*, id est, in typum mortis et licet et resurrectionis Christi et Christianorum. Da resurrectione enim hic agi innuit vox *unde*, cum ait, *Arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus: unde eum et in parabolam accepit*, ut scilicet Isaac esset parabola et typus resurrectionis, sicut phœnix qui moriendo renasci dicitur, typus est et hieroglyphicum resurrectionis. Videbatur enim Isaac quasi a morte resurrexisse, eum certæ morti destinatus, patre vibrante in cervicem ejus gladium, angelus gladium continuit, et Isaac a morte liberavit. Ita Theodor.

Quarto et optime, *in parabolam*, id est, ut Isaac esset parabola, fabula, proverbium, exemplum memorabile et prodigium omnium sæculorum, quod omnibus sæculis homines memorarent et celebrarent, ut, cum de re mira, memorabili, paradoxa et prodigiosa volent loqui, narrant hoc fidei, spei, pietatis et obedientiæ exemplum Isaac q. d. Per fidem Abraham obtulit Isaac, eredens quod Deus illum a morto vel liberaret vel suscitaret; atque hujus tantæ fidei merito incolumem et e morte miraculose servatum, salvumque illum recepit *in parabolam*, id est, in exemplum rarum et admirabile, quod quavis ætate posteri narrent, proponant et imitentur: ut, cum Deus per se aut suos nobis aliquid jusserit, licet arduum et difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter et generose nos offeramus, remque jussam capessamus, certi Deum affore, implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, ærumnas, mortes, omniaque mala; quæ timemus, in bonum nostrum, laudem et gloriam conversurum, uti fecit Isaaco. Ita jam videmus hoc Abrahæ et Isaac fidei et obedientiæ exemplum et præmium, ab omnibus celebrari, omnibusque proponi, quasi cuivis fideli et obedienti dicatur: Crede, obedi, instar Isaaci, ne dubita, bene res cadet, tibi eveniet quod evenit Isaaco. Hinc imago hujus facti olim passim omnibus proposita fuit. Testis est Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Nicæn. II. act. 4. canon 1. *Vidi*, inquit, *sæpius descriptionis ejus* (immolationis Isaac) *imaginem, et sine lacrymis transire non potui, cum tam efficaciter et ad vivum ob oculos historiam ejus rei poneret*.

Sic Isaias, Ezechiel, Daniel, Oseas, aliique Prophetæ et viri sancti admirandæ et portentosæ vitæ, quales fuit Simeon Stylites, Antonius, Athanasius, et alii plurimi dati sunt in parabolam et exemplum toti orbi:

adéoque cum eis potuisset dicere Abraham illud Isaiæ 8. 18. *Ecce ego et puer meus, quem dedit mihi Dominus, in signum et portentum Israel.*

Sic Christus patiens dicit Psal. 68. v. 12 se Judæis (non in bonum, sed in malum) factum in *parabolam*, id est, in fabulam et publicam irrisionem. Sic Prophetæ dicunt Jerusalem, aliasque urbes vastandas, tradi in parabolam, id est, in fabulam et exemplum omnium.

Posset quoque parabola hic accipi pro ænigmate, q. d. Abraham offerens filium, ex quo sperabat posteros, accepit illum in parabolam, id est, in ænigma et ænigmaticam comparationem. Comparanda enim Dei promissionem de Isaaci posteris, cum ejus nece et immolatione, ænigma erat: *homo moriens et generans;* puta Isaac. Sicut ænigma phœnicis est: *avis moriens et renascens:* vel, ut Poeta canit,

> Nec sum, nec non sum, morior simol atque renascor,
> Sumque mihi lethi, et redeuntis originis auctor.

Hebræum enim משל *mascul*, quod Sept. et Noster vertunt *parabolam*, significat quamvis sententiam et rem illustrem et excellentem, sive proprie parabolica illa sit, sive proverbialis, sive ænigmatica. Sic dicitur Ezech. 17. 2. *Fili hominis propone ænigma, et narra parabolam: aquila grandis,* etc. Ubi ænigma vel parabola vocatur aquila vastans Libanum, per quam intelligit Nabuchodonosorem vastantem Jerusalem. Et c. 24. 3. *Dices*, ait, *per proverbium ad domum irritatricem parabolam.* ut scilicet sub ænigmate et parabola ollæ carnium appositæ igni, prædicas obsidionem Jerusalem. Sic Numer. 24. v. 15. Balaam dicitur *sumpsisse parabolam*, cum per stellam ænigmatice Christum præsignificavit, dicens, *Orietur stella ex Jacob.* Sic et Christus parabolas suas, quasi ænigmata obscure proponebat turbis, quas postea discipulis suis explicabat: *Vobis*, inquit ipse Luc 8. 10. *datum est nosse mysterium regni Dei. cæteris autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non intelligant.*

20. FIDE ET DE FUTURIS BENEDIXIT ISAAC JACOB ET ESAU.] Ab Abraham transit ad Isaac, qui ex Dei revelatione prævidens futura bona, filiis suis Jacob et Esau obventura, eamdem illis moriens imprecatus est; itaque per fidem eis benedixit, dicens Gen. 27 28. *Det tibi Deus de rore cœli, et de pinguedine terræ, abundantiam frumenti et vini et serviant tibi populi, et adorent te tribus*, etc. Unde patet hanc benedictionem, non tam precationem, quam prædictionem fuisse de futuris, quæ ex Deo revelante per fidem præscivit Isaac. Illa enim post multa sæcula non ipsi Jacobo, sed posteris ejus obtigerunt in Chanaan. Vide hic, ut fides sit argumentum rerum sperandarum et futurarum.

21. FIDE JACOB MORIENS SINGULOS FILIORUM JOSEPH BENEDIXIT.] Cum scilicet Gen. 48. transpositis decussatim et cancellatis manibus in modum crucis, dextram imposuit Ephraim juniori, qui erat ad sinistram suam, sinistram vero suam imposuit Manasse seniori filio Joseph, qui erat ad dextram suam itaque juniorem prætulit seniori dicens: *Iste quidem* (Manasse) *erit in populos, et multiplicabitur: sed frater ejus minor* (Ephraim) *major erit illo, et semen illius crescet in gentes:* quia videlicet fide prævidebat Jacob futurum, ut ex Ephraim non tantum Josue dux populi, sed et omnes reges Israelis, id est decem tribuum nascerentur; itaque tribum Ephraim non tantum tribum Manasse, sed et cæteras omnes, et numero et gloria et regno atque imperio superaturam.

ET ADORAVIT (Jacob) FASTIGIUM VIRGÆ EJUS.] Scilicet Joseph filii sui dominantis in Ægypto. Dices. Quomodo ergo Gen. 47. 31. quem hic citat Apostolus dicitur adorasse Jacob non virgam Josephi, sed *conversus ad lectuli caput.* Resp. Diversitas hæc versionis provenit ex nomine Hebræo מטה cui si substituas *chiric* et *camets*, legasque מטה *mitta*. significabit lectulum; sin subtituas *patach* et *segol*, legasque מטה *matte*, significabit virgam: Hebræi enim omnes ante tempora Christi, imo usque ad tempora S. Hieronymi scribebant solas consonantes verborum et nominum sine ullis punctis aut vocalibus, ita ut hoc nomen מטה hebraice scriptum, tam *mitta* quam *matte* legi posset. Nimirum usus est Spiritus Sanctus hac linguæ Hebrææ amplitudine, ut plura iisdem verbis significaret. Inde enim provenit diversitas versionum Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, Hieronymi et aliorum Voluit ergo Spiritus Sanctus legi hic tam *mitta* id est lectulum, quomodo legit et vertit Noster in Genesi, cum Aquila et Symmacho; quam *matte*, id est virgam, quomodo legerunt Septuag et ex iis S. Paulus hic.

Franc. Ribera opinatur מטה cum iisdem punctis sive vocalibus olim significasse tam lectulum quam baculum. Radix enim נטה *nata* significat reclinare: inde *mitta* est reclinatorium, sive id sit lectus, sive baculus cui innitimur inclinando. Censet ergo Ribera eamdem vocem *mitta* utralibet modo hic verti potuisse; posteriores enim Hebræos punctorum inventores in hoc nomine pro varietate significationis, alia et alia puncta substituisse, cum antea essent eadem, ut scilicet ex *mitta* fecerint *matte*, cum virgam significat. Verum hoc non videtur admodum probabile: contrarium enim docent omnes Hebræi omniaque Lexica, scilicet *mitta* significare lectulum non virgam; *matte* vero significare virgam, non lectulum. Neque vero Hebræi posteriores, licet puncta adinvenerint, quæ subscripta vocibus Hebræis, imperitis lectionem planiorem redderent; idcirco vocales et pronuntiationem nominum mutaverunt, ut ex *mitta* facerent *matte:* hoc enim eos fecisse in ullis nominibus demonstrari non potest. Adde, quod S. Hieron in Tradition. in Gen. notans Septuag. qui legerunt *matte*, et verterunt virgam, ait in Hebræo multo aliter legi, scilicet. *Et adoravit Jacob conversus ad lectuli caput.* Ubi Nota, Non dicit Hier. nomen Hebræum aliter verti posse, sed in Hebræo aliter legi: ergo censent Septuag. legisse *matte*, aliter vero debere legi, scilicet *mitta*. Sic. c. 12 6. Apostolus citans Proverb. 3. 11. legit cum Septuag. כאב *kieb*, id est, castigat, cum S. Hieron. et alii legant כאב *keab*, id est. sicut pater, de quo plura ibidem. Denique tam ambiguum et amphibologicum est, quod unum idemque quoad omnia nomen, v. g. *matte*, duo hoc loco significet, quam quod duobus modis secundum diversa puncta, scilicet *mitta* et *matte*, legi possit. Unde si prius non est absurdum sed admittitur, ergo nec posterius absurdum aut mirum videri et censeri debet. Idem ergo nomen מטה quoad consonantes, duplex est quoad vocales et in duo nomina dividitur, scilicet *mitta* et *matte*; et utroque modo hic legi posse docet utraque lectio et versio. scilicet tam Septuag. quam S. Hieronymi ab Ecclesia

probata jam et recepta Septuag. ergo et ex iis S. Paulus sic vertunt, προσεκυνησεν επι το ακρον της ραβδου αυτου. Quod S. August. q. 162. in Gen. Diodorus et Gennadius in Gen. 47. vertunt, *adoravit Jacob super caput*, vel *summitatem virgæ suæ*, subaudi innixus. q. d. Jacob summitati virgæ vel scipionis sui, per senio incumbens et innixus adoravit, non Joseph, sed Dominum.

Verum noster Interpres cum Chrysost. Procopio, Eucherio in Gen. 47. melius vertunt sic *adoravit* (Jacob) *fastigium virgæ ejus*: hoc enim plane et absolute verba Græca significant, cum prior S Augustini versio subaudire et supplere debeat, τo innixus, vel incumbens

Nec obstat Græcum επι et Hebræum על *al*, quod proprie *super*, significat, q. d. Adoravit Jacob super caput virgæ suæ, scilicet incumbens. Nam Hebræum *al* et Græcum επι subinde tantum denotant rem adorandam in accusativo, cujus sunt notæ, ut 1. Reg. 1. v. 10. *Anna oravit ad* (hebraice על *al*) *Dominum*, id est, oravit Dominum Isaiæ 45. 14. *Te adorabunt*, hebraice אליך ישתחוו *elaich iistachunu*, id est, ad te adorabunt. Sic sæpe in Scriptura dicuntur Sancti orare ad Dominum, id est, orare Dominum: præpositioni enim *ad* respondet Hebræum על *al*, vel על *el*, quæ duo sæpe pro eodem sumuntur. Ita ergo et hic adoravit Jacob *al*, sive επι id est, ad virgam, hoc est, adoravit virgam Josephi.

Adde, Hebræum *al*, et Græcum επι proprie verti posse, versus vel contra: q. d. Adoravit Jacob versus vel contra summitatem virgæ ejus, quia scilicet illi ex adverso se inclinabat et incurvabat. Sic Psalm. 5. 8. dicitur, *Adorabo ad templum*, id est, versus templum, ubi in Hebræo pro *ad* est *el*, pro quo hic est *al*.

Sensus ergo est, quod Jacob adoraverit, id est, reverentiam exhibuerit, et curvando se, honorarit virgam id est, sceptrum et potestatem ac principatum Josephi. Hebræum enim השתחוה *histachana*, proprie significat se inclinare et curvare deorsum, aut prosternere se alicui, reverentiæ causa, quod Latini, ut Suetonius in Augusto, vocant *supplicare*.

Quæres, cur Jacob adoraverit fastigium virgæ, id est sceptri, Josephi ?

Respond. litteralis causa fuit, quod Jacob non in Ægypto, sed in Chanaan sibi et suis promissa, sepeliri optabat, et a Josepho ut idipsum curaret, postulabat: annuit Josephus promisitque patri, se id curaturum. Jacob ergo voti compos, lætus gratias egit Josepho filio suo dilectissimo, et curvando se, veneratus est sceptrum, id est, regiam potestatem Josephi, a Deo illi datam, ac consequenter Deum datorem potestatis hujus vel maxime veneratus est et adoravit: erat enim Josephus secundus a Pharaone, et quasi alter Ægypti rex

Secundo, prophetice id fecit Jacob: quia enim prævidebat ex Joseph nascituros reges, qui gererent sceptrum Israel, sive decem tribuum in Samaria; hinc adoravit sceptrum Joseph: quasi innuens et vaticinans ex Joseph nascituros reges, quos subditi quasi reges colerent et adorarent. Ita Chrysost. et Theodor.

Tertio, allegorice id fecit Jacob fide credens Christum ex virga Jessea et Israelitica, puta beata Virgine ac consequenter ex seipso nasciturum: hujus ergo virgæ caput, id est, Christum Samaritanum nostrum, cujus typus erat Joseph, veneratus est Jacob. Ita Sedulius hic et Procopius in Gen. 47. atque hæc fuit potissima causa, cur Jacob Josephum adjurarit, ut se sepeliret in Chanaan: quia nimirum in spiritu prævidebat Jacob Christum in Chanaan nasciturum et resurrecturum seque cum Christo in die Paschatis cum aliis sanctis prophetis et Patriarchis ibidem resurrecturum credebat et sperabat, juxta id quod contigit Matth. 27. v. 52 Unde Abulens. in c. Gen. 47. *Ab omnibus*, ait, *Catholicis creditur quod inter alios qui cum Christo resurrexerunt, etiam Jacob Patriarcha resurrexerit.*

Recte ergo ex hac adoratione sceptri Josephi Patres Concilii Niceni II. (in epist. Hadriani Papæ ad Constant. et Ireneum, et in lib. Leontii) probant adorationem et cultum imaginum, eamque non in imagine hærere, sed ad prototypum suum referri et transire docent. Sicut enim Jacob incurvans se sceptro Josephi, non ipsum sceptrum, sed Josephum principem (cujus symbolum et imago erat sceptrum) adoravit: ita cum veneramur imagines, non imagines, sed Sanctos, quorum sunt imagines, veneramur. Si enim hoc impium esset aut superstitiosum, impius et superstitiosus fuisset Jacob, qui sceptrum Josephi adoravit; quod absit: Sicut enim veneratio sceptri erat veneratio Josephi; ita veneratio imaginis, est veneratio Sancti, cujus ea est imago. Adde quod Jacob, ut dixi, in sceptro hoc, non tantum præsentem Josephum, sed et Christum longe absentem et post multa sæcula nasciturum, quasi in imagine sua repræsentatum adoravit

22. FIDE JOSEPH, MORIENS, DE PROFECTIONE FILIORUM ISRAEL MEMORATUS EST, ET DE OSSIBUS SUIS MANDAVIT.] q. d. Per fidem Joseph moriturus revocavit in memoriam exitum et liberationem Hebræorum fratrum et filiorum suorum ex Ægypto, eorumque introductionem in terram Chanaan, ad eam possidendam prout Abrahæ revelaverat et promiserat Deus: et quia hoc ipsum fide tam vivens, quam moriens credidit, certoque eventurum sibi persuasit; hac de causa jussit, ut Hebræi ex Ægypto exeuntes in Chanaan, ossa sua secum offerrent, ut inter suos in Chanaan, æque ut Jacob, sepeliri et cum Christo resurgere posset.

Nota hic, veteres Sanctos et Patriarchas in morte singulari numine afflatos, mire vaticinatos esse, et quasi cycneas voces edidisse.

Secundo, magnam illis funeris et sepulcri curam fuisse: quam licet spernant Novantes, tamen naturæ ipsius instinctus eamdem ipsos sæpe non cogitantes docet cum in morte suorum non tantum funus celebrent, sed et mortuo bene precantur, imo suorum pro eo preces exposcunt. Sentiunt ergo pias esse pro defunctis preces, pium esse animas vita functas precibus juvare, ac consequenter animabus illis periculum aliquod pœnæ alicujus impendere, esseque Purgatorium. Nemo enim orat pro animabus ad cœlum, vel infernum, in quo nulla est redemptio, euntibus.

23. FIDE MOYSES, NATUS, OCCULTATUS EST MENSIBUS TRIBUS A PARENTIBUS SUIS, EO QUOD VIDISSENT ELEGANTEM INFANTEM, ET NON TIMUERUNT REGIS (Pharaonis, qui infantes Hebræorum mergi jusserat) EDICTUM] Quæres, quomodo per fidem, et non potius per amorem naturalem parentum occultatus sit Moses.

Resp. fidem hanc plane innuere, revelationem aliquam fuisse factam de Mose, cui fidem adhibentes pa-

rentes Mosis, eum occultarunt, non dubitantes hac ratione infantem certo salvum fore. Revelationem hanc factam esse per solam elegantiam Mosis, censent Chrysost. Theoph OEcumen. per hanc enim ex peculiari Spiritus Sancti instinctu parentes aliquid divinum de Mose præsenserunt. Verum aliam eamque peculiarem de Mose revelationem tradit Joseph. lib. 2. Antiq. c. 5. ubi narrat Amram patrem Mosis, de Mose nasciture anxium, ob Pharaonis infanticidæ edictum, Deum instanter pro puero orasse, et astitisse illi Deum, promisisseque Mosen nasciturum, qui non tantum a submersione liberaretur, sed et totius populi ex Ægypto liberator existeret Unde hujusce rei fama inter Hebræos illius temporis perecrebuit, ut indicat S. Stephanus Act. 7. 25 cum ait, *Existimabat* (Moses) *intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis:* quia scilicet putabat Moses, illos Hebræos, qui videbant a se occidi Ægyptium, oraculi et famæ jam de se liberatore futuro pervulgatæ conscios esse; hinc fidenter coram eis Ægyptium occidit.

Dices, Quomodo ergo Paulus hic dicit, Mosen occultatum esse a parentibus, eo *quod vidissent elegantem infantem*.

Resp. id dicit. quia parentes in sua revelatione et fide de Mose infante jam ante confirmati sunt, cum viderunt illi elegantiam plus quam naturalem a Deo inditam esse. Erat, inquit Josephus, infans hic tam formosus, ut aspicientium leviter mox oculos in se raperet, defixosque teneret. Patet id ex S Stephano Actor. 7. Ubi per hanc elegantiam Mosen Deo charum fuisse, adeoque Mosen, non tam hominibus, quam Deo, elegantem, speciosum et placentem fuisse significat. cum ait v. 20. *Eodem tempore natus est Moyses, et fuit gratus Deo.* Ubi pro *gratus*, eadem est vox Græca, scilicet ἀστεῖος. quam hic Interpres Latinus *elegantem*, vertit; Syrus Actor. 7. רחים *rachim*, id est dilectum; hic שפיר *scappir*, id est, pulchrum placentemque vertit. Hæc ergo elegantia plusquam naturalis Mosi a Deo indita significabat Mosen Deo placere, illique cordi et curæ esse; ut non tantum ab aquis servaretur sed et populi servator fieret: itaque per hanc elegantiam Mosis, non tam humanam quam divinam. in fide sua confirmati sunt parentes, et animati ad eum occultandum: nec dubitarunt hac ratione eum ab aquis Deo tutore incolumem evasurum; uti et factum est Ita Chrysostomus, Theophylactus, OEcumen.

24 Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis.] Filiam hanc Pharaonis omnes et Josepho Thermuti nominant: addit Philo in Vita Mosis eam unicam fuisse Pharaonis hæredem, et licet diu nupta fuisset, prole tamen caruisse Hæc ergo Mosen infantem iam elegantem expositum conspiciens rapuit, educavit, adoptavit sibi in filium: imo, ut ait Philo, muliebri arte finxit se gravidam. peperisseque Mosen, ut passim Moses illius filius nativus, non ascititius putaretur, ideoque ut suis Hebræis hanc opinionem eximeret Moses, jam futurus eorum dux et liberator, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, ut hic ait Apostolus. Idipsum confirmat S. Stephan. Act 7. v. 22 Ubi docet Mosen regio more educatum fuisse, *in Omni sapientia Ægyptiorum;* et clarius Philo. qui ait magnis præmiis Mosi accitos fuisse præceptores e Græcia, qui liberales artes; et e Chaldæa astrologos, qui siderelem scientiam: Assyrios quoque qui suas litteras eum docerent, utpote spe omnium destinatum successorem aviti solii, et regem juniorem appellatum: Mosen vero edomandis animi affectibus plurimum studuisse, secutumque fuisse non Ægyptiorum, sed majorum suorum patria instituta

Negavit.] Græce ἠρνήσατο λέγεσθαι id est, renuit dici et vocari filius filiæ Pharaonis, renuit, inquam, tum verbis, tum factis: cum scilicet ex aula Pharaonis ad suos Hebræos se contulit, iis se junxit, eos vindicavit cæso Ægyptio, se tandem Hebræorum se ducem contra Pharaonem et Egyptios professus est.

Nota. *Fide negavit* hoc Moses; quia fides qua credebat oraculo Dei jam dicto, de futura Hebræorum per se liberatione ex Ægypto: rursum fides regni cœlorum et remunerationis æternæ, impulit eum relinquere aulam et regnum Ægypti, ut cum Hebræis omnem Pharaonis tyrannidem et fortunæ aleam subiret. Mosen imitentur qui vitæ fidei causa, suis prædiis, dominiis, imo regnis spolientur.

25. Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem.] Græce est πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν,id est temporalem, sive modici temporis fruitionem. Nota *peccati:* peccasset enim Moses, non cogitans de liberatione Hebræorum. cum ad id a Deo se electum sciret ex oraculo jam dicto. Addit Theodor. vitam quæ cum impiis transigitur, peccato non carere. præsertim cum impii pios affligant et in hoc laudem, consensum et auxilium ab aliis quærant, uti Ægyptii affligentes Hebræos, hac in re quærebant favorem et opem a Mose, quasi futuro hæreda et successore regni. q. d. Maluit Moses cum hebræis affligi, quam vivere in deliciis regiis impii Pharaonis, ibique peccatis fræna laxare. ejusque ambitioni et tyrannidi applaudere. Cum Mose ergo exeat aula, qui volet esse pius.

26. Majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi.] Pro *majores divitias* S. Ambros l de Cain et Abel c. 4 legit, *majus patrimonium*: Moses enim in filium et hæredem regni adoptatus hoc regni patrimonium cum improperio Christi commutavit

Quæres, quodnam hic vocetur *improperium Christi*? Respondent Græci: hoc *improperium Christi* esse opprobria, quæ Hebræi conjecerant in Mosen. Hæc enim dicuntur *Christi*, typice sive analogice, quia sicut Christus e suis Hebræis, quos liberare veniebat, improperia passus est: ita eadem ab eisdem passus est Moses. Ita Theodoretus, Chrysostomus, Theophylactus.

Secundo, Galen. putat *improperium Christi* dici quodvis improperium, quod fideles vel Ecclesia, ab infidelibus, vel impiis sustinent, dicique *Christi*, quia Christus dux fuit passionis. et caput Ecclesiæ patientis: ei quia, ut ait Vasques, Christus postea docuit causa justitiæ et religionis hoc improperium esse sustinendum; quod Galat 5. vocatur *crux Christi*. Hinc quando Ismael Isaacum, Esau Jacobum. Cain Abelum, Egyptii Mosen, civitas diaboli civitatem Dei, mali bonos persequuntur, semper est et dicitur *improperium Christi*, quasi capitis in suis membris irrisi, vexati et afflicti. Sic enim æterno Dei lege decretum est, ut

in hoc sæculo moli triumphum agant; pii crucem gestent post Christum; et semper cum adversitatibus luctentur, quibus Deus illos quasi milites suos vult exercere ad cœlestem coronam promerendam.

Tertio et aptissime: Ribera proprie hæc verba accipit et explicat, quod scilicet Moses partim ex fide et traditione Abrahæ, aliorumque patrum cognoscens Christum pro genere humano passurum, partim spiritu prophetico prævideos speciatim injurias et opprobria illi a Judæis inferenda; ut Christo patienti similis fieret, maluerit pati, affligi, et opprobriis affici cum Hebræis, quam honoribus et opibus abundare in aula Pharaonis: hoc enim proprie est et dicitur *improperium Christi*. Si enim Jeremias hæc opprobria Christi prævidit, et in suis opprobriis adumbravit, quidni et Moses? Si Isaias, Ezechiel, Osee, David, aliique Prophetæ ad hoc a Deo missi sunt, ut essent typus Christi prædicantis et patientis, atque idipsum sciverunt, scilicet suas passiones et opprobria typice esse passiones et opprobria Christi, quia illa repræsentabant, quidni idipsum sciverit, fecerit et repræsentarit Moses legislator et princeps Prophetarum? Moses enim per tot opprobria et persecutiones liberans populum a Pharaone et Ægypto, expressus fuit typus Christi, per sua opprobria et crucem nos a diaboli et inferni tyrannide liberantis. *Improperium* ergo *Christi* dicitur, non quod Ægyptii Mosi intulerunt, in odium Christi, utpote qui de Christo nihil scirent; sed quod Moses Christi amore, reverentia, imitatione, similitudine, et ut repræsentaret opprobria Christi, forti et læto animo sustinuit. Sic enim comœdus, qui in scena repræsentat Christum patientem, dicitur agere Christum, Christique opprobria et passionem. Tales autem quasi comœdi fuerunt Moses et Prophetæ.

Ubi Nota. Hæc summa est hominis fidelis perfectio; nimirum ut exemplo et imitatione Christi adamet, sitiat, quærat opprobria, irrisiones, persecutiones, calumnias, infamias; illaque cuivis honoris, famæ, nomini et gloriæ etiam regiæ præferat, adeoque etiamsi par Dei gloria et par virtus esset in honore et opprobrio, malit tamen opprobrio quam honore affici, ut hac ratione assimiletur Christo injuriis, sannis et calumniis onerato, portetque improperium Christi, dicens cum Paulo, *Mihi, absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*.

Aspiciebat enim in remunerationem,] æternæ gloriæ in cœlis. q. d. Ideo Moses opus Ægypti posthabuit gentis suæ miseriis, quia sic secum ratiocinabatur. Si ego Ægyptiis deliciis et honoribus me dedam, iis tantum fruar ad viginti vel triginta annos, et mox ab irato Deo damnabor ad æterna inferorum tormenta; sin autem iis abdicatis populo Dei afflicto me jungam, cum eo premar latere et luto, affligar tantum ad viginti vel triginta annos, et mox a Deo omnis et maxime heroicæ virtutis remuneratore liberalissimo, donabor æternis gaudiis, opibus et honoribus. Satius autem est hic ad modicum tempus esse miserum, quam in æternum esse miserum: satius est, modica miseria emere æternam felicitatem, quam modica felicitate et voluptate præsenti, emere æternam miseriam. Ergo statuo et decerno amplecti sortem miseram Hebræorum, præ felicitate Ægyptiorum, ut remunerationem æternæ gloriæ et felicitatis a Deo nanciscar. Atque hæc conclusio et spes Mosen ad omnia dura et ardua fortiter subeunda impulit.

Ita pariter secum ratiocinabatur B. Thomas Morus Martyr, Angliæ olim Cancellarius, cum Aloisia uxor ab Henrico VIII. Rege Angliæ submissa in carcerem ejus animum tentaret, ut regis libidini assentiretur: ejulabat illa, suamque, mariti et familiæ miseram sortem commemorabat, aliaque ex parte ostendebat magnas opes et honores a rege promitti, si ei subscriberet, cui Morus: quamdiu, inquit, o Aloisia, hisce opibus fruemur? Respondit illa, Facile adhuc ad viginti annos, marite mi. Mox increpans et indignans Morus, Vade, inquit, o stulta mercatrix, egone pro viginti annis modicæ felicitatis vendam annos æternos felicitatis cœlestis? non ita desipio: quin vero malo carcerem hunc tota vita, bonorum confiscationem, opprobria, mortemque ipsam pati, quam æternitatem meam beatam prodigere.

Hinc patet, pium et sanctum esse bona opera operari intuitu et spe æternæ mercedis. Ita enim operatus est hic Moses, et David Psal. 118: *Inclinavi*, inquit, *cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum, propter retributionem*. Est enim hic actus virtutis spei. Sicut ergo pium est operari bona ex virtute et instinctu Charitatis, ut scilicet per illa placeamus Deo, nostrumque erga Deum amorem testemur; ita quoque pium est operari bona ex instinctu spei, ut scilicet per illa adipiscamur æternam mercedem. Ita docet Concil. Trident. sess. 6. c. 11.

Hinc Secundo, patent merita bonorum operum, utpote quibus Deus quasi remunerator æternam mercedem retribuat. Vides hic quam Moses et Paulus a sensu, fide et factis Novantium discrepent.

27. Fide reliquit Ægyptum non veritus animositatem regis,] cum scilicet Moses cæso Ægyptio, metuens Pharaonis iram, fugit in Madian, inde postea rediturus ad suorum liberationem, uti de facto rediit in Ægyptum, non veritus Pharaonem. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Verum, quia tunc Moses non tam fide, quam metu Pharaonis fugit in Madian, ut dicitur Exodi cap. 2. vers. 14. at Apostolus non ait, Fide rediit, nec etiam, Fide fugit, sed, Fide reliquit Ægyptum.

Hinc Secundo melius, cum Lyrano, Tostato et Pererio in Exodi c. 2. dicemus, Mosen per fidem reliquisse Ægyptum, cum ex ea Hebræos Deo jubente eduxit. Tunc enim fide credidit se cum populo, per Dei opem evasurum manus Pharaonis insequentis; populumque feliciter penetraturum in Chanaan, uti Deus promiserat: nisi enim hac fide armatus fuisset Moses, numquam tantum facinus aggressus fuisset, quo se totamque gentem Pharaonis iræ et indignationi objiciebat.

Invisibilem enim tanquam videns sustinuit.] Pro *sustinuit*, græce est ἐκαρτέρησε, id est, perseveravit, perduravit in afflictionibus, constanter adversa omnia toleravit. Unde Vatablus vertit, *perinde enim quasi vidisset eum; qui est invisibilis, ita obduravit et perseveravit* in duris quibusque tolerandis. Noster eodem sensu vertit *sustinuit*. q. d. Moses certa fide, patienter, longanimiter et perseveranter in tot adver-

als expectavit Dei invisibilis tum opem in educendis Hebræis in Ægypto, tum mercedem promissam in cœlis, perinde ac si ea præsentia oculis suis conspexisset, ideoque dura quæque forti et constanti animo sustinuit et toleravit.

Nota τὸ *tamquam* habere emphasim: respondet enim Hebræo *caph*, quod non tantum est nota similitudinis, sed etiam mensuræ, sive æqualitatis. q. d. Æque æquali certitudine, spe, patientia et tranquillitate sustinuit Moses Dei, quem non videbat, opem et mercedem, ac si eum coram oculis suis vidisset. Vides hic; ut *fides est substantia rerum sperandarum argumentum non apparentium.*

28. Fide celebravit pascha et sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiva, tangeret eos.] Quia scilicet fide credidit Moses, se cum toto populo sanguine agni paschalis liberandum a morte et angelo percutiente primogenita Ægyptiorum: hinc hac fide incitatus immolavit agnum paschalem ejusque sanguine postes aspersit, ut sanguinem agni videns angelus percutiens, domos Hebræorum transiliret et insiliret in domos Ægyptiorum Exodi 12 v. 12. et 23. a quo transitu, vel potius transultu angeli, tam agnus, quam festum ipsum dictum est hebraice, פסח *pesach* chaldaice: græce et latine *Pascha*, ut dixi 1. Corinth. 5. 7. Tacite hic fidem Christi immolati Hebræis objicit Paulus, utpote cujus sanguine ab angelo percutiente, id est a diabolo et inferno, liberati sumus: hoc enim allegorice hic significatur.

29. Fide transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram: quod experti Ægyptii, devorati sunt.] Fide enim qua credebant Hebræi Mosi, Dei nomine promittenti miraculosum et felicem maris sicco pede transitum: hac, inquam, fide excitati Hebræi, ipsum mare rubrum fidenter et secure ingressi, quasi aridam terram calcarunt et transgressi sunt; *quod experti*, græce ἧς πεῖραν λαβόντες, id est, cujus experientiam cum cepissent, cum scilicet periculum fecissent, mareque sicco pede transgredi tentassent, Hebræos insequentes *Ægyptii devorati sunt*, græce κατεπόθησαν, id est demersi absorpti sunt.

Hactenus patriarchas Mosen, Abrahamum, Noe, et alios quasi heroes fidei Hebræis objecit Apostolus, nunc eis objicit vulgum et plebem: q. d. Si heroes illos non potestis imitari, o Hebræi, imitamini saltem rudem populum, qui per fidem superavit mare rubrum. Si enim pari cum eo stitis fide, parem fidei fructum percipietis: ut scilicet fide Christi et spe æternæ retributionis animati fortiter exilia, bonorum rapinam et acerba quæque pro fide Christi toleretis; itaque non per mare rubrum in Chanaan, sed per Christi baptismum, fidem et patientiam in cœlum penetretis, ibique æternas opes et præmia nanciscamini.

30. Fide muri Jericho corruerunt circuitu dierum septem] q. d. Non suffossione, non arietibus, non balistis; sed fide, qua Josue et Hebræi crediderunt, et obedierunt Deo promittenti, quod circumeundo urbem Jericho septem diebus cum arca, clangore tubarum, et clamore populi, muri ejus licet altissimi et solidissimi funditus corruerunt. Muri hi re ipsa corruerunt. itaque per fidem non per aciem gladii ab Hebræis expugnata est Jericho. Vide Josue cap. 6.

31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.] *Fide* qua scilicet Rahab credidit Jerichuntem et reliquas urbes Chanaan a Deo, uti promiserat, tradendas esse Hebræis: hac enim fide animata, exploratores Hebræorum excepit *cum pace*, id est pacifice, amice et benevole, eosque abscondit, et tuto ad Hebræos remisit, ne a civibus Jerichuntinis caperentur et necarentur: ideoque ipsa sola cum suis servata est in excidio Jerichuntis, cum reliqui omnes increduli dolentes se dedere Hebræis, occisi sunt. q. d. Si popularibus exemplis non movemini, o Hebræi, saltem præstate in vera educati religione, fidem, quam olim præstitit Gentilis Chananæa, imo vile propudium et meretrix.

Hinc patet adventantibus Hebræis, præsertim viciis eorum exploratoribus, et audita fama transitus Hebræorum per mare rubrum sicco pede submersis Ægyptiis, miraculorum et victoriarum, quas Hebræi contra Amalec, Og et Seon reges adepti sunt: Rahab credidisse in Deum verum Hebræorum, Deumque tetigisse cor illius, fidemque non humanam, sed divinam, pœnitentiam et timorem suum illi inspirasse: nam hac fide, fideique operibus justificata est Rahab, ut ait S. Jacobus c. 2. 25.

Nota. Rahab vocatur *meretrix*, hebraice זונה *hatzona*. quod licet Chaldæus, Joseph, Hebræi et Lyranus *cauponam* vertant, tamen S. Hier. et Septuag. et ex iis Paulus hic πόρνην, id est meretricem, interpretantur: utrumque enim significat Hebræum *zona*, et utrumque convenit Rahab huic. Verisimile enim est Rahab cauponam meritoriam fuisse. Raro enim fit ut fœminæ quæ publica erigunt hospitia, iisque præsunt et lucrum captant, incontinentiæ et stupri superent periculum, aut certe suspicionem. Unde cauponæ hæ meritoriæ tam apud Gentiles, quam apud Hebræos illiberales et impudicæ sunt habitæ, et ab iis meretricium nomen desumptum est; *zona* enim hebraice dicitur a זון *zun*, id est mereri, vendere, prostituere se vel sua; et græce πόρνη, id est meretrix, dicitur ἀπὸ τοῦ πέρνειν, id est a divendendo; et Latinum meretrix a merendo et mercede deductum est.

Dices quomodo Hebræi exploratores fideles et religiosi ad meretricem in lupanar divertere voluerunt?

Respondeo, domum Rahab non fuisse publicum lupanar, sed hospitium, in quo tamen tum ipsa, tum aliæ ancillæ hospitibus non deessent, uti non raro etiamnum in hospitiis fit, Prudenti vero consilio Hebræi hanc unius fœminæ tabernam inivarunt, ut in ea quasi hospites, non quasi exploratores ingressi, ibidem occultissime latitarent. Adde, quod domus Rahab vicina erat mœnibus, itaque semotior a populo et occultior atque ad effugiendum, si res posceret, opportunior. Ita Abulens. Vatablus et Arias Montanus in Josue c. 2.

32. Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Jephte, David, Samuel et Prophetis.] Gedeon enim fide, qua credidit Deo sibi et suis promittenti victoriam de Madianitis, eamdem obtinuit, Judic. 7. Barac fide qua credidit Deboræ, nomine Dei mandanti ut pugnaret contra Sisaram, eumdem instar fulminis (Unde apposite Barac hebraice significat fulmen) profligavit, Judic. 4. sic Samson, Jephte, David, et alii, fide

qua credebant Deo se excitanti ad prælium contra Philisthæos, Ammonitas aliosque hostes populi Dei, eosdem prostraverunt. Unde de Jephte et Samson sæpe dicitur, factum esse vel irruisse in eum Spiritum Domini, cum prælium, vel aliud opus arduum aggressurus esset.

Nota. Combinat hic Apostolus heroes fidei, scilicet binos et binos, qui eodem fere sæculo vixerunt; ita ut præponat priorem non tempore, sed dignitate et celebritate. Gedeon enim gloriosior fuit Barac, qui tamen tempore Gedeone fuit prior. Sic et Samson Jephte: et David, utpote rex in bellis fortissimus et felicissimus, Samuelem non tempore, sed gloria antecelluit.

Nota Secundo, Apostolum hic proprie et primario non texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, sed tantum proferre et laudare heroes fidei, qui per fidem heroica opera ediderunt et confecerunt: nam alioqui constat Jephte latrocinio; Samsonem et Rahab fornicatione, alios aliter peccasse. Ita Chrys. et Theophil. et Abulens. in cap. 11. Judicum. Secundario tamen satis subindicat Apostolus omnes fuisse sanctos, et consequenter per fidem pœnituisse de peccatis, itaque in gratia et spe salutis, ac beatæ resurrectionis e vita excessisse. Nam v. 33. ait, *eos per fidem operatos esse justitiam*, etc. et v. 39. *Et hi omnes*, ait, *testimonio fidei probati* non *acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Ubi satis indicat, omnes a se nominatos non accepisse quidem consummatam felicitatem, fidelibus repromissam ante Christum et Christianos; eamdem tamen eum illis accepturos esse in beata resurrectione. Scopus enim Apostoli est, Hebræos exemplo patrum, quos hic citat, tam in sanctitate quam in fide Christiana confirmare. Unde S. Thom. Ansel. et Ribera asserunt Apostolum hic texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, non omnium, sed magis illustrium; nimirum eorum qui apud Hebræos et sanctitatis famam et nominis gloriam obtinebant.

33. Qui per fidem vicerunt regna (Chananæorum, Philisthinorum, Ammonitarum et aliorum) operati sunt justitiam,] id est justam vindictam populi sui, contra injustos Chananæos, Philisthinos, et alios hostes.

Secundo, *justitiam*, id est, misericordiam et humanitatem, v. g. quam David et Samuel Sauli iniquo regi et hosti suo (illi cum nocere possent) parcendo, imo serviendo exhibuerunt. Ita Chrys. et OEcumen.

Tertio, alii proprie *justitiam* accipiunt, q. d. Hi Sancti justitiam tutati sunt, jus suum cuique reddiderunt, fuerunt justi judices, et justitiæ vindices.

Quarto et optime, operati sunt *justitiam*, id est, justa et sancta opera, quibus, ut dixi v. 5. placuerunt Deo. Unde Syrus vertit, פלחו כאנותא *pelachu kinuto*, id est, *coluerunt justitiam:* q. d. Sancti per fidem, qua credebant virtuti tanta esse in cœlis reposita præmia, totam vitam impenderunt ejus studio et exercitio, unamque virtutem coluerunt et exercuerunt.

Adepti sunt repromissiones.] v. g. cum Josue, Caleb, aliique Hebræi ingressi sunt, possederuntque terram Chanaan sibi promissam; cum Abrahamo natus est Isaac; Davidi Salomon filius et hæres a Deo promissus; cum Gedeon, Samson, Jephte victorias a Deo promissas adepti sunt; et ita alius quilibet promissionem sibi a Deo specialiter factam, quam fide credidit, re ipsa consecutus est.

Dices, Quomodo ergo v. 39. ait eos nondum accepisse repromissiones?

Resp. Græce est τὴν ἐπαγγελίαν; id est *illam* (scilicet eminentem) *repromissionem*, quæ finis, caput et summa est, omnium repromissionum, quæque omnibus communiter repromittitur, scilicet felicitas æterna, et consummata beatitudo tam animæ, quam corporis: hanc enim nemo patrum illorum ante Christum adeptus est.

Obturaverunt ora leonum.] Non omnes, sed aliqui ex heroibus jam dictis; puta Samson, qui catulum leonis nuda manu discerpsit, Judic. 14. 6. et David, qui leonem gregem invadentem arrepto mento suffocavit, 1. Reg. 17. 34. et Daniel, qui sua præsentia et sanctitate clausit ora leonum fame rabidorum, ut eum contingere non auderent, Daniel. 6. 22.

34. Extinxerunt impetum ignis.] Scilicet tres socii Danielis, Sidrach, Misach et Abdenago in fornace Babylonis, ubi ignem ardentissimum, ligna, piceum, omniaque alia validissime comburentem ipsi quasi stiterunt et retuderunt, ut vim suam et impetum in corpora eorum, quasi amiantina essent, exercere non posset, Daniel. 3. 49.

Effugaverunt aciem gladii.] Corrige cum Romanis, Syro et Græcis, ἔφυγον, id est, *effugerunt;* fugatur enim hostis, acies vero gladii non fugatur, sed fugitur. Sic Elias effugit gladium Jezabelis, David, Saulis, Moses Pharaonis.

Convaluerunt de infirmitate.] id est a morbo, uti Ezechias 4. Reg. 20. 6. et Tobias a cæcitate, Tobiæ 11. 15. et Job a sua plaga, Job ult.

Secundo, *de*, id est ab, *infirmitate:* ut ex infirmis, debilibus et timidis fierent fortes, validi et audaces: uti factus est Gedeon, Barac, Moses, Josue, Josue c. 8. et 9. Judith, aliique, cum ad ducatum aut regimen populi a Deo evocati sunt. Utrumque sensum afferunt et sequuntur Theodor. Theophyl. et Chrysost. qui hoc refert ad Judæos cum Babylonica captivitate quasi tabidi et moribundi, in Judæam hilares, alacres et vegeti redierunt.

Tertio. Vatablus vertit, *validi facti sunt ex infirmitate*; et Hugo Cardin. ex S. Chrysost. *imbecillitate facti sunt fortes*; fortitudo enim fidelium est agnitio et confessio propriæ infirmitatis: per hanc enim virtus Dei in infirmitate nostra perficitur. Vide dicta 2. Corinth. 12. 9.

Castra verterunt exterorum.] Pro *verterunt*, græce est ἔκλιναν, id est inclinarunt, hoc est, in fugam compulerunt; dicitur enim acies inclinata, cum hosti cedit et parat fugam. Pro *castra*, græce est παρεμβολὰς quod licet Erasmus vertat *incursiones*, tamen rectius noster Interpres, imo Vatabl. et Beza vertunt, *castra*, vel exercitus. Syrus vertit משריתא *mosraiata*, id est, munitiones everterunt hostium, uti fecit David, cum Sionem arcem munitissimam expugnavit: et Machabæi, cum muros hostium ferreos penetrarunt, et in ipsas hostium arces non tam conscenderunt, quam involarunt. Verum, ut dixi, Græcum παρεμβολὰς proprie non arces aut munitiones, sed castra significat.

35. Acceperunt mulieres de resurrectione mor-

tuos suos.] *De*, id est *ex*, *resurrectione*, puta per resuscitationem, quia ex morte resurrexerunt. Ita Sunamitis filium resuscitatum ab Eliseo recepit, quasi e gremio resurrectionis regeneratum et redivivum, 4. Reg. 4. Pari modo vidua Sareptana filium suum ab Elia ad vitam revocatum recepit. 3. Reg. 17.

ALII AUTEM DISTENTI SUNT.] Græce ἐτυμπανίσθησαν, quod Suidas vertit, *fustuati*, sive *fustibus contusi*, *excoriati et suspensi sunt*; Chrys. et Theoph. vertunt, *decollati sunt*. Verum Græcum ἐτυμπανίσθησαν ad verbum significat *tympanizati sunt*.

Ubi Nota, *tympanum* genus fuisse tormenti, quo homines fortiter et rigide distendebantur, quasi in eculeo, et pulsabantur uti pelles distentæ in tympano.

Notat Eleazarum et Machabæos, qui ab Antioc. Epiphane dire cruciati sunt. De Eleazaro enim dicitur 2. Machab. 6. v. 19. et 28. *Voluntarie præibat ad supplicium*: græce ἐπὶ τὸ τύμπανον, id est ad tympanum, et de septem fratribus Machabæis c. 7. 1. dicitur eos *flagris et taureis* (græce νεύραις. id est, nervis et loris taurorum) cruciatos fuisse: in tympano enim et flagris lorisque cædebantur, et fustibus pulsabantur, et baculis, saxis malleisque tundebantur, et quasi, tympanum omnium verberibus cruciatibusque objiciebantur. Anaxarchus philosophus teste Laertio. dum a Nicocreonte tyranno. quasi in mortario, pila contunderetur: *Tunde*, inquit. *tunde follem*, *Anaxarchum non tundis*, follem vocans corpus suum, Anaxarchum vero animam, vel potius animos, quos gerebat excelsos Hoc re ipsa dixit Eleazarus Antiocho; Tympanum Antioche pulsas et tundis, Eleazarum non pulsas et tondis. Hæc ista Machabæorum vox, *E cœlo* (corporis *ista* membra) *possideo; sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero.*

NON SUSCIPIENTES REDEMPTIONEM, UT MELIOREM INVENIRENT RESURRECTIONEM] q. d. Eleazarus. Machabæi et similes voluntarie hæc tormenta subierunt. Poterant enim. si vel verbulo Antiocho cessissent, omnibus pœnis redimi et liberari: jam autem fide roborati, cruciari et mori maluerunt. ut per illam mortem invenirent resurrectionem et vitam meliorem vita præsenti, quam pro Deo amittebant et prodigebant.

Secundo, Theophyl. et OEcumen. *resurrectionem meliorem* interpretantur gloriosiorem, qua scilicet Machabæi, quasi fortissimi Martyres, in majori gloria præ aliis Sanctis resurgent

Tertio, Chrysost. *resurrectionem* hanc *meliorem* dici putat, respectu resurrectionis ad præsentem vitam de qua dixit ante, *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.* Sed primus sensus simplicior est et solidior. Non dubium est, inquit Beza, quin eam designet persecutionem quam Antiochus exercuit. Allegat ergo Apostolus Machabæorum libros: cur ergo eos respuis et de canone dispungis?

36. ALII VERO LUDIBRIA ET VERBERA EXPERTI, INSUPER ET VINCULA ET CARCERES.] Talis fuit Jeremias qui cum rebellibus Judæis minaretur exeidium Hierosolymæ, ab eis dirissima est passus, scilicet probra. alapas, verbera, famem, carcerem, sæpe a toto populo reus mortis est proclamatus, ac tandem lapidatus Martyr occubuit: itaque Jeremias Christi a Judæis afflicti expressissimus fuit typus, ac merito ab Isidoro Pelusiota lib. 1 epist. 298. πολυπαθέστατος, id est calamitosissimus, nuncupatur. Talis quoque fuit Michæas, qui quod cladem prædiceret Achab regi, ab eo in vincula conjectus. et a pseudopropheta irrisus et verberatus est, 3 Reg. ult. Tales fuerunt alii Prophetæ, Luc. 20. 11. *Parit talia certamina superna peregrinatio: magnorum enim revera est. pati a suis ludibria*, ait Climacus.

37 LAPIDATI SUNT.] Ut Nabot procurante Jezabele, 3 Reg. 21. et Zacharias filius Joiadæ pontificis, 2. Paralip. 24. aliique multi, de quibus ait Christus Matth. 23 37. *Jerusalem, Jerusalem quæ occidis Prophetas et lapidas eos qui ad te missi sunt*, quorum princeps fuit Jeremias, de quo Tertull. Scorpiaci 8 *Jeremias*, inquit, *lapidatur, Isaias, serratur, Zacharias inter ædem et altare occiditur. perennes cruoris sui maculas silicibus assignans.*

SECTI SUNT.] Ut Machabæi, quibus manus et pedes resecti et præcisi sunt, 2. Machab. 7. 4. S Hieron. in 26. Matth. legit *Serrati sunt* (hoc enim quoque significat Græcum ἐπρίσθησαν) refertque ad Isaiam, quem tradunt Hebræi serra dissectum esse a Manasse, quod ejus et principum vitia acrius et sæpius carpsisset. Idem tradidit Epiphan. in vita Isaiæ. S. Thomas et Tertull. in carmine, ubi sic de eo canit:

Quem populus sectum ligno sine labe repertum,
Immeritum demens crudeli morte peremit.

Quibus verbis docet serram, qua sectus est Isaias fuisse ligneam; nimirum ut Isaias, qui nomine suo, Jesu Salvatoris nomen et adventum figurabat, morte quoque sua materiam et formam crucis in lignea serra figuraret.

TENTATI SUNT.] Ita Græca et Latina omnia legunt cum Chrysost. Theodor. Theoph. OEcum. licet Syrus et alii aliqui hoc expungant Itaque *tentati sunt*, scilicet alii gravibus et diuturnis calamitatibus, ut Job; alii persecutionibus, exiliis, fame et penuria, ut Prophetæ sub Jezabel: alii per arduam obedientiam a Deo tentati sunt, ut Abraham; alii omni pœnarum genere tentati sunt, ut Machabæi, aliique Martyres sub Antiocho, et de talibus proprie loquitur hic Paulus, ut patet ex antecedentibus et sequentibus sed fide et spe cœlestis gloriæ, hasce omnes tentationes vicerunt.

IN OCCISIONE GLADII MORTUI SUNT.] Tales fuerunt Israelitæ illi in persecutione Antiochi, de quibus dicitur 2. Machab. 5. 13. *Fiebant ergo cædes juvenum ac seniorum, et mulierum et natorum exterminia, virginumque et parvulorum neces: erant autem toto triduo octoginta millia interfecti.*

Vide hic fidem, fortitudinem et martyria Sanctorum veteris testamenti; quid jam faciant Christiani? Audi quid fecerint in primitiva Ecclesia Tertullianum describentem l. ad Scapulam Præsidem c. 5 *Crudelitas, ait, vestra, gloria est nostra. Vide tantum ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere; ut hoc ipsum probemus, nos hæc timere, sed ultro vocare. Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter. omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia se manufacta obtulerunt: cum ille paucis duci jussis, reliquis ait, O miseri, si cupitis perire, præcipitia aut restes habetis. Hoc si placuerit et hic fieri, quid facies de*

tantis millibus hominum, tot viris ac fœminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? quantis ignibus, quantis gladiis opus erit! Idem in Apologetico c. ult. *Cruciate*, inquit, *torquete, damnate, atterite nos. Probatio est innocentiæ nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati Deus patitur: nam et proxime ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna et omni morte reputari.*

Primus in Christianos persecutionem movit Nero, qui Christianos, alios crucibus, alios flammis, alios canibus laniandos objecit: uti dixi 2 Timoth. 4. 17. Secundus Domitianus plurimos Romæ nobiles Christianos, virosque illustres nullo jure, nulla ratione trucidavit, innumeros in exilium expulit, bonorum direptione mulctatos. Nec mirum; cum ipse cæco tumore in tantam superbiam elatus sit, ut Dominum sese ac Deum vocari, scribi cuique voluerit, teste Orosio, Sext. Aurelio Victore, Sulpitio et aliis. Tertius Trajanus sæviens, et immensas quotidie Martyrum jugulans catervas. Inter alios S. Ignatium Romæ in amphiteatro (locus adhuc extat signatus altari et sacello, quem sæpe magno animi sensu veneratus sum) leonibus objecit. Quartus persecutor fuit M. Antoninus Verus, cujus quam acris fuerit persecutio, testantur litteræ quæ a Gallis Lugdunensibus ac Viennensibus ad Asianos Phrygiosque fratres conscriptæ extant apud Euseb. lib. 5. histor. c. 1. Quintus fuit Severus. Sextus Maximinus qui maxime in Clericos et sacerdotes, quasi fidelium magistros sæviit, teste Euseb. l. 6. c. 20. Septimus fuit Decius, ejusque collega Valerianus, sub quo S. Laurentius in craticula triumphavit. De his audi S. Hier. initio Vitæ S. Pauli primi Eremitæ, qui hanc persecutionem fugiens secessit in eremum: *Sub Decio*, ait, *et Valeriano, quo tempore Cornelius Romæ et Cyprianus Carthagine felici cruore damnati sunt, multas apud Ægyptum et Thebaidem Ecclesias tempestas sæva populata est. Voti tunc Christianis erat pro Christi nomine gladio percuti: verum hostis callidus tarda ad mortem supplicio conquirens animas cupiebat jugulare, non corpora: Et ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus ait: Volentibus mori, non permittebatur occidi.* Addit exempla: perseverantem in fide Martyrem, et inter eculeos laminasque victorem jussit judex melle perungi, et sub ardentissimo sole ligatis manibus post tergum resupinari, scilicet ut muscarum aculeis cederet, qui ignitas sartagines antea superasset. In alium meretricem immisit, qui ut voluptatem cruciatu superaret, linguam præmordens in eam exspuit. Quid autem crudelius, quam ut Catinæ in Sicilia tenellæ virgini Agathæ non modo in eculeo laminæ candentes admoverentur, sed et mamilla amputaretur? Unde judex Quintianus merito ab ea audivit: *Crudelis tyranne non te pudet amputare in fœmina, quod ipse in matre suxisti?* Justo ergo Dei judicio Decius in solo barbarico inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ut nec ejus potuerit cadaver inveniri: Valerianus vero a Sapore Persarum rege captus, ignominiosissima apud Persas servitute consenuit, teste Euseb. l. 7. c. 9. Octavus fuit Aurelianus, qui acerbam contra Christianos persecutionem impio decreto suscitavit: nec multo post subita morte mulctatus est. Nonus fuit Diocletianus: Decimus Maximianus Herculeus, sub quibus tanta fuit rabies infidelium, ut intra triginta dierum spatium octodecim millia hominum promiscui sexus, sæviis modis et horrendis perempta sint. Nos ipsi, ait Euseb. l. 8. c. 9. per Ægypti solitudines cum iter ageremus, oculis nostris inspeximus, ut sedenti pro tribunalibus sævissimo Præsidi offerrentur innumeri populi fidelium, quos ille singulos per ordinem confessos se Christianos capite plecti jubebat. Sponte omnes, imo et alter alterum prævenientes cervices sædentibus objectabant; defecerunt carnificum manus, et succedentes sibi invicem fatigati sunt, hebetata est acies gladii. Videbam, ait, fessos residere carnifices, vires resumere, animos reparare, mutare gladios, diem quoque non sufficere ad pœnam. Hisce subservierunt Maximinus, et Maxentius Maximiani filius, atque Licinius, qui Christianos jussit tradi lanionibus et eos porcorum more suspensos publice, postea superpositos truncis ligneis per frusta concidi, et in partes dividi, itaque ad piscium pabulum in mare projici imperavit. Plura vide apud Joannem Lensæum Bellioliensem Doct. Lovan. egregio illo libello, quem de variis generibus persecutionum edidit. Hoc sæculo quam varia et horrenda ab Huguenottis supplicia passi sint Orthodoxi et Martyres in Anglia, Francia et Belgio, videre est in Theatro hæreticæ crudelitatis. Spectate hæc Christiani, et similia ambite: pudeat non posse ferre verbera, imo verba asperiora. Patres vestri generose tulerunt ignes, furcas, eculeos, leones, et quidquid sævitia excogitare potuit, tulerunt et irriserunt, et vos morsum culicis exhorrescetis? Absit, absit, quin potius cum eis de patientia, de fortitudine concertate. Huc vos eadem fides speratæ æternitatis vocat, et classicum canit.

CIRCUIERUNT IN MELOTIS, IN PELLIBUS CAPRINIS.] *Melota*, inquit D. Thom. *est vestis facta de pilis camelorum, vel melius: taxus habet pellem hirsutam, de qua fit vestis hirsuta, quæ dicitur Melota.* Verum μηλον græce vocatur ovis, inde μηλωτη, *melota*, dicitur ovina pellis aut potius exuvium, hoc est pellis corpori ovis detracta una cum lana. Inde enim homines pauperes et rusticanos, quos necessitas cogit extra urbes sub dio degere, vestes facere solere tradit Philo initio l. de Victim. Adde, meloten per catachresin cujusvis quadrupedis pellem significare.

Notat Paulus Eliam, qui 4 Reg. 1. 8. vir *pilosus* dicitur, non tam a barba et coma, quam a melote et veste pilosa et hirsuta: notat et Eliseum, aliosque Prophetas, quorum insigne fuit melotes, sive cilicium ex pelle hirsuta. Porro usi sunt Prophetæ melote, quasi vili et aspero amictu, tum quia Achab, Antiochus et alii ad extremam paupertatem eos adigebant, ut homines et hominum solatia fugere, atque in montibus et speluncis instar ferarum oberrare et latere cogerentur: tum quia hoc suo vili habitu volebant docere homines luxum vestium esse spernendum, de quo multa hic habet Chrysost. hom. 28 in morali: tum denique ut hoc quasi cilicio et habitu pœnitentiæ, circumeuntes agros et oppida, docerent populum, et ad pœnitentiam sanctamque vitam excitarent et compungerent. Ita S. Joannes Baptista prædicans vestitus erat cilicio e pilis camelorum confecto, et zona pellicea cinctus: hinc et

sancti Eremitæ olim incolæ sunt usi Vide Cassian l. 4. de Institut monast. c. 8.

Citans hæc verba S. Bern. tract. de Vita solitaria: *Idcirco, ait, patres nostri in Ægypto et Thebaida, sanctæ hujus vitæ ardentissimi æmulatores in solitudinibus degentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus: ipsi sibi cellos ædificabant, in quibus tecti tantummodo et circumsepti, a turbine et a pluvia tutabantur: in quibus eremiticæ frugalitatis deliciis affluentes, locupletabant multos, ipsi egentes; quos quo nomine dignius appellem nescio, homines cœlestes, an angelos terrestres, degentes in terris, sed conversationem habentes in cœlis. Laborabant manibus suis, et de labore suo pauperes pascebant, esurientes ipsi; de vastitate eremi urbium carceres olebant; et infirmos, in quibuslibet necessitatibus positos sustentabant, viventes de labore suo, et habitantes in labore manuum suorum Quid ad hæc dicemus nos, non animales, sed animalia terreno; adhærentes terræ et sensibus carnis nostræ, in sensu carnis nostræ ambulantes, et ex alienis manibus pendentes?*

Egentes.] ὑστερούμενοι, id est, destituti rebus necessariis. Syrus vertit סנקין *senikin*, id est indigentes pane quotidiano. Talis fuit Elias fugiens Jezabelem, quem Deus pane per corvum submisso alere debuit. Tales quoque fuerunt Judæi fugientes et latitantes in persecutione Antiochi, 1. Mach. c. 1. et 2.

Angustiati.] Hujus rei exemplum fuit Elias, præ angustia persecutionis Jezabelis mortem exoptans, 3. Regum 19 4. Talis fuit et David in persecutione Saulis et Machabæi in persecutione Antiochi

Afflicti,) κακουχούμενοι, id est, male habiti, male tractati et mulctati.

38. Quibus dignus non erat mundus.] q. d. Hi viri sancti tantæ dignitatis erant, ut mundus eos habere non mereretur. Ipsi enim suis apud Deum precibus urbes et provincias, imo mundum totum, ne a Deo diluvio rursus ob peccata obrueretur, conservabant. Unde Eliæ cum raperetur succlamavit Eliseus. *Pater mi (tu es) currus Israel, et auriga ejus.* Quare recte Ruffinus prologo in Vitis Patr ait: *Vere mundum quis dubitet meritis stare sanctorum?* Et tamen mundus (quæ ejus est cæcitas) iis cupit privari, ut vel ista ratione declarat sese indignum esse qui diutius talibus fruatur uti scribit S. Dionys. ad S. Joan Evangelistam.

Secundo, *dignus*, id est æqualis pretii cum hisce Sanctis non erat mundus: q. d. Si non solum terra, cœlum, omniaque inanima, sed etiam homines mali, totusque mundus conflaretur in unum pondus et pretium: ne sic quidem justum esset pretium cujusvis ex isto agmine Sanctorum et heroum. Ita Theophyl Galenus et Ribera. Vide quanti pretii et meriti sint Sancti; ac consequenter quantum valeant eorum apud Deum preces et merita, quæ proinde imploraro consultissimum est. Sed prior sensus uti simplicior, ita planior est et germanior.

In solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ.] Ita David fugit Saulem, latuitque in spelunca Odollam, inde in Ziph, inde in deserto Engaddi, 1. Reg 22. et seqq Ita centum Prophetæ occultati sunt, et gladio Jezabelis subducti per Abdiam 3. Reg 18. 13. Ita in montes et speluncas Antiochum fugiens abdidit se Mathathias, aliique Judæi, 1 Machab 1. et 2 Machab 6.

Nota, Eliam, Eliseum et filios Prophetarum communiter in montibus versatos esse, ac præsertim Carmelum adamasse. Versabantur enim ut animo in cœlestibus, ita corpore in sublimibus, infima fastidiantes; quod etiam in Christo licet observere: unde Carmelitæ suum institutum in Carmelo cœpisse, ac rudi quodam modo ab Elia delineatum esse contendunt, qua de re librum scripsit Joannes 44. Episcopus Hierosolymorum (quisquis ille sit) qui extat tom. 9. Bibliothecæ SS. Patrum.

Ita et multo magis, post S Paulum Christiani Romæ in persecutione Imperatorum Ethnicorum. Habitabant in cavernis et speluncis, imo in sepulcris. Sane miratus sum, et sacro horrora æque ac commiseratione et devotione perfusus, cum juxta Romam in S. Sebastiano vidi catacumbas, in quibus corpora SS Petri et Pauli Apostolorum ad ducentos et amplius annos delituerunt: ubi Pontifices celebrabant, concionabantur, faciebant ordinationes in cathedra lapideo quam ibidem vidi. Item cum ibidem subterraneos specus longo spatio partim eundo, partim rependo, nunc ascendendo, nunc descendendo, nunc gyrando præeunte candela transgressus sum. Specus hi ad multa milliaria a Christianis excavati usque ad mare procurrunt: pleteas et diverticula quaqueversum habent infinita instar labyrinthi (in quibus plures et se perdiderunt et perierunt: unde jam jussu Pontificis obstructa sunt) ut videatur esse subterranea civitas, imo provincia Conspexi ibi passim in lateribus viarum loculamenta et sepulcra Martyrum, vel in terra, vel in rupe ita ordine gradatim excisa, ut singula caperent singula tantum corpora, magna pro magnis, parva pro parvis. Vocatur hoc cœmeterium S. Calisti, in quo centum et septuaginta quatuor millia Martyrum et Virginum sepulta sunt Virgines figura columbæ, Martyres figura palmæ sepulcro incisa denotantur. Numquam credidissem tantum fuisse laborem, afflictionem, constantiam et zelum primorum Christianorum hæc latibula effodientium, edaptantium, sustentantium, ibique instar talparum et ferarum habitantium, nisi oculis lustrassem. Porro hæc non tantum fuisse mortuorum sepulcra, sed et vivorum perfugia ac domicilia, patet ex Actis SS Martyrum; uti S Cæciliæ, in quibus legimus Valerianum ejus sponsum, missum ab ea ad S. Urbanum Pontificem ut ab eo baptizaretur, ipsum inter sepulcra SS. Martyrum latitantem invenisse. Idem passim de aliis legitur. Ita sancti et summi viri ac Præsules Ecclesiæ, quibus dignus non erat mundus, ipsa Solis luce bruti quoque animantibus concessa privabantur, atque in atris, cavernis et terræ penetralibus inter mortuos degebant: nec tamen ibi erant tuti. Nam et in ipsis fuerunt subinde necati, ut de SS Stephano et Xisto Pontificibus in eorum Actis legimus, quod in hoc ipso Calisti cœmeterio gladio percussi et perempti sint. Ite nunc Christiani, marmorea tecta in cœlum attollite, habitate inter aulæa purpurea et aurea: malim ego in humili tigurio, imo in cryptis cum sanctis Martyribus habitare, ibique ob spem beatæ resurrectionis delitescere ad modicum, ut cum eis cœlestia et æterna Beatorum tabernacula ingredi ac possidere merear.

39 ET HI OMNES TESTIMONIO FIDEI PROBATI, etiamsi heroes fuerint, et heroica fidei et sanctitatis opera ediderint, NON ACCEPERUNT REPROMISSIONEM,] τὴν ἐπαγγελίαν, illam scilicet quæ antonomastice dicitur repromissio, nimirum bonorum cœlestium et consummatæ beatitudinis.

40. DEO PRO NOBIS MELIUS ALIQUID PROVIDENTE.] *Melius*, id est, præstantius aliquid nobis quam prioris patribus providit Deus; hoc ipso quo disposuit, ut tempus beatitudinis et resurrectionis non foret apud illos in veteri, sed apud nos in novo testamento. Voluit enim Deus ut cœlum nemini pateret, nisi Christus satisfaciens pro peccatis nostris, illud sua morte et ascensione reseraret: ac consequenter voluit, ut cœli aditus et beatitudo reservaretur tempori Christi et Christianorum, ideoque Sanctos illos priscos per tot annorum millia ab hac beatitudine suspendit.

Addit hoc Apostolus ut aculeos novos injiciat Hebræis, eosque a Mose et Prophetis ad Christum, a veteri testamento ad novum, quasi longe præstantius et felicius, utpote, in quo per Christum consummatam gratiam et gloriam nanciscimur, traducat et transferat. Perverse ergo Beza hoc loco censet, Sanctos ante Christum defunctos fuisse in cœlo beatos antequam eo Christus ascenderet; Christum vero venientem tantum aliquem gradum beatitudini illorum addidisse. Nam hic diserte rejicit id Apostolus, atque de iis v. 49. *Non acceperunt repromissionem*. Et cap. 9. 8. ubi asserit ante Christum *nondum propalatam*, et, ut Beza vertit, *patefactam fuisse viam sanctorum*, id est in Sancta sanctorum, puta in cœlum.

UT NON SINE NOBIS CONSUMMARENTUR.] Ex hoc loco et ex Apocal. 6. 9. ubi jubentur animæ Martyrum quiescere sub altari, donec compleantur conservi eorum et fratres, qui interficiendi sunt; censuit Tertull. l. de Anima c. ult. Lactantius l. 7. c. 21. et Victorinus in c. 6. Apocal. et nonnulli veteres, animas Sanctorum defunctorum non videre Deum, nec esse beatas ante diem judicii. Sed hæc sententia jam est erronea, estque hæresis Vigilantii et Calvini damnata a Benedicto XI. extravag. *Benedictus Deus*: vide Bellarm. tom. 1. controvers. 7. in princip. Quod ergo ad præsentem locum attinet, per *consummationem* aliqui intelligunt beatitudinem animæ, quæ consistit in Dei visione et fruitione; hanc enim Patres prisci non sunt adepti ante nos, id est, ante tempus nostrum, puta christianismi et Christi, qui pretio persoluto cœli januam reseravit, ut statim a morte eo avolare possit anima sancta. Hæc enim beatitudo, animæ est consummatio, id est, perfecta et consummata beatitudo. Unde Apostolus c. 12. v. 23. *spiritus justorum perfectorum* vocat animas beatas, quasi in sua beatitudine perfectas et consummatas.

Alii per *consummationem* intelligunt beatitudinem corporis, quam prisci patres non adipiscentur ante nos, id est, ante communem nostram resurrectionem, in die judicii universalis: hæc enim proprie est consummatio, id est, consummata beatitudo hominis, tam in anima, quam in corpore. Ita S. August. epist. 99. ad Evodium quasi respiciat Apostolus ad id quod dixit v. 35. *Non suscipientes redemptionem* (scilicet corporis sui a morte et tormentis) *ut meliorem invenirent resurrectionem*, et quasi resurrectionem illam hic vocet *consummationem*.

Nec aliud vult Chrysost. cum suis hic, cum ait: *Ne aliquid præ nobis plus habere viderentur* (prisci Sancti) *si primi ante nos coronarentur, unum definivit tempus omnium coronarum, et qui ante tantos annos vicit, tecum accipiet coronam*. Et infra: *Prævenerunt nos in certaminibus, sed non præveniunt in coronis; non injuriam illis fecit, sed nos honoravit: nam et ipsi fratres nos libenter expectant. Si enim unum corpus sumus, major ex hoc efficitur corporis jucunditas, cum simul et communiter coronatur, et non per partes*. Ubi manifeste loquitur Chrysost. non de beatitudine animæ, quæ cuique in particulari ejus judicio tribuitur, sed de beatitudine corporis, publicaque Sanctorum coram toto mundo gloria et corona, quam omnes simul accipient in die judicii: hæc enim erit corona solemnis et perfecta, eritque corona beatitudinis et æternitatis.

Verum mihi verius videtur Apostolum per *consummationem* distincte et proprie non intelligere beatitudinem animæ: nec beatitudinem corporis neque τὸ *sine nobis* significare, ante communem nostram resurrectionem in die judicii: sed Apostolum per *consummationem* intelligere beatitudinem in genere, non determinando hanc illamve beatitudinis speciem et partem (hæc enim beatitudo seipsa absolute hominem perficit et consummat, primo in anima, deinde quoque in corpore) et τὸ *sine nobis*, idem esse quod ante nos, sive ante tempus novi testamenti: hoc enim nostrum tempus opponit Apostolus tempori illorum patrum quod fuit veteris testamenti q. d. Ante tempus novi testamenti quod est nostrum, nemini veterum Sanctorum contigit *consummatio*, id est beatitudo sive animæ, sive corporis; sed omnis beatitudo tam animæ, quam corporis cuilibet illorum obvenit in novo testamento in quo et nobis eadem obvenit, atque ita simul nos cum illis consummamur, id est, beamur et glorificamur. Hunc esse sensum, patet, quia totius epistolæ scopus est, docere salutem et beatitudinem nemini per legem et vetus testamentum; sed omnibus per Evangelium et novum testamentum, puta per Christum, obtingere. Hinc dixit superius, legem neminem ad perfectum adduxisse, per legem non fieri consummationem; sed eam fieri per Christum, qui salutis et beatitudinis nobis est auctor: ideoque c. 9. fuse docuit Christum, cœlum antea clausum suo sanguine nobis reserasse. Ergo per *consummationem* hic intelligit absolute æternam salutem et beatitudinem, ingressumque in cœlum.

Secundo, Apostolus quam hic vocat *consummationem*, v. præc. vocavit *repromissionem*: atqui ibi per eam intellexit promissionem salutis et beatitudinis absoluta, non autem gloriæ corporis tantum; hæc enim minima est pars promissionis et beatitudinis; ergo et eamdem hic intelligit per *consummationem*.

Tertio, si per *consummationem* intelligas gloriam corporis dandam in die judicii universalis, falsum erit, quod omnes illi prisci patres, quos toto cap. recensuit sine nobis non sint consummati aut consummandi; quod tamen asserit hic Apostolus, nam certum est multa corpora Sanctorum (utique illustrium veteris testamenti, ac consequenter illorum, quos hic recensuit Apostolus) cum Christo resurrexisse. Matth. 27. 52. idque, ut valde probabile est, ad vitam immortalem, et gloriam tam corporis quam animæ: nos autem

ad gloriam corporis resurgemus demum in die judicii Ergo plerique Patres prisci hic nominati, *sine nobis*, id est ante nos, jam consummati sunt, id est, resurrexerunt in corpora glorioso. Cum enim Matthæus dicat multos resurrexisse, plane videtur consequi, plerosque ex iis, quos hic recenset Apostolus, resurrexisse, ut hoc non tam paucorum privilegium, quam communia principis Christi beneficium patribus hisce plerisque collatum censeri debeat. Cum ergo de resurrectione corporum hæc sententia Apostoli non videatur vera; sequitur eam intelligendam in genere de beatitudine, quæ nemini ante nos, id est ante Christum et Christianos, qui sunt filii novi testamenti, obtigit. q. d. Voluit Deus tempus consummationis, id est beatitudinis tam animæ quam corporis, non esse veteris, sed novi testamenti; non per Mosen Judæis, sed per Christum dari Christianis, iisque qui olim in Christum venturum crediderunt et speraverunt. Quare eorum exemplo, vos o Hebræi, in Christum præsentem jam credite, in ejusque fide, spe et amore constanter perseverate, itaque cum priscis patribus *consummationem* id est salutem et beatitudinem, adipiscemini.

Nota Pro *consummarentur*, græca est τελειωθῶσι, quod Secundo. verti potest, consecrarentur, dedicarentur, et quasi inaugurarentur, scilicet cœlo et cœlesti regno. Vide dicta c. 2 10.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ALLATIS CAPITE PRÆCEDENTI FIDEI EXEMPLIS, HOC CAPITE INSISTIT APOSTOLUS, ET PER EA URGET HEBRÆOS, UT IN FIDE CONSTANTES SINT, UTQUE PERSECUTIONES, QUASI DISCIPLINAM DEI PATERNAM LIBENTER EXCIPIANT.

SECUNDO, V. 16. EXEMPLO ESAU, QUI VILI ESCA VENDIDIT SUA PRIMOGENITA, ET REPROBATUS EST, URGET HEBRÆOS, NE OB LUCRA TEMPORALIA, VENDANT FIDEM ET GRATIAM CHRISTI, INDEQUE REPROBENTUR.

TERTIO, V. 18. OSTENDIT, QUANTUM LEX NOVA DATA IN SION PRÆSTET VETERI DATÆ IN SINA, AC CONSEQUENTER, QUANTO GRAVIUS PUNIENDI SINT CHRISTIANI, LEGEM NOVAM, QUAM JUDÆI, VETEREM VIOLANTES.

QUARTO, V. 26. PERGIT EOS URGERE METU ET MINIS, DOCENS QUOD DEUS, CUM DARET LEGEM IN SINA ET SION, COELUM ET TERRAM COMMOVERIT, UT OSTENDERET SE TERRIBILEM FORE LEGIS SUÆ VINDICEM, ESSEQUE IGNEM CONSUMENTEM.

1 IDEOQUE et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et cir-
rumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen: 2. aspicien-
tes in auctorem fidei, et consummatorem Jesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem
confusione contempta, atque in dextra sedis Dei sedet. 3. Recogitate enim eum, qui talem susti-
nuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem, ut ne fatigemini, animis vestris defi-
cientes. 4. Nondum enim usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum repugnantes: 5. et
obliti estis consolationis, quæ vobis tamquam filiis loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disci-
plinam Domini: neque fatigeris, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Dominus, castigat: fla-
gellat autem omnem filium, quem recipit. 7. In disciplina perseverate. Tamquam filiis vobis offert
se Deus: quis enim filius, quem non corripit pater? 8. Quod si extra disciplinam estis, cujus par-
ticipes facti sunt omnes: ergo adulteri, et non filii estis. 9. Deinde patres quidem carnis nostræ,
eruditores habuimus, et reverebamur eos: non multo magis obtemperabimus Patri spirituum, et
vivemus? 10. Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudiebant
nos: hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus 11. Omnis autem disci-
plina in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris: postea autem fructum pacatissi-
mum exercitatis per eam reddet justitiæ. 12. Propter quod remissas manus, et soluta genua eri-
gite, 13. et gressus rectos facite pedibus vestris ut non claudicans quis erret, magis autem sa-
netur. 14. Pacem sequimini cum omnibus et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum: 15. con-
templantes ne quis desit gratiæ Dei, ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, et
per illam inquinentur multi. 16 Ne quis fornicator aut profanus ut Esau, qui propter unam escam
vendidit primitiva sua. 17. Scitote enim, quoniam et postea cupiens hæreditare benedictionem,
reprobatus est: non enim invenit pœnitentiæ locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eam.

18. Non enim accessistis ad tractabilem montem, et accensibilem ignem, et turbinem, et caligi-
nem, et procellam; 19. et tubæ sonum, et vocem verborum, quam qui audierunt, excusaverunt
se ne eis fieret verbum. 20. Non enim portabant quod dicebatur: Et si bestia tetigerit montem,
lapidabitur. 21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit: Exterritus sum et tremebun-
dus. 22. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et mul-
torum millium angelorum frequentiam, 23. et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœ-
lis, et judicem omnium Deum, et spiritus justorum perfectorum, 24. et testamenti novi mediato-
rem Jesum, et sanguinis aspersionem melius loquentem quam Abel. 25. Videte ne recusetis loquen-
tem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur: multo magis nos,
qui de cœlis loquentem nobis avertimus. 26. Cujus vox movit terram tunc: nunc autem repromit-
tit, dicens: Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum. 27. Quod autem, Ad-
huc semel, dicit: declarat mobilium translationem, tamquam factorum, ut maneant ea quæ sunt
immobilia. 28. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam: per quam serviamus pla-
centes Deo, cum metu et reverentia. 29. Etenim Deus noster ignis consumens est.

1. IDEOQUE ET NOS TANTAM HABENTES IMPOSITAM NUBEM TESTIUM,] q. d. Cum prisci patres quos cap. præced. recensui, per fidem tam obscuram, tanta fecerint, tam inaudita sint perpessi, vitam denique profuderint, neque tamen repromissum in cœlis præmium illo statu adepti sint, multo magis nos, tot et tantis eorum exemplis excitati, per fidem, jam longe majorem et clariorem debemus in fide et pietate Christiana constantes persistere et proficere, pro eaque bona et vitam, si opus sit, expendere; utpote qui statim post mortem bona cœlestia et vitam beatam in cœlo consequemur.

IMPOSITAM] Legit Interpres ὑποκείμενον, idque apte respondet nubi. Jam Græca habent, περικείμενον, id est circumpositam, id est, undique nos continentem et circumdantem, itaque legit Syrus, Chrysost. et Theophyl.

NUBEM TESTIUM.] Græce est νέφος μαρτύρων, id est, nubem martyrum, sive testium. *Martyr* enim græce idem est, quod latine *testis*. Testes ergo fidei vocat Martyres et patres jam nominatos, qui per fidem, et pro fide, vel dura sunt perpessi, vel heroica opera perfecerunt. Illi enim suis operibus et passionibus testati sunt, quanta sit fidei certitudo et efficacia, quanta bona fides promittat, quamque pro ea ardua omnia facere et pati debeamus. Rursum *testes* vocat hosce patres, q. d. Sedent jam in cœlis, veluti Christi assessores, testesque fortiter agentium, ut pro eorum suffragiis palme donentur, quotquot ab eis palme digni judicabuntur, inquit Galenus. Prior tamen sensus magis est ex mente Apostoli. Respicit enim patrum testimonia. Scilicet insignia fidei opera, de quibus dixit c. præced.

Nota. *Nubem* vocat copiam testium, quæ instar densæ nubis in tentatione et afflictionis æstu, suo testimonio nos undique circumstat, cingit, fovet, animat, corroboret et recreet. Ita Chrysost. et Theophyl.

Secundo, quia illorum doctrina et exemplo, quasi nube et imbre cœlesti irrigati sumus. De quo Chrysost. hic homil. 28.

Addit Tertio, OEcum. et S. Athanasius (quamquam hoc opus non videatur esse S. Athanasii, sed ex eo aliisque collectum esse, ut satis patet intuenti q. 23.) ad Antiochum, q. 162. quia Sanctorum illorum precibus, quasi nube e cœlo tegimur et juvamur, quasi vox *nubes* notet patrocinium et intercessionem Sanctorum pro nobis; sed priores duo sensus magis sunt ex mente et scopo Apostoli.

Moraliter Nota hic, quanta sit vis exempli ad accendendam virtutem. Philo libro *quod omnis probus est liber*, scribit, quod Miltiades Atheniensium dux contra Persas plurimos pugnaturus, socios convocarit, eisque gallos gallinaceos pertinacissime de more inter se pugnantes ostenderit, ratus hoc spectaculum plus eos permoturum ad strenue pugnandum, quam exhortationem. Ita factum est: Socii enim cernentes gallos ad necem usque pugnantes, alacriter et generose correptis armis bellum hoc susceperunt, inque vulnera et mortes se conjecerunt. Si brutorum exempla id præstiterunt in Gentilibus, quid facient Sanctorum certamina in Christianis?

S. Gregor. in præfat. Moral. c. 10. ut stellæ, ait, noctem, ita Sancti nos illuminant et virtutum decorem ostendunt. *Ad ostendendam innocentiam venit Abel: ad docendam actionis munditiem venit Henoch: ad insinuandam longanimitatem spei et operis venit Noe: ad manifestandam obedientiam venit Abraham: ad insinuandam laboris tolerantiam venit Jacob: ad ostendendam mansuetudinem venit Moses: ad ostendendam inter flagella patientiam venit Job. Ecce quam fulgentes in cælo stellas cernimus, ut inoffenso pede operis, iter nostræ noctis ambulemus. Quot Deus justos exhibuit, tot quasi astra super peccantium tenebras cælum misit*

Qui vult evadere Poeta, legat Virgilium; qui orator, Ciceronem; qui medicus, Galenum; qui philosophus, Aristotelem; qui vult esse sanctus, legat vitas et exempla Sanctorum: his astris mentem illuminet et accendat.

DEPONENTES OMNE PONDUS.] *Pondus* vocat sollicitudinem conservandi et augendi suas opes; omnemque sarcinam terrestrium negotiorum et curarum, inquit Theoph. quæ nos in hoc cursu et agone Christiano (de quo sequitur) remorari, prægravare, sistere et inhibere potest. Est enim metaphora ab agonizantibus et stadiodromis, qui omni vestium rerumque suarum pondere deposito leves, expediti et agiles inibant agonem, et in stadio decurrebant.

ET CIRCUMSTANS NOS PECCATUM.] Græce est τὴν εὐπερίστατον (male enim in Regiis Bibliis legitur ἀπερίστατον, prorsus contrario sensu) ἁμαρτίαν, id est, facile

vel bene circumstans et circumcingens nos peccatum. Multi per peccatum intelligunt concupiscentiam, quæ quasi sepes et murus nos cingit, nosque a cursu et agone fidei et virtutis remoratur, ac viam obstruit: cum enim aliquid boni operis præsertim ardui facere cogitamus, mox exsurgit et circumstitit nos concupiscentia ut reluctetur, opusque impediat. Persistit opposite Apostolus in cœpta cursorum metaphora q. d. Ut recte in stadio curras, non satis est pondera et sarcinas abjicere, sed necesse quoque est viam esse planam et expeditam. Si enim sepes aut murus interpositus sit, viam intercludet; et cursum inhibebit. Sepes nostra nos vallans et circumstans est concupiscentia, æque multiplex. Hæc ergo prosternenda et abjicienda est; consulendumque ut concupiscentias non foveamus, sed succidamus, minuamus et mortificemus; ita via ad omnem virtutem nobis erit plana et expedita.

Secundo, S. Chrysost. et Theoph. aiunt peccatum nos circumstare, id est, dejicere et vincere, quia facile ab illo vincimur. E contrario S. Athanas. (sive auctor) ad Antiochum quæst. 163. ait peccatum dici εὐπερίστατον, quia non habet locum ubi consistat; sed facile per pœnitentiam dissolvitur et evanescit.

Tertio, OEcum. Erasm. Vatabl. et alii pro *circumstans* vertunt, tenaciter adhærescens peccatum, quasi Apostolus ollæ comparet nos et corpora nostra, peccatum vero adustioni (quæ hebraice dicitur חלאתה *chelota*) seu sordibus quæ corpori nostro pertinaciter adhærescunt, ut defricari nequeant, quin remaneant reliquiæ. Quasi alludat Apostolus ad illud Ezech 24. 6 *Væ civitati sanguinum* (Hierosolymæ *ollæ, cujus rubigo in ea est, et rubigo ejus non exivit de ea.*

Quarto, Syrus vertit מטעינא *metoiabo.* id est peccatum quod omni tempore nos demergit et deprimit, quasi persistat Apostolus in metaphora ponderis; hoc enim degravat et demergit. Huc pertinet expositio Maldonati in Notis manuscr. *circumstans,* ait, sicut vestis quam induimus non ambiens. Voce induendi in Scriptura significatur intima conjunctio. q. d. Peccatum nos in stadio hujus vitæ ad cœlum currentes ita præpedit, sicut vestis iis qui in agone decurrunt circumvoluta, impedimento esse solet.

Quinto, Theod. et Galenus, Peccata, inquiunt, nos circumstant et cingunt instar gladiatorum, qui plures unum adorti facile eum dejiciunt. Per peccata autem hæc Galenus intelligit non concupiscentias, sed extrinsecas tentationes, occasiones et pericula peccati, v. g. malos socios: peccata ergo hic sunt peccatores, infideles et Judæi, qui Hebræos a fide Christi moliebantur abstrahere ad judaismum. Hi enim propria dicuntur circumsistere: et de his, similibus verbis dicit v. 4. *Nondum usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum* (id est, peccatores Judæos, qui vos quasi antagonistæ circumsistunt, et ad peccatum apostasiæ sollicitant) *repugnantes.* Hic sensus valde appositus et litteralis est. Duo currentibus in stadio cavenda sunt: primum, ne quo onere graventur; secundum, ne quo obstaculo in cursu impediantur. Obstacula autem peccatorum, quæ nos a cursu in cœlum remorantur, sunt socii, aliæque extrinsecæ tentationes, quas Apostolus hic apte opponit nubi testium nobis circumpositæ pariter et circumstanti q. d. aspicite ad exempla Sanctorum, quæ undique vos instar nubis circumdant, ut prava Judæorum exempla et hortamenta, quæ vos a cursu vestro impediunt, discutiatis.

PER PATIENTIAM CURRAMUS AD PROPOSITUM NOBIS CERTAMEN.] Præpositionem *ad*, legunt Romana: eam tamen omittunt Græca, Græci, Syrus, et multa Latina Biblia manuscripta, eaque lectio videtur melior et verior. Sic enim habent Græca. δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, id est, *per patientiam curramus propositum nobis agonem sive certamen* q. d. Agon noster, certamen nostrum, non in digladiatione, non in diverberatione, non in colluctatione, sed in re levi et facili, inquit Chrysost. puta cursu, consistit, ut nimirum cursu certemus, et agonem nostrum decurramus. Unde et Vatabl. vertit, *per tolerantiam curramus in proposito nobis certamine.*

Nota *curramus*, id est, currere pergamus. Cœperant enim Hebræi jampridem currere hunc agonem. *Curramus* ergo significat actum non inchoatum, sed continuatum, juxta cap. 32 Unde ad eum requirit Apostolus non fervorem, sed patientiam et tolerantiam: hæc enim est quæ facit nos pergere et perseverare in hoc agone. Ita Theophyl.

Secundo, *agonem* vocat vel metonymice ipsum stadium, in quo agonizantes cursu certabant. q. d. Decurramus stadium nostrum. Vel propria ipsum certamen cursus in stadio. Sicut enim dicimur certare certamen, ita dicimur et currere certamen, id est, currendo certare, ut bravium assequamur, sic enim eleganter et significanter dicimur agonem nostrum decurrere, cum eum rite currendo peragimus. q. d. Vos o Hebræi estis agonizantes et stadiodromi, stadium vestrum agon vester est certamen pro fide Christi; bene in hoc stadio decurrere cœpistis; pergite patienter, et fortiter perseverate in hoc agone et cursu, licet aspero et difficili: currendum enim vobis est per exilia, per bonorum rapinam, per medios hostes; ita fiet ut cœleste præmium rite currentibus propositum assequamini. Induite ergo patientiam, hoc vobis erit thorax impenetrabilis, quo omnia hostium tela elidetis; hac armati alacres et inviolabiles in media persecutionum omnium certamina irruetis. Si quis tamen cum nonnullis legat præpositionem *ad*, hoc modo, *per patientiam curramus ad propositum nobis certamen*; commode sic exponas. *per patientiam*, id est patienter et constanter *curramus*, id est currere pergamus ad stadium et agonem hunc fidei, quo cum Judæis decertamus et decurrimus ad bravium cœlestis coronæ. Subinde enim hic agon intermissus repetendus erat Hebræis. Cessante enim persecutione cessabat agon, recrudescente persecutione recrudescebat agon, ad quem more suo fortiter et constanter obeundum pergere et procurrere identidem debebant Hebræi.

2. ASPICIENTES IN AUCTOREM FIDEI ET CONSUMMATOREM JESUM.] tamquam certaminis et cursus vestri metam, terminum, et præmium: vel potius tamquam ad absolutissimum exemplar certaminis et cursus vestri. Alludit enim Paulus, ut notat Chrysostomus, ad pictores, qui ut ex prototypo paragogum et exemplari imaginem exprimant, prototypum ipsum sive exemplar sæpe intuentur et respiciunt. q. d. Proposui vobis, o Hebræi, capite præced. tot Sanctorum exempla; nunc ipsum exemplar fidei et patientiæ, scilicet Christum

crucifixum, vobis propono, ut in illud assiduè intuentes, ejus patientiam et constantiam in vobis exprimere et imitari studeatis. Pulchre et pathetice S. August. de Catech. rud. *Omnia bona terrena contempsit Christus, ut contemnenda esse monstraret: omnia terrena mala sustinuit toto vitæ mortalis tempore, quæ sustinendo præcipiebat, ut neque in illis quæreretur felicitas neque in istis infelicitas timeretur. Natus enim de matre quæ semper virgo permansit, fabro tamen desponsata, omnem typum carnalis nobilitatis extinxit. Natus in Bethleem, quæ inter omnes Judææ civitates exigua erat: noluit quemquam de cujusquam terrenæ civitatis sublimitate gloriari. Pauper etiam factus est, cujus sunt omnia; ne quisquam cum in eum crederet, de terrenis divitiis auderet extolli. Noluit rex ab hominibus fieri, quia humilitatis ostendebat viam miseris, quos ab eo superbia separaverat; quamvis sempiternum ejus regnum universa creatura testetur. Esurivit, qui omnes pascit: sitivit sitientium fons: fatigatus est itinere terrestri, qui seipsum nobis viam fecit in cœlum: velut obmutuit, et absurduit coram conviciantibus: vinctus est, flagellatus est, crucifixus est, mortuus est: sed et resurrexit numquam moriturus, ne ob illa quisquam sic disceret mortem contemnere quasi numquam futurus*, etc.

Nota, Pro *auctorem*, græce est ἀρχηγὸν, quod non tantum inceptorem, sed et ducem auctoremque significat. Pro *consummatorem* græce est τελειωτὴν, quod tum finitorem, tum perfectorem et coronatorem significat. q. d. Christus est principium et finis, dux et coronator fidei.

Nota Secundo. Christus non dicitur *inceptor et auctor fidei*, quasi in Christo fuerit fides sive habitus vel actus fidei: hic enim est obscurus, eumque elidebat in Christo clara visio beatifica et scientia infusa. Christus ergo non habuit fidem, sed quà viator habuit scientiam infusam, quà comprehensor habuit visionem Dei, quæ omnes Christi actiones beatificas, sicut scientia infusa omnes alias Christi actiones tam naturales, quam supernaturales et meritorias dirigebat. Quare non recte Vatablus *Christum auctorem et consummatorem fidei* dici putat, quod Christus multa sit passus, et vitam æternam sit consecutus, eo quod crediderit Deum esse veracem, et promissorum servantem. Hoc enim fide non credidit, sed sua scientia et visione clare vidit Christus. Rursum vitam æternam, id est beatitudinem animæ, nun meruit Christus, sed ante omne meritum eam adeptus est pro hoc instanti conceptionis suæ, tamquam debitam unioni hypostaticæ qua Verbo copulabatur. Hæc tamen expositio verum habere potest sensum, Pro quo:

Nota Tertio. Christus est *inceptor sive auctor et consummator fidei*, tum in se, tum in nobis. In se, quia Christus per scientiam infusam, tamquam per fidem suam credidit futura bona, certoque sibi persuasit res sperandas et non apparentes, quarum fides est substantia et argumentum, easque ipse primus in mundo clare tum verbo, tum exemplo suo docuit, utpote qui pro hac fide, tota vita sua laborarit, prædicarit, et tandem acerbissimam crucem constanter sit passus. Sic Abraham dicitur pater fidei et fidelium, quia ipse insigni sua fide aliis omnibus illustre credendi exemplum dedit. Rursum Christus est *consummator fidei*, quia primus cursum fidei feliciter consummavit, resque speratas perfecte et consummate adeptus est, puta gloriam corporis, et nominis sui famam, hominumque salutem, quæ sibi promiserat Deus, quæque Christus credidit infallibiliter per hanc passionem suam sibi ob venturа. Hoc enim sensu Christus, quasi fidei dux, victor et triumphator nobis præivit. Hicque videtur esse genuinus hujus loci intellectus; tum quia Christus hic nobis fidei quasi belli fidei causa suscepti dux, et confector victorque proponitur; tum quia ita se explicat Apostolus, dum subdit, *Qui proposita sibi gaudio sustinuit crucem*: en Christum auctorem fidei. *Atque in dextera sedis Dei sedet*, en Christum consummatorem et triumphatorem.

Secundo, Christus non tantum in se, sed etiam in nobis est *auctor et consummator fidei*. Pro quo adverte, id quod annotavit Ribera: fides hic tam objectum fidei, sive id quod fide credimus, quam actum et habitum fidei, quo credimus, significat. Christus ergo est *fidei auctor*, tum quia primus ipse objectum, sive articulos fidei, quos credere debemus, nos docuit; tum quia sua gratia in nobis actum et habitum fidei inchoat et producit, est enim fides gratia et donum Christi. Rursum Christus est *consummator fidei*, tum quia ea quæ hic credenda docuit, postea in cœlo videnda exhibebit: tum quia actum fidei mutat in visionem: visio enim fidei est perfectio et consummatio.

Addit Tertio, Vasquez, quia tribuit opportunitatem, ut bonum quod per fidem et gratiam ejus animo concepimus, opere exequamur.

QUI PROPOSITO SIBI GAUDIO SUSTINUIT CRUCEM, CONFUSIONE CONTEMPTA.] Est hic triplex lectio. Prima, *pro posito sibi gaudio*. Ita legunt Romana. Secundo, *præposita sibi gaudio*. Ita legunt Biblia Regia. Tertia, *pro proposito sibi gaudia*. Ita legendum vult Ribera. q. d. Paulus, Christus, *pro gaudio*, id est, præ gaudio, loco et vice gaudii sibi propositi maluit et elegit crucem. Cum enim liberum esset Christo manere in propria gloria et divinitate; maluit tamen pro nobis fieri homo et crucifigi. Rursum Christus homo factus, et assumens corpus, cum posset statim gloriam et beatitudinem animæ suæ in corpus derivare, illudque immortalitate et gaudio implere; noluit tamen id facere, sed maluit crucem corpore suo excipere. Ita Chrys. Theodor. Theoph. OEcumen.

Addit Rupertus, Patrem æternum Christo in primo incarnationis suæ instanti proposuisse optionem gaudii et crucis; ita ut, si vellet Christus, posset gaudens, delicians et triumphans salutem afferre mundo; Christum vero præ gaudio hoc sibi proposito amplexum esse crucem. Per eam enim voluit ex justitia satisfacere Deo Patri pro peccatis nostris; atque mereri, non autem gratis habere, tum gloriam nominis et corporis sui, tum salutem nostram. Sed hæc non satis consentiunt cum æterno decreto, quo Deus decrevit Christum pati et crucifigi: nisi dicas decretum illud præsupposuisse liberam Christi electionem a Deo prævisam, non absolute, sed conditionate. Prævidebat enim Deus, quod si Christo homini incarnato optionem gaudii et crucis proponeret, indicans gratius sibi fore, sic Christus eligeret crucem potius quam gaudium et ad hanc electionem congrua et efficaci gratia eum incitaret et

impelleret, Christum libere electurum fura crucem præ gaudio. Hac præscientia posita absolute decrevit Deus ab æterno. Christum pati et crucifigi, et in tempore gratiam congruam jam dictam Christo exhibere, qua Christus decreto Dei sponte se subderet, libereque eligeret crucem præ gaudio. Sic enim nihil decedit auctoritati et certitudini decreti divini, et alia ex parte multum accedit laudis, meriti et virtutis Christo: denique ita commendatur suavitas simul et efficacia divinæ providentiæ.

Verum quia Romana, et omnia alia passim exemplaria Latina habent *proposito sibi gaudio sustinuit crucem;* το *proposito*, videtur significare gaudium hoc Christo fuisse propositum, quasi præmium crucis, illudque significat Græcum ἀντὶ, ut patet inferius v. 16 ubi ait Esau, ἀντὶ βρώσεως, id est, propter escam vendidisse sua primogenita. Primogenitorum ergo pretium instar præmii apud Esau erat esca. Simili enim modo potuisset ibi vertere Interpres dicendo, Esau proposita sibi esca vendidit sua primogenita Sic vulgo dicimus; Miles proposita sibi victoria, id est propter victoriam quam sibi quasi præmium proponit, acerrime dimicat; agricola proposita sibi diurna mercede, id est, propter diurnam mercedem quam sibi proponit, strenue laborat Ita et hic de Christo ait Paulus, quod *proposito sibi gaudio*, id est, propter gaudium sibi propositum, sustinuit crucem. q. d. Christus sustinuit crucem, ut mereretur et assequeretur gaudium. quod Pater ipsi proposuit, tum per se, tum per angelum, qui Christum in agonia constitutum in horto confortavit, Lucæ 22 43 (eo enim alludit hic Paulus;) hic namque angelus Christo in parte inferiori, quæ a parte superiori derelicta erat, et exposita dolori et passioni, non interius in phantasia, sed exterius voce corporali proponebat gaudium ex cruce secuturum, puta resurrectionem et gloriam corporis, æque ac nominis sui, ac salutem hominum; qui Christum quasi redemptorem agnoscerent, colerent et adorarent, illi templa erigerent, sacerdotes instituerent, Christique nomen toto orbe prædicarent et celebrarent; ideoque Christus propter hoc gaudium sibi propositum, amplexus est ignominiam et confusionem crucis. Perperam Ergo Melchior Canus lib. 12 de Locis cap. 14. hoc gaudium interpretatur delectationem manantem ex visione Dei, quam ipse in passione Christi a Deo suspensam fuisse, et a Christo promeritam putat, de quo alibi dicendum est. Melius Theodor. *Christus*, ait, *gaudium suum vocat animarum salutem:* hoc enim verum, sed partiale fuit Christi gaudium, non formale, sed objectivum.

Hic sensus uti simplicior est et planior, ita germanior quoque est et significantior priori. Sic Christi exemplo omnes sancti Apostoli, Martyres. Virgines proposito sibi gaudio sustinuerunt crucem. Audi S Vincentium tyrannum Dacianum ejusque tormenta irridentem: *Hos epulas* (tormenta quæ mihi infligis) *ego semper desideravi, numquam aliquis adeo bene servivit mihi, sicut tu* Nemo enim patientem lædit, sed ditat et coronat; quidquid enim quis illi aufert boni, vel mali infert, hoc eidem centupliciter in cœlestibus thesauris reponit Hæc est ergo sapientia patientium et gloria, ut dicat: Amore Dei et cœli, siti potor, fame pascor, paupertate locupletor, mortem calco, ubique dives sum et inclyta, ubique abundans.

Atque a in dextera sedis (throni) Dei sedet] Syrus et Græca habent ἐκάθισεν, id est sedit, sive consedit in præterito: sed ut fatetur ipse Erasmus, præteritum hic, uti et alibi sæpe, pro præsenti capitur, q. d. Videte o Hebræi, quam Christus fidei dux per suam patientiam et constantiam, qua pro fide confusionem et crucem sustinuit, jam sit exaltatus, ut ad dexteram Dei in omni gloria et honore sedeat. Idem vobis eveniet si in hoc fidei et patientiæ stadio ad finem usque constanter decurreritis: sedebitis enim cum Christo duce et capite vestro, atque quasi Christi assessores et judices orbis, judicabitis non tantum duodecim tribus Israel sed etiam omnes tribus terræ.

3. Recogitate enim eum, qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem] Pro *enim*, in Græco aliqui legunt γὰρ, alii cum Syro legunt οὖν, id est itaque.

Secundo, pro *recogitate*, græce est ἀναλογίσασθε, id est, serio cogitate, considerate, expendite.

Tertio per *contradictionem* synecdochice et metonymice intelligit non tantum omnia probra, irrisiones, contumelias, sed etiam plagas, verbera, tormenta et mortem Christo a peccatoribus, id est impiis Judæis illatæ Judæi enim non tantum verbis, sed et factis atque verberibus contradixerunt Christo, eumque impugnarunt et persecuti sunt. Ita Chrys.

Quarto, emphasim habet vox *talem*, id est, tam acrem, tam hostilem, tam infamem, tam horrendam, scilicet, usque ad mortem crucis, ut quasi latro cum latronibus suspenderetur, et clavis affigeretur in cruce Quem ergo militum fidelium ad se sequendum non moveat Christus Imperator? *qui*, ut ait S Chrys. ser. de feria 5 Passion. tom. 3. sub finem, *non equidem gloriosus, indutus purpura, diademate decorus, aspersus auro, solio sublimis : sed in campum egrediens connivens vultu, et honore ultimus, periculis primus, onustus ferro, gravis armis, pro patria, pro civibus, pro liberis, pro vita omnium premit hostem, discrimina despicit, contemnit vulnera, ipsam libens mortem suorum suscipit ad salutem? Sic enim Christus de sinu Patris ad nostram venit servitutem, ut nos suæ redderet libertati: mortem nostram suscepit, ut nos ejus morte viveremus*, etc. Lucanus lib 9 Catonem, militibus per Africæ deserta armis verbisque præeuntem, ita describit:

Primus arenas,
Ingrediar, primusque gradus in pulvere ponam.
Me calor æthereus feriat, mihi plena veneno
Occurrat serpens, fatoque pericula vestra
Prætentate meo, etc. nullo discrimine nutum,
Dux an miles eam.

Longe verius hæc a Christo duce sibi dici censeat miles fidelis; nec tam dici quam re ipsa agi : nisi quod Christus ita eat ut miles, ut et præeat per omnia aspera quasi dux, idque omnibus notum:

Ut ne fatigemini animis vestris deficientes] Id est, ne fatigatione victi cadatis, aut in medio cursu desistatis, et fatiscatis, *animis vestris deficientes*. græce ἐκλυόμενοι, id est dissoluti, uti scilicet solvatur vigor et fortitudo animorum vestrorum, fiatisque languidi, enerves, pusillanimes, itaque cedatis Judæis, et ad Judaismum redeatis. q. d. Hucusque constantes in fide

perstitistis, magno labore magna præmia vobis comparastis; nolite præteriti laboris jacturam facere; quin potius durate in malis, et propter superatos agones pollicemini vobis futurorum victoriam Sic legimus de Clemente Ancyrano, Athanasio, et aliis, quod frequentium victoriarum sibi conscii, promptiores ad nova semper redibant certamina

4. NONDUM ENIM USQUE AD SANGUINEM RESTITISTIS, ADVERSUS PECCATUM REPUGNANTES.] Vox *enim* non est in Græco, sed intelligitur, magnamque habet emphasim et efficaciam. q. d. Recogitate Christi crucem et mortem: ita fiet, ut usque ad crucem et mortem Judæis et peccato apostasiæ, ad quod ipsi vos sollicitant resistatis. Licet enim restiteritis usque ad amissionem bonorum vestrorum, ut dixi c 10 v. 34. tamen nondum usque ad sanguinem restitistis. Cogitate sanguinem, quem Christus in cruce pro vobis effudit, itaque roborate vos, ut pariter pro Christo, non tantum bona, sed et sanguinem vitamque profundere cupiatis, dicatisque cum Herminio, *Malo mori quam inquinari peccato*.

Nota. Pro *repugnantes*, græce est ἀνταγωνιζόμενοι, id est, decertantes instar athletæ, qui cum suo antagonista in agone omnibus nervis et viribus concertat, ut eum superet et supplantet. *Ita nos peccata*, quasi antagonistæ nostro resistere oportet, ut quasi generosi Christi athletæ et milites certi simus et resoluti in hoc agone fortiter aut vincere aut mori. Nam hæc ipsa mors atque martyrium est victoria nostra.

Nota hæc, Christiane, qui ob socios, ob irrisiones, ob voluptatem, ob lucellum aliquod, consentis peccato. Vide, quam longe absis a virtute et constantia Christi et sanctorum: illi ad sanguinem peccato restiterunt; pudeat te si non ad verbera, certe ad verba, scommata, contumelias saltem non obdurescere et resistere peccato. Audi Sanctorum ἀσπονδὸν πόλεμον, irreconciliabile scilicet bellum contra peccatum, audi et imitare. Eudoxia Arcadii uxor minabatur S. Chrysostomo: responsum est ei a suis, *Frustra illum terres, Chrysostomus nil nisi peccatum timet*. Theodosio Imperatori adulabatur Ruffinus, dicebatque se curaturum ut Ambrosius vincula ei injecta sponte laxaret. Cui Theodosius *Novi ego constantiam Ambrosii, et quod nullo regiæ majestatis terrore, legem divinam transgredietur*. S. Ludovicus edoctus a matre Blanca prorsus infixum gerebat in pectore, malle se mori quam peccare. S. Edmundus Cantuariensis Archiepiscopus ait, *Malo insilire in rogum ardentem, quam peccatum ullum sciens admittere in Deum meum*. S Anselmus, *Si hinc*, ait, *peccati horrorem, inde inferni dolorem corporaliter cernerem, et necessario uni eorum immergi deberem, prius infernum quam peccatum oppeterem*. Et lib. de Beatitud. c. 19 *Mallem*, inquit, *purus a peccato gehennam intrare, quam peccati sorde pollutus cœlorum regna tenere* Eleazarus 2. Machab. 6. ait malle se præmitti in infernum, quam legem Dei transgredi. Vide quid dixerint et egerint septem fratres Machabæi, 2 Machab. 7. Denique Apostolus Romon. 8. 35. *Quis*, ait, *nos separabit a charitate Christi? certus sum, quia neque mors, neque vita*, etc.

Viderunt eminus illud idem Gentiles. Unde Seneca, *Licet*, inquit, *scirem homines ignoraturos, et Deum ignosciturum, tamen peccare nollem, ob peccati turpitudinem*. Est enim peccatum summum naturæ mundique malum, adeo ut nec homo, nec dæmon, nec Deus ipse, tantum mali inferre possit homini, quantum homo sibi ipsi infert, dum peccat Illi enim tantum inferre possunt malum pœnæ, quod malo culpæ sive peccato, longe minus est Recte ergo Chrysostom. *Quid est*, ait, *peccatum? Est voluntarius dæmon et spontanea insania*.

5 ET OBLITI ESTIS CONSOLATIONIS, QUÆ VOBIS TANQUAM FILIIS LOQUITUR, DICENS: FILI MI, NOLI NEGLIGERE DISCIPLINAM DOMINI.] Carpit modeste Hebræorum desidiam q. d Non restitistis peccato usque ad sanguinem Imo obliti estis exhortationis et consolationis (utrumque enim significat Græcum παράκλησις) qua Deus (ut ait Scriptura) nos quasi filios suos afflictionum disciplina castigat et erudit.

Nota. Remittit tacite Hebræos Apostolus in persecutione ad Scripturas, ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeant, animosque acuant uti fecerunt Machabæi, 1 Machab. 12. v. 9. Ex neglectu enim lectionis sacræ Scripturæ, et prædicationis verbi Dei succrescit in homine tepor et torpor, ut langueat in fide et pietate, facileque exorta tentatione fidem abneget.

Nota Secundo. Citat Apostolus Proverb. c. 3. v. 11. juxta Septuag. ubi sic habent: *Fili mi, noli negligere* (græce μὴ ὀλιγώρει, id est, ne parvi æstimes, quasi parvum enim revera magnum sit donum Dei) *Disciplinam Domini*. *Disciplinam* vocat castigationem; unde explicans subdit v. 6. *Quem enim diligit Dominus, castigat*. Pro *disciplina*, hebraice est מוסר *musar*, id est disciplina, correctio, increpatio, castigatio, qua homines, præsertim pueri primis annis, per doctrinam, minas, virgas, aliasque pœnas, per disciplinam et leges, quibus coercentur et constringuntur, arcentur a peccatis et assuescunt bonæ et honestæ vitæ; estque severior institutio primæ ætatis, ad levitatem et lasciviam ejus edomandam, quæ Græcis παιδεία dicitur. Unde Xenophon primam institutionem Cyri Pædiam Cyri inscripsit. Talis est omnis castigatio et disciplina, quam Deus hominibus immittit, aut immitti permittit: Deus enim castigat ad hoc tantum, ut doceat nos recta virtutis via incedere, qua terrena contemnentes quæramus spiritualia et cœlestia.

Hinc Nota Tertio Omnes afflictiones, v g. expilationes bonorum, ab Hebræis fidei causa susceptæ, omniaque tormenta Martyrum sunt musar, id est castigatio et disciplina Dei, non immittentis, sed permittentis ea; partim ad hoc, ut per ea puniantur peccata etiam levia, quæ fideles et Martyres quandoque admiserunt. Ita Machabæi omnem illam Antiochi persecutionem, omniaque tormenta, quibus ab eo cruciabantur, suis peccatis ascribunt, 2. Machab. 6. v. 13. et c. 7 v. 32. Est enim, ut ait Cyprian. ad Martyres valde consilium et pium malis meritis tribuere, quod pateris, etiamsi causa fidei idipsum patiaris. Partim ad hoc, ut per ea discant fideles patientiam, charitatem, continentiam, martyrium, aliasque, virtutes. Omnem enim concupiscentiam elidit et absumit afflictio docetque omnem virtutem

NEQUE FATIGERIS (μηδὲ ἐκλύου, id est, ne dissolvaris, deficias, fatiscas animo) CUM AB EO ARGUERIS.] id est, cum corrigeris sive verbis, sive verberibus; cum affligeris et flagellaris. Nam hebraice est בתוכחתו

betachachto, id est, in correptione, objurgatione et castigatione ejus; patet ex seq. Sic Psal. 6. dicitur, *Domine ne in furore tuo arguas*, id est, punias et affligas, me; et 2 Reg. 7. 14. *Si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum.* Fere persuadent sibi homines rebus adversis nihil aliud fieri, quam se torqueri, vexari et affligi; at Scriptura docet nos iis fingi, erudiri et perfici, ut non solum evadamus filii Dei, sed et sancti, illustres et perfecti, adeoque Martyres. Cujus rei ratio mox in Apostolo patebit.

6. QUEM ENIM DILIGIT DOMINUS CASTIGAT,] perinde ut pater castigat et corripit mores inconditos filii sui; si enim eos non castiget, signum est desperatam esse filiis emendationem, filiumque a patre negligi et contemni.

FLAGELLAT AUTEM OMNEM FILIUM QUEM RECIPIT.] Citat Proverb. 3. 12. ubi in Hebræo sic habetur וכאב את בן ירצה *keab et ben iirtse*, quod noster Interpres ibidem vertit, *et quasi pater in filio complacet sibi*: Septuag. vero quos sequitur Paulus hic, vertunt, *flagellat autem omnem filium quem recipit.* Diversitas hæc versionum orta est ex verbo Hebræo כאב, quod si legatur cum sceva et camets, *keab*, significabit, *et tamquam pater*. Ita legit Noster Proverb. 3. 12. Sin vero legatur cum chirik et tsere *kieb* in *Piel*, significabit, dolere facit, affligit, flagellat. Ita legerunt Septuag. et ex iis Paulus. Unde patet rursum, hic non tantum duplicem esse versionem canonicam ab Ecclesia probatam, sed etiam duplicem esse lectionem in Hebræo, scilicet *keab* et *kieb*. Utroque enim modo legi potest כאב si sine punctis scribatur. Simile exemplum vidimus cap. 11. v. 21.

Nota. Sicut pater flagellat filium, non ut cruciet, ejusque cruciatu se pascat, sed ut erudiat, et lascivos mores ipsius castiget et emendet: ita pariter flagellat Deus suos filios, ut castiget eorum vitia, eosque ad omnem virtutem instruat, non autem quod eorum castigatione et plagis delectetur.

Nota Secundo, *filium quem recipit*, id est, quem in filium admittit, quem in suam disciplinam et paternam curam suscipit, quem suæ familiæ ascribit, et, ut Noster vertit Proverb. 3. 12. *in quo sibi complacet*, sive quem unice diligit: et cui optime vult. Hoc enim significat Hebræum *iirtse*, q. d. Castigatio, qua Deus suos, v. g. vos, o Hebræi per Judæos affligit et castigat, index est et argumentum paterni ac singularis Dei amoris in vos, utpote, qui hac afflictione vos perinde, ut pater filium, pædagogus discipulum, efformat et erudit ad omnem patientiam, contemptum opum terrenarum, et amorem cœlestium. Ita B. Virginem, Paulum, Apostolos omnesque Sanctos præcellentes, et sibi maxime charos multis afflictionibus castigavit, erudivit, expolivit, atque in omni gratia et gloria perfecit Deus.

Pulchre S. Bernar. ser. 10. de cœna Domini: *Vinitor*, inquit, *circa vineam fodit, et usque ad ejus inferiorem radicem terram acuto ligone perfodit et si radiculas aliquas etiam emiserit, cultello putationis abscindit. Et quanto magis hujusmodi vana, et minus utilia vitis amittit, frugiferior et uberior ad fructificandum assurgit. Sic quem diligit, flagellat et percutit: flagellat enim omnem filium quem recipit. Illorum est enim hic flagella percipere, quibus datur de æternitate gaudere. Sed qui de possione murmurat, ad ipsum qui super ipsum est non appropinquat, imo hæreditatem supernæ felicitatis amittit, si flagellum Dei patris patienter et cum amore non suscipit. Et si de flagello Domini murmurat, certus sit quia murmurantium pœnam incurrit.*

7. IN DISCIPLINA PERSEVERATE,] qua scilicet Deus vos per Judæos contribules vestros exercet et exagitat exiliis et proscriptionibus, uti jam dixi.

Nota Noster Interpres legit ἐν παιδείᾳ, id est, *in disciplina*; ita quoque legit Syrus et Chrysost. ut patet ex ejus explicatione. Jam vero Græca habent, εἰ παιδείαν, id est, si disciplinam sustinetis tamquam filiis vobis offert se Deus. Et ita legit Theophyl. et OEcumen.

Refert Laertius Diogenem Cynicum profectum, Athenas ad Antisthenem ut ab eo doceretur, se contulisse, cumque ab eo sæpe repelleretur, non destitisse tamen ei adhærere; adeo ut, cum aliquando baculum ei intentaret Antisthenes, ultro baculo caput subjecerit, dicens: *Cæde si vis, at nullum invenies baculum tam durum, quo me abs te abigas, dum aliquid docueris.* Si Diogenes ita Antisthenis, quomodo Christianus Christi disciplinam ambire et persequi debet?

Audiat ergo virtutis et perfectionis, non Cynicæ, sed Christianæ et religiosæ avidus, insignem ejus magistrum B. Joannem Climacum: *Si vis virtutis apicem conscendere, ducem ac magistrum quære, cujus natura asperior et gravior, sub quo perseverans jugiter objurgationes et irrisiones quotidie, ut mel et lac bibe. Is qui ad placidissimam animi quietem, et ad Deum currit, omni die quo maledicta non sustinet, ingens detrimentum se sustinuisse arbitretur. Sicut enim arbores quæ a ventis agitantur, altioribus semper radicibus nituntur, ita et qui in obedientia degunt eaque varie exercentur, validas et inconcussas animas possident. Beatus, qui propter Deum quotidie maledictis et conviciis lacessitus, sibi vim fecerit. Hic enim cum Martyribus triumphabit, angelisque par erit in gloria. Beatus asceta, qui se omni ignominia, omnique abjectione dignum horis singulis existimat.* Hactenus Climacus. Talem ducem ac magistrum delegit sibi S. Joannes Damascenus, et sub ejus disciplinæ mira exercitiis ad tantam sanctitatem pervenit.

TAMQUAM FILIIS VOBIS OFFERT SE DEUS.] q. d. Per hanc disciplinam, castigationem et persecutionem Deus se vobis exhibet tamquam patrem; pater enim filium quem diligit castigat. Suscipite ergo hanc disciplinam grato et hilari animo, æstimate, vos beatos hac tribulatione, eaque gloriamini, quia ipsa signum est vos esse filios Dei et quasi filios a Deo regi et tractari.

Idipsum senserunt Gentiles philosophi. Seneca l. de Providentia: *Deus*, inquit, *bonos ut severi patres, durius educat, vultque eos doloribus ac damnis colligere robur.* Et inferius: *Hanc*, inquit, *rationem dii sequuntur in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior est spes. Dicant ergo ipsi. Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati: optimi milites ad durissima mittuntur.*

8. QUOD SI EXTRA DISCIPLINAM (χωρὶς παιδείας, id est absque castigatione) ESTIS CUJUS PARTICIPES FACTI SUNT OMNES (genuini et dilecti filii,) ERGO ADULTERI,

ET NON FILII ESTIS.] Pro *adulteri* legendum videtur *adulterini*, id est spurii; hoc enim significat Græcum νοθοι, q. d. Si semper voluptuamini, et ex libidine traducitis vitam in deliciis, expertes paternæ castigationis Dei, ergo non estis germani Dei filii, sed spurii et supposititii. Castigatio enim et disciplina prompte humiliterque suscepta, germanos Dei filios probat, eosque e spuriis secernit. Perinde enim atque aquila pullus Soli exponendo, ut adversis et irretortis oculis solem intueantur, genuinos probat, et a spuriis (quos ad solem conniventes ungue demittens præcipitat) distinguit et separat: ita Deus suos afflictioni exponendo, explorat et secernit.

9. DEINDE PATRES QUIDEM CARNIS NOSTRÆ ERUDITORES HABUIMUS, ET REVEREBAMUR EOS: NON (nonne) MULTO MAGIS OBTEMPERABIMUS PATRI SPIRITUUM, ET VIVEMUS?] Est alterum argumentum, a minori ad majus, *patres carnis* vocat parentes, qui nos secundum carnem genuerunt. Significat Apostolus animam nos non habere a parentibus, sed eam a Deo creari, et creando infundi carni humanæ. Hac enim de causa parentes vocat *patres carnis*. Deum vero vocat *patrem spirituum*: id est animarum.

Secundo, pro *eruditores*, græce est παιδευτας, id est institutores, correctores, castigatores. q. d. Parentes carnales nos in pueritia corripiebant et castigabant, nosque hanc eorum castigationem cum reverentia, patientia et obedientia excipiebamus: quanto magis patienter excipere debemus hanc disciplinam et castigationem Dei, qui pater est, non tantum carnis, sed et animæ nostræ, præsertim cum id jubeat Deus, cui obtemperandum est, quique obtemperantibus sibi in hac disciplina promittit vitam sempiternam? Obtemperare enim Deo hic idem est, quod acquiescere, et patienter ferre afflictiones ab ipso immissas, vel permissas, quasi is qui impatienter eas tolerat, Deo quodammodo renitatur. Ita Theophyl.

Nota. Pro *patri*, Syrus habet לאבהין דרוחתא *labahin deruchata*, id est patribus spirituum. Per *patres spirituum*, Galenus intelligit Episcopos et pastores, quorum est animas regere et instituere. Verum toto hoc discursu Apostolus non agit de hisce patribus, sed de Deo, qui nos quasi pater sua disciplina et afflictione castigat. Unde omnes Græci et Latini legunt, non Patribus, sed *patri spirituum*: ideoque ex hoc loco et similibus Syriaca versio a nonnullis non satis probatur.

Rursum, *spiritus* hos tripliciter explicat Theophyl. Deus, inquit, est *pater spirituum*, id est angelorum.

Secundo, *spirituum*, id est, donorum spiritualium.

Tertio et optime, *spirituum*, id est animarum. Alludit Paulus ad Num. 16. 22 ubi Moses ait: *Fortissime Deus spirituum universæ carnis*. Ubi Advertе, Deum non tantum hac ratione dici patrem animarum, quod eas creet, sed etiam quod eas instituat, castiget, efformet, sanctificet, perficiat tamquam præceptor et pædagogus: hic enim sub voce patris hoc loco intelligitur: nam boni patris officium est instar pædagogi erudire filium. q. d. Apostolus: Sicut patres carnales sunt pædagogi filiorum secundum carnem et corpus, ut in eis exteriores corporis mores componant secundum honestatem et decentiam (nam τo *carnis nostræ* tam ad *eruditores* quam ad *patres*, referendum est:) ita Deus, qui pater est animarum, easdem erudit et efformat tamquam pædagogus ad vitam internam, sanctam et spiritualem; atque hac de causa Apostolus Deum nominavit *patrem* non animarum, sed *spirituum*. Ita se explicat ipse v. seq.

Nota. Sicuti Deus ab Hebræis vocatur אדני *Adonai* vel *Eloha*, et ab Arabibus אללה *Alla*, vel *Ille*, ut Pœni pronuntiant; et a Græcis κυριος, id est Dominus, per excellentiam. Rursum sicut Deus ab Hebræis vocatur מלך חעולם *melech haolom*, et a Græcis βασιλευς των αιωνων, et a Latinis Rex sæculi, vel rex sæculorum: unde et Æthiopes (quorum, uti et Arabum, Pœnorum, Armenorum, aliorumque Orientalium lingua affinis est, et quasi filia linguæ Hebrææ) Deum vocant אמלך *amloc*, id est regem: מלך *melech* enim Hebræis regem significat. Ita pariter Deus ab Hebræis, Græcis, Latinis vocatur Pater, et maxime pater spirituum vel animarum: quia harum nec homo, nec angelus potest esse pater vel creator, sed solus Deus. Unde et Æthiopes Deum vocant אגזאבהר *eghziobhar*, id est, Dominus pater bonus. *Eghzia* enim Dominum; *ab* patrem, *har* bonum significat. Paternitas enim æque ac bonitas Dei maxime elucet in creatione et gubernatione animarum: hisce enim Deus se et omnia sua bona communicat, dum eas ad suam imaginem et similitudinem creat, dumque eas implet sua sapientia, gratia et gloria.

10. ET ILLI QUIDEM IN TEMPORE PAUCORUM DIERUM (προς ολιγας ημερας, id est, paucos dies, scilicet præsentis vitæ) SECUNDUM VOLUNTATEM SUAM ERUDIEBANT NOS: HIC AUTEM AD ID, QUOD UTILE EST IN RECIPIENDO SANCTIFICATIONEM EJUS.] Duplici Antithesi vim et pondus suo argumento addit Apostolus: prior est, quod patres carnales erudiebant nos præsenti sæculo, tempori et vitæ, quæ brevis est et evanida, ut scilicet nossemus vivere et agere cum hominibus, atque curare et providere opes et bona hujus vitæ: Deus vero erudit nos æternitati.

Secundo, illi *secundum voluntatem suam*, græce κατα το δοκουν αυτοις, id est, sicut ipsis videbatur, pro suo arbitratu, conceptu et phantasia docebant nos ea quæ nobis putabant fore utilia, cum revera sæpe utilia non essent, sed noxia; imo sæpe docebant ea quæ non nobis, sed sibi et familiæ suæ putabant fore utilia et splendida: Deus vero semper erudit nos ad id, quod utile est, non sibi, sed nobis, *in recipiendo*, id est, ad recipiendum (hoc enim significat Græcum εις το μεταλαβειν) *sanctificationem ejus*, ut scilicet efficiamur participes sanctitatis divinæ, hic per gratiam, in cœlo per gloriam beatam et æternam.

11. OMNIS AUTEM DISCIPLINA IN PRÆSENTI QUIDEM VIDETUR NON ESSE GAUDII, SED MŒRORIS.] Nota. Non dicit Apostolus, *est*, sed *videtur*, esse mœroris, quia revera per se disciplina est causa et procreatrix non mœroris, sed omnis lætitiæ et gaudii, adeoque vitæ æternæ, inquit Chrysost. nobis tamen in momento castigationis et afflictionis videtur esse mœroris, non gaudii, quia disciplina suo doloris sensu ita nos afficit et perstringit, ut fructum pacatissimum inde secuturum non cogitamus: nam quando transiit dolor, tunc fere melius judicamus, fructumque disciplinæ agnoscimus et persentiscimus, ideoque gaudemus. Pari modo dum jejunas, vino abstines, corpus castigas, laborat corpus, dolet caro: dum patienter fers injuriam, eamque con-

donas, animus dolorem persentiscit: dum tibi adimis cibos aut nummos, ut pauperi des, cruciatur cupidines: dum oras assidue, et bonam noctis partem cum Domino vigilando et orando consumis, dum humi cubas, dorsum genua et caput affliguntur; præsertim in incipientibus: sed postea exercitatis fructum pacatissimum afferent justitiæ et sanctimoniæ. Rursum gloria quæ hoc labore temporali comparatur, sempiterna erit, *quod enim momentaneum est et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.*

POSTEA AUTEM FRUCTUM PACATISSIMUM EXERCITATIS PER EAM REDDET JUSTITIÆ.) Pro *exercitatis*, græce est γεγυμνασμένοις, quod denotat palæstritas, quales erant olim illi, qui nudi luctati et exercitati erant in palæstra, quæ inde dicta est gymnasia: indeque gymnasium vocatur schola, in qua, quasi in palæstra mentis, crebra et magna est exercitatio ingenii, memoriæ, animi et virtutis.

Notat Theoph. *disciplinam* vocari gymnasium, quod Christianos quasi athletas exerceat, formet, roboret et perficiat: cur ergo eam horretis et fugitis, o Hebræi, o Christiani? disciplina enim docet vos patientiam, patientia autem docet omnem virtutem, et, ut ait S. Jacob. c. 1. *opus perfectum habet*. Rursum sicut athletæ bene prius exercitati, cum serio certandum est, et fortiter res agenda, tunc viros se præbent, et per exercitationem vincere docti, in agone vincunt, et bravium assequuntur: ita vos, o Hebræi, per hasce persecutiones exercitati, cum martyrium aut aliqua gravior lucta ingruet, facile eam superabitis et triumphabitis. Suscipite ergo disciplinam hanc persecutionum, ut per eam ad martyrium et triumphos eximios vos comparetis. Ita videmus vix Martyres effici, nisi eos qui se ante affecerint martyrio, aut qui a Deo multis prius ærumnis sunt exerciti, et quasi præparati atque eruditi ad martyrium, illudque meriti.

Nota. *Fructum justitiæ*, vocat ipsam justitiam et sanctitatem, quæ fructus est disciplinæ. Simili hebraismo virtus humilitatis vocatur ipsa virtus, quæ dicitur humilitas, et peccatum superbiæ vocatur ipsa superbia: per hanc autem *justitiam* intelligit patientiam solidam et perfectam. Hæc enim est fructus disciplinæ et castigationis, tanquam causæ: hæc est sanctitas et justitia, scilicet per excellentiam illustris et eximia; quia nihil animum ita purgat, mansuefacit, perficit et sanctificat atque patientia: hæc denique est pacatissima, quia patientia affert pacem et tranquillitatem conscientiæ, silentium et gaudium animæ. Homo enim patiens in omnem comparatus est fortunam, et nullum ab externis rebus et vexationibus, quantumcunque duris et molestis, accipit incommodum, sed altissima semper animi pace fruitur; hæc autem justitia et pax patientiæ perficietur in cœlo et futura beatitudine.

Unde Secundo, per *fructum justitiæ*, accipere possumus ipsam beatitudinem, gloriam et præmium æternum, quod patientiæ ex justitia debetur. Ita Theophyl. et Anselm. Est hoc tertium argumentum Apostoli, quo Hebræis suadet, ut placide suscipiant Judæorum persecutiones, tanquam disciplinam Dei, estque petitum ex fructu disciplinæ, qui est perfecta justitia, sanctitas, pax et gaudium conscientiæ. Viderunt omnino et hoc Gentiles. Quidam Zenonis discipulus a patre rogatus, quidnam tanto tempore didicisset? Ostendam, inquit: Cum nihil aliud diceret; pater iracundus, existimans impendium periisse, cœpit flagris cædere filium. Eam parentis sævitiam adolescens æquissime tulit, dixitque: *Hoc e philosophia fructus retuli; ut patris iram possim commode perpeti.*

Præclare S. Bernard. serm. 10. de Cœna Domini, citans hæc verba Apostoli: *Flagellis*, inquit, *Domini pinguedo carnalis voluptatis atteritur, et virtutes animæ roborantur: lasciva cura restringitur, et anima pennis virtutum ad cœlestia sublevatur: caro quod superfluum habebat amittit, et spiritus virtutes quas non habebat acquirit. Si ergo per flagella Domini virtutes augentur, vitia resecantur, spernuntur terrena, amantur cœlestia; nos æternitatis præmia præstolantes, si nobis aliqua gravis infirmitas, vel tentatio fortis, vel etiam damnum temporalium rerum irrepserit, ex his omnibus vires sumere debemus: quia crescente pugna, gloriosiorem non ambigemus nobis munere victoriam. In hoc namque ostendimus, quanta ad Deum cupiditate flagramus, si non solum ad eum per tranquilla et mollia, sed etiam per aspera et dura transimus. Ad æterna gaudia jam jam redire non possumus, nisi per temporalia detrimenta: et ideo spe manentis lætitiæ, omnia adversa prosperitatem non modicam debemus reputare.*

12 PROPTER QUOD REMISSAS MANUS ET SOLUTA GENUA ERIGITE.) Descriptio est hominis inertis, imbecillis et despondentis animum (uti innuit hic Apostolus aliquos ex Hebræis fuisse.) Hic enim deficit manibus ad laborandum, et genibus ad ambulandum atque currendum in stadio; quia in genu est omne robur cruris. Contra qui strenuus est, manus habet paratas ad opus, genua agilia et fortia ad cursum. Alludit, vel potius citat Apostolus Isaiæ 35. 3. ubi ait, *Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate*, id est, excitate alios ad audacter, animose, viriliter agendum. Sicut enim audacia ex bile fervente promanans roborat vires, et membra confirmat; sic timor per frigus quod secum adducit, debilitat et enervat corporis et animi facultates: ergo occupante pavore animos, frigescenteque et languescente corde, unde in membra omnis derivatur sensus et motus, necesse est artus omnes tremere, viresque deficere. Quæ omnia restaurat et confirmat audacia.

13. ET GRESSUS RECTOS FACITE PEDIBUS VESTRIS, UT NON CLAUDICANS QUIS ERRET.) *Gressus rectos* opponit claudicationi: qui enim claudicat, non recte graditur, sed nunc in hanc, nunc in illam partem se inclinat, facileque a semita recta deflectit. q. d. Nolite, o Hebræi, miscere Evangelium cum judaismo, ut claudicetis, inclinantes nunc in judaismum, nunc in christianismum, sed rectam unamque christianismi fidem et vitam constanter retinete, et prosequimini. Citat Apostolus Proverb. 4. 26. ubi pro *gressus* hebraice est מעגל *magal*, græce τροχιάς, quod tam semitam et orbitam curruum, ut vertit Syrus et Theophyl. quam gressum per eam significat, usitata et vulgari metonymia. Secundo, pro *rectos facite*, hebraice est פלס *palles*, id est libra, hoc est, velut in bilance et statera sapientiæ et justitiæ appende et expende gressus, id est, actiones tuas, vide quomodo ambules, vide ut recte incedas et opereris.

Ut non claudicans quis errat.] Græce ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, ut vertit Vatab. Et Erasm. *ne id quod claudum est oberret*, scilicet, ne claudicatio abducat a via, præsertim cum sit angusta q. d. Certis et non vacillantibus passibus opus est in hac sua fidei et religionis Christianæ. Caveat ergo quisque, ne nutet et claudicet, itaque in gentibus persecutoribus a fide in apostasiam deflectat. Quod si quis nutare et claudicare cœperit, hic curat statim ut *sanetur*, et pristino robori, rectitudini ac constantiæ Christianæ restituatur.

14. Pacem sequimini cum omnibus.] Græce διώκετε, id est persequimini; ut scilicet pacem etiam remotam, vel fugientem instar leporis insequamini et comprehendatis. Alludit ad Ps. 33. v. 15. *Inquire pacem, et persequere eam*. *Pacis* meminit Apostolus, ne Hebræi Judæos persecutores suos odio prosequantur, sed eos sua charitate, mansuetudine, patientia et pace emollire et flectere, sibique et fidei Christianæ conciliare studeant. Recte S. August. ad Bonifacium Comitem: *Pacem, ait, debet habere voluntas, bellum necessitas*; ut, nisi necessitas cogat, pax cum bello non sit commutanda. Et S. Bern. serm. 5 de dedicatione Ecclesiæ, *Pacem, ait, sectamini cum omnibus. Hæc est quæ facit unius moris habitare fratres in unum, novam utique regi nostro vero pacifico ædificans civitatem. quæ et ipsa Jerusalem nominetur, quod est visio pacis. Ubi enim sine fœdere pacis, sine observantia legis, sine disciplina et regimine acephala multitudo congregata fuerit, non populus, sed turba vocatur: non est civitas, sed confusio: Babylonem exhibet, de Jerusalem habet nihil.*

Et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.] Sunt qui pacem sequuntur, sed ita ut negligant sanctimoniam: dum enim cupiunt scelaratis placere, scelera eorum probant et laudant. Prudenter ergo Paulus monet, ita pacem colendam esse, ut tamen sanctimonia illibata servetur. Per *sanctimoniam* Chrys. Theod. Theoph. OEcum. Hier. in c. 47 Ezech. et Aug. ep. 142. c. 5 intelligunt castitatem. Castitas enim est sanctitas corporis et mentis, ut docet Apostolus 1. Cor. 7. 34 et 1. Thessal. 4. 4. Castitas autem hæc non est in sola virginitate, sed etiam in matrimonio. Nam, ut aiebat Paphnutius in Concil. Niceno, etiam nuptiæ suam habent castitatem, ubi conjuges fidem mutuam, et leges Sacramenti integre et illibate servant.

Secundo, et plenius, per *sanctimoniam* accipias puritatem animi, ut animus sit sanctus, id est purus ab omni peccato. Alludit enim Apostolus ad illud Matth. 5. *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. Nam visio Dei, non solis, nec omnibus castis, sed omnibus iis, qui a peccata puri sunt, promittitur.

15. Contemplantes ne quis desit gratiæ Dei.] Græce ἐπισκοποῦντες, id est, invigilantes et intendentes aliis, *ne quis desit*, græce ὑστερῶν, id est, deficiat et destituatur (per peccatum et pusillanimitatem) a gratia Dei. Sicut in exercitu debiles et fessi eum cum proficiscentem assequi non possunt, in via deficiunt, et subsistunt; ad quos colligendos providi duces solent constituere curatores, quasi episcopos qui invigilent, ne quis deficiat: ita Paulus docet non satis esse nobis nostram fidem et salutem, sed et alios præsertim debiles et vacillantes in eadem confirmare nos debere; ne quis torpidior, infirmior aut timidior deficiat ad hostes Judæos, Paganos, vel hæreticos, et fidei tesseram prodat.

Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, et per illam inquinentur multi.] *Radix amaritudinis*, id est amara, est peccatum, quod amaricat conscientiam per remorsum et reatum pœnæ, inquit Chrys. quodque proximos exacerbat, scandalizat, ad peccandum invitat. Peccator enim suam amaritiem et virus peccati aliis affricat et instillat. Loquitur Apostolus in genere de quolibet peccato: nam subdit: *Ne quis fornicator, aut profanus*. Omnia enim peccata a Deo, ac consequenter sensim a fide, præsertim si urgeat persecutio, abducunt. Ita Chrys. Theoph. OEcum. Maxime tamen loquitur Apostolus de peccato hæresis et apostasiæ. Alludit enim ad Deuter. 29. 18. ubi Moses radicem amaritudinis vocat apostatas, qui alios sol citant ad idololatriam. q. d. Paulus, Videte, et providete, ne quis inter vos ducem se præbeat apostasiæ, qui alios excitet, pelliciat, vel etiam sollicitet ad judaismum.

16. Ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau.] Explicat radicem amaritudinis per exempla et species frequentiores. q. d. Per radicem amaritudinis maxime scortatores et profanos denoto, hi enim contrariantur sanctitati, id est castimoniæ; quam paulo ante commendavit. *Te ut Esau*, refert ad *profanus*, non ad *fornicator*, uti aliqui ex nexu verborum opinantur. Patet Primo, quia sequentia omnia explicant τὸ *profanus*. Secundo, quia nusquam legimus Esau fuisse fornicatorem. Tertio, quia Romani ponunt comma post *fornicator*, quod illud disjungant ab Esau. Igitur Apostolus præ cæteris vitiis inculcat fornicationis fugam, eo quod in illam homines sint propensissimi, quodque illo ævo Gentiles putarent simplicem fornicationem non esse peccatum. Eadem de causa illam præ cæteris vetuerunt Apostolorum Actor. 15. 29. Judæi enim Gentilibus circumsessi, imo immixti, ab eis hunc errorem facile et libenter hauriebant. Ita S. Chrys. Theoph. et alii. Licet Theod. putat Esau vocari fornicatorem, vel ob ingluviem et gulam, ob quam vendidit primogenita, vel ob nefarium matrimonium et contra leges contractum: duxit enim uxores alienigenas.

Profanus est qui nihil habet sacri, qui sacra negligit, violat, conculcat. Dicitur *profanus*, quasi procul a fano eliminandus. Unde Virgilius 6 Æneidos: *Procul hinc, procul este profani*. Et Plato in dialogo de sanctitate: *Quod diis, ait, amicum, id sanctum est: quod vero non amicum, profanum est*. Idem Plato in Minoe: *Sacratissimum omnium, ait, est vir bonus, profanissimum contra vir malus*. Sic græce βέβηλα, id est profana, dicuntur, quæ omnibus ad conculcandum proposita sunt. Ducta est vox ἀπὸ τοῦ βήλου, id est, a pavimento, quod a quovis calcatur, inquit Elias Cretensis in Apologet. Primam Nazianz. Sic Apostolus Esau vocat profanum; quod pro vili lentis edulio vendiderit, et vendendo conculcarit profanaritque jus primogenituræ quod sanctum erat, quia parte includebat jus sacerdotii. In lege enim naturæ primogeniti erant sacerdotes, et patri succedebant in sacerdotio. q. d. Paulus: Videte, o Hebræi, ne adinstar Esau, jus sanctum, quod per fidem Christi habetis ad

hæreditatem cœlestem, vendatis pro terrenis opibus, ut malitis eas retinere, cum jactura fidei et regni cœlorum, quam retinendo fidem, easdem perdere, quando Judæi vos persequuntur, urgentque ut vel bonorum, vel fidei Christi jacturam faciatis.

Quæritur hic, an et quomodo peccarit Esau vendendo, Jacob emendo primogenita?

Nota. Jus primogenituræ illo tempore partim temporale erat, partim spirituale. Temporale erat, quatenus dabat primogenito jus ad duplicem portionem hæreditatis paternæ; cum alii fratres tantum haberent simplicem: rursum quatenus primogenitum efficiebat successorem patris, et principem fratrum. Hoc enim est quod dicitur Genes. 49. 3 *Ruben primogenitus meus; prior in donis, major in imperio:* et Deuter. 21. 17. *Dabitque ei* (primogenito) *de his quæ habuerit, cuncta duplicia.* Spirituale erat, quatenus annexum habebat tum jus sacerdotii, antequam id Levi et Leviticæ tribui deferretur, tum jus ad benedictionem paternam; hanc enim pater moriens conferebat primogenito, orans et impetrans illi, ut Deus illum suo favore, gratia et beneficentia cumularet: quæ benedictio efficax erat, ideoque magni fiebat, ut patet in Jacob, qui hanc benedictionem surripuit Esau frementi et frendenti.

Dico ergo, Esau vendens totum jus primogenituræ, scilicet tam spirituale, quam temporale, peccavit. Primo simonia, perinde atque illi, qui jam sua sacerdotia et Beneficia vendunt, simoniaci sunt; quia vendunt jus spirituale pretio temporali. Hac enim de causa vocatur Esau hic ab Apostolo *profanus*, quod venationibus, conviviis, deliciis assuetus neglexerit et parvipenderit sacerdotium, et benedictionem paternam, eaque vendiderit et profanarit. Ad benedictionem enim paternam respicere hic Apostolum, patet v. seq cum ait: *Postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est.* Secundo. peccavit gula, quia rem tantam atque erat primogenitura, tam vili esca vendidit.

Dices, Genes. 25 v 32. videtur dici, quod Esau extrema famis necessitate coactus, vendiderit primogenita: ait enim, *En morior*, ergo non peccavit gula, Respondeo, Cum ait, *En morior*, necessitatem suæ gulæ prætexit; nam non est dubium in tam divite Isaaci domo panes, aliosque cibos facile habere potuisse, quibus famem exsatiaret. Fragrantia ergo et cupiditas lentis, quam coxerat Jacob, eum rapuit, itaque dementavit, ut, nisi illa frueretur, moriturum se diceret, ut recte ibidem annotavit Cajet. et Pererius. Idipsum confirmat, quod ait Moses Genes. 25. v. ult. dicens de Esau: *Et sic accepto panis et lentis edulio comedit, et bibit, et abiit, parvipendens quod primogenita vendidisset.* Quæ verba significant eum non necessitate, sed contemptu vendidisse sua primogenita quod ea parvi penderet. Moraliter, de gulæ damnis vide S. Gregorium 30. Moral. c. 27.

Dico Secundo, Jacob emendo primogenita Esau non peccavit. Primo, quia tantum intendit emere jus primogenituræ, quatenus per se tantum temporale est, et temporalia bona spectat: eatenus enim vendi et emi poterat hoc jus temporale pretio temporali. Licet enim annexum haberet jus spirituale, scilicet sacerdotii et benedictionis paternæ: tamen hoc secundarium et accessorium erat apud alias gentes: imo apud Christianos et Judæos jus primogenituræ non habuit annexum jus sacerdotii. Poterat ergo jus illud secundum se vendi in lege naturæ, licet annexum haberet jus sacerdotii: illud enim censebatur non vendi, sed sequi tanquam accessorium suum principale; præsertim cum quis hæc ita mente secerneret, et eo modo illa vendere aut emere intenderet, intendens scilicet emere principale jus primogenituræ, non accessorium, licet sciret illud annexum esse et sequi suum jus principale, cum eoque transire ad emptorem: sicut vendi et emi potest etiamnum ager, cui annexum est jus patronatus ad hoc illudve Beneficium Ecclesiasticum: tum etiam non venditur jus patronatus, sed ager cui hoc jus annexum est; ita scilicet, ut agro per venditionem transeunte, necessario etiam hoc jus agro annexum transeat ad emptorem. Ita de Jacob et Esau sentit et docet inter alios Alois. Lipomanus in Genes. cap. 25. vers. 33.

Dices, Videtur Jacob peccasse, si non simonia, saltem injustitia, quod rem tanti pretii, atque est primogenitura, tam vili esca emerit. Respondeo. volenti et scienti, remque suam prodigenti, non fieri injuriam: Esau autem sciens et volens tam vili primogenita sua vendidit et prodegit, quia ea contempsit et parvi æstimavit.

Secundo, non peccavit Jacob emendo jus primogenituræ; quia sciebat (indicante id illi matre Rebecca, ut satis colligitur Genes. 27. v. 13. et 14.) jus hoc ex Dei decreto et dono ad se pertinere; unde et mox v. 17. matri se ad benedictionem fratri Esau præripiendam instiganti, securus et lætus obedivit. Non ergo emit Jacob hoc jus, sed illud tanquam suum, sibique debitum astu ab injusto possessore specie venditionis extorsit. Vide Cajetan. 2. 2. q. 100. a 4.

17. Scitote quoniam et postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est,] id est, rejectus est a sua petitione et benedictione paterna, quam cupiebat et petebat a patre Isaac, cum scilicet ipse dixit Esau: *Benedixique ei* (Jacobo) *et erit benedictus et tibi post hæc, fili mi, ultra quid faciam?* ita Anselm. et Theophyl. qui tamen Secundo, addunt proprie a Deo per patrem Isaac fuisse Esau reprobatum, ideoque damnatum. Sed nil tale innuit Scriptura Genes. 27. tantum enim significat Esau *reprobatum*, id est, rejectum fuisse a benedictione paterna. Pro *scitote*, græce est ἴστε, quod tam, scitis, uti vertit Erasmus, quam *scitote*, verti potest.

Non enim invenit pœnitentiæ locum.] Pœnitentia hic non significat dolorem ob peccatum commissum, et Deum offensum, hunc enim non habuit Esau: nam superbia tumens et indignans voluit fratrem occidere et peccatum peccato addere, ut notant Theod. Theophyl. Anselm. et alii. Recte enim dixit Isaias Abbas: *Sicut terra sine aqua et semine ferre nequit fruges, ita nec pœnitere quis potest sine humilitate, et cordis afflictione.* Perperam ergo ex hoc loco Novatiani tollere voluerunt pœnitentiam, qua Ecclesiæ Deoque reconciliamur. Pœnitentia enim quam quæsivit Esau, nec invenit, humana fuit, qua scilicet quis pœnitens facti, v. g venditionis factæ, eam rescindere et retractare cupit. Itaque μετάνοια, id est pœnitentia, hic improprie sumitur pro μεταμέλεια, id est, pœnitentia non peccati, sed damni, quod quis fecit, vel incurrit, qua scilicet Esau postea re melius considerata, cum non futuram, sed præsentem jam benedi-

etionem et primogenituram cerneret, magni illam æstimans, pœnituit et doluit, quod sua culpa et profana stultaque venditione, rem tantam amisisset, desiderans eamdem recuperare, sed frustra.

Alii, ut Gabriel Vasquez, subtiliter et probabiliter pœnitentiam Isaaci, non Esau accipiunt. q. d. Paulus, Esau suis lacrymis efficere non potuit, ut patrem Isaac facti pœniteret, scilicet, ut benedictionem datam Jacobo, revocaret ad Esau primogenitum. Dat enim Paulus hanc causam, cur Esau postea (id est post venditionem primogenituræ) cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus sit; quia scilicet pater Isaac nolens pœnitere, id est, retractare benedictionem suam datam Jacobo, ab ea reprobavit et repulit Esau. Imperite ergo Lutherus hanc epistolam ad Hebræos a canone sacrorum librorum expunxit et proscripsit, hoc argumento, quod ipsa hoc loco pœnitentiam peccatis et peccatoribus, puta Esau, adimeret.

Nota. Hisce verbis Paulus tangit Hebræos, q. d. Nolite profanare et abjicere Dei fidem et gratiam, ne forte eam, ut Esau, recuperare non possitis, fiatisque reprobi. Ubi Adverte, non per omnia similem esse causam Esau et Hebræorum. Nam Esau absolute non potuit, utpote Deo nolente, recipere benedictionem paternam amissam: nos vero in hac vita, fidem et gratiam Dei deperditam absolute possumus semper recipere: dicimur tamen subinde non posse, quia vix et ægre eam recipere possumus, v. g. cum fidem ipsam quæ omnis boni fundamentum est, abjicimus, et agnitam veritatem sponte deserimus, contemnimus et impugnamus. Tunc enim sponte cor nostrum in malo obduramus, omnemque Dei influxum et gratiam avertimus atque excludimus.

QUANQUAM CUM LACRYMIS INQUISISSET EAM.] *Eam*, supple non pœnitentiam, sed benedictionem: quamquam, etiamsi cum Syro pœnitentiam suppleas, non favebis Novatianis. Pœnitentia enim hæc Esau non fuit peccati et gratiæ Dei deperditæ; sed benedictionis paternæ et primogenituræ amissæ, ut dixi. Adde, si pœnitentiam non Esau, sed Isaaci hic accipias, simpliciter verum est, quod Esau hanc patris pœnitentiam et benedictionis retractationem cum lacrymis inquisierit sed frustra.

18. NON ENIM ACCESSISTIS AD TRACTABILEM MONTEM.] Pergit Hebræos hortari et stimulare novo aculeo et argumento, ut fidem et gratiam Christi non abjiciant, sed in ea constanter persistant et pergant. Argumentum hoc petit a Mose, et lege veteri, quam nemo impune abjicere et violare potuit: inde enim infert. Quis ergo impune abjiciet Christum, Christique gratiam et legem, quæ Mosaica lege præstantior est?

Nota. *Tractabilem montem* vocat Sina, qui tangi, tractari et palpari poterat; in quo legem veterem accepit Moses et Hebræi promulgante angelo. q. d. Non accessistis ad Sina corporeum et terrestrem montem, sed ad Ecclesiam Christi, quæ mons est spiritualis et cœlestis. Alii per antiphrasin Sina putant dici *tractabilem*, id est intractabilem, quia jusserat Deus Exodi 19. v. 12. ut Hebræi ad radices montis Sina consisterent, ipsum vero montem non tangerent, nec conscenderent. Sed prior sensus proprius est et genuinus.

ACCENSIBILEM (ita legendum cum Romanis et Græcis, non autem *accessibilem*, uti aliqui legunt) IGNEM.] *Accensibilem*, id est accensum, vel incensum vocat ignem corporeum, quo ardebat Sina, cum in eo data fuit lex vetus, qui accendi et extingui poterat. Ignis hic ingens et terribilis erat, adeo ut Moses Deuter. 4. 11. dicat montem Sina arsisse usque ad cœlum. Huic opponit Paulus ignem spiritualem charitatis et gratiæ Spiritus Sancti, qui datus fuit Apostolis in Pentecoste, quique datur Christianis in baptismo, aliisque Sacramentis.

ET TURBINEM, ET CALIGINEM, ET PROCELLAM.] *Turbinem*, vocat ventum vehementem et impetuosum; *caliginem*, vocat nubem densissimam, quæ Sina operiebat; *procellam*, vocat tonitrua, fulgura, et undique circummicantes lampades, itidem et pluvias. Has enim extitisse cum terræmotu in Sina, cum ibi data est lex vetus, docet Joseph. et Psal. 67. 9. *Terra*, inquit, *mota est, cœli distillaverunt*, licet id non exprimat Moses in historia datæ legis, Exodi 19. Addit Moses Exodi 19. 18. de Sina, quasi de fornace accensa fumum ascendisse terribilem: unde videtur quod, sicut in fornace partim flamma et ignis ardens, partim fumus needum accensus conspicitur; ita quoque angelus vice Dei ignem et fumum in Sina produxerit, sive ex aere vicino, sive ex fumosa quapiam materia (v. g. sulphure) quæ ignem facile concipit.

19. ET TUBÆ SONUM, ET VOCEM VERBORUM.] Est hendyadis: tubæ enim sonus non erat aliud quam vox verborum. Voce enim tubali sua verba, id est, præcepta decalogi per angelum proclamabat ex Sina coram Hebræis Deus opt. max. Tantus erat fragor clangentis hujus tubæ sive buccinæ, ut humanæ vix ferrent aures. Omnia hæc eo spectabant, ut metum et religionem Dei, divinæque legis Hebræis incuterent, atque hoc Dei et divinæ vindictæ terrore eos ad legis custodiam adigerent.

Allegorice, promulgatio hæc veteris significabat promulgationem legis novæ in Pentecoste: *Utraque enim facta est quinquagesimo die a Paschate, illa in Sina, hæc in Sion: ibi terræ motu contremuit mons, hic domus Apostolorum: ibi inter flammas ignium et micantia fulgura turbo ventorum et fragor tonitruorum personuit, hic cum ignearum visione linguarum sonitus pariter de cœlo tamquam spiritus vehementis advenit: ibi clangor buccinæ legis verba perstrepuit, hic tuba Evangelica Apostolorum ora insonuit.* Ita S. Hieron. ad Fabiolam, et ex eo Ven. Beda in Hom. vigiliæ Pentecostes. Idem insinuat Apostolus hic v. 22.

QUAM (vocem tubæ) QUI AUDIERUNT EXCUSAVERUNT SE, NE EIS FIERET VERBUM.] Timore enim mortis perculsi Judæi dixerunt Mosi: *Loquere tu nobis, et audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur.* Exodi 20. 19.

20. NON ENIM PORTABANT QUOD DICEBATUR.] Græce τὸ διαστελλόμενον, id est, *quod distinguebatur*, hoc est, quod distincte præcipiebatur. Sic Psalm. 105. 33. dicitur: *Distinxit* (id est distincte dixit) *in labiis suis.* Hoc autem quod dicebatur, est id quod subdit Apost.

ET SI BESTIA TETIGERIT MONTEM, LAPIDABITUR.] q. d. Non ferebant Hebræi terrorem et terribilia signa Dei jam dicta, quæ eis dans legem exhibuit in Sina, maxime cum aditum et contactum montis Sina, quasi is foret tribunal Dei terribilis, sub pœna mortis eis, imo bestiis, inhibuit, dicens: *Etsi*, græce καν, id est

etiamsi, *bestia sit, quæ tetigerit montem lapidetur.* q. d. Non tantum homo tangens Sina montem, sed et jumentum tangens Sina, lapidetur. Citat Verba Dei Exodi 19. 12. quæ sic se habent: *Cavete ne ascendatis in montem, aut tangatis fines illius: omnis qui tetigerit montem, morte moriatur; manus non tanget eum* (quasi scelus, catharma et piaculum) *sed lapidibus opprimetur, aut confodietur jaculis, sive jumentum fuerit, sive homo, non vivet.*

Tropologice, S. Gregor. lib. 6. Moral. cap. 27. *Bestia*, inquit, *montem tangit, cum mens irrationabilibus desideriis subdita, ad contemplationis alta se erigit; sed lapidibus percutitur, quia summo non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur.*

21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit, Exterritus sum et tremebundus.] Chrysost. cum suis hæc omnia in unam sententiam connectit, q. d. Ita terribilis erat Deus in prodigiis Sina ut Moses ipse constantissimus et assuetus divinis prodigiis dixerit: *Exterritus sum.* Verum tunc dicendum erat, ut Moses diceret vel dixerit; non autem, *Moses dixit.* Melius ergo Romana, hæc puncto posito inter τὸ *videbatur*, et τὸ *Moses*, disjungunt, q. d. Atque ita cum populus et jumenta Dei jussu arcerentur monte Sina, admodum terribile erat omne id, quod in hoc monte a Deo gerebatur et videbatur populo. Hinc Moses, licet Deo familiaris, perculsus tamen dixit: *Exterritus sum.*

Pro *quod videbatur*, græce est τὸ φανταζόμενον: Erasmus vertit, *quod apparebat*; Vatabl. *visum quod videri videbatur.* Verum hoc sensu hæc prodigia Sina non fuissent vera et realia, sed tantum apparentia et phantastica: qualia sunt quæ fiunt per præstigias magorum.

Melius ergo Theodor. τὸ φανταζόμενον intelligit id quod revera erat, apparebat, et videbatur exterius; cum interius auctor et opifex eorum Deus legislator non appareret, nec videretur. Deus enim revera præsens hisce prodigiis aderat, non tamen in iis apparebat, sed suæ majestatis umbram, speciem et apparentiam quamdam per hæc signa et prodigia tam terribilia exterius oculis Hebræorum exhibebat. Sic φαινόμενα, apud Philosophos vocantur cometæ, halones, aliaque meteora, quæ revera quidem sunt et apparent: sed ita ut occulta eorum generatio, natura et ratio vulgo sit incognita.

Moses dixit: Exterritus sum et tremebundus.] Moses id dixit, non cum data est lex, sed cum videret rubum ardentem Exodi 3. inquit S. Thom. et Lyran. Sed hoc impertinens est huic loco: nec enim loquitur Apostolus de signis rubi ardentis, sed datæ legis, Exodi 19. Licet enim ibi hoc se dixisse non expresserit nec scripserit Moses, supplet tamen id hic Paulus, vel ex traditione, vel ex instinctu et revelatione Spiritus Sancti. Pari enim modo turbines, terræ motum, et pluvias subticuit ibidem Moses, quæ supplet hic Paulus, ut dixi v. 18. Ita Chrysost. cum suis.

22. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem.] Opponit hic Apostolus Christianos Judæis, Sion Sina monti, Jerusalem cœlestem terrestri, id est, Ecclesiam Synagogæ; docetque quanto Christiana lex, fides et spes altior sit et sublimior Judaica et Mosaica lege, ut videant Hebræi quam in ea firmi et constantes esse debeant; ita scilicet, ut malint omnia dura perpeti, quam ejus jacturam facere. Si enim Judæi legem in Sina datam violantes puniti sunt, multo gravius punientur Christiani, qui fidem et gratiam Christi abjiciunt. Ita enim hoc argumentum deducit Apostolus v. 25.

Nota. Per *Sion* intelligit Ecclesiam Christi, quia in Sion, puta in templo, quod erat in Sion, docuit Christus. Rursum in Sion promulgata est lex nova, descenditque in Apostolos Spiritus Sanctus, specie linguarum ignearum in Pentecoste. Ecclesia ergo dicitur Sion, quia cœpit in Sion: hinc ab Isaia, Davide et prophetis sæpe vocatur Sion.

Nota Secundo. Per *Sion* intelligit Ecclesiam, tum terrestrem et militantem, tum potius cœlestem et triumphantem. q. d. Accessistis per fidem et spem ad Ecclesiam cœlestem et triumphantem: nam Ecclesia hæc in terris tendit, rectaque nos ducit ad triumphantem, adeoque una et eadem est Ecclesia et societas fidelium hic in terris militantium, et in cœlis triumphantium. Quod enim potius loquatur Apostolus de Ecclesia triumphante, quam militante, patet ex eo, quod dicat nos accessisse *ad multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et spiritus justorum perfectorum.* Hi enim angeli et spiritus sunt in Ecclesia non militante, sed triumphante.

Rursum, quia triumphans Ecclesia, utpote invisibilis, opponitur melius Sina monti tractabili et visibili quam militans, nam militans Ecclesia tractabilis quoque est et visibilis.

Tertio, quia hanc Ecclesiam vocat civitatem Dei viventis, in qua scilicet regnat Deus vivens et æternus, suosque cives beata immortalitate donat et glorificat. Eamdem vocat Jerusalem cœlestem, quam scilicet præfiguravit Jerusalem terrestris, in qua Deus regnabat per Davidem in populo, et per pontifices in templo: hæc enim aliaque plura melius competunt Ecclesiæ triumphanti, quam militanti. Unde Theophyl. et OEcumen. per *Sion*, cœlum accipiunt.

Hanc Jerusalem spectabant duodecim Martyres dum cum Pamphilo presbytero martyrio coronarentur. Unde unus ex iis rogatus, cujas esset, respondit: *Jerusalem est mea patria.* Firmilianus Præfectus eum torquens, rogavit, quænam et ubinam esset illa civitas? Martyr respondit, *eam piorum solum esse patriam, neque alios, præter hos solos, ejus fore participes; illamque ad Orientem, ubi sol primo mane radios suos fundit, sitam esse.* Nihil aliud a constanti juvene Præfectus obtinuit; unde eum securi percuti jussit. Ita Euseb. lib. 8. Histor. c. 21.

Et multorum millium angelorum frequentiam.] Pro *frequentiam*, græce πανήγυριν, id est, solemnem conventum et celebritatem, qualis est in festis, in ludis publicis, in triumphis; ubi omnia plena sunt pompa, decore, gaudio, magnificentia, q. d. Non accessistis ad Sina, ut ibi fulgetris et tonitruis percellamini, sed ad Sion et Jerusalem cœlestem, ut ibi cum myriadibus angelorum lætos dies ac festos agatis in omni felicitate, gloria, gaudio, jubilo et triumpho. Agite ergo, modicum, o Hebræi, tolerate, modicum certate, brevi ad festa hæc et triumphos cum angelis transituri.

Prandete hic inter hostes pugnantes, mox in cœlo cum Deo cœnaturi triumphantes.

23. Et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis.] *Ecclesiæ primitivos, et*, ut græce est, πρωτοτοκους, id est primogenitos, vocat Apostolos, primosque fideles et martyres, jam vita functos, qui non tantum per Dei prædestinationem, sed actu et re ipsa jam conscripti sunt, effectique cives cœlestis Jerusalem. q. d. Videte Stephanum, videte Jacobum, videte Apostolos et Martyres, qui pro Christi fide usque ad mortem decertarunt, sanguinemque et vitam profuderunt; modo in cœlis coronantur, et palmas pulcherrimas accipiunt. Hosce intuemini; hosce vidistis, novistis, spectastis. Hi jam vos invitant ex alto, ut pro fide pariter generose decertetis, itaque brevi in cœlis cum eis coronemini, et regnetis in æternum. Audi S. Bernardum serm. de triplici genere operum. *Jam*, inquit, *hinc transeundum est ad Sanctorum animas, quæ de hujus mortalitatis carcere ad cœlorum gaudia volaverunt. His profecto debemus imitationem: quia similes fuere nobis passibiles, et notas nobis fecerunt vias vitæ, quas tam infatigabiliter, quam interminabiliter tenuerunt.* Et inferius: *Ita ergo et sanitatem corpori, puritatem cordi, pacem fratri, imitationem sanctis, compassionem mortuis debemus: auxilium ab angelo, pietatem a Deo postulemus.*

Et judicem omnium Deum.] q. d. Per fidem accessistis ad Deum, qui est judex omnium, qui per Christum judicaturus est vivos et mortuos, quique vestræ fidei et patientiæ præmia ingentia, persecutoribus vestris supplicia horrenda retribuet. Exuite ergo desidiam et oscitantiam, strenue agite: judex adest.

Et spiritus justorum perfectorum.] Græce τελειωμενων; quod Maldonatus in Notis manuscr. vertit, *defunctorum*. Mors enim est τελος, id est finis viventium, et τελειωσις est perfectio et consummatio cursus Sanctorum. Intelligit animas Patriarcharum, prophetarum et sanctorum veteris testamenti, quos c. 11. per fidem mira gessisse et tolerasse docuit, sed ante Christum et nos, non fuisse consummatos, id est, non accepisse beatitudinem et gloriam: hic vero jam post Christum easdem perfectos sive consummatos in gloria esse dicit. q. d. Cum sanctis purissimis et beatissimis Angelis, Patriarchis, Apostolis, Martyribus, et justis omnibus ante nos et Christum vita functis, jam perfectis, id est, beata Dei visione fruentibus, nobis est, societas, quia ejusdem omnes Ecclesiæ Dei sumus membra, cujus caput est Christus, tum qua Deus, tum qua homo, ut dixi ad Ephes. 1. 22. Ad illos ergo illorumque felicitatem et gloriam vocamur: illi e cœlo suas, quas jam possident, et nostras quasi paratas laureas nobis ostentant. Quis hic hæreat? quis trepidet; quis certamen detrectet? quis ab his apostatet? imo vero quis non his jungi, hosce sequi, cum hisce modica pati exoptet? cum sciat se brevi cum eis pariter coronandum et beandum?

24. Et testamenti novi mediatorem Jesum.] Est occupatio. q. d. Ne dicatis, o Hebræi, Ampla promittis, o Paule, sed quis nos in cœlum ad gloriam angelorum et Sanctorum deducet? quis viam docebit? quis cœlum aperiet? quis bona nobis elargietur? ne inquam hæc dicatis: accessistis enim non ad Mosem, qui bona terræ Chanaan, quæ veteri suo testamento promisit, per se præstare non potuit; sed ad Christum, qui bona cœlestia, quæ ipse novo suo testamento promisit, re ipsa præstat, conciliat et exhibet, ideo enim dicitur novi testamenti mediator, ut docuit Apostolus c. 9. 15.

Et sanguinis aspersionem.] Id est, sanguinem Christi, super nos effusum et aspersum. Unde Syrus, et Græca jam habent, και αιματι ραντισμου, id est, *et sanguinem aspersionis*, qui scilicet aspergitur, ad hoc, ut a peccatis abluamur et emundemur. q. d. Ne titubetis, ne diratis, in cœlum quidem via per Christum patet, sed peccatores sumus, ideoque cœlo excludemur, nam Christus, uti cœlum aperuit, ita et sanguine suo peccata nostra expiat, nosque sanctificat. Si ergo peccastis, ad Christum accedite, Christi Sacramenta suscipite, ipse iis vos abluet in sanguine suo, planeque puros et sanctos efficiet, ut recta in cœlum, tendatis.

Melius loquentem quam Abel.] Pro *melius*, græco est κρειττον: sed Vat. Erasm. et alii legunt κρειττονα id est, meliora, utiliora, præstantiora.

Nota. Pro *quam Abel*, in Greco duplex est lectio, quidem enim legunt παρα τα Αβελ, et subaudiunt αιμα quod præcessit, id est, sanguis; ut τα *quam Abel*, idem sit, quod *quam Abelis*, scilicet, sanguis q. d. Melius vel meliora loquitur sanguis Christi, quam sanguis Abelis: quia sanguis Abelis clamat vindictam, Genes. 4. 10. sanguis vero Christi clamat misericordiam, gratiam et remissionem peccatorum. Ita ex Cyrillo et Chrys. Theoph. et OEcumen.

Secundo, alii codices, ut Regii, legunt παρα τον Αβελ, id est, *quam ipse Abel*. q. d. sanguis Christi melius loquitur, quam ipse Abel loquatur (dixerat enim Apostolus c. 11. v. 4 ipsum Abel defunctum adhuc loqui) quia scilicet sanguinis Christi memoria magis nos excitat ad imitationem suæ fidei et constantiæ, quam ipse occisus Abel nos excitet. Vide dicta c. 11. 4.

Utraque lectio et sensus commodus est, et appositus; prior tamen communior est, sapidior, pientior et germanior, plane enim videtur respicere Apostolus ad illud Genes. 4 *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Atque comparare sanguinem Christi cum sanguine Abelis: ait enim. *Sanguinis* (Christi) *aspersionem melius loquentem, quam Abel*, id est Abelis, scilicet sanguis, nec enim recte sanguis Christi cum persona Abelis comparatur.

25. Videte ne recusetis loquentem.] Non, *sanguinem Christi melius loquentem quam Abel*, ut dixi v. 24. λαλουντα, enim, id est loquentem, est masculinum cum αιμα, id est sanguinem, sit neutrum: sed *loquentem*, scilicet Christum ipsum, qui, ut sequitur, e cœlis loquitur nobis.

Si enim illi (Judæi) non effugerunt (supplicium) recusantes eum qui super terram loquebatur.] Mosen scilicet, cum Exodi 32. v 1. dixerunt ad Aaron: *Fac nobis deos, qui nos præcedant; Moysi enim huic viro qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus quid acciderit*, qua de causa, Dei jussu cæsa sunt viginti tria millia Judæorum, Exodi 32. 28

Multo magis nos (non effugiemus supplicium) qui de cœlis loquentem nobis avertimus.] qui scilicet aversamur et repellimus Deum et hominem, qui e cœlo locutus est nobis, cum post ascensionem suam, legem Evangelicam promulgavit in Sion in Pentecoste,

et a cœlo misit Spiritum Sanctum, specie linguarum ignearum in Apostolos; quique in die se cœlo loquitur nobis, tum exterius per Paulum aliosque prædicatores a se missos, edoctos et illuminatos; tum interius per sanctas inspirationes.

Græca jam non habent τὸ *loquentem*, sed tantum τὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, id est, eum qui e cœlis est, et e cœlis descendit in terram, ut vos doceret. Verum Syrus, Chrysost. Theoph. et OEcum. vel legunt, vel subintelligunt τὸ *loquentem*; habet emphasim: magna enim energia dicitur, Videte ne a Christo ad Mosen, a christianismo ad judaismum redeatis, quia Moses in terra, puta e Sina, dedit suam legem, Christus vero legem Evangelicam eloquitur et docet e cœlo: Moses terrestris, Christus cœlestis est legislator et doctor.

26. CUJUS VOX MOVIT TERRAM TUNC.] *Cujus*, scilicet Christi, qua Deus est, *vox tunc*, cum scilicet voce tubali legem dedit in Sina, *movit terram*, per terræmotum, quo Sina montem concussit, Ps. 67. q. d. Videte ne recusetis Christum loquentem, quia Christus potentissimus est legislator, judex et vindex: Christus enim per suos angelos dans legem in Sina, eumdem ingenti fragore concussit: jam vero in lege nova, non tantum Sina, aut globum terræ, sed et cœlos ipsus commoturum se repromittit: timete ergo Christi loquentis, legemque suam promulgantis potentiam et vindictam.

NUNC AUTEM REPROMITTIT DICENS: ADHUC SEMEL ET EGO MOVEBO NON SOLUM TERRAM SED ET COELUM.] *Nunc* scilicet tempore Aggæi Prophetæ, per ipsummet Aggæum Christus repromittit, quod adhuc semel, non solum Sina et terram, sed et cœlum commovebit, puta per seipsum, cum carnem humanam assumet, fietque homo. Verba Aggæi c. 2 sunt ista: *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum et terram, et mare, et aridam, movebo et omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus.*

In quibus Nota Primo, Aggæum loqui de primo Messiæ adventu in carnem et mundum, non autem de secundo ejus adventu ad judicium. Ita S. Hier. ibidem Cyril. l. 5. in Gen. et Aug. lib. 18. de Civit. cap. 35. imo Apostolus hic.

Secundo, *modicum* tempus vocat quingentos annos qui ab hac Aggæi prophetia fluxerunt usque ad Christum, quia Prophetis lumine divino illustratis, et ad Deum Deique æternitatem elevatis, omne tempus illi comparatum breve videtur et exile. Sic S. Joannes epist. 1. cap. 2 v. 18. tempus legis novæ vocat *horam novissimam.*

Tertio, pro *modicum*, Septuag. et ex iis Paulus vertunt, ἅπαξ, id est semel: utrumque enim significat Hebræum אחת *achat*, et utrumque huic Prophetæ loco convenit: cum enim ait, *adhuc semel*, significat hanc commotionem faciendam a Christo in lege nova fore secundam et ultimam. q. d. Prima commotio terræ facta est in primo lege veteri, data in Sina: secunda et ultima fiet in secunda et ultima lege Christi, quæ immobilis erit et æterna, cuique nulla lex alia succedet.

Quarto, pro *commovebo*, hebr. est מרעיש *marisch* quod non solum commovere, sed et tremefacere, pavorem et trepidationem inducere significat. Sept. et ex iis Paulus vertunt σείω, id est concutio, scilicet partim terram et cœlum, partim ipsas gentes.

Quinto, *desideratus cunctis gentibus*, vel, ut hebraice est, חמדת כל הגוים *chemdat col haggoim*, id est, desiderium omnium gentium, est Christus: licet enim gentes, quamdiu Gentes et infideles erant, Christum non desiderarent, tamen Christus in se eis desiderabilis erat, utpote eorum salvator et redemptor, omnesque gentes, mox ut de Christi vita et miraculis per Apostolos inaudierunt, Christum desiderare cœperunt. Qua de causa Christus a Jacob Patriarcha, Genes. 49. v. 10. et 26. vocatur, *Expectatio gentium, et desiderium collium æternorum*, id est desiderium Patriarcharum et Prophetarum priorum et antiquorum sæculorum, qui cæteris hominibus, quasi colles in terra eminuerunt, et præcelluerunt sua sapientia et sanctitate.

Quæres, quando et quomodo commoverit et concusserit Deus cœlum, elementa et gentes tempore Christi? Respondeo, *cœlum* commovit, quando angeli Christo nato cecinerunt, *gloria in excelsis Deo*: et quando novam stellam dedit Magis, quæ eos duceret ad Christum. Aliis item pluribus prodigiis cœlum commovit, quæ circa nativitatem Christi contigisse narrat Paulus Orosius l. 6. Hist. c. 20. et Julius Obsequens l. de Prodigiis c. 128. et seqq. Sic in passione Christi cœlum commovit Deus, quando eclipsim solarem, et tenebras, luctumque toti orbi miraculose induxit.

Secundo, tempore Christi Deus commovit *mare et terram*, tum per prælia Augusti Cæsaris cum Antonio, Lepido et gentibus exteris, terra marique gesta, tum in descriptione totius orbis, qua terra marique omnes ad suas urbes remeare sunt coacti, seque præsidibus Romanis sistere, ut describerentur, eique tributum penderent: tum denique in passione Christi, quando terra mota est, petræ scissæ sunt, et monumentis apertis mortui resurrexerunt.

Tertio, omnes *gentes* commotæ et tremefactæ sunt tempore Christi, quia ad prædicationem Christi et Apostolorum, salutari metu concussæ, converterunt se ad Christi fidem, pœnitentiam, mutationem morum, gratiam et salutem.

Hunc Aggæi et Pauli locum enarrans, partim litteraliter, partim mystice et anagogice Nazianz. orat. 5. de Theolog. c. 3. ait, in Scripturis triplicem audiri terræmotum. Primus fuit ille, quo Hebræi in Sina Deo terrefacti et inducti sunt ad servandam legem. Secundus terræmotus factus est terrenis Judæis et gentilibus, cum hi ab idolis, illi a lege concussi et conversi sunt ad Evangelium. Tertius terræ motus est cum ab Ecclesia præsenti commovemur, et transimus ad triumphantem, eumque a terra conscendimus in cœlum.

27. QUOD AUTEM ADHUC SEMEL, DICIT, DECLARAT MOBILIUM TRANSLATIONEM, TAMQUAM FACTORUM, UT MANEANT EA QUÆ SUNT IMMOBILIA.] Per *mobilia*, Theophyl. intelligit, cœlum, terram, mare et gentes, de quibus v. præced. dixit, *Ego movebo cœlum et terram*, etc. hæc enim utpote creata, *mobilia sunt*, id est, mutationi et corruptioni obnoxia, græce σαλευόμενα, id est instabilia, quæ fluctuant, agitantur et concutiuntur. Horum *mobilium* in die judicii et adventus Christi, *fiet translatio*, id est immutatio *tamquam factorum*, id est, tamquam rerum factitiarum et conditarum ad tempus, quæ natura et conditione sua intereunt,

ut mutentur in res incorruptibiles, immobiles et æternas, puta in cœlum novum, et terram novam, quæ maneant in æternum.

Verum melius et germanius per *mobilia* accipias tabernaculum Mosaicum, manufactum, arcam, Cherubim, cæteraque tam vasa, quam sacra, sacrificia et ritus veteris legis; hæc sunt *mobilia*, quia amota sunt per legem Christi quam Apostolus hic vocat *immobilia*; hoc enim est, quod paulo ante, imo tota pene epistola probat et inculcat Apostolus: q. d. Vox *semel*, qua utitur Aggæus, cum dicit, *Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum* declarat vetus testamentum cum suis vasis et cæremoniis mobile et transferendum esse, et ad hoc significandum, datum esse cum terræmotu. Hic enim terræmotus legis cum eo datæ motum et mutationem significabat. Hæc est ergo *mobilium* rituum veterum translatio et abrogatio, *tamquam factorum*, id est, tamquam rerum et figurarum; quæ vere factæ et impletæ sunt per Christi passionem, et legem novam, quæ illi successit, quasi regnum immobile et æternum. Agite ergo, o Hebræi, mobiles cæremonias legis veteris jam abrogatas relinquite, immobiliter adhærete Christo, ejusque legi immobili.

Nota. Lex Christi dicitur *immobilis*. Primo, quia numquam mutanda est vel abroganda, sed semper manebit, nec alia lex ei succedet. Secundo, quia ducit nos ad immobilia bona, regnum, et gaudia futuri sæculi. Res enim Christi et Christianorum maxime fine suo æstimantur.

28 Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam per quam serviamus placentes.] *Regnum immobile* vocat legem Evangelicam, per quam Christus regnat in nobis, nosque in ea reges facit, hic per gratiam, et in futuro per gloriam, qua regnum Dei, sive regnum cœlorum possidebimus.

Secundo, pro *habemus*, Syrus et Græca jam legunt ἔχωμεν, id est habeamus, hoc est, retineamus gratiam. Sed hoc obscurius est, magis ergo videtur legendum esse ἔχομεν, id est *habemus:* vice versa, pro *serviamus* græce legitur λατρεύομεν; id est servimus, per ε cum legendum sit per ω λατρεύωμεν, id est serviamus.

Tertio, pro *serviamus placentes Deo*, græce est λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, id est, *latria colamus Deum beneplacenter*, hoc est, ita ut illi bene multumque placeamus. Syrus pro *placeamus* נשפר *nespor*, quod habet emphasin q. d. Ut Deo pulchrescamus, ut Deus servitio nostro quasi re quapiam pulcherrima delectetur, ut fide et pietate nostra oblectet se, ut pulchri, speciosi et gratiosi simus in oculis ejus.

Est hic novus stimulus, quo Hebræos tacite excitat ad pergendum fortiter in fide et lege Christi. q. d. Cum Ecclesia Christi sit regnum immobile, in quo per Christum datur nobis gratia, qua ipsimet Deo jugiter serviamus et placeamus; agite o Hebræi, retinete hanc gratiam, hoc regnum Christi immobile et æternum.

Mystice Clemens Rom. 2. Constit. 27. per *gratiam* accipit Eucharistiam: *Ut omnes*, ait, *accedant ad mysticum cultum cum metu et reverentia quasi ad regis corpus accedentes*. Eucharistia enim est gratia gratiarum: Unde a Cyrillo Hierosol. vocatur *gratia cœlestis*; ab aliis, *divina et vivifica gratia*.

Cum metu et reverentia.] Pro *metu*, græca est αἰδοῦς, id est *pudore*, sive *verecundia*, quæ non est aliud, quam timor, sive metus dedecoris et probri, ut docet Arist. 4. Ethic. c. 9. quare noster Interpres recte vertit, *metu*. Sic Homer. Iliados α ait αἰδεῖσθαι ἱερῆα, id est revereri sacerdotem, scil. Chrysem: ubi αἰδὼς, id est, pudor, capitur pro εὐλάβεια, id est metu religioso, sive reverentia. Vult ergo Apostolus nos Deo servire cum *pudore et metu*, quo scil. pudeat nos Primo, quod tam frigide et negligenter tantæ majestati servimus. Secundo, quod peccata etiamsi venialia dumtaxat, coram Deo nostro committimus. Peccatum enim est res turpis et probrosa, quæ menti piæ ingentem pudorem injicit, uti multis Sanctis injecisse legimus. Ita enim David Psal. 43. 16. *Confusio faciei meæ cooperuit me*. Et Baruch 1. 15. *Domino*, ait, *Deo justitia, nobis autem confusio faciei nostræ*. Et Daniel 9. 7. *Tibi*, ait, *Domine justitia, nobis autem confusio faciei, quia recessimus a te*, etc. Tertio, pudore hoc timemus confundi a Christo in die judicii, ideoque studiose cavemus et fugimus peccata omnia. Unde Theoph. sic explicat, *Cum metu*, inquit, (vel potius *cum pudore:* hunc enim significat proprie Græcum αἰδὼς) *hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inverecundum, quin etiam exterior facies verecundiam habeat erga homines*. Quamquam Apostolus magis de verecundia erga Deum, quam erga homines loquatur: de reverentia dixi c. 5. 7. in fin.

29. Etenim Deus noster ignis consumens est.] Vox *etenim* dat causam, cur Deo cum metu et reverentia servire debeamus; causa hæc est: quod Deus noster instar ignis punit, urit et consumit eos, qui carent hoc suo metu et reverentia.

Secundo, vox *noster* emphasim habet. q. d. Non solum apud Judæos Deus fuit ignis puniens et consumens idololatras, aliosque legis violatores, ut dicitur Deut. 4. 24. sed etiamnum apud nos Christianos Deus pariter est ignis vindicans et consumens peccatores et apostatas a Christo Christique lege.

Nota. In Script. passim Deus se per ignem exhibuit et ostendit hominibus, ut merito vocet se ignem consumentem Deut. 4. Ita Mosi apparuit Deus in rubo ardenti Exodi 3. 4. et Hebræis in columna ignis et nubis, Exodi 13. 21. Danieli quoque c. 7. 9. *Thronus ejus*, ait, *flammæ ignis, rotæ ejus ignis accensus: fluvius igneus egrediebatur a facie ejus*. S. Joanni etiam Apoc. 1. 15. *Oculi*, ait, *ejus tamquam flamma ignis, et pedes ejus similes aurichalco, sicut in camino ardenti*. Sic Apostolis in Pentecoste apparuit Spiritus Sanctus in linguis igneis. Sic in Sina Deus daturus legem Hebræis, per ignem se ostendit. Unde dicitur Deut. 4. 15, *Locutus est vobis Dominus in Horeb, de medio ignis*. Idem fecit iniens fœdus cum Hebræis. Exodi 24. 17. *Erat*, ait, *species gloriæ Domini quasi ignis ardens*, quia Deus instar ignis acerrime cruciaturus et vindicaturus erat fœderis hujus et legis suæ transgressores. Ita de Deo puniente Sennacherib, et occidente 185. millia Assyriorum, dicit Isaias c. 10. 17. *Et erit lumen Israel in igne, et Sanctus ejus in flamma, et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres ejus in die una, et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus, ab anima usque ad carnem consumetur, et erit terrore profugus*, Sennacherib.

Ubi Nota. Per *lumen Israel et sanctum ejus* intelli-

git Isaias Deum, vel certe angelum Dei, qui cecidit castra Sennacherib igne, id est, clade velocissima, vehementissima, et quasi ignita. Rursum *igne*, quia ut docet S. Hieron. ibid. tradunt Hebræi corpora Assyriorum feriente angelo illæsis vestibus et armis occulto igne esse consumpta. Hinc *silvam* vocat Isaias constipationem armatorum militum Sennacherib, qui cristis, galeis et hastis densissimam silvam referebant. *Carmelum* vocat copiosum commentum, et omnium rerum abundantiam: ob fertilitatem enim loci abiit Carmelus in proverbium. Unde ait, *Et devorabitur spina ejus et vepres*, id est, milites tam majores, quam minores occidentur: *et gloria saltus et Carmeli*, id est duces et principes exercitus, *ab anima usque ad carnem*, id est omnino, sive toti *consumentur*, tum morte præsenti, tum æterna Hoc enim significant hæc proverbia Hebraica. Alludit Isaias, ut recte notavit Forerius, ad ignem cœlo delapsum, qui in templo perenuis ad sacrificia comburenda alebatur; quasi hic ignis cultus Dei et avitæ religionis vindex (instar columnæ ignis, quæ Hebræis consolationem et lucem, Ægyptiis terrorem et tenebras attulit) Judæis sanctificationem et liberationem, Assyriis vastitatem attulerit, e templo in eos insiliens. Unde clarius eodem alludens Isaias c. 31. 9. Ita ait: *Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem*. q. d. Hanc cladem Sennacherib et Assyriorum prædixit Dominus Deus, qui colitur sacrificiis et igne perpetuo (parato ad sacrificia hæc inflammanda) in Sion, et in templo; ut hostes suos Assyrios instar stipulæ et lignorum egrediens de Jerusalem, quasi flamma consummet, inquit S. Hier. ibid. de quo plura in Isaia dixi, Gentiles quoque Deum per ignem repræsentarunt, et definiverunt. Zoroastres et Platonici ita Deum describunt, *Deus*, inquiunt, *est ignis primus, vitifer*, sive *vitam cunctis afferans, ex quo ignes siderei, id est stellæ, et astra, omniaque alia sunt genita*. Quo alludens Horatius de Julio Cæsare, quasi inter deos relato, ita canit:

> Micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Et Virgilius ita stellas tamquam ignes animatos et divinos, id est, tamquam deos, invocat et contestatur:

> Vos æterni ignes, et non violabile vestrum
> Testor.

Apollo quoque rogatus, quis esset, et quid omnino esset Deus? respondit: *Per se natus non doctus, sine matre, immotus, neque in rationem neque in sermonem cadens, in igne habitans, hic est Deus: parva vero Dei portio sumus angeli nos* Denique Persæ coluerunt Deum specie ignis et igni templum erexerunt, ut patet 2. Machab. 1. 34. Causa cur Deus potius igne quam aliis rebus se ostenderit, est, Primo, ne, si alia quam ignis specie apparuisset, v. g. specie hominis, aut animalis alicujus, Judæi in idola proclives illius idolum facerent et colerent: hanc causam dat Moses Deuter. 4. 16. Secundo, quia ignis est primum et nobilissimum elementum, purissimum, subtilissimum, efficacissimum, sublimissimum, celerrimum, lucidissimum, calidissimum, simplicissimum, omnino impassibile, omnia penetrans, omnia consumens, interminum, omnia igniens, et sibi assimilans. Talis est et Deus, Deique gratia et charitas. Ita docet S. Dionys de Cœlesti hierarch. cap. 15. et S. Thomas in 10. Isaiæ; quamquam Apostolus hic Moven secutus non de gratia, sed de ultione Dei loquitur, ab eaque utpote terribili et efficacissima, Deum vocat ignem consumentem, ut dixi initio hujus versus.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HORTATUR HEBRÆOS AD CHARITATEM FRATERNAM, HOSPITALITATEM, MISERICORDIAM, CASTITATEM CONJUGALEM, FUGAM AVARITIÆ, IMITATIONEM PRÆPOSITORUM.

SECUNDO, v. 9. MONET NE DOCTRINIS NOVIS ET VARIIS SINANT SE ABDUCI, SED GRATIA STABILIANT COR, SUMENDO SCILICET EUCHARISTIAM EX ALTARI, QUOD CHRISTUS NON JUDÆIS, SED CHRISTIANIS DEDIT.

HINC TERTIO, v. 11. EX TYPO VETERI HOSTIÆ PUBLICÆ PRO PECCATO, QUÆ CREMANDA ERAT EXTRA CASTRA, ALLEGORICE CONCLUDIT: EXEAMUS IGITUR AD EUM (CHRISTUM) EXTRA CASTRA, IMPROPERIUM EJUS PORTANTES.

QUARTO, v. 17. JUBET UT OBEDIANT SUIS PRÆPOSITIS, UTQUE PRO SE ORENT.

DENIQUE, v. 20. BENE EIS PRECATUS SALUTATIONIBUS DE MORE CLAUDIT EPISTOLAM.

CHARITAS fraternitatis maneat in vobis. 2. Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis. 3. Mementote vinctorum, tamquam simul vincti, et laborantium, tamquam et ipsi in corpore morantes. 4. Honorabile connubium in omnibus, et torus immaculatus. Fornicatores enim et adulteros judicabit Deus. 5. Sint mores sine avaritia, contenti præsentibus: ipse enim dixit: Non te deseram neque derelinquam. 6. Ita ut confidenter dicamus: Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo. 7. Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. 8. Jesus Christus heri et hodie: ipse et in sæcula. 9. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis: quæ non profuerunt ambulantibus in eis. 10. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt. 11. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. 12. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. 13. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium ejus portantes. 14. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. 15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus. 16. Beneficentiæ autem et communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus. 17. Obedite præpositis vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes: hoc enim non expedit vobis. 18. Orate pro nobis: confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus in omnibus bene volentes conversari. 19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis. 20. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium, in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum Christum, 21. Aptet vos in omni bono, ut faciatis ejus voluntatem, faciens in vobis quod placeat coram se per Jesum Christum: cui est gloria in sæcula sæculorum. Amen. 22. Rogo autem vos fratres: ut sufferatis verbum solatii: Etenim perpaucis scripsi vobis. 23. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius venerit) videbo vos. 24. Salutate omnes præpositos vestros et omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. 25. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

1. CHARITAS FRATERNITATIS MANEAT IN VOBIS.] Græce est φιλαδελφία, id est charitas fraterna, vel fratrum, qua Christiani se invicem diligunt, tamquam fratres, ex eadem matre Ecclesia, et ex eodem patre Christo geniti, de qua dixi Roman. 12. 10.

Nota. Non dicit *sit*, quia jam erat in eis, ut patet c. 10. 34. Sed *maneat*, q. d. pergite, uti cœpistis: invicem juvare et fovere, nec permittite ut ob persecutiones, exilia et expilationes, hæc charitatis officia tepescant, neve dicatis; Alios juvare non possumus, quia nos ipsi a Judæis bonis spoliati, et ad paupertatem redacti, aut propediem redigendi sumus.

2. ET HOSPITALITATEM NOLITE OBLIVISCI.] Loquitur, ut recte notat Galenus, de susceptione non Gentilium, sed fratrum, sive Christianorum, quibus olim erat nefas ad Gentilium ædes et hospitia divertere: sed in Episcoporum domos suscipiebantur, et a viduis tractabantur, adeoque pedes eorum lavabantur, ut

satis insinuat Apostolus 1. Timoth. cap. 5. vers. 10.

Nota. Hospitalitas tum in veteri, tum maxime in novo testamento commendata fuit In veteri commendavit eam Abraham, Lot et Rahab Jerichuntina, quæ hospitio excipiens exploratores Hebræorum, per hoc salutem suam et suorum meruit, Josue 2. Sic et Sunamitis hospitium dans Eliseo, ab eo filium filiique mortui suscitationem impetravit, 4 Reg. 4 In novo testamento hospites Christi fuerunt Matthæus, Zachæus, Martha et Magdalena; quem inde fructum adepti sint nemo ignorat. Hinc in primitiva Ecclesia mire viguit hospitalitas inter Christianos, adeo ut Tertull. l. de Præscript. c. 20 hæc tria numeret Catholicæ fidei et communicationis symbola, scilicet communicationem pacis, appellationem fraternitatis, et contesserationem hospitalitatis. *Quæ jura*, inquit, *non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio* Ubi per contesserationem hospitalitatis, Tertullianus intelligit certum aliquod signum, quasi tesseram christianismi, quod qui afferret, ubilibet a Christianis, quasi Christianus, amicus et frater hospitio perbenevolo excipiebatur. Hoc signum cum adulterassent hæretici, a Catholicis sæpe mutatum est, ac tandem commissum litteris quas Patres in concilio Niceno sanxerunt, et nominaverunt Formatas, quibus subscribi decreverunt has quatuor Græcas litteras, quasi tesseram et professionem christianismi scilicet π. υ. α. π. id est πατηρ, υιος, αγιον πνευμα, hoc est Pater, Filius, et Spiritus Sanctus. Hinc Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus Vita) Christianum se finxit, quia satis sibi viatici esse dicebat, in Christianorum hospitalitate; ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic quaquaversum stipatus incederat, Nam non recipere, nec conjungere oblatam tesseram, idem erat, quod a Catholica communione sejungere; perinde ut apud Gentiles confringere hospitalem tesseram, erat amicitiam dissolvere. Hac de causa magnus ille Pachomius (ut habetur in ejus Vita) cum adhuc Ethnicus militaret in castris Licinii Imperatoris, Thebasque cum castris venisset, visa Christianorum Thebanorum in commilitones suos hospitalitate et charitate, ad Christum conversus fuit, tantusque evasit, quantum jam omnes miramur. Neque solum primi Christiani hospitalitatem coluerunt, sed etiam ante quingentos annos fuit illa in pretio, imo in præcepto. Nam D Buchardus Episcopus Wormatiensis, qui floruit sub annum Domini 1020. l. 1. decretor. cap. 94. interrogat. 71. docet Episcopos in solemni parochiarum visitatione, in qua de gravibus criminibus inquirunt, ex officio quasi de crimine interrogare debere, num in parœcia essent, qui ad se venientibus peregrinis aut viatoribus hospitium negarent. De laudibus hospitalitatis vide S. Ambros. l. 2. Offic. c. 21. et l. 3. c. 7. Chrysost. conc. 2. de Lazaro, Augustinum ser. 70. de Tempore.

Quam vero hospitalitas clericos deceat, docet c. *Hospitalem*, d. 42. et Concil. Trident sess. 25. cap. 8

PER HANC ENIM LATUERUNT QUIDAM, ANGELIS HOSPITIO RECEPTIS.) Multi legunt *placuerunt*, sed legendum est *latuerunt*. Ita enim legunt Romana, et Syrus: idque significat Græcum ἐλαθον Jam Faber, Catharinus et Vasquez sic explicant, q. d Lot, ejusque filiæ, et generi suscipientes hospitio angelos, *latuerunt*, id est, non sunt visi a Sodomitis, cum illi in domum Lot irruentes cæcitate percussi sunt. Verum id non patitur phrasis Græca: nam, ut erudite docet Ribera, verbum λανθανω, id est lateo, quando participio jungitur, significat actionem; quæ participio illo significatur, latere, vel ipsosmet agentes, vel alios. Sic Aristophanes in Vespis ait, *serviens latuisti*, id est servire te ignoras. Sic Plutarchus librum inscripsit, hoc titulo λαθε βιωσας, id est, late cum vixeris, latenter vive, ut nemo te vixisse sentiat: felix enim est qui latuit. Est ergo hypallage; *latuerunt angelis receptis*, id est, latenter, vel nescientes angelos receperunt; latuit illos, quod hospites essent angeli; non senserunt esse angelos, sed putabant esse homines. Itaque in hac actione Abraham et Lot latuerunt seipsos, id est, non senserunt id, quod ipsimet agebant: putabant enim se recipere homines, cum non homines, sed angelos reciperent. Ita Chrysost. Theophyl. OEcumen. Theodor. et Syrus, qui ita vertit, *hoc enim quidam meruerunt, ut* לא רגישין *lo regisein*, id est. *cum minime sentirent, angelos exciperent*. q. d Hospitalitas tanti est meriti, ut angeli eis qui hospitales erant se hospites obtulerint, quasi homines essent, ut contigit Abrahamo Genes. 18 2. et seqq. et Lot Genes. 19. 1. Idem contigit S. Gregorio Magno pontifici, idque sæpius, ut patet l. 1. Vitæ ejus c. 10. et lib. 2. c. 22. et 23. Hospitalitas ergo tanta est virtus, ut interdum mereatur pro hospitibus angelos habere, velut si piscator pro pisce gemmam hamo suo attrahat

Audi et S. Ambr. l. de Abraham c. 5 *Qui scis*, ait, *an Deum suscipias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus suscepit hospitio : quamvis et cum hospitem suscipis, Deum suscipis. Sic enim scriptum in Evangelio legis, dicente Domino Jesu: Hospes eram, et collegistis me, quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis Unius horæ hospitio, vidua illa quæ suscepit Eliam, et exiguo cibo perpetuum toto tempore famis invenit alimentum et mercedem accepit mirabilem, ut numquam farina de hydria deficeret. Eliseus quoque defuncti pignoris resuscitatione donato, hospitii resolvit pensionem.* Hæc et plura Ambros.

Nota Licet nonnulli velint Abraham et Lot agnovisse statim hospitem suos esse angelos, tamen longe verius est contrarium; scilicet initio eos id non scivisse: angeli enim formam humanam assumpserant, et meri homines esse videbantur Unde Abraham ait eis, *Ponamque buccellam panis et confortetur cor vestrum*. Si angelos esse scivisset, non dixisset, *confortetur cor vestrum* Sciebat enim angelos cibo nostro non confortari : paulo post tamen cum angelus Saræ filium, et Lot excidium Sodomæ prædixit et promisit agnitus est Abrahamo et a Lot, non esse homo, sed angelus.

Nota Secundo. Chrysost. putat hic laudari Abrahamum, quod latenter et inscius receperit angelos, ejusque tantam exhibuerit humanitatem, cum putaret esse homines. Nihil enim magni erat hoc præstare angelis cognitis. Verum Apostolus non tam de laudibus Abrahæ, quam de laudibus hospitalitatis hic agit. Magna enim hospitalitatis laus est, quod angelos ad suum

hospitium pellexerit, et ex hac laude Apostolus Hebræos ad hospitalitatem incitat et impellit.

3. MEMENTOTE VINCTORUM TAMQUAM SIMUL VINCTI.] Ab hospitibus transit ad confessores, ob fidem Christi in vincula conjectos, q. d. Ita vinctorum Christi misereamini, ac si vos ipsi vincti essetis, putatote vos simul cum eis teneri in vinculis, completos situ, pædore, et aliis innumeris ærumnis, ac tum quod vobis ab aliis exhiberi cuperetis, ipsi præstate: qui enim alienam miseriam experitur, aut illam sibi vivaciter in seipso repræsentat, hic facile alteri, non quasi alteri, sed quasi sibi ipsi compatitur et succurrit. Aliter Ribera explicat: *mementote vinctorum tamquam simul vincti*, id est, inquit, quia vos quoque vincti estis in corpore, quasi in carcere: ut ergo ex hoc carcere Deus vos in plenam libertatem et felicitatem educat, hac de causa vos ipsi aliis vinctis condolete, et benefacite: beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur; et qualem te exhibes proximo maxime afflicto, talem se tibi exhibebit Deus. Hic sensus bene respondet sequentibus: videtur enim Apostolus explicare τὸ *tamquam simul vincti*, per id quod sequitur, *tamquam et ipsi in corpore morantes*, qui si non ægrotatis, aut non affligimini, ægrotare tamen affligique potestis. Ita et Mahlon. in Notis manusc. quæ in Collegio Romano extant. Prior tamen sensus planior est.

ET LABORANTIUM.] Græce κακοχουμένων, id est, eorum qui affliguntur, *et male tractantur* a Judæis aut gentibus, propter fidem Christi.

TAMQUAM ET IPSI IN CORPORE MORANTES.] Nonnulli sic explicant, q. d. Putatote vos esse in eorum corporibus, fingite vos esse ipsos, illorum personam induite. Verum simplicius hæc accipiemus de corpore proprio cuique q. d. Mementote afflictorum, cogitantes vos circumgestare corpus iisdem malis obnoxium, in quo positi similia pati, et cui propediem idem possit contingere Si ergo vides aliquem afflictum et gementem, ideoque murmurantem, impatientem et pene desperantem, compatere et consolare illum, considerans idem tibi posse accidere: et, si tu illius loco fores, te similiter facturum ni Deus te præservaret. Vere S. August. in Sententiis n. 75. *Corpus*, ait, *carnis nostræ ornamento nobis fuit: peccavimus, et compedes inde accepimus, ut vinculis mortalitatis* omnis *humanarum actionum* cursus *præpediretur*.

4. HONORABILE CONNUBIUM IN OMNIBUS, ET THORUS IMMACULATUS.] *In omnibus*, supple personis, ac consequenter etiam in sacerdotibus et monachis, honorabile connubium est, inquit Lutherus et Beza. Verum si sic exponas τὸ in *omnibus*, scilicet personis; sequetur etiam inter fratres et sorores, matres et filios, patres et filias, honorabile esse conjugium, quod horrendum est etiam ipsis hæreticis.

Catholici ergo dupliciter hunc locum explicant. Primo assertive, ut intelligatur verbum *est*: idque Primo: q. d. Connubium honorabile est in omnibus quæ connubii sunt, sive sacramentum, sive fidem, sive prolem consideres. Ita OEcumen. Secundo, *in omnibus*, id est apud omnes. q. d. Nemo debet conjugium reprehendere, etiamsi virginitatem ipse profiteatur. Ita Fulgent. l. de Fide ad Petrum c. 3 Tertio, *in omnibus*, supple legitime conjunctis, quicumque illi sint, sive senes, sive juvenes, sive divites, sive pauperes, sive Græci, sive Judæi, honorabile est conjugium. Ita Theophyl.

Secundo, alii, et magis apposite ac genuine, hæc verba accipiunt imperative, intelliguntque verbum non *est*, sed *sit*. Est enim præceptum, quod datur conjugibus. q. d. *In omnibus*, id est. omni in re, servate honestatem, decus et honorem conjugii vestri, ut fidem mutuo datam præstetis, atque amice, pacifice, honesteque cum conjugibus vestris vivatis, nullaque in re jus matrimonii violetis, conjugemque et vos ipsos dehonestetis, et dedecore afficiatis; præsertim vero vel maxime curetis, ut *thorus vester sit immaculatus*, ut scilicet nec adulterio, nec mollitie, nec etiam in ipso conjugio alia libidine, quam natura et pudor conjugalis refugiant, maculetur, sed tantum nomini copula maritali, quam natura generationi destinavit. Hoc enim præceptum hic dari conjugibus patet ex eo, quod subdit: *Fornicatores enim et adulteros judicabit* (id est condemnabit et puniet) *Deus*. Hisce enim verbis dat causam, cur matrimonium honorari, thorumque immaculatum servari jusserit; quia scilicet si secus fecerint, ipsumque conjugium et thorum dehonestent et commaculent adulterio, fornicatione, aliave libidine, sentient Deum ultorem et vindicem. Ita Chrysost. Theophyl. et alii. Hæc enim est secunda epistolæ pars ethica, in qua de more Apostolus, non dogmata, sed morum præcepta congerit et transcribit, alioqui quorsum quæso hic ex abrupto suis de eleemosyna præceptis intexeret dogma de honestate conjugii? quis enim hoc ignorat? quis Judæorum id negavit? sane alicubi, apud Judæos in honore erat conjugium

Nota. Pro *honorabile*. græce est τίμιος, quod Syrus recte vertit מיקרו *meiakaru*, id est, pretiosum. ut scilicet connubium quasi res magna et sancta in magno pretio et honore habeatur: nam, ut ait Apostolus Ephes 5 32 *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia*.

FORNICATORES ENIM ET ADULTEROS JUDICABIT DEUS.] Licet violatio conjugii sit adulterium, non fornicatio, meminit tamen Apostolus fornicationis quoque, quia illa crebra erat inter Gentes, imo putabant Gentes illam esse licitam, unde ab Apostolis expresse prohiberi debuit Act. 15. 20. Jam sensus est. q d Ne quis adulteretur aut fornicetur, Deus in remedium concupiscentiæ instituit honorabile conjugium: illud cuivis amplecti licet. ut, si eo relicto fornicetur, inexcusabilis sit, ideoque a Deo judicandus et damnandus.

5 SINT MORES SINE AVARITIA.] Innatum enim videtur Hebræis avaritiæ vitium et terrenorum cupido. Unde etiamnum Judæi nonnisi usuris et lucris student, eaque ex rebus sordidis et vilissimis captant. Cajetanus Græcum τρόπος vertit, modus vel moderatio q. d. Sit modus sine avaritia, id est. inquit ipse, avaritia non imponat modum actionibus vestris, sed potius ipsa æquitas animi, et moderatio modum ponat avaritiæ, cæterisque vitiis. Sed sinistra et hiulca est hæc interpretatio. τρόπος enim non tantum modum, sed etiam mores significat, et mores dicuntur esse avari, sordidi, illiberales, non autem ipse modus, vel moderatio dicitur esse avaro.

CONTENTI PRÆSENTIBUS.] q. d. Vestra sorte et opi-

bus quas habetis contentis, nolite studere augendis semper et accumulandis divitiis: hoc enim est avari, solliciti nimis, inquieti et insatiabilis animi, hoc præsertim tempore, quo pro fide opes prodigere oportet.

Quam avaritia sit sordida et homine indigna, audi Philosophos id docentes. Bian de divite avaro dixit: *Hic facultates suas non possidet, sed ipsum possident facultates*. Ita Laertius l. 4, c. 7. Idem aiebat avaritiam esse omnis improbitatis metropolim.

Anacharsis, *Avari*, inquit, *qui lucri cupiditate pernavigant maria, incerti de reditu, quatuor digitis absunt a morte*: hæc enim est spissitudo navium quibus vehuntur. Ita Laertius l. 1. c. 9.

Curius Romanus rapas comedens repudiavit aurum Samnitium dicens: *malle se pecuniam eamque habentes, regere, quam ob ea regi*. Divitiæ enim non satiant. Ita Valer. Max. l. 4. c. 3. et 4.

Crates Thebanus ut melius philosopharetur, opes omnes in mare projecit: *malo*, inquit, *te perdere, quam ut me perdas*. Ita Laertius in ejus Vita.

Democritus avaritiam judicabat miseriorem extrema paupertate. Majores enim cupiditates, indigentias quoque majores faciunt.

Diogenes avaros comparabat hydropicis: illos enim argento plenos, hos autem refertos aqua, amplius desiderare, idque utrosque in magnam sui perniciem, dicebat. Idem de Anaximene: *An non pudet*, inquit, *eum tam multo habere, cum non habeat seipsum?* indicans avarum esse extra seipsum.

Socrates aiebat, *nec a mortuo petendum colloquium, nec ab avaro beneficium*. Idem cum in pompa magnam vim auri et argenti ferri videret: *Quam multa*, inquit, *non desidero*.

Plato ad avarum, *O improbe*, dixit, *ne possessioni augendæ studeas, sed minuendæ cupiditati*.

Timon censuit duo esse elementa malorum, avaritiam et ambitionem.

Aristoteles dixit avaros ita agere, ac si numquam essent morituri: nihil enim dant, et omnia retinent.

Lycurgus opes et avaritiam Sparta expulit. Unde Sparta Sexcentis annis in Græcia primas tenuit et legum æquitate et gloria. Deinde oraculum Theopompo regi prædixit: *Pecuniorum amor Spartam perdet*: itaque evenit.

Jugurtha de Roma dixit: *O urbem venalem, et mox perituram, si emptorem invenerit!*

Alphonsus rex ministros suos avaros vocabat Harpyias aulæ suæ.

Denique S. Hier. dicere solebat, *avaro tam illa quæ habet, quam quæ non habet, deesse*. Quin et hoc Stoicorum fuit dogma, virum bonum esse divitem, et sapientis esse omnia. Unde et Chilon dicebat, *hominum bonitatem probari auro, perinde ac aurum probatur Lydia lapide*. Avari enim ob aurum omnia jura pervertunt.

Eo ergo magis eris dominus rerum tuarum, imo totius mundi, quo minus es cupidus: *Avarus enim terrena esurit ut mendicus, fidelis contemnit ut Dominus*, ait S. Bernardus.

Ipse (Deus, qui præcessit v. 4) enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam.) Sunt verba Dei ad Josue c. 1. 5 *Sicut fui*, ait, *cum Mose, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te*. q. d. Nolite esse solliciti de congregandis opibus ad vitam tuendam necessariis, fidite Deo, ipse de necessariis vobis providebit. Ipse enim dixit Josue, et in Josue omnibus suis fidelibus servis et amicis promisit et dixit: *Non te deseram, nec derelinquam*. Vatabl. Erasm. et Cajetan. Græca ἀνῶ et ἐγκαταλίπω, putant esse præsentis temporis, vertuntque, *non te desero, nec derelinquo*. Sed falluntur; sunt enim aoristi, qui vim habent futuri, significantque, *non te deseram, nec derelinquam*, uti vertunt Græci et Syrus, quin et Beza. Si enim ἐγκαταλίπω esset præsentis temporis, scribendum esset per ει non per simplex ι. Pari modo dixit Deus Abrahæ, Gen. 15. 1. *Ego protector tuus*, hebraice אנכי מגן לך *anochi magen loch*, id est, ego sum scutum tuum.

Notum est Alciati emblema de milite, qui scutum quo omnium hostium tela exceperat, cymbam fecit, qua fluvium pedibus impermeabilem trajecit, indeque clypeum osculatus: Hic inquit, verus et solus amicus mihi fuit, cum premererque solo, cum premererqua salo. Tale scutum ubique et in omnibus Abrahæ, aliisque Sanctis fuit et est Deus, præsertim in tentatione et persecutione Hinc Philo cum aliis Judæis apud C. Caligulam Cæsarem accusatus ab Apione, quod Cæsari divinos honores non tribueret, ejectus ex aula, sociis Judæis respondit: *Bono animo nos esse oportet, quibus iratus est Caius: quia necesse est adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium*. Testis est Euseb. l. 2. Histor. c. 5.

Hac spe in Deum obfirmatos S. Joannes, qui eo quod mire coleret silentium, Silentiarius est dictus, cum relicto Episcopatu in monasterium clanculum sese recepisset, atque in disciplinam S. Sabæ tradidisset, atque Alamundarus cum suis Saracenis Palæstinam, ejusque monasteria vastaret, et multo hominum millia in servitutem abduceret, cæteris fugientibus solus Joannes Silentiarius in monasterio remansit, ponens Altissimum refugium suum. Urserunt eum monachi, ut et ipse fuga sibi consuleret; quibus ille, *Si Deus*, inquit, *mei curam non gerit, ut quid vivo?* nec eum spes, aut Deus fefellit. Misit enim illico ingentem et horribilem leonem, qui Joannem custodiret die et nocte, eumque semper comitaretur, ac a Saracenorum insidiis et injuriis tutaretur. Ita refert oculatus testis Cyrillus in ejus Vita.

6 Ita ut confidenter (θαρροῦντας: id est, audentes, fidentes, securi, animosi) dicamus: Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.] Citat Psalm. 117. 6. Probat Apostolus argumento a majori ad minus, nos debere contentos esse præsentibus, sperando in Deum, quod ipse futuræ necessitati nostræ providebit. q. d. Deo adjutore nullus timendus est homo quantumvis potens et inimicus; ergo multo minus Deo adjutore timenda est paupertas: nec enim paupertas tam potens est quam homo. Ita Ribera.

Mihi adhuc profundius, magisque connexum videtur argumentum Apostoli, nimirum ut velit succidere causam avaritiæ et diffidentiæ Hebræorum. q. d. Vos o Hebræi, solliciti estis; ut congeratis novas opes, quia vestris vos privant Judæi. Hæc ergo prima est radix vestræ paupertatis, pariter et avaritiæ, atque nimiæ sollicitudinis, nimirum hominum, puta Judæorum persecutio. Huic ergo oppono spem et adjutorium Dei: Deo enim adjutore non est quod timeatis Judæos alios.

ve homines: vel enim Deus iis vos liberabit, vel vires roburque dabit ad expiationes, paupertatem, omnem que persecutionem fortiter tolerandam, vel aliorum beneficentia, aliisque mille modis vestræ necessitati providebit. Dicite ergo eum Davide rege vestro: *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.*

7. MEMENTOTE PRÆPOSITORUM VESTRORUM, QUI VOBIS LOCUTI SUNT VERBUM DEI, QUORUM INTUENTES EXITUM CONVERSATIONIS IMITAMINI FIDEM.] Loquitur de fidei doctoribus, Apostolis, Episcopis, sacerdotibus, sed an de vivis, an de defunctis loquatur, dubitant nonnulli Theoph. censet loqui de vivis. q. d. Mementote vestrorum doctorum, qui pro vobis laborant, ut eis necessaria vitæ subministretis. Verum certum est Apostolum loqui non de vivis, sed de defunctis: patet ex eo, quod ait, *Quorum intuentes exitum conversationis*, id est, finem vitæ honestissimum. Ita Chrys. et Syrus. q. d. Recogitate quales fuerint primi vestri doctores. Stephanus, Jacobus, et alii, quam fuerint in fide constantes, et rerum periturarum contemptores, quam fortiter martyrium pro fide obierint, quam pulcher et gloriosus fuerit eorum exitus, quam pulchra et gloriosa mors, imo triumphus; imitamini eorum fidem, constantiam, perseverantiam, animique fortitudinem, ut æque ac illi pro fidei confessione quidvis perpeti cupiatis. *Fidem* enim hic, uti et c. 11. proprie accipio, cum Theoph. licet aliqui per fidem intelligant fidelitatem, quam Deo professi sumus in baptismo nullis minis, promissis, pœnis, vel præmiis nos violaturos. Loquitur Apostolus de commemoratione, tum privata fidelis cujusque, tum solemni et publica totius Ecclesiæ: *De mortuis loquitur*, ait Theod. *ut Jacobo fratre Domini, et Jacobo fratre Joannis*, qui jam erant interfecti. Jubet ergo hic Paulus, eorum memoriam celebrari tum in canone Missæ a sacerdote, ait Eustatius Constantinopolitanus, et ex eo noster Turianus in l. 8. Constit. Apost apud S. Clementem cap. 33 tum anniversario festo diei, quo mortui, vel pro Christo occisi sunt, a toto populo. Hoc enim sanxerunt Apostoli Petrus et Paulus apud Clementem loco citato, quorum verba simillima sunt hisce Paulinis. Aiunt enim: *In diebus Apostolorum fideles vacent* (ut memoriam eorum celebrent) *magistri enim vestri fuerunt ad docendum vos de Christo, vobisque Spiritum Sanctum dederunt. In die Stephani Protomartyris item vacent, ac reliquis diebus SS Martyrum qui Christum vitæ suæ anteposuerunt.*

Nota. Pro *intuentes*, græce est *ἀναθεωροῦντες*, id est, ut Chrys. recogitantes, sæpius contemplantes, iterum iterumque considerantes et speculantes.

8. JESUS CHRISTUS HERI ET HODIE, IPSE ET IN SÆCULA.] B. Cyrillus l. de Fide ad reginas, *Heri*, inquit, significat æternitatem divinæ naturæ in Christo, *hodie* significat novitatem incarnationis, et S. Ambr. l. 5. de Fide c. 2. *Heri*, inquit, pertinet ad æternam, *hodie* ad carnalem generationem Christi. q. d. Christus est *heri*, id est, fuit ab æterno; est *hodie*, id est tempore præsenti, est *et in sæcula*, id est, omni tempore futuro: quod S. Joannes ait Apoc. 1. *Qui est, qui erat, et qui venturus est*: quamquam Theod. ex Naz. hæc duo conjungat. *Heri et hodie*, ait, *appellat humanam et temporariam Christi naturam: æternam autem, cum ait, Ipse et in sæcula, vocat divinitatem Christi*. In eo ergo conveniunt Cyrill. Ambros. Nazianz Theodor imo et Chrysost. Theophyl. Anselm et alii, quod significetur hic æternitas et divinitas Christi, quam contra Arrianos ipsi ex hoc loco probant, q d. ait Cajet. Hæc est fides quam sequi debetis, o Hebræi, ut videlicet credatis Christum æternum esse Atque adeo Deum Hic enim articulus est totius fidei Christianæ fundamentum. Verum *heri*, nec in Script. nec apud profanos significat æternitatem. Imo *heri et hodie* in Scriptura significat idem quod *Paulo ante et nunc*, ut bene advertit Ribera. Sic Eccli. 38. 23. dicitur: *memor esto judicii mei, sic enim erit et tuum: mihi heri, et tibi hodie.* Et 1. Machab. 9. 44 *Non est hodie, sicut heri.* Et Exodi 5. 14. *Quare non implestis mensuram laterum, sicut prius, nec heri, nec hodie?*

Secundo, OEcumen. sic explicat. q d. Paulus: Ne expectetis, o Hebræi, alium Messiam, sicuti Judæi expectant Antichristum. Christus enim non est sicuti Aaron, qui pauco tempore fuit pontifex et mortuus est, sed omni tempore vivit Christus, manetque pontifex et liberator noster.

Tertio, Vatablus. Christus, inquit, id est Christi doctrina et fides, *est heri, et hodie, et in sæcula*. id est, manet omni tempore, estque invariabilis. Huic expositioni favet id quod sequitur: *Doctrinis variis nolite abduci.*

Quarto et optime, Cyrill. supra notat Apostolum non tam loqui de divinitate Christi, quam de humanitate. Loquitur enim de Jesu Christo ut redemptore, liberatore et salvatore nostro: hic autem est Deus homo; hominis enim hujus proprium nomen, illi in circumcisione inditum, est Jesus. Hic ergo homo, qui dicitur *Jesus*, fuit *heri*, id est, paulo ante vos, o Hebræi, vixit in terris, idem est *et hodie*, quia hoc tempore præsenti Christus resurgens a mortuis etiamnum vivit; *idem est et in sæculo*, quia vivet et regnabit gloriosus in omnem æternitatem. Ita ut Christus omnem differentiam temporis amplectatur: fuit enim Christus *heri*, id est, in tempore præterito; idem est *hodie* id est, in tempore præsenti; idem erit *et in sæculo*, id est omni tempore futuro.

Nota. Occurrit Apostolus tacitæ objectioni Hebræorum. q. d Ne mihi objiciatis, o Hebræi; Tu, Paule, vis nos imitari fidem Apostolorum, nimis magna exigis a nobis. Apostoli enim præsentem habuerunt, viderunt et audiverunt Christum, fidei non tantum ducem, sed et objectum: nos vero Christum non vidimus, nec audivimus: Christus enim jampridem hac vita defunctus est, ne, inquam, hæc dicatis: nam Christus qui paulo ante vixit, etiamnum vivit, et vivet in sæcula. Sicut ergo Christus vivens Apostolis affuit, ita etiamnum suis adest, vobisque o Hebræi, et deinceps aliis omnibus fidelibus Christi fidem secuturis aderit, eritque vester omniumque fidelium redemptor, protector et salvator, ut sua doctrina et gratia eos in fide sua confirmet, et contra omnes persecutiones corroboret, ac tandem æterna gloria, quam fide sua nobis proponit et pollicetur, eosdem, si in fide perseverent, remuneret et coronet. Sic fere D. Thom. Anselm Galen. et Ribera. Hanc enim Christi resurrectionem et æternitatem sæpe hac epistola Hebræis inculcat Apostolus, eamque opponit pontificatui temporaneo Aaronis. Unde toto opere c. 7. et sequ. urgit illud Ps. 109.

Tu (o Christe) es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.

Nota hebraismum; intelligitur enim *coph* similitudinis, id est, *sicut* ; deinde copula *et* idem est quod *sic*. Hebræum enim *vau* copulativum, cum duo similia copulat, sæpe, uti videre est in Proverbiis, accipitur pro *sic*. Sensus ergo est: Jesus Christus, sicuti fuit heri, sic est hodie, sic erit et in sæcula.

9. DOCTRINIS VARIIS ET PEREGRINIS NOLITE ABDUCI.] Notat hæreses Simonis Magi, Ebionis et Judaizantium jam tum suborientes. Ad Judaizantes enim spectat id quod sequitur de escis, cum ait, *Optimum est enim gratia stabilire* cor, non *escis*, scilicet Judaicis, ut mox dicam.

Nota hic tria epithete et proprietates hæreseos. Prima est, quod sit *varia*, quia non tantum a veritate. sed et a seipsa evariat, et in multas sectas abit: nam, ut ait D. Thom. veritas consistit in medio, quasi in centro, unde ad circumferentiam multis viis et lineis abitur: quam ergo sunt variæ lineæ a centro ad circumferentiam, tam variis modis a veritate ad errores et hæreses abitur et deviatur.

Secunda proprietas hæreseos est, quod sit *peregrina*, quia extranea et abhorrens est a schola veritatis et doctrina Ecclesiæ; quia aliunde importata est, et a philosophis, aliisque curiosis hominibus diabolo suggerante conficta.

Tertia proprietas est, quod suos *abducat*, ut omni vento doctrinæ circumferantur. Noster Interpres in Græco legit, uti etiamnum nonnulli legunt, παραφέρεσθε, id est abduci. Jam multi cum Chrysostomo legunt περιφέρεσθε, circumferri, de quo dixi Ephes 4. v 14. Hoc verbo notat maniam et vertiginem hæreticorum. quibus familiare est rotari perpetuo. nova dogmata in dies fingere et refingere, atque ex una hæresi in alias corruere, omnique vanitatis et errorum vento circumferri. Exempla hujusce rei quotidie nimis multa et funesta videmus.

OPTIMUM EST ENIM GRATIA STABILIRE COR, NON ESCIS QUÆ NON PROFUERUNT AMBULANTIBUS IN EIS.] Pro *optimum*, græce est καλὸν, id est bonum, scilicet per excellentiam, hoc est, optimum. q. d. Ne abducamur et circumferamur variis doctrinis, optimum remedium est. ut *gratia*, id est sanctitate et probitate, stabiliamus in fide cor nostrum (si enim deficis a sanctitate, facile quoque deficies a fide; sin sanctitatem conserves conservabis etiam et fidem) non *escis*, quæ ad tempus quidem cor et vitam stabiliunt, *sed non profuerunt, nec prosunt ambulantibus in eis*, id est iis, qui vitam ducunt inter contubernia, convivia et symposia Nam quantumcumque escis cor stabiliant, tandem tamen deficient et morientur. Ita Ribera.

Verum quia de intemperantia escarum hic non agit Apostolus, et quia escas has opponit gratiæ et fidei, quasi escæ hæ fuerint occasio vel objectum doctrinæ variæ et peregrinæ, quæ fidei opponitur; hinc melius Chrysost. Theodor. Theoph Ansel. per *escas* intelligunt observantias certarum escarum et ciborum lege Mosaica præscriptas Levit. 11. hæ enim *non profuerunt*, id est, non justificarunt comedentes, nec mentibus eorum robur gratiæ addiderunt, sed potius post Christum eis occasionem peregrinæ doctrinæ, judaismi et Judaizantium dederunt. Unde his opponit gratiam, id est, legem gratiæ, ait Anselm. ipsamque gratiam Christi.

Dices, Si hoc voluisset Apostolus, non dixisset *escis*, sed Abstinentia, vel delectu escarum. Respondeo, nego conseq. nam putabant Judæi escis lege permissis quasi sanctis stabiliri cor, purgari et sanctificari. Delectum autem escarum Judaicarum satis significat Apostolus, cum ait, *Ambulantibus in eis*, id est inter eas, his scilicet quæ lege permissæ sunt, utendo; aliis quæ lege vetitæ sunt, abstinendo. Hic sensus aptus est et commodus: sed aptior evadet et plane genuinus, si cum Galeno et Vasquez dicamus, Apostolum perstringere Merinthianos et Cherintianos, qui christianismo judaismum agglutinare volebant, magnamque partem religionis in epulis et cibis sacrificalibus, qui Deo in sacrificio oblati erant, collocabant; quasi tales cibi sanctificarent homines, eosque Deo gratos redderent. Erant enim hi hæretici ex schola Pharisæorum, qui in sacrificiis consenuerant. Apostolus ergo escas non communes, sed sacras, sive Deo in sacrificio oblatas intelligit:pars enim victimæ sacrificatæ cedebat Deo, pars sacerdoti, pars offerentibus laicis, ut patet Levit. 3. Hisce enim sacris escis mentem purgari, sanctificari et fulciri putabant Judaizantes, sed falso; nam id Apostolus ex Christi doctrina tribuit fidei, spei, charitati et gratiæ Christi. Quod enim de escis sacrificalibus loquatur Apostolus, patet ex eo, quod hisce opponens escas Christianorum spirituales, subdit: *Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt.* q. d Sacerdotes, Levitæ et plebs magnam vim et sanctitatem ponit in suis sacrificiis et victimis: nam offerens suas victimas in tabernaculo Mosaico, ex eis deinde escas capit, iisque se sanctificari putat, sed falso. Nos vero Christiani habemus altare et victimas longe nobiliores, quæ vere nos sanctificant: quibus vesci non possunt Judæi, Levitæ, et sacerdotes Aaronici.

10. HABEMUS ALTARE, DE QUO EDERE NON HABENT POTESTATEM, (ἐξουσίαν, id est facultatem, licentiam) QUI TABERNACULO DESERVIUNT.] *Altare*, scilicet in quo offerimus sacrificium corporis et sanguinis Christi, olim in cruce immolati; quod edunt et participant non Levitæ et Judæi, sed sacerdotes et fideles Christiani. dum sumunt S. Eucharistiam, hoc fine ut gratiam cor stabilientem de qua dixit Apostolus v præced consequantur cibumque sumant corpus Christi qui eos vivificet in æternum. Ita Chrysost. Theodor. Theoph. Anselm. Sedulius, Primas Haymo. Quod enim Apostolus non loquatur de altari crucis, ut volunt hæretici, sed Eucharistiæ et Missæ, patet ex verbo *habemus*: altare enim crucis non habemus, sed habuimus a 1600. annis. Rursum ex verbo *edere*; ex altari enim crucis non edimus, sed ex altari Eucharistiæ. Tertio, quia tabernaculo, id est, altari tabernaculi veteris, ex quo sacerdotes et offerentes Judæi victimas comedebant, tamquam escas sanctas, opponit *altare* hoc Ecclesiæ novum, ex quo sacerdotes et fideles non escas carnales boum et ovium. sed escam divinam et cœlestem comedunt, scilicet corpus Christi Proponit Apostolus Hebræis hoc altare Eucharistiæ, ut in persecutione hac esca Eucharistiæ Christi cor suum stabiliant, Nam nihil ita mentem pascit et confortat, atque sacra communio: hæc enim facit, *ut tamquam leones ignem spirantes ob hac mensa recedamus facti diabolo ter-*

ribilis; sicut ait S. Chrysost. hom. 61. ad Populum. Hac de causa primi Christiani tempora persecutionis crebro communicabant, imo Eucharistiam domum deferebant, ut urgente periculo communicarent, quoties, vellent, ut docent Tertull. Cyprianus et alii. Atque ego sane puto tantam constantiam Martyrum, quantam ubique illo sæculo legimus, tot eorum victorias et triumphos, sacræ communioni vel maxime tribuenda esse.

Nota metonymiam, qua continens ponitur pro contento, scilicet *altare* pro cibo et sacrificio in altari contento et oblato. Hinc patet Eucharistiam et Missam esse sacrificium: habet enim Eucharistia suum altare: ubi autem est altare, ibi necesse est ut sit sacerdos pariter et sacrificium: hæc enim tria sunt correlativa.

Unde pro *altare*, in Græco est θυσιαστήριον. q. d. *sacrificatorium*, in quo scilicet sacrificatur et sacrificium offertur. Resp. Beza, *altare* metonymice hic sumi, non pro sacrificio, sed pro oblationibus fidelium, quæ fiunt ad altare, cum scilicet panes, oleum, ova, pecuniam, aliaque ministris Ecclesiæ offerunt. Sed hoc insulse dicitur.

Primo, quia æque sacerdotes Aaronici suas habebant oblationes, quas edere poterant: Apostolus autem hic altare tribuit Christianis tale, quale non habent Aaronici, quo longe superant Aaronicos: ergo per *altare* non intelligit oblationem.

Secundo, nusquam alibi *altare* significat oblationes, sed sacrificia: nec enim pro oblationibus requiritur altare, sed pro sacrificiis. Oblationes enim in gazophylacium, arcam, abacum, aut in manus sacerdotis deponi solent. Imo Canon. 3. Apostolorum diserte vetat ne quidquam in altari offeratur, præter ea quæ Dominus instituit, scilicet corpus et sanguinem suum.

Tertio, has oblationes non comedunt offerentes, sed sacerdotes: Apostolus autem significat ex hoc altari comedere fideles quoslibet Hebræos ut gratiam consequantur, qua cor in persecutione stabiliant: ergo per *altare* non intelligit oblationes quas fideles offerunt sacerdotibus.

Quarto, quorsum hic meminisset oblationum Apostolus? quid oblationes faciunt ad rem et scopum Apostoli? quam gratiam et sanctitatem afferunt quomodo cor stabiliunt?

Quinto, Apostolus huic altari, hoc v. et seq. opponit altare tabernaculi proprie dictum, in quo sacrificabantur animalia; ergo hic quoque proprie dictum *altare* intelligit, scilicet sacrificii Eucharistiæ, quod antitypum est, et directe opponitur altari tabernaculi.

Sexto, quia simili plane modo dixit Apostolus 1. Cor. 10. v. 18. et 21. *Videte Israel secundum carnem: nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? non potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum.* Atqui ibi per mensam intelligit altare Eucharistiæ, ex quo sacram Synaxin sumunt fideles, perinde ac Gentiles et Judæi ex suis altaribus comedebant carnes ibidem immolatas, ut participes essent sacrificii. Vide dicta 1. Cor. 10. v. 18. et 21. ergo et hic per *altare* intelligit mensam et altare Eucharistiæ. Denique, hinc in Ecclesia, omni sæculo fuerunt altaria, eorumque Patres omnes meminerunt. Citat eos Galenus hic; eratque non tantum Catholicis, sed et hæreticis magnæ venerationi, adeo ut Donatistæ, qui sacra et Sacramenta Catholicorum profanabant, altaria tamen eorum lignea dejicere non sint ausi; sed tantum propter unctionem, qua in consecratione ab Episcopo sacro chrismate delibuta erant, eadem deraserint, ne quid cum Catholicis viderentur habere commune, testis est Optatus Milev. l. 6. contra Parmenianum et alibi. Quanto sanctiores fuerunt Donatistæ Calvinianis, qui altaria omnia suffodiunt et demoliuntur? Nimirum altaria, quæ ante Lutherum et Calvinum ubique extiterunt, et multis in locis adhuc extant antiquissima, a mille et amplius annis erecta, novatores istos novæ doctrinæ et hæresis convincunt: testes enim sunt majores nostros non habuisse sensum et spiritum Lutheri et Calvini; testes sunt majores nostros Eucharistiam habuisse pro sacrificio, eamque tanquam sacrificium in altaribus hisce Deo obtulisse; testes sunt ipsos habuisse et coluisse sacerdotes proprie dictos, quales jam habent Catholici, qui Missas in altaribus celebrarent.

11. 12. 13. 14. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.] Probat id quod præcessit (hoc enim significat vox *enim*) scilicet non licere iis, qui tabernaculo serviunt, puta Levitis et Judæis, edere de nostro altari, scil. de victima corporis Christi in Eucharistia. Probat autem hoc ex typo veteri sic: Levitæ non poterant edere eas victimas, quarum sanguis, peccatorum expiatorius inferebatur in Sancta Sanctorum; hæ autem victimæ erant typus, et repræsentabant nostram victimam corporis Christi in Eucharistia; ergo nec hanc fas est eis edere. Ita Theophyl.

Rursum, hasce victimas adeo non comedebant Levitæ, ut eas extra castra in deserto et extra civitatem in Judæa omnino concremarent. Hoc autem non significabat aliud, quam extra castra veteris tabernaculi et sacerdotii egrediendum esse ei, qui Christi in cruce, nostri amore, pro peccatis nostris tot pœnis et tormentis quasi tosti et cremati, in altari Eucharistico particeps esse velit: ergo Levitæ et Judæi, quamdiu in suis judaismi castris et tabernaculis manent, de nostro altari Eucharistiam sumere et comedere non possunt.

Nota. Quoad litteram hæc animalia immolata pro peccato, quæ non comedebantur a sacerdotibus, sed cremabantur extra castra, erant hircus et vitulus, qui offerebantur pro peccatis pontificis et totius populi, maxime in festo expiationis. Horum enim sanguine expiabantur Sancta Sanctorum, ideoque eorum cadavera cremanda erant extra castra, ut patet Levit. 4. v. 11. et c. 16. v. 27.

Nota Secundo. Hujus cæremoniæ quatuor erant causæ, scilicet litteralis, allegorica, tropologica et anagogica. Tres has ultimas ordine hic persequitur Apostolus. Litteralis ergo causa hujus cæremoniæ, cur sc. animalia cremarentur extra castra, erat, ut hac crematione excitarent in Judæis peccati horrorem et detestationem. Tacite enim significabat, quod, sicut victima pro peccato extra castra cremabatur, ita multo magis peccatum ipsum, et peccatores extra mundum cremabuntur in inferno. Rursum hæc cæremonia tacita erat oratio, qua pontifex rogabat Deum, ut peccata ista totius populi, id est, pœnæ peccatis eorum debitæ, ipsum populum non tangerent, nec læderent, sed cum victima hirci et vituli, quasi extra castra populi efferrentur, cremarentur et abolerentur.

Ubi Nota, peccata pontificis, utpote personæ communis et principis, totius populi æquari peccatis. Nam tam victima pro peccato pontificis, quam victima pro peccato populi oblata, cremanda erat extra castra, ut significaret peccatum pontificis, quasi principis, tota populi castra contaminare: alia enim peccata privatorum hominum expiabantur victima immolata in ipsis castris et in ipso tabernaculo, neque censebantur tota castra contaminare, maculare aut polluere.

Causam allegoricam hujus cæremoniæ dat Apostolus v. seq. qui est 12. sc. hac cæremonia significatum fuisse, quod *Christus extra castra*, id est extra portam urbis Jerusalem (castra enim suas habebant portas, erantque quasi urbs cum suo tabernaculo et templo ambulans, et mobilis per desertum) torrendus erat in cruce, et abolito castrorum Judaicorum tabernaculo, et templo, Ecclesiam Gentium per totum orbem diffundendam morte sua erat instituturus: ut *crux Christi non templi esset ara, sed mundi*, ait S. Leo serm. 9. de passione.

Denique sanguis victimarum expians Sancta Sanctorum, significabat Christum sanguine suo expiaturum cœlum ipsum: non quasi cœlum in se immundum sit, sed quod legaliter et symbolice censeretur immundum et quasi aspergine quadam peccati (peccatum enim morali quadam æstimatione censetur et in Scripturæ dicitur contaminare, ipsam terram, cœlum, totumque mundum) maculatum, ideoque clausum; perinde ac templum pollutum clauditur. Christus ergo suo sanguine peccata nostra expians, etiam cœlum ipsum peccatis nostris quasi contaminatum, quodammodo expiasse et reconciliasse censetur, dum illud nobis aperuit et reseravit. Ita Radulphus in Levit. c. 16.

Tropologicam causam hujus cæremoniæ dat Apost. v. 13. sc. hanc cæremoniam significasse nos omnes, qui ad Christum et altare Eucharisticum accedere cupimus, exire debere *extra castra* pompæ, voluptatum, luxus et legum tabernaculi, id est, mundi hujus caduci et mobilis, ut portemus improperium crucis Christi, imitando sc. et voluntarie amplectendo Christi paupertatem, abstinentiam, humilitatem contemptum, persecutiones, tormenta et martyrium. Hisce enim verbis Apostolus excitat Hebræos, et Judæorum persecutiones, contumelias, rapinas et dira quæque, pro Christi fide fortiter sustineant, et in iis glorientur, tamquam qui cum Christo extra castra judaismi et mundanæ felicitatis egrediantur, portantes improperium crucis ipsius. Sic *Apostoli ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati*. Exeamus ergo et nos cumulati opprobriis, consputi, milleque probris oppleti, portantes crucem nostram cum Christo; exeamus, inquam, læti, fidentes et animosi, tanto duce Christo nobis præeunte. Ita Theodor. S. Thom. Anselm. Theophyl.

Anagogicam eamdem dat v. 14. scilicet hac cæremonia adumbratum fuisse, quod in hac vita et mundo non habeamus manentem civitatem, sed quod in eo degamus, quasi in castris et tabernaculis; ut sciamus nos hic esse peregrinos et milites, qui futuram civitatem æternam in cœlis inquirere, et pro ea generose contra carnem, mundum et dæmonem dimicare, ad eamque omnibus viribus tendere et conniti debeamus.

15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.] Vox *ergo* illativa hanc sententiam infert ex v. præced. ibi enim dixit Apostolus: *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus:* inde hic infert, *Offeramus ergo hostiam laudis* q. d. Quia nos manet futura illa beata et gloriosa civitas in cœlis, hac de causa alacres portamus improperium Christi, Deoque in persecutione læti et constantes serviamus, illum laudando, illique gratias agendo. *Per ipsum ergo*, Christum sc. tamquam pontificem et mediatorem nostrum, qui hæc omnia bona nobis conciliavit, quique nostra vota Deo offert, *offeramus hostiam laudis*, id est sacrificium Missæ, quæ recte dicitur *hostia laudis*, quia a Christo Domino Deo Patri primum fuit oblata in gratiarum actionem et laudem, idemque Christus nobis, ut imitaremur, præscripsit et instituit; indeque dicta est Eucharistia, id est gratiarum actio. Videtur enim Apostolus persistere in altari Eucharistico, quod nobis commendavit v. 10.

Verum arctior videtur hæc interpretatio, præsertim cum Apostolus *hostiam hanc laudis* explicans subjungat, *Id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus*. q. d. Hymnos, psalmos, gratiarum actiones labiis nostris Deo offeramus, quibus confiteamur Dei nomen, id est, quibus celebremus Dei bonitatem, sapientiam, justitiam. Hæc enim Dei attributa sunt Dei nomen, iis enim nominatur, celebratur et glorificatur Deus tamquam titulis suæ majestatis, honoris, famæ, celebritatis et gloriæ. Hisce ergo hymnis et laudibus semper Deum celebrare debemus, tum privatim, tum publice, præsertim in Missa, quæ, ut recte advertit Galenus, proprie est sacrificium laudis et gratiarum actionis.

16. Beneficentiæ autem et communionis nolite oblivisci.] *Communio* hic idem est, quod beneficentia. Unde Theophyl. et Syrus legit *communicationis*, sc. in pauperes et egentes. Notat vox *communio* beneficentiam bona divitum facere communia cum pauperibus. Addunt alii, eam utrimque bona tam dantis, quam accipientis facere communia; quia scilicet dans dat sua terrena, et ab accipiente recipit preces et benedictionem, aliaque bona spiritualia q. d. Paulus, Licet a Judæis, bonis vestris spoliati, nolite specie paupertatis vos excusare a beneficentia et eleemosyna; sed liberali animo magnaque spe in Deum vestra erogate, nec dubitate Deum in vos vicissim liberalem fore, pluraque semper daturum, ut numquam dandi et erogandi vobis materia desit. Ita Theoph. Sic S. Joannes Eleemosynarius Archiepiscopus Alexandrinus, quo plus pauperibus dabat, eo plus aliunde recipiebat: hinc ipse Deo dicere solebat. *Videbo Domine quis citius deficiat, an tu mihi dando, an ego aliis distribuendo*. q. d. Paulus, Dum volo vos hostiam laudis semper offerre, nolo vos eleemosynæ oblivisci, volo vos ita agere Magdalenam, ut non negligatis Martham. Dixi quidem fructus labiorum esse Deo dandos, nolo autem vos ita orationi incumbere, ut misericordiam in proximos omittatis; de hac enim dicit Dominus Osee 6. 6. *Misericordiam volui, et non sacrificium*.

Audi quid Gentiles de beneficentia senserint. Pythagoras rogatus, *qua ratione homines dii similes haberi possent?* respondit: *Si veritatem amplecterentur, et cunctis benefacerent.* Testis Ælianus lib. 12

Theophrastus interrogatus, *quidnam vitam conservaret humanam?* respondit, *Beneficentia.*

Anaxilaus rex interrogatus, *quid esset in regno beatissimum?* respondit, *Numquam vinci beneficiis.*

Vespasianus Imp. licet avarissimus, dicebat tamen, *non licere quempiam a vultu Imperatoris tristem discedere.*

Titus in cœna recordatus, quod eo die nemini quidquam præstitisset: *Amici,* inquit, *diem perdidi.*

Alexander Severus Imp. rogatus. *quis esset rex optimus? Qui,* inquit, *amicos muneribus retinet, et inimicos beneficiis ambit et reconciliat.*

Alphonsus Aragonum rex audiens quosdam beneficiis acceptis ingratos esse, dixit, *ingratos nequaquam effecturos, quo minus ipse et humanus et beneficus præstaret.* Quidni ergo Christianus sequatur beneficentiam Christi, qui, ut ait S. Petrus Act. 10. v. 38. *pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos a diabolo?*

TALIBUS ENIM HOSTIIS PROMERETUR DEUS.) *Hostias* vocat communionem et beneficentiam: tum quia omnis actus bonus cujuslibet virtutis relatus ad Dei honorem, est actus religionis, itaque fit quasi hostia Dei: tum proprie quia eleemosyna est quasi hostia non immolata; sed oblata Deo per manus pauperum qui ex ea vivunt. Gratissima autem est Deo, magisque ei placet, quam sacrificium: adeo ut Deus sibi dari et offerri æstimet id, quod datur pauperi Nam, ut Christus ait Matth 25 40. *Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Sic eleemosynam Apostolus græce vocat liturgiam 2. Cor. 9. 12. Simili modo Philip. 4. 18. eleemosynas Philippensium ad se missas vocat *odorem suavitatis, hostiam placentem Domino.*

Vide Chrysost. in Psal. 95. ubi decem genera talium sacrificiorum enumerat. Primum, inquit, sacrificium est martyrii; secundum, deprecationis; tertium, jubilationis; quartum, justitiæ; quintum. eleemosynæ; sextum, laudis; septimum, compunctionis; octavum, humilitatis; nonum, prædicationis; decimum, beneficentiæ in Sanctos.

PROMERETUR.) Barbare et male vertisse hic Interpretem nostrum calumniatur Calvinus et Beza, quod nomen meriti indicat, cum illud non sit in Græco. Sed Resp. græce est εὐαρεστεῖται, id est, ut Chrysost. Theophyl OEcum. et Erasm. vertunt, conciliatur et placatur, ac consequenter provocatur et inducitur Deus ad benefaciendum iis, qui in alios sunt benefici: quod quid aliud est, quam quod promereamur, sive conciliemus nobis Deum active; vel passive, quod Deus hisce *promereatur*, id est demereatur et conciliatur, ut annotavit Erasmus? est enim *promereor* verbum deponens, ac proinde tam passive quam active capi potest. Sicut ergo muneribus promeremur et conciliamus nobis principes, ut nobis sint amici, propitii, benefici; ita eleemosyne et bonis operibus conciliamus et promeremur Deum, ut nobis magis fiat amicus, propitius et beneficus. Bona enim opera nostra Deus habet loco beneficiorum, ut quot bona opera facimus, tot Deus sibi a nobis collata æstimet beneficia, quæ ipse, uti liberalissimus est, remunerari, suaque gratia et gloria compensare, iisque tamquam meritis mercedem amplissimam retribuere statuit et decrevit. Syrus vertit שפר *scaphar,* id est, pulchrescit Deus, q, d. Eleemosyna nostra Deo miræ est voluptati, illa se pascit, oblectat, pulchrescit, hilarescit et gloriatur; quod vulgo Flandrice dicimus, *hy is moy daar mede.*

17. OBEDITE PRÆPOSITIS VESTRIS, ET SUBJACETE EIS.) *Præpositos* vocat pastores et Episcopos, hisce etiamsi dyscoli sint et scelerati, inquit Theoph. obedientiam humilem, submissam et supplicem (hanc enim significat ὑπείκετε, id est *subjacete*) exhiberi jubet. q. d. Quidquid vobis pastores præcipiunt, quod sanctum et sanum est, facite; jejunium, orationes, festa, supplicationes et similia indicit Episcopus; popinas et symposia vetat, obtemperate.

IPSI ENIM PERVIGILANT QUASI RATIONEM PRO ANIMABUS VESTRIS REDDITURI.) *Pervigilant,* id est, pervigilare debent, at vero cum boni sunt, uti jam sunt, re ipsa pervigilant. q. d. Quantumvis honoris, reverentiæ et obedientiæ deferas præposito, numquam onus et periculum, quod ipse pro te suscepit, adæquabis. Ipse enim onus et curam animæ tuæ, omniumque et singulorum subditorum suorum gerere debet, pro eisque æternæ mortis periculo se exponit: singulorum enim probitas et salus ab eo exigetur in die judicii.

Secundo, cum tantum sit onus præpositi, prompte illi obedi, ne, si sis dyscolus et inobediens, onus ejus aggreves, sub quo ipse gemet, dum cogitat, quod pro tua inobedientia et malitia Deo rationem reddere debebit. Vide quantum sit onus pastorum et rectorum, ut non sine causa dixerit Chrys hic hom. 14 *Miror si potest aliquis rectorum salvari.* Quis jam hunc honorem, imo onus et periculum appetat vel ambiat? Probat Apostolus tribus rationibus obediendum esse præpositis. Prima est jam exposita, quia ipsi pervigilant quasi pro animabus subditorum Deo rationem reddituri. Secunda est quæ sequitur, *Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes.* Tertia est, *Hoc enim non expedit vobis.* Singulas basce rationes prudenter ponderat, et pathetice portrectat noster Alphonsus Rodériguez tract. 5. de Obedientia c. 10.

UT CUM GAUDIO HOC FACIANT, ET NON GEMENTES.) Obediens leve onus facit præposito, ut se. gaudeat in ejus obedientia et profectu, inquit Theophyl. inobediens vero onus præposito aggravet, facitque eum gemere. *Gemunt* enim Prælati sub onere regiminis, dum suos labores irritos et frustraneos esse vident, dum satagunt subditos promovere in virtute et disciplina, et subditi id subterfugiunt, imo reluctantur; dum iis reluctantibus invigilant, rationesque et modos omnes excogitant et ineunt, quibus eos ad sanam mentem reducant, omnibusque excogitatis et factis, nihil se proficere, imo duriores fieri subditos vident: tunc enim rectorum onus hac inobedientia et rebellione subditorum mire aggravatur et pene deprimitur ut sub eo gemant et suspirent, insinuat Paulus Prælatos debere inobedientes subditos corrigere, non ulciscendo, sed gemendo et orando. Ita tamen ut paternem correptionem et punitionem, prout res, tempus, et personæ exigunt, non omittent.

Hoc enim non expedit vobis] Græce ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο, incommodum enim hoc vobis. Hoc incommodum sive detrimentum est pœna debita culpæ inobedientiæ, ait S. Basil. in Constit. c. 22. idque Primo, quia, ut ait Chrysost. gemitus Prælati ob inobedientiam subditi invocat Dominum, ut ipse eam graviter ulciscatur.

Secundo, quia gemitus hic et inobedientia subditi stringit præpositum, ut non audeat præcipere, quod subdito est utilius, sed quod illi est gratius et jucundius; itaque subditus non tantum obedientiæ merito privatur, sed et periculo æternæ salutis exponitur.

Tertio, quia, ut ait Chrysost. quod chorus est sine coryphæo, exercitus sine duce, navis sine navarcho, grex sine pastore, hoc est subditus sine præposito. Sicut ergo expedit chorum prompte obedire et sequi præcentorem, ut harmonia sit congrua et concinna; et sicut expedit ad victoriam, exercitum sequi ducem, denique gregi ut a lupo salvus sit et bene pascatur, expedit sequi suum pastorem: ita plane subdito, ut proficiat et salvetur, expedit prompte obedire præposito suo.

18. Orate pro nobis; confidimus enim quia (quod) bonam conscientiam habemus in omnibus (rebus et actionibus) benevolentes conversari] Vox *enim* dat causam non tam positivam, quam amoventem impedimentum orationis, q. d. Orate pro me: non enim sum apostata legis, non sum simulator, non sum impostor, ac consequenter non sum indignus oratione fidelium, uti aliqui mihi apud vos o Hebræi, detrahunt. Conscientia enim mihi testis est, mihique dictat, me sincere prædicasse verbum Dei, non ex odio legi Mosaicæ detraxisse, non honores, non lucra sectatum fuisse; sed pure veritatem Evangelicam annuntiasse, tantumque Dei gloriam et vestram salutem quæsivisse. Ita Chrysost. et Theophyl.

19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis] Vox *restituar*, innuit Paulum in carcere detentum et vinctum, sed jam jam liberandum, ut colligitur ex v. 23. hæc scripsisse. Ita Anselmus.

Notat S. Thomas, Paulum in omnibus recurrere solitum ad Deum per orationem, itaque omnes ejus actiones fuisse a Deo directas, et fortunatas extitisse, habuisseque felicem et fructuosum exitum. Idem faciant omnes Christiani, præsertim præcones Evangelii, et qui animarum lucra captant.

20. et 21. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium, in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum Christum, aptet vos in omni bono] *Deum pacis*, scilicet auctorem et amatorem vocat, tum quia Deus per Christum pacem cum hominibus iniit, eisque reconciliatus est; tum quia vult, jubet, et per Christi gratiam efficit Deus, ut omnes quasi oves in Ecclesia, tamquam in ovili unius pastoris Christi, pacifice et amice vivamus. Voce *pacis*, Paulus optat tolli schismata; rursum ut secum pacem et amicitiam colant. Paulo enim cum Judæis perpetuum fuit bellum. Unde et Hebræi ad Christum conversi, Paulum quasi legis Mosaicæ hostem, non æquis animis et oculis videbant et audiebant. Ita Theophyl.

In sanguine testamenti.] Hæc verba Anselmus et Ribera referunt, non ad τὸ *eduxit*, sed ad τὸ *pastorem magnum*, et per *sanguinem testamenti* accipiunt sanguinem Christi in Eucharistia, de quo dixit Christus: *Hic est sanguis meus novi et æterni testamenti*, q. d. Quam magnus pastor sit Christus patet ex sanguine Eucharistiæ, quia Christus non tantum doctrina, sed etiam sanguine suo in Eucharistia nos potat et pascit, non semel, sed semper et in æternum, quamdiu scilicet durabit Ecclesia, et fides et fideles, qui hoc sanguine indigent.

Ubi Nota, Sanguis Eucharistiæ dicitur *sanguis testamenti æterni*, quia hoc sanguine sancivit nobis Christus novum suum testamentum, quod in æternum durabit, quo ipse nos æternæ suæ hæreditatis hæredes instituit q. d. Cum ergo hoc Christi sanguine omnes potemur, et per illum eamdem hæreditatem cœlestem adepturi simus, plane oportet, ut quasi fratres, commensales et filii Christi in summa pace et concordia vivamus. Hic sensus appositus est, pius et elegans. Verum magis plane et genuine τὸ *in sanguine*, referas tam ad τὸ *eduxit*, quam ad τὸ *pastorem magnum* q. d. Deus Christum eduxit a morte et resuscitavit, eumque et resuscitatum effecit pastorem magnum, *in sanguine*, id est, merito mortis et sanguinis, quem Christus in cruce effudit, quo sanguine firmatum est novum testamentum, et nostra cum Deo reconciliatio; Christusque magnus ovium pastor, nosque Christi oves effecti sumus. Hinc Christus Joannis 10. se nuncupat *pastorem bonum qui animam ponit pro ovibus*. Ita Cajet. Galen. et alii: τὸ enim *in sanguine*, hebraismo idem, quod per sanguinem, merito et pretio sanguinis, significatque sanguinem Christi in cruce pro nobis fusum. Nam simili modo Zacharias c. 9. 11. ait: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua*. Id est tu, o Christe, merito sanguinis et mortis tuæ, qua fœdus novum inter Deum et homines sanxisti de æterna hæreditate filiis tuis danda, eduxisti patres in te sperantes ex limbo, eosque tecum in cœlum ascendens deduxisti. Ita S. Hieron. et Cyrill. in Zachar. 9. Sicuti ergo merito sanguinis et mortis suæ patres e limbo ad cœlum, ita eodem merito seipsum a morte ad vitam reduxit.

Notat Theoph. identidem Apostolum testamentum Christi tamquam æternum, et numquam dissolvendum opponere testamento veteri et Mosaico, quod temporaneum fuit, caducum et abolitum per Christum.

21. Aptet vos in omni bono] Græce οἱ καταρτίσαι, quod Primo, cum Galeno verti potest, restauret, vosque tamquam artus et membra in persecutione luxata et titubantia, corpori et compagi Christi, puta Ecclesiæ, firmiter innectat et uniat. Posset quoque τὸ καταρτίσαι, ad læsæ et luxatæ charitatis fraternæ restaurationem referri. q. d. Deus vos quasi artus schismate aut divulsos aut luxatos, mutuæ paci et charitati, in uno Ecclesiæ corpore restituat, colliget et vinciat. Sic enim 1. Cor. 1. 10. jussit Apostolus Corinthiis, ut sint in eodem sensu perfecti, id est, plane concordes et unanimes, ubi idem est verbum καταρτίσαι.

Secundo et melius, cum aliis passim καταρτίσαι vertas, perficiat, absolvat, omnibus suis numeris et partibus, quasi artubus compleat, ut scilicet in omni bono, gratia et virtute adaptati, efformati, perfecti et consummati sitis. Unde sequitur, *Ut faciatis ejus voluntatem*, etc.

FACIENS IN VOBIS QUOD PLACEAT CORAM SE PER JESUM CHRISTUM.] Aliis aliisque verbis idem dicit: est hæc vis et copia spiritus Paulini. Hæc ergo tria re ipsa idem sunt: Primum, *aptet* vel *perficiat vos in omni bono*. Secundum, *ut faciatis ejus voluntatem*. Tertium, *faciat in vobis quod placeat coram se*. Nam non alia re placemus Deo, quam opere bono, quo facimus ejus voluntatem.

Nota. Magna laus operis boni est. Primo, quod per illud faciamus et impleamus Dei voluntatem. Secundo quod per illud placeamus Deo, Deumque oblectemus: estque hic purissimus charitatis actus viris sanctis familiaris, ut scilicet omnia sua opera hoc modo et fine faciant, ut Deo placere, illi grata esse, illum pascere et delectare possint; perinde ut amicus amico, sponsus sponsæ, filius patri per omnia placere, pulchrescere, in deliciis esse, illumque modis omnibus delectare studet.

Nota Secundo, Deus *per Jesum Christum*, id est, per gratiam, quam per merita Christi nobis tribuit, facit nos operari bona, quibus placeamus ipsi, ne quis cum Pelagio idipsum sibi suisque meritis aut naturæ viribus tribuat.

Nota Tertio, τὸ *quod placeat coram se*, tam ad actiones, quam ad passiones posse referri. q. d. Deus vos, o Hebræi, ita aptet et perficiat in omni bono, virtute et fortitudine, ut faciatis ejus voluntatem, utque vobis ita aptatis et perfectis, persecutiones, proscriptiones et quævis adversa, quæ ei placent, quibusque vestram virtutem, patientiam, coronam et gloriam adaugere ipsi lubet, objiciat, decernat, immittat aut permittat.

22 ROGO AUTEM VOS FRATRES, UT SUFFERATIS VERBUM SOLATII.] q. d. Ego Paulus licet non sim vester proprie, o Hebræi, sed Gentium Apostolus, non impero, sed rogo vos, ut æquo animo suscipiatis hanc meam consolatoriam et exhortatoriam (utrumque enim significat Græcum παρακλήσεως) ad majora pro fide Christi certamina obeunda, epistolam. Hisce verbis se Hebræis insinuat Paulus. Erat enim eis tanquam judaismi hostis suspectus, aut invisus: atque alia ex parte Hebræi persecutionibus et tentationibus oppressi, ægre ejus exhortationem admissuri videri poterant.

ETENIM PERPAUCIS SCRIPSI VOBIS.] *Perpaucis*, si videlicet spectetis rei argumentum et dignitatem, meumque erga vos, o Hebræi, zelum et affectum. Hoc dicit Paulus, ait Chrys. et Theoph. quod Hebræi pusillo essent animo in suis tribulationibus: nam talium est non ferre sermonem longum.

Notat D. Thomas et Anselm. sermones breves passim gratiores esse: si enim grati sunt et placent, avidius hauriuntur; sin molesti sunt et displicent, parum afferunt molestiæ, quia breves sunt, et hoc est quod ait hic Paulus: *Sufferte verbum solatii*; *etenim perpaucis scripsi vobis*. Hinc monet Sapiens Eccles. 5. 1. *Pauci sint sermones tui*. Et Poeta.

> Quidquid præcipies, esto brevis, ut cito dicta
> Percipiant animi dociles teneantque fideles.

Notent et servent hoc concionatores. Ita pluribus placebunt, plusque fructus facient.

23. COGNOSCITE FRATREM NOSTRUM TIMOTHEUM DIMISSUM.] Græcum γινώσκετε, tam *cognoscitis*, quam *cognoscite*, verti potest. Vox *dimissum* significat Timotheum fuisse alicubi in vinculis, licet id alibi non narretur. Ita Chrysost. Theoph. OEcum. Primas. Anselm. D. Thom. Qui tamen omnes secundum addunt sensum, ut scilicet dimissus dici possit ab amicis, v. g. ab Atheniensibus, qui eum importunis precibus penes se detinebant.

Verum prior sensus planior est: unde et Syrus vertit, דאשתרי *desteri*, id est *vinculis solutum*. Non fuisse Romæ, unde hæc scripsit Paulus, sed alibi vinctum Timotheum significat id, quod sequitur, *Cum quo, si celerius venerit, videbo vos*.

24. VIDEBO VOS.] Ergo Paulus carcere jam propediem se liberandum sciebat.

SALUTATE OMNES PRÆPOSITOS VESTROS.] Significat Paulus, ait Theodor. se scribere ad plebem: præpositos enim hac sua doctrina et exhortatione non indigere.

ET OMNES SANCTOS,] id est Christianos, qui vocatione, professione, officio et debito sancti sunt, id est, esse debent, ut dixi Rom. 1. 7.

SALUTANT VOS DE ITALIA FRATRES.] Roma, ut dixi initio epist. scribit hæc Paulus. Negat id Beza: nam Paulus, inquit, hic non Romanos, sed Italos salutatores commemorat. Sed respondeo, id inde factum esse, quod Paulus Italiam uti et alias provincias prædicando pervaserat: nomen quoque Pauli ubique celebre multos Christianos ex tota Italia Romam ad eum visendum acciverat. Non ergo mirum, si Itali hi Romæ Paulo præsentes Hebræos per Paulum salutent. Pari enim modo Paulus, si hæc Bononiæ, vel in alia Italiæ urbe scripsisset, dicere poterat: Salutant vos de Italia fratres. Adde, per Italos antonomastice accipi posse Romanos: Roma enim erat caput et metropolis Italiæ. Sic Lucas Act. 18. 2. Priscillam et Aquilam ait venisse ab Italia, id est, ut mox ipsemet explicat, ab urbe Roma, e qua edicto Claudii cum cæteris Judæis pulsi fuerant. Non enim tota Italia, sed tantum urbe Roma Judæos excedere jusserat Claudius.

Atque hæc in epistolas hasce dicta sint, nunc eo omnia unde.

Accipe ergo S. Paule, uti principium, ita et finem hujus operis. Tuum est enim totum, non meum. Quis enim ego? et quid commentatio epistolarum tuarum? Opus hoc non est virium mearum, non valetudinis meæ debilis et infirmæ, non mei ingenii, non meæ sapientiæ. Vere enim et in conscientia mea *stultissimum virorum ego sum, et sapientia hominum non est mecum*. Tuum ergo est, tuo semine et origine, tua ope, intercessione, suggestu: tuum est meo voto, debito, scopo, dono: tuum est argumento, fine, laude. Tibi proinde illud, uti tot nominibus debitum offero, imo refero, non mihi, sed tibi, et Deo Domino nostro illud tribuo, consecro, dicoque, *Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam*. Statuit te Deus Doctorem Gentium, doctorem sæcu-

lorum omnium. Tuo sæculo viva voce universum mundum tua prædicatione docuisti; nunc in cœlis regnans eumdem doces, docebisque ad finem usque sæculi per tua monumenta, per epistolas hasce igneas et divinas. Da ut huic rei commentarius hic subserviat, da ut quod hic exterius scripsi, interius Spiritus Sanctus suggerat et doceat uam plurimos, ut plurimi ex earum lectione tam in vera fide et sapientia, quam in virtute et spiritu Christiano, imo Apostolico, proficiant, atque ego in primis, qui sum puer parvulus nesciens introitum et exitum meum.

Veritatem, veramque tuam mentem ubique fixis oculis spectavi et consectatus sum. Veritas enim mihi vita ipsa est charior. Sicubi ab ea aberravi, ut homo aberravi : errorem hunc mihi et aliis demonstra, ne quis in eum impingat. Omnes enim veritatis, nullum erroris mei hæredem relinquere percupio.

Offer quoque hæc ipsa S. Virgini Deiparæ, quæ æternæ Sapientiæ mater est, et communis omnium nostrum parens, cui me meaque omnia debeo, utpote quæ me immerentem et indignum ad Religionem et sanctam hanc Societatem filii sui vocavit, atque in ipsa societate mire semper ac præsertim in hoc opere direxit, juvit, instruxit, effecitque ut tarda et impolita mens et manus mea fierent calamus scribæ velociter scribentis: ut ipsa hæc eadem offerat benedicto filio suo Jesu Christo, ad ejus perennem voluptatem, laudem et gloriam, quam unam in vita et in morte, in tempore et in æternitate celebrare et promovere omnibus votis et studiis, omnibusque corporis et animæ viribus intendo et satago. *Hæc est enim vita æterna, ut omnes cognoscant Deum verum, et quem ipse misit Jesum Christum*, qui est salus nostra, amor noster, gaudium nostrum, spes et beatitudo nostra, Deus noster et omnia. Da denique, ut ipso tecum post brevem hanc vitam in cœlo perfruamur, ubi ejus laudes non humana, sed angelica lingua in æternum celebremus, cantemusque jugiter: *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto*. Amen.

O Jesu Christe, amor noster, per sanguinem testamenti tui æterni, apta nos in omni bono, ut semper et ubique faciamus tuam voluntatem, et quæ placita sunt tibi. O pater futuri sæculi duc nos recto tramite ad felicem ÆTERNITATEM, ut in sæcula sæculorum SS. Trinitati canamus: Redemisti nos Domine Deus, et fecisti nos regnum et sacerdotes, et regnabimus in æternum. O intermina, o gloriosa, o nimis longa, alta, lata et profunda ÆTERNITAS!

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUI

APUD COMMENTARIA IN S. PAULI EPISTOLAS EXPLICANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

GENESIS.

EXODUS.

LEVITICUS

NUMERI.

DEUTERONOMIUM

PROVERBIA.

ECCLESIASTES.

SAPIENTIA.

ECCLESIASTICUS.

ISAIAS.

APOCALYPSIS S. JOANNIS.

INDEX

RERUM ET VERBORUM

QUÆ

APUD COMMENTARIA IN S. PAULI EPISTOLAS CONTINENTUR.

B

CHRISTI *prædestinatio, incarnatio, dignitas, divinitas.*

CHRISTI *sapientia, gratia, potentia, virtutes.*

CHRISTI *passio, mors, crux et meritum.*

D.

Dei *opt. max. nomina, epitheta et attributa.*

Dei *potentia, justitia, præsentia, omniscientia.*

Dei *providentia* et *prævisio salutis.*

Dei, *cognitio, amor erga homines et salvatio.*

Dei *majestas* et *gloria.*

Dei misericordia et bonitas

Varia de Deo.

F

Fidei fructus.

Varia de fide.

G.

I.

J

M.

N.

D.

S. PAULI *Apostoli nomen, genus et indoles*

Pauli vocatio et gratia.

Pauli sapientia.

Pauli virtutes.

Pauli charitas et zelus animarum.

Pauli potestas apostolica et auctoritas.

Pauli efficacia in prædicando.

Q

S.

T

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

EVANGELIORUM DOMINICARUM TOTIUS ANNI,

ET FESTORUM PRINCIPALIUM QUÆ IN HISCE COMMENTARIIS LATIUS DEDUCUNTUR.

DOMINICA I. QUADRAGESIMÆ

DOMINICA II. QUADRAGESIMÆ.

DOMINICA III. QUADRAGESIMÆ

DOMINICA IV. QUADRAGESIMÆ.

DOMINICA PASSIONIS.

DOMINICA PALMARUM

IN FESTO PASCHÆ.

IN FESTO PENTECOSTES.

FERIA II

DOMINICA TRINITATIS.

IN FESTO VENERABILIS SACRAMENTI

DOMINICA II. POST PENTECOSTEN

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VI. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA IX. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

FINIS.

